

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ

Christon I. Archer, John R. Ferris, Holger H. Herwig, Timothy H. E. Travers

Dünya Savaş Tarihi askeri tarih meseleleri ile ilgilenen herkes için bir giriş kitabı niteliği taşımaktadır. Kitap, antikçağdan günümüze kadar, küresel boyutta savaş tarihini incelemektedir. Kitabın ana teması, yaklaşık üç bin yıllık savaş tarihi boyunca değişim ve süreklilik, devrim ve gelenek gibi unsurların değerlendirilmesidir. Öğrenciler ve konuya ilgi duyan okuyucular, bu çalışmada savaşın, tarih boyunca nasıl dönüşüme uğradığını ve bu dönüşümün, toplumu nasıl etkilediğini öğrenebilirler; bu anlamda çalışmanın odak noktası, günümüze kadar yaşanmış çeşitli savaşların ve çarpışmaların suni ve genel bir tarihini yazmak değil, bu tarihteki ana dönüm noktalarını ortaya koymaktır.

Bu kitap, generaller ve askeri taktikler gibi geleneksel konulara dikkat çeker, fakat her bölüm, savaş fikrine, askerin savaştaki rolüne ve ordunun toplum ve siyasetteki yerine ilişkin çeşitli tartışma ve yorumları da kapsamaktadır. Kitabın yazarları Batılı olmayan toplumlardaki askeri gelişmelerin değerlendirilmesine de özel bir önem verir. Savaş tarihi çalışmaları günümüze dek hep İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batılı devletlerdeki ve özellikle Napoleon Savaşları'ndan sonraki askeri gelişmelere odaklanmıştır. Bunun tersine, bu kitabın yazarları, askeri güçlerin, tüm dünyada toplumların şekillenmesi sürecinde oynadığı rol üzerinde durmaktadır.

“Askeri tarihe ilgi duyan okuyucular için, Theodore Ropp'un klasik eseri *War in the Modern World*'den sonraki en önemli kaynaklardan biri. Oldukça iyi bir dille yazılmış olan bu kitap, yazarların, savaşın başlangıcından günümüze kadarki serüvenini eleştirel bir çerçevede analiz etme konusundaki uzmanlığını göz önüne sermektedir. Savaş tarihi dersleri için de uygun bir başvuru kaynağı niteliği taşıyan kitap, insanlık tarihinde çatışma olgusuyla ilgilenen herkesin kütüphanesinde mutlaka bulunmalı.”

Dennis Showalter,
Askeri Tarih Derneği'nin
Eski Başkanı

“Bu kitap, tarih boyunca ve çeşitli kültürler temelinde, savaşın kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır. Kitabın en güçlü yönleri, incelenen her dönem için bir bağlam oluşturmayı başarması; Avrupa, Asya ve sömürge dünyadaki askeri gelişmeler arasında karşılaştırma yapması ve savaş tarihindeki çeşitli temalar üzerinde daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular için eleştirel ve güncel referans kitapları sunmasıdır.”

Jeffrey Grey, *The Australian Centenary History of Defence* kitabının yazarı.

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ

Christon I. Archer

John R. Ferris

Holger H. Herwig

Timothy H.E. Travers

Yayın No: 0003
Temel Eserler Dizisi: 1
Dünya Savaş Tarihi

İstanbul Ekim 2006
Birinci Baskı

- © Tümzamanlar Yayıncılık, Akyüz Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.
© Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince Akyüz Yayın Grubu'na aittir.

AKYÜZ YAYIN GRUBU

**İLETİŞİM
KÖPRÜSÜ**

Yayın Grubu Başkanı : Muammer Akyüz
Yayın Koordinatörü : Ahmet Altın
Çeviri : Cem Demirkan
Yayına Hazırlayan : Özkan Akpınar
Yazar : © Christon I. Archer, John R. Ferris,
Holger H. Herwig, Timothy H.E. Travers
Kitabın Özgün Adı : © *World History of Warfare*
Copyright : © University of Nebraska Press, 2002
Teknik Hazırlık : Meryem Alper
Baskı ve Cilt : Ezgi Matbaacılık - 0212 501 93 75
ISBN : 975-6481-60-9

AKYÜZ YAYIN GRUBU LTD. ŞTİ.
Neşet Ömer Sokak No: 1/105
Kadıköy İş Mrk. Kadıköy/İstanbul
Tel.: 0216 349 43 15

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ

Christon I. Archer
John R. Ferris
Holger H. Herwig
Timothy H.E. Travers

Çeviri: Cem Demirkan

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş: Savaşın Kökenleri	9
1. Antikçağ İmparatorluklarında Savaş	17
2. Klasik Dönemde Batı'da Savaş ve Toplum	65
3. Göçler ve İstilalar	105
4. Avrupa Şövalyeliği ve İslam'ın Yükselişi	137
5. Doğu Tarzı Savaşlar	163
6. Barut ve Yelkenli Çağı	203
7. Topyekûn Savaşın İlk İşaretleri	253
8. Mutlakiyetçilik ve Savaş	287
9. Devrim Çağı	339
10. Endüstriyel Savaşın Ortaya Çıkışı	367
11. Batı'nın Dünyayı Fethi	395
12. Yirminci Yüzyılda Militarizm ve Teknolojik Savaş	437
13. Üçüncü Dünya Savaşları	499
Sonuç: Savaş ve Barışın Geleceği	539

ÖNSÖZ

Bu kitap, hem dünya savaş tarihine bir giriştir hem de bu tarihi yeniden yorumlamaya yönelik bir girişimdir. Kitap, diğer metinlerde anlatılan şeyleri basitçe tekrar etmek yerine, dünyamızın ıstırap dolu geçmişine ilişkin yeni fikirler sunmaktadır. Benzer şekilde, ne yalnızca savaşı çeşitli dönemlerde meydana gelmiş operasyonlar temelinde ele almayı ne de yalnızca bir savaş-ve-toplum vurgusu yapmayı amaçlar; bunun yerine, her ikisine de dikkat çeker. Bu da, metni hem öğrenciler hem de savaş tarihine ilgi duyan diğer okuyucular için oldukça değerli kılar. Ayrıca, yazarlar, metinde Batılı olmayan kaynaklara yer vermek için de özel bir çaba sarf etmişlerdir, çünkü bugüne kadar yazılan hemen hemen bütün savaş tarihleri ya yaklaşım olarak Batılı olma eğiliminde olmuştur ya da çoğunlukla Avrupa askeri tarihiyle sınırlı kalmıştır. Metin aynı zamanda, savaş tarihinin ilk dönemlerine daha fazla ağırlık vermiştir; öyle ki, bu dönem, bugüne kadarki savaş tarihi kitaplarında ya hiç yer almamıştır ya da çok az dikkat çekmiştir. Dahası, kitabın dört yazarı savaş tarihinin farklı dönemleri ve olaylarıyla ilgilendikleri için, bölümler her bir yazarın araştırmalarını ve metotlarını sergilemekte ve farklı vurgular içermektedir. Sonuç olarak, kitap, tipik bir ders kitabı yaklaşımı izlemekte, bunun yerine her bir yazarın kendi görüşlerini ve sonuçlarını yansıtmaktadır.

Bir dünya savaş tarihi yazmaya yönelik herhangi bir girişim, mevcut materyal bütünüünün organize edilebilmesi açısından belirli temalara odaklanmak zorundadır. Bu alanlardaki vurgu, mevcut kaynaklara ve materyalin niteliğine göre bölümden bölüme çeşitlilik göstermektedir. Her bölümün amacı, bu temaları tanımlamaktır: belirli bir çağda savaşa gösterilen tutum bağlamında, *savaş fikri*; *topyekûn savaş deneyimi*, yani savaşın belirli bir dönemde toplumu nasıl etkilediği meselesi; her çağda *teknolojinin savaş üzerindeki etkisi* ve bu çerçevede savaşlarda meydana gelen değişimler; her çağda orduların yapılanma ve örgütlenme biçimleri bağlamında, *orduların doğası*; ve *askerlik deneyimi*, yani tek tek askerlerin kendi dönemlerinde yaşanan savaşları deneyimleme biçimleri. Son olarak, kitaptaki her bölüm, belirli bir savaş veya çarpışmaya ilişkin bir örnekolay incelemesi sunmakta ve bu da, okuyucuya, neyin nasıl olduğu ve neden belirli bir zaman ve mekânda meydana geldiği hakkında somut bir örnek vermektedir. Her örnekolay incelemesi çoğunlukla bir dönemin en önemli savaşını veya çarpışmasını betimlemektedir.

Altı çizilmesi gereken başka bir temel konu daha var: değişim kavramı. Yazarlar, ister teknik icatla ya da ister taktik veya stratejik yenilikle olsun, savaşta değişimin önemini vurgulamaktadırlar. Ne değişti ya da değişmedi ve neden? İşte savaş tarihindeki önemli değişimlere ve yukarıda bahsedilen temalara odaklanan yazarlar, bu sıradışı dünya savaş tarihi metni ve yorumunun, insanlığın savaş ve fetih için verdiği uzun soluklu mücadeleyi aydınlatacağını umuyorlar.

GİRİŞ:

SAVAŞIN KÖKENLERİ

Savaşın kökenleri gizemini hâlâ korumaktadır. Savaş muhtemelen ilk olarak, gerekli silaha ve çatışma nedenine sahip avcı gruplar arasında ortaya çıkmıştır. Göçebe avcı grupları avlanabilmek için birlikte hareket etmek zorundaydılar ve avcılar paleolitik çağda (2 milyon yıl öncesiyle buz çağının sonu, yani MÖ 13000 arasındaki dönem) mızrak, neolitik çağda (MÖ 8000-4000) ise yay, ok ve sapan kullanıyorlardı. Ayrıca yaralı hayvanları öldürmek için de hançerden faydalanıyorlardı. Fakat Mısır'da paleolitik döneme ait mezarlardaki cesetlerde yapılan incelemelerde muhtemelen baskın ve pusuların eseri olarak ok ve mızrak yaralarına rastlandığı gibi, neolitik dönemin başlarına ait mağara resimlerinde de daha örgütlü savaşların izlerine rastlanmıştır. İspanya, Morella la Villa'da bulunan, neolitik döneme ait meşhur mağara resmi iki okçu grubu arasındaki çatışmayı açıkça göstermektedir. Her şeye rağmen, az sayıda kişinin düzenlediği baskın ve pusular haricinde, büyük insan grupları arasındaki çatışmaların yaygın olması pek muhtemel değildir. Avcılıkla savaş arasındaki ilişkiye dair en güvenilir kaynaklar, hem av hem de askerliği bir arada bulandıran törenlerdir. Bu törenler, Sümerlerin tarih sahnesine çıktığı dönemde (MÖ 3000) ve Çin'de Şang hanedanı döneminde (MÖ 1765-1027) düzenlenmiş Hanedan Avları veya yine Çin'deki Batı Chou hanedanı döneminde (MÖ 1027-771) düzenlenen Büyük Av Oyunları'dır. Bir erken dönem Chou şiiri mevsimin değişmesini şöyle ifade etmektedir:

İkinci ay (Şubat) büyük buluşma zamanıdır;
Savaş için talim yapma zamanı.

İlk insanları biyolojik yapıları gereği örgütlü saldırılar düzenlemeye meylli kabul edemeyeceğimize göre, savaşın ortaya çıkışının belli nedenleri olması zorunludur. Genel kabul görmüş olan fikre göre, savaş, yerleşik yaşama geçişin başladığı dönemde avcı-toplayıcı gruplar ve yerleşik insanlar arasında ortaya çıkmıştır (muhtemelen MÖ 6500'de Batı Asya'da). Bu durumda çatışmanın sebebi, köylerdeki yiyecek ve malların gezici avcı-toplayıcı gruplarca çalınmaya çalışılması olmalıydı. Yağma kelimesi her ne kadar paleolitik ve neolitik dönem insanında güçlü olmayan modern "ekonomik insan" kavramını akla getirirse de, bu açıklama doğru olabilir.

Başka bir açıdan örgütlü savaşın daha geç bir dönemde ve artan nüfusa paralel olarak yeni toprakların ele geçirilmesi ihtiyacından dolayı ortaya çıktığı da iddia edilmektedir. Bu nedenle yaklaşık 4-5 bin yıl önce Avrupa'da neolitik çiftçiler, yeni alanlara yerleşince, mezolitik toplayıcılarla çatışmış ve onları dışarıda tutmak için bölgelerini hendeklerle çevirmişlerdi. Benzer şekilde geç neolitik dönemde Kuzey Mezopotamya'da, Samara kültürü gibi köyler, tam da köylerin yeni verimli araziler elde edebilmek için yayılmaya ve rekabet etmeye başladıkları bir dönemde, kendilerini korumak için duvarlar ve hendekler inşa etmeye başlamışlardı. Kuzey Çin'deki Lungşan kültürü halkı da (MÖ 3000-2000) köylerini toprak setler ve geniş ve derin hendeklerle koruyorlardı. Çünkü nüfus artışıyla birlikte ekilebilir araziler azalmış ve eskiden tarımda uygulanan kes ve yak metodu artık yeterli olmamaya başlamıştı. Nüfus artışıyla beraber Lungşan halkı, köylerini çok sayıda küçük uydu köylere bölmek zorunda kalmış, bu da hem rekabeti artırmış hem de kes-yak metodunu uygulayanlar ile köylerine yakın tarlalarda tarım yapanları karşı karşıya getirmişti.

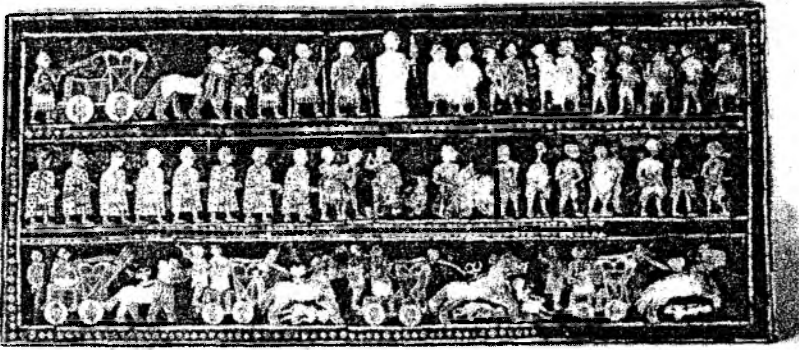
Fakat toprağa sahip olma bilinci; nüfus artışı, tarımda verimlilik ve toplumların gittikçe karmaşıklaşması neticesinde, MÖ 3500-3200 yılları arasında surlara ve hisarlara sahip şehirlerin kurulmaya başlandığı sonraki toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mezopotamya'da Ürdün Vadisi'nin güneyindeki Eriha (Jericho) şehrinin sakinleri, tarihte kendilerini korumak amacıyla istihkâm inşa eden ilk kişiler olarak kabul edilmişlerdir (MÖ 7000). Ama günümüz arkeologları, Eriha'nın 1.6 metre kalınlığındaki duvarının ve 8.5 metre genişliği ve 2 metre derinliğindeki hendeğinin amacının, savunma değil de seleri engellemek olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle şehir istihkâmlarının MÖ 3500-3200 yılları arasında inşa edilmeye başlandığı fikri de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. İlk şehirler muhtemelen hem çevre-

lerindeki köyleri yönetmek hem de saldırganlara karşı koruma sağlamak maksadıyla kurulmuşlardı. Bu düşünce Hindistan'daki İndus Vadisi'nde kurulmuş Harappa ve Mohenjo Daro gibi şehirlerdeki gelişmeyi açıklayabilir. Bu şehirlerdeki savunma hisardan ibaretti; şehir de surlarla çevrili olmadığından, burada asıl amacın şehri savunmak değil, şehirde otoriteyi tesis etmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

MÖ 3200'lerde Sümerlerle başlayan yazılı tarih sayesinde toplumun askeri yönleri daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu halk Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Aşağı Mezopotamya'da yaşamakta ve farklı diller konuşmaktaydı. Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş gibi bir grup şehir devleti birbirleriyle mücadele halindeydi ve dini bir kralın seçildiği nispeten demokratik bir siyasi yapı hâkimdi. Komşu Elam Krallığı'nın baskısı, hanedan devletlerinin kurulmasına yol açmış; paralel bir gelişmeyle, savaşlar da bireysel kahramanlık eylemleri olmaktan çıkarak, çok daha sistemli ve düzenli bir hale gelmişti. Savaşa dair en eski ve en önemli iki temsil, kralların savaşta kendi halklarına nasıl önderlik ettiğini gösteren Ur Sancağı (MÖ 2500) ve Lagaş Akbabaları Anıtı'dır (MÖ 2460). Askerlerin düzeni disiplin ve bağlılık bilincinin mevcut olduğunu gözler önüne sermektedir. Daha da önemlisi, savaşa dair bu iki resimli kaynak (biri duvar kaplaması, diğeri de kireçtaşı bir anıt) MÖ 3000'lerin ortasında savaşların nasıl yapıldığını da göstermektedir.

Ur Sancağı'nda yanaşık düzende savaşan mızraklı piyade ve savaş arabalarından müteşekkil bir ordu yapısı görülmektedir. Sancağın alt kısmında görülen savaş arabaları dört tekerlekli olduklarından, yekpare tahta tekerlekler ve at yerine katır ya da eşekler tarafından çekildiklerinden, resimde görülen hayvanların kulakları atlarda olamayacak kadar uzun, daha ziyade yük arabalarını andırmaktadırlar. Bu hayvanların üzerinde koşum takımları bulunuyordu ve hayvanlar, boyunduruğun üzerindeki bir halkanın üzerinden geçerek hayvanların burunlarındaki halkalara ulaşan tek bir dizginle idare ediliyordu. Savaş arabalarının yapısı incelendiğinde, öküz arabasından geliştirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Savaş arabaları küçük ve dar araçlardı ve içlerinde bir ya da iki kişiye yetecek yer bulunuyordu –sürücü ve mızrakçı ya da cirit fırlatıcı. Mızrakçı sürücünün hemen arkasında durarak ona tutunuyordu, çünkü savaş arabalarının yan taraflarında hemen hiç koruma yokken, önlerine sürücüyü korumak ve tutunabilmesini sağlamak için yüksek bir siperlik yerleştirilmişti. Her arabanın önünde, içinde ciritler bulunan bir sadak mevcuttu.

Bu arabaların muharebe meydanındaki görevleri tam olarak bilinmemektedir, çünkü mızrakçı ya da fırlatıcının sürücünün hemen arkasında durması,

Figür 1: Ur Sancağı, MÖ 2500'ler. Yanaşık düzende savaşan mızraklı piyade ve savaş arabalarından müteşekkil Sümer ordu yapısı.

onun sadece arabanın yan taraflarına cirit atabilmesine müsaade etmekteydi. Düşman saflarına doğrudan yapılacak bir hücum, hem hayvanların engellere doğru gitmekten kaçınması (panoda hayvanların ayaklarının altında görülen cesetler ya savaş alanını ya da düşmanın yenilgisini temsil etmektedir) hem de arabaların önünde bir mil üzerinde dönebilen dingilin bulunmaması sonucunda dönüşlerin çok geniş açılı ve hantal bir şekilde yapılması nedeniyle oldukça güç olmalıydı. Dahası, bir savaş arabasında arkada bulunan savaşçının balta taşıdığı görülmektedir ki, bu, gerektiğinde yakın savaşa girmek için arabalardan inildiğine işaret etmektedir. Gerçekten de sürücünün arkasındaki mızrak ya da cirit atıcıların, arabanın içinde değil de, bir arka basamağın üzerinde durdukları görülmektedir.

Öyle görülüyor ki, Sümer savaş arabaları, düşman saflarına doğrudan saldırmaktansa, bu saflara paralel şekilde hareket ediyor; savaşçılar da düşman saflarına cirit ya da mızrak fırlatıyordu. Üstelik, savaş arabaları geri çekilen düşmanın izlenmesinde ve yüksek rütbeli subayların savaş alanına getirilmesinde (savaş alanına gelince arabalardan inerek savaşa katılıyorlardı) de kullanılıyordu. Bu resimde de görüldüğü gibi, savaş arabası, özellikle düşman bu tür bir araca sahip değilse, çok etkili bir psikolojik silahtı. Bu açıdan bakıldığında, resmin sol üstünde görülen, hanedana ait savaş arabasının daha yüksek ve daha güçlü görünmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Resmin orta sırasındaki mızraklı piyadelerin tümü de aynı metal miğfer ve dügmeli pelerinlere sahiptir. Üst üste binmiş çok sayıda mızrak görüntüsü akla falanksı (veya yanaşık düzendeki piyadeyi) getirmektedir. Pelerinlerinin altında muhtemelen hançer de taşımaktaydılar ve resmin üst kısmındaki saray muhafızları, ek olarak balta ve mızrakla donanmışlardı. Sonuçta, bu Sümer ordusunun disiplinli ve düzenli olduğu ortadaydı. Taktikleri, savaş arabalarının manevralarıyla düşman hatlarında bir gedik açmak ve ardından yanaşık düzendeki disiplinli

linli mızraklı piyadelerle bu noktaya yüklenerek düşmanı bozguna uğratmak esasına dayanıyordu. Piyadeler birlikte hareket edip mızraklarını aynı anda düşmana yönelterek, hem düşman üzerinde en büyük etkiyi hem de her bir piyadenin en iyi şekilde korunmasını sağlıyorlardı.

Savaş taktiklerinde sadece 40-50 yıl içerisinde, Ur Sancağı panosunda görüldenden çok daha farklı bir gelişmenin yaşanması dikkat çekicidir. Akbaba-lar Anıtı'nda (MÖ 2460) –Lagaş ve Umma şehir devletleri arasındaki savaştan sonra dikilen zafer anıtı–, Lagaş kralı Eannatum'un piyade birliklerinin düzeninin çok daha sıkı olduğu görülmektedir. Gerçekten de bu, ancak 1800 yıl sonra ortaya çıkacak olan Yunan hoplit falankslarında görülebilecek bir düzendi. Üst panelde metal miğferli, büyük dikdörtgen kalkanlarını bir duvar gibi bir araya getirmiş ve uzun mızraklarını iki elleriyle kavramış altı sıra halinde ilerleyen askerler görülmektedir. Bu askerlere, sağ elinde orak şeklinde bir kılıç, sol elinde ise uzun bir mızrak taşıyan Kral Eunnatum bizzat komuta ediyordu. Kral omuzlarından ayaklarına kadar uzanan bir elbise giyerken, askerler bunun küçük bir benzerini giymekteydiler –bir tür şeritli deri zırh olabilir. Alt panelde kral, savaş arabasının üzerinde ordusunu zafere taşımaktadır; askerleri de uzun mızraklarını kavramış ve baltalarını omuzlarına asmışlardır. Savaş arabasının önünde duran kral, yine bir orak kılıç ve mızrak taşıırken, bir cirit sadağıyla bir balta da arabanın önünde hazır beklemekteydi. Kralın hemen arkasında ise sürücüye ya da mızraklı bir korumaya ait bir el görülüyordu. Kralın her iki elinde de silah olduğuna ve dizginler de beline bağlanmamış olduğuna göre, bu el sürücüye ait olmalıdır.

Anıtın büyük bir bölümü tahrip olduğundan, Lagaş ordu düzenini tam olarak öğrenebilmemiz mümkün olmamıştır, fakat saldırılarda ağırlığın yanaşık düzende (falanks) hareket eden piyadelerde olduğu açıktır. Muhtemelen savaş, savaş arabalarının çirit saldırılarıyla başlamakta, bunu hafif piyadenin saldırıları izlemekte ve son olarak da yanaşık düzenli piyade devreye girmektedir. Bunu alt panelde de anlayabiliriz. Burada kralın savaş arabasının yanında kalkansız uzun mızrak ve balta taşıyan hafif piyadeler görülmektedir. Bunlar belki de kralın muhafızlarıydı, ama falankslardan farklı oldukları açıktı. Bu nedenle savaş arabaları ve hafif piyadeden sonra sıranın falankslara geldiğini ve, yüzlerce yıl sonra hoplitlerde olduğu gibi, onların da kalkanlarını birbirlerine kenetleyerek yılmadan ilerleyip düşman saflarına daldıklarını kabul etmek makul olacaktır. Safları dağılan düşmanın işini, yine savaş arabaları ve hafif piyade bitirecekti.

Lagaş ordusunun yenilmez bir güç olduğu ortadaydı. Muhtemelen düzenli bir orduydü ve Akdeniz ve Basra Körfezi'ndeki ticaret yollarını egemenli-

ği altına almaya çalışan Lagaş hanedanının (MÖ 2570-2342) yayılcı emellerine hizmet ediyordu. Sümer ordusunun kullandığı silahlar bin yıl içerisinde ciddi bir değişikliğe uğramamıştı –mızrak, balta, hançer, savaş arabaları için cirit ve henüz silah üretiminde kullanılabilecek dayanıklılıkta bronz dökülemediğinden dolayı sadece törenlerde kullanılan orak kılıçlar. Ur Sancağı ve Akbabalar Anıtı'nda eksik olan silahlar yay, sapan ve topuzdu. Eserlerin gördüğü hasar ya da yapan ustanın gafleti neticesinde resmedilmedikleri ihtimallerini bir kenara bırakırsak, topuzun, metal miğferlerin kullanılmaya başlanmasıyla ortadan kalktığını ve yerini baltaya bıraktığını söyleyebiliriz. Sapan uzun süreli bir eğitim gerektiriyordu ve miğfer ve kalkanın kullanılmasıyla artık onun da bir gereği kalmamıştı. Fakat her iki eserde de görülmemesine rağmen, yekpare yayların MÖ 3000'lerden itibaren Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir. Yay avcılıkta ve savaşlarda kullanılan en eski silahlardan biridir. Ancak Akadların genişleme döneminde, yani Lagaş'ın yenildiği ve Basra Körfezi'yle Akdeniz arasındaki tüm bölgenin Büyük Sargon ve halefleri tarafından fethedildiği dönemde, karma yayın (composite bow) icat edilmesine kadar, yay savaş alanlarında etkili bir silah olamamıştır.

Güçlü Lagaş savaş makinesi, Sargon komutasındaki Akad ordularının uyguladığı yeni bir taktikle dize getirildi. MÖ 2350 yıllarında Sümer'deki verimli topraklar, tuzlanma problemlerinden ciddi ölçüde etkilenmeye başlamış, bu durum verimliliğin azalmasına ve ekonomik çöküşe yol açmıştı; kısmen bu gelişmelerin sonucunda, Sargon kuzeyden ilerlemeye başlamıştı. Fakat Sargon'un ordusu Lagaş'ınkinden çok daha etkiliydi, çünkü bu orduda, muhtemelen karma yay kullanan, uzun menzilli okçular bulunuyordu. Karma yayla dair en eski ve kesin tasvire Naram-Sin zafer anıtında (MÖ 2254-2218) rastlanmıştır. Fakat böylesine karmaşık bir silahın yapılması için belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşılması gerekiyordu ve daha eski bir Sargon zafer anıtında (Sargon'un oğlu Rimus'un [MÖ 2278-2270] saltanatının başlangıcı olarak kabul edilir), karma yay oldukları anlaşılan silahlar savaşta kullanılırken gösterilmişti. Bu nedenle de Sargon'un bu silaha sahip olduğunu ve böylece yenilmez olduğunu kabul etmekteyiz.

Karma yayın yapımında odun, hayvan boynuzu, tendon, sinir ve tutkal kullanılır. Yayın ipi bağlanmadan evvel, malzemeler yayın iki ucu, yayın ortasından kıvrılarak uzaklaşacak şekilde birbirine yapıştırılır ve böylece büyük bir germe kuvveti elde edilir. Bu yayın etkili menzili 250-300 metredir.

Akad ordusu, Sargon/Rimus ve Naram-Sin zafer anıtlarında resmedildiği şekliyle, hafif zırhlarla donanmış üç farklı birimden oluşmaktadır –okçular, baltalı ve mızraklı piyadeler. Üç anıtta da savaş arabasına yer verilmemiştir;

içlerinden en iyi korunmuş olan Naram-Sin anıtında da savaş arabasına yer verilmiyor, çünkü bu anıt, bir dağ muharebesini (belki de Elamlılara karşı) resmetmektedir. Oysa sonradan yazılan bir Babil şiiri olan “Agade’nin Laneti”nde Naram-Sin’in savaş arabalarından bahsedilmektedir; yalnızca törenlerde kullanılmak için bile olsa, mevcut oldukları muhtemeldir. Sonuçta Sargon’un ordusu (otuz dört savaşa katılmıştı) temelde hafif piyadelerden oluşuyordu; en önemli birim karma okçular olsa da, taktikleri üç farklı askeri birimin koordinasyonuna dayanmaktaydı. Sargon, bu orduyla Akdeniz’den, sembolik olarak silahlarını temizlediği Basra Körfezi’ne kadar uzanan bir imparatorluk kurmayı başardı. Selefleri ve halefleri gibi, Sargon’un yayılma stratejisi de ticaret yollarını ve sedir, kalay, gümüş gibi hammadde kaynaklarını kontrol altına almayı amaçlamaktaydı. Yine kendinden önceki Mezopotamyalı imparatorlar gibi, Sargon ve onun Akadlı halefleri de, eyaletlere vali atama ve Ur’da ay tanrısına bağlı kadın rahiplerden bir dini otorite meydana getirerek merkezi bir din kurma gibi yeniliklere rağmen, merkezden uzakta yer alan bölgeleri yönetme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı.

Akad İmparatorluğu, hem dış hem de iç etkenler sonucunda, MÖ 2154 yılında ortadan kalktı. Daha sonra, Üçüncü Ur Hanedanı adıyla, Akad-Sümer kültürünün sentezi olarak yeniden kurulacaktı (MÖ 2112-2004). Bu hanedanın, Fırat ve Dicle nehirlerince kesilen 270 kilometre uzunluğunda muhteşem bir sur inşa ederek Amoritleri ve Elamlıları durdurmaya çalışması dikkate değer bir çabadır. Ama bu çabalar sonuçsuz kaldı ve düşman, Ur şehrini kuşattıktan sonra, surları aşmayı başararak şehri yerle bir etti; Ur’un son kralı ise köle olarak Elam şehrine götürüldü. Bir Sümer şiiri bu savaşı şu şekilde anlatmaktadır:

Kırık çömler değil, cesetlerdi,
Tüm yolları kaplayıp,
Surlar gediklerle,
Yollar ve geçitler,
Kaplanmış cesetlerle.
İnsanlar şimdi cansız uzanıyorlar,
Bir zamanlar eğlendikleri yollarda.
Tüm yollar kaplanmış cansız bedenlerle.
Şimdi ceset yığınları yükseliyor,
Dans edilen açık alanlarda.
Metalin aktığı gibi potaya,
Akıyor ülkenin kanı ve bedenler;
Çözülüyorlar yağın güneşte eridiği gibi.

BİRİNCİ BÖLÜM:

ANTİKÇAĞ İMPARATORLUKLARINDA SAVAŞ

Mısır, Asur, İnan, Hindistan ve Çin... Bu ülkelerin her biri, savaşa yaklaşımlarını kendilerine has yapıları, ekonomik ve coğrafi koşulları ve farklı zamanlarda karşı karşıya kaldıkları dış tehditlere göre belirlemişlerdir. Örneğin Mısır Hititler, Hyksoslar ve Deniz Halkları gibi dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştı; Asur ticaret yollarını ve maden yataklarını denetimi altında tutmak zorundaydı; İnan büyük ordular kurmuş ve Kserkses'in idaresinde Yunanistan'ı işgal etmişti; Hindistan büyük bir iç savaşa sahne olmuştu; ve Çin, birliğini sağlama yolunda mücadele ediyordu. Çatışmalar çoğunlukla lokal olsa da, bu uygarlıkların tümü üzerinde savaşın büyük etkisi vardı. Ordular (ve donanmalar) daha örgütlü hale getirildi ve düzensizlik asgariye indirildi, fakat bu uygarlıkların savaş alanında gösterdikleri başarılar sadece belirli silahların, metallerin ve orduların gelişmesine değil, aynı zamanda askeri ve sivil idarede yaşanan gelişmelere de bağlıydı. İmparatorlukların, komşularından öğrendikleri yenilikleri hayata geçirmeye meraklı olmalarının da bu alanda büyük etkisi olmuştu. Buna "çevre üzerinde yenilik" denilebilir. Bireysel hikâyelere zaman zaman rastlansa da, sıradan askerlerin deneyimleri çoğunlukla hatırlanmazdı.

Mısır

Mısır'da Yukarı (güney) ve Aşağı (kuzey) Mısır'ı tek idare altında birleştiren Eski Krallık (yaklaşık MÖ 2770-2200), ekonomik ve iklime bağlı sorunlar nedeniyle ve firavunların otoritesine meydan okuyan güçlü yerel yöneticilerin ortaya çıkmasıyla sona erdi. Bu güçlülere eşkıyalığın yayılması ve çöl halklarının saldırıları da eklenince, durum daha da kötüye gitti. MÖ 2050'lerde Teb'deki (Yukarı Mısır) merkezi yönetim istikrarı sağlamayı başardı ve böylece Mısır Orta Krallık (yaklaşık MÖ 2050-1560) dönemine girmiş oldu.

Orta Krallık firavunlarının idaresi altındaki ordu, küçük kalkan, balta, hançer, küçük mızrak ve ciritle donanmış hafif piyadeler tarafından desteklenen, büyük ve geniş bir kalkan taşıyan ve mızrak kullanan ağır piyadelerden oluşmaktaydı. En önemli silahlar balta ve mızrakta. Mısırlılar, Orta Krallığın son dönemine kadar, kendi okçu güçlerini oluşturmadılar ve orduya Nubyalı okçuları aldılar. Bu dönemde henüz savaş arabaları da kullanılmıyordu. Mısır doğal coğrafi savunmalara sahipti –kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz ve batıda çöl. Bu nedenle Mısırlıların ilk yapmaları gereken şey, çöl kabileleri ve güneydeki Nubyalıları etkisiz hale getirmektir ve bunları, yukarıda bahsedilen piyade ağırlıklı ordu düzeniyle kontrol altında tutabilmek oldukça kolaydı.

Değişiklikler yavaş yavaş Mısır'a ulaşmaya başlamıştı. Orta Krallığın aktif bir savunma stratejisi uyguladığını söylemek mümkün. Bu stratejiye göre, Filistin ve belki de kuzeyde Asi (Orontes) Nehri'ne kadar saldırılar düzenlenmeli; kuzeydoğuda Süveyş kıstağında bir dizi kale inşa edilmeli ve içeride birinci ve ikinci Nil şelalesi arasında yine kalelerden oluşan ikinci bir savunma hattı kurulmalıydı. Bu tip bir stratejiyi uygulayabilmek için hareketli, disiplinli ve kuşatma tekniklerini iyi bilen bir orduya ihtiyaç vardı. Bunun sonucu olarak Mısırlılar kendi okçularını eğitmeye başladılar, çünkü kuşatma savaşlarında kendi askerleri kaleye hücum ederken, onlara destek sağlayacak uzun menzilli silahları kullanacak askerlere ihtiyaç vardı. Belki de yay ilk başta sadece soyluların silahıydı, fakat Orta Krallık döneminin sonlarına doğru çift ve tek kavisli yaylar yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştı.

Üstelik önemli bir silah olan koçbaşının (kale kapılarını yıkmakta kullanılan bir kuşatma silahı) ilk örnekleri de MÖ 1900'lerde Mısır ordusunca kullanılmaya başlanmıştı. Beni-hasan'daki bir duvar resminde, Mısırlıların bir çöl kalesini kuşatırken kullandıkları ucu metalle kaplanmış, üç asker tarafından kullanılan ve askerleri korumak için üzeri örtülmüş ilkel bir koçbaşı gö-

rılmektedir. Her iki tarafın okçularının kıyafetlerinin sadeliği dikkate alınır-
sa, bu bir Nubya kalesidir ve resimden de anlaşılmalıdır ki, koçbaşı daha
önceden duvarları ya da kale kapılarını yıkmakta kullanılan bir tür uzun mız-
raktan yapılmış bir kaldıraçtan geliştirilmiştir. Hem bu kaldıraç silahının hem
de etkili olabilmek için ağırlık ve hız faktörlerini kullanan koçbaşının, Asur
kralı Aşurnasirpal (MÖ 883-859) tarafından bir kuşatmada birlikte kullanıl-
ması ilginçtir, çünkü bu, kaldıraç silahının da, daha sonra Romalıların da far-
kına varacağı gibi, hâlâ etkili bir silah olduğunu göstermektedir. Şehir savun-
malarında koçbaşlarına karşı alınan önlemlere dikkat edersek, MÖ yirmi
beşinci yüzyıldan itibaren diğer toplumlar tarafından da kullanıldığını söyle-
yebiliriz.

Orta Krallık da, tıpkı Eski Krallık gibi, MÖ 1786 ile 1560 yılları arasında
iç sorunlarla mücadele etti. Uzun bir süre boyunca Filistin'den gelen Sami
halkları (muhtemelen Kenanlılar), Mısır Deltası'na sızarak bölgede Mısır o-
toritesinin yerini almaya başladılar. Hareketli savaşçılardan oluşan bu gru-
plar, Delta'nın doğusundaki şehirleri ele geçirmeye çalıştılar. MÖ 1672 ve
1649 yılları arasında Salatis adında bir derebeyi, Memphis'i ele geçirerek, A-
vernis Kalesi'ni merkez alan bir krallık kurdu. Mısırlılar bu Sami halkların li-
derlerine "Hikau khasut" (Çöl Tepelerinin Hükümdarları) diyorlardı; bu daha
sonra Hyksos'a döndü. Sanıldığının aksine, Hyksoslar Kuzey Mısır'ı tek
bir saldırıda işgal edip harabeye çevirmedi; tüm Delta'yı aşamalı olarak e-
le geçirdiler. Benzer şekilde, güneydeki göçebe Nubyalı kabileler de Yukarı
Mısır'a aşama aşama sızdılar. Ülkenin derinlerinde hazırlanmış olan ikinci
savunma sistemi çöktü, göçebeler harabelere yerleştiler, fakat kuzeydeki
Hyksosların hâkimiyetini kabul ettiler.

Bu konu tartışmaya açık olsa da, Hyksosların Kuzey Mısır'ı savaş arabala-
rıyla ele geçirmediği anlaşılmaktadır. Hyksosların karma yay kullanıyor
olmaları mümkün olsa da, bu aşamalı başarılarının asıl nedeni, Delta'nın sa-
vunmasındaki zayıflıktı. Mısırlılar savaş arabalarıyla muhtemelen ilk kez As-
ya seferlerinde karşılaşmışlardı. Mısır'daki savaş arabalarının Asyatik
kökeni, bu arabaların yapımında kullanılan ağaçtan, arabanın parçaları için
kullanılan isimlerin Kenan dilinden alınmasından ve kimi savaş arabalarının
kullanımı ve bakımı için Asyalıların görevlendirilmesinden anlaşılmaktadır.
Gerçekten de, savaş arabası MÖ 1700'lerde ortaya çıkmıştı ve muhtemelen
Ermenistan kökenliydi. Yine de MÖ 1600'lerde Mısırlıların Hyksoslara kar-
şı verdiği özgürlük mücadelesine kadar, Asya'dan küçük at, atlarca çekilen
savaş arabası, pullu zırh, karma yay, bronz silahlar ve yeni hançer ve kılıçla-
rın dahil olduğu çok sayıda yeni savaş aracı öğrenilmişti. Hyksosların veya
daha kuzeyden gelen diğer Asyalıların, şehirleri savunmak için şahra şevi

(koçbaşı ve harp kulelerinin surlara yaklaşmasını engellemek için), taş temeller ve güçlü kapılar kullanmaya başlamış olmaları mümkündür. Hyksos döneminin sonlarına doğru, orduda savaş arabaları, piyadeler ve okçular muhtemelen birlikte savaşırken (Mısır savaş arabasında normalde sürücü ve okçu bulunur), atlar da keşif ve haberleşmede kullanılmaktaydı. Karnak ve diğer bölgelerdeki geç dönem Mısır kabartmalarında, firavunlar hep savaş arabasında gösterilmiştir, bu da savaş arabasının en azından psikolojik olarak ana silah olduğunu göstermektedir. Üstelik savaş arabası, artık yekpare tekerlek yerine mile bağlı dönen tekerleği, arka mili, atlara vurulan gemi ve karma yaya sahip okçusuyla eskisinden çok daha etkili bir silahtı.

Mısırlı askerlerin yaşamı sefer döneminde rutin veya oldukça çetin olmaydı. Askerlerin yaşamının hiç de kolay olmadığını belirten, *Kâtip Olmak* adlı bir Mısır eğitim kitabı, askerlik hizmetinin neye benzediğine ilişkin bir fikir verir: “Suriye’ye göreve çağrıldı. Dinlenmesine fırsat verilmemişti. Elbisesi ve ayakkabısı yoktu. Dağ yollarından ilerlemeye devam etti. Kokulu ve tuzlu sudan bile ancak üç günde bir içebiliyordu. Vücudu perişan haldeydi. Düşman gelecek, o da ruhunu teslim edecekti. Ona şöyle söylenmişti: ‘İleri! Cesur asker. Adın herkesçe bilinsin.’ Neyle karşı karşıya olduğunu bilmiyordu. Zayıftı ve artık bacakları onu taşımıyordu. Eğer savaştan kaçarsa, tüm halkı hapsedilecekti. Çölün bir ucunda ölüp gitti ve adını hatırlayacak kimse kalmadı.”

Kimi şanssız askerler çöle gitmek zorunda kalsa da, savaşların büyük bir kısmı Nil ve Delta’nın varlığı nedeniyle deniz savaşı şeklinde cereyan etmekteydi. Örneğin, Hyksoslara karşı başlatılan isyanın Mısırlı (Tebli) lideri Kamose, bu şartlar altında savaşın nasıl olduğuna dair bir fikir verir: “Asyalıları ortadan kaldırma ümidiyle akıntı yönünde (yani güneydeki Teb’den kuzeye doğru) ilerledim... cesur ordum bir ateş topu gibiydi, Medjay birlikleri (Nubyalı paralı askerler) gemilerin kamaralarının üzerine tırmanarak Setyuları (Asyalıları) gözlüyorlardı. Doğu ve batı onların elindeydi ve ordularını mevcut olan her şeyle besliyorlardı.”

Kamose, hedefi olan Hermopolis yakınlarında, Hyksoslarla işbirliği yapan bir Mısırlı’nın kalesinin önüne vardıklarında şöyle devam etti: “Geceyi gemimde geçirdim ve çok mutluydum. Güneş doğduğunda bir şahin gibi tepesine çullandım. Öğle yemeği vakti gelene kadar onu alaşağı ettim, surlarını yerle bir edip halkını kılıçtan geçirdim, karısı da nehir yoluyla kaçmak zorunda kaldı. Askerlerim, avına saldıran aslan gibiydiler ve köle, sığır, süt, yağ ve baldan oluşan ganimeti aralarında bölüştüler.”

Kamose ardından Hyksosların Avaris’teki kalesine saldırdı ve zafer anı-

ında savaş arabalarından bahseden ilk Mısırlı oldu: “Savaş arabalarını ele geçirdim.” Ancak Hyksosları tümüyle ortadan kaldıran kişi Kamose değil, Hyksosların başkenti Avaris’i ele geçirmeyi başaran halefi Amosis (MÖ 1552-1524) olacaktı. Amosis bu zaferi kazanırken oldukça zorlanmıştı, çünkü Avaris hem surlarla hem de kanallarla çevrelenmişti. Bu nedenle surlara ulaşabilmek için öncelikle bir deniz zaferi kazanmak gerekiyordu. Ancak bundan sonradır ki, Avaris ele geçirilebilmişti. Amosis ardından Şaruhen şehrinin kuşatma maksadıyla Filistin’e yöneldi. Kuşatma üç yıl sürse de (Amosis surları aşamadığı için, halkın açlıktan ölmesini beklemişti), Amosis bu arada önemli ve yeni bir yayılmacı Mısır politikası geliştirmeyi başarmıştı; bu politikanın amacı, en azından ilk başladığında, Asyalıları ve Nubyalıları kendi ülkelerinde yenerek Mısır’a akınlarını önlemektir. Böylece Mısır Filistin, Suriye, Kenan, Anadolu, Lübnan, Libya, Nubya ve zengin Kuş’ta (Etiyopya) yaşayan halkları sindirmeyi amaç edinmiş çok daha saldırgan ve militarist bir toplum haline geldi.

Amosis sadece yeni bir emperyal yayılma başlatmamıştı, savaş alanlarında kazandığı zaferler sayesinde milli kahraman firavun –savaş arabalarından kurulu ordusunun başındaki savaşçı tanrı– imajının da yaratıcısı olmuştu. Bu tarihten sonra firavunlar, imparatorluklarını korumak için sayısız seferler düzenlediler. Örneğin III. Tuthmosis (MÖ 1490-1436) yirmi yıl içerisinde Filistin ve Suriye’deki Mitannilere karşı en az on yedi sefer düzenlemişti. Üstelik denetimlerini sürdürebilmek ve önemli coğrafi noktalarda garnizon kentleri kurabilmek için, Batı Asya’nın sürekli değişen halklarıyla ittifaklar kurmak zorundaydılar. Ama lojistik nedenlerden ötürü, Batı Asya bölgesinde denetimin devamını sağlamak imkânsızdı; MÖ 1350’den itibaren Suriye bölgesindeki Hititler, Mısır devleti için gittikçe büyüyen bir tehlike haline gelmişlerdi.

I. Sethos (MÖ 1309-1291) Hititlere karşı sefer düzenleyerek Kadeş şehri ele geçirmeyi başarmıştı, fakat Hititler hâlâ ayakta idi. Hititlerle savaşa son noktayı koymak oğlu II. Ramses’e (MÖ 1279-1213 arasında hüküm sürdü) kalacaktı. Gerçekten de saltanatının ilk on yılında Ramses, tüm enerjisini Hitit sorununun çözümüne harcamıştı.

Savaş Alanı: Kadeş

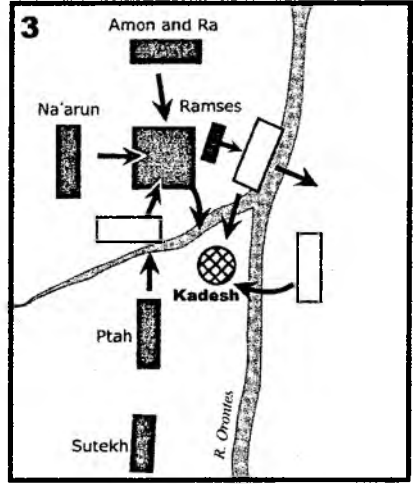
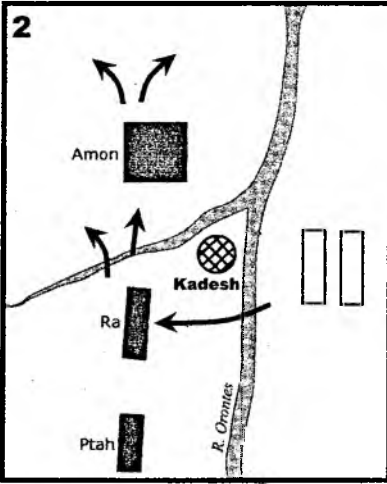
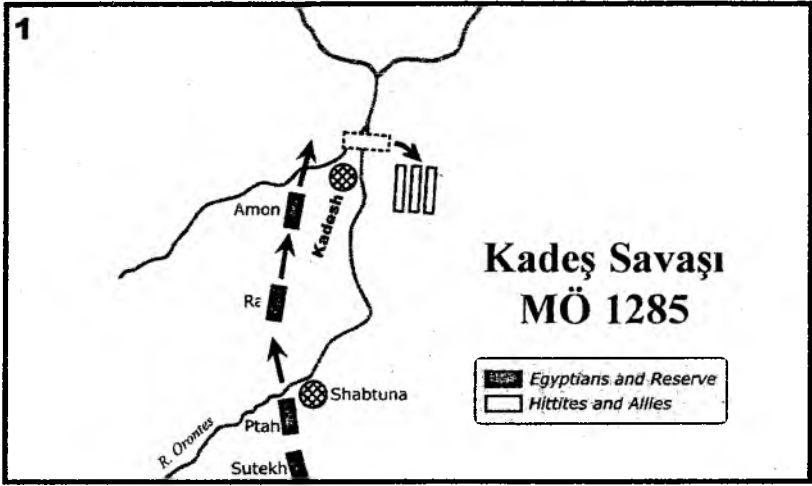
MÖ 1274 yılının Nisan ayının son günlerinde II. Ramses’in yeni kraliyet ordusu, Hitit ordusunu kendi toprakları olan Suriye’de bulup yok etmek mak-

sadıyla yola çıktı. Bu, Antik Mısır'ın düzenlemiş olduğu hem en meşhur hem de en tartışılabilir sefer olmuştur, çünkü bazı tarihçiler, tapınak duvarlarında seferi anlatan kabartmaların “gerçek” seferi temsil etmediğini ve tümüyle sembolik olduğunu iddia etmektedirler. Bir tarihçinin iddiasına göre, aslında büyük bir savaş meydana gelmemiştir ve seferdeki en büyük olay, Mısır ordusundaki bazı askerlerin, korkaklıkları nedeniyle bizzat Ramses tarafından idam edilmesiydi. Bu iddiaları aklımızın bir köşesine yerleştirerek, Kadeş Savaşı'nı tasvir etmeye başlayabiliriz.

O dönemde firavunun ordusu 5.000'er askerlik tümenlerden oluşan düzenli bir kuvvetti. Her tümen Amon ve Ra gibi isimler taşımaktaydı (Daha sonra bunlara “Güçlü Yaylar” ve “Çok Şerefli” isimleri verilecekti). Her bir tümen, kendi sancaklarını taşıyan bölük komutanlarının idaresindeki 250'şer kişilik 20 bölükten oluşmaktaydı. Bölükler ise, her birinin başında bir kumandan bulunan 50'şer kişilik müfrezelerden oluşuyordu.

Savaş alanında firavun ordu komutanı, veziri de savaş bakanı olarak yer alıyordu. Sefere katılan ve tümen komutanları ile savaş arabaları komutanından oluşan (çoğunlukla firavunun oğullarından biri bu görevdedir) generallerin kurduğu ordu konseyi firavuna tavsiyelerde bulunuyordu. Ordu zırh giymeyen, fakat mızrak, kalkan, savaş baltası ve kılıçla (mızrak ana silahtı) donanmış ağır piyadeler ile karma yay, sadak, kendi kişisel silahı –hançer gibi– ve kalkanla donanmış okçulardan oluşmaktaydı. Okçuların büyük bir kısmı savaş arabalarının üzerindeydi ve her hafif savaş arabasında bir okçu ve bir sürücü bulunuyordu. Amaçları düşmanı uzaktan ok yağmuruna tutmak ve böylece ağır piyadenin düşmana yaklaşabilmesini sağlamaktı. Lojistik ihtiyaçlara cevap verebilmek için öküz ve eşekler tarafından çekilen yük arabaları, atları beslemek ve sulamak için seyyar ekipmanlar ve sahil boyunca ikmal sağlamaya devam edecek olan gemiler de bulunmaktaydı.

Ramses dört piyade tümeni –Amon, Ra, Ptah ve Sutekh–, savaş arabaları ve kraliyet muhafızlarıyla birlikte yola çıktı. En az yirmi bin kişilik bir güçtü bu. Kaynaklara göre, Ramses ikmal kaygısıyla önce sahilden gitmeyi tercih etti; ardından içerilere yönelip Asi Nehri'ni geçebileceği uygun bir yerin bulunduğu küçük Şabtuna kasabasına vardı. Burada Hitit lideri Muvatallis tarafından gizlice gönderilen iki Bedevi (Şasu), Ramses'i yanıltmak amacıyla, ona Hititlerin kuzeyde Halep yakınlarında olduğunu bildirdi. Ramses, bu yanlış bilgi nedeniyle, Ra tümenince takip edilen Amon tümeniyle nehri geçti ve diğer iki tümeni geride bıraktı. Üstelik ordusunu da savaş düzenine sokmadı ve yol düzeninde ilerlemeye devam etti.

Harita 1

Ramses, Kadeş şehrine 10 km. yaklaştığında, Muvatallis, düşmanı tarafından fark edilmemek için ordusuyla birlikte Kadeş'in kuzeydoğusuna çekildi. Ramses zafer sarhoşluğu içerisinde ilerlemeye devam ederek, Amon tümeniyle birlikte Kadeş'in kuzeybatısında kamp kurdu. Ramses savaş kurallarını iyi bildiğinden, ya bizzat kendisi muhafızlarıyla birlikte araziye keşfe çıktı ya da bu iş için keşif birliklerini görevlendirdi. Keşif birlikleri ya da muhafızlar tarafından yakalanan iki Hititli gözcü, Ramses'in huzuruna çıkarıldı ve işkence gördü; gözcüler sonunda itiraf ettiler: "Hitit ordusunun yanında, diğer milletlerden de pek çok asker bulunmakta... Hitit ordusu savaş arabaları ve piyadeden oluşuyor, sayıları kumsaldaki kum taneleri kadar çok ve Ka-

deş'in arkasında savaşa hazır bir şekilde bekliyor.”

Bu, Ramses için tam bir şoktu. Fakat edinilen bu istihbaratın ardından gelişen olaylar, tarihçilerin elindeki kaynaklar oldukça edebi ve süslü olduğundan –şiirler ya da Karnak, Abu Simbel ve diğer yerlerdeki tapınaklarda bulunan duvar kabartmaları ve o kabartmaların bir parçası olan duvar yazıları–, hayli tartışmalıdır. Bu kabartmalarda firavun doğal olarak büyük bir kahraman gibi gösterilmektedir. Fakat dilbilim alanındaki yeni bir araştırma, orijinal bir askeri günlüğün kimi bölümlerini (savaşın ilk bölümüne dair güvenilir bilgiler sunan) çözmeyi başarmıştır. Günlüğün kalan bölümleriyse, Mısırlı kâtip tarafından yazılan ve firavunu öven süslü ve edebi laflarla doludur.

İki Hititli gözcünün verdiği bilgilerin ardından Ramses'in ordu komutanlarını yanına çağırarak yeterli zamanı bulunuyordu. Genelde olduğu gibi konferansa ihtiyaç yoktu, çünkü durum ortadaydı. Ramses derhal atlı bir haberci ve savaş arabalı vezirini güneye göndererek en yakındaki Ra ve onun ardından gelen Ptah tümenlerinin hızla yardıma gelmelerini emretti. Bu mesajlar Hitit saldırısından önce olduğu için günlükte yer almaktadır: “Piyade ve savaş arabaları kuzeye majestelerine doğru giderken onların önünde bozguna uğramışlardı.” Bu cümleden anlaşıldığına göre, Hitit saldırısı başlamadan önce Ra tümeni ve ona bağlı savaş arabaları Ramses'e ulaşmak için yola çıkmışlardı, ama düşman bir şekilde Ramses'le onların arasına girmeyi başarmıştı. Fakat günlüğe göre, Hititler sadece Mısır ordusunu bölmekle kalmamış, bilmeden Ra tümenini de ikiye bölmüşlerdi. Günlükte anlaşılması güç bir ibare yer almaktadır: “Onlar Kadeş'in güneyinde nehirden geçtiler.” Burada onlar derken, Şabtuna'da nehri geçip hızla ilerlemekte olan son iki Mısır tümeninden mi, yoksa Kadeş'in güneyinden saldırıya başlamak için nehri geçen Hitit savaş arabalarından mı bahsedildiği bilinmemektedir.

Bu noktadan savaşın bitişine kadar olan süreye dair tüm kaynaklar yine güvenilirliği az şiir ve duvar yazılarından ibarettir. Yine de bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Ra tümeni Ramses'e yardım edememişti. Çünkü 2.500 Hitit savaş arabası iki koldan –biri Ra tümenine saldırmak için güneye yönelerek tümeni ikiye bölmüş, diğeri de Amon tümeni ve Ramses'in kampına saldırmak için kuzeye yönelmişti– hücumu geçmişti. Bu hücum Mısır ordusunu ikiye böldü. Az güvenilir kaynaklara göre, bölünmüş Ra tümeninin güneyde kalan bölümü karmaşa içerisindeydi, kuzey bölümüyse hızla ilerlerken firavunun kampına rastlayarak, hem onu korkutmuş hem de kendisi korkmuştu. Ardından Hitit savaş arabaları Ramses'in savunma altındaki kampına hücumu geçti ve rivayete göre, firavun bu noktada, savaş arabasına binerek tek başına Hititleri püskürttü: “Ben (Ramses) tüm ülkelere karşı (Hititler ve

müttefiklerini kastediyor) hücumla geçtiğimde, piyadem ve savaş arabalarım beni terk etmişti. Arkalarına bile bakmadan kaçtılar (kendisine yardım için gelmemelerini kastediyor).” Hafif bir Mısır savaş arabasının 2.500 Hitit savaş arabasıyla kuşatılmışken bunları başarması pek mümkün gözükmemektedir. Ağır Hitit savaş arabaları, ikisi müttefik, biri Hitit askeri (Hititlerin müttefiklerine tam olarak güvenmediği anlaşılıyor) olmak üzere üç asker taşıyıcılar da, silah olarak sadece mızrak kullanıyorlardı. Bu nedenle, Ramses lehine yapılan propagandayı bir kenara bırakırsak, Ramses’in, kendi muhafızlarını ve kullanılabilir tüm savaş arabalarını toplayarak karşı saldırıya geçecek ve Hititlerin merkez ve kanatlarına uzun menzilli karma yaylarını kullanarak yakın savaşa girmeden vur-kaç saldırıları düzenleyebilecek dirayeti göstermiş olması mümkündür. Anlaşılan o ki, Ramses Hititlerin sağ kanadına saldırarak bu birliği Asi Nehri’ne doğru püskürtmüştü.

Bu manevra, Hitit savaş arabalarının düzenini bozmayı başarmıştı. Üstelik Hititler ve müttefikleri savaş arabalarını terk edip Ramses’in kampını yağmalamaya giriştiklerinden, kesin bir zafer elde etme fırsatını kaçırmışlardı. Bu arada Muvatallis, kendi komutasında bulunan ve hâlâ Asi Nehri’nin sağ kıyısında olan büyük piyade kuvvetini savaşa sokmakta tereddüt etmişti. Hititli komutan ya Mısırlıların uzun menzilli oklarından çekinmişti ya da savaşın gidişatına dair bir bilgisi yoktu. Tam bu kritik anda, batıdan (güneyden değil) gelen bir Mısır kuvveti savaş alanına ulaştı. Bu birlik, Ramses tarafından diğer birliklerle beraber çağrılmış olmalıydı ve Amor kıyı bölgesinden askere alınmış Na’arunlardan (genç askerler) oluşuyordu. Bunların Ramses’in sol kanadını (batı) koruyan askerler olması da mümkündür (sağ kanadın, Asi Nehri nedeniyle korunması gereksizdi). Sonuç olarak, yeni ulaşan bu birlik, Ramses’in kampına girmiş olan tüm Hititleri kılıçtan geçirdi. Ardından, Ramses ile muhafızları ve yeni gelenler, Amon ve Ra tümenlerinden arta kalan birliklerle beraber, güneydeki Mısır tümenleriyle bağlantılarını kesmiş olan Hitit savaş arabalarına saldırmak için toparlanmaya başladılar. Buna karşılık, Muvatallis 1.000 savaş arabası daha gönderdi, ama piyadelelerini hâlâ harekete geçirmemişti. Diğer taraftan, firavunun Ptah tümenine ulaşmayı başarmış olan veziri, tümenin komutasına geçerek Hititlere arkadan saldırdı. Böylece, Hitit savaş arabaları güney ve kuzeyden kuşatılmış oldu ve Hitit ordusunun geri kalanı da Kadeş Kalesi’ne sığındı. Savaş sona ermişti. Ramses, savaş arabasında muzaffer bir edayla, ele geçirilmiş esirleri ve kendi subaylarının, ölü Hitit ve müttefik askerlerinin ellerini kesip önüne yığılmasını izliyordu (Bu, Mısırlıların zaferi kutlama ve düşman ölümlerini hesaplama metoduyla).

Ramses, bir kuşatmaya girişmek için gerekli lojistik imkânlarla sahip ol-

madığından ya da, itiraf etmese de, ordusunun kötü durumda olmasından dolayı Kadeş Kalesi'ni alamamıştı. Bu nedenle, Hititler, başkentleri olan Boğazköy'de bulunan tabletlerde Kadeş'te zafer kazananın kendileri olduğunu iddia etmektedir. Tabletler göre, Ramses güneye çekilmeye zorlanmış ve Amor ülkesi Muvattallis tarafından ele geçirilmişti. Satır aralarına dikkat edilirse, Ramses'in kendisi en kritik anda düşmanı durdurmak için çarpışırken, ordusunun stratejik bir geri çekilme uyguladığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde, Ramses, Kadeş'te Hititlerin niyetini önceden öğrenip hemen takviyeleri çağırması sayesinde hayatta kalabilmişti. Ayrıca, Ramses'in ordusunun silahları daha üstündü: Karma yaya sahiptiler ve mızrakla donanmış ağır Hitit savaş arabalarına kıyasla manevra kabiliyeti yüksek hafif savaş arabaları kullanıyorlardı. Muhtemelen bu avantajları sayesinde, takviyeler ulaşıncaya kadar Hititleri uzakta tutmayı başarmışlardı.

Ramses, Hititlere karşı, Suriye ve Filistin bölgelerinde ve hiçbir sonuç alamadığı birkaç sefer daha düzenledi. Mısır-Hitit savaşı artık bir çıkmaza girmişti. Hititlerle bir barış anlaşması imzalandı, Hitit kralının büyük kızıyla bir evlilik yapıldı ve hatta Mısır ve Hitit orduları birlikte askeri eğitim yaptı. Bunda, Mısır'a karşı kuzeybatıdaki Libyalılar ve güneydeki Nubyalıların teşkil ettiği tehdidin de büyük payı vardı. Hititler açısından da bu barış, kuzeyde ortaya çıkan yeni tehditle, yani Asurlularla başa çıkmaları için gereken fırsatı sağlayacaktı. Hititler, benzer şekilde Asur tehdidiyle karşı karşıya kalan Kasitlerle de barış anlaşması yaptılar.

II. Ramses'i başka yetenekli firavunlar, özellikle III. Ramses (MÖ 1182-1151) izledi. III. Ramses'in ardından gelenlerse pek yetenekli sayılmazdı ve nihayetinde, Mısır İmparatorluğu iç isyanlar ve hem içeriden hem de dışarıdan gelen saldırılarla başa çıkamaz hale geldi. Bu saldırılar "Deniz Halkları" (muhtemelen MÖ 1200'lerde Batı Anadolu'dan gelen) denen milletlerden, Libyalılardan (MÖ onuncu yüzyıl ortalarından sekizinci yüzyılın sonuna kadar), Kuşitlerden (MÖ 750'den 670'e kadar) ve nihayetinde Mısır'ı kendi imparatorluklarına dahil eden Perslerden (MÖ 525'de) gelmişti. MÖ 671-663 yılları arasında Mısırlıları yenen, işgal eden ve yönetenler arasında Hititlerin fazlasıyla korktuğu Asurlular da bulunuyordu. Fakat ilginçtir ki, Asurluların Mısır'a yönelik müdahaleleri, kendi doğal sınırlarını aşmalarına ve bu nedenle Asur İmparatorluğu'nun elli yıl içerisinde yıkılmasına yol açmıştı. Ne var ki, MÖ on dördüncü yüzyılda yetenekli hükümdarlar Dicle üzerindeki Aşur şehrini büyüyen bir imparatorluğun merkezine çevirmeyi başardıklarında, bunların tümü onlar için sadece gelecekti.

Asurlular

Asur adı gerçekte Babil'e bağlı bir şehir devleti olan Aşur'dan gelmektedir. I. Assur-uballit (MÖ 1365-1330) gibi Asur hükümdarları, Babil üzerinde nadiren hâkimiyet kurmayı başaramışlardı; MÖ on üçüncü yüzyılda ise Assur kralı Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) Babil'i yağmaladı ve Babil hükümdarını ele geçirmeyi başardı. Tukulti-Ninurta şöyle diyordu: "Onun asil boynuna, sanki bir tabureymiş gibi ayaklarımla bastım. Onu tutsak olarak efendim Assur'un huzuruna getirdim. Bu sayede ben tüm Sümer ve Akad'ın (Dicle'nin güneyi ve Fırat Vadisi'ni kastediyor) hâkimi oldum ve sahip olduğum toprakların sınırları doğuda Aşağı Deniz'e (Basra Körfezi) kadar uzandı."

Asur egemenliği döneminde Asur stratejisi, hemen hemen değişmeden kalmıştı ve Tukulti'nin askeri girişimlerinde belli bir metot takip etmekteydi. Stratejisi, önce doğu ve batıdaki zengin ticaret yollarını ve ardından da çoğunlukla Asur devletinin kuzeyinde bulunan maden yataklarını (kalay, gümüş ve daha sonra demir) ele geçirmektir. Bu önemliydi, çünkü Asur devleti, genelde Mezopotamya'da olduğu gibi, madenler yönünden oldukça fakirdi. Bu yüzden güçlü ve enerjik I. Tıglat-Pileser (MÖ 1115-1077) savaş arabası ağırlıklı ordusuyla çok sayıda sefer düzenleyerek devletin sınırlarını Kuzey Suriye ve Akdeniz'deki ticaret bölgelerine kadar genişletti. Tıglat'ın saltanatının son günlerine doğru, batı çöllerinden gelen Arami kabilelerinin işgalleri baş göstermeye başlamıştı; bu sonu gelmez işgaller nedeniyle Asurlular sonraki 150 yıl içerisinde oldukça zayıfladı. Fakat MÖ dokuzuncu yüzyılda tahta bir-biri ardına saldırgan Asur kralları geçti ve bu krallar çok sayıda sefer düzenlediler. Bunların arasında en önemlileri II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) ve oğlu III. Şalmaneser'dir (MÖ 858-824). Bunları MÖ sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren diğer bir grup yetenekli hükümdar takip etti -III. Tıglat-Pileser (MÖ 744-728), II. Sargon (MÖ 721-705), Sennacherib (MÖ 704-681) ve Assurbanipal (MÖ 668-627) gibi.

Dokuzuncu yüzyılda II. Assurnasirpal ve Şalmaneser Asur İmparatorluğu'nun sınırlarını ticaret yolları boyunca genişletme ve Dicle ve Fırat nehirlerinin ötesindeki sınırları güvence altına alma konusunda oldukça başarılı oldular. Bu durum özellikle doğuda ve dağlarda yaşayan düşman Arami ve Urartu kabilelerinin tehdidi altındaki kuzeyde geçerliydi. II. Assurnasirpal ve onun halefinin döneminde yenilmez Asur ordusu düzenli piyade ve kuşatma birliklerine sahipti, ama hareketli silahlar henüz geliştirilmemişti. Piyade; okçu ve mızrakçılar olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. İlki, Asurluların şok birlikleri olan, zırh giyip miğfer takan ve demir uçlu uzun bir mızrak, küçük

bir kalkan ve kılıç taşıyan ağır piyadeydi. Bu birlikler yakın savaş için eğitilmişlerdi. Ama Asur ordusunun asıl birliklerinin okçular olduğu anlaşılmaktadır. Bu askerler gelişmiş bir karma yay ve kılıç ile donanmışlardı ve zırh giymiyorlardı. Okçuları düşmanlarından korumak için, yanlarında kalkan taşıyan başka bir adam bulunurdu ve böylece bir okçu çifti oluşturulurdu. Okçular bu diğer kişinin tuttuğu büyük kalkanın arkasında siper alır ve oklarını atarlardı. Bu nedenle okçuların giydiği zırh daha hafifti. Okçuların arkasında, MÖ sekizinci yüzyılın ortasından sonra, özellikle kuşatmalarda etkili olan sapancılar yer alıyordu. Bunlar ya esirlerden ya da yardımcı birliklerden oluşmaktaydı, çünkü bu bir Asur geleneği değildi. Ayrıca heykellerdeki sakalsız yüzlerden anlaşıldığı kadarıyla, Asur ordusunda çok sayıda hadım edilmiş erkeğin bulunuyor olması da ilginçtir.

Asur ordusu kuşatma teknikleri açısından hayli ileriye, çünkü Asurlular, çoğunlukla meydan savaşı yapmak yerine, isyan eden ya da direnen kabile ve küçük krallıkların kale ve şehirlerini kuşatmakla uğraşıyorlardı. II. Assurnasirpal döneminde Asurlular, hareketli ve balta ağzını andıran demirden bir başı olan zırhlı bir koçbaşı kullanmaya başladılar. Ayrıca surların altından tünel kazacak lağımcılara ve surların ve kapıların temellerini mızrak ve kargılarla yerinden oynatmaya çalışan zırhlı istihkâmcılara sahiptiler. Ayrıca merdivenlerle duvarlara tırmanılırken, onları korumak için okçu çiftleri (bir okçu, bir kalkancı) de bulunuyordu. Kendilerine atılan ok ve taşlardan korunmak için kalkanlarını yukarıda tutan şok mızrakçılar, merdivenlerle surlara tırmanıyorlardı. Miğferlerinden ayırt edilebilen bu şok birlikleri, kraliyet muhafızlarından seçilirdi ve her saldırıya onlar öncülük ederdi. Okçuların ve kraliyet muhafızlarının birlikte gerçekleştirdiği bir saldırı, her zaman olmasa da, genelde hızlı bir zafer kazanmak için yeterliydi.

II. Assurnasirpal'in saltanatı sırasında, Asur ordusunun seyyar kuvveti savaş arabalarıydı. Bu araçlarda bir okçu ve bir sürücü bulunurdu ve her araç iki at tarafından (bir at da yedek olarak tutulurdu) çekilirdi. Fakat yedek at kullanımından daha sonra vazgeçildi. Sürücü, savunma maksadıyla bir mızrak taşırdı; ayrıca savaş arabasının arkasında asılı bir balta ve kalkan bulunurdu. Bu savaş arabaları, Mısırlılarda olduğu gibi, hızlı kuşatma manevraları için kullanılırdı. Asıl amaçları doğrudan düşmana saldırmak değil, onları uzaktan baskı altına almaktı, çünkü düşman hatlarını yarabilecek güçte değillerdi. Daha sonra Asur savaş arabaları daha ağır ve yüksek olarak yapılmaya başlandı; her araba dört kişi tarafından –sürücü, okçu ve iki kalkancı– taşınıyor ve dört at tarafından çekiliyordu; savaş arabaları bu yeni tasarımla tam bir hareketli okçu platformuna dönüştürüldüler. Bu ağır savaş arabası önce Suriye'de geliştirilmiş, ardından da Asurlular tarafından kullanılmaya başlanmıştı.

II. Assurnasirpal'in ordusu tarihte süvari birliklerini kullanmaya başlayan ilk orduydü. Bu süvari birliklerinde her birim; biri dizginleri tutan, diğeri okçu olan iki kişinin bindiğı bir çift attan oluşmaktaydı. Bu iki kişilik takım, savaş arabasındaki askerlerin savaş arabasını çeken bir çift atın üzerine taşınmasıyla oluşmuştu ve savaş arabasından süvariye geçişte bir aşamayı temsil ediyordu. Bu noktada süvari ve savaş arabası birlikte kullanılmaktaydı. Nihayetinde, II. Sargon (MÖ 721-705) döneminde yeni dizgin ve gemlerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, tek başına hareket edebilen atlı okçular ortaya çıktı ve bağımsız bir Asur süvari gücü oluşturuldu. Ardından, düşmanı takip etmek ve dağınık düşman gruplarını baskı altında tutabilmek maksadıyla, süvariler mızrak kullanmaya başladı.

Bu, savaş tarihinde önemli bir gelişmeydi. Asur kaynaklarına dayanarak, ele geçirilen ya da hizmete başlayan savaş arabası ve süvari sayılarındaki değişimi kronolojik olarak incelemek mümkündür. III. Şalmaneser MÖ 853 yılında Karkar'da savaş arabalarıyla aynı sayıda süvari ele geçirmişti, yani her süvariye karşılık bir savaş arabası bulunuyordu. Fakat MÖ 831 yılında Şam'da bu oran üç savaş arabasına bir süvari idi. Ardından, MÖ 790'da V. Şamşi-Adad Babil'e saldırdı ve bire iki oranında savaş arabası ve süvari ele geçirdi; ve nihayetinde, sekiz sene sonra MÖ 709'da II. Sargon Babil yönetimine bire on oranında savaş arabası ve süvari teslim etti. Bundan yola çıkarak, süvarilerin, savaş arabalarından on kat daha etkili olduğu manasını çıkarabiliriz. II. Sargon Karkamış'tan 50 savaş arabası, 200 süvari, 300 asker ve Hamath'tan 200 savaş arabası, 600 süvari ele geçirmiş ya da hizmete almıştı (İstisna olarak, Samarya hâlâ ağırlıklı olarak savaş arabası kullanmaktaydı ve bu nedenle II. Sargon, ordusuna sadece 50 Samaryalı savaş arabası ve bir Samaryalı komutan dahil etti). Bu rakamlar yukarıda belirtilen oranları doğrular niteliktedir. Böylece, MÖ sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, süvari en gözde askerî sınıf olarak savaş arabalarının yerini almıştı. Yeni dizgin, atı daha iyi durdurabilen yeni gem, daha rahat bir eyer, yeni cins atlar ve yabancı uzmanlarla (Süvari alanında Urartular ve savaş arabalarında hâlâ Nubya ve Samaryalılar) birlikte, atlı okçular etkin askeri birimler haline geldi. Süvarilerin ortaya çıkışıyla, Asur savaş arabaları, MÖ yedinci yüzyıldaki duvar oymalarında görüldüğü gibi, daha ağır ve daha özgün okçu platformları haline dönüştürüldüler. Bunun nedeni, önceden savaş arabalarına ait olan, savaşın, düşmanın merkezinden kanatlara doğru, düşman savaş hattına paralel devam eden hızlı bir saldırıyla başlatılması görevinin süvarilerce devralınmasıydı.

Asur ordusunu bu kadar güçlü kılan şey neydi? Bu, genelde iddia edildiği gibi, MÖ 1200'lerden itibaren kullanılmaya başlanan yeni demir teknolo-

jisi değildi. Çünkü ilk dönemlerde demir çok güç bulunabilen bir metal olduğundan, sadece Asur krallarının silahlarının yapımında kullanılan bir prestij göstergesiydi; demir yaygın olarak kullanılmaya başlandığı zaman bile, bronz silahların kullanımı devam etmişti, çünkü demir uzun bir süre boyunca, bronzun yerini alabilecek bir metal olarak kabul edilmemişti. Demir, bronzun yerini ancak bronz üretiminde yaşanan azalma sayesinde alabildi. Demirin asıl etkisi silah yapımında değil, tarım ve üretim aletlerinin yapımında görüldü. Asur ordusu demirden yapılmış silahlar kullanmış olsa da, bunun Asur'un askeri egemenliğinde kayda değer bir etkisi olmamıştır.

Eğer metalurji değilse, sebep neydi? Asur'un askeri başarılarının arkasındaki asıl nedenin, Asur hükümdarlarının komşularından ve düşmanlarından daima silahları, askeri deneyim ve görüşleri almaları, kullanmaları ve geliştirmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Asurlular yabancı askeri uzmanları, paralı askerleri, atları, savaş arabalarını, süvarileri ve karma yayı kendi ordularında kullanmışlardı. Ayrıca, ele geçirdikleri ülkelerin askerlerini de kendi ordularında yardımcı birlik olarak kullanmışlardı. Bu birlikler hem Asur ordusunun gücünü artırmış hem de orduya yeni askeri görüşler kazandırmıştı. Bu sistem sadece orduda değil, diğer alanlarda da uygulanmaktaydı; örneğin, nasıl sulama kanalı yapacaklarını Suriye ve Filistin'den öğrenmişlerdi.

Asur ordusunun başarısının ardında yatan diğer önemli neden ise, Asur ordusunun son derece etkin bir şekilde organize edilmiş olmasıdır. Şok, ateş gücü, hareketlilik ve muhasara (piyadeler, okçu ve sapancılar, savaş arabaları, süvariler ve istihkâmcılar) unsurları başarıyla tek bir etkin güç haline getirilmişti. Ordunun asıl birimleri ise hareketli birimlerce desteklenen ve böylece daha etkili hale gelen okçular ve mızrakçılardı. Bu noktaya deneme yanılma metoduyla ulaşılmıştı. Asurlular zaman içerisinde piyadelerinin zırh ve kalkanlarını değiştirmiş, süvari ve savaş arabalarını geliştirip farklı görevlerde kullanmış, ağır ve hareket ettirilmesi güç koçbaşlarının yerine hafif ve hareketli bir koçbaşı olan Sennacherib modelini kullanmaya başlamışlardı. Diğer bir deyişle, Asurlular değişim ve gelişimin yolunu açmıştı; bu da büyük ölçüde, fethedilen topraklarda yaşayan yeni halkların askere alınmasının sonucuydu.

Asurlular aynı zamanda imparatorluk içinde isyanları engellemek ve düşman kabilelerin teslim olmasını kolaylaştırmak için propagandanın ne kadar önemli olduğunun da farkına varmışlardı. Bu sayede Asur ordusu ve halkı, kendilerini korkunç ve karşı konulmaz olarak tanıtmaktaydılar. Yakın zamana kadar bu tür bir "terör" propagandasının fazlasıyla abartıldığı ve bunun gerçekte olanları yansıtmadığı iddia edilmekteydi, çünkü duvar kabartmalarında

rında yenilgilere hiç yer verilmiyor, sadece zaferler gösteriliyordu. Fakat her ne kadar böyle olsa da, II. Assurnasirpal? gibi Asur krallarının, yenilgiye uğramış isyancı gruplara (Ahia-baba ve onun şehri) karşı kullandıkları üslup potansiyel isyancıların durup bir kez daha düşünmesine yol açacak niteliktedir: “Şehrinin kapısının (Ahia-baba’nın şehri) hemen karşısına bir sütun diktim. Bana karşı isyan eden tüm liderlerin derisini yüzüp bu sütunu o derilerle kapladım.”

Bu arada talihsiz Ahia-baba Ninova’ya götürüldü ve yüzülen derisi şehir surlarına asıldı. II. Assurnasirpal diğer bir şehrin fethinden bahsederken benzer bir tarzda devam etmekteydi: “Kellelerini uçurdum, hepsini ateşe verdim, şehrin kapısının önünde canlı adamlar ve kesik başlardan oluşmuş bir yığın yaptım, erkekleri kazığa oturttum, şehri yerle bir edip harabeye çevirdim ve delikanlıları ve bakireleri yaptım.”

Her zaman geçerli olmasa bile, isyancılara karşı uygulanan bu terör (fethedilen ya da boyun eğenlerden farklı olarak) bildirisi, Asurluların zayıf olduğu dönemler dışında kendilerine gösterilen direnişi azaltacak etkiye sahipti. Bu terörün, isyancıların şehir ya da kalelerine yaklaşmakta olan Asur ordusu açısından faydalı olduğu muhakkaktır, çünkü Asurluların isyancı kral ya da liderlere karşı tavrı herkesçe bilinmekteydi. Bu nedenle Assurbanipal’in döneminde çöl bedevilerinin isyancı lideri (bir Yatha) Ninova’da Asur kralının merhametine sığınmayı beklerken, yanakları ve çene kemiği delinerek bu deliklerden geçirilen bir iple sanki bir bekçi köpeğiymiş gibi Ninova şehrinin girişine bağlanmıştı. Assurbanipal bu cezadan sıkılınca, Yatha’yı diğer üç suçlu liderle beraber savaş arabasına bağlayıp onlara savaş arabasını çekirtmişti. Asurlular bu cezaların yanı sıra, II. Ramses’in Mısır’da yaptığı gibi, fethedilmiş ya da sorunlu halkları imparatorluğun farklı bölgelerine zorunlu olarak göç ettirme politikasını da uygulamışlardı. Bu uygulama Asur ordusunun sorunlu bölgelerde daha rahat hareket etmesini ve bu bölgelerin denetimini kolaylaştırmış olmalıydı.

Asur ordusunun başarısının ardındaki bir neden de imparatorluğun idari mekanizmasıydı. İmparatorluk, her biri doğrudan krala bağlı valilerce yönetilen eyaletlere bölünmüştü. Uzak eyaletler ise vasal krallıklarca idare edilmekteydi. Bürokrasi ve kamu hizmetleri gelişmişti ve kamu görevlisi olarak genelde hadımlar görev yapmaktaydı (Bunlar kimi zaman oldukça güçlenebiliyorlardı ve anlaşılan Sennacherib tahta çıktığında, onların bu gücünü ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı). İşgücü ve asker ihtiyacı her eyalet tarafından düzenlenmekte ve karşılanmaktaydı. III. Tiglat-Pileser’in (MÖ 745-727) döneminde düzenli ordu kurulmaya başlansa da, askeri hizmette temel

esas, derebeylikteki arazinin kiralanması usulüne dayalıydı. Bu yetenekli hükümdar, eyaletlerin ve imparatorluğun idari yapısını yeniden düzenledi ve tüm imparatorlukta hızlı haberleşmeyi sağlayabilmek için yeni bir posta sistemini hizmete soktu. Bu merkezi yapının ne kadar etkili ve hassas olduğu Asur ordusundaki atların iaşesindeki titizlikten anlaşılabilir. Atlar kendiliklerinden ortaya çıkmadıklarından, süvarilerin atlarının ve diğer atların ihtiyaçları ordular için hep sorun olmuştur. MÖ yedinci yüzyıla gelindiğinde, her Asur eyaletinde “musakisus” adı verilen iki önemli “at görevlisi” bulunuyordu. Bunlar kendi eyaletlerini dolaşarak kral için at arıyorlardı ve doğrudan krala bağlıydılar. Ninova yakınlarındaki bir at ahırının sorumlusu olan görevli, krala atlarla ilgili olarak her gün düzenli rapor sunmakta ve yeni atlar bulabilmek için izlenmesi gereken yola dair ondan talimatlar almaktaydı. Ninova’ya her gün imparatorluğun dört bir tarafından yaklaşık yüz at gelmekteydi. Eğer atların ihtiyaçlarına böyle bir özen gösteriliyorsa, imparatorluğun ve ordunun ihtiyaçlarına da benzer bir özenin gösterildiği kuşkusuzdur. Bu detaylara önem verilmeden, daha sonra Roma ordusunda da olacağı gibi, böylesine bir askeri başarının sağlanması mümkün olamazdı.

İmparatorluğun idari ve askeri yapısını ayakta tutabilmek için de gerekli kaynakların sağlanması zorunluuydu. Ticaret yollarının denetim altına alınmasının öneminden bahsedilmişti, fakat bir Asur kralının bu meseleye nasıl baktığına bir de yakından göz atmamız gerekecektir. III. Şalmaneser (MÖ 858-824), diğer Asur kralları gibi, imparatorluğun sınırlarını rasgele toprak kazanmak için genişletme çabasında değildi; bilinçli bir şekilde, önemli kaynakları ve ticaret yollarını denetimi altına almaya çalışıyordu. III. Şalmaneser Babil’le sıkı diplomatik ilişkiler kurmuştu, çünkü Babil güneydeki ve Basra Körfezi’ndeki ticaret yollarını denetimi altında tutuyordu ve bu nedenle yayılmanın batı ve doğuya doğru olması zorunluuydu. Asur kralları gözlerini zengin demir ve gümüş yataklarına sahip, batıdaki topraklara çevirmişlerdi. Bu nedenle, III. Şalmaneser Karkar bölgesine MÖ 849, 848 ve 845 yıllarında üç sefer düzenledi. Ardından, MÖ 841 yılında İsraili Jehu boyun eğdi; bu, III. Şalmaneser’in Suriye’deki Hamath’ı ve dolayısıyla Suriye’den Anadolu ve Akdeniz’e uzanan ticaret yollarını ele geçirdiği manasına gelmektedir. Ardından, doğuya yönelen kral, o bölgedeki ticaret yollarının geçtiği (Afganistan’dan kalay madeninin geldiği ticaret yolu) Zagros Dağları’na seferler düzenlemeye başladı. Ayrıca Kuzeydoğu İran’da yaşayan Gilzamları haraca bağladı, çünkü bu halk Asur savaş arabaları için at yetiştirmekteydi. III. Şalmaneser’in doğu ve batıya düzenlediği seferlerde ilginç olan, bunların kronolojik olarak değil de, coğrafi bölgelere göre anılmasıydı (Ninova’daki bronz kapıların üzerinde, anıtlarda, Warka vazosunun üzerinde, Siyah Dikilitaş’ta ve tahtının üzerinde).

Asur tarzı savaşı iyice kavrayabilmek için son olarak, II. Sargon tarafından düzenlenen ve yine bizzat kendisi tarafından anlatılan MÖ 714 yılındaki sefere göz atmak yerinde olacaktır. II. Sargon sarayını kuzeydeki Khorsabad'a taşımıştı ve daha kuzeyde bulunan Van ve Urmiye gölleri arasındaki bölgede ve Urmiye Gölü'nün doğusunda yaşayan Urartu ve Haldilere düzenleyeceği seferlerin hazırlıklarıyla meşguldü. Düzenleyeceği bu seferin bir amacı da, günümüzde Tebriz olarak bilinen şehirden geçerek Hazar Denizi'ne ulaşan ticaret yolunu güvence altına almaktı. Ama seferin öncelikli hedefi, Urartuları dize getirip tekrar sadakatlerinin sağlanması, bölgedeki çok sayıda köy ve kasabanın yağmalanması ve Asur ordusu için gerekli hayvanların –hızlı atlar, katırlar ve develer– haraç olarak bu halklardan alınmasıydı. Burası dağlık bir bölgeydi ve II. Sargon kendi savaş arabası hariç (bu arada ilerleyemediği yerlerde taşınıyordu), tüm savaş arabalarını geride bırakmıştı ve onların yerine süvari, okçu, mızrakçı ve istihkâmcılardan oluşan bir orduyla ilerliyordu. Katır ve develerin çektiği arabalar lojistik destek sağlamaktaydı ve beraberlerinde gerektiğinde sökülebilir bir koçbaşı da taşımaktaydılar. Bir yere gelindiğinde istihkâmcılar yolu açmak için bronz baltalarıyla kayaları parçalamak zorunda kalmışlardı. Sargon çift kat sura sahip Parda Kalesi'ni nasıl ele geçireceğini bulmuştu. Önce birinci koçbaşını hendeğe atarak kapıya ulaşmalarını sağlayacak bir yol haline getirmiş, ardından bu koçbaşının üzerinden diğer bir koçbaşıyla ve askerlerle birlikte kapıya saldırmıştı.

Sargon daha sonra Rusas'ın liderliğindeki Haldi kabilesinin bir ordu kurup kendisiyle meydan savaşına girmeye niyetli olduğunu öğrendi ve muhtemelen yeterli güce sahip olmadıklarını bildiğinden sadece süvarileriyle yıldırım hızıyla üzerlerine çullandı. Sargon, yeteneklerini fazla abartsa da, olayı şöyle anlatmaktadır:

Uzun bir yol yürümüş ve bezgin düşmüş Asur birlikleri, tamamıyla tükenmiş durumdaydı. İniş ve çıkışı oldukça güç, sayısız dağları aşmış ve perişan olmuşlardı. Ne yorgunluklarını ne de susuzluklarını giderebilmişim. Ne kamp kurdum ne de kampımın etrafını duvarla çevirdim. Savaşçılarımlı ileri göndermedim, ordumu toplamadım, sağımda ve solumda olanlar benim yanımda değillerdi, geriye dönüp bakmadım ve askerlerimin büyük bir bölümünü kullanmadım, gözlerimi kaldırmadım. Savaş arabamın üzerinde ve beni bu düşman topraklarında asla yalnız bırakmayan süvarilerimle ... bir şahin gibi Rusas'ın üzerine çullandım ve onu bozguna uğrattım. Savaşçılarımlı arpa biçer gibi biçtim. Onun soyundan 250 kişiyi, valilerini, görevlilerini ve süvarilerini ele geçirip saflarını yarmayı başardım. Onu kampına tutsak edip komutasındaki tüm askerleri öldürdüm. Canımı kurtarmak için savaş arabasını terk ederek bir kısrağa bindi ve askerlerinin gözleri önünde kaçtı.

Sargon'un büyük bir gururla söylediği gibi, Rusas kaçarak da kurtulamazdı: "Rusas ordumun gücünü duyunca kalbi korkuyla dolarak kartaldan kaçan bıldırcın gibi benden kaçtı. Kan dökmüş bir adam gibi başkentini terk etti. Avcıdan kaçan biri gibi dağın eteklerine ulaştı. Doğum sancısı çeken bir kadın gibi kendini yatağa atıp yemeden içmeden kesildi ve iflah olmaz bir hastalığa yakalandı."

Sargon'un beyanından, Haldilerin süvari hücumu sonucu dağılıp hızla tahkimli kamplarına çekildikleri anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında Asur okçu ve mızrakçıları da bölgeye ulaştı ve kampa saldırarak Halidi savaş arabalarını ve atlarını ortadan kaldırdı. Rusas kaçmayı başardı, fakat daha sonra kendini zehirledi. Sargon, Haldileri hâkimiyeti altına alarak onlara devlet için çalışma zorunluluğu getirdi, büyük miktarda ganimet toplayarak yetenekli erkekleri orduya aldı.

Sargon kuzeydeki dağ kabilelerini iradesi altına alma girişimine devam ediyordu, ne var ki Asur İmparatorluğu'nun sınırlarında sorunlar hiç sona ermiyordu; Sargon ileride Elam ve Kildani isyanlarını bastırmak zorunda kalacaktı. Sargon, MÖ 705 yılında kampı saldırıya uğradığında, bilinmedik bir şekilde hayatını kaybetti –büyük ihtimalle, doğu sınırındaki küçük bir krallığa düzenlenen sefer esnasında kralın muhafızları gafil avlanmış ya da uyuyakalmışlardı. Sargon, yönetimi sırasında hem kendi halkından askere aldıklarıyla hem de çok sayıda yabancı birliği kullanarak mükemmel bir düzenli ordu kurmuştu. Ayrıca Asur soylularından oluşan bir kraliyet muhafız birliği de oluşturmuştu. Bu birlikler kralın "hemen ayağının dibindeki" birlikler olarak adlandırılıyordu, çünkü bu seçilmiş bin kişi her an kralın yanındaydı.

Sargon'dan sonra da başa yetenekli krallar (özellikle oğlu Sennacherib ve Bilge Assurbanipal) geçse de, Asur İmparatorluğu bocalamaya başladı. Bocalamanın nedenlerinden biri sürekli olarak müttefikleri Elamlılar ve Kildaniler tarafından kışkırtılan ve desteklenen güneydeki Babil'di. Babil, Sennacherib tarafından yerle bir edilmişti ve taş üstünde taş kalmamıştı, ama şehir MÖ 652 yılında yeniden ayaklandı. Assurbanipal MÖ 650 yılında şehri kuşattı, ama şehir ancak MÖ 648 yılında açlık nedeniyle teslim oldu. Assurbanipal'ın şehri başka şekilde ele geçiremediği ortadaydı. Babil hükümdarı kendisini sarayındaki kutsal ateşin içerisine attı. Şehir Asurlularca yağmalandı ve isyancı liderlere affedilmeleri için fırsat tanındı: "Dillerini kopardım ve onları tümüyle bozguna uğrattım. Hayatta kalanlaraysa, kendi zamanlarında benim büyükbabam Sennacherib'e yüklemiş oldukları yükümlülüklerin aynısını yükledim –böylece onun ruhu da huzura ermiş oldu (Sennacherib, Babil'de muhtemelen benzer bir durumda suikasta kurban gitmişti). Cesetlerini

küçük parçalara ayırıp onlarla köpekleri, domuzları, akbabaları, gökteki kuşları ve denizdeki balıkları besledim.”

Assurbanipal Babil'in hakkından geldiğini zannediyordu, ne var ki ölümünün ardından şehir bir kez daha bağımsızlığını ilan etti. MÖ 612 yılında Babilliler, Medler ve İskitlerden oluşan müttefik ordu, Asur İmparatorluğu'nun başkenti Ninova'yı ele geçirip yerle bir etti. Asur İmparatorluğu dağıldı ve tahta geçen birkaç hükümdarın çabalarına rağmen bir daha asla toparlanamadı. Asur, yedinci yüzyıldaki Mısır seferiyle kendi sınırlarını fazlasıyla zorlamıştı. Babil'le ne uzlaşabilmiş ne de onu ortadan kaldıramıştı. Dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda maden ve kereste sağlanan ticaret yollarını denetim altına almak için düzenlenen seferlerle ele geçirilen uzak eyaletlerde çıkan sorunların ardı arkası kesilmemişti. Urartu Krallığı ile doğu ve batıdaki diğer devletleri hâkimiyet altına almak için düzenlenen gereksiz seferlerle devlet iyice zayıflatılmıştı. Asur'un yükselişine imkân sağlayan, eyaletlerdeki vali ve yöneticilerin sahip olduğu özerk yönetim sistemi artık denetlenemiyordu, çünkü imparatorluk aşırı şekilde yayılmıştı. Sonuç olarak, askeri alandaki büyük başarı, Asur devletinin, kontrol edemeyeceği kadar büyük bir alana yayılmasına neden olmuştu.

Persler

Ninova'yı harabeye çeviren kuvvetin başında Kral Kyakseres'in komutasındaki Med ordusu yer almaktaydı. Medler MÖ yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde birlik olup Hazar Denizi'nin güneyinden Karadeniz ve Zagros Dağları'na kadar uzanan küçük bir imparatorluk kurdular. Yunan tarihçi Herodot'a göre, Kyakseres önceden karışık olarak savaşan okçu, mızrakçı ve süvarileri birbirinden ayrı birimler olarak kullanmaya başlayarak Med ordusunu etkili bir güç haline getirmişti. Bunun gerçekten olup olmadığı bilinmese de, Med ordusu başarılıydı; yedinci yüzyılda Persler, Med ordusunu da kendi güçlerine kattılar.

İki ya da üç bölgeye yerleştikten sonra son olarak Basra Körfezi'nin doğusundaki İran topraklarına yerleşen Pers halkının kökeni tam olarak bilinmemektedir. İlk büyük Pers hükümdarı Büyük Cyrus'tur (MÖ 560/59-530). Herodot'a göre, Cyrus kiskanılacak bir gençlik yaşamıştı. Hikâye, dönemin Med kralı Astyages'e kadar uzanır. Astyages kızını bir Pers soylusuyla evlendirir ve bu evlilikten Cyrus dünyaya gelir. Fakat Astyages rüyasında torunun kendisini tahtından edeceğini görür ve güvendiği generali Harpagos'a o-

nu ortadan kaldırmasını emreder. Fakat Harpagos, Cyrus'u bir çiftçinin yeni doğmuş oğluyla değiştirir ve böylece Cyrus, Kuzey Med'de bir çiftçi ailesi tarafından büyütülür. Çocukken Cyrus'un kralcılık oynarken sergilediği davranışlar Astyages'in dikkatini çeker ve ardından Cyrus'un torunu olduğunun farkına varır. Astyages, Cyrus'un yaşamasına izin verir, ama Harpagos'u da oğlunu ona akşam yemeğinde hizmet ettirerek cezalandırır. Harpagos çok sınırlanıp fırsat kollamaya başlar ve ilk fırsatta Cyrus'u isyan etmesi için ikna eder. Cyrus muhtemelen ordusu kendisine başkaldırmış olan Astyages'i yenmeyi başarır. Bu zaferin tarihi ve şekli belli değildir; hikâyenin bundan sonrasına dair Herodot'un anlattıkları şüpheli olsa da, Cyrus MÖ 554 ve 550 yılları arasında tahtı Astyages'ten almayı başarır.

Cyrus bir krallık kurmak zorunda kalmadı, çünkü elinde hazır bir Med Krallığı bulunuyordu. Fakat ileride gerçekleştireceği fetihler onun ne büyük bir asker ve devlet adamı olduğunu herkese gösterecekti. Cyrus, Med mirasını devralarak farklı bir imparatorluk kurdu. Bunu da fethettiği ya da farklı şekillerde idaresi altına aldığı halklara barış, şefkat ve dostluk sunarak gerçekleştirdi. Yerel dinler ve din adamları yüceltildi, mümkün olan her yerde yerel yöneticilerin görevlerine devamı sağlandı ve günlük yaşama müdahale edilmedi. Cyrus her eyalete *satrap* olarak bilinen valiler atadı, bunların Pers olması zorunlu değildi. Diğer taraftan bu valilerin yetkileri, her eyalete, doğrudan krala bağlı olan bir hazine görevlisi ve bir de garnizon komutanının atanmasıyla dengelendi. Ayrıca, her yıl tüm eyaletler kralın müfettişleri (Kralın Gözleri) tarafından denetlenmekteydi. Önceki geleneğe uygun olarak, her eyalet merkeze belli oranda vergi ödemekteydi. Benzer şekilde ordu komutanlarının da Pers olması zorunlu değildi; Cyrus ve halefleri yerel yöneticilere olduğu kadar, askerlere de toprak bağışlama konusunda oldukça cömerttiler. Bu arazi sahipleri, devlete duruma göre savaş arabası, süvari ya da okçu yetiştirmek zorundaydılar. Cyrus, imparatorluğuna dahil ettiği eyaletlerde çoğunlukla bir kurtarıcı gibi karşılanıyordu. Örneğin, Yahudiler Cyrus'u bir tür Mesih olarak görüp kabullenmişlerdi; Kudüs'teki tapınak yeniden inşa edilmişti. İmparatorluğu, hoşgörüyü dayalı olarak varlığını sürdürmekteydi.

Cyrus'un ordusunun yapısına dair farklı görüşler mevcuttur. Yunanlı asker ve yazar Ksenophon, Cyrus'un ordusunun bin soylu, on bin hafif piyade, on bin sapanıcı ve on bin okçudan oluştuğunu ve hiç süvari bulunmadığını belirtmiştir. Fakat Ksenophon'un sahip olduğu bilgi güvenilir değildir; Susa ve Persepolis'teki duvar oymalarında ok ve yay kullanan piyadelerin yanı sıra, kralın savaş arabası ve bu arabanın önünde birkaç gizemli eversiz at görülmektedir. Bu atların önündeki seyislerin kırbaç ve eyer bezine benzer bir şey taşımalarından, bunların seçkin bir süvari sınıfı ya da orduda süvari sınıfının

başlangıcı oldukları anlaşılmaktadır. Üstelik Herodot, Perslerin sadece üç şeye önem verdiğini yazmıştı: “yay kullanmak, ata binmek ve doğruyu söylemek.” Medlerin, dolayısıyla Perslerin, süvarinin yararlarını Asurlulardan öğrendiklerine şüphe yoktur.

Tüm bunlara rağmen, muhtemelen yeterli ata sahip olunmamasından dolayı, Cyrus’un ordusu tümüyle piyadelerden oluşuyordu. Fakat MÖ 539 yılından sonra Cyrus, gözlerini ele geçirilmesi için süvari birliklerinin şart olduğu doğudaki topraklara dikti. Süvari birliklerine sahip Medlere güvenmeyen Cyrus, Büyük İskender devrine kadar dünya üzerinde görülmüş en etkili süvariler olacak olan kendi süvari birliklerini kurdu. Gerçekten de bu süvariler, Pers ordusunun en etkili birimleri haline gelmişlerdi. Süvariler farklı taktikler uyguluyorlardı: Atlı okçular düşmanı kuşatıp onları ok yağmuruna tutuyor, cirit kullanan süvariler düşman saflarına cirit yağdırıyor ve ağır süvariler mızrak ve kılıç kullanarak düşmanla yakın savaşa giriyordu. Fakat Cyrus’un ordusunun asıl gücü, *sparabara* denilen okçu çiftleri (bir kalkancı tarafından korunan ve karma yay kullanan bir okçu) ile yanaşık düzende savaşan ve hafif zırh ve bir de hançerle donanmış mızrakçılardı. Kraliyet muhafızları ise uzun bir mızrak ve yayla donanmışlardı; öte yandan, duvar kabartmalarında birliklerin hem karma yay hem de kısa mızrak taşıdıkları görülmektedir. Okçu-mızrakçı kombinasyonu artık standart hale gelmişti; kalkan taşıyıcılar devreden çıkarılmış ve okçular, taşıdıkları büyük bir kalkanı toprağa saplayıp arkasından ok atarak savaşmaya başlamışlardı. Savaş arabaları ve daha sonra süvariler tarafından desteklenen ordunun hareket kabiliyeti ve esnekliği yüksekti. Cyrus’un dehası, Lidya’nın hızlı işgali sırasında kendisini gösterdi. Bu sefer esnasında, Lidyalı komutan Croesus, Cyrus’un süvariye sahip olmamasını fırsat bilerek, onun ilerleyişini kendi süvarileriyle durdurmaya çalıştı, fakat Cyrus’un ordusunda develer bulunduğunu görünce hayal kırıklığına uğradı. Çünkü bu hayvanların kokuları bile Croesus’un süvarilerini durdurmak için yeterliydi. Cyrus surlarla çevrilmiş olan Lidya şehri Sardes’e ulaştı. Cyrus şehri ele geçirebilecek kuşatma bilgisine sahip değildi ve eninde sonunda şehri düşüremeyip geri dönmek zorunda kalacaktı, fakat bir gün surdan aşağı miğferini düşüren bir Lidyalı askerin duvardan indiğini ve tekrar geriye tırmandığını gördü. Bir grup seçilmiş Persli’ye, Lidyalı askerin duvara tırmanırken izlediği yolu takip etmeleri görevi verildi ve bu sayede şehir ele geçirildi. Croesus’a iyi davranıldı ve Lidya bir Pers eyaleti oldu.

Benzer bir olay da MÖ 539 yılında Babil şehrinin ele geçirilmesi esnasında meydana gelmişti. Şehir önceki Kildani hükümdarı II. Nabukadnezar (MÖ 604-562) tarafından yeniden inşa edilmiş ve iç ve dış surlar ile nehir yönün-

deki tahkimatların eklenmesiyle savunması güçlendirilmişti. Fakat o tarihte ki idareci Nabonidus, aşırı dindarlığı nedeniyle hiç de popüler değildi ve propaganda konusunda uzman olan Cyrus, Babillilere kendisini bir kurtarıcı olarak sunmuştu. Babil'in alınışı iki şekilde anlatılır –bir rivayette, Babil'deki merkezlerden birinin ele geçirilmesinin ardından, isyancı lider Ugbaru'nun savaştan Perslerin şehre girmesine izin verdiğinden bahsedilir. Herodot'un bildirdiği diğer rivayete göreyse, Cyrus, Babil'in surlarının aşılabilir olduğunu anlamıştı. Bu nedenle Fırat Nehri'nin yatağını değiştirmiş ve bu sayede Pers askerleri kuruyan nehir yatağını izleyerek tahkimatların altından şehre girmeyi başarmıştı. Muhtemelen bu ikinci rivayet, Cyrus'un bölgede girişmiş olduğu sulama faaliyetlerinin tahrif edilmiş bir versiyonuydu. Her iki şekilde de Babilliler direnmemişti ve Herodot'a göre, "Bölgenin büyüklüğü nedeniyle iç bölgede yaşayanlar ... şehrin dış bölgeleri ele geçirildikten çok sonra bile neler olup bittiğinden habersizdiler ve bir festivalde dans edip eğlenmekle meşguldüler." Sonuç olarak Cyrus, Babil'e muzaffer bir biçimde girmişti. Önüne dallar serildi, yağmayı yasaklayarak herkesin güvenliğinin sağlanacağını ilan etti. Babil'deki ruhban sınıf ve kurumlar görevlerini ifaya devam etti; hatta Nabonidus'un idaresi altında zarar görmüş olanların zararlarının telafi edileceği açıklandı. Cyrus, şehre kendi valisini atadı, ama idari yapıyı değiştirmede. Cyrus, MÖ 538 yılında oğlu Cambyses'i Babil kralı yaptı, ne var ki Cambyses bu görevi yerine getirecek kapasitede değildi ve o nedenle görevinden alındı.

İmparatorluğunun doğu bölgelerini denetimi altına alan Cyrus, daha doğuya, muhtemelen bugünkü Afganistan'a kadar ilerledi. Nihayetinde Cyrus, MÖ 530 yılında Cambyses'i yeniden Babil kralı olarak atadı ve Orta Asya'daki isyancı Baktria kabilesine karşı bir sefere çıktı. Herodot'a göre, Cyrus bu sefer esnasında kurnazca bir taktik uygulamıştı. Siri Derya Nehri'ni geçip kampını şarap ve yiyeceklerle dolu olarak savunmasız bırakarak kabileye karşı bir tuzak kurdu. Kamp yağmalandı, ama böylece Cyrus, kendisine karşı gönderilmiş olan üç birlikten birini kolaylıkla yok etme fırsatını bulmuş oldu. Fakat kraliçeleri Tomyris'in komutasındaki diğer iki birliğin Cyrus'a taarruz etmesiyle şiddetli bir muharebe başladı. Önce uzak mesafeden süvariler ve kalkanları arasındaki okçular çatışmaya başladı ve ardından girilen yakın savaşın galibi Baktria kabilesi oldu ve Cyrus yaralandı. Ağır yaralı Cyrus daha sonra hayatını kaybetti. Bu uzun seferde Cyrus muhtemelen lojistik problemlerle karşılaşmıştı. Ayrıca birliklerinin sayısı, bilhassa kendisini Siri Derya Nehri'ne kadar takip eden oğlu Cambyses'i geri göndermesiyle (muhtemelen birliklerin bir kısmını beraberinde götürmüştü) oldukça azalmış olmalıydı. Eğer Herodot gerçeği anlatıyorsa, Tomyris sonraki kutlamalarda Cyrus'un kafatasını içki kadehi olarak kullanmıştı.

Cyrus, imparatorluğunu, askeri gücün yanında, politik zekâsını ve propagandayı da kullanarak kurmuştu. Üstelik, Asur İmparatorluğu'nun çöküşü neticesinde oluşan otorite boşluğu da Cyrus'un fazlasıyla işine yaramıştı. Güçlü Elamlılar MÖ 646-640 yılları arasında Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve geriye, zaten Cyrus'un ittifak kuracağı, pek sevilmeyen Babil şehir devleti ve Medler kalmıştı. Cyrus'un okçu ve mızrakçılardan oluşan ordusu biraz sıradışıydı, ama bu ordu iyi komuta edilmiş ve hem Medlerin tecrübe ve geleneklerinden hem de Asurlular ve Elamlılardan alınan derslerden fazlasıyla istifade etmişti. Büyük Cyrus'un ordusunun gücü, askerlerinin, yay ve mızrakları, aldıkları eğitim ve duydukları gurur sayesinde en iyi biçimde kullanabiliyor olmalarından kaynaklanıyordu. Ayrıca Cyrus, Pers ve Medlerden oluşan ordunun asıl gücünü eyalet askerleriyle de desteklemeye başlamıştı ve buradan da, ne kadar toprağın olursa, başarı şansın da o kadar artar sonucu çıkıyordu. Fakat daha sonra isyanlara engel olabilmek maksadıyla, eyaletlerde gençlere askeri eğitim verilmesi yasaklandı ve bu gençlere, orduya alındıktan sonra eğitim verilmeye başlandı.

Cyrus'tan sonra tahta, çok sayıda atlı okçudan oluşan ordusuyla MÖ 525 yılında Mısır'ı işgal eden Cambyses geçti. Bu, Mısırlıları Delta'nın doğusundaki Pelusium'da yenmek için yeterli olmuştu. Herodot, Cambyses'i tiran olarak adlandırmıştı, fakat o son derece yetenekli bir ordu komutanıydı. Cambyses'in saltanatı uzun sürmedi; ata binerken kazayla kendi kılıcını kalçasına sapladı ve MÖ 522 yılında kan zehirlenmesinden hayatını kaybetti. Halefi I. Darius hayata geçirdiği yol, para ve vergi sistemleriyle ne kadar yetenekli bir devlet adamı olduğunu ispatladı. Darius, imparatorluğu her biri gelirine oranla sabit bir vergi ödeyen yirmi satraplığa böldü. Satraplıkların valileri hem idari hem de askeri meselelerden sorumluydular, düzenli bir orduya sahiptiler ve sınırları güçlü garnizonlarca korunuyordu. Ayrıca büyük seferlerde her satraplığın asker gönderme zorunluluğu da bulunuyordu. İmparatorluğun belli yerlerinde, hem bu askerleri toplayabilmek hem de çok geniş topraklara sahip bu imparatorluğun içerisinde insan ve malzeme taşınmasını sağlayabilmek için belirli toplanma noktaları bulunuyordu. Darius idaresindeki imparatorluk, Güney İndus Vadisi'nden Karadeniz civarında yaşayan İskit ve Skudralara kadar uzanıyordu.

Pers ordusunun merkezinde "On Bin Ölümsüz" (bu birim, mevcudu asla bu sayının altına düşürülmediği için böyle adlandırılıyordu) yer almaktaydı. Seçkin Ölümsüzlerin merkezindeyse, saraya bağlı iki alay yer alıyordu. Bu alaylardan ilki kraliyet muhafızlarıydı –sol omuzlarına asılı bir karma yay, bir sadak ve her iki ellerinde tuttıkları 2.5 metre uzunluğunda bir mızrak (bu mızrağın sapında altın renginde bir elma bulunuyor ve sapı ayak parmağının

üzerine koyuluyordu) taşıyan bin okçu-mızrakçı. Diğer alay ise duvar resimlerinde gösterilmeyen bin okçu-mızrakçı süvariden oluşuyordu. Kalan Ölümsüzler ise okçu-mızrakçı piyadelerdi. Farklı olarak sadece, Ölümsüzlerin ilk safı, gerideki okçuların güven içinde ok atmalarını sağlamak için, geçilmez bir duvar oluşturmak amacıyla 2 metre uzunluğunda mızrak ve kalkan taşıyordu. Okçular da kendi güvenlikleri için kılıç taşımaktaydılar. Herodot'a göre, Pers ordusu onluk sisteme göre düzenlenmişti. Ordu onluk takımlar, yüz-lük bölükler, binlik alaylar ve on binlik tümenlerden oluşuyordu. En büyük birim ise, altı tane bulunan ve en azından kâğıt üzerinde altmış bin askere sahip olan kolordu. Yine Herodot'a göre, eyalet askerlerinden oluşan yirmi dokuz piyade ordusu mevcuttu ki, bu söylenenler doğruysa, Pers ordusunun gücünün 1.74 milyon asker olması gerekiyordu. Tabii ki bu, Herodot tarafından uydurulmuş, gerçekliği pek de mümkün olmayan bir rakamdı. Doktor Ctesias, Pers kaynaklarına göre rakamı sekiz yüz bin asker olarak açıklamıştı; fakat bu da çok yüksek bir rakamdı. Fakat rakamlar ne olursa olsun, Pers ordusunun büyüklüğü gerçekten tartışılmazdı.

Yirmi dokuz "ordu"dan altısı İran ve eski Med eyaletlerinden gelen ağır piyadelerden oluşuyordu. Bu piyadeler zırh giyiyor, mızrak, yay, kılıç ve sopa taşıyorlardı; sadece ön saftakiler kalkan kullanmaktaydılar. Diğer bazı ordulardaki hafif piyadeler değişik silahlarla donanmışlardı –yay ya da kısa mızrak ve balta kullanan Baktrialılar ya da İskitler gibi. On orduda yer alan hafif piyadeler ise, bağlı oldukları kabilelere göre imparatorluğun her yanından gelmiş olan askerlerdi. Bu hafif piyadelerin büyük bir çoğunluğu zırh giyemez ve sadece mızrak ya da cirit taşırdı. Geri kalan yedi orduda yer alan okçular, şaşırtıcı derecede farklı etnik kökenlere sahipti –Hintliler, Nubyalılar ve Güney Afganistanlı Sarangiyenler gibi. Ayrıca yedi tane de süvari ordusu bulunuyordu. Bunlar ya geleneksel Pers okçu-mızrakçı süvarileri (gerçekte bunlar süvari yapılmış piyadelerdi) ya da Baktrialı, Paricanyalı, Hazarlı ve Hintli atlı okçulardı. Pers süvarileri şok taktiği uygulamak yerine, kuşatma, taciz ve takip görevlerini üstlenmişlerdi; düşman saflarına yaklaşıp yakın savaşa girmeden önce ok ve ciritlerle saldırıyorlardı. Tüm bunlara ilaveten, bir de Arap deve kolordusu bulunuyordu. Sekiz bin kişiden oluşan bu garip Sagartiyenler kement ve hançer taşıyorlardı. Bunların amaçları muhtemelen kementle at ve adamları yakalayıp işlerini hançerleriyle bitirmekti. İskit savaş arabalarının da kullanıldığı bilinmektedir, ama ne kadar başarılı oldukları şüpheli bir konudur –savaş arabalarının devri artık sona ermek üzereydi. Yine de Pers ordusu, savaşların başında düşman saflarını dağıtabilmek için savaş arabalarını kullanmaya devam etmişti.

Bu devasa Pers ordusu, düzensiz ya da ilkel kuvvetlere karşı son derece

başarıydı. Ne var ki Pers ordusu gerçekte, muazzam büyüklükteki imparatorluğun dört bir yanından toplanmış bir insan yığınydı. Her piyade ordusu kendi geleneklerine göre savaşıyordu; bu nedenle de, piyade birlikleri arasında uyum ve işbirliği bulunmuyordu. Bunların içinde sadece Ölümsüzler ve merkezde savaşan ve Persler ile Medlerden oluşan altı ağır piyade ordusu, savaş alanında gerçekten güvenilebilecek birliklerdi. Bu işbirliği sorunu, her ne kadar görevleri gereği daha bağımsız hareket etseler de, bir ölçüde süvarilerle de ilgiliydi. Öte yandan, sadece Perslerin yedi ordu gücünde süvarileri vardı ve bu kuvvet, düzenlenmiş hemen her sefer için yeterli gelmekteydi. Pers ordusunun diğer önemli bir karakteri de “devasalığı”ydı. Bu özelliği nedeniyle, lojistik, hayati önem taşımaktaydı ve böylesi bir orduyu savaş alanına çıkarabilmek bile başlı başına bir başarıydı. Persler Asurlular gibi yenilik yapma ihtiyacı hissetmeden, geleneksel okçu-mızrakçı, süvari ve levazım birliklerini kullanmaya devam ediyorlardı.

Bu yaklaşım, ileride kendilerine has savaş taktiklerine sahip Yunan hoplitleriyle (ağır piyade) karşılaştıklarında Perslerin başına dert açacaktı. Darius, kendi iç meseleleri nedeniyle içine kapanmış olan Atina’yı Pers idaresi altına almak amacıyla gözlerini Yunanistan’a diktiğinde, Pers İmparatorluğu gücünün zirvesindeydi. MÖ 499 yılında İyon kolonilerinin Atina’nın desteğiyle ayaklanmasıyla birlikte, Persler duruma müdahale etmeye karar verdiler. Darius, MÖ 492 yılındaki başarısız seferin ardından, MÖ 490 yılında 600 gemi tarafından desteklenen (savaşçı triremeler [kadirga] ve nakliye gemileri –deniz savaşları için sonraki bölüme bakınız) diğer bir ordu gönderdi. Bu ordu Maraton’da karaya ayak bastı. Burada 15.000 kişilik Pers ordusunu 11.000 Atinalı ve Plataialı hoplit karşıladı ve sekiz gün boyunca her iki taraf da birbirine saldırmaya cesaret edemedi. Ardından kuzeyde, Eretria’da, kendi ordularının zafer kazandığı haberini alan Persli generaller, bu bekleyişe son vermek isteyerek, Atina’ya doğrudan deniz yoluyla gitme düşüncesiyle süvarilerini tekrar gemilere bindirmeye başladılar. Bu durumu fırsat bilen Atinalılar derhal saldırmaya karar verdi.

Yakın mesafe haricinde, Pers oklarının, kendi zırhlarını ve kalkanlarını etkilemediğini bilen Atinalılar, oklara karşı savunmasız oldukları süreyi en aza indirebilmek için koşarak hücumla geçtiler. Yakın savaşa girildiğinde ise, Atinalıların bronz zırhı ve miğferi, bronz takviyeli yuvarlak kalkanı ve uzun mızrağı; Perslerin “balık pulu” şeklinde demirle kaplı zırhı, sazdan örme kalkanları ve kısa mızraklarından çok daha etkili olduklarını ispat etmişlerdi. Yunanlılar, yanlardaki iki Pers hafif piyade birliğine dokunmadan, tüm güçleriyle merkezdeki Pers ağır piyadelerine yüklendiler. Dağılan Pers ordusundan kaçabilenler kendilerini gemilerine atıp canlarını zor kurtardılar.

Bu savaş, Persleri pek etkilemese de, Atinalılara gururlu Perslerin de yenilebileceğini göstermiş ve onların moralini hayli yükseltmişti. Darius ve Pers generaller Maraton'daki yenilgiden ya hiç ders almamışlardı ya da muazzam büyüklükteki Pers ordusunun yapısını değiştirme imkânına sahip değillerdi. Darius MÖ 486 yılında öldüğünde, yerine geçen Kserkses Yunanistan'ı işgal etmek için planlar yapmaya başladı. Bu seferin lojistik yönü pek çok açıdan fazlasıyla ilginçtir. MÖ 480 yılında Kserkses'in Yunanistan'ı işgalinde olduğu gibi, tüm Pers ordusu sefere çıktığında lojistik problemler hat safhaya ulaşıyordu. Problem sadece asker sayısından kaynaklanmıyordu; Persler orduya çok sayıda kişinin de (görevliler vs.) katılmasına müsaade ediyordu ve iş iyice içinden çıkılmaz hale geliyordu. Sadece Ölümsüzleri örnek vermek gerekirse, bunların kendi yanlarına, arabalar içinde seyahat eden çok sayıda hizmetçi ve cariye aldıklarını görürüz. Ayrıca Ölümsüzler, deve ve diğer hayvanlarla taşınması gereken özel yiyeceklerle besleniyorlardı.

Herodot, Kserkses'in kara ordusunun sayısını, 600 trireme ve daha küçük 2.000 gemiden oluşan Pers donanmasını hiç hesaba katmadan, 1.7 milyon olarak bildirmektedir. Herodot'un verdiği bu rakamın gerçek olması imkânsızdır; kimi tarihçiler daha gerçekçi rakamlara ulaşmak için oldukça çaba harcamaktadır. Pers kaynaklarına göre ordu 800.000 kişidir, ki bu da çok yüksek bir rakamdır. Her ne kadar Kserkses'in hedefi çok daha yakın ve elindeki kaynaklar daha fazla olsa da, Büyük İskender bile 50.000 kişiden daha büyük bir orduyla ilerlemeyi başaramamıştı. Üstelik Kserkses bu sefer için birkaç yıl boyunca hazırlık yapmıştı. Eğer Ölümsüzlere ilave olarak, her birinde 10.000 asker bulunan 29 orduya sahip olduklarını kabul edersek, Pers ordusunun sayısı 300.000 kişi olurdu. Ne var ki lojistik nedenlerle bu rakam bile kolay kabul edilebilir değildir. Gerçek rakamın (10.000 Ölümsüz ve 10.000 kişilik 16 ordudan oluşan) yaklaşık 170.000 olması mümkün görünmektedir.

Rakam her ne olursa olsun, bu ordunun dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük ordu olduğu açıktır; orduya denizden gemilerle destek sağlanmazsa, lojistik olarak böyle bir seferin düzenlenmesi mümkün değildi. Herodot, ordunun, savaş gemilerince korunan ikmal gemilerinden faydalanabilmek için sahil boyunca ilerlediğini yazmıştır. Fakat donanmanın da, kara ordusunun korumasına ihtiyaç duyduğu genelde göz ardı edilen bir konudur. Çok sayıda kürekçi taşıyan triremeler ve diğer küçük gemiler, erzak taşımak için gereken alana sahip değildi; sürekli olarak kıyıya yanaşıp su, şarap ve yiyecek almaları gerekiyordu. Eğer ordu, bu karaya çıkışları esnasında filoyu korumasaydı, işgalin gerçekleşmesi yine mümkün olmayacaktı.

Buna ilaveten, lojistik problemlerin çözülebilmesi için ordunun geçeceği yollarda önceden ikmal merkezleri hazırlanmış; yol üzerindeki şehirlere, orduya ihtiyaç duyduğu erzakı temin etmesi emredilmiş ve yine orduyla birlikte ilerleyecek deve ve yük hayvanlarının çektiği çok sayıda yük arabası hazırlanmıştı. Kserkses ordunun yola çıkışını hasat mevsimine denk getirerek son hasattan da istifade etmişti. Herodot'un bildirdiğine göre, bu sefer öylesine titizlikle planlanmıştı ki, örneğin Doriscus ve Acanthus arasındaki bölgede ilerlerken su ve yiyecek temini konusunda rekabet yaşanmaması için ordu üç gruba ayrılmıştı. Bu gruplardan biri, sürekli sahili takip ederek hem ikmalini donanmadan sağlamakta hem de filoyu korumaktaydı.

Herodot'un bildirdiğine göre, ordu, Hellespont'u, inşa edilen iki duba köprü vasıtasıyla geçmişti ve ordu o kadar büyüktü ki, bu geçiş yedi gün yedi gece sürmüştü. Ordu, ilerleyişini Doriscos kıyıları boyunca sürdürdü ve burada sıkışık vaziyette durulduğunda on bin kişiyi alabilecek, çitle çevrili bir bölge kullanılarak ordunun mevcudu hesaplandı. Sayımın ardından ordu, sahili takip ederek Acanthus'a doğru ilerledi ve Acanthus'tan Chalcidice Yarımadası üzerinden Therma'ya ulaşabilmek için iç bölgelere doğru yöneldi. Bunu başarabilmek için, ordunun yanında bulunan çok sayıda yük hayvanının tıka basa yiyecek taşınması gerekiyordu. Yine Herodot'un bildirdiğine göre, yük develerine yol boyunca aslanlar saldırmıştı. Herodot'un iddiasına göre, ordu, Therma'ya vardığında, muhtemelen hem donanmadan hem de karmaşa olmadan çevreden gerekli yiyeceği ve suyu tedarik edebilmek için, Haliacmon Nehri'ne kadar tüm sahile yayılmıştı. Benzer şekilde, donanma da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı bölgelere uğramaktaydı. Pers ordusunun lojistik sorunlarından fazlasıyla etkilenen Herodot şöyle yazmıştı: "Kimi zaman nehirlerin suyunun bile orduya yetmediğini görmek beni pek şaşırtmadı. Aksine, beni asıl şaşırtan, böylesine büyük bir ordunun ikmalinin nasıl başarıyla sağlandığıdır. Yaptığım hesaba göre, her asker günde bir *choenix* buğday tüketirse ordunun günlük buğday ihtiyacı 110.340 medimnidir (160.000 kile) ve buna kadınların, hadımların, yük hayvanlarının ve orduyu takip eden diğer kişilerin tükettiği miktar dahil değildir."

Herodot'un, Pers ordusunu olduğundan çok daha büyük zannettiğine şüphe yoktur, ama bu orduya gerekli ikmalin sağlanmasının tam bir kâbus olduğu yönündeki yorumu fazlasıyla doğrudur. Sepias Burnu açıklarında Pers donanmasının fırtınaya yakalanmasıyla lojistik problem bir kat daha arttı. Bu fırtınayı, Artemisium'da meydana gelen bir dizi sonuçsuz, muhtemelen Perslerin avantajlı çıktığı, deniz savaşı takip etti. Herodot, fırtınanın ve bu deniz savaşlarının sonucuyla ilgili olarak, "tahrip olan ikmal ve nakliye gemilerine gelince, bunların miktarı sayılamayacak kadar çoktu" demektedir. Bunun a-

bartma olduğu açıktır, fakat Perslerin elinde 350 kadar gemi kalmıştı ki, bunun ilerde iki sonucu olacaktı: Artık deniz hâkimiyeti ve denizden ikmal konularında donanma eskisi kadar güvenilir değildi ve Kserkses, Atina topraklarında güneye doğru ilerlerken, ordusunun ikmalini sağlamakta büyük güçlük yaşayacaktı.

Kserkses için büyük bir şanssızlıktır ki, ilk direniş, Thermopylae'deki ünlü geçitte gerçekleşecekti. Burada devasa Pers ordusu, Leonidas komutasındaki az sayıda Spartalı ve Yunan müttefiklerince durduruldu. Kserkses kısa bir süre Yunanlıların geri çekilip çekilmeyeceğini görmek için bekledi ve sonra genişliği en fazla 50 metre olan dar geçitten hücum emrini verdi. Ölüm-süzlerin düzenlediği hücumu rağmen, Spartalılar üç gün direnmeyi başardı. Herodot bu çatışmayı şöyle tasvir etmektedir: "İki ordu dar bir alanda savaşıyordu ve Yunanlılardan daha kısa mızraklar kullanan Barbarlar (Persler), sayı üstünlüklerinden faydalanamıyorlardı. Spartalılar takdir edilecek bir şekilde savaşarak Perslerden çok daha üstün olduklarını gösterdiler... Spartalılar sık sık kaçıyormuş gibi davranıp düşmanı peşlerine takıyorlardı; Barbarlar büyük bir gürültüyle ve bağırarak onların peşlerinden koşmaya başlayınca ise, aniden dönüp kendilerini takip edenlere büyük zayıf verdiriyorlardı."

Kserkses umutsuz durumdaydı, ama ödül peşindeki bir Yunanlı kendisine gelerek dağdaki bir geçitten bahsetti. Pers ordusu geceleyin gizlice bu yoldan ilerlerdi; Yunanlı gözcüler Pers askerlerinin yaptığı gürültüyü duyup olayın farkına vardıklarında artık çok geçti. Leonidas'ın kuvvetleri yanlardan kuşatıldı. Ertesi gün Persler Spartalıları kuşatmayı başardılar ve Yunanlı müttefiklerinin canlarını bağışlayıp gitmelerine izin verdiler. Leonidas ve askerleri son adama kadar savaştılar. Herodot'un, kalan Spartalılarla ilgili olarak şunları söylemesi ilginçtir: "Ellerindeki mızraklar savaşmaktan parçalanınca, kılıçlarını çekip Pers saflarına dalıp dağıttılar." Diğer bir deyişle, mızrakları olmadan bile Yunan ağır piyadesi Perslerinkinden daha üstündü. Ardından, Pers ordusu tekrar Atina'ya doğru ilerlemeye başladı. Persler, halkın büyük bölümü kaçtığı için, az sayıda asker tarafından savunulan Atina ve Acropolis'i kolayca ele geçirdiler. Fakat Pers ordusunun en zayıf noktasının kendisini destekleyen donanma olduğunun farkına varan Atinalı komutan Themistocles, Pers filosunu Salamis'teki dar bir boğaza çekmeyi başardı. Burada MÖ 480 yılının Eylül ayında, hâkim bir tepede altın tahtına kurulmuş olarak boğazı izlemekte olan Kserkses'in gözleri önünde, antikçağdaki en meşhur deniz savaşlarından biri meydana geldi.

Yunanlılar düşmanlarını bu dar boğaza çekmeyi başarmıştı. Herodot'un bildirdiğine göre, Yunan filosu 380, Pers filosu ise yaklaşık 350 gemiden o-

luşuyordu. Diğer kaynaklar, Pers filosunun fazladan 40 gemiye daha sahip olduğunu bildirmektedir. Sonuç olarak, Yunanlıların taktiği, Pers gemilerini boğaza çekip, sığ suları kendi yararlarına kullanmaktı. Boğaz, Psyttalia Adası civarında daha da daralıyordu. Persler, bu adaya hem oradaki hayvan sürülerini yakalamak hem de askerlerine bir konaklama noktası sağlamak için geceleyin gizlice asker çıkarmışlardı. Boğazda içerilere doğru geri çekilmekte olan Yunanlılar, geri dönüp çoğunlukla Perslerin müttefikleri Fenikeliler ve İyonyalılardan oluşan Pers filosuna saldırdılar. Bu saldırı sonucunda Pers donanması birbirine girerken, Yunanlılar savaş düzenlerini korumayı başarmışlardı. Bunun nedeni, rüzgârın ters yönden esmesi ya da daha yüksek olan Fenike gemilerinin rüzgârdan daha fazla etkilenmesi olabilir. Herodot, bu durumu şöyle açıklıyor: “Yunanlılar savaş hatlarını muhafaza edip düzen içinde savaşıırken, Barbarlar (Persler) tam bir karmaşa içerisindeydi ve ne yapacaklarına dair bir fikirleri yoktu. Bu durumda savaşın seyrinin farklı olması da beklenemezdi.”

Kserkses’in gözlerini kendi üzerlerinde hisseden Pers donanmasının artçıları bu korkuyla ileri doğru atıldı, ama bu esnada kendi öncü gemileri de geri çekilmeye kalkınca hepsi birbirine girdi ve karmaşa bir kat daha arttı. Örneğin, bu esnada Artemisia adındaki bir kadın tarafından idare edilen bir Pers gemisi, kaçabilmek için yakınında bulunan kendi gemilerinden birini batırmıştı. Gemiler bu şekilde birbirine girince, savaş, Yunan gemilerine bindirilmiş hoplitlerin üstün olduğu, bir nevi kara savaşına döndü. Gerçekten de, bu deniz savaşı aslında bir piyade savaşıydı. Herodot’un anlattığı bir hikâyeye göre, bir Pers gemisi, Yunan Samothracian triemesi, bir Atina gemisini batırmış, ama kendisi de ağır hasar almıştı. Fakat Samothracianlar “cirit atmada ustaydılar ve kendi gemilerini hasara uğratan düşman gemisinin bordasını cirit yağmuruna tuttular ve ardından da gemiye rampa edip onu ele geçirdiler.”

Tüm Pers savaş gemileri muharebeye katılmayı başaramadığından, Persler tüm güçleriyle savaşmıyorlardı. Örneğin, muhtemelen boğazın Batı Megara çıkışı koruyan büyük Mısır filosu çatışmaya katılmamıştı. Persler 200 kadar gemi kaybederken, Yunanlıların kaybı 40 gemi civarındaydı. Persler ayrıca çok sayıda asker de kaybetmişlerdi, çünkü Herodot’un dediğine göre, “onlar yüzme bilmiyorlardı.” Ayrıca Psyttalia Adası’ndaki Pers askerleri de öldürülmüştü. Kserkses’in başı büyük dertteydi. Ordusunun ikmalini sağlayabilmek için gerekli olan donanması, Phalerium’a, yani “kara ordusu tarafından korunabileceği bir bölge”ye çekilmek zorunda kalmıştı. Diğer bir deyişle, donanma bozguna uğramıştı ve artık ikmal için başka bir yol bulmak zorunluydu. Kış yaklaşıyordu ve Pers ordusu Anadolu’ya çekilmek zorunda

kaldı. Fakat küçük düşürücü bir yenilgiyi kabul etmeyi hazmedemeyen Kserkses, ordusunun üçte birini kışı geçirmesi için Tesalya'da bıraktı. Ölümsüzlerin de dahil olduğu bu kuvvetin iaaşesi muhtemelen bölgedeki kaynaklardan sağlanacak ve baharda saldırı kaldığı yerden devam edecekti. Fakat Yunan kaynaklarına göre, ordunun diğer üçte ikisi korkudan ziyade, yiyecek yetersizliğinden hızla çekilmekteydi. Bir kez daha Herodot bu olayı şöyle naklediyor: “Kserkses’in ordusunun Hellespont’taki geçide varışı kırk beş gün sürdü ve oraya ulaştığında ordusundaki askerlerin sayısı büyük ölçüde azalmıştı. Pers askerleri, yolları üzerinde yaşayan halka ait tüm yiyeceği yağmaladı; yiyecek kalmayınca artık otları ve ağaç yapraklarını yemeye başladılar. Yetmiş ya da yabani, yaprak ya da kabuk, ne buldularsa yediler ve ortada yenilebilecek hiçbir şey bırakmadılar.”

Kserkses’in ordusunun şansına, hasat mevsimiydi ve buğday bulabilmek mümkün olacaktı. Ayrıca İyon adalarını korumakla görevli ve kışı Samos’ta geçirecek bir donanmaya da sahiptiler. Bu gemiler olmadan, çevreden toplanacak yiyeceğin dışında orduyu besleyebilmenin bir yolu yoktu. Herodot yük arabalarından bahsetmiyor, ama zaten bu arabaları çekecek hayvanlar için de gereken yem bulunmuyordu. Eğer bu yürüyüş 45 gün sürmüşse, ordu gerçekten fazlasıyla hızlı ilerlemiş olmalıydı; yiyecek kıtlığında bu tür bir yola başvurmak sonradan Büyük İskender’in de kullanacağı bir hileydi. Ancak Abidos’ta, yani yolculuklarının sonunda, ordunun kötü durumundan haberdar edilmiş Persli yetkililerin sağlamış olduğu yeterli yiyeceğe ulaşmayı başardılar. Hastalıklar ve dizanteri ordunun diğer bir kâbusuydu ve hastalananlar geride, o bölgedeki şehirlerde bırakılıyordu. Sonunda Sardis’e ulaşan ordu perişan halde olmalıydı, fakat Kserkses’in yenilgiyi kabul etmeye hiç niyeti yoktu ve imparatorluğunun zengin kaynaklarını kullanarak MÖ 479’da Tesalya’daki birliklerine destek göndermeyi başardı. Burada Yaz’ın sonlarına doğru, her iki tarafın da hata yaptığı karmaşık bir savaş meydana geldi. Persler süvari yönünden üstün olmalarına rağmen, piyade ile süvariye birlikte nasıl kullanacaklarını hâlâ öğrenememişlerdi; bu savaşta Yunan hoplitleri bir kez daha güçlerini ispat ettiler. Bu yenilgiyle, Yunanistan’a yönelik Pers tehdidi ebediyen ortadan kalktı.

Bu tarihten sonra Pers İmparatorluğu zayıflamaya başladı. Mısır MÖ 405 yılında başarılı bir isyan girişiminde bulundu ve MÖ 343’te paralı askerler kullanılana kadar tekrar fethedilemedi. MÖ 400 yılına gelindiğinde ordunun belkemiği olan derebeylik sistemi çözülmeye başladı. Hâlâ son derece büyük ve ağırlıklı olarak süvari ve savaş arabalarından oluşmakta olan ordu, MÖ 330’da Büyük İskender’le karşılaştığında bu olağanüstü komutan ve Makedon ordusuyla başa çıkabilecek durumda değildi. Gerçekten de MÖ dördüncü

yüzyılım büyük bölümünde Pers kralları ancak imparatorluk içerisinde çıkan isyanları bastırabilmişlerdi; askeri zaferler ise ancak paralı askerlerle (genelde Yunanlılar) kazanılabilmişti. Öte yandan Persli komutan Megabyzus, MÖ 480 ve 450 yılları arasında Yunan hoplitleriyle Pers süvarilerini bir arada kullanmayı başarmıştı. Öte yandan, imparatorluk zayıflıyor olsa da, MÖ dördüncü yüzyılda başta ağır piyade ve ağır süvari olmak üzere kimi yenilikler de yapılmıştı. Böylece, MÖ 401 yılına gelindiğinde Genç Cyrus, ağabeyini tahttan indirmeye teşebbüs ederken, ordusunun merkezine Yunan hoplitlerini koymuş ve onları da süvari birlikleriyle desteklemişti. Bu şekilde Pers ordusunun ağır piyade sorunu da çözülmüş oluyordu ve bu piyadelere Pers süvarisi eklenince, gelecek birkaç yüzyılım ordularının temeli de atılmış oldu. Yine de, bu sadece ilk adımdı ve böyle bir ordunun etkin şekilde görevini yerine getirebilmesi için hafif piyade, skirmisher,^(*) sapancı, ağır ve hafif süvari gibi farklı birimlere de sahip olması zorunluymuştu. Diğer bir deyişle, merkezde yer alan ağır falanks piyadesinin, ordunun savaş alanında taktik açıdan manevraya müsait esneklikte olabilmesi için diğer birimlerce desteklenmesi zorunluymuştu. Makedonyalı Philip ve İskender'in başardığı şey ise bu anlatılanın ta kendisiydi.

Hindistan

Darius, MÖ 515 yılında Hindistan'ı fethederek Pers İmparatorluğu'nun doğudaki genişleme sürecini tamamlamış oldu. Pers ordusu orada Hintlilerin, daha sonra ortaçağ Avrupa'sında kullanılacak, farklı bir taktikle savaştığını gördü. Hintliler ortaçağ Avrupa'sındaki "lance" sistemine benzer bir tarzda filler, savaş arabaları, süvari ve piyadeden oluşmuş bir taktik birim kullanmaktaydılar. Büyük İskender, MÖ 326 yılında İndus Vadisi'ni işgal ederek Hydaspes'te büyük bir zafer kazandı. Pers ve Yunanlıların karşısına çıkan Hint ordusu nasıl bir yapıya sahipti ve Hint uygarlığının kendine has askeri mezyetleri bulunuyor muydu? Arkeolojik kazılar sonucunda, İndus Vadisi ve doğuda Belucistan'ın yüksek bölgelerinde tarımın geçmişinin milattan altı bin yıl öncesine kadar uzandığı anlaşılmıştır. Bunu MÖ 2600 ve MÖ 1300 yılları arasında devam eden İndus Vadisi uygarlığı ve kültürü takip etti. Bu uygarlık tarıma dayalıydı, ama kır değil, şehir merkezliydi. Günümüze kadar bu uygarlığa ait yetmiş kadar şehir bulunmuştur. MÖ 2300 ile MÖ 2000 yılları arasında Mezopotamya ile sıkı ticari bağlara sahiptiler; günümüze kadar ortaya çıkarılan büyük kazı alanlarından –örneğin, Harappa ve Mohenjo-Da-

(*) Skirmisher: Genelde sapan ya da cirit kullanan, zırh giymeyen ve düşmanı muharebeye çekmek ya da tuzağa düşürmek için yem olarak kullanılan eğitimsiz ve harcanabilir birlikler. (ç.n.)

ro-, o dönemde otuz beş-kırk bin kişinin yaşadığı şehirlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Harappa ve Mohenjo-Daro tahkim edilmiş şehirlerdi ve bu şehirlerdeki en belirgin tahkimat, dışarıdan gelecek tehlikelerden ziyade, içeride devletin otoritesini temsil etmesi için inşa edilmiş şehir merkezindeki hisardı. Kazılarda çok sayıda bronz ve bakır mızrak, balta, hançer, kısa kılıç ve ok ucu bulunmuştur. Bu silahlar savaştan ziyade muhtemelen avcılık için kullanılmışlardı. Öte yandan, birkaç topuz başı, kilden yapılmış ve fırınlanmış, sapanla ya da elle fırlatılan ve yağma ya da yerel çatışmalarda kullanılan, çok sayıda küçük ve büyük taş bulunmuştur. Son olarak, Mohenjo-Daro'da, aynı anda öldükleri –ve bazı örneklerde öldürüldükleri– anlaşılan bir grup dağılmış iskelet bulunmuştur. Fakat yakın dönemde yapılan kazılar, MÖ 1900 ile MÖ 600 yılları arasında, önceden zannedildiği gibi bir Aryan işgalinin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur. İndus Vadisi uygarlığı bu işgal nedeniyle değil, uzun bir zaman dilimi içerisinde iç faktörler ve belki de İndus Nehri'nde yaşanan taşkınlar nedeniyle ortadan kalkmıştı.

İndus Vadisi uygarlığını, ismini Vedalar olarak bilinen dört kutsal kitaptan alan Vedik dönemi (yaklaşık MÖ 1500-1000) takip etti. Bu kitaplara MÖ ikinci binyılın başında başlanmıştı; bunlar ancak MÖ 1000'li yıllara kadar uzanan bir dönemin sonunda son şekillerini almış ve yüzlerce yıl sonra kâğıda dökülene kadar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmışlardır. Bu dönem at ve savaş arabası dönemiydi. Savaş arabaları MÖ 1700'lü yıllardan sonra Ortadoğu'da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştı. Rig Veda'da, İndra'nın iki doru atına ve savaş arabasına sıklıkla atıfta bulunmaktadır: "İki doru atının kişnemesiyle, savaş arabasına bindi –İndra değişmezliğin bile yıkıcısıdır." Anlaşılan İndra, çok sayıda prens ve kralı savaş arabalarıyla bozguna uğratmıştı. Yine sıkça bahsedildiği kadarıyla, bronz zırh, şüphesiz sadece savaş arabası seçkinlerince kullanılmaktaydı. Ne var ki ana silahın yay olduğu açtı: "Yaylarımızla dışi filleri ve büyük savaşları kazandık. Yaylarımız düşmanlarımızın bizden nefret etmesinin sebebidir. Yaylarımızla tüm toprakları ele geçirdik." Demir, Hindistan'da MÖ 800'lü yıllardan sonra kullanılmaya başlandığından, sonraki döneme ait kimi Rig Veda metinlerinde demir silahlarla ilgili bilgiler de bulunmaktadır: "Zehir sürülmüş olan ok, ge-yik boynuzundan yapılmıştı ve ucu da demirdendi."

Rig Veda'dan anlaşıldığına göre, savaş arabası iki kişi taşımakta; sürücü sağda, savaşçı ise solda yer almaktaydı. Savaşçı muhtemelen yay kullanıyordu, ayrıca arabada mızrak ve ciritler de yer alıyordu. Sancak taşıyan savaş arabasını izleyen piyadeler, kabile olarak (her kabile ayrı bir birlik olarak) sa-

vaşıyorlardı. Yay, balta, kısa kılıç ve sapanla donanmış bu askerlerin kalkan, zırh ve miğferi yoktu. Bu tür bir savaşın, düzenden fazlasıyla uzak olduğunu anlamak güç değildir.

Vedik dönemini, adını Ramayana ve Mahabharata destanlarından alan E-pik dönemi (yaklaşık MÖ 1000-500) izledi. Vedalar gibi bu destanlar da yüzlerce yıllık bir döneme yayılmıştı. Mahabharata askeri tarihçiler için çok yararlı bir destandı. Bir bölümünde MÖ 1400'lerde Delhi yakınlarında meydana gelmiş bir savaşı anlatmaktadır, oysa ki bu destan MÖ 400 ve MS 200 yılları arasında yazılmıştır. Mahabharata MÖ altıncı ve yedinci yüzyıllardan itibaren Hint savaş taktiklerinde yaşanan değişimin sinyallerini vermektedir –geleneksel dört birimli Hint ordusunun ortaya çıkışı.

Dört birimli geleneksel Hint ordusu; savaş arabası, fil, süvari ve piyade birimlerinden oluşmaktadır. İlginçtir ki, ordu, titizlikle riayet edilen bir orantıya göre kurulmuştur: 1 savaş arabası, 1 fil, 3 süvari ve 5 piyade. Bu birlik, bir sonraki daha üst birliğin mevcudunu belirlemek için üçle çarpılıyor ve bu böylece devam edip gidiyordu. Örneğin, bir gulma; 9 savaş arabası, 9 fil, 27 süvari ve 45 piyadeden oluşuyordu. Tam mevcutlu bir Hint ordusu ise 21.870 savaş arabası, 21.870 fil, 65.610 süvari ve 109.350 piyadeden oluşuyordu. Diğer kültürlerde olduğu gibi, savaş arabaları farklı şekillerde yapılmaktaydı. Kimisi, İskender'in Hydaspes Savaşı'nda olduğu gibi 6, kimisiyse 3 kişi taşıyordu; asıl kullanılış amaçları da, okçu, sapancı gibi menzilli silahları kullanan askerler için hareketli bir atış platformu oluşturmaktı. Savaş arabaları zamanla önemini kaybetse de, batıya nazaran Hindistan'da varlığını daha uzun süre devam ettirdi; ta ki MS ilk yüzyıllarda Hindistan'a gelen İskitler süvarilerle neler yapılabileceğini gösterene dek. Her şeye rağmen, Mahabharata'da savaş arabalarına övgü dolu pek çok atıfta bulunulmuştur; örneğin, bir savaşta kral, çok sayıda düşman savaş arabası tarafından kuşatılmıştır: "Savaşçılar, savaş alanında savaş arabalarıyla yaptıkları sayısız manevradan anlaşılabilir. İşildayan taçlarını ve *chaplet* 'lerini (başa takılan çelenk), parlak zırhlarını, sancaklarını ve ihtişamlı kıyafetlerini görünce kalbim coşkuyla doldu. Fakat yağdırdığım oklara rağmen ... onları yenmeyi başaramadım, aksine onlar beni yendiler. Çok sayıda tecrübeli ve işinin ehli düşman tarafından kuşatılınca, bu büyük savaşta acıyı hissetmeye başladım."

Bu dönemde filler üç okçu ve bir binici taşımaktaydı, ama ileride bu sayı daha da artacaktı. Hem savaş alanında idaresi hem de beslemek için yeterince su ve yiyeceğin temini oldukça güç olan filler, tüm bunlara rağmen Hint ordularının temel birimleri haline gelmiş ve MS on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar kullanılmışlardır. Filler, düşman piyadesinin saldırılarına karşı

oldukça hassas olduklarından, kendi piyadeleri tarafından desteklenmiyidiler. Mahabharata'daki satırlarda şunları görmekteyiz: “Bir fil, onun üzerindeki ve 14 piyadeden oluşan düşman öncülerinin saldırısına uğrayan Bhima [bir savaşçı kahraman] sendelemedi.” Söz konusu piyadelerin, her file tahsis edilmiş olan koruyucu birliklerden oldukları açıktır. Benzer şekilde, “Nakula'nın [diğer bir kahraman], savaş arabasından atladığı görüldü. Kılıcını savurarak, fillerin bacaklarını koruyan askerleri, buğdayları doğrayan tırpan gibi doğradı. Sahadeva [diğer bir kahraman daha], kendi savaş arabasından fil savaşçılarına [filin üzerinde bulunanlara] saldırdı ve bıçak fırlatarak hepsini filin tepesinden yere serdi.” Aynı savaşta Nakula, bir filin saldırısına uğrayınca, onların hassaslığını da ortaya çıkarmıştı. Kılıç ve kalkanını kullanarak “hayvana yanaştı ve hortumunu ve dişlerini kökünden kesti. Ayağında halkalar olan fil, büyük bir gürültüyle yere yığıldı ve üzerindeki fırlatıp attı.”

Diğer önemli birim ise, çoğunlukla mızrak kullanan süvarilerdi; iki mızrak ve kalkan taşıyorlardı, MS birinci yüzyıldan itibaren. İskit süvarilerinin etkisiyle yay kullanmaya da başladılar. Bu değişimin büyük bir etkisi olmamış ve bu, zamanla unutulmuştu. Mahabharata'da süvariden hemen hiç bahsedilmez; ata binen soylu bir kişi yoktu ve süvari, savaş arabasından daha geri bir askeri birim olarak kabul edilmişti. Her ne kadar İskender Hindistan'a girdiğinde, süvarilik çoktan kabul görüp savaş arabalarının yerini almış olsa da, diğer bölgelerle kıyaslandığında Hindistan süvari alanında geri kalmıştı.

Son birim olan piyadeye gelince, kimisi cirit taşımakla birlikte, büyük çoğunluğu okçulardan oluşuyordu. Hepsi kılıç ve kalkanla donanmıştı, yakın savaşa girilince kılıcı iki elleriyle kullanıyorlardı. Bu okçuların en önemlisi özelliği, kullandıkları uzun yayların ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek yaylardı. Makedon Nearchus'a göre, “Piyadelerin taşıdıkları yay, boyları kadar uzundu. Bu yayların bir ucu yere dayanıyor, sol ayakla üzerine basılıyor ve böylece yayı en iyi şekilde gerebilmek mümkün oluyordu. Kullandıkları ok, üç yarıdan biraz kısaydı ve bir Hint okçusunun fırlattığı oka direnebilecek hiçbir şey yoktu –ne kalkan ne göğüs zırhı ne de benzeri bir savunma unsuru. Sol ellerinde öküz derisinden küçük kalkanlar taşıyorlardı.”

Bu dört birimlik ordu yapısı pek kullanışlı değildi. Çünkü hem savaş arabasıyla süvarinin görevleri benzerdi hem de filler savaşta kullanılamayacak kadar hantaldı. MÖ 326 yılının Haziran ayında Büyük İskender'le yapılan Hydaspes Savaşı'ndaki Hint ordu düzenine baktığımızda, bu konuda daha fazla fikir sahibi olabiliriz. Hint ordusunun başında yerel yönetici Porus bulunuyordu. Porus, 85 fili ordusunun önüne, 15 metre arayla dizmişti. Bu boş-

luğun bırakılmasının nedeni, hem piyadelerin filleri koruyabilmesi hem de piyade hücumları için yeterli yerin olmasıydı. Üstelik Porus, İskender'in süvarilerinin fillere hücum edemeyeceklerini de biliyordu, çünkü atlar fillerden korkuyordu. Fillerin arkasında, fillerin hattına paralel dizilmiş 20.000 kadar piyade yer alıyordu. Ordunun her iki kanadına 2.000 süvari yerleştirilmişti ve onların önünde, perdeleme görevi için 240 savaş arabası yer alıyordu.

Porus'un planı, fillerle İskender'in süvarilerini püskürtmek, ardından onun piyadelerine kendi piyadeleriyle yüklenmek ve hem kanatlardan hem de geriden filler, savaş arabaları ve süvarilerle hücum etmektir. Mantıklı bir plandı, ne var ki işler onun planladığı gibi gitmemişti. İskender, öncelikle Hint süvarisini yok etmesi gerektiğini anlamıştı. Bunu başarabilmek için, tüm süvari gücünü sağ kanada yığarak büyük bir taarruz düzenlemiş ve Hint süvarilerini üzerine çekmişti. İskender'in önceden gönderdiği Coenus komutasındaki diğer bir süvari birliği de, Hintlilerin gerisine sarkarak Hint süvarilerinin büyük kısmını kuşatmayı başarmıştı. İskender, ayrıca bin atlı okçusu olduğu için, önemli bir üstünlüğe sahipti; onları, Hint süvarilerini taciz etmek ve düzenlerini bozmak için kullanmıştı. Hint süvarileri ya yok edildi ya da fillerin korumasına sığındı. Ardından İskender'in hafif piyadeleri, ellerindeki ciritleri kullanarak fillerin safında, fil hücumu başladığında gerekecek kadar bir boşluk açmayı başardılar. Son olarak da uzun mızraklarla (*sarisae*) donanmış Makedon falanksları hücumu geçince, Hintlilerin filleri ve piyadesi karmaşa içerisindeki bir yığına dönüştü, hatları dağılan Hint piyadeleri kaçmaya başladılar.

Porus'un ordusunun fillere fazlasıyla güvenmesi şaşırtıcıdır. Porus'un kendisi bile ata değil, file binmişti. Anlaşılan o ki, etkin bir güç olarak görülmeyen süvariler oldukça az sayıdaydı. Savaşın olduğu gün devam eden şiddetli yağış nedeniyle, Hint savaş arabaları etkin biçimde kullanılamamıştı, çünkü çamurlu zeminde manevra yapamıyorlardı. Tarihçi Arrian, savaşta dair açıklamalarında savaş arabalarından hiç bahsetmemiştir. Üstelik, Hintliler yağmur nedeniyle, eşsiz ok atışı tekniklerinden de istifade edememişlerdi; savaşın başında son derece önemli bir birim olan atlı okçuya da sahip değillerdi. İskender son derece doğru bir taktik uygulamıştı ve sahip olduğu güçler Hintlilere kıyasla çok daha uyum içerisindeydi. Porus ise, İskender'le kıyaslanabilecek bir general değildi. Hint süvarisi, ne gerekli manevraları yapabilmiş ne de diğer birimlerle işbirliği içerisinde hareket edebilmişti. Zaten Pers kralı Darius'un, İskender'le yaptığı Gaugamela Savaşı'nda da anladığı gibi, savaş arabalarının disiplinli, organize bir orduda kullanımını oldukça güçlü.

Yine de, Hint ordu yapısında İskender'in etkisi pek büyük değildi. İskender'in çekilmesinden sonra bile, kurtarıcı ve imparatorluğun mimarı Çandra Gupta, Morya ordusunda geleneksel dörtlü sistemi kullanmaya devam etti. Farklı olarak Çandra Gupta, daha büyük bölümlerden oluşan düzenli bir ordu kurdu: 600.000 piyade, 30.000 süvari, 9.000 fil ve bilinmeyen sayıda savaş arabası. Diğer yandan Çandra Gupta, Makedon taktiklerini inceleyerek İskender'in Suriye ve İran'ı yöneten halefi Seleucus'u yenmeyi de başarmıştı.

Çandra Gupta'nın ordusu ağır bir toprak vergisi tarafından desteklendi ve tüm devlet (Kuzey Hindistan'ın büyük bölümünü elinde tutan) bürokratik ve baskıcı bir tarzda yönetildi. Devletin koyduğu kuralların ihlali, -çoğunlukla zehirlenerek- ölümlerle cezalandırılırdı. Tüm toplumsal kademelere yayılmış örgütlü bir casus şebekesi de bulunuyordu. Çandra Gupta, isyandan ve suikasttan fazlasıyla korkuyor ve her gece başka bir odada uyuyordu. Çandra Gupta'nın başarısı etkili idari sisteme dayalıydı. Beşer üyeli altı bölümden oluşan bir savaş bakanlığı kurmuştu. Bu bölümler piyade, süvari, savaş arabaları, filler, donanma (korsan saldırılarını önlemek için), taşımacılık ile ordu hizmetleriydi. Son bölüm, ordunun lojistik desteğinin sağlanmasında kullanılan öküz arabalarından, "davul çalan ve gonkları taşıyan hizmetlilerden, seyyislerden, istihkâmcılardan ve onların yardımcılardan" sorumluydu. "Gonk sesiyle hizmetlileri hayvanlara ot getirmeleri için gönderir ve ödül ve ceza sistemiyle de verilen görevin yerine getirilmesini sağlarlardı." Çandra Gupta'nın, büyük bir imparatorluğu idare edebilmek için oluşturduğu ordu, yollar, kaleler, garnizonlar, bürokrasi ve vergi yönetim sistemi Büyük Cyrus'u andırmaktadır.

Çandra Gupta'nın en başarılı halefi olan Asoka, MÖ 273 ile 232 yılları arasında tahtta kalmış ve tüm Hindistan'ı, en güney ucu hariç, ele geçirmeyi başarmıştı. Fakat Asoka, kanlı bir seferin ardından savaştan vazgeçti. Budizm'i kabul ederek vejetaryen oldu ve bu tarihten sonra, imparatorluğu diplomasi ve müzakere yoluyla ayakta tutmaya çalıştı. Diplomat olmamasına rağmen, orduyu ihmal edip halkının yaşam standartlarını yükseltmeye çalıştı. Bu ihmal, ölümünün ardından, MÖ 184 yılında son hükümdarın, bir ordu komutanı tarafından öldürülmesinin ardından, Morya hanedanının sona erişinin nedenlerinden biridir.

Hint ordusu, dörtlü yapısıyla Yakındoğu ordularından ayrılmaktadır. Fakat Hindistan dış dünyayla temas halindeydi ve bu temas, atın ve savaş arabasının kullanımında olduğu gibi, askeri yapısını da etkiliyordu. Uzakdoğu'daki diğer büyük güç Çin ise, diğer tüm sistemlerden farklı olarak, kendine has bir savaş sistemi geliştirmişti.

Çin

Hakkında yeterince bilgiye sahip olduğumuz ilk Çin hanedanı, MÖ on sekizinci yüzyıldan MÖ on birinci yüzyıla kadar hüküm süren Şang hanedanıdır. Bu hanedanın, varlığını ne kadar sürdürdüğüne dair farklı görüşler bulunmaktadır. Yapılan kazılarda bulunan ilk duvar örneklerinin (hang-t'u) tarihi, 4.000 yıl kadar geriye gitmektedir. Şang, orta Yalu (Sarı) Nehri vadisini çevreleyen ovalarda kurulmuş bir tarım kültürüydü. Elbette şehirler kurulmuş (geç dönem Şang başkenti An Yang gibi), güneydeki bölgelerle ticaret yapılmıştı. Bu uygarlığın en büyük başarısı, fazlasıyla ileri oldukları bronz işlemeydi. Kuzeyde, batıda ve doğu sahilinde Şangların hem savaşıp hem de ticaret yaptıkları göçebe kabileler bulunuyordu; Şanglar kapsamlı bir askeri sistem geliştirmeyi başarmışlardı.

Şangların savaşa önem vermesinin temel nedeni, kendilerini göçebelere karşı korumak değil, kurban edebilmek amacıyla savaş esiri ele geçirebilmektir. Şang kâhin kemiğinde, ataların ruhları için bir seferde 300, Hsiao-t'un'da bir evin inşası için 600 ve ölen birine mezarında eşlik etmesi için 164 esir kurban edildiği yazılıdır. Esirler bazen seferin sona ermesinin hemen ardından idam edilirdi. Bir sefere ilişkin kitabede şöyle yazar: "Sekizinci günde (hsin-hai), 2.656 kişi bir halberde [bir tür uzun saplı balta] cezalandırıldı [diğer bir deyişle idam edildi]." Bu kadar çok kişiyi kurban edebilmek için komşu devletlere sıkça saldırmak gerekiyordu, bu nedenle Şanglar sürekli savaş halindeydi.

Şang hükümdarları düzenli bir ordu kurmuşlardı ve savaş için yeteri kadar asker sağlayacak askeri bir sisteme sahipti. Bu sistem, ordu için klan başına 100 asker sağlamak zorunda olan *tsu*'lara (patrilineal [baba soyundan gelen] klan) dayalıydı; kralın kendisi ve prensler de birkaç *tsu* yönetiyorlardı. Bu sistem vasıtasıyla 1.000 kişiden 10.000 kişiye kadar ordular kurulabiliyordu. Şang ordusu piyade, okçu ve savaş arabalarından oluşuyordu. Piyade ve okçular onar kişilik takımlar halindeydi. Bu takımlar birleşerek yüzer kişilik, her biri merkez, sağ ve sol cenahlarda yer alan üç bölüğü ve bu üç bölük de üç yüz kişilik bir alayı oluşturuyordu. On alay birleşerek üç bin kişilik daha büyük bir birimi meydana getiriyordu. Savaş arabalarına gelince, beş savaş arabasından bir takım, beş takımdan da bir bölük oluşuyordu. Her savaş arabası üç asker taşımaktaydı: Sağda duran, karma yay kullanan bir okçuydu; ortada sürücü; solda da büyük bir kalkan ve halberd taşıyan sürücünün koruyucusu yer almaktaydı. Yapılan kazılarda, Şang mezarlarına dini merasimle gömülmüş birkaç savaş arabası ve at kalıntısı çıkarılmış; bu kalıntılar sayesinde, savaş arabaları aslına uygun şekilde yeniden yapılmıştır. Bu

arabalar, iki at tarafından çekilen ve çoklu tekerlek miline sahip gelişmiş modellerdi. Buradan, bu savaş arabalarının, başka bir yerden örnek alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür bir savaş arabası modeli, Çin'e, MÖ 1500 ve MÖ 1300 yılları arasında muhtemelen çoklu tekerlek miline sahip tekerleklerin kullanıldığı Transkafkasya bölgesinden gelmişti.

Şang ordusunun düzenini bilmek güçtür, fakat Hsiao-t'un'daki bir mezarda gömülü olan askerler, açıkça bir askeri birimi temsil etmektedir. Merkezinde üçer mürettebatlı 5 savaş arabasından oluşmuş bir takım yer alan gömülü beş grup bulunmaktadır. 4 astsubay (NCOS) ve bir subayın dahil olduğu ve savaş arabalarıyla müşterek hareket ettikleri anlaşılan 25 askerlik birim de savaş arabalarının yanına gömülmüştü. Bunlar muhtemelen halberd ve küçük kalkanla donanmış ve deri zırh giyen piyadelerdi. Savaş arabalarının sağ ilerisinde, 25 subay ve NCOS'un da dahil olduğu 125 kişilik piyade birliği bulunuyordu. Bu birlik, karma yay kullanan okçularla yukarıda anlatılan piyadelerin bir karışımı olmalıydı (savaşçıların sahip olduğu diğer silahlar, sadece bıçak ve hançerdi). Yine sağda, muhtemelen okçu ve piyadelerin komutanı olan tek bir kişi yer almaktaydı, savaş arabalarının arkasında da dağınık insan ve hayvan grupları bulunuyordu. Bunlar muhtemelen savaş esirleri ve ele geçirilen atlardı. Eğer bu yapı gerçeği yansıtıyorsa, savaş arabalarıyla piyade ve okçular arasında bire otuzluk bir oran vardı; biri savaş arabaları ve piyade, diğeri ise okçu ve piyadelerden oluşan farklı, fakat birlikte hareket eden iki askeri birim bulunuyordu. Bu mezara göre, Şangların savaş düzeninin merkez, sağ ve sol cenahlarda piyade ve okçu; geride ise savaş arabaları ve piyade olduğu anlaşılmaktadır. Oysa bu düzen, savaş arabası kullanan diğer kültürlerinkinden oldukça farklıdır ve muhtemelen gerçeği yansıtmamaktadır.

Şang uygarlığı, MÖ 1100'lerden, Ch'in devletinin Chou hanedanını tümüyle ortadan kaldırdığı MÖ 256 yılına kadar hüküm süren komşusu Chou devletince ortadan kaldırıldı. Şang, ilk yenilgiyi, MÖ 1100'lerden MÖ 771 yılına kadar hüküm süren Batı Chou devleti karşısında yaşadı. Doğu Chou devleti de, MÖ 771 yılından MÖ 256 yılına kadar (MÖ 453-221 yılları arasındaki "Savaşan Devletler" dönemi de dahil olmak üzere) ayakta kaldı. Şang yenilgisi anlık bir olay olmasa da, MÖ 1122 ile 1027 yılları arasındaki bir tarihte gerçekleştiği kabul edilen Mu-yeh Savaşı Şangların sona erışı olarak kabul edilmektedir. Savaş, şafaktan geceye kadar bir gün sürdü. Chouların savaş taktikleri Şanglarınkinden oldukça farklıydı ve Kral Wu piyade merkezli bir orduya komuta ediyordu.

Chou ordusu, 300 savaş arabası, 3.000 "kaplan savaşçısı" (muhtemelen

piyade kraliyet muhafızları) ve diğer sekiz devlet tarafından gönderilen birliklerden oluşuyordu. Diğer devletler dağlık bölgelerde kurulu bulduklarından ve bu tür bölgelerde en etkili birim piyade olduğundan, bu gelen birliklerin de piyade olması gerekmektedir. Piyade ağırlıklı Chou ordusunun, Şang ordusundan daha esnek olduğu ve savaş alanında daha rahat manevra yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Chou ordusu daha iyi teçhiz edilmişti. Kullandıkları halberdler daha sağlam ve gelişmişti, bronz kılıç da kullanıyorlardı. Deri zırhlarını, bronz zırhlarla değiştirmişlerdi; savaşçılar bronz miğfer, bronz baldır ve göğüs zırhıyla donanmıştı, kalkanlarına da bronz eklenmişti. Her iki ordunun kullandığı yay ve savaş arabaları hemen hemen aynı olsa da, Chou savaş arabaları, iki yerine dört at tarafından çekildikleri için daha kullanışlı araçlardı. Zaten Chouların bronz silah ve zırh yapımı konusundaki yetenekleri savaşı kazanmaları için yeterli olmuştu ve bu üstünlük, Yunan hoplitlerinin savaş alanında sahip olduğu üstünlüğü akla getirmektedir.

Chou'nun zaferi, taktik ve donanımda üstünlük kadar, Şangların yaşadığı iç çekişmelerin sonucu da olsa, Chouların genel stratejilerinin çok daha üstün olduğu kesindir. Chou, küçük bir devlet olduğundan, diğer devletler ve kültürel gruplarla ittifaklara girmiş ve bu politikanın sonucunda, kendisinden güçlü olan Şangları, onların düşmanlarını yanına alarak yalnız bırakmayı başarmıştı. Ardından, Şangların, doğu sınırındaki bir dağ kabilesiyle uğraşmasını fırsat bilerek, Şang devletinin batısına saldırdı. Şangların yenilgisi uzun bir dönemin sonucuydu ve bu döneme son noktayı koyan Mu-yeh Savaşı olmuştu. Chou hâkimiyetinde geçen sonraki yüzyıllarda MÖ altıncı yüzyıla kadar savaş adına pek bir değişiklik olmamıştır. Bu tarihten önce Chou askeri gücü altısı (Chou) batıdaki altı bölgede, sekizi (eski Şang) doğuda Ch'eng-chou'da ve yine altısı (Yang) güneydoğuda bulunan ordulardan oluşmaktaydı. Askerlikle yükümlü olanların tümü göreve çağrıldığında, altı Chou ordusunun toplam mevcudu 75,000 kişiye ulaşıyordu. Lojistik destek öküz arabalarıyla sağlanmaktaydı. Böylesine büyük orduları idare edebilmek için güçlü bir bürokratik yapı geliştirilmişti ve eyaletleri denetim altında tutup düzeni sağlayabilmek maksadıyla feodalizme benzer bir yönetim sistemi uygulanmaya başlanmıştı. Fakat Choular, hâlâ savaş arabalarıyla savaşıp, piyadeyi klasik usullerle kullanmaya devam ediyorlardı.

Chou savaş arabaları, Şang döneminde olduğu gibi, hâlâ üç mürettebatlıydı, ama ondan farklı olarak her savaş arabası, biri önde, biri arkada, ikisi de yanlarda yer alan dört piyade takımıyla çevreleniyordu. Davullar ve çanlar haberleşme için kullanılıyordu ve komutanın savaş arabasında yer alan sancak bir nevi çekilme bölgesiydi. Eğer sancak indirilirse, bu, geri çekilme anlamına geliyordu. Geceleri savaş arabaları birbiri ardına kampın etrafında bir

barikat oluşturacak şekilde dizilirdi. Sadece kuzey ve güney yönünde iki savaş arabası birbirine bakacak şekilde yerleştirilir ve bir tür kapı vazifesi görmeleri sağlanırdı. Muhtemel bir savaşın sabahında ordu komutanı kaplumbağa kabuğundan kâhinine başvurarak rüya ve alametleri yorumlar, eğer yorumlar olumsuzsa, kamp savaş için hazırlanmaya başlardı. Eğer yorumlar olumsuzsa, ordu ya ertesi günü bekler ya da daha uygun bir bölgeye doğru harekete geçerdı. Savaş düzeni belirlenmişse, subaylar buna göre birliklerini savaş düzenine sokar ve sembolik olarak savaş arabalarından inerlerdi. Ardından subaylar, yanlarında muhafızları olduğu halde komutanın yanına giderek gerekli emirleri ve komutanın yöreklendirici sözlerini dinlerlerdi. Subaylar kısa bir süre için savaş arabalarına biner ve dua etmek için tekrar inerlerdi.

Artık savaşa hazır olan ordu, ya savunmaya geçer ya da saldırı için ilerlemeye başlardı. Eğer amaç savunma yapmaksa, düşmanı saldırmaması için, gösteriş ve hakaretlerle kıskırtırlardı. Diğer yandan, amaç saldırıysa, generalin davulu ilerleme emrini verir ve bu emir tüm birliklerin davullarınca tekrarlanırdı. İlerleyen bir orduda liderlik, hız ve moral gibi vasıflar; taktik ve stratejiden daha önemliydi. Savaş arabaları taraflar arasında mesaj taşıy ve düşmanla çatışmaya başlardı. Bunu genel bir yakın muharebe takip ederdi. Ardından, kazanan taraf, düşmandan ele geçirilen yiyecek stoklarını kullanarak ziyafet verir, insan kurban ederdi (“davullar için kan”); ayrıca hem sayıyı belirleyebilmek hem de gözdağı vermek için cesetlerin sol kulağı kesilirdi. Bu tür savaş geleneklerinin ne işe yaradığını hakkıyla tayin edebilmek oldukça güçtür, ama MÖ 632 yılındaki Ch’eng-pu Savaşı’nda Chin güçlerinin komutanı Dük Wen, çok zekice bir strateji uygulamıştı.

Ch’eng-pu Savaşı başlamadan önce, Dük Wen, Ch’u devletinin komutanı olan rakibinden geleneksel meydan okuma mesajını aldı: “Sen savaş arabandan bakarken, gücümü senin askerlerin üzerinde sınamak istiyorum.” Dük Wen kendine güvenerek şöyle bir cevap gönderdi: “Adamlarına söyle, savaş arabalarına iyi baksınlar ve işlerini hakkıyla yerine getirsinler. Çünkü seninle şafak vakti görüşeceğiz.” Gerçekte Dük Wen gerekli keşfi yaptırmış ve en iyi Ch’u birliklerinin merkezde olduğunu tespit etmişti. Kendi merkezinde yer alan birliklerle düşman merkezine saldırıp, kendi sağ kanadına da çekilir gibi yapmalarını emredince, buna kanan düşmanın sol kanadı ilerlemeye başladı. Ardından, savaş arabalarının arkalarına ağaç dalları takıp ortalığı toz dumana katarak kendi birliklerinin geri çekilmeyi bırakıp karşı hücumu geçtiğini başarıyla gizlediler ve bu da düşman için büyük bir sürpriz oldu. Ayrıca Dük Wen’in merkezde yer alan birliklerinden bir bölümü de, sol kanadın kuşatılmasını tamamlamak için yardıma geldi. Ardından, Dük Wen’in ordusu-

nun, savaş arabalarının yer aldığı sol kanadı, hücumla geçip Ch'u ordusunun sağ kanadını püskürtmeyi başardı ve böylece düşmanın merkezi savunmasız kaldı. Ch'u ordusunun komutanı intihar ettiğinde ve çok sayıda esir alınıp savaş arabası ele geçirildiğinde Dük Wen şöyle haykırmıştı: "Nihayet en büyük derdim ortadan kalktı!" Dük Wen'in savaş planı, Napoleon'un kileri biraz anımsatıyordu. Erken dönem Chou savaş kuralları sanıldığı kadar geleneksel ve kuralcı değildi; ilk önemli değişimler MÖ altıncı yüzyılda yaşanmaya başlanmış ve bunun sonuçları ancak Chou döneminin sonlarına doğru kendisini göstermişti.

Çeşitli Çin devletlerinde kendini gösteren merkezileşmeye paralel olarak, orduda da uzmanlaşma yaşanmaya başlanmıştı. MÖ 584 yılında Wu Ch'en, güneydeki Wu devletine karşı düzenlediği seferde, farklı kuvvetlerin nasıl bir arada kullanılacağına ve nasıl düzen içinde savaşılacağına ilişkin iyi bir ders vermişti. Bu, o dönem savaş taktikleri açısından genel kabul görmüş bir yapıyı temsil etmekteydi. Aynı Wu devleti ve komşusu Yueh devleti, Aşağı Yang-çe Nehri civarındaki göl ve bataklıklardan oluşan ve Orta Çin'de yer alan bölgenin kıyısında bulunuyordu. Arazi yapısı savaş arabası kullanımını engellediğinden, ordularında piyadeye ağırlık vermişlerdi. Benzer bir tarzda, MÖ 541 yılında Chin devletinin sınır bölgeleri, dağlardan gelen Wu-chung barbarlarıyla savaşabilmek için sadece piyadeden oluşan birlikler kullanmak zorunda kaldı. Bu savaşta Chin generali, Hannibal'in ileride Cannae Savaşı'nda uygulayacağı türden bir taktik uygulayarak, düşman ordusunu kuşatmıştı. Doğu Honan'daki Cheng devleti benzer şekilde piyade ağırlıklı orduya yönelmiş ve yüzlerce yıl sürmüş olan piyadenin savaş arabalarına olan bağımlılığı MÖ 500'lerde büyük ölçüde ortadan kalkmıştı.

Bu, daha büyük piyade ordularının mümkün olduğu yeni tür bir savaşın habercisiydi. Ama daha büyük piyade orduları; daha fazla disiplin, düzen, eğitim ve eski aristokrat önür ve geleneklerini ortadan kaldıran yeni bir askeri alım politikası (köylü-asker) gerektirmekteydi. Savaş arabaları hemen ortadan kalkmadı, hatta MÖ üçüncü yüzyılda süvarilerle (atlı okçu) desteklenmeye başlandı. Fakat piyadenin artan etkisi ve süvarinin yaygınlaşması, ancak aristokratların sahip olabildiği pahalı ve karmaşık bir silah olan savaş arabasının ve böylece de geleneksel ve seçkinlere özgü savaş tarzının sonunu getirmişti.

Şüphesiz Chou devletinin zayıflamasının ve MÖ 481 ve MÖ 221 yılları arasındaki Savaşan Devletler döneminin tetiklediği bir askeri devrim tüm hızıyla sürmekteydi. MÖ 460-200 yılları arasında profesyonel generaller, arazi ve kaynaklar için daha "makul" bir tarzda savaşmaktaydılar; öte yandan, as-

keri devrimin bir işareti olarak, en bilineni, dünyaca meşhur Sun-tzu'nun *Savaş Sanatı* (MÖ 400-320 yılları arasında bir tarihte yazılmıştı) olan çok sayıda askeri kitap ortaya çıkmıştı. Pek çok askeri yenilik gerçekleşiyordu ve büyük piyade ordularının kurulmasının ardından MÖ 475 civarında arbalet icat edildi. Bunu, mancınığın kullanımı ve MÖ 307 yılında atlı okçuların hizmete girmesi izledi. Chao kralı, atlı okçu fikrini ve onların giyim tarzlarını, kuzeybatıdaki göçebelere almıştı.

Fakat ne Chao ne de diğer Çin devletleri, göçebelere binicilik yetenekleriyle boy ölçüşebilirdi, o nedenle de MÖ beşinci yüzyıldan itibaren göçebelere karşı arbalet ve şehir surlarına güvenmek zorunda kaldılar. Sonraki yüzyıllarda bu surlar birleştirilerek iki bin mil uzunluğunda bir sur inşa edilmiş oldu, ki bu, Çin Seddi'nin temeli olacaktı. Kuşatma teknikleri, üç yıl süren kuşatmaların bile yaşandığı MÖ beşinci ve üçüncü yüzyıllar arasında gelişmişti. Harp kuleleri, tekerlekli merdivenler, toprak siperler, lağımçılık ve düşman lağımına duman pompalamaya yarayan körükler bu dönemde kullanılmıştı. Büyük orduların beslenebilmesi için tarımsal üretimin artması, bunun için de yeni sulama teknikleri gerekliydi. Bu amaçla MÖ beşinci yüzyılda sulama kanalları açılmaya başlandı. Wu Krallığı MÖ 486 yılında Yang-çe ve Huai nehirlerini birleştiren uzun bir kanalı tamamladı ve bunu, Huai ve Güney Shantung'daki nehirleri birleştiren ikinci kanal izledi. Wu devletinin, piyade orduları kuran ilk devletlerden biri olması da şaşırtıcı değildir. Nehirlerin ve kanalların da savunulması zorunluymuştu; Kral Chao, Yang-çe ve diğer nehirleri savunmak amacıyla, hem barbarların atlı okçu birliklerini taklit etti hem de daha önce elinde olmayan gemiler inşa etmeye başladı. Ming dönemine gelinceye kadar (MÖ 1368), kara savaşlarının egemen olduğu Çin'de deniz savaşı bir ölçüde geri kalmıştı. Bunun nedenleri; Çin'in Asya'nın iç bölgelerine yönelik politikası, devletler arası mücadeleler, Çin'in kendisini bozkır barbarlarına (bunlara daha sonra Moğollar da eklenecektir) karşı savunma zorunluluğu ve ordunun lojistik desteğinin sağlanması için deniz yerine nehirlerin kullanılmasıydı. Böylece, coğrafi konumundan istifade eden Wu devleti, MÖ 506'da ordusunu gemilere bindirip Yang-çe Nehri'ni kullanarak Ch'u devletine saldırdı, ardından MÖ 486'da kuzeye, Ch'i devletine akın düzenlemesi için bir filo asker gönderdi.

Dönemin deniz savaşlarının nasıl olduğunu, ancak 1965 yılında Szechwan eyaletinde yapılan kazıda ortaya çıkan ve MÖ altıncı yüzyıl sonlarına veya MÖ beşinci yüzyıla ait süslü Hu şarap teknesi üzerindeki resimlere dayanarak tasavvur edebilmemiz mümkündür. Bu resimlerde pruvası (baş) ve kığı yüksek ve alt güvertede ayakta durarak kürek çeken kürekçilere sahip iki gemi görülmektedir. Üst güvertelerde bulunan savaşçılar dönemin silahlarıyla

donanmışlardı –mızrak, halberd, kılıç ve kalkan–, ama gemilerde okçu görünmüyordu. Sancaklar dalgalanıyor ve geminin kıçındaki davulcu hem saldırdı işaretini veriyor hem de silah arkadaşlarını yüreklendiriyordu. Bu iki gemi arasındaki savaşta sadece iki savaşçı birbirleriyle kılıç kullanarak savaşmaktaydı ve bir savaşçı da denize atılmıştı. Bu, aslında kara savaşının denize uyarlanmış bir çeşidiydi. Gemiler birbirlerini mahmuzlamamış, hızla birlikte seyretmekteydiler. Genel bir yakın savaşta uzun mızrak ve halberdler olmalıydı. Fakat herhalde çatışmanın kaderini, diğerlerinden farklı silahlanmış olan iki kahraman (mızrak ve halberd yerine, kılıç ve kalkan kullanıyorlardı) tayin edecekti ve belki de bu, bireysel mücadeleyi gerektiren bir savaş geleceğiydi. Şarap teknesindeki resimlerde bir kuşatma savaşının da yer alması tesadüftür. Burada surlara merdiven ya da rampa vasıtasıyla tırmanmaya çalışan bir grup asker görülmektedir. İlginç olansa, sadece kale muhafızlarının yay kullanmasıdır. Saldırganlar mızrak, kılıç, kalkan ve halberd kullanmakta, bir kişi de duvarları çökertmeye çalışmaktadır. Bu deniz ve kara savaşına dair resimlerde tüm savaşçıların başlık taşıdığı görülmektedir, çünkü karşısındakini saçından tutup yere yıkmak ve ardından öldürmek yaygın kullanılan bir dövüş tekniğiydi.

Savaşan Devletler döneminde çok sayıda büyük savaş meydana geldi. Bu savaşlardan kimisine 600.000 askerin katıldığı iddia edilmektedir. Bu savaşlarda zekâ, “mantık” ve hepsinden önemlisi gaddarlık önplandaydı. MÖ 260 yılında muzaffer Ch’in ordusu bir savaşta 50.000 Chao askerini savaş meydanında öldürmüş, ardından da hayatta kalan 400.000’ini kılıçtan geçirmişti. Diğer birkaç örnekte de, su bentleri yıkılmış ve çok sayıda sivil ve asker boğularak hayatını kaybetmişti. 6 güçlü rakibini –Ch’i, Yen, Choa, Han, Wei ve Ch’u– dize getirmeyi başaran güçlü Ch’in devleti, bu şiddetli savaşların bir ürünü olarak ortaya çıktı. Ch’in, bu güçlü rakiplerini birer birer yenmeyi başarmış ve MÖ 221 yılında tüm Çin’i birleştirmeyi başarmıştı. Ch’in hükümdarı Shih Huang Ti, bu büyük başarısı nedeniyle sonradan Çin’in ilk hükümdarı kabul edilecek ve onun hanedanı (MÖ 221-207), kısa ve şiddet dolu da olsa Çin tarihinde önemli bir dönüm noktası olacaktı.

Shih Huang Ti genç köylüleri bir kota sistemine göre askere almaktaydı ve terfi etmenin yolu, savaşta yararlılık göstermekten geçiyordu. Bu sayede rakip Wei devletinden gelmiş olsa da, Fan Sui, general rütbesine kadar yükselebilmeyi başarmıştı. Fan Sui gerçekte Ch’in’in, komşularla savaşma ve uzaktaki devletlerle ittifak kurma stratejisinin mimarıydı. Savaşta başarısızlığa ya da emirlere uyulmamasına asla hoşgörüyü gösterilmezdi. En başarılı Ch’in generali olan Bai Qi bile, 35 yıllık hizmetinin ardından, ümitsiz olarak gördüğü bir sefere katılmayı reddettiği için görevinden alınıp idam edilmişti. Bu katı as-

keri idareye uygun olarak, Shih Huang Ti, çok sayıda kanal ve askeri maksatlı yol inşa ederek idari ve bürokratik yapıyı merkezi hale getirmişti. Yöneticilik artık kuşaktan kuşağa geçen bir meslek değildi ve tüm yöneticiler bizzat hükümdarın kendisine karşı sorumluydu. Shih Huang Ti, serfligi (toprağa bağlı köylü) kaldırdı, tarımsal üretimi artırdı, ağır vergiler koydu, ağırlık ve uzunluk ölçüleri ile Çin yazı sistemini standart hale getirdi, iki bin mil uzunluğunda sur inşa ettirdi ya da birleştirdi ve çok büyük miktarda insanı işçi olarak kullandı. Derebeyliğini kaldırmasının asıl amacı, arazileri soylulara yeniden dağıtmak ve devletin askeri ve ekonomik gücünün temelini oluşturan köylü-asker sistemini yerleştirmektir. Shih Huang Ti şöyle diyordu: “Dünyanın bu sonu gelmez savaşlardan acı çekmesine yol açanlar, derebeyleri ve krallardır. Atalarımın şükürler olsun, imparatorluğuma ilk kez barış geldi. Eğer derebeylerine arazilerini geri verirsem, yine savaş başlayacak ve bir daha asla barış olmayacaktır.”

Çin’in ilk imparatoru, yüzlerce yıl sonra Prusyalı Büyük Frederick’in yapacağı gibi, militarist bir toplum düzeni meydana getirmişti. Fakat iktidarının son yıllarında paranoyak hale geldi ve ülkesinde tıp kitapları haricindeki tüm kitapları yaktırdı, 460 bilgiyi idam ettirdi ve çılgınca ölümsüzlük iksiri arayıp durdu. Bu arayışı sonuç vermeyen imparator, MÖ 210 yılında hayata veda etti. Fakat Shih Huang Ti, ölümünden birkaç yıl önce bir yeraltı mozolesi inşa ettirmek için 700.000 işçiyi görevlendirdi. Bu mozole, sadece imparatorun mezarını değil, yeraltına gömülü olan tam teşekküllü terracotta ordusunu da içermekteydi ve 21 mil karelik bir alanı kaplıyordu. 1970’lerin başlarında gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan mezarın bir bölümü ordu, silahlar, giysiler, rütbelere ve Ch’in ordusunun yapısına ilişkin mükemmel bir bilgi kaynağıydı. Gömülü ordunun yapısı şu şekildeydi: “Önde uzun menzilli arbaletçiler ve arkada halberdçiler; yaylar dış katmanda, halberd ve kalkanlar iç katmanda; yetenekli askerler ve okçular cenahlarda” yer almaktaydı. İmparatorun ordusu üç çukura gömülmüştü. Birinci çukurda, ordunun 6.000 askerden oluşan merkezi yer almaktaydı. Piyadenin büyük bölümü dörtlü kolda, dokuz kişilik sıralardan oluşan, kılıç, mızrak ve halberdle donanmış hafif zırhlı askerlerdi. Önlerinde, ok ve arbalet kullanan ve zırh giymeyen 200 askerlik öncü bir birlik yer alıyordu. Altı komutan savaş arabası, hemen bu öncülerin arkasında bulunuyor ve bunları, uzun mızraklı üç piyade takımı koruyordu. Piyadenin cenahlarında iki uzun sıra zırhlı okçu ve bu çok sayıda mızraklı piyadeyi korumak için, geride üç saf halinde zırhlı piyadeler yer alıyordu.

İkinci çukurda, dört gruptan oluşan 1.400 asker bulunuyordu. Biri atlı okçu ve savaş arabaları, diğeri ise savaş arabaları ve zırhlı piyadelerden oluşan

iki gruba, okçu ve mızrakçılardan oluşan bir grup öncülük etmekteydi. Son grup ise 64 savaş arabasından oluşuyordu. Burada ilginç olan, süvari ve savaş arabalarının yaklaşık aynı sayıda olmasıydı. Piyadeyle ortak hareket etmesi düşünülen ve merkezde yer alan savaş arabalarının çevresine süvariler yerleştirilmişti. Buradan, Ch'in ordusunun süvari kullanımına tam olarak geçmediği anlaşılmaktadır, fakat her şeye rağmen ikinci çukurda yer alan birlik, ordunun asıl vurucu gücü olan piyadeyi destekleyen bağımsız ve hareketli bir birimdi. Üçüncü çukurda ise karargâh yer almaktaydı. Ordu komutanının savaş arabası, her biri en az iki metre boyunda olan 68 piyade tarafından korunuyordu. Boş olan dördüncü çukur ise muhtemelen tamamlanmadan terk edilmişti. Dördüncü çukurda, muhtemelen karşı tarafta yer alan piyade birliğini dengelemek için diğer bir süvari-savaş arabası birliği yer alacaktı. Bu sayede piyadelerin her iki yanında hareketli birimlerin yer alması sağlanacaktı.

Ordunun tamamı 8.000 askerden oluşmaktadır ve yapısı incelendiğinde, piyade ağırlıklı hafif ve hareketli bir ordu olduğu anlaşılmaktadır. Askerlerin hiçbiri miğfer takmamış ve çoğu, hafif zırhla donanmıştı. Görüldüğü kadarıyla ordu, sayısı ve gücüyle değil de, hızı ve çevikliğiyle kazanacak şekilde yapılandırılmıştı. Aksine, o dönemde asıl taktik, piyadenin görevini ifa edebilmesi için ilk fırsatta düşmanla yakın temasa geçmekti. Demir silahlar kullanımında olsa da, bunlar, Han hanedanı (MÖ 202-MS 221) dönemine kadar bronz silahların yerini alamamışlardı. Ordunun hareketli unsurları değişim göstermekteydi (özellikle yeterli at olmaması nedeniyle) ve Han hanedanı çok sayıda atlı barbarla savaşmak zorunda kalıncaya dek, Çin ordusunda süvari egemen bir güç haline gelememişti. Üstelik, büyük ölçüde piyadeden oluşan gömülü terracotta ordusunda da görüldüğü gibi, okçulara da pek yer verilmemişti.

Ch'in hanedanının çöküşünün ardından yeni Han hanedanı, Çin'in sınırlarını, hem güneye ve Kore'ye hem de Orta Asya'ya kadar oldukça genişletecek büyük bir askeri ve ticari yayılma politikası uygulamaya başladı. Fakat bu yayılmacılığın kökeni, Çin tarihinde önemli bir dönüm noktası olan merkezîyetçi ve militarist Ch'in toplumdur. Üstelik, tüm Çin'in Shih Huang Ti tarafından tek bir bayrak altında toplanması, Savaşan Devletler döneminde yaşanan askeri devrim sayesinde mümkün olmuştu.

Bu bölümde ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılan şey, antikçağ imparatorluklarının askeri başarılarının, belli ordulara ya da silahlara, bronz ve demirin işlenmesindeki gelişmelere değil de, liderliğe ve idare, organizasyon ve ekonomi alanındaki gelişmelere bağlı olduğudur. Tüm bunlara ilave edilebi-

lecek diğer bir özellik de, Mısır, Asur, Çin gibi uygarlıkların yaptığı gibi, yeni fikirleri, buluşları ve teknikleri komşularından öğrenerek bunları kendi ordularında başarıyla kullanabilme yeteneğidir. Çeperdeki gelişme olarak adlandırılabilir olan bu süreç, büyük istilalar ve Orta ve Batı Asya halklarının MÖ 2000'lerde başlayan göçleriyle de iyice pekişmiştir. Amoritler, Kasitler, Hititler, Hyksoslar, Aryanlar ve Çin sınırındaki Hsiun Nu barbarları gibi hayvan yetiştiricisi halklar, daha yaratıcı olduklarını ispat ederek büyük imparatorlukları değişmeye, öğrenmeye ve adapte olmaya zorlamışlardır. Klasik dönemin Roma ve Yunan imparatorluklarının da ispat edeceği gibi, antik dünyanın en muhteşem imparatorlukları bile ebediyen var olmayı başaramamıştı.

Okuma Önerileri

Savaşın Kökenleri ve Antikçağ Savaşlarına İlişkin Çalışmalar

Savaşın kökenleri ve insanlığın savaşçı doğasına ilişkin iyi bir tartışma için bkz. Lawrence Keeley, *War Before Civilization* (Oxford, 1996). Ayrıca bkz. Raymond Kelly, *Warless Societies and the Origin of War* (Ann Arbor MI, 2001). Antikçağ savaşlarına ilişkin yeni güvenilir yaklaşımlar için bkz. Arther Ferrill, *The Origins of War* (Londra, 1985); Gen. Sir John Hackett, der., *A History of War in the Ancient World* (Londra, 1989); ve Richard Humble, *Warfare in the Ancient World* (Londra, 1980). Savaş arabalarının evrimine ilişkin yararlı bir analiz için bkz. M.A. Littauer ve J.H. Crowel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East* (Leiden, 1979). Büyük antikçağ imparatorluklarına dair bir değerlendirme için bkz. J.N. Postgate, *The First Empires* (Oxford, 1977). Antikçağ deniz savaşlarına ilişkin, ilginç fikirlerle dolu, kısa bir çalışma için bkz. Chester Starr, *The Influence of Sea Power on Ancient History* (New York, 1989). Yayın tarihi biraz eski olsa da, mükemmel görsel malzemeler içeren, kendi sahasında oldukça yararlı bir çalışma için bkz. Yigael Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands*, 2 cilt (Kudüs, 1963).

Mısır

Antik Mısır'a ilişkin oldukça bilgi mevcut. Genel tarih çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: Cyril Aldred, *The Egyptians*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1984) ve Bruce Trigger et al., *Ancient Egypt: A Social History* (Londra, 1983). Mısır'da savaşa dair belgeler, yazmalar ve heykel yorumları için bkz. James Breasted, *Ancient Records of Egypt*, 5 cilt (Chicago, 1906); Sir Alan Gardiner, *The Kadesh Inscriptions of Ramses II* (Oxford, 1960); ve Kenneth Kitchen, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, 5 cilt (Oxford, 1968-78). Yeni Krallık ordusunun yapısı için bkz. Alan Schulman, *Military Rank, Title and Organization in the Egyptian New Kingdom* (Berlin, 1964). Kadeş Savaşı'nı anlatan Mısır belgelerinin dilbilimsel bir analizi için bkz. Anthony Spalinger, *Aspects of the Military Documents of the Ancient Egyptians* (New Haven, 1982); ve H. Goedicke, der., *Perspectives on the Battle of Kadesh* (Baltimore, 1985); ayrıca Ian Shaw'un makalesi için bkz. Alan Loyd, der., *Battle in Antiquity* (Londra, 1996). Hyksos'un Mısır üzerindeki etkisine ilişkin bir tartışma için bkz. John Van Setters, *The Hyksos: A New Investigation* (New Haven, 1966). Benzer biçimde, Deniz Halkları ve bu halkların Mısır üzerindeki etkisine ilişkin dengeli bir değerlendirme için bkz. N.K. Sandars,

The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C., gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1985).

Asur

İlginçtir ki, Asurlara ilişkin savaş literatürü oldukça sınırlıdır; iyi bir başlangıç için bkz. William Hallo ve William Simpson, *The Ancient Near East: A History* (San Diego, 1971); ve Georges Roux, *Ancient Iraq*, Penguin'den çıkan 3. baskı (Londra, 1992). Ayrıca bazı bölümleri yararlı olabilecek bir çalışma: A.T. Olmstead, *History of Assyria* (New York, 1923). *Iraq* dergisinden seçilmiş bazı makalelere de bakılabilir. Asur heykelleri çok iyi korunduğu ve savaşa ilişkin birçok ipucu verdiği için, bunlara ilişkin bazı çalışmalar bize yardımcı olabilir: R.D. Barnett, *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal* (Londra, 1976); R.D. Barnett ve M. Falkner, *The Sculptures of Tiglath-Pileser III* (Londra, 1962); ve Julian Reade, *Assyrian Sculpture* (Londra, 1983). İlginç materyallerin toplandığı bir çalışma için bkz. D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Chicago, 1926; New York, 1968). Babil'in Asur tarihindeki yerine ilişkin dengeli bir yaklaşım için bkz. Joan Oates, *Babylon* (Londra, 1979).

Pers İmparatorluğu

Antik Pers İmparatorluğu'na ilişkin askeri tarih literatürü pek de yeterli değildir. Bu konudaki temel kaynak, her ne kadar şüpheyle bakılması gerekse de, *Herodot Tarihi*'dir. MÖ 480'de Kserkses'in ordusunun boyutlarına ilişkin bir çalışma için bkz. T.C. Young, *Iranica Antiqua*, cilt 15 (1980). Pers İmparatorluğu'nun askeri yönlerine ilişkin çalışmalar için bkz. A.R. Burn, *Persia and the Greeks: The Defence of the West c. 546-478 B.C.*, 2. baskı (Palo Alto, 1984); *The Cambridge History of Iran, Volume 2: The Median and Achaemenian Periods* (Cambridge, 1984); J.M. Cook, *The Persian Empire* (New York, 1983); ve Richard Frye, *The History of Ancient Iran* (Münih, 1984). Eski, fakat oldukça etkileyici bir çalışma için bkz. A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire* (Chicago, 1984).

Hindistan

Hindistan savaş tarihine ilişkin çalışmalar da aşağı yukarı yetersizdir. Bu konuya ilişkin en iyi kitap şudur: V.R.R. Dikshitar, *War in Ancient India* (Madras, 1948). Ayrıca birçok ayrıntı içeren yararlı bir çalışma için bkz. Sarva Daman Singh, *Ancient Indian Warfare* (Delhi, 1965, 1989). Orijinal araştırmancının faydaları dışında, temelde birbirini takip eden diğer kitaplar şunlar: Yarbay H.C. Kar, *Military History of India* (Kalküta, 1980); B.K. Majumdar, *The Military System in Ancient India* (Kalküta, 1955, 1960); ve Binbaşı G. Sharma, *Indian Army Through the Ages* (Bombay, 1966). Bir arkeoloğun yaklaşımı için bkz. Sir Mortimer Wheeler, *The Indus Civilization*, 3. baskı (Cambridge, 1968). Aryan istilası fikrini reddeden yeni ve değerli bir çalışma için bkz. Jonathan Kenoyer, *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization* (Oxford, 1998). Temel birincil kaynaklar için bkz. *The Rig Veda, Mahabharata ve Puranas*; ayrıca bkz. J.W. McCrindle, *Ancient India as described by Megasthenes and Arrian* (Londra, 1926). Son olarak, Hindistan tarihine temel bir giriş için bkz. Stanley Wolpert, *A New History of India* (New York, 1977).

Çin

İngilizce’de, Huang-ti ve onun terracotta ordusuna ilişkin kitaplar dışında, antik Çin savaş tarihiyle ilgili çok az bilgi var. Bu nedenle, sanat tarihçileri ve arkeologların çalışmalarını dikkate almak kaçınılmazdır: Kwang-Chih Chang, *Shang Civilization* (New Haven, 1980); Wen Fong, der., *The Great Bronze Age of China* (New York, 1980); ve Cho-Yun Hsu ve Kathryn Linduff, *Western Chou Civilization* (New Haven, 1988). Huang-ti’ye ilişkin çalışmalar için bkz. Arthur Cotterell, *The First Emperor of China* (Londra, 1981); ve R.W.L. Guisso, Catherine Pagani ve David Miller, *The First Emperor of China* (Toronto, 1989). Birtakım askeri materyal de içeren, antik Çin toplumuna ilişkin genel çalışmalar için bkz. Jacques Gernet, *Ancient China, from the beginnings to the Empire*, çeviri R. Rudorff (Berkeley, 1968); ve Henri Maspero, *China in Antiquity*, çev. Frank Kierman (University of Massachusetts, 1978). Ağır-lıklı olarak geç dönem Çin savaş tarihine ilişkin çalışmalar için bkz. Frank Kierman ve John Fairbank, der., *Chinese Ways in Warfare* (Cambridge, 1974); ve Hans van de Ven, der., *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2001). Son olarak, barbarların Çin üzerindeki etkisine ilişkin oldukça zor bir tartışma için bkz. Jaroslav Prusek, *Chinese Statelets and the Northern Barbarians in the Period 1400-300 B.C.* (New York, 1971).

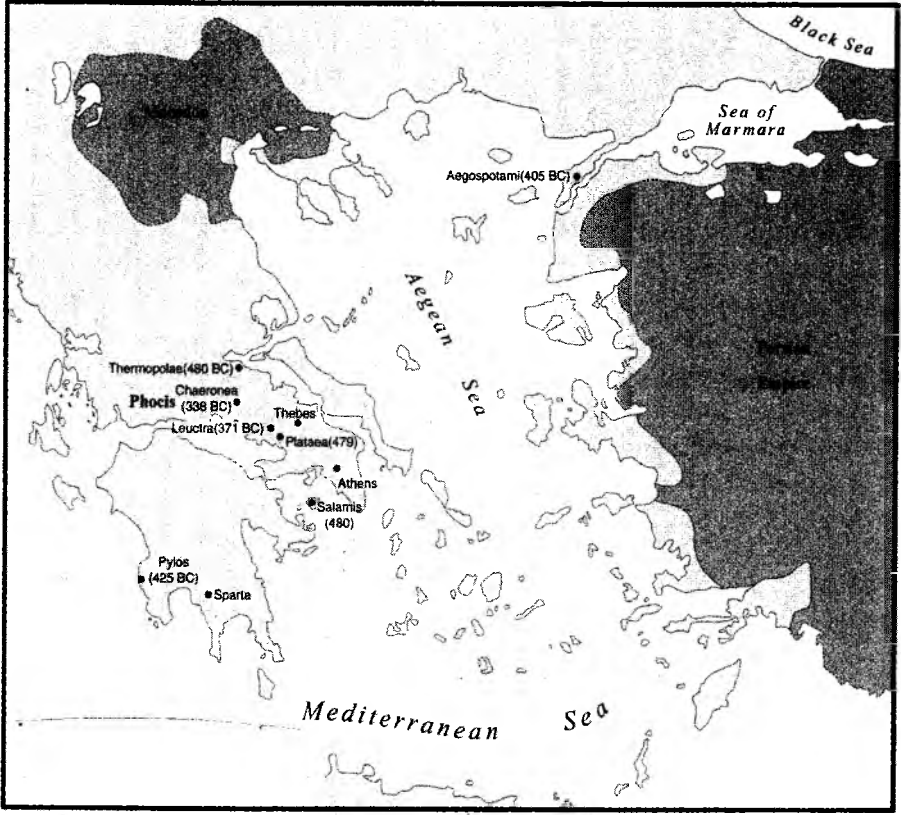
İKİNCİ BÖLÜM:

KLASİK DÖNEMDE BATI'DA SAVAŞ VE TOPLUM

Julius Sezar, gücü elde etmenin iki aracı olduğunu –asker ve para– ve bunlardan birinin varlığının diğerininkine bağlı olduğunu söylemiştir: “Ordu kurmak için para, para kazanabilmek için de ordu gereklidir ve bunlardan birinin olmaması halinde zaten diğeri de olmayacaktır.” İnsan gücü ve paranın askeri önemi klasik dönem boyunca değişim göstermiştir. “İnsan gücü” terimi, nüfusun azınlıklar, kadınlar, yabancılar ve köleler haricindeki savaşılabir durumda olan bölümünü ifade etmektedir. Yunanistan’da, 500.000 kişilik nüfusa sahip Atina, 20.000 kişilik vatandaş ordusu kurabilirken, iki büyük kara gücü olan Thebes ve Sparta’nın orduları 10.000 kişiyi geçmemekteydi. Yunanistan’ın en büyük müttefik orduları 15.000 askere nadiren ulaşabilmiş ve bu rakamın 45.000’i geçtiği hiç görülmemiştir. Üstelik Yunan ordularının hizmet süresi de uzun değildi. Bu durumun aksine, Kartaca ve Helen imparatorlukları –Ortadoğu ve Ptolemaic Mısır’ın hâkimi Seleucid Krallığı– yıllarca 100.000 asker besleyebilirken, Roma Cumhuriyeti bu rakamı 350.000 lejyonere çıkarıyordu. Silahlı gücün böylesine artışı, politikanın bir sonucuydu. Yunan devletleri küçüktü ve komşularına güvenmezdi. Makedonya, Helen krallıkları ve Kartaca Yunanistan’dan çok daha büyüktü, çünkü idari yönden daha ileriydiler ve İspanya, Kuzey Afrika ve Balkanlar gibi bölgeleri hâkimiyetleri altında bulunduruyorlardı. Fakat onlar da, antikçağda siyasi ve idari yapısı en üst noktaya ulaşan Roma tarafından alt edildiler.

Sparta ve Makedonya, nüfuslarıyla orduları arasındaki orantı ve politik ve sosyal yapılarının stratejik sonuçları açısından dikkate değer iki farklı örnektir. Sparta toplumu üç gruptan oluşurdu: Spartiates, vatandaşlar; *perioeci*, vatandaş olmayan ve orduda hizmet veren özgür kişiler; ve toplumun büyük bölümünü teşkil eden köleleştirilmiş helotlar. Spartiate toplumu ordu merkezlidir. Spartiateler savaşta da, barışta da silah arkadaşlarıyla birlikte kışlalarda yaşarlar. Bu sınıfa veraset ya da zenginlik yoluyla dahil olunabilirdi; eğer yüksek karavana ücretini ödeyemezlerse, bu statülerini kaybederlerdi. Toplumun küçük bir bölümünü teşkil eden Spartiateler, ihtiyaçları helotlar tarafından karşılandığı müddetçe hayatlarını savaşa adayabilirlerdi. Sparta diken üzerinde bir toplumdur. Ciddi bir askeri yenilgi, pek çok Spartiatenin ekonomik durumunu ve toplumun yapısını tehdit edecek büyük bir helot isyanına yol açabilirdi. Sparta, bu akibete uğramamak için teröre dayalı bir devlet yapısı geliştirdi ve her yıl helotlara savaş ilan etti. Askerlerin bir bölümü, helotları sürekli kontrol altında tutar ve tehlikeli gördüklerini öldürürlerdi. Sparta, Peloponnes Savaşı'nın en zor döneminde helotlardan özgürlükleri karşılığında orduda görev almalarını istemiş ve kabul edenler derhal öldürülmüştü, çünkü Sparta için, bu tür bir teklifi kabul edebilecek helotlardan daha büyük bir tehlike yoktu.

Sparta toplumu acımasız ve verimsiz bir yapıya sahipti. Çok iyi, ama az sayıda asker yetiştirebiliyorlardı. MÖ 479'daki Platea Savaşı'nda Sparta ordusu, 5.000 Spartiate ve 5.000 *perioeci*'den oluşuyordu. MÖ 371 yılına geldiğinde ise, 5.000 silahlı *perioeci*, 250.000 helot ve 4 milyon Yunanlı'yı kontrol etmek için sadece 1.500 Spartiate kalmıştı. Normal Yunan standartlarına göre, MÖ 371 yılında 30.000 piyadeye sahip olması gereken Sparta'nın elinde ancak 6.500 piyade bulunmaktaydı. Bu açığın nedeni, savaşlarda uğranılan kayıplar değil, Sparta toplumunun kendisiydi. Yüzyıllar geçtikçe mülkler, özellikle Peloponnes Savaşı'nda Atina'ya karşı kazanılan zaferden sonra, çok sayıda kişi arasında dağılarak küçük parçalara bölündü ve Spartiate olabilecek zenginliğe sahip kişilerin sayısı gitgide azaldı. Ayrıca doğuştan bu hakka sahip olup da bu unvanı elde edemeyenler de diğer bir problem kaynağıydı; Spartiateler, çocuk sayılarını azaltarak onların bu statüden mahrum kalmalarını önlemeye çalıştılar. Diplomatik güç, bu demografik zayıflıkla dengelenmekteydi. Sparta, MÖ 530 ve MÖ 370 yılları arasında, Peloponnes Birliği'nin kontrolünü elinde bulundurduğundan, hem komşularına boyun eğdirebiliyor hem de Yunanistan'daki en büyük orduya sahip olabiliyordu. Sparta, Peloponnes'in yüzde 33'üne nadiren ulaşmıştı, ki bu oran genelde yüzde 10 civarındaydı. Bu zayıflıklarını, müttefiklerinin gücüyle telafi ediyorlardı. Her şeye rağmen demografik zayıflık, Sparta'yı en büyük tehditle karşı karşıya getirmekteydi: özgür ve silahlı helotlar. MÖ 420'lerle MÖ

Harita 2: Klasik Yunan'da Savaş, MÖ 470-360

360'lar arasında Sparta politikası, düşmanın, 100 kadar Spartiateyi esir olarak tutması nedeniyle birkaç yıl boyunca felç olmuştu. Thebes, MÖ 371 yılında Leuctra Savaşı'nda sadece 400 Spartiateyi öldürerek, Sparta'nın gücünü daimi olarak tahrip etmişti. Thebes ordusunun Peloponnes'e girişiy-le birlikte, helotlar, *perioeci*'ler, hakkını arayan Spartiateler ve eski müttefikler hep birden Sparta'ya karşı ayaklanmıştı. Yerel hükümetler, Sparta karşıtı bir birlik kurarak Peloponnes Birliği'ni dağıttılar. Thebes pek çok helotu özgürlüğüne kavuşturarak hem Sparta'yı zayıflatmış hem de sınırlarında kalıcı bir düşman edinmiş oldu.

Diğer taraftan, MÖ 360 yılında kuzeyden gelen bir istila, siyasi olarak bölünmüş, fakat yoğun bir nüfusa sahip Makedonya Krallığı'nı vurdu ve yeni bir kralın (II. Philip) tahta çıkmasını sağladı. Yok olmanın eşliğindeki tebaası, bu krala büyük destek verdi. Bu fırsatı değerlendiren Philip, güçlü bir devlet kurarak topraklarını genişletip zenginliğini artırmaya başladı. Komşularını, diplomasi sayesinde, kendisine 15.000 asker sağlayan müttefiklere çevirmeyi başardı. Politika sayesinde ise, ülkedeki soyluları, bir tehdit olmaktan çıkarıp, kendi subayları ve süvarileri haline getirdi. Onların çocuklarını hizmetçi, anne-babalarını da rehine olarak sarayda tuttu. Aristokratlara yeni fethedilen topraklardan pay ve yabancılara asalet unvanları vererek, eski seçkinlerin gücünü dengelemeye çalıştı. MÖ 338'e gelindiğinde, herhangi bir Helen devletinden açık farkla önde olarak, 1.5 milyonluk bir nüfusa sahipti. Philip, Makedon ordusunun nüfusunu MÖ 358'de 10.000'den, MÖ 338'de 35.000'e –Thebes ordusunun dört, Spartiate sayısının da otuz katı– çıkarmayı başardı. Emrinde tüm Yunanistan'ın sahip olduğu kadar asker vardı ve yakında, tüm Yunanistan'a da sahip olacaktı.

Vatandaşlardan oluşan birlikleri savaş alanında birkaç haftadan daha fazla tutabilmek, donanma ve paralı askerlere sahip olabilmek için paraya ihtiyaç vardı. MÖ beşinci yüzyıl boyunca, Yunanistan'da elinde büyük miktarda para bulunan tek devlet –Persler, onlardan çok daha zengin olsa da– Atina'ydı. MÖ 432'de Atina, 6.500 talentlik^(*) para stoğuna ve yılda 600 talentlik gelire sahipti. Bu, onun asıl gücünü teşkil eden donanma için zorunluuydu: Her zaman olduğu gibi, donanma, ancak zenginlerin sahip olabildiği bir silahtı. O dönemde bir trireme (kadirga) inşa etmenin maliyeti 1.5 talentti; 60 triremeden oluşan bir donanma ve mürettebatını 8 ay denizde tutabilmek için gereken miktar ise 100 talentti. Peloponnes Savaşı'nın ilk on yılında, Atina, büyük bir donanmayı desteklemeyi, savaş kayıplarını telafi etmeyi ve kürekçileri parayla tutarak kendi vatandaşlarını denizci olarak kullanmayı başarmıştı. Düşmanları bunu başaramamış ve donanmaları da yok olup gitmişti. Oysa, savaşın son on yılında denizlerdeki ve ekonomideki üstünlük el değiştirdi. Nüfusu azalan Atina, donanmasının nitelik ve niceliğini muhafaza edebilmek için, daha fazla kürekçi kiralamaktan –ileride bunu da yapamayacaktı– fazlasını yapamaz hale gelmişti. Para stoğu 1.500 talente, geliri ise yarıya düşmüştü. Diğer yandan, Perslerden mali yardım alan Peloponnes Birliği, büyük donanmalar inşa ederek savaş kayıplarını telafi etti, mürettebatın acemiliğini eğitilmiş kürekçiler kiralayarak dengeledi ve denizde Atina'ya meydan okudu. Atina bu donanmaları birkaç kez batırsa da, düşmanları her seferinde yeniden inşa etmeyi başardı. MÖ 405 yılında Atina filosu beklen-

^(*) Talent: Eski Yunan altın ya da gümüş parası. (y.n.)

medik bir şekilde yok edilince –Atina filusunun mürettebatı, öğle yemeklerini yemek için Boğaz’da karaya çıkmıştı–, savaş sona erdi.

Bunu izleyen elli yıl içerisinde tüm Yunan devletleri gittikçe fakirleşti. Thebes ve Sparta, savaş masraflarını karşılayabilmek için, kimi zaman kendi ordularını paralı asker olarak diğer milletlere kiralamak zorunda kaldılar. MÖ 396 yılında Sparta, bırakın Perslere ilan ettiği savaşı finanse etmek, Hellas’ta kurmaya çalıştığı imparatorluğu ayakta tutabilecek ekonomik güce bile sahip değildi. Perslerin mali desteği, yine bu tehdidi ortadan kaldırıp Yunan politikasını şekillendirmeyi başarmıştı. Perslerin yardımıyla, Sparta donanmasının –bu donanma, on yıl önce Atina donanmasını batırması için yine Perslerin mali desteğiyle inşa edilmişti– yok edilmesi için bir Yunan donanması inşa edildi. Sparta, donanmasını yeniden kurmayı başaramayınca, sahip olduğu deniz imparatorluğu sona erdi; bu sefer de, Perslerin desteğini alan Yunanlı düşmanları silaha sarıldılar. Yunanlıların mali sıkıntılarından istifade etmek, Pers politikasının temelini teşkil ediyordu. MÖ 412 ve MÖ 368 yılları arasında, Pers gümüşü, Salamis’in intikamını almaya devam etti. Persler, diledikleri şehre diledikleri parayı vererek onu bir anda öne çıkartacak güce sahip olduklarından, Yunanistan’ın patronu haline gelmişlerdi.

Kimi Yunan devletleri, diğerlerinden çok daha zengin olmayı başarmıştı. MÖ 350 yılında küçük Phocis şehri, Delfi’deki tapınaktan 10.000 talent yağmaladı. Bu, Phocis’in 20.000 paralı asker kiralayarak –bu sayı, en büyük Helen federasyonuna eşitti– Yunanistan’ın yarısıyla birkaç yıl savaşmasına imkân verdi. II. Philip’in yıllık geliri, çoğu, insanların refahı için harcanan 2.500 talentti; buna karşın, Atinalı düşmanlarınıninki sadece 400 talentti. Atinalı komutanlar, kendi birliklerinin ücretini ödeyebilmek için korsanlık yapmak ya da onları paralı asker veya çiftçi olarak kiralamak zorunda kalıyorlardı. Philip’in bu tür sıkıntıları yoktu. Hazinesi sayesinde Hellas’taki en büyük orduya sahipti; bu sayede, fetihlere odaklanıyor ve Yunan devlet adamlarına rüşvet veriyordu. Yunanlılarla bir yandan savaşıyor, bir yandan da onları satın alıyordu. Helen krallıkları ise Philip’ten çok daha zengindi. Ele geçirdiği Pers hazineleri sayesinde Büyük İskender’in hazinesindeki para miktarı 180.000 talente –Atina’nın bir yüzyıl önce başardığınının 28 katı– ulaşmıştı. Onun halefleri (*diadochi*), hem Yunan hem de Pers topraklarını ve kaynaklarını ellerinde tutuyorlardı. 5.000 ile 8.000 talentlik hazineye, 11.000 talentlik yıllık gelire ve 50.000 kişilik düzenli orduya sahiplerdi.

Paranın ve paralı askerlerin varlığı ordu kurmayı kolaylaştırdı. Zengin bir devletin, herhangi bir şehir devletin kuracağı vatandaşı ordusundan daha kalabalık ve ona denk ya da daha eğitilmiş bir ordu kurması mümkündü. Çoğu

Helen devleti de bu zenginliğe sahipti ve gümüş, askeri güç açısından, vatandaşların yerini almıştı. Fakat MÖ 260 yılına gelindiğinde, insan gücü ve para arasındaki denge tekrar değişmişti. Pek çok Helen devletinin ekonomik durumu zayıflarken ve ordularının kalitesi düşerken, vatandaşların askeri önemi yeniden öne çıktı. Özellikle, Roma'nın ekonomik ve demografik kaynakları rakiplerinden daha fazla değildi, fakat Romalılar bu kaynakları en verimli şekilde kullanıyorlardı. Makedonya iyi bir vatandaş ordusuna sahipken –II. Philip döneminden biraz daha büyük–, diğer Helen devletleri, ordularını sadece nüfusun küçük bir bölümünden seçmekteydiler. Kartaca vatandaşları sadece tehlikeli dönemlerde asker ve denizci olarak görev yapmaktaydılar ve imparatorluk oldukça gevşek bir yapıya sahipti. Kartaca, iyi eğitimli, ama sayıları 100.000'i nadiren aşan paralı askerlere güvenmekteydi. Seleucid ve Ptolemaic orduları daha eğitimsizdi ve sayıları daha azdı. Seleucid ordusu; Makedon çiftçi-askerleri, hafif piyade ve azınlıklardan kurulu süvari birliklerinden oluşuyordu; siyasal bir riske girmek istemediklerinden, nüfusun yoğun olduğu Suriye ve Irak'tan asker almıyorlardı. Mısırlılar, Makedonlarla, yani Ptolemaic falankslarıyla birlikte hareket etseler de, onların seviyesinde değillerdi. Romalıysa, yıllardır nüfuslarının yüzde onu ile otuzunu artan bir oranda askere almakta ve Helen devletlerinden iki ya da üç kat daha büyük ordu beslemekteydiler. Roma, nitelik yönünden olduğu kadar, nicelik yönünden de öndeydi. Birinci Pön Savaşı'nda Roma'nın nüfusu yüzde yirmi oranında, diğer bir deyişle 50.000 kişi –Kartaca vatandaşlarının toplamından daha fazla– azaldı. MÖ 226'da Makedonya'nın vatandaş sayısı 80.000 iken, Roma ve İtalyan müttefiklerinin vatandaşlarının sayısı bir milyona ulaşmıştı.

Klasik dönem ordularının boyutları ve maliyetleri değişirken, yapıları ve taktikleri de bu değişimin gerisinde kalmadı. MÖ 1200 ile MÖ 750 yılları arasında Yunan savaşları, Homer'in bahsettiği gibiydi. Kılıçlı ve zırh giymeyen askerlerin dağınık düzende birbirleriyle çarpıştıkları savaşlar, menzilli silahların kullanımıyla başlayıp aristokratların bireysel dövüşleriyle sona eriyordu. Cirit ve uzun kılıç ana silahlardı ve askerler, dayanıksız inek derisinden kalkanlar kullanıyorlardı. Fakat MÖ 750 yılına gelindiğinde Yunan askerleri falanks, yanaşık düzende savaşan zırhla donanmış mızraklı askerler olarak savaşmaya başladılar. Toplam ağırlığı 50 pound olan bronz zırh ve miğfer giyip, *hoplon* adında (hoplitler isimlerini bundan almaktaydı), elips şeklinde, tahtadan ve bronz şeritlerle desteklenmiş bir metre çapında 16 pound ağırlığında kalkanlar kullanıyorlardı. Hoplitler önceleri, hem cirit hem de 2.5 metre uzunluğunda mızrak taşıyor ve zırh giymeyen diğerleriyle beraber dağınık düzende yer alıyorlardı. Daha sonra, hafif birlikler falanksları, falankslar da cirit kullanımını bıraktı ve bu değişiklikle birlikte savaşların yapısı da değişti. Hoplitler ilerlemek ya da vur-kaç taktikleri için fazlasıyla yavaşlardı.

Miğferleri nedeniyle sadece önlerini görebiliyorlardı. 30 dakikalık bir çatışmanın ardından, bırakın savaşacak, silahlarını taşıyacak halleri bile kalmıyordu. Mızrakları bire bir dövüş için uygun değildi ve eğer *hoplon* tek başına duruyorsa, kendisini kullananı koruyabilecek büyüklükte değildi. Mızrak ve kalkan ise yanaşık düzende savaşmak ve kendini korumak için uygun silahlardı. Homer'deki kahramanlar bireysel dövüş yetenekleri nedeniyle, hoplitler ise saflar halinde savaşmaları nedeniyle övülmekteydiler. Söylenilene bakılırsa, hoplitler, göğüs zırhlarını kendileri, kalkanlarını ise arkadaşları için taşımaktaydılar.

Askerlerin kendi teçhizatlarını temin etmekle sorumlu oldukları toplumlarda, askeri yapıda meydana gelen değişiklik, politik bir devrime işaret etmekteydi. Bir hopliten teçhizatı oldukça pahalıydı ve atlar çok daha fazla para gerektiriyordu. Aristo, süvarilere dayalı bir askeri yapının, zengin bir azınlığın iktidarına; hoplitlere dayalı bir yapının, küçük toprak sahiplerine dayalı geniş bir oligarşiye; hafif birliklere ve denizcilere dayalı bir yapının ise, demokrasiye yol açacağını iddia etmişti. Homer savaşları, az sayıda aristokrat tarafından yönetilen toplumlar için çok daha uygundu. Hoplitlerin öne çıkması, aristokratların egemenliğinin ortadan kalktığı ve oy hakkının yaygınlaşmasıyla vatandaşlar arası farkların azaldığı bir döneme denk gelmişti. Tüm devletlerde zenginler süvari olarak hizmet verirken, sadece Atina'da vatandaşların çoğu, donanma onlar için hayati önem taşıdığından, hoplit ya da süvari olarak değil de, maaşları devlet tarafından ödenen kürekçiler olarak hizmet vermekteydi. Özgür fakat oy hakkı olmayan Yunanlıların savaşlarda önemli bir rolleri olmasına izin verilmiyordu –bu ihtilal demekti. Her hoplit, hem iyi bir asker hem de iyi bir savaşçıydı ve hem birey hem de bir sınıf olarak var olabilmek için tüm hoplitler adına savaşmak zorundaydı. Falankslar da silahlı vatandaşlardı. Bu kolektif askeri yapı, Yunan devletlerinde, dini törenlerin haricinde, vatandaşlık bağıını güçlendirmek için kullanılan temel araçtı.

Siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle, bunlar gerçekte amatör ordulardı. Uzun süre ya da sıklıkla savaşmazlardı. Çiftçi vatandaşlar, tarlalarından birkaç hafta uzak kalmalarına neden olacak seferlere katılmazdı; şehirler, onların ücretlerini uzun süreli olarak nadiren ödeyebilirdi. Pek çok devlet, vatandaşları bireysel savaşa hazırlamak için jimnastik egzersizlerini teşvik ederdi, fakat çok azı, eğitimli seçkin birimler haline gelirdi. Çünkü böyle bir şey, hoplitler arasındaki dengeyi bozarak, siyasi bir tehdidin doğmasına yol açabilirdi. Eğitimli birlikler vatandaşların bir bölümünden gelenlerle kurulurdu, zenginler geçimlerini temin etmek için çalışmak zorunda olmadıklarından, askeri üstünlüğü siyasi çıkarları için kullanmaya çalışırlardı. Hoplitlerin ço-

ğu amatör olduğundan, profesyoneller önemli avantajlara sahipti; bu da Sparta'nın Yunanistan'da uzun yıllar süren üstünlüğünü açıklamaktadır.

Hoplitler, her zaman paniğe kapılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Birbirlerine, askeri eğitimden ziyade, sosyal bağlarla bağlıydılar –korkaklıkla damgalanmak ya da bir arkadaşını kurtarmak. Romalı askeri yazar Onasander, hoplitlerin, kardeşleri olarak gördükleri silah arkadaşları için savaştıklarını yazmıştı: “kardeşinle aynı safta, arkadaş arkadaşta, âşık âşığa.” Kurumsallaşmış eşcinsellik, en büyük hoplitleri birbirine bağlamaktaydı –Spartiateler ve Thebes'in “Kutsal Birlik”i. Her genç Spartiate daha yaşlı bir erkeğin sevgiliydi; Kutsal Birlik ise, savaşta biri diğerinin arkasında duran erkek sevgililerin oluşturduğu çiftleri kapsardı, birine “savaş arabası,” diğerine “mürettebat” denmekteydi. Bu askerler için, savaştan kaçmak, sadece silah arkadaşlarına değil, sevgiliye de ihanet etmek anlamına gelirdi. Bu nedenle kaçmazlardı. Yenilgiye uğranıldığı zaman, çoğu Spartiate, ölene kadar savaşırdı. Savaş alanındaki tek yenilgisini MÖ 338 yılındaki Chaironeia Savaşı'nda alan “Kutsal Birlik”ten geriye tek bir kişi sağ kalmıştı.

MÖ 490 ve MÖ 338 yılları arasında düz ve dar bir alanda meydana gelen bir savaşta hoplitler, dünya üzerindeki herhangi bir piyadeyi ya da üzengisi olmayan süvariye veya okları ancak yüz metreye gidebilen ve *hoplon*'ları delemeyen okçu birliklerini rahatlıkla ezip geçebilecek güçteydiler. Platea'da çok sayıda Pers okçusu, 10.000 Spartalı hopliti üç saat süreyle ok yağmuruna tutmuş ve ancak 90 hopliti öldürebilmişti. Oysa, Spartalıların hücumu sonucunda, üç dakika içerisinde binlerce Persli ölmüştü. Hoplitler, oluşturdukları kalkan duvarının aşılableceği ya da yanlardan kuşatılabileceği geniş veya engebeli arazilerde yeterince etkili değillerdi. Bu tür arazilerde hafif piyade, süvari ya da okçular hoplitleri yok edebiliyorlardı. Persler, Yunanistan'daki her savaşta yenilirken, Anadolu'ya yönelik her Yunan saldırısını da ezmeyi başarmışlardı ve ağır piyade hariç, tüm askeri sınıflarda Yunanlılardan üstünlerdi.

Hoplitler, genelde her askerin bir diğerinden her yönde yaklaşık bir metre uzakta durduğu, sekiz sıralı saftan oluşan bir düzene sahiptirler. En iyi askerler, Yunanlı yazar Asclepiodotus'un “kılıcın keskin kenarı” tasvirine uygun bir şekilde, kalan birliklere göz kulak olmak ve onları ileri sürmek için en arkada birer saf halinde yer alırlardı. Mızraklarla donanmış bu kalkan duvarı, ilerleyerek düşmana birkaç yüz metre kadar yaklaşınca, hücumu geçerlerdi. Muharebede çoğunlukla falanksın bir bölümü, diğerlerini geçerek düzenlerinin bozulmasına yol açardı. Yunan askeri Ksenophon, MÖ 401 yılındaki Cunaxa Savaşı'yla ilgili olarak şöyle yazmıştı: “Yunanlılar *paean* (zafer şarkısı)

söylediler ve ardından düşmanlarına doğru ilerlemeye başladılar. İlerlerken falanksın bir bölümü ileriye doğru atılınca, geride kalanlar onlara uyup iki kat daha hızlı ilerlemeye başladılar. Aynı anda hep bir ağızdan, insanların Savaş Tanrısına söylediği, 'Eleleu'ya benzer bir tarzda bağırıma başladı ve koşmaya devam ettiler. Persler ise, onlar daha ok menziline bile girmemiş oldukları halde, korkup kaçmaya başladılar. Yunanlılar, bir yandan kaçanları takip ederken, diğer yandan da safların bozulmaması için birbirlerini koşturmaları yönünde uyarıyorlardı.”

Kimi zaman tek bir hücum, savaşın sonucunu tayin edebiliyordu. Göz kaşırtıcı parlaklıktaki bronz kaplamalara sahip kalkanlarıyla kırmızılara bürünmüş Sparta hoplitleri, flütler eşliğinde disiplinli bir şekilde ilerlerken, diğer ordular fazlasıyla acele şekilde hareket ederlerdi. Onların bu ürktücü ilerleyişini gören düşmanlar çoğunlukla dağılıp kaçıyorlardı. Eğer düşman geri çekilmezse, iki grup o hızla birbirine giriyordu. Kalkanlar dağılıyor, mızraklar kırılıyor, askerler yere düşüp ayaklar altında eziliyor ve birkaç saat ya da birkaç dakika süren savaş sırasında havasızlıktan boğulup ölüyorlardı.

Taktik amaç, düşman falanksının düzenini bozmak ve böylece askerlerin kalkanlarını bırakıp kaçmasını sağlamaktı. Düşman *hoplon*'larını dağıtıp düşmanın direncini kıracak olan falanksın ilk iki sırası, kalkanlarını birbirine bitişik olarak tutardı. Ayrıca ilk üç saf, mızraklarını ileri doğru tutarak düşmanın kalkanının alt ya da üstünde yer alan zırhsız bölgelere nişan alırdı. Hücum sırasında gizlenen mızraklar, yakın dövüşte ustalıkla fırlatılırdı. Cinsel organlar ve boyun bölgesi en uygun hedefti. Spartalı şair Tyrtaios bunu şöyle anlatır: “Senden uzak durmasına izin verme ve iki topuğunu da toprağa gömen, dudaklarını ısırın, kalçası, bacakları, göğsü ve omuzlarını büyük kalkanıyla koruyup sağ elinde mızrağını kavramış halde durup miğferinin üzerindeki püskülleri korkutucu şekilde sallayan düşmanın karşısına güçlü bir şekilde dikil.” Falanksın geri kalan beş safında yer alan askerler de, kalkanları üzerine eğilip ön safları düşmanın üzerine iter, ön sırada ölen arkadaşlarının yerine geçer ve yere düşen düşman askerlerini öldürürlerdi.

Pers istilası öncesinde Yunan savaşları törenseldi. Hoplitler ancak her iki tarafın da rızası varsa savaşıyorlardı ve kendi surlarının dışına çıkan her ordu zayıf konuma düşüyordu. Saldırıya uğrayanlar, ürünlerini korumak için savaşmak zorunda değildi, çünkü kısa sefer dönemi müddetince saldırganların, tüm nüfusu etkileyecek ölçüde tarıma zarar verebilmesi mümkün olmuyordu. Savaştan kaçınmak ya da istilaya engel olabilmek için çareler mevcuttu. Hafif piyade, hoplitlerin dağıtılmasından geçişini yavaşlatabilir ya da engellerelebilirdi; falankslar, akarsu gibi doğal engellerin arkasında duran hoplit-

lere saldıramıyorlardı. Çünkü bu tür arazilerde kalkandan duvar oluşturmaları mümkün olmuyordu. Fakat hoplitler, savaştan kaçınmak için bu tür yollara başvurmadılar –zafer şanslarını artırmak için stratejiye başvurmayı düşünmediler. Onlar için savaş kuralları belirlenmiş bir oyun ve bir törendi. Sparta kralı Archidamos, ilk kez bir mançınık gördüğünde, “Herekles adına! Artık mertliğin anlamı kalmadı!” demişti. Bu dönemdeki kimi savaşların sonucunu, falankslar arasındaki değil, seçilmiş kahramanlar arasındaki dövüşler tayin etmişti. Benzer şekilde, hafif piyadeye ağırlık verilmesi de hoplitlerin askeri ve siyasi egemenliğini tehdit ediyordu. Bunun yerine, iki falanks düz bir alanda karşı karşıya gelir ve kapışırdı. Bu yaklaşım, stratejik açıdan olmasa da, sosyal açıdan gayet mantıklıydı. Bu tür savaşlar kısa süreliydi ve hem tarımsal üretime zarar vermez hem de fazla masraflı olmazdı. Kaybedenler, ağır kalkanlarını bıraktıkları zaman, kazananlardan kolaylıkla kaçabilirlerdi. Sadece ön safta yer alanların bir kısmı kaçamadan öldürülürdü. Zaten kazananın amacı da, düşmanı tümüyle yok etmek değil, cesaretlerini ispat etmek ve böylece küçük bir toprak parçası ele geçirmektir. Bu zaferi ölümsüzleştirmek için bir anıt dikilir; kaybeden, ölümlerini dini inançlara uygun şekilde gömmek için müsaade ister; ve sonuçta, kimin kazandığı ve savaşın sonucu tayin edilmiş olurdu. Sürekli kaybeden devletler bile, bu kurallara uyar ve kural dışına çıkmayı hiç düşünmezlerdi. Diğer yandan, eğer Yunanlılar, bu geleneklerden uzak, Helen olmayan halklarla savaşıyorlarsa, düşman ordularını son askere kadar katletmek için savaşır ve halkını da köleleştirirlerdi.

Yunanlılar, Pers istilası sırasında stratejiye başvurmaya başladılar. Yunanlılar, Helen gelenekleriyle savaşmanın ve yenmenin mümkün olmadığı bir düşmanla karşı karşıya gelince, özgürlüklerini kaybetmekle stratejik düşünerek savaş taktiklerini değiştirmek arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Bunu hakkıyla yerine getiren kişi ise Atinalı lider Themistocles’ti. O, Perslerin gücünün, ordu ve donanma arasındaki işbirliğine dayandığını fark etmişti. Pers ordusunun iasesi ancak deniz yoluyla sağlanabilir, Persli denizciler ise ancak ordunun koruması altında karaya çıkarak huzur içinde uyuyabilirlerdi. Pers gemilerinin manevra kabiliyeti yüksekti, ancak daha az denizci taşıyorlardı; bu nedenle, bir Yunan gemisi, Pers gemisine rampa ederse onu ele geçirebilirdi. Bu nedenle Themistocles, Pers donanmasını Salamis’in dar sularına çekerek sayı üstünlüklerinin etkisini ortadan kaldırmayı başarmıştı. Pers donanması yok edilince, lojistik desteğini kaybeden Pers ordusunun büyük bölümü Asya’ya dönmek zorunda kaldı ve geri kalanlar Platea’da yok edildi. Themistocles, stratejinin esasını çözmüştü: düşmanı zayıf noktasından vurmak. Sonraki yüzyıl boyunca Yunan savaşlarında geleneklerin önemi azalırken, stratejinin önemi arttı ve kısıtlamalar ortadan kalktı. Savunmasız binlerce Helen savaş esiri katledildi; çürümekte olan düşman cesetleri

pazarlık konusu yapıldı; seferlerin süreleri uzadı ve seferlere verilen önem arttı. Ordular, artık açık alanlarda yarı kalıcı bir tarzda, çoğunlukla düşman arazisinde inşa edilen bir tahkimattan hareket etmeye ve bu sayede düşmanlarının tüm ürünlerini yok etmeye başladılar. Savunanlar, artık yiyecekle savaş arasında tercih yapmak zorunda kalıyorlardı. Devletler sınır savunma noktaları inşa etmeye, saldırganlar ise savunması zayıf beklenmedik noktalardan saldırmaya başladılar.

Hoplit taktikleri çok basmakalıptı; bu nedenle, yapılan küçük değişikliklerle büyük başarılar elde etmek mümkün oluyordu. Tüm hoplitler, savaş başlamadan önce aynı yöne dönerek düşmanlarını yandan kuşatmayı başarabiliyorlardı. Ancak Spartalılar ve Thebesliler daha fazlasını başarabiliyordu. Spartalılar sahte ricat, safları yayma ve sıklaştırma gibi taktikleri uygulayarak hoplit psikolojisindeki temel etkenden faydalanıyorlardı. Hoplitler, ilerlerken mızrak tutan sağ ellerini yanlarındakilerin kalkanyla korumaya çalıştıklarından, ister istemez sağa dönerlerdi. Spartalılar, bu hareketi bilinçli olarak uygulayıp en kolay kuşatabilecekleri düşmanın sol cenahına sarkarak, askerlerinin disiplininden de faydalanıp çark dönüşüyle, düşmanın merkezini en savunmasız noktadan vururlardı. Duruma göre değişmekle birlikte, Spartalılar en iyi birliklerini sol kanada yerleştirirlerdi. Tarihçi Thucydides, Spartalıları şöyle anlatmıştı: “Azimle ve inatla savaşır, düşmanları dağılana kadar yerlerini terk etmezlerdi, ama onları dağıttıklarında, ancak kısa bir mesafe içerisinde takip edebilirlerdi.” Sparta, ağır kayıplara uğrama ya da kalkan duvarının aşılması riskini göze alamazdı. Sparta'nın tüm müttefikleri kaçtığı zaman bile, düşman, zamanında toparlanmayı başaramaz ve Spartalıların, içe doğru dönerek kendisini yok etmesini engelleyemezdi.

Yunan ordularının ıllkelliği nedeniyle uzun süre etkili olan bu basit taktikle aslında kolaylıkla başa çıkılabılırdi. MÖ 370'li ve 360'lı yıllarda Thebes falanksları, Kutsal Birliğin liderliğinde, 50 kişilik saflardan oluşup yanaşık düzende savaşan ve safların şeklinin düz değil, köşegen olduğu bir formasyon geliştirerek Sparta taktığının üstünlüğünü sona erdirdiler. Bilinçli olarak birliklerinin sağ kanadını geride tutup ağırlığı kendi sol kanatlarına vererek, ön saflar henüz muharebeye dahil olmadan çok önce, Spartalıları sağ kanatlarından vurmuş oluyordı. Bu, her şeyden önce siyasal amaçlı bir taktikti. Thebes, Sparta'nın müttefikleriyle çatışmaktan bilinçli olarak kaçınıyordu. Bu taktik sayesinde, özellikle düşman çok kalabalık olduğu zaman, kuvvetleri, bir çekiç gibi Sparta sağ kanadına iniyor ve tüm gücüyle Spartialelere yüklenmiş oluyordu. Sonuç olarak, her iki taraftaki falanksların pek çok askeri henüz muharebeye girmeden savaş bitmiş oluyordu.

MÖ 430 ve MÖ 350 yılları arasında Yunan taktikleri gelişmeyi sürdürdü. Sparta ve Thebes falanksları, hoplitlerin önceden yaptıklarından çok daha kıvrak manevralar geliştirdiler. Generaller; gece intikalleri, pusu, –falankslar henüz savaş düzenine geçmeden, birliklerin bir kısmıyla düzenlenen– ani saldırılar ve farklı askeri birimlerin kullanımı gibi konularda tecrübe kazandılar. Süvari, hoplitlerin ilerlemesini yavaşlatma, dağılmış düşmanı takip etme görevlerinde ve yedek kuvvet olarak kullanılmaktaydı. *Peltast*'lar –kısa kılıç ve cirit kullanan, hafif zırhla donanmış askerler–, araziden faydalanarak düşmanı taciz etmek, kimi zaman da hoplitleri dağıtmakta kullanılıyordu. Makedonyalı II. Philip, bu döneme ait askeri birikimlerden yararlanarak yeni tür bir savaş taktiği geliştirecekti. Ordusu, Homer toplumundan gelse de, taktikleri hoplitlerin çok ilerisindeydi. Askerleri, vatandaşı değil, tebaasıydı ve çoğunluğu şehirli değil, köylüydü. Kendilerine savaşta liderlik eden ve ödül veren karizmatik bir lidere, sadakatle ve bir tür Makedon milliyetçiliği hissiyle bağlıydılar. Yani ordu, halktı –sonraki yüzyıllarda, tüm Makedon kralıklarında hainleri yargılayıp kralları seçen, ordu olmuştu.

Philip'in ağır piyadeleri, hoplitlerden daha farklı ve üstündü. Onlar, düşmanın konumuna göre değişmekle birlikte, sekiz saf halindeki falanks tarzında savaşıyorlardı. Zırhları hafifti, çünkü hoplit teçhizatı Makedonlar için pahalıydı. Bunun yerine, 4 metre uzunluğunda kargıarla (*sarissa*) donanmışlardı. *Sarissa*'yı kullanabilmek için iki el gerektiğinden, Makedon falangistleri, ancak sol kollarında küçük bir kalkan taşımaktaydılar.

Makedonlar, hoplitler karşısında, kargıların ilk vuruş avantajına sahiptiler. İlk beş saf kargılarını ileri doğru uzatırken, yedek olarak bekleyen arka saf, ölen arkadaşlarının yerini alır ve *sarissa*'larını havada sallayarak oklara karşı birliklerini korurdu. Falangistler, hoplitlerle aralarındaki mesafeyi koruyarak, çok daha iyi teçhiz edilmiş ve daha kolay kullanılan mızraklarıyla yakın savaşta üstün olan hoplitleri, kendilerine ulaşmadan yok etmeyi başarıyorlardı. Falangistler, hoplitlerin büyük bir çoğunluğundan daha iyi eğitimliyken, 3.000 mevcutlu seçkin bir birlik olan *hypaspist*'ler Spartiate standartlarındaydı. Falangistler, hem düz hem de kötü arazide savaşabiliyor ve böylece, hem hoplitlerle hem de Balkan devletlerinin ve Perslerin az disiplinli ve hafif birlikleriyle başa çıkabiliyorlardı.

Philip bu birliklere *peltast*'ları, okçuları, hafif ve ağır süvariye de dahil etti. Ağır süvariler, Pers piyadesine doğrudan saldırıp dağıtabiliyordu. Hoplitlerin mızrak duvarına saldırımasalar da, düşmanı cenahlardan tehdit ediyor ve dağılmış düşmanı yok edebiliyorlardı. Makedon ordusu, antik Batı'da farklı avantaj ve dezavantajlara sahip birlikleri bir arada, tek bir güç olarak

kullanabilen ilk orduydü –böylece, Asur standartlarına ulaşmayı başarmışlardı. Philip ve subayları, savaş başladığında yedek kuvvetleri, özellikle de süvarileri kontrol ederek, ortaya çıkan fırsatları (düşman savaş hattındaki bir zayıflık gibi) derhal değerlendirirdi. Örneğin, MÖ 338'de Chaironeia'da Thebes ve Atina birlikleri, Philip'in karşısında aşılmaz bir duvar gibi durmaktaydılar. Philip, falanksının bir kısmıyla sahte ricat yapınca, Atinalılar ileri atıldı ve saflarında bir boşluk oluştu. Bunu fırsat bilen Makedon süvarisi, bu boşluktan derhal dalarak, bölünmüş durumdaki Yunan falanksını kanatlardan ve geriden vurdu; Yunanlıların ön safları da falangistlerce yok edildi. Philip, hem büyük bir taktisyen hem de stratejistti. Hızlı ve beklenmedik bir şekilde derinlere doğru ilerler, tahkimli bölgelerin çevresinden dolaşır ve diplomasiyle yola getiremeyeceği düşmanlarının üzerine tüm gücüyle çökerdi. Sefer süresini, altı aydan dokuz aya çıkarmayı başarmıştı.

Philip'in oğlu Büyük İskender de, babasının ordusunu, taktiklerini ve stratejisini kullanarak klasik dönem savaşlarında bir devrim yaptı. Yunanlılar Yunanistan, Sicilya ve Asya'nın Ege sahillerinin ötesinde nadiren savaşmışlardı. Philip de sadece Tuna'nın güneyindeki bölgede faaliyet göstermişti. Oysa, İskender'in MÖ 334 ve MÖ 325 yılları arasında düzenlediği sefer (Balkanlar'dan Anadolu'ya, oradan da Mısır, Orta Asya, Hindistan'a ve tekrar geriye) 17.000 mil sürmüştü. İskender ayyaş, megaloman –kendini Tanrı'nın oğlu zannedirdi; Achilles'in izinden giderek, sandığından daha büyük olan dünyayı fethetmeye kalkışmıştı– ve büyük bir stratejistti. Başlangıçta en zayıf noktası denizlerdi. Yunanistan'daki düşmanlarını destekleme ihtimali olan Pers donanmasıyla başa çıkabilecek güçte değildi ve herhangi bir Helen donanmasının da bu işi başarabileceğine inanmıyordu. Bu nedenle, düşman donanmasını karada yenmeye karar verdi. Doğuya, Pers İmparatorluğu'nun kalbine ilerlemeden önce, ordusu Akdeniz'deki tüm Pers limanlarını ele geçirdi. Ülkesini, düşmanın onu tehdit etmek için kullandığı imkânları ele geçirerek korudu. İskender'den sonra generaller artık, kıta ölçekli düşünmeye başlamışlardı.

Persler, her zamanki gibi, ağır piyade hariç, diğer tüm askeri birimlerde Yunanlılardan üstündüler. Bir falanksı, cepheden bir taarruzla bozguna uğratamadıklarından, onu hafif piyadeyle taciz edip süvarilerle kuşatırlardı. Fakat İskender'in ordusundaki okçular, düşmanın büyük bölümünü meşgul eden kendi falanksını, Pers okçularından uzak tutar, cenahlarda ya aşılmaz doğal bir engel tarafından ya da süvari veya hafif piyade tarafından korunurdu. Bu sırada *hypaspist*'ler ve süvarilerin büyük bir bölümü, düşmanın diğer kandaında, özellikle düşman, İskender'in ordusunu kuşatmak için manevra yaparken, ortaya çıkacak muhtemel bir zayıf noktaya yönelirdi. Süvariler düşman

safalarında gedik açar, *hypaspist*'ler de bu gediği genişletirdi. Ardından bu iki birim, düşmanın merkezine yönelir ve onu kendi falanksına doğru sürer; bunu da, yenilgiyi kıyıma dönüştürecek bir süvari takibi izlerdi. İskender'in en zorlandığı savaş olan Gaugamela Savaşı'nda (MÖ 331), sayıca üstün Pers ordusu, Makedon ordusunu her iki cenahtan kuşatıp merkeze yöneldiği zaman bile, İskender'in ordusu, konumunu dağılmadan muhafaza edebilmişti. Süvari ve *hypaspist*'ler Perslerin sol kanadını ezince, İskender, süvarileriyle düşman savaş hattının etrafından dolaşmış ve düşmanı arkadan saldırarak dağıtmıştı.

İskender son yıllarında, Makedon ve Asyalı askerleri ve onların askeri taktiklerini bir arada kullanmaya başlayarak, Helenistik bir savaş tarzı geliştirmişti. Haleflerinin (*diadochi*) komutasındaki ordular, yıldırım hızıyla ilerleyip sürpriz faktöründen yararlanır, düşmanlarını hazırlıksız yakalamak için birliklerini dayanma güçlerinin sonuna kadar zorlayarak intikal ettirir, zamanı, mekânı ve taktiği en iyi şekilde kullanırlardı. Savaşta sağ ve sol cenahlarını, her biri kendi başına hareket edebilecek yapıda organize etmişlerdi. Falanks, merkezde yer alır ve zayıf düşman piyadesinin üstesinden gelerek savaş kazanırdı. Eğer piyade savaşı dengede devam ederse, süvariler, bu dengeyi bozmak için kanatlardan hücum ederdi. Büyük *diadochi* savaşları sırasında, düşman falankslar arasındaki muharebeler nadirdi ve savaşın sonucunu genelde süvari belirliyordu. Komutanlar, kendi yazmış oldukları komutanlık kitabındaki her türlü numarayı uygulamaktan çekinmiyorlardı.

Helen tarzı savaştan bahsederken, klasik dönemin büyük savaşçısı Hannibal Barca'dan söz etmemek imkânsızdır. Ticaret şehri Kartaca, en savaşçı antik devlet olan Roma'yla yaptığı iki savaş sırasında, ona eş seviyede bir askeri başarı göstermişti. Roma, Birinci Pön Savaşı (MÖ 264-241) sırasında ve sonrasında, eski müttefiki Kartaca'dan, Sardunya ve Sicilya'yı almayı başarmıştı. Bu fetihler Roma'nın denizlerdeki üstünlüğüyle birleşince, hem Kartaca'nın İtalya'ya denizden müdahale imkânı ortadan kalkmış hem de Roma, istediği Kartaca toprağına saldırabilir konuma gelmişti. Savunmasız düşen Kartaca, konumunu güçlendirmek için Kuzey Afrika ve İspanya'da yayılmaya başladı. Bu yayılma, Roma'yla asla dost (yani, vasal) olmayacağına yemin etmiş olan Barca hanedanının liderliğinde gerçekleşiyordu. Fakat Roma'nın asıl istediği de buydu. Roma'nın Kartaca'yı zayıflatmaya yönelik girişimleri, İkinci Pön Savaşı'na (MÖ 218-201) yol açtı. Roma İspanya ve Kartaca'yı birlikte işgal ederek, zaferi kolayca ve kısa sürede kazanacağını umuyordu. Ne var ki, İspanya'daki Kartacalı komutan Hannibal tüm bu planları boşa çıkardı. Ordusu, İspanya'dan yola çıkıp 800 millik bir yol kat etti ve çevreden beslenip Romalı ve yerli halkın saldırılarından kaçınarak Kuzey İ-

talya'ya ulaştı. Roma, Hannibal'in sürpriz saldırısı nedeniyle taarruz planını ertelemek zorunda kaldı ve böylece, Kartaca kurtulmuş oldu. Sonraki 15 yıl boyunca, Kartaca ordusunun yüzde 33'ü, Roma ordusunun yüzde 75'ini meşgul etti ve İtalya'da düşmana savaşın bedelini ödetti.

Hannibal, Alpler'i 26.000 askerle geçti, bir o kadarını da yolda kaybetti. İtalya'da kendisine 25.000 kişilik Galyalı müttefik buldu; bunları, savaşta ileriyeye sürerek hem Romalıları oyalamış hem de kendi askerlerini korumuş olurdu. Bu orduyla, 100.000 kişiden daha kalabalık bir orduya meydan okumuştur. Hannibal'in ordusu MÖ 217-216 yılları arasında Roma'nın kalbine doğru 500 mil daha ilerlemeyi başarmış ve karşısına çıkan, kendisine eş büyüklükte ya da daha büyük üç orduyu da yenmeyi başarmıştı. Bu başarıların kaynağı taktik üstünlüktü. Örneğin, Hannibal, Trebbia Savaşı'nda geri çekilerek, kendisine fazla güvenen düşmanını peşine takmıştı. Sonuç olarak, zorlu arazi ve donmuş bir nehir üzerinde ilerlemek zorunda kalan düşman, açlık ve soğuktan tükenirken, Hannibal'in askerleri dinlenip sıcak yemeklerini yemekle meşguldü. Savaş başladığında iki skirmisher birliği, iki Romalı hafif piyade birliğine saldırdı -hafif Roma birliklerini yenerek, kanatlarında yer alan lejyonerlere saldırmak için geri çekildiler. Galyalılar, Romalıları üzerlerine çekerek merkeze saldırmalarını sağladılar. Romalıları, merkezdeki Galyalıları dağıtırken, zaman ve asker kaybetmişlerdi. O sırada Hannibal'in tecrübeli askerleri, kanatlarda düşmanı kuşatmak için bekliyordu. Süvarileri, her iki kanatta yer alan Roma süvarilerini püskürtünce, pusuda bekleyen 2.000 Kartaca askeri, lejyonerleri yandan ve geriden kuşatarak dağıttı.

Birkaç ay sonra Hannibal, tarım alanlarını yok etti ve diğer bir orduyu daha kendi üzerine çekip yok etmeyi başardı. Sisli bir günde kibirli Romalıları, dar bir dağ yolunu kesmiş az sayıda Kartaca piyadesi görünce hücumla geçtiler. Fakat aniden, geriden gelen süvarilerin saldırısına uğradılar. Menzilli silahlara sahip birlikler dar boğazdaki Romalıları ok, cirit ve taş yağdırırken, yukarıdan saldırıya geçen skirmisher'lar ve Galyalılar kalan Romalıları Trasimene Gölü'ne sürdü. Hannibal, Cannae'de ise düşmanı, doğrudan kendi gücünü kullanarak mağlup etmişti. Düşman piyadesi iki kat fazlaydı, ama onun süvarileri daha üstündü. Ordusunu, bir grubun, Roma saldırısını karşılamak için dışarıda kalacağı şekilde dizmişti. Bu dışarıdaki gruba, ince bir saf halinde harcanabilir Galyalı müttefiklerini ve yetenekli İspanyol kılıçlı askerlerini yerleştirdi. Bu grubun görevi, Roma saldırısı karşısında savaşarak geri çekilmektir. Sağ ve sol cenahlara, bir yelpaze gibi içe doğru eğik iki şekilde, falangistlerini yerleştirdi. Sol cenahın açığına, karşısındaki daha kalabalık Roma süvarilerini oyalamaları için Numidyalı hafif süvarileri; sağ cenaha ise, karşısındaki Roma süvarilerinden sayıca üstün olan ağır süvarilerini yer-

leştirdi. Lejyonerler ilerlerken, Hannibal'in yaptığı manevra sonucunda, bir anda kendilerini tuzağın içinde buldular. Kılıçlardan aşılmaz bir hat oluşturmak için, Galyalıları ve İspanyolları püskürttüler. Bu sırada, iki yandaki fa- langistler aniden içeriye doğru yöneldi; Romalılar her iki tarafta, 2.5 metrelik mızraklardan oluşmuş duvarlarla karşı karşıya kaldılar. Kartaca ağır süvarisi, sağ cenahtaki Roma süvarilerini püskürterek, düşman hatlarının arkasından sol cenahtaki süvarilere yöneldi. Numidyalılar kaçan süvarileri takip ederken, Kartaca süvarisi kuşatmayı tamamladı ve tarihteki en bildik katliamlarından birini gerçekleştirdi.

Sonraki on yıl boyunca, takviye alamayan, dünyanın en büyük ordusuyla karşı karşıya kalan ve düşman topraklarında bulunan Hannibal, savaşarak Güney İtalya'ya doğru ilerlemeye başladı. Zekâsından hiçbir şey kaybetmeden, birkaç Roma ordusunu daha bozguna uğrattı. Bu durum, Roma karşısında kaybettiği tek savaş olan, son savaşı için de geçerliydi. MÖ 202'de Kartaca yakınlarındaki Zama'da, elindeki kuvvetlerin en zayıf bölümü olan Kartacalı milisleri etkili bir şekilde kullanarak düşman hücumunu yavaşlatmayı ve Roma ordusunun düzenini bozmayı başardı. Ardından, az sayıdaki tecrübeli askeriyle tüm lejyonerleri durdurdu. Süvari yönünden üstün olsaydı, Zama ikinci Cannae olabilirdi, fakat olmadı. Sonunda kazanan Roma oldu. Kartaca zayıftı, Roma daha azimliydi ve sayı üstünlüğü ile cesaret, bu uzun süreli yıpratma savaşının sonucunu belirlemişti. Ne kadar kayıp verirse versin, Roma'nın elinde her zaman iyi eğitilmiş 200.000 vatandaş asker bulunuyordu. Kartaca ordusu ise, en iyi zamanında 75.000 mükemmel paralı asker, bir o kadar da yarı sadık kabile askeri ve yarı eğitilmiş vatandaşlardan oluşmaktaydı. Performansları, olağanüstü ile yetersiz arasında değişiyordu. En iyi Kartacalılar her Romalı'yı yenebilirdi, fakat geri kalanları da sıradan Romalılardan alt edilebilirdi. Kartaca, ne Roma'yı ortadan kaldırabilecek imkâna sahip olmuştu ne de gösterdiği tüm çabaya rağmen, Güney İtalya, Sicilya ve Sardunya'daki Roma varlığını sona erdirebilmişti. Cannae sonrasındaki üç yıl boyunca, Kartaca, 200.000 lejyoner ve üstün Roma donanmasının karşısına, 100.000 asker çıkarmıştı. Roma, herhangi bir klasik dönem toplumundan çok daha fazla zarar görse de, asla pes etmemişti. Kartaca ise bu kadar dayanıklı değildi. Cannae gibi bir zaferi kazanabilirdi, ama benzeri bir yenilgiye dayanamazdı. On beş yıl içerisinde, yerel Kartaca garnizonlarıyla aynı sayıdaki, hatta daha küçük Roma birlikleri imparatorluğu harabeye çevirdi. Hem İspanya hem de Kuzey Afrika'da, yaşanan tek bir büyük yenilgi, Kartaca'yı çö-kertmeyi başarmış ve çöken Kartaca, bir daha kendini toparlayamamıştı.

Roma'nın Kartaca'yı yenmek için verdiği mücadele, onu Helen dünyasının hâkimi konumuna getirmişti. Roma Cumhuriyeti'nin vatandaş askerleri,

Yunanlı benzerlerinden nitelik, nicelik, taktik ve komuta yönünden üstündü. Askere alındıktan sonra, yıllarca görev yapar ve her gün hem silah hem de taktik eğitimi alırlardı. Roma toplumunda halk ve aristokratlar, istikrarlı bir sistem içerisinde bir araya gelmişti. Yunan devletlerine kıyasla, daha fazla sayıda vatandaş asker olarak görev yapıyordu. Askerler kendi teçhizatlarını temin etmek zorunda olsalar da, Roma lejyonu, teçhizatsız askerleri kullanmakta da sakınca görmemiş ve köylüleri de askere almıştı. Özgür insanlar içerisinde bu hizmet yükümlülüğünden muaf tutulan tek grup, en fakirlerdi; İtalyan müttefikler de lejyonları desteklemekteydi. Her lejyonda 7 subay ve 60 centurion (yüzbaşı) bulunurdu. Düşük rütbeli subaylar, başarılı askerler arasından seçilirdi. Romalılar, tıpkı samuraylar gibi savaşırdı. Yunan tarihçi Polybius'a göre, "onların en temel vazifesi, kaçmamak ya da buldukları yeri terk etmemektir." Yenilen bir Romalı'dan, teslim olması veya kaçması değil, savaşarak ölmesi veya kendini öldürmesi beklenirdi ve katı disiplin nedeniyle, genelde bu beklentiyi yerine getirirlerdi. Sefer esnasında kuralları çiğnemenin cezası ölümdü. On kişilik birimde bir itaatsizlik gerçekleşirse, bu birimden kura ile birisi seçilir ve seçilen kişi, ibret olsun diye diğerlerinin gözleri önünde öldürülürdü.

Cumhuriyet ordusunun yapısı oldukça ileriye idi. Lejyonlarda, her biri 4.200 askerden oluşan, 4 piyade birliği –1.200 *velite*, zırh giymeyen ve cirit kullanan skirmisher'lar; kılıç, zırh ve iki ciritle donanmış 1.200 *principe* ve 1.200 *hastati*; ve 2.5 metre uzunluğunda mızrak kullanan, ağır zırhlı 600 *trieri*– bulunurdu. *Velite* ve *trieri*'ler *peltast* ve hoplitleri andırırken, Kartaca hariç hiçbir devlette, *hastati* ya da *pricipi*'lere benzer birlikler bulunmuyordu. Helen piyadelerinin büyük bir kısmı kargı kullanırdı. Kısa kılıç taşıyor olsalar da, bunu kullanmayı pek bilmezlerdi. Askerler omuz omuza savaştıklarından, güçleri, bireysel yeteneklerinden değil, birlikte hareket etmelerinden gelirdi. Falangistlerin ancak yüzde 33'ü savaşır ve bunların yeri de hiç değişmezdi. Kalanlarsa, düşmanın ok yağmuru altında sabırla beklemek zorunda kalırdı. Lejyonerler ise kılıç ve cirit kullanır, yakın savaş eğitimi alırlardı. Falangistlerle karşı karşıya geldiklerinde, aralarındaki 6 metre mesafe, ölümle hayat arasındaki çizgiyi ya da *sarissa*'nın mı, yoksa kılıcın mı daha üstün olduğunu belirlerdi. Ya 15 mızrak ucu, ön saftaki her lejyonere saplanacak ve onlar mısillemede bulunamayacak ya da Roma kılıcı, küçük kalkanları olan ve kargılarını bırakıp kılıçlarını çekmeye çalışan kargıcıları doğrayacaktı. Lejyonlar, hem birey hem de birim olarak savaşırdı. Savaş başladığında *velite*'ler, düşmanı taciz eder ve ardından safların en gerisine çekilirlerdi. Lejyonlar 100'er metre arayla, üç hat halinde dizilirdi. Her hat, her birinde 20 asker bulunan ve 6 saf askerden oluşmuş küçük bir falanks olan 120 askerlik *maniple*'lere bölünmüştü. Hatlar ve *maniple*'ler bağımsız ya da birlikte hareket edebilir-

lerdi. Her lejyoner, 5 metre kare içerisindeki bir alanda hareket eder, dövüşür ve bir hedefe saldırırdı. Lejyondaki askerlerin üçte ikisi, hemen her zaman sıcak bölgeden uzak durarak, sırasının gelmesini beklerdi. Askerler, yorulduklarında savaştıkları *maniple*'den çekilebilirdi ya da tüm birinci hat çekilir, ikinci hattın arkasına yerleşirdi. *Velite*'lerce desteklenen üçüncü hattaki *trieri*'ler, hem çekilen askerler için bir sığınak hem de son darbe görevi görürdü.

Bu organizasyon, çoğu Helen benzerinden daha üstündü. MÖ 198 ve MÖ 169 yılları arasında, zengin devletlerden gelen Makedon ve Seleucid falangistler, ağır zırhlarla donanmışlardı ve 7 metre uzunluğunda *sarissa* kullanıyorlardı. Açık alanda hemen her zaman lejyonları korkutmayı ve yenmeyi başarıyorlardı, fakat II. Philip'in dönemiyle kıyaslandığında, çok daha yavaş ve kötü arazide fazlasıyla zayıflardı. Sonuç olarak Romalılar, kötü arazide hareket edebilme yeteneklerinden istifade ederek, mızrak duvarlarından kurtulmayı ve yanlarına sokularak falangistleri imha etmeyi başardılar. Örneğin, MÖ 197 yılındaki Cynosephalae Savaşı'nda, Makedon falanksının sağ kanadı lejyonları yokuş aşağı sürerken, Romalılar *peltast*'ları bozguna uğratarak, falanksın sol kanadını dağıtmayı başardı. Kazanan Roma olmuştu, çünkü kendi sol kanadının gerisinde yer alan bir subay, inisiyatifi kullanarak 2.500 lejyonerle bozuk arazide ilerlemiş ve 16.000 falangiste, geri dönmele-rine fırsat vermeden, arkadan saldırmıştı.

Hannibal'in esnek falanklarının ve Epiruslu Pyrrhus'un *diadochi*'lerinin manevra kabiliyeti daha yüksekti, bunlar daha eğitimliydi ve, Romalılar gibi, onlar da büyük bir azimle savaşıyordu. *Maniple* ya da üç hat gibi Roma unsurlarını taklit ederek, daha büyük Roma ordularını yenmeyi başardılar. Hannibal'in piyade birliklerinde skirmisher'lar, kılıçlı askerler ve falangistler çok daha etkin bir işbirliği içerisindeydiler ve ayrıca, uzak dövüş silahları kullanan birliklere sahiptiler. Tecrübeli askerleri, Zama'da bile son ana kadar, çok sayıda Romalı'yı durdurmayı başarmıştı, fakat müttefikleri olan Numidyalı süvariler karşı safaya geçti ve sonuçta kazanan Roma oldu. Cumhuriyet lejyonu falankstan daha iyi değildi, ama ağır piyade de savaş alanındaki tek birim değildi. Roma'nın en büyük zaafı, sıradan süvarileriydi. Roma, Afrika'da Kartacalıları, Asya'da Seleucidleri ancak yerel halkların sağladığı süvarilerin desteğiyle yenebilmişti ve böylece, Romalılar *diadochi*'ler gibi, yani kanatlardan süvarilerle hücum ederek savaşmaya başladılar. Roma'nın üstün olan yanı, nitelik değil, nicelikti. Pyrrhus, MÖ 279 yılında İtalya'yı işgal edip bir Roma ordusunu bozguna uğrattığında şöyle demişti: "Bu tür bir zafer daha felaketim olur." Çünkü o, Romalılar gibi kayıplarını telafi edebilecek kaynaklara sahip değildi. Hannibal, MÖ 218 ile MÖ 216 yılları arasında 100.000'den fazla Romalı ve müttefikleri askeri öldürmüştü. Sonraki on yıl

içerisinde bir o kadarını daha öldürmeyi başarsa da, Roma ordularının kökünü kurutmayı başaramayacaktı.

Klasik dönem savaşlarında, genelde pek etkisi olmayan, daha egzotik güçler de savaşmıştı. Persler, İskender'e, Seleucidlerin Romalılara saldırdığı gibi, yanlarında bıçaklar olan savaş arabalarıyla, etkisiz bir şekilde saldırmışlardı. Oysa filler, ilk kullanıldıkları zamanlar, kazanan tarafı belirleyen bir unsur olmuşlardı. En önemli *diadochi* savaşı olan Ipsus'ta (MÖ 301), Tek-Gözlü Antigonus'un süvarileri, dönüş yollarını filler kestiğinden, savaş alanına geri dönememiş ve böylece, Antigonus'un falanksı imha edilmişti. MÖ 255 yılında, Kartaca yakınlarında filler, normalden farklı olarak, çok kalabalık saflar halinde dizilmiş Roma lejyonerlerini ezip geçince, bu birlik, önden bir Pön falanksı ve yanlardan süvarinin hücumuna uğramıştı. Bu nedenle Roma, Birinci Pön Savaşı'nda kesin bir zafer kazanmayı başaramamıştı. Ama tecrübeli birlikler fillerin üstesinden kolaylıkla gelebiliyordu. Filler, bacakları kargılarıyla delik deşik edildiğinde ya da sürücülerini vurduğunda, genelde geriye doğru kaçıp kendi saflarını dağıtıyor ve kendi askerlerine daha fazla zarar veriyorlardı. Helen orduları savaş alanında çoğunlukla mancınık kullansalar da, mancınıklar, atış hızlarının ve hareket kabiliyetlerinin düşüklüğü nedeniyle, pek işe yaramıyordu. En çok işe yaradıkları yerler ise, sahil ya da nehir geçişlerindeki saldırılar, kalabalık gruplar halinde ilerleyen düşmanı yavaşlatma görevleri ve savunma mevzileriydi. Örneğin, Makedon kuvvetleri, MÖ 353 yılında bir vadide pusuya düşürülmüş ve mancınıklarla taşla tutulmuştu. Ardından Phocian piyadesi, düzeni bozulmuş Makedonlara saldırarak, II. Philip'e hayatındaki tek yenilgiyi tattırmişti.

Klasik dönemde hem gece saldırmanın korkaklık olarak kabul edilmesi hem de düzeni sağlamanın imkânsızlığı nedeniyle, ordular geceleri nadiren savaşırdı. MÖ 413 yılında Sirakuza surları dışında, son çare olarak bu tür bir saldırı düzenleyen Atina ordusunun sonu felaket olmuştu. Thucydides bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Bir kez düzen bozulunca, birlikler karışıp birbirine girdi. Arkadaş arkadaşla, vatandaş vatandaşla savaşarak paniğin daha da artmasına yol açtı." Benzer şekilde, MS 69 yılında Roma iç savaşı döneminde Cremona'da kaotik bir gece savaşı yaşanmış ve iki taraf da askerlerinin kontrolünü kaybetmişti. Flavius ve Vitellius'un orduları, aynı zırhları giyiyor, aynı silahları kullanıyor ve birbirlerinin parolalarını biliyorlardı. Bu yetmişmiş gibi, birbirlerinin sancaklarını ele geçirip kullanmaya başladıkları zaman, herkesin kafası daha da karışmıştı. Savaş, yorgunluk ve söylentiler nedeniyle, sabah sona ermişti. Flavius'un bir lejyonu, güneşe tapan askerlerden oluşuyordu ve güneşin doğuşu bu askerleri coşturmuştu. Takviye geldiğini zanneden Flavius'un birlikleri hücumla geçerken, aynı yanılgıya kapılan

Vitellius'un birlikleri kaçıma başladı.

Antik devletler Batı ve Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun toprak yapısını biliyorlardı. Ama bilgi, cehaletle birlikte yol alıyordu. Meraklı bir coğrafya öğrencisi olan Büyük İskender, dünyanın, Ural Dağları ve Bengal Körfezi arasındaki bir çizgi üzerinde son bulduğuna inanıyordu Augustus Sezar, Almanya'yı gerçekte olduğunun üçte biri büyüklüğünde zannettiği için, Almanya'yı fetih planı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Haberler, insanlardan daha hızlı yol alıyordu. Posta sistemi, haberleri günde 100 mil hızla her yana yaymaktaydı. Aynı zaman zarfında hoplitler ancak 10 mil, Helen ve Roma orduları 15 mil ve donanma 55-80 mil ilerleyebilmekteydi. Roma'dan Suriye'nin kuzey sahiline deniz yoluyla 50 günde, kara yoluyla ise 125 günde (askerler ancak yeterli yiyeceğe sahiplerse, bu hızda gidebilirlerdi) gidilebiliyordu. Klasik lojistik sistemleri, Asurluların lojistik sisteminden daha iyi değildi, hatta belki de daha kötüydü. Yanında çok sayıda hizmetli bulunduran Yunan ordusu, yaklaşık bir ayda yiyeceğini tüketirdi. II. Philip bu durumu değiştirdi. Ordusundaki hizmetlilerin sayısını azaltarak, askerlerini, hem kendi teçhizatlarını taşıyacak hem de Yunanlılardan daha hızlı ilerleyecek şekilde eğitti. Bunun önemli stratejik sonuçları olmuştu. 35.000 Makedon askeri 400 mil ilerlerken, aynı miktarda yiyecek tüketen 20.000 hoplit 300 mil ilerleyebiliyordu. Philip yük arabalarını da geliştirmişti. Arabalara, öküz yerine, aynı ağırlığı, öküzlerin yarı miktarı yem tüketerek, üç kat daha uzun mesafeye taşıyabilen atları koşmaya başladılar. Büyük İskender'in lojistik sistemi, 65.000 askeri ve bu askerlerin atlarını binlerce millik mesafeye taşıyabilecek yetenekliydi. Atlar tarafından çekilen 340 arabayla, 511.000 pound yiyecek taşınabiliyordu. Roma ordusu, seferler esnasında askerlerin ihtiyaçlarını en az indirip, taşıma kapasitelerini mümkün olduğunca artırmıştı.

Antik savaşlardaki can kaybı duruma göre değişmekteydi. Hoplit savaşlarında kazanan ortalama yüzde 5, kaybedense yüzde 14 oranında kayıp verirdi. Buna mukabil, *diadochi*'ler arasındaki savaşlar genelde kansız olurdu. MÖ 303 ile MÖ 281 yılları arasında meydana gelen pek çok savaşta sadece 17.000 asker ölmüştü. Helen ve Roma savaşlarında ise kazanan yüzde 1-10, kaybeden yüzde 30-50 arasında kayıp verirdi. Ordu dağıldığında ya da tuzağa düştüğünde kayıplar çok yüksek olurdu. Cannae'de, 80.000 Roma askerinden ancak 10.000'i, kaçarak ya da esir düşerek hayatta kalabilmişti. Trasi-mene Gölü'ndeki pusudan kurtulan ise yoktu. Zırhlı askerlere karşı zırsız askerler; hoplit ve falangistlere karşı Persler; ve Romalılara karşı Cermenler ya da Galyalılar olduğunda, durum tek taraflı bir katliama dönüşüyordu. Denizde ise genellikle, kazanan, filusunun yüzde 5'ini; kaybedense, yüzde 30'unu, fakat çoğunlukla yüzde 50, hatta yüzde 100'ünü kaybederdi. Esirler

genelde köleleştirilir, bazen de serbest bırakılır ya da idam edilirdi. Bir soykırımı andıran, vatandaş ordularının yenilgisi ise, tüm erkeklerin ölümüne yol açar ve kendi halklarının sonunu getirirdi. Ele geçirilen şehirlerin nüfusu ya köleleştirilir ya da katledilirdi.

Klasik dönemde savaş, toprağın tahkimatlarla kontrolüne ve bunların ele geçirilmesi için verilen mücadeleye dayalıydı. Örneğin, Peloponnes Savaşı çok ağır gelişmişti ve maliyeti oldukça yüksekti (sonu gelmez bir kuşatma), çünkü şehirleri almak çok güçtü. Limanlarını surlarla koruyan Atina, iç bölgede olmasına rağmen, denizle, düşmanın aşamayacağı bir bağlantı kurmuştu. Atinalılar; kendilerinden çok daha üstün bir düşman topraklarını yakıp yıksa da, surların dışına çıkmazlardı –düşman, Atina’yı, savaşmak ya da aç kalmak arasında seçim yapmaya zorlayamazdı. Karada zayıf olan Atina, tüm enerjisini rahatlıkla deniz gücüne odaklayabilirdi; donanması Ege Denizi’nin hâkimi olduğu müddetçe, savaşı sürdürmesi için gerekli yiyecek ve parayı temin edebiliyordu. Özellikle, surlarla çevrili liman şehri Pylos vasıtasıyla, Sparta sahilinde, Sparta’nın helotlar üzerindeki hâkimiyetini altüst edebiliyordu. Bu kâbusa, Atinalıların Pylos’ta 120 Spartiate’yi ele geçirmesi de eklenince, Sparta savunmaya geçmek zorunda kalmış ve bu sayede Atina, istediği Sparta müttefikine rahatlıkla saldırabilecek konuma gelmişti. Fakat Sparta, bu gidişati ileride tersine çevirecekti. Atina yakınlarında, şehri sürekli tehdit eden ve tarım alanlarından istifade edilmesini engelleyen bir kale inşa ettiler. Bu, Atina birliklerinin hareketini kısıtlayıp, Atina’yı sadece ithal mallarına güvenmek zorunda bırakınca, Sparta donanması, uyguladığı ablukayla Atina’ya son darbeyi indirmeyi başardı.

Diodachi imparatorluklarında kaleler; yollar ve sınırlar üzerindeki güç noktaları olarak hizmet verirdi. Asya’daki Seleucid hâkimiyeti, Makedonyalıların yerleştiği ve kırsal bölgeleri kontrol eden tahkimatların eseri idi. Yunanistan’da şehir surlarının içerisine hisarlar inşa edildi. Bu hisarların amacı, şehri savunmak değil, kontrol altında tutmaktı. Makedonyalılar Yunanistan’da, ana yolların geçtiği şehirleri, asker yerleştirdikleri tahkimatlar aracılığıyla kontrol ederek, hâkimiyetlerini devam ettirmeyi başardılar. Bu tahkimatlar, Makedonya’nın müttefiklerine acil destek veriyor ve Yunanistan’da ilerleyen bir birliğin, savaşmak zorunda kalmadan yoluna devam edebilmesini sağlıyorlardı.

Kuşatma tekniklerinin gelişimi ve başarısı; lojistiğe, taraflar arasındaki kuvvet dengesine ve komutan ve istihkâmcıların yeteneklerine göre değişiklik göstermekteydi. Çoğu devlet, kuşatma konusunda başarısızdı ve bunun bedelini ağır ödüyordu. MÖ 400 yılından önce, Yunan kuşatmaları yavaş ve

ilkeldi. Geçerli tek kural vardı –kuşatılanlar açlıktan ölecek ya da sabırları, kuşatanlardan önce taşacaktı. Şehirler kolayca alınabildiğinde, bunun nedeni ya ihanet ya da bir sürpriz oluyordu. Yunanlıların, MÖ 460 ve MÖ 350 yılları arasında, 3 metre genişliğinde ve 5 metre yüksekliğinde taş duvarların koruduğu ve birkaç bin kişinin yaşadığı bir şehri alabilmeleri için, kuşatmaya yıllarca devam etmeleri gerekiyordu. Taktikler hemen her zaman aynıydı: kuşatma rampalarından (surların dibine yığılan toprakla yapılan tümsekler) düzenlenen taarruz, ateş ve koçbaşlarıyla şehir kapılarına saldırı ve nadiren, kalkanlarla “kaplumbağa” düzeninde yapılan saldırılar. Bu durum, askeri kültürün bir sonucuydu. Hoplitler, ne bir şehre düzenlenecek genel taarruzda verilecek kayıpları karşılayabilir ne de *hoplon*’larını bir yana bırakmalarına neden olacak merdiven ya da koçbaşı gibi araçları kullanırlardı.

Oysa, Yunanlılar ve Kartacalılar, MÖ 400-390 yılları arasında Sicilya’da savaş ve kuşatma sanatında devrim yaptılar. Yeni taktikler ve teknolojiler geliştirdiler –*ballistai*’nin ilk örnekleri, yeni bir mancınık ve menzili 250 metre olan bir arbalet. Yunanlılar ve Kartacalılar, surlara çok sayıda paralı asker, kaplumbağa şeklinde ilerleyen birlikler ve harp kuleleriyle saldırıyorlardı. Yerden mancınıklar ve kulelerden okçular; taş ve ok yağdırıp savunmacıları sindirmekteydi. Saldırı birlikleri kulelerin köprülerinden hücum ederken, lağımçılar surların temellerini zayıflatıyor, koçbaşılar kale kapısını dövüyor ve askerler, açılan gediklerden, rampa ve merdivenlerden dalgalar halinde hücum ediyordu. Bu on yıl boyunca, Sicilya’daki hemen her şehir kuşatmayla ele geçirildi –bu on yılda olanlar, Yunanistan’da önceki yüzyılda meydana gelenlerden; birkaç haftada olanlarsa, birkaç yılda meydana gelenlerden fazlaydı. Düşmanın gücünü merkezi hedef alarak, hızlı ve kesin zaferlere ulaşmak mümkündü. Yunanlılar ve Kartacalılar, Yunanistan’da tek bir kuşatmanın alacağı süre içerisinde, Sicilya’nın bir ucundan öbür ucuna ulaştılar. Ayrıca, bu on yıllık dönem, savaş alanlarında ileri teknolojinin ilk kullanımına da tanık olmuştu. Sirakuza tiranı Dionysius’un, yeni savaş araçları icat etmeleri için kiraladığı mühendisler, MÖ 399’da çekmeli mancınığı yarattılar. Sonraki yüzyıllarda ordular, klasik dönemin icatlarını kullanmaya devam ettiler ve bu dönem, teknolojinin başlangıç dönemi oldu.

MÖ dördüncü yüzyıl, kuşatma tekniklerinin altın çağı olmuştu; öyle ki, Makedonyalıların başarıları bu sayede mümkün olmuştu. II. Philip, çok gelişmiş bir istihkâmcı birliği kurmuştu; bu birlik, hem kuşatmalara katılıyor hem de araştırma yapıyordu. Bu sayede, bükülme kuvvetiyle çalışan –ve saçın bükülmesiyle depolanan enerjinin birden serbest bırakılması prensibine dayanan– yeni silahlar geliştirildi. Muhafazalı bir taşıyıcıyla hareket ettirilen koçbaşı, yani “kaplumbağa koçbaşı” ve mancınık da bu gelişmelere dahildi.

Philip'in kuşatma gücü, 40 metre yüksekliğindeki harp kulelerini de içeriyordu. Philip'in başarılarının arkasında yatan nedenin kuşatma teknikleri olup olmadığı bilinmiyor, ama bu konuda diğer Yunan şehirlerinden çok daha ileri olduğu ortada. Pek çok şehri hızla ele geçirmişti ve başarısızlıkları bile heyecan yaratıyordu. Bu yüzden pek çok komşusu, onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Philip'in istihkâmcıları, ileride oğluna da iyi hizmet edecekti. İskender, Akdeniz'in Asya kıyılarının tümünü 18 ay içerisinde ele geçirmiş ve birkaç büyük merkezi kuşatmıştı. Bir şehri her açıdan yıpratmak için, gemilerine, inşa ettiği dalgakırana ve 15 metre yüksekliğindeki toprak tümsekler üzerine *ballistai*'ler yerleştirdi. Surun kimi bölümlerinde gedikler açılırdı; böylece, her yönden açılan sürekli ateş ve piyade hücumları, şehri savunan garnizonu bölerdi. Bir ada şehri olan Tyre'ye saldırdığında, gemilerden açılan yoğun ateş sayesinde, özel çıkarma botlarındaki piyadelerini korumuştur. İskender'in istihkâmcıları, saldırdıkları her şehri en fazla bir ay içerisinde almayı başardılar. Bir yüzyıl önceki yavaş kuşatmalarla, bu başarıların gerçekleşmesi imkânsızdı. İskender, savaş alanındaki tüm becerisine rağmen, istihkâmcıları olmasaydı, Persleri böylesine kolay ve hızlı bir şekilde ortadan kaldıramazdı.

Zaman içerisinde savunma tekniklerinin gelişimiyle birlikte, kuşatma teknikleri zayıflamaya başladı. *Ballistai*, saldıranın olduğu kadar, savunanın da işine yarıyordu. Kuşatma silahları ve mancınıkların, düşman menziline içine girmesi zorunluydu. Mancınıklar duvarları değil, ancak kalkanları delebiliyordu ve odundan yapılmış bu aletler alevli ok ve büyük taşlarla vurulabiliyordu. Bu ortamda sağlam kalabilen tek şey, zırhlı harp kuleleriydi. İskender'in Tyre kuşatması 6 ay sürmüştü, çünkü mancınıklar ve düzenlenen hücum hareketleri, saldıranı zor durumda bırakmış ve bir seferinde tüm kuşatma silahları tahrip olmuştu. Romalılar, MÖ 214-212 yılları arasında büyük mühendis Arşimed tarafından savunulan Sirakuza şehrini ancak üç yılda alabilmişti. Gemileri batırılıp kuleleri tahrip edildikten sonra korkan ve artık saldırıdan vazgeçen Romalılar, kuşatmayı ablukaya çevirmek zorunda kalmıştı. Savunma teknikleri geliştikçe, kuşatmaların süresi ve maliyeti yeniden artmaya başladı. Peloponnes Savaşları'nda uygulanan gelişmiş kuşatma tekniklerinden beklenen sonuç alınmamıştı. Büyük ordular, kasabaları almak için aylarca, şehirleri almak içinse yıllarca beklemek zorundaydı. Hannibal de, tıpkı İskender gibi, savaş alanının hâkimiydi, ne var ki kuşatmalarda onun kadar başarılı değildi. Cannae'den sonra, İtalya'da yaşanan savaş, kuşatma ve savunma savaşına dönmüştü ve Hannibal, bu konuda Romalılar kadar üstün değildi: Kuşatma tekniklerinin yetersizliği, onu bir tehditten ziyade, bir baş ağrısı olmak zorunda bırakmıştı. Gerçekte Hannibal, istihkâmcıları olmayan İskender'di.

Romalılar, antikçağın kuşatma ve kale yapım ustalarıydı. Roma, gelişmiş ekipmana ve yüksek standartlı istihkâmcılara sahipti. Her lejyonda 10 büyük mancınık ve 45 *carroballistai* (2-10 kişi tarafından kullanılan büyük arbalet) bulunurdu. Romalılar, 225 metre uzunluğunda, 90 metre yüksekliğinde kuşatma rampaları inşa ederek, bunların üzerine 25 metre yüksekliğinde taş platformlar ya da 6 story yüksekliğinde ve mancınık taşlarına karşı zırhla kaplanmış kuleler yerleştirmişlerdi. Askerler, şehirlere siperlerden ya da zırhlı tünellerden ilerler ve duvarları demir çubuklarla çökertirlerdi. Romalılar, MS 70 yılındaki kuşatmada Kudüs surlarına, zırhlı ve 25 metre yüksekliğinde üç harp kulesiyle saldırdılar. Yerdeki koçbaşları surları ve kapıları döverken; askerler, kulelerin üzerindeki mancınıklar ve okçuların ateş desteğiyle, kulelerin köprülerinden şehre girmeye çalışıyordu. Lağımıcılar lağım kazarken, 50 poundluk taşı 500 yard öteye fırlatabilen 180 mancınık, surları taşla tutuyordu. Kaplumbağa düzenindeki askerler (askerlerin kalkanlarını başları üzerinde bitişik olarak tutması), gediklerden içeriye doğru ilerliyordu. MÖ ikinci yüzyıldan Roma'nın çöküşüne kadar geçen dönemde, Roma'nın sağladığı barış nedeniyle, Akdeniz dünyasında kuşatmanın eski önemi kalmamıştı. İç savaş sırasında kuşatılan şehirler, pek de ölümüne dövüşme niyetinde değildi. Fakat İspanya, Kartaca ve İsrail'de azimli müdafilerle karşı karşıya kalan Roma bile, kuşatmaları tamamlayabilmek için yıllarca uğraşmak zorunda kalıyordu.

Antikçağ savaş gemileri, uzun ve dar kürekli gemilerdi. MÖ 530-322 yılları arasındaki en yaygın savaş gemisi olan triremeler, 40 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğindeydi. *Diadochi*'nin, Atina donanmasını yok ettiği MÖ 322 yılından sonraki 300 yıl boyunca, değişik ebatlarda daha büyük gemiler denizlere hâkim olmuştu. Örneğin, *quinquereme*'ler 60 metre uzunluğunda ve 9 metre genişliğindeydi. MÖ 31 yılından sonra Akdeniz'in tartışmasız hâkimi olan Roma İmparatorluğu, trireme ya da daha küçük tipte ucuz savaş gemileri kullanmaya başlamıştı. Genelde triremelerin mürettebat sayısı 200, *quinquereme*'lerin 300'dü. Denizciler ve askerler özgür kişilerken; kürekçiler vatandaşlardan, müttefiklerden, paralı askerlerden ve, insan sayısı yetersiz olduğunda, kölelerden oluşurdu. Örneğin, Atinalı kürekçilerin çoğunluğu barış zamanında vatandaşlardan oluşurken; Peloponnes Savaşları'nın son yıllarında yüzde 10'u vatandaşlardan, yüzde 25'i kölelerden ve kalanı da paralı kürekçilerden ibaretti. Köleler, özgür kişilerle birlikte kürek çeker ve nadiren zincirlenirdi; genellikle savaş öncesinde ya da sonrasında hepsine özgürlükleri verilirdi, çünkü savaş, kölelerce yerine getirilemeyecek kadar yüce bir vazifeydi.

Büyük donanmalar, özel teşebbüsün de desteğiyle, ancak zengin devletler

tarafından kurulabiliyordu. Antikçağın iki büyük deniz gücü Atina ve Rodos, donanmalarındaki gemilerin masraflarının karşılanmasını, o gemilerin kapitanlarından beklemekteydi. Ptolemaic donanması ve MÖ 241 yılında Birinci Pön Savaşı'nı kazanan Roma donanması, vatandaşlardan zorla toplanan paraların eseri idi. Gemi inşası, antikçağdaki en önemli ekonomik faaliyetti –çok sayıda tersane, gemi yapım ustası, işçi ve büyük miktarda kereste ve katran gerekliydi. Kürekçilerin ücreti yüksekti ve küreklerin düzgün bir ritimle çekilebilmesi için, devamlı eğitim yapılması zorunlu idi. Atina donanması en güçlü zamanında 170 trireme ve 31.000 denizciye sahipken, Rodos'un gücü bunun yüzde 33'ü kadardı. Roma ve Büyük Helen krallıklarının donanmalarının mevcudu, 280 *polyreme* ve 92.000 denizciye kadar ulaşmıştı. Sadece Atina ve Rodos, her an savaşa hazır donanmalara sahipti. Kartaca, MÖ 249 yılında Roma donanmasını yok ettikten sonra, kendi donanmasını –bir savaşın ortasında– yedeğe çekmiş ve bu durum, Roma'nın, sekiz yıl sonra üstünlüğü tekrar ele geçirmesine yol açmıştı. *Diadochi* imparatorlukları, antikçağın en büyük donanmalarını inşa ettiler, fakat MÖ 250 yılından sonra bu donanmalarını çürümeye terk ettiler; Roma da benzer şekilde davrandı. MÖ 167-67 yılları arasında, Roma'nın hâkimiyetindeki Akdeniz'de korsanlar, İtalyan sahillerini sürekli vuruyordu.

Deniz savaşları sahile yakın bölgelerde cereyan ederdi –hatta kimi zaman, karadan saldıran askerler gemileri ele geçirebiliyordu. Donanmalar genelde iki saf halinde ve borda hattında ilerlerdi. Bir kanat sahile kadar uzanır ve en büyük gemiler, tıpkı bir falanks gibi, merkezde yerini alırken; hızlı gemilerden oluşan bir filo, süvariler gibi, diğer kanada yerleştirilirdi. Her savaş gemisi, denizcilerin yeteneklerine bağlı olarak, diğer gemilerden iki kürek uzunluğu ya da daha fazla bir mesafe uzakta dururdu. Okçular ve *ballistai*'ler, düşman gemilerinin güvertesine ok yağdırarak savunmayı zayıflatır ve kürekçilerin ritmini bozardı. Gemiler, suya düşen düşman askerlerinin üzerinden geçerken, askerler de onları balık avlar gibi avlardı. Taktikler mahmuzlama ve rampa muharebesine dayalıydı; savaş gemileri, hem savaş platformu hem de torpedo gibi savaşırdı. Mahmuzlama, geminin baş tarafına yerleştirilmiş bronz bir mahmuzla, üç şekilde yapılıyordu: *antiprroi*, yani kendi pruvasıyla düşman pruvasını mahmuzlama, kafa kafaya çarpışma; *dieklous* ya da “hat dağıtan,” yani düşman gemilerinin arasında dolaşarak yandan sürtünerek geçip kürekleme biçmeyi amaçlayan mahmuzlama; *periplous*, yani düşman gemilerini yandan ya da arkadan mahmuzlama. Geminin hızı, mahmuzlama sırasında saate 25 mile kadar yükselir ve sonucu, denizcilerin ve askerlerin yetenekleri tayin ederdi. Yunan triremeleri 20-40 asker taşıırken, Roma *quinquereme*'leri 120 asker taşırdı. Uçlarına halat bağlı demir kancalar, gemileri birbirine bağlar ya da kesilirdi. Ok ve ciritler güverteleri süpürür,

kargılar müdafileri güverte kenarlarından uzak tutar ve askerler kılıç ve bal-talarını çekip düşman gemisine atları.

Donanmalar, bu taktikleri birleştirdi. Denizcilik bilgisindeki farklılıklar nedeniyle, bunlardan sadece birine güvenilmezdi. MÖ 420'li yıllarda, düş-manlarından fazlasıyla üstün olan Atinalılar, düşman gemilerine rampa et-mekten kaçınabilirdi; fakat MÖ 250'lerde Roma'nın, savaşı kazanabilmesi-nin tek yolu, düşman gemilerine rampa etmektir. *Trireme*'ler, hem mahmuzla-ma hem de rampa etmek için kullanılırdı. Daha yavaş olan ve daha çok asker taşıyan *polyreme*'lerin temel amacı ise, mahmuzlama ve denizcilikten ziyade, düşman gemisine rampa etmektir. Mutlak üstünlüğe sahip bir taktik bulunmu-yordu. Dar sularda ya da düzenli bir düşman karşısında mahmuzlama olduk-ça zor bir taktikti. Bu taktik, ancak manevraya müsait alanlarda ve düşman düzensiz olduğunda etkiliydi. Büyük Atinalı amiral Phormio şöyle der: "Kü-çük, eğitilmiş ve hızlı bir filo için, kalabalık ve kötü yönetilen bir filoyla dar bir alanda savaşmak büyük dezavantajdır. Gemiler ne mahmuzlama için ne de kendilerine yönelmiş düşman gemilerinden sıyrılabilmek için yeterince manevra yapabilirler; ayrıca, böyle bir ortamda düşman hatlarını yarıp onla-ra arkadan saldırmak da –üstün denizcilik yeteneklerine sahip bir filo için uy-gun bir taktik– mümkün olmaz. Bunların yerine, bu filo, sanki kara savaşın-daymış gibi savaşmak zorunda kalır ve bu durumda, daha çok gemiye sahip olan taraf avantajlı konuma geçer."

Klasik dönemdeki donanmalar da, en az diğer dönemlerdeki kadar ya-ratıcıydı. Zift ve odunla doldurulmuş ateş gemileri, demirlemiş düşman filo-larını yakmakta kullanılırdı. Küçük gemilere dolmuş okçular, büyük savaş gemilerini ok yağmuruna tutardı. Takviyeli pruvalar sayesinde, düşman ge-milerine *antiprroi* uygulamak mümkün olurdu; dökme demir kirişler, tek-neleri mahmuzlamaya karşı takviye ederdi. Mancınıklar, savaşın başlangıcın-da düşman gemilerine rampa etmek için, kanca ya da içi yılanla dolu çömler-ler fırlatırdı. Bu tür icatlar, bazen muharebelerin, bazen de tüm savaşın gidi-şatını değiştirebiliyordu. Roma, Birinci Pön Savaşı'nı "pençeler" sayesinde kazanmıştı. 12 metre uzunluğunda ve 1.5 metre genişliğindeki bu rampa köp-rüleri, *diekplous* uygulanacak gemilere uzatılır ve askerler, bu köprü vasıta-sıyla düşman gemisine saldırdı. Kartacılıların denizcilikteki üstünlüğü bu i-catla önemini yitirmiş ve Romalılar, karada savaşta olduğu gibi, denizde de sa-vaşabilir hale gelmişti. MÖ 190 yılında ise hafif Rodos savaş gemilerinin kullandığı "ateş çömlerleri," rampa etmeye çalışan Seleucid *polyreme*'leri-nin üstesinden gelmeyi başarmıştı. Böylece, dağılan Seleucid donanması,

Rodosluların mahmuzlama hücumlarına açık hale gelmişti.

Klasik çağda denizlere hâkim olmak diye bir şey söz konusu değildi. Mürettebat uyumak için her gece karaya çıkar, filolar açık denizlere çıkamaz ve kışı limanlarda geçirirdi. Sahilden uzaklaşamayan bu donanmalar için, dost bir limandan 300 mil açılmak bile riske girmek demektir. Roma, Birinci Pön Savaşı'nda fırtınalar nedeniyle 440 *quinquereme* ve 20.000-130.000 arası adam kaybetmişti. Bu etkenler, antikçağdaki deniz stratejisini de açıklamaktadır. Örneğin, Atina, MÖ 475-414 yılları arasında Ege Denizi'ndeki en büyük ve en iyi donanmaya ve hemen her yerde limana sahipti. Bu nedenle, Kıbrıs; Peloponnes ve Çanakale arasında faaliyet gösterecek herhangi bir düşman donanmasını rahatlıkla engelleyebilecek kapasiteye sahipti. Bu bölgede, değil savaşmak, seyretmek bile düşman gemileri için oldukça güçlüydü. Bu da, Atinalılara, yeteneklerini sonuna kadar kullanmalarına imkân sağlayacak taktikler ve gemi modelleri geliştirerek, düşmanın kendilerine rampa edebilme olasılığını ellerinden alma fırsatı vermişti. Atina donanması, en güçlü dönemde gerçekten de yenilmezdi –sadece bir kez, kendisinden beş kat daha kalabalık bir Peloponnes filosuna yenildi. Sparta, Perslerin mali desteğiyle denizlerde söz sahibi olmaya başlarken; Atina, felaketle sonuçlanan Sicilya seferinin ardından büyük ölçüde güç kaybetti. Bu fırsatı kaçırmayarak Ege Denizi'ne sızan ve Atina'nın deniz gücü ve stratejisinin dayanaklarını tehdit etmeye başlayan Sparta, açık denizde Atina donanmasıyla yüzleşmekten kaçınarak, limanları tek tek ele geçirmeye başladı. Bu durum, Atina'nın mali ve askeri durumunu oldukça kötü etkiledi ve onu, tüm deniz imparatorluğunu, özellikle de yiyecek ithalinin akışını sağlayan Çanakale Boğazı'nı savunmak zorunda bıraktı. Bu nedenle, Atina, tam da düşmanın istediği gibi, üstün manevra yeteneklerinden istifade edemeyeceği dar sulara savaşmak zorunda kaldı.

Filolar, limanları ablukaya alabiliyorlardı, fakat bu, sahiller için söz konusu değildi. Ticarete zarar verebiliyor, ama onu tamamen engelleyemiyorlardı. Deniz gücü, birlikleri taşıma ve düşman sahillerini işgal edebilme imkânı verirdi, bu sayede düşman gemilerini durdurmak da mümkündü; fakat kendinden daha güçsüz bir düşmanın, aynı yöntemi kullanmasını engellemek tam olarak mümkün olmayabilirdi. Örneğin, Kartaca, İkinci Pön Savaşı sırasında, Roma'nın deniz egemenliğine rağmen, Afrika ve İspanya'dan İtalya, Sicilya ve Sardunya'ya 60.000 asker taşımıştı –bir seferinde, toplam 10.000 askeri, Cebelitarık'tan doğrudan Cenova'ya getirmişlerdi. Benzer şekilde, MÖ 30-40'lı yıllardaki iç savaş sırasında, daha üstün olan düşman donanması, Roma ordularının Adriyatik Denizi'ni geçmesini engelleyememişti. Yine de kimi zaman, klasik dönem donanmaları klasik tarzda iş görmektedir. MÖ

218-167 yılları arasında deniz egemenliği, Roma'ya İspanya, Afrika, Yunanistan ve Batı Anadolu'yu ele geçirme imkânı vermişti. Roma donanmasından duyduğu korku, Hannibal'i, İtalya'yı gemilerle değil de, fillerle işgal etmek zorunda bırakmıştı –Roma donanması, ordusunun yarısını batırmıştı. Roma, MÖ 190-160'larda Makedonya'ya karşı sürdürdüğü savaşta, deniz gücü sayesinde düşmanına birkaç farklı noktadan aynı anda saldırarak tüm Makedon limanlarını tehdit etmiş ve böylece, düşman birliklerinin büyük bir kısmını, kendi limanlarını savunmak zorunda bırakmıştı.

Vatandaşlardan kurulu birliklerin, hatta en iyilerinin bile, garip bir disiplin anlayışı vardı. MÖ 368 yılında, Thebes birlikleri, seçilmiş subayları kendi adamlarını Tesalya'da felakete sürüklediğinde, başlarındaki subayları oybirliğiyle görevden almış ve onların yerine, kendilerine komuta etmesi ve hayatlarını kurtarması için, kendileriyle birlikte savaşan Epaminondas'ı seçmişlerdi. MÖ 168 yılında Romalı general Aemilius Paullus, tüm askerlerinin, savaş taktikleri konusunda kendisine durmadan olur olmaz nasihatler vermesinden ve “sanki her biri birer komutanmış” gibi davranmasından şikayet etmişti. Profesyonel askerler arasında, özellikle aileleri ve malları yanlarında olduğu için, sıradışı sosyal ilişkiler mevcuttu. Bu durum, tarihteki en garip seferlerden bazılarının sonucunu tayin etmişti. *Diadochi* orduları, yüzlerce millik bozkırlarda cürekâr taarruzlara girişebilir ve savaş alanında gayet etkili manevralar yapabiliirdi. Çatıştıklarında ise, taraflardan biri hemen her zaman, genelde aileleri ya da malları düşman tarafından ele geçirildiği için, ya teslim olur ya da efendisine ihanet ederdi. Çoğu savaşın sonucunu, düşman ikmal arabalarına yapılan saldırılar tayin etmişti –süvariler, kahramanca çarpışmaktan ziyade, bu yolla daha başarılı oluyordu. Seleucid ordusu, ilerlerken beraberinde binlerce aşçı, fahişe ve –altın yemek takımları da dahil olmak üzere– malzeme taşırdı. Klasik dönem tarihçisi Justin'in yazdığına göre, Seleucid ordusu, MÖ 129 yılında Partlara karşı düzenlenen ve felaketle sonuçlanan sefer sırasında, savaşa değil de, akşam yemeğine gider gibi görünüyordu. İkmal arabaları ele geçirildiği zaman, Seleucid ordularının işi biterdi. Fakat bu durum, sadece Helen ordularına has bir durum değildi. MÖ 54 yılındaki bir pusuda, Julius Sezar'ın tecrübeli askerlerinden bazıları bile, mallarını kurtarmak için yerlerini terk etmiş ve bunun karşılığında canlarından olmuşlardı. MS 89 yılında iki lejyona komuta eden bir Roma generali, lejyonların paralarını alınca, sadakatlerinden vazgeçen askerler derhal isyan etmişti.

Hoplit savaşları başladığında, komutanlar, genelde falanksın arkasında yer alarak uygun taktikler için fırsat kollar, yerі geldiğinde bunları uygulardı. Fakat hoplitler savaşın en şiddetli anında yorulup sarsılmaya başladığında,

komutanlar, askerlerini cesaretlendirmek için, harekete geçer, ön saflara doğru ilerlerdi. Klasik dönem komutanları, çoğunlukla yakın savaşa girerdi; bir orduyu –özellikle de eğitimsiz olanları– dağıtmanın en kolay yolu, komutanlarının kellesini bir mızrağın ucunda sallamaktı. Romalılar, bire bir dövüşün ardından, bir komutandan alınan zırhı “en soylu ganimet” olarak kabul ederlerdi. MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarda, katledilmiş bir falanksın komutanlarının ve subaylarının çoğu, askerleriyle birlikte öldü. MÖ 222 yılından önce, yenilgiye uğrayan her Sparta kralı, savaş alanında hayatını kaybetmişti.

Bu tehlike, en başarılı generaller için bile geçerliydi. Büyük Thebesli komutanlar Epaminondas ve Pelopidas, orduları zafer kazanırken hayatlarını kaybetmişti. Askerleri zafer kazanıp da Pelopidas hayatını kaybedince –tam Homer’e göre bir durum–, Tesalyalı arkadaşları, onun hâlâ zırh giyen ve kan içinde yerde yatan bedeninin yanına koştular; saçını ve atının yelesini tıraş edip, düşmandan alınan tüm ganimeti acı içinde önüne yığıdılar. Büyük İskender, savaşta kendisine bağlı süvarilere bizzat komuta ederdi ve iki kez, Pers imparatoruna doğrudan saldırmıştı. Kuşatılmış şehirlerin surlarında açılan gediklerden ilk giren de çoğunlukla kendisi olurdu.

Helen ve Roma dönemlerinde taktikler daha ileri, askerler daha eğitilmiş ve komutanların, birlikleri üzerindeki otoritesi daha güçlüydü. Yenilgiye uğrayan çoğu komutan, tekrar savaşabilmek için geri çekilirdi, ama eski günleri hatırlatan örneklere de rastlanmıyor değildi. MÖ 217 yılındaki Raphia Savaşı’nda Mısır hükümdarı IV. Ptolemy, morali bozulmaya başlayan falanksının en önünde durmuştu. On yıl sonra, Hannibal’in kardeşi Hasdrubal, kazanma ihtimali olmadığını bildiği halde, Romalılara bir intihar saldırısında bulunmuştu. George S. Patton, 2300 yıl sonra aynı duyguyu şöyle dile getirmektedir: “BİR GENERAL İÇİN, NEDEN YENİLDİĞİNİ AÇIKLAYACAĞI KADAR UZUN YAŞAMAKTAN DAHA ACI VE ANLAMSIZ BİR ŞEY OLAMAZ.”

Klasik toplumlarda savaş, aynı zamanda dini bir eylemdi. Seferler sırasında, hatta savaş alanında düşman birkaç yüz metre ilerideyken, askerler kurban keserdi. Ordular beraberlerinde, günümüz modern ordularındaki uzmanlar gibi, savaşın sonucuna ilişkin bilgi verecek falcıları da götürürlerdi. Generaller geleneklere uymak ve harekete geçmeden önce falcılara danışmak zorundaydı, ama eğer yorumlarını beğenmezlerse, bunları kabul etmeyip alametleri başka şekilde de tabir edebilirlerdi. Bu amaçla, bazı komutanlar da falcılık öğrenmişti. Bazı generaller bu alametleri istediği gibi yorumlarken –Julius Sezar’ın dediği gibi, “Alametler bana ancak benim istediğim şeyleri

gösterir”–, bazıları onlara gerçekten inanırdı. Sparta orduları, kutsal günlerde asla harekete geçmezdi. Büyük İskender, kurmaylarını dikkate almazdı, fakat kimi zaman falcısı Aristandros’un öğütlerine kulak verirdi. İkisi, geceyi, Gaugamela önünde kurban adayarak geçirmişti. Muharebe başladığında, başına altından bir saç bandı takmış olan, beyazlar içerisindeki Aristandros, İskender’in askerlerine seslenmiş ve düşmana doğru uçmakta olan bir kartalın, Tanrıların gönderdiği bir zafer alameti olduğunu söylemişti. Roma, savaşlarda aldığı pek çok yenilginin nedenini, ayinlerde yapılan hatalarda aramıştı. MÖ 249 yılında, denizde yaşanan bir felaketin nedeni olarak, kutsal tavukların, önlerine konan yemi yememesini ve böylece Tanrıları öfkeden deliye çevirmesini gösteren Konsül Claudius Pulcher, “Madem yemiyorsunuz, o zaman su için” diyerek tavukları denize attirmişti.

Kartaca, Roma Cumhuriyeti ve çoğu Yunan devletinde, generaller, askeri olduğu kadar, siyasi nedenlerle de seçilirdi, çünkü savaş alanındaki başarı ya da başarısızlık siyaseti doğrudan etkilerdi. Eğer büyük bir asker, general olarak seçilmezse, kendinden daha yeteneksiz birinin emrine girmek zorunda kalırdı. Yine kimi zaman generaller, sırf siyasi konumları zayıflasın diye, başarılması imkânsız görevlere gönderilirdi. Başarısız olan generaller sürgüne gönderilir ya da idam edilirdi; Kartaca’da ise çarşıya gerilirdi. MÖ 406 yılında, büyük bir zafer kazanan, ama çok sayıda vatandaşı denizde kaderine terk eden, Atina donanmasının muzaffer amiralleri idam edilmişti. Beklendiği gibi, aynı donanma bir yıl sonra kötü yönetilmiş ve tümüyle batırılmıştı. Roma Cumhuriyeti’nde ise, yenilgiye uğrayan komutanların siyasi mevkilerini kaybettiklerine pek rastlanmazdı –yenilginin suçu, komutanlara değil, askerlere ve Tanrılara yüklenirdi. Ancak, yenilgiye uğramış bir komutan, korkaklık göstererek ya da teslim olarak Roma Cumhuriyeti’nin şanına leke sürmüştü, bu utançla yaşamak zorunda kalırdı. Örneğin, Cannae Savaşı’nda bozguna uğrayan Terentius Varro yüceltilmiş ve kendisine başka önemli görevler verilmişti, çünkü o, “Roma’yı utandırmamış,” aksine hayatta kalan birliklerini savaşa devam etmeleri için toparlamaya çalışmıştı. Devlet, hem sivil idaresinin otoritesini muhafaza etmek hem de komutanların aşırı güçlenmesini önlemek için, aynı ordunun komutasını birkaç generale birden verirdi –komuta, belli günlerde bir komutandan diğerine geçirdi. Sparta generallerine, kimi zaman idareyi ele alabilme yetkisine sahip, bilgilerden kurulu bir heyet eşlik ederdi. Roma Cumhuriyeti, tüm ordularının komutasını, ancak bir felaketle karşı karşıya kaldığında, bir kişiye (diktatör) verirdi.

Bu yaklaşım, karmaşaya yol açıyordu. Hannibal, birkaç Roma ordusunu, onlara komuta eden generallerin görüş ayrılıklarından istifade ederek bozguna uğratmıştı. Lejyonerler, genelde İtalya’daki kısa seferler için silah altına

alınırdı. Özgür kişilerin en fakirleri –*capite censi*–, siyasi sonuçlarından korkulduğu için orduya alınmazdı. Bu sistem, MÖ birinci yüzyılda kendi başarısının kurbanı olarak çöktü. Fetihlerin ekonomik sonuçları *capite censi*'lerin sayısını artırırken, Romalıların düzenlediği seferlerin süreleri yıllar geçtikçe uzamaya başladı. Bu durum, askerlerin sivil yaşamını ortadan kaldırdı ve bunu telafi edebilmek için, kendilerine terhis dönemlerinde tazminat ödenmeye başlandı. Generaller de, *capite censi*'den –bu kişiler de mali yönden zor durumdaydı ve çareyi, askerlik yapmakta buluyorlardı– gönüllüleri askere almaya başladı. *Capite censi*'ler de askerlik yapabiliyordu, çünkü artık askerlerin kendi teçhizatlarını alması –klasik dönem vatandaş ordularının en belirgin özelliği– gerekmiyor, bunlar devlet tarafından karşılanıyordu. Askerler artık, askerlik hizmeti yapan vatandaşlardan ziyade, profesyonel gönüllüler haline gelmişti ve bunların, devletle olan ilişkisi de değişmişti. Bunlar, sivillerden ayrı bir kast olmuştu. Generaller, kendi askerlerinin maaşlarını öder ve terhis esnasındaki tazminat miktarının tespiti sırasında, devlet ile askerler arasında aracı rolü üstlenirdi. Askerler, Roma'dan ziyade, kendi generallerine sadıktı ve diğer generallerin ordularına rakip gözüyle bakardı. Komutanlar, darbeler ve iç savaş sırasında, kendi askerlerini paralı asker olarak kullanırdı. Nihayetinde bu durum, cumhuriyetin sonunu getirmiş ve Julius Sezar'm evlatlığı, Augustus'un kuracağı imparatorluğun temellerini atmıştı.

Örnekolay İncelemesi: Roma İmparatorluk Ordusu

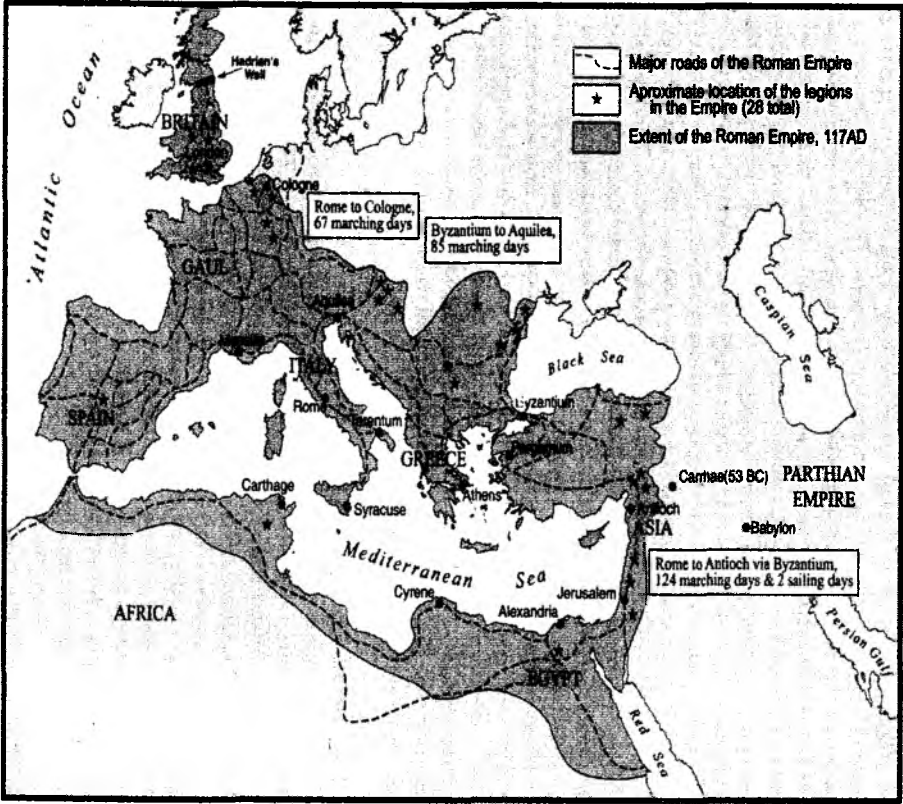
Augustus, antikçağın en büyük bürokratik yapısı olan, Roma imparatorluk ordusunu kurmuştu –yazı işleri dört kat daha artmıştı. Bu, diğer her şey kadar, Roma zaferlerinin arkasında yatan etkenlerden biriydi. Augustus'un ordusu, 150.000 lejyoner, eğitilmiş ağır piyade ve istihkâmcı ile birlikte, lejyonerleri tamamlayıcı olarak görev yapan 150.000 yardımcı askerden oluşuyordu. Yardımcı askerlerin yarısı her türde süvariden oluşuyordu. Bu 300.000 askerinin her biri, günde yarım litre şarap ve yılda yaklaşık 350 kilo mısır tüketmekteydi. Ordu; silah imalathaneleri, idari binaları ve eğitim tesisleriyle, imparatorluktaki en büyük üretici ve tüketiciydi.

Eğitim ve operasyonlar titizlikle idare ediliyordu. Kişilerin, ancak Roma vatandaşı olduklarını belgeledikten sonra (iyi bir referans, tıbbi inceleme ve yaş, zekâ, görme ve boy konusunda standartlara uygunluk) asker olmalarına izin veriliyordu –ancak imparatorluğun umutsuz son yıllarında bu standartlardan vazgeçilmişti. Birimler, bünyelerindeki her askere dair bilgileri belgeler ve bu belgeleri saklardı. Roma'daki personel bürosunda, her subay ve centu-

tion'un (yüzbaşı) kişisel kayıtları saklanırdı. Komutanlar, bürokrasi tarafından düzenli olarak denetlenirdi. Subaylar, her gün askerlerini denetler ve levazım subayının sahtekârlık yapmasını engellemek için yemeklerin tadına bakardı. Generaller, seferler sırasında askerlerin yüklerini kontrol eder, gereksiz eşyaları atardı; imparatorlar ise sınırlardaki birlik ve kaleleri teftiş ederdi.

Augustus'un sistemi, çok hassas bir dengeye dayanmaktaydı. Dış tehditler, küçük bir orduyu silip süpürebilirdi, ama büyük bir ordu da, ekonominin iflas etmesine yol açar ve darbe ihtimalini artırırdı. Bu sistem; imparatorluğun, masraflarını karşılayabildiği 250 yıl boyunca ayakta kalsa da, bu durum sürekli bir gerilime neden olmuştu. İmparator Marcus Aurelius, bir defasında sefer masraflarını karşılayabilmek için, bir açık artırmada kendi özel mallarını satmak zorunda kalmıştı. Ordu, profesyonel ve imparatorluğa bağlı bir güç haline getirildi ve böylece Romalıların, keyfi hareket eden birliklerin, cumhuriyetin son yıllarında gösterdiği öfkenin yarattığı kaostan korkmasına gerek kalmadı. Oysa, askerler, daha farklı ve daha az yıkıcı bir şekilde de olsa, siyasetin merkezinde yer almayı sürdürmüştü. İmparatorlar, para ve kişisel komuta yoluyla, onların desteğini kazanmak zorundaydı. İmparator Septimus Severus, imparatorluk politikasını şöyle açıklamıştı: "Askerleri paraya boğ, kalanları da boş ver." Gerçekten de, parayı ödeyen kimse, askerler ona sadık kalırdı. Augustus'un iktidara gelişinden sonraki toplam 240 yıllık sürenin 230 yılında –kalan on yıl iç savaşla geçti– askeri bir isyan görülmemişti. Askerler, çıkarları tehlikeye düştüğü için, sivil çekişmelere pek iyi gözle bakmaz, ama böyle bir ortamda en iyi ücreti ödeyenin hizmetine girerdi.

İmparatorluk askerlerinin yaşam standartları yüksekti. Ücretlerinin yüzde 30'unu biriktirir, köle satın alır ve birinci sınıf tıbbi hizmetten faydalanırlardı. Normal bir vatandaştan ortalama beş yıl daha fazla yaşarlardı. Tüm kalelerde revir ve temiz su, büyük olanlarında ise hastane bulunurdu. Askeri doktorlar cerrahi aletleri ve şifalı bitkileri ustalıkla kullanırdı. Ağrı kesici olarak afyondan faydalanan doktorlar, ayrıca bir organı kesmek ya da göğüsten ok çıkarmak için, son derece gelişmiş teknikler uyguluyorlardı. Bandaj, turnike ve cerrah mengeneleri kullanarak basuru tedavi edebiliyor; enfeksiyon, kangren ve atardamar kesilmesi sonucu kan kaybından ölümleri en aza indirebiliyorlardı. Penisilin icat edilinceye kadar hiçbir asker, Roma askerlerinin sahip olduğuna denk bir tıbbi bakımdan istifade edememiştir. Gıdaları şarap, domuz eti, peynir, sebze, meyve, tahıl, kümes hayvanları, balık, sığır ve koyun etinden oluşurdu. Tayınları fazlasıyla doyurucuydu –her askere günde üç pound ekmek, iki pound et ve bir litre şarap. Roma ordusunda iskorbüt hastalığına rastlandığına dair sadece tek bir örnek bilinmektedir, ama askerlerin, gıdalarından şikayet ettiğine hiç rastlanmamıştır.

Harita 3: Roma İmparatorluğu, MS 117

İmparatorluğu savunan ordu, aynı zamanda onun yönetilmesine de yardım ediyordu. Askerler polis, yargıç ve vergi tahsildarı olarak da görev yapardı. Fırsatını bulduklarında, sivillere saldırıp soygun yapmaktan çekinmezlerdi; bir keresinde, Roma sakinleriyle üç gün boyunca savaşmış ve ardından şehri yakmışlardı. Generaller, sırf askerlerini nakletmek karşılığında halktan para alabilmek amacıyla, birliklerini bir şehirden diğerine intikal ettirirlerdi. Askerler, nasıl iyi yaşarız diye sorduklarında, İsa, pek de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, “kabadayılık ve şantajcılık yapmayın, maaşınızla yetinin” diye cevap vermişti. Ordular, bir yönüyle bölgeleşti. Lejyonlar, buldukları bölgelerin sakinlerini askere alırdı; lejyonerler de o bölgelerin kızlarıyla evlenirdi. Bu nedenle, lejyonlar, bir bölgeden diğerine intikal ettirilmekten gittikçe daha çok nefret etmiş, bu da Roma lejyonlarının stratejik olarak konuşlandırılmasını zora sokmuştu. Disiplinleri de ayrı bir meseleydi. Bazı lejyonerler göreve sarhoş olarak çıkar, silah taşımaz ve orduya yarım günlük bir iş gözüyle

bakardı. Subaylar, birliklerdeki asker sayısını azaltarak, onların ücretlerini ceplerine indirirdi. Bu durum orduyu gittikçe zayıf düşürse de, Augustus'un bilemediği kılıcın körelmesi için yüzyıllar geçmesi gerekecekti.

İmparatorluğun askeri sisteminin, antikçağda bir benzeri daha yoktu. 6.000 askerden oluşan bir lejyonda 10 kohort bulunur ve her kohortta 600 asker, 1 subay ve 6 centurion yer alırdı. Bu komuta yapısı sayesinde, daha komplike manevraları gerçekleştirmek ve yakın savaşta herhangi bir klasik çağ ordusundan daha etkili olmak mümkündü. Savaşta birlikleri idare edebilmek için trampet ve sancaklar kullanılırdı. Tüm lejyonerler, cirit ve kılıçla dövüşen *hastati*'lere dönüşmüştü. Uzunluğu 2 metreden fazla ve etkili menzili 30 yarda olan bu ciritler, bedenlere olduğu kadar, kalkanlara karşı da etkiliydi. Cirit, isabet ettiği zaman, kalkanı delerek onu taşıyan kişinin bedenine mıhlardı. Bu nedenle, düşman, kalkanları bırakmak zorunda kalır ve Roma kılıcına karşı savunmasız hale gelirdi. Çift ağızlı kısa kılıçlar, savurmaktan ziyade, saplamak için kullanılırdı. Lejyonerler, gladyatörlerin kılıç tekniklerini öğrenmiş, güçlü ama hafif zırh ve miğferlerle donanmışlardı. Tahtadan yapıp kenarları metalle kaplanmış, 1.5 metre yüksekliğinde, 75 cm. genişliğinde, tüm vücudu örten silindir şeklinde bir kalkan kullanılırdı.

Taktikleri, ateş gücü ve şok etkenlerinin karışımından oluşuyordu. Her lejyoner, 20 saniye içerisinde, taşıdığı iki ciridi fırlatarak düşman saflarını dağıtır ve düşmanın toparlanmasına fırsat vermeden kılıcını çekip hücum ederdi. Roma komuta sistemi zaman zaman çökerdi, fakat böyle durumlarda düşman dağılsa da, Roma birlikleri düzenlerini genelde muhafaza ederlerdi. Antikçağda yakın savaş konusunda, Roma ordusundaki askerlerle boy ölçüşebilecek savaççı bulunmuyordu –özellikle de düşmanları arasında. Kuzey Avrupalı düzensiz birlikler, kalabalık gruplar halinde savaşırdı. Savaşta asla sağ çıkamayan ön saflar, son nefeslerine kadar çarpışırken, arka saftaki askerler düşmana erişmeyi bile başaramazdı. Ya hafif zırlı ya da çıplak olur, iki elleriyle kullandıkları uzun kılıç veya kargılarla savaşırlardı. Kılıçlarını savurabilecekleri boşluğa sahiplerse, darbeleri ölümcül olurdu, fakat ne kadar yaklaşırlarsa, Romalıların, kendi koltukaltlarına saplayacakları kılıçlara karşı (standart Roma dövüş tekniği) o kadar savunmasız hale gelirlerdi. Roma generali Germanicus, askerlerine Cermenleri şöyle anlatmıştı: “Aralıksız hamle yapın ve yüzlerine nişan alın. Cermenler göğüs zırhı ya da miğfer giymez. Demir veya deriyle güçlendirilmemiş kalkanları da, ya sazdan örmedir ya da boyalı tahtadır. Sadece ön saflar mızrak kullanır, geri kalanlar ise sopa ya da hançerle savaşır. Fiziksel olarak yenilmez görünür ve kısa bir süre için iyi savaşır, ama yaralandıklarında, komutanlarına aldırmandan hemen ve utanmadan kaçarlar. Kazandıklarında ne insanların ne de Tanrı'nın kanunları-

na saygı duyarlar, ama yenildiklerinde panik içinde kaçarlar.”

Romalı komutanlar Helen, Kartaca, Roma strateji ve taktikleri ile, sürpriz, toplanma ve manevra gibi konuların açıklandığı askeri kitapları okurdu. Kitaplarda okuduklarını uygular ve ihtiyaca göre lejyonerleri, yardımcı birliklerle desteklerdi. Lejyonun standart düzeni, “kama” düzeninde dizilmiş iki ya da üç saf halindeki kohorttu –birlikler düşman hatlarına doğru ilerler; düzenin bozulmamasına gayret edilir ve rakibe cepheden ve cenahlardan hücum edilirdi. Süvari, çoğunlukla kanatları korumak için kullanılsa da, zaman zaman Helen dönemindeki rolünü de üstlenirdi. Benzer şekilde, Romalı bir komutan, ağır süvarilerin hücumunu durdurabilmek için, birliklerini, uçları düşmana bakan hilal şeklinde dizmişti. Okçularla desteklenen kargılı askerlerden oluşan bir saf, lejyonların önüne yerleştirildi ve hilalin uçlarına yerleştirilen *carroballistai*, düşmanı ateş altına aldı. Roma ordusu, *carroballistai*’leri, Helen ordularının kullandığı her şekilde, hatta daha fazlasıyla kullanmıştı. Bir *carroballistai* dakikada üç ok fırlatabilir ve bu oklar, 300 yarda uzaktan kalınları delebilirdi. Bunlar, kullanılmaya hazır olarak arabalarla taşınır ve topçu görevi görürdü. Roma ordusu, uzun ve açık bir ateş hattı tesis edecek olan *carroballistai*’leri genelde ön safa yerleştirir ve düşmanı, hücumla kalkmak ya da bekleyip ölmek arasında seçim yapmaya zorlardı. Napoleon’a kadar hiçbir Avrupa ordusu, Roma ordusunun sahip olduğu ateş desteğine sahip olmayacaktı.

Roma ordusu etkileyiciydi, ama yenilmez değildi. Arazi ve düşman gibi engeller Ren ve Tuna nehirlerinin ötesinin, Sahra, Arabistan, İskoçya ve Sudan’ın fethini engellemişti. Ortadoğu’nun çöl ve dağlarında, Part askeri sistemi, nitelik açısından Roma’yla boy ölçüşebilecek seviyedeydi. Örneğin, MÖ 53 yılındaki Carrhae Savaşı’nda, zırhlı Part süvarileri, 45.000 Roma askerini yanaşık düzende savaşmak zorunda bırakmıştı. Develerle taşınan okçularla ikmal edilen atlı okçular, bu sıkışık durumdaki orduya her yandan ok yağdırıyordu. Romalılar beklerse ölecek; hücumla geçerse, kaçarken kendisini takip eden düşmana ok atma konusunda uzman olan düşmanın tuzağına düşmüş olacaktı. Sonraki yedi yüzyıl boyunca Romalılar, Partlara ve onların halefi Sasanilere karşı çok fazla savaş kaybetmemişti. Roma, çok sayıda süvari sayesinde, bu düşmanların üstesinden gelebiliyordu, yine de kurak arazi taktiği veya yıpratma savaşları sonucunda, er geç geri çekilmek zorunda kalıyordu.

Roma, artık daha fazla yayılamayacağını anlayınca, tarihteki en iyi savunma sistemlerinden birinin inşasına girişti. Sahra ve Arap sınırı, vahalarda kurulu kalelerle denetim altına alındı; güçlü kaleler, Part sınırını gözetlemek-

teydi. Hadrian Duvarı ise, İskoç sınırı üzerinde 73 mil boyunca, bir kıydan diğerine uzanıyordu. 2.5 metre genişliğe ve 7 metre yüksekliğe sahip bu duvar boyunca, kuzeyden gelecek saldırılara karşı, birkaç milde bir, her biri 9 metre genişliğinde ve 3 metre derinliğinde hendekle korunan kaleler yerleştirilmişti. Daha zayıf ve az gelişmiş olsa da, benzer bir sistem (3 metre yüksekliğindeki kazıklarınla inşa edilmiş ve garnizonlarca desteklenen bir duvar), Ren ve Tuna sınırını korumaktaydı. Bu tahkimli bölgeler, düşmanı, imparatorluğun sınırları dışında tutuyordu. Bu garnizonların mevcudunun ancak yüzde onu bu tahkimatlarda görev yapar, kalanları ise ihtiyat kuvveti olarak beklerdi. Bu sistem sayesinde, küçük saldırılar önlenmiş ve büyük gruplar halinde saldırmak zorunda kalan düşman, daha sınıra varmadan imha edilmişti. Birlikler, yollarla ve sancak ile ateş kullanılarak verilen işaretlerle iletişim kurardı; tehlike ortaya çıkınca işareti gören ihtiyat birlikleri, derhal harekete geçerdi. Süvariler küçük grupları tuzağa düşürürken, lejyonlar açık alanda –Roma'nın tercih ettiği savaş alanı– büyük düşmanların karşısına çıkardı. 50.000 mil taş döşeli ve 200.000 mil toprak yol, Roma'ya, kuvvetlerinin büyük bir bölümünü (60.000-150.000 kişi arası sefere hazır asker) tek bir düşmana yönlendirebilme imkânı sağlıyordu.

MS 200'lerde, bir yandan içte istikrar, dışta güvenlik ortadan kalkarken; diğer yandan da Augustus sistemi çöktü. İç savaşlar devleti zayıflatıyordu; Romalı diplomatlar ise, düşmanlarını birbirine düşürme yeteneklerini kaybetmeye başlamıştı. Sasani İmparatorluğu ve Avrupalı "barbarlar," daha güçlü ve daha saldırgan hale gelerek, eşzamanlı ve büyük saldırılara girişmeye başladı. Augustus'un ağır piyadeden oluşan merkezi ordusu, bu tehditlerle başa çıkabilecek güçte değildi. Bir lejyon, sefer mevsiminde imparatorluğun bir ucundan diğerine gidebiliyor olsa da, bunların hiçbirisi, Avrupa ve Asya'yı aynı zamanda koruyabilecek güçte değildi. Roma, düşmanlarıyla artık eskisi gibi teke tek savaşmıyordu; tehlike her yerdeydi ve Roma'nın askeri gücü zayıflamıştı. İki Roma ordusu yok edilmiş ve beraberinde, iki Roma imparatoru öldürülmüştü. Persler Asya'yı, "barbarlar" ise Avrupa'yı harap etmekteydi.

Bu tehlikelerle başa çıkmak için ellerinde bulunan ordu, eskisinden daha masraflı ve daha yetersizdi. MS 320 yılına gelindiğinde, Roma, artık gittikçe militarist bir yapıya bürünmüştü. Vergiler artırıldı, tüm askerlerin oğulları orduya alındı ve kitlesel askere almalar gerçekleştirildi. İmparatorluk, aynı anda tüm eyaletleri birden savunabilmek için ikiye; ordu ise birkaç yerel garnizona ve iki tür askere bölündü. *Limitanei*'lerin (sabit birlikler) görevi, sınırları küçük akınlara karşı savunmak ve *comitatense*'ler (sefer kuvvetleri) bölgeye ulaşan kadar, büyük grupları oyalamaktı. Ordunun mevcudu iki katına çıkarılırken, lejyonlar kadar, süvarilere de ağırlık verildi. Atların getirdi-

ği fazladan maliyet ve yolsuzluklar nedeniyle, söz konusu 600.000 asker, Augustus'un ordusundan üç kat daha pahalıya mal oluyordu, ama bu ordu da, Augustus'un ordusu gibi, sınırları korumayı başaramamıştı. Maliyetler arttıkça, gelir azaldı. Yağmalanan bölgeler, önceden ödedikleri verginin ancak onda birini ödeyebiliyordu. Roma, birliklerine –özellikle *limitanei*'lere– artık para yerine ürünle ödeme yapmaya başladı. Askerlerin maaşları azaldı; elbette, sadakatleri ve yetenekleri de...

İmparatorluk, 150 yıllık belirsizliğin ardından, MS 378 yılında Adrianople (Edirne) Savaşı'nda ordusunu kaybettikten sonra bir daha kendisini toparlayamadı. Bu tarihten sonra “barbarlar,” imparatorluk topraklarına kalıcı olarak yerleşti ve hatta kimi zaman imparatorluğun müttefiki (*foederati*) olarak hizmet verdi. Roma iç savaşla mücadele ederken, diğer “barbarlar” sınırları zorlamaya devam ediyordu. *Comitatense*'lerin kayıpları fazlasıyla arttı ve artık bir etkinlikleri kalmadı. MS 395-425 yılları arasında, *comitatense*'lerin büyük bir kısmı, yeni terfi ettirilmiş *limitanei*'ler ya da askere alınmış “barbarlar”dı. İnsan gücü açığı had safhaya ulaşan Roma; köleleri, “barbar” esirleri ve hatta kendi isteğiyle başparmaklarını kesenleri bile çaresizce askere almaya başladı. Adrianople'in ardından, Roma süvarisi hizmet vermeye devam ederken, piyadelerin niteliği iyice düştü. Çoğu, dağınık ve disiplinsiz falankslar şeklindeki *foederati*'lerdi. Romalılar, hâlâ yakın savaş düzeninde dövüşüyor olsa da, kendilerini güçlü kılan disiplin ve taktikten artık eser kalmamıştı –çoğu zırh bile giymiyordu.

Roma çöktü, çünkü ordusu başarısız oldu. MS 360 yılında, Romalılar, barbarların sayısını üçe katlamıştı. 30 yıl sonra “barbarlar”dan daha iyi durumda değillerdi ve sayıları da daha azdı. Roma, MS 378 yılına kadar, 65.000 ya da daha fazla mevcutlu bir sefer kuvvetine sahip olabiliyordu. Sonraki yüzyıl boyunca, Roma orduları (60 milyonluk nüfustan) 4.000-25.000 kişi arasında değişiyordu; Doğu İmparatorluğu ise, bazen 40-100.000 arasında askeri savaş alanına sürebiliyordu. Roma askerinin yüzde 66'sı *limitanei*'ydi. Geri kalanların büyük bir kısmı, şehir ve eyaletlerde görev yapıyordu. Roma'nın düşmanları, her zaman imparatorluğun küçük bir bölümüne tüm güçleriyle saldırır ve kazanırlardı. 50.000 askerlik bir birlik, Adrianople'da Romalıları mahvetmeyi başarmış; 25.000 askere sahip kabileler, önemli eyaletleri ele geçirmişti.

Başı İmparatorluğu, MS 400-450 yılları arasında dağıldı. Özellikle MS 400-410 arasında, Roma askeri sistemi açısından her şey kötü gitti. *Limitanei*'ler, ne *comitatense*'ler tarafından desteklendi ne de devletten maaşlarını alabildi. Bunlar bir süre sonra köylü milis kuvvetlere dönüştü ve sınırları değil

de, kendi çiftliklerini korumaya başladı. Sınır savunması ve ordunun büyük bir kısmı dağıldı. Galya ve İtalya'da en fazla 75.000 *comitatense* bulunuyordu ve buralarda bile, ordu ve garnizonların sayısı 5.000'i geçmiyordu. İtalya'da, Roma askeri kadar, *feoderati*'ler de mevcuttu. Batı İmparatorluğu, MS 405-407 yılları arasında, Doğu İmparatorluğu'yla girdiği iç savaşa hazırlanmak üzere, Britanya ve Galya'daki askerlerinin bir bölümünü geri çekti. Bu eyaletlerde kalan Roma kuvvetleri ayaklandı; "barbarlar"dan oluşan kalabalık bir müttefik ordusu ise, Batı Avrupa'daki tüm savunmayı ezip geçti ve Ren'i aştı. İç çekişmelerden istifade eden diğer bir ittifak kuvveti de İtalya'ya girdi ve oradaki *feoderati*'lerle birleşti. 5 yıl içerisinde Roma yağmalandı ve Britanya ile birlikte Galya, İspanya ve Balkanlar'ın büyük bir bölümü elden çıktı. Büyük şehirler, ilkel kuşatma silahlarına sahip düşmanlarına teslim oldu. "Barbarlar" yayıldıkça, Roma'nın kaynakları tükendi. Artık ne insan ne de para kalmıştı; nihayetinde, Roma İmparatorluk Ordusu, beraberinde imparatorluğu da götürerek ortadan kalktı.

Okuma Önerileri

Klasik dönemde savaş ve toplum arasındaki ilişkiye ilişkin çalışmalara temel oluşturabilecek, Yunan ve Roma dönemlerine ait çok sayıda birincil tarihsel kaynak mevcuttur. Bunlar arasında şunları sayabiliriz: Herodotus, *The Histories*, çev. Aubrey de Selincourt ve A.R. Burn; Thucydides, *The Peloponnesian War*, çev. Rex Warner; Xenophon, *The Persian Expedition*, çev. Rex Warner ve *Hellenica*, çev. Carleton L. Brownson; Arrian, *The Campaigns of Alexander*, çev. Aubrey de Selincourt; Polybius, *The Rise of the Roman Empire*; Livy, *The War with Hannibal*, çev. Aubrey de Selincourt ve *Rome and the Mediterranean*, çev. Henry Bettenson; Julius Caesar, *The Conquest of Gaul*, çev. S.A. Handford ve *The Civil War*, çev. Jane F. Mitchell; ve Tacitus, *The Histories*, çev. Kenneth Wellesley.

Klasik savaş ve topluma ilişkin iki yararlı çalışma için bkz. Arthur Ferrill, *The Origins of War, From the Stone Age to Alexander the Great* (Londra, 1985); ve, hatalarına ve abartılarına rağmen, Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *From Sumer to Rome, The Military Capabilities of Ancient Armies* (New York, 1991).

Klasik Yunan'da savaş, ordu, devlet, siyaset ve toplum arasındaki ilişkilere dair temel çalışmalar için bkz. W. Kendrick Pritchard'ın dört ciltlik olağanüstü eseri *The Greek State at War* (Berkeley, 1971-85); ve Victor Davis Hansen, *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (Londra, 1991). Roma dönemi için bkz. J.B. Campbell, *The Emperor and the Roman Army, 31 B.C.-A.D. 235* (Oxford, 1984); Roy W. Davies, *Service in the Roman Army* (Edinburgh, 1989); P.A. Holder, *The Roman Army in Britain* (Londra, 1982); Ramsay MacMullen, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire* (Cambridge, Mass., 1963); ve Nathan Rosenstein, *Imperatores Victi, Military Defeat and Aristocratic Competition in the Middle and Late Republic* (Berkeley, 1990).

Konuya oldukça yararlı bir giriş için bkz. *The Greek and Macedonian Art of War* (Berkeley, 1957). Yunan savaş sistemine ilişkin bazı iyi çalışmalar için bkz. J.K. Anderson, *Military*

Theory and Practice in the Age of Xenophon (Berkeley, 1970); Victor Davis Hansen, *The Western Way of War, Infantry Battle in Classical Greece* (New York, 1989); Victor Davis Hansen, *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (Londra, 1991); ve J.F. Lazenby, *The Spartan Army* (Warminster, 1985). Makedon ordu sistemine ilişkin bazı çalışmalar için bkz. J.R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism* (Londra, 1968); A.B. Bosworth, *Conquest and Empire, The Reign of Alexander the Great* (Cambridge, 1988); ve N.G.L. Hammond, *The Macedonian State, Origins, Institutions and History* (Oxford, 1989). Büyük İskender'in seferlerine ilişkin en iyi çalışma için bkz. J.F.C. Fuller, *The Generalship of Alexander the Great* (Londra, 1960). Helenistik dönemde savaş konusu pek iyi işlenmemiştir. Konuya ilişkin standart metin, W.W. Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments* (Cambridge, 1930), eski bir tarihte yazılmıştır ve birçok hatayla doludur. Bu genel konuya ilişkin en iyi çalışmalar şunlardır: Bezalel Bar-Kochva, *The Seleucid Army, Organisation and Tactics in the Great Campaigns* (Cambridge, 1976); Richard A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State* (Berkeley, 1990) ve *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism* (Leiden, 1995). Pön Savaşları'na ilişkin en iyi çalışma ise şudur: Brian Cavan ve J.F. Lazenby, *Hannibal's War, A Military History of the Second Punic War* (Warminster, 1978).

Roma ordusuna ilişkin standart çalışmalar: Michael Grant, *The Army of the Caesars* (New York, 1974); Lawrence Keppie, *The Making of the Roman Army, From Republic to Empire* (Londra, 1984); ve Graham Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.* (Londra, 1979). Roma strateji ve askeri çöküşüne ilişkin en iyi çalışmalar: Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire, From the First Century A.D. to the Third* (Baltimore, 1976); A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*, 2 cilt (Oxford, 1964); ve Arthur Ferrill, *The Fall of the Roman Empire, the Military Explanation* (Londra, 1986).

Antik kuşatma, tahkimat ve savunma sistemleri ile, bunların savaş ve stratejideki yerine ilişkin en iyi çalışmalar için bkz. Edward Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire* (Baltimore, 1976); E.W. Marsden, *Greek and Roman Artillery, Historical Development* (Oxford, 1969); ve Josiah Ober, *Fortress Attica, Defence of the Athenian Land Frontier, 404-322 B.C.* (Leiden, 1985). Antik deniz savaşlarına ilişkin nispeten daha az çalışma yapılmış olsa da, bu konuda da mükemmel eserler verilmiştir: Lionel Casson, *The Ancient Mariners, Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times* (New York, 1959) ve *Ships and Seamananship in the Ancient World* (Princeton, 1971); Borimir Jordan, *The Athenian Navy in the Classical Period, A Study of Athenian Naval Administration and Military Organisation in the Fifth and Fourth Centuries B.C.* (Berkeley, 1972); J.H. Thiel, *A History of Roman Sea-Power Before the Second Punic War* (Amsterdam, 1954) ve *Studies on the History of Roman Sea-Power in Republican Times* (Amsterdam, 1946); ve, tüm tuhafılıklarına rağmen, H.T. Wallinga, *Ships and Sea-Power Before the Great Persian War, The Ancestry of the Ancient Trireme* (Leiden, 1993).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

GÖÇLER VE İSTİLALAR

Hunlar, Gotlar, Bizanslılar, Araplar, Vikingler ve Macarlar, MS 300-1000

Bu bölümde, Roma'nın dağılıp süreci ve onun halefi olan Bizans İmparatorluğu ele alınacaktır. Bunu takiben, Arap İmparatorluğu'nun doğuşuna ve Avrupa'ya yönelik Viking ve Macar istilalarına değinilecektir. Barbarların savaş taktikleriyle Romalılarınki birbirinden oldukça farklıydı ve iki taraf da birbirinden çok şey öğrenmişti.

Savaştan edinilen deneyim, savaşa katılanlar için oldukça yıkıcı olsa da, barbarlar için fazlasıyla öğretici olmuş ve onlarda, yeni teknolojiler –özellikle kuşatma araçları alanında– ve lojistik desteğin önemine dair bir bilincin oluşmasını sağlamıştı. Bizans, disiplinli bir ordu kurarak geniş topraklarını korumak için etkili bir savunma stratejisi uyguladı. Diğer yandan, daha küçük Arap orduları, hız ve sürpriz etkenlerinden ve bölgedeki büyük güçlerin zayıf bir dönemine denk gelmiş olmanın avantajından yararlandı. Vikingleri güçlü kılan ise, insanların onlara karşı duyduğu korkuydu; Vikingler, bu korkuyu haraç toplamak için kullanıyordu. Savaş taktikleri, bilinenden farklıydı; sahile ulaşmak için gemileri kullanır, atlarla iç bölgelere ilerler ve ardından atlarından inerek savaşırlardı. Son olarak, Macarlar, adaptasyon ve bunun sonucunda üstün taraf olmanın en iyi örneklerinden birini vererek, Vikingler gibi, saldırdıkları toplumların parçası haline geldiler. Tüm bu güçler ve istilalar Roma'nın yıkılıp sürecini hızlandırdı, yerleşik toplumları yıpratarak kor-

kuya ve kan dökülmesine yol açtı. Askeri açıdan piyade her zaman hazır olsa ve kuşatma tekniklerine her zaman ihtiyaç duyulsa da, süvari önplana çıkmaya başladı.

MS ikinci yüzyılın son çeyreğinde çok sayıda Cermen kabilesi göç etmeye başladı. Bunun nedeni, iç karışıklıklar ve savaşta esir düşenlerle takas edebilmek için yiyecek, ganimet ve köle ele geçirme ihtiyacıydı. MS beşinci ve altıncı yüzyıllara gelindiğinde, Ostrogotlar ve Vizigotlar olarak ikiye ayrılan Gotlar, savaşarak İtalya, Yunanistan, Güney Fransa ve İspanya'ya doğru ilerledi; Anglolar, Saksonlar ve Jutlar Britanya'yı işgal etti; Vandallar Almanya ve Fransa'yı yerle bir ederek İspanya'nın bir bölümüne ve Kuzey Afrika'nın verimli topraklarına yerleşti; Burgundlar Burgundiya'ya yerleşti, Lombardlar Kuzey İtalya'yı işgal etti ve Franklar bugün Fransa olarak bilinen bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirdi. Bu gruplar, kimi zaman birbirleriyle ittifak yaptılar, kimi zaman ise hem birbirleriyle hem de, barbarlara karşı böl-yönet politikası uygulamış olan, Roma'dan kalanlarla savaştilar. Fakat içlerinde en korkulana, MS dördüncü yüzyılda Ostrogotları hâkimiyetleri altına alan, Vizigotları ise Roma sınırına süren ve beşinci yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey İtalya'ya gözlerini diken Asyalı Hunlardı.

Hunların gelişi, hem Romalılar hem de Gotlar için tam bir sürpriz olmuştu –Hunlar çok çirkin, farklı ve insana pek benzemeyen varlıklar olarak tasvir edilmişti. Üstelik ilk zamanlar süvari merkezli savaş taktikleriyle başa çıkmak oldukça güçtü. Dördüncü yüzyıl yazarı Ammianus'a göre, Hunlar:

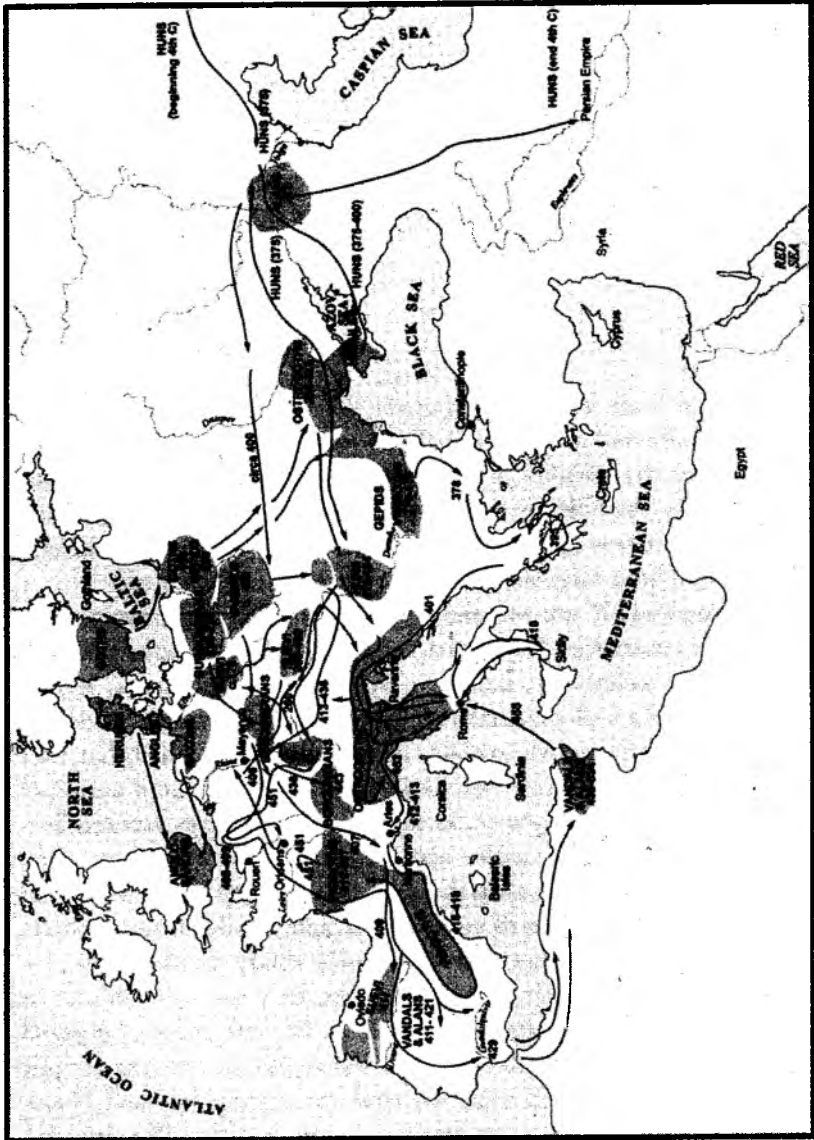
... aniden küçük gruplara bölünür [her biri ayrı bir kabile] ve saldırdılar, dağınık düzende her an her yönden saldırıp hasımlarını yok ederlerdi; olağanüstü şekilde hızlı olduklarından, bir mevziye ya da kampa saldırdıklarında gereken tedbiri almaya zaman olmazdı. Bu yüzden hiç düşünmeden, onlara savaşçılarım en korkuncu diyebilirim. Uzak mesafeden, keskin kemik uçu oklarla saldırdılar [atlı okçu]... ardından açılan gediklerden hücum edip yaşamlarını hiçe sayarak ellerinde kılıç düşmana dalarlar. Kement kullanarak hasımlarını hareketsiz hale getirir ve kaçmalarını ve savaşmalarını engellerler.

Diğer bir deyişle, Hunlar, hızla hareket ederek düşmanlarını ok yağmuruna tutup dağıtan, ardından hızla yaklaşip atlarından inerek demir kılıçlarıyla, savaşa yaya olarak devam eden, düzenli kabile birliklerinden oluşmuş ilk atlı okçulardı. Kılıçlarını muhtemelen takas yoluyla alıyorlardı, ama kendi yapımları olan, kement ve ağır süvari için uzun mızraklar da kullanmışlardı. Fakat tartışmasız en etkili silahları, kemik uçu oklar atan karma yaylarıydı. Bu oklarla, 60 metreden isabetli atış yapmak mümkündü; okların etkili menzili

175 metreydi. Bu silah, Hunların son derece dayanıklı ve hızlı göçebe atlarıyla birleşince, ortaya yenilmez bir kuvvet çıkmış oluyordu. Taktiksel olarak, eski göçebe taktiği olan sahte ricatı kullanır, düşmanı pusunun içine çekerlerdi. Akınlarda, sayıları 200-1.200 arasında olan küçük birlikler kullansalar da, tüm Roma kaynaklarının Hunlardan dehşet içinde bahsetmesinden anlaşılabilir ki, korku verici fiziksel görünümleri ve dağ sıçanı derisinden yapılmış giysileriyle savaşlarda psikolojik bir üstünlüğe sahiptiler. Hunların diğer bir avantajı da, beşinci yüzyıldaki gelişlerinin, hem Ostrogotlar hem de Batı Roma'nın alt tabakasından ezilen insanlar arasında memnuniyetle karşılanmasıydı. Çok sayıda köle, madenci ve tarım işçisi Roma boyunduruğundan kurtularak Hun kuvvetlerine katılmıştı. Böylece, Hunların etkisi, 420'li yıllarda birbirinden bağımsız Hun boyları arasında bir konfederasyon kurulmasıyla oldukça arttı –özellikle 435 yılından sonra– ve bu sayede, Hunların kralı Attila, planlı seferler düzenleyebilecek bir güce erişmiş oldu.

Attila, “büyük kafalı, esmer tenli, küçük ve içeri çökük gözlü, düz burunlu, seyreker sakallı, geniş omuzlu, kısa kare vücutlu ve yol açtığı dehşetten zevk alıyormuşçasına gözlerini öfkeli bir ifadeyle hareket ettiren” bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Fakat Attila, Hun konfederasyonunun devamını sağlaması ve yetenekli bir general olmasına ilaveten, diplomasi alanında da oldukça başarılı bir liderdi. Örneğin, Romalılarla çoğunlukla müttefik kalmayı tercih etmişti: 436 yılında Burgundiya'ya karşı Batı Roma'nın yanında savaştı ve Doğu Roma'dan da her yıl yüksek miktarda vergi aldı. Gerçekte, Attila ve Batı Roma İmparatorluğu'nun generali Aetius arasında dostluğa dayalı bir ittifak söz konusuydu ve Attila, Aetius'a kendi egzotik kölesini –Faslı bir cüce– hediye olarak göndermişti. Diğer bir örnekte de, Hunlar, Romalıların başka bir yerde savaşmakta olduklarından müdahale edemeyeceklerini bildikleri için, 441 yılında Tuna bölgesine sefer düzenleyerek başarılı olmuşlardı. Benzer şekilde, Attila, güçlü Vandalları diplomasi yoluyla, müdahale etmemeleri konusunda ikna edip, Ostrogotlarla ve bazı Burgundlar, Alanlar ve Franklarla ittifak yaptıktan sonra, 451 yılında Galya'ya bir sefer düzenlemişti. Fakat sefer başlarda iyi gitse ve Metz, Strasbourg, Reims, Köln, Worms ve Trier Attila'nın eline geçse de, Hunlar, 451 yılında Chalons'ta Aetius komutasındaki Roma kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı, en azından geri çekilmeye zorlandı.

Attila ve Hunlar, artık geleneksel savaş taktikleriyle savaşmıyordu. Çünkü Avrupa'da Hun atları için gereken büyüklükte otlaklar bulunmuyordu, Orta Asya'da ise her binicinin on atı bulunurdu. Bu açıdan bakıldığında, 10.000 kişilik bir ordunun 100.000 ata yetecek genişlikte otlağa ihtiyacı vardı ve Avrupa coğrafyası bu tür bir ihtiyaca cevap vermeye uygun değildi. Bu neden-

Harita 4: Geç Roma İmparatorluğu Döneminde Göçler

le, Avrupa'daki Hun ordusu, hâlâ seçkin bir atlı okçu birliğine sahip olsa da, ordunun büyük bir kısmı, takasla alınmış ya da savaşlarda ele geçirilmiş silahları kullanan okçu ve piyadelerden oluşuyordu. Ayrıca Attila'nın Cermen ve Ostrogot müttefikleri de piyadeydi. Rivayete göre, Chalons'ta Romalı, Frank, Alan ve Vizigotlardan oluşan müttefik ordu tarafından yenilgiye uğratılan Attila, kampına dönmüş ve şayet saldırıya uğrayıp teslim olmak zorunda kalırsa, at eyerlerinden yapılmış bir yığının üzerinde kendisini ateşe vereceğini söylemişti. Eğer bu doğruysa, Hun ordusunda o tarihte hâlâ çok sayıda süvari bulunuyordu. Fakat her şeye rağmen, Hunların artık önceki yüzyıldaki yenilmez atlı okçular olmadıkları ortadaydı. Hunların öğrenmek zorunda olduğu diğer bir savaş türü de kuşatmaydı. Bu alanda bir bilgileri yoktu ve Romalı tutsak ve firarilerin bilgilerine ya da 452 yılında Aquileia'da olduğu gibi, kuşatma tekniklerini bilen kabilelere güvenmek zorundaydılar. Hunların, şehirleri hile, rüşvet ve açlığa terk ederek de aldıkları bilinmektedir. 451 yılında Orleans kuşatmasında şehir surlarına çıkmak için rampalar inşa etmiş ve, Tourslu Gregory'ye göre, güçlü koçbaşları kullanmışlardı. Fakat Hunların asıl silahı, tıpkı Asurlular gibi, insanlar arasında yaydıkları korkuydu. Kimi şehirlerde taş üstünde taş bırakmaz –İtalya'da Aquileia şehrinde olduğu–, şehir muhafızlarını kılıçtan geçirir ve tüm şehir sakinlerini köle olarak satarlardı. Bunun üzerine, diğer şehirler, benzer bir akıbetle karşılaşmamak için, onları ufukta görünce korkudan hemen teslim olurlardı. Bu durum, İtalya seferi sırasında Attila'nın yanında yer alan Milano, Verona, Pavia ve Ticinum için de söz konusuydu.

Hatırlanacağı gibi, Attila, Chalons'ta kampına çekilmek zorunda kaldığında, Aetius'un kendisini takip edeceğini zannetmişti. Bu kamp, yük arabalarının daire şeklinde dizilmesiyle kurulmuştu; Hunlar, bu geleneksel barbar taktiğini muhtemelen Gotlardan öğrenmiş ve eskisi kadar hareketli olamadıkları Avrupa'da uygulamaya başlamışlardı. Aetius, Attila ve ordusuna Chalons'tan çekilmesi için fırsat verdi –belki de başka şansı yoktu– ve nihayetinde Attila, 452 yılında bu sefer de Kuzey İtalya ve Roma'ya yöneldi. Başlarda çok başarılıydı ve Roma'nın sonu gelmiş gibi görünüyordu. Fakat yetersiz erzak, orduda baş gösteren hastalık ve Doğu Roma'nın Tuna üzerinden, Hunların gerisine ve asıl nüfusunun yaşadığı bölgeye saldırması Attila'yı geri çekilmek zorunda bıraktı. Üstelik, Aetius, Hunları kıtlık ve hastalıkla yüz yüze bırakmış ve Roma'yı kurtarmak gayesiyle tüm Kuzey İtalya'yı boşaltmıştı. Roma kurtuldu ve Attila, ertesi yıl İldico adında yeni bir kadınla evlendi. Düğünde eğlenceyi fazla kaçırın Attila, o gece burun kanaması ya da aşırı kanama nedeniyle, belki de sarhoşken kendi kanı içinde boğularak hayatını kaybetti. Böylece Hun konfederasyonu dağıldı ve Hun tehdidi ortadan kalktı.

Batı (ve Doğu) Roma İmparatorluğu'na yönelik Hun saldırıları, çok sayıda barbar saldırının sadece küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Roma, 410 ve 563 yılları arasında 8 kez kuşatılmış, 6 kez de ele geçirilmişti. Beşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Roma İmparatorluğu, çeşitli barbar grupların "eline geçmişti" (Roma ordusunun büyük kısmı barbarlardan oluşuyor olsa da) ve İtalya'nın büyük bir kısmı Gotların idaresi altındaydı. Gotların bir kısmı, Hunlar nedeniyle Roma'nın Tuna savunmasını aşarak karşıya geçmek zorunda kalmış; diğerleri ise, kendilerini müttefik olarak kabul eden Roma tarafından iskân edilmiş ve Roma ordusunda görev almaya başlamışlardı. Az sayıda yetenekli süvariye sahip olsa da, büyük bölümü piyadeden oluşan Got ordusu, Roma imparatoru Valens'i 378 yılında Adrianople'de bozguna uğrattı. Got piyadesi kılıç, kalkan, mızrak ve sopalarla savaşırdı. Sadece Got komutanları zırh giyerdi; taktikleri ise, önce alçak sesle başlayıp ardından gök gürlütüsüne dönen bir marş (*barritus*) eşliğinde, dalgalar halinde (gerçekte derin bir falanks) doğrudan düşmanın üzerine hücum etmekte. Fakat Gotlar, zaman içerisinde savaşlarda ele geçirdikleri ya da satın aldıkları Roma silahlarını kullandılar, okçu birliklerinden yararlanmaya başladılar ve 400'lü yıllardan sonra da süvari sayısını artırdılar. Diğer bir deyişle, orduları, her ne kadar lojistik ve kuşatma teknikleri yönünden zayıf olsa da, Roma ordusuna benzemeye başladı. Üzengi kullanmayan Got süvarisi, büyük mızrak (*contus*), kılıç ve kalkan taşır, zırh giyerdi. Süvarilerin taktikleri, kanatlardan saldırmak ve sahte ricat uygulayarak geri dönüp birden saldırmaktı. Got piyadesi, beşinci ve altıncı yüzyıldan itibaren, iki elle kullanılan *contus*, kılıç, kalkan kullanmaya ve deri zırh giymeye başladı. Ayrıca, düşman süvarilerine karşı zayıf ve yavaş hareket eden okçu birlikleri de bulunuyordu. Gotlar, Romalılarla olduğu kadar, diğer barbarlarla ve kendi aralarında da savaşıyorlardı; fakat 497 yılında İtalya kralı olarak kabul edilen Ostrogot lideri Büyük Theodoric, 511 yılında Vizigotların da kralı oldu. Devlet idaresi ve kanunlar konusunda Roma'yı taklit ediyordu, ne var ki 526 yılında ölümüyle birlikte Got birliği dağıldı ve Kuzey İtalya Lombardlar tarafından işgal edildi. Fakat Batı ve Doğu Roma'ya yönelik savaş diğer Ostrogot liderlerce –Vitigis (536-40), Totila (541-52) ve son olarak Teja (552)– sürdürüldü.

Got Savaş Tarzı:

Roma Kuşatması (537-38) ve Busta Gallorum Savaşı (552)

Doğu Roma imparatoru Justinianus (527-65), bu Got krallarının karşısına, 533 yılında yetenekli generali Belisarius'u çıkardı. Belisarius, önce hızlı bir şekilde Kuzey Afrika'daki Vandal Krallığı'nı ortadan kaldırdı, ardından da

Sicilya üzerinden İtalya'daki Gotların üzerine yürüdü. Napoli kuşatılarak ele geçirildi, ardından Roma da fazla sorun çıkarmadan teslim oldu, ne var ki bu sefer Ostrogotların askeri lideri ve kralı Vitigis, 537 yılının Şubat ayında Roma'da Belisarius'u kuşattı. Procopius'un söylediğine göre, Gotlar, önce şehre su sağlayan su kemerlerini tahrip ederek hem şehrin suyunu kesmiş hem de su kemerleriyle taşınan su vasıtasıyla çalışan ve un öğütmekte kullanılan değirmenlerin çalışmasını engellemişti. Bunun üzerine Belisarius, su değirmenlerini Tiber Nehri'ndeki teknelerin üzerine yerleştirdi ve un öğütmek için nehrin akıntısını kullanmaya başladı. Gotlar ise, bu değirmenlerin de çalışmasını engelleyebilmek için, Roma askerlerinin cesetlerini nehre atmaya başladı. Fakat Belisarius, nehre zincir gerekerek bu cesetlerin değirmenlere ulaşmasını önlemeyi başardı. Tiber Nehri şehre gereken içme suyunu da sağlamaktaydı ve nehirden uzak olanlar için yeterli sayıda kuyu mevcuttu. Tehdit oluşturabilecek diğer bir kaynak olan kanalizasyonlar ise, doğrudan Tiber Nehri'ne boşaltıldığından, Gotların buradan şehre girmesi mümkün görünmüyordu.

Vitigis, Roma çevresinde iyi savunulan yedi kamp kurdu, ne var ki şehrin kapladığı alan büyük olduğu için, burayı tam olarak çembere alamadığının farkındaydı. Romalılar, bu çemberdeki açıklardan istifade ederek özellikle geceleri şehre erzak temin etmeye devam ediyorlardı. Vitigis, şehre taarruz edebilmek için, Roma surlarının yüksekliğinde ve öküzler tarafından çekilen harp kuleleri, her biri 50 kişi tarafından idare edilen dört büyük koçbaşı ve çok sayıda merdiven yaptırdı. Ardından, şehri çevreleyen hendeği doldurmak için, adamlarına büyük miktarlarda ağaç dalı ve saz toplamalarını emretti. Bu sayede kuşatma araçlarının surlara yanaşması mümkün olacaktı. Elinde sadece 5.000 asker ve şehirden topladığı milisler olan Belisarius'un kuvvetleri, düşman karşısında oldukça zayıftı. Belisarius, taş ve ok fırlatan mancınıklar ve "kurt" denilen tamamı ahşap, garaj kapısına benzer bir şekli olan ve üzerinde sivri uçlar bulunan bir savunma silahının desteğiyle, düşmanıyla arasındaki sayı farkını dengelemeyi düşünüyordu. "Kurt" dış surla veya kale kapısına yerleştirilmişti ve düşman yaklaştığında, aşağı doğru hareket ederek altında kalanları eziyordu. Belisarius, ayrıca Roma vatandaşları ve milislerden savunma birlikleri oluşturdu ve aradaki sayı farkını kapamaya çalıştı –bu uygulama, şehir halkının moralini de yükseltmişti. Belisarius son olarak, şehirdeki erzakın tükenmesini engellemek için, tüm "yararsız tüketicilerin," yani şehrin savunulmasına faydası olmayan kadın, çocuk ve hizmetçilerin şehri terk ederek Napoli'ye gitmesini emretti.

Vitigis, kuşatmanın on sekizinci gününde kapılara, burçlara ve surlardaki bazı zayıf noktalara yönelik topyekûn bir taarruz başlattı. Vitigis, kuşatma

tecrübesi olmadığından, az sayıda harp kulesi inşa ettirmişti ve bu nedenle, kuleler, ancak bir ya da iki noktada surlara yaklaşmayı başarmıştı. Vitigis saldırının kalan kısmına koçbaşları, lağım tünelleri, merdivenler, kalkan duvarları ve –muhafızları surlardan uzak tutmak için– okçuları kullanarak devam etti. Procopius, Got harp kulelerinin, Belisarius’un kendisinin de yer aldığı Salarian kapısına yaklaşmasını şöyle tasvir eder: “Belisarius, askerlere ok atmaya başlamaları için emir verdi, ama yanındakilere sadece öküzlerle [kuleleri çeken] ok atmalarını emretti. Öküzler vurulunca, kuleler olduğu yerde durdu ve muharebe devam ederken düşman şaşkınlıktan bakakaldı. Bu şekilde, hem Belisarius’un savunmaya geçmek için neden düşmanın iyice yaklaşmasını beklediği anlaşıldı hem de gülmesinin nedeninin, öküzlerle surların dibine kadar yaklaşabileceklerini zannedecek kadar saf olan barbarlar olduğu görüldü.”

Buna karşılık olarak Vitigis, Salarian kapısında büyük bir kuvvet bıraktı ve bu kuvvetteki askerlere, boş yere saldırıp adam kaybetmektense, surlara ok yağdırarak muhafızları meşgul etmelerini emretti. Procopius’a göre, bu plan, ilginç bir kaza nedeniyle işe yaramamıştı: “İri yarı, kafasında miğfer olan ve *corselet* giyen bir Got savaşçısı (diğer bir deyişle kabile lideri), askerleriyle aynı safta kalmayı reddederek bir ağaca çıkmış ve surlara ok atmaya başlamıştı. Surlardaki makinelerden atılan bir ok, tesadüfen *corselet*’i ve adamın vücudunu delip geçerek adamlarla birlikte ağaca saplanıp kaldı. Bu manzaraya şahit olan Gotlar, korkuya kapıldı ve saflarını korumakla birlikte, savunmasının menzili dışına çıkarak, bu bölgeye saldırmaktan vazgeçti.” Procopius, belki de durumu dramatize ediyordu, çünkü Gotların, böyle basit bir nedenden dolayı çekilmesi pek mümkün değildi. Ama Gotların çekilişi, Belisarius’a, Salarian kapısından asker çekerek zayıf bir bölge olan Vivarium’a takviye gönderme imkânı sağladı; Romalılar bu bölgede vahşi hayvanları saklıyordu ve Vitigis, burada surları aşmayı başarmıştı. Belisarius, bu bölgede surları aşmayı başaran Gotları dar bir alanda kuşatırken, diğer yandan da kuvvetlerinin büyük bir bölümünü karşı saldırı (huruç) düzenlemek için topladı. Bu kuvvetlerle birlikte aniden kaleden çıkarak Gotları şaşırtmayı ve kuşatma araçlarını ateşe vermeyi başardı. Bu karşı saldırı, muhtemelen Belisarius’un savunma doktrininin bir parçasıydı, çünkü benzer bir hücum, Salarian kapısından da düzenlenmiş ve yine başarıya ulaşmıştı.

Vitigis’in saldırısı neredeyse başarıya ulaşıyordu, fakat ne şehri aç bırakmayı başarabilmiş ne de surları aşarak ya da rüşvet ve ihanet vasıtasıyla şehre girebilmişti. Vitigis’in, kuşatma tekniklerini bilmediği ortadaydı ve yeterli sayıda kuşatma aracına (ve belki de istihkâmçıya) sahip değildi. Oysa Belisarius, savunma adına ne yapması gerektiğini çok iyi biliyordu. Sonuç ala-

mayan Vitigis için, diplomasiye başvurmaktan başka çare kalmamıştı; sonuçta, Belisarius'a, takviye ve iase temin etmek için zaman kazandırmaktan başka işe yaramayan bir ateşkes ilan etti. Vitigis, şehir surları dışında Nero Ovası'nda büyük bir meydan savaşı girdi. Bu savaşta Got ordusu, merkezde kalabalık saflar halindeki piyade ve okçudan, kanatlarda ise çok sayıda süvariden oluşuyordu. Gotlar muharebeyi kazansa da, Belisarius'un birliklerinin şehre geri çekilmesini önleyemedi. Diğer yandan, takviye Roma süvarileri, kış ayları boyunca Gotlara arkadan saldırdı ve askerlerin eş ve çocuklarını ele geçirmeye başladı. Vitigis, Romalılar kendi başkenti Ravenna'ya yaklaşınca, 538 yılının Mart ayında Roma kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Procopius, Gotların bu kuşatma sırasında 30.000 asker kaybettiğini belirtse de, gerçek rakam muhtemelen 3.000 civarındadır.

Gotlarla Romalılar arasında yaşanan ve bölgeyi harabeye çeviren vahşi savaş, 539 yılında İtalya'nın Franklar tarafından işgaliyle sona erdi. Gotlarla Romalıların birbiriyle savaş halinde olmasını fırsat bilen Franklar, ganimet kazanma umuduyla her ikisine birden saldırdı. Frank ordusunun tamamı kılıç, kalkan ve fırlatma baltası taşıyan piyadelerden oluşuyordu. Liderleri Theudebert'in muhafızlığını yapan ve kısa mızrakla donanmış az sayıda süvariye de sahiplerdi. Taktikleri gayet basitti: Önce düşmanın kalkanlarını parçalamak amacıyla baltalarını fırlatıyor, ardından kılıçlarını çekerek büyük bir hızla düşmana saldırıyorlardı. Ne Gotların ne de Romalıların karşılarında durabildiği Franklar, Pavia'yı ele geçirdikten sonra, Got kadın ve erkeklerini nehre atmış ve insan kurban etmişlerdi. Ne var ki Franklar, orduların eski düşmanı –hastalık– tarafından İtalya'dan sürülmüştü –söz konusu hastalıklar ishal ve dizanteriydi. Bu olayın ardından Vitigis, Romalılar karşısında dezavantajlı konuma geldiğini fark etti. Çünkü Romalılar, Gotları önemli şehirleri korumak zorunda bırakarak, hareket kabiliyetlerini zayıflatma stratejisinde başarılı olmuştu. Sonunda Vitigis, orduların diğer bir düşmanı –kıtlık– nedeniyle Ravenna'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu kıtlığın nedeni, Romalıların Ravenna'daki tahıl silolarını kundaklaması ve uyguladıkları deniz ablukasıydı.

541 yılında başa geçen diğer bir Got lideri Totila, İtalya'yı tekrar fethedebileceği düşüncesine kapılmıştı. Totila, sadece Gotları değil, diğer barbarları ve pek çok Romalı'yı da kendisine katılmaya ikna ederek iyi bir çıkış yapmıştı. 542 yılında Faenza Savaşı'nda 5.000 askere komuta eden Totila, kendi ordusundan iki kat kalabalık olan Roma ordusunu sadece, savaş başlamadan önce ordunun gerisine gönderdiği 300 süvariyle dağıtarak yenmeyi başardı.

Bu zaferin ardından tüm İtalya'da, çoğunlukla Totila'nın üstün olduğu ve yıllarca sürecek olan bir yıpratma savaşı başladı. Aralık 546'da Roma'yı ele geçiren Totila, yeterli erzak olmadığı için, şehri elde tutamayacağını anladı ve terk etti; 550 yılındaki yeni bir kuşatmada, bir hain sayesinde Roma'yı tekrar ele geçirdi. İtalya'nın hâkimi olan Totila, Sicilya'yı da yağmalamış, inşa ettiği 300 gemilik donanmayla Sardunya ve Korsika'yı ele geçirmiş ve Yunanistan'a saldırmıştı. Fakat Roma donanması, 551 yılında Got donanmasını yok etti; Konstantinopolis'teki Justinianus, İtalya'yı tekrar ele geçirebilecek yetenekte bir kişi olan Narses'i göreve çağırdı ve Gotlara karşı topyekûn savaş ilan etti.

İlginçtir ki, Narses bir hadımdı ve komutan olmak için fazlasıyla yaşlıydı –muhtemelen 76 yaşındaydı. Fakat siyasi ve askeri yönden fazlasıyla tecrübeliydi; Narses, Belisarius'un izlediği manevra stratejisinden farklı olarak, Got meselesini çözmek için doğrudan saldırmaya karar verdi. Bu düşünceyle, 522 yılının Nisan ayında yaklaşık 25.000 kişilik bir orduyla Konstantinopolis'ten İtalya'ya doğru yola çıktı. Narses, Gotların savunma oluşturduğu bölgeden uzak durup, bataklık ve sahil yollarından ilerleyerek onları yanıltmayı başardı; 522 yılının Haziran ya da Temmuz ayında Busta Gallorum –veya Taginae– denen bölgede, Totila'nın kendisinden daha az sayıdaki ordusuyla karşı karşıya geldi. Narses, Totila'ya elçi gönderdi ve teslim olmaya mı, yoksa savaşmaya mı niyetli olduğunu sordu. Totila, cevaben “sekizinci günün sonunda savaşa başlayalım” dedi. Fakat rakibini tanıyan Narses önlemlerini almıştı; Totila, ertesi gün savaşa hazır bir şekilde, iki ok atımlık mesafeye kadar yaklaşmıştı bile.

Narses, ne kadar yetenekli bir general olduğunu, ordusuna verdiği savaş düzeni ve son anda yaptığı değişikliklerle göstermişti. Narses, ordunun merkezinde yer alan Lombard ve diğer barbar müttefiklerine, atlarından inmelerini ve kendilerini mızraklarıyla savunmalarını emretti. Narses'in bu emrinin asıl nedeni, muhtemelen Totila'ya hayranlık duyduklarından şüphelendiği müttefiklerinin ihanetini engellemektir, çünkü bu durumda kaçmaları çok daha zor olacaktı. Diğer bir nedense, onları Gotlar için çekici bir hedef haline getirmektir. Ardından Narses, bu barbarların her iki yanına, 4.000'er okçudan oluşan iki birlik yerleştirdi. Son derece etkili ve savaşta temel rol oynayacakları açık olan bu 8.000 okçunun doğru mevzilenmesi hayati önem taşıyordu. Narses, cenahlara süvarileri yerleştirirken, iki süvari birliğini de (biri 1.000, diğeri 500 süvari) sol cenahın açığına, küçük bir tepenin arkasına yerleştirdi. Narses'in verdiği talimatlar doğrultusunda, 500 süvarinin görevi, kendi saflarında bir gedik açılırsa, bu gediği kapamak için müdahale etmek; 1.000 süvarinin göreviyse, Got ordusu hücumu geçtiği zaman, onların gerisi-

ne sarkarak hücumlarını boşa çıkarmaktı. Narses'in çok sayıda askere sahip olması, ordusunun bu tarzda mevzilenebilmesini mümkün kılmış ve böylece 1.500 süvariye sol cenahın açığına yerleştirebilmişti. Narses'in kendisi de sol kanattaki diğer süvarilerin başına geçerek gelişmeleri beklemeye başladı. Ordunun savaş düzeninden anlaşıldığına göre, Narses, Got hücumunu okçularla durdurarak sol kanattan bir kuşatma harekâtı uygulamayı planlıyordu.

O sırada Totila'nın kafası oldukça karışmıştı. Düşmanı kendisinden daha kalabalıktı; Narses'in okçu ve sol kanatta yer alan süvarilerinin üstesinden gelmek zorundaydı ve generali Teja'nın 2.000 süvariyle yardıma gelmesini bekliyordu. Dolayısıyla zaman kazanmaya karar verdi. Procopius'a göre, savaş düzeni, ilk başta Narses'inkiyle aynıydı; yani, piyadeyi merkeze, süvarileri cenahlara yerleştirmişti. İki ordu da rakibinin saldırmasını beklediğinden, başta hiçbir hareket olmadı. Ardından Totila, Teja'nın 2.000 süvariyle hızla yaklaştığı haberini aldı ve onlar ulaşana kadar, düşmanı oyalamak için bir *cirit* gösterisi yapmaya karar verdi –göçebe süvarilerine ait bir yetenek. Procopius, Totila'nın bu sıradışı gösterisini şöyle tasvir ediyordu: “Atıyla daireler çizerek bir o yana, bir diğer yana koşuyordu. Atla koşarken ciritini fırlatıyor, sonra tekrar yakalıyordu. Ciritle bildiği her numarayı yapıp bu konuda ne kadar hünerli olduğunu gösteriyordu. Çocukluğundan beri dans edenler gibi, sırtüstü yere atlayıp bacaklarını havaya kaldırarak bir o yana, bir bu yana eğiliyordu. Bu numaralarla günün ilk saatlerini geçirmeyi başardı.” Totila'nın *cirit* gösterisinin bu kadar zaman alması pek mantıklı görünmüyor, fakat zaman kazanmak için Narses'e elçi de göndermişti.

2.000 Got süvarisi, Gotların barikatının gerisine ulaştı, fakat bu sefer de Totila, birliklerine kahvaltı yapmaları için emir verdi. Böylece, yeni gelmiş olan süvarilerin dinlenip uygun bir yerde savaş düzeni alması mümkün olacak, askerlerin yemeklerini yiyebilmesi sağlanacak ve savaş planının tekrar gözden geçirilmesi için zaman kazanılacaktı; öte yandan, Narses'in de kendi adamlarına yemek yemeleri için emir vermesi, sürpriz bir saldırı için zemin hazırlayabilirdi. Ne var ki Narses hazırlıklıydı ve adamlarına, yemeklerini düzenlerini bozmadan yemelerini emretti. Üstelik, Procopius'un belirttiğine göre, her iki ordunun savaş düzeninde de önemli değişiklikler olmuştu: “Her iki Roma cenahında yer alan 4.000'er askerlik –atından inmiş– süvari (diğer bir deyişle, söz konusu 4.000'er okçu), Narses'in emriyle hilal şeklinde dizilmek için harekete geçti.” Narses neden böyle bir şey yapmıştı? Amacı, ya bu stratejiyi uygulamak ya da Totila'nın, 2.000 süvarinin gelişiyle birlikte, artık geleneksel süvari hücumunu yapabilecek güce ulaşmış olması ihtimaline karşı harekete geçmektir. Totila'nın, Narses'in okçularının üstesinden gelebilmek için bildiği tek yol vardı: süvarileriyle, en zayıf ve kolay hedef olan, merkez-

deki barbarlara yüklenmek ve onları dağıttıktan sonra, süvari ve piyadeleriyle Narses'in okçu ve süvarilerine saldırmak. Totila, bu amaçla süvarilerini öne, piyadelerini de arkaya yerleştirdi. Süvarilerine, taarruzları başarısız olursa, piyadelerin saflarına doğru çekilmelerini emretti. Böylece, daha sonra hem süvari hem de piyade son bir taarruz düzenleyebilecekti. Narses ise, önceden belirtildiği gibi, stratejisini, sol kanattan kuşatma yerine, her iki kanattan uygulanacak bir kuşatma olarak değiştirmişti. Okçularıyla Got süvarilerinin hücumunu durduracak, ardından tüm gücüyle piyadelere yüklenecekti.

Narses'in son dakika değişikliği, Hannibal'in Cannae'de yaptığını hatırlatıyordu; yeterli süvarileri olduğunda Gotların nasıl savaştığı göz önünde bulundurulursa, bu yerinde bir karardı. Procopius'un *History of the Wars of Justinian (Justinianus Savaşları Tarihi)* adlı eserinde yer alan, erken döneme ait bir konuşmasında Belisarius, her iki tarafın savaş taktiklerini şöyle özetlemişti: "Pratikte tüm Romalılar ve onların müttelikleri, Hunlar, iyi atlı okçulardı, ama Gotlar arasında böyle birini bulmak mümkün değildi. Onların süvarileri mızrak ve kılıçla savaşır, okçularıyla savaşa yaya ve zırhlı piyadelerin korumasında girerdi. Dolayısıyla, süvarilerin, yakın savaş haricinde, okçulara karşı yapabileceği bir şey yoktu ve kolaylıkla yok edilebilirlerdi. Piyadelerse, hiçbir zaman süvarilere saldıracak güce erişememişlerdi."

Bu nedenle, Totila'nın nihai savaş düzeninde, Got askeri geleneklerine uygun olarak, süvariler önde, okçu ve piyadeler gerideydi. Totila, normal Got taktiklerinden farklı olarak durumu lehine çevirecek büyük bir ağır süvari hücumuna karar verdi. Ama savaşa başlayınca, Gotların ilk süvari hücumu başarısız olmuştu. Procopius'a göre, Got süvarileri her iki cenahtaki 4.000'er okçuyla karşılaşınca şaşkına dönmüştü. Buradan da, Narses'in okçularının, savaş başladığında hilal düzenini hâlâ tam olarak almadığı anlaşılmaktadır. Procopius ardından, Got süvarilerinin, okçular nedeniyle ağır zayıt verseler de, düşmana ulaşmayı başardıklarını –muhtemelen tekrarlanan sonraki hücumlarla–, ama çatışmanın sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Hava kararırken, Narses'in ordusu, Got süvarilerini geri sürmeye başladı ve Gotlar arasında panik baş gösterdi. Got falanksı, ne süvarilerin geri çekilebilmesi için gerekli korumayı ve kaçış yollarını sağlayabilmiş ne de konumunu muhafaza edebilmişti. Bozguna uğrayan Got süvarileri, kaçarken kendi piyadelerini ezmeye başladı. Got süvarisi ve piyadesi panik içerisinde kaçarken, Totila'nın ordusundan –kısa süre önce kendisine katılmış Romalıların da dahil olduğu– 6.000 asker hayatını kaybetti. Narses'in ordusu çok sayıda esir aldı, fakat bunlar daha sonra katledildi.

Got ordusu ezildi ve Totila'nın kendisi de, savaşın başında ya da gece or-

du kaçarken, öldürüldü. Rakamlara bakılırsa, Narses'in ordusu, Totila'nın ordusundan iki kat daha büyüktü; zaten zafere daha yakın olan Narses'in işi, Totila'nın hatasıyla oldukça kolaylaşmıştı.

Totila'nın ölümü ve Busta Gallorum'daki bozgun, Got milleti için sonun başlangıcıydı. Totila'nın generali Teja, Busta Gallorum'dan kaçmayı başarak savaşa devam etmiş, ama nihayetinde Ekim 552'de "Süt Dağı" Savaşı'nda yenilgiye uğramıştı. Gotların açlık nedeniyle savunma mevzilerini terk etmek zorunda kalması, Got filo komutanının ihanet ederek teslim olması sonucu Gotların tek ikmal imkânının ortadan kalkması ve yine Narses'in ordusunun Got ordusundan iki kat kalabalık olması bu yenilginin nedenlerindenidir. Teja'nın savaşta ölümü ve "Süt Dağı"ndaki yenilginin ardından, Gotlar bir daha toparlanamadı. İtalya'daki son Gotlar 555 yılında teslim olurken, 415 yılında İspanya'yı ele geçirmiş olan Vizigotlar, krallıklarını yeniden kurdu, fakat onlar da, 711 yılında Araplar tarafından ortadan kaldırıldı.

Gotları bozguna uğratan Doğu Roma İmparatorluğu ordusu, son derece iyi eğitilmiş bir orduydü. Bu ordu, her türden silahı kullanabilen tecrübeli askerlere, Belisarius ve Narses gibi yetenekli generallere ve hatırı sayılır bir ekonomik ve idari desteğe sahipti. Bizans (Doğu Roma) ordusunun en önemli birimi, hem şok saldırılar düzenleyen hem de ok atabilen zırhlı atlı okçulardı. *Cataphract* olarak adlandırılan bu atlı okçular, dörde bir oranında ağır ve hafif piyade tarafından destekleniyordu. Yani atlı okçu eğitmenin maliyetini dikkate alırsak, orduda her atlı için, dört piyade yer almaktaydı. Orduda mızraklı ağır süvariler de bulunsa da, dörde bir oranı birkaç yüzyıl boyunca değişmeden kaldı.

Bizans ordusunun yapısı, yedinci ve sekizinci yüzyıldan itibaren iki farklı yönde gelişme gösterdi. Anadolu, Trakya, Yunanistan ve Güney İtalya'da *theme* denilen ordular bulunuyordu. 650'li yıllara gelindiğinde, *theme*'ler, askeri oldukları kadar idari yapılara da dönüşmüş ve bu ordularda görev yapan askerler, maaş almak yerine, arazileri idare etmeye başlamışlardı. *Theme*'lerdeki asker sayısı 2.000 ile 18.000 arasında değişiyordu; dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, *theme* ordularının toplam mevcudu 96.000 askere ulaşmıştı. *Theme* komutanlarına *strategus* denirdi ve, eğer bir *theme* yeterince büyükse, bu komutanın emrinde 4.000 askere komuta eden bir *turmarch* bulunurdu. Onluk düzene göre, onun emrinde de 1.000 askere komuta eden *drungary* yer alırdı. Bunu 100, 50 ve 10 askerden oluşan birimler ve bu birimlerin komutanları izlerdi. Dokuzuncu yüzyılda ise 200 asker tarafından korunan, *bandum* adında bölgeler ortaya çıktı. Bu birim, ileride Bizans İmpara-

torluğu'nun temel idari yapısı haline gelecekti.

Theme'lere ek olarak, Konstantinopolis'te ya da yakınlarında konumlanan ve *tagmata* adı verilen bir dizi birlik bulunuyordu. Bunlar Okullar, *Excubitorlar*, Devriyeler, *Numera*, Surlar gibi isimlerle anılırdı; dokuzuncu yüzyılın ortalarında *Optimate*ler denilen bir katır birliğiyle birlikte, *tagmata*'nın toplam mevcudu 24.000 askere ulaşmıştı. *Theme*'ler, imparatorluğun sınır bölgelerini koruyacak bir savunma gücü olarak düşünülmekteydi; çok sayıda süvariye sahip *tagmata* ise, saldırı düzenleyebilecek ya da gerektiğinde *theme*'leri destekleyecek, hareket kabiliyeti yüksek bir güç olarak kabul edildi. *Tagmata* daha hareketli olmakla birlikte, pratikte her iki ordu da, hem savunma hem de saldırı gücü olarak hareket etti. Ayrıca iki orduda da müfettişler, levazım subayları, keşifçiler ve doktorlar (her 20 ya da 25 kişiye bir doktor düşerdi; bu oran, askerlerin sağlığına ne derece büyük bir önem verildiğini gösterir) yer alırdı. *Theme*'lerdeki her süvari kendi atını temin etmek zorundaydı, diğer at ve katırlar ise Anadolu'daki çiftliklerden temin edilirdi.

Bizans ordularının dikkat çekici bir özelliği ise, güçlü idari denetimleri ve açık yapılarıydı. Çok sayıda askeri talimname, Bizans savaşlarının niteliğini ortaya koyar. Birçoğu günümüze de ulaşan bu talimnameler, savaşta her ihtimale karşı ayrıntılı talimatları verir. Örneğin, altıncı yüzyıl ortalarına ait bir talimnamede, piyadenin süvariyle nasıl savaşacağı şöyle anlatılmaktaydı: "Bir piyade falanksının, süvariler karşısındaki düzeni şöyle olmalıdır: Birinci ve ikinci saf, atların ayaklarına nişan alarak durmadan ok atarken; geri kalanlar, okları, düşmana yukarıdan yağacak şekilde daha dik bir açıyla atmalıdır. Süvariler kalkanlarıyla hem kendilerini hem de atlarını koruyamayacakları için, bu tür bir atış tekniği düşmana daha fazla zayıyat veririr." Sonuç olarak, düşman süvarisi yavaşlatıldıktan sonra, falanks askerleri, mızraklarını kavrayarak düşmana doğru ilerleyecektir. Okçulara verilen diğer bir tavsiyeye göreyse, okçular, düşman piyadesini doğrudan hedef almamalıdır, çünkü piyadeler, kendilerini kalkanlarıyla koruyabilir. Narses'in okçularının, Busta Gallorum'da bu taktikleri uyguladığına şüphe yoktur.

Talimnamelerde düşmanı aldatabilmek için gerekli sayısız tavsiye de yer almaktadır. Yukarıda söz edilen talimnamede, düşmanın savunduğu bir bölgede, bir nehrin nasıl geçileceğine dair zekice bir metottan bahsedilmektedir: "Geceleyin birlikler bir tepenin arkasına saklanır, böylece gün doğduğunda görülmezler. Ordudan küçük bir birlik ayrılır ve bu birlik, yanında taşıdığı büyük miktarda at gübresiyle nehrin yukarisına gönderilir. Birlik gübreyi nehre boşaltınca, nehrin aşağısındaki düşman, karşısındaki ordunun, nehri daha yukarıdan geçmeye çalıştığını zannederek bulunduğu yeri terk eder. Bu-

nu fırsat bilen, tepenin arkasında gizlenmiş asıl ordu, nehri o bölgeden geçerek düşmanını arkadan kuşatır.” Sonraki dönemlere ait talimnamelerde zamanın önemi –örneğin, onuncu yüzyıla ait bir talimname, o yüzyıla ait bitmek bilmeyen Arap akınlarından bahsetmektedir– vurgulanmaktadır. Burada, akıncı birliklerin tespit ve imhası için gerekli taktikler ve pusu teknikleri anlatılmaktadır. Bir bölümde, bir Arap akıncı birliğinin nasıl takip edildiği detaylı olarak açıklanmıştır. Arapları takip eden üç birlik olmalıydı: İlki, onlara, “kişilerin konuşmalarını ve atların kişnemelerini” duyacak kadar yakın olurdu; ikinci birlik ilkinden, üçüncü birlik de ikinciden göz temasını kesmeden ilerlerdi. Üçüncü birliğin ardında, her biri dört askerden oluşan üç birim yer alıyordu. Benzer şekilde, bu üç birimden ilki, üçüncü birlikten göz temasını kesmiyor ve bu böyle devam edip gidiyordu. Nihayetinde, fazladan iki askere sahip son birlik, haberci vazifesini üstlererek birinci birliğin elde ettiği istihbaratı gerekli yerlere ulaştırıyordu.

Ayrıntılı talimnamelerden ve çok iyi örgütlenmiş ve eğitilmiş *theme*’ler ile *tagmata*’lardan da anlaşıldığı gibi, karşı karşıya oldukları gayri nizami savaşa yönelik çeşitli esnek taktikler geliştiren Bizanslılar, imparatorluğu çok sayıda kaleyle de savunmuşlardı. Bu kaleler, Justinianus tarafından, geniş sınırları koruyabilmek için derinlemesine savunma tarzına göre yerleştirilmişti. Procopius’a göre, “Justinianus, Tuna sınırına çok sayıda kale ve savunma noktası inşa ettirerek, barbarların nehirden geçişini engellemişti. Ama eğer barbarlar bir şekilde bu savunma sistemini aşabilirlerse, savunmasız siviller onlarla karşı karşıya kalacaktı... Bu nedenle imparator, bu savunmadan pek de memnun değildi. Bu savunmaya ek olarak, ülke içerisine de çok sayıda istihkâm yaptırdı; öyle ki, her malikânenin ya yakınında bir istihkâm yer alıyordu ya da kendisi bir kaleye dönüşmüştü.” Bu sistemle Balkanlar, Batı sınır bölgeleri, Toros Dağları’ndaki ve Arap sınırında yer alan Antitoros Sıradağları’ndaki geçitler gayet etkili bir şekilde korunabilmişti. Araplar, Bulgarlar ve Slavlar ortaya çıkınca, tehlikede olan siviller ve *theme*’ler, aktif ya da pasif savunma taktiklerini diledikleri şekilde uygulayabilecekleri kalelere çekiliyordu. Arapların kaleleri kuşatacak zamanları, Bulgarların ve Slavların kuşatma tekniklerine dair bilgileri olmadığından, en mantıklısı, kalelerde akınların sona ermesini beklemek ve ardından dışarı çıkarak her şeyi yeniden inşa etmektir. Bu kaleler büyük bir istila neticesinde ele geçirilse bile, esnek derinlemesine savunma taktiği sayesinde art arda yenilgilerin önü alınabiliyor ve bölgenin düşman tarafından fethedilmesi engellenebiliyordu. Bulgarlar ve Araplar her yıl saldırıya da, Bizanslılar, her seferinde bölgeyi yeniden ele geçirip kaleleri yeniden inşa ediyor ve insanları en verimli şekilde yerleştiriyordu (ölen her kişi derhal Konstantinopolis’e bildirilir ve yeri yeni biri tarafından doldurulurdu). Diğer yandan, *theme*’ler, akıncıları Bizans

topraklarından uzak tutma konusunda oldukça başarısızdı; öyle ki, zaman geçtikçe, akın ve saldırıların etkisi de gittikçe artmaya başladı. Yine de, elastik bir bant gibi iş gören bu sistem, farklı durumların üstesinden gelmek için, gerektiğince uzatılabiliyordu. Büyük ordular beslemektense, bu tür bir savunma tarzı çok daha verimliydi. Üstelik, Bizanslılar, bu sisteme ek olarak, düşman ordularını rüşvetle satın almak ya da aralarında isyan çıkarmak gibi çeşitli hilelere de başvuruyordu.

Şüphesiz, Bizans ordusunun tek vazifesi savunma yapmak değildi. İmparatorluğun geniş toprakları, sınırların zorlu dağlar ve çöllerle çevrili olması, düşmanların saldırganlığı ve ekonomik kaygılar Bizanslıları savunma savaşı uygulamak zorunda bıraksa da, düzenlenen çeşitli saldırılar da yok değildi. Bu örneklerden biri Justinianus savaşlarıdır; diğer örnek ise, 811 yılında gerekli parayı tedarik eden İmparator Nicephorus'un, Bulgarları tümünden yok edip bu tehdidi ebediyen ortadan kaldırmaya karar vermesidir. İmparator, seyyar *tagmata*'lar, birkaç *theme* ve gönüllülerden oluşan 71.000 kişilik bir ordunun başında Bulgarların başkenti Pliska'ya doğru ilerlemeye başladı. Uyguladığı kimi askeri hilelerle Bulgar hanı Krum'u aldatmayı başaran Nicephorus, onun ahşap sarayını yakarak 12.000 askerden oluşan tüm garnizonunu yok etmeyi başardı. Yardıma gelen 15.000 kişilik bir Bulgar ordusu da aynı akıbetten kurtulamadı. Fakat Bizanslıların Bulgarları pusuya düşürdükleri şekilde, Krum da Bizans ordusunu bir vadide kıstırdı ve vadinin her iki ucunu derin hendekler ve barikatlarla kapatmayı başardı. Süvari olan *tagmata*'lar kaçmayı denedi, fakat ya nehirden boğuldular ya da bataklığa saplandılar. İçlerinden bazıları, ölen süvarilerin ve atlarının cesetlerinin üzerine basarak kaçmayı başarabildi. Yine benzer şekilde, vadinin her iki ucundaki hendeklerin cesetlerle dolmasıyla, *theme*'lerden arta kalanlar kaçmayı başarabildi. Nicephorus, savaşın başlarında öldürüldü. Krum, imparatorun kafasını kesip kafa derisini yüzdü. Ardından gümüşle kapladığı bu kafatasıyla, zaferini kutlamak için şerefe kadeh kaldırdı.

Bizanslıların komşularıyla olan savaşlarında, genelde her eylemi bir karşı eylem, her saldırıyı bir karşı saldırı takip etmişti. Krum, 813 yılında Bizans'a büyük bir saldırı düzenledi. Edirne'yi kuşattı ve ele geçirdi; şehirdeki 40.000 sivil göçmen olarak Bulgar topraklarına yerleştirdi. Ardından Konstantinopolis'i kuşattı ve kendisine sığınan Bizanslı istihkâmcılar sayesinde, Nisan 814'te çok sayıda kuşatma aracı inşa ettirdi. Bu araçlara taş, ateş ve ok fırlatıcılar, taş ve *brier* denilen dikenli oklar fırlatan mancınıklar, koçbaşları, askerleri koruyan sundurmalar, merdivenler ve daha pek çok ekipman dahildi. Kuşatma için gerekli tüm materyal, 10.000 öküzün çektiği ve ateşten korumak için demir levhalarla kaplanmış 5.000 arabayla taşınmaktaydı. Surların

önüne geldiğinde muhtemelen harp kuleleri de inşa ettirmiş olan Krum, tüm gücünü, kara surları içerisinde, çift kat sura sahip olmayan tek bölge olan Blachernae bölgesine yöneltti. Ne var ki Krum, donanmaya sahip olmadığından, şehri tümüyle kuşatıp açlığa mahkûm etmeyi başaramamıştı.

Şehir için büyük bir şanstır ki, Krum, taarruz başlamadan kısa bir süre önce beyin kanaması geçirdi –ağzından, burnundan ve kulağından kan gelmişti– ve öldü. Kuşatma başarısız oldu ve şehir kurtuldu. Adrianople karşısında gösterdikleri başarı dikkate alınırca, Bulgarlar, şehri ele geçirme fırsatını, fethedildiği tarihten 500 yıl önce kıl payı kaçırmışlardı. Üstelik, bu kuşatma, Bizans'ın asıl gücünün donanma olduğunu bir kez daha gözler önüne sermişti. Bizans donanması altıncı, yedinci ve erken sekizinci yüzyıllarda güçlüydü ve 717 yılında Konstantinopolis'i korumayı başarmıştı. O yıl Araplar, 150.000 asker ve 7.500 gemiyle saldırıya geçti ve şehri tümüyle kuşatarak halkı açlığa mahkûm etti. Fakat İmparator III. Leo, Arapların ikmal gemilerini yakmayı başarinca, kuşatma 718 yılında kaldırıldı. Ne var ki dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Bizanslılar donanmaya artık gereken ilgiyi göstermiyordu; bu sayede, Girit'te üslenmiş Arap korsanlar, imparatorluğu haraca kesmişti. Bizans, onuncu yüzyılda donanmasını yeniden inşa etti ve denizlerde ele geçirdiği üstünlüğü on ikinci yüzyılın başlarına kadar sürdürmeyi başardı. Ardından Bizans, batı kıyılarının savunulması için daha ziyade İtalyan denizcilere –rakip olsalar da, özellikle Venediklilere– güvenmeye başladı.

1203 ve 1204 yılları arasında IV. Haçlı Seferi'nde Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesi, donanmanın zayıflığını bir kez daha ortaya koymuştu, çünkü o tarihte imparatorluğun elinde, Haçlılara karşı koyacak 20 çürümüş gemiden başka bir şey bulunmuyordu. Bu kuşatma sırasında, Bizanslılar, yeterli sayıda ticaret gemisi bularak bir ateş gemisi taarruzu düzenlemek –17 gemi kalas, talaş ve ziftle doldurulmuş– ve böylece Haçlıların saldırısına cevap vermek niyetindeydiler; ne var ki bu gemiler, hedeflerine varamadan, Haçlı kadirgaları ve Viking gemilerinin attıkları kancalarla yakalanarak açık denize çekildi ve sonuçta saldırı başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Bizanslıların o tarihte donanmaya sahip olmamaları, onlar açısından büyük bir talihsizlikti. Haçlılar, en uzun gemilerinden iki tanesini birbirine bağlayıp bunların üzerine yerleştirdikleri merdivenlerden yapılmış köprüleri makara ve palangalar vasıtasıyla kaldırarak iki geminin ana direkleri arasına bağlamışlardı; bu şekilde askerler, köprüden geçerek şehri koruyan burçlara girebilmişti. Saldırının başında bu iki gemi, çamurlu deniz zemini nedeniyle surlara fazla yaklaşamamıştı, fakat sonradan başlayan sert rüzgâr bu sorunu çözdü. 12 Nisan 1204'teki saldırıda bulunmuş bir Haçlı olan de Villehardouin, birbirine bağlı iki geminin bir burca nasıl yaklaştığını şöyle anlatmaktadır:

“Tanrı gemilerimizin kıyıya yanaşmasını mümkün kılan Boreas (Yunan mitolojisinde kuzey rüzgârı, poyraz) denilen güçlü rüzgârı gönderdiğinde, tarruz başlayalı epey zaman olmuştu. Birbirine bağlı iki gemi –birinin adı *Hacı*, diğerkinki *Cennet*– burçlardan birine öyle yanaştı ki, gemilerden biri burcun sağında, diğeri de solunda kaldı. Tanrı ve rüzgâr gemileri ileri doğru iterken, *Hacı*’nın merdivenleri nihayet burca erişti. Hazır bekleyen Fransız şövalye Andre Durboise komutasındaki bir Venedik birliği derhal buradan içeri girdi. Diğerklerinin de onları takip etmesiyle, kale muhafızları dağılıp kaçmaya başladı.” Diğerk bir tanık, Clarili Robert de, Andre Durboise’den bahsetmektedir: “[Burcun] mazgalın kenarını elleriyle kavrayarak dizleri üzerinde içeriye girdi. O içeri girince [İngiliz, Danimarkalı ve Yunan muhafızlar] balta ve kılıçlarla ona saldırıp vurmaya başladılar, ama zırhı ve Tanrının merhameti sayesinde ona bir şey olmadı.” Burç ele geçirildi, fakat sular geri çekilmeye başlayınca burca bağlı olan *Hacı*, ağırlığıyla neredeyse burcu yıkaçaktı, o nedenle geminin bağlantısını kesmek zorunda kaldılar. Diğerk bir burç da benzer şekilde ele geçirildi. Fakat şehrin düşmesinin asıl nedeni, bir gemiden saldırarak arka kapılardan birini ele geçirmeyi başaran 60 asker ve 10 şövalyeydi.

1204 yılındaki gelişmeler, Bizans’ın gerçekte bir kara devleti olduğunu ve donanmaya ikinci derecede önem verildiğini bir kez daha göstermişti. Sicilya ve Girit’teki Araplar rahatsız ediciydi, fakat onların varlığı, imparatorluğun varlığına yönelik bir tehdit oluşturmuyordu. Bu nedenle, Bizans donanması, normal zamanlarda olabildiğince küçük tutulurken, tehdit belirdiğinde genişletiliyordu. Örneğin, onuncu yüzyılda kararlı Arap korsanları ve Rusların saldırısıyla karşılaşan imparatorluğun elinde 180 savaş gemisi bulunuyordu. Bizans gemileri genelde iki ya da üç deniz *theme*’si –özellikle en güneydeki Cibyrhaeots *theme*’si– olarak organize olmuştu; öte yandan, sefer esnasında *tagmata* ve *theme*’leri taşımakla görevli bir de *drungary* bulunuyordu. Bizanslıların en yaygın kullandığı savaş gemisi türü *dromond*’du –ahşap bir kule ve 70’i asker olan 300 mürettebata sahip bir *bireme* (iki sıra kürekçiye sahip gemi). Ayrıca 130 veya 160 mürettebatlı daha küçük gemiler de bulunuyordu; bunların mürettebatının büyük bir kısmı Rus’tu. Donanmaya ilgi gösterilmemesi, 1204 yılında olduğu gibi, Konstantinopolis’i saldırılara açık hale getiriyordu. Yine de, deniz gücü, bazı kritik dönemlerde hayati önem taşıdığını ispat etmişti. Örneğin, 678’de ve 717-718 yılları arasındaki Arap seferleri, büyük ölçüde Bizanslıların gizli silahı “Rum ateşi” sayesinde engellenebilmişti.

Rivayete göre 678 yılında Yunan mühendis Callinicus tarafından Konstantinopolis’e getirilmiş olan “Rum ateşi,” petrol bazlı bir maddedir ve düş-

man gemilerinin üzerine püskürtülerek onları yakabilmektedir. 678 yılında bir kaynağın aktardığına göre, o yıl saldırıya geçen Arap gemileri, “alevler tarafından kuşatılarak” yok edilmişti. Bizanslılar bu gizli maddeye “deniz ateşi,” “sıvı ateş,” “hazır ateş,” “suni ateş” gibi isimler vermişti; dört temel özellik, onu dönemin diğer tüm yakıcı maddelerinden ayırıyordu: Suda yanıyordu; sıvıydı; bir tüpün içerisinden püskürtülebilir ya da atılabiliyordu; ve kimilerinin söylediğine göre, tüpten püskürtülürken, büyük bir gürültü ve duman çıkarıyordu. Sıvının kendisi kadar, bu sıvının kullanımını mümkün kılan araç da önemliydi. Madde, güvertenin altındaki bir bölümde ısıtılıyor ve sağlanan basınçla valfli bir borudan geçerek dışarı püskürüyordu. Borunun ucundan ayrılırken, hazır bulunan bir meşale sıvıyı tutuşturuyordu. Üstelik, boruyu sağa sola, yukarı aşağı hareket ettirerek ateşi yönlendirmek mümkündü. Madde ahşap, yelken, kürek, elbise, kısaca yanabilen her şeyin üzerine yapışarak yanıyor ve bunu suyla söndürmek mümkün olmuyordu. Bizanslılar için büyük bir şanssızlıktır ki, maddenin ve püskürtmeye yarayan aracın yapısı, Callinicus ailesi tarafından bir sır gibi korunuyordu; sonuçta, bu silaha dair tüm bilgi ortadan kayboldu. “Rum ateşi”nin en son ne zaman kullanıldığına ilişkin farklı rivayetler bulunmaktadır, fakat bunun, son büyük Arap saldırısının düzenlendiği 717-718 tarihinde olması muhtemeldir. Bizanslılar, bu tarihten sonra da bu gizli silahtan bahsetmeye devam etse de, düzenledikleri saldırılarda, örneğin 828 yılında Girit’i ele geçirmek için düzenlenen iki sefer sırasında, “Rum ateşi” kullanılmamıştı; öte yandan, –onuncu yüzyıldaki Rus saldırısı gibi– sonraki savunma savaşlarında da kullanıldığına dair bir bilgi yoktur.

Bu gizli deniz silahının ortadan kalkması, Bizans için telafisi mümkün olmayan bir kayıptı. Selçukluların Anadolu’ya gelişi, imparatorluğun doğusunun çöküşünün habercisiydi; 50 yıl süren Türk ilerleyişinde son noktayı, 1071 yılında Malazgirt’teki-büyük Türk zaferi koyacaktı. Şaşırtıcı olan, Bizans ağır süvarisinin Malazgirt’te Türk atlı okçuları tarafından dağıtılması, pusuya düşürülmesi ve ortadan kaldırılmasıydı –şaşırtıcı, çünkü atlı okçular, bir zamanlar Bizanslıların temel askeri birimiydi. On ikinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Anadolu’daki Bizans varlığı, Karadeniz kıyısındaki dar bir alandan ibaretti. Bizans, 1204’te Konstantinopolis’in Haçlıların eline geçmesiyle birlikte, Balkanlar’daki ve Yunanistan’daki topraklarının da büyük bir bölümünü kaybetti. Nihayetinde, on dördüncü yüzyılda güçlü Osmanlıların ortaya çıkışı, Bizans’ın fiziksel yıkılışını tamamladı; her ne kadar Türklerin 1397 ve 1422 yıllarında Konstantinopolis’e düzenlediği saldırılar püskürtülse de, Türkler, 1453 yılında başkente son bir saldırı düzenlediler ve başarılı oldular. Yozlaşma, ekonomik çöküş, toprak kayıpları sonucu ordunun sadece ismen var olması ve imparatorun –Türklerin de dahil olduğu– paralı askerle-

re güvenmek zorunda kalması imparatorluğun sonunu getirmişti. Bu paralı askerler, çoğunlukla disiplinsiz ve güvenilmezdi. Bir zamanlar Gotların çekici olan ordu, 1453'teki son savaşta ancak 8.000 kişiydi ve Osmanlıların 160.000 kişilik ordusuyla savaşmak zorunda kalmıştı. Bizanslıların 900 yıl başarıyla uyguladıkları savunma stratejisi, artık içeride yaşanan bölünme ve güçlü Türk imparatorlukları karşısında etkili olamıyordu.

Bizans'a son darbeyi indiren Selçuklu ve Osmanlı Türkleri olsa da, önceki dönemlerde Bizans'ın en büyük düşmanları Persler ve Araplardı. Pers tehdidi, yedinci yüzyılın ilk yıllarında başlayan ve 626 yılında Ninova'daki zaferle noktalanın seferle büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Artık Persler, Uzakdoğu'yla olan ticaret yollarını kontrol eden, ama pek de ciddi bir tehdit oluşturmayan bir düşman haline gelmişti. Yedinci yüzyılda başlayan Arap yayılmacılığı ise ayrı bir durumdu. İslam'ın kurucusu Muhammed 571 yılında Mekke'de doğdu; Muhammed, 610 yılında Cebrail vasıtasıyla gelen vahiyden sonra, tektanrılı inancını, bölgede hâkim olan çoktanrılı inançlar karşısında yaymaya başladı. Muhammed, yeni bir şey getirmek yerine, İbrahim'in dinini devam ettirdiğini ilan etti. "Ehl-i Kitap" olarak adlandırdığı Hıristiyan ve Yahudilerin, kendi dinlerini tahrif ettiğini söylemekle beraber, onları diğer gayrimüslimlerden ayrı tuttu. Mekke'deki Kabe'yi putlardan arındıracağından korkan Mekke ileri gelenlerinin baskılarına dayanamayarak, yanındaki az sayıda inananla birlikte, Mekke'nin rakibi Yesrib'e göç etti. Yesrib'in adı Medine (Peygamberin şehri) olarak değiştirildi ve Muhammed'in kişiliği, zaman geçmeden şehirde etkisini göstermeye başladı. Müslüman olanların sayısı oldukça azdı; Mekke'den gelen hasta ve fakir Müslümanlar (Muhacirun), Medine'deki Müslümanların (Ensar) desteğine muhtaçtı. Ardından Muhammed, Cebrail'in kendisine getirdiği vahiyde, kâfirlere, elbette ki en yakında olan Mekkelilere karşı savaşın emredildiğini bildirdi. Mekke'ye düzenlenen saldırı ve sonrasında Kureyşlilerin başarılı karşı saldırısının ikinci derecedeki sonucu, Medine'deki Muhacirun'un fakirlikten kurtulmasıydı. Mekke, Yemen'le Suriye arasındaki kervan yolları üzerinde kurulmuştu ve bu kervanlar saldırıya açıktı. Böylece, Muhammed ve takipçilerinin ilk eylemi, 624 yılının Ocak ayında Mekke'ye doğru ilerleyen 1.000 develik bir kervana saldırmak oldu.

Muhammed'in ordusu 300 asker, 70 deve ve 2 attan oluşurken; bu saldırıyı haber alan Kureyşliler, Mekke'den 750 deve süvarisi ve 100 zincir zırhlı süvariyle yola çıktı. İki ordu, Bedir Kuyuları yakınında karşılaştı. Sayıca az olmalarına rağmen, Müslümanlar, özellikle de ellerindeki kılıçlarından başka bir şeyleri olmayan Muhacirler, savaşmak için birçok nedene sahipti; ayrıca yeni din, İslam davası için verilen savaşta ölenlerin cennete gideceği sözünü

veriyordu. Bu savaşta bir genç, Muhammed'in "Bugün ölen herkes cennete gidecektir" diye bağırdığını duymuştu. Yemekte olduğu hurmayı atan genç, kılıcını çekerek, "Ne! Cennete girmek için bu adamlar tarafından öldürülmek yeterli mi?" diye bağıarak düşmanın üzerine atılmıştı. Kureyşlilerin ise savaşmak için bir nedenleri yoktu. Ne akrabalarının kanını dökmek ne de böyle ufak bir meseleden dolayı hayatlarını kaybetmek istiyorlardı. Kureyşliler içindeki bir grup, diğerlerini savaşa ikna etti; Arap geleneğine göre, savaş başlamadan önce, her iki tarafın kahramanları arasında bireysel dövüş yapılırdı. Üç Kureyşli öne çıkıp Müslümanlara meydan okuyunca, Muhammed kendi kabilesine dönüp "Ey Beni Haşim! Cesur olun ve savaşın" diye bağırdı; bunun üzerine Muhammed'in amcası ve iki kuzeni, üç Kureyşli'yle dövmüşmek için öne çıktı. İki Müslüman, rakibini öldürürken; üçüncü Müslüman, rakibiyle beraber hayatını kaybetti ve ardından savaş başladı. Savaş esnasında Muhammed, savaş hattının gerisinde dua ediyordu, çünkü başına bir şey gelirse İslam dininin yok olacağı kesindi. İlk İslam savaşları çoğunlukla yakın savaştan ibaret olsa da, bu savaşta Müslümanlar, süvarileri bulunmadığından, kanatları korumak için okçuları göndermişlerdi, merkezdeki piyadeler de kılıç, mızrak ve ciritle donanmıştı. Zincir zırh, sadece az sayıda zengin tarafından giyiliyordu. Müslümanların hücumu, önde mızraklı ve ciritli, arkada ise kılıçlı askerlerin dizilmesiyle başladı. Diğer yandan, Kureyşliler, develerinden inerek okçu ve piyade olarak savaşmaya başlamıştı. Süvarileri ise, okçu desteği altında, piyadelerinin önünde ilerlemekteydi.

Savaş kısa sürmüştü ve her iki tarafın da verdiği kayıp oldukça azdı. Bir ara Muhammed'in, yerden bir avuç çakıl alıp Kureyşlilere fırlatması Müslümanların moralini iyice yükseltti ve bu yüksek moral savaşın sonucunu tayin etti. Kureyş ordusu, ricat hattını çok önceden belirlemişti ve savaş alanında 49 ölü ve bir o kadar da esir bırakarak Mekke'ye çekildi. Muhammed'in başarısı, diğer kabilelerin, özellikle de çöl Bedevilerinin kendisine katılmasını sağladı; 630 yılında Bedir benzeri birkaç çöl savaşının ardından, hem zafer hem de yenilgi yaşayan Müslümanlar, 10.000 kişilik bir ordu kurmayı başararak Mekke'yi savaşmadan ele geçirdiler. Bu başarıyla kendilerine katılanlar daha da arttı, fakat 632 yılında Muhammed vefat etti. Muhammed'in iki oğlu daha çocukken ölmüştü; kısa bir mücadelenin ardından, yerine, Halife unvanını alan kayınpederi Ebu Bekir geçti. Ebu Bekir'in vefatının ardından yerine geçen Ömer de, Muhammed ve Ebu Bekir'in yayılma politikasını aynen devam ettirdi. Yayılmanın amacı, dinsizleri Müslüman yapmak değildi, çünkü Müslümanlar, başlarda yönetici ve vergi toplayıcı olarak ayrı bir etnik yapı geliştirme eğilimindeydi. Sonradan başlayan Arap göçleri ve, her ne kadar yayılmayı mümkün kılsa da, dini coşku da bu yayılmanın sebepleri arasında değildi. Asıl amacın, daha verimli topraklar ele geçirmek ve Müslüman

orduların giderlerini karşılayabilmek için ganimet elde etmek olduğu ortadaydı. O dönemde Persler ve Bizanslılar da birbirleriyle savaş halindeydi ve her iki taraf da askeri açıdan son derece zayıf konumdaydı. Üstelik, Bizans'ın Mısır ve Suriye'de halka uyguladığı dini baskı, ahalinin, insanların dinlerini zorla değiştirmeyen ve özellikle Yahudiler ve Hıristiyanlardan (Ehl-i Kitap) daha düşük vergi alan Müslümanları tercih etmesine neden olmuştu. Dolayısıyla, zaman yayılma zamanıydı, dini coşku en üst seviyedeydi ve zenginlikler orada ele geçirilmeyi bekliyordu.

Yedinci yüzyılın ortalarında Müslüman Araplar, 636 ve 637 yıllarında Bizans ordularını bozguna uğratarak Antakya, Şam ve Kudüs'e girerek, Suriye ve Irak'ı ele geçirdiler. 651 yılına gelindiğinde, İran'ın fethi tamamlanmıştı. Araplar, Bizanslıların endişelerinin fazlasıyla doğru olduğunu göstererek, 646 yılında Mısır'ı ve ardından Kuzey Afrika'yı işgal ettiler. Yedinci yüzyılın sonlarında Pers İmparatorluğu'nun da sınırlarını aşarak Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başladılar ve Semerkant'm da dahil olduğu büyük bir bölgeyi ele geçirdiler. Ardından, yakın zamanlarda hâkimiyetleri altına aldıkları Berberileri kullanan Araplar (ya da Berberiler), 711 yılında İspanya'yı işgal ettiler, ne var ki 717 ve 718 yıllarında Konstantinopolis'i ele geçirme girişimleri şehrin üç kat olan surları, Bizans'ın müttefikleri ve, daha önce de gördüğümüz gibi, "Rum ateşi" ve Bizans donanması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Araplar/Berberiler, İspanya'yı, Avrupa'ya yönelik saldırılarında bir üs olarak kullanmaya başlasalar da, artık askeri ve lojistik açıdan kendi sınırlarını zorlamaya başlamışlardı; nihayetinde, özellikle 732 yılında Poitiers'te Charles Martel tarafından geri püskürtüldüler. Bu savaşta kurt postlarına sarılmış bedenleri ve omuzlarına dökülen uzun saçlarıyla Franklar, aşılmaz büyük bir kare oluşturarak yaya olarak savaşmışlardı. Arap/Berberi hafif süvarileri, bu aşılmaz kare düzeni karşısında bir şey yapamamış ve yenilgiyi kabul ederek gece çökünce çekilmişlerdi. Ardından, Arap/Berberi kuvvetleri, Lyon ve Avignon'u ele geçirdiler ve Narbonne'u, 759 yılına kadar ellerinde tuttular; bu da gösteriyor ki, Poitiers aslında bir dönüm noktası değildi, ama Avrupa'ya yönelik İslam tehdidinin sona erebileceğini göstermesi açısından önemliydi. Charlemagne'ın 778 yılında İspanya Müslümanları karşısındaki savunmasını yücelten "Roland Destanı" (Roland, artçı birliklerin komutanıydı), Batı'nın Müslümanlar karşısında kendine ne kadar güvendiğini göstermektedir. Aynı zamanda, Bizans, *theme*'lerin kurulması ve ordunun yeniden düzenlenmesiyle birlikte, Arapların Anadolu'daki ilerleyişini kesin olarak engellemeyi başardı. Gerçekten de, Bizans imparatoru, Arap tehdidiyle karşı karşıya olan Anadolu *theme*'ini en önemli *theme* olarak görmekteydi; bu nedenle, buranın idarecisini son derece güvendiği kişilerden seçiyordu. Bu sayede, Araplar idareciyi rüşvetle ya da başka bir şekilde kendi yanlarına çeke-

medikleri için, Konstantinopolis yolu onlara kapanmış oluyordu.

Yine de, Araplar, Muhammed'in ölümünü izleyen yaklaşık yüz yıl içerisinde, fetih yoluyla Pers ve Roma imparatorluklarına rakip olacak bir imparatorluk kurmayı başardılar. Bu nasıl gerçekleşmişti? Bunun nedeni, sahip oldukları silah teknolojisi olamazdı, çünkü bu alanda Bizanslılardan ve Perslerden daha geriydiler. Ama diğer yandan, daha önce de belirtildiği gibi, Araplar yayılmaya başladığı sırada, hem Bizans hem de Pers İmparatorluğu büyük bir karmaşa içerisindeydi. Aynı derecede önemli diğer bir nedense, Arapların, çok sayıda farklı kabileyi, hem İslam dininin tebliğcisi rolünü üstlenme hem de fetihlerle elde edilecek ekonomik ve siyasi kazanımlarda pay sahibi olma ideali etrafında bir araya getirmeyi başarmış olmasıydı. Dağınık haldeki Arap kabileleri, dinsizleri dine döndürmenin ötesinde, tüm dünyada İslam'ı hâkim kılmak için cihat yapma görevi etrafında bir araya gelmişlerdi. Tüm bunlar sayesinde, zafer kazanmayı amaç edinmiş bir dizi ordu ortaya çıkmıştı. Ayrıca, Müslüman siyasi liderler, yayılmayı, kendi konumlarını muhafaza edebilmenin ve Arap dünyası, eski Pers İmparatorluğu ve Kuzey Afrika'dan geçen ticaret yollarını koruyabilmenin bir yolu olarak kabul etmişlerdi. Bu durumda, ekonominin ayakta durabilmesi için daha fazla yayılmak şarttı.

Askeri açıdan bakıldığında, Arap orduları önceleri kendilerine has bir tarzda savaşmaktaydı. Orduları çoğunlukla çöllerde yol alırdı ve bu nedenle, hızlı hareket etmek son derece önemliydi. Hızlı hareket edebilme yeteneği, Araplara, sürpriz saldırılarda bulunabilme ve, eğer işler ters giderse, çöle çekilerek hızla uzaklaşabilme imkânı sağlıyordu. Üstelik çöl, akın düzenleyebilmek için her zaman ideal bir üs görevi görüyordu. Arap orduları, bu susuz bölgelerde karşılaşılan lojistik sorunlar nedeniyle ilk dönemler oldukça küçüktü. Suriye ve Irak'ı ele geçiren Arap ordularının mevcudu 5.000-12.000 arasında değişmekteydi, hatta bazen daha da küçüktü. Diğer yandan kimi savaşlarda, örneğin 636 yılında Suriye'deki Yermuk Savaşı'nda, Arap ordusunun mevcudu 20.000'in üzerindeydi. Askerlere, et ve süt sağlanan sürülerle ilgilenmek, yaralıları bakmak ve hatta kimi zaman muharebelere katılmak için kadın ve çocuklar da eşlik ediyordu. Arap kadın ve çocuklar, 637 yılında üç gün süren Kadisiye Savaşı'nda, savaş alanına gelip kendi yaralılarına yardım etmiş, yaralı Pers askerlerini ise sopalarla öldürmüşlerdi. Kabileler, orduların temel taşlarıydı. Düzenli ordu olmadığı için, sefer dönemlerinde kimi kabilelerden gönüllüler göreve çağrılır, vergi memurlarına belli sayıda kişiyi asker olarak seçme yetkisi verilir ya da hâkimiyet altına alınan kabileler askere alınır, böylece ordu kurulurdu. Sonradan, Berberiler gibi, hâkimiyet altına alınan diğer gruplar da Arap ordusuna dahil edildi; nihayetinde, dokuzuncu yüzyılda asker sayısındaki açık nedeniyle, Türkler ve Memluk

köle askerler kullanılmaya başlandı. Araplar kuşatmalarda oldukça başarılı olsalar da, bundan çoğunlukla kaçınırlardı; bunun bir nedeni, Arapların kuşatma savaşında uzman olmamasıydı; fakat asıl neden, kuşatmaların, Arapların hareketliliğini azaltmasıydı. Yalnızca fazla seçenekleri olmadığında kuşatmaya girişirdi –örneğin, Halid’in komutasındaki Araplar, 635 yılında altı ay süren Şam kuşatmasında, hile ya da sürpriz bir saldırıyla şehri alabilmişlerdi. İspanya’nın, Arap/Berberi kuvvetleri tarafından fethi esnasında da çok sayıda kuşatma gerçekleşti. Konstantinopolis’in kendisi de, Araplar tarafından 674-678 ve 717-718 yılları arasında iki kez kuşatıldı, çünkü Araplar, ancak bu şehrin ele geçirilmesiyle Bizans’ın sona ereceğine inanıyordu.

Bizans ve Pers usullerinin tatbik edilmeye başlanmasıyla birlikte, orijinal Arap savaş tarzı da değişmeye başladı. Arap orduları başlarda yay, mızrak ve kılıç kullanıp bir arada savaşan kabilelerden ibaretti. Her kabile, az sayıda at bulunduğu için yaya olarak savaşan askerlerini cesaretlendirmek üzere, kendi bayrak ve sancağına sahipti. Süvari, ordunun sabit bir birimi değildi; daha yaygın olan develer ise çoğunlukla nakliyyede kullanılıyordu. Askerler, savaş alanına vardıklarında, develerden iner ve yaya olarak savaşırlardı. Geleneksel bireysel dövüşlerin ardından başlayan muharebelerde sahte ricat, pusu ve kanatlardan sarma gibi taktikler kullanılsa da, en yaygın taktik cepheden yapılan hücumdu. Zaman içinde daha çok at ele geçiren ve her seferinde daha organize Bizans ve Pers ordularıyla savaşmak zorunda kalan Araplar, kendi ordularını da bu duruma uygun olarak değiştirdiler. Artık Arap askerleri, savaş alanına kadar deve sırtında gelmekte ve ardından develerden inerek atlara binmekteydi. Kadisiye Savaşı’nda Arap ordusunda 600 süvari bulunuyordu ve savaş, bunların düzenlediği bir dizi hücumla başlamıştı. Fakat Arap ordularının büyük bir kısmı, şehir ahalisinden seçilen piyadelerden oluşurdu; 635 yılından sonra, piyadeler, kabilelere göre değil, birlik yapısına göre düzenlenmeye başlandı. Böylece sağ ve sol kanat, merkez, öncü, arççı birimleri ve ayrı süvari okçu birimleri teşkil edildi. Ordu onluk sisteme göre düzenlendi, piyade genel olarak 8 ya da daha fazla sıra halinde dizilirdi ve etkin bir emir-komuta kademesi tesis edildi. Arap ordularının asıl unsuru, süvari değil, piyadeydi ve başarılarının temelinde hareketlilik, dini coşku, yüksek moral ve zor şartlara dayanıklılık yatıyordu.

Arapların katıldığı savaşlar içerisinde, birkaç günden uzun süreni sayılıydı. 636 yılında Yermuk’ta yapılan büyük savaş neredeyse 1.5 ay sürerken, 637 yılındaki Kadisiye Savaşı dört günde sona erdi. Kadisiye Savaşı Fırat kıyısında cereyan etti; Rüstem komutasındaki Pers ordusu, kendi imparatoru tarafından, nehri geçip Müslümanlarla muharebeye zorlanınca, avantajlı ko-

numunu Müslümanlara kaptırdı. Pers saldırısına, Arap atlarını ürküten ve tek başlarına savaşı kazanacaklarmış gibi görünen birkaç fil öncülük ediyordu. Ne var ki Arap okçuları, fillerin üzerindeki askerlere ok yağdırırken, Arap askerleri de fillerin altına girip, askerlerin bulunduğu mahfeyi tutan kuşakları kesmeyi başardı ve Pers askerlerini alaşağı etti. Gün sona erdiğinde, her iki taraf da diğerine üstünlük sağlayamamıştı. Savaş alanındaki ölü ve yaralıların toplanmasının ardından, ikinci gün taraflar tekrar muharebeye tutuştu, bu sefer filler sahnede değildi. Araplar, Pers atlarını korkutmak için develerin üzerine kuklalar yerleştirirken, bir Arap süvari birliği de savaş alanına yetişti. İkinci gün de kazanan olmadı; üçüncü gün ise ölü ve yaralıların toplanmasıyla geçti. Filler tekrar ortaya çıktı, ne var ki hepsi mızraklarla öldürüldü; fakat bir fil, ölmeden önce, Arap komutanı Kakaa'yı hortumuyla yakalayıp yere çaldı ve öldürdü. Arapların asıl takviye kuvvetinin yetiştiği üçüncü günün sonunda da durum belirsizliğini koruyordu. Arapların o gece düzenlediği bir saldırı Persleri oldukça yıldırılmıştı ve nihayet dördüncü gün, Araplar, Pers ordusunun merkezine ulaşmayı başardı ve tüm orduyu bozguna uğrattı. Araplar, bu savaşta yıpratma taktiği uygulayarak birliklerini olabildiğince korumuş ve ardından takviyelerin ulaşmasıyla tüm güçleriyle son darbeyi indirmişlerdi. Diğer Arap savaşları da benzer özellikler taşımaktaydı ve yıpratma, bir Arap stratejisi haline geldi.

Arap fetihleri büyük bir hızla yayılmaktaydı, fakat siyasi ve askeri iç çekişmeler, Şii-Sünni çatışmasında olduğu gibi, Arap dünyasını böldü. Arap İmparatorluğu, Arap Emevi (661-750) ve Abbasi (750-945) hanedanlarının hüküm sürdüğü dönemin ardından dağılmaya başladı ve iktidar, İslam dünyasının liderliğini üstlenen Müslüman Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin eline geçti. Yine de, Müslüman Arap İmparatorluğu, tek bir kişinin (Muhammed) zihninde başlaması dolayısıyla benzersizdi. Buna karşın, Batı dünyasında Vikinglerin öncülüğünde gerçekleştirilen diğer bir fetih ve yerleşim dizisi, hız ve şaşırtıcılık açısından Araplarla boy ölçüşecek düzeydeydi; fakat Vikinglerin fetihleri, tek bir bireyden değil, birçok etkenden kaynaklanmaktaydı.

Vikingler, denizlerde yolculuk ederek akınlar düzenleyen ve yeni yerleşimler kuran birkaç gruptan biriydi. Kuzeyliler olarak bilinen İskandinavyalılar, sekizinci yüzyıldan itibaren tüccar, korsan ve savaşçı olarak İrlanda, İngiltere ve Batı Avrupa'daki Frank topraklarına (özellikle Normandiya); Akdeniz'deki Müslüman ve Bizans topraklarına (1000'li yıllarda, Bizans imparatorlarının özel muhafız birliği [Varangian Life Guard] Viking askerlerinden oluşmaktaydı); güneydeki Slav topraklarına; göçmen ve çiftçi olarak, Atlantik'i aşmış İzlanda, Grönland ve Kuzey Amerika'ya yayılmaya başladılar. Bu

ani çıkışa yol açan etken neydi? Viking yayılmacılığını şu etkenler açıklayabilir: tarım alanlarının artan nüfusu beslemek konusunda yetersiz kalması, iklimdeki değişimin tarım alanlarını kısıtlaması, iç çekişmeler, tüccarların uzaklardaki zengin topraklar hakkında getirdiği haberler, yağma ve işgal isteği, İskandinav korsanlarının Baltık'tan Batı Avrupa'ya doğru yayılmaya başlaması ve hepsinden önemlisi, yelkenli gemilerin inşası ve denizde yön bulma konusunda sağlanan gelişmeler. Son iki etken dikkate alındığında, Vikinglerin, sekizinci yüzyıla geldiğinde, kürekli gemilerini yelkenle donattığını görmekteyiz –yelkenler olmadan, uzun yolculukların tamamlanması imkânsızdı. Bu, muhtemelen Batılı tüccarlarla iletişim kurulması durumunda ortaya çıkan bir gelişmeydi.

Vikingler, farklı boyutlarda gemiler inşa etseler de, Gokstad'da bir kazıda çıkarılan, dokuzuncu yüzyıla ait bir gemi tipik bir Viking akın gemisiydi. Bu gemi, 23.33 metre uzunluğunda, 5.25 metre genişliğindeydi ve tümüyle meşeden inşa edilmişti. Her iki yanında 16 kürek deliği, 32 kalkan için yer bulunduğundan, seferde mürettebatının en az 64 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Gemide kıçta, sancak tarafında büyük bir dümen yer almaktadır. Geminin baş ve kıçında iki çıkıntı bulunuyordu; omurgası yelkenle seyretmeye müsait, direği de sökülüp takılabilir şekilde inşa edilmişti, yelkeni yünden ve kare şeklindeydi. Tekne, az su taşıdığından, sahillere kolayca yaklaşabiliyordu. Rota tayininde boylamı bilmeyen Vikingler, Güneş ve Kutupyıldızı'nı kerteriz olarak sadece enlemden yararlanırlardı. Bu nedenle, hedeflerine ulaşınca kadar belli bir enlemden yolculuk eder, ardından kuzeye ya da güneye dönerlerdi. Öte yandan, Vikingler, edindikleri deneyimleri (1000'li yıllarda Kuzey Amerika'nın ilk kâşifleri olmaları gibi) kendilerinden sonraki gezginlere de aktarmışlardı.

İlk Viking (Danimarka ve Norveç) saldırısı, 780'lerde İngiliz kıyılarına düzenlendi ve bunu, dokuzuncu yüzyılın başlarında Danimarkalıların, Charlemagne'ın Frank Krallığı'na düzenledikleri saldırı takip etti. Ardından, İsveç Vikinglerinin dokuzuncu yüzyılın başlarında, günümüzde Rusya olarak bilinen bölgeye düzenlediği, yarı ticaret, yarı yağma amaçlı akınlar gerçekleştirmeye başladı. 860 yılında, Kiev'den hareket eden ve 200 gemiden oluşan Viking filosu, Konstantinopolis'i kuşattı; Vikingler, şehri almasalar da, çevredeki manastırları ve başkentin dış mahallelerini talan ettiler. Patrik Photius, Vikinglerin yarattığı dehşeti ifade etmekte zorluk çekerek, yaşananları şöyle ifade etmektedir:

Vahşi ve gözü dönmüş bir kabilenin, korkusuzca dış mahalleleri talan edişine, her şeyi yakıp yıkıp yok etmesine –tarlalar, evler, sürüler, yük hayvanları, ka-

dınlar, ihtiyaçlar, gençler-, acımadan herkesi kılıçtan geçirmesine şahit olduğum için dehşet içerisindeyim. Yıkım evrenseldir. Tarlaya üşüşmüş çekirge sürüsü, üzüm bağını sarmış küf, girdap, tufan, sel; her neye benzetirseniz benzetin, topraklarımız üzerine çöken bu felaket, bölgede yaşayan bir nesli tümüyle kırıp geçirdi. Bu kana susamış caniler tarafından öldürülenler adına bir yondan mutluyum ki, hayatta kalarak böyle bir dehşeti yaşamak zorunda kalmamışlardır.

İskoçya ve İngiltere'ye yönelik ilk akınların hedefi ise çoğunlukla manastırlardı, çünkü manastırlar zengin ve savunmasızdı; pagan olan Vikingler için, buralara saldırmanın hiçbir sakıncası yoktu. Örneğin, 793 yılında Norveç Vikingleri, Lindisfarne'deki manastıra saldırarak rahip ve rahibeleri öldürdüler, kutsal eşyaları tahrip ettiler, tüm kıymetli eşyaları çaldılar ve kimi keşişleri köle olarak alıp uzaklaştılar. Durhamlı din adamı Simeon'un yazdığına göre, 793 yılındaki bu akını düzenleyenler, "büyük bir açgözlülükle her şeyi yağmaladılar, kutsal yerleri kirli ayakları altında çiğnediler, sunakların altını kazdılar, kıymetli eşyaları aldılar, kimi kardeşlerimizi öldürüp kimini zincire vurup çıplak olarak ve hakaretler içerisinde sürükleyerek götürdüler, kimini de denize atarak boğdular." Fransa ve Almanya'ya yönelik akınlar daha büyük ölçekliydi. Bu akınlar 834 yılında başlamıştı; Vikingler, dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, artık kışı bu topraklarda geçirecek kadar kendilerine güveniyorlardı. Vikingler daha sonra, Hamburg, Anvers, Nantes, Chartres, Orleans, Bordeaux, Toulouse ve Paris gibi, nehir ve deniz kıyısındaki kasaba ve şehirlere yöneldiler. Vikingler, denizci olmalarına karşın, kuşatma savaşına girişerek kimi şehirlere de kuşatmışlardı. 885 ve 886 yılları arasında Paris'i kuşatan Vikingler koçbaşı, taş fırlatıcılar ve yoğun ok atışlarından yararlandılar. İç bölgelere ulaşmak için ata binen Vikingler, hedeflerine varınca, atlarından iner ve yaya olarak savaşırlardı. 900'lü yıllardan itibaren Fransa'ya, özellikle Normandiya'ya yerleşmeye başladılar. Benzer bir gelişme, 790'lardaki ilk akınlardan sonra Britanya Adaları'nda yaşanmıştı. Özellikle Danimarkalılar, 865-954 yılları arasında ve ardından 980-1035 yıllarında iç bölgelere seferler düzenlediler ve nihayetinde bölgeye yerleşerek entegre olmaya başladılar.

Vikingler nasıl savaşırdı? İlk akınlarında sadece vur-kaç taktiği uygulamışlardı. İç bölgelere yönelik daha büyük akınlar için ise, bir kampı üs olarak kullanmak gerekiyordu, bunun için çoğunlukla nehir ağzındaki bir ada seçilirdi; örneğin, İngiltere'nin doğu sahilinde yer alan Blackwater Nehri'ndeki Northey Adası, 991 yılının Ağustos ayında iç bölgelere düzenlenecek akınlar için üs olarak kullanılmıştı. Kamp, kazıklardan bir duvar ve hendekle çevrilir ve buraya az sayıda muhafız bırakılırdı; ardından Vikingler, nehir yoluyla

ya da, nehir bulunmuyorsa, beraberlerinde getirdikleri veya bölge halkından çaldıkları atlarla iç bölgelere yönelirlerdi. Hedeflerine ulaştıkları zaman, yağmalamak için attan iner ve ancak gerekirse savaşırldı. Bu akınlar yazın düzenlenirdi, kış gelmeden tekrar evlerine dönerlerdi. Fakat zaman içerisinde Vikinglerin kendilerine güvenleri arttıkça, kışı da tahkimli kamplarında geçirmeye başladılar. Danimarka Vikingleri, 866-886 ve 892-896 yılları arasında İngiltere'ye büyük seferler düzenlediklerinde, bunu nehir yoluyla değil, atlarla yaptılar; böylece, kamplar kurdular ve halihazırdaki Roma yollarını kullanarak tüm ülkeye yayıldılar. Onlara karşı savunma sistemi nehir ve deniz çevresine kurulduğundan –çünkü bu yolları kullanmaları bekleniyordu–, Roma yollarını kullanmaları elde ettikleri başarılarla kritik bir rol oynadı ve bu sayede geniş toprak parçalarını ele geçirdiler.

Fakat toprak ele geçirmek için düzenlenen büyük akınlar, farklı taktiklerin kullanımını zorunlu kılıyordu. Örneğin, meydan savaşları ok atışlarıyla başlar, bunu mızrakların fırlatılması takip eder ve nihayetinde Vikingler, *skeggox* denilen uzun baltalar ya da kılıçlarla yakın savaşa girerlerdi. Zincir zırh, deri ya da demir miğfer (boynuzsuz) giyer, uzun üçgen şeklinde tahta kalkanlar taşırldı. Yakın savaşa girdiklerinde uyguladıkları taktik, safları birbirine yaklaştırıp kalkanlarını bir arada tutarak bir kalkan duvarı, yani “savaş çalısı” oluşturmaktı; bunun ardından, kendilerine benzer durumdaki düşman saflarını mızrak, kılıç ve balta kullanarak yarmaya çalışırldı. Düşman safları bir kez yarıldı mı, yok edilmeleri fazla zor olmazdı. Kimi zaman, Vikinglerin ön saflarında “berserk” adı verilen gözü dönmüş savaşçılar bulunurdu; “bare sark,” zırh giymeyen demektir. Bir Viking destanı, Odin'in berserklerini şöyle tasvir ediyordu: “Zırh giymeyi reddeder ve kudurmuş köpek ya da kurt gibi savaşır, kendi kalkanlarının kenarlarını ısırır. Ayı ya da boğa kuvvetindedirler. Düşmanlarına saldırdıklarında, ne demir ne de ateş onları ürkütür.”

Vikinglerin asıl gücü, düşmanlarına yaydıkları korkudan kaynaklanıyordu, çünkü böylece korku ve tehdit altındakiler, savaşmaktansa haraç ödemeyi tercih ederdi. İngilizler, 992-1012 yılları arasında kendilerini koruyabilmek için binlerce poundluk Danegeld gümüşü ödediler; öyle ki, ödenen bu haraç, vergi sisteminin bir parçası haline geldi. Benzer şekilde, Fransa da, 845-926 yılları arasında vergi olarak toplanan paralarla, binlerce poundluk gümüş haraç ödemek zorunda kalmıştı. Aksi durumda, yani savaşmayı seçmeleri durumunda, Vikinglerin karşısına çıkan ordu, daha savaş başlamadan psikolojik olarak yenilmiş olurdu. Viking vahşetine dair hikâyeler de gün geçtikçe artmaktaydı; örneğin, kurbanların göğüs kafeslerinin açıldığı ve kartal şekli vermek için akciğerlerinin dışarı çıkarıldığı kan-kartal kurban töre-

ni... Böyle bir törenin düzenlendiği şüphelidir, ama bu tür hikâyeler, insanların Vikinglerin acımasızlığına dair kanaatlerini daha da artırıyor ve bu da, orduları gerçekten çok küçük olan Vikinglerin (çoğunlukla 2.000 kişi ya da daha az) fazlasıyla işine geliyordu.

Franklar ve İngilizler, bu vahşi saldırganlara karşı kendilerini nasıl savunmuşlardı? Savunma metotları içerisinde en bilineni haraç ödemektir. Öte yandan, şehirler, surlarını yeniden inşa etti ve milis kuvvetleri oluşturma yöntemleri geliştirildi. Vikinglerin iç bölgelere erişmesini engellemek için, nehir ağzlarına ve köprülerin yakınlıklarına kaleler inşa edildi. Saldırıya açık önemli kıyı bölgeleri de, kaleler inşa edilerek savunulmaya çalışıldı. İngiltere’de Kral Wessexli Alfred, donanma inşa ederek Vikingleri denizde durdurmayı denedi. Alfred, gemiler ne kadar büyükse, o kadar iyidir düşüncesindeydi; bu nedenle, 60 ya da daha fazla kürekli, geniş güverteli gemiler inşa ettirdi. Fakat bu gemilerin idaresi oldukça güçtü ve nihayetinde bu gemiler de yenilgiye uğradı. Danimarkalıları karadan da birkaç saldırı düzenleyen ve düşük-seviyeli bir gerilla savaşı uygulayan Alfred, bunda da başarılı olamadı ve sonunda haraç ödemek zorunda kaldı. Nihayetinde, Doğu ve Kuzey İngiltere’de, önce savaşçı-göçmenlerden, ardından sadece göçmenlerden oluşan iki göç dalgasıyla birlikte, yeni bir Anglo-İskandinav toplumu oluştu. York’ta (Viking Yorvik) yapılan son kazılarda elde edilen bulgular, Vikinglerin ticaret, deri işleme, ahşap işleme ve mücevher yapımıyla da ciddi ölçüde uğraştığını gösterse de, bu Vikinglerin asıl amacı tarım yapacak toprak bulabilmektir.

Vikingler, fetih ve yerleşim yoluyla bugünkü Rusya, Fransa ve Britanya topraklarında (özellikle, İngiltere, Dublin’i de kapsayan İrlanda ve İskoç Adaları) yeni toplumlar kurmakla kalmadılar; ayrıca, denizcilikteki yeteneklerini kullanarak Atlantik’i, geçitler ve İzlanda’da ve Grönland’da, kısaca Newfoundland’deki L’Anse aux Meadows’ta da yerleşimler kurdular. Vikingler, Kuzey Amerika’ya Columbus’tan 500 yıl önce ayak basmışlardı. Vikinglerin en büyük fetihleri Avrupa’da ve Slavlar arasında gerçekleşmiş olsa da, bu fetihlerin etkileri zaman içerisinde çözüldü ve Vikinglerin yerel halklarla kaynaşması, yeni toplumların temelini attı. Bu durum, Doğu’da Bizanslılara yenilmiş olsalar da, Batı Avrupa’da yeni yerleşimler kuran Cermenleri hatırlatmaktadır. Diğer yandan, her ne kadar inançları gereği, farklı dinden insanlara hoşgörülü davransalar da, Avrupa’yı fethetme amacıyla olan Müslümanlar, Batı’daki siyasi ve kültürel yapıyla farklılıkları ve Hıristiyanlığın güç kazanması nedeniyle, Avrupa’yla kolayca entegre olamadılar. Tüm bunların sonucunda, Batı dünyasında 300-1000 yılları arasındaki yaklaşık 700 yıllık süre içerisinde, eski Roma İmparatorluğu’nun yerini –çoğunlukla savaş

yoluyla- alabilmeyi amaçlayan pek çok farklı devlet kurulmuştu.

Piyade lejyonlarından oluşan geleneksel Roma savaş sanatının yerini, sonradan yine Roma'nın uygulamaya başlamış olduğu, süvari-merkezli bir savaş tarzı aldı. Gotlar gibi kimi Cermen kavimleri, Hunlar, Araplar ve bir ölçüde de Bizanslılar hafif süvari ve atlı okçunun askeri değerini kanıtlamışlardı, fakat piyade de, önemini hiçbir zaman kaybetmeden, ordulardaki yerini korumaya devam etti. Sıradışı deniz savaşçıları olan Vikingler ise, sadece ya-ya olarak savaşırdı. Ne var ki, tam anlamıyla feodalizm ortaya çıkmadan önce, ağır süvarileriyle birlikte, Avrupa'ya yönelik son tehdit, Karadeniz'in kuzeyinden gelen, diğer bir göçebe topluluk olan Macarlardı.

Macarlar, yakın savaş için hafif eğri kılıç, kısa mızrak ve balta taşısalar da, ordularının temel birimi atlı okçulardı. Macarlar hafif zırh ve deri miğferle donanmışlardı; hatta, iki at kuyruğu yaparak boyunlarından aşağı sarkıttıkları uzun saçlarını zırh olarak kullanır, böylece vücutlarındaki ana arterleri korurlardı. Türklerden ya da Avarlardan öğrendikleri üzengiye kullanmaları, Macarlar için önemli bir ilerlemeydi -bu icadı, altıncı yüzyılın sonlarında Batı'yla tanıştıran Avarlardı. Üzengi sayesinde, hızlı duruş, kalkış, dönüş ve birlik halinde manévraya yapabilmek mümkün hale gelmişti. Böylece dağınık düzende birkaç saf halinde savaşan Macarlar, birliklerin manevra yapabilmeleri, sahte hücum ve ricat düzenleyebilmeleri ve yeri geldiğinde geri çekilebilmeleri için birlikler arasına boşluk bırakabiliyorlardı. Macar savaş tarzı, atlı okçularla düzenlenen ok saldırılarına ve farklı yönlerden saldırmak için düşmanın kuşatılmasına dayanıyordu. Ardından ihtiyattaki kuvvetler, düşmanın tümünü yok edene kadar, onları takip ederlerdi. Geçmişte Hunlara, gelecekte ise Moğollara benzer şekilde, Macarlar da, büyük mesafeleri kat edebilme yeteneğine sahipti; her askerin üç ya da dört yedek atı vardı, erzaklarını yük beygirleri taşırdı ve ordularındaki disiplin son derece katı ve acımasızdı.

Macarlar 900 yılından sonra Ren, Moselle, Loire ve Rhone Vadisi'ne; Kuzey İtalya'ya; Balkanlar'a; ve 942 yılında Konstantinopolis'e kadar olan bölgeye akınlar düzenledi. Ardından 955 yılında, I. Otto'nun (936-973) idaresindeki Doğu Frank Krallığı topraklarına büyük bir saldırı düzenledi. Katı disiplinli nedeniyle "Kanlı Bulcsu" adını almış komutanın idaresindeki Macar ordusu, 35.000-40.000 hafif süvariden oluşuyordu. I. Otto, daha küçük olan ordusuyla -muhtemelen 20.000-25.000 zırhlı süvari-, Macarları Augsburg'un güneyinde karşıladı. Bulcsu, Augsburg'u kuşatmayı denedi, ne var ki o da, diğer göçebeler gibi, kuşatma tekniklerinden habersizdi ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu hareket, hem Macarların moralini bozdu hem de A-

ugsburg garnizonunun, Otto'nun ordusuna katılmasına imkân sağladı. Bulcsu, makul bir planı uygulamaya karar verdi. Bu plana göre, küçük bir kuvvet, Lech Nehri'ni geçip güneye doğru ilerleyecek ve Otto'nun ordusuna arkadan saldıracak; ana grup ise kuzeye doğru büyük bir daire çizecek ve Otto'nun ordusuna cepheden saldıracaktı. Bu manevra, Moğolların 1241 yılında Mohi Heath'te Macarların torunlarına karşı uygulayacağı taktiğin benzeriydi. Fakat 955 yılında Bulcsu'nun planı işe yaramamıştı, çünkü arkadan saldıran birlik, henüz cepheden asıl saldırı başlamadan önce, Otto tarafından bozguna uğratılmıştı. Ana saldırı başladığında ise, Bulcsu'nun hafif süvarileri, kısmen sağanak yağışın Macar okçuların etkinliğini azaltması nedeniyle, Otto'nun derin bir saf halinde dizilmiş zırhlı süvarileri üzerinde etkili olamadı. Bunun ardından Bulcsu, geleneksel sahte ricat taktiğine başvurdu, ama bu da bir işe yaramayınca, hafif süvarileriyle düşmana doğrudan saldırmaya karar verdi. Otto'nun zırhlı süvarilerine hafif süvarilerle saldırmanın sonucu, Macarlar açısından hem savaş alanında hem de çekildikleri Lech Nehri'nde tam bir felaket olmuştu.

Sonuçta 955 yılında, Macar saldırıları engellendi; Macarlar, bir süre sonra Hıristiyanlığı kabul edip yerleşik yaşama geçtiler ve tarımla uğraşmaya başladılar. I. Stephen ise Macar Krallığı'nın temellerini attı. Macarların ağır süvariler tarafından bozguna uğratılışı, ortaçağ Avrupa'sında atlı şövalyelerin gelişinin sembolik habercisi gibiydi.

Okuma Önerileri

Bu bölümde bahsi geçen karmaşık bölgenin daha basit –genç okuyuculara yönelik–, fakat daha kapsamlı bir değerlendirmesi şu kitapta bulunabilir: Trevor Cairns, *Barbarians, Christians and Muslims* (Minneapolis, 1975). Diğer bir yararlı giriş kitabı ise Lucien Musset, *The Germanic Invasions: The Making of Europe, A.D. 400-600* (University Park PA, 1965, 1975). Sonraki dönemlere ilişkin iyi bir giriş kitabı için bkz. Geoffrey Barraclough, *The Crucible of Europe, the Ninth and Tenth Centuries in European History* (Londra, 1976).

Barbar savaş tarzını ele alan iyi ve basit bir modern kitap henüz yok, bu nedenle bu konuya ilişkin bilgiyi çeşitli kaynaklardan bulup çıkarmak zorundayız. Bu alandaki temel referans kaynağı, ilk baskısı 1921 yılında yapıldığı için biraz eski olan, fakat iyi yazılmış bir eserdir: Hans Delbrück, *The Barbarian Invasions: History of the Art of War, Volume II*, çev. Walter Renfroe Jr. (Lincoln NE 1980, 1990). Farklı bir değerlendirme için bkz. Gerald Simons, *Barbarian Europe* (New York, 1968). Geç Roma dönemindeki bazı barbar gruplara ve bu grupların savaş tarzlarına ilişkin iyi bir askeri giriş için bkz. Arther Ferrill, *The Fall of the Roman Empire: The Military Explanation* (New York, 1986). Daha az yararlı bir çalışma için bkz. Justine Randers-Pehrson, *Barbarians and Romans: the Birth Struggle of Europe, A.D. 400-700* (Norman OK, 1983). Roma ve barbarlar arasındaki ilişkilere dair bir değerlendirme için bkz. Patrick Geary, *Before France and Germany: the Creation and Transformation of the Merovingian World* (New York, 1988). Daha fazla ayrıntı için bkz. Bernard Bachrach, *Merovingian*

Military Organization, 481-751 (Minneapolis, 1972). Önemli bir barbar gruba ilişkin, bazı askeri meselelerin de dahil olduğu bir değerlendirme için bkz. Edward James, *The Franks* (Oxford, 1988). Charlemagne için bir giriş kitabı: E.M. Almedingen, *Charlemagne, A Study* (Londra, 1968):

Hunlar için bkz. J. Otto Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, der. Max Knight, 5. bölüm (Berkeley, 1973); ayrıca bkz. E.A. Thompson, *A History of Attila and the Huns* (Londra, 1948). Got savaş tarzına ilişkin pek az bilgi içerse de, Gotların tarihine ilişkin en iyi giriş kitabı için bkz. Herwig Wolfram, *History of the Goths* (Berkeley, 1979). Thomas Burns, *A History of the Ostro-Goths* (Bloomington IN, 1984) kitabı, özellikle Ostrogot askeri sistemini ele almaktadır. Altıncı yüzyılda yazan iki gözlemcinin çalışmaları da oldukça değerli birincil kaynaklardır: Jordanes, *The Gothic History* ve Procopius, *The History of the Wars*.

Bizans için bkz. Warren Treadgold, *The Byzantine Army* (Stanford, 1995). Bir kurum olarak orduyu ve ordunun siyasetteki rolünü vurgulayan, geç dönem Bizans ordusuna ilişkin bir çalışma için bkz. Mark Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453* (Philadelphia, 1992). Beşinci yüzyılı ele alan ve barbarlara ilişkin daha fazla materyale yer veren özellikle değerli bir çalışma için bkz. Stephen Williams ve Gerard Friell, *The Rome That Did Not Fall* (Londra, 1999); J.A.S. Evans, *The Age of Justinian* (Londra, 1996); Yarmuk Savaşı'na ilişkin bir değerlendirme için bkz. Walter Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests* (Cambridge, 1992). Diğer çalışmalar: L.H. Fauber, *Narses, Hammer of the Goths* (New York, 1990); Walter Kaegi, *Byzantine Military Unrest, 471-843: An Interpretation* (Amsterdam, 1981); Walter Kaegi, *Army, Society and Religion in Byzantium* (Londra, 1982); Warren Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842* (Stanford, 1988); George Huxley, *Why Did the Byzantine Empire Not Fall to the Arabs?* (Atina, 1986); ve Blondal, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge, 1978). Birincil kaynaklar için bkz. Procopius, *The History of the Wars* (Cambridge, 1916); Joinville ve Villehardouin, *Chronicles of the Crusades* (New York, 1963, 1986) içinde, de Villehardouin, *The Conquest of Constantinople*; ve George T. Dennis, *Three Byzantine Military Treatises* (Washington DC, 1985).

Her ne kadar özel olarak Arap savaş tarzlarına ilişkin tek bir modern kaynak bulmak zor olsa da, Araplara ilişkin çok geniş bir literatür mevcuttur. Arap savaş tarihi temasına en fazla yaklaşan kitap için bkz. Tuğgeneral Sir John Glubb, *The Great Arab Conquests* (Londra, 1963). İçinde çok sayıda değerli makale bulunan ve Bizans savaş tarzına ilişkin makaleleri de kapsayan bir kitap için bkz. V.J. Parry ve M.E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975). Daha az yararlı bir çalışma için bkz. Fred Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, 1981). Askeri meselelere kısmen değinen bir çalışma için bkz. Patricia Crone, *Slaves on Horseback: The Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge, 1980). Aşırı siyasi vurgusu nedeniyle hayal kırıklığı yaratmış bir kitap: Roger Collins, *The Arab Conquest of Spain, 710-797* (Oxford, 1989). Bazı meselelere ışık tutan bir çalışma için bkz. Ronald Finucane, *Soldiers of the Faith: Crusaders and Moslems at War* (Londra, 1983). Arap fetihlerine zemin hazırlayan bağlama ilişkin bir değerlendirme için bkz. Philip Hitti, *The Arabs: A Short History*, gözden geçirilmiş 2. baskı (Chicago, 1970).

Vikinglere ilişkin çok geniş bir literatür var; bu literatürün büyük bir kısmı, Viking fetihlerinin niteliğini ele alan bölümleri içerir. Yalnızca üç kitabın adını zikretmek gerekir: Johannes Brondsted, *The Vikings*, çev. Kalle Skov (New York, 1965); P.H. Sawyer, *Kings and Vikings* (Londra, 1982); ve F. Donald Logan, *The Vikings in History*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1992). Vikinglerin 991 İngiltere akınına ilişkin birincil kaynak niteliği taşıyan bir şiir: *The Battle of Maldon*; ayrıca, İngilizce'ye çevrilmiş çok sayıda Viking destanı mevcuttur.

Son olarak, Macar savaş tarzına ilişkin kısa fakat spesifik bir değerlendirme için bkz. Anthony Komjathy, *A Thousand Years of the Hungarian Art of War* (Toronto, 1982).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

AVRUPA ŞÖVALYELİĞİ VE İSLAM'IN YÜKSELİŞİ

Roma İmparatorluğu ile ileri ortaçağ arasındaki dönem, bilgi ve uygulama alanında çok az ilerleme sağlandığı için, “karanlık çağ” olarak adlandırılmıştır. Ne var ki bu durumun askeri tarih açısından geçerli olduğunu iddia etmek yanlıştır, çünkü bu dönemde sosyal, ekonomik ve askeri düzenlemeler yapıldığı gibi, mevcut taktiklerde ve silahlarda da yenilikler yapıldı.

Sekizinci yüzyılda Charles (Çekiç) Martel’le birlikte, Franklar –tarih sahnesine ilk kez dördüncü yüzyılda Maas (Meuse) ve Scheldt nehirleri arasında çıkan ve ardından Orta ve Batı Avrupa’nın büyük bir kısmını işgal eden bir grup Cermen kabilesi–, askeri bir düzen olan feodal sistemi geliştirdiler. Kral; soylu şövalyelere (*comitatus*) at, zırh, mızrak, kılıç, kalkan gibi ihtiyaçlarını satın alabilmeleri ve askeri eğitim ve turnuva düzenleyebilmek üzere gerekli masrafları karşılayabilmeleri için, kraliyet topraklarından belli ölçüde arazi bağışlardı. Şövalyeler de, krala bağlılık yemini eder, vasalı ve savaşçısı olarak hizmet ederlerdi –hizmet süresi genelde yılda 40 gündü. Feodalizm denince akla il gelenler, güçlü şatolar ve atlı şövalyelerdir. Fakir kişiler serf olurdu ve bunlar, askere nadiren alınırdı.

Feodal sistemde komuta, eğitim ve taktiğin birliği gibi kavramlar gelişmişti, çünkü feodalizm, doğası gereği yarı-zamanlı çalışmaya ve eşitsiz hizmete dayanıyordu. Birliği sağlayan şey ise, Hıristiyanlığa olan bağlılıktı;

Frank şövalyeleri, ileride şövalyelik olarak bilinecek olan ve Hıristiyanlığın doğruluk, merhamet ve sadakat ilkelerinden esinlenen bir nevi onur kanunu geliştirmişlerdi.

Dini coşku ve askeri korunma, Arap dünyasındaki gelişmelerin de itici gücünü oluştuyordu. Çok sayıda büyük ve bağımsız Müslüman hükümdarlık, Birinci Haçlı Seferi (1095-1099) sırasında Hıristiyan Avrupa'yla mücadele edecek olan ortak bir askeri güç oluşturmuştu. Zırhlı Frank şövalyeleri, hafif ve hızlı Müslüman atlı okçularıyla karşı karşıya gelmiş; düz ve uzun Frank kılıcı, iyi bilenmiş eğri Müslüman kılıcına karşı çekilmiş; ve Müslümanların kaleleri, *mangonel* veya *trebuchet* gibi kuşatma silahlarıyla dövülmüştü. Birinci Haçlı Seferi'nin sonunda hem Doğu hem de Batı, farklı askeri birimlerin dahil olduğu yeni taktikler kullanmaya başladı ve böylece, savaşta süvari ve piyadenin hareketleri koordine edildi.

Diğer yandan, deniz savaşlarında çok az değişim yaşandı. Kölelerin kürek çektiği uzun ve alçak güverteli kadırgalar ve düşman gemisini mahmuzlama ve rampa etme taktikleri değişmeden kaldı. Yine de Birinci Haçlı Seferi sırasında, deniz gücünün lojistik açıdan ne kadar önemli bir rol oynadığı bir kez daha ortaya çıktı. İtalya'daki kıyı şehir-devletleri –Venedik, Cenova ve Pisa–, Haçlıları Kutsal Topraklar'a taşımış ve ardından onlara lojistik destek sağlamıştı. İleride ise, bu şehir-devletleri, İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki iletişimin artmasını sağlayacaklardı.

Haçlı Seferleri sırasındaki Şövalyeler ve Müslümanlar, pek çok masala ve Hollywood filmine konu oldu. Bununla ilgili bolca mit ve slogan üretildi. Yüzyıllar geçtikçe, bunlar artık gerçekmiş gibi kabul gördü. İşte burada tarihin görevi, efsaneden miti, gerçekten hayali ayırmak ve döneme dair mantıklı ve dengeli bir görüş ortaya koyabilmektir. Bu noktada en büyük sıkıntı, yeterli kaynağın bulunmamasıdır. Muhammed'e ilişkin gayrimüslim kaynakları bulunmamaktadır. Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Muhammed'e gönderilen vahiyler, Kuran ayetleri, peygamberin ölümünden sonra yazılmıştır ve kronolojik değildir. Batı açısından bakıldığında da, eldeki belgelerin büyük bir kısmı, Haçlı Seferleri'ne katılan asker ve din adamlarının, asker ve savaşlardaki kayıplara ilişkin, çoğu abartılı, “resimli” ve “tasvirli” anlatımlardır.

Diğer bir problem ise istatistiklerle ilgilidir. Müslümanlar açısından baktığımızda, örneğin, Şamlı tarihçi İbn-ül Kalanisi'ye göre, Haçlı orduları bölgeye ulaştığında, “sayıları o kadar fazlaydı ki, tespit edebilmek imkânsızdı.” İlk Haçlı Seferi'nde çarpışan tarafların sayılarına dair iddialar, Müslümanlar için 360.000, Haçlılar için ise 600.000 rakamına ulaşmıştır. Chartresli Fulcher ve

Aixli Albert, Haçlıların mevcudunun 600.000 olduğu konusunda ısrar ederken; Auralı Ekkehard 300.000; Agilesli Raymund en az 100.000 kişi olduklarını ileri sürer. Anna Comnena, sadece Boullionlu Godfrey'in, Kutsal Mezarı kurtarmak için sefere 10.000 at ve 70.000 askerle katıldığını belirtmiştir. Clairvauxlu Bernard 1125 yılında, ünlü Templar Şövalyelerinin ne kadar kahraman olduğunu Hıristiyan dünyasına şöyle anlatıyordu: "Sadece bir tanesi, karşısındaki 1.000 askeri kaçırdı, iki tanesinden 10.000 kişi kaçmaktaydı." *Chanson de geste*'de (uzun Fransız şiiri) göklere çıkarılan bu rakamlar, ileriki tarihlerde daha gerçekçi bir şekilde düzeltilecektir.

Son problem ise, semantik alanındadır. "Strateji," "operasyon" ve "taktik" gibi kelimelerin o dönemde taşıdığı belirsiz anlamın yanı sıra, her iki taraf da bizim bugün kullandığımız dilleri kullanmıyordu. Örneğin, Müslümanlar "Haçlı" terimini kullanmaz, sadece "Frank" ya da "kâfirler" derlerdi. Hıristiyanlarsa, Arap, Berberi, Türk ya da Tatar yerine, "kâfir" veya "putperest" terimlerini kullanmışlardı.

Savaş, Roma döneminden beri fazla bir değişim göstermemiştir. 8-10.000 kişilik ordular, büyük kabul edilirdi. Savaşların yapıldığı alanın genişliği, Roma döneminden Napoleon dönemine kadar değişmeden (6-7 km.) kalmıştı. Ordular birbirlerinden yaklaşık 1.000 metre mesafede savaş düzenine giriyor ve birbirlerinin moralini bozmaya çalışıyorlardı. Askerlerin savaşa katılmasının pek çok nedeni vardı; içki, baskı, din ve zengin olma isteği başta geliyordu. Gerçekten de, o dönemde yaşayan birisi için, savaş alanı dışında, kısa yoldan para kazanma imkânı yoktu. Savaş esirleri ve onların teçhizatları zengin olmanın yolunu açarken, ödül avcıları firarileri yakalamakla meşguldü.

Ortaçağ dünyasının genel karakteri olan şiddet, savaşlarda yaşanan katliamlarla birleşince, ortaya dehşet verici görüntüler çıkıyordu. Büyük savaşların ardından, bölgede yaşayan köylüler, cesetleri yağmalar, at ve diğer hayvanları kesip et yapardı. Fidyesi ödenilmeyecek kadar fakir ve ağır yaralı esirler öldürülürdü. Genelde ordularda bulunan iki düzine cerrahınsa, kırık kol ve bacakları tahtalarla sarıp sabit hale getirmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Kafatası kırıkları ölümcüldü, çünkü henüz bu alanda yeterli cerrahi bilgi mevcut değildi. Bağırsaklarda ok ya da mızrakla açılan yaralar da ölümlü sonuçlanırdı, çünkü bu yaralar, karın zarı iltihabına yol açardı. Göğüs kafesinin delinmesinin sonucu ise septisemiydi. Attan düşerek belini kırıncanın sonu da hemen her zaman ölümdü. Çok sayıda asker, ağır kanaması olduğundan ya da yaşadığı şok nedeniyle, savaş alanında terk edilirdi. Muzaffer orduların, ertesi gün savaş alanına dönüp, hâlâ hayatta kalan olup olmadığı-

na bakması ise büyük bir lütuf sayılırdı.

Ortaçağ orduları küçük ve masraflıydı. Küçük oldukları için, uzun süreli seferler düzenleyemez; masraflı oldukları için de, elden geldiğince büyük çatışmalara girmekten kaçınırlardı. Bu nedenle savaşların amaçları sınırlıydı, seferlerse çoğu zaman yağma için düzenlenen akınlardan farklı değildi. Charlemagne ve Dindar Louis, eşzamanlı taarruz stratejisini geliştirmişti, yine de kayda değer bir strateji kuramı mevcut değildi. Benzer şekilde, haberleşme alanında da pek az değişim yaşanmıştı. Gündüz dumanla, gece ışık ya da ateşle işaret gönderiliyor; atlı haberciler kullanılıyordu. Saldırıları haber vermek için kilise çanları çalınırdı. Birinci Haçlı Seferi esnasında, Bouillonlu Godfrey, Müslümanlardan güvercinle mesaj taşıma yöntemini öğrenmiş ve bunu Avrupa'da uygulamıştı.

Teknoloji alanında, kimi mütevazı gelişmeler yaşanmıştı. Üzengi, sekizinci yüzyılda Çin'den geldi; at nalı ise 900'lü yıllarda yaygınlık kazandı. Franklar, uylukları ve bacakları korumak için üçgen şeklinde kalkanlar kullanmaya başladı. Onuncu yüzyıl savaşçıları, halkaların birbirine eklenmesiyle yapılan bir zincir zırh kullanmaktaydı. Zırh giysisi, kısa pantolon, başlık ve metal miğferler şövalyeler tarafından zırhın üzerine giyilirdi. Saplamadan ziyade, kesmek için kullanılan kılıçlar, zaman içinde daha ağır ve uzun hale getirildi.

Harp kuleleri ve *mangonel* veya *trebuchet* gibi kuşatma silahları kuşatma tekniklerini oldukça geliştirmişti. Franklar, Ortadoğu'da petrol bazlı "Rum ateşi"yle (mangonellerden fırlatılır ya da bronz bir tüpün içerisinden püskürtülürdü) karşılaştılar ve bunu, kısa sürede öğrenip kendileri de kullanmaya başladılar. Ne var ki kuşatma savaşının temel silahı hâlâ düşmanı açlığa mahkûm etmektir. Lojistik sorunu ise, hamut (atların boynuna takılan ve yük taşıma kapasitelerini artıran parça) ve atın böğrüne sarılı yeni koşum takımının icadıyla bir ölçüde çözülmüştü. Denizde ise, *skeleton-first* gemi yapım tekniği, gemilerin hem maliyetini düşürmüştü hem de tonajlarını artırmıştı.

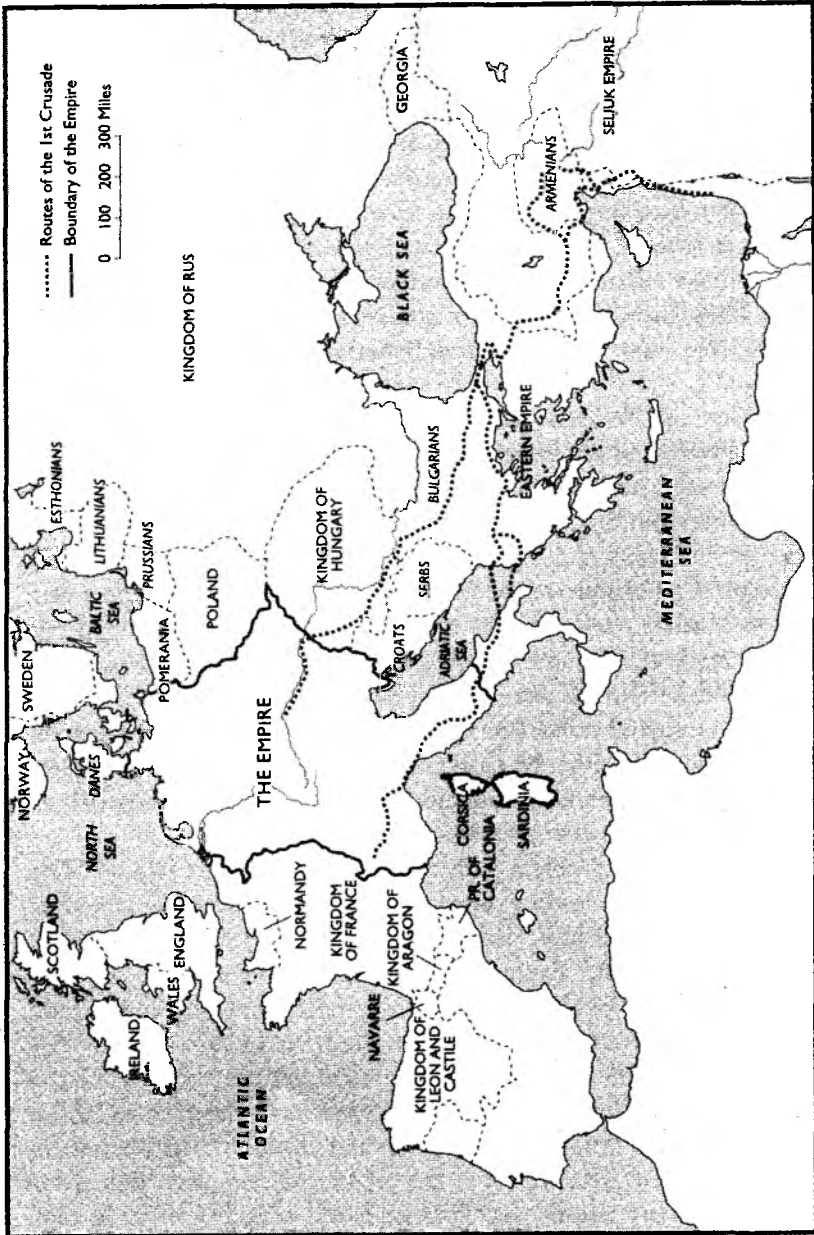
Aslında, "askeri alandaki asıl devrim" sosyal, ekonomik ve askeri ilişkilerin değişmesiyle yaşanmıştı. On dokuzuncu yüzyıl tarihçisi Leopold von Ranke'nin de vurguladığı gibi, Latin Hıristiyanlığının iki temel kurumu vardı: az veya çok, tek tek krallıkların birleşerek bir parçasını oluşturduğu, manevi ve evrensel bir devlet olan kilise ve farklı katmanlardan oluşan otonom ve iktidar anlayışıyla feodal devlet. Feodalizm, süvari birlikleri kurup bunu desteklemeyi esas alan askeri ve sosyal bir yapıydı. Tarım ürünlerinin takas edildiği bir toplumda, toprak mülkiyeti, süvari beslemeyi mümkün kılan zenginliği de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle, Charles Martel'in kilise

mülkünü acımadan müsadere etmesi, vasallarına, hem güçlerini artırma hem de yaya askerden süvariye geçme imkânı sağlamıştı. Ardından Franklar, vasallıkla (bir lidere bağlılığı içeren antik gelenek) arazi tımarını bir araya getirerek feodalizmi ortaya çıkardı. Bir vasalın lorduna bağlılığı ve savaşlarda gösterdiği yararlılık, yeni sosyo-askeri sistemin oluşumunda dikkate alınan iki önemli husustu. Askeri yükümlülüğünü yerine getirmeyenin arazisi müsadere edilirdi. Feodalizmi yaratan bunalımın nedeni, Arap işgali ve 732 yılında İslam güçlerinin, piyade tarafından Poitiers'te durdurulmasının ardından, onları geri püskürtme ihtiyacıydı.

Ortaçağda modern anlamda askeri strateji –siyasal hedefleri ele geçirebilmek için askeri gücün kullanılması sanatı ve bilimi– mevcut değildi. Orduların mevcudu az, disiplinleri zayıftı, genelde sadece belli bir süre için hizmet ederlerdi. Güçlü vasallar, her fırsatta kralın otoritesine karşı çıkar; krallar ise, büyük seferlere ancak vasallarının rızasıyla girişebilirdi. Üstelik, düzenlenen askeri seferlerde de, kalıcı bir başarı elde etmek için düşmanı takip etmekten ziyade, tek bir muharebede kazanılacak zafer ve elde edilecek ganimet hedef alınırdı. Çoğu durumda “strateji,” ya tek bir askeri sefer ya da tek bir muharebe seviyesine indirilir; bu da, komutanın kişisel çabası ve yeteneklerine bağlı olurdu.

Feodal ordular, çok küçük ve kazandıkları zaferin devamını getiremeyecek kadar zayıf olduklarından, kalelerdeki savunma gücünün çok büyük bir önem taşımaya başlamamaları gerekir. Kuşatmalar çok uzun sürerdi; bunlar, başarılı olsa bile, fazlasıyla pahalıya mal olurdu. Ayrıca, şehri kuşatan birlikler, yardıma gelen orduların düzenleyecekleri saldırılara da açıktı. Savaşlar, genelde küçük silahlı çatışmaların biraz daha büyüğü olmaktan öteye gitmezdi.

Operasyonlara –askeri gücün kullanımı– stratejiden daha fazla önem verilirdi. Şövalye ve at, Frank askeri sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. “Şövalye çağı,” terimin kendisinden de anlaşıldığı gibi, atın egemenliği altındaydı. O döneme ait bir söz, “100 at, 1.000 yaya askere bedeldir” demektedir. At, sahibinin sosyal ve hukuki konumunu da yansıtır, çünkü atlar oldukça masraflıydı ve ancak zenginler, at (şövalye başına en az üç at) ve onların tüketeceği yemi satın alabilirdi. Üstelik, atlar savaşlarda sık sık öldürülürdü. Kısacası, ancak kilise mallarının müsadere edilmesiyle zenginleşenler ya da kendisine arazi tahsis edilenler, at üzerinde savaşılabilmeyen masrafını karşılayabilir ve böylece atlı savaşçıların edinebildiği sosyal ve hukuki ayrıcalıkları elde edebilirdi. 1000’li yıllara gelindiğinde, “*miles*” teriminin anlamı değişti: Artık genel olarak “savaşçı”yı değil, spesifik olarak “şövalye”yi ifade etmekteydi. Frank savaşçıları da, vasaldan önce şövalyeye, ardından da soyluya dönüştü; şövalyelikle soyluluk aynı anlama gelmeye başladı. *Miles*’ler soya da-

Harita 5: Kültürlerin Çatışması: Birinci Haçlı Seferi

yalı, kendi içinde neredeyse kast sistemini andıran bir sınıf oluşturdular; böylece, atlı savaşçı aristokratlarla yaya köylüler arasındaki ayrım gittikçe netleşti.

Ortaçağda “halk çalışmak, şövalyeler savaşmak ve rahipler ise dua etmek için yaşar” deyişi, mevcut sosyo-askeri sistemi en iyi şekilde yansıtır. Şövalyelik, sadece at satın almak, bakmak ve değiştirmekle sınırlı değildi, ayrıca silah ve zırh almak, hizmetçi, silahtar, piyade ve okçu kiralayabilmek de gerekliydi; tüm bunlar, şövalyeliği yalnızca zengin bir elite özgü hale getirdi. Hohenstaufen imparatoru II. Frederick, “imparatorluğumun şanı ve kendi kudretim, şövalyelerin mevcudiyetine bağlıdır” diyerek bu sınıfın etkisini vurgulamıştır.

Tam teçhizatlı bir şövalye olmak, gerçekten de çok fazla masraf yapmayı gerektiriyordu: en az üç at (ileride onlara da zırh giydirilecekti), dize kadar uzanan zincir zırh (*hauberk*), zincir zırhtan başlık, metal levha zırh, miğfer, mızrak, kılıç, ipek flama, çadır, eşyaları taşımak ve çekmek için yük hayvanları, mutfak, kap kacak, erzak ve şarap. Bu ortaçağ “savaş gemisi”nin masrafı, 10 çiftçi ailesinin tarla sürmede kullandığı sabanın veya 15 kısrak ya da 20 öküzün masrafına eşitti. Diğer bir deyişle, böyle bir şövalyenin masrafının karşılanması için, en az 300-450 akre verimli arazinin gelirinе ihtiyaç duyuluyordu. Piyade olmak bile yeterince masraflıydı. Piyadenin standart teçhizatı kargı, topuz, balta, halberd, kısa zincir zırhtan oluşuyordu ve 1300’lü yıllarda bu teçhizat, 6 aylık ücrete karşılık gelmekteydi. *Domesday Book* adlı kitabın da gösterdiği gibi, İngiltere’de demir üretimi 1066-1086 yılları arasında üç kat artmıştı, Avrupa’nın kalanı için de benzer bir artış söz konusuydu; bu artış neticesinde, hem binici hem de at için zırh yapmak mümkün hale gelmişti.

Doğuştan şövalye olanların dışında, sonradan şövalye olabilmek için çok ağır bir eğitim gerekiyordu. Gerçekten de, formal eğitim, özbilince sahip bu kozmopolit askeri eliti birbirine yaklaştırmaktaydı. Bir prensin sarayında ya da diğer bir şövalyenin gözetiminde yapılan eğitim, hem fiziksel hem de zihinsel bir nitelik taşımaktaydı. Wolfram von Eschenbach, bir şövalyeden beklenenin ne olduğunu şöyle dile getirmişti: “kalkanı kullanabilme, kılıçla savaşma, hedefe atış yapma, uzun mesafeye zıplama, mızrağı sıkı kavrama ve eyerde dik oturma.” Şövalyelerin yeteneklerini geliştirmek ve şevklerini artırmak için turnuvalar düzenlenirdi. Reims Konseyi’yle (1131) birlikte, turnuvalarda kesici silah kullanımı yasaklanınca, Fransa’daki şövalyeler, köreltilmiş silahların kullanıldığı çok gerçekçi savaş simülasyonları gerçekleştirdiler. Kılıç, sınıfın ve şerefın sembolü haline gelmişti. Wirnt von Gravenberg

bu ilişkiyi, kendi eseri *Wigalois*'te (1204-1210) şöyle dile getirmektedir: "Hem yaşadığı hayat hem de sülalesi nedeniyle şövalye olmaya hiçbir zaman layık olmayan bu kişiye, bir kılıç bile verenin Tanrı cezasını versin."

Chanson de Roland ve *Nibelungenlied*'de Troubadours ve Minnesanger, şövalyeliği romantik ve lirik bir anlatımla yüceltmekteydi. Şövalyelerin maceraperest olduğu imajı, şövalyeliğin romantik çekiciliği, şövalye tarikatlarının yapısı, soyluların yaşadığı hayatın methedilmesi ve turnuvalardaki destansı atmosfer şövalye çağına dair algımıza şekil vermiştir. Oysa, bu tür imajlar, onurun ve bakirelerin koruyucusundan ziyade, eşkıyayı andıran çok sayıda soyguncu baronun var olduğunun bilinmesiyle dengelenmelidir. Ayrıca, en cesur şövalyenin bile yaralanmaktan ve ölmekten korkacağını da unutmamak gerekir.

Ortaçağ şövalyesi, antikçağ süvarisinden çok daha ağır bir zırhla donanmıştı. Savaşın sonucunu her zaman şövalyeler tayin ediyordu ve diğer askeri birimler, bu yeni sınıftan karşısında duramıyordu. Roma döneminden beri piyadenin kazandığı ilk zafer, Flaman piyadelerin 1302 yılında Courtrai'de kazandığı zaferdi. Oysa, şövalyelerin başarısı, –Roma lejyonlarındakinin tersine– mevzileri inatla savunmaya, zekice manevralar yapmaya ya da disiplin ve taktiği bir arada kullanabilmeye değil, her şövalyenin bireysel yeteneğine ve cesaretine bağlıydı. Uyum ve silahların mükemmelliğinin de savaşlarda rolü büyüktü –kırılmayan mızraklar, zırhı delebilen kılıç ve oklar ve sağlam zırhlar.

Elimizde şövalyelerin savaş düzenine ilişkin çok az bilgi olsa da, manevra yapmak ya da düşmanı kuşatmak gibi taktikleri pek kullanmadıkları bilinmektedir. Şövalyeler ancak düz arazilerde etkili olabildiğinden, arazi yapısının büyük bir rolü olmazdı. Şövalyeler yakın düzene geçme, bu şekilde ilerleme ve savaş alanında düzen alma gibi konularda eğitim almazdı. Savaşa girildiğinde, tüm komuta ve kontrol, sancağın altında toplanmaktan ibaretti. Emirler, işaretler ve borazanlar yakın savaşın karmaşası içerisinde karışıp gider ve etkisiz kalırdı. Bu nedenle, şövalyenin nitelikleri, savaşın yapısını da belirlerdi.

Taktik –savaş alanında belli hedeflerin ifa edilebilmesi için saldırıların, çatışmaların ve muharebenin yönlendirilmesi sanatı– ortaçağ savaşçıları için çok önemli bir meseleydi. Şövalyeler, ön safın 50-60 şövalyeden oluştuğu, iki ya da üç sıra derinliğinde, dikdörtgen şeklinde bir düzende savaşa girerdi. Amaç, doğrudan saldırıp düşman saflarını yarmaktı. Sıra halinde dizilmiş ağır birimlerin taarruzu, düşmanın ön safını aşmayı amaçlarken; şövalyeler, bu safı aşıp diğer düşman birimlerine de ulaşabiliyordu. Kimi zaman bu ilk ta-

arruz, düşmanın yenilgiyi kabul edip kalesine çekilmesi neticesinde, savaşın sonucunu tayin ederdi. Kimi zaman ise, bu ilk taarruzun başarısız olmasıyla, şövalyeler geri döner ve tekrar tekrar saldırırdı.

Mevcut kaynaklardan anlaşıldığına göre, muharebe, ilk hücumun ardından, şövalyeler arasındaki bireysel dövüşlerle devam ederdi. Ortak bir disiplin bilinci mevcut değildi, çünkü bu, feodal Avrupa'da babadan oğula geçen savaşçıların oluşturduğu sınıfın özüne aykırıydı. Önemli olan, şövalyelerin bireysel onur ve prestijiydi; şövalyeler, savaşın sonucunu tayin eden de onlar olduğu için, doğrudan düşman şövalyelerine yönelirlerdi. Yaya askerleri pek umursamazlardı, çünkü onlar, takip etmek için çaba harcamaya değmezdi. Elimizde şövalyeler ile hafif süvari arasındaki işbirliğine dair hiçbir kanıt yok, hatta hafif süvarinin keşif amaçlı kullanılıp kullanılmadığı dahi bilmiyoruz. Çoğu araştırmacı, hafif süvarinin piyadeyle birlikte hareket ettiği görüşündedir.

Şövalye savaşlarında kritik darbe, at ve binicinin bir bütün olarak hareket etmesiyle indirilirdi. 732 yılında Karolenjler, bir elde kalkan, bir elde mızrak, at üzerinde düzenlenen şövalye taarruzunu geliştirdiler. Şövalye, tam darbe anında, eyerinin üzerinde atın boynuna doğru eğilerek tüm gücünü üzengiye aktarırdı. Attan düşen şövalye ise son derece hantal ve hareketsizdi; yeniden ata binmesi başlı başına bir olaydı. Başka birinin sırtına basarak binmeyi denemeye kalksa da, zırlı bir şövalyeyi taşıyabilecek birini bulmak oldukça güç olacaktı. Yaya olarak düşmanı takibe çalışmasıysa tamamen imkânsızdı.

Her şeyden önemlisi, ortaçağ şövalyelerini, erken modern dönem Avrupa'sının savaş alanlarında ya da Kuzey Amerika ovalarında boy göstermiş, hızlı ve disiplinli halefleriyle karıştırmamak gerekir. Şövalyelerin savaş hazırlığı yavaş ve yorucuydu. Şövalyeyi (yaklaşık 75 kg.), zırhını (yaklaşık 30 kg.), eyer ve koşum takımlarını (yaklaşık 20 kg.) savaş alanına taşımak için iki veya üç büyük at (Percheron gibi) gerekiyordu. Bir şövalyenin, en iyi atının üzerindeyken hücumla geçtiği sıradaki hızı, dakikada 500 yardaydı; at üzerindeki hız, saatte 12-15 mildir. İlk taarruzun ardından tekrar taarruz düzenleyebilmek için kaç şövalye ve atın sağlam kaldığıysa, tamamıyla hayal gücümüze kalmıştır.

Şövalyelerin düşmanı okçulardı. Şövalyelik sisteminin dışında olsalar da, okçular, şövalyeler için ciddi bir tehlike teşkil etmişti. Üstelik, onlar için, savaşmak onur kazanılacak bir şey değildi. Okçular, birbirine yapılandırılmış odun, giriş ve boynuzdan yapılmış karma refleks yay ve 24 metal uçlu okun bulunduğu bir sadakla donanmıştı. İyi bir okçu, 10 saniyede bir atış yapabiliyordu ve atışın etkili menzili 200-300 yarda kadardı. Okçular, şövalyelerin

atlarını vurabilmek için, önlerine ya da yanlarına nişan alırlardı; böylece gökyüzünde bir ok bulutu oluşurdu. Pek çok kaynakta, hayvanların acı dolu bağırıları tasvir edilmektedir. Karma yaydan daha hızlı ve isabetli olan arbalet (metal okları uzağa fırlatabilen el *ballista*'sı), zincir hatta levha zırhları bile delebildiğinden, şövalyelere karşı oldukça etkiliydi. Bu nedenle, kullanımının –fakat sadece Hıristiyanlara karşı–, 1139 yılında Lateran Konseyi tarafından yasaklanmış olmasına şaşmamak gerekir. Bu yasak nedeniyle, sadece Müslümanlara karşı kullanılan bir silah olarak kalmıştı.

Franklar, Birinci Haçlı Seferi sırasında çok sayıda atlı okçuyla karşılaşmıştı. Hareket kabiliyeti oldukça yüksek olan bu birlikler o kadar etkiliydi ki, Haçlılar, Türk atlı okçuları kendi ordularına dahil etmekte gecikmediler. Fakat Latin Hıristiyanlığı, yaya hiçbir zaman fazla bir değer vermemişti. Onlara göre, yay, Doğuluların (Pers ve Partların) silahıydı ve sosyal açıdan alt bir sınıf olan yayalara aitti. Bu nedenle, bir şövalyenin, yakaladığı okçuyu, bir hor görme –ve korku– işareti olarak, sakatlaması ya da öldürmesi oldukça yaygındı. Ayrıca, okçuların fidyeye değeri de yoktu.

Piyade, evrensel düzeyde, askeri ve sosyal sınıfın en alt seviyesini teşkil ederdi. Sahip olduğu tüm teçhizata rağmen, piyadeye ancak yardımcı kuvvet gözüyle bakılırdı. Bilindiği kadarıyla, piyadenin ne saldırı taktiği ne de manevra yeteneği bulunuyordu. Ayrıca, yanaşık düzende hareket edebilmek için gerekli eğitim ve disipline de sahip değildi. Piyadeye ilişkin mevcut tek kuramsal belge, Vegetius'un *Epitoma rei militaris* adlı eseridir. Fakat bu dördüncü yüzyıl talimnamesinde yazılanları uygulayabilmek için, yanaşık düzende hareket edip ileri manevraları gerçekleştirecek yetenekli ve disiplinli birliklere ihtiyaç vardı. Feodal lordlar, askere alınmış köylüler, paralı askerler ve hacılardan oluşan Avrupa ordularında böyle bir düzen mevcut değildi. Piyadeler kargı, mızrak, topuz ve baltayla donanmıştı. Piyade, kargının uç kısmına bir balta ağzı (halberd) eklenmesiyle birlikte, artık hem kesiyor hem de saplayabiliyordu. Vücudu korumak için, deri ya da sık dokunmuş keten –daha sonra kısa zincir zırh– kullanılırdı. Demir bir miğfer ve kalkan, teçhizatı tamamlıyordu. Savaş alanında, piyade, ya şövalyelerin ilerleyişini perdelemekte ya da şövalye saldırılarını desteklemekte kullanılırdı; piyadenin üstlendiği en iyi görev, geri çekilen şövalyeleri korumaktı.

Piyadenin işi, kasaplığı andırırdı. Hasar verebileceği bölge, boyun civarındaki küçük bir alandan ibaretti. Miğferin önüne ya da eklem yerlerine saplanacak bir mızrak; dizin arkasına indirilecek bir balta; kargı veya iki elle kullanılan topuzla, şövalyenin atının bacaklarına, beline ya da kafasına indirilecek bir darbe... Piyadenin savaş alanında yapabilecekleri bunlardan ibaretti.

Anjoulu Charles, Benevento Savaşı'ndan (1266) önce, piyadelerine, “adamlardan ziyade atlara vurun ki, zırhının ağırlığı yüzünden yerden kalkamayan süvarinin işini rahatça bitirebilirsiniz” dediğinde, piyadenin üstlendiği rolü gözler önüne sermekteydi. Kral IX. Louis'nin kardeşi, şövalyelerine, piyadeyi “düşman atlarını ve atlarının devrilmesiyle sarsılmış olan süvarileri öldürmeleri için” kullanmalarını söylemişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda piyadenin yaşadığı katliam ve savaşın sonlarına doğru “tank”ın icadıyla savaş alanlarına eski hareketliliğin geri gelmesi gibi nedenlerle, araştırmacıların, piyadeden pek hazzetmeyip şövalyeleri ortaçağın tankları olarak yüceltmiş olmaları mümkün olabilir. Fakat savaşta ağırlıklı birim acaba şövalye miydi? Şövalyeler, iyi tahkim edilmiş ve korunan kaleler karşısında nasıl etkinlik sağlıyordu? Şövalyelerin oklar ve diğer menzilli silahlar karşısındaki durumu neydi? Yere saplanmış ve uçları ileri dönük kazıkları aşabiliyorlar mıydı? Ya da kargı veya halberd kullanan zırhlı piyadeyi? Atlar kendilerini böyle bir engelin üzerine atacak kadar aptal mıydı, yoksa içgüdülerine uyup duruyor ya da engelin etrafından mı dolaşmaya çalışıyorlardı? Bayeux Gobleni'ndeki (1092'li yıllara ait resimli duvar örtüsü) baş aşağı atlar, atlı şok birliklerinin piyade karşısındaki etkisini sanırım bir kez daha düşünmemizi gerektirmektedir.

Ortaçağdaki ordulara, modern tabirle kombine silahlı güç olarak bakmak, yani şövalyeleri okçu ve piyadeyle birlikte ele almak daha yararlı olacaktır. Destek unsurlarının, ortaçağa ait belgelerde görülenden daha fazla bir şekilde, ana unsurun, yani şövalyelerin etrafında teşekkül etmesi gerekirdi. Şövalye çağının günümüze yansıyan romantik atmosferinin, şövalyeyi önplana çıkarmasının ana nedeni, askeri değil, sosyal ve hukukiydi. Ama belki de zırhlı şövalye, hafif süvari, atlı okçu, okçu, arbaletçi ve piyadeden oluşan kombine bir yapı, 1000'li yıllardaki Frank savaş tarzı haricinde, oldukça yaygındı. Aslan Yürekli Richard Doğu'da piyade, süvari, menzilli silahlı birimler ve şok birliklerden oluşan kombine bir askeri yapı kullanmıştı. Hıristiyan Avrupa'nın, İslam güçleriyle savaşırken nasıl bir yapıya sahip olduğu hâlâ tam olarak bilinmemektedir.

İslam (“teslimiyet” anlamına gelir), dinin iktidarına dayanan siyasal-askeri bir örgütlenmedir. Tüm inançlı Müslümanlar (peygamberin ümmeti), tüm insanlığa İslam'ı yaymayı kutsal bir görev olarak kabul eder. Kuran, inançla savaş arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur: “En büyük ibadet Allah'a kılıçla yardım etmektir.” İslam'ın askeri yapısı, hassas dengeler üzerine kuruluydu. Silahlı gücün temelini, savaşçı Çöl Bedevileri (Muhammed onları

Ümmetin atlarının “toynağı” ve mızraklarının ucu olarak adlandırmıştı) teşkil ediyordu. Ortak kültür ve dil, bu savaşcılarını, İşlam’ın ekonomik belkemiği olan şehirli tüccar vatandaşlarla birbirine bağlamaktaydı. Hepsinden  te, peygamberin kendisi, bu hareketin siyasi ve dini birliğini temsil ediyordu. Kader ve cennet (“Kılıçlar cennetin anahtarlarıdır”) inancı, Allah’ın otoritesinin sağladığı askeri disiplin ile bir araya geliyor ve böylece, Mısır, Filistin, Suriye, Irak, Kuzey Afrika ve İşpanya’nın fethi ve Tibet’ten Loire Nehri’ne kadar sağlanan ilerleme mümkün hale geliyordu. Yeni din devletinin merkezi, 622 yılındaki *Hicret*’ten sonra, Medine olacaktı.

İşlam, modern bir devletten ziyade, militan bir dindi.  nce Muhammed, ardından da halifeleri, inananların komutanı olarak kabul edilmişti. Muhammed ruhani  nder, geçici idareci, vahyin muhatabı ve son olarak da askeri liderdi. Fakat ne modern manada yazılı bir anayasa ne de halifelerin nasıl başa geçeceğine dair belli hükümler bulunuyordu. Teokrazi, doğası gereği, kalıtsal değildi. Üstelik, kabilelerin, geniş bir alanı kapsamakta olan “Bereketli Hilal”e dağılması ve oldeki iletişim imkânlarının ilkelliği, modern anlamda merkezi bir devletin kurulmasını engellemekteydi. Başa kimin geçeceği, sık sık patlak veren iç savaşlar neticesinde belli oluyordu.

Hiristiyanlara göre, Muhammed bir sahtek rdi; Müslümanlara göre ise, İsa da Allah’ın peygamberiydi. Müslümanlar, Hiristiyan topraklarını Dar- l Harp, Avrupa’yı ise barbarlığın merkezi kabul etmişti. 1068 yılında, Toledo kadısı Said bin Ahmed, Kuzey Avrupalıların (“yedinci iklim”) mizacını şöyle tasvir ediyordu: “soğuk, k tu, esprili, koca göbekli, soluk y zli, saçları uzun ve düz.” Kuran, Müslümanlara, “kâfirlerle sonuna kadar savaş”mayı emretmekteydi. Haçlı Seferleri’nden önce Hiristiyan ve İşlam dünyası birbirini görmezden gelirdi; görünmez bir demir perde, iki teokrasiyi birbirinden ayırmıştı ve aralarında diplomasi, seyahat ve ticaret anlamında çok az etkileşim vardı. İşlam’la kurulan sınırlı iletişim de, Yunan Hiristiyan devleti Bizans sayesindeydi. Etiyopya ve Yahudilik’ten gelen kültürel etkiler de, İşlam devletinin şekillenmesinde rol oynamıştı.

Fakat peygamberin, “bir millete benzemek isteyen, onlardan olur” sözü, askeri alanda pek de geçerli olmamıştı. K firlere karşı, onların kendi silah ve araçlarıyla savaşmışlardı. Çünkü Müslümanlar Zerdüşt Perslerin ve Hiristiyan Bizans’ın genel askeri sistemlerini almış, bununla da yetinmeyerek Bizanslıların “Rum ateşi” ve Hiristiyanlığın barutu gibi belirli teknik icatları da benimsemişlerdi. Fakat bilinen bir Müslüman savaş kuramcısının ya da Müslüman stratejisinin, Bizans veya Sasanilerden etkilendiğine dair herhangi bir kanıt yoktur. Müslümanların o dönemdeki Bizans, Pers ve Roma-Yu-

nan talimnamelerini okuduklarına ilişkin bir bilgi de mevcut değildir. İslam dünyası, askeri yapı ve uygulamalar alanında, Bizans ve Perslerden, muhtemelen gözlem ya da sözlü aktarım yoluyla etkilenmişti. İlk dönem Müslüman fatihlerinin, stratejik düşünce mantığına sahip olup olmadıkları da ayrıca tartışma konusudur.

İslam coğrafyasını oluşturan çok farklı kültürler nedeniyle, ortak bir stratejiden bahsetmek güçtür. İslam savaşçıları, savaşı norm olarak görmekteydi. Her şeyden öte, gayrimüslimlere karşı silahlı mücadeleyi, yani cihadı toplumsal bir yükümlülük kabul etmekteydi. Siyasi amaçları, tüm inançsızları Müslüman yapmak değil, İslam'ı tüm dünyada hâkim kılmaktı. Dahası, İslam salt yeni bir askeri sistem değildi, çünkü bu konu, peygambere gelen vahyin sadece bir bölümünü oluşturuyordu.

Müslüman ordular, önceleri Arap Yarımadası'ndaki kabilelerden katılan gönüllülerden oluşuyordu. Ardından, kabilelerden vergi toplayan görevliler, asker toplamaya da başladılar. Müslüman idareciler; Beni Şayban, Beni İjil, Beni Hanife, Beni Yaşur gibi farklı kabileleri, daha büyük kabile örgütlenmeleri –Bekir bin Wail gibi– altında bir araya getirdiler. İslam, on birinci ve on ikinci yüzyıllardaki ikinci cihadın sonlarına doğru, asker açığını karşılayabilmek için önce paralı askerleri kullandı –örneğin, Selçuklu Türkleri–, ardından da köle-asker (mamluk) sistemini uygulamaya başladı. Ne var ki kabile akrabalığı ve kan bağı, İslam'ın askeri aristokrasisini şekillendirmişti. Sadece İslam'a bağlılığı tartışılmaz liderler, yüksek komuta mevkilerine kabul ediliyordu. Peygamberin ilk takipçileri –yani, Hicret edenler (*muhacirun*) ve Medineliler (*ensar*)–, bu savaşçı aristokrat sınıfın en üst seviyesini oluşturmaktaydı.

Mevcut kaynakları titizlikle incelediğimizde, İslam dünyasında askeri operasyon sanatına ilişkin fikir edinebiliriz. Müslümanlar, süvari ve atlı okçunun kullanıldığı kısa ve kesin savaşlardan yanaydı. Müslümanların atlı okçuları, hem Arap atlarının hızı ve çevikliği hem de kullanılan silahların hafifliği sayesinde, Batılı atlı okçulardan daha hızlı ve esnekti. Bu hareketlilik, Müslüman güçlere, Hıristiyan şövalyelerden belli bir mesafede uzak durma ve yaklaşacakları yer ve zamanı seçme imkânı veriyordu. Araplar, attan inmeden ya da durmadan ok atabiliyor ve yüksek atış hızlarıyla, şövalyelerin atlarına nişan alarak Batı ordularının düzenini bozabiliyorlardı.

Üstelik, İslam orduları, sahte ricata sıkça başvurarak şövalyelerin atlarını yoruyor ya da onları pusuya düşürüyorlardı. Müslüman savaşçıları, intikal halindeki düşmana saldırma ve böylece, onları namüsait koşullar altında savaşmak zorunda bırakma konusunda ustaydı; ayrıca, kuşatmadan kaçınma, düş-

manın merkezine yüklenme ve ihtiyat birliği ayırma konularında da bilgiliydi. Sayısal üstünlük, kanatlardan taarruz ve arazi yapısından istifade edebilme 1100'lü yıllarda İslam savaş sanatının bir parçasını oluşturmaktaydı. Genel olarak söylemek gerekirse, Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki muharebeler, Roma'nın MÖ 53 yılında Carrhae'de Partlarla yaptığı muharebeyle büyük benzerlik göstermektedir –bu konu, daha sonra örnekolay incelemesinde ele alınacaktır.

Müslümanların askeri yapılarına ilişkin daha iyi bir fikir edinebilmek için, mevcut birincil kaynaklardan birine –Tabari Vakayinamesi (923)– başvurmak yararlı olacaktır. Bu belgenin varlığı oldukça önemlidir, çünkü bu konuyla ilgilenen tüm araştırmacılar, İslam orduları ve Arapların stratejik ve taktik uygulamalarına dair hemen hiç belge olmadığından şikayetçidir. Dahası, ne askeri konsey kayıtları, ne Medine ile cephe komutanları arasındaki yazışmalar ve ne de komutanlar arasındaki mektuplar mevcuttur; belki de hepsinden önemlisi, Mekke'deki halifeler ve onların danışmanlarının, strateji ve operasyonları uygulama şekillerine dair herhangi bir kayıt da yoktur.

Emeviler, askeri idare sistemlerini esasen Perslerden almışlardı; önceleri bu askeri idarenin işlevi, ganimeti dağıtmaktı. Ardından, Medine'de bir maaş bürosu kuruldu ve önde gelen askerlere, İslami takvimin ilk ayında yıllık bir maaş (*ata*), ödül ve ganimetten pay verilmeye başlandı. Vergi ve adalet sistemini merkezi hale getiren Muhammed şöyle söylemişti: “Eğer bir asker ele geçirirsen, o senindir; eğer bir asker öldürürsen, onun malları senindir.” Ele geçirilen kumanya ve ganimet şehirlerde şu şekilde paylaşılırdı: birliğin komutanı genelde ganimetin beşte birini alırdı; köleler (beyaz Türk ve siyah Afrikalı) ve değerli madenler (kolay taşınabilmesi için genelde eritilirdi) lidere ve İslam'a gönderilirdi; silah, para, sığır, koyun, deve ve eşekler askerlere dağıtılırdı. Ele geçirilen toprağın bir kısmı yine askerlere verilirken, bir kısmı da devletin idaresine bırakılırdı. Ordu, ele geçirilen bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerden kafa vergisi (*cizye*) ve toprak vergisi (*haraç*) alırdı; böylece, bu kişiler hem askerlikten kurtulur hem de korunma ve mülkiyet hakkı kazanırdı. Cizye, temel gelir kaynağıydı. Fethedilen bölgelerden 200.000 dinar vergi alındığı olurdu ve askeri aristokrasinin en üst seviyesinde yer alanlar, bu gelirden ayda 500 dinara kadar pay alabilirdi.

Lojistik, askeri idarenin üçüncü önemli yönünü teşkil ediyordu. Özellikle Bedevi kabileler geçimlerini genelde fethedilen topraklardan sağlarken, büyük seferlerde erzak temin etmek için tüccarlarla anlaşılırdı. Et, un ve ekmeğin temel gıda maddeleriydi. İleride düzenlenecek seferler için büyük ikmal depoları hazırlanırdı. Develer 20 su kesesi ya da hurma şarabı şişesi taşır, e-

şekler ise kumanyanın kalan kısmını yüklenirdi. Hayvanların yemi, fethedilen topraklardan sağlanırdı; bir askerin tayını (*rızk*) ekmek, zeytinyağı ve sirkeden ibaretti.

Medine, içerisinde bir ordu departmanı, mutemet ve iâşe subaylığı gibi modern kurumları barındıran temel bir askeri idare sistemi kurdu. Maaşlar ve mükemmel, orta ve zayıf olarak sınıflanan terfiler (ve rütbe indirimleri) düzenli olarak teftiş edilmekteydi. Binicilerin, mızraklarını tahta kazıklar üzerindeki metal halkalardan geçirmeye çalıştıkları müsabakalar son derece yaygındı. Kahire Kalesi'nde Memluk Faris, modern savaş akademilerini andıran ve okçuluk, binicilik, kılıç ve mızrak kullanımı konusunda ders veren bir okul kurdu.

Tabari Vakayinamesi'nin belirttiğine göre, İslam ordusuna –Yarmuk (636) ve Kadisiye (637) gibi büyük savaşlarda ordunun mevcudu 6.000-12.000 arasında değişiyordu– komuta eden kişiye *amir* deniyordu. *Amir*, her ne kadar Medine'ye bağlı olsa da, barış imzalamak ya da ordusu içerisinde komutanlara istediği şekilde emir vermek konusunda tam bir serbestliğe sahipti. *Amir*'e, komuta yetkisi olmayan kurmayları yardımcı olurdu. Ara rütbeler bulunmazdı ve sonraki onluk birimin komutanı bir üst rütbeyi ifade ederdi. *Amir*'in ordusu genelde öncü, cenah kuvvetleri, 3.000 askerden oluşan merkez kuvveti ve artçılardan ibaretti. Düzenli ordu, alay, tabur gibi modern formasyonlar, düzenli eğitim ve katı disiplin mevcut değildi. Kuvvetler her seferin ardından dağılırdı, sadece sınırlardaki garnizonlara bağlı askerler devamlı görev başında olurdu. Kabilelere göre farklı renkleri olan sancaklar, birliklere işaret vermekte kullanılırdı. Moral, her düşman kellesi için ödenecek ücretle ve kâfirlerle savaş sonucunda cennete gidileceği inancıyla sağlanırdı. Nadiren de olsa, Müslüman savaşçıların da firar ettiği ya da yüksek ücret karşılığında saf değiştirdiği olurdu.

Müslümanlar, teknolojik bir üstünlüğe sahip değildi. Aksine, hem Persler hem de Bizanslılar teknoloji, metalurji, zırh ve balistik gibi alanlarda onlardan daha ileriydi. Üstelik, Türklerin “demir adam” dediği Franklar, kalın zırhla donanmış olduklarından avantajlıydı. Kaynaklar, Haçlılardan çoğunlukla “silahlı” ya da “ağır silahlı” diye bahsederken, Müslümanlardan “çıplak” ya da “silahsız” diye söz etmektedir. Maalesef, geç Roma dönemindeki silah fabrikalarının, İslam fetihleri sırasında üretime devam edip etmediği bilinmiyor. İslam'ın yayılışı ticaret ve fethedilen topraklardan alınan haraçlarla finanse edildiğinden, bu topraklara elden geldiğince az zarar verilmeye çalışılırdı. Araplar, savaşa giderken, iki kişiye bir deve tahsis ederlerdi. Zaten daha önce Büyük İskender'in de kullanmış olduğu *dromedari*'ler (tek

hörgüçlü binek devesi, *camelus dromedarius*), bu sayede bir hafta boyunca her gün 50 mil yol alabilir ve bir ay susuz idare edebilirdi. İslam ordusunun standart hızı ise, günde en fazla yirmi mildi. Hareketlilik, sürpriz ve hızlı çelme Bedevi savaş tarzının kısa bir özeti idi.

Savaş alanına varınca, savaşçılar develerden iner, atlara binerdi (fetihler başladığında, at sayısı gerçekten de çok azdı). Eyerleri deri kaplı ahşap, mahmuzları demirdi, atların ön toynakları daha hızlı koşmalarını sağlamak için kesilirdi. Kaynaklarda belirtildiğine göre, savaşçılar, savaşa girmeden önce atlarını bizzat kendileri yaralardı, böylece atlar sinirlendirilirdi. Fakat yaralı atın, etkinliğini yitirip yitirmeyeceği ya da korkup korkmayacağı da sorgulanabilir.

Coğrafi yapı, Müslümanlardan yanaydı. Hem Pers ve Bizans sınırları arasında hızla birlikleri hareket ettirmelerine imkân sağlayan haberleşme ve ikmal hatları hem de Arap Yarımadası'nın çöl nedeniyle düşman için neredeyse erişilmez olması, onlar için büyük bir avantajdı. İstihbarat, sadece gezgin ve tacirlerden değil, Arap nüfus, baskı gören muhalif Hıristiyan mezhep üyeleri, Yahudiler ve Samiriyelilerden ("Ehl-i Kitap") da sağlanırdı. Müslümanların sahip olduğu haritalar, Bizans haritalarına kıyasla, oldukça kötüydü. Posta güvercinleri ve atlı postalar, temel iletişim araçlarıydı. Hadımlar ise çok gizli görevler için kullanılırdı.

Süvari birlikleri, genelde 3.000-4.000 kişilik birimlerden oluşurdu ve bu birimler ise, 100-600 süvariden oluşan alt birimlere ayrılırdı. Eğri kılıç kullanan zırhlı süvariler (*mugaffafa*) az sayıdaydı; bunlar, genelde takip görevleri için kullanılırdı. Zırh (*dir*) pahalıydı ve bu nedenle ancak zengin savaşçılar tarafından kullanılırdı. Göğüs zırhı oldukça ağırdı ve geri çekilirken genelde atılırdı. Levha zırh ise, maliyeti, ağırlığı ve sıcak hava nedeniyle nadiren kullanılırdı. Arasında bir giysinin yer aldığı iki kat zincir zırh, atları da zincir zırhlarla korunan ağır süvarinin standart teçhizatıydı. Zırh ayak bileğine kadar uzanmadığı için, ayak sakatlanması çok yaygındı. Kalkanlar yuvarlak ve deriden yapılmıştı; miğferler ise deriden, metal kaplı deriden ya da metalden yapılırdı. Hızlı ve hafif atlara binerek yay kullanan okçular oldukça yaygındı.

Süvarinin bulunmadığı Emevi Halifeliği'nde nadiren kullanılan piyade mızrak, yay ve kılıçla donanmıştı. Mızraklar metal uçlu bambu kamışlarıydı, fakat kimi kısa mızraklar tümüyle metalden yapılırdı. Hint çeliği ise çok revaçtaydı. Metal uçlu sopa, topuz, cirit, sapan, balta ve hançer, kullanılan diğer silahlardandı. Takipçilere son çare olarak, ayakla yanan bambu bohçaları ya da taş fırlatılırdı. Piyadeler, ölümüne savaşmaya niyetli olduklarını göster-

mek için, zaman zaman savaşın en şiddetli anında kendi kalkanlarını ya da kılıç kınlarını parçalarlardı. Genelde savaşın asıl yükünü, piyade taşırdı. Yay (*kous*), Müslümanların en ölümcül silahıydı; ayrı bir birim olarak örgütlenen okçuların etkili menzili 100 yarda kadardı. Kısa menzilde Müslüman okçuların cesareti efsaneviydi: Belgelerde, düşmanların okçular nedeniyle kirpiye döndüğünden sık sık bahsedilmektedir. Okçular, odun ya da bambudan yapılmış ve metal uçlu (çoğunlukla zehir sürülmüş) 30-50 ok taşırdı. Okçuların ana görevi, Bizans ya da Sasani süvarilerini kendi piyadelerinden uzak tutmaktı.

Müslümanlar, kuşatma savaşlarında da yine herhangi bir üstünlüğe sahip değildi. Hatta istihkâma, Franklardan daha az önem verdiklerini söylemek de mümkündür. Peygamber döneminde İslam orduları, savunmalarını şehir hisarları (*hisn*), surlar (*kasır*) ve tepelere inşa edilmiş kalelere dayandırmışlardı. Hem tuzak olarak açık arazide hem de sürpriz saldırılardan korunmak üzere ordugâhlarda, üstü saz ve kumlarla örtülü hendeklerin kullanımı, Muhammed'in kendi eseri idi. Mancınık, Perslerden öğrenilmişti; bu silahın Yunanca adı, *magarik* ("taş atan"), işlevini oldukça iyi yansıtmaktaydı.

Modern anlamda sıhhiye birimleri bilinmiyordu. Yaralılar kampa geri taşınır ve orada, kadınlar tarafından pamuk bandajlarla tedavi edilirdi. Ölülere savaş alanında defnedilirdi. Doktorlar, sadece yaralıları tedavi etmekle uğraşmaz, aynı zamanda *amir*'in emriyle mahkûmların dillerini kesip gözlerini oyarlardı. Esirlerin icabına derhal bakılırdı: Savaşçılar idam edilir, çocuklar boğulur, siviller ise köle olarak satılırdı. Aslında her *amir*, kendi tarzını geliştirmişti. Örneğin, muzaffer bir komutan, Tabri'de 6.000-40.000 arasında düşman askerini idam ettirmiş; böylece, yakınlardaki bir nehir kıvılcığına boyanmıştı. *Amir* ise, ekmeğinin ununu bu nehrin suyuyla hamur yapmıştı. Emevilerin uyguladığı genel kural, savaş esirlerinin üçte birini çarınca getirmek, üçte birinin ellerini, kalanların ise el ve ayaklarını kesmekti. Elde tutulan rehinelere, eğer bir anlaşmazlık olur ya da savaş yeniden başlarsa, idam edilirdi.

İslam ordusunda zaman zaman 700 ile 1.000 arasında kadın da yer alırdı. Görevleri, savaşçıları beslemek için gereken et ve sütün sağlandığı sürüleri gütmek, yaralıları tedavi etmek ve savaştan kaçan askerlere hakaret etmek ve böylece bunların utanarak geri dönmelerini sağlamaktı. Fakat Arap kadınlar için, düşmanın yaralı askerlerini tedavi etmek, tamamıyla bilinmeyen bir uygulamaydı.

Resmi savaş ilanı bilinmiyordu. Tabari Vakayinamesi, Hicri 85 (707) yılında iki düşman ordu arasındaki ilginç karşılaşmayı tasvir eder. Bir Türk

ordusunun komutanı, elçisiyle zehir (sonuna kadar mücadele), ok (normal savaş) ve misk (barış) gönderir. Rakip İslam kuvvetlerinin gururlu komutanı zehri yakar, oku kırar ve miski yere döker –bunun üzerine Türkler, saldırma arzularını yitirir.

Vakayiname, 923 yılında meydana gelen bir muharebeyi de tasvir eder. Buna göre, bir Emevi ordusu, karada 2.000 yarda uzunluğundaki sıralar halinde; ayrıca Fırat, Dicle ve Amu Derya nehirlerinden gemilerle ilerlemektedir. Karadaki yürüyüş düzeni, piyade ve süvariye öncü, merkez, kanatlar ve artçı olarak düzenler. Merkezde sadece piyade ve karargâh personeli yer alır. *Amir*, savaş alanına bir kürsüde getirilir; 40-80 kadar keşifçi, hem keşif hem de kurye görevini üstlenir. Ordu, yedi saf halinde savaş düzenine girmiş ve ardından dağılmıştır –I. Ömer, camide toplanmalarını emreder. Peygamber, ordularının amaçsız kabile birlikleri olmadığını söylemişti: “Allah, kendisi adına savaş alanında yekpare bir bina gibi saf tutup savaşanları sever.”

Her şeye rağmen, ayrıntılı savaş planı nadiren hazırlanırdı. Emirler sözlüydü ve yoruma açıktı: “Sağ kanatlarına saldıracağım. Ardından sağ kanadım, onların sol kanadına hücum edecek; merkez emrimi beklesin.” Kuşatma savaşlarına nadiren rastlanırdı ve genelde zafer, savaş alanında kalmayı başarının olurdu. Yenilen taraf, aman verilmeden takip edilirdi –ya da en azından ordugâhı bulunur ve yağmalanırdı. Müslüman komutanlar, kesin bir sonuç alabilmek için kanatları nasıl kuvvetlendireceklerini ya da tepe ve bayırlardan istifade ederek cenahları nasıl koruyacaklarını iyi bilirdi.

Süvari, yarma harekâtını ilke edinmişti. Müslüman atlılar, hemen her zaman oluşturacakları etki ve gürültüye güvenerek, düşmana cepheden hücum ederlerdi. Bir kez düşman saflarını dağıtmayı başardıklarında, savaş, savaşçıların bire bir mücadelesi haline dönerdi. Bedevilerin bin yıl boyunca geliştirdikleri en gözde taktik, küçük süvari birliklerini kullanarak düşman saflarındaki zayıf noktalara saldırmak, ardından hızla geri çekilmek ve bunu düşman safları çözülmünceye kadar durmadan uygulamaktı. İnsan dalgası taktiği, sadece morali düşürmeye neden olacağı için, uygulanmazdı.

Piyade, savaşta önce yay kullanır (özellikle düşman atlarına karşı), ardından cirit fırlatır, kargıyla hücumu geçer ve son olarak da kılıç ya da topuz kullanırdı. Kimi zaman hileye de başvurulurdu: Ön saftaki piyadeler, düşmanın görüşünü engellemek için, mızraklarını yere saplar ve bu eyerlerin üzerine eyer battaniyelerini asarlardı. Savunma uygulandığında, piyadeler mızraklarını yere dayar, diz çöken okçular ise yaklaşan atlara nişan alırdı. Yakın savaş esnasında, piyadeler, süvarilerin atlarının burunlarına vurur ve gerekirse sırt sırta vererek savaşlardı.

Kuşatma, genellikle bir şehrin düşmesinden önce altı ay veya bir yıl süren, zorlu bir eylemdi. Örneğin, Halep kuşatması, tam altı yıl sürmüştü. Düşmanın dışarıdan yardım almasını engelleyebilmek için, surların etrafı suyla çevrilmiş, yakındaki ırmaklardan su alınması engellenmiş ve ahşap duvarlar ateşe verilmişti. İstihkâmcılar, birliklerin şehre doğru güvenle ilerleyebilmesi için, siper kazmış; kalenin hendeği, geceleri eşeklerle taşınan molozlarla doldurulmuştu. Seksen kadar mancınık, hisarların sur ve kapılarına taş yağdırıyordu; iki yüz yıl sonra, özel mancınıklarla napta (özel bir karışım: yanıcı 5 kg. katran, 1.5 kg. reçine, 750 gr. sandarak ve laka, 1.5 kg. kaliteli kükürt, 2.5 kg. eritilmiş yunus yağı ve 2.5 kg. sıvı ve saf keçi böbreğinden alınmış yağ) fırlatılmaya başlanmıştı. Oysa, çoğu durumda diplomatik müzakere, psikolojik baskı, açlık korkusu ve sonun kaçınılmaz olduğu düşüncesi gibi birçok unsurun etkili şekilde bir araya gelmesi, kuşatmanın bizzat kendisinden çok daha etkili olurdu.

İslam ordularının savaş tarzına ilişkin bazı genellemeler yapılabilir. İslam orduları, stratejik ve taktik açıdan, şaşırtıcı derecede başarılı ve esnek olduklarını ispatlamışlardı. Düşmanın zayıf noktalarını ve bu noktalara nasıl yükleneceklerini çok iyi biliyorlardı. Açlığa ve ticaretin zayıflamasına yol açan ekonomik ablukayı standart bir silah olarak kullanırlardı; muharebelerde kesin zafer peşinde koşar, bunun için tüm zafer ve başarıları sonuna kadar değerlendirirlerdi. Siyasi hedeflerine ulaşmak için, yoğun askeri operasyonlar ile diplomasiyi bir arada kullanırlardı. Pusu, stratejilerinin bir parçasıydı. Peygamber, “Savaş hiledir” demişti. Esneklik, İslam’ın müzakere, aracılık ve uzlaşma yönündeki istekliliğiyle en üst noktaya ulaşmıştı. Her zaman topyekûn zafer kazanma peşinde değillerdi ve her şeyi sonsuza kadar elde tutma gibi bir düşünceleri de yoktu. Halife ve danışmanları, her türlü metoda başvuracak kadar esnekti: tehdit, müzakere, düzenbazlık, hüner, sabır ve şiddet.

İslam orduları, göz kamaştırıcı başarılarını teknik, örgütsel ya da taktik üstünlüklerine borçlu olmadıkları için, başarılarına yol açan diğer nedenleri çok iyi tespit etmek gerekir. İslam; Bizans ve Sasani devletlerinin uzun süreli savaşlar sonucunda yorgun düşmesinden ve başlarına gelen doğal felaketlerden (özellikle Irak’taki sel felaketi) büyük ölçüde faydalanmıştı. Fakat Müslümanların başarısındaki ana etken, savaşa yükledikleri yeni anlamdı. Halk için savaşma fikrinin yerini, ümmet için savaşma fikri almıştı: özgün, farklı ve birleşik bir İslam topluluğu için savaşmak ve ölmek. Diğer bir deyişle, yeni evreysel dinin getirdiği psikolojik dinamizm, Arabistan’daki dağınık kabileleri belirli askeri ve siyasi hedefleri elde etme doğrultusunda bir araya getirmişti. Açlık ve hırs İslam’ın yayılışında pay sahibi olsa da, Medine merkezli dini devlet, birbirleriyle savaş halinde olan kabileleri etkili bir askeri

kuvvete dönüştürme konusunda oldukça başarılıydı. Zaman içerisinde İslam, kabilelerin münferit amaçlarının çok ötesine geçen siyasal ufuklara yöneldi. “Yayılmacı politikaya sahip yeni İslam devleti, amaçlarına ulaşabilmek için Arabistan’ın dayanıklı savaşçıları kullanmıştı” cümlesi, çok şey ifade etmektedir.

Asıl fetihlerin itici güçleri ise, muhtemelen çok daha karmaşıktı: İslam’ın ideolojik mesajı Arabistan ticaretinin ve kuzeye kayan ticaret yollarının güvence altına alınması; ele geçirilecek topraklardan alınacak ganimet ile vergilerin cazibesi; ve liderlerin, yeni hiyerarşideki tahakkümlerini muhafaza etme ihtiyaçları. İslam’ın yayılışı, on birinci yüzyılda aşırı boyutlara ulaştı ve durdu. Gürcü Krallığı, Müslüman istilacıları püskürtmeyi başardı. Sardunya ve Sicilya, Hıristiyanlar tarafından yeniden ele geçirildi ve İber Yarımadası’ndaki *Reconquista*, Toledo ve Coimbra’yı güvence altına aldı. Haçlılar ise Filistin ve Suriye sahillerini ele geçirmeyi başardı.

Örnekolay İncelemesi: Birinci Haçlı Seferi

1095 yılındaki Clermont Konsülü’nde Papa II. Urban’ın, Kudüs’ü kurtarmak için ilan ettiği kutsal savaşın ardından düzenlenen ilk Haçlı Seferi’yle Hıristiyan ve İslam dünyaları karşı karşıya geldi. “Tanrı’nın desteği”ni alan Birinci Haçlı Seferi, herkesi silah başına çağırmıştı. “Tanrı böyle istemişti” (*Deus vult*). Bunun birçok nedeni vardı: maceracı prenslerin arzuları; Batı’daki ekberiyet (büyük evlat hakkı) sistemi nedeniyle tahttan uzak kalan prenslerin, Doğu’da hükümdarlık alarak iktidar olma istekleri (Antakya prensi Tarantolu Bohemond iyi bir örnektir); İtalyan şehir-devletlerin, ticareti artırabilmek için Doğu Akdeniz’de ticaret merkezleri kurma gayreti; ve Avrupa’daki kıtlık ve salgından kaçış. Avrupa, Roma’nın çöküşünden beri, ilk kez İslam dünyasına saldıracak kadar güçlü hale gelmişti.

Haçlı Seferleri, ortaçağ Avrupa savaşlarının sembolü gibiydi. Askeri tarih açısından bir bütünlük oluşturduğu gibi, zaman içerisinde ortaya çıkacak benzer durumlar için de açıklayıcı bir örnek sunmuştu. Ne var ki çok uzun bir döneme yayılmış olması, örnekolay incelemesi olarak ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, burada yalnızca ilk Haçlı Seferi incelenecektir. Bu dönem, tarihçilere, şövalyelik çağındaki Avrupa orduları ile İslam ordularını karşılaştırabilme imkânı vermiştir.

Birinci Haçlı Seferi, günümüzün büyük operasyonlarıyla, örneğin Overlord’la (1944 yılında müttefiklerin Fransa’yı işgali) karıştırılmamalıdır. Haç-

lıların, ne koordineli bir stratejisi, komuta hiyerarşisi, kompleks taktik ve formasyonları ne de ilk fethin ardından yayılmak gibi bir girişimleri vardı. Ke-faret ve endüljans kavramlarına atfedilen önemden de anlaşılacağı gibi, dini fanatizm ve vahşet bir aradaydı. Peter Bartholomew'in, İsa'yı yaralayan mızrağı mucizevi bir şekilde buluşu, Musul Atabeyi Kerboga'yla yapılan savaşın Bohemond'un zaferiyle sonuçlanmasını sağlaması ve çocuk Haçlı Seferi ve Münzevi Peter ve Parasız Walter'in hacca gitmesinin psikozlu sonuçları bu-nun örnekleriydi. Diğer bir deyişle, Haçlıların İsa'nın Kutsal Kadehini kur-tarmak için ettikleri yemin, ne Filistin'in savunulmak amacıyla sürekli işgal altında tutulmasını sağlamış ne de pratik amaçlara hizmet etmişti.

Şüphesiz, dinin etkisi her zaman söz konusuydu. Haçlılar oruç tutuyor, dua ediyor, günah çıkartıyor ve savaşlardan önce ve sonra ayin yapıyorlardı. Onlar da, tıpkı Müslümanlar gibi, bu yolda ölmenin kendilerine cennetin kapılarını açacağına inanmaktaydı. Kardeşlik yeminleri ediliyor; Haç ve Kutsal Mızrak, görevlerinin simgesi olarak kullanılıyordu. Bakire Meryem'in savaş-larda görüldüğü, pek çok kaynakta yazmaktadır. St. John ve Templar şöval-yeleri gibi tarikatların savaş naraları ise, dinsel etkeni vurgulamaktaydı: *Di-ex aie, Saint Sepulchre, Christus vincit, Christus regnat ve Christus imperat.*

Birinci Haçlı Seferi'ne katılan Hıristiyan güçlerinin toplam mevcudu, 1.200-1.300'ü şövalye olan, 12.000 askerdı. Müslüman kuvvetler de yaklaşık aynı sayıdaydı. 1097 Antakya kuşatmasında, 700 şövalye ve 2.000 piyadeden oluşan Haçlı ordusu, 3.000 kişilik İslam ordusunu yenmişti. İki yıl sonra As-calon'da, 1.200 süvari ve 9.000 piyadeden oluşan kuvvet, muhtemelen savaş alanına çıkmış en büyük Haçlı kuvvetiydi. Tipik bir çatışmada, ortalama 500-1.000 şövalye yer alırdı. Döneme ilişkin abartılı anlatımlar dikkate alınma-malıdır –örneğin, Orderic Vitalis, Antakya'da (1098) bir günde aynı köprü-den 113.000 askerin geçtiğini yazmıştı. Çünkü bu sayıda bir kuvvet, 28 mil uzunluğunda bir yürüyüş ko.lu oluştururdu.

Her ne kadar Doğu ile Batı'nın bu mücadelesine ilişkin kaynaklar tutarsız olsa da, kimi kayda değer gözlemlere rastlamak mümkündür. Paralı askerler ve silah tüccarları her iki tarafa da hizmet ediyordu. Araplar kaliteli Frank kılıcı ve beyaz köle satın alıyor; Haçlılar ise Müslüman, Yahudi ve Bizanslı cerrahlardan yararlanıyorlardı. Her iki taraf da istihkâmcıları, lağımçıları, ku-şatma araçlarını ve sıvı ateşi nasıl kullanacağını öğrenmişti. Şövalyeliğin dünya görüşü, İslam'daki *farsia* kavramıyla benzerlik gösteriyordu. Haçlıla-rın, rastladıkları iki Bizans eserinden yararlanmış olmaları da mümkündür: Maurice'in *Strategikon* (580) ve Bilge Leo'nun *Tactica* (886-912) adlı eser-leri. Fakat her iki eser de, iyi eğitilmiş profesyonel ordular için yazılmıştı; fe-

odal Avrupa'nın orduları ise geçici ve eğitimsizdi.

İki taraftan birinin, teknolojik ya da kuramsal anlamda, diğerinden üstün olduğunu söylemek saçma olacaktır. Bu süreçte yaşanan teknolojik gelişme önemsizdi ve teknolojik üstünlük nedeniyle kazanılmış bir muharebe de bulunmuyordu. En iyi şartlarda, her iki taraf da aynı değişiklikleri yapıyor ve bunun sonucunda yine değişen pek bir şey olmuyordu. "Üstünlük"ten bahsedilecekse, söylenecek tek şey, at üzerindeki askerin yaya askere üstünlüğüydü.

İkmal görevini İtalyan şehir devletleri üstlenmişti, bu nedenle deniz gücünün, Birinci Haçlı Seferi'nin başarıyla sonuçlanmasında hayati öneme sahip olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Cenovalılar Antakya kuşatmasına destek olmak için bir filo göndermiş, Pizalılar ise 1099 yılında Levent (Akdeniz'in doğu sahili) ticaretine katılmışlardı. Latin krallıkları ile Levent arasındaki gerçek aracılar ise Venediklilerdi. Venedikliler, 1100 yılında Hayfa'daki Haçlılara 100 gemilik bir filoyla ikmal ulaştırmış ve böylece, ileride kuracakları deniz imparatorluğunun temellerini atmışlardı. Dört yıl sonra, Venedik modeli, görevinde uzmanlaşmış ustaları ve standart hale getirilmiş yedek parçaları sayesinde, modern ikmal merkezinin ilk örneği haline gelmiş ve Venedik, denizcilikte önplana çıkmıştı.

Haçlı Seferleri'nin masrafları, kilisenin topladığı vergiler, sadakalar, ölen prens ve piskoposların eşyalarının satılması, Kutsal Topraklar'ın kurtarılması için yapılan bağışlar ve bırakılan miraslar, kralların şahsi ödemeleri ve hacca gitmek istemeyenlerin bunun yerine ödediği paralarla karşılanıyordu. Ne var ki toplanan para, Haçlıların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildi. Dönemin tarihçileri kıtlık, soğuk, şiş ayaklar ve çürük dişlerin Haçlı Seferi boyunca Franklara rahat vermediğini yazmıştı. Şüphesiz, diğer hastalık ve salgınlar da, Levent'teki Haçlıların peşini bırakmıyordu.

Yağma ve talan sıradan hale gelmişti. 1097 yılında Dorylaeum'da Haçlılar şöyle dua ediyordu: "İsa'ya ve Hıristiyanlığın zafer kazanacağına inandığımız gibi inanın ki, Tanrı'nın izniyle bugün hepiniz zengin olacaksınız." Yağma yapma ihtiyacı ve isteği, seferin asıl amacını lekeliyordu. Ordular, şehirleri ve tarım alanlarını yağmalarken, zaman kaybediyorlardı. Ele geçirilen hazineler, çoğunlukla eritilip güvence altına alınıyordu. Atlar, zırhlar ve silahlar çok pahalıydı ve bu masrafların bir şekilde karşılanması gerekiyordu. Esirler için alınan fidye ve yağma, bunun için en uygun yoldu –Haçlı Seferleri'ne katılan liderler yağmaya çok ağır cezalar koysa (burun ve kulağın kesilmesi) da, sonuç değişmiyordu.

Operasyon olarak adlandırabileceğimiz şeyler, her iki tarafta da kısıtlıydı. Her iki taraf da, düzenledikleri seferlerden çabuk sonuç alabilme peşindeydi; rakibini tümüyle ortadan kaldırmayı düşünen yoktu. Savaştaki tüm atılğanlığa rağmen, Müslüman tarihçi Üsâme şöyle yazmıştı: “Tüm askerler içerisinde, savaşta en tedbirli olanlar Frank askerleridir.” Bunun birçok nedeni vardır. Asya’da İslam topraklarının göbeğinde ordugâh kurmuş olan Haçlıların en büyük isteği, birkaç kıyı kalesini ele geçirmekten ibaretti. Arabistan’ın fethi, onların en çılgın düşlerinin bile ötesindeydi. Zafer, çoğunlukla bir yanılsamaydı. İslam orduları, her savaşın ardından, kış gelmeden dağılıp eve dönüyor ve baharda tekrar ortaya çıkıyordu. Şato ve surlarla kuşatılmış şehirlerin ele geçirilmesi, savaştaki en büyük hedefti. Hepsinden önemlisi, Franklar, yenildikleri taktirde her şeylerini kaybedeceklerini çok iyi biliyorlardı.

Haçlılar, ordularını geleneksel olarak çok sayıda küçük birime ayırır ve ardından onları, savaş alanında önceden belirlenmiş bir düzende yerleştirirlerdi. Yürüyüş kolunda, düzen ve intizamın ne kadar önemli olduğunu anlamışlardı. Örneğin, Haçlılar, 1098 yılında Antakya’da, ordularını, her biri, düşmana yaklaştığında saf (line) düzeninden kol (column) düzenine geçen iki alaydan oluşan dört tümene bölmüşlerdi. Fakat sonraki yıl, Ascalon’daki Haçlı ordusu, her üç alayı artçı, merkez ve öncü olarak tahsis edilmiş 9 alay (*acies*) şeklinde, Müslümanların üzerine yürümüştü. Bu kare düzeni, onlara, her yönden gelecek saldırılara karşı eşit güçte savunma imkânı sağlamıştı. Ama Ascalon’da Haçlılar, saldıran taraftı. Fatimilerin hâkimiyetindeki Mısır’a, titizlikle hazırlanmış bir düzende saldırmışlardı: Okçular ve piyade, düşmanın düzenini, şövalyelerin önünde ilerleyerek altı farklı şövalye birliğinin başarılı saldırılar düzenlemesine imkân verecek şekilde bozmuştu. Süvari ve piyadenin ortak hareketi tesadüf değildi. Çölde atların çoğu öldüğü için, pek çok şövalye yaya olarak savaşmak zorunda kalmıştı. Kısacası, standart bir düzen yoktu.

Taktiksel olarak, Birinci Haçlı Seferi’nde piyadenin rolü tartışma konusudur. Kaynaklarda piyadeden, yalnızca kaçtıklarında veya öldüklerinde bahsedilmektedir. Dorylaeum’da (1097) piyade, geri çekilen şövalyeleri korumak için mızraktan bir duvar oluşturmayı başarsa da, sonraki yıl sadece kaçan atları görmeleri bile, dağılmaları için yeterli olmuştu. Piyadenin savaş alanındaki rolü, atından düşen süvarileri öldürmek, kendi şövalyelerinin ata binmesine yardım etmek, yaralıları taşımak ve atları öldürmekti. Şüphesiz, piyade, yenilgi ya da teslim olma esaret ve kölelik anlamına geldiği için savaşırdı. Buna karşın, Münzevi Peter ve Parasız Walter’ı izleyen yeteneksiz kalabalık, Müslüman okçular tarafından katledilmişti.

Psikolojik savaş, Birinci Haçlı Seferi'nin ayrılmaz bir parçasıydı. Dorylaeum'da Franklar, savaş naralarını ve rakiplerinin "barbar çılgınlıkları"nı hatırlamış; Antakya'da birkaç yüz Müslüman'ı öldürmüş ve kesik başlarını mızrakların ucuna takarak dolaştırmışlardı. Yine, İznik'te Haçlılar, aynı şeyi Müslümanların moralini bozmak için yapmışlardı. Kimi zaman düşmanlarının kesik başlarını, surların üzerinden düşmanlarına fırlatırlardı. Müslümanlar da bu vahşete aynı şekilde cevap verirdi. Tarihçi İbni Zübeyr, Haçlıların ana limanı Akka'dan bahsederken şunları söyler: "Orası, domuzdan ve haçtan geçilmeyen, her yerin pislik içerisinde olduğu bir kâfir yatağıdır. Hepsisi, leş gibi pis insanlardır." İslam topraklarındaki Haçlı krallarına *mutamallik* (kralmış gibi davranan kişi) deniyordu. Haçlılardan en çok nefret edenler Bedevilerdi. Kendileri zırh giymedikleri için, düşmanlarının cesaretini sorguluyorlardı: "Franklar zırh giyiyor, çünkü ölmekten korkuyorlar."

1099 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesi, hem savunma ve kuşatma tekniklerine hem de vahşete iyi bir örnektir. Şehri savunan Müslüman Fatimiler, Haçlılardan daha kalabalıktı, bu nedenle Haçlıların, şehri kuşatarak açlığa mahkûm etme gibi bir seçenekleri yoktu. Haçlıların komutanı Bouillonlu Godfrey, şehre saldırmaya karar verdi. Haçlılar, Müslümanların şehri savunan burçlara eklediği pamuk ve samandan korumaları tutuşturmak için, *mangonel*'lerle sıvı ateş fırlattılar. Merdivenler, mancımık taşıyan tekerlekli küçük ahşap kaleler, bir koçbaşı ve geleneksel harp kulesiyle şehre hücum ettiler. Müslümanlar da, yaklaşan kulelere taş ve sıvı ateş yağdırdı. Su kıtlığı yaşıyor ve Franklar, sıcak çöl rüzgârında kavruluyordu. Sonunda, Godfrey, tahta bir köprünün üzerindeki birliği, harp kulesini kullanarak şehrin duvarlarına yönlendirdi. Diğerleri de, merdivenlerle surlara tırmandı. Kudüs, 13-14 Temmuz 1099'da düştü. Haçlılar çok sayıda kadın, erkek ve çocuğu katletti. Mescid-i Aksa kirletildi. Müslümanlara yardım ettiği ileri sürülen Yahudiler, büyük sinagoga toplandı ve yakıldı. Bunların ardından, Tanrı'nın Askerleri, başarılarını kutlamak için, kanlı çizmeleriyle Kutsal Kabir Kilisesi'ne gittiler.

Kapanışı, Bizans İmparatoru I. Alexius'un kızı Anna Comnena'nın Haçlıların savaş tarzıyla ilgili yorumuyla yapmak uygun olacaktır. Anna Comnena, 1098 yılında Antakya'nın düşmesinin ardından, Kelt olarak adlandırdığı Frankları şöyle anlatmıştır: "Ne askeri disiplinleri ne de strateji bilgileri vardır. Ama savaşa girdiklerinde kalplerini öyle bir öfke kaplar ki, karşılarında durulmaz olur. Fırsatını bulur bulmaz, gözü kara bir şekilde düşman saflarına dalarlar." Emir Üsame bin Münkid de tümüyle aynı fikirdedir: "Franklar hakkında az çok bilgisi olan herkes onları canavar olarak görür. Hayvanlar saldırganlık ve güçte nasıl bizden daha üstünse, onlar da cesaret ve savaşçı

ruh açısından diğerlerinden öyle üstündü.” Fakat bu savaşçı ruh ve saldırganlık, Latin Hıristiyanlığı ya da Levent’le sınırlı değildi.

Sonuç olarak, Birinci Haçlı Seferi konusu, kimi açılardan “siyah bir kuğu”ya benzese de, bu kitabın beş alt temasından en az dördü hakkında bize fikir vermiştir: savaş fikri, teknolojik gelişmenin savaştaki etkisi, orduların yapısı ve askerlerin deneyimleri.

Okuma Önerileri

Ortaçağ savaşlarına ilişkin literatür oldukça geniştir. Kısa bir değerlendirme için bkz. Lynn White Jr., *Medieval Technology and Social Change* (Londra, 1962). Genel olarak ortaçağ askeri sistemi için bkz. William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, 2 cilt (New York, 1924); ve Philippe Contamine, *War in the Middle Ages* (Londra, 1984). Ortaçağ savaşlarına ilişkin oldukça rahat okunan bir çalışma için bkz. Jean Froissart, *Chronicles* (New York, 1968); ayrıca bkz. John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (New York, 1976). Silah teknolojisinin binlerce yıllık seyrine ilişkin bir çalışma için bkz. Martin van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present* (New York, 1989). Bu bölüme ilişkin iki önemli kaynak: J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340* (Amsterdam, 1977); ve Hans Delbrück, *History of the Art of War: Within the Framework of Political History*, 3. cilt, *The Middle Ages* (Westport CT, 1982). Bu sonuncu kitap, şövalyeliliği toplumsal bir kast olarak analiz etmesi bağlamında yararlıdır.

İslam savaşına ilişkin en iyi çalışma ne yazık ki hâlâ sadece Almanca: Nicolaus Fries, *Das Heerwesen der Araber zur Zeit der Omayyaden nach Tabarî* (Tübingen, 1921). Kitabın İngilizce’deki en yakın dengi ise G.H.A. Juynboll, *The History of Al Tabari, 13, The Conquest of Iraq, Southwest Persia, and Egypt* (Albany, 1998); ayrıca bkz. Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, 1981). Hans Delbrück’ün kitabı, *History of the Art of War*, 3. cilt, *The Middle Ages*, yazarının şövalyelik çağında savaşa dair uzmanlığı bağlamında Araplara ilişkin bölümler içerse de, pek yeterli değil. M.E. Yapp, *War, Technology, and Society in the Middle East* (Londra, 1975) Franklara ve Müslümanlara ilişkin bazı hoş karşılaştırmalara yer verir.

İslam’a ilişkin genel temel materyal için bkz. G.E. von Grunebaum, *Classical Islam: A History 600-1258* (Londra, 1970); *The Cambridge Medieval History*, 2. cilt, *The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire* (New York, 1913); Bernard Lewis, der., *Islam from the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople*, 1. cilt, *Politics and War* (New York, 1974); ve Oman, *Art of War in the Middle Ages*, 1. cilt. Müslüman savaş tarzının kökenine ilişkin kısa bir özet için bkz. John W. Jandora, “Developments in Islamic Warfare: The Early Conquests,” *Studia Islamica*, 64. cilt (1986): 101-13. Bu konunun teknik yönlerine ilişkin bir çalışma için bkz. David C. Nicolle, “The Military Technology of Classical Islam,” yayınlanmamış doktora tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1982. Son olarak, İslam savaş sisteminin yeni bir analizi için bkz. Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System* (New Haven CT, 1981).

Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki etkileşime ilişkin bir çalışma için bkz. Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York, 1982); Bizans'ın İslam'a tepkisine ilişkin oldukça iyi bir analiz için ise bkz. Walter E. Kaegi Jr., *Byzantine Military Unrest 471-843: An Interpretation* (Amsterdam, 1981) ve *Army, Society and Religion in Byzantium* (Londra, 1982). Diğer bir yararlı çalışma: Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453* (Philadelphia, 1992).

Birinci Haçlı Seferi'nin klasik tarihi için bkz. Steven Runciman, *A History of the Crusades*, 1. cilt, *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem* (Cambridge, 1951); ayrıca bkz. *The Cambridge Medieval History*, 5. cilt, *Contest of Empire and Papacy* (New York, 1926). Denizci İtalyan devletlerin, Haçlı Seferleri'ne lojistik destek sağlama konusundaki rollerine ilişkin bir çalışma için bkz. William H. McNeill, *Venice: The Hing of Europe, 1081-1797* (Chicago, 1974). Son Haçlı Seferi'ne ilişkin oldukça zengin betimlemeler için bkz. Jean de Joinville ve Geoffrey de Villehardouin, *Chronicles of the Crusades* (New York, 1982). Birinci Haçlı Seferi'nin askeri yönlerine ilişkin değerlendirmeler için bkz. R.C. Smail, *Crusading Warfare (1097-1193)* (Cambridge, 1956); ve Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*. Yine Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, Birinci Haçlı Seferi sırasında Doğu ve Batı arasındaki etkileşimi ele alır. Bizans'ın bu meselelere yaklaşımına ilişkin birincil bir kaynak için bkz. Anna Comnena, *Alexiad*, çev. E.A.S. Dawes (Londra, 1928).

BEŞİNCİ BÖLÜM:

DOĞU TARZI SAVAŞLAR

Moğollar, Hintliler, Çinliler ve Japonlar

Doğu'da savaş, esas olarak devlet oluşumu ve toplumların modernleşmesi bağlamında şekillendi. Bu nedenle toplumun her yönü bu sürecin ayrı bir parçasını teşkil etti. Bireyler ve askerler de, en az nihai hedeflerine varabilmek için sıkı disiplin ve korkuyu araç olarak kullanan ordular kadar acımasızdı. Savaşın kurallarının yeniden belirlenmesi girişimi, barutun savaş alanlarında boy göstermesiyle daha güç hale geldi. Bu durum, kültürel açıdan konuyla ilgili tüm toplumlar için büyük bir sorundu. Japonlar ateşli silahları tümüyle terk ederek geleneksel silahlarına dönmüşler, Çinliler de bu silahları olabildiğince geç kullanmaya başlamışlardı. Diğer yandan, kimi Babür hükümdarları, ateşli silahlara hak ettiği önemi vermekte gecikmedi. Dolayısıyla, bu döneme damgasını vuran şey, teknolojik gelişim oldu.

Ortaçağda Batı Avrupa'da şövalyeler, okçular ve kuşatma teknikleri etrafında dönen kara savaşları, Doğu'da çok farklı bir şekilde cereyan etmişti. En büyük farklılık, yüzlerce yıl Orta Asya'ya hâkim olan atlı okçulardı. Doğu tarzı savaşı en başarılı şekilde uygulayanlar ise, tarihteki en büyük daimi kara imparatorluğunu kurmuş olan Moğollardı; Moğolların genişlemesi, savaş taktikleri bu bölümde ele alınacak olan Doğulu diğer büyük güçlerin (Hindistan, Çin ve Japonya) işgalini de kapsamaktaydı.

Moğollar

Moğol iktidarı, ileride Cengiz Han adını alacak olan Timuçin (1167-1227) tarafından kuruldu. Zor geçen bir çocukluk döneminin ardından Timuçin, 1206 yılına kadar tüm Moğol kabilelerini tek bayrak altında birleştirmeyi başardı ve Moğol hanlarının toplandığı bir kurultayda kendisine Cengiz Han, Moğolların imparatoru, unvanı verildi. Ardından Cengiz, yeni bir örgütlü ordu oluşturmak; sınırları güvence altına almak (özellikle, Kuzey Çin'deki Çin devletine karşı); ticareti geliştirmek; ganimet ele geçirmek ve "Moğolların tüm dünyayı fethedeceği" kehanetini haklı çıkarmak için hızla yayılmaya başladı. Söylendiğine göre, Cengiz'in en keyif aldığı şeyler, "düşmanlarını kovalamak ve bozguna uğratmak, her şeylerini almak, eşlerini gözyaşı içerisinde feryat ederken bırakmak, ata binmek, kadınlarının bedenini gecelik ve yatak olarak kullanmak, göğüslerine bakmak, öpmek ve göğüsleri kadar tatlı olan dudaklarını emmektir." 1227 yılında öldüğünde, Hazar Denizi'nden Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan ve Kuzey Çin'i de kapsayan bölge hâkimiyeti altındaydı. Ne var ki, aslında Cengiz'in bir imparatorluk kurmak gibi bir niyeti yoktu, onun fetihleri tesadüfen bir imparatorluğa dönüşmüştü. Moğol İmparatorluğu, 1280'lerde en büyük sınırlarına ulaştığında, Hindistan ve Güneydoğu Asya'daki kimi inatçı bölgeler dışında, Macaristan'dan Kore'ye kadar uzanan bölgeye yayılmış durumdaydı.

Moğolların savaş alanındaki başarısının sırrı neydi? Bu, teknik bir üstünlük değildi. Moğolların silahları (yay, kılıç, balta ve mızrak), dönemin diğer milletlerinin kullandığı silahlardan pek farklı değildi; hatta Moğollar başlarda kuşatma tekniklerinden tamamıyla habersizdi. Moğol askerleri çok disiplinliydi, büyük bir cesaretle savaşlardı ve kullandıkları hafif süvari teknikleri eşsizdi. Komutanlar yeteneklerine göre atanırdı ve hepsi, taktik ve stratejik açıdan son derece başarılıydı. Üstelik, Moğol seferlerinde lojistik ve organizasyona da ayrı bir önem verilirdi. Son olarak, Moğol ordularının büyüklüğü muazzam bir etki yaratırdı. Yalnızca 700.000 kişilik küçük bir nüfusa sahip olan Moğollar, bu açığı kapamak için 20 yaş üstü ve 60 yaş altı erkeklerin çok büyük bir bölümünü askere aldılar, çünkü bu küçük nüfusla, Çin gibi muazzam topraklara büyük seferler düzenlemek imkânsızdı. Öte yandan, ele geçirdikleri bölgelerin halklarını da askere alarak ordularının mevcudunu artırdılar. Ogeday Han döneminde (1229-1241), bir tür *levée en masse* uygulanmış ve bu askerler, yardımcı birlik olarak Moğol ordusuna katılmıştı. Sonuç olarak, Moğollar, savaş alanına 200.000-300.000 kişilik ordular çıkaracak bir güce erişmişti. Moğol ordusunun mevcudu, ihtiyaca ve yerel nüfusa göre değişiyordu; o döneme dair rakamların büyük bir kısmında, yedekler de

bu mevcuda dahil edilmişti. Göçebe Moğol süvarileri, yardımcı piyadeler ve Müslüman ya da Çinli istihkâmcılardan oluşan büyük Moğol orduları, düşman karşısında sayı üstünlüğüne sahip olmayı çoğunlukla başarırdı.

Bu büyük ordular, göçebelerin yüzyıllardan beri kullandığı onluk sisteme göre düzenlenmekteydi. Cengiz, ordusunu 1203-1206 yılları arasında bu şekilde düzenlemeye başladı. On askerlik birim *arban*, yüz askerlik birim *ja-gun*, bin askerlik birim *minghan*, on bin askerlik birim ise *tümen* olarak adlandırılmıştı. Bir ordu, genelde 3-4 tümendenden oluşurdu, büyük seferlere üç ordu –birbirinden ayrı hareket eden doğu, batı ve merkez ordusu– birden katılırdı. Bir ordunun üç tümendenden oluşması, mevcudunun 30.000 kişi olduğu anlamına gelmiyordu, çünkü tümenler, özellikle yardımcı kuvvetlerde, hiçbir zaman tam mevcutlu olmazdı. Yani üç tümenin 15.000 askerden oluşması da mümkündü. Gerçek sayı ne olursa olsun, askeri faydalarının yanı sıra, onluk sistemin kullanılmasının asıl nedeni, Cengiz’in, güçlü askeri birimler kurarak askerlerin kendi kabilelerine değil de, bu birimlere –özellikle *minghan* seviyesinde– bağlılık duymasını istemesiydi. Cengiz, aynı düşünceyle 1206 yılında mevcudu 10.000’e ulaşan *keshig* adındaki muhafız birliğini kurdu. Genişleyen imparatorluğa komutan ve idareci yetiştiren ve Cengiz’e sadakati önplanda tutan *keshig*’e katılabilmek büyük bir onurdu. Kabilelere duyulan sadakati kendisine yönlendirmeyi başarabilmesi, Cengiz’in yeteneğinin diğer bir göstergesiydi.

Çin’in işgaline kadar, Moğol ordusunun tamamı süvarilerden oluşuyordu –bu işgalde ordunun bünyesine istihkâmcılar ve yardımcı piyade de dahil edildi. Cengiz Han döneminde ordu, ağır ve hafif süvariden ibaretti. Hafif süvariler, mavi ya da kahverengi, *kalat* denilen deriden giysiler giyer, muhtemelen vernikli deri şeritlerden yapılmış göğüs zırhı takarlardı. Başlarında, her kabileye göre farklı bir rengi olan, koni şeklinde kürk ya da deriden başlıklar bulunurdu. Ağır süvari, muharebeye başlamadan önce, bu başlıkları metal miğferlerle değiştirir ve demir şeritlerle güçlendirilmiş deri zırh giyerdi. Ayrıca tüm Moğol askerleri, okların daha derine saplanmasını engelleyen ve askerin, giysiyi dışarı doğru çekmek suretiyle, oku vücudundan çıkarmasını sağlayan ipekten yapılmış uzun iç gömlekleri giyerdi.

Hem hafif hem de ağır süvarinin taşıdığı kemik tabakaları ve tendonlardan yapılmış ve 350 metre menzile sahip yaylar en önemli silahlardı. Moğollar, parmak kilidi adında bir araç kullanırdı; bu, başparmağa takılan ve bir ipin normalinden çok daha hızlı ve isabetli fırlatılmasına imkân veren taş bir yüzüktü. Moğollar, sol taraflarına asılı iki yay taşırdı, bunlardan biri kısa, diğeri uzun menzilliydi. Çeşit çeşit ok kullanılırdı: kısa menzilde ağır, uzun

menzilde hafif oklar; işaret vermek için ısıklık çalan oklar; yangın çıkarmak için yangın okları; ve zırh delici olarak, uçları ısıtıldıktan sonra tuza yatırılmış üç tüylü oklar. Taşıdıkları diğer silahlar kement, sol kolda elbisenin içine gizlenmiş bir hançer ve tahtadan bir kalkandı. Ayrıca, hafif süvari kısa kılıç ve cirit taşıırken, ağır süvaride uzun eğri bir kılıç, balta ve ucunda rakibini attan düşürmek için kullanılan bir kancanın bulunduğu dört metrelik mızrak bulunurdu. Moğollar atlarının bakımına çok önem verirdi; sefere katılan her askerin beş atı bulunurken, her tümen de yedek olarak kullanacağı bir at sürüsüne sahipti. Moğollar, sütünü de içebilmek için, kısrağa binmeyi tercih ederdi; binici, gerektiği zaman, atın sağrısını kanatır ve kanımı içerdi.

Moğollar, neredeyse yürümeye başlamadan önce, ata binmeyi, atlarıyla birlikte hayatta kalmayı, kurutulmuş et, darı, yoğurt ve *koumiss*'le (mayalanmış kısrağ sütü) beslenmeyi öğrenirlerdi. Moğol askerlerine maaş ödenmezdi, her asker, maaş yerine, katı kurallara göre taksim edilen ganimetten pay alırdı. Askerler, komutanlarına fakir ve hasta askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için *kubçur* adında bir para öderlerdi. Sonraları, imparatorluğun yayılma süreci son bulunca ve dolayısıyla ganimet kesilince, Çin'deki Kubilay Han (1260-1294) gibi Moğol hanları, asker sınıfına toprak tahsis etmeye ve onları, sivillerin ödemesi gereken verginin yarısından muaf tutmaya başladılar. Askerler, kendi askeri ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorundaydı; bu zorunluluk, ödemeleri gereken yarım vergi ve askeri sorumluluklarıyla birleşince, onlar için çok ağır bir yük haline gelmişti. Moğol ordusunda katı bir disiplin vardı; küçük suçların cezası kırbaç, büyük suçların ise idamdı. Batılı bir gözlemci, ordudaki cezaları şöyle anlatmıştır: "Savaşa girdiklerinde, on kişilik bir gruptan kaçan olursa, grubun tümü öldürülürdü. Eğer on kişinin tamamı kaçarsa, onların bağlı olduğu yüz kişilik grup, diğerleri kaçmamış olsa da, idam edilirdi. Tüm ordunun geri çekildiği durumlar haricinde, kaçanlar derhal öldürülürdü. On kişilik gruptan esir düşen olursa, bu sefer de onları kurtarmadıkları için grubun kalanı idam edilirdi."

1270'lerde Moğolların, kendi kamplarını taşımaya şahit olan diğer bir Batılı ise, bu disiplini şöyle ifade etmiştir:

Ve komutan kampın yerini değiştirmek isterse, gece yarısını geçince, davullara emir verir ve onlar da ellerine tahtadan iki tokmak alırlar... ve güçleri ve nefesleri yettiğince davul çalarlar... herkes hızla atlarını hazırlamaya başlar. Bir ara verdikten sonra, davullar tekrar çalmaya başlar ve bununla birlikte herkes çadırlarını söküp eşyalarını toparlar. Ardından tümen toplanır ve birlikler, komutan ortada ya da arkada olacak şekilde dizilir. Davullar üçüncü kez çalar ve öncüler önde olmak üzere, birlikler düzen ve intizam içerisinde

kamptan ayrılır. Kamp taşınırken, ne kimse sesini yükseltebilir ne de bulunduğu yerden başka bir yere geçebilir. Bu nedenle, at kişnemesi dışında hiçbir ses duyulmaz. Kamp terk edilirken, bazıları, herhangi bir şeyin unutulup unutulmadığını kontrol etmek için geride bırakılır... bir şeyini kaybetmiş olanlar bu kişilerden sorar, şahit ve kefil gösterirler. Bu sayede yemin ederek kaybettikleri eşyaları geri almış olurlar.

Moğol ordusundaki düzen ve disiplini yaratan unsurlardan biri, orduyu kuşatma taktiği ve stratejisi konusunda eğiten büyük av ritüeliydi. Her kışın başında, eğer Moğollar seferde değilse, büyük bir av partisi düzenlenirdi: başlama çizgisi 12 km. uzunluğundadır, her tümenin toplanma noktası bayraklarla belirlenir ve bitiş çizgisi de yüzlerce km. uzaktadır. Ordular, üç ay boyunca hayvan sürülerini önlerine katarak durmadan ilerler ve iki grubu, hayvanları her iki yandan kuşatmaları için gönderirlerdi. Son gün, hanın attığı ilk okla av başlar; cılız olanlar ve yaşaması için bırakılanlar dışında, tüm hayvanlar kışlık yiyecek olarak avlanırdı. Üç ordu, bu büyük av sayesinde, yüzlerce kilometrelik bir arazide birbirleriyle –bayraklarla işaretleşerek, geceleri meşaleler yakarak ve haberci göndererek– koordineli olarak hareket etmeyi ve kuşatmayı öğrenirdi. Moğolların uyguladığı diğer stratejiler şunlardı: büyük ölçekli pusu ve hızlı orduların beklenmedik bir şekilde ortaya çıkışıyla sağlanan şaşırtmaca; orduların, Napoleon tarzında, yüzlerce kilometrelik manevralardan sonra tekrar birleşmesi; meşhur göçebe ve Türk taktiği olan sahte ricat; ve dehşet psikolojisi (bir şehir ele geçirildikten sonra, diğer şehirlerin savaşmadan teslim olmasını sağlamak için, o şehrin tüm nüfusu katledilirdi).

Bu dehşete ilişkin en bilinen örnek, Abbasi halifesinin teslim olmayı önce reddettiği, fakat ardından 1258 yılında teslim olduğu Bağdat'ta yaşanan katliamdır. Şehir, Moğollar tarafından yağmalanmış ve, çoğu Moğol ordusundaki Hıristiyan yardımcı askerler tarafından olmak üzere, 200.000'den fazla kişi kılıçtan geçirilmişti. Rivayete göre, halife ve oğulları, halılara sarılıp atların peşinde ölüncüye kadar sürüklenmişti –saltanat mensuplarının kanını dökmek bir Moğol geleneğiydi. Bu dehşet stratejisi işe yararmış ve Bağdat katliamının ardından, Ortadoğu'daki Müslüman emirlerin büyük bir kısmı Moğol ordugâhına gelerek Moğollara bağlılık bildirmiş, Şam gibi kimi şehirler ise teslim olmayı kabul etmişti.

Savaşta, Moğol ordusunun önünde, her iki kanadında iki hafif süvari birliğinin bulunduğu, yine hafif süvarilerden oluşan ve düşmanla ilk çatışmaya giren öncüler yer alırdı. Öncülerin ardında, iki saf halinde ağır süvari ve onların ardında da, üç saf halinde hafif süvari bulunurdu. Öncülerin düşmanı

durdurmasının ardından, geride bekleyen hafif süvari, ağır süvarinin arasından geçerek düşman saflarına doğru ilerler, ama saldırmazdı. Bunun yerine, düşman saflarına paralel hareket eder ve safları zayıflatmak için, düşmanın üzerine ok yağdırırdı. Hafif süvari, düşman hattında bir gedik açılırsa, cenahlara çekilir; bu sırada ağır süvari, deve üzerinde taşınan davullarla (*naccara*) verilen işaret üzerine, hücumla geçer ve düşmanı bozguna uğrattırır. Her cep-heden yapılan bu saldırı başarısız olursa, diğer bir taktik, yani kanatlardan kuşatma manevrası (*lughama*) uygulanırdı. Hafif süvari, düşmanın bir cenahına yüklenir ve bunu, ağır süvarinin aynı cenaha düzenlediği hücum takip ederdi. Diğer bir yaygın savaş taktiği de *mangudai*'nin, yani sahte ricat düzenleyen hafif süvari grubunun kullanımıydı. Ordunun önünde yer alan *mangudai*, düşmana saldırır, ardından panik içinde geri çekilirdi. Bu taktik, bazen bir tümen, bazen de, 1241 yılında Savo'da olduğu gibi, bütün bir ordu tarafından uygulanabilirdi. Amaç, düşmanın, çekilen süvarileri takip etmesini sağlamaktı. Takipçileri okçular karşılar, bunu da ağır süvarinin saldırısı izlerdi. Moğollar, düşmanı şaşırtmak ve kendilerini gizlemek için sis bombası da kullanırdı. Bu taktiğin böylesine başarılı olması gerçekten de şaşırtıcı bir durumdur, çünkü Moğolların tüm düşmanları sahte ricat taktiğinden haberdardı.

Moğolların savaşta en geri oldukları konu kuşatmaydı. Orta Asya düzlüklerinde kuşatma silahlarına ihtiyaç yoktu, fakat Cengiz, 1211 yılında Kuzey Çin'deki şehirleri kuşattığında, bu konuda büyük bir sıkıntı yaşamıştı. Sorunun ciddiyetinin farkına varan Cengiz, Çinli istihkâmcıları ordusuna dahil etti. Bu istihkâmcılar, Moğollara Çin mancınıklarını kullanmayı öğretti; Çin mancınıklarının hafif olanlarının kolunu kurabilmek için 40, ağır olanları için ise 100 kişi gerekiyordu. Mancınıkların menzili 100-150 metreydi, atıkları taşlar ise küçüktü -1-13 kilo arası. Moğollar, 1220 yılında Semerkant'ın düşmesiyle birlikte, Pers ve Ortadoğu mancınıklarını da yapmayı öğrendi. Bu mancınıklar, Batı'daki *trebuchet*'ler gibi, karşı ağırlık ilkesiyle çalışıyor ve daha ağır taşları daha uzağa fırlatabiliyorlardı. Cengiz diğer geleneksel kuşatma tekniklerini de -yani rüşvet, hile, abluka, lağım ve merdivenler- her fırsatta kullanmıştı. Üstelik, Moğollar, savaş esirlerini, hendek doldurmak gibi tehlikeli işlerde veya surlara saldırırken insan kalkanı olarak kullanırlardı. Bu metotlar işe yaramış ve 1234 yılına kadar Kuzey Çin işgal edilmişti. Ardından, 1252 yılında Mongke Han döneminde, tüm Çinli işçiler, marangozlar ve barut üreticileri mancınık mürettebatı olarak orduya alındı. Bu sayede, 1253 yılında Pers seferine çıkan Moğol ordusundaki mancınık mürettebatının sayısı bine ulaşmıştı.

Yine de, Kubilay Han, Güney Çin'deki Sungları yenmeye karar verdiğin-

de, Hsiang-yang şehri kuşatmasında büyük sıkıntı yaşamış ve bu nedenle kuşatma 1268'den 1273'e kadar sürmüştü. Bu şehir, Han Nehri kıyısındaydı ve Yang-çe Nehri havzasına giden yolu koruyordu. Şehir; bir şato, güçlü surlar, kara tarafında derin bir hendek ve Han Nehri'nin diğer kıyısındaki başka bir şehir tarafından korunuyor ve dışarıyla olan bağlantısını Han Nehri aracılığıyla sürdürebiliyordu. Moğollar, şehri açlığa mahkûm etmek için, beş yüz gemi inşa ederek nehir bağlantısını kesmek zorunda kalmışlardı. Fakat şehrin yiyecek stokları ağzına kadar doluydu ve kullanılan kuşatma araçları yetersizdi.

Kubilay, 1271 yılında İran'daki yeğeni İl Han'dan yardım istedi ve gönderilen iki Müslüman istihkâmcı (İsmail ve Alaaddin) yıl sonunda bölgeye ulaştı. Bu istihkâmcılar biri mancınık, diğeri mangonel olan iki kuşatma silahı inşa etti. *Trebuchet*'e benzeyen bu araçlarla önce nehrin karşı kıyısındaki şehir alındı. Sonra bu iki Müslüman istihkâmcı, 1273 yılının başında şehrin surlarının güneydoğu köşesinin karşısına büyük bir kuşatma silahı inşa etti: "Taşın ağırlığı 75 kiloydu, taş fırlatıldığında silahtan çıkan gürültü yeri göğü titretiyordu; taşın isabet ettiği yer, neresi olursa olsun, harap oluyordu." Bu şekilde, Hsiang-yang'ın surları yerle bir edildi ve şehir teslim oldu.

Moğollar, mükemmel generalleri Bayan'ın komutasında, benzeri mancınıkları kullanarak diğer Sung şehirlerini ve Güney Çin'deki kaleleri ele geçirdiler. Pek çok şehir teslim oldu; olmayanlarsa, bu iki Müslüman istihkâmcının yaptığı mancınık ve napta (yanıcı madde) fırlatan *trebuchet* benzeri makinelerle yok edildi. Bu sefer, Sung imparatoriçesi Dowager, 1276 yılında kraliyet mührünü Bayan'a teslim ettiğinde başarıyla sona erdi. İlginç olan, hem Moğolların hem de Çinlilerin, elli yıllık tecrübelerine rağmen, gereken yapıda bir mancınık inşa etmeyi becerememiş olmalarıydı. Bunun yerine, Ortadoğulu istihkâmcılara muhtaç olmuşlardı; bu istihkâmcılar ise tek başlarına 5 yıllık Hsiang-yang kuşatmasını sona erdirmiş ve Sung İmparatorluğu'nun kalan kısmının da yenilgiye uğramasını sağlamışlardı.

Moğollar, Güney Çin savaşında çeşitli koşullara uyum sağladılar. Sıcağa, atları için yem bulunmamasına, tropikal hastalıklara, güneyin ormanlarına ve kanallarına rağmen, Çinli ve Koreli tebaalarının yardımıyla bir donanma inşa ederek başarıya ulaşmışlardı. Geniş arazilerde yapılan süvari muharebeleri ve geniş ölçekli manevralarda ise Moğolların üstüne bir ordu daha yoktu.

Savaş Alanı: Mohi Heath (1241)

Moğolların Polonya ve Macaristan işgali, dikkate değer bir askeri harekâttir. Ogeday Han döneminde, büyük general Subeday, batıya ilerlemeye karar verdi. Subeday, 1237'de Rusya'yı işgal etti; 1240 yılına kadar, Kiev ve diğer Rus şehirleri Moğolların eline geçti. Ardından, Doğu Avrupa'ya Kış aylarında bir sefer düzenlemeye karar verdi, çünkü donmuş nehirlerden geçmek çok daha kolaydı. Elinde herhangi bir harita yoktu, fakat casuslar ve firariler yollar, şehirler, askeri birlikler ve yiyecek kaynaklarıyla ilgili gerekli bilgiyi sağlamıştı. Bunun üzerine, Subeday, 1241 yılının başında ordusunu dörde böldü. Bu gruplardan biri, kuzeyden Polonya'ya girecek ve üç gruptan oluşan asıl orduyu sağ kanattan gelecek tehditlere karşı koruyacaktı. 9 Nisan 1241'de Liegnitz'de Silezya prensi Henry ve 20.000 kişilik karma ordusu, Moğolların aynı ya da daha az mevcuda sahip, kuzeyden ilerleyen grubunun karşısına çıktı. Henry ve süvarileri, sahte ricata kanarak Moğol *mangudai*'sini takip etmeye başladı; akıbetleri, ok yağmuruna tutulduktan sonra, ağır süvarininin hücumuna uğramak oldu. Henry ve süvarilerinin gerisinde kalan Moğollar, sis bombalarıyla suni bir perde oluşturdu ve Henry'nin süvarisiyle piyadesi arasındaki bağlantıyı kopardılar. Süvarilerin işini bitiren Moğollar, daha sonra bu sis perdesinden geçerek piyadenin üzerine çullandılar. Prens Henry, muhafızlarıyla birlikte kaçmayı başardı, ama Moğollar takipten vazgeçmemişti. Sonunda Henry, atı çatladığı için yakalandı ve öldürüldü. Kesik başı, Liegnitz surlarının önünde bir mızrağın ucunda gezdirildiyse de, şehir direnmeye devam etti. Ama asıl plan (yani dikkatin, güneydeki asıl işgal kuvvetinden çevrilmesine) böylece başarıya ulaşmış oluyordu.

Liegnitz'deki savaşın ardından Moğollar, ölümlerin sağ kulaklarını keserek düşmanın verdiği zayıflığı tespit etti –dokuz büyük çuval dolusu kulak, işgalin asıl lideri olan, Rusya'daki Altın Ordu hükümdarı Batu Han'a gönderildi. Bu arada kuzeydeki Moğol işgal kuvveti, Bohemyalı Wenceslas komutasındaki diğer bir Batı ordusunu peşine takmayı başarmıştı. Bu ordunun çok büyük olduğunu gören Moğollar, onunla çatışmaktansa, küçük gruplara ayrıldı ve ordunun etrafından dolaşarak Macaristan'a girdi. O sırada güneyde her biri yaklaşık 15.000 süvariden oluşan üç Moğol ordusu, birbirlerinden uzakta hızla ilerliyordu, öncüler üç günde 290 km. yol gitmişti. Üç ordu, aralarındaki mükemmel haberleşme sayesinde, Tuna kıyısındaki Macar başkenti Gran yakınlarında birleşti. Subeday, Macar kralı Bela'nın topladığı yaklaşık 100.000 kişilik ordunun gözü önünde nehri geçmenin hiç de akıllıca olmadığına karar verdi. Bunun üzerine, büyük ölçekli bir sahte ricat uygulandı –ordunun Savo Nehri üzerindeki taş bir köprüden geçmesi altı gün sürmüştü– ve Mohi He-

ath'a doğru 16 km. geri çekildi.

Subeday'ın planı, kuzeyde inşa ettirdiği ahşap bir köprüyü kullanmak ve ordusunun yarısıyla birlikte nehri yeniden geçmektir. Böylece, o, Bela'nın ordusunu arkadan kuşatacak; Batu ise taş köprüünün karşısından Macar ordusuna saldırıp oyalayacaktı. 10 Nisan 1241 gününün şafağında Batu, mancınık, ateş fırlatıcılar ve belki de barut bombalarıyla saldırıya geçti. Bunu, düşmanı iki saat boyunca oyalayan süvari hücumu takip etti; sonunda, Subeday'ın ordusunun ufukta görünmesiyle birlikte –köprüünün inşası umduğundan uzun sürdüğü için geç kalmıştı–, Macar ordusu arkadan kuşatılmış oldu. Fakat Kral Bela, serinkanlılığını muhafaza etmeyi başardı; ordusu, kol düzeninde tahkimli ordugâhına çekildi. Ağır kayıp veren Batu geri çekilirken –belki de başka bir sahte ricattı–, Subeday ordugâha saldırmaya devam etti. Moğollar, ordugâhı kuşatıp savunmayı mancınıklarla çöktürdü ve Macar ordusunun kaçması için boşluk bıraktı. Moğollar saldırırken, Bela'nın bazı şövalyeleri kama düzeninde karşı saldırıya geçti; fakat geleneksel ok yağmuruyla karşılandı ve ardından da, Moğol ağır süvarileri tarafından bozguna uğratıldı. Macar ordusu, açık bırakılan yoldan çekilmeye çalışırken, Moğol hafif süvarilerince avlandı. Pest şehrine kadar bütün yol, Macar askerlerin cesetleriyle doldu; öyle ki, “cesetler taş ocağındaki taşlar gibi her yere yayılmıştı.” Kral Bela'nın ordusundan 60.000-70.000 kişi öldürülmüş ve böylece, Moğollara Avrupa yolu açılmıştı.

Moğollar, Viyana yakınlarındaki Neustadt'a kadar ilerledi ve Yaz mevsimini, atları için uygun bir otlak olan Macar Ovası'nda geçirdi. Ne var ki Ogeday Han, 1241 yılının Aralık ayında Moğolistan'da öldü; bu nedenle, Batu ve Subeday Macaristan'ı terk ederek Rusya'ya çekildi. Bu çekilişin nedeni neydi? Ogeday'ın ölümü mü, yoksa Avrupa'da Moğol atları için yeterli otlak bulunamaması mı? Bu, tam olarak bilinmiyor.

Moğollar, 1280'ler ve 1290'larda da Macaristan'a müdahale ettiler, fakat Batı Avrupa'yı bir daha tehdit etmediler. Mongke Han'ın 1259 yılında ölümünün ardından, Moğol İmparatorluğu dörde bölündü: Orta Asya'da Çağatay Hanlığı, Çin'de Kubilay Han tarafından kurulan Yuan hanedanı, İran'da İlhanlı devleti ve Rusya'da Altın Ordu devleti. Dikkatler, çoktan güneye ve doğuya çevrilmişti –Mongke'nin döneminde Ortadoğu ve Çin; Kubilay Han döneminde Çin, Kore, başarısız Japonya işgali, Cava ve Güneydoğu Asya; ve Türkçe konuşan Müslüman Timurlenk döneminde (1320'ler ve 1330'lar-1405) bir kez daha Ortadoğu ve Kuzey Hindistan. Önce Çin'de, ardından da İran'da sona eren Moğol hâkimiyeti, göçebe yaşamın sürdüğü Rusya ve Orta Asya'da daha uzun süre ayakta kalmayı başardı.

Timurlenk'in Delhi'yi ve Kuzey Hindistan'ı fethi, esasen büyük bir yağmalama seferiydi. Önceki Moğol hanlarının ordularına benzer bir orduya sahip olan Timurlenk, 1398 yılının Aralık ayında Delhi'ye ulaşmadan önce, Kuzey Hindistan'daki pek çok şehri kuşatarak ele geçirdi ve yoluna devam etti. Panipat'la Delhi arasındaki bölgeye ulaştığında, Sultan Mahmud Şah, 10.000 süvari, 40.000 piyade ve 125 filden oluşan ordusuyla Moğolların karşısına çıktı. Timurlenk'in ordusunun 90.000 süvariden oluştuğu söylenece de, adamlarına güven vermek için pek çok savunma tedbiri almak zorunda kaldığından, ordusu çok daha küçük olmalıydı. Yine de, Moğol öncü gücü, Hint öncülerin gerisine sarkarak onları şaşırtdı; bu sırada, kanatlardaki hafif süvari birlikleri de, düşmanın her iki kanadına birden saldırarak (*tulughma*) onları bozguna uğratmayı başardı. Bunun üzerine, Hint ordusunun merkezindeki filler ilerlemeye başladı, ne var ki Moğol atlı okçular, kendilerine emredildiği şekilde, önce fillerin sürücülerini vurup ardından hayvanlara ok yağdırdı; Timurlenk de, merkezini kendi muhafızlarıyla (*keshig*) destekledi. Bunlar, düşmanı yenmek için yeterli olmuştu ve "daha sonra görülen tek şey, Hint askerlerinin ceset ve kesik başlarıyla birlikte yeri kaplamış olan fil hortumlarıydı." Sultan kaçtı ve Timurlenk ertesi gün şehre girdi. Başlarda bir sorun yaşanmadı, fakat şehir halkı, Moğol tarzı talana direnince, hepsi katledildi. Şehrin dört köşesinde kesik başlardan tepeler yükseldi, fakat Moğol geleneğine uygun olarak, işe yarar zanaatkârlar öldürülmedi ve şehri güzelleştirmek için Semerkant'a (Timurlenk'in başkenti) gönderildi. Daha sonra Timur, ardında hiçbir idari yapı bırakmadan ayrılıp gitti.

Hindistan

Hindistan'ın Moğollarla olan işi henüz bitmemişti. Timurlenk ve Cengiz Han'ın torunu olan Maverannehirli Babür Şah, 1519 yılında Kuzey Hindistan'ı işgal etti. Özbekler tarafından anavatanı Ferghana'dan sürülen Babür, 1526 yılında Delhi ve Agra'yı ele geçirmeyi başardı ve böylece, Hindistan'daki Babür hanedanı ortaya çıktı. Babür, hem kültürlü bir kişi hem de çok başarılı bir generaldi. Türkçe ve Farsça konuşur, şiir yazıp beste yapardı. Doğaya âşık ve çok sayıda çeşmeli akarsulu bahçe yaptırmıştı. Sünni Müslüman olmasına rağmen, şarap ve rakı içer, haftanın dört gününü içki içerek, üç gününü de haşhaşlı çörek yiyerek geçirirdi. Ailesine ve çocuklarına çok düşküdü; hava nasıl olursa olsun, her Cuma halalarını ziyaret ederdi. Dönemine göre sıradışı bir kişilik olan Babür, gerektiğinde acımasız da olabiliyordu. 1527 yılında kendisini zehirlemeye çalışan suçluları çok sert cezalandırmıştı: "Çeşneci parçalara ayrıldı, aşçının derisi yüzüldü, kadınlardan biri filin al-

tına atıldı, diğeri tüfekle vuruldu. Hapse attırdığım yaşlı kadın da (elebaşı) belasını bulacak.”

Babür Şah, farklı kaynaklardan etkilenmiş ve beslenmiş olan zekâsının faydasını savaş alanlarında görüyordu. Babür'ün ilk rakibi, Afganlılardan oluşan ordusuyla 1526 yılında Panipat'ta karşısına çıkan Delhi sultanı İbrahim Lodi'ydi. Babür'ün ordusu 12.000 süvari, tüfekçi ve topçulardan oluşuyordu. Lodi'nin ordusu ise iki kat fazla süvari ve çok sayıda filden oluşuyordu. Babür'ün asıl gücü ise, Hindistan'da henüz yeni olan top ve tüfeğin sağladığı ateş gücüydü. Burada Babür'e, Osmanlı topçusu Üstad Ali-kuli yardımcı olmuştu. Ali-kuli, Osmanlıların top ve top arabalarını zincirlerle birbirine bağlama sistemini burada da uyguladı. Bu sayede, topçular ve tüfekçiler, silahlarını, zincirin gerisinde güven içerisinde tekrar tekrar doldurabiliyordu. Babür, anılarında şöyle yazmıştı: 700 araba toplayıp onları, “Osmanlılar gibi birbirine bağlattım, ama zincir yerine, deriden yapılmış ipler kullandım. Her iki araba arasına, tüfekçilerin ateş etmek için siper alacağı 5-6 kalkan yerleştirdim. Gereken her şeyi bulabilmek için kampta fazladan 5-6 gün geçirdim.” Bu, etkili bir savunma sistemiydi ve Osmanlılar, aynı yıl bu sistemle Moğol'da Macarları bozguna uğratmıştı. Babür, İbrahim Lodi'nin sahip olduğu sayı üstünlüğünü dengelemek için titizlikle hazırlanmayı sürdürdü: “Sağımızda, Panipat şehri ve şehrin dış mahalleleri bulunuyordu; önümüzde, hazırladığımız kalkan ve arabalar vardı. Solumuz ise hendek ve akarsuydu. Bir ok atımlık mesafe arayla, karşı saldırı için 100-200 atlıya uygun yerler ayrılmıştı.” Diğer bir deyişle, Babür, her iki cenahını ve merkezini güvenceye alırken, aynı zamanda hem merkezde hem de cenahlarda karşı saldırı için uygun yerler bırakmıştı. Süvarilerini Moğol usulüne göre bölmüşü –öncü, merkez, sağ sol merkez, sağ sol cenah, düşmanın gerisine sarkmak için cennahta iki *tulughama* (atlı okçular için dönüş noktası) ve sol-merkez-sağ ihtiyat birlikleri.

Her iki taraf da, diğerinin saldırıya geçeceği umuduyla yedi gün boyunca bekledi; bu da, Babür'ün savunma-saldırı tarzı bir muharebe istediğini gösteriyordu. Sonunda, Babür, 4.000 süvariyle bir gece baskını düzenledi. Saldırı, başarısız olsa da, Lodi'nin 21 Nisan'da saldırmaya karar vermesine neden oldu. Lodi'nin planı, Babür'ün Panipat'la bağlantısını kesmek ve ardından, merkezdeki topların çevresinden dönerek bir cenaha yüklenmekti. Fakat Babür, kanadı korumak için ihtiyat birliklerini gönderince ve aynı zamanda top ve tüfekler de merkezde etkili olunca, bu plan işe yaramadı. Babür'ün planı ise, *tulughama*'yı düşmanın gerisine göndermek ve sağ ve soldaki süvarileriyle cenahlardan saldırmaktı. Babür'ün süvarileri Afganları öyle bir kuşatmıştı ki, Afganlar “ne ileri gidebilmiş ne de kaçabilmişti.” Filler de bir işe ya-

ramamıştı, çünkü sürücülerini tüfek ve oklarla vurulmuştu. Afganlar öğle vakti 15.000 asker kaybederek savaş alanından çekildi.

Babür'ün deyimiyle, Lodi, "tecrübesiz ve dikkatsiz bir adamdı, ordusu düzensizdi ve saldırı kararları öngöründen yoksundu." Bu sözlerden, Babür'ün, tüm askeri liderlerin ortak özelliği olan dikkat, düzen ve hazırlığa önem veren ihtiyatlı bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Babür'ün topçu ve tüfekçileri de işe yarasa da, bunlar savaşta tayin edici bir rol üstlenmemişti. Sonucu belirleyen asıl unsur, ateş gücü ve süvarinin en etkili şekilde kullanımını mümkün kılan Babür'ün ihtiyatlı savunma-saldırı düzeni olmuştu. Babür'ün savaş stratejisi öylesine başarılıydı ki, 1527 yılında Kanwa'da Rajputlar ve Afganların geri kalanıyla karşılaştığında yine aynı stratejiyi uyguladı. Rajputların komutanı, sayısız savaşa katılıp bir gözünü ve kolunu kaybetmiş ve yaklaşık 80 kez yaralanmış olan deneyimli Rana Sanga'ydı. Üstelik, Sanga'nın ordusu, Babür'ün ordusundan iki kat daha kalabalıktı; ayrıca ordusunda filler de bulunuyordu. Temkinli davranan Babür, ordusunun çevresine hendek kazdırdı, topçusu için arabaları birbirine zincirledi, ihtiyata daha fazla asker ayırdı ve tüfekçileri için, tüfeklerini üzerlerine koyup ateş edebilecekleri üç ayaklı tekerlekli bir alet geliştirdi. Tüfekçiler, bu sayede hem korunuyor hem de ileri ya da geri hareket edebiliyordu.

İlginçtir ki, Babür, savaştan önce ordusu önünde bir konuşma yaptı ve Müslümanlardan alınan vergiyi (*tamgha*) kaldırdığını ve şarap içmeyi bıraktığını söyleyerek birlikleri üzerinde psikolojik bir etki yaratmaya çalıştı: "Herkesin önünde şarabı bıraktığımı ilan ediyorum... fani dünyanın bütün zenginliklerini umursamadan, onları ezip geçen muzaffer askerlerim... tüm o zenginlikleri Allah'ın takdir ettiği gibi parçaladık, yakında putperestlerin [Rajputlar] putlarını da başlarına yıkacağız –parçaladıkları değerli eşyaların parçalarını fakir ve muhtaçlara dağıttılar." Tüm bu sözlerin, kalabalık düşman karşısında morali bozulmuş olan askerleri coşturduğuna hiç şüphe yoktu.

Top ve tüfeklerle korunan merkeze saldıramayan düşman, Panipat'ta olduğu gibi, Babür'ün ordusunun sağ ve sol kanatlarına hücumlar düzenledi. Babür, kanatları ihtiyatlarla başarılı bir şekilde desteklemişti, ayrıca ateşli silahları da bu savaşta Panipat'takinden daha çok işe yaramıştı. Babür, Rajput süvarilerinin hücumlarının boşa çıkarılmasının ardından, *tulughama*'ya düşmanı kuşatma emri verdi. Aynı anda, Babür'un muhafız birliğine bağlı süvariler de, merkezdeki arabaların sağ ve solundan hücumla geçti. En şaşırtıcı olan ise, arabalara, topçulara ve üç ayaklı destekleriyle tüfekçilere de ilerlemeyi emretmesi oldu: "Merkezdeki tüfekçiler emre uyararak arabaların arkasın-

dan çıkıp savaşın ortasına doğru ilerledi...” ve “tam bu sırada şahtan emir geldi... merkezdeki topçular da ilerleyecekti.” Rajput ordusu, kimi birliklerinin savaş alanını terk etmesiyle büyük bir zarar görmüştü, ama ilerleyen topçu ve tüfekçilere karşı zaten yapabileceği fazla bir şey yoktu ve kanatlardaki süvarinin uyguladığı standart *tulughama*'yla kuşatıldı. Kurtulanlar, yakındaki tepelere doğru kaçarak canlarını kurtarabildi; Rajputlar öyle büyük bir yenilgiye uğramışlardı ki, Babür'ü bir daha hiç tehdit edemediler.

Babür, teknolojiye verdiği önemle de sıradışıydı; Üstat Ali-kuli'ye, düşman kalelerine karşı kullanılacak havanların imal edileceği bir dökümhane kurmasını emretti: “Üstat, havan kalıbının etrafında metalin eritildiği sekiz ocak yaptırmıştı. Her ocağın altında, doğrudan kalıba bağlı bir kanal bulunuyordu. Geldiğimde [Babür] ocaklar açıldı ve erimiş metal bu kanallardan kalıbın içine akmaya başladı. Kalıp dolunca, ocak ağızları kapatıldı. Üstat Ali-kuli, ocaklar ya da metalle ilgili bir şeyi yanlış yapmış olmalıydı. Üzüntüsünden neredeyse kendisini kalıptaki sıcak metalin içine atacaktı. Fakat biz [Babür] onu sakinleştirdik. Ona bir kaftan sunarak kendisini bu utançtan kurtardık.” Kalıp soğuduktan sonra ise, silah gövdesinin düzgün olduğu görüldü ve bunun üzerine Üstat, “barut haznesini dökmek çok daha kolay” dedi.

Babür, hem savaşın tüm yönlerini kavrayan hem de bireylerin sorunlarıyla ilgilenen bir komutandı. Bunun sonucu olarak da, tüm Kuzey Hindistan'ı fethetmişti. Onun kadar yetenekli olmayan oğlu Humayan, Afgan Şer Şah karşısında iki savaş kaybetti. Ama onun yerine geçecek olan Ekber (1556-1605), belki de gelmiş geçmiş en büyük Babür imparatoruydu.

Ekber, askeri yetenekleri ve kazandığı başarılar açısından, istisnai bir hükümdardı. Hinduizm'in de dahil olduğu diğer din ve görüşlere gösterdiği hoşgörü, eğitim ve sanata olan düşkünlüğü (okuma yazma bilmemesine rağmen), ileri görüşlülüğü ve yaratıcı zekâsıyla, imparator-merkezli yeni bir güneş dini kurmuştu. Yetenekli bir hükümdardı, Moğol İmparatorluğu'nun yapısını ve ekonomiyi etkili bir biçimde örgütledi. Ekber, imparatorluğun sınırlarını batıda Belucistan sahili, Sind, Cutch ve Kathiawar'a; güneyde Orta Hindistan'a; ve doğuda Bengal ve Orissa'ya kadar genişletti. Kalelerin stratejik öneminin farkında olan Ekber, Allahabad, Lahor, Ajmer ve Agra'da toplarla donatılmış dört büyük kale inşa etti. İmparatorluğun merkezinde büyük bir kare oluşturacak şekilde inşa edilen kaleler sayesinde imparatorluğun savunmasını perçinlemişti, fakat Ekber, daha sonra bu kalelerin Babür hâkimiyetine yönelik bir tehdit olduğu fikrine kapıldı ve onları yıktırdı. Chitor ve Ranthambor'un ele geçirilişi ise, imparatora meydan okuyabilecek hiçbir gücün kalmadığının bir işaretiydi. İsyân bastırmak ya da sınırları genişletmek i-

çin düzenlenen seferlerin çoğuna kendisi katılmayan ve komutayı güvendiği komutanlarına devreden Ekber, yukarıda bahsedilen iki büyük kalenin (Chitor ve Ranthambor) kuşatılmasına bizzat kendisi komuta etmişti.

Babür ordusunun yürüyüş düzeni pek çok gözlemcinin dikkatini çekmişti. Ordu, Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Ekber'in hâkimiyetindeki topraklardan geçerken imparatorun gücünü ve otoritesini pekiştiriyordu. Ekber sefere çıktığında, ordusu, yaklaşık 100.000 asker -50.000 süvari, 500 savaş fili, 12.000 tüfekçi ve 35.000 piyade- ve ordunun peşine takılan sivillerden oluşurdu. Ekber'in imparatorluğu genişledikçe, buna bağlı olarak ordunun mevcudu da arttı. Seyyar topçu birliği, sadece 28 sahra topundan ibaretti, fakat ya kuşatma alanında dökülen ya da öküzler veya fillerce çekilen platformlar üzerinde taşınan büyük kuşatma toplarına sahipti. Ekber, orduya lojistik destek sağlamak için, kırsalda yiyecek arayacak ajanlar görevlendirir ve yerel tüccarları, mallarını ordu pazarına getirip satmaları için teşvik ederdi. Büyük İskender döneminde olduğu gibi, ordunun yolu üzerinde bulunan yerel yönetici ve prenslere elçiler gönderilir ve onlara, orduya gereken yiyeceği sağlamaları ya da bunun sonuçlarına katlanmaları gerektiği bildirilirdi. Böylesine büyük bir ordunun iaşesinin başarıyla sağlanabilmiş olması gerçekten şaşırtıcıdır. Benzer şekilde, ordunun büyüklüğü nedeniyle karışıklık çıkmasını önlemek gayesiyle, kamp hep aynı tarzda kurulurdu. Örneğin, "nöbetini perşembe, cuma ve cumartesi günleri yapacaklar merkezde, pazar ve pazartesi yapacaklar sağda ve salı ve çarşamba yapacaklar solda bulunurdu." Ayrıca, 300 keşifçi her yöne doğru 30 km.'lik mesafeye gönderilir; onlar etrafı kontrol ederken, istihkâmcılar da yolları düzeltmek ve köprüler inşa etmek için görevlendirilirdi.

Aşağıdaki örneğin de gösterdiği gibi, Ekber'in ordusunda disiplin katı, ama adildi: Nehir geçişinin uygun olup olmadığını kontrol etmek için gönderilen bir keşifçi, bunu kendi gözleriyle görmek yerine, civardaki köylülerin söyledikleriyle yetinmişti. Dolayısıyla:

Şah, o kişinin nehrin geçiş için uygun olduğunu söylediği yere götürülmesini emretti. Bir öküz derisinin üzerine yatırıldı ve bağlanarak nehrin üzerine bırakıldı. Bu olay kampta duyulunca, herkes ne olduğunu merak ederek nehrin kıyısına üşüştü. Görevli, akıntıyla nehrin ortasında bir oraya bir buraya sürükleniyordu. Adam feryat ediyor, bağışlanması için yalvarıyor ve af dileyebilmek için şaha doğru gitmeye çalışıyordu. Şahın çadırının önüne doğru yaklaşıncı, şah nehirden çıkarılmasını emretti ve adam köle olarak pazarda satıldı.

Ekber, komuta alanında, Moğolların onluk sisteminden geliştirdiği *mansab* sistemini kullanıyordu. Bu sisteme göre, tüm subayların kişisel bir rütbesi (*zat*) bulunuyordu. Bu rütbeler kişinin statüsünü, maaşını, imtiyazlarını, unvanlarını belirliyor ve bizzat imparatorun kendisi tarafından veriliyordu. İleride, 1590'larda, diğer bir onluk sistem ya da rütbe sistemi olan *sawar* kullanılmaya başlandı. Bu sisteme göre, her *mansabdar*, rütbesine göre, belli sayıda ağır süvari beslemek zorundaydı. *Mansabdar*'lar, sayıları 5.000'e kadar yükselebilen bu süvarileri seçmek, eğitmek, hepsinin ihtiyaçlarını karşılamak ve maaşlarını vermekle yükümlüydü, bunun karşılığında imparatorun para alırlardı. Bu sistem sayesinde büyük bir ordu beslemenin yükü devlet görevlilerine dağıtılmış oluyor, fakat imparatorun varlığıyla otorite yine de sağlanmış oluyordu. Ekber'in hazinesinin yüzde 85'i *mansabdar* maaşlarına ayrılmıştı ve sadece yüzde 9.5'i düzenli ordu için harcanıyordu. Ekber'in saray erkânı ise, tüm ihtişamına rağmen, bütçeden ancak yüzde 5 pay alıyordu. İmparatorluğun sürekli genişlemesi sayesinde, gelir, giderden yaklaşık yüzde 4.5 daha fazlaydı.

Ekber, tüm imparatorluğu şaşılacak bir düzeyde örgütlemiş, düzenlemiş ve yapılandırmıştı. İmparatorluğun her parçası, rütbe ve kategorilere göre sınıflandırılmıştı. Örneğin, Ekber, saraydaki hayvanları (savaş filleri, atlar, develer vb.) beslemek için gereken yiyecek miktarıyla ilgili ayrıntılı talimatlar vermiş, her hayvanın sahip olması gereken ağırlıkla ilgili standartları belirlemiş ve sorumlu olduğu hayvanın bu standartların dışına çıkmasına izin verenlere para cezası getirmişti: "Şahımız önce her hayvanın ihtiyacı olan günlük yiyecek miktarını belirledi, sonra farklı miktarların hayvanın gücünü nasıl etkilediğine bakarak tüm sonuçları değerlendirdi. Majesteleri ardından hayvanları bizzat kendisi inceledi, kilolarındaki değişimin, rapor edildiği gibi olup olmadığını kontrol etti. Zayıflığa para cezası koydu... Bir filin zayıflığı 13 kisma ayrılmıştı."

Ekber, hem simgesel önemi hem de savaş alanlarında üstlendiği rol nedeniyle savaş fillerine ayrı bir önem vermişti. Biyografisini yazan Ebu Fazıl'ın belirttiğine göre: "Hindistan'ın deneyimli insanları iyi bir filin 500 ata eşit olduğunu bilirler; ve bilirler ki, bu fil, tüfekli birkaç cesur adam tarafından idare ediliyorsa, değeri bir kat daha artar." Yine de savaş alanında filler, ordunun önünde yer alan üç süvari birliğinin gerisinde bulunan piyade ve tüfekçilerin de gerisine yerleştirilirdi. Fillerin bu şekilde yerleştirilmesinin nedeni, paniğe kapılıp etrafa saldırmalarını önlemektir. Fillerin gerisinde ise, pusu kurmadâ ya da savaşın sonucunu belirleyecek son hücumu düzenlemede kullanılacak ihtiyat kuvvetleri bulunurdu. Fakat Ekber, fil hücumuna, savaşın sonucunu tayin edici bir unsur olarak sıkça yer vermişti, örneğin 1567'de asi Bahadır'a karşı.

Ekber, ateşli silahlara çok değer verdiği için, ordusunda tüfekçilerin de ayrı bir yeri vardı. Bir tüfek imalathanesi kurmuş ve üretimi bizzat denetlemişti. Düzenli ordusunda 12.000 tüfekçinin bulunması, sayıları geleneksel süvari birliklerinin dörtte biri kadar olsa da, bu grubun gittikçe artan önemi ne işaret etmektedir. Ebu Fazıl'ın yazdığı biyografide, Ekber'e bağlı tüfek yapım ustalarının, çakmaklı tüfeği icat ettiği yönünde bir ibare bulunmaktadır: "Tüfekler artık öyle bir tarzda yapılıyordu ki, ateşlenmeleri için fitile gerek yoktu. Horozun ufak bir hareketi yeterliydi." Ekber'in dökümhanelerinde dökülen ya da Batılılardan satın alınan topların bir kısmı kalelere gönderilirken, bazı top ve havanlar da kuşatmalarda kullanılmak üzere ayrılırdı. Ekber'in ordusu, imparatorluğun genişlemesi için veya isyanlara karşı sayısız savaş vermiş olsa da, en büyük çaba düşman kaleleri ele geçirmek için harcanmıştı, çünkü gerçekte bölgeyi kontrol altında tutan bu kaleleri ve bunların ele geçirilmesi bir seferden zaferle çıkılması için kaçınılmazdı.

Bu tür bir sefer, ele geçirilmesi tüm Rajputana'nın fethine imkân verecek olan, Rajputana'daki Mewar devletine karşı düzenlendi. Ekber, Ekim 1567'de Mewar'ın başkenti Chitor'daki bir kalenin önlerine geldi. Fakat Mewar hükümdarı, kurak arazi taktığı uygulayarak tepelere çekilmiş ve kaleyi korumak için 8.000 Rajput askeri ve 40.000 köylü bırakmıştı. Kale çok büyüktü, yüksek bir tepenin üzerindeydi ve su ve erzak yönünden bir sıkıntısı yoktu. Ekber, büyük kuşatma topları bulunmadığı için, önce kalenin çevresine bir savunma hattı inşa ettirdi, bu inşaat bir ay sürdü. Ardından kaleye birkaç hücum düzenledi, ama başarılı olmadı. Bunun üzerine, kaleyi sistemli bir şekilde ele geçirmeye karar verdi. Surların önemli noktalarına doğru lağım kazılırken, bir bölümüne doğru da *sabat* başlatıldı. *Sabat*, Hindistan'a özgü bir kuşatma tekniği idi; bu teknikte, yerin üzerinde surlara doğru zikzak çizerek ilerleyen üstü kapalı bir geçit inşa edilirdi. Bu geçitten ilerleyen askerler, surlardan açılan ateşten etkilenmezdi. Chitor'daki *sabat*, "10 atlının yan yana içinden geçmesine imkân verecek kadar geniş; bir filin üzerindeki askerin, elindeki mızrakla birlikte geçmesine imkân verecek kadar da yüksekti." Diğer yandan, kazılan iki lağım da ateşlenmiş, fakat bir lağımın havaya uçması gecikince, Babür ordusundan 500 asker ölmüştü. Ekber, taşınmaları çok güç olduğu ve zaman aldığı için, hemen kalenin önünde dökülmüş büyük bir havan kullanıyordu. Kayıtlarda belirtildiğine göre, kaledeki askerler bu havanın farkına vardıklarında, "hayretten ne yapacaklarını bilememişlerdi." Ekber, askerlerine cesaret vermek için *sabat*'a bizzat katılmış, gözde silahı "Sangram"ı kullanarak, bir keskin nişancının *sabat* işçilerine ateş ettiği kale mazgalını hedef almış ve kaledeki tüfekçilerin komutanı İsmail'i öldürmüştü. Benzer şekilde, "Ekber, kaledeki önemli kişilerden bazılarını daha öldürerek onları mezara göndermişti." Sonunda *sabat* ve birkaç lağım surlara

ulaştı. Rivayete göre, Ekber kale komutanını da öldürmüş ve böylece, kale içinde *johar* ateşleri yakılmaya başlanmıştı. Bu, Rajput'un kadınlarının bu ateşin içinde ölmeye, erkeklerin de ölene kadar savaşmaya hazır olduğunun bir göstergesiydi. Ekber, 23 Şubat 1568 gününün şafağında 300 fille kaleye girdi; şiddetli bir savaşın ardından, kaledeki yaklaşık 30.000 asker öldürüldü ve sonuçta kale düştü.

Chitor'un düşmesinin ardından, diğer bir önemli ve aşılmaz kale olan Ranthambor da 1569 yılında Ekber'in eline geçti. Bu kaleler, batıda Arap denizine uzanan ticaret yolunu kontrol ediyor ve Babür döneminde Hindistan'da kalelerin ne derece önemli olduğunu gösteriyordu. Benzer şekilde, Burhanpur teslim alındı ve 1600 yılında Deccan'daki Ahmadnagar ve Asirgarh kuşatıldı, çünkü bunlar, Deccan'a giden yolları denetim altında tutma konusunda oldukça etkindi ve Ekber'in işgal ordusunun gerisinde bırakılamayacak kadar da tehlikeliydi. Ekber, Deccan'ı fethedememiş ve bu işi, torunu Aurangzeb'e bırakmıştı. Ekber, öldüğü tarihe kadar, geleneksel hafif süvariye temel alan hayli etkili bir ordu kurmuştu, fakat piyade sayısını da artırdı ve ateşli silahlara önem verdi. Topçu ve tüfekçileri, ordunun önemli bir parçasını oluşturuyordu; dökümhaneleri ise tüfek, havan ve ağır ve hafif top yapılabiliyordu. Bunlar, dönemin tüm önemli kuşatmalarında etkin bir biçimde kullanıldı. Diğer yandan, Ekber, sadece hafif silahlı düşmanlara karşı etkili olsalar da, filleri kullanmaktan da vazgeçmedi.

Ekber'den sonra tahta, Ekber'in biriktirdiği hazinenin büyük bir kısmını harcamayı başaracak olan Cihangir (1605-1627) geçti. Onu, Babür İmparatorluğu'nun sınırlarını genişleten, maliyeyi düzeltten, Moğol tarzında saraylar, kaleler ve bahçeler inşa ettiren –bunlardan biri de Taç Mahal'dir– Şah Cihan (1627-1658) izledi. Şah Cihan'ın oğlu Aurangzeb (1658-1707), kanlı bir taht savaşına –özellikle kardeşi Dara'yla– tutuşmak zorunda kaldı. Fransız doktor Francois Bernier, iki kardeş arasında 1658 yılında Jumna Nehri kıyısında cereyan eden savaşa şahit olmuş ve savaş hazırlıklarıyla ilgili değerli bilgiler vermiştir: Dara, “zincirlerle birbirine bağlanmış tüm toplarını ordusunun önüne dizmişti, böylece düşman süvarisinin geçebileceği bir yer bırakılmamıştı. Topların hemen arkasında, vücudunun önüne yerleştirilmiş silahlar nedeniyle bizim savaş gemilerimizdeki topları hatırlatan bir sıra deve bulunuyordu. Tüfekçilerin büyük bir kısmı bu develerin arkasına yerleştirilmişti. Ordunun geri kalanı ise çoğunlukla kılıç ve kargı benzeri bir silahla... ya da kılıç ve yayla –yay, Babürlerin yaygın olarak kullandığı bir silahtı– donanmış süvarilerden oluşuyordu.” Dara'nın ordusu üç bölüme ayrılmıştı. Aurangzeb de ordusunu aynı şekilde savaş düzenine sokmuştu; tek farkı, kanatlara hafif toplar yerleştirmiş olmasıydı. Savaş, başlarda Dara'nın lehine

sürüyordu; fakat Dara, bindiği filin üzerinden düşünce, askerlerinin morali bozulmuş ve sonuçta kazanan Aurangzeb olmuştu.

Burada dikkate değer olan, Babür Şah döneminde kullanılan metodun –ordunun ön tarafına kurulan savunma-hücum zincir metodu– hâlâ geçerli olmasıydı, sadece zincirle bağlı arabaların yerini toplar almıştı. Yine, kanatlara yerleştirilen toplar haricinde, süvarinin üstlendiği rol de değişmeden kalmıştı. Aurangzeb, uzun süren saltanatı sırasında topçu sınıfını geliştirmeye devam etmiş, ağır ve hafif topçu bataryaları kurmuş ve yabancıları maaşla ordusunda kullanmaya başlamıştı. Örneğin, seferde onun çadırının ardından hafif toplar gelirdi. Bunlar, 10-12 cm. çapında gülle atan 300 kadar mil eklenli top ve pirinçten yapılmış 60 kadar küçük sahra topuydu. Bernier’e göre, pirinç toplar, “ustalıkla yapılmış ve boyanmış ve küçük kırmızı flamalarla süslenmiş, biri önde diğeri arkada iki cephaneye sandığı bulunan top arabalarıyla çekiliyordu. Araba da iki at tarafından çekiliyordu; sürücünün yardımcısının ilgilendiği üçüncü bir at da yedek olarak tutuluyordu.” En geriden ise, genelde pirinçten dökülmüş ve öküzler ve filler tarafından çekilen 70 ağır top gelirdi, bu topları her zaman dağlardan veya nehirlerden geçirmek mümkün olmazdı. Toplara çok önem veren Aurangzeb, tüfekçileri pek önemse-miyordu. Bernier’in belirttiğine göre, tüfekçiler, en düşük ücreti alıyor ve “yere çöküp tüfeklerini omuzlarına yasladıkları sırada bile, tüfeklerin ateş alacağından ya da cinlerin gelip tüfeklerin ateş almasını sağlayacağından ve bu nedenle de gözlerinin ve sakallarının yanacağından korkuyorlardı.” Bernier’e göre, Aurangzeb çok sayıda süvariye –tüm imparatorlukta belki de 200.000– sahipti, ne var ki piyade sayısı çok azdı –çoğu topçu ve tüfekçi olan 15.000 asker.

Buradan, Aurangzeb’in, topçuya verdiği önem dışında, geleneksel ordu yapısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Aurangzeb, tahta çıktığında katı bir Müslüman olduğunu ispatladı ve imparatorluğu genişletmeye devam ederek güneyde gittikçe güçlenen Marathalarla 25 yıl sürecek zorlu bir savaşa tutuştu.

Yetenekli lider Shivaji (1627-80) önderliğinde bir araya gelmiş olan Marathalar, savaşçı bir Hindu toplumdur. Shivaji, davasına vatanperver bir misyon da yüklemişti –bir Hindu imparatorluğu ve erdem ve onurun ülkesi olacak Maratha Krallığı’nın kurulması. Feodalizmi sona erdirmiş, yerel tiranların kalelerini yıktırması, soya dayalı atama usulünü kaldırmış ve toprak tahsisine dayalı *jahgir* sistemini reddetmişti. Shivaji, bunların yerine düzenli ve disiplinli bir ordu ve donanma kurdu. Disipline öylesine önem vermişti ki, kadınlara, Brahmanlara ve ineklere dokunulmasını ve kadın kölelerin ve

dansçı kadınların askeri kamplara girmesini yasakladı. 1671 yılında bir Avrupalı'nın gözlemlediği gibi, Shivaji, "ordusunda kadın olmamasına büyük özen gösteriyordu; eğer bir tane bulursa, onun saçını ve kulaklarını kestirip dışarı attırırdı." Shivaji, askerlerin maaşını ödemek için, fethedilen ya da komuşu topraklardan *chauth* adında bir vergi toplardı.

Shivaji, gücünün sınırlarının farkındaydı; o nedenle, yerel Bijapur sultanlarına ve daha sonra Babürlere karşı yürüttüğü savaşta piyade ve hafif süvarinin düzenlediği hızlı akınlara ağırlık verdi. Yüksek maliyet ve dağlık araziler nedeniyle, ordusunun büyük bir bölümü süvariden değil, piyadeden oluşuyordu; yine muhtemelen aynı nedenden dolayı ordusunda top bulunmuyordu. Fakat birliklerinin sahip olduğu yüksek moral ve hareket kabiliyeti, Babürlerin topçu ve ağır süvari alanındaki üstünlüğüne eşdeğerdi. Shivaji, imparatorluğun savunulabilmesi için geçitleri, vadileri, tepeleri koruyacak kalelerin öneminin farkındaydı; bu nedenle, 1671 yılına kadar inşa ederek, saldırarak ya da rüşvetle ele geçirerek 240 kaleye sahip oldu. Aurangzeb, ordusunu Shivaji'yi yenmek için güneye gönderdiğinde, bu kalelerin ne denli zorlu olduğunun farkına vardı.

Shivaji, riskli akınlar düzenlemekten hoşlanırdı. Örneğin, 1663 yılında komutasındaki 400 askerle Babür kontrolündeki Puna kasabasına sızmış ve gece gizlice valinin sarayına girmişti. Shivaji, valinin yatak odasına girerek onu öldürmeye çalışmış, ancak kıl payı ölümünden kurtulan vali, dört parmağını kaybetmişti. Shivaji, Babür şehirlerine yönelik başka akınlara da komuta etmişti. 1664'te Surat şehrine saldırmış ve altı gün boyunca şehri ve hazinesini yağmalamıştı. 1670 yılında Surat'a yeniden saldırmış –bu seferki büyük bir saldırıydı– ve yine büyük ganimet elde etmişti. Ne var ki Aurangzeb büyük bir karşı saldırı düzenlemeye karar verdiğinde, Shivaji ne savaş meydanında karşısına çıkabilmiş ne de en önemli kalelerinden olan Purandar'ın düşmesine engel olabilmişti. Shivaji, İtalyan Manucci'nin idaresinde yürütülen siper, lağım kazma ve topçu ateşi faaliyetlerinin sonucunda düşmesi kaçınılmaz olan kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştı. Babürlerle barış yapmaktan başka şansı kalmayan Shivaji, 23 kalesini kaybetmiş ve sergilenecek bir savaş esiri olarak Babür başkenti Agra'ya götürülmüştü.

Fakat Shivaji, kılık değiştirerek kaçmayı başardı ve Maratha topraklarına geri döndü. Burada gücünü artırırken, Babürlerle rahatsız bir barışı sürdürmeye devam etti. Fakat bu anlaşma, askerlerinin, Babürlerin elindeki Aslan Kalesi'ni tekrar ele geçirmesine engel olmadı –bu kaleyi, alışılmadık bir şekilde, ip bağladıkları büyük bir iguanayı dik surlara tırmandırarak ele geçirdiler. Shivaji, *chauth*'tan elde ettiği gelir ve dört yıl boyunca düzenlediği ba-

şartlı akınların ardından, 1674'te kendisini Hindu kralı ilan etti ve Müslüman Babürlere karşı bağımsızlığını kazandı. Daha sonra Carnatic kıyılarını ve Mysore'u ele geçirmek için seferler düzenlemeye başladı, fakat 1680 yılında hastalanarak öldü.

Shivaji, sürekli akınlar, yayılma ve vergiler sayesinde zengin bir hazineye sahip olmuş; Marathalar arasında manevi bir milliyetçiliğin ve disiplinin temelini atmış; süvariden daha önemli bir birim olarak gördüğü, kılıç, yay ve tüfikle donanmış hafif piyadeye ağırlık vermiş; Babürlerle büyük meydan savaşları yapmaktan kaçınmış; donanma kurmuş ve kalelerden oluşan derinlemesine bir savunma sistemi oluşturmuştu. En büyük eksiği, topçuydu; Surat ve Golconda'dan top temin etmeye çalışsa da, bunu bir türlü başaramamıştı.

Bu, hem Shivaji'nin hem de çoğunlukla yabancı topçuları kullanmak zorunda kalan Aurangzeb'in –Babürler kendi toplarını dökabiliyor olsa da– ortak sorunuydu. Babürler, o dönemde deveyle taşınan mil eksenli topu icat etmişti. Hem Babürler hem de Marathalar, fitilli tüfeği etkili şekilde kullanmış, kendi fitillerini yapmayı öğrenmiş, fakat çakmaklı tüfeğe geçmekte geç kalmışlardı. Diğer yandan, çakmaklı tüfeğe geçiş, Avrupa'nın kimi bölgelelerinde de gecikmeli olmuştu. İlk barutun muhtemelen on üçüncü yüzyılda fişek yapımı ve kale altlarına kazılan lağımlarda kullanıldığı Hindistan'da, Babürler ve Marathalar, daha kalitesiz ve depolama müddeti kısa olsa da, kendi barutlarını üretmeyi başardılar. Ateşli silah kullanımı genel olarak ele alınırsa, Babürler ve Marathalar, fırsat bulduklarında kendi toplarını üretseler de, her ihtiyaç duyduklarında yabancı teknoloji ve uzmanlardan yararlanmaktan memnundu. Fakat muhtemelen mevcut silah teknolojisi yeterince güvenilir olmadığından, tüfekçilere fazla önem verilmemişti. Zaten eğer geleneksel ordu ve silahlar hâlâ işe yarıyorsa, değişiklik yapmanın ne anlamı vardı?

Babür İmparatorluğu on sekizinci yüzyılın başlarında iç çatışmalara tanık olurken, ateşli silahların rolü konusunda da bir anlaşmazlığın olduğu açıktır. Piyade ve süvari savaş alanında eşit sayıda olurdu; piyade yayalar, okçular ve tüfekçiler olarak üçe bölünürdü. Ajmer'in asi racası, 1722 yılında deve üzerindeki 12.000 askerden oluşan –her devenin üzerinde bir tüfekçi ve bir okçu bulunuyordu– bir ordu kurmuştu. Daha önceki bir tarihte (1720) ise, bir file binmiş olan İmparator Muhammed Şah, asi soylulara karşı geniş ölçekli bir saldırı başlatmıştı. Bu saldırıda önde topçu, arkada piyade ilerleyecekti. Hindu tarihçi Das Lahnavi'nin söylediklerini doğru kabul edersek, imparatorluk ordusu komutanı, “topçu ve tüfekçilere hediye ve atış başına ödül vermek zorunda kalmıştı. Topçular ilerleyince, birlikler derhal onları takip etti. Haydar Kuli Han'ın (topçu birliği komutanı) verdiği hediyelerle cesaretlenen topçu-

lar, toplardan birini ateşleyip diğerini dolduruyordu.”

Top kullanımında görülen yetersizliğin nedeni, seyyar topların eksikliği ya da büyük topları taşımanın güçlüğü olabilir. Yine Das Lahnavi'nin bildirdiğine göre, 1719'da toplar o kadar büyüktü ki, bunlardan Lord Şampiyon isimli bir tanesi 40 kiloluk gülle fırlatıyor ve çekilebilmesi için “dört büyük fil ve 1.400 öküz gerekiyordu.” Kale Açıcı adındaki, 50 kiloluk gülle atabilen diğer bir topu çekmek için ise 4 fil ve 17.000 öküz gerekiyordu. Şiddetli yağış dolayısıyla bu iki topun bir *kuroh*'luk mesafeye taşınması 12 gün sürmüş, Akbarabad şehrindeki kimi ev ve dükkânlar topun geçebilmesi için yıkılmıştı. Babür ordusu, çakmaklı tüfeği Avrupa'dan yaklaşık 50 yıl sonra, yani 1720'li yıllarda kullanmaya başladı. Muhasara toplarının boyutlarının küçültülmesi ve ağırlıklarının azaltılmasında ise Avrupa'nın yüz yıl gerisindeydi.

On sekizinci yüzyılda Maratha, Mysore ve Babür'ün halefi olan devletler, ancak İngilizlerle başa çıkmak zorunda kaldıkları zaman, önceki kuşakların ateşli silahlara yeterince önem vermemiş olduğunun farkına vardı. İlk dönemler hâlâ işe yarayan muhasara topları bu değerlendirmenin dışındaydı. Ekber, diğer alanlarda olduğu gibi, ateşli silahlara verdiği önem açısından da sıradışı bir insan olduğunu bir kez daha göstermişti.

Babür İmparatorluğu, on yedinci yüzyılın sonları ve on sekizinci yüzyılın başlarında, çeşitli nedenlerden dolayı –Aurangzeb'in, Deccan'da Shivaji'nin haleflerine karşı yürüttüğü uzun ve masraflı savaş, iç isyanlar ve çatışmalar, özellikle dört yıkıcı veraset savaşı ve zeki Maratha taktikleri– dağılmaya başladı. Dağılmaya yol açan unsurlardan biri olan Maratha taktikleri, Marathaların, 1730'larda hafif süvarilerle Babür kale ve garnizonlarına düzenlediği akınları kapsıyordu. Babürler kendi kale ve garnizonlarından dışarı çıkamazken, Marathalar tüm kırsalı kontrol ediyordu. Bu şekilde yavaşça güç toplayan Marathalar, 1738 yılında Bhopal'da Babürlerin karşısına çıkacak seviyeye gelebilmişti.

Maratha İmparatorluğu, Shivaji'nin ölümünden sonra da gelişmeye devam etti ve on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında İngilizlerle üç kez savaştı. Başlarda başarılı olsalar da, süvari ağırlıklı büyük Maratha ordularının, disiplinli İngiliz güçlerini yenemeyecekleri ortadaydı; sonuçta, 1819 yılında Maratha hükümdarları yenilgiyi kabul ederek teslim oldular.

Çin

Moğollar tarafından işgal edilmiş, Doğu'daki diğer büyük güç olan Çin, 1350-60'lı yıllarda kendisini Moğol boyunduruğundan kurtarmayı başardı. Bu isyanın, eski bir keşiş olan lideri Chu Yuan-chang, 1368'de Pekin'e girdi ve Ming hanedanını kurdu. Hung-wu adıyla anıldı ve ordusunda katı bir disiplin uyguladı. Hung-wu ilk günlerinde şöyle söylemişti: "Orduda hiçbir önemi olmayan bir kişi olduğum dönemlerde şahit olduğum disiplinsizlikten nefret ederdim. Sonra askerlerinin tümünün acemi olduğu bir ordunun komutanlığına atandım. Bir gün onlara savaşmaları için emir verdiğimde, iki asker bana itaatsizlik etti. Derhal idam edilmelerini emrettim. O tarihten sonra emrimdeki herkes korkudan titredi ve bir daha hiç kimse itaatsizlik etmedi. Güçlü bir iradeye sahip bir insan için imkânsız diye bir şey yoktur." Hung-wu, saltanatı döneminde, 1389 yılında, oğullarının ata binmek ve yay kullanmak yerine şarkı söylemekle zaman harcamasına göz yuman tüm subayların dillerinin kesilmesini emretti. Satranç ve futbol oynayanların ise kol ve ayakları kesilecekti. Bu tür bir disiplinin sonucu, bekleneceği şekilde iyi askerler ve komutanlar olacaktı.

Hung-wu, disiplinin yanı sıra, amacı, hırslı komutanların idaresine gerek kalmadan güçlü bir ordu kurmak olan *wei-so* ordu sistemini oluşturdu. Bir sorumluluk bölgesinde bulunan askeri mıntika *so* olarak adlandırılırdı ve 1.128 asker beslemekle yükümlüydü; iki sorumluluk bölgesini kapsayan askeri mıntika ise *wei* olarak adlandırılırdı ve 5.600 asker beslemekle yükümlüydü. Bu sistem sayesinde bir milyon asker besleyebilmek mümkün hale gelmişti. Askeri personel (Wu-chun tu-tu fu) askeri kayıtları tutarken, merkezdeki Savaş Dairesi de stratejiyi belirleyip hangi eyalette seferberlik yapılacağına karar veriyordu. Birlikler imparatorluk içerisinde ihtiyaca göre seferber edilir ve komutanlar askeri personel içerisinden seçilirdi. Sefer sona erdiğinde, komutandan yetkisi geri alınır, askerler de *wei-so* bölgelerine geri dönerdi. Bu sayede, komutanların orduların sadakatini kazanıp merkeze tehdit oluşturmaları önlenirdi.

Kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için askerlere toprak verildi ve böylece sistemin devamı sağlandı. Bu nedenle, genelde askerler kendi teçhizatlarını temin etmekten sorumluydu; oğullarının da, babaları gibi asker olması zorunluydu. Normalde askerlerin ancak yüzde 20-30'u görev başında olur; kalanları ise, subaylar da dahil olmak üzere, *wei-so* sisteminin giderlerini karşılamak için tarım yapardı. Hung-wu, "halkıma bir kuruş bile harcatmadan bir milyon kişilik ordu besliyorum" diye övünürdü.

Maalesef, sonraki Ming hükümdarları pek yetenekli değildi; imparatorlar, despotlaşmış gerçeklerden uzaklaşmışlardı; sistem bozulmuştu ve gerçekte askeri kayıtlarda görüldüğü kadar katlarca daha az asker ve at bulunuyordu; ve İmparator Yung-lo'nun saltanatı sırasında ve sonrasında saray görevlileri fazlasıyla güçlenmişti. Sonuçta 1449'daki T'u-mu olayı gibi felaketler yaşanmaya başlandı. Bu olayda, sorun, saray görevlisi Wang-Chen'in etkisi altında olan, genç ve aptal imparator Cheng-t'ung ile ortaya çıktı. Hırslı Moğol hanı Esen'in faaliyetleri nedeniyle, Moğol sınırındaki müzmin sorunlar tekrar kendini göstermeye başladı. On dördüncü yüzyılın sonlarında Çin Seddi'nin yeniden inşası yönündeki büyük gayrete rağmen, kuzey sınırı güvence altına alınamamıştı. Bunun birçok nedeni vardı: Moğol göçebe toplumu ile Çin yerleşik tarım toplumu arasındaki yapısal farklılık; Çin imparatorlarının, göçebelerin sürekli olarak aldatıldığı sınır ticaretini düzenleme konusundaki isteksizlik ve beceriksizlikleri; sınırın kendine özgü kaotik yapısı –örneğin, kimi Çinli generaller sadece ün kazanmak ve maddi kazanç elde etmek için göçebelere saldırırdı; ve göçebelerin, demir ve buğday gibi Çin kaynaklarına ihtiyaç duymaları ve bunları yağmayla elde etmeye çalışmaları.

Wang Chen 1449 yılında Moğolların, kendileriyle yapılan ticaretten hiç memnun kalmamalarının, hatta aşağılanmalarının ardından düzenledikleri akınlar nedeniyle Moğollara bir ders verilmesi gerektiği fikrine kapıldı. Wang Chen, imparatora Moğollara yönelik çok büyük bir sefer düzenlemesini tavsiye etti. Ming ordusunun mevcudu yarım milyona yakındı, fakat askerlerin morali kötüydü, Wang Chen pek sevilmiyordu ve Çin Seddi'nin iç surlarının ötesindeki kuzey yolunda durmadan yağmur yağıyordu. Sonuç olarak, Wang Chen'in komutasındaki imparatorluk ordusu, Çin Seddi'nin dış surlarına ulaşmadan ve dolayısıyla Moğolları cezalandıramadan geri dönmek zorunda kaldı.

Oysa, Moğolların farklı bir planı vardı; T'u-mu yakınlarında, Ming ordusunu kuşattılar ve ordunun suyla bağlantısını kestiler. Dev Ming ordusu, Moğolların ok yağmuru altında birbirine girdi. Wang Chen öldü –belki de Çinli komutanlarca öldürüldü– ve imparator, yere çöküp sonunu beklemeye başladı. Esen, imparatoru ele geçirince hayret etmişti, ne var ki bu durumdan nasıl faydalanacağını bilmiyordu. Müzakerelerle bir ayını harcayan Esen, ardından ilerleyip Pekin surları önüne geldiğinde, yeni bir imparatorun seçildiğini ve şehrin kendini savunmaya hazır olduğunu gördü. Moğollar, şehri kuşatabilecek durumda değildi. Esen geri çekilmek zorunda kaldı ve gözden düşmüş imparatoru serbest bıraktı.

Mingler, hepsi doğru olmasa da, T'u-mu'dan pek çok ders çıkardılar. Ku-

zey sınırı ve Moğollar, Minglerin en büyük sorunu haline geldi; askeri çözümden ziyade, diplomatik ve ticari ilişkilere odaklandılar, fakat bu arada asıl büyük sorun olan iç isyanlar ve Mançu tehdidinde yeterince önem vermediler. Çin Seddi'nin dış surlarının ötesindeki ileri garnizonların çok daha esnek bir savunma sağladığını gören Mingler, derinlemesine savunma mantığını terk ettiler ve Çin Seddi'ne bağlı daha basit bir çizgisel savunma oluşturdular. Diğer yandan, imparatorluğu savunacak asker sayısı da azalıyordu. Örneğin, Pekin'de bulunan 12 tümenin 107.000 olması gereken mevcudu, 1528 yılına gelindiğinde sadece 54.400'dü ve aynı tarihte at sayısı da 150.200'den 19.300'e düşmüştü. Tüm bunlara rağmen, Ming İmparatorluğu, 1530'larda sahiller boyunca faaliyet gösteren Japon korsanların ve 1550'de Pekin'e saldıran Moğolların üstesinden gelmeyi başardı.

Minglerin dayanıklılığının simgesi, Ch'i Chi-Kuang'ın 1550-1580 yılları arasında süren generalliğidir. Japon korsanlar nedeniyle Chekiang'ın sahil bölgelerinde bulunan Ch'i Chi-Kuang, iç bölgelerden çiftçileri silah altına almış, itaatsizlerin kulaklarını keserek veya savaş sırasında kaçan ya da görevini yerine getiremeyenleri idam ederek sıkı bir disiplin sağlamış ve küçük piyade birimleri kurmuştu. 12 kişilik bu birimler, "mandarin ördeği düzeni" (mandarin duck formation) olarak adlandırılmıştı, çünkü birimin dizilişi bu ördeğin şeklini andırıyordu. Bu birimler, yakın savaşta üstün olan Japon korsanların yenilmesinde hayati rol oynamıştı.

Birimde, dört metre uzunluğunda kargı taşıyan dört asker bulunurdu. Kargılı askerlerin önünde ise, ikisi kılıç kalkan taşıyıp kargıcıları savunan, ikisi de ellerinde taşıdıkları uzun bambu dallarıyla düşman askerlerini şaşıratan dört asker daha yer alıyordu. Kargıcıların arkasında iki okçu bulunurdu. Kalan iki kişi ise birimin lideri ve yiyecek taşıyıcıydı. Ch'i Chi-Kuang, ateşli silahları benimsememişti, çünkü o tarihte bu silahlar henüz güvenilir değildi ve muhtemelen korsanları onlar olmadan yenmek de mümkündü. Ch'i Chi-Kuang'ın ana savaş taktiği, düşmana tüm gücüyle yüklenmek ve saldırıyı ara vermeden sürdürmektir, bu durumda dağılan korsanlar kaçıyordu.

Ch'i Chi-Kuang, 1560'ların ortalarında 10.000 kişilik bir ordu kurarak korsanları yenmeyi başardı. Ardından, 1567 yılında Chichou bölgesine (Pekin'in kuzeyindeki şehir garnizonu) gönderildi. Burada, Moğolların süvari hücumu ve ok saldırılarıyla başa çıkabilmek için ilginç taktikler geliştirdi. Bu taktiğin temeli, katırlar tarafından çekilen ve her iki tarafına ahşap siperler yerleştirilmiş, iki tekerlekli "savaş arabası"ydı. Savaşta bu arabalar yan yana dizilerek bir duvar oluşturulur ve kenarlardaki siperler, askerlerin girip çıkabileceği birer kapı vazifesi görürdü. Her arabada *fo-lang-chi* ("yabancı kö-

kenli” anlamına gelir) adı verilen iki hafif top bulunurdu. Bu toplar, Avrupa yapımı *culverin*’lere benziyordu; çapı 5 cm. civarında, uzunluğu ise 2.5 metreydi; bronz ya da demirden dökülmüştü. Barut, silaha kuyruktan şişeye benzer bir barutluktan dökülür, kurşun güllesi ise ağızdan konulurdu. Çakmaklı tüfekler de kullanılıyordu; hem toplar hem de tüfekler, arabalardaki siperlerin üzerindeki mazgallardan ateşlenirdi.

Her savaş arabasında yirmi asker görev yapardı. On asker sürekli arabada kalıp hem arabayı hem de topları kullanırken, diğer on asker de “mandarin ördeği düzeni”ne benzer şekilde savaşan saldırı birimini oluştururdu. Bu gruptaki dört asker tüfek; Moğol süvarileriyle başa çıkmakla görevli diğer askerler ise mızrak ya da kılıç taşırdı. Benzer şekilde, yine düşmanı şaşırtmak için bambu dalları da kullanırlardı. Bu saldırı biriminin, bağlı olduğu arabadan sekiz metreden fazla uzaklaşması yasaktı; birimin ilerleyebilmesi için, arabanın da onunla birlikte gitmesi gerekiyordu.

Piyadenin karşı saldırılarının da etkili olacağı görülmüş, arabaların altından ya da yanlarından çıkıp dalgalar halinde saldıran piyadenin Moğolları şaşırtacağı düşünülmüştü. Kare ya da daire şeklinde dizilen süvari, savaş arabalarını perdelemekte kullanılır, Moğol saldırısı başladığında arabaların gerisine çekilirdi. Zaman zaman, dört tekerlekli arabalarda taşınan ve “büyük general topu” adı verilen –ağırlığı 650 kg.’a ulaşabiliyordu– ağır toplar da kullanılırdı. Büyük top, yakın mesafede etkili anti-personel taşlar ya da demir misketler atardı. Tüm bunlara ek olarak, hafif havanlar ve ateş mızrakları da kullanılmıştı.

Ch’i Chi-Kuang’a göre, ideal bir tugay 3.000 süvari, 4.000 piyade, 128 ağır ve 216 hafif savaş arabasından oluşmalıydı. Fakat imparatorluk, savunmadan ziyade saldırıya ağırlık vermiş olduğundan, bu tür bir tugay yapısı fazla rağbet görmemişti. Ch’i Chi-Kuang şöyle diyordu: “Bizim asıl sorunumuz savunmadır. Göçebelere dışarıda tutabiliyorsak, bu zaten büyük bir başarıdır. Chichou’da barış hâkim olduğu müddetçe, görevimizi başarıyoruz demektir.” İmparatorluk için büyük bir şanssızlıktır ki, on yedinci yüzyılın başında bunu bile başarmak mümkün olmamış ve iç karışıklıklar ve göçebe saldırıları Mingleri fazlasıyla uğraştırmıştı.

1640’larda başıbozuk askerler ve aç köylülerin başlattığı ayaklanmalar, 1644 yılında Pekin’e girecek olan Li Tzu-ch’eng tarafından başarılı bir isyana dönüştürüldü. Aynı gün imparator, asilerin eline geçmemek için kendini astı. Kuzeyde bulunan Wu San-kuei komutasındaki ordu, Mançurya’nın güney ve doğusundaki ormanlarda yaşayan göçebe Mançulara karşı sınırı korumakla görevliydi. Pekin’in düştüğünü duyan Wu San-kuei, Mançularla ittifak

yaparak onları da ordusuna dahil etti ve geri dönerek Pekin'i Li Tzu-ch'eng'in elinden aldı. Fakat artık görevlerini yerine getirmiş olduklarını belirtip geri dönmelerini istediğinde, Mançular başkenti terk etmeyi reddettiler ve Ming hanedanının sonunun geldiğini ilan ettiler. 1644 yılında Kuzey Çin, artık Mançular tarafından yönetiliyordu, fakat güneyde Ming prensleri ve derebeyleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu nedenle, Mançu orduları güneye yöneldiler ve geleneksel Moğol tarzı olan üç koldan saldırıyla, 1640 ve 1650'lerde Çin'in kalanını da fethettiler.

Bu fetih coğrafi sorunlar, uygulamakta zorlandıkları kuşatmalar ve Cizvitler ile Portekizlilerin Minglere ateşli silah sağlaması nedeniyle, Mançular için oldukça zor geçmişti. Bu nedenle, geleneksel savaş teknikleri –yay kullanan süvari– yerine, zaman zaman daha barut merkezli taktiklere yönelmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla Mançular, kendilerinden önce Moğolların da yaptığı gibi, düşmanlarından barut teknolojisini öğrenmeye başladılar. Mançular, 1631 yılında Ming firarilerden ve ele geçirdikleri top örneklerinden faydalanarak kendi toplarını dökmüş, 1635 yılına gelindiğinde ise tüfek kullanmaya başlamışlardı. Yine de, *Thai Tsu Shih Lu Thu*'da bulunan ve 1630'ların hemen öncesine ait resimlerin de gösterdiği gibi, geleneksel Mançu atlı ve yaya okçularının hız ve taktikleri, Ming top ve tüfeklerini hâlâ alt edebilmekteydi. Dolayısıyla, Mançular, mümkün olan her şartta süvarilerini kullanmaya devam etmişlerdi. Mançuları güçlü kılan diğer bir unsur da yüksek moralleriydi. Oysa, Ming prens ve derebeyleri birbirleriyle sürekli savaştığı için, köylüler Mançulardan ziyade Minglerden korkuyor, haydutlar terör estiriyor ve disiplinsizlik ve moralsizlik Ming ordularını güçten düşürüyordu. Yine, Mançular da, tıpkı Moğollar gibi, terör taktiğini başarıyla kullanarak ordu ve şehirlerin kendiliğinden teslim olmasını sağlıyorlardı.

Terör taktiğinin bir örneği, Mançuların 1645'teki Yang-chou kuşatmasıydı. Şehri savunanlar teslim olmayı reddedince, Mançular surları top ateşiyle yıkmış, ardından da tüm şehri kılıçtan geçirmişti. Sağ kalan bir görgü tanığı olayı şöyle anlatmıştır:

Boyunlarına zincir geçirilmiş kadınlar düşe kalka çamurlar içinde yuvarlanarak yürüyor, etrafta atların ya da askerlerin ayakları altında çiğnenmiş bebek cesetleri yatıyordu. Toprak kandan kızıla boyanmıştı, yer cesetler ve insan parçalarıyla kaphıydı ve her yerden feryatlar yükseliyordu. Tüm hendek ve havuzlar, üst üste yığılmış cesetlerle doluydu ve kanlarıyla boyanmış su, yeşile çalan koyu kırmızı renkte akıyordu.

Kılıçların kınlarından çekildiği her yerden acı çığlıklar duyuluyor, yüzlerce insan hayatının bağışlanması için af diliyordu. Askerler görünür görünmez,

tüm güneyliler sayıları ne olursa olsun yere çöküp başlarını öne eğiyordu. Hiç kimse kaçmaya cesaret edemiyordu, tek yaptıkları şey boyunlarını eğip incek kılıcı beklemektir.

Birden Mançu şapkası, kırmızı ceket, siyah ayakkabılar giyen ve belinde çift ağızlı bir kılıç taşıyan 30 yaşından genç, çok yakışıklı bir adam gördüm. Beraberinde yine çok gösterişli sarı bir ceket giyen bir adam daha geliyordu... Kırmızı ceket giyen adam gözlerimin içine bakarak, 'Yarın Majesteleri [Mançu ordu komutanı] kılıçların kınına sokulmasını emredecek ve hepinizin canı bağışlanacaktır' dedi.

Fakat diğer kuşatmalar böyle kolay olmamıştı. Örneğin, 1648-49 yılları arasında altı ay süren Nan-ch'ang kuşatması, ancak şehri savunan bazı askerlerin ihanet etmesiyle sonuçlanmıştı. Topların bu şehrin alınmasında yetersiz kaldığı açıktı. Aynı şey, Mançu kuvvetleri 1650 yılında Kuang-Tung eyaletindeki Kuang-chou'yu aşırı sıcak ve sıtmaya rağmen kuşatmak zorunda kalınca yine tekrarlanmıştı. Ağır toplar da kullanılmış olmasına rağmen, kuşatma 8.5 ay sürmüştü ve ancak dış surları savunan Ming komutanı karşı tarafa geçince ve böylece iç surlar Mançu askerlerine ve toplarına açık hale gelince sona ermişti. Bu kuşatmalar da gösteriyor ki, Mançuların top ve kuşatma teknikleri oldukça yetersizdi ve iyi savunulan Ming şehirleri ancak hileyle alınabiliyordu. Her şeye rağmen, Mançuların disiplini, taktiği ve stratejisi Ming liderler arasındaki karmaşa ve rekabetle birleşince, 1662 yılına gelindiğinde Güney Çin'in fethi tamamlanmıştı.

Mançu hanedanı ne kadar dayanıklı olduğunu kanıtladı ve 1912 yılına kadar ayakta kaldı. Büyük Mançu imparatorlarından K'ang-hsi (1662-1722) iç isyanları bastırmış, Dış Mançurya ve Tibet'e başarılı seferler düzenlemiş ve 1685 yılında Albazin Kalesi'nde Rusları bozguna uğratmış güçlü bir hükümdardı. Bu zafer, Cizvitlerden alınan 150 top ve 50 havanla donanmış 15.000 kişilik bir birlik tarafından kazanılmıştı. K'ang-hsi, 1675 yılında Cizvit peder Ferdinand Verbiest'in top döküm bilgisinden fazlasıyla istifade etti. Dönemin Cizvit kayıtlarında belirtildiği gibi: "İmparator başvurduğu birkaç yol işe yaramayınca, asileri mevzilendikleri yerden top ateşi olmadan söküp atabilmeyinin imkânsız olduğunu anlamıştı: Fakat elindeki toplar demirden dökülmüştü ve dolayısıyla bu dik arazide taşınmaları mümkün değildi. İmparator, Peder Verbiest'in bu konuda kendisine yardımcı olabileceğini düşündü ve ona Avrupa teknikleriyle top dökmesini emretti."

Peder Verbiest dini nedenlerle bu teklifi reddetti. Bunun üzerine imparator, pedere, emrine itaat etmezse hayatını kaybedeceğini ve Çin topraklarındaki tüm Cizvitlerin sürüleceğini söyledi. Başka çaresi kalmayan peder top

dökmeyi kabul etti: “Tüm toplar çok küçük ve hafif yapıldı ve ağızdan kuyruğa kadar uzanan ahşap kundak ve demir kuşaklarla güçlendirildi... Bu yeni toplar her ihtiyaca cevap verecek seviyedeydi. Sonuçta, düşman panik içerisinde mevzilerini terk etmek ve ardından teslim olmak zorunda bırakıldı.”

Verbiest ilk yıl 340 hafif top dökmüş, bu topların her birini kutsamış ve onlara azizlerin ismini vererek bu isimleri üzerlerine yazdırmıştı. Aslında Verbiest topları Avrupa tarzında dökmemiş –Avrupa o sırada bu konuda çok daha ileriydi–, sadece Çinlilerin hafif top tekniklerini biraz geliştirmişti. Çin’de 1356 yılından beri dökme demir toplar yapılırken, Avrupalılar güvenilir dökme demir topları ancak on altıncı yüzyılın ikinci yarısında yapabiliyordu. Benzer şekilde, Çinliler 1370’lerde dökme demir havanlar ve büyük muhasara topları yapabiliyordu. Fakat Çin bürokrasisi, top dökümünü gizli bir sanat olarak kabul etmiş, bu da silahın gelişimini kısıtlamıştı. On altıncı yüzyılın başlarından itibaren Portekizliler, Çin’e kuyruktan dolma toplar getirmeye başladı ve böylece, Çinliler Avrupa toplarını taklit etti. 1500’lerin sonlarında Çin yapımı toplar Batılıları etkilemeye devam ederken; 1600 yılına gelindiğinde üstünlük Batı’ya kaptırılmış; on yedinci yüzyılın ortalarında ise Çin imparatorları topların dökümü ve kullanımı için Cizvitleri ve Portekizlileri kullanmaya başlamıştı.

Tüm bunlar, Çinlilerin barut üretimi alanındaki uzun geçmişine rağmen gerçekleşmişti; Çin’de “ateş okları” ve “ateş topları” on ikinci yüzyılda kullanılıyordu. Benzer şekilde, Çin roketi de 1340’ta ortaya çıktı; “roket okları,” özellikle 1550-1580 yılları arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. İçinde çivi benzeri şeyler bulunan patlayıcılar ve “yer fareleri” (zemine serilen barut), on dördüncü yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştı; bunların, “haydut-yakan görüş bulandırıcı sihirli ateş topu” gibi çarpıcı isimleri de bulunuyordu. Fakat Çin barutunun gücü nitrat eksikliği nedeniyle daha düşüktü, bu nedenle topçuluktaki kullanımı fazla ileriye gidememişti.

İlk Çin el topu, 1288 yılında ortaya çıktı ve sonraki iki yüzyıl boyunca çok çeşitli silahlar kullanıldı. Çin’e ilk tüfek 1530 yılında Türkiye’den geldi ve bunu, Japon ve Portekiz modelleri izledi. Çinliler bu tarihten sonra çift namlulu tüfeği ve hatta 3-5 dönen namlulu tüfeği geliştirdi. Bunların tümü fitilli tüfektir ve 1700’lerin Avrupa’sına benzer, çakmaklı tüfek kullanılan bir dönem olmamıştı. Çinliler, bunun yerine on dokuzuncu yüzyılın ortalarında fitilli tüfekten doğrudan doğruya fünye ve mermi kullanan tüfeğe geçtiler. Çin silahları, on yedinci yüzyıldan sonra ilk defa, Li Hung-Chang’ın ordusunu 15.000 yabancı piyade tüfeği ile donattığı 1864 yılında modernize edildi. Bir kez daha, başlarda Çin’in liderliğinde ortaya çıkan askeri teknolojik gelişim,

on beşinci yüzyılda yavaşlamaya başlamış ve Çin, Afyon Savaşları sırasında (1840-42) Batı'nın askeri teknolojisi karşısında savunmasız kalmıştı.

Benzer bir gelişme de donanmada yaşandı. Cheng Ho'nun 1405-31 yılları arasında Hint Okyanusu, Basra Körfezi, Aden ve Afrika'nın doğu kıyılarını kapsayan gezisi o tarihte Avrupalıların kabiliyetlerinin ötesindeydi. Cheng Ho'nun filosundaki bazı *junk*'lar, 155 metre uzunluğunda, 63 metre genişliğinde, dört güverteli ve su geçirmez bölmelere sahip gemilerdi. Çin'de önceleri mezarların yerini bulmakta kullanılan pusula, uzun seyahatlere çıkmak için de kullanılmaya başlandı. Üstelik, bu *junk*'larda saldırı ve savunma amaçlı toplar da bulunuyordu. Fakat hem yüksek maliyet hem de kuzey sınırında beliren tehditler nedeniyle bu seferlerden vazgeçildi.

Aslında derin kültürel nedenler çok daha önemliydi. Öncelikle, Çinliler kültürel anlamda oldukça içe dönüktü; yeni topraklar keşfetmeye ne istekleri ne de ihtiyaçları vardı. İkincisi, Çinliler tüccarları açgözlü ve asalak olarak gördükleri için, denizasını bölgelerle yapılacak ticaretin onların gözünde bir çekiciliği yoktu. Üçüncü olarak, Çinli bilge ve bürokratlar, Çin'in kendi kendine yeterli bir ülke olduğu ve yabancı topraklardan gelecek hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı görüşündeydi. Tüm bunların sonucunda, Çin, 1500 yılına gelindiğinde denizcilik açısından da Batı'nın gerisinde kalmaya başladı.

Sonuç olarak, Çin'in askeri teknolojinin gelişiminde Batı'nın gerisinde kalmasının asıl nedeni kültürel idi. Çin geleneği, *wen*'i (yazılı kültür), her zaman *wu*'nun (askeri güç) üzerinde tutmuştu. Birlik, hiyerarşi, düzen, eğitim, bürokratik denetim, iç disiplin: Tüm bunlar, savaşın ve ordunun üzerinde tutulurdu. Konfüçyüs'ün öğretileri, bireyin, kendi amaçlarına şiddete başvurmadan ulaşmasını öğütüyordu. Erdem, kaba kuvvetten üstün görülüyordu. Sosyal düzenin korunması için, denetimin birinci seviyesi eğitimle sağlanırdı, yani herkes, sosyal düzen içerisinde davranması gerektiği şekilde davranmalıydı. Denetimin ikinci seviyesi ödül-cezaya dayanan bir sosyal sistemdi. Devlet, denetimin üçüncü seviyesine –askeri müdahale– ancak son çare olarak başvururdu. Fakat imparatorun düzeni korumak için askerleri devreye sokması zaten başarısızlık olarak görülürdü, çünkü böyle bir imparator, *wu* yerine *wen*'e dayanan yönetime sanatını başaramamıştır. Böyle bir atmosferde askeri teknolojiye gereken önem verilmemiş, bu konu daha aşağı bir seviyede görülerek yabancılara bırakılmış ve bütünlük, ortak idealler, istikrar ve statüko her zaman teknolojiden daha önemli kabul edilmiştir.

Japonya

İlginçtir ki, Japonya’da farklı bir senaryo ile benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Japonya, Çin’e nazaran daha yalıtılmış bir ülkeydi ve savaş sanatında yaşanan gelişmeler, 1540’larda Portekizlilerin ateşli silahları ülkeye getirmesine kadar, içsel bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştı. Barutun kullanılmasını da içeren Japon savaş tarihi, dört evreye ayrılabilir. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda, kılıç ve uzun yay taşıyan atlı savaşçılar –samuraylar– savaş alanlarının hâkimiydi. Samuraylar, gerçekte zengin toprak sahiplerine hizmet eden ve feodal bir ilişki sistemi içerisinde onlara bağlı olan savaşçılardı. *Samuray* kelimesi, “hizmet etmek” anlamına gelen *samurau* ya da *saburau* fiilinden türemiştir ve genelde askeri hizmet anlamını taşır. Samuraylar da, tıpkı feodal Batı’daki şövalyeler gibi, kendilerine has birtakım savaş kuralları geliştirmişlerdi –bireysel savaş, savaş öncesi usuller ve *buşi-do* (savaşçının yaşam tarzı).

İlk dönem samuray usullerinin bir örneği, savaş başlamadan önce meşhur samurayların kendilerini düşmana tanıtmasıydı. 1184’teki Ichino-tani Savaşı öncesinde, Kajiwara Kagetoke kendisini düşmana şöyle tanıtmıştı (görüleceği gibi yanlış olarak): “Hey! Ben Kajiwara Heizo Kagetoki, Kamakuralı Gongoro Kagemasa’nın beşinci kuşaktan torunu, Doğu topraklarının nam salmış ve bin askere bedel olan savaşçısı. 16 yaşındayken Dewa’daki Sembuku Kanezawa kuşatmasında Hachiman-taro Yoshiie’nin keşif kolundaydım ve bir ok miğferimi delip sol gözüme saplandı, o oku çıkarıp aynı okla beni vuran kişiyi vurdum. Böylece nam kazanıp ismimi tarihe kazıdım.”

Samuray savaşının daha az dikkat çekici diğer bir özelliği, ister yaralı ister ölmüş olsunlar, düşmanlarının kafalarını kesme geleneğiydi. Bunun amacı, savaşı kazanan komutanın kesik başlara bakarak düşmanın kaybını yaklaşıklık olarak hesaplayabilmesi ve askerlerin, öldürdükleri kişilerin kesik başlarıyla dolaşarak savaştaki başarılarını göstermeye çalışmalarıdır. Bu geleneğin ritüel önemi, 1562 yılında General Ota Sukemasa’nın Shimizu adında bir samurayla teke tek dövüştüğü savaşta kendisini göstermişti. Ota, zaten yaralı olduğu için yere düşmüş, ama Shimizu onun başını kesmeyi başaramamıştı. O esnada gözleri öfkeden parlayan Ota bağırdı: “Ne oldu şaşırıdın mı? Benim boynumu Nodowa [demir bir boyunluk] koruyor. Onu çıkar ve kafamı kes.” Shimizu diz çökerek konuştu: “Bunu bana nasıl söylersiniz! Onurlu bir şekilde öleceksiniz. Saygımı kazandınız!” Fakat Shimizu tam Nodowayı çıkarırken, Ota’nın adamlarından ikisi saldırıp Shimizu’yu yere yıktı ve bunu fırsat bilen Ota, Shimizu’nun işini bitirdi.

Samuray savaşının diğer bir özelliği de, kişinin onurlu bir şekilde hayatını sona erdirebilmesinin yolu olan *hara-kiri* (intihar) geleneğidir. İntihara, bir savaş kaybedildiğinde ya da savaşa devam etmenin hiçbir yolu kalmadığında başvurulurdu. Bu gelenek, on ikinci yüzyılın ortalarında büyük samuray Tametomo ile başlamıştı. Fakat bilinen en meşhur örnek, Gempei Savaşı sırasında (1180-85) Taira klanına karşı savaşan Minamoto klanının lideri Minamoto Yorimasa'ya ilişkindir. Minamoto kabilesi, 1180 yılındaki Uji Muharebesi'nde yenilmişti; kolundan yaralanan Yorimasa, Byodo-in'deki Ölümsüzlük Konağı'nda ikamet ediyordu. Oğulları kapıda Tairalı düşmanlarıyla savaşırken, 74 yaşındaki Yorimasa, savaş yelpazesinin üzerine şu şiiri yazdı:

Artık meyve vermeyen yaşlı bir ağaç gibi,
Benim yaşamım da meyve veremedi sona erecek.

Yorimasa, şiiri yazdıktan sonra karnını yararak kendini öldürdü. Bir adamı, kafasını keserek ölümünü kolaylaştırdı ve ardından, cesedini Tairalıların bulamaması için nehre attı. Yorimasa'nın büyük oğlu da, babasını izledi. Bu onurlu intihar geleneği, Japon tarihi boyunca varlığını sürdürdü; fakat sonraki tarihlerde karında bir yarık açılması yeterliydi, ardından, intihar eden kişinin kafası başka biri tarafından kesiliyordu.

Japon savaş tarihinin ilk evresinde, orduda sadece seçkin samuraylar değil, seferler sırasında silah altına alınan çiftçiler de görev yapardı. Normalde samuraylara ait pirinç tarlalarında çalışan bu köylülerin teçhizatları kötüydü –çoğu zaman mızrak ya da kargı. Bazı zamanlar çok sayıda insan silah altına alınıyor olmalıydı, çünkü Gempei Savaşı'ndaki orduların mevcudu on binlerle ifade ediliyordu. Piyadenin kullandığı diğer bir silah, savaşçı keşişlerin gözdesi olan *naginata*'ydı –1.2 metre uzunluğunda, keskin ağzı olan, yarı kırık-yarı mızrak bir silah.

Erken dönem strateji ve taktiği; kanatlardan kuşatan samuray süvarilere, pusuya, takibe ve sürprize dayanır ve hareketliliğe önem verirdi. Bu hareketlilik, bireysel dövüş ve titizlikle seçilmiş küçük gruplar arasındaki çatışmaları içeren savaş gelenekleriyle birleşir ve savaşın sonucunu tayin ederdi.

1183 yılında Gempei Savaşı sırasında meydana gelen kritik Kurikara Muharebesi'nde, Minamoto kuvvetleri, seçilmiş grupları Taira ordusunun çevresinden dolaşıp gerisine sarkması için gönderdi. O sırada Minamoto kuvvetleri, zaman kazanmak için, –âdet olduğu üzere– Tairalılarla karşılıklı okçu düellosuna girişti ve bunu 30, 50 ve 100 kişilik samuray grupları arasındaki

çatışmalar izledi. Bunlar olurken, Minamoto kuvvetleri, karanlıkta ortalığı aydınlatmaları için, bir öküz sürüsünün boynuzlarına meşaleler hazırladı. Minamotolular, bu öküzlerin de yardımıyla, ön ve arkadan saldırıya geçince, Tairaluların dar bir vadiye çekilmekten başka şansı kalmadı, zaten Minamotolular da bunu bekliyordu. Taira ordusu burada katledildi, fakat dönemin kaynaklarında geçen rakamlar muhtemelen gerçek değildir: “Taira’nın yaklaşık 70.000 süvarisi hayatını kaybetti ve bu derin vadiye gömüldü; dağ dereleri onların kanyıyla dolmuş, ceset yığınları küçük tepeler oluşturmuştu; bu vadide bugün bile okların ve kılıçların izlerinin görüldüğü söylenir.”

Özellikle bireysel savaş gibi formal savaş usulleri, 1274-1281 yılları arasındaki Moğol istilalarıyla bir darbe daha aldı. Moğollar, 1274 yılında düzenledikleri işgal sırasında Japonya’yı ele geçirecek derecede güçlü olmasalar da, uyguladıkları taktiklerle samuraylara iyi bir ders vermişlerdi. İkinci ve daha büyük işgal gücü de yine aynı yerde (Hakata Koyu) ortaya çıktı, fakat bu sefer samuraylar, inşa ettikleri uzun bir surun arkasında ellerinden geldikince kendilerini savundular. Ağır kayıplar veren Moğollar, gemilerine binerek diğer bir Moğol filosuyla birleşmek üzere sahil boyunca seyretmeye başladı. Fakat Takaşima açıklarında her iki filo birden şiddetli bir kasırgaya (kamikaze – ilahi rüzgâr) yakalandı ve Moğol gemilerinin büyük bir bölümünün batmasıyla Japonya işgal edilmekten kurtuldu. Bu istilalar nedeniyle, Japon savaş tarihi ikinci evresine girmiş oldu –on dördüncü ve on beşinci yüzyıllar. Artık hem eski savaş usulleri hem de uzun mesafeli süvari seferleri terk edilmişti. Bunun yerine, piyadelerin uzun mesafeye kat etmeleri çok zaman aldığından, çatışmalar, çok sayıda piyadenin savunma ve saldırı görevlerini başarıyla icra edebileceği, birbirine komşu prenslikler arasında yaşanmaya başlandı. Üstelik, yine piyadenin öncelikli olduğu kuşatmaların önemi de gittikçe artıyordu.

On dördüncü yüzyılda saraylar arasında yaşanan uzun süreli savaşlar sırasında sadakat kavramı önemini yitirmeye başladı, böylece samuray değerleri de büyük oranda çöktü. On beşinci yüzyılın ilk yarısında Japon köylüleri, karşılıklı savunma birliği sistemini (*ikki*) kullanarak birkaç kez ayaklandı. Savaşçı keşişler de, on beşinci yüzyılın ikinci yarısında samuraylara karşı başarılı bir şekilde başkaldırdı. Orduya katılmanın tarım yapmaktan daha kârlı olduğunun farkına varan köylü askerler (*ashigaru*), *gekokujo* –altsınıfın üstsınıfa baskısı– adı verilen yeni bir eğilime de büyük katkıda bulundu.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda piyadeye verilen önem gittikçe artmış ve buna bağlı olarak, samuraylar ata

binmeyi bırakıp yaya olarak *naginata*'lar ve *no-dachi* adı verilen uzun kılıçlarla savaşımaya başlamıştı. Diğer yaya askerler de yay ve mızrak kullanıyordu. Bu silahlar, 1467 yılında Kyoto'daki iki büyük klan (Yamana ve Hosokawa) arasında yaşanan Onin Savaşı'nda çok etkili oldu. Bu savaşı farklı kılan özellik, Kyoto şehrinin içerisinde yaşanması ve ortaya Birinci Dünya Savaşı'nı andıran görüntülerin çıkmasıydı; yani, çarpışan her iki taraf arasında, onların siperlerini birbirinden ayıran, 7 metre genişliğinde ve 3.5 metre derinliğinde bir siper, tarafsız bir bölge bulunuyordu. Barikatların arkasında savaşan her iki klana ait askerler ya sürpriz saldırılar düzenliyor ya da rakiplerini yakmaya çalışıyordu. Her iki tarafın mevcudu 80.000 kadardı ve savaş tam on yıl sürmüştü. Böyle bir ortamda bile savaş usulleri unutulmamıştı; şiddetli bir çatışmanın ardından, bir Masanaga'nın komutasında bulunan ve umutsuz biçimde Goryo bölgesini savunan bir grup savaşçı, müttefiklerine bir mesaj göndererek yardım istedi: "Savaşmaktan yorgun düştük... bize bir fiçi sake gönderebilir misiniz? Onu Masanaga'ya sunup vereceği son ziyafete katılacağım. Sonra hep birlikte intihar edeceğiz. Bir şey daha var. Bir grup ok taşıyıcı kayboldu... ve kampa ulaşamadı. Bize biraz cephane gönderebilir misiniz?" Fakat haberci, savaşa devam edilmesi gerektiği anlamına gelen tek bir okla geri dönmüştü. Bunun üzerine Masanaga ve geriye kalan adamları ölümlerini topladı, bunların cesetlerini ve Goryo'yu ateşe verdi ve çalıların arasından gizlice kaçtı.

Sonuçta, her iki klanın lideri de öldü ve Onin Savaşı sona erdi. Ne var ki, merkezi otoritenin ortadan kalktığı ve büyük ailelerin Japonya'ya ait geniş toprakları ve nihayetinde Japonya'nın tümünü kontrol altına alabilmek için mücadele ettiği 1490-1600 yılları arasında yeni bir savaş evresi yaşandı. Japon savaş tarihinin bu üçüncü evresinde üç unsur ön plana çıktı: kalelerin önemi, ateşli silahların kullanımı ve asker sayısındaki artış. Bu, Batı'da gerçekleşen askeri devrimi andıran bir gelişmeydi.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında şato yapımı hızlandı, bunun üç nedeni vardı: top ve tüfek kullanımında görülen artışa bir tepki, yerel feodal beylerin (*daimyo*) ekonomik anlamda güçlenmesi ve *daimyo*'nun, şatoyu zenginlik ve iktidarın bir sembolü olarak kullanma arzusu. Bu şatolar içerisinde en ünlüsü, dönemin önde gelen feodali Oda Nobunaga tarafından inşa edilmiş olan Azuchi Şatosu'dur. 1576 yılında inşasına başlanan bu yapı, eşmerkezli dört sura sahipti ve hem malikâne hem de savunma şatosu niteliğindedi. Benzer şekilde, şato şehirleri de ortaya çıkmaya başladı; bunlardan biri de, on altıncı yüzyıl sonlarına ait Hachigata Şatosu'ydu: "Şatonun ön tarafı nehir kıyısına gelecek şekilde inşa edilmişti. Diğer tarafları ise hendek ve setlerle korunuyordu. Şatonun etrafında samurayların, tüccarların, zanaatkarların (özellik-

le silah üretenlerin) ve köylülerin evleri yer alıyordu. Şehrin içerisinde hanlar, pazarlar, dükkânlar; kenarlarında ise türbeler ve tapınaklar bulunuyordu.”

Şatolar ve tahkimatlar, bir bölgeye sızmanın ve o bölgeyi elde tutabilmenin bir yolu oldukları için, aslında bir yönüyle de saldırının bir parçasını oluştururlar. Benzer şekilde, şatolar, belli bir bölgede birbirini destekleyen bir savunma ağı oluşturur ve tüm önemli haberleşme ağları da bu şatolar vasıtasıyla korunurdu. Tüm bu özellikleri nedeniyle, şatolar ve kuşatmalar, Japon savaş stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Diğer ülkelerde olduğu gibi, burada da şehir kuşatmalarında çok sayıda teknik söz konusuydu: rüşvet, kaleyi suyla çevirip dışarıyla bağlantısını kesme, lağım kazma, açlığa mahkûm etme, merdivenler, barikatlar, “kaplumbağa kabuğu” arabaları, doğrudan hücum ve (daha az olmakla birlikte) toplar.

Elde taşınan ateşli silahlar, ünlü feodal Oda Nobunaga gibi kişiler tarafından etkili şekilde kullanılmış ve Japon savaş tarihinde devrimci bir etki yaratmıştı. Fitilli tüfeklerin, etkinliklerini ispat ettikleri en önemli savaş ise 1575 yılındaki Nagashino Savaşı’ydı.

Bu savaşta Nobunaga, düşmanı Takeda Katsuyori’nin süvari alanındaki üstünlüğünü, kendisine bağlı 10.000 tüfekçiyle dengelemeye karar vermişti. Nobunaga, en iyi 3.000 tüfekçisini seçti ve tüfeklerin doldurulması zaman aldığı için, bu 3.000 tüfekçiyi binerlik üç saf halinde dizerek, her safın kendisine sıra geldiğinde ateş etmesini emretti. Öte yandan, tüfeklerin isabet oranları düşük olduğundan, sadece düşman yeterince yaklaştığında ateş edeceklerdi. Son olarak, tüfekçileri korumak ve süvarilerin, üzerlerinden atlamasını önlemek için, tüfekçilerin önüne bir barikat inşa edildi; karşı saldırı düzenleyebilmek için de barikatın her elli metresinde bir boşluk bırakıldı. Barikat ve tüfekçiler hattın merkezine; iki samuray birliği de, Takeda’nın süvarilerini çekmek için yem olarak barikatın önüne yerleştirildi. Savaş tam da Nobunaga’nın planladığı gibi gelişti ve yemi yutan Takeda’nın süvarileri, tüfeklerin açtığı yayılım ateşiyle perişan oldu. Tüfek hâlâ altsınıfların silahı olarak görülüyor ve samuraylar kılıç, yay ve mızrak kullanmaya devam ediyor olsa da, Nagashino Savaşı Japon savaş tarihinde tam bir devrim yarattı.

On altıncı yüzyılın sonlarında askeri devrimi tamamlayıcı bir unsur olarak, ordular gittikçe daha büyük hale geldi; Nobunaga, Hideyoshi ve Iesayu gibi önde gelen feodallerin güçlenmesi de bunu yansıtmaktaydı. Sonunda, Japonya’ya tek bir idare altında toplayacak olan Hideyoshi, kendisine bağlı feodallere, köylü ve şehirlilerden oluşan belli sayıda kişiyi kargılı asker olarak almalarını ve gereken lojistik desteğin sağlanmasını emrederek 250.000 kişilik bir ordu kurabilecek güce ulaştı. Örneğin, Hideyoshi’nin 1589 yılın-

daki Hojo seferi için gereken 200.000 *koku* pirinç (bir *koku*, 5 kiledir) sefer bölgesine gemilerle taşınmış, ayrıca yol boyunca 10.000 altınlık pirinç daha satın alınmıştı. Pirincin limanlara taşınması için de binlerce yük beygiri kiralanmıştı. Avrupa'da olduğu gibi, savaşı, en büyük ordu kazanıyordu.

Japonya'nın birliği, 1590 yılında komuta, diplomasi ve büyük orduların kurulması ve beslenmesi alanlarında oldukça yetkin bir kişi olan Hideyoshi (1536-98) tarafından sağlandı. Fakat o bununla yetinmedi, çünkü çok önceden Kore üzerinden Çin'i işgal etmeyi planlamıştı. Böyle bir seferin amacı tam olarak bilinmemektedir: Belki işsiz kalan orduya yeni bir iş bulup samuray ve *daimyo*'lar için yeni topraklar ele geçirmek, belki de Çin ve Kore'yle doğrudan ticari ilişkiler kurmak niyetindeydi. Belki de en önemli neden, Hideyoshi'nin bir imparatorluk kurma isteğiydi. 1590 yılında Kore elçilerine, Kore üzerinden Çin'e geçmek için müsaade istemesinin nedenini şöyle açıklamıştı: "Bir ejderha gibi kanatlarımı açarak Doğu'yu ele geçirdim, Batı'ya haddini bildirdim, Güney'i cezalandırdım ve Kuzey'i hizaya getirdim. Hız ve zafer, dünyayı aydınlatan güneşi andıran başarılarımın ayrılmaz parçalarıdır... Büyük bir ordu toplayıp Ming'in ülkesini işgal edeceğim. 400 eyaletin üzerini, kılıcımdan yayılan kırağıyla kaplayacağım. Bu amacıma erişmemde umarım Kore benim yardımcım olur."

Hideyoshi'nin şanssızlığına, Kore'nin böyle bir niyeti yoktu ve Japon güçlerinin topraklarından geçmesine izin vermemişti. Koreliler ve Hideyoshi karşılıklı savaş hazırlıklarına başladı. Hideyoshi, 1591 yılında Japonya'nın kuzeybatısındaki Nagoya'da ordugâhını kurdu. Planı, toplam mevcudu 140.000 asker olan 7 tümenle Kore'yi işgal etmek, ardından karaya çıkacak olan ve 52.000 askerden oluşan diğer üç tümenle birleşerek Çin'e yönelmekti. 100.000 askerlik diğer bir ordu da Nagoya'da emir bekleyecekti. Tüm askerlerin maaşı ve ihtiyacını kuzey *daimyo*'su sağlayacak ve denize kıyısı olan topraklara sahip diğer *daimyo*'lar da ordunun Kore'ye taşınması için gerekli junkları (kare yelkenli tekne) sağlayacaktı. Arkadan gelen diğer junklar da, fasulye ve pirinçten oluşan işeyi ve süvarinin atlarını taşıyacaktı.

Korelilerin bu istilaya karşı koyacak gemileri yoktu; Pusan'da karaya çıkan Japon birlikleri, Kore'nin başkenti Seul'e doğru hızla ilerlemeye başladı. Kore ordusu kısa kılıç, yay ve harman döveni kullanan –tüfekleri yoktu– ve kötü yönetilen köylülerden oluşuyordu. Elllerinde Çinlilerden aldıkları küçük sahra topları olsa da, bunların Japon tüfekçiler karşısında fazla bir şansı yoktu. Japon askerlerinin dörtte biri tüfekçiydi, geri kalanlar ise kargılı askerler ve iki kılıç ya da yay ve *naginata*'yla donanmış samuraylardı. Seul, üç hafta içerisinde Japonların eline geçti ve Japon tümenleri tüm Kore'ye yayıldı. Ka-

to Kiyomasa'nın komutasındaki ikinci tümen Mançurya ve Tumen Nehri'ne ulaşırken, Konishi Yukinaga'nın komutasındaki birinci tümen Pyong-yang'ı ele geçirdi. Fakat Sonbahar'ın gelişiyle birlikte, işgal, üç nedenden dolayı Japonların aleyhine gelişmeye başladı. İlk neden gerilla saldırıları nedeniyle samurayların kale ve şehirlere hapsedilmesi ve dışarıdan yiyecek temin edilememesiydi. İkinci neden, meşhur Koreli amiral Yi Sun Sin'e bağlı, demirle kaplanmış ve top taşıyan "kaplumbağa" gemilerinin, her çatışmada Japon junklarının hakkından gelmesiydi. Son neden ise Çin ordusunun devreye girmesiydi; büyük bir Çin ordusu, 1593 yılının başlarında Japonları Pyong-yang'ı boşaltmaya zorlamıştı. Japon tümenleri Seul'e çekildi; Japonlar, daha iyi silahlar ve taktikler kullanarak 10.000 Çin askerini öldürdükleri Seul önlerindeki muharebede kazanmış oldukları zafere rağmen, Mayıs 1593'te Seul'ü boşaltmak zorunda kaldılar. Lojistik sorunlar ve düşük moral nedeniyle, Japonların büyük bir kısmı Japonya'ya geri dönerken, geri kalanlar sahile çekildi ve inşa ettikleri tahkimli kamplara sığındı. Barış müzakereleri, gittikçe daha mantıksız davranan Hideyoshi'yi hiç de memnun etmemişti. Bu nedenle, 1597'de ikinci bir işgal ordusunun gönderilmesini emretti. Başlarda bazı başarılar elde edilse de, Kore donanmasının ve lojistik sorununun üstesinden gelinemedi. 1598'de Hideyoshi'nin ölümüyle birlikte, Japonlar Kore'yi ikinci kez terk etti ve böylece, imparatorluk kurma hayalleri de sona ermiş oldu.

İkinci istila sırasında Kore ve Çinliler tarafından kuşatılan Uru-san'dan sağ olarak kurtulduktan sonra, 1598 yılında babasına bir mektup gönderen Asano Yukinaga mektubunda şunları anlatmıştı: "Birlikler Kai eyaletinden (Kore'ye) geldikleri zaman, mümkün olduğunca çok tüfek getireceklerdi, çünkü ihtiyaç duyulan tek silah oydu. Samuraylara bile tüfek taşımaları emredilmişti." Bunlara rağmen, Japon savaş tarihinin dördüncü evresi Hideyoshi dönemiyle başlamış ve 1603 yılında shogun olup tüfeğin genel kullanımına son verecek olan Tokugawa Ieyasu'yla (1542-1616) devam etmişti. Japonlar, isyan korkusu olmayan ve samurayla köylü arasındaki kesin çizgiyi muhafaza eden merkezi bir hükümet kurmak için silahsızlanma kararı almıştı. Ağustos 1588'de Büyük Buda heykelinin inşa edilmesi için "kılıç avı" emrini veren Hideyoshi'nin asıl amacı ülkeyi silahlardan arındırmaktı: "Halkın kılıç, kısa kılıç, yay, mızrak, tüfek ve her türlü silah bulundurması tüm eyaletlerde kesinlikle yasaklanmıştır. Bu silahların taşınması vergi toplamayı güçleştirmekte ve isyanlara yol açmaktadır... Toplanan kılıç ve kısa kılıçlar ziyan edilmeyecek, Büyük Buda heykelinin inşasında çivi ve cıvata olarak kullanılacaktır."

1607 yılında, yani Ieyasu döneminde, ateşli silah ancak merkezi hükümet-

ten izin alınarak yapılabilirdi ve bu yetki her geçen gün daha da sınırlandırılacaktı. 1637'deki Shimbara Hıristiyan ayaklanması, iki yüzyıl içerisinde ateşli silahların etkili şekilde kullanıldığı tek örnekti ve Çin'de olduğu gibi, Japonya'da da çakmaklı tüfek kullanmak on dokuzuncu yüzyıla kadar kimsenin aklına gelmemişti. 1853 yılında Komodor Perry'nin gelişiyle birlikte, Japonlar yeniden ateşli silah yapmaya başladılar. On altıncı yüzyılda tüfek kullanımı ve yayılım ateşi teknikleri konusunda Batı'nın ilerisinde olan Japonların geri kalmasının nedeni neydi?

Ülkenin silahsızlandırılmasının, güçlü bir merkezi yapı kurma amacının yanı sıra, beş nedeni daha bulunuyordu:

1. Samuraylar alt tabakanın ateşli silahlara sahip olmasını istemiyordu.
2. Japonya, coğrafi açıdan güvenliydi ve savunulması için ateşli silahlara gerek yoktu.
3. Kılıcın Japon kültüründeki estetik ve simgesel önemi öylesine büyüktü ki, bunun yerini ateşli silahların alması mümkün değildi.
4. On yedinci yüzyılda Japonya'da yabancılara karşı büyük bir tepki vardı ve ateşli silahlar da yabancı unsurlardı.
5. Ateşli silahlar çirkindi ve ancak altsınıfa ait olanlar onu kullanabilirdi.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Doğu savaş tarzları, çoğunlukla geleneklere dayalıydı. Bu, özellikle hafif süvarinin kullanımında söz konusuydu. Bu orduların çok başarılı olması nedeniyle, değişime çok az ihtiyaç duyulmuştu. Katı sosyal ve askeri disiplin, güçlü askeri liderlik ve ekonomi tüm imparatorluklarda askeri başarıların temeli olmuştu. Fakat uyum sağlamanın kaçınılmaz olduğu yerlerde, değişim de gerçekleşti: Moğollar ve kuşatma teknikleri, Babürler ve ateşli silahlar, Çinlilerin göçebelere karşı savunma teknikleri ve Japonların kale ve tüfek yapımı. Yine de, bir süre sonra kültürel geleneklerin gücü tekrar kendisini gösterdi ve teknolojik ilerlemenin önünü tıkadı –özellikle, bu Doğulu güçler coğrafi açıdan izole edilmiş oldukları için. Son olarak, dış tehditlerin olmaması da, özellikle ateşli silah alanında statükonun korunması mantığının gelişmesine yol açtı. Bu durum, ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda emperyalist güçlerin bölgeye gelmesiyle birlikte değişmeye başladı (bunun tek istisnası, modern çağı göremeden iç nedenlerle çöken Moğol İmparatorluğu'dur). Oysa, söz konusu imparatorluklar, en güçlü dönemlerinde son derece etkili ve çoğunlukla Avrupa'nın ilerisinde olan bir askeri yapıya sahipti.

Okuma  nerileri

Moğollar

Moğol savaş tarzı için standart bir metin için bkz. J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests* (Londra, 1971). 1939 yılında Fransızca olarak basılan ve Naomi Walford tarafından İngilizce'ye çevrilen eski bir klasik için bkz. Rene Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia* (New Brunswick NJ, 1970). Grousset'nin kitabı eski olsa da, diğer çalışmalarda eksik olan birçok ayrıntıyı kapsamaktadır. Teşvik edici yorumlara ve yenilenmiş bir kaynakçaya sahip daha yeni bir çalışma için bkz. David Morgan, *The Mongols* (Oxford, 1986). Batı'daki Moğollara odaklanan ve Moğol savaş tarihine ilişkin de bir bölüm içeren bir çalışma için bkz. James Chambers, *The Devil's Horsemen: The Mongol Invasion of Europe* (Londra, 1979). Belirli Moğol hanlarına ilişkin metinler içerisinde, muhtemelen 1220'li yıllarda yazılan ve günümüzde de tartışma yaratan biri önemlidir: *The Secret History of the Mongols*, ev.: F.W. Cleaves (Cambridge, MA, 1982). Cengiz Han'a ilişkin bilgi için bkz. Paul Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy* (Oxford, 1991). Mongke Han ve Moğol siyasetine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism: The Policies of The Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands* (Berkeley, 1987). Kubilay'ın yönetimini ve yaşamını ele alan yeni bir çalışma için bkz. Morris Rossabi, *Khubilai Khan: His Life and Times* (Berkeley, 1988). Son olarak, Beatrice Forbes Manz, Timur'a ilişkin bir kitap yayınladı: *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge, 1989).

Babürler

Eksiksiz bir kaynakça içeren temel bir çalışma için bkz. John F. Richards, *The New Cambridge History of India, The Mughal Empire* (Cambridge, 1992). Hindistan'ın askeri tarihine ilişkin eski tarihli birçok çalışma mevcuttur, bunlar hem Hindistan'ın askeri tarihini hem de Babür İmparatorluğu'nun faaliyetlerini içerir: Binbaşı Gautam Sharma, *Indian Army Through the Ages* (Bombay, 1966) ve Yarbay H.C. Kar, *Military History of India* (Kalküta, 1980). Özel olarak Babürlere ilişkin, klasikleşmiş fakat eski bir çalışma için bkz. William Irvine, *The Army of the Indian Moghuls* (Londra, 1903). Süvari ve piyadenin boyutları konusunda, Irvine'in çalışmasını düzeltici nitelikteki bir eser için bkz. Dirk Kolff, *Naukar, Rajput and Sepoy* (Cambridge, 1990). Irvine'in çalışması gibi, yararlı fakat dağınmık başka bir kitap: Raj Kumar Phul, *Armies of the Great Mughals (1526-1707)* (Yeni Delhi, 1987). Ekber'e ilişkin ilginç bir giriş çalışması için bkz. S.M. Burke, *Akbar, The Greatest Mogul* (Yeni Delhi, 1989). Ne büyük bir şanstur ki, çoğu Babür imparatoruna ilişkin, günümüzde dek varlığını sürdüren değerlendirmeler ve anılar mevcuttur: *Zahiruddin Muhammad Babur Padshah Ghazi*, ev.: Annette Beveridge ve *The Baburnama in English* (Londra, 1969). Ekber'e ilişkin bir biyografi alışması: Abu Fazl, *The Akbarname*, 3 cilt, ev.: H. Beveridge (Yeni Delhi, 1973); ve Abu Fazl, *The A'in-i Akbari*, 3. basım, ev.: H. Blochmann, gözden geçiren: Yarbay Phillott (Yeni Delhi, 1977, 1978). Aurangzeb döneminin eksiksiz bir görüntüsü için Fransız doktor Francois Bernier'nin mektuplarına ve anılarına başvurulabilir: *Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668*, gözden geçiren: Archibald Constable (1891), 3. basım (Yeni Delhi, 1972). Geç dönem Babür imparatorlarının on sekizinci yüzyılın başlarında çöküşünün nedenlerine ilişkin iyi bir değerlendirme için bkz. Das Lakhnawi, *Shahnama Munawwar Kalam*, ev. ve der.: Syed Hasan Askari (Patna, 1980). Marathalara geçiş sürecini ele alan bölümler içeren bir çalışma için bkz. Stewart Gordon, der., *Marathas, Marauders, and State Formation in Eighteenth-Century India* (Delhi, 1994). Marathalara ilişkin oldukça iyi araştırılmış bir çalışma için bkz. Surendra Nath Sen, *The Military System of the Marathas*, 2. basım (Kalküta, 1958). Marathalı askeri lider

Shivaji'ye ilişkin bir değerlendirme için bkz. Jadunath Sarkar, *Shivaji and His Times*, 6. basım (Kalküta, 1961). Son olarak, Ahsan Jan Qaisar, çetrefilli teknoloji transferi meselesini ele alır: *The Indian Response to European Technology and Culture (A.D. 1498-1707)* (Delhi, 1982).

Çin

Çin, askeri tarihçiler tarafından pek iyi ele alınmamıştır; elbette bunun istisnaları da var: Frank A. Kierman ve John K. Fairbank, der., *Chinese Ways in Warfare* (Cambridge MA, 1974) ve Hans van de Ven, der., *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2001). Barut teknolojisine ilişkin oldukça dikkat çekici bir çalışma için bkz. Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, cilt 5, *Chemistry and Chemical Technology*, bölüm 7, *Military Technology: The Gunpowder Epic* (Cambridge, 1986). Eski tarihli bir çalışma olsa da, askeri tarihe ilişkin değerlendirmeleri de içeren bir eser: Rene Grousset, *The Rise and Splendour of the Chinese Empire* (Berkeley, 1968). Yine askeri referanslar içeren daha yeni bir çalışma için bkz. Dun J. Li, *The Ageless Chinese*, 3. basım (New York, 1978). Kuzey sınırını ele alan bir kitap da mevcut: Sec-hin Jagchid ve Van Jay Symons, *Peace, War, and Trade Along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through Two Millennia* (Bloomington IN, 1989). Bir yıla odaklanan ve Ch'i Chi-kuang'a da bir bölüm ayıran bir eser için bkz. Ray Huang, *1587, A Year of No Significance: The Ming Dynasty in Decline* (New Haven, 1981). Albert Chan, Ming hanedanına ve dönemin askeri tarihine ilişkin bir kitap yayınladı: *The Glory and Fall of the Ming Dynasty* (Norman OK, 1982). Daha ziyade siyaseti ele alan bir çalışma için bkz. Lynn Struve, *The Southern Ming, 1644-1662* (New Haven, 1984). Robert Oxnam ise kitabında Mançuları ele alır: *Ruling from Horseback: Manchu Politics in the Oboi Regency, 1661-1669* (Chicago, 1975). Mançu imparatoru K'ang-Hsi'ye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Jonathan Spence, *Emperor of China: Self-Portrait of K'ang-Hsi* (New York, 1975). Geç dönem Mançu savaş tarihine ilişkin bir çalışma için bkz. Peter Ward Fay, *The Opium War, 1840-1842* (New York, 1976).

Japonya

Japon savaş tarihine ilişkin en kolay ulaşılabilir kitaplar S.R. Turnbull'a aittir, fakat bunlar, savaş tarihindeki temel eğilimlerden ziyade, çeşitli kişiliklere ve coğrafi askeri hareketlere odaklanarak dönemin tavrılarını yansıtmaya eğilimindedir. Turnbull'ın en yararlı çalışmaları şunlardır: *The Samurai, a Military History* (Londra, 1977); *The Book of the Samurai: The Warrior Class of Japan* (New York, 1982); ve *Battles of the Samurai* (Londra, 1987). Merkezi devlet ve birleşmeden önceki dönemin kurumsal temelini yansıtan bir çalışma için bkz. Paul Varley, *The Onin War (1467-1477)* (New York, 1967). Japonya'yı birleştiren, fakat Çin'i fethetme yönündeki tüm çabaları başarısızlıkla sonuçlanan Hideyoshi'nin biyografisi için bkz. Mary Berry, *Hideyoshi* (Cambridge MA, 1982). On altıncı yüzyıl için bkz. George Elison ve Bardwell Smith, der., *Warlords, Artists, and Commoners: Japan in the Sixteenth Century* (Honolulu, 1981). Japonya'nın, ateşli silahları yasaklama girişiminin ilginç hikâyesi için bkz. Noel Perrin, *Giving Up the Gun: Japan's Reversion to the Sword, 1543-1879* (Boston, 1979). Japon tarihini ele alan ve askeri tarihe ilişkin de kısa bölümler içeren bir çalışma için bkz. Conrad Totman, *Japan Before Perry: A Short History* (Berkeley, 1981). Daha özel olarak bu dönemle ilgilenen bir çalışma için bkz. George Sansom, *A History of Japan, 1334-1615* (Stanford, 1961). Japonya ve Avrupa'da şato inşasına ve ateşli silahlara uyum sürecine ilişkin bir karşılaştırma için bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

ALTINCI BÖLÜM:

BARUT VE YELKENLİ ÇAĞI

Beyler: Pek çok kişi, “Tüfeğe, kargıya ve göğüs zırhına (corselet) neden bu kadar para harcıyorsunuz? Atalarımız pek çok savaşı yay, mızrak ve zırhla (jack) kazanmıştı” demektedir. Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Yüzbaşı: Efendim, dün dündür bugün de bugün. Ateşli silahlar kullanılmaya başlandıktan sonra her şey çok değişti.

Robert Barret, 1598

Nerede o şeytan icadı silahların, topların yaydığı dehşetin olmadığı günler! Bu silahı icat eden eminim çoktan cehennemin dibini boylamıştır. Bu icat sayesinde korkağın teki, cesur bir şövalyenin canını rahatlıkla alabilmekte ve yüreği cesaretle dolu bu kahraman ölümün kendisine nereden geldiğini bile anlamamakta ve daha uzun yıllar yaşamayı hak eden bir insanın hayatı rasgele gönderilen bir gülleyle –ki bu gülleyi atan bile, belki bu lanet makinenin çıkardığı gürültüden korkup kaçıyor– göz açıp kapayıncaya kadar sönüp gitmektedir.

Miguel Cervantes, 1604

Geriye dönüp baktığımızda, pek çok on altıncı ve on yedinci yüzyıl yazarının, ateşli silahların getirdiği yıkımla değişen savaşın çehresinden nasıl kaygılandığını ve ileride yaşanacak daha güzel günlere dair beslenen ümitleri nasıl kaybettiğini görürüz. Elbette kimi ileri görüşlü Avrupalılar da, kendilerini Doğu Atlantik ve Akdeniz’le kısıtlanmış olmaktan kurtaracak ve en azından 1453 yılında İstanbul’un düşmesinin ardından Türk kâfirlerini durdurmalarını sağlayacak bu yeni silahları memnuniyetle karşılamıştı.

Avrupalılar, dünya üzerindeki diğer uygarlıkları hâkimiyetleri altına almadan –ya da en azından etkilemeden– çok uzun zaman önce, silah ve teknoloji alanında büyük ilerleme kaydetmişlerdi. Fakat dünya üzerinde askeri bir üstünlük kurmalarını sağlayan bu silahlarla en büyük zararı kendilerine vermişlerdi; Avrupalı rakipler, ellerindeki modern silahları kullanarak din adına ya da ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmak için yüzlerce yıl savaşmıştı. Askeri teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, belki de dünya tarihinde ilk kez olarak, dünya üzerindeki tüm uluslara, krallıklara, şehir devletlere, dini lider-

lere ve askerlere, bu hızlı değişim ve ilerlemeyi kabul etmekten başka çare bırakmamıştı. On altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde, dünyadaki en başarılı devletler, tarihçilerin askeri devrim olarak adlandırdığı olayların önünü açan teknolojik gelişmeleri şu ya da bu şekilde kabul etmiş olan devletlerdi.

Büyük miktarda metalin elde edilebilmesi ve ateşli silahlar ile barutun üretilmesi için gerekli olan teknolojinin ve hem askeri hem de sivil seferberliğin maliyeti öylesine yüksekti ki, bu yarışa sadece en güçlü, en zengin ve de doğal kaynaklara yakın olma ve iyi bir stratejik bölgede bulunma lütuna sahip olan devletler katılabiliyordu. Pek çok küçük devlet büyümüş, büyük devletler ise imparatorluğa dönüşmüştü; bunların arasındaki rekabet de küresel çatışmanın ilk örnekleri olarak ortaya çıkmıştı. Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ve diğer devletler, yeni silahlar ve ateşli silahların kullanımına dair taktik alanlarında kıyasıya bir rekabete girişmişti. Pek çok farklı nedenden dolayı, kimi devletler bu rekabetin bir parçası olmayı başaramayarak ya geri planda kaldılar ya da donanma, ordu ve sanayi kurup yeni silahlar elde edebilecek hırsla, kaynaklara ve dini inanca sahip olanlar tarafından ortadan kaldırıldılar.

On altıncı yüzyılın büyük çok ambarlı kalyonları, ağır muhasara topları, tüfek ve kargıyla donanmış piyade birlikleri ve neredeyse aşılmaz olan kaleleri, ateşli silahların ilk örneklerini icat edenlerin hayal bile edemeyeceği gelişmelerdi. Gerçekten de askeri meselelerden bahseden on altıncı ve on yedinci yüzyıl yazarlarının büyük bir kısmı, en ileri görüşlü insanların bile tahmin etmekte güçlük çekeceği devrimci gelişmelerin kıyısında olanları hayretle izlemişti. Michael Roberts, Geoffrey Parker, Jeremy Black, John Lynn ve David Eltis gibi yirminci yüzyıl askeri tarihçileri de, “askeri devrim”in, savaşın çehresini kökünden değiştirdiği belirli dönemlere dair çalışmalar yapmışlardır.

Yürütülen tüm araştırmalara rağmen, barutun icadı, dağılımı ve barut ile top teknolojisinin yaygın olarak kabul görmesi üzerindeki sis perdesi aralanabilmiş değildir. On altıncı yüzyıl Avrupa tarihçilerinin de dahil olduğu pek çok tarihçi, barutun Çin ya da Moğol icadı olduğu konusunda hemfikirlerdir. Çinliler havai fişek yapmış, roketi savaş aracı olarak kullanmış ve patlayıcı gücünden istifade etmeyi sağlayacak araçlar icat etmişlerdi. Barut ve ona bağlı teknolojiler, Asya’dan Hindistan’a, oradan Arap topraklarına geçmiş ve on üçüncü yüzyılda da Akdeniz dünyasına ulaşmıştı. Arapların güherçileye verdikleri “Çin karı” ismi, kökeninin neresi olduğu konusunda bize bilgi vermektedir.

Bizans, Venedik ve diğerleri, ya sadece meraktan ya da baruttaki potansi-

yelin farkına vararak onunla ilgilenmişti; böylece barut, Avrupa'nın diğer bölgelerinde de kendini göstermeye başladı. Patlayıcı barut altı-yedi birim güherçile, bir birim kükürt ve bir birim mangal kömürü gerektirmektedir. On üçüncü yüzyıl ortalarına ait olan ve İngiltere'de Roger Bacon'ın şifreli bir dille yazdığı, bilinen ilk formül, bu bilginin muhtemelen Araplardan alındığını göstermektedir.

İlk topçular, güherçileye barutun “ruh”u, mangal kömürüne “beden”i ve kükürde de “can”ı derlerdi. Ateşlendiği sırada barutun ürettiği gazın yayılması için barutun kendi kütlelerinin bin katı bir alana ihtiyaç duyulmaktadır. Ortaya çıkan bu enerjideki potansiyel, yaratıcı insanların gözünden kaçmadı. Üstelik, dönemin bilim adamları, muhtemelen birbirlerinden habersiz olarak, roketi itecek ya da mermiyi fırlatacak patlayıcı gücün kontrol edilmesini mümkün kılan pek çok icat gerçekleştirdi.

1400'lerin başlarında topçuların kullandıkları ideal barut yapım oranı, yetmiş beşe on iki ya da on üçtü. Oksijenin daha iyi yayılmasını ve böylece baruttan maksimum patlayıcı güç elde edilmesini sağlamak için, barut tane-ciklerinin standart boyda olmasını sağlayacak bir teknik geliştirildi. Bu teknik sayesinde, şişe ya da taşıyıcılar içerisinde, ağır olan güherçilenin dibe batması ve karbonun yukarı çıkması önlenmiş oluyordu. On altıncı yüzyılın başlarında teknolojik gelişmeler ve barut imalathaneleri sayesinde üretim artmış, bunun sonucunda ise hem fiyatlar büyük ölçüde düşmüş hem de farklı silahlar için farklı barutlar üretilmeye başlanmıştır.

Ateşli silahların sahip olduğu karmaşık yapı ve gizem, erken dönem tarihçilerini, göklere çıkarmak ya da barışı tümüyle sona erdirdiği için yerin dibine sokmak amacıyla, bu silahın yegâne mucidini bulmaya yöneltmişti. Tüm sorumluluğu, uzakta yaşayan yabancı ve pagan Çinlilere ya da, Hıristiyan dünyasına yönelik Müslüman Türk tehdidini çağrıştıran, İspanya ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlara yüklemek onlar için gayet uygundu. Sonradan gelen tarihçiler ise –özellikle çok sayıda eser yayınlamış olup, görüşleri savaş tarihine ilişkin düşünceleri günümüzde bile etkilemeye devam etmekte olan Kuzey Avrupalı Protestanlar–, belirsiz bir kişilik olan, Alman Fransiskan rahip ve simyacı Berthold Swartz üzerinde karar kıldı. Bu hikâyenin bir versiyonuna göre, Swartz 1300 yılında, içerisinde kükürt ve güherçile bulunan kapaklı bir kabı ısıtmış ve meydana gelen patlamada kapak tavana yapışmıştı. Bu patlamadan yola çıkan Swartz, çalışmalarına devam etmiş ve “tüm ateşli silahların atası olan barutu icat etmişti.” Rivayete göre, borudan ilkel bir tüfek icat etmiş, bu tüfek Venediklilere satılmış, onlar da bunu Cenovalılara karşı kullanmıştı.

Swartz'la ilgili anlatılanlar belki de doğrudur; tarihte çok sıklıkla görüldüğü gibi, konuyu basitleştirerek ele alma, yeni bir silahın ortaya çıkması için gereken karmaşık ve uzun deneme-yanılma sürecinin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Miguel Cervantes ve William Shakespeare gibi pek çok yazar, hem savaşın vahşetini kat kat artıran hem de en zayıf ve korkak bir askerinin bile, –Avrupa'nın en seçkin askeri birimi olan– cesur bir şövalyeyi öldürebilmesine imkân veren ateşli silahlardan nefret etmişti. Üstelik, Katolik keşiş Swartz, bu silahı şeytani bir kökene bağlamaya istekli yazarlar için vazgeçilmez bir klişeydi. Örneğin, Katolikliğin düşmanı kimi Protestanlar, hazırladıkları resimli broşürlerde Swartz'ı deneyleri esnasında şeytandan yardım alırken resmetmişti. Şayet Swartz'ın başarılarının arkasında şeytanın doğru- dan desteği yatıyorsa, o zaman bu şeytan icadını kullanan ve destekleyen Katolikler de şeytana hizmet ediyordu demektir.

Uzun süre ne bilim adamları ne de askerler, bir merminin namludan nasıl böyle büyük bir hızla ayrılıp hedefini yok edebildiğini açıklayabilmişti. Üç kez üst üste hedefine isabet kaydetmeyi başaran bir topçunun şeytanla işbirliği yaptığı düşünülmüş ve bu kişiden, işlediği günaha kefaret olarak hacca gitmesi istenmişti. Avrupa'da cadı avına çıkıldığı, yakalananların zulmedilip öldürüldüğü ve engizisyonun kol gezdiği bir dönemde, ateşli silahlara hem hayranlık duyulması hem de onlardan korkulması hiç de şaşırtıcı değildir.

Martin Luther'in de dahil olduğu pek çok lider, top ve arkebüzün şeytan icadı ve bizzat cehennemden kendisi olduğu konusunda ısrarlıydı. On beşinci ve hatta on altıncı yüzyıl askerlerinin, ateşli silah kullanımı konusunda endişeli olmasının nedeni de, hâkim olan bu atmosferdi. İtalya'da kimi komutanlar, ele geçirdikleri düşman topçularını kendi toplarının namlularına sokup topları ateşlemişlerdi. On beşinci yüzyılın sonunda Paolo Vitelli, ele geçirdiği arkebüzçülerin ellerini kestirip gözlerini oyduymuştu. Ateşli silahları kullanan komutanlar, zaferlerini daha geleneksel şekilde –atakılık, göğüs göğüse muharebe, kılıç düelloları ve kargılı askerlerin hücumu– ifade etme eğilimindeydi. Yeni dünyadaki savaşlarda top ve arkebüzün etkisi –topların gürültüsüyle paniğe kapılan paganlar, patlamalar ve vücutlarda açılan kuru- kunç yaralar– çoğunlukla kayıtlara dahil edilmemişti.

Elbette ateşli silahlara yönelik bu önyargı zaman içerisinde ortadan kalkmaya başladı. Kıta savaşlarının deneyimli askeri Sir James Turner, 1670 yılında bu tartışmalara son noktayı koydu: “Bu icat insanlığı yok edecek olsun ya da olmasın, bu konu üzerine yapılan boş tartışmalar beni güldürmekten başka işe yaramıyor. Çünkü hepimiz biliyoruz ki, barutun gürültüsü kulaklarımızda yankılanmadan önceki muharebe ve kuşatmalarda daha fazla insan ö-

lüyordu. Diyebileceğim tek şey, ondan önce doğaya böylesine aykırı bir şeyin icat edilmemiş olduğudur. Oysa artık doğanın hizmetkârı ve vasıtası haline gelmiştir. Onunla en ağır taşlar, binalar ve surlar bir anda ortadan kalkıyor ve sular binlerce yıllık alışkanlıklarını bırakıp arzın merkezinde durmayı bırakarak yüzeyinde beliriyor; ve bunların tümü, belki de doğanın yapmaktan kaçındığı daha iğrenç şeylerin yerine getirilmesidir.”

Avrupa’da topun kullanımına dair en eski belgeler, on dördüncü yüzyılın ilk yarısına aittir. Farklı dillerdeki terimlerin çevirisi büyük karışıklık yaratmaktadır ve bir patlayıcıdan bahseden kaynakların, mancınık ya da pompalarla püskürtülen “Rum ateşi”nden bahsediyor olması da mümkündür. Oxford Üniversitesi’nde bulunan 1327 yılına ait bir belgede, ilkel bir “gök gü-rültüsü kavanozu”nu (İngilizce: *thunder jar*; Fransızca: *pot de fer*; İtalyanca: *vasi ve scioppi*) ateşlemeye çalışan zırhlı bir asker görülmektedir. Asker, silaha mermi olarak, bir kısmı namlunun dışında bulunan büyük bir ok koymuştur.

Bu ve benzeri silahların o tarihten önce de kullanılmış olduğu ortadadır. Kuşatmalarda kullanılmak için tasarlanmış olan bu araç, ya yanan bir fitille ya da kızgın bir telle, namlunun arkasında üstte yer alan haznedan ateşleniyordu. Elimizde Granada’daki ve Kuzey Afrika’daki savaşlarda İspanyolların ve Müslümanların taş atan toplar (*pedreros*) kullandığına dair belgeler mevcuttur. Floransa, Ghent ve başka bölgelerde bulunan diğer belgeler, hem taş hem de demir güllerle atan küçük topların envanterini vermektedir. Avrupalılar ve diğer milletler, bu teknolojinin kuşatmalardaki öneminin farkına vardıkça, top dökümü, top arabaları, cephane, geri tepme gibi konulardaki çalışmalarını hızlandırdılar.

1325’lere gelindiğinde, toplar Avrupa’da kendini göstermeye başlamıştı. Bu yeni silahın kullanımına ve savaş alanındaki etkinliğine dair bilgi elde edebilmek çok güç olsa da, İngilizlerin, Yüz Yıl Savaşları’nın (1337-1453) başlarındaki Calais kuşatmasında (1346-1347) ve muhtemelen Crecy Muharebesi’nde (1346) top kullandığı bilinmektedir. Endülüs Müslümanları, Algeciras kuşatmasında (1342-1344) top kullanmışlardı, ama savunan taraf olduklarından bu hantal silahlar muhtemelen işe yaramamıştı. Saldıran taraf olan Hıristiyan Kastilyalılar, Müslüman kale ve tahkimatlara karşı ateşli silahlardan fazlasıyla yararlanmıştı. Gerçekten de İspanya savaşları sırasında her iki taraf da, ateşli silahların değerini anlayarak onları mümkün olduğunca kullandı. Topları saldırı maksatlı kullanan Kastilyalılar ve Aragonlar, toplarını nasıl yerleştireceklerini, topçuları nasıl koruyacaklarını ve gereken barut ve güllenin sağlanması için lojistik sistemin nasıl düzenleneceğini zaman içinde

öğrenmişlerdi. Toplar 1360-1370'lerdeki Kahire ve Şam kuşatmalarında da görülmüştü. 1389-1390 yılları arasındaki Şam kuşatmasına şahit olan bir gözlemci şöyle söylemektedir: "İnsanlar bir an için bile uyuyamıyordu, çünkü yer, topların gümbürtüsünden sanki deprem oluyormuş gibi titriyordu."

Ateşli silahların kullanımını doğrusal bir yol izlememiş olsa da, teknolojik gelişmelerin öncelikle, diğer halklarla ilişkilerini şu veya bu şekilde savaş aracılığıyla kurmuş olan bölgelerde kök saldıgına dikkat etmemiz gereklidir. Tıpkı çarpışmaları sonucunda mahşeri patlamalar yaratan büyük tektonik kıta alanları gibi, farklı kültürler, düşman dinler ve kaynaklar için rekabet eden uluslar arasındaki sınırlar da, çok sayıda kronik savaş noktası yarattı. Bu sınır bölgelerinde yaşayanlar, askeri alandaki herhangi bir gelişmeyi görmezden gelme lüksüne sahip değildi.

Sınırlardaki bu kronik savaş noktaları zaman içerisinde değişse de, Fransa ve İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşları gibi çatışmaları ateşli silahların erken dönemi olarak sunabiliriz; öyle ki, bu savaşlar sona erdiğinde, toplar artık muhasaraların vazgeçilmez unsuru olmuştu. On beşinci yüzyılın ilk yarısında büyük muhasara topları kalelerin en büyük düşmanı haline geldi. Dünya savaş tarihini ilgilendiren diğer örnek ise Portekiz, Kastilya, Aragon, Fas, İtalya ve Kuzey Akdeniz Hıristiyan ülkeleri ile Granada, Kuzey Afrika devletleri, Osmanlı Türkleri ve diğer İslam devletleri arasındaki Hıristiyan-Müslüman sınıydı.

On beşinci yüzyılın sonlarında, Kastilya ve Aragon'un İspanya'daki askeri seferleri (*reconquista*), yani Granada merkezli İslam kuvvetlerine yönelik yüzlerce yıllık seferler sona erdi. Bu savaşlar sırasında, fetih, hatta dünya hâkimiyeti amaçlı ateşli silahlarla donanmış ilk ordu ve donanmayı kuran Gonzalo de Cordoba gibi askerler yetişmişti. Arkebüzleri, topları ve disiplinli askeri örgütlenmeleriyle, Hernando Cortes, Fransisco Pizarro gibi liderlerin (*conquistador*) komutasındaki az sayıdaki Kastilyalı asker, Yeni Dünya'daki Aztek, Maya ve İnka uygarlıklarını ortadan kaldırmıştı. Portekizliler, gemiler ve toplarla Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hint Okyanusu'nu hâkimiyetleri altına almış, ardından Çin'e ve Japonya'ya doğru ilerlemişlerdi. Osmanlı Türklerinin Doğu Akdeniz'deki yükselişi, barutun yaygın olarak kullanılmaya başlandığı döneme denk gelmişti. Osmanlılar, güçlü ordularıyla 1453 yılında Konstantinopolis'i ve ardından da tüm Balkanları ele geçirerek Habsburglara (Viyana) yönelik bir tehdit haline gelmişlerdi. Kara ve deniz yoluyla batıya doğru ilerleyerek Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş, İtalya'da tehlike yaratmış ve İspanyol askeri gücüne meydan okumuşlardı. Barut, anavatanı Doğu olsa da, Hint deniz yolunu kontrol altına almak için mücadele eden Os-

manlılar ve Avrupalılar sayesinde, çok daha ileri bir teknolojiye sahip olarak geldiği yere geri dönmüştü.

Metalurji, top dökümü ve etkili pratik fikirler Fransa, Hollanda ve Alman şehir devletlerinde daha iyi silahlar ve uzmanlar yarattı. Fakat yeni teknolojinin saldırı ve savunma sırasında nasıl kullanılacağına dair pek çok dersin alındığı ülke İtalya'ydı; İtalya, on beşinci ve on altıncı yüzyıllar boyunca, zenginliklerini ele geçirmek isteyen devletlerin ve birbirine düşman şehir devletlerinin kronik savaş alanı oldu. Fransızlar, İspanyollar ve hatta Osmanlılar gözlerini İtalya'nın zenginliklerine dikmiş ve tüm Akdeniz'i kontrolleri altına almaya çalışmışlardı.

İtalyan toprakları on altıncı yüzyılın başlarında, hızla gelişen ateşli silah ve kale inşa teknolojilerinin denendiği bir laboratuvara dönüştü. İtalya'da çok kısa bir süre içinde yaşananlar, on altıncı yüzyılda Avrupa'ya ikiye bölecek, ardından da Atlantik dünyasına ve sonunda tüm dünyaya yayılacak olan savaşların habercisiydi.

Ateşli silahlar en başından itibaren iki ana gruba ayrılmıştı: toplar ve tüfekler. Ağır silahların amacı, kale kapılarını ve surları yıkmaktı. Hafif silahlar ise, başta barikat ve surları saldırganlara karşı korumak için kullanılıyordu. İlk tüfekler, sadece bir tarafı kapalı ve falya deliği (barutun ateşlendiği yer) olan metal ya da odun tüplerden ibaretti. Bir fitil veya sıcak bir tel yardımıyla ateşlenen barut, mermi ya da mermileri ileri doğru fırlatırdı. Fakat bu ilkel modeller, savaş alanının karmaşası içerisinde hemen hiçbir işe yaramıyordu; geri teptikleri için bir yerlere dayanmaları, kullanımları için de iki üç kişi gerekiyordu. Tüm bunlara rağmen, 1350'lere geldiğinde pek çok şehir ve kasaba garnizonu, envanterlerine tüfekleri –ya da yere yaslayabilmek için uzun bir sopanın ucuna bağlanmış bir namludan ibaret olan *scioppi*'leri– dahil etmeye başlamıştı. Namlunun ahşap bir kundak üzerine yerleştirilmesi düşünülemediğinden, silah omuzdan ateşlenmeye devam edilmiş ve kundağın icadı sonraki mucitlere bırakılmıştı.

İlk topçular silahları bronz (bakır ve kalay), pirinç (bakır ve çinko) bakır ve demirden dökmüş, ayrıca ahşap ve metal kemerlerle desteklenmiş ahşap namlular da kullanmışlardı. Bronz, demirden daha pahalıydı ve Macaristan, Tirol, Saksonya, Bohemya ve İspanya'da bolca bulunan bakır madenine girmeyi zorunlu kılıyordu. Daha pahalı olan kalay ise sadece İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulunuyordu. Topraklarında böyle kıymetli metalleri bulduran ülkeler, bu kaynaklara ancak ticaret ya da savaş vasıtasıyla ulaşabilecek olan diğer ülkelerden çok daha şanslıydı. Savaşlar çoğunlukla eldeki mevcut metal kaynakları ve silah üretim kapasitesiyle sınırlıydı. Ahşap top-

lar, ucuz olmasına karşın, çok çabuk aşınıyor ve kimi zaman da havaya uçuyordu, üstelik bu topların isabet oranı da çok düşüktü. Metalin çok pahalı olduğu ya da mevcut olmadığı kimi dönemlerde, güçlü ülkeler bile yeterince silaha sahip olamamanın sıkıntısını yaşamıştı.

Barutun kullanılmaya başlanması, en başından itibaren kaynakların kullanımını ve ticareti artırmış; daha verimli uygulamalara erişme çabası, teknolojik çalışmaları hızlandırmıştı. Kalifiye çan dökümcüleri, artık tüm güçleriyle bronz top döküyorlardı. Diğer ustalar ise, barut ve top arabası yapımında çalışıyor ve topları, savunma ve saldırıda en etkin şekilde kullanılacak hale getirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Demir toplar, bronz toplardan daha ağır ve patlama ve çatlamaya daha yatkındı, ama daha ucuzdu. Demir dökülürken, çapaklar ve hava boşlukları kalıyordu—özellikle demir cevherinde kükürt de bulunuyorsa. Dökümcüler, bunu engelleyebilmek için, dövülmüş demir çubukları ahşap bir mil etrafına geçiriyor, ardından da henüz sıcak olan çubukları, tüm pürüzler giderilip metal çubuklar birbirine kaynayınca kadar dövüyorlardı. Daha sonra namlu, demir kasnaklarla sıkıştırılıp güçlendirilirdi. Tüm çabalara rağmen, topların havaya uçması ve topların “nefesi”nden kaynaklanan yanıklar yaygındı. Topçular, bu tür kazalardan kurtulmak için, hayatlarına çeki düzen vermiş ve günahlardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmışlardı. Örneğin, 1460 yılında İskoçyalı II. James, Roxburgh Şatosu kuşatması sırasında Hollanda yapımı kasnaklı bir muhasara topunu incelerken, top havaya uçmuş ve topun parçalarından birinin göğsüne saplanması sonucu hayatını kaybetmişti. Tahmin edilebileceği gibi, topçular, yaptıkları işin gereği, formül ve teknolojileri mümkün olduğunca gizli tutmaya gayret ederlerdi.

Topçuları çevreleyen bu esrarlı havaya rağmen, yaratıcı zekâlar on dördüncü yüzyılda ateşli silahları daha etkili ve korkutucu hale getirmek için sayısız icada imza atmıştı. Kuyruktan dolma toplar bu dönemde icat edilmişti ve büyük toplarda kama (topun kuyruk bölümünü kapatan hareketli kısım), çoğunlukla toptan ayrı bir parçaydı. Kimi toplar, o kadar büyüktü ki, taşınabilmeleri için iki üç parça şeklinde dökülüyorlardı. Birbirine kenetlenerek ateşlemeye hazır hale getirilen bu toplar, sadece bu işlemin uygulanması için yeterli zamanın ve ateş edilecek sabit hedeflerin bulunduğu kuşatmalarda işe yarıyordu. Kuyruktan dolma toplar, özellikle yerin dar olduğu gemi güverteleri için çok uygundu; hafif mil eksenli toplar ise, rampa eden düşmanlara karşı güvertelerde kullanılmaya başlanmıştı. Fakat pek çok parlak fikir gibi, kuyruktan dolma ağır ve hafif top fikri de teknolojik sebeplerle rafa kaldırıldı. On dokuzuncu yüzyılda metalurji alanında yaşanan gelişmelere kadar, ateşlenme sırasında topun kuyruk kısmından barut gazının kaçması engellen-

mediği için, kuyruktan dolma topları kullanmak mümkün olmamıştı.

Teknolojik kısıtlamalar, deneysel çok namlulu ya da yarı otomatik tüfek icat etmek için çalışan mucitlerin yolunu tıkıyordu. Bir araba üzerine yerleştirilmiş ve yaylım ateş açmakta kullanılacak çok namlulu top modeli on dokuzuncu yüzyılda yapılacak silahların habercisiydi, ne var ki bu tür silahları on dört ve on beşinci yüzyıllarda güven içerisinde ve etkili olarak kullanmak mümkün olmamıştı. Tutukluk, barut gazı sızıntısı, patlamalar, diğer teknik problemler ve güvenlik problemleri, top dökümcülerine ağızdan dolma topları dökmeekten başka çare bırakmamıştı. Zamanla birbirinden farklı ağır top sınıfları ortaya çıktı: mermileri düz bir yol takip eden toplar ve mermileri havada eğri bir yol takip eden ve surların gerisini vurmakta kullanılan havan ile obüsler (howitzer). Diğer yandan, saldırı ve savunma amaçlı kullanılacak hafif tüfek modelleri yapabilmek için de çalışmalar sürüyordu.

Pek çok insani girişimde olduğu gibi, topçular, “büyük bir top surları yıkıp düşman askerlerini korkutabiliyorsa, ne kadar büyüğünü yaparsak o kadar etkili olacaktır” diye düşünmeye başladılar. Dökümcüler 1370’lerin başında, namlu çapı yarım metre olup 250-750 kg. arası tıraşlanmış taş güllerle atan devasa muhasara topları dökmeye başladılar. Taş güllerden daha ucuz ve güçlü olan demir güller, on dördüncü yüzyılda İtalya’da kullanılmaya başlandı; Fransızlar, bunları Yüz Yıl Savaşları’nın ikinci yarısında İngiliz kalelerine karşı kullandı. On beşinci yüzyıla gelindiğinde, dev muhasara topları, artık tüm Avrupa’da ve Akdeniz kıyılarında kullanılıyordu. Bu toplardan bazıları günümüze ulaşmayı başarmıştır: Edinburgh Kalesi’nde bulunan, on beşinci yüzyıl ortalarına ait dökme demir muhasara topu (“Mons Meg”) ve Belçika’da, Ghent’te bulunan 5 metre uzunluğunda, 0.64 metre çapında ve 16.400 kg. ağırlığındaki “Mad Margaret.” Sir James’in de dediği gibi, bu büyük muhasara topları, “isimlerini, çoğunlukla mucitlerinden ya da hızlarını, vahşiliklerini ve acımasızlıklarını hatırlattığı hayvanlardan alırdı.” 1450’lerde, mermi sağlamada kolaylık olsun diye, Fransız kuşatma toplarının çaplarına standart getirildi; bu toplar Enea, Silva, Vittoria, La Plus du Monde gibi isimler taşırdı. İngiliz VII. Henry (1509-47), Hollandalı top dökücüsü Hans Poppenruyter’den, aralarında “on iki havari”nin de bulunduğu 140 bronz top satın aldı.

Devasa muhasara topları yapma eğilimi, Osmanlıların 1453 yılındaki Konstantinopolis kuşatması ve fethi sırasında zirveye ulaştı; aynı tarihlerde, Yüz Yıl Savaşları’nın sonunda, Fransızlar da, İngiliz kalelerine karşı büyük kuşatma topları kullanıyorlardı. Sultan II. Mehmed, kimi kaynaklara göre Bizanslılar için çalıştığı sırada ücret meselesi nedeniyle işi bırakan Macar top

dökümcüsü Urban'ı Edirne'de hizmetine aldı. İstanbul'u ele geçirme azmindeki sultan, şehrin fazlasıyla kalın surlarını yıkabilecek güçte taş güller atabilecek büyük toplara ihtiyaç duyuyordu. Urban tarafından dökülen muhasara toplarından birinin 9 metre uzunluğunda, 75 cm. çapında olduğu ve namlu duvarının da 20 cm. kalınlığında olduğu söylenmektedir. Bu top, 600 kg. ağırlığında taş güller atabiliyordu. Edirne'de yapılan test atışına şahit olanlar, bu patlamanın, "insanların korkudan dilinin tutulmasına ya da hamilelerin düşük yapmasına" neden olabileceğini söylemişti. Bu ikazlar yersiz olsa da, ateşleme kendisini hatırlatacak kadar şiddetliydi: "Top ateşlenip de, gülle havayı yırtan bir sesle namludan ayrılırken, her yer kesif bir duman ve is kokusuyla kaplanmıştı." Dev gülle, 1.5 km.'ye yakın bir mesafe katetmiş ve düştüğü yerde 2 metre derinliğinde krater oluşturmuştu.

Asıl zor olan, bu silahı test etmek değil, silahı, mürettebatını, cephanesini ve gerekli barutunu karadan İstanbul'a kadar taşıyabilmektir. Osmanlılar, bu kuşatma sırasında, tüm büyük askeri harekâtları düzenleyenlerin karşılaştığı sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Ordu, denizden intikal mümkün olmadığı için, karşısına çıkan tüm yolları ve köprüleri yenilemek ya da yeniden inşa etmek zorunda kalmıştı. Mart ve Nisan 1453'te Hıristiyan esirlere Edirne-İstanbul yolu düzeltilirilmiş; 50 marangozdan oluşan bir grup da yeni köprüler yapıp mevcut olanları güçlendirmişti. Dönemin kaynaklarına göre, tek bir büyük muhasara topunun taşınması için 30 araba birbirine bağlanmış ve her top, 60 öküz tarafından çekilmişti. Ayrıca 400 işçiden oluşan bir grup da, topun taşınmasına yardım ediyordu. 1453 yılının 2 Nisan Pazartesi günü, ilk Türk birliği şehrin ufuklarında görüldü ve birkaç gün içerisinde şehir 80.000-100.000 kişilik bir ordu tarafından kuşatıldı.

Örnekolay İncelemesi: Konstantinopolis Kuşatması

Kendilerinden çok daha kalabalık ve ateş gücü yüksek bir düşmanla karşı karşıya olan Konstantinopolis müdafileri, düşmanlarına yay, arbalet ve surlara yerleştirilmiş hafif toplarla cevap veriyordu. İçine beş altı misket yerleştirilen bu topların attığı mermiler, kimi zaman karşısına çıkan ilk askeri kalınlarıyla birlikte delip geçerek, onun arkasındakine, hatta bazen onun da arkasındakine saplanıyordu. Bu sırada Türk askerleri, ordugâhlarını kurmuş, siper kazmış, limanı ablukaya alıp büyük ve küçük muhasara toplarını surların karşısına yerleştirmişti. Deniz ablukasından kaçmaya çalışan bir Venedik gemisi, bu toplardan birinin güllesiyle paramparça olmuştu; canını zor kurtaran kaptan ve otuz mürettebatı, Türklere esir düşmüştü. II. Mehmed, tüm mürettebatın kafasını kestirip kaptanı da kazığa oturtmuştu.

Bu dev toplardan atılan ilk gülle surlara isabet ettiği zaman, tüm Konstantinopolis halkı korkudan “Tanrım bize merhamet et” diye bağırmaya başladı. Şehri savunanların şansına, en büyük topun doldurulması o kadar güçlü ki, günde ancak 6-7 sefer ateş edebiliyordu. Topçular, iki üç atıştan sonra topun parçalanmasını önlemek için, ısınmış namluyu yağlı keçelerle sarıyorlardı. Toplardan biri birkaç atıştan sonra çatlayıp işe yaramaz hale gelse de, hızını kesmeyen bombardıman surlar üzerinde etkisini göstermeye başlamıştı.

Şehir halkı surların üzerine deriler ve yün şilteler koyarak güllelerin etkisini azaltmaya ve içi taş dolu varilleri kullanarak, açılan gedikleri kapamaya çalışıyordu; bu sırada ise, yerin altından, lağım kazmakta olan Türk lağımçıların sesi geliyordu. Mayıs ortalarında, gece-gündüz hiç durmayan bir bombardımanla, surlara her gün iki yüzden fazla taş gülle atılıyordu. Şehri savunanlar, açılan gedikleri, mümkün olan her yerde, topraktan setlerle kapatıyordu.

Türk komutanlar kısa süre sonra gördüler ki, en iyi sonuç, ağır ve orta muhasara toplarıyla, surların ya da burçların belli bir bölümüne üçgen şeklinde ateş edilince almıyordu. Surlara çarpan dev güllelerin fırlattığı taş parçaları herkese korku ve ölüm saçıyordu. Artık hasarları tamir etmeye yetişemeyen Bizanslıların morali iyice bozulmuş; kadınlar, gürültü ve sarsıntının oluşturduğu şoktan bayılmaya başlamıştı. Topların gürültüsüne bir de surlara saldıran –önden Hıristiyan askerleri göndermişlerdi– Türk askerlerinin savaş naraları ve çalınan tef ve kastanyet sesleri eklenmişti. Türklerin kazdığı lağım-lar, Bizanslılar tarafından tespit edilmiş ve bu dar tünellerde yaşanan çatışmaların ardından havaya uçurulmuştu. Bizanslılar, yakaladıkları iki Türk komutanın başını kesip mancınıklarla silah arkadaşlarının üzerine fırlattılar. 29 Mayıs’ta, Hıristiyan askerlerin, intihar görevini andıran, dalgalar halinde merdivenlerle surlara gönderildiği yeni bir saldırı başlatıldı. Bu askerlerin saldırmaktan başka şansı yoktu, çünkü geri dönerlerse, arkadaki Türk birliklerince öldürüleceklerdi. Hiç durmayan ateş ve sonu gelmez saldırılar şehri savunanları tüketmişti; seçkin Yeniçeriler, üçüncü saldırıda top ateşinin oluşturduğu duman bulutunun içerisinden çıkarak surlardaki gediklerden şehre girmeye başladı.

Türkler, topların taşınması ve mevzilenmesiyle ilgili teknik sorunlara rağmen, muhasara toplarının ateş gücünü lağım kazma, merdivenler ve harp kuleleri gibi diğer metotlarla birlikte etkili biçimde kullandılar. Toprak tahkimatlarla yerleştirilmiş dev topların ateş gücü, Konstantinopolis’i yüzyıllar boyunca ele geçirilmez kılan surları ve burçları yerle bir etmişti. 55 günlük

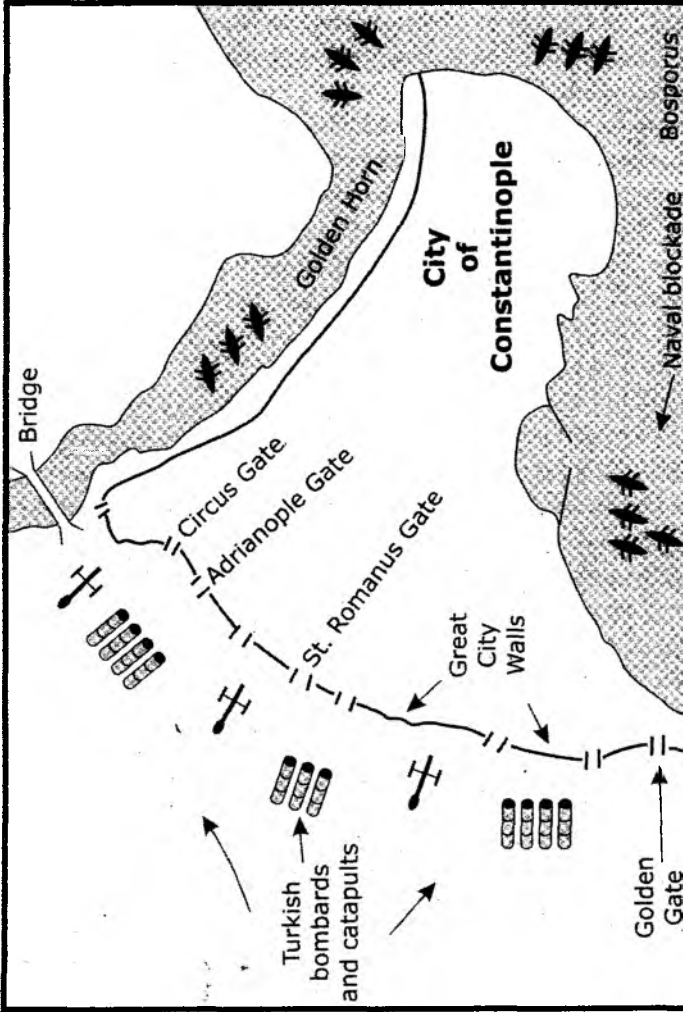
kuşatma sırasında, günde 100-120 kez ateşlenen ağır topların günlük barut tüketimi elli kilodan fazlaydı. Daha küçük seyyar toplar da, Bizanslıları tahrik etmekte ve ellerindeki barutu kısa sürede tüketmelerine yol açmaktaydı. Yine de, surlara yapılan hücumlarda ya da siperlerde, pek çok Türk askeri surlardan açılan top ateşi nedeniyle ölmüş ya da yaralanmıştı. Şehrin düşüşüyle birlikte, Türk birlikleri şehre girmiş ve böylece, Hıristiyanlığın Doğu'daki kalesinden geriye kalanlar yağmalanmıştı.

İstanbul'un düşüşü ve Bizans'ın ortadan kalkmasıyla birlikte, Türkler Balkanlar'a, Akdeniz'e ve doğu ve güneydeki diğer İslam topraklarına yayılmaya başladılar. Mısır'daki Memluklar, on dördüncü yüzyılın ortalarından beri, Osmanlılardan bile daha önce, ateşli silahları kullanıyorlardı. Memluk ordusu, bu konuda erken davranmış olmasına rağmen, on beşinci yüzyıla gelindiğinde artık sadece yeni bir oyuncak olmanın ötesine geçmiş olan tüfekleri kullanmayı reddetmişti. Tümüyle askeri düsturlara göre düzenlenmiş militarist bir toplum olan Memlukların gözünde tek asker kılıç, mızrak ve yayla donanmış süvari idi; ordularında tüfek taşıyan piyadeye yer yoktu.

Memluklar, kuşatmalarda top kullanmaya devam etmekle birlikte, eski fiıklere takılıp kalmış ve yeni piyade silahlarını, süvarileri yenmek için gerekli taktik ve deneyime sahip olmasına izin verilmeyen alt tabakaya ya da kölelere terk etmişlerdi. Osmanlıların geldiği ve Portekizlilerin Kızıldeniz'de yelken açmaya başladığı dönemde, Memluklar bu iki güce karşı kendilerini savunmayı başaramadılar. Yeniçeriler ve Türk topçusu karşısında perişan oldular; Portekiz topçusu karşısında da aynı akıbete uğradılar.

İleride operasyon hâkimiyeti ve taktik üstünlüğe sahip olacak olan Portekizliler, Fas'ta 1456 yılında 30 topun bulunduğu Ceuta Kalesi'ni muhasara topları ve tüfeklerle kuşatmışlardı. Vasco de Gama Ümit Burnu'nu geçip Kızıldeniz'e girdiğinde, Portekizliler, bölgedeki İslam kuvvetlerinin üstesinden gelebilecek ateş gücüne sahipti. Tüfek ve geleneksel silahlarla donanmış askerlerin hücumları gemilerden açılan top ateşiyle destekleniyordu. Az sayıda Portekizli, güç dengesinin Memlukların ve Kızıldeniz'den Basra Körfezi, Hindistan ve Malacca Boğazı'na kadar olan bölgede yaşayan halkların aleyhine dönmesini sağlamıştı; zamanla Güney ve Güneydoğu Asya'daki savaş kavramını da değiştireceklerdi.

Ateşli silâhlarda değişimlerin yaşanması çok uzun bir süre gerektirse de, onların savaş alanlarında yarattığı değişim dikkate değerdi –özellikle taraflardan biri bu silâhlara sahip değilse ya da eski teknolojiye sahipse. Türklerle

Harita 6: Konstantinopolis'in Kuşatılması, 1453.

rin Konstantinopolis kuşatmasında ve Fransızların Yüzyıl Savaşları'nın son yıllarında kullandıkları ağır muhasara toplarına ek olarak, hafif silahlar da savunma görevinde ve zaman zaman savaş alanlarında kullanılmaya başlanmıştı. İlk tüfekler (*bombardellos*) on dördüncü yüzyılın başında ortaya çıkmıştı, fakat bu silahlar, ucu yere yaslanıp göğüs zırhı veya omzun üzerine konulan ya da bedenden uzak tutulan bir sopanın ucuna yerleştirilmişti. Bir elinde yavaş yanan bir fitil ya da kızgın bir tel tutan tüfekçi, nişan almakta büyük güçlük çekiyor ve geri tepmeden fazlasıyla etkileniyordu –özellikle nam-

lunun üzerindeki falya deliğinde bulunan fitil, nişan alınmasını engelliyordu. Yere saplanmış çatal ağızlı bir çubuğun üzerine konularak ancak dengelenebilen silahı iki kişi kullanıyordu. Fakat pek çok dezavantajına rağmen, yay ve arbaletle kıyaslandığında, daha uzun bir menzil ve delme gücüne sahipti. İlk tüfeklerin içerisinde, silahın ateş almaması halinde kullanılmak üzere sopa ve baltalar da bulunurdu. İlk tüfeklerin tarifleri, Floransa ordusunun 1431 yılındaki Lucca kuşatmasına dair İtalyan kaynaklarında ve 1420'lerde Hussite kuvvetlerinin Katoliklere karşı sürdürdükleri mücadelede arabalardan oluşan kalelerini korumak için kullandıkları Bohemya'da bulunmuştur.

Tüfeklerin sadece savunma silahı olmaktan çıkıp saldırı için de kullanılmaya başlandığı tarih tam olarak belli değilse de, 1430'larda kimi ordular bu silahları kullanacak birimlere sahipti. 1440'larda Milanolu tüfekçiler, Venediklilere ciddi zayıat verdimişti. 1448 yılındaki Caravaggio Savaşı'nda ise, savaş alanı silahlardan çıkan dumanla kaplanmıştı –bu durum, gelecekte savaş alanlarının değişmez görünümü olacaktı. Tüfekçilerin İtalyan *condottieri* komutanlarınca idam edilmesi, bu silahların etkinliğinin bir göstergesiydi. Bu silahın kullanımını yazarlar tarafından onursuzluk olarak görülse ve eleştirilse de, tüfek, on beşinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık tüm İtalyan ordularında kullanılmaya başlanmıştı –arbalet, zamanla yardımcı silah konumuna düşmüştü.

Tüfeğin gelişimine büyük katkıda bulunan İtalyan ve Almanları, Müslüman Granada'ya yönelik *Reconquista* savaşlarının son dönemlerinde Kastilyalılar ve Aragonlar takip etti. Kastilyalılar, sürekli çatışma alanı olan bu bölgede tüfekçilerin ateş gücünü en etkili hale getirebilmek için yeni taktikler geliştirdi. İspanyol güçleri, İber Yarımadası'nın tümüne hâkim oldukları dönemde bile, İtalya savaşlarında önemli bir rol oynamışlardı. 1438'de Napoli'deki Capuana kuşatması sırasında, Kastilya kralının kardeşi Don Pedro açılan top ateşi sonucu hayatını kaybetti. İspanyollar, geri tepmeye karşı, tüfeği göğüs kemiğine dayayarak ateş etmek yerine, omuzdan ateş etme metodunu geliştiren ya ilk milletti ya da ilk milletlendendi; bu gelişme, daha etkili tüfeklerin yapılabilmesini mümkün kıldı.

On beşinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir sopanın üzerine yerleştirilmiş falya delikli kapalı bir tüpten ibaret olan hantal tüfeklerin yerini, silahın ateşlenmesi için mekanizmaya sahip olan daha gelişmiş modeller almaya başladı. Mucitler; topçu ve yardımcısının yanan bir fitil ya da kızgın bir tel vasıtasıyla falya deliğinden ateş ettiği modeller yerine, “yılan” ya da “horoz” denilen ve üzerinde yanan bir fitil bulduran mekanizmayı icat ettiler. Tetik çekildiğinde horoz ileri doğru hareket ediyor ve yanan fitili, haznenin üzerin-

deki ateşleme barutuna yaklaştırıp tutuşturuyor; tutuşan ateşleme barutu da, namlunun içerisindeki sevk barutu tutuşturup silahın ateş almasını sağlıyordu.

Bu tür tüfeklerin olumsuz yanı, yanan fitil nedeniyle geceleri gizlenememesi ve barutun uçması ya da fitilin sönmesine yol açacak havalarda kullanılamamasıydı. Fitilli arkebüzler, bu olumsuzluklarına rağmen, basit, sağlam ve onlara pek de saygı duymayan kullanıcılar için nispeten güvenli silahlardı. Fitilli arkebüz ve daha ağır olan versiyonu, on yedinci yüzyıl sonlarında çakmaklı tüfek icat edilene kadar yaygın olarak kullanıldı. Yay ve arbalete methiyeler dizen askeri düşüncülerin tüm iddialarına rağmen, tüfeğin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte o silahlar da tarihe karışmaya başlamıştı. İyi bir okçu 4-5 kez daha hızlı ok atabilirken, askerler arkebüzlerin çok daha fazla hasar verdiği konusunda hemfikirdi. Ayrıca bir ay sürecek ağır çalışma ve yetersiz beslenmenin ardından okçularda yayı çekecek hal kalmazken, arkebüzçüler bir zırhı rahatlıkla delebilecek mermilerini hâlâ atabiliyorlardı. Yine söylendiğine göre, barut ve merminin temini, askeri amaçlara uygun ok temininden çok daha kolaydı. Sir Roger Williams, kendi deneyimlerine dayanarak on altıncı yüzyıl savaşlarıyla ilgili şunları söylemişti:

Okçuları ele alacak olursak, 500 tüfekçi 1.500 okçudan daha iyidir. 5.000 okçunun arasında, güçlü bir atış yapabilecek 1.000 okçu bile bulabilmek güçtür. 3-4 aylık bir seferin sonunda ise, 5.000 okçunun arasından, güçlü bir atış yapabilecek 500 okçu bile çıkmaz.

Üstelik, okçular, ateşli silahlarla donanmış askerlerden korkar; savunma noktalarına düzenledikleri saldırılar sırasında top ve tüfek ateşine tutulurlarsa paniğe kapılırlardı. On beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüfekli birimlerin önemi hızla artmış ve bu birimler, orduların ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. 1470'li yıllara gelindiğinde, Milanolu piyadeler, bazı tarihçilerin zannettiğinden çok daha etkili silahlar olan tüfeklerle donanmışlardı. Arbaletler birden ortadan kalkmasa da, sayıları giderek azalmış; eski tüfeklerin yerini de yeni modeller almaya başlamıştı.

Daha önce Osmanlılar ve Bizanslılar arasındaki çatışmayı ele almıştık; aynı şekilde, diğer bir kronik savaş bölgesinde de tüfeğin kullanımının geçirdiği evreleri incelemek yerinde olacaktır –Kastilya, on altıncı yüzyılda Avrupa'da etkili bir devletti ve askeri gücünün sınırları Amerika'ya kadar uzanmıştı. Kastilyalılar, önce Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda, ardından da İtalya savaşlarında tüfeğin hem saldırı hem de savunmada etkin şekilde kulla-

nılmasını mümkün kılan taktikler geliştirdiler. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında, zırh delebilmek için, omuzdan ateşlenen daha büyük tüfekler geliştirdiler. Kastilyalı Isabel ve Aragonlu Fernando'nun liderliğinde *Reconquista*'nın son perdesini sahneye koyan İspanyol Hıristiyanları, Müslüman Granada'yı ortadan kaldırmıştı. İspanyollar, Müslümanlarla yaptıkları sonu gelmez savaşlar sırasında, on altıncı yüzyıl ordularının oluşumunda hayati bir rol üstlenen silahlar ve taktikler geliştirdiler. İspanya'da hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar her türlü ateşli silahı kullanma konusunda usta olsa da, Osmanlılar ve diğer İslam devletlerinden yardım alamayan Granada, her geçen gün daha fazla savunmaya çekilmek zorunda kalmıştı. Aynı tarihte tüm Avrupa'dan topçu ve top dökümcüsü kiralamak ve cephane tedarik etmek için koşuşturan Kraliçe Isabel, sonunda uzun süreli kuşatmalar için yeterli büyüklükte bir topçu birliği oluşturmayı başardı. Granadalılar, tıpkı Memluklar ve diğer bazı kültürler gibi, süvariye ağırlık verme saplantısından vazgeçememiş ve tüfek ve piyadeye gereken önemi vermekte geç kalmışlardı. Kastilyalılar, 1492'de Granada'nın düşmesiyle sona erecek olan 10 yıllık savaş süresince, Müslümanların kalelerine karşı büyük kuşatma topları kullanmış ve mevcudu 60.000'e kadar çıkan, tüfek ve diğer silahlarla donanmış piyade orduları kurmuşlardı. Kastilyalılar da, en az Mağribî düşmanları kadar, ata ve süvariye düşkün olsalar da, Granada'yı ele geçirme yolunda ateşli silahların ve piyadenin önemini takdir etmişlerdi.

Isabel ve Fernando, hayal ettiklerini gerçekleştirebilmek için 1480'lerde İtalya, Almanya ve Hollanda'dan istihkâmcı, tüfek imalatçısı, demirci ve dökümcü ithal etmeye başladılar. Fransa ve Almanya'dan, *lombardas* adı verilen ve 4 metre uzunluğunda olup 90 kiloluk taş ve demir güllerle atabilen top satın aldılar. Kimi Hıristiyan liderler ise, İslam'a karşı yürütülen bu savaşta bir dayanışma örneği olarak, karşılık beklemeden top ve cephane gönderdi. Tüm bunların sonucunda, Isabel, iyi şekilde savunulan Müslüman şehirlerini ele geçirebilmek için, büyüklü küçüklü 2.000 top ile yol ve köprü inşa etmek için 6.000 istihkâmcı ve mühendis toplamayı başardı. Ayrıca, topçularını idare etmesi için, *El Artillero* olarak bilinen ünlü mühendis Fransisco Ramirez de Madrid'i kiraladı.

Granadalılar, 1485'te Ronda ve 1487'de Malaga'nın düşmesiyle birlikte, surların, tabyaların ve kapıların top ateşiyle nasıl yerle bir olduğuna şahit oldu ve büyük bir dehşet yaşadı; çok sayıda sivil, kaçmaya çalışanlar bile, açılan ateşle öldürüldü. O dönemin kaynaklarına göre, top ateşinin dayanılmaz gürlüğü, Müslümanların moralinin bozulmasına neden olmuş, hatta bazıları dayanamayarak aklını kaçırmıştı. Top atışını yoğunlaştıran ve sırayla ateş tekniğini kullanan Kastilyalılar, ağır-orta ve hafif silahları en verimli şekilde

kullanmayı öğrenmişti. Her yıl düzenlenen saldırılar neticesinde Granada şehri yalnız kalmış, panik ve açlık baş göstermiş ve diğer şehirlerden kaçıp gelenler yüzünden şehirde adım atacak yer kalmamıştı.

Isabel ve Fernando'nun 80.000 kişilik ordusu 1491 yılında Granada önünde toplandı. Şiddetli top ateşi ve gediklerden düzenlenen saldırılarla düşen Konstantinopolis'ten farklı olarak, Granada Kastilyalıların sekiz ay süren top ateşinin ardından düştü; 2 Ocak 1492'de şehre giren Isabel ve Fernando, mağlup İslam birliklerine ateşli silahlarını teslim etmelerini emretti. İtalya'daki kale mühendisleri yeni kale inşa teknikleri geliştirene kadar, top ve tüfikle donanmış ordular kaleler karşısında kesin üstünlüğe sahipti. Üstelik, ateşli silahların kombine şekilde kullanılması, Avrupa'nın hem saldırı hem de savunma alanında dünya üzerindeki tüm askeri kültürleri geride bırakacağı bir çağın habercisi oldu.

Kastilyalılar ve Aragonların Granada'ya karşı sürdürdüğü savaş, ateşli silahlar için tam bir test alanı haline geldi. Zorlu bir coğrafyaya sahip olan ve iyi savunulan Granada, İspanyolları, piyade birliklerini geliştirmek zorunda bıraktı. Ağır toplar ve hafif tüfekler, bu dağlık bölgelerde temel unsurlar haline geldi. Kastilyalılar da, Bohemya'daki Hussitler gibi, büyük kalkanlarla (*mantlet*) korunan arabaların üzerine top yerleştirdi. Piyade özellikle yaz aylarında deri giysiler üzerine hafif bir zırh, uzun botlar, parlatılmış dizlikler giyer ve basit bir miğfer takardı. Arkebüzçüler, rahat hareket edebilmek için, çoğunlukla zırhlarını çıkarıp meyilli darbelere karşı aynı ölçüde koruma sağlayabilen tabaklanmış deriden giysiler giyerdi. Birliklerin hızını artırıp sürpriz fırsatı yakalamak isteyen İspanyollar, çok az ikmal arabası taşır, bunun yerine geçtikleri bölgelerde bulduklarıyla beslenir ve kadınların ordugâha girmesine izin vermezlerdi.

Granada'nın düşmesinin ardından Christopher Columbus yola çıktı, Kanarya Adaları işgal edildi, Müslüman Kuzey Afrika'ya amfibik saldırılar düzenlendi ve bekleneceği gibi, bu yönlerdeki İspanyol askeri faaliyetleri yoğunlaştı. Fakat 1495 yılında, Konstantinopolis'in düştüğü 1453 yılında doğmuş olan ve mükemmel derecede Arapça konuşan Gonzalo Fernandez de Cordoba (Büyük Komutan), Kral Fernando tarafından, Sicilya ve Napoli'ye gönderilecek bir İspanyol gücünün komutasına atandı. Granada Savaşı'nda öğrendiği vur-kaç taktiğini benimseyen Cordoba'nın piyade ordusundaki arkebüzçü oranı, diğer tüm ordularınkinden yüksekti ve arkebüzçüler kargı, mızrak ve kılıç kullanan diğer piyadelerce korunuyordu. İspanyollar, Napoli'deki ilk seferler sırasında, arkebüzçüleri, meydan savaşı ve pusularda saldırı, toprak tabyalar ve kalelerde savunma unsuru olarak kullandı. Cordoba

ve diğer komutanların emrindeki arkebüzücülerin elde ettiği başarı, bu silahların ileride yapabileceği şeylerin ilk işaretiydi. Cordoba gibi büyük bir kahraman ve komutanın bile, askeri harcamaların detaylı kayıtlarını tutmak zorunda kalması ve bürokratların mali kısıtlamaları nedeniyle sıkıntı yaşamış olması da meselenin diğer bir boyutudur.

Bu dönemde İtalya silahlar, taktikler ve farklı askeri savunma ve saldırı kombinasyonlarının deneme alanı oldu. Fransa kralı VIII. Charles, 1494 yılında atlar tarafından çekilen 100'den fazla top ve 18.000 askerle İtalya'yı işgal etti. Ortaçağ kalelerinin bu toplar karşısında pek bir şansı yoktu ve bu nedenle, işgalciler, Napoli'ye kadar ilerlemeyi başarmıştı. On beşinci yüzyılın son yılları olan bu dönemde hantal top arabaları geliştirilmiş ve eski muhasara toplarının yerini, daha hafif, ağızdan dolma bronz ve demir toplar almıştı. Yine de, tekerlekli kundağa yerleştirilmiş bir topun ağırlığı 4 tondan fazla olabiliyordu. Daha kolay taşınabilen, iki tekerlekli arabalara yerleştirilmiş hafif toplar, savaş alanlarında gittikçe daha etkili olmaya başlamıştı. Top muylularının –top namlusu üzerinde bulunan ve topun arabadaki boşluklara yerleştirilmesini sağlayan çıkıntılar– kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, topçular daha iyi nişan almaya ve top namlularını yukarı aşağı daha rahat hareket ettirmeye başladılar. Topun yaygın olarak kullanılmaya başlanması, barutun ve güllenin fiyatında ciddi bir düşüşe yol açtı. Bu gelişmelerle birlikte, Fransız topçusu o dönemde büyük bir ün kazandı –hem kuşatmalarda hem meydan savaşlarında. İyi toplara ve lojistik desteğe sahip tecrübeli topçular, Fransızlara büyük avantaj sağladı.

Cephe gerisinde, Niccolo Machiavelli ve diğer yazarlar, savaş alanındaki değişimleri takip ederek ateşli silahlarla lejyon ve falanks gibi antik askeri düzenlerin bir arada kullanılabileceği formüller üzerinde çalışıyor ve *condottieri* gibi paralı askerler yerine, vatandaş ordularının kullanılmasının gereğini vurguluyorlardı. Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi Rönesans bilim adamları da top ateşine dayanıklı tahkimatlar planlamış, havan tasarımları yapmış ve hatta savaş alanlarında ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda boy gösterecek olan denizaltı ve uçaklara dair taslaklar hazırlamışlardı.

On altıncı yüzyılın başında meydan savaşı, kuşatma ve donanma operasyonları gibi farklı alanlardaki ihtiyaçlara cevap verecek farklı ağırlık ve çapta toplar üretilmeye başlandı. *Full cannon*, *culverin*, *demi-culverin*, *perrier*, *saker*, *falconet*, *moschetto* gibi farklı isimlere sahip çok sayıda ağır, orta ve hafif top üretildi. 2.300 kilo ağırlığındaki *half-cannon* 10-15 kiloluk demir güllerle atarken, *culverin* 13 kiloluk, *half culverin* de gemi ve piyadelere karşı 6 kiloluk etkili taş güllerle atıyordu.

Fransız topçusu 1513'teki Novara Savaşı'nda yanaşık düzendeki 700 İsviçreli piyadeyi yok etti. Bu gelişmelere paralel olarak, lojistik de büyük önem kazandı. Ağır toplar, barut, güller ve gerekli diğer ekipmanların taşınması için çok büyük miktarda at, katır ve öküz gerekiyordu. Kundağıyla birlikte bir *demi-cannon*'un ağırlığı en az 3 tondu ve 15 kiloluk bir demir gülleri atabilmesi için 10 kilo barut gerekliydi. Artan atış hızına bağlı olarak, on altıncı yüzyıl orduları bir topu ve cephanesini taşımak için 40 ata ihtiyaç duyuyordu. Artan ihtiyaçlar ekipman, çadır, yedek parça, erzak ve giysilerin taşınması için fazladan araba gerektirmiş, bu da ordulara sefer sırasında eşlik edecek kadın ve erkeklerin sayısında artışa yol açmıştı.

İtalya'da Granada'da kazandıkları zaferle moral bulmuş olan İspanyol birlikleri, Fransızlarla karşı karşıya geldi ve yeni ateşli silahların, taktiklerin ve lojistiğin kullanıldığı Cerignola (1503), Ravenna (1512), Bicocca (1522) ve Pavia (1525) gibi bir dizi muharebede saf düzen ve fitilli arkebüzlerin etkili şekilde kullanılmasını sağlayacak pek çok farklı piyade düzeni denemiştir. Kısa süre sonra icat edilecek olan yeni model tüfekle de, savaş alanındaki esnek ateş gücü maksimum seviyeye çıkacaktı. İspanyollar, on altıncı yüzyılın başındaki İtalya savaşları esnasında, *tercio* adı verilen, 1.000-3.000 piyadeden oluşan ve piyadeye ateş gücünü hem saldırı hem de savunma için kullanabilme imkânı sunan bir düzen geliştirdi. Malaga, Sicilya, Lombardiya ve Sardunya gibi bölgelerde kurulmuş olan *tercio*'lardan bazıları iki yüzyıl boyunca hizmet verdi. Her biri 250 askerden oluşan 12 bölükten kurulu *tercio*, Roma lejyonlarının ve İsviçreli kargılı askerlerin taktiklerini ve yapılarını bir arada kullanmaktaydı.

İspanyolların başarıları, modern alaylara giden yolu açmıştı. Birliğe komuta eden bir *maestro de campo*'nun (Albay) yanında bir *sargento mayor* (binbaşı), bir emir subayı ve diğer görevli subaylar bulunurdu. Ayrıca her bölükte bir yüzbaşı, bir teğmen, bir çavuş ve onbaşı bulunuyordu. İspanyol piyadesi zamanla tüfekçi, arkebüzücü ve kargılı asker bölükleriyle ateş gücünü daha da artırdı. Kargılar, silahlarını doldurmakla meşgul olan tüfekçileri süvari ve piyade saldırılarından koruyordu. Savunma konumunda kargılarla korunan aşılabilir bir kare şeklini alan *tercio*, saldırı için saf düzenine geçirdi. Son derece esnek ve bağımsız bir birim olan *tercio*'ya bağlı, tüm piyade silahlarıyla donanmış bölükler, gerektiğinde devriye, koruma ya da diğer birlikleri destekleme görevleri için ayrılabilirdi.

İspanyollar, zamanla arkebüzücülerin kargılı askerlere olan oranını artırdı. Gonzalo de Cordoba, Pedro Navarro ve Marques de Pescara gibi yenilikçi komutanlar, ahşap ve toprak siperlerden oluşan sahra tahkimatı, yeni lağım

teknikleri ve esnek ve etkili hafif piyade düzenleri geliştirdi. Aynı yıllarda Fransızlar da, hem meydan savaşlarında hem de kuşatmalarda kullandıkları mükemmel topçularını hizmete soktu. Örneğin, Fransızlar, Ravenna Savaşı'nda (1512) düşmanı siperlerinden çıkarmak için top ateşini etkili şekilde kullanmış, böylece karşı saldırıya geçmek zorunda kalan İspanyol askerlerinin sonu felaket olmuştu. Fakat İspanyol arkebüzçüler, kargılı ve kılıçlı askerler yenilgiye uğradıkları zaman bile, dağılmadan düzen içerisinde geri çekilmeyi başarmışlardı. Pavia Savaşı'nda (1525) Marques de Pescara komutasındaki kargılı askerlerle desteklenen İspanyol ve Alman arkebüzçüler, ateş güçleriyle Fransız topçu ve süvarisini püskürtmekle kalmamış, aynı zamanda manevra kabiliyetleriyle de onları kuşatarak I. Francis'i ele geçirmişlerdi; kral, bir yıl savaş esiri olarak kalmıştı.

İspanyol *conquistador*'lar, Yeni Dünya'daki büyük ve kalabalık Aztek ve İnka imparatorlukları ile diğer uygarlıkları yenebilmek için, ellerindeki tüm teknoloji, ateş gücü, askeri taktik, psikolojik etken ve hileleri kullanmışlardı. Yeni Dünya yerlilerinin nezle, kızamık, çiçek gibi hastalıklara karşı bağışıklığı olmadığından, İspanyollar ve diğer Avrupalı işgalcilerin en büyük müttefiki salgın hastalıklar olmuştu. Hernando Cortez, 1519 yılında Meksika'yı ele geçirmek için, çoğu zırhını, silahını, savaş köpeğini ve atını da yanına almış olan 600-900 kişilik küçük bir ordu kurdu. Âdet olduğu üzere, Cortez'in adamları, onu *adelantado* (askeri ve siyasi idareci) seçerek bağlılık yemini etmişti. Her bir askerin bu sefer için yaptığı harcama dikkate alındığında, seferden ganimet, toprak ve köle elde etmeyi bekledikleri anlaşılmaktadır. Meksika Körfezi kıyılarında yaşayan halkın, Azteklerin boyunduruğu altında olduğunu gören Cortez, hemen böl-yönet politikası uygulamaya başladı. Yerli savaşçı, hamal ve yardımcıları da yanına alan Cortez, Azteklere düşman tüm kabileleri bir araya getirdi. İspanyollar, gerektiğinde ateşli silahlarını, atlarını ve çelik silahlarını kullanarak savaşmaktan çekinmemiştir.

Cortez, fazlasıyla cüretkâr davranarak Tenochtitlan'daki (günümüzde Meksiko City) Aztek imparatoru Montezuma'yla karşılaşmak için iç bölgelere yürüdü. Veracruz'da küçük bir garnizon bırakan Cortez'in emrindeki asker sayısı 300'den biraz fazlaydı. İttifaklar, savaşlar ve hilelerle kazanılan zaferden sonra, Bernal Diaz gibi kimi askerlerin günlükleri, Cortez'in mektupları ve kimi yerlilerden kalan belgelerde İspanyol zaferi gerçek bir olaydan ziyade, bir masal gibi anlatılmıştı. Amerika'nın işgali, bazı açılardan İber Yarımadası'ndaki *Reconquista*'ya benzer bir yol takip etmişti. Çok sayıda yerli kabilenin ittifakı sağlanmış olsa da, böylesine savaşçı, zengin ve kalabalık bir imparatorluğun, bu kadar az kişiye nasıl teslim olduğu hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Tahmin edilebileceği gibi, Yeni Dünya'daki yerli uygarlık-

ların yenilgisinde ateşli silahların ve yeni taktiklerin payı büyük olmuştu.

Tarihçiler diğer unsurlara kıyasla barut teknolojisinin ne derece etkili olduğunu tartışmayı sürdürse de, Cortez, sefer sırasında az sayıda hafif bronz topu ve daha ağır gemi toplarını taşımak için yerli hamallardan yararlanmıştı. Sadece az sayıda İspanyol, arkebüz ve arbalet taşıyordu. İşgalcilerin büyük bir kısmı, pamuklu giysiler giyen ve keskin obsidyen taşlar takılmış sopalarla dövüşen yerliler karşısında zırhlarını ve kılıçlarını kullanmıştı. Savaş alanında rakiplerini öldürmekten ziyade, kurban edebilmek için yakalamaya gayret etmeye alışık olan Aztek savaşçıların, İspanyol arkebüzü ve kılıcı karşısında hiç şansı yoktu. Kalabalık gruplar halinde saldırdıkları için, açılacak ateş karşısında mükemmel bir hedef oluşturuyorlardı. İspanyollar, az sayıda atla bile, hepsini dağıtarak ezip geçebiliyordu. Top ve tüfeği küçümseyen tarihçiler bile, ateşli silahların psikolojik etkisini ilk kez burada kabul etmişti. Yine de, bu tarihçiler, bu silahlara kısa sürede alışan yerlilerin, onlara karşı gerekli tedbirleri almaya başladığını iddia etmekten de geri kalmamıştır. Kimi kaynaklar, Aztek savaşçıların, karşılarındaki top tam ateşlenecekken, kendilerini yere attığından ya da zikzak çizerek koştuğundan bahsetmektedir.

Tüm bu görüşlere rağmen, birkaç top ve tüfek, yerli direnişinin çöküşünü büyük ölçüde hızlandırmıştı. Bernal Diaz günlüğünde, “onlara çok büyük kayıplar verdirip hayatımızı kurtaran topçu, tüfekçi ve okçularımıza çok şey borçluyuz” diye yazmış ve şöyle devam etmişti: “Hayatlarımızı bir tek şeye borçluyuz: Düşman o kadar kalabalık ve o kadar birbirine yakın savaşıyordu ki, atılan her mermide büyük kayıp veriyordu.” İspanyollar, göllerle çevrilmiş ve gölün üzerinden geçen yollarla karaya bağlanmış olan Aztek başkentine yönelik nihai kuşatma sırasında, inşa ettikleri küçük gemilere bronz ve demir toplar yerleştirmiş ve yerli kanoları ve yolları topa tutarak şehre yönelmişlerdi. Eski müttefikleri tarafından terk edilen ve halkı çiçek salgını ve Avrupa’dan gelen diğer hastalıklarla perişan olan son yerli imparatoru Cuauhtemoc, Ağustos 1521’de teslim olmaya hazır olduğunu bildirdi ve şehirden kaçmaya çalışırken yakalandı. Cortez’in ele geçirdiği şehir, tam bir ölümler şehriydi.

Cortez’in Montezuma’yı ele geçirmek için başvurduğu hileler, Peru’daki İnkalarla savaşan Fransisco Pizarro tarafından da kullanıldı. Böl-yönet politikası ve Avrupa-Afrika kökenli mikroplar yine gücünü göstermiş; İspanyollar, güçlü liderlerin merkezi bir sistemle yönettiği yerleşik tarım kültürü karşısında büyük bir başarı kazanmıştı. Fetih, ateşli silahlarla donanmış az sayıdaki İspanyol ile birlikte, Azteklere ve İnkalara muhalif diğer yerli kabilelerin İspanyollarla yaptığı ittifakın sonucuydu. Amerika’nın diğer bölgelerin-

deki göçebe ve yarı göçebe halklar ise, Avrupalılara karşı daha şiddetli bir direniş sergilemişti. Kuşatılacak şehir yoksa, topların da bir anlamı yoktu ve tüfeklerin etkisi de sınırlıydı. Barut ve mermi yetersizliği nedeniyle, gerilla tarzı vur-kaç taktikleri ya da küçük çatışmalarda kullanılan geleneksel silahlar daha çok işe yarıyordu. Ata binmeyi öğrenmeye başlayan yerliler, zamanla güç dengesini değiştirmeye başladı.

İspanyolların *Reconquista* sırasında temelini attığı ve on altıncı yüzyılın başlarındaki İtalya savaşları sırasında geliştirdiği askeri sistem, onları uzun bir süre boyunca hem Avrupa hem de Amerika'nın hâkimi konumuna getirdi. Kutsal Roma imparatoru V. Charles, muazzam kaynaklara sahipti. Oğlu II. Philip de, bir asker olmamasına karşın, imparatorluğunu vergilendirmiş ve askeri amaçlar için kullanmak üzere –sonunda iflas edene kadar– borç almıştı. *Tercios* birliklerini oluşturan askerler İspanya, İtalya, Portekiz, Valon, Burgundiya, Almanya, İrlanda, İskoçya ve İngiltere gibi pek çok farklı ülkeden geliyordu. İyi eğitilmiş, disiplinli, mükemmel komutanlar tarafından idare edilen ve kazanmaya şartlanmış İspanyol ordusu, Hollanda savaşı sırasındaki isyanlara rağmen, on yedinci yüzyılda bile üstünlüğünü korumaya devam etti. Bazı antik lejyon unsurlarını ve İsviçre örgütlenmesini birleştiren bu çokuluslu birlikler, hareketli tabyalar gibi mükemmel bir savunmaya sahip olmalarını ve gerektiğinde hızlı saldırılar düzenlemelerini sağlayan kare ve dik-dörtgen usullerini kullanmıştı.

Arkebüzçüler ve fiziksel güç ve dayanıklılıklarına göre seçilen kargılı askerlerden oluşan iyi eğitilmiş piyadeler, hem saldırı ve ateş gücüne hem de 5.5 metre uzunluğundaki kargıları sayesinde düşman piyade ve süvarisine karşı mükemmel bir savunmaya sahipti. İspanyollar, zaman içerisinde tüfekçilerin kargılı askerlere oranını, her iki sınıfın mevcudu eşit seviyeye gelene değin artırdı. Fakat dönemin yazarları, çok fazla tüfekli asker kullanmanın ve kargılı askerlerin eğitim seviyesinin düşmesine neden olmanın sakıncalarını dile getirmişti.

“Fransız tarzı”nda göğse dayanıp ateşleme yerine, “İspanyol tarzı”nda dipçiği omuza dayanıp namlusu çatal uçlu bir desteğe yaslanarak ateşlenen tüfek (musket), 20 mm. çapında bir ya da çok daha küçük 5-6 msket atan ve etkili menzili 400 metre olan büyük bir arkebüz türüydü. Diğer silahlarla kıyaslandığında, tüfek, savaş alanında kullanılmaya, siperleri savunmaya, tahkimatlara saldırmaya ve en kalın zırhla donanmış süvariye bile dize getirmeye çok daha uygundu. Muharebede tüfekçiler, 4 ya da daha fazla saftan oluşan bir sıra oluştururdu; bu sıra düzeninde, ateş eden saf arkaya geçip tüfeğini doldurur, böylece hiç durmadan ateş edilebilirdi. Sir Roger Williams, 500

tüfekçinin, arkebüz ya da *caliver* kullanan 1.000 askere eşit olduğunu hesaplamıştı. Tüm Avrupa orduları, İspanyol modelini takip ederek arkebüz yerine tüfek kullanmaya başladı. Gerçekten de askerlerin büyük bir çoğunluğu, ateşli silahların diğer silahlara üstünlüğünü kabul etmiş ve tüfekçilere hak ettiği değeri vermişti.

Arkebüz ve tüfek kullanmanın risklerinin tümüyle farkında olan İspanyol askerleri, yaylım ateşi açmak için düşman piyade ya da süvarisinin 20-50 adım mesafeye kadar gelmesini beklerdi. Düşman yaklaşırken, birkaç İspanyol askeri, onları üzerlerine çekmek ya da onların boşa yaylım ateşi açmalarına neden olmak ve böylece ikinci yaylıma fırsat vermeden kendi askerlerinin düşmana yaklaşmasını sağlamak için uzun menzilli taciz ateşi açardı. Yağışlı havada fitilli tüfekler bir işe yaramıyordu ve savaş ortamında aceleyle yapılan hatalı doldurma, en iyileri dışında tüm tüfekçilerin sorunuydu. Artarda yapılan 7-8 atıştan sonra, arkebüz ya da tüfeklerin namlusu aşırı ısınır, silahlar tutukluk yapar ve hatta kimi zaman patlardı. Fitiller rutubetliyse ya da gevşek sarılmışsa, silah ateş almaz; asker yeterince barut koymamışsa, mermi kısa mesafe gittikten sonra düşerdi. Kimi gergin askerler, silahın namlusunu yere eğince namlunun içindeki misketin yere düşmesine neden olurdu. Savaşın heyecanı ile silahına fazla barut koyan ve silahın geri tepmesiyle yere serilen askerler, savaş alanının alışılmış görüntülerindendi.

Dönemin tüfekçilerinin kıyafetleri standart değildi, fakat genelde palto, pantolon, ceket, gömlek, iç çamaşır, uzun yün çorap ve deri ayakkabı giyerlerdi. Yüzyılın ilk yarısında çoğu, demir miğfer ya da *morion*, göğüs zırhı ve uyluk zırhı takardı. Kargılı askerler zırhlı gömlek ve çorap, demir başlık, takviyeli eldivenler giyer, kendilerini korumak için kılıç ve hançer kullanırlardı. Arkebüzcü ve tüfekçiler ellerindeki silaha ek olarak barutluk, mermi kesesi, harbi, kendi mermilerini yapmak için pota, ateş yakmak için çelik ya da çakmak taşı ve kuru ve kaliteli fitil taşırlardı. Zaman içerisinde hareketliliği korumayı tercih eden pek çok asker, miğfer ve göğüs zırhını terk etti. Bireysel liğin hiddet ve savaşçılığı artırdığını düşünen komutanların emrindeki İspanyol askerler, renkli ve cıvıllı elbiseler giyerdi. Fakat savaş koşullarına maruz kalan bir askerin dış görünüşünün dilenciden farklı olmadığı da bir gerçektir.

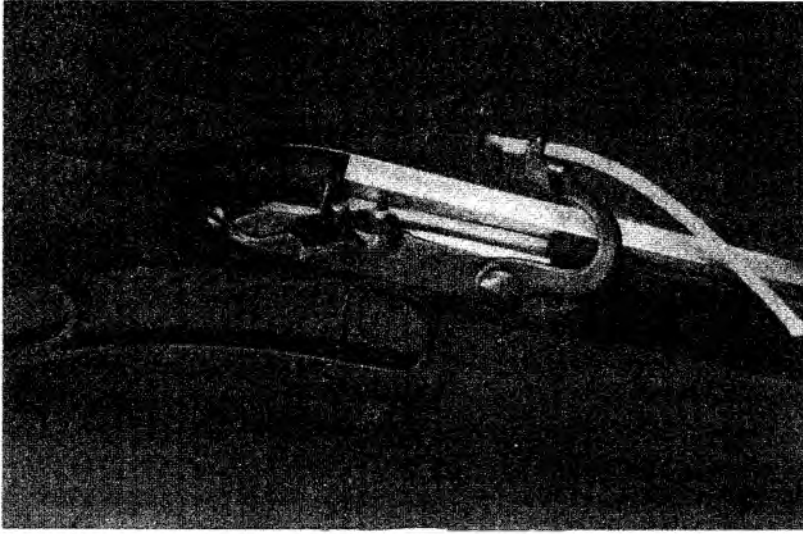
Kargılılardan ve tüfekçilerden oluşan piyade kombinasyonu, süvarilere karşı çok etkiliydi. Tüfek misketleri atları öldürüyor ya da sakatlıyor, en kalın zırhları bile deliyor ve süvarinin şok avantajını ortadan kaldırıyor. Süvariler hazırlıksız yakaladıkları kargılı ve tüfekli askerleri hızlı saldırı sonucunda dağıtsalar da, disiplinli ve eğitilmiş İspanyollar bu ihtimali en aza indi-

riyordu. Yüzyıl başında süvarilerin kullanımına uygun zemberekli karabina ve tabancanın icadıyla birlikte, yeni taktik düzenlerin yolu açılmış ve süvariler farklı şekillerde de kullanılmaya başlanmıştı.

Zemberekli tetik mekanizması, kurmalı oyuncaklara benzer şekilde, bir anahtarla kurulan zemberek vasıtasıyla çalışıyordu. Tetik çekildiğinde serbest kalan bir çark, hızla dönerken çakmaktaşına sürtülüyor ve bu sürtünmeden çıkan kıvılcımlar ateşleme barutunu, ateşleme barutu da mermiyi hedefe gönderecek namlu içerisindeki sevk barutunu ateşliyordu. Zemberekli karabina ve tabanca, fitilli tüfekle kıyaslandığında çok daha pahalı ve hassastı, fakat süvarinin kullanımı için çok uygundu. Zemberekli silahta yanan fitile ihtiyaç yoktu ve süvariler, ateş etmek için sadece bir ellerini kullanabilirlerdi –yanlarında fazladan bir iki tabanca daha taşırlardı. Kimi atlı birlikler, mızrak kullanmayı bırakarak *caracole* (yarım dönüş) denilen yeni bir taktik geliştirdiler. Bu taktiğe göre, süvarilerin ön sırası düşmana ateş edecek, çark dönüşü yaparak safın en arkasına geçip silahını dolduracak ve sırası gelince yine ateş edecekti.

Savaş alanında yeni yeni ortaya çıkan unsurlar doğrultusunda geliştirilen saldırı ve savunma taktikleri ve gittikçe daha fazla büyüyen ordular hakkında birçok kuram olsa da, İmparator V. Charles ve Fransa kralı I. Francis'in böyle büyük güçleri askere almak, eğitmek, savaşa sokmak ve desteklemek için yeterli kaynağa, nüfusa ve bürokratik yapıya sahip olduğunu da aklımızdan çıkarmamız gerekir. Üstelik, üstünlük kurmaya çalıştıkları Avrupa ve Akdeniz sahnelerine, şimdi diğer kıtalar, denizler ve okyanuslar da eklenmişti. Deniz yolları, adalar ve kıtaları ele geçirmeye yönelik küresel arzular; üstün ordu ve donanma teknolojileri, siyasi ve ekonomik rekabetler ve Hıristiyanlığın İslam ve diğer dinler karşısında galip gelmesi inancıyla körükleniyordu. Bu dönemde İspanyol askerlerin sergilediği vahşet, bugün bile akıllardan çıkmamıştır. Katolik ordular, Protestan Hollanda'da ve Amerika'da kol gezmiş; *conquistador*'ların birlikleri, yerliler üzerinde benzeri görülmemiş bir zulüm uygulamıştı. Bu vahşet, yeni kullanılmaya başlanmış olan matbaanın da yardımıyla, Protestanlara propaganda malzemesi olmuştu, fakat zulüm ve vahşetin, tüm on altıncı yüzyıl ordularının genel özelliği olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir.

Askeri tarihçiler, bu olumsuz temaları önplana çıkarmış ve Nassaulu Maurice, Gustavus Adolphus ve diğer yaratıcı askerleri etkileyen İspanyol askeri örgütlenmesinin önemini görmezden gelmişlerdir. İspanyol ordusu; disiplin seviyesi, terfi sistemi ve etkili örgütlenmesi sayesinde, askerlerine dünyanın diğer yerlerinde görülmemiş bir sadakat ve profesyonel onur aşlamıştı.

Figür 2: Bir fitilli tüfeğin ateşleme mekanizması. Courtesy of Compaigne Royale D'Artillerie, La Prairie, Quebec.

Hollanda'da Alba ve Parma dukeleri gibi komutanlar, subayları terfi ettirirken, soyluluklarından ziyade savaştaki yararlılıklarını dikkate almışlardı. Parma, döneminin en iyi generali olarak ün yapmıştı. İspanyol askerleri, askere alınıp savaş talimnamesinde belirtilen görev ve sorumluluklara uyacaklarına dair yemin ettikten sonra, mükemmel bir eğitim alır ve subay ve astsubaylarından, bölüklerinin bir parçası olarak nasıl hareket edeceklerini öğrenirlerdi. Tüfek ve diğer silahların talimini yapar, askeri manevraları sürekli tekrar eder ve savaşta otomatik olarak hareket edebilecek seviyeye gelirlerdi. İspanyol askerler, uzun süre hizmete devam ettikleri için, moral, eğitim ve disiplin seviyeleri yüksek olurdu. Hollanda'da parası ödenmemiş savaş yorgunu askerler arasında ayaklanma yaygın olsa da, katı disiplin ve ağır cezalar, askerleri subaylarına karşı gelmeden önce bir kez daha düşündürecek kadar etkiliydi.

On altıncı yüzyılda kuşatmalar meydan savaşlarından daha sık yaşandığı için, İspanyollar kalelere saldırırken kullanılacak yeni taktikler geliştirdiler. Önce, kuşatan taraf, kendi ordugâhının savunmasını güçlendirir, ardından da kaledeki toplarının etkili menzilinın dışındaki bir mesafeden siper kazarak düşman surlarına doğru ilerlemeye başlar. Güçlü bir tahkimat inşa eden saldırgan taraf, bu sayede elindeki askerin yarısını ticareti engellemek, akın düzenlemek, yiyecek kaynaklarını güvence altına almak, yol ve köprü inşa etmek ve ağır kuşatma toplarını mevzilendirmek gibi işlerde kullanırdı. Ber-

nardino de Mendoza gibi uzmanların yazdıklarından da faydalanan İspanyol istihkâmcılar, geçici barikat, kule ve tabya koltuklarıyla (flank) güçlendirdikleri sarmal şeklindeki siperlerin ve iyi tasarlanmış zikzak ağlarının yapımında ustalaşmıştı. Surlara ulaşan derin siperler, genellikle birliklerin hızla saldırabilmesi ya da bir karşı saldırı durumunda en uygun savunma mevziine hızla çekilebilmesi için, 2-3 askerin yan yana rahatlıkla geçebileceği genişlikte inşa edilirdi. Tüfek menziline dışından surlara ateş açan toplar için topraktan mevziler inşa edilir; gediklerden şehre hücum edecek birlikleri korumak için de derin sığınaklar kazılırdı.

İspanyol birlikler, kaleden gelen ateş susturulduktan sonra, ilk saldırıyı yönetmenin onuruna erişmek için –çoğunlukla zar atarak– birbirleriyle yarışlardı. Ardından, arkebüz ve tüfek ateşi desteğinde, kargı ve tüfeklerle hücumla geçerlerdi –savunmadakileri püskürttükten sonra, konumlarını güçlendirmek için, buldukları yere tabya sepetleri (içi kum dolu sepet), kum torbaları ve tekerlekli tahta siperler yığarak düşman ateşinden korunmaya çalışırlardı. Gediği genişletmek için topları ileri götürür, ardından şehre ya da kalenin içine doğru ilerlemeyi sürdürürlerdi. Düşman teslim olur ya da dağılırsa, İspanyol askerler buldukları her şeyi yağmalar ve dönemin ordularının genel özelliği olarak, kimi zaman katliamlara girişirlerdi. Örneğin, 1553'teki Hesdin Şatosu kuşatmasının sonunda İspanyollar, Fransız esirleri, arkebüz fitilleriyle cinsel organlarından birbirine bağlamış ve hangi askerin ailesinin fidye verecek kadar zengin olduğunu ortaya çıkarmak için onlara işkence yapmışlardı. İstedikleri bilgiyi aldıktan sonra da, kâr getirmeyecek esirlerin boğazını kesmişlerdi.

İtalyan mühendisler; top, *kulverin*, *demi-culverin*, daha hafif *saker*, *falconette* ve arkebüz ve tüfeklerle donanmış orduların ateş gücüne karşı koyabilmek için, ortaçağın düz duvarlı kare ya da yuvarlak burçlu kalelerinden çok farklı olan yeni ve pahalı kaleler tasarlamaya başladılar. Genç Antonio da Sangallo gibi mühendisler, güllelere karşı daha dayanıklı olması için, normal surlar gibi düz değil de, ok ucu gibi sivri şekilde inşa edilen, taşla kaplanmış topraktan ve köşeli tabyayı geliştirdi. *Trace italienne* olarak adlandırılan bu sistem, daha sonra tüm Avrupa'da ve koloni limanlarında kullanılmaya başlandı. Ortaçağ sur ve burçlarının değiştirilmediği yerlerde ise, askeri mimarlar, bunları yıldız tabyalar, iç içe geçmiş ateş bölgeleri, hendekler, ravelinler ve diğer gelişmiş savunma unsurlarıyla güçlendirdi.

Bazı tarihçilerin, bu savunma sistemiyle artık savunan tarafın da ağır toplar kullanabilmesinin mümkün olduğu ve bunun da daha büyük orduların kurulmasına ve askeri devrime katkıda bulunduğu yönündeki görüşleri tartış-

malıdır. Ağır toplar –saldırı ve savunma– yüzyıl sonuna kadar isabet oranı düşük, verimsiz ve hantal olarak kaldı. 1570’lerde kaba nişangâhların ve namlu irtifasının ölçümü için ölçüm aletleri (quadrant) kullanılmaya başlan- sa da, kontrol edilemeyen geri tepme, hava koşulları, çatlaklar, top kundağı- nın durumu ve gülle ve barutun kalitesi topçu komutanlarının işinin hem bir sanat hem de bir bilim olduğunu ispatlamıştı. Ağızdan dolma topların atım hızı düşüktü ve her atıştan sonra namlunun içinin iyice temizlenmesi şarttı. Eğer temizlenmezse, namlunun içinde kalan yanmış barut artıkları topun ha- vaya uçmasına yol açabilirdi. Yüzyılın ortalarında kumaş ve kâğıt hartuçların (barut kapları) kullanılmaya başlanması bile, topların atım hızını artırama- mıştı.

Trace italienne’in kullanılmaya başlanması savunmanın gücüne güç kat- mış ve sonuçta on altıncı yüzyıla damgasına vuran, meydan savaşları değil, uzun süren kuşatmalar olmuştu. Bu nedenle, Hollanda, Almanya ve Kuzey Afrika’daki büyük şehirler sonu gelmez kuşatmalara sahne oldu. Katolikler ve Protestan Huguenotlar arasında iç savaşın yaşandığı Fransa’da, Paris 1589, 1591 ve 1594 yıllarında kuşatıldı. Tüm bunların sonucu ise, mühendis- lik alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni kale tasarımı- larının tüm dünyaya yayılmasıydı.

Gittikçe daha karmaşık bir geometrik yapıya sahip olan *trace italienne*’in yeni tasarımları, top ateşi ve lağımlara karşı eskisinden çok daha dayanıklı- ydı. Alçak silüetli ve eğimli tuğla kaplı toprak duvarlar, güllelerin etkisini en aza indiriyor ve patlatılan lağımalar bile, bu duvarları çökertmek için yeterli olmuyordu. Tabyalardan çapraz ateş açmak için kullanılan bölgelerin amacı, hem savunanları saldırganın ateşinden korumak hem de düşmanın merdiven- lerle surlara tırmanmasını engellemek ve savunmada oluşabilecek kör nokta- ları ortadan kaldırmaktı. Bu tahkimatları savunanlar, çoğunlukla düşman ate- şine maruz kalmadan, düşmana ateş açabilme avantajına sahipti. Titizlikle tasarlanmış tabyalar ve dışa, hendeğin içerisine doğru çıkmış olan atış plat- formları surları korur ve cenahlardan yapılacak saldırılara karşı koruma sağ- lardı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu tasarımlar ravelin, boynuz tabya ve *demilunes* gibi eklemelerle iyice karmaşık hale gelmiş ve hem kendine yeten hem de tüm savunma sistemini destekleyen birbirine bağlı kaleler oluştu- rmuştu.

Hollanda’da Anvers, Maastricht, Ostend’de ve diğer bölgelerdeki stratejik noktalarda inşa edilmiş olan, hendeklerle çevrili toprak tahkimatlar, savaşla- rı saldırganlar için fazlasıyla masraflı hale getirmişti. Saldıran tarafın doğal olarak daha fazla askere ihtiyacı vardı ve maliye ve lojistiğe daha fazla dik-

kat etmesi zorunluymdu. Yeni tahkimatlar ne kadar fazla asker gerektirirse gerektirsin, şehirler ve devletler muhtemel bir kuşatmaya karşı savunma birliklerini silah altında bulundurmak, onların her türlü ihtiyacını karşılamak, kalelere ağır top ve cephane sağlamak ve tüm bunları yapabilmek için güçlü bir ekonomiye sahip olmak zorundaydı. Lucca ve Siena gibi İtalyan şehirlerini çevreleyen sur ve tahkimatlar bugün bile görenleri hayrete düşürmektedir. Bu savunma tesislerinin karmaşıklığı ve büyüklüğü, bunları inşa eden inşilı çıkışlı ekonomilerin vergi temelli olduğunu ya da bu muazzam masrafı karşılamak için krediye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Saldırı ve savunma güçlerinde akla “devrim” kelimesini getirecek ölçüde bir farklılık mevcut değildi; on altıncı yüzyılda çok sayıda Avrupa devleti, kendi sınırları içinde ve dışında askeri harcamalara düzenli olarak pay ayırabilecek ekonomik altyapıya sahip hale gelmişti. Örneğin, 1559’daki Cateau-Cambresis Antlaşması’nın ardından Avrupa’da iki kuşak boyunca süren savaşlar baş gösterdi. Türkler kara ve denizden saldırılarına devam ediyor, Protestan devletler Katolik hâkimiyetine direniyor ve Fransa, onun büyük bir askeri güç olmasına fırsat vermeyen iç savaşlarla boğuşuyordu. Bunun sonucunda askeri harcamalar gittikçe arttı, ordular ve donanmalar daha kalıcı ve profesyonel olmaya başladı ve kralların otoritesi daha da sağlamlaştı.

Savaş masrafları, tahkimatlar, silahlar, teçhizat, nakliye ve askerin maaş ve iâşesi en büyük devletler için bile gerçekten de büyük, hatta kimi zaman çözülemeyen bir sorundu. Devletler, sahilleri korumak ve deniz hâkimiyetini sağlamakla görevli donanmanın masraflarını karşılamak için yeni mali kaynaklar bulmak ve halktan vergi almak zorundaydı. Habsburg kralları V. Charles ve II. Philip, tüm çabalarına rağmen, hâkimiyetleri altında yaşayan ve süregelen savaşların masraflarını üstlenmeye çoğunlukla karşı çıkan çok çeşitli halklardan vergi toplayabilecek bürokratik yapı ve iradeye sahip değildi. Gerçekten de küresel orduların lojistik ihtiyaçları, herhangi bir on altıncı yüzyıl devletinin imkânlarının çok ötesindeydi. Tüm Akdeniz sahili ve Benelüks kıyılarına yerleştirilmiş savunma noktalarındaki ve donanmadaki askerin maaşının ve tayınının tedariki ve dağıtılması, İspanya’nın elindeki tüm kaynakları tüketerek ülkeyi dışarıdan borç almak zorunda bırakıyordu. Ceza-yir, Oran, Tunus, Trablus, Melilla, Mers el-Kebir, Bougie ve diğer uzak Kuzey Afrika garnizonlarında bulunan askerler ise genelde hastalık saçan yiyecekler tüketir ya da kıtlıkla karşı karşıya kalır, İslam kültürünün ortasında kendisini terk edilmiş hisseder ve ömürleri, ne zaman geleceği belli olmayan maaş, erzak ve takviyeleri beklemekle geçerdi.

Amerika’dan getirilen zenginlikler ve Avrupa’daki gelirlerin artışına rağmen

men, İspanyolların askeri giderleri gelirlerinin çok üzerindeydi. Habsburglarla ödemeler konusunda büyük sorunlar yaşayan bankerler, ileride tümünün ödeneceği umuduyla kredi vermeye devam etmişti. V. Charles, mevcudu 150.000'i aşan ordusunu kurarken hiç masraftan kaçınmamış; II. Philip ise Akdeniz ve Balkanlar'daki Türk ilerleyişini durdurmak, Hollanda'daki ayaklanmayı sona erdirmek (80 yıl boyunca ortalama 65.000 İspanyol askeri bu sorunla ilgilenmişti) ve İngiltere ve İrlanda'ya saldırmak için ordu ve donanmasını daha da güçlendirmişti.

İspanya 1557'de ilk kez iflas ettiğini açıkladı, bu durum yüzyıl bitmeden, birkaç kez daha tekrarlanacaktı. Yüksek askeri harcamalar nedeniyle gerçekleşen her krizi, maaşı ödenmemiş askerlerin isyanı takip ediyordu. Gerçek ortaya çıkınca, İtalya ve Almanya'daki bankerler İspanya'nın tükendiğinin farkına vardı. Hollanda'daki parası ödenmemiş İspanyol askerleri, en az kırk sefer ayaklanıp şehirleri yağmalamış ve bunun acısını sivillerden çıkarmıştı. Aylarca süren kuşatmalar nedeniyle askerlerin hepsi perişan haldeydi ve Katoliklik ve Protestanlık arasındaki düşmanlık, savaşları her zaman olduğundan çok daha vahşi hale getirmişti. Örneğin, bir gedikten Anvers'e giren İspanyol ve müttefiki askerler, şehri yağmalayıp halkı kılıçtan geçirmiş, bu da İspanyol askerlerin itibarını kalıcı olarak zedelemişti. Protestan yazarlarca İspanyol Öfkesi olarak adlandırılan bu canavarlık, 80.000 Hollandalı'nın hayatına mal olmuş ve İspanyollara karşı yürütülen Kara Miras isimli propaganda hareketine büyük güç kazandırmıştı.

Dünya çapında düzenlediği askeri seferlerin yüksek maliyeti nedeniyle iflas eden İspanya'ya, 1550'lerde ve 1588'de iki kez iflas eden Fransa da katıldı. İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in danışmanları, muhtemel bir İspanyol işgaline karşı elde tutulan 20.000 kişilik ordunun masraflarının tüm ekonomiyi çökerteceğinden endişe ediyordu. İngiltere'nin Hollanda'ya düzenlediği sınırlı askeri müdahalenin masrafı 1588 yılında 23.000 Sterlin iken, 1597 yılında 175.000 Sterline yükselmışti. Yüzyılın sonunda İrlanda'yı işgal altında tutmak, İngilizlere 2.000.000 Sterline mal olmuştu.

Sürekli artan masraflara rağmen, dönemin askerlerinin keyifli bir hayat sürdüğü söylenemezdi. Machiavelli, 1521 yılında yayınladığı *Savaş Sanatı* adlı eserinde, orduların yabancı profesyonellerden değil, vatandaşlardan oluşması gerektiğini söylemiş, fakat bu uyarısına kimse kulak asmamıştı. V. Charles ve II. Philip Alman, Hollandalı, İspanyol, İtalyan ve diğer milletlere mensup kişileri askere almış, eğitmiş, masraflarını karşılamış ve bu askerler, anavatanlarından uzakta, Malta gibi adalarda ya da Cezayir, Oran ve Tunus gibi Kuzey Afrika garnizonlarında görev yapmıştı; öyle ki, bu bölgelerde,

Osmanlıların müttefiki olan Barbaros Hayrettin gibi Müslüman liderler, onların ezeli düşmanı olmuştu. Ağır koşullar, yaralanmalar ve hastalıklardan sağ kurtulabilen askerler, buldukları garnizonun yakınlarına yerleşir ve eve dönmezdi. İspanya, İtalya ve Almanya'nın kimi bölgelerinde, genç erkeklerin sürekli askere alınması, sanayi ve tarımı kötü yönde etkiliyordu. Askerlerin çoğu fakirdi; maaşlarına karşı borç alır, açgözlü subay ve maaş kâtipleriyle uğraşır ve başarılı bir kuşatmanın ardından yapacakları yağmanın ya da ele geçirecekleri zenginlerin hayaliyle yaşarlardı. Kuzey Afrika'da yaşayan askerler, sürekli yiyecek sıkıntısı içindeydi. Çoğu, bayat yiyecek ve hastalıklı sularla beslenir, bunun sonucu da gıda zehirlenmesi, dizanteri, tifo ve diğer hastalıklar olurdu. Çok zor koşullarda yaşar ve dışarıdan bakılınca dilenciye andırırlardı. Çoğu, doğru düzgün kıyafeti ve ayakkabısı olmadığı için, seferlere bile yalınayak katılırdı. 1569 yılında Kuzey Afrika'da ancak küçük kızların ayağına uyan 2.000 çift ayakkabı alan askerlerin yaşadığı şaşkınlığı muhtemelen hayal bile edemeyiz.

Kızamık, tifüs, çiçek, nezle, kolera ve sıtma gibi hastalıklar kalabalık garnizonlardaki pis ortamlarda yaşayan bu askerleri kırıp geçiriyordu. Sivilceler, sürekli ağrı ve lenf bezi iltihabıyla kendisini gösteren ve daha sonra frengi (*morbus gallicus*) olarak bilinecek olan hastalığın ilk örnekleri, VIII. Charles'ın 1490'lardaki İtalya işgali sırasında görülmeye başlandı. Yeni Dünya'da ortaya çıkan ve muhtemelen İspanyol askerlerince İtalya'ya getirilmiş olan frengi, askeri birliklerin ayrılmaz arkadaşı ve nice hayatın sonu olmuştu. Pek çok hastalığa, güç koşullara ve vahşete şahit olan farklı uluslardan çok sayıda deneyimli asker, her ne kadar on altıncı yüzyılda din adına savaşlar yapılmış olsa da, zamanla dinden uzaklaşmış, hatta bazıları Tanrı'yı inkâr etmişti.

Seferlere katılan askerler, bazen eş ve çocuklarını da yanlarına alırdı. Kadınlar yiyecek ve yakacak toplar, yemek pişirir, temizlik yapar, elbiseleri yıkar, yaralı ve hasta askerlerle ilgilenir, kamp ve tahkimat inşasında çalışır ve bunlara benzer sayısız görevi yerine getirirdi. Seferde giden orduları takip eden bu kişilere kamp takipçisi (*forces courtişanes*) denir ve genelde bunların sayısı, savaşan askerlerin iki katı olurdu. Subaylar ve gözlemciler, bu kadınlara çoğunlukla fahişe gözüyle baksa da, bu yaklaşım, onların üstlendiği görevleri görmezden gelmek olurdu. Pek çok komutan, bekârlara nazaran evli askerlerin, kuşatmalarda sorun çıkarmadan daha uzun süre durduğunu fark etmişti. Askerlerin maaşları çok uzun süre ödenmeyince, bu askerlerin eşleri ve çocukları çalışarak, çalarak, dilenerek ve fahişelik yaparak geçimlerini sağlardı. Almanlar, ordudaki kadınları organize etmesi için özel bir görevli (*Hurenweibel* – “fahişeler çavuşu”) tahsis etmişti. Birliklerini İtalya'dan Hollanda'ya göndermek zorunda kalan Alba dükü de, orduya eşlik eden ka-

dınları organize etmesi için subaylar görevlendirmişti.

Ordularda çok sayıda kadın görev yapardı; bunlar, çarpışmalara katılmaz, ancak savaşın sonunda ortaya çıkıp yaralı askerlere yardım eder ve düşman ölülerinin eşyalarını yağmalarlardı. Kuşatmalarda diğerleriyle birlikte kalelerde sıkışıp kalan kadınlar, eğer şehre girerlerse tecavüz, yağma ve her türlü vahşeti uygulayacak saldırganları durdurmak için erkeklerle birlikte savaşırlardı. Protestanlar-Katolikler ve Hıristiyanlar-Müslümanlar arasındaki büyük düşmanlık nedeniyle, savaşçı olmamaları kadınları kurtarmaya yetmiyordu. 1579'da İspanyol birliklerince kuşatılmış olan diğer Hollanda şehirlerinde olduğu gibi, Maastricht'te de kadınlar erkeklerle birlikte savaşmış, düşmana kaynar su döküp zifte bulanmış yanan çember atmışlardı. Şehir düştüğünde ise, içeri giren askerler, erkeklerle birlikte kadın ve çocukları da kılıçtan geçirmişti.

Askerler, sefer ve kuşatmalarda hiç eksik olmayan tifüs, dizanteri, iskorbüt, hiyarcıklı veba, difteri, çiçek, sıtma, verem ve zührevi hastalıklara ek olarak, mermi ve kargı yaraları, yanık ve diğer yaralanmalardan dolayı da hayatını kaybediyordu. 1552 yılındaki Metz kuşatmasında, Alba dükü tarafından komuta edilen yaklaşık 120.000 kişilik orduda bulunan doktorlar o kadar yetersizdi ki, yaralıların zehirlenip öldürüldüğü yolunda söylentiler yayılmaya başlamıştı. Elbette bu söylentinin aslı yoktu; işin aslı, düşük hızlı ve büyük kurşun ve demir tüfek mermileri ve top mermilerinin insan vücudunda meydana getirdiği hasar o dönemde tedavi edilemiyordu.

O dönemde çoğu doktor, barutun vurulan kişiyi zehirlediğine inanırdı. Eğer yara cerrahi müdahaleye uygun değilse, doktor yarayı genişletir, eliyle ve steril olmayan aletlerle tetkik eder ve ardından da ya yaraya kaynar yağ enjekte eder ya da yarayı sıcak demirle dağlardı. Bu yağın içinde kimi zaman on farklı madde –beyaz şarap; zeytinyağı, *hypericum*, *cardius benedictus*, kediotu, adaçayı, neftyağı, *olibanum*, mürresafi, tereyağı, içyağı ve *sanguis draconis*– daha bulunurdu. Bu tedavinin ardından, doktor, cıva tortusu gibi bir merhem sürer veya yarayı yakı ile sıvar, hatta kimi zaman içerisinde kara kurbağası, solucan veya yılan bulunan bezlerle sarardı. Maksatları, Hippocrates ve Galen'in önerdiği düşünülen şekilde, yarada irin oluşmasını sağlamaktı. Fakat bu tedavilerin sonu genelde septisemi, kangren ya da hastayı kısa sürede öldüren veya ömür boyu sakat bırakan diğer enfeksiyonlar olurdu.

Ateşli silahların hızla yayılması ve orduların boyut ve etki alanlarının artmasıyla birlikte, doktorlar da, tıbbi tekniklerini geliştirmelerine imkân verecek değerli tecrübeler edindi. 1559 yılında Fransa kralı II. Henry arenada düello yaparken, hasmının mızrağı miğferinin ön kısmından girip altına saplan-

dı. Ordu doktoru Andreas Vesalius (1514-64) –günümüzde modern anatominin kurucusu olarak kabul edilir–, kralın kafasındaki yaranın şeklini anlayabilmek için, başı kesilmiş dört suçlunun kesik kafalarında aynı yaraları açtı ve bu kafaları inceledi; sonuçta, Fransa kralının, beynine saplanan kıymıklar nedeniyle öldüğü teşhisini koydu.

Benzer şekilde, kendi kendini yetiştirmiş olan berber doktor Ambroise Pare (1510-90) de, ordu doktoru olarak çalıştığı uzun yıllar boyunca yaptığı gözlem ve edindiği deneyimlerle yeni cerrahi aletler geliştirdi, mermi yaralarının nasıl tedavi edileceğine dair yazdı ve hatta suni kol ve bacak yaptı. Pare, bir keresinde yaraları sıcak yağ ve pekmezle dağlarken, bu malzemeler tükenmiş ve bazı yaralılar sabaha kadar beklemek zorunda kalmıştı. Oysa sabah olduğunda dağlanmayan yaralılarda daha az iltihaplanma, enfeksiyon ve acı olduğunu fark etti. Patlamalar yüzünden yüzleri yanan pek çok askeri tedavi eden Pare, köylü kadınlardan, bu yaraları belesan yağıyla yağladıktan sonra bandajlamak yerine, açık bırakmanın ve ezilmiş soğan ve tuzla kaplamanın daha etkili olduğunu öğrendi. Pare, cerrahi müdahalelerde yarayı dağlamak yerine eski Romalıların damarları bağlama metodunu kullanmaya başlamış ve bunun sonucunda kendi hastalarında daha az kanama, şok ve doku hasarı gözlenmişti. Pare, yaptığı doğrudan gözlemler neticesinde eski teknikleri terk etti ve diğer doktorlara yol gösterecek pratik el kitapları kaleme aldı.

Maalesef yaralı askerlerin ancak çok az bir bölümü, Pare'nin yeteneklerinden istifade edebiliyordu. Bazı ordularda düzenli tıbbi tesisler ve sahra hastaneleri bulunsa da, bunların sayısı çok azdı. Seferdeki ordular tıbbi personeli hizmete alır, gerekli ilaç ve çadırları temin eder ve hastabakıcıları görevlendirirdi. Ne var ki, çoğu ordunun bünyesinde, savaşın hemen ardından savaş alanındaki yaralıları toplayacak ve kuşatmalarda en ön hattaki yaralıları düzenli olarak geriye taşıyacak birimler bulunmuyordu. Bu nedenle ordu doktorları, çoğunlukla kurtlanmış ve çürümüş yaralarla ve ilgili bölgenin kesilip alınmasından başka hiçbir çarenin olmadığı kangrenlerle karşı karşıya kalıyorlardı. Kimi doktorlar yaraları “arsenik ve paslı beykin”le ve reçine, yağ, şarap, şurup, bitki özü ve hatta ana sütü ve bira gibi maddelerle tedavi etmeye çalışıyordu. Yaralara kurşun veya gümüş borular sokup yaranın içini boşaltır ve “gereksiz salgı”ların temizlenmesi için yarayı açık bırakırlardı. 1557 yılının Ağustos ayındaki San Quentin Savaşı gibi, yetersiz tıbbi personelin olduğu tüm savaşlarda, savaş alanı ölmüş ve ölmekte olan insan ve atlarla kaplı olurdu. Gözlemciler, Ağustos sıcaklığında çürümeye başlayan cesetlerden yükselen dayanılmaz koku yetmiyormuş gibi, bölgenin bir de neredeyse güneşi kaplayacak kadar kalabalık mavi ve yeşil sinek sürüleriyle kaplan-

dığını ifade etmişti.

Her iyi ordu doktoruna karşılık, tedavileri hastalara çok daha fazla zarar veren yüzlerce şarlatan, dengesiz ve sahtekâr görev yapıyordu. Bunlara, ölmekte olan askerlerden, miraslarını kendilerine bırakmalarını isteyen üçkâğıtçı rahipler ve yaralı veya hasta askerlerin eşyalarını çalan sahte doktorlar eşlik ediyordu. Bu sahtekârlardan bazılarının, gülünç olduğu kadar korkunç icatları da vardı. Yaralının yanında dua edip yaraların üzerine haç bastırır ve onun acısını kendilerine aktaracaklarını söylerlerdi. Çok sayıda hasta ve yaralı asker hayatını kaybedince, bu sahtekârlar da kaçmak ya da asılmak, boğazlanmak ya da vurulmak arasında seçim yapmak zorunda kalırdı.

Denizlerde ateşli silahlar, yeni tasarımlar ve değişen taktikler kara savaşlarındaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkıyordu. Tam olarak tarihi bilinmese de, top ilk kez on dördüncü yüzyıl ortalarında hantal Atlantik gemilerinin güvertelerinde görülmüştü. İki kat daha uzun kirişleri ve bir adet kış kulesi –yükseklik avantajını kullanmak için geminin kış tarafına yerleştirilen kule– bulunan bu gemilerdeki askerler, diğer silahların yerine, hafif topları kullanmaya başlamışlardı.

On altıncı yüzyıla kadar savaş gemilerinin hemen hepsi tadil edilmiş ticaret gemileriydi ve bunlar, taşıdıkları askerler ve güverteye yerleştirilmiş toplarla yüzen bir kaleyi andırırdı. Bu teknelerdeki denizciler, genelde kötü hava koşullarıyla nasıl başa çıkılacağını bilmeyen ve alabora ya da diğer kazalara kurban giden acemilerdi. Savaş taktiklerine gelince, komutan önce top ateşi açılmasını emreder, ardından düşman gemisine rampa edilir ve yakın savaş başlardı. Deniz savaşları, kalelere yapılan saldırılara benzerdi. Savunan taraf, çoğunlukla kuleye ya da alt güvertelere çekilir, son ana kadar kendisini savunur ve sonunda teslim olurdu.

Akdeniz’de, kürekli kadırgaların geliştirilmesiyle birlikte, on altıncı yüzyıl okyanus kalyonlarına da bazı açılardan örnek olan mavnalar (galleasse) ortaya çıkmış ve bunu, on yedinci yüzyılda ortaya çıkan üç ambarlı savaş gemileri (ship of the line - saffi harp gemisi) takip etmişti. Akdeniz’deki deniz savaşları rampa muharebesi şeklinde cereyan etse de, etkilerini artırmak için gemilerin baş ve kıçlarına ağır toplar yerleştirilmişti. Hedefine doğru ilerleyen kadırğa –modern avcı uçaklarına benzer şekilde–, manevra yapar ve düşman gemisine, küreklerin ve kürek çeken kölelerin bulunduğu, savunmasız yan taraflarından saldırır, ardından gemiyi ortadan mahmuzlardı.

Akdeniz’de on altıncı yüzyıl deniz savaşları İtalya, İspanya ve Avusturya’yı kontrol eden Habsburglar ile Osmanlı Türkleri arasında cereyan eden

kara savaşlarına paralel olarak seyretti. Türkler, 1453 yılında Konstantinopolis'in düşmesinin ardından, Venedik donanmalarına saldırıp, Batı'ya yapacakları saldırılarda kendileri için üs görevi görecek adaları ele geçirmeye başladılar. Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1480 yılında Güney İtalya'ya saldırdı ve Otranto'yu ele geçirdi; bu durum, tüm Hıristiyan dünyasını ayağa kaldırdı. Bu saldırılar bir süreliğine dursa da, Osmanlılar, 1488'de Malta'ya saldırarak Türkleri Kuzey Afrika'ya taşıyacak yeni dönemin ilk işaretini verdi. Balkanlar'da ilerleyen Sultan Süleyman, Belgrad (1521) ve Rodos'u (1522-23) ele geçirdi ve Osmanlı kuvvetleri, Macaristan'a saldırıp (1526) Viyana'yı kuşattı (1529).

Barbaros Hayrettin; ateşli silahlar, modern tahkimatlar ve binlerce Hıristiyan esirin kürekçi olarak kullanıldığı kadirge filolarıyla, 1530'larda İspanya ve diğer Hıristiyan güçlere karşı bir nevi gerilla savaşı sürdürüyordu. 1529 yılında Cezayir'deki İspanyol kuvvetleri Müslüman topçular tarafından yerle bir edilen kalelerde büyük bir yenilgiye uğrayınca, Kutsal İttifak adında bir Hıristiyan birliği kurulmuş ve V. Charles, Almanya'daki Protestanlarla uğraşmayı bırakarak tüm dikkatini Akdeniz'deki Müslüman tehdidine yöneltmişti. İmparator, Meksika fatihi Hernando Cortez gibi pek çok ünlü askerinin katılımıyla, 1541 yılında 65 kadirge, 450 ikmal gemisi, 12.000 denizci ve 24.000 askerden oluşan donanmasıyla Cezayir'i geri almak için saldırıya geçti. Barbaros'un elinde sadece 6.000 asker olduğu halde, şiddetli yağış ve fırtına İspanyol barutunu kullanılmaz hale getirmiş, pek çok İspanyol gemisi Cezayir sahillerinde parçalanmış ve sonuç İspanyollar için tam bir yenilgi olmuştu.

İspanyol ve İtalyan sahilleri korsanlar için tam bir cennet ve etkili bir savunma için garnizonların sayısını artırmak ve her an tetikte olmak gerekiyordu. 1560'larda Gian Baptista Antonelli gibi askeri mühendisler, gelişmiş liman tahkimatları ve topraklarla donanmış sahil muhafaza kuleleri tasarladılar. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalıların Yeni Dünya'da düzenlediği saldırılar, Antonelli ve meslektaşları diğer mühendisleri Havana, Veracruz, Campeche, Cartagena, Panama, Santo Domingo ve Puerto Rico gibi stratejik öneme sahip bölgeler için büyük liman tahkimatları tasarlamak zorunda bıraktı. Tahmin edilebileceği gibi, kompleks bir yapıya sahip olan ve topraklarla donanması tasarlanan bu tahkimatlar, hem aşırı masraflı olmaları hem de bunları savunacak yeterli askerin bulunmaması nedeniyle, nadir bir-iki örnek dışında tamamlanamadı. Eğer somut bir saldırı tehdidi yoksa, aşırı derecede masraflı olan bu savunma tesisleri ihmal edilir, askerler savaşıma yeteneklerini kaybeder ve top kundakları tropik iklimde çürür giderdi. Kuzey Afrika'da görev yapan İspanyol askerleri, ikmal alamadıkları ve dünyayla tüm ilişkilerini

yitirdikleri için, ya firar eder ya da teslim olurlardı. Yeni Dünya'da, savunma birimleri arasındaki yolsuzluk, hastalıklar ve moral düşüklüğü, az sayıdaki saldırının bile kimi zaman liman ve şehirleri ele geçirebilmesine izin veriyordu.

St. John Şövalyeleri tarafından korunan Malta adası 1565 yılında Türkler tarafından kuşatıldı. Türk birlikleri bir ay boyunca St. Elmo Kalesi'ni top ateşine tuttular ve birkaç gedik açmayı başardıkları surlara siperler kazarak yaklaştılar. Şiddetli taarruzların ardından St. Elmo Kalesi düştü; tüm kale muhafızları idam edildi ve vücutlarına haç kazınarak limana atıldı. İlk kuşatmada yaklaşık 8.000 asker kaybeden Türkler, daha sonra toplarını St. Michael ve St. Angelo kalelerine çevirdiler. Top ateşi eski surları yerle bir etti, fakat modern tabyalar, toplar ve kargılı askerlerce desteklenen arkebüzçüler gediklerden giren her saldırıyı durdurmayı başardı. Aylar süren sonuçsuz çatışmaların ardından, savaş ve hastalıklar nedeniyle ağır kayıplar veren 24.000 ölü- Türklerin, geri çekilmekten başka şansı kalmadı. Yaklaşmakta olan bir İspanyol filosu nedeniyle hızla adayı terk eden Türkler, geride 24 büyük ve çok sayıda küçük top, bazı eski gemiler ve teçhizat bıraktılar. Fakat 5 yıl sonra 50.000 asker ve 116 kadirgayla Kıbrıs adasına saldırdılar ve adayı ele geçirmeyi başardılar.

II. Philip, Venedik'in ve kurduğu imparatorluğun Türkler tarafından tehdit edilmesi üzerine, Akdeniz'de bir kadirga filosu kurdu ve başına 26 yaşındaki üvey kardeşi Don Juan de Austria'yı getirdi. İleride Hollanda'daki İspanyol güçlerinin komutasına getirilecek ve 1588'de İngiltere'ye karşı Armada'ya dahil edilecek olan Parmalı Alessandro Farnese de, Don Juan gibi, Hıristiyan donanmasında görev aldı ve kadirgalardaki İtalyan birliklerinin komutanlığına getirildi. 7 Ekim 1571'de Korinth Körfezi'ndeki Lepanto'da (İnebahtı) iki büyük kadirga filosu karşı karşıya geldi -Hıristiyan donanması 200'den fazla kadirga ve 6 büyük Venedik mavnasından (galleasse), Türk donanması ise 230 kadirgadan oluşuyordu. Ateş gücü açısından, Hıristiyanların elindeki 1815 topa karşılık, Türklerin sadece 750 topu bulunuyordu. Don Juan, donanmasını büyük bir hilal şeklinde düzenlemiş -sağ kanat, merkez ve sol kanat- ve bu hilali desteklemek için, güçlü bir filoyu da ihtiyata ayırmıştı. Koalisyon güçlerinde oldukça yaygın olan firarları engellemek için, ülkelerin gemileri filonun farklı yerlerinde görev yapacak şekilde dağıtılmıştı.

Dönemin pek çok deniz savaşında olduğu gibi, İnebahtı Savaşı da, bazı açılardan her iki taraf için de sürpriz olmuştu. Hıristiyan gemilerinde görevli 20.000-25.000 İspanyol, İtalyan ve Alman askerinin büyük bir kısmında arkebüz bulunurken, 16.000 Türk kara askeri içerisinde sadece 6.000 Yeniçeri

bu silahla donanmıştı. Kadırgalar birbirine girince, deniz savaşı, askerlerin güverteden güverteye geçip birbirlerine saldırdığı bir kara savaşına dönüştü. Hıristiyanlar ağır zırhlarla donanmıştı ve çoğunda tüfek bulunuyordu; zırh giymeyen Türklerin büyük bir kısmı ise hâlâ yay kullanıyordu. 6 büyük Venedik mavnası, savaşın başında top ateşi açmak ve ardından daha hafif Türk kadırgalarını mahmuzlayarak dağıtmak için öne çıkmıştı.

Teke tek çatışmaların ve filolar arasında saatlerce süren şiddetli muharebenin ardından, Hıristiyanlar Türk donanmasını yok etmeyi başardı. Hıristiyanların top ve tüfek üstünlüğü, savaşı kazanmalarında büyük rol oynamıştı. Kimi açılardan net bir sonuca sahip deniz savaşlarından biri olan bu savaşta 8.000 Hıristiyan askeri öldü; Türkler de 200'e yakın kadırga, 30.000 asker ve 15.000 kürek mahkûmu kaybetti. Don Juan, Türk amirali Ali Paşa'nın kellesinin kendi kadırgası *Real*'in güvertesine dikilecek bir mızrağa geçirilmesini emretti ve Mekke'den gelmiş olan büyük savaş sancağı, ganimet olarak Escorial'daki (İspanya) II. Philip'e gönderildi; sancak bugün hâlâ orada bulunmaktadır.

Türkler, savaşta çok sayıda ağır top ve telafisi mümkün olmayan bazı iyi kaptanlarını kaybetti; savaşın hemen ardından, Türk esirler de idam edildi. Pek çok gözlemci ve tarihçi, İnebahtı Savaşı'nı bir dönüm noktası olarak kabul etse de, Türkler kayıplarını telafi edip Hıristiyan dünyası üzerindeki baskılarını sürdürmeye devam ettiler. Kuzey Afrika'daki sonu gelmez kara ve deniz savaşları ve İspanya'dan sürülen Müslümanların intikam alma isteği nedeniyle, barış kimsenin aklına bile gelmiyordu; bu ortamda çok sayıda Müslüman ve Hıristiyan'ın kaderi rehine, kürek mahkûmu veya köle olmuştur.

1578'de, İspanya kökenli Müslüman arkebüzçüler ve Faslı topçuların Portekizlilere karşı çarpıştığı Alcazarquivir Savaşı'nda, Fas'ta iktidar mücadelesi veren Portekiz kralı Sebastian ve iki Müslüman rakibi hayatını kaybetti. 12.000 Portekizli ya da paralı asker, savaş esiri ve kürek mahkûmu oldu; bunun doğrudan sonucu olarak, II. Philip Portekiz'i işgal etti ve İspanya'yı Afrika, Amerika, Hint Okyanusu ve Pasifik dünyasına yayılmış küresel bir imparatorluk haline getirdi.

Avrupalıların Atlantik'te ve daha sonra tüm dünya üzerinde hâkimiyet kurma çabalarında, Akdeniz dünyasının ürünü olan teknolojik gelişmelerin büyük payı vardı. On altıncı yüzyıla ait tasarımlar gemilerin dayanıklılığını, yelkenlerin taşıma kabiliyetini ve hepsinden önemlisi gemilerin atış gücünü artırmış ve sonuçta, Çin gemilerinden teknolojik açıdan geri olan Avrupa gemileri dünyanın en iyi gemileri haline gelmişti. Ferdinand Macellan'ın İspan-

ya'nın Sevilla limanından yola çıkan 5 gemilik filosu, 1519'da Macellan Boğazı ile Pasifik Okyanusu'ndan geçti ve Asya'nın masalsi zenginliklerine şahit olarak dünya turunu tamamlamayı başardı. Filodaki denizcilerin çok azı sağ olarak geri dönmeyi başarmış olsa da, bu seyahat, Avrupa'nın denizcilik alanındaki üstünlüğünü gözler önüne sermiş ve yeni gemilere ve silahlara sahip ulusların yayılmacı hayallerini körüklemişti. Gemiler, muhtemel askeri operasyonlar için silahla donatılmış ve Macellan, Filipin Adaları'nda adamlarının başında yerlilere karşı savaşırken hayatını kaybetmişti.

Denizcilik alanındaki gelişmeler, karmaşık bir konudur. On beşinci yüzyılda Portekizliler, Kastilyalılar ve Basklar, kare yelken kullanımını terk ettiler ve yeni yelken tasarımlarını ve Arapların üçgen şeklindeki latin yelkenlerini Akdeniz'de kullanmaya başladılar. Denizcilikte iki farklı eğilim söz konusuydu: biri, Atlantik'te kullanılan hantal ticaret gemisi (*nao*); diğeri ise, Portekizliler ve İspanyollar tarafından, çok miktarda yük taşımak için inşa edilen *carrack* ve daha kullanışlı olan karavelaydı. Portekizli gemi yapımcıları, Atlantik'te uzun süre denizde seyretmeyi gerektiren seyahat ve fetihler için, gemilere üçüncü, hatta sonradan dördüncü bir yelken direği eklediler. Bu sayede, kare ve latin (üçgen) yelkeni bir arada kullanmaları mümkün oldu (*caravela redonda*). Bu karavelaların yelkenleri daha genişti ve bunlar, rüzgârda daha iyi manevra yapabiliyordu.

Zamanla bu gemiler, okyanusta daha rahat seyretmelerini sağlamak açısından, daha da geliştirildiler. Artan boyutları ve nitelikleri sayesinde, aralarında profesyonel topçu ve askerlerin de bulunduğu daha çok mürettebat ve ağır top taşıyabilir hale geldiler. Örneğin, 1502'de Vasco da Gama'nın filosu tarafından topa tutulan Hindistan liman şehri Kaliküt teslim olmuş ve 1508'de diğeri bir Portekiz filosu, karşısına çıkan Memluk filosunu borda ateşiyle yenmeyi başarmıştı. 1530-1540'lı yıllarda, hem savaş hem de yük gemisi olarak kullanılmaya uygun yeni tür bir *nao*—ya da kalyon—, birkaç ülkede birden kullanılmaya başlandı. Bu gemiler, iyi donanımlı, ağır silahlara sahip, çok sayıda askeri araç ve mürettebat taşıyabilen ve uzun süreli seyahatler ya da uzak bölgelerdeki çatışmalar için yeterli erzaka sahip teknelerdi. *Nao* ve kalyonlar, kadirgalardan farklı olarak, uzun süre denizde kalabilir ve bu sayede deniz ablukaları uygulayabilirlerdi. Kalelerdeki topların ateş gücündeki artışa paralel olarak, kalyonların ateş gücü de zaman içerisinde arttı.

Bu tarihe kadar, İspanya gibi büyük devletler bile Akdeniz'deki kadirga filolarına denk, düzenli bir Atlantik filosuna sahip değildi; okyanus filoları, kiralama yoluyla ya da devletin özel gemilere el koymasıyla oluşturulurdu. Savaş dönemlerinde ticaret gemilerine silah ve asker yüklenir, gemilerin ya-

pısı güçlendirilir, her ticaret gemisine kule eklenir ve böylece bunlar da savaş gemisine dönüştürülürdü.

Büyük İspanyol amiral Alvaro de Bazan (Marques de Santa Cruz), 1550'lerde –Fransa'yla yıllarca yapılan deniz savaşlarının ardından– güçlü bordo toplarıyla donatılmış, 500 tondan ağır özel kalyonların yapılmasını istedi. Ticaret gemisi olan *nao*'lardan daha ince hatlara sahip bu gemiler, özellikle donanma için inşa edilmişti. Bu tasarımlar, 1588 Armada seferi sırasında İspanya'ya karşı kullanılan, Elizabeth dönemi İngiliz savaş gemilerinde de benzer değişimlerle ortaya çıktı.

On altıncı yüzyılın başında Atlantik'te kullanılan pek çok gemi, Akdeniz'deki gemilere benzer şekilde, korsanları ve gemiyi ele geçirmek isteyen potansiyel tehditleri uzak tutmakta kullanılan çok çeşitli silahlarla donanmıştı. Geminin baş ve kıçında bulunan kulelere ve geminin bordasına yerleştirilmiş olan toplar fazlasıyla ağırdı ve gemiler için tehlike teşkil ediyordu; geri tepen toplar, kimi zaman kontrolden çıkıp güverteye ve mürettebata zarar verebiliyordu.

Gemiyi zayıflattığı gerekçesiyle, başlarda ağızdan dolma bronz ve demir topların güvertenin altındaki ambarlara yerleştirilmesine ve geminin gövdesinde top mazgallarının açılmasına karşı çıkan gemi yapımcıları, sonra bu durumu kabullenerek buna göre hareket etmeye başladılar. Fransız ve İngiliz tersaneleri, fırtınalı havalarda gemiye su sızmasını engelleyecek menteşeli lomber kapaklar (top mazgalları) geliştirdi ve bu icat sayesinde, artık topları birkaç kat halinde ambarlara yerleştirmek mümkün hale geldi.

İngiltere'de Kral VIII. Henry (1509-1547), Malinesli top dökümcüsü Hans Poppenruyter'e bronz top sipariş etti ve daha ucuz olan demir topların dökülmesi için Sussex'te, yüksek fosforlu ve içinde namlunun çatlamasına yol açan kükürdün bulunmadığı demir cevherini kullanacak olan, bir dökümhane kurulmasını emretti. İngiliz dökümcüler, zaman içerisinde erimiş demiri nasıl dökeceklerini ve daha sonra su kullanmadan nasıl yavaşça soğutacaklarını öğrendiler. Bu toplar, gemilerdeki kızaklara ya da nişan almak veya geri tepmeyi engellemek için kullanılan takoz ve palangalara sahip dört tekerlekli kundaklara yerleştirilirdi. Bu gelişmeler sayesinde, ağır toplarla donatılan savaş gemileri, zaman içerisinde borda ateşleriyle diğer gemi ve sahil tahkimatlarına ciddi hasarlar verebilecek yüzen kalelere dönüştü.

Yüzyıl içerisinde borda ateşinin kullanımı deniz taktiklerini kökünden değiştirmiş olsa da, yeni gemi tasarımlarının verimli şekilde kullanılması ve bunlara uygun taktikler geliştirilmesi için biraz daha zaman geçmesi gereke-

cekti. VIII. Henry'nin donanmasındaki 1.000 tonluk *Henry Grace a Dieu*, 600 tonluk *Mary Rose* ve *Great Harry* savaş gemileri, yüksek ateş gücüne sahip oldukları kadar da hantaldı. *Great Harry* 184 top taşıyordu, fakat bunlardan ancak 43 tanesi diğer savaş gemilerine zarar verebilecek kalibredeydi. Geminin taşıdığı en büyük dört top, 3 metre uzunluğundaki 60 poundluk toplardı. Aynı derecede ateş gücüne sahip diğer bir gemi olan *Mary Rose* ise 1545 yılında Portsmouth açıklarında alabora olup batmış ve 400'den fazla denizciye mezar olmuştu. VIII. Henry'nin de aralarında bulunduğu bir kalabalığın Fransız gemileriyle yapılan savaşı izlemek için sahilde toplanması, değişime duyulan ihtiyaç kadar, bu değişimin getirdiği şaşkınlığa da işaret ediyordu. Fakat *Mary Rose*, kalabalığın şaşkın bakışları arasında, daha savaşa girmeden yana yatıp aniden batmıştı –muhtemelen alt güvertedeki top mazgallarının kapakları açıldı.

Amerika, Afrika ve Hint Okyanusu'na yolculuk yapan Avrupa gemilerinin saldırı ve savunma amaçlı pek çok ihtiyacı vardı –yeni ve tehlikeli deniz yolları, fırtınalar, ayrılıkçı akımlar ve tayfun veya kasırga gibi tam olarak hakkında bilgi sahibi olamadıkları meteorolojik olaylarla başa çıkma kapasitelerinden bahsetmiyoruz bile. İspanyol gemileri önceleri tek başlarına seyrederdi, fakat 1520'lerden itibaren hazine ve pek çok diğer ürünle yüklü bu gemiler –çoğunlukla da çok amaçlı Bask *nao*'ları–, ağır silahlarla donanmış Fransız gemilerinin ve Doğu Atlantik'teki deniz yolları üzerinde kol gezen Kuzey Afrika korsanlarının saldırılarına uğramaya başladı. Korsanlar ise av bulmak için çoktan Karayip Denizi'ne doğru yola çıkmıştı. V. Charles, bu gelişmeler nedeniyle Atlantik'te devriye gezecek yeni bir filo görevlendirdi. Bu filonun tüm masrafı ise, ticaret gemilerinde taşınan mallardan alınan vergiyle (*averia*) karşılanıyordu. Artık savaş gemileri, Kanarya Adaları'ndan Azor Adaları ve Portekiz'e kadar uzanan geniş bölgede devriye geziyordu.

V. Charles ve I. Francis arasındaki sonu gelmez rekabet nedeniyle, denizlerin güvenliğini sağlamak hem masraflı hem de güç hale gelmişti. İspanyollar, 1530'larda yeni bir savunma anlayışıyla, ticaret gemilerini toplarla donatıp onları savaş gemilerince korunan konvoylar haline getirmeye başladılar. Bu sistem zaman içerisinde öylesine yerleşti ki, yüzyıl ortalarına gelindiğinde artık Amerika'dan yılda iki kez düzenli konvoy (*flotas*) gelmekteydi. Bu konvoy, Karayipler'e ulaştığında Cartagena, Panama (İsthumus'tan geçen Pasifik yolunun da dahil olduğu), Veracruz ve diğer tahkimli limanlara uğramak için ikiye ayrılır ve Havana'da tekrar bir araya gelerek düşman yağmacıların kimi zaman pusuya yattığı tehlikeli Bahama Kanalı'ndan geçip Avrupa'ya dönerdi.

Ayrıntılı donanma kanunlarına göre hareket eden bu filoların getirdiği hazinelerle, V. Charles ve II. Philip'in Avrupa'daki askeri harekâtları finanse edilirdi. Tahmin edileceği gibi, İspanya'nın düşmanları, Atlantik deniz yolları üzerindeki saldırılarını her geçen gün artırıyor. 1556'da bir Fransız saldırı birliği, Küba'ya çıktı ve Havana'yı yağmaladı. 1560'larda John Hawkins ve Francis Drake gibi kaçakçı ve korsanlar, Amerikan sularında giriştikleri savaşlarla, geleceğin kara ve deniz savaşlarının nasıl olacağına dair önemli örnekler verdiler. Hawkins, 1568 yılında komutasındaki 5 gemiyle –birine Drake komuta ediyordu– birlikte, İspanyol savaş gemilerinden sıyrılarak Meksika kıyısındaki Veracruz'u ele geçirdi, fakat daha güçlü bir İspanyol filosu tarafından limanda kısırıldı. Müzakereler sürerken, İngilizler de kaçmanın bir yolunu arıyordu, ne var ki sonunda İspanyollar saldırdı ve İngiliz gemilerinin çoğunu batırdı. Drake, zar zor kaçtı ve Elizabeth'in pek çok denizcisi gibi, İspanyollardan intikam alacağına yemin etti.

İspanyollar, Yeni Dünya limanlarını savunmak için, düzenli ordular tarafından korunan, en son Avrupa tasarımı kalelere ihtiyaç duyuyordu. Denizlerdeki hâkimiyet mücadelesinde, rakipler, her geçen gün daha kesin sonuçlu çatışmalara giriyordu. 1585 yılında 20 gemilik bir filoya komuta eden Drake, Cartagena'yı ele geçirmeyi, Panama'daki İsthmus'u işgal etmeyi ve Havana limanını tahrip etmeyi planlayarak Karayip'e geldi. Cartagena'yı ele geçirdiyse de, İngilizler, hastalık ve savaşta verilen kayıplar nedeniyle, Yeni Dünya'daki İspanyol topraklarına daha kalıcı olarak yerleşmeyi başaramadı.

II. Philip'in 1588 yılında İngiltere'yi işgal etmek için düzenlediği Armada seferi, I. Elizabeth ya da konuyla ilgili diğer İngilizler için hiç de sürpriz olmamıştı. Bu sefer, Roma Katolikliğinin savunucusu ve Hollanda ve Yeni Dünya'daki toprakların sahibi II. Philip için, sadece yıllarca süren husumet ve yabancı düşmanlığının bir sonucuydu. Her iki taraf da rakibini iğrenç ve şeytan olarak görüyordu. Kraliçe Elizabeth, Hollanda'daki Protestan asileri desteklemek için para ve asker gönderiyor; İngiliz gemileri de Yeni Dünya'dan gelen İspanyol gemilerine saldırıyordu. Hollanda sularında ise, Zeeland'in güçlü Deniz Çapkınları, İspanyol filolarını bozguna uğratıp Brill, Flushing ve Leiden gibi limanları ele geçirmişti. İspanyolların İngiltere'yi işgal planı, Hollanda'da bulunan Alba dükünün birliklerini, donanmayı kullanarak İngiltere'ye çıkarmayı içeriyordu. 1583'te 35 büyük savaş gemisinden oluşan filosuyla Azor'da Portekizlileri bozguna uğratan Marques de Santa Cruz, daha sonra İngiltere'ye saldırmak için çok daha büyük ve kompleks bir plan hazırladı. İngilizler ile Faslılar arasındaki görüşmeler, İspanyol gemi ve limanlarına karşı süren saldırılar, Roma Katolikliğinin hakarete uğraması, Hollandalı asilere yapılan askeri yardımlar ve diğer düşmanca hareketler so-

nucunda, iki ülke arasındaki ilişkiler kesilmiş ve savaş hazırlıklarına başlanmıştı.

Santa Cruz'un 1586'daki planı, 800 gemi (150'si savaş gemisi) ve tam teçhizatlı ve 8 aylık iâşesi yanında bulunan 94.000 askerin katılacağı büyük bir kara ve deniz harekâtı düzenlemektir. Filonun büyük bir kısmı, aralarında kürekli gemilerin de bulunduğu nakliye gemilerinden oluşacak olsa da, böyle bir donanmanın kurulması on altıncı yüzyılın en büyük askeri harekâtıydı. Gerçekte İspanya, II. Philip'in tüm kiralama, inşa etme ve el koyma imkânlarına rağmen, böylesine büyük bir donanmayı oluşturacak para ve örgütlenmeye sahip değildi. 1586'da Parma dükü, İngiltere'nin işgaline ilişkin yeni bir plan sundu. Bu plana göre, Hollanda'daki 30.000 asker, az su çeken gemilerle Manş'ı geçecek ve Thames Nehri boyunca ilerleyip Londra'yı hızlı bir şekilde ele geçirecekti.

II. Philip, sefer için gereken gemi, iâşe ve birlikleri 1587 yılında Lizbon'da ve İspanyol limanlarında toplamaya başladı. Drake bu hazırlıkları baltalamak için Cadiz'e saldırdı, fakat İspanyolların endişelenmesine yol açan daha önemli sorunlar vardı: İspanya'nın, İngiltere'yi işgal planına odaklanması ve böylece Akdeniz savunmasını zayıflatması, Türkleri ve Kuzey Afrikalıları cesaretlendirecekti. Parma, İngiliz-Hollanda deniz gücünün ciddi bir tehdit oluşturacağını kısa sürede fark etti —en büyük sorunu, kanalı geçmek için yararlanacağı yeterli sayıda derin limana sahip olmamasıydı. İşgal girişiminden önce Hollanda sahilinin güvence altına alınması gerekiyordu. Diğer yandan, aynı tarihte Lizbon'da ve İspanyol limanlarında yaşanan erzak kıtlığı ve salgın hastalıklar, mürettebatı ve yola çıkmak için bekleyen birlikleri kırıp geçiriyordu. Marques de Santa Cruz'un ani ölümünden önce bile, böyle uzak bir mesafeye karşı bu denli büyük bir saldırı gerçekleştirmenin, on altıncı yüzyıldaki herhangi bir devletin ya da bürokrasinin altından kalkamayacağı bir iş olduğu anlaşılmıştı.

Örnekolay İncelemesi: İspanyol Armadası

Masraflar umulandan daha hızla artıp gemiler de umulandan daha çabuk dağılmaya başlayınca, 1588 yılının başında bu istilanın eğer hemen yapılmazsa bir daha yapılamayacağı anlaşılmıştı. II. Philip, tecrübeli bir denizci olmadığı yönündeki ikazları dikkate alarak, büyük askeri harekâtlar örgütleme konusundaki yetenekleri ve ileri toplumsal statüsü nedeniyle istila filosunun komutasına Marques de Medina Sidonia'yı getirdi. II. Philip, bu seçiminden dolayı pek çok tarihçi tarafından eleştirilecekti, fakat Medina Si-

donia, kendisine danışmanlık yapacak çok sayıda denizciyi göreve çağırabilecek durumdaydı. II. Philip, Medina Sidonia'yı seçmişti, çünkü o, su fiçılarını, çapaları, yiyecekleri, aletleri, barutu, ağır topları, arkebüzleri ve ilave gemileri örgütleyebilirdi.

Nihayet, 1588'de Mayıs ayının sonunda, İspanyol, Portekiz, Alman, Venedik, Levanten ve diğer ülkelere ait 125 gemiden oluşan Armada, taşıdığı farklı milletlere ait 27.000-29.000 askerle birlikte (8.000 denizci, 21.000 kara askeri) Lizbon'dan hareket etti. Her türden teknenin yer aldığı bu benzersiz donanma, Avrupa'nın her köşesinden zorla ya da parayla alınmış –buna Lizbon limanında görülen ticaret gemileri de dahildi–, farklı kalibre ve yapılarında 2.431 adet ağır ve hafif top taşıyordu. Donanma yola çıktıktan kısa bir süre sonra ortaya çıkan bir fırtına, onu, Manş'a yapacağı yolculuk öncesi son toplanma yeri olan La Coruna'ya bile ulaşmadan dağıttı. Temmuz ortalarında firarlar ve hastalıklar, askerlerin moralini fazlasıyla etkilemeye başlamıştı.

Armada'nın stratejisi çok açık olmasa da, filonun ana amacının, Londra'ya düzenlenecek müşterek bir taarruz için, Parma dükünün ordusunu Hollanda'dan Thames Nehri'ne taşımak olduğu bilinmektedir. Savaş gemilerinin taşıdığı ağır toplar İngiliz kalelerinin işini bitirecek ve ardından hızlı bir şekilde, Kıta Avrupası'ndakine benzer şekilde aşılmaz bir tabya savunma sistemi kurulacaktı. İngiliz milislerin, hemen hemen hepsini tecrübeli askerlerin oluşturduğu bu işgal kuvvetine karşı, sayı üstünlüğü, arazi bilgisi ve İspanyolların hareketlerini izleyecek düzenli haberleşme sistemi gibi avantajları bulunuyordu. Diğer yandan, kimi tecrübeli İngiliz askerleri de, komutaları altındaki askerlerin acemiliğinden duydukları endişeyi dile getirmekten geri kalmamıştı. Hollanda'da savaşmış olan Sir Roger Williams şöyle diyordu: “Doğruyu söylemek gerekirse, Parma dükünün ordusundan daha disiplinli ve düzenli bir ordu daha görmedim.” İngiliz savunma güçlerinin Parma ve Medina Sidonia'nın komutasındaki işgal ordusu karşısında ne yapabileceği tamamıyla spekülasyon konusu olsa da, on altıncı yüzyıl savaşları konusunda İngilizlerin yetersiz olduğu ortadaydı. Yetenekleri her ne olursa olsun, ülkeleri, Hollanda'daki korkunç savaştan uzak durduğu için şanslı sayılırlardı.

Medina Sidonia'nın tam yetkiyle yönettiği Armada, farklı gemi tiplerinden oluşan (kalyon, *nao*, hulk, *patache* ve *zebra* ve kürekli mavna ve kadirga) sekiz filoya ayrılmıştı. Komutan yaverliğine, tecrübesiz Medina Sidonia'ya yardımcı olabilecek seviyede bir deniz subayı olan, Biscayan filosunun komutanı Juan Martinez de Recalde atanmıştı. Gemiler, 5 *tercio*'ya bağlı askerleri ve her biri kendi subayının emrindeki farklı birlikleri taşıyordu. 1588 yılının fırtınalı günlerinde gemilerin güvertelerinde sıkışık vaziyette duran

askerler, İngiliz sularına varana kadar perişan oldu. Subayların durumu nispeten daha iyi iken; askerler, yeterli yiyeceğin ve uyuyacak yerin bulunmadığı, temizlik koşullarının berbat olduğu ambarlarda yaşamaya çalışıyordu. Askerler çürümüş yiyecek, insan dışkısı ve çöplerin pis sulara karıştığı yerlerde yemek pişirmeye çalışıyordu. İspanyollar, geminin gövdesinden sızan sular yüzünden sürekli ıslak duran ve deniz tutması, dizanteri gibi hastalıklar yüzünden yemek pişirmek için ateş yakmaya bile mecalleri olmayan askerler nedeniyle bu işgali en kısa sürede gerçekleştirmek zorundaydı. Koşullar o kadar berbat ki, subaylar, iskorbüt hastalığının baş göstermesi halinde bütün orduyu kaybedeceklerinden endişe ediyorlardı.

İngilizlerin elinde, İspanyol filosuna karşı koyabilmek için Kraliçe Elizabeth'e ait 34 kraliyet savaş gemisi ve özel sektöre ait, farklı boyut, sınıf ve kapasitede 192 gemi bulunuyordu. Bu gemilerin büyük bir kısmı küçüktü ve deniz savaşları için uygun değildi. Yeni tasarıma sahip kraliyet gemilerinin bazılarında ise, baş ve kıçtaki kuleler ve diğer üst yapı alçaltılmıştı. Bu yeni gemiler, İspanyolların büyük ve hantal gemilerine kıyasla, rüzgârı daha iyi kullanıyor ve daha rahat manevra yapabiliyordu. Fakat aerodinamik uygunluğu sağlamak için alçaltılan bu gemiler, artık yakın savaş için uygun değildi. İspanyol gemilerindeki askerler, düşman gemilerine rampa etmek, hafif top ve arkebüzlerle ateş açmak, taş ve dart fırlatmak ve rampa etmeden hemen önce ateş çömlükleri fırlatmak için eğitilmişti. Buna karşın, İngilizler, uzak mesafeden açılacak top ateşi, yüksek hız ve manevra kabiliyetine dayalı yeni bir taktik geliştirmişti. İspanyol gemilerine rampa ederek savaşı kazanmalarının mümkün olmadığını bilen İngiliz komutanlar Charles Howard, Francis Drake, John Hawkins ve Martin Frobisher rampa taktiğini tümüyle terk etti.

İngilizlerin getirmiş olduğu bu yenilik, gelecekte karşılıklı borda ateşinin hâkimiyeti altında geçecek deniz savaşlarının da şeklini belirleyecekti. Oysa 1588'de İspanyollar topçuya pek önem vermemişti—İngilizlerin üçte biri kadar top kullanıyorlardı. İspanyol gemilerinde bulunan çeşitli tür ve yapıdaki topların her biri farklı cephane gerektiriyordu; zaten İspanyollar, top ateşinden ziyade, rampa muharebesine önem veriyordu. Armada'daki subaylar, cephane sarfiyatına yol açacağı düşüncesiyle uzun mesafe top ateşine karşıydı. İsbet oranları çok düşüktü; ağır toplar bile, 200-250 metreden fazla mesafede düşman gemilerine ciddi bir hasar veremiyordu.

İspanyol komutanlar, düşman gemileriyle topçu düellosuna girmek yerine, ellerindeki topları, düşman gemilerine rampa etmeden önce, yakın mesafeden ateş edip düşman gemilerinin güvertelerinde kargaşa yaratmak için

Harita 7: İspanyol Armadası, 1588.

kullanmayı düşünüyorlardı. Bu taktiğin bir uzantısı olarak da, toplarını devamlı şekilde doldurulmak için hazırlamamışlardı. İngilizlerin sahip olduğu, geri tepmeyi alan, topun daha hızlı doldurulmasını ve daha iyi nişan alınmasını sağlayan dört tekerlekli top kundaklarına sahip değillerdi. Tüm bu güçlükler yetmiyormuş gibi, bir de bazı İspanyol gemilerindeki iki tekerlekli kundağa sahip büyük topların, gemi güvertesinin dışından doldurulması gerekiyordu.

Tüm bunların sonucunda, İspanyol subayların bildirdiğine göre, İngilizler, İspanyollardan üç kat daha seri ateş ediyordu. İspanyollar, İngiltere’de kara kuşatması için kullanılması planlanan 40-60 poundluk toplarla ateş ettiklerinde, geri tepen topun tekrar ateş pozisyonuna getirilmesi için en az bir saat gerekiyordu. İngilizlerin, İspanyol gemilerinden uzak durması, İspanyol stratejisinin sonu olmuştu. Her iki taraf da, birbirlerinin gemilerini batırabilecek güçte ağır toplara sahip değildi; topçu ateşi, asker kayıplarına yol açıyor ve yolculuğa devam edecek gemileri zayıflatmaya yarıyordu.

Armada, fırtınalı ve zorlu bir yolculuğun ardından 29 Temmuz’da Plymouth açıklarına ulaştı; ertesi gün mavnalar öncü, nakliye ve ikmal gemilerini koruyacak, Medina Sidonia merkezde ve Martinez de Recalde artçı olacak şekilde savaş düzenine girdi. Buna karşılık, Howard ve Drake, 54 gemiyle Plymouth’tan denize açılıp Armada’yı takip etmeye başladı. Gemiler ve filolar arasında küçük çatışmalar meydana geliyor ve İngilizler, mesafeyi korumaya özen gösterip düşmanı taciz ediyordu. Armada, savunmayı kolaylaştırmak için büyük bir hilal şeklinde ilerliyordu. İngilizler sadece iki İspanyol gemisi batırabilmişti; Armada, bazı kazalara ve verilen kimi kayıplara rağmen, gücünden bir şey kaybetmeden yoluna devam ediyordu. İngilizler limanlarının yakınlığı sayesinde ikmal sorunu yaşamazken, İspanyol gemilerinde barut ve gülle azalmaya başlamıştı. Medina Sidonia, Parma düküne mektup göndermiş ve barut ve takviye gemi ile birlikte, İngiltere’nin işgali için elinde bulunan birlikler ve hazırlıklar hakkında detaylı bilgi istemişti.

İspanyol filosu, 6 Ağustos’ta Calais açıklarında ve İngilizlerin top menzilinin hemen dışında demirlemek için Manş’ta seyretmeye başladı. Rüzgârı dikkate alan İspanyol kılavuzlar, biraz daha doğuya gidilirse Kuzey Denizi’ne gireceği ve Parma güçleriyle buluşma noktalarından uzaklaşılacağı yönünde uyarıda bulundu. Bu ana kadar, kazanan ve kaybeden henüz belirsizdi; fakat İngiliz komutanlar toplandılar ve akıntı ve rüzgârdan faydalanıp geceleyin İspanyol filosuna 8 ateş gemisiyle saldırmaya karar verdiler. Ateş gemilerinin saldırısını bekleyen İspanyollar, barut ve benzeri patlayıcılarla dolu olan gemilerinin yüzen birer bomba olmasından endişeliydiler. Medina

Sidonia, bu çeşit bir saldırıyı önlemek için, hızlı *pinnace*'lerden (büyük filika) oluşan bir filoyu Armada'yı korumakla görevlendirmişti. İngilizlerin gönderdiği ateş gemilerinde, yeterince ısındığında ateş edip gemileri havaya uçuracak toplar bulunuyordu. Ateş gemilerini gören İspanyol kaptanlar paniğe kapılıp gemilerini tutan çapaları kesince, İspanyol gemileri akıntıyla sürüklenmeye başladı; sonrasında gemilerini kurtarmış olsalar da, gelecekteki yolculuklarında çok işlerine yarayacak çapalarını kaybetmiş oldular. Calais'de sadece, diğer bir gemiyle çarpışıp karaya oturan *San Lorenzo* mavnası kaybedilmişti.

İngilizler, Ağustos'un sekizinci gününün şafağında İspanyol filosundaki düzensizliği fırsat bilerek saldırıya geçtiler. Gravelines Savaşı'nı, çok sayıda küçük çatışma takip etti. Drake, kendi komutasındaki *Revenge*, *Triumph* ve *Victory* savaş gemileriyle, dağılmış halde bulunan Armada'yı korumaya çalışan birkaç kalyonun desteğindeki Medina Sidonia'nın sancak gemisini ele geçirmek için harekete geçti. Sidonia'nın sancak gemisine yaklaşık 200 büyük gülle isabet etti ve geminin donanımı ağır hasar gördü. Gülle stokları iyice azalmış olan İspanyol gemileri, hilal düzeninde tekrar bir araya gelmeyi başardılar. Armada toparlanmayı başarana kadar, birkaç gemi İngilizlerin top ateşinden ağır hasar görmüş ve mürettebat ağır kayıp vermişti. Birkaç gemi Hollanda sahillerinde karaya oturdu. Bir ya da iki gemi de o gece çıkan fırtınada battı. Diğer gemiler su kesiminden ve altından pek çok isabet almış, donanımları da ağır hasar görmüştü. İspanyol filosu, Hollanda'nın sığ sularında karaya oturmak üzereyken, rüzgârın yön değiştirmesiyle bu felaketten son anda kurtulmuştu, fakat İngiliz filosu hâlâ peşlerindeydi.

Medina Sidonia ve komutanlarının asıl amacı Parma düküyle buluşacakları yere geri dönebilmektir. Fakat artık onlar da farkına varmıştı ki, Parma dükünün birlikleri İngiltere'nin işgali için hazırlanmamıştı. Dükün ordusu Hollandalılarla uğraşmakla meşguldü ve dük, İngiltere'nin işgali için birlik göndererek ordusunu bölmenin, Hollandalıları cesaretlendirip bir Protestan isyanına yol açacağını düşünüyordu. Üstelik, dük, kendi donanmasıyla düzenlenecek müşterek harekâtı ve kanalın geçilmesi için gerekli teknelerin hazırlanmasını da pek ciddiye almamıştı. Sonraki birkaç gün içerisinde korkak hareket ettikleri gerekçesiyle 20 kaptanını yargılayan ve ibret olsun diye birini astraran Medina Sidonia, sonunda Armada'nın, Britanya Adası'nın kuzeyinden dönüp La Coruna'ya geri dönmesine karar verdi.

Mürettebat, Shetland Adaları ve daha güneydeki İrlanda kıyıları açıklarında yapılan yolculuk sırasında, soğukla olduğu kadar açlık ve susuzlukla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. Savaşta yara almış olan, Armada'ya dahil

gemilerden kimi batarken; harita ve çapaya sahip olmayan diğer gemiler de tamir görmek ve yiyecek temin edebilmek için İrlanda limanlarına varmaya çalışıyordu. İspanyol donanması, asıl kaybı savaşta değil, dönüş yolculuğu sırasında vermişti. Kötü hava koşulları, tehlikeli mercan kayaları ve karaya çıkacak denizcileri kıyıda bekleyen İngiliz askerleri yüzünden binlerce İspanyol can verdi. Yaşadıkları bu korkunç olayları anlatabilecek az sayıda asker geri dönebilmeyi başarmıştı –İrlanda kayalıklarında son bulacak yolculukları öncesinde batan gemilerinden, kimi zaman iki ya da üç kez kurtarılmışlardı. Hayatta kalanlardan biri olan Kaptan Francisco Cuellar, İrlanda üzerinden İspanya'ya nasıl döndüklerini anlatan detaylı bir günlük bıraktı. Yakın bir geçmişte de, deniz arkeologları, Armada'dan kalma batıkları incelemeye ve İspanyol gemileri, topları, teçhizatları ve savaş gemilerindeki günlük yaşama dair bilgi verebilecek her şeyi bir araya getirmeye başladılar.

İnebahtı Savaşı gibi, Armada yenilgisi de, İspanyol askeri gücünde herhangi bir değişikliği simgelemiyordu. II. Philip, Tanrı'nın bu sefere razı olmadığı düşüncesinden sıyrılmayı başararak yeni bir donanma inşa etti ve yeni seferlere girişti. İngilizler deniz savaşında bir çığır açmış olsalar da, İspanyollar da tarihçilerin iddia ettiği kadar geri değillerdi. 1588 yenilgisini, sadece Akdeniz taktiklerini Atlantik'te uygulamaya çalışmanın hazin sonucu olarak görmek, konuyu basite indirgemekten başka bir şey değildir. Aksine, bu sefer, hava koşulları gibi etkenlerin belirsizliğinin, en iyi askeri planları bile nasıl boşa çıkarabileceğinin ve on altıncı yüzyılda haberleşme ve lojistiğin ne denli güç olduğunun iyi bir örneğidir. Sonuç olarak, İspanya ve müttefikleri, 11.000 deneyimli denizci ve asker ile birlikte çok sayıda gemi kaybetti. 1590'larda her iki taraf arasındaki deniz çatışmaları sürüp gitti. 1604 yılındaki barışa kadar, savaş, Hollanda ve Fransa'daki kara seferleri şeklinde devam etti. Döneminin en iyi komutanlarından biri olan Parma, Aralık 1592'de Fransa'da hayatını kaybetti. Komutanlar, bu tarihe kadar savaş alanında kargılı ve tüfekli askerleri nasıl bir arada kullanacaklarını öğrenmişlerdi. Nassaulu Kont Maurice (Hollanda) gibi bazı komutanlar, savaş alanında ateş gücünü artırabilmek için, İspanyolların disiplin ve örgütlenmesini taklit etti.

1584 yılındaki bir kanunla *tercio*'ların mevcudu 100 askerlik 15 bölüğe düşürülse de, Maurice, antik Roma ordusunun incelenmesinin, talim usullerini geliştirip disiplini ve özellikle askerlerin tüfekleri doldurma süresini artıracığını fark etmişti. Maurice, her bölüğün mevcudunu, eşit sayıda kargı ve tüfekçiden oluşan 80 askere indirdi. Sürekli yayılım ateşi açabilmeleri için tüfekçileri 6-10 sıra halinde düzenledi. Ön sıradaki asker, ateş ettikten sonra tü-

feğini doldurmak için en arka safa geçerdı. Askerler, iyi bir eğitim sayesinde düzenlerini muhafaza edebiliyor, savaşta hızla mevzi değiştirebiliyor ve süvari ya da piyadenin hücumuna uğradıklarında kendilerini kargalarıyla savunabiliyorlardı. Hollandalılar, bu reformlar sonucunda, birliklerini savaş alanında çok daha büyük bir araziye elde tutabilecek şekilde savaş düzenine sokmaya başladılar. Bu esnek örgütlenme, Hollanda sahillerinde, kum tepeleri ve benzeri engellerin bulunduğu bir alanda 1600 yılının Temmuz ayında meydana gelen Nieuport Savaşı'nda açıkça görüldü. Her iki ordunun mevcudu da yaklaşık 10.000 piyade ve 1.500 süvariydi; Hollandalıların açtığı yaylım ateşi neticesinde *tercio*'ların düzeni bozulmuştu. Hollandalılar, panik içerisinde çekilen İspanyolları takip ettiler ve İspanyol birliklerinin yaklaşık yarısını yok ettiler. Bazı gözlemcilerin bildirdiğine göre, İspanyol piyadesi, savaş alanına ulaşabilmek için saatlerce yürümek zorunda kalmış ve daha muharebeye girmeden zaten tükenmişti. Hollandalılar, Maurice'in reformları sayesinde, İspanyollara kafa tutabilecek bir seviyeye gelmişlerdi. Neticede, Maurice'in kuşatmalarda uyguladığı seri top ateşi ve top ateşinin savunma mevziinin belli bir bölümüne yoğunlaştırılması teknikleri sayesinde, İspanyolları Hollanda'dan sürmeyi başardılar ve 1609 yılında genel bir ateşkes imzalandı.

Okuma Önerileri

Tarihçileri hâlâ etkileyen bu askeri devrimler meselesine ilişkin genel çalışmaların sayısı oldukça fazladır: Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988); Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); Christopher M. Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1800* (Exeter, 1980); David Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth Century Europe* (Londra, 1995); John A. Lynn, der., *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder CO, 1993); John R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe*; William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982); ve Clifford U. Rogers, der., *The Military Revolution Debate: Transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995).

Silah, strateji ve taktiklerin evrimi konusunda bilgi sahibi olmak isteyen kişiler şu eserlerle başvurabilir: Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Chicago, 1987); Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*, çev.: Michael Jones (Oxford, 1984); Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empire: Technological Innovations and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700* (New York, 1965); Sir Charles Oman, *A History of Art of War in the Middle Ages II* (New York, 1924) ve *A History of Art of War in the Sixteenth Century* (Londra, 1937); Christopher Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1800* (Exeter, 1980); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Clifford Rogers, "The Military Revolution of the Hundred Years' War," *The Journal of Military History*

51: 2 (1993): 241-78; Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Londra, 1974); John R. Hale ve Michael Mallett, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617* (Cambridge, 1984); ve John F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare in the Sixteenth Century*.

Ateşli silahlar ve tahkimatların evrimine ilişkin spesifik çalışmalar da mevcut: Hans Delbrück, *History of the Art of War*, 4. cilt: *The Dawn of Modern Warfare* (Lincoln NE, 1990). Daha yeni çalışmalar için bkz. Simon Pepper ve Nicholas Adams, *Firearms and Fortifications: Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena* (Chicago, 1986); Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Londra, 1974); J.R. Hale, *Renaissance War Studies* (Londra, 1983); Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660* (Londra, 1979); Bert S. Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics* (Baltimore, 1997); Brenda J. Buchanan, der., *Gunpowder: The History of an International Technology* (Bath, İngiltere, 1996); F.L. Taylor, *The Art of War in Italy, 1494-1529* (Londra, 1921); A. Al-Hassan ve D. Hills, *Islamic Technology* (Cambridge, 1986); David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society* (Londra, 1978); Weston F. Cook, "Warfare and Firearms in Fifteenth Century Morocco, 1400-1492," *War and Society* 11: 2 (1993): 25-40; John A. Lynn, "The trace italienne and the Growth of Armies: The French Case," *The Journal of Military History* 55: 3 (1991): 297-330; ve Mahinder S. Kingra, "The trace italienne and the Military Revolution during the Eighty Years' War, 1567-1648," *The Journal of Military History* 57: 3 (1993): 431-46.

Osmanlıların Konstantinopolis fethi için bkz. Steven Runcinan, *The Fall of Constantinople, 1453* (New York, 1965) ve Robert de Clari, *The Conquest of Constantinople* (New York, 1966). Ayrıca, bu konuda yayınlanmış pek çok birincil kaynak da mevcut: Nicolo Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople* (New York, 1966); Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev.: Harry J. Magoulian (Detroit, 1975); Makarios Melissserios, *Chronicle of the Siege: April 2-May 29, 1453*, çev.: Mario Philippides (Amherst, 1980); J.R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople: Seven Contemporary Accounts* (Amsterdam, 1972); ve Gregorios Phrantzes, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople* (Amsterdam, 1955).

Askeri tıp konusu için bkz. Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine I* (New York, 1992); J.F. Malgaigne, *Surgery and Ambroise Pare*, çev.: W.B. Hamby (Norman OK, 1965); Francis R. Paekard, *Life and Times of Ambroise Pare, 1510-1590* (New York, 1921); W.J. Bishop, *The Early History of Surgery* (Londra, 1960); ve Henry J. Webb, *Elizabethan Military Science: The Books and the Practice* (Madison WI, 1965).

İspanya ve İspanya'nın Akdeniz'deki askeri faaliyetlerinin tarihi için bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt (New York, 1966) ve John H. Elliott, *Imperial Spain, 1469-1716* (New York, 1963). *Reconquista*'nın tarihini İngilizce eserlerden takip etmek zor olsa da, şu çalışmalara başvurulabilir: Weston F. Cook, "The Cannon Conquest of Nasrid Spain and the End of the Reconquista," *The Journal of Military History* 57: 1 (1993): 43-70; L.P. Harvey, *Islamic Spain, 1250-1500* (Chicago, 1990); J. Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, 2 cilt (Oxford, 1978); Nancy Rubin, *Isabella of Castile: The First Renaissance Queen* (New York, 1990); ve Paul Stewart, "The Soldier, the Bureaucrat, and Fiscal Records in the Army of Ferdinand and Isabella," *Hispanic American Historical Review* 49: 2 (1969): 281-92. İspanyolların İtalya'daki faaliyetleri için bkz. Gerald de Gaury, *The Grand Captain: Gonzalo de Cordoba* (Londra, 1958). John F. Guilmartin'in kitabı: *Gun-*

powder and Galleys, İspanyol-Türk deniz çatışması ve İnebahtı Savaşı'na ilişkin en iyi çalışmadır. İspanya'nın Kuzey Afrika'da Müslümanlara karşı yürüttüğü faaliyetler için bkz. John B. Wolf, *The Barbary Coast: Algeria Under the Turks, 1500-1830* (New York, 1979); Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago, 1978); ve Ellen G. Friedman, *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age* (Madison WI, 1983).

İspanyol ordusunun Kuzey Avrupa'daki askeri faaliyetlerini inceleyen Geoffrey Parker'ın kitabı *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, bu konuda temel bir çalışmadır. Ayrıca yine Parker'ın *The Dutch Revolt* (Londra, 1977) kitabına bakılabilir. Erken döneme ait iki çalışma da bu konuda oldukça bilgi içeriyor, fakat bunlara şüpheyle bakılmalı: John L. Motley, *Rise of the Dutch Republic*, 3 cilt (Londra, 1856) ve Pieter Geyl, *The Revolt of the Netherlands, 1555-1609* (Londra, 1932). Alba dükünün askeri kariyerine ilişkin oldukça yararlı ayrıntılar içeren bir çalışma için bkz. William S. Maltby, *Alba: A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582* (Berkeley, 1983). Ayrıca bkz. J.J. Silke, *Kinsale: The Spanish Intervention in Ireland at the End of the Elizabethan Wars* (Liverpool, 1970).

İspanyolların Amerika kıtası keşfi, pek çok tarihçinin dikkatini çeken bir konudur ve bu konuda zengin bir literatür vardır. Genel bir değerlendirme için bkz. John H. Parry, *The Spanish Seaborne Empire* (New York, 1966) ve *The Age of Reconnaissance* (Londra, 1963); ve Tzvetan Todorov, *The Conquest of America*, çev.: Richard Howard (New York, 1984). Askeri uygulamalar ve ateşli silahların etkisi için bkz. Ross Hassig, *Mexico and the Spanish Conquest* (Londra, 1994); Richard C. Padden, *The Hummingbird and the Hawk: Conquest and Sovereignty in the Valley of Mexico, 1503-1541* (New York, 1970); C. Harvey Gardiner, *Naval Power in the Conquest of Mexico* (Austin, 1956); ve James Lockhart, *The Men of Cajamarca: A Social and Biographical Study of the First Conquerors of Peru* (Austin, 1972). Fetih seferlerine katılan bir askerin anıları için bkz. Bernal Diaz, *The Conquest of New Spain* (Londra, 1963). Yerlilerin bakış açısını yansıtan bir kitap için bkz. Miguel Leon-Portilla, *The Broken Spears: The Aztec Account of the Conquest of Mexico* (Boston, 1962).

Tahmin edilebileceği gibi, 1988 yılında, 1588 Armadası'nın dört yüzüncü yıldönümü kutlamalarının ardından, çok sayıda önemli kitap ve makale yayınlandı. Başlangıç için iyi bir çalışma: Garrett Mattingly, *The Armada* (Boston, 1959). Belki de 1988 yılında yayınlanan en iyi kitap, Felipe Fernandez Armesto'nun çalışmasıdır: *The Spanish Armada: The Experience of War in 1588* (Oxford, 1988). Dikkat çekici resimler ve eksiksiz bir kaynakça içeren bir çalışma için bkz. M.J. Rodriguez-Salgado et al., *Armada, 1588-1988: An International Exhibition to Commemorate the Spanish Armada* (Londra, 1988). İskoç ve İrlanda sahillerinde yapılan arkeolojik çalışmaların önemli sonuçlarının değerlendirildiği bir eser için bkz. Lawrence Flanagan, *Ireland's Armada Legacy* (Dublin, 1988). Ayrıca bkz. Michael Lewis, *Armada Guns: A Comparative Study of English and Spanish Armaments* (New York, 1961); Peter Pierson, *Commander of the Armada: The Seventh Duke of Medina Sidonia* (New Haven, 1989); T.P. Kilfeather, *Ireland: Graveyard of the Spanish Armada* (Dublin, 1967); N.A.M. Rodger, *The Safeguard of the Sea: A Naval History of Britain, 660-1649* (Londra, 1997); Winston Graham, *The Spanish Armadas* (Londra, 1972); Peter Kirsch, *The Galleon: The Great Ships of the Armada Era* (Londra, 1990); Roger Whitling, *The Enterprize of England: the Spanish Armada* (New York, 1988); ve Colin M. Martin ve Geoffrey Parker, *Spanish Armada* (Londra, 1988).

YEDİNCİ BÖLÜM:

TOPYEKÛN SAVAŞIN İLK İŞARETLERİ

On Yedinci Yüzyıl

Aç bir orduda disiplin olmaz.

Bahsettiğimiz bu insanlar, askerlik haricinde bir yaşam tarzı bilmezler. O nedenle onlara *Kiralık Askerler (Soldiers of Fortune)* yerine, *Bedbaht Evlatlar (Sons of Misfortune)* demek daha doğru olacaktır.

Sir James Turner, 1671

Sekiz Yıl Savaşları'nın sonunda İspanya ve Hollanda arasında imzalanan mütareke, kalıcı barış isteğinden ziyade, her iki tarafın da maddi ve manevi olarak tükenmesinin sonucuydu. Askerler ve siviller açlık, salgın, kale ve siperlerdeki berbat koşullar, katliamlar ve dini, etnik ve ekonomik çatışmaların dışavurumu olan asker isyanları ve hükümdarların sonu gelmez yayılma hırs-ları arasında yaşamlarını sürdürebilmeyi öğrenmek zorunda kalmıştı. Hollanda'daki zengin tekstil ve üretim merkezleri büyük zarar görmüş, tarım kimi bölgelerde yüzde 90'a varan oranlarda sekteye uğramış ve çok sayıda sivil güneydeki şehirlere kaçarak Anvers ve Amsterdam gibi şehirlere sığınmıştı.

Mütareke yıllarında Hollanda gemileri, Karayipler'den Güney Amerika ve Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan bölgede İspanyol gemilerine saldırıp İspanyol ticaretini sekteye uğratmaya devam etti. 1621 yılına gelindiğinde, yoğun nüfuslu, heterojen dini yapıya sahip ve ekonomik açıdan üretken Hollanda'nın, İspanya ile tekrar bölgesel ve küresel bir çatışmaya girmesi kaçınılmaz hale gelmişti; Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç ve Alman şehir devletlerinin kral ve stratejistleri ise böylesi bir çatışmada hangi tarafta yer alırlarsa kârlı çıkacaklarını düşünmeye başlamışlardı. On yedinci yüzyılda savaş, pek çok Avrupalı ve İspanya, Hollanda, Portekiz, Fransa ve İngiltere hâ-

kimiyetinde yaşayan dünyanın diğer bölgelerindeki insanlar için, her yerde her zaman süren sonu gelmez ve kaçınılmaz bir olguydu.

Avrupa başkaldırıları, isyanlar, iç savaşlar, bölgesel ve dini çatışmalar –Katolikler ve Protestanlar arasında– nedeniyle harap haldeydi. Balkanlar’da Hıristiyanlık ile İslam arasında yer alan Doğu Avrupa sınırı, Türkler ve Avusturyalılar arasında cereyan eden sayısız kanlı savaşa sahne oldu. Otuz Yıl Savaşları’nda (1618-1648) Almanya’nın kimi bölgeleri yerle bir oldu ve Orta Avrupa kıraç bir bölge haline geldi. Başiboş askerler kırsalı yağmalamış, halkı huzursuz etmiş ve artık çalacak bir şey kalmayınca kadar yağmayı bırakmamışlardı. 1630’larda bir İsveçli tarihçi şöyle yazmıştır: “Köy, kasaba ve şehirleri yağmaladılar, prens ve soyluları öldürdüler, halkı kılıçtan geçirdiler, kilise ve Tanrı’nın evlerini tahrip ettiler, papazları çırılçıplak soydular, kadın ve bakireleri konum ve yaşlarına bakmadan kirlettiler ve şeytanın bile aklına gelmeyecek bir vahşet sergilediler.” Süregelen savaşlar sonucu tifüs, sıtma, tifo, hiyarcıklı veba, çiçek, iskorbüt, dizanteri ve benzeri pek çok salgın baş gösterip halkı kırıp geçirmiş, salgınlar sivillerle birlikte askerleri de ortadan kaldırmış ve savaşın etkisini savaş alanlarının çok ötesine taşımıştı. Kimi bölgelerde salgınlar, tarımda yaşanan düşüş ve başiboş asker ve yağmacı grupların neredeyse sıradan hale gelen saldırıları nedeniyle demografik felaketler yaşanmıştı. Nüfustaki azalma önceki gözlemci ve tarihçilerin iddia ettiği kadar aşırı boyutlarda olmasa da, kimi bölgelerde bu oran yüzde 30-40’a kadar yükselmişti.

İngiltere’de Püriten isyanı ve iç savaş (1642-48) sonucunda Kral I. Charles kellesini kaybetmiş ve Oliver Cromwell’in liderliğinde Commonwealth adıyla bir cumhuriyet ilan edilerek, İskoçya ve İrlanda gibi bağımsız ülkeler üzerindeki baskı artırılmıştı. Ulster’de İngiliz Protestan göçmenlerin Katolik İrlandalılarca katledilmesi (“büyük katliam”) de intikam hislerini uyandırdı. Sonuçta, 1649’da Cromwell’in iyi teçhiz edilmiş deneyimli ordusu ile İrlandalı Kraliyetçilerin düzensiz ordusu karşı karşıya geldi. Leinster’deki Drogheda kuşatması sırasında, Cromwell, başta teslim olmayı reddeden Katolik garnizonuna acımadı ve İngiliz askerler, garnizondaki herkesi katletti. Güneye dönerek Wexford ve Munster’i kuşatan İngilizler, tüm garnizonu ve kadın, çocuk ve din adamlarının da aralarında bulunduğu tüm sivilleri katletti. Cromwell, uyguladığı vahşeti şöyle haklı çıkarmaya çalışmıştı: “Sayısız masumun kanına girmiş olan bu barbarlara karşı Tanrı’nın adaletini uyguladım” ve böylece “ileride dökülecek kanları durdurmuş oldum.” Salgın, kıtlık, arazilerin zoraki müsadere edilmesi sonraki kuşak Katolik İrlandalılara acı bir miras bırakmıştı. Ayrıca, askere alma yetkilileri, askerler ve vergi tahsildarları ordular tarafından işgal edilmeyen bölgelerde de halkı canından bezdirmişti.

On yedinci yüzyılda İspanyol askeri gücünde baş gösteren zayıflama, günümüzde bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi, o dönemde henüz hissedilir boyutlarda değildi. Bu dönemde yaşanan askeri gelişmeleri ele alan araştırmalar daha ziyade teknolojik gelişmeler ve Nassaulu Maurice (Hollanda) ve Gustavus Adolphus (İsveç) gibi reformcuların geliştirdikleri taktikler üzerine yoğunlaşmıştır. Michael Roberts'in önyak olduğu bir grup araştırmacı, erken modern dönem Avrupa'sını incelerken, olaya "askeri devrimler" penceresinden yaklaşmıştır. Araştırmaların ana konuları ise kuzeydeki Protestan ülkeler, İsveç-Alman savaşı ve XIV. Louis döneminde güçlenen Fransız ordusu olmuştur.

Anadili İngilizce olan kimi tarihçilere göreyse, İngiltere'deki iç savaş her şeyden daha önemliydi. Roberts, Maurice ve Gustavus Adolphus'un antik savaş taktiklerine dayanarak geliştirdiği ve dönemin piyade ve süvarilerine uyguladığı taktiklerin önemini vurgulamaktaydı. Bu reformcular, fitilli tüfek taşıyan askerlerden azami seviyede istifade edebilmek için, kalabalık piyade saflarını daha küçük askeri birimlere dönüştürmüş ve askerlere standart eğitimin yanında sürekli talim yaptırmışlardı.

Zamanla ordular, sayıca büyümüş ve daha kalıcı hale gelmeye başlamıştı. 1630 yılına gelindiğinde, İspanyol ordusunun mevcudu –tümü İspanyol olmasa da– 300.000'e ulaşmıştı. 1648 yılında, Otuz Yıl Savaşları sırasında Fransız ordusunun mevcudu 150.000, İsveç ordusunun mevcudu 100.000 ve Hollanda ordusunun mevcudu da 60.000'e ulaşmıştı. 1690'larda Fransız seferberlik dönemi ordusunun mevcudu ise 400.000 askeri aşmıştı.

Bu gelişmelere yol açan etkenler ve –eğer gerçekten yaşanmışsa– askeri devrimin niteliklerinin neler olduğu, bugün tarihçiler tarafından hâlâ tartışılmaktadır. Yeni saf düzeni uygulaması ve ateşli silahların gücündeki artışa paralel olarak, nispeten gelenekçi olan İspanyollar, kendi piyade birliklerini (*tercio*) bu yeni tehditle başa çıkabilecek tarzda yeniden düzenleyebildiler mi? Yoksa tutucu davranarak, kargıyla donanmış kalabalık piyade düzenlerinin mevcudunu azaltıp onları hafif top ve tüfeklerle donatma konusunda ağır mı davrandılar? Tüm ordular, çok sayıda askeri, şehirlerdeki garnizonlarda ve *trace italienne* tarzı modern tabyalara sahip kalelerde görev yapması için mi ayırıyordu? Orduları hareketsiz bırakan, hazineleri boşaltan ve çok sayıda askerin hayatına mal olan büyük kuşatmaların rolü neydi?

Katolikler ve Protestanlar arasındaki vahşetin seviyesi azalıyordu; fakat aynı durum, İslam ve Hıristiyanlığın karşı karşıya geldiği Akdeniz ve Doğu Avrupa'da geçerli değildi. Avusturya, İspanya ve başka ulusların da dahil olduğu Türk-Habsburg çatışması, Avrupalıların bugün bile hatırladığı bir acı-

masızlığa ve barbarlığa sahne oldu. Türklerin 1683 yılında Kara Mustafa Paşa komutasında yürüttüğü başarısız Viyana kuşatması, o dönem iki din arasında cereyan eden en büyük çatışmaydı; bu sefer sırasında yaşanan olaylar, her iki dine mensup kişilerin, birbirlerine karşı duyduğu nefreti bir kez daha göstermişti.

Örneğin, Temmuz 1683'te Viyana'yı savunan ve 10.000-12.000 asker ile milisten oluşan garnizon, kendi içerisinde Türk casusların bulunduğu şüphelendi ve casus olduğundan şüphelenilen kişiler parçalandı ya da derileri yüzüldü. Uzun süren kuşatma esnasında Türkler de binlerce Hristiyan savaş esirini idam etti. Perchtoldsdorf kasabasında, Türk askerleri, teslim olan garnizonun askerlerini ve sivilleri katledip, kadın ve çocukların sığındığı bir kiliseyi ve kuleyi ateşe verdiler. Viyanalılar da, Türklerin kafasını kesip, kestikleri kafaları, siperlerin önüne koydukları mızrakların ucuna geçirdiler ve canlı ele geçirdikleri kişilerin derisini yüzdüler. Siper savaşlarında ise her iki tarafın askerleri birbirleriyle gırtlak gırtlığa mücadele ediyordu. Çatışmalar iğrenç yeraltı tünellerinde devam etmiş ve patlatılan sayısız lağım nedeniyle tüm savaş alanını ceset parçaları kaplamıştı. Avusturyalılar, Leh ve Almanların desteğiyle Türkleri geri püskürtmeyi başarmış olsalar da, bu olay, Türkleri Macaristan ve Balkanlar'dan sürmek isteyen Hristiyanların hafızasında yer etti.

Denizasını topraklara çıkan Avrupalılar, beraberlerinde savaşın dehşetini ve vahşetini de getirmişlerdi. Karayipler ve Hint Okyanusu'ndaki barış, küçük çatışmalar ve baskınlarla sürekli bozuluyordu. On İki Yıl Mütarekesi sona ermeden önce, Dutch East India Company (1602) ve Dutch West India Company (1621) gibi tekeller, kendi ordu ve donanmalarını kurmuş, kaleler inşa etmiş ve Portekiz ve İspanya'ya savaş ilan etmişlerdi. Bu şirketler, yerli halkla barış ya da savaş yapma konusunda tam bir özerkliğe sahipti. West India Company, Hollanda ticareti ve Amerika ve Afrika deniz yolları üzerinde tam bir tekel kurmuştu. Donanma ve ordu desteğiyle gerçekleştirdikleri ekonomik projelerinin ana hedefleri Yeni İspanya ve Peru'daki gümüş üretimi, Brezilya'daki şeker tarlaları ve Portekiz Batı Afrika'sındaki altın, fildişi ve köle kaynaklarıydı. İspanya'nın hâkimiyetine son verebilmek için çok büyük miktarda kaynağa ve Hollanda, Almanya ve başka bölgelerde düzenlenecek askeri harekâtlara ihtiyaç vardı.

1628'de Amiral Piet Heyn'in, Matanzas Bay'da (Küba) Kaptan Juan de Benavides komutasındaki 15 gemilik filoda bulunan tüm Meksika gümüşünü ele geçirmesi, İspanya'ya karşı yürütülecek bir savaşın ne kadar kazançlı olabileceğini gözler önüne sermişti. Ele geçirilen 11 milyon guldenlik hazine,

borsacılar büyük paralar kazandırmanın yanı sıra, tüm Hollanda ordusunun yıllık masrafının üçte ikisini karşılamaya yeterliydi. Üstsınıftan bir aristokrat olan Benavides, bu büyük hezimetin ardından halk önünde idam edildi. Aynı yıl İspanya kralı IV. Philip, ordu ve donanmanın masraflarını karşılamada büyük bir sıkıntı yaşadı. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, bir de deniz kuvvetlerini ve Amerika'daki limanları savunan tahkimatları güçlendirmek için de büyük miktarda paraya ihtiyacı vardı. 1624 yılı başında Portekiz Brezilya'sı ve Angola'sına saldıran ve buraları kısa bir süre için işgal eden Hollandalılar, sahip oldukları askeri güçle yüzyıl ortalarında Atlantik'teki ticareti kontrol eder hale geldiler.

Daha büyük bir etki alanına sahip olan East India Company ise Moluccas, Malaya, Seylan ve Hindistan (Goa 1638-44) üzerindeki Portekiz hâkimiyetini sona erdirdi, fakat Filipinler'de İspanyollar karşısında başarısız oldu (1647-48). Avrupa sularına dönen Amiral Maarten Tromp, Downs Savaşı'nda (1639) çok büyük bir zafer kazandı. Tromp'un, üçte ikisi kiralık gemilerden oluşan 96 gemilik filosu, Amiral Antonio de Oquendo komutasındaki 100 gemilik –bunların 67'si modern savaş gemisiydi– İspanyol filosunu bozguna uğratmayı başardı. Bu deniz zaferiyle Hollandalıların Avrupa denizlerindeki hâkimiyeti kesinleşti; bundan cesaret alan Hollandalılar, 1640 yılında İspanya'ya karşı ayaklanan Portekiz'e askeri malzeme desteği sağlamaya başladılar. Fakat Hollandalıların bu başarıları, kendilerini İspanyol mülkünün esas varisi olarak gören İngilizlerin ve Fransızların hiç de hoşuna gitmiyordu.

On altıncı yüzyılın süper gücü İspanya, altından kalkabileceğinden çok daha fazla işe kalkışmıştı ve bu durum, onun on yedinci yüzyılda askeri alandaki etkinliğinin önündeki en büyük engeldi. İspanyollar, o dönemde hiçbir devletin başa çıkamayacağı stratejik, taktik, lojistik ve ekonomik meselelerle boğuşmak zorunda kalmıştı. 1621 yılında, Hollanda'yla yapılan mütarekenin süresi dolduğu zaman, IV. Philip'in komutanları, İspanyol ve İtalyan askerlerini "İspanyol Yolu" olarak bilinen askeri koridordan –Savoy, Franche-Comte ve Fransız sınırının doğusundaki Lorraine üzerinden– kuzeye gönderirken büyük güçlüklerle karşılaştı. Çoğunu yabancı askerlerin oluşturduğu 70.000 kişilik İspanyol ordusunun tüm masraflarını Hollanda halkı karşılamak zorunda kalıyordu. Bu koridorun güvenliği ve buradan düzenli olarak ikmal sağlanabilmesi, Fransızların iyi niyetine ya da iç karışıklıklara bağlıydı –zaman içerisinde durum İspanyollar aleyhine değişecekti. 1635 yılında İspanya ile Fransa arasında patlak veren savaşı, 1640 yılında Katalonya ve Portekiz'deki büyük isyanlar takip etti. Son olarak, İspanya ve İspanyol-İtalyan komutanlar, kuzeydeki topraklarının coğrafi konumu ve Habsburg hanedanının Kutsal Roma imparatorları ile olan bağları nedeniyle, yıpratıcı Otuz

Yıl Savaşları'nda tüm gücüyle mücadele etmek zorunda kaldı.

İspanya İtalya ve Akdeniz'de Milano, Napoli, Sicilya, Sardunya ve Balear Adaları'nı kontrol altında tutuyordu. Tüm bu toprakların Osmanlılara ve Kuzey Afrikalılara karşı korunması gerekiyordu; İspanya, Kuzey Afrika korsanlarını durdurabilmek için Akdeniz'de sürekli donanma bulundurmaya zorundaydı. Atlantik'te hazine konvoylarını koruyacak ve Karayip Denizi'nde İngiliz, Hollandalı ve Fransız korsanlara karşı devriye gezecek filolar tahsis edildi. Üstelik, Hollandalılar tarafından desteklenen yabancılar da, Kuzey ve Güney Amerika sahillerine ve İspanya'nın işgal etmeyeceğine dair anlaşma imzaladığı adalara yerleşmeye başladılar. Büyük mali problemlerle karşı karşıya kalan İspanya, Hollandalılar ve Fransızlarla başa çıkabilmek için modern bir donanma kurmak zorunda olduğunu anladı. 1639 yılında Downs Savaşı'nda Hollandalılar karşısında uğradıkları büyük yenilgi ise İspanyollar için çok ağır bir darbeydi. 1621 ve 1640 yılları arasında İspanyol hazinesinin yıllık gelirinin yarısı askeri harcamalara ayrılıyordu.

On yedinci yüzyılda İspanyol piyade birlikleri, örgütlenme açısından fazla değişim göstermemişlerdi; kanatlarda tüfekçi ve süvariler tarafından desteklenen kargılılardan oluşan kalabalık kare düzenini muhafaza ettiler. Yüz yıldan fazla bir geçmişi olan *tercio*'lar korunmakla birlikte, bunlar, tüfekli birimlere ağırlık verilen daha esnek ve küçük birimlere dönüştürüldü. On yedinci yüzyılda İspanyol kargılı askerlerinin düzeni eskiye nazaran daha seyrekti; bu şekilde, tüfekçilerin, kendilerini koruyabilmek için gerektiğinde bu safaların arasından geçip geriye çekilmeleri mümkün oluyordu. Tüfek ve ateş gücü alanında yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda, artık tüm komutanlar atış ve isabet oranının ve merminin delici gücünün önemini kabul etmek zorunda kalmıştı. Fakat zaman zaman eski askeri düzenlerin, yenilerini yendiği örneklerle de rastlanmıyor değildi.

Onuz Yıl Savaşları sırasında meydana gelen, 1634'teki Nördlingen Muharebesi'nde, yeni üsül İsveç askeri düzeni, ağır piyadeden oluşan kare düzeni karşısında çökmüştü. Muharebelerde sonucu etkileyecek pek çok değişken bulunuyordu: hava koşulları, arazinin topografyası ve durumu, askerlerin morali ve sağlığı, lojistik vb. On yedinci yüzyılda hiçbir komutan, top ve tüfek ateşinin tek başına savaşı kazanmaya yeterli olacağından emin olabilecek durumda değildi –yani, kargılı askerler ve süvarinin desteği olmadan. 1680-1690'lara kadar, "silahların prensi" olan kargıya gereken önemi vermeyen herkes, bunun bedelini ağır ödemmişti.

1630'larda Danimarka ve İsveç için savaşmış bir İngiliz olan Sir James Turner, zırhlı kargılı askerlerin, iyi şekilde komuta edildiklerinde düşman sü-

varisi için aşılmaz bir “demir duvar” olduklarını söylemişti. Kargılı askerlerin savunması, “İsveç tüyleri” denilen sivri demir uçları, düşman süvarilerinin atlarının göğüslerine saplanacak şekilde toprağa çakılan kazıklarla daha da güçlendi. Domuzayağı (*caltrop* - atların toynaklarına batması için yere konulan çivili metallar), derin hendekler ve atların burunlarını ısırması için eğitilen savaş köpeklerinin kullanılması, piyadenin savunma gücünü bir kat daha artırdı. Turner, döneminin ordularını, süvariye engellemekle görevli kargılı askerlerin yeterli savunmaya sahip olmaması nedeniyle eleştiriyordu. Süvariler ise, “caracole” denilen standart bir saldırı taktiğini uyguluyorlardı –süvariler saflar halinde düşmana yaklaşır; ilk saf, tüfek ya da karabinasını atarlar ve çark yapıp silahını doldurmak için en arka safa geçer; ve bu böylece devam eder. Eğer kargılı askerlerin baş, sırt ve göğüs kısımları zırhla korunmuyorsa, süvarinin açtığı ateş onları kısa sürede dağıtabilirdi.

Süvarinin ana amacı, piyade saflarında bir gedik açmak ve yakın mesafeden kılıç kullanabilmektir. Turner, tüm kargılıların, bu tehdidi engelleyebilmek için miğfer, sırt, göğüs, but (taslet) ve kol (greave) zırhı takmaları gerektiğini söylemişti. Miğfer ve göğüs zırhları karabina mermisine; sırt zırhı da, en azından tabanca mermisine karşı dayanıklı olmalıydı. Turner, kargılılara değer vermeyen komutanların, en uzun, güçlü ve dayanıklı askerleri kargılı değil de, tüfekçi yapma hatasına düştüklerini görmüştü. O, tüfekçilerin kargılıların yerini alması gerektiğini savunan askeri reformcuların aksine –tüfekçilerin, “ölümün elçileri”ne (mermiler) hedef olduklarını, fakat aynı zamanda onları da düşmana gönderebildiklerini söylüyorlardı–, tüfekçilerin en fazla bir iki yaylım ateşi açabileceğini ve ardından düşman kargılıları tarafından alt edileceğini düşünüyordu. Ayrıca kargılılar, kuşatma sırasında siper ve benzeri savunma mevzilerinin inşasında da çalışabiliyorlardı. Taarruz esnasında düşmanı taş, el bombası, iki elli kılıç, topuz ve kargıyla durdurabilirlerdi ve tüfekçilerden farklı olarak, pek çok farklı askeri görevde yer alabilecek esnek askeri birimlerdi. :

Hollanda’da İspanyolların hizmetinde süvari komutanı olan, Otuz Yıl Savaşları’nda imparatorluk ordularında hizmet veren ve son olarak da Fransa’ya karşı savaşan vakanüvis Raimondo Montecuccoli de, süvariye püskürtmede kargıdan daha etkili bir silah olmadığını düşünüyordu. Montecuccoli, Otuz Yıl Savaşları sırasında harap olmuş Alman topraklarında süvarinin yaygın olarak kullanılması sonucu ortaya çıkan kargısız askeri birliklerin, “kol ve bacağı olan, fakat gövdesi olmayan” bir bedeni andırdıklarını söylemişti. Kargılı birlikler, “ordunun güç aldığı bir payanda gibiydi. Oluşturdukları duvar düşmanı durdurur ve süvari ve tüfekçiler, bu duvarın arkasında rahatça hareket ederdi.” Montecuccoli, kargılılardan oluşan kare düzenine, merkezde

bulunan askerlerin uzak kaldığını ve silahlarını kullanmadığını, böylece sayı avantajının kaybolduğunu söyleyerek karşı çıkıyordu. Ona göre, birlik, 6 metre uzunluğunda kargıyla donanmış, 6-7 saf halinde askerden oluşmalıydı. Kargının 1 metrelik bölümünü askerler tutmak için kullandığı için, kargılardan oluşan savunma duvarı, ön saftaki askerin beş metre önünden başlar ve geriye doğru gelirdi. En gerideki safın kargısının ucu, ön saftaki askere nadiyen uzanırdı. Sayıları artırılan saflar ise, kayıplar neticesinde oluşan gedikleri kapatmada ihtiyat kuvveti olarak kullanılmaktan başka bir işe yaramazdı.

Hollanda'da kuşatma, manevra ve küçük birliklerle düzenlenen saldırılar oldukça yaygın olduğu için, meydan savaşı taktikleri teoriden öteye gidememişti. Hem İspanyollar hem de Hollandalılar, 1621-48 yılları arasında kaleleri, şehirleri ve stratejik yönden önemli noktaları savunmak için 30.000 kadar asker ayırmak zorunda kalmıştı. Bu savaşlarda görev alan Nassaulu Maurice, ateş gücünün, kargılarla düzenlenecek bir hücumun şok etkisinden daha önemli olduğunu düşünüyor ve ordusunu da buna göre şekillendiriyordu. Aelian ve Vegetius'un yeniden yayınlanan eserlerinden faydalanan ve Roma tarzı taktik ve eğitimler uygulayan Maurice, sıra halinde ateş edip tüfeğini doldurmak için en arka safa geçecek şekilde eğitilen piyadesini on saf halinde düzenlemişti. Bu şekilde, düşman piyade ve süvarisini, en azından teoride, sürekli ateşle baskı altında tutmak mümkün olacaktı. Sayısı oldukça azaltılmış olan kargılı askerlerin temel görevi, tüfekçileri süvarilerden korumaktı. Maurice'in görüşlerine uymasa da, Hollanda'da "yürüten kaleler" in (ya da kargılı askerlerin oluşturduğu kare düzenleri) kullanıldığı birkaç büyük muharebe de yaşanmıştı.

Maurice'ten farklı düşünen ve Cenova'nın önde gelen bankacı ailelerinden birinin oğlu olan General Ambrosio Spinola (Marques de las Balbases), 1602 yılında 9.000 kişilik bir Lombard ordusunun komutasında Hollanda'ya geldi. 1604 yılında Ostend şehrini yeniden ele geçirdi ve karargâhı Brüksel olan, Hollanda'daki İspanyol ordusunun başkomutanlığına getirildi –bu görevde 20 yıldan uzun bir süre kalacaktı. Askeri alanda getirdiği yenilikler açısından Maurice daha meşhur olsa da, Spinola da, çağının en iyi askeri olarak haklı bir şöhrete kavuşmuştu. Gerçekten de Maurice, kendisinden sonra en iyi asker olarak kabul ettiği rakibinin yeteneklerinin farkındaydı. Spinola, askeri harekâtların başarılı olabilmesi için ekonomiye büyük bir görev düşüğünü biliyor ve bu konuda, Kral IV. Philip'e ve İspanyol ordusunun başkomutanı Olivares düküne, her zaman dikkate alınmasa da, gerçekçi tavsiyelerde bulunuyordu. İspanyol savaş taktisyenleri, 1621 yılından sonra Hollanda'ya gönderecek birlik bulmakta zorlanmaya başlamışlardı; ve bazı gözlemciler, sürekli askere almanın, İspanya'nın genç nüfusunu tükettiğinden şikayetçiydi.

Otuz Yıl Savaşları'nın başlamasının ardından, saldırgan bir politika yürütmekten yana olan Kardinal Richelieu'nün liderliğindeki Fransızlar, doğu sınırlarındaki baskıyı artırdılar. Spinola, elindeki kısıtlı sayıdaki birlikle Milano'dan Brüksel'e uzanan koridorun güvenliğini sağlamak, Ren Vadisi'ni elinde tutmak ve Hollandalı Protestanlarla savaşmak zorunda kalmıştı. Bunlar yetmiyormuş gibi, bir de Kuzey Afrika, Filipinler ve Amerika'daki garnizonlar sürekli takviye istiyordu. Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç, Venedik, Savoy, Palatinate, Protestan Alman prenslikleri ve Hollanda... Yani Avrupa'nın büyük bir kısmı İspanya'nın karşısındaydı. Olivares, bir "domino teorisinden bahsetse ve savaşı, yurtiçinde değil de yurtdışında sürdürmenin avantajlarını vurgulasa da, Spinola gibi komutanlar gidişatın hiç de iç açıcı olmadığını farkındaydı.

1625, geçmişteki şanlı günleri hatırlatırcasına, İspanyollar için zafer dolu bir yıl olmuştu. Spinola, 1624 yılında Breda şehrindeki Kuzey Brabant garnizonunu kuşattı ve şehrin çevresini, gözlemcilerin mükemmel planlandığını ve uygulandığını söylediği bir tahkimat sistemiyle donattı. Spinola, gediklerden şehre hücum etmek yerine taşrayı sular altında bıraktı ve böylece Hollandalıların, kaleden bir çıkış yaparak kuşatmayı kaldırma ümitlerini ortadan kaldırdı; sonuçta, şehir, fazla top ateşinin de kullanılmadığı 9 aylık bir kuşatmanın ardından, 1625 yılının Mayıs ayında düştü. Nassaulu Maurice, Nisan sonlarında ölmüş ve Breda'yı kurtarmak için girişilen çabalar ağır zayıflatma sonuçlanmıştı. 27 Mayıs'ta, Nassaulu vali Justin, bir anlaşma yaptı ve 3.500 askerle –bu askerler, dışarıdaki 22.000 aç İspanyol askerinden çok daha iyi durumda görünüyordu– kaleden ayrılarak kaleyi İspanyollara terk etti.

İspanyolların moralini oldukça yükselten Breda zaferinin, savaşın gidişatı üzerinde pek bir etkisi olmadı. Fakat Temmuz ayında Bahia'daki (Brezilya) Hollandalıların, Don Fadrique de Toledo komutasındaki İspanyol birliklerine teslim olduğu haberi, İspanyolların moralini bir kat daha artırdı. Kazanılan bu zaferlere, bir de Cenova'nın İspanyol kara ve deniz güçlerince başarıyla savunulması ve Hollandalıların Karayipler'deki Puerto Rico Adası'na düzenlediği saldırının püskürtülmesi eklenmişti. Son olarak, İspanyollar, Kasım 1625 tarihinde Cadiz açıklarında beliren, Sir Edward Cecil komutasındaki İngiliz-Hollanda filosunu görünce paniğe kapıldılar ve acele bir şekilde şehre saldırıya karar verdiler. Olivares korkuya kapılsa ve kendisini İspanyol süvarisinin generali ilan etse de, işgalci birliklerin ele geçirebildiği tek şey, kendilerini sarhoş bir kalabalığa dönüştürmekten başka bir işe yaramayan şarap mahzenleri oldu. Cadiz'e düzenlenen çıkarma başarısız olduğu gibi, İngiliz filosu, İspanyol hazine gemilerini yakalamayı da başaramamıştı.

İspanyolların 1625 yılında kazandıkları zaferler üzerine, Lope de Vega “Brezilya Kurtuldu” adlı bir oyun yazdı; Pedro Calderon de la Barca ise İspanyol askerlerinin kahramanlığını yücelttiği ünlü “Breda Kuşatması” oyununu sergiledi. Bu zaferleri ölümsüzleştirmek için, IV. Philip’in isteğiyle, Diego de Velazquez’in “Breda’nın Teslim Oluşu” adlı tablosunun da aralarında bulunduğu pek çok resim yapıldı. Bu tabloda Spinola’nın aç ve perişan haldeki askerleri gayet muntazam görünüyordu; Spinola ise, kendisine anahtarları teslim edecek olan eski düşmanın diz çökmesini engellemek için, at üzerinde değil de, yerde resmedilmişti. Aslında Spinola’nın cömert teslim koşulları Hollanda için hiç de yabancı değildi, çünkü şehirleri taarruzla düşürmek büyük kayıplara yol açıyor ve savaşarak şehre giren askerler şehri yerle bir ediyordu. Velazquez’in İspanyol onurunu resmettiği bu hatırlanmaya değer portresi, eski düşmanlar arasında bile, bir ölçüde de olsa, hâlâ medeniyet ruhunun mevcut olduğunu gösteriyordu.

Zaferlerle dolu 1625 yılının parlak günleri, Olivares’in planlarını finanse edecek para olmadığı için, gerilerde kalmaya başlamıştı. Gerçekten de çeşitli bölgelerdeki ordular için harcanan paranın fazlalığı tam bir karmaşaya yol açmış ve Spinola’nın Hollanda için istediği 70.000 askerlik takviye gönderilememişti. Piet Heyn, 1628 yılında hazine filosunu ele geçirdi ve bu hazineyle askeri projelerinin masraflarını karşıladı. İtalya’da patlak veren Mantuan Savaşı (1628-31), 1630 yılında hayatını kaybeden Spinola’nın bile, ölmeden önce başa çıkamadığı bir felakete dönüşmüştü. Fransa’ya karşı yürütülen savaş (1635-59), 1639’da Hollandalıların İspanyol filosunu yok etmesi ve 1640 yılında Katalonya ve Portekiz’de baş gösteren ayaklanmalar İspanyollara büyük darbeler indirdi. Extremadura ve Kastilya’da konuşlanan İspanyol askerleri, yöre ahalisine, en az Portekizli isyancılar kadar zarar vermişti.

Bu askeri felaketleri korkunç bir salgın, moral düşüklüğü, soylu sınıf arasında görülen sınır tanımaz ahlaksızlık ve halk arasında gittikçe artan dini hoşgörüsüzlük takip etti. Yüzyılın ilk yıllarında veba, sıtma, humma salgını İber Yarımadası’nın büyük bir bölümünü kasıp kavurmuş ve yarım milyon insanın hayatına mal olmuştu. Aynı dönemde kötü hava koşulları ve kötü hasat nedeniyle, kıtlık ve buna bağlı olarak pek çok hastalık baş gösterdi. Yüzyıl ortasına gelindiğinde başlayan yeni bir salgın, bunun Fransız ajanlarının bilinçli olarak başlatıldığı söylentilerinin yayılmasına yol açtı. Madrid’de yerel yöneticiler, tüm Fransızların ve ziyaretçilerin tek tek kaydedilmesi yönündeki kanunu kabul ettiler. Endülüs, Malaga, Valencia ve Cadiz’de salgın yüzünden o kadar çok kişi ölmüştü ki, cesetler yakılmak zorunda kalınmıştı ve rivayete göre, Murcia’da sokaklardaki cesetler köpekler tarafından yenmişti. 1670 ve 1680’lerde Sevilla’da Guadalquivir Nehri’nin kıyısındaki kimi böl-

gelerde büyük can kayıpları nedeniyle yerel milis meclisleri birkaç yıl toplanamamıştı.

Bir milyonun üzerindeki bu can kayıplarına rağmen, ordu görevlileri Hollanda, İtalya, Almanya ve diğer bölgelerde görev yapmaları için gençleri askere almaya hâlâ devam ediyorlardı. Bu askerlerden çok azı, evlerine geri dönebilmişti. James Turner, Anvers'e gittiği sırada, şehri savunmakla görevli askerlerin sokaklarda dilendiğini görünce hayrete düşmüştü. İber Yarımadası'nda bile zorla askere alma, yağma ve talan Katalonya ve Portekiz isyanlarına zemin hazırlamıştı. Yüzyıl sonlarına doğru, İspanya ekonomisi bazı düzelme belirtileri gösterse de, askeri açıdan durum böyle değildi. Sürekli savaşlar ve emperyalist güç gösterileri İspanyol ekonomisini tüketmiş ve sonu gelmez asker ihtiyacı, genç nüfusun tükenmesine ya da askere gitmek istemeyen gençlerin Yeni Dünya'ya göç etmesine yol açmıştı.

İspanya, bu kötü günlerinde bile Avrupa'daki topraklarını tüm gücüyle savunuyordu. Hatta bazı durumlarda İspanya ordusu ve taktikleri zafer de kazanıyordu. Örneğin, Anvers valisi Felipe de Silva komutasındaki bir İspanyol ordusu, 1638 yılında Hollandalılar, Almanlar ve İskoçlardan oluşan 60.000 kişilik bir orduyla Voorme'de karşı karşıya geldi. İspanyollar, birkaç gün süren muharebenin ardından, bir gece hendeği aşarak Hollandalılara saldırdılar. İspanyolların kaybı 300 ölü ve 8.000 yaralıyken, yüzlerce ölü ve –iki albayın da dahil olduğu– 25.000 esir veren Hollanda ordusu dağıldı. Fakat 1643 tarihinde Hollanda'daki Rocroi Savaşı'nda durum değişmiş ve 23.000 Fransız askeri, 27.000 İspanyol askerini bozguna uğratmayı başarmıştı. İspanyollar, süvarilerinin dağılmasının ardından son çare olarak *tercio*'larıyla savunma kareleri oluşturdular. Üç Fransız süvari hücumunu püskürtmeyi başardılar, ne var ki sonuçta savunmaları çöktü ve bir katliam başladı. İspanyolların kaybı 7.000 ölü ve 6.000 esirken, Fransızların kaybı 4.000 ölü ve yaralıydı. Bu zafer kimi tarihçilerin iddia ettiği gibi tayin edici olmasa da, Fransız askeri gücünün doğuşunun kayda değer bir örneğiydi.

Hollanda'da görev yapan komutanlar, sonu gelmez kuşatma, manevra ve muharebeler sayesinde, askeri taktik ve teçhizatlardaki değişimin önemini herkesten önce fark etti. Fitilli tüfeklerin kalitesinde görülen artış, süvari karabinaları ve tabancaların kullanımı gibi etkenler nedeniyle, saf düzeni uygulanmaya ve tüfekçilerin kargıcılara oranı artırılmaya başlandı. Fakat süvariye karşı en iyi savunma silahı hâlâ kargıydı. Tüfekçiler çoğunlukla kılıç taşırdı, fakat yakın savaşın karmaşasında ellerindeki tüfekleri sopa gibi kullanıp savaşta da olurdu. 1640'larda kimi tüfekçiler, bıçaklarının kabzalarını nam-luya sokarak kargı benzeri bir silah yapabileceklerini fark ettiler. Bunu,

1680'lerde icat edilen yuvarlak süngü ve 1690'larda icat edilen ve tüfeğin ateşine engel olmayan soket süngü takip etti. Daha hafif olan çakmaklı tüfekler, süngü takmak için çok daha uygundu ve dolayısıyla 1670'lerden itibaren kargılar kullanımdan kalkmaya başladı. Çakmaklı tüfek 1684'te Avusturyalılar, 1685'te İngilizler ve 1690'da İsveçliler tarafından kullanılmaya başlandı. Kargı on sekizinci yüzyılda artık neredeyse tümüyle tarihe karışmış ve kargının savunma ve saldırıdaki rolü üzerine yapılan tartışmaların yerini, süngünün bu alanlardaki rolü üzerine yapılacak tartışmalar almıştı.

Hollanda'daki savaşlar ve ağırlıklı olarak Bohemya ve Almanya'da cereyan eden Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-48) kendini gösteren yeni askeri teknolojiler ve taktikler, doğrudan ya da dolaylı olarak Kıta Avrupası'ndaki tüm ülkeleri etkiledi. Din, veraset, siyaset, strateji ve ekonomi Avrupa'da sayısız çatışmanın çıkmasına neden oldu. Fakat bir süre sonra çatışmanın neden başladığı unutulur ve elde edilenler sadece açlık, yıkım ve barbarlık olurdu. Yağmacı orduların neden olduğu tifo, veba, dizanteri ve zührevi hastalık salgınları ve kıtlık nüfusu kırıp geçirirdi. Günümüz tarihçileri, o dönemdeki felaketlere dair dönemin propagandacıları tarafından yapılan yorumlar ile gerçekleri ayırt etmek için çabalamaktadır. Ahlaki ve kültürel çöküntünün sayısız örnekleri yaşanmış, hatta açlığın kasıp kavurduğu kimi bölgelerde yamyamlığa bile rastlanmıştı. Savaşlar sırasında kütüphane ve arşivler yok olmuş, nüfusun en üretken kesimi katledilmiş ve endüstri ve ekonomi büyük zarar görmüştü. Çok sayıda muharebe, kuşatma ve unutulmuş binlerce çatışma meydana gelmiş; köyler, kasabalar ve şehirler yerle bir edilmişti. Köylüler, ekin ve hayvanlarını kaybetmiş; siviller, askerlerden nefret etmişti.

Savaş, ilk olarak eski dini ihtilaflar üzerine Bohemya'da patlak verdi ve ardından Danimarka, İsveç ve 1635 yılından sonra Fransa'ya yayıldı. Muharebelerin büyük bir kısmı Alman ve Avusturya toprakları üzerinde yapıldı ve pek çok iç savaş yaşandı; dini çatışma gibi görünen meselenin arkasında, aslında Habsburglarla Bourbonlar arasındaki toprak ihtilafı yatıyordu. Habsburg cephesinde, İspanya ve İspanyol hâkimiyeti altındaki İtalyan ve Hollanda toprakları, Kutsal Roma imparatorunu, orduları ve Ambrosio Spinola, Ramondo Montecuccoli ve Ottavio Piccolomini gibi yetenekli komutanlarıyla destekliyordu. Eski dini ihtilafları bir yana bırakan Kardinal Richelieu idaresindeki Katolik Fransa; Alman Protestan prensleri ve Protestan İsveçlilerle birlikte Kutsal Roma imparatoruna karşı savaşıyordu. Savaşın ilk safhası, 1618'de Protestan Bohemyalıların (Çekler), Prag'da Habsburg imparatorunun iki elçisini camdan atmasıyla başladı. "Pencereden atılma" olarak adlandırılan bu olayın ardından, 15 İspanyol Valon bölüğünün de dahil olduğu Katolik güçler, Protestanları etkisiz hale getirmek için Hollanda'dan yola çıktı.

Spinola, 1620'de çoğunu İtalyanların oluşturduğu 31 bölükle Milano'dan yola çıkarken, diğer birlikler de Napoli ve İspanya'dan gönderildi. İmparatorun komutasındaki piyadelerin neredeyse yarısı İspanyol kökenliydi.

Üç yıl süren sonuçsuz çatışmalar, gerilla saldırıları ve manevralar Kasım 1620 yılında Prag'ın 5 km. batısında yapılan Beyaz Dağ Muharebesi'yle bir sonuca ulaştı. Bohemyalıların ordusu; Avusturyalı, Moravyalı, Silezyalı, Hollandalı ve Macar askerlerden oluşuyor ve Protestan Hollandalılardan ve İngilizlerden mali destek alıyordu. Protestanlar sayıca kalabalık olsa da, Viyana'yı ele geçirebilecek irade ve liderliğe sahip değildi. İmparator ise papadan mali yardım ve İspanyol ve Polonyalılarından takviye asker almıştı. Nihayet, Beyaz Dağ Muharebesi'nde Alman, İspanyol, İtalyan, Valon ve Polonyalı askerlerden oluşan 28.000 kişilik imparatorluk ordusu, 21.000 kişilik Bohemya ordusu ile karşı karşıya geldi.

Her iki taraf muharebeye hazırlanırken, Katolikler Macarların savaş isteğini kırmak için onlara bir baskın düzenlediler ve muharebenin ilk adımını attılar. Protestanlar, piyade ve süvari birliklerini, uzun bir cephe hattı boyunca sırayla yerleştirmişlerdi. Oysa, öğle vakti başlayan ve sadece iki saat süren muharebede sayı üstünlüğüne sahip Katolikler, askerlerini dar bir cephede dizerek daha derinlemesine bir savaş hattı kurmuşlardı. Her iki taraf da, tüfekçi ve kargılılardan oluşan ve hem aralarında hem de arkalarında süvarilerin bulunduğu beş büyük kare oluşturarak ilerlemişti. Bohemya süvarileri, kısa süre uzak mesafeden açılan etkisiz bir top ve tüfek ateşinin ardından, hatları yarıp bir piyade karesini dağıtmayı başardı, fakat derhal yardıma koşan imparatorluk süvarileri piyade karelerini kırtarak durumu düzeltti ve Katolikler ilerlemeye devam etti. Durumun kötüye gittiğinin farkına varan bazı Bohemya alayları cesaretlerini kaybedip geri çekilmeye başlayınca, Bohemya ordusunun kanatları savunmasız kaldı ve bunu fırsat bilen imparatorluk süvarileri, onları takip ederek tüm Bohemya ordusunu dağıtmayı başardı. Birçok açıdan, Beyaz Dağ Savaşı topçu, tüfekçi ve süvari birlikleri tarafından desteklenen kargılı *tercio*'ların başarıyla uyguladığı daha geleneksel tarzda bir taktik savaşa örnekti.

Protestanların yenilmesi ve böylece Katoliklerin hâkimiyet alanının Hollandalıların, Danimarkalıların ve İsveçlilerin ulusal çıkarlarını tehdit edecek şekilde Baltık kıyılarına kadar genişlemesi üzerine, Danimarka kralı 1616 yılında 30.000 kişilik bir orduyla duruma müdahale etti. Fakat Danimarkalıların, Habsburg karşıtı ittifakın desteği olmadan, imparatorluğun iki önemli generali –Tilly kontu Johan Tzerclaes ve Friedland ve Mecklenburg dükü Albrecht von Wallenstein– karşısında pek fazla şansları yoktu. Hollanda'daki İs-

panyol general Spinola ve Nassaulu Maurice gibi, Wallenstein de erken modern dönem ordularının gelişimine büyük katkıda bulunmuştu. Zeki, hırslı ve acımasız bir asker olan Wallenstein'in asıl gücü, komuta yeteneği ve orduların kurulması ve ihtiyaçlarının karşılanması yönündeki girişimciliğiydi. Çok iyi bir general ve taktisyen olmamakla birlikte, bir ordunun teknik ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması ve büyük ordular kurulması konusunda çok başarılıydı. Wallenstein, bunlara ilave olarak çağdaşlarından çok şey öğrenmiş ve İsveç kralı Gustavus Adolphus'un sistemini taklit etmişti.

1618 yılında 3.000 piyadeden oluşan bir piyade alayının komutasına tayin edilen Wallenstein, İspanyol Valonlar gibi imparatorluk birliklerince uygulanan yağma ve talanın uzun vadedeki kötü sonuçlarını fark etmekte gecikmedi. Wallenstein, yağmaya girişip tüm üretimi harap etmek yerine, ele geçirilen şehir ve bölgelerdeki kaynaklardan uygun şekilde istifade edilmesi ve buraların ekonomik potansiyelinin orduyu destekleyecek şekilde düzenlenmesi konusunda ısrarlıydı. Wallenstein, 1621'de tüm Bohemya'daki birliklerin komutasına getirildi ve 1623'te imparator tarafından tuğgeneralliğe terfi ettirildi. Wallenstein, bulunduğu bölgedeki kaynakları kullanıp köylüleri kontrol altında tuttu ve 1625 yılında 21 süvari ve 6 piyade alayından oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu kurdu. Üretken bölgelerdeki mülk sahipleri ve esnaf orduyu destekleyip vergilerini ödedi ve bu sayede gerekli silah, cephane, yiyecek, kışla, üniforma, tıbbi bakım gereçleri, at, araba ve diğer teçhizatlar gibi ihtiyaçları temin etmek mümkün oldu. Daha küçük ölçekli olarak, pek çok askeri kontrat sahibi de, farklı gruplara destek vermek için askeri birlikler kurup komuta etti.

Wallenstein'den önce, Spinola ve diğer komutanlar, 30.000 kişilik bir ordunun, lojistik ve ikamet sorunu açısından maksimum sınır olduğunu düşünüyorlardı, fakat Wallenstein, 1627'de Bohemya ve Silezya'daki imalathanelerce desteklenen 100.000 kişilik bir ordu kurarak onların iddialarını boşa çıkardı. Hiçbir Avrupalı kral ya da komutan böylesine büyük bir orduya komuta etmemişti. Artık hanedanın prensleriyle eşit güce kavuşmuş olan Wallenstein, kendisini ortadan kaldırmak isteyen iç ve dış düşmanlarla mücadele etmek zorundaydı. Gücünün zirvesinde olan Wallenstein, Jutland'a girdi ve Mecklenburg ve Pomerania'yı işgal ederek İspanyol dükü Olivares'in, İspanya, Hollanda, Hansa şehirleri ve Polonya'yı bir araya getirecek askeri ve ticari bir ittifak kurma hayallerini yeniden canlandırdı. İmparator, Wallenstein'i, İmparatorluk Armadası'nın komutanlığına ve Atlantik ve Baltık denizleri amiralliğine terfi ettirerek ödüllendirdi. Danimarkalılar 1629'da barış koşullarını kabul edip savaştan çekilince, İsveçliler ve Hollandalılar Baltık Denizi'ndeki tekellerinin tehlikede olduğunu gördüler. Bu noktada Fran-

sa; Polonya ve İsveç arasındaki barış görüşmelerinde arabulucu rolü üstlendi ve Gustavus Adolphus'un, imparatorluğa karşı savaşa girebilmesinin yolunu açtı. Bu gelişmeler yaşanırken, 1634 yılında imparatora karşı ihanetle suçlanan Wallenstein, yatak odasına giren suikastçılar tarafından öldürüldü; pek çok silah arkadaşı da, verilen bir ziyafet sırasında kiralanan asker-suikastçılar tarafından katledildi.

Gustavus Adolphus'un, 13.000 kişilik bir orduyla Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle birlikte, Otuz yıl Savaşları'nın ikinci safhası başladı. Protestan davasının ateşli bir savunucusu olan Gustavus'un, bu kararı almasının diğer bir nedeni de, Habsburgların saldırgan politikasının, Baltık'taki İsveç çıkarlarını tehlikeye atmasıydı. Genelde modern savaşın babası olarak anılan Gustavus, Sezar ve Vegetius'un eserlerini titizlikle incelemiş ve Nassaulu Maurice ve diğer çağdaşlarının örgütlenme reformlarını çok iyi kavramıştı. Gustavus'un meydan savaşı taktikleri ve silahların etkin olarak kullanımı konusundaki yeteneği eşsizdi. Komutan olarak genelde öncülere komuta ederdi; bu nedenle, Lehler ve Ruslarla yaptığı savaşlarda kalça ve omzundan yaralanmıştı. Reformları, silahtan taktiğe, hizmetten eğitim ve doktrine kadar, askeri sanatların tümünü kapsıyordu. İsveç ordusunda uygulanan yeniliklerin büyük bir bölümü diğer ülkelerde gerçekleştirilenlerin devamı olsa da, Gustavus Adolphus, askere alma sistemine dayalı ilk ulusal orduyu kurmuş ve yurt savunması için düzenli ordu ile milis kuvvetler arasında işbirliği yapılmasını sağlamıştı. Bu süreçte İsveç kralı, küçük ama homojen bir nüfusa sahip olduğu için avantajlıydı. Diğer ordular ise, sayısız milletten gelen paralı askerlerden oluşan heterojen kalabalıklardı.

İsveçliler, sayı eksikliğini telafi etmek için paralı asker kullansalar da, diğer ordulardan farklı olarak, savaş yeteneklerini artıran ulusal kimliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardı ve bu açıdan bir ölçüde on altıncı yüzyıldaki İspanyol askerlerini andırıyorlardı. Fakat İsveç'in, Almanların devasa ordularıyla başa çıkabilmek için paralı asker kiralamaktan başka şansı yoktu. 1631'deki Breitenfeld Savaşı'nda Gustavus'un ordusundaki askerlerin sadece yarısı İsveçli'ydi. İsveçli komutanlar, ordunun savaş yeteneğini körelttiğini düşündükleri kamp takipçilerinin –kumarbazlar, fahişeler ve askerlerin aileleri gibi– sayısını olabildiğince azaltmaya çalıştılar.

Gustavus, taktiksel olarak Nassaulu Maurice'in izinden gitmiş ve imparatorluğun hantal piyade *tercio*'ları yerine, saf düzenini kullanmıştı. Ayrıca, tüfekçi sayısını artırmış, saf sayısını da ondan altıya indirmişti. İsveçliler, eski arkebüzleri, ucu çatalı bir sopaya dayanarak ateşlenen yeni tüfeklerle değiştirdiler. Daha sona bu tüfeklerin daha hafif modellerinin yapılmasıyla bir-

likte, tüfeğin ateşlenmek için çatallı bir sopaya dayandırılması zorunluluğu ortadan kalktı. Gustavus, atış hızını artırmak için, içerisinde barut ve kurşun bulunan kâğıt kartuşlar kullanılmasını sağladı. Asker, bu kartuşu yırtıp içindeki barutun bir kısmını ateşleme barutu olarak horozun önündeki bölüme koyuyor, kalanı da namluya döküp harbiyle sıkıştırıyordu. Bu sistem sayesinde, barutun az ya da çok kullanılması sorunu da ortadan kalkmış oluyordu. Her tüfekçi, kullanıma hazır 10-15 kartuşun bulunduğu, göğsünü çevreleyen bir cephaneye kuşağı ya da kemer taşırdı.

İsveçli tüfekçilere, muharebe esnasında binicilere değil de, atlara nişan almaları söylenmişti, çünkü at vurulunca yere düşen binici, ya atın altında kalacak ya da hücum etmekte olan kendi arkadaşları tarafından ezilecekti. Tüfekçiler, biniciyi vurmaya başladıklarında ise, mermileri onun göğüs zırhını delmese de, yarattığı şok biniciyi yere düşürüp savaş dışı etmeye yetecekti. Gustavus da, ateş gücüne verdiği öneme rağmen, süvariye karşı asıl savunma silahının kargı olduğunu düşünüyor ve kimi komutanları karşı çıksa da, kargıyı, düşmanı savaş alanından sürüp savaşın sonucunu tayin edebilecek bir silah olarak görüyordu. Fakat İsveçli kargılı askerler, düşmanları gibi ağır zırhla donanmamıştı ve çoğu, sadece metal bir miğfer taşıyordu. Söylendiğine göre, Gustavus'un kendisi, eski yaralarıyla dalga geçmek için zırh kullanmayı bırakmıştı. İsveçli askerler, imparatorluk birliklerinin cafcaflı kıyafetlerinden farklı olarak, ev dokuması kumaştan yapılmış, mavi ya da gri sade üniformalar giyerlerdi; öte yandan, iyi disiplinli İsveç askerlerinin morali yüksek ve davaları ortaktı. Güçlü dini duygulara da sahip olan bu ordu, Almanya'yla giriştiği savaşın ilk yıllarında gerçekten de yenilmesi zor bir rakipti.

Gustavus, yaptığı reformlarla, düşman piyade karelerine ya da kargılılarca savunulan yoğun saflara yapılacak saldırılar için yeni taktikler geliştirmeye çalıştı. İsveç piyadeleri, düşman üzerine sürekli ateş edilebilmesini sağlayacak tarzda ve yayılım ateşi açacak şekilde eğitilmişti. Altı saftan oluşan tüfekçilerin ön safı, düşman hücumunu karşılamak için diz çökmüş olarak hep birden ateş eder; böylece düşmana yıkıcı bir darbe indirmiş olurdu. Gustavus, düşman birlikleri bu yayılım ateşiyle sarsılınca, onları dağıtmak için derhal kargılıları ve süvarileri gönderirdi. İsveç süvarisi, *caracole* taktiklerini uygulayıp tabancayla ateş etmek yerine, Polonyalılar gibi, düşman saflarına yalınkılıç dalarak hız ve şok avantajından yararlanırdı. Ağır süvari (dragoon), bu saldırılara esneklik getirebilmek için, hem tüfekli piyade hem de kılıç ve mızrakla hücum düzenleyebilecek süvari olarak eğitilmişti.

İsveç reformlarında düşman hatlarını yarmak için kullanılacak son öğe topçuydu. Topçuluk konusunda uzman olan Gustavus, ağır topların kalibresi-

ni azaltarak onları 24, 12 ve 6 poundluk toplar haline getirdi. Bu topları daha kolay taşınır hale getirebilmek için, daha hafif top kundakları kullandı, namluları kısalttı ve inceltti. Bu değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için, tasarım, döküm ve metalurji alanında yenilikler yapılması zorunluydu. İsveç'te yaşayan yabancı uzmanlar, bir yandan bu konular üzerinde çalışırken, diğer yandan da kullanılan barutun kalitesini artırmak için uğraşıyorlardı. Gustavus, bu reformlara ek olarak, hafif, seri ateşli 3 poundluk alay toplarının bir at ya da iki üç asker tarafından çekilebildiğini fark etti. Deriyle kaplanmış bu toplar çok rahat taşınıyordu, fakat çabuk ısındıkları için, onların yerine her piyade alayına iki ya da üç hafif bronz top tahsis edildi. Hafif sahra topları, piyade ve süvariye doğrudan destekleyecek şekilde kullanılıyordu. O tarihe kadar ayrı bir birim olarak kullanılan topçu, ilk kez ordunun bir parçası olarak hizmet vermeye başlamıştı.

Gustavus, Pomeranya sahillerine çıktıktan sonraki 15 ayı, sahilde tutunabilmek için savunma mevzileri inşa ederek ve müttefik arayarak geçirdi. Kimi Protestanlar Gustavus'a katılırken, Kardinal Richelieu'nün gönderdiği para sayesinde paralı askerler kiralandı. Güneydeki Magdeburg şehri Protestanlara katılmak için imparatora karşı ayaklandığında bile, Gustavus henüz onlara yardıma gidebilecek kadar kuvvet toplayamamıştı. Sonuçta, Kont Tilly'nin birlikleri, şehri yağmalayıp yaktı. Maaşını alamayan Katolik askerler, önlere çıkan her yeri yağmalamış ve 20.000 kadar sivilin ölümüne neden olmuşlardı. Sonuçta, Elbe Nehri'nde haftalarca parçalanmış cesetler yüzmişti. Bu vahşet, tüm Protestanların nefretini artırmış ve Hollandalıların, Gustavus'a para yardımı yapıp Katolik Hollanda'ya saldırmasına neden olmuştu. İsveçliler, savunma mevzilerini güçlendirip Burgundiyalı ve Sakson müttefiklerinden gerekli takviyeyi alana kadar savaştan uzak durmaya büyük özen göstermişlerdi. Karşı tarafta ise, Kont Tilly, Mantua Düklüğü üzerinde Fransızlarla savaşı sürdürmek üzere, İtalya'dan gelecek takviyeyi beklemekteydi.

Eski *tercio* sistemi ile Gustavus Adolphus'un ateş gücü ve şok taktiklerini önplana çıkaran yeni sisteminin karşı karşıya geldiği üç muharebe vardır: Breitenfeld Muharebesi, 17 Eylül 1631; Lützen Muharebesi, 16 Kasım 1632; ve Nördlingen Muharebesi, 6 Eylül 1634. İsveç-Sakson ordusu, Breitenfeld'de büyük bir zafer kazandı; bu muharebe, 1643'teki Rocroi Muharebesi'yle birlikte, ateş gücü ve yeni taktiklerin yükselişini ve yoğun piyade karelerinin gerileyişini simgeler. İsveçliler, Lützen'de de Wallenstein'i yenmeyi başarmışlardı, fakat bu kez taktikten ziyade, şans onlara yardımcı olmuştu. Wallenstein, Breitenfeld'den kısa bir süre sonra taktik değiştirip İsveçliler gibi hafif sahra topları kullanmaya başladı. Bu savaşta imparatorluk ordusu-

nun kaybı 12.000 ölü, yaralı ve esirdi; İsveçlilerin kaybı ise yaklaşık 10.000 askerd. Kont Gottfried Papenheim savaşta ağır yaralandığı için, muharebe imparatorluğa pahalıya mal olmuştu. İsveç tarafındaysa, her zamanki gibi muhafızlarından ayrılıp ön saflardaki çatışmalara katılan Gustavus Adolphus'un hayatını kaybetmesi, telafi edilemez bir kayıptı. Gustavus'un deri yeleği, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Viyana'da savaş ganimeti olarak saklanmış, ardından sergilenmesi için Stockholm'deki Nordic Museum'a gönderilmişti. İsveç ordusunun durumu hiç de iyi değildi.

Gustavus Adolphus'un öğrettiği teknik ve taktik ilerlemeler, Nördlingen Muharebesi sırasında, 25.000 İsveç askerinin 40.000 imparatorluk askeriyile başa çıkabilmesi için yeterli olmamıştı. 10.000-12.000 İsveçli ve müttefik asker öldürülmüş ve aralarında Mareşal Gustav Horn'un da bulunduğu 4.000 asker esir düşmüştü. Almanya'daki Protestanlar garnizonlara çok sayıda kuvvet ayırdıkları için, ellerinde meydan muharebesi için yeterli sayıda asker kalmamıştı. Yine de, İsveçliler 1636'da Wittstock'ta ve 1645'te Jankov'da zaferler kazanmış ve geçen süre içerisinde dost düşman herkes, Gustavus'un taktiklerini öğrenip taklit etmeye başlamıştı.

Örnekolay İncelemesi: Breitenfeld Muharebesi

Breitenfeld Muharebesi'nde Gustavus, kurmay subayı Mareşal Johan Banner'le birlikte 42.000 askerlik bir orduya komuta ederken (24.000 İsveçli ve 18.000 Sakson ve müttefik asker); rakibi Kont Tilly, 35.000 askerden oluşan imparatorluk ordusunu yönetiyordu. İsveçlilerin hem piyade hem de süvari sayısı daha fazlaydı; ayrıca, Tilly'nin sahip olduğu 26 topa karşılık, Gustavus'un elinde 75 top bulunuyordu. İki ordu Breitenfeld köyü yakınlarında karşı karşıya geldiğinde, İsveç birlikleri açık arazide avantajlı bir şekilde mevzilenmiş olan imparatorluk birliklerine doğru düzen içerisinde ilerlemeye başladı. Çalınan marşlar, top ateşi ve uzak mesafeden yapılan çatışmaların ardından, iki ordu tüm gücüyle muharebeye girişti. Tilly, kargılıları kare, tüfekçileri ise *tercio* düzeninde geleneksel şekilde dizmiş ve sağ-sol kanatlara süvariler yerleştirmişti. Düşmanı yaklaştırmaya başlayınca, piyadesini de derin bir saf halinde düzene soktu. İsveç-Sakson ordusu, Tilly'nin kuvvetleri kadar derin bir saf oluşturmadıkları için, birlikleri sağdan ve soldan düşmanın savaş hattını aşmıştı. Gustavus, kargılı birliklerin arasına topçu ve tüfekçilerini yerleştirmişti. Her iki taraf da, 4-5 km. uzunluğundaki bir cephe hattı boyunca, piyade merkezde, süvariler ise kanatlarda yer alacak şekilde dizilmişti.

Düşmanı daha kalabalık olsa da, Tilly, askerlerinin deneyimine güveniyordu –özellikle Sakson rakiplerinin büyük bir kısmı deneyimsiz acemilerden oluşuyordu. Savaş, Kont Gottfried Pappenheim'in meşhur kara süvarilerinin (*cuirassier*) emir verilmeden İsveçlilerin merkez ve sağ kanadına düzenlediği *caracole* hücumuyla başladı. İsveç piyade ve süvarisi, *cuirassier*'ler yaklaşıp kadar bekleyip ardından yayılım ateşi açmış ve bunu, hafif sahara topraklarının ateşi ve İsveç süvarisinin hücumu izlemişti. Yılmayan Pappenheim, yedi kez hücum tazelemiş ve sonunda verdiği ağır kayıplar nedeniyle geri çekilmişti.

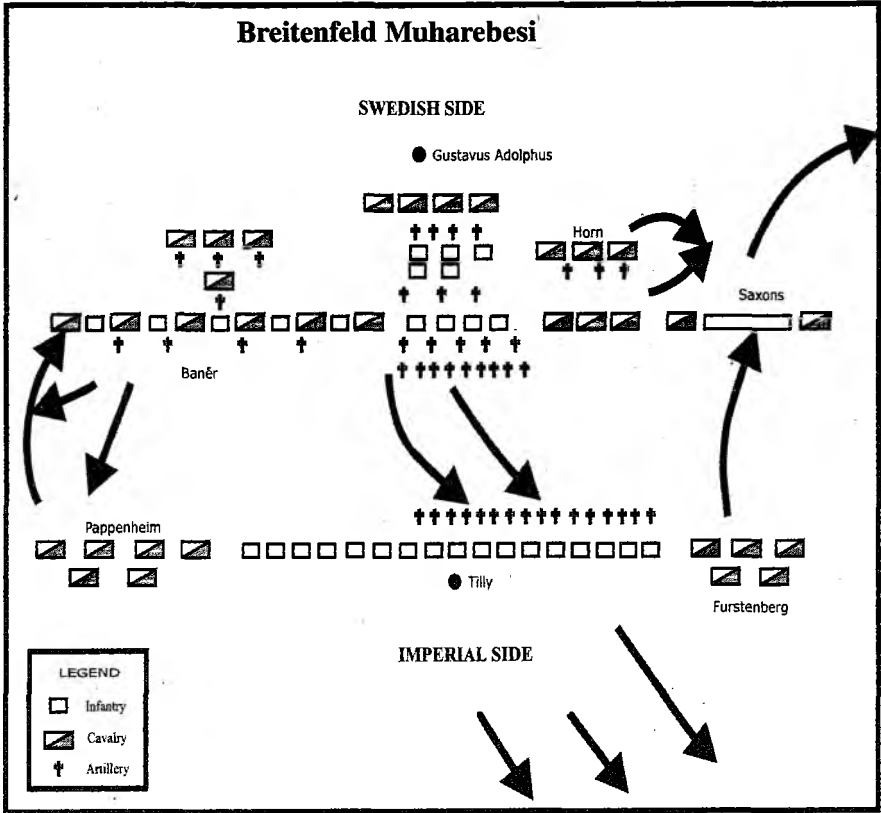
İmparatorluğun sol kanadında bu çatışmalar sürerken, asıl piyade hattı, saflarda geçici gedikler açan karşılıklı top ateşinin dışında henüz muharebeye dahil olmamıştı. İsveç-Sakson ordusu daha fazla topa sahip olduğu için, Tilly, kendi sağ kanadını, karşısındaki acemi Saksonları kuşatması için göndermeye karar verdi. Merkezden ilerleyen ve kanatları süvarilerce korunan dört ağır piyade birliği Saksonları savaş alanından sürünce, İsveçlilerin sol kanadı bir anda savunmasız kaldı. Saksonların çekilmesiyle birlikte, sayı üstünlüğü imparatorluk tarafına geçmişti. Bu saldırıya karşılık olarak, o mıntıkanın komutanı Gustav Horn, Saksonları dağıttıktan sonra tekrar organize olan dört imparatorluk piyade birliğini durdurması için hemen ihtiyat birliklerini cepheye sürdü. İsveçliler, top ve tüfek ateşi ve süvari karşı saldırıları sayesinde, burada da imparatorluk süvarilerini püskürtmeyi başardı. Savaş alanının toz ve dumanı içerisinde, bir de süvari desteğinden mahrum kalan piyade birliklerinin birbirleriyle iletişimi kesildi; bu nedenle, her iki taraftan saldırıya uğradıklarında, birbirlerini gerektiği gibi destekleyemediler. Top ve tüfek ateşinin, yanaşık düzendeki piyade üzerindeki etkisi yıkıcı olmuş ve ağır yaralanan Tilly, İsveçlilere esir düşmekten son anda kurtulmuştu.

Kesin rakamlar bilinmese de, Breitenfeld Muharebesi'nde imparatorluk ordusu savaş alanında 7.600 ölü ve 14.000 yaralı bırakmış; geri kalanlar ise, kaçmaya çalışırken, İsveç süvarileri ve yaşadıklarının intikamını almaya çalışan köylülerce katledilmişti. Âdet olduğu üzere, esir edilen 9.000 imparatorluk askeri de İsveç ordusuna katılmış ve ordunun mevcudunu artırmıştı. İsveç ve Saksonların kaybı ise 2.100 ölü ve yaralıydı. Bu zafer manevra, ateş gücü, saf düzeni, şok ve farklı askeri birimler arasındaki işbirliğinin sağladığı hareket kabiliyeti ve esnekliğin ürünüydü. İspanyol *tercio*'larının kâğıt üzerindeki üstünlüğünün artık savaş alanlarında bir ağırlığı kalmamıştı. Diğer yandan, savaşın sonucunu hâlâ büyük ölçüde komuta kararları ve savaş alanındaki yoğun duman etkiliyor ve geleneksel savaş taktikleriyle de başarılı olmak mümkün oluyordu. Henüz muharebeye dahil olmamış imparatorluk alaylarının İsveç topçusu tarafından dağıtılması, gelecekte topçunun üstlene-

ceği rolün büyüklüğünü bir kez daha göstermişti. Muharebelerde düşmanın topçu bataryalarına süvariyle saldırmak ya da karşı topçu ateşi açmak zorunlu hale gelmişti. Yoğun ateş altında kalan topçu ise sarsılır, donakalır ve kayıp verdiğinde kaçardı.

Otuz Yıl Savaşları 1648 yılında Westphalia Barışı'yla sona erdiğinde, tüm ülkeler tükenmişti. Çok sayıda askeri reform; lojistik sorunlar, kuşatmalar, kale ve şehirleri savunmak için birlik ayrılması ve kuvvetler arasındaki ilişkilerde görülen kopukluklar nedeniyle hayata geçirilememişti. Ordular, Alman topraklarında sivilleri katletmiş, eyaletleri yağmalamış ve maaşları ödenmediği zaman isyan etmişti. Kimi askeri birlikler, haydut çetelerine dönüşüp devletle ilişkilerini tümüyle kesmişti. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde, İspanya'nın iç savaş, Habsburgları destekleme çabası, Hollanda ve Fransa'yla süregelen savaşlar yüzünden uğradığı kayıplar telafi edilemez boyutlara ulaşmıştı. İspanya, bir imparatorluğun kendi ağırlığı altında ezilmesine mükemmel bir örnekti. Fransa'da Richelieu'nün ölümüyle baş gösteren savaş karşıtlığı ve iç çekişmeler, 1643 yılında Rocroi'de kazanılan zaferin sağladığı iyimser havayı silip götürmüştü. İsveçliler, savaşın yüksek maliyetinden ve köy ve kasabalarda askere alınacak genç kalmamasından yakınıyorlardı. Artık hiçbir tarafta büyük zaferler kazanacak hal kalmamıştı ve herkes barış istiyordu. İngilizler, 1642 yılında patlak veren iç savaş nedeniyle, savaşın korkunç yüzüne kendi topraklarında da tanık olmuşlardı. Cromwell'in profesyonel Yeni Model Ordusu'nun kurulmasıyla -6.000 süvari, 1.000 dragoon ve 14.000 piyadeden oluşan 21.000 asker- birlikte, Gustavus Adolphus'un reformları da artık kök salmaya başlamıştı. Hem Kralcılar hem de Yuvarlak Kafalılar (Round Heads), Kıta Avrupası'nda savaşan ve İspanyol, Fransız, İsveç ve imparatorluk savaş taktiklerine aşina askerleri kiralamışlardı.

Habsburglar, on yedinci yüzyılın ortalarında, askeri alandaki liderliklerini, Bourbon hanedanının iktidara gelmesiyle birlikte Fransa'ya kaptırdılar. 20 milyondan fazla nüfusuyla, güçlü bir ordu ve donanma kurup destekleyebilecek bir ekonomik potansiyele sahip Fransa, askeri bir süper güç olma yolunda ilerliyordu. Fransa, sonu gelmez iç çatışmalar, kral ve soylular arasındaki mücadeleler ve Fronde İç Savaşı (1648-53) nedeniyle, o ana dek hiçbir zaman gerçek gücünü gösterememişti. Fransa, aralarında gelecekteki Conde prensi Henri de Bourbon (1621-86) ve Henri de la Tour d'Auvergne (Viscomte de Turenne) (1611-75) gibi askerlerin de bulunduğu dönemin en iyi komutanlarını yetiştirmişti. Conde'nin, Rocroi'de süvari komutanı olarak gösterdiği yararlılık, kararlılık ve cesaret, onun askeri birimlerin kombine

Harita 8: Breitenfeld Muharebesi, 17 Eylül 1631

kullanımı alanında Gustavus'un yolundan gittiğini göstermişti. Turenne ise, 1630'lu yıllarda Almanya'daki Fransız ordularında görev yapmış ve burada iyi bir komutan olmanın gereklerini öğrenmişti. Almanya'da genç bir subay olan Turenne, askerlerini, ailesinden kalan mallarını satarak beslemiş ve lojistik alanında ün kazanmıştı.

Fronde çatışmaları sırasında, Conde, Fransız başbakanı Kardinal Mazarin'in politikalarına karşı asilerin yanında yer alırken; Turenne, devlete hizmet etmeye devam etti. Bu iki komutan isyanlar sırasında karşı karşıya geldi ve sonunda, 1658 yılında Manş kıyısında yapılan Kum Tepeleri (Dunes) Meydan Savaşı'nda kazanan Turenne oldu. Conde, bu tarihlerde geçici bir süre taraf değiştirerek Hollanda'daki İspanyol ordusuna katılmıştı. Büyük bir orduya komuta etmekte olan Turenne, tüm Hollanda'yı ezip geçmeye hazırlanırken, 1659 yılında İspanya ile Pyrenees Barışı imzalandı. Bu anlaşma,

Westphalia ile birlikte, Fransa'nın askeri üstünlüğünün belgesi haline geldi.

Fransa, asi eyaletleri ele geçirdikten, kibirli aristokratlara ve görevini kötüye kullanan idarecilere boyun eğdirdikten ve ekonomiyi kontrol altına almayı başardıktan sonra, ileride Avrupa'da hâkim olmak ve dünya hâkimiyeti kurmak için İngiltere, Hollanda ve İspanya'yla mücadele edecek bir güç haline geldi. Fransa'nın bu yükselişinin nedeni, ordusu ve bu ordunun, on altıncı yüzyılda önce İspanya tarafından başlatılan ve ardından Nassaulu Maurice, Kont Wallenstein, Gustavus Adolphus ve diğer askeri reformcular tarafından devam ettirilen, strateji, taktik ve maliyeden oluşan karmaşık askeri sistemi uygulamasıydı. Bu, devrimci değil, evrimci bir süreçti. Yine de, ancak az sayıdaki gözlemci, 1661 yılında tahta çıkan XIV. Louis'nin (1643-1715), ileride çağının harikası olacak bir ordunun temelini atabileceğini öngörebilmişti. Ordunun etkinlik kurabilmesi için, Hollanda, İsveç ve İngiliz Parlamento ordularının yanlış davranışlarının –sivillere saldırılar, yağma, karaborsa, haraca kesme, isyan ve benzeri sayısız suç– sona erdirilmesi gerekliydi. Üstelik, devletlerin, kendilerine bağlı orduların mevcudunu artırıp dengelemeye çalıştıkları bir dönemde, hastalık ve firarlar nedeniyle yaşanan yüksek kayıplara da dur denilmesi gerekiyordu.

Fransa'da XIV. Louis, askeri reformları gerçekleştirebilecek yegâne güç olan devleti merkezi hale getirdi. Frande kaosundan alınan dersler, kral ve savaş bakanlığındaki bürokratların –Michel le Tellier (1643-66) ve ardından oğlu Michel le Tellier (Marquis de Louvois)– aklını başına getirmeye yetmişti. Çalışmaları tamamlanmamış olsa da, bu görevliler, soyluları bürokratik sisteme dahil etmeyi ve büyük ordular kurup bu orduları stratejik hedefleri ele geçirebilecek bölgelere taşımayı ve orada tutmayı mümkün kılacak merkezi bir yapı kurmayı başarmışlardı. Louvois'nin bakanlığı döneminde, bürokratik yapı tam anlamıyla şekillenmişti. 1680 yılına kadar, her birinde bir *chef de bureau* ve çok sayıda çalışanın bulunduğu beş ayrı büro kuruldu.

Etkili ve merkezi bir sivil idarenin oluşturulması, asker toplamakla görevli yoz mukavelecilerin etkisini sona erdirmişti. Örneğin, İspanya'da yüzbaşı ve albaylar, buldukları eyaletten kişileri askere alabilirlerdi. Özel mukaveleciler olarak askerlerini savaş alanına taşımadan önce, silah, cephane ve kıyafet satın alırlardı. Görev yerine gelindiğinde, diğer mukaveleciler askerlere olabilecek en kötü tayını ve hizmeti sunar; bunu da, yöre halkı karşılamak zorunda kalırdı. Fransa'da Richelieu döneminde, *Intendants d'armees* adı verilen görevliler, askeri mukavelecilerin işleriyle ilgilenirdi. Eyalet valileri, buldukları bölgede devleti temsil eder ve hukuki ve askerin lojistiğiyle ilgilenecek kişileri atama yetkisini ellerinde bulundururlardı.

Louvois'nin döneminde devlet, mukaveleciler ve diğer görevlilerin yetki alanlarına el koymaya başladı. Askerin lojistik ihtiyacının karşılanması sorumluluğunu devlet üstlendi ve askeri ve stratejik ihtiyaçların karşılanması için yeni yollar inşa edildi –özellikle XIV. Louis, sınırları genişletmek için bir dizi savaşa giriştiği sırada. Önceleri zaman zaman kullanılan üniforma, devletin, kendi askerlerini giydirmeyi görev olarak kabul etmesinin ardından kural haline geldi. Valiler, garnizonları dolaşarak mali kayıtları, kışlayı, hastaneyi ve askerlerin görev yerlerinde olup olmadıklarını kontrol etmeye başladı. Fransızlar, 1675 yılında İspanyol modelini örnek alarak kendi terfi sistemlerini geliştirdiler ve *Ordre du Tableau*'da tüm rütbelerin görev ve sorumluklarını açıkça belirlediler. Kıdem, önemli bir özellik olduğundan, subayların kayıtları titizlikle tutulur ve muhafaza edilirdi. Kışlaların inşa edilmesiyle birlikte, askerler ile sivil halk arasındaki ilişkiler asgariye indirilmiş ve en azından teorik olarak, yeni asker modelinin yaratılacağı disiplinli bir atmosfer oluşturulmuştu. Savaş gazileri –özellikle sakat olanlar– için 1670 yılında *Hôtel des Invalides* adında bir hastane kurulmuş ve böylece bu kişilerin, sokaklarda birer suçluya dönüşmesi önlenmişti.

Fransız ordusu, tüm bu reformlar sayesinde daha kalıcı ve istikrarlı hale geldi. İşgal rotaları üzerinde inşa edilmiş kalelerde yeterli sayıda askerin görev yapması ve ordunun saf düzeninde savaşıcak şekilde eğitilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktandı. Subay ve astsubaylar, kendi birliklerini, yayılım ateşi açabilmek için zorunlu olacak şekilde, yani grup moralini ve disiplinini artıracak tarzda eğitiyorlardı. Ordu müfettişi olarak atanan Jean Martinet, uyguladığı katı disiplin ve geçit töreni eğitimleri nedeniyle, kısa sürede tüm askerlerin nefretini kazanmıştı; bu nedenle, ismi, kurallara körü körüne bağlı insanları tanımlamak üzere ebediyen kullanılacaktı. Bu tarihte üretilen fitilli tüfeklerin ateşlenmesi için artık çatal ayaklara ihtiyaç yoktu. On yedinci yüzyılda gerçekleşen diğer teknolojik gelişmeler de, reformları bir kat daha güçlendirmişti. Ateşleme barutunu harekete geçirmek için horoza küçük bir çakmak taşının yerleştirildiği çakmaklı tüfeklerin icadıyla birlikte, fitilli tüfeklerin yol açtığı pek çok sorun da ortadan kalktı. 1680 ve 90'lı yıllarda pek çok ordu tarafından kullanılmaya başlanan çakmaklı tüfek, tüfeğin doldurulması için gereken süreyi azaltmış, atım hızını ise artırmıştı. 1640'lardan itibaren fitilli tüfekle birlikte kullanılan çakmaklı tüfeğe, daha sonra süngü de takılmaya başlandı. 1680 ve 1690'larda kullanılan halka ve soketli süngüler, namlunun üzerine takıldığından, süngü takılı iken de ateş etmek mümkün oluyordu. Fitilli tüfeğin ateşli bir savunucusu olan Fransız mühendis Sebastien Le Prestre de Vauban (1633-1707), 1660'larda kullanışlı süngüler tasarlamakla meşguldü. Bu gelişmeler sayesinde, tüm askerler ateşli silah kullanabilir hale geldi ve kargı, geçit törenleri haricinde ortadan kalktı. Tüm bu gelişmele-

rin gerçek etkisi ise, kendisini on sekizinci yüzyılda göstermeye başlayacaktı.

Fransa'nın, on yedinci yüzyılın sonlarında İspanya, Hollanda Cumhuriyeti ve diğer müttefiklere karşı yürüttüğü, üstünlük kurma savaşı, askeri reformun ötesinde şeyler de gerektiriyordu. Louvois düzenli ve etkin bir ordu kurmaya çalışırken; Maliye Bakanı Jean-Baptiste Colbert de, Fransız ekonomisini geliştiriyor ve deniz aşırı topraklarda söz sahibi olabilmek için ticaret, sanayi ve donanmanın güçlendirilmesi, böylece de mali güvenliğin sağlanması gerektiğini düşünüyordu. Merkantilist politikalarla birlikte başlayan Fransız yayılmacılığı, XIV. Louis'nin, toprak ve nispeten zayıf komşularının kaynaklarını ele geçirme hırsıyla doruk noktasına ulaşmıştı. 1690'lara gelindiğinde, İspanya'ya karşı Fransa'yı desteklemiş olan müttefikler, bu sefer de Fransızları durdurmak için bir araya geldiler. Augsburg Birliği Savaşları ya da Büyük İttifak Savaşları olarak da bilinen Dokuz Yıl Savaşları; İngiltere, Hollanda, Avusturya, İspanya, Savoy, İsveç ve Alman şehir devletlerini bir araya getirmişti. Böylesine güçlü bir koalisyonla savaşmak zorunda kalan Fransa ordusunun mevcudu bu tarihte 400.000'e kadar yükselmişti.

Fransa'nın hedefi Hollanda, Lüksemburg, Alsace, Palatinate, Franche-Comte ve Kuzey İtalya'ydı. Hollanda, bu zengin bölgeyi ele geçirmeyi aklına koymuş olan Fransızlar yüzünden, bir kez daha savaş alanı haline gelmişti. Bu savaşlar, güçlü şehirler ve yeni sınır kaleleri nedeniyle, meydan savaşından ziyade, kuşatma ve küçük çatışmalar şeklinde devam ediyordu; meydana gelen muharebeler de, çoğunlukla kuşatmaları sona erdirmeyi amaçlıyordu. Vauban, kısa süren Devolution Savaşı'nda (1667-8), Hollanda'da gösterdiği başarılar sonucunda askeri mühendislik konusundaki yeteneğini ispatlamıştı. Vauban, kuşatma alanındaki yeteneklerinin yanı sıra, kale tasarımı konusunda da uzmandı ve savaşlar sırasında XIV. Louis'yi, sınırda hem saldırıları durduracak hem de düzenlenecek saldırılar için üs görevi görecek bir dizi modern kale yapmaya ikna etmeyi başarmıştı.

Vauban'ın kalelere taarruz etmek için geliştirdiği muhteşem sistem, 1673'teki Maastricht ve 1684'teki Luxemburg kuşatmalarından sonra son şeklini aldı. Onun yenilikleri, aslında Otuz Yıl Savaşları sırasında İspanyollar ve Hollandalılar tarafından kullanılan tekniklerin bir araya getirilmesinden ibaretti. Kuşatmayı düzenleyecek taraf, işe düşmanın atış menzili dışına, gerekli sayıda asker, istihkâmcı ve kuşatma silahı yerleştirerek başlardı. İstihkâmcılar düşman kalesine doğru derin bir siper kazmaya başlardı; bir noktaya gelindiğinde, bu ana siperle paralel olacak şekilde uygun açılarda diğer siperler kazılır ve düşman surlarının saldırılacak bölümüne yaklaşıldı. "İlk

paralel” olarak adlandırılan bu ilk siper; asker, teçhizat ve top bataryaları için bir üs vazifesi görürdü. Vauban, düşman toplarını susturmak için onlara doğrudan ateş etmenin dışında, ağır top ve howitzerleri, düşman surlarını aşip arkasını vuracak şekilde dik açıyla ateşlerdi. İlk paralel siperden zikzak şeklinde siper kazılarak surlara doğru ilerlemeye devam edilir, ardından bir ikinci paralel siper ve en sonunda da tabanca menziline kadar yaklaşmış olan üçüncü bir paralel siper inşa edilirdi. Bu noktaya gelince, kale muhafızlarına ateş etmeye ve el bombası atmaya müsait barikatlar inşa edilirdi. Düşman surlarını yıkmak için, kimi zaman ikinci paraleldeki siperlere ağır toplar yerleştirilir, bazen de surların altında lağım patlatılırdı.

Savaşların gittikçe modernleştiği bir dönemde, kuşatılan kale veya şehrin komutanı düşmanıyla görüşür ve eğer durumunu ümitsiz görüyorsa, teslim şartlarını konuşurdu. Surlara doğrudan taarruz düzenlenmesi çok nadir rastlanan bir durumdu ve eğer düzenlenmişse, bunu yine teslim görüşmeleri takip ederdi. Alkolden cesaret alan ve attıkları savaş naralarıyla korkularını bastırmaya çalışan saldırganlar, savunanları saklandıkları deliklerden çıkarmak için tüm güçleriyle yüklenirlerdi. Eğer ordu bu şekilde şehre girerse, başta küçük bir talan olarak başlayan şey, çoğunlukla büyük bir katliama dönüşürdü.

Louvois ve diğer reformcuların tüm yaptıklarına rağmen, on yedinci yüzyılda askerler, berbat ve kısa bir yaşam sürmeye devam etmişlerdi. Yüzyılın sonlarına doğru, askerlerin temizliğine gösterilen özendeki artışa rağmen, asker kışlaları hâlâ domuz ağıllarından farksızdı. Vauban, Fransız askerlerinin, “domuzlar gibi ve yarı çıplak yaşadıklarından ve açlıktan öldüklerinden” dert yanmıştı. Gerçekten de, askerler ile siviller arasındaki ilişkiyi kesme girişimi, askerleri kışlalarda balık istifi şeklinde yaşamak zorunda bırakmış ve sayısız salgın hastalık için mükemmel bir zemin oluşturmuştu. 1625’te Cadiz’e düzenlenen İngiliz-Hollanda seferinde, yirmi bir gün süren yolculuk esnasında yaklaşık 5.000 asker tifüs salgınından ölmüştü. Kötü beslenmenin yol açtığı iskorbüt hastalığı, garnizonlardaki askerlerin baş düşmanıydı. İç içe yaşayan ve çoğunlukla yıkanmak ve elbiselerini yıkamak için yeterli suyu bulunmayan askerlerde bit ve benzeri asalaklar kol gezerdi. Kışlalardaki yer yetersizliğine ek olarak, subaylar firarların önüne geçebilmek için askerlerden bir arada yatmalarını isterdi ve yer yokluğundan bazen bir yatakta iki-üç asker yatarı. Kamp ve kışlalarda çoğunlukla açıkta yatan askerler, hava koşullarından doğrudan etkilenirdi; nemli bölgelerde elbiseleri ve ayakları hiç kurumazdı. Bunun sonucu ise soğuk algınlığı, grip, zatürree, romatizma, gut, fitik ve boğaz ağrısı olurdu. Tahmin edilebileceği gibi, kamp takipçilerinin ve savaş nedeniyle evlerini terk edenlerin sayısı arttıkça, orduların frengi ve ben-

zeri hastalıklarla olan ilişkisi de artardı. İntikalde, 3.000 mevcutlu bir alayı, 4.000 kadar sivil yaya olarak ya da arabalarla takip ederdi. 1648'de 40.000 kişilik Bavyera ordusunu, askerlerin aileleri, fahişeler, uşaklar, satıcılar, kumarbazlar ve askerlerin sırtından geçinen benzeri pek çok meslek sahibinden oluşan yaklaşık 100.000 sivil takip etmişti.

Gustavus Adolphus ve ardından da yüzyıl sonlarına doğru Fransızlar, kamp takipçilerini ve kadınları askerlerden uzak tutmayı denemişlerse de, bu girişim uzun vadede bir işe yaramamıştı. IV. Louis'nin yenilenmiş ordularında bile, garnizon askerleri, yeterince beslenemeyen ve dilenciye andıran kişiler olarak tarif edilmişti. On yedinci yüzyılda, askerlerini iyi koşullarda yaşatabilecek örgütlenmeye sahip bir devlet bulunmuyordu. Hollanda, Almanya, İtalya ve diğer bölgelerdeki garnizonlara bağlı askerler kadınların dikiş, yıkama, hemşirelik ve eski eşyaların satışı gibi konularla ilgilenmek için gerekli olduğu konusunda ısrar etmişlerdi. Kimi kadınlar tütün, pipo, içki ve yiyecek satmış ve yasadışı olarak kumar oynatmış; kimiyse fahişelik yaparak para kazanma yolunu seçmişti. Fransız ordusunda 1680'lerde zührevi hastalıkların önüne geçmek için yürürlüğe konulan kanuna göre, bir askeri kampa 5 km. yaklaşan bir fahişenin burnu ve kulakları kesilecekti. Fakat tüm bu önlemlere rağmen, frengi, hızından hiçbir şey kaybetmeden yayılmaya devam etmişti.

Pek çok kadın, yabancı ordularda görev yapan kocalarının peşinden yurtdışına giderdi. İngiliz, İrlandalı, İskoç ve İtalyan kadınlar, kocalarının peşi sıra İspanya, Hollanda, Almanya ve benzeri savaş bölgelerini dolaşmışlardı. Valon kadınlarla evlenen pek çok İspanyol asker ise, aile kurup o bölgeye yerleşmiş ve bir daha geri dönmemişti. Bu yabancı topraklarda kocası ölen veya esir düşen kadınların, yaşayabilmek için dilenmekten başka çaresi kalmazdı. Sıradan askerlerin eşlerinden farklı olarak, subay eşlerinin, lojman gibi kimi avantajları da olabiliyordu.

On yedinci yüzyılda askerlik yapmak ile idam mahkûmu olmak arasında fazla bir fark bulunmasa da, askerlerin büyük bir bölümünün gönüllü olması hayret verici bir durumdur. Köylerden asker toplayan İsveç ordusu haricinde, diğer tüm orduların nitelikleri büyük benzerlikler taşıyordu. İsveç'in de dahil olduğu tüm ordular; İrlandalı, İskoç, İsviçreli, İngiliz, İtalyan ve Hırvat paralı askerlerden yararlanırdı. Subaylar ise soylulardan seçilirdi (Fransa ve İspanya'da senyor ve hidalgo seviyesinde olanlar). İkinci ve üçüncü oğulların, aile mirasına varis olabilme imkânı çok azdı. Kimi aileler oğullarına askeri eğitim aldırır ve bu çocukların, ileride mukaveleci olarak asker toplama, donatma, eğitme ve savaşa girme yetkisi olurdu. Generaller, albaylar ve yüz-

başılar para kazanmak ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek için asker toplama yetkisine sahipti. Wallenstein'in ismi, dönemin en büyük askeri girişimcisi olarak hafızalara kazınmıştır, fakat Saxe-Weimarlı Bernard da bu alanda büyük bir girişimcidir; ve daha birçoklarının ismi sayılabilir.

Komutanlar, bölük komutanlıklarını satışı çıkarır ve askerleri de çoğunlukla kendi memleketlerinden getirirlerdi. Askerlerin büyük bir kısmının orduya katılma nedeni para kazanmak, işledikleri suçların cezasından kurtulmak ve ün kazanmak veya macera peşinde koşmaktı. Bu askerler orduya katılıp bağlılık yemini ederken ve firar gibi suçlara verilecek cezaları dinlerken, Otuz Yıl Savaşları'nda yer almak, Hollanda'daki garnizonlarda savaşmak ya da 1683'te Viyana'yı Türklere karşı savunmak gibi görevlerin parçası olacaklarını düşünmüşler miydi?

On yedinci yüzyılda firar, disiplinsizlik ve benzeri suçlara uygulanan çok çeşitli cezalar bulunuyordu. Bazen subay ve askerler düşmandan kaçtıkları için asılır ya da idam mangası tarafından idam edilirdi. Kumar, sarhoşluk, kavga çıkarma ve küfretmenin de çeşitli, ama daha hafif cezaları bulunuyordu. İsveçliler, görevini ihmal eden askerleri bir süreliğine tahta bir ata binme cezasına çarptırırdı –cezal, odun kesmekte kullanılan bu aracın üzerine, ayakları yerden kesilmiş şekilde bir ata biner gibi bindirilirdi, ayrıca acıyı artırmak için tüfekler de konurdu. “İsveç içkisi” adı verilen diğer cezada ise, suçlunun boğazından aşağıya insan dışkısı boşaltılırdı. Fransız ve İspanyol ordularında suçlu askerler, ellerinde harbilerle bekleyen ve kendilerine vuran askerlerin oluşturduğu bir sırada, aşağı yukarı birkaç kez koşmak zorundaydılar. Diğer cezalar ise işkence, kırbaç ve *strappado*'ydu (suçlu iplerle yukarı çekilir ve birden bırakılırdı, fakat ipler kısa tutularak suçlunun yere düşmesine izin verilmezdi). Bu cezalara uygun olmayan farklı bir suç işlenmişse, suçluya birkaç yıl daha orduda hizmet etme cezası verilirdi. Bu dönemde orduların ciddiye almadığı tek suç ise ele geçirilen düşman askerlerine karşı işlenen suçlardı.

Acemi askerlere, askere alınırken hazine ya da kendilerini askere alan devlet görevlisi tarafından belli bir para ödenir, daha sonra ise subayları yiyecek, kıyafet ve teçhizatların masrafını çıktıktan sonra kalan parayla maaşlarını öderdi. 1620'lerde İsveç ordusu, alaylarda üniforma giyilmesini kural haline getirdi. 1640'larda ise imparatorluk ordusu genel olarak gri kıyafet giymeye başlamıştı; 1645'te İngiltere'deki Yeni Model Ordu, kıımızı üniformayı standart kıyafet olarak kabul etti. Yine de, bu örneklerle rağmen, ulusal renklerin işlendiği üniformalar, yüzyılın sonlarına kadar ortaya çıkmayacaktı.

Acemi askerlere silah, cephane, teçhizat ve üniforma –ceket, gömlek, pantolon, uzun çorap ve ayakkabı– sağlanırdı. Çoğu mukaveleci, kâr edebilmek için, askerlere olabilecek en kötü giysileri giydirdi. Eğer askerler, bir şekilde para bulur ya da ölü düşmanlardan ele geçirebilirlerse, kendilerini tüyler, madalyonlar ve renkli kuşaklarla süslemeyi ihmal etmezlerdi.

Hangi ulusun askeri olduklarını belli etmek için şapka bantları, kuşak gibi şeyler takarlardı –Habsburglar kırmızı, İsveçliler mavi ve sarı ve Hollandalılar ise turuncu. Alayların taşıdıkları sancaklar, şayet ele geçirilirse, önemli savaş ganimetleriydi; bugün bile askeri müzelerde onları görmek mümkündür –İspanyollar kırmızı, Hollandalılar turuncu, Fransızlar beyaz ve Avusturyalılar ve Almanlar siyah çift başlı sancaklar taşırdı. Louvois döneminde Fransızlar, tüm ordularına üniforma giydirek bu konuda bir ilki gerçekleştirdiler –beyaz üniforma standart hale gelene kadar, farklı renklerde üniformalar kullanmışlardı. Ayrıca XIV. Louis, geleneksel madalya ve şövalyelik nişanı sistemine de yenilik getirmişti.

Askeri tıbbın gelişimi; savaşların sayısı, orduların mevcudu ve ateşli silahların kullanımındaki artışa kıyasla çok geride kalmıştı. Yaralıların büyük bir kısmının enfeksiyondan ölmesi nedeniyle, doktorlar, çok sayıda ve bazıları yaranın kendisinden bile daha tehlikeli tedavi metotları geliştirdiler. Dönemin doktorları pek çok cerrahi alet ve ravent, palmiye suyu, sandal ağacı tozu gibi şeylerin yanı sıra, tehlikeli ya da sıradışı olan mumya tozu, engerek yağı, kulağakaçan böceği, insan ve köpek yağı, dışkı, yengeç gözü, cıva ve afyon gibi maddeleri de kullanırlardı. Kan akıtma, yarayı temizleme ve lavman sık kullanılan tedavi şekilleriydi. Yaraların tedavisinde cerrahi müdahaleye sıkça başvurulurdu; Ambroise Pare'nin kan damarlarını bağlama tekniği bu dönemde unutulmuş gibiydi. Sivil mukaveleciler ya da dini tarikatlar tarafından işletilen hastanelerde, hastalar ilkel koşullarda tedavi edilirdi ve buraların temizlik koşulları berbattı. Louvois döneminde ve 1690'larda, sahra ambulanslarının kullanımı, sahra hastaneleri ve merkezi yerlerde büyük askeri hastanelerin kurulmasıyla birlikte, tıp alanında iyileştirmeye gidildi. Aynı tarihte Hollanda'daki yaralı İngiliz askerlerini tedavi edecek bir hastane yoktu ve yaralılar, tedavi için Londra'ya geri dönene kadar hayatta kalmak zorundaydı.

On yedinci yüzyılın ilk yıllarında, İspanyolların deniz hâkimiyeti artık iyice yok olmuştu. Hollandalılar; İspanyolları ve Portekizlileri Atlantik, Hint ve Pasifik okyanuslarında yenilgiye uğratmış ve onların topraklarını ele geçirerek kendi ticaret filolarının etki alanını genişletmişlerdi, çünkü onlar da biliyordu ki, İspanyolların Avrupa'daki gücünü kırmanın yolu, Dutch East India

Company ve Dutch West India Company'nin gücünü kullanarak denizlerdeki İspanyol hâkimiyetini sona erdirmektir. Hollandalılar Karayipler'deki İspanyol tekeline son verdiler ve Şili'deki İspanyol yönetimini sona erdirmek, Macellan Boğazı'nı işgal etmek ve hatta Peru'daki İspanyol topraklarını ele geçirmek gibi planlar yapmaya başladılar.

Yüzyıl ortalarında Hollandalı amiraller, Kanal'da diledikleri gibi dolaşıyor; ticaret ve balıkçı gemilerini ve denizlerdeki diğer çıkarlarını koruyorlardı. Fakat başarısız oldukları zamanlar da yok değildi. Brezilya ve Afrika fetihlerinin büyük bir kısmı başarısız olmuştu ve Kuzey Amerika'daki kolonileri New Amsterdam'da işler pek iyiye gitmiyordu. Nüfusu yeterli olmadığı için İspanya ve İngiltere gibi küresel bir imparatorluk olmayı başaramayan Hollanda'nın denizlerdeki hâkimiyetine daha fazla tahammül edemeyen İngiltere, 1651'de Denizcilik Kanunu'nu kabul etti; artan husumet nedeniyle, İngilizler ve Hollandalılar üç kez savaştı (1652-54, 1665-67, 1672-74). Hollandalıların elinin dünyanın her yanına uzanmasından şikayetçi olan bir İngiliz şöyle söylemişti: "Sanki Şeytan her yere Hollandalı pislemiş."

İngilizler, kendi sahillerini ve kendi toprakları ile Kıta arasındaki suları koruma konusunda son derece kararlı ve bu nedenle de oldukça saldırgandı. İngiliz savaş gemileri, kendilerini gören diğer gemilerin üst yelkenlerini ve sancaklarını indirmelerini istiyorlardı. Bu şekilde İngiliz kralının (ya da Commonwealth'in) yüceliğini tanıdıklarını göstermiş olacaktı. İngiltere ve Hollanda arasında süren mücadeleye ileride Fransa ve diğer milletler de dahil olacak; bu da, on sekizinci yüzyılda dünya ticaretini ele geçirmek için girişilen çok daha büyük çatışmaların yolunu açacaktı.

Yüksek borda ateş gücüne sahip gemiler on yedinci yüzyılın icadı olmasa da, bu yüzyıl, çok sayıda yeni taktik, strateji ve gelişmiş gemi ve top modellerine tanık oldu. Denizcilik ve dünya denizleriyle ilgili pek çok şey öğrenen İspanyolları ve Portekizlileri Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar takip etmişti.

Tayin edici bir silah olarak savaş gemisi ya da "büyük gemi" on yedinci yüzyıl ortalarında inşa edilmeye başladı. 1630'larda İngilizler tarafından inşa edilen üç ambarlı savaş gemileri, *Prince Royal* ve *Sovereign of the Seas* 100 toplu donatılmıştı ve gelecekte deniz savaşlarının gidişatına dair bir fikir veriyordu. Denizlerde söz sahibi olmak isteyen bir devletin, gemi inşası için gerekli kaynaklara, gemileri kullanıp düşmanla çatışmaya girecek tecrübeli subaylara, tersane altyapısına, gemi tasarımcılarına, silah uzmanlarına ve hepsinden de önemlisi, dolu bir hazineye sahip olması şarttı. Büyük savaş gemileri inşa edebilmek için büyük miktarda kereste, halat ve ziftin yanında,

kalifiye işgücüne de ihtiyaç vardı. Lojistik açıdan donanmanın ihtiyaçları ordudan daha fazlaydı; o dönemde bir donanma, herhangi bir orduda bulunan dan çok daha fazla ağır silaha ve dolayısıyla ateş gücüne sahipti. 1670'lerde tek başına büyük bir savaş gemisi, bir ordunun sahip olduğundan daha fazla topa sahipti ve dolayısıyla daha fazla barut harcıyordu. Gerçekten de büyük bir savaş gemisinin yapım masrafı, bir kalenin inşa masrafına eşitti, fakat böylesine masraflı bir araç, fırtınada alabora olup birkaç dakika içinde batabilir, tropik bölgelerde birkaç hafta içerisinde tahtakurtlarınca delik deşik edilebilir ya da birkaç saat sürecek bir muharebede kaybedilebilirdi.

Hollandalıların denizlerin hâkimi olduğu yönündeki yaygın görüşün aksine, 1652'deki ilk İngiltere-Hollanda savaşı sırasında, Amiral Maarten Tromp, 50'den fazla ağır topla donanmış İngiliz savaş gemilerinin, daha fazla sayıda hafif topa sahip, daha küçük Hollanda gemileri karşısında kendilerini etkili bir şekilde koruyabildiklerini keşfetmişti. 1588'deki Armada seferinden bu yana ciddi bir deniz harekâtı gerçekleşmediği için, her iki taraf da deneyerek öğrenme yolunu seçmişti. Tümüyle top ateşine güvenen İngilizlerden farklı olarak, Hollandalılar, rampa ve ateş gemisi kullanımına ağırlık veriyorlardı –Thames Nehri'ne saldırıp limanlara başarılı baskınlar düzenliyor, fakat açık denizlerdeki topçu muharebelerinde etkili olamıyorlardı. Hollandalılar, ikinci savaşta 70-80 topla –36 poundluk, 24 poundluk ve 18 poundluk– donanmış yeni savaş gemilerinin oluşturduğu neredeyse tümüyle yeni bir donanma kurdular. Amiral Michiel de Ruyter, 1666 yılındaki Dört Gün Savaşı sırasında, İngilizlerin savaş hattı oluşturarak savaşma taktiğini beceriksizce taklit etmeye çalışmıştı. Hollandalıların bu girişimine cevaben, İngilizler de, 94-100 topla donanmış –bunlar, 12 mürettebat gerektiren, üç tondan ağır ve 42 poundluk toplardı– 7 devasa savaş gemisi ve 64-70 topla donanmış daha küçük savaş gemileri inşa ettiler. Kötü hava şartlarında, en alt ambarın mazgal kapakları açılmazdı; bu nedenle, en ağır topları kullanmak imkânsız hale gelirdi. Fransızlar Brest ve Toulon'da üç ambarlı 120 toplu savaş gemileri inşa ettilerse de, önceki örneklerde olduğu gibi, aşırı büyük ve hantal olan bu savaş gemileriyle sığ denizlerde etkili şekilde savaşmak pek mümkün olmamıştı. Üçüncü savaşta İngiliz ve Fransız ittifakıyla karşı karşıya kalan Hollandalılar, karada Fransız istilasını durdurmak için su kanalları açmış; denizde ise Amiral De Ruyter ve Tromp komutasında, kendi aralarında işbirliği yapma konusunda pek de yetenekli olmayan düşmanlarına karşı var güçleriyle çarışmışlardı.

Deniz çatışmalarının ağırlıklı olduğu ve taraflara fazlasıyla pahalıya mal olan üç İngiliz-Hollanda savaşının ardından, Britanya İmparatorluğu (Commonwealth) donanması tarafından yayınlanan *Muharebe*

Talimatnameleri'nde, esas savaş unsuru olarak, pruva hattında (savaş gemilerinin hat halinde birbirini takip etmesi) savaşan ve ağır toplarla donanmış büyük gemiler kabul edildi. İlk yıllarda pruva hattının ve topçu düellosunun sonu, hemen her zaman rampa muharebesi olmuştu. 1691'de yayınlanan *İngiliz Muharebe Talimatnameleri*, deniz savaşlarının nasıl olması gerektiğini, yaklaşık 100 yıl boyunca yürürlükte kalacak kesin kurallara bağladı. İki ya da üç ambarlı büyük gemiler ana savaş hattını teşkil eder; bu gemilerin gözü kulağı olarak da, daha küçük firkateynler, yat ve ikmal gemileri görev yapardı.

Savaş gemilerinde görev yapacak gönüllü bulmak, her ülkenin karşı karşıya olduğu bir sorundu. Bu nedenle gemilerde görev yapabilecek sağlıklı adam avına çıkılır ve meyhane, kumarhane ve genelevlerden toplanan çiftçiler, kendilerini bir anda gemilerin güvertesinde bulurlardı. Donanmadan korkmakta haklıydılar, çünkü kulaklarına gelen söylentilerin tümü doğruduydu. Kuzey denizlerinde sadece peksimet, kuru et ve balıkla beslenen denizciler, C vitamini eksikliğinden oluşan iskorbüt hastalığına yakalanırlardı ve bu nedenle, vücutlarındaki eklem dokuları kendini yenileyemezdi. Hastalık ilerledikçe, tüm vücut kara lekelerle kaplanır, bunu kanamalar, eklemlerdeki şişlikler, dişeti kanamaları ve dişlerin dökülmesi takip ederdi. Kesikler ve yaralar iyileşmez; hastalık ilerledikçe, eski yaralar açılır ve kaynamış kemikler tekrar kırılırdı. Sonunda hasta artık ayakta duramaz hale gelir ve eğer hareket etmeye zorlanırsa, iç kanama ya da kalp krizi geçirirdi. Denizciler, tropik denizlerde de humma, kabızlık ve dizanteriyle mücadele etmek zorunda kalırdı; gemilerin sintine suyu boşaltılırken, zehirli buhara maruz kalan denizciler çoğunlukla hastalanırdı. Gemiler pire, bit, tahtakurusu ve hamamböcekleriyle doluydu; ayrıca, fareler yiyecek ve teçhizatları kemirip her yere pislik taşırdı. Zührevi hastalıklar ve akciğer hastalıkları, iç içe yaşayan mürettebat arasında yaygındı ve aşırı likör tüketimi (çünkü su, genelde içilemeyecek kadar berbat olurdu), pek çok kazaya ve mürettebatın gemiden düşmesine neden olurdu. Despot subayların uyguladığı disiplin ve cezalar nedeniyle, mürettebatın vücudu yara izleriyle doluydu ve hatta kimileri, bu cezalar nedeniyle sakat kalırdı. Deniz cerrahları, savaş yaralanmalarının olmadığı normal zamanlarda bile, hastalıklar karşısında, karadaki meslektaşları kadar çaresizdi.

On yedinci yüzyıl; teknoloji adaptasyonu, strateji, taktik, lojistik ve askeri birimlerin sevk ve idaresi açısından, askeri alanda esas teşkil eden bir dönem olmuştu. 1690'lardan geriye bakıldığında, silahlı kuvvetlerde istikrarlı bir artış gözlemek mümkündür. Yüzyılın ikinci yarısında Fransa, ileride pek çok komutan, bilim adamı, stratejist ve düşünürün yetişeceği verimli ortamın temellerini atmıştı. Turenne'in ordusunda görev yapan kişilerden biri de, son-

radan Marlborough dükü olan İngiliz John Churchill'di. Askeri gelişmeler, devrimci olmaktan ziyade evrimciydi ve ateşli silahlarda görülen gelişme, saf halinde savaşmayı mümkün kılmıştı. Süngünün kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, kargı ortadan kalkmış ve topçu, hem meydan savaşlarında hem de kuşatmalarda esas unsur haline gelmişti. Kale yapımı tekniği, artan savunma ve saldırı teknikleriyle gelişmeye devam etmişti. Hollanda ve Almanya'daki savaşlar sırasında, kuşatmalar, meydan savaşlarından çok daha yaygındı. Denizlerde ise, güçlü savaş gemileri geliştiren Avrupalılar, gözlerini dünya hâkimiyetine dikmiş ve sonraki 250 yıl boyunca bu yolda mücadele etmişlerdi.

Kimi belli dönemlerde –Hollanda'daki çatışmalar esnasında, Almanya'da Otuz Yıl Savaşları sırasında ve İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki sınırda–, sonu gelmez savaşların yol açtığı yıkım ve seferber edilen kaynaklar nedeniyle, birçok bölge “savaş çölü” haline geldi. Fakat ne büyük şanstır ki, bu tür demografik felaketlerin, uzun vadede kalıcı sonuçları olmadı. Ordu, Fransa'da ve diğer bazı uluslarda, soylulara karşı merkezileşmenin aracı oldu. Avrupalılar, artık önceki savaşlarda görülen barbarlığın sona ermesini istiyordu. Sonraki yüzyılda meydana gelen “sınırlı savaşlar” da oldukça kanlı geçse de, birçok yerde siviller, bundan doğrudan etkilenmeyecekti.

Okuma Önerileri

Askeri devrim meselesi, on yedinci yüzyılın temel tartışma konularından biridir. Bkz. Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956); Christopher M. Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1808* (Exeter, 1980); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988); Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); Jeremy Black, *European Warfare, 1660-1815* (New Haven, 1994); John A. Lynn, “The *Trace Italienne* and the Growth of Armies: The French Case,” *The Journal of Military History* 55: 3 (1991): 297-330; Mahinder S. Kingra, “The *Trace Italienne* and the Military Revolution during the Eighty Years' War, 1567-1648,” *The Journal of Military History* 57: 3 (1993): 431-46; ve Clifford Rogers, der., *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995).

Silahlar, strateji, askeri tıp ve toplum gibi meselelerle ilgilenen kişiler şu eserlere başvurmalıdır: M.S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime, 1618-1789* (New York, 1988); David G. Chandler, *Atlas of Military Strategy: The Art, Theory and Practice of War, 1618-1878* (Don Mills, 1980); John Childs, *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789* (Manchester, 1982); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Hans Delbrück, *The Dawn of Modern Warfare*, 4. cilt (Lincoln NE, 1990); Robert A. Doughty ve Ira D. Gruber et al., *Warfare in the Western World*, 1. cilt (Lexington, 1996); Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660* (Londra, 1979); Richard Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine II* (New York, 1992); Michael Howard, *War in European History* (New York, 1976); B.P. Hughes, *Firepo-*

wer: *Weapons Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850* (Londra, 1974); Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana IL, 1987); John A. Lynn, *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder CO, 1993); William H. McNeill, *The Pursuit of Power* (Chicago, 1984); H.B.C. Pollard, *A History of Firearms* (New York, 1973); Friedrich Prinzing, *Epidemics Resulting from Wars* (Oxford, 1916); ve Sir James Turner, *Military Essays of the Ancient Grecian, Roman, and Modern Art of War: Written in the Years 1670 and 1671* (New York, 1968).

İspanya, Fransa ve Hollanda'nın savaşları için bkz. Charles R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire* (New York, 1965); Jonathan Brown ve J.H. Elliott, *A Palace for a King: The Buen Retiro and the Court of Philip IV* (New Haven, 1985); John H. Elliott, *Imperial Spain, 1469-1713* (Londra, 1970); John H. Elliott, *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline* (New Haven, 1986); Pieter Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century, 1609-1648* (New York, 1961); Henry Grainne, *The Irish Military Community in Spanish Flanders, 1586-1621* (Dublin, 1992); Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661* (Oxford, 1982); Henry Kamen, *Spain in the Later Seventeenth Century, 1665-1700* (Londra, 1980); John A. Lynn, *Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715* (Cambridge, 1997); Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659* (Cambridge, 1972); Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt* (Londra, 1977); Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands, 1559-1660: Ten Studies* (Londra, 1979); John H. Parry, *The Spanish Seaborne Empire* (New York, 1966); Carla R. Phillips, *Six Gallions for the King of Spain: Imperial Defense in the Early Seventeenth Century* (Baltimore, 1986); N.A.M. Rodger, *The Safeguard at Sea: A Naval History of Britain, 660-1649* (Londra, 1997); R.A. Stradling, *The Armada of Flanders: Spanish Policy and European War, 1568-1688* (Cambridge, 1992); ve I.A.A. Thompson, *War and Government in Habsburg Spain, 1560-1620* (Londra, 1976).

Otuz Yıl Savaşları için bkz. Thomas M. Barker, *The Military Intellectual and Battle: Ramondo Montecuccoli and the Thirty Years War* (Albany, 1975); Herbert Langer, *The Thirty Years' War* (Poole, 1980); Stephen J. Lee, *The Thirty Years' War* (Londra, 1991); Golo Mann, *Wallenstein: His Life Narrated* (New York, 1976); Peter Limm, *The Thirty Years' War* (New York, 1984); Geoffrey Parker, *Europe in Crisis, 1598-1648* (Londra, 1979); Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (Londra, 1987); J.V. Polisensky, *The Thirty Years' War* (Berkeley, 1971); J.V. Polisensky, *War and Society in Europe, 1618-1648* (Cambridge, 1978); Michael Roberts, *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden* (Londra, 1973); Michael Roberts, *Gustavus Adolphus: A History of Sweden, 1611-1632*, 2 cilt (Londra, 1953-58); S.H. Steinberg, *The Thirty Years' War and the Conflict for European Hegemony, 1600-1660* (Londra, 1960); ve C.V. Wedgwood, *The Thirty Years' War* (Londra, 1938).

On yedinci yüzyıl sonlarının toprak çatışmaları ve donanma tarihi için bkz. Thomas M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting* (Albany, 1967); Reginald Bloomfield, *Sebastien le Prestre de Vauban, 1633-1707* (New York, 1971); Charles R. Boxer, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1974); Peter T. Bradley, *The Lure of Peru: Maritime Intrusion into the South Sea, 1598-1701* (Londra, 1989); John Childs, *The Nine Years, War and the British Army, 1688-1697: The Operations in the Low Countries* (Manchester, 1991); J.R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1996); Brian Lavery, der., *Deane's Doctrine of Naval Architecture, 1670* (Londra, 1981); John A. Lynn, "The Growth of the French Army during the Seventeenth Century," *Armed Forces and Society* 6 (1980): 568-85; O.H.K. Spate, *Monopolists and Freebooters* (Minneapolis, 1983); Geoffrey Symcox, *The Crisis of French Sea Power, 1688-1697* (The Hague, 1974); ve John B. Wolf, *Louis XIV* (New York, 1968).

SEKİZİNCİ BÖLÜM:

MUTLAKİYETÇİLİK VE SAVAŞ

On Sekizinci Yüzyıl

Esas duruş!
Sümgü çıkar!
Sümgüyü kınına koy!
Çapraz tutuş!
İleri marş!

Prusya Piyade Talimnamesi, 1759

Görgü tanıkları, raporlar, günlükler ve tablolar on sekizinci yüzyıldaki savaşlar hakkında bizi aydınlatan kaynaklardır. Disiplinli ve gösterişli üniformalar giymiş piyadelerden –ağır ve hafif piyade bölük, tabur ve alayları– oluşan ordular, uzun ve karmaşık bir sürecin ürünleriydi. Yürüyüş kolundan, üç ya da daha fazla sıradan oluşan saf düzenine çark edebilirlerdi. Hem tüfek hem de kargı olarak kullandıkları çakmaklı tüfekler –*fusil* ya da *firelock*–, uçlarında parıldayan süngülerle düşmanın kalbine korku saçardı. Uzaktan bakıldığında mavi üniformalı Prusya ve İsveç, kırmızı üniformalı İngiliz, Hannover ve Danimarka, beyaz üniformalı Fransız, Avusturya ve İspanyol ve yeşil üniformalı Rus askerleri savaş için değil de, resmi geçitte yürümek için hazırlanmış gibi görünürdü. Bu dönemin askerleri, büyük bir disiplin içerisinde birbirinin ardından duraksamadan ölüme yürüyecek şekilde eğitilmişti.

Fakat yakından bakmak mümkün olsaydı, askerlerin çoğunun korkudan renginin kaçmış ve dilinin tutulmuş olduğu; bıraktıkları pislik nedeniyle, onlar geçtikten sonra bile kokularının kaybolmadığı görülebilir. Askerler için bu durumla başa çıkabilmenin yolu, ya alkolik olmak ya da tümüyle duygusuz hale gelmekti. At sırtındaki subaylar naralar atarak onları teşvik eder, şapkalılarını sallar ve Tanrı'yı övüp düşmanı lanetleyen konuşmalar yapardı. Muharebe başlayınca, her iki tarafın 4 ve 6 poundluk toplara sahip bataryalarının

attığı mermiler gökyüzünü yırtmaya başladılar. İlk birkaç atıştan sonra, topçular nihayet hedeflerine nişan alabilecek hale gelir ve onların yağdırdığı mermilerle, savaş alanı insan ve atların parçalarıyla kaplanırdı.

Topların ve davulların gürültüsü, çalan düdükler, gaydalar ve borazanlar heyecanı bir kat daha artırır ve her iki taraftan yükselen savaş naraları ve marşlar, ölmekte olan insan ve hayvanların feryatlarına karışırdı. Askerlerin karşı karşıya kaldıkları kâbus ve kıyım, onlara dünyada cehennemi yaşatacak boyuttaydı. Süvariler geride ve cenahlarda düşman hatlarında açılacak bir gedik için fırsat kollayarak bekler, iki taraf birbirine doğru yaklaşır ve uzaktan yayılım ateşini açıp boşa gitmesine neden olmaktan sakınırlardı. Birbirlerine yaklaşık elli metre yaklaşınca taraflardan biri durur, nişan alır ve tüm askerler aynı anda karşılarındaki düşmana ateş ederdi. Bunu, diğer bölüklerin açacağı yayılım ateşleri izlerdi. Ana amaç, düşman onlara bir darbe indirmeden önce, ilk darbeyi indirmek ve düşmanı dağıtmaktı. Hiçbir asker, karşılarındaki belli bir hedefe nişan almazdı. Hepsinin bildiği gibi, temel amaç, düşman safalarına olabildiğince sık aralıklarla yayılım ateşi açabilmektir.

Bu kan gölünün içerisinde kimi zaman en deneyimli askerler bile paniğe kapılıp kaçmaya başlayabilirdi. Yayılım ateşi, top mermileri, topların yakın mesafeden attığı çok sayıda küçük misketten oluşan peşrev denilen mermiler düşman safalarını darmadağın ederdi. Savaş alanını kaplayan yoğun duman tabakası nedeniyle, subaylar askerlerin komutasını kaybeder ve ortalık iyice karışırdı. Kimi asker vurulur vurulmaz hayatını kaybeder, kimi ise yere düşüp savaş boyunca kıvrır ve yardım için yalvarırdı. Bu durumda dakikalarca, saatlerce, hatta günlerce yattıkları olur ve yavaş yavaş can verirlerdi. Çok az yaralı, bu durumda savaş alanından uzaklaşıp hayatta kalmayı başarabilirdi.

Tüm bu karmaşaya rağmen, iyi eğitilmiş ordular dakikada iki ya da üç yayılım ateşi açabilirdi—mükemmel eğitilmiş Prusya ordusunda bu oran muhtemelen daha yüksekti—ve savaşın karmaşası bile, onların eğitimde öğrendikleri şeyi yapmalarına engel olamazdı. Fakat sürekli ateşin, tüfeklerin aşırı ısınıp patlaması gibi bir yan etkisi bulunuyordu. Tüfek namluları barutla dolunca, onları demir harbilerle bile temizlemek çok güç hale gelirdi. Ayrıca sürekli ateş neticesinde, tüfeklerdeki çakmak taşı körelir ve kıvılcım çıkarmaz olurdu. Tüm bu tersliklere yağmur ve nem de eklenince, süngü tüm askerlerin gözdesi haline gelirdi. Taktisyenlerin ileri sürdüğü teorilere rağmen, askerler, özellikle karşılarında eğitilmiş ve kararlı bir düşman varsa, süngü savaşından fazlasıyla çekinirlerdi. Taraflardan biri dağılıp kaçmaya başlarsa ve kazanan tarafın hâlâ takatı kalmışsa, korkunç bir takip başlar ve takip eden taraf, yor-

gunluktan tükenene kadar kaçanların peşini bırakmazdı.

On sekizinci yüzyıldaki savaşların sıklığına rağmen, kuşatma ve küçük çatışmalar hâlâ meydan savaşlarından çok daha yaygındı. Generallerin büyük bir kısmı, her şeyin kontrollerinde olduğu bir kuşatmayı, meydan savaşının belirsizliğine tercih etmekteydi. Çünkü onlar da bilirdi ki, ne kadar hazırlık ve plan yaparlarsa yapsınlar, hiç akıllarına gelmeyecek çok küçük bir olay bile bir anda meydan savaşının kaderini değiştirebilir ve eğitimi yıllar süren ve büyük paralara mal olan bir ordu, birkaç saat içerisinde kaybedilebilirdi. Fransız mareşali duc de Villars, *Mes Reveries*'de yazan Mareşal Hermann-Maurice'le (comte de Saxe) (1696-1750) yaptığı bir konuşmada (1732) şansın öneminin bir kez daha altını çizmişti. Villars'ın anlattığına göre, komuta ettiği Fransız piyade birlikleri, bir savaş sırasında imparatorluk birliklerini bozguna uğratmış ve onları bir ormana doğru sürmüştü. Tam o sırada, ufukta yaklaşmakta olan iki süvari birliği –muhtemelen Fransız– görüldü. Bunları gören Fransız askerleri, “kuşatıldık” diye bağırarak bir anda dağılıp kaçmaya başladı. Villars, her ne kadar onları toparlamaya çalıştıysa da, zafer anında gayet serinkanlı olan askerlerin, yenilgi sırasında kuru kalabalıktan başka bir şey olmadığını görmüştü. Saxe, bu örnekten yola çıkarak savaşın geçmişte ve o tarihte “belirsiz ve kusurlu” bir bilim olduğunu ve kişiye belirgin bir avantaj sağlayacak kesin kurallara hiçbir zaman sahip olmadığını ifade etti.

Britanyalı Marlborough dükü John Churchill'in komutasındaki askerler ve İspanyol Veraset Savaşı'nda (1701-13) Savoylu Prens Eugene komutasındaki askerler tarafından kullanılan silahlar ile yüz yıl sonra Napoleon'un ya da Wellington dükünün komutasındaki askerlerin kullandığı silahlar arasında ciddi bir fark yoktu. Örneğin, İngilizlerin “Brown Bess” tüfeği, önceki modelin geliştirilmiş bir versiyonuydu ve 1715 yılında ortaya çıkmıştı. 130 yıl içerisinde bu tüfekten 7.8 milyon adet üretilmiş ve dünyanın her tarafına yayılmıştı. Saxe, Büyük Frederick, Jean Baptiste Gribeauval, Kont Jacques Antoine Guilbert ve diğer yazarların tavsiyeleri doğrultusunda, savaş taktikleri, topçunun kullanımı, muhabere ve lojistik alanlarında kimi değişiklikler ve iyileştirmeler yapılmıştı, fakat tüm bunlar çakmaklı tüfek, süngü ve yivsiz topun kullanıldığı muharebelerin yapısını değiştirmemiş, sadece daha da mükemmelleştirmişti. Bu düşünce tarzı ve teknoloji, Avrupa sisteminin tüm dünyaya yayılmasına neden oldu.

Mutlakıyetçilik, rasyonalizm ve Aydınlanmacı despotizm çağı olan on sekizinci yüzyıl, geçmiş dönemlerdeki kral, general ve amirallerin acımasızlığını bir miktar törpülemişti. Dünyayı keşfetme isteği ve Aydınlanma'nın getirdiği yeni düşünceler, dini nefreti azaltmış ve geçmişin örümcek kafalı in-

sanlarının zihnine, az da olsa ışık sızmasını sağlamıştı. Örneğin, 1780'lerde İngilizler, Fransızlar ve Anglo-Amerikalılar, devletler arasındaki savaş durumunun, James Cook'un Pasifik Okyanusu'na düzenleyeceği üçüncü keşif gezisine (1776-80) engel olmaması gerektiğine karar vermişlerdi.

Akıl karıştıran ve yanlış anlaşılın "sınırlı savaş" terimi, çoğunlukla Otuz Yıl Savaşları'ndan 1790'lardaki Devrim Savaşları'na kadar geçen süreyi tanımlamak için kullanılır. İslam ve Hıristiyanlık arasındaki nefretin hızından hiçbir şey kaybetmediği Balkanlar ve Avrupalılar ile deniz aşırı bölgelerdeki halklar arasındaki savaşlar dışında, artık Avrupalıların dahil olduğu savaşlarda, Otuz Yıl Savaşları'na damgasını vurmuş olan dini nefret, vahşet ve katliamlar gittikçe daha az yaşanmaya başlamıştı. Avrupalılar, askerleri ve muharebeleri, ellerinden geldiğince sivil halktan uzak tutmaya çalışıyorlardı. Devletler tarafından beslenen ve maaşları ödenen askerler, kışlalarda askeri nizamnamelerce kesin olarak belirlenmiş şekilde, katı bir disiplin içerisinde yaşıyor ve intikal esnasında, sadece askeri levazım depolarından istifade ederek yağma ve talandan uzak duruyorlardı.

Ama tüm bunlar, savaş alanının daha güvenli bir yer haline dönüştüğü manasına gelmiyordu. Yakın mesafeden açılan bir yayılım ateşi, karşıdaki birliğin yüzde yirmi ya da otuzunu bir anda öldürebilirdi. Savaş alanlarında hayatını kaybedenlerin yanı sıra, yaralıların büyük bir bölümü de muharebenin ardından bakımsızlık, enfeksiyon ve hastalıklardan dolayı hayatını kaybederdi. Bu durum, büyük savaş gemilerinin yakın mesafeden birbirlerini borda ateşine tuttuğu denizlerde de geçerliydi. Elbette askerlerin uyguladığı vahşet tümüyle ortadan kalkmış değildi. Örneğin, Marlborough'nun birlikleri, 1712 yılında kendilerine ateş açan ve barikatlar arkasında kendilerini savunmaya kalkan 400 Fransız köylüsünü katletmişti. Askerler, halkı kiliseye toplamış ve ardından kiliseyle birlikte tüm köyü ateşe vermişlerdi.

XIV. Louis'nin reformlarının ardından, merkezi devlet, topladığı vergiler sayesinde profesyonel askerlerden oluşan ordular kurup onların maaşını ödeyebilecek güce erişmiş oldu. Yüzyılın başında Fransız ordusunun mevcudu 380.000 askere kadar yükselmişti. Elbette on sekizinci yüzyıl ordularının mevcuduna ilişkin söylenen rakamların, onların çoğunlukla kâğıt üzerindeki güçleri olduğunu unutmamakta da fayda vardır. Subaylar hayali askerler adına maaş toplayıp bu paraları cebe indirdiği için, bildirilen askerlerin çoğu, aslında sadece listede yazılı isimlerden ibaretti; bu tür usulsüzlüklerin olmadığı zamanlarda bile, hastalık, mahkûmiyet ve başka görevler için tahsis edilip gönderilen birlikler nedeniyle, ordular kâğıt üzerindeki mevcutlarına hiçbir zaman sahip olamazlardı. Askerler, 8-12 yıl ya da daha uzun olan görev sü-

resi müddetince, sıkı bir disiplin içinde yaşar ve eğitim yaparlardı. Teçhizat ve üniformanın standart hale getirilmesi, askeri düsturlar ve pek çok ülkedeki özel kurallar nedeniyle, askerler, toplumun kalan kesiminden ayrılarak tümüyle farklı bir sınıf haline gelmişti. Devletler, yıllarca eğitim yapan ve yiv-siz tüfeklerle savaşılabilmek için zorunlu olan karmaşık manevra ve formasyonları öğrenen askerlerinin kıymetini artık daha fazla biliyordu. Sıkı, hatta kimi zaman dayanılmaz bir disiplin içerisinde, kışla ve kalelerde yaşayan askerlerin sivilleri rahatsız etme imkânı da kalmamıştı. On sekizinci yüzyıl orduları yol, köprü, cephanelik ve kale inşa etmek ve büyük kışlaların planını yapmak için mühendislerden yararlanıyordu. Hollanda ve Almanya'da artık olağan hale gelen ve sonu çoğunlukla komutanlar arasındaki teslim şartlarının konuşulduğu görüşmeler olan kuşatmalar her savaşın ayrılmaz bir parçasıydı. Şehri teslim almak, paralel ve zikzak siperler kazıp top ateşiyle surlarda uygun bir gedik açtıktan sonra şehre taarruzla girmek ve tüm şehri tahrip etmekten daha mantıklıydı. Aydınlanma çağında müzakere, artık katliam, yağma ve yıkımın yerini almaya başlamıştı.

Avrupa ve Kuzey Yarıküre'deki herhangi bir yerde askeri seferler, hemen her zaman Nisan ayında başlar ve Ekim ayında sona ererdi. Kış aylarında nakliye –Avrupa'nın en uygun bölgelerinde bile güç; denizlerde ise tamamen imkânsızdı–; yağmur, çamur ve soğuk yüzünden tam bir felaketti. Arabalar ve intikal halindeki alay ve taburlar, çamur denizleri içerisinde ilerlemeye çalışır ve saplanır kalırlardı. On sekizinci yüzyıldaki orduların hareket kabiliyetini, o dönemdeki top ve cephane arabalarını inceleyerek anlamak mümkündür. Akli başında hiçbir general, yanında yeterli sayıda demirci, marangoz, tekerlek imalatçısı olmadan sefere çıkmazdı. Mareşal Saxe, normal şartlarda bile, düzenlenen bir seferde orduların mevcudunun, üçte bir ya da yarısı kadar azaldığını söylemişti. Zaten ordular; yaş haddi, hastalık ve firarlar nedeniyle, her yıl mevcutlarının yaklaşık yüzde yirmisini kaybederdi. Süvarilerin atları da, Ekim ayı gelene kadar o kadar bitkin hale gelmiş olurlardı ki, seneye kadar bir işe yaramazlardı.

Süvarilerin atlarına ve topları çekmek için kullanılan at ve katırlara ek olarak, cephane, erzak, çadır, yatak ve tıbbi malzemelerin bulunduğu arabaları çekmek için de çok sayıda yük hayvanına ihtiyaç vardı. Ayrıca fırın, yakacak odun, çömlek, çaydanlık, fener, mum, balta, su şişesi, kumanya torbası, şarap fıçısı ve subayların özel eşyaları gibi sayısız eşyanın da ordunun beraberinde taşınması gerekiyordu. Eğer otlamak için yeterli otlak bulunamamışsa, her ata günde en az 10 kg. kuru ot ve 5 kg. yulaf ve benzeri bir tahıl sağlamak zorunluymdu. Subaylar, soylu oldukları için, iyi birer at, mobilya, güzel elbiseler gibi lüks eşyaları kullanma konusunda da ısrarlıydı.

Blenheim Muharebesi (1704) sırasında Tuğgeneral Kont de Merode-Westerloo, savaşta bazı atlarının vurulduğundan ve 97 atının da “Alman hastalığı” denen hastalıktan dolayı öldüğünden dert yanmaktaydı. Ayrıca, yanında özel eşyalarını taşıyan 24 de katır bulunuyordu –mobilya, masa, sandalye, yatak, mutfak eşyası ve fırın. İntikal sırasında ya da kampta çok sayıda insan ve hayvan bulunduğu için, askerler insan ve hayvan pisliği içinde yaşamak zorunda kalırdı.

Eğer askerler yiyeceklerini buldukları bölgeden temin edemiyorlarsa, levazım subayları onlara ekmek, bisküvi, balık ya da et ve diğer yiyecekleri sağlamakla yükümlüydü. Buldukları bölgeye göre değişse de, askerin günlük tayını genelde 1 kg. ekmek, 1 litre bira ve 250 gr. domuz ya da koyun eti; bazen haftada bir peynir de dağıtırdı. Levazım subayları eğer temin edebilirlerse, askere kuru bezelye, pirinç, lahana ve mevsimlik taze sebze de dağıtırdı. İngiliz ordusundaki yüksek rütbeli komutanlar, askeri teşvik edecek en yararlı ödülün, aynı zamanda suyu arıtıp vücudu güçlendirdiğini düşündükleri rom olduğu konusunda hemfikirdi. Kışla dışında bir çavuşun emrindeki 6 askere günde 1 litre rom verilirdi; askerler, kendi paylarına düşen romu, çoğunlukla mataralarındaki suyla karıştırıp içerlerdi. İskorbüt hastalığının çaresi bulunmadan önce, İngiliz ve Alman askerlerine kış aylarında koruyucu olarak günde bir litre bira verilirdi. Askerlerin eşleri ve kamp takipçileri de, içki satarak askerlerin tükettiği içki miktarını artırırdı. Fransız ve İspanyol askerleri ise büyük miktarda şarap ve konyak tüketirdi. Evlerinden uzakta ve denizaşırı bölgelerde görev yapan askerler, alıştikları geleneksel içkiler dışında, buldukları bölgede mevcut her türlü içkiden içerlerdi. Kuzeyde bisküvi, şeker ve ladin yapraklarından yapılan ladin birasının, iskorbüt hastalığına iyi geldiği düşünülürdü. Sonuç olarak, askerlerin büyük bir kısmı zamanını içki içerek geçirirdi ve bu nedenle alkolizm büyük bir sorundu.

Orduların, ister sefer esnasında isterse kışın kışlalarda konaklarken (eğer donanma söz konusuysa, nakliye filosu ve limanlarda), çok sayıda işçi, hamal, fiçi yapımcısı, fırıncı, kâtip ve seyise ihtiyacı olurdu. 50.000-60.000 kişilik bir ordunun, çok sayıda fırıncı ve işçi tarafından çalıştırılan 60 ekmek fırınına ihtiyacı vardı. Fırımlar için tuğla, buğdayı eğitmek için değirmen, pişirmek için yakıt gerekiyordu; ayrıca, elde edilen un taşınmalıydı. Ordular, intikal sırasında genelde askerlere dört günlük tayınlarını birden verirlerdi. Bu da, orduların her dört günde bir ekmek pişirmek ve at ve katırları otlatmak için durması gerektiği anlamına geliyordu. Sıradan bir on sekizinci yüzyıl ordusunun, bakım ve onarım için tüfekçi, terzi, nakışçı, hizmetçi, marangoz, arabacı, tekerlekçi, eyerci, koşumcu, demirci ve seyis gibi çok sayıda görevliye ihtiyacı vardı. Kadınlar, eşler ve askerlerin akrabaları çoğunlukla bu işle-

ri yapmakla meşguldü. “Kamp takipçileri”ni ordulardan uzak tutmak için alınan tedbirler ise hiçbir işe yaramazdı.

Levazım sistemi kötüyse ya da hiç yoksa, seferdeki veya kışladaki ordular bir süre sonra saldırgan kalabalıklara dönüşürdü. Örneğin, 1776’da Valley Forge’da Washington’ın askerleri, at eti yemekten bıkip şikayet etmeye başlamış ve o da bittiği zaman “ateş keki”yle (unun suyla karıştırılıp kızartılmasından yapılan yiyecek) idare etmek zorunda kalmışlardı. Fırarlar artmış ve askerler “Et bitti! Et bitti” diye bağırarak yuh çekmişlerdi. Özel mukaveleciler tarafından sağlanan yiyecek ise genelde berbat ve yetersizdi. Fransızlar, bu kronik sorunun üstesinden gelebilmek için, ordunun bulunduğu bölgedeki idarecilerden *commissaires de guerre* atamış ve onu yiyeceğin kalite ve miktarının istenen seviyede olmasını denetlemekle görevlendirmişlerdi. İspanyollar, bu Fransız ordu idari sistemini taklit edip onu Amerika’daki topraklarında uyguladılar.

Ne yazık ki, askerlerin kötü beslenme, yiyecek zehirlenmesi ve benzeri hastalıklardan çektiklerinin henüz sonu gelmemişti. Temizlik koşullarının kötülüğü, salgın hastalıklar ve berbat hastaneler askerler için savaşa girmekten çok daha tehlikeliydi. Orduda düşük ücret, kötü beslenme, ikâmet edilen yerlerin koşulları ve ağır cezalar fırarlara, askerlerin moralinin düşmesine ve hatta kimi zaman ayaklanmaya yol açıyordu. On sekizinci yüzyılda denizasıırı bölgelerdeki kalelerde görev yapan ya da savaşların hiç sona ermediği sınırlarda görev yapmaya mahkûm edilen askerler, bunun kölelikten pek bir farkı olmadığını düşünüyorlardı. Parçalanmış üniformaları içerisinde, her şeyden uzakta ve unutulmuş bu askerler çoğu zaman kendi yiyeceklerini bile kendileri temin etmek zorunda kalırlardı. Sıtma ve sarı humma gibi tropikal hastalıklar kimi zaman bütün bir alayı ortadan kaldırabilirdi. Amerikan Devrimi sırasında Hesse-Cassel’den gelen Alman askerleri, dayanılmaz sıcak, güneş çarpması, zihinsel işlevlerin yavaşlaması, aşırı terleme, kulak kurdu ve böceklerin neden olduğu deri çatlamalarından bunalmıştı. Yüzbaşı Johann Ewald, sıcak ve kötü suyun Almanların kanını “bozduğunu” ve “kara vebası” dedikleri bir hastalığa yakalandıklarını belirtmişti. Şöyle söylüyordu: “Belirtmem gerekir ki, ihtiyaç duyduğum hiçbir ilaç mevcut değil. O nedenle hastalara kusturucu olarak toprakla şekeri karıştırıp veriyoruz. Kanamaları olduğunda kanlarının açık renk olduğunu görüyorum, ama kara vebasının çürük vebaya dönüşmesi fazla zaman almıyor.”

Fransa, Avusturya, Alman şehir devletleri ve Rusya’nın katıldığı ve Hollanda, Almanya, Orta Avrupa ve Kuzey İtalya’yı hedef alan pek çok sefer düzenlenmişti. Bu stratejik bölgeler, Doğu ve Batı Fransa ile Alman Ovası ve

güneyde Fransa ile Avusturya arasında bir köprü vazifesi görüyordu. Kalabalık nüfus, karmaşık siyasi yapı, değerli kaynaklar ve tarım alanları gelişmiş nehir, kanal, yol ve deniz taşımacılığıyla bir araya gelince, bu bölgeler tüm devletlerin iştahını kabartan yerler haline dönüşmüştü. Açgözlü devletler, komşularının topraklarını yeni zenginlik kaynakları ve fethetilebilir bölgeler olarak görüyordu. Üstelik Avrupa devletleri, ele geçirdikleri toprakları, her büyük savaşın ardından yapılan barış görüşmelerinde koz olarak kullanabilmek için elde tutmaya özen gösteriyorlardı. Avrupa artık şeker ve köle gibi kaynakların sağlandığı tropik adalara kadar yayılmış olan sayısız savaşların yaşandığı yerlerden sadece biriydi.

Ordular, Marlborough ya da Büyük Frederick gibi gözü kara komutanların idaresinde hızla ilerlemeye ve uzak topraklarda seferlere çıkmaya başlayınca, yağma ve talan yeniden hortladı. İngiltere, Bourbon Fransa'sı ve İspanya'nın Amerika'ya yönelik deniz aşırı seferleri sırasında, sıradışı savaşçılar ve gerilla savaşı taktikleri zulüm ve baskıyı yeniden artırdı. Hindistan, Afrika ve Avrupa dışındaki herhangi bir yerde askerleri kısıtlayacak kanunların pek bir önemi yoktu. Bu dönemde ırkçılık ve kölelik meşru ve yaygındı. Avrupa'nın askeri gücünün uygulayıcıları ve kurbanları, sınırlı savaşın anlamını kavramamıştı. Şiddet, tecavüz, kaçırma ve yağma Avrupa ordularının tüm dünyaya sunduğu hediyelerden sadece birkaçıydı. Deniz aşırı bölgelerde bile birbirlerine son derece medeni davranan soylu Avrupalı subaylar –barış müzakereleri, şerefli teslimiyetin kabulü, savaş esirlerinin salınması ve teslim bayrağının kabul edilmesi– yerlilere karşı tam bir barbar kesilirdi.

Savaş on sekizinci yüzyıla damgasını vurmuş ve tüm kaynakları harcamıştı. Avrupa Aydınlanması bütün bu keşmekeşin içerisinde filizlenmiş ve filozof, bilim adamı, yazar, müzisyen ve sanatçıları etkilemişti. Yüzyıl iki büyük savaşla açıldı. İlki, Kral XII. Charles idaresindeki İsveç'in Polonya, Rusya ve Danimarka'ya karşı başlattığı ve çoğu tarihçiye göre bir yüzyıl öncesi-nin seferlerini andıran, Büyük Kuzey Savaşı'ydı (1700-1718). İsveç ordusu savaşta mucizeler sergilemiş olsa da, 1770 yılında Rusya'ya düzenlenen sefer geleceğin fatihlerine acı bir ders olacak nitelikteydi. İşgalcilerin, geniş Rus topraklarında ilerleyebilmek için insan gücü ve lojistik desteğe büyük ihtiyacı vardı. İsveç ordusu, 28 Haziran 1709'da Harkov yakınlarında Poltava Savaşı'nda büyük bir bozguna uğradı. XII. Charles ve ordusundan geriye kalanlar güneye kaçarak Türklere sığındı. Charles daha sonra ülkesine dönme-yi başarmış olsa da, İsveç bu yenilgiden sonra savaş alanlarında bir varlık gösteremedi. Bu yüzyılda İsveç ve Hollanda gibi küçük askeri güçlerin, artık ne büyük ittifaklarda ne de büyük savaşlarda yeri kalmıştı.

Diğer büyük savaş ise Habsburglar, Bourbonlar ve onların müttefikleri arasındaki bir çatışmanın ötesine geçen İspanya Veraset Savaşı'ydı (1701-1713). Avrupalı güçler için Hollanda, Almanya, İtalya ve İspanya toprakları üzerinde bir askeri rekabete girişmek ve Akdeniz, Atlantik ve Hint okyanuslarında hâkimiyet kurmaya çalışmak çok daha riskli bir girişimdi. Denizaşırı bölgelerdeki diğer milletlerin Avrupalılar karşısında ciddi bir rakip olması, Avrupa'nın ordu ve donanma alanında kaydettiği gelişimin sonucuydu. Amfibik savaş, Karayipler'deki büyük deniz muharebeleri, koloni işgalleri ve uzak bölgelerdeki ileri karakollara düzenlenen saldırılar ise, on sekizinci yüzyıl savaşlarının küresel yönünü simgeliyordu –Fransızların, Hudson Körfezi'ndeki kürk ticaret noktalarına düzenledikleri saldırılar gibi.

İspanya kralı II. Carlos'un (1665-1700) ölümünden önce, İngiltere ve diğer ülkeler, XIV. Louis'nin, torunu Anjoulu Philip'i İspanya tahtına oturtmasını engellemek için hemen işe koyuldular. Fransızlar amaçlarını gerçekleştirmiş olsalar da, Marlborough ve Prens Eugene'in orduları karşısında aynı başarıyı gösteremediler. Prusya, savaş alanlarındaki gücünü ilk kez bu savaşta göstermiş ve Alman-Fransız çekişmesi savaştan sonra bile Avrupa'daki gerilimin sürmesine neden olmuştu. Fransa, Kuzey Amerika'daki topraklarını İngilizlere kaptırmıştı ve Kanada'da sürdürmekte olduğu hâkimiyetin de ileride bir çatışmaya yol açacağına şüphe yoktu. Gücünü donanmasından alan İngiltere ise Bourbon güçlerini engelleyebilmek için Alman şehir devletlerine mali yardımda bulunmaya başlamıştı. İngiltere'nin stratejik politikasının temelinde, Fransa ve İspanya'nın karada ve Akdeniz'de sürekli savaş halinde bulunması yatıyordu. Amaç, Fransızları İngiltere'yi işgal etme düşüncesinden vazgeçirmek ve böylece Avrupa limanlarını abluka ettiği için denizaşırı bölgelerde göreve gidemeyen kraliyet donanmasını bu meşguliyetten kurtarmaktı.

Kıta üzerinde, Marlborough'nun, 1704 yılında Prens Eugene ile birlikte Fransızlara ve Bavyeralılara karşı düzenlediği başarılı sefer, Hollanda'dan Tuna Havzası'na kadar ulaştı. Marlborough'nun, döneminin başarılı operasyonlarından biri olan bu seferdeki görevi, Viyana'ya yönelik işgal tehdidini sona erdirmektir. Tuna Nehri üzerindeki Bleinheim'da, Marlborough'nun 56.000 askerden oluşan müttefik ordusu, 60.000 askerden oluşan Fransız-Bavyera ordusunun üzerine tüm gücüyle bir süvari-piyade taarruzu düzenledi. Muharebe sürerken, sayıları gittikçe artan Fransız piyade ve *dragoon*'u, ümitsizce şehre sığınmaya başladı; çoğu, kendi birliklerinin açtığı ateş sonucu öldü ya da şehirle birlikte yanıp gitti. Nehri takip ederek geri çekilen Fransız askerlerinin büyük bir kısmı da nehre atlayıp karşı kıyıya yüzmeye çalışırken boğuldu. Sonuç olarak, 35.000'den fazla Fransız askeri ölmüş, yaralanmış,

boğulmuş, firar etmiş ya da esir düşmüştü. Marlborough ve Eugene'in ordusunun kaybı ise 6.000 ölü ve 8.000 yaralıydı. Muzaffer taraf, 103 top, 14 havan, 129 bayrak, 110 sancak ve çok sayıda teçhizat ele geçirmişti. Ele geçen ganimetin içerisinde ayrıca 34 araba ve 24 fiçı dolusu gümüş, gümüş levhalarla yüklü 30 katır ve Fransız subaylarının özel eşyaları da bulunuyordu.

Marlborough, sonraki birkaç yıl boyunca birkaç başarılı kuşatma düzenleyip Fransızları Ramilles (1706), Oudenarde (1708) ve Malplaquet'te (1709) yenilgiye uğratacağı Hollanda'ya döndü. Taktik ve lojistik konusundaki uzmanlığının yanı sıra, koalisyon güçleriyle uyum içerisinde hareket edebilmesi için gerekli olan diplomasi yeteneğine de sahipti. Bu dönemde savunmada kalan ve her yenilgiyle moralleri biraz daha bozulan Fransızlar, Malplaquet'te nispeten daha iyi bir performans göstermişlerdi. Mareşal Villars, birliklerini ve topçu bataryalarını dikkatle mevzilendirmişti. Bu savaşta Fransız ordusunun merkezine saldıran Hollanda birlikleri ağır kayıplar vererek dağıldı. Dizinden yaralanan Mareşal Villars ise çektiği tüm acıya rağmen savaş alanından ayrılmadı. Sonuçta kazanan Marlborough olsa da, bu zaferin bedeli ağır olmuş ve Hollandalılar, onu çok sayıda Hollandalı genci bile ölüme göndermekle suçlamıştı. Kazanan taraf olan müttefiklerin kaybı 24.000 ölü ve yaralı iken, kaybeden Fransızların kaybı bunun yarısı kadardı. Malplaquet, Napoleon dönemi savaşlarına kadar, en kanlı modern Avrupa savaşı olarak kaldı.

1702'de bir İngiliz-Hollanda filosunun komutanı olan Amiral Sir George Rooke, ele geçirmek amacıyla Cadiz'e saldırdığında şehrin fazlasıyla hazırlıklı olduğunu gördü. Rooke, biraz düşündükten sonra, Algeciras yakınlarında, Cebelitarık'ta sadece 80 asker tarafından savunulan küçük kaleyi almaya karar verdi. İngilizler 1708'de Balear Adaları'ndaki Minorca Adası'nı da ele geçirdi. Bu tesadüfi fetihlerle birlikte, İngilizler Batı Akdeniz'de söz sahibi olmaya başladı. Bu sayede artık Kraliyet Donanması Toulon ve diğer limanları kontrol altında tutabilecekti. İngilizler iyi bir istihbarat sayesinde Fransa ve İspanya arasındaki deniz ulaşımını sona erdirebilir ve bu iki ülkenin Akdeniz filolarının ortak operasyon düzenlemesini engelleyebilirdi. Böylece İngiltere'nin işgali ya da West India ve Kuzey Amerika kolonilerine düzenlenecek saldırılar başlamadan sona ermiş olacaktı. Cebelitarık ve Minorca'yı kaybeden İspanya'da ise, bu kayıplara karşı duyulan öfke, milli bilinci uyandırmış ve donanma reformunun yolunu açmıştı.

Uzun süredir devam eden savaş, 1713'teki Utrecht Barışı'yla sona erdi. İspanya Cebelitarık, Minorca, Hollanda ve İtalya'daki topraklarını ve Sardunya'yı kaybetti. Ayrıca Madrid, bir İngiliz ticaret gemisinin Panama'daki

Portobelo'ya girmesine izin vermek zorunda kalınca, İspanya'nın Amerikan kolonileri üzerindeki yüzlerce yıllık ticari tekeli de sona ermiş oldu. Bunlar yetmezmiş gibi, İngilizler bir de *asiento* (Amerika kıtasındaki İspanyol topraklarında Afrikalı köle satma anlaşması) kazandı. Bu, yüzyılın geri kalanında deniz savaşlarında elde edilmeye çalışılan hedeflerden biri olacaktı, çünkü köle ticareti, sadece kârlı bir iş olarak değil, yetenekli denizcilerin yetişmesi için uygun bir zemin olarak da görülüyordu. Binlerce genç denizci Afrika kıyılarında ve Atlantik'i geçerken sıtma ve sarı hummadan hayatını kaybetse de, köle ticaretinin kazandırdıkları tüm kötü yanlarını fazlasıyla unutturacak nitelikteydi. Fransızlar savaşta fazla bir varlık gösteremediler, fakat ülkenin kendisi savaşta büyük bir zarar görmedi ve İspanya tahtına V. Philip çıktı. Bu olayın ardından, İspanya ile Fransa arasında Fransız Devrimi'ne kadar sürecek askeri bir pakt olan Aile Paktı yürürlüğe girdi.

İspanya Veraset Savaşı ve Büyük Kuzey Savaşı'nın ardından, çözümlenmeden kalan meseleler yeni çatışmaların da yolunu açtı. İngilizlerin Cebelitarık ve Minorca'yı işgalinden sonra, İspanya'nın tek amacı Fransa'yla askeri bir ittifak yapmaktı. 1727 yılında İspanyolların Cebelitarık'a düzenlediği üçüncü saldırı da başarısızlıkla sonuçlandı. İspanya, Polonya Veraset Savaşı (1733-35) olarak bilinen çatışmayı, Fransa ve Savoy'u, İtalya'da Avusturya'ya karşı yürütülen savaşa katılmaları için ikna etmek üzere kullandı. 1735 yılında Habsburglar, Napoli ve Sicilya'nın idaresini, 1759 yılında İspanya kralı olacak olan Don Carlos'a devrettiler. 1730'lu yıllarda Bourbon ittifakı, Avrupa'daki stratejik durum içerisinde önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. İngilizlere göre, bu tehlike, karada ve denizde hem Avrupa kıtası hem de tüm dünya üzerindeki güç dengesini tehdit ediyordu. Dünya yeni krizlere doğru yol alırken, İngilizler, deniz kuvvetlerini asıl askeri unsurları olarak kabul ettiler ve Alman şehir devletleri ve kimi zaman da Avusturya, Rusya ve kimi küçük Avrupa devletleriyle askeri ittifaklar yaptılar.

İngiltere 1739'da İspanya'ya savaş ilan etti. Görünüşte Jenkins'in Kulağı Savaşı olarak bilinen bu çatışmanın nedeni, Karayipler'deki İspanyol sahil muhafızlarının (*guardacostas*), İngiliz tüccarları kaçakçılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklayıp gemilerine el koymalarıydı. Bir İngiliz ticaret gemisi kaptanı olan Robert Jenkins, Avam Kamarası'na geldi ve İspanyolların kendi gemisine çıkararak kulağını kestiğini anlattı. Jenkins, bir alkol şişesine koyduğu kulağını da beraberinde getirmeyi ihmal etmemişti. Tüccarlar, politikacılar ve İngiliz kamuoyu, İspanyol barbarlığıyla ilgili yeniden hortlayan efsane ve nefretin de etkisiyle, olaya olabilecek en kötü şekilde yaklaşmıştı. Londralı tüccar ve gazeteciler, İspanyol karşıtı duyguları körüklemek için ellerinden geleni yapmış ve Amerika'daki İspanyol topraklarında yaşayanların İspanyol

zorbalara karşı ayaklanması fikrini desteklemişlerdi.

İngilizlerin başta dünya denizlerine egemen olmak için belirgin bir stratejileri bulunmasa da, İspanya'yla yapılan savaş ve Avusturya Veraset Savaşı'yla (1740-47) birlikte, gelecekteki büyük ordu ve donanma projelerinin öncüsü olan iki proje ortaya çıktı. İlk olarak, İngilizler, iyi şekilde korunan Havana, Panama ve Cartagena'ya saldırılar düzenlemeyi planladı. İkinci olarak, Komodor George Anson komutasındaki 8 gemilik filo, Pasifik Okyanusu'nda Avrupa savaşları için yeni bir sahne açtı. Bu filoda 60 toplu *Centurion*, 50 toplu *Gloucester*, 40 toplu *Severn*, *Wager* gemileri ile birlikte, 20 toplu bir East Indiaman, beş top taşıyan *Tryal* adlı küçük bir sloop ve iki ikmal gemisi bulunuyordu. Filonun amacı, Amerika'nın Pasifik sahilindeki İspanyol limanlarına saldırmak, Acapulco açıklarındaki efsanevi Manila kalyonunu ele geçirmek ve hatta Filipinler'i işgal etmektir. İkinci plan, İngiliz tairilerine Çin denizlerinde yeterli üsler sağlanabilmesi stratejisinin bir parçasıydı; bu, geçmişte Pasifik'e düzenlenmiş korsan saldırılarından çok daha kapsamlı bir plandı. Fakat devlet bu sefer için ancak 500 denizci sağlayınca, görev sıradan bir korsan saldırısından öteye geçmeyi başaramadı. Anson'a, Callao (Peru) açıklarında bir savaş konseyi toplaması emredildi. Bu konsey, limanın ele geçirilmeye müsait olup olmadığına ya da İspanyollara karşı topyekûn bir yerli isyanının başlatılmasının mümkün olup olmadığına karar verecekti. Bir istihbarat raporuna göre, Callao garnizonu, bir saldırı karşısında "uzun süren uyuşukluğundan dolayı" bir direniş gösterebilecek durumda değildi. Yerli isyanını desteklemek için bu seferde fazladan 500 tüfek, top, havan, top mermileri, barut, çadır, kazma, kürek ve kum torbaları da götürülmüştü.

Aynı zamanda, 1740 yılında İngiliz hükümetinin aldığı kararla Tümamiral Edward Vernon ve Tuğgeneral Thomas Wentworth komutasındaki 176 savaş ve nakliye gemisinden oluşan bir sefer kuvveti hazırlandı. Filoda 8 adet 80 toplu saffiharp gemisi, 5 adet 70 toplu, 15 adet 50 toplu savaş gemisi ve firkateyn, ateş gemisi, muhasara gemisi gibi daha küçük tipte gemiler yer alıyordu. Tüm bu savaş gemileri 6 deniz piyade alayını, topları, cephaneyi ve gerekli tüm malzemeyi taşıyan 85 nakliye gemisini korumakla görevliydi. Birliklerin bazıları eğitimli olmakla birlikte, deniz-piyadelerinin büyük bir bölümünü gençler, çürüğe ayrılmış gaziler, suçlular ve diğer istenmeyen unsurlar teşkil ediyordu. Bir gözlemciye göre, Kuzey Amerika kolonilerinde kurulan 3.000 askerlik alay, tümüyle işe yaramaz bir insan yığından başka bir şey değildi: "Demirciler, terziler, berberler, ayakkabıcılar ve kolonilerin bulabileceği tüm eşkıyalar."

Sefer kuvveti daha Cartagena'ya ulaşmadan, dayanılmaz yolculuk koşulları nedeniyle askerlerin bir kısmı ölmüş, diğerlerinin ise ayakta duracak hali kalmamıştı. Askerler arasında iskorbüt, tifo, tifüs, çiçek, sıtma, sarı humma, dizanteri, uyuz, yüksek ateş ve zührevi hastalıklar kol geziyordu; savaşta ölenlerin sayısı, hastalıktan ölenlerin yanında çok küçük kalmıştı. İngilizler kendilerinden daha eğitilmiş ve enerjik İspanyol güçleri tarafından Cartagena'da püskürtüldükten sonra, Vernon, Puerto Bello (Panama) ve Guantánamo'ya (Küba) başarısızlıkla sonuçlanan saldırılar düzenledi. 1742 yılına gelindiğinde, artık sefer kuvvetinin elinde kayda değer bir güç kalmamıştı. Bu göreve çıkan 14.195 askerden 10.216'sı ölmüş, geriye kalanlar ise hayatlarını kurtarmak için firar etmişti.

Anson'un daha mütevazı filosu ise, Eylül 1740 tarihine kadar Portsmouth'tan ayrılmadı; filo, yaklaşık sekiz ay kralın onayını bekledi. Avusturya Veraset Savaşı'nın başlamasının ardından, deniz kuvvetleri asker ve ikmal gücü yönünden sıkıntı yaşamaya başladı. Anson'a verilen denizciler gerçekten de perişan haldeydi –bir kısmı suçlu, diğerleri ise suyu sadece bardakta görmüş, denizcilikten tümüyle habersiz kişilerdi–; Anson, onları şöyle tarif ediyordu: “Chelsea Hastanesi'nden çıkıp gelmiş zavallı bir kalabalık.” Deniz piyadeleri, acemilerden ve piyade olarak savaşmalarına imkân vermeyen kalıcı bir hastalığa sahip kişilerden oluşuyordu. Askerlerin çoğu altmış yaşın üzerinde, bazıları ise yetmiş yaşlarındaydı; bu zavallıların içinde, çıktıkları seferin sonucunu gören kimse olmuyordu.

Filo daha yola bile çıkmadan, Anson'm doktorları, askerlerin bit içerisinde olduğundan ve gemileri farelerin istila ettiğinden yakınmaya başladılar. Atlantik seyahati esnasında, yetersiz havalandırma ve kirli içme suyu nedeniyle dizanteri ve tifüs salgını baş göstermiş ve Brezilya açıklarında bu hastalıklara sıtma ve humma eklenmişti. *Centurion* ve *Severn*'deki 75 kişi bu hastalıklardan dolayı hayatını kaybetti. Anson'ın, İngiltere'deki İspanyol casusların, bu seferle ilgili olarak Madrid'i uyardığından haberi yoktu. İspanyol donanması, bu filoyu durdurmak için Amiral José Pizarro komutasında 6 güçlü savaş gemisi ve iyi eğitilmiş bir piyade alayından oluşan bir kuvveti Güney Amerika'ya gönderdi. Pizarro'nun sancak gemisi, Patagonya açıklarında Anson'ın filosuna bağlı, kendi savaş gemilerinden ayrı düşmüş nakliye gemilerini gördü ve onları takip etmeye başladı.

Bu andan itibaren İngilizler için felaketler dizisi başlamış oluyordu. Cape Horn yakınlarındaki geçitte şiddetli bir fırtınaya yakalanan İngiliz filosundaki bazı gemilerin direkleri kırıldı ve *Severn* ile bir ikmal gemisi Atlantik'e geri dönmek zorunda kaldı. Subayların ve mürettebatın büyük bir kısmı iskor-

büte yakalandı; *Wager*'in Patagonya'da karaya oturmasıyla birlikte, kara harekâtı için gerekli çok sayıda top, havan ve çeşitli teçhizat kaybedilmiş oldu. Bu gemiden kurtulan ancak 37 kişi, tarif edilmez zorluklar yaşayarak İngiltere'ye geri dönmeyi başarabildi. Sadece *Centurion*, *Gloucester* ve *Tryal*, hayatta kalmayı başaran ama perişan haldeki 335 mürettebatla birlikte, Şili açıklarındaki Juan Fernandez Adası'ndaki limana girmeyi güç bela başardı. Hepsisi perişan haldeydi ve değil savaşmak, ayakta duracak halleri bile yoktu. Kimilerinin yıllar önce iyileşmiş yaraları tekrar açılmış ve kaynamış kemikler tekrar kırılmıştı. Ardından, Pasifik'i geçerken iskorbüt tekrar hortladı ve mürettebata ikinci bir darbe indirdi. Teğmen Davis'in bildirdiğine göre, "askerlerimiz çürümüş koyunlar gibi can verdi; her gün altı, sekiz, on ya da on iki ceset denize atıldı."

Denizciler, eğer sahile çıkmayı başarıp taze yiyecek tüketirlerse iyileşeceklerini biliyorlardı. Bu bilgiye rağmen, donanma uzun seyahatler sırasında iskorbütten korunmak için tedbir almakta oldukça ağır davranmıştı. 1747'de John Lind limon suyunun faydasını keşfetse de, Kaptan James Cook'un düzenlediği sefer sırasında edinilen deneyimler bu meselede tereddütlerin doğmasına yol açtı. Ancak 1790'larda Kraliyet Donanması limon suyunun işe yarayabileceğini kabul etti. Uzun seferlerde ve kış aylarında taze yiyecek yoksa, herhangi bir şifa da yok demekti.

Anson'un filosundan sağ kalanların başına gelen tek iyi şey ise, Pizarro'nun filosunun da fırtına nedeniyle dağılması ve kendilerini takipten vazgeçerek Atlantik'e geri dönmesiydi. 3.000 kişinin bulunduğu İspanyol filosundan sadece sancak gemisi, taşıdığı yaklaşık yüz kişiyle birlikte geri dönmeyi başarabilmişti. Anson, yaşadığı tüm kayıplara rağmen, karaya asker çıkartarak herhangi bir savunmanın bulunmadığı Şili ve Peru sahillerine saldırdı. Panama'ya varan İngilizler, Vernon'un Cartagena'da uğradığı yenilgiyi haber aldılar ve efsanevi Manila kalyonunu ele geçirme umuduyla, kuzeye, Acapulco'ya doğru yolculuklarına devam ettiler. Bu gemi limandan ayrılmayınca, Anson Filipinler'e gitmeye karar verdi. Birkaç İspanyol gemisi batırıp çok sayıda tutsağı serbest bıraktı ve 108 melez ve yerliyi çalışması için gemisine aldı. Pasifik geçişi sırasında, yine benzer hastalıklar baş gösterdi ve Anson'un elindeki kuvveti tekrar zayıflattı. Elinde yeterli sayıda denizci kalmayan Anson, *Gloucester*'i, Mariana Adaları'na ayak basmadan kısa süre önce ateşe vermek zorunda kaldı.

Artık elinde tek bir gemi kalmıştı: *Centurion*. Anson, Macao'da gemisini tamir etti ve ardından Manila kalyonu *Nuestra Señora de Covadonga*'yı ele geçireceği Filipinler'e doğru yelken açtı. Ele geçirdiği muazzam hazineyle

birlikte, muzaffer bir şekilde Ümit Burnu yoluyla İngiltere'ye döndü. 1740 yılında denize açılan 1.955 kişiden ancak 155'i bu yolculuğu tamamlayabilmişti. Üstün liderlik becerileri sergileyen bir savaş kahramanı olan Anson, ileride deniz kuvvetleri komutanı ve etkili bir donanma reformcusu olacaktı. Kendisi, gemi yapım tekniklerinin geliştirilmesini ve temizlik koşulları ile erzakın iyileştirilmesini sağlamıştı. Yüzyıl ortalarında, Anson'ın deniz kuvvetleri komutanı olmasıyla birlikte, artık İngiltere denizlerde hüküm sürmeye hazırды.

Diğer savaşlar gibi, Avusturya Veraset Savaşı da hanedan sorunları ve toprak ele geçirme hırsının bir sonucuydu. Prusya kralı I. Frederick William'ın ve Avusturya imparatoru VI. Charles'ın ölümü, ileride tüm Avrupa'dan Hindistan, Kanada ve Karayipler'e kadar yayılacak bir savaşın fitilini ateşlemişti. II. Frederick (ileride Büyük Frederick olarak adlandırılacak) 1740'ta savaş ilan etmeden, komşusu Silezya'yı ele geçirdi. 10 Nisan 1741 tarihindeki Mollwitz Muharebesi'nde de Frederick orduya bizzat komuta etti. Avusturya süvarisi uyguladığı seri bir kuşatma manevrasıyla neredeyse Frederick'i yakalayacak kadar başarılı olsa da, hâlâ tahta harbiler kullanan acemi Avusturya piyadesi, Prusya saldırısı karşısında fazla dayanamadı. Bu dezavantaja ve çokuluslu Habsburg topraklarından kaynaklanan sonu gelmez hanedan sorunlarına rağmen, VI. Charles'ın varisi Maria Theresa çok iyi bir savaşçı olduğunu kanıtlamıştı. Fakat Avusturya'nın Türklerle ve Fransızlarla devam eden sonu gelmez savaşları, onun Prusya'ya yönelmesine imkân vermiyordu. Frederick, Temmuz 1743'te Avusturya ile barış anlaşması imzaladı, fakat Aralık 1745'te tekrar saldırıya geçerek yeni avantajlar elde etmeyi ve Avusturya ile askeri bir denge kurmayı başardı.

1748 yılında savaşı sona erdiren Aix-la-Chapelle Barışı, geçici bir ateşkesten başka bir şey değildi. İspanyolların Cartagena ve Karayipler'de Amiral Vernon'a karşı kazandıkları zaferlere rağmen, savaş, Bourbonların askeri ve stratejik kapasitelerindeki pürüzleri ortaya çıkarmıştı. Fransa ve İspanya, 1743'te daha büyük amaçlara hizmet etmesini planladıkları, İkinci Aile Pakiti'ni imzaladılar. Fransızlar 1745'te Brüksel'i ele geçince, İngilizler İngiltere'nin yeni bir istila tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını düşünerek korkuya kapıldılar. Gerçekten de Fransızlar bir istila filosu kurmaya başlamışlardı, fakat daha sonra bu istila planından vazgeçerek ellerindeki kaynakları İngiliz ticaretini baltalamak ve *guerre de course* için kullandılar.

Kuzey Amerika'da Amiral Sir Peter Warren, Anglo-Amerikan kolonilerdeki milis ve korsanlardan oluşan bir sefer kuvveti oluşturdu ve Fransızların Louisbourg'daki büyük kalesini ele geçirdi. Böylece İngilizler, bir hamlede

New England'a yönelik en büyük tehdidi ortadan kaldırmış, St. Lawrence Nehri'nin ağzını kontrol altına almış ve Newfoundland'daki zengin balıkçılık kaynaklarını ele geçirmiş oldular. Nova Scotia'da bulunan Halifax, Kuzey Atlantik'in batısını kontrol eden bir İngiliz deniz üssü haline geldi. Amiral Anson, 1747'de Hindistan'a asker ve malzeme götürmekte olan bir Fransız konvoyunu Finnesterre Burnu açıklarında engelledi; aynı yıl Amiral Edward Hawke, West Indies'a giden bir Fransız konvoyunu yok etti. Kraliyet Donanması, 1748 yılına gelindiğinde Fransız haberleşme ve ticaretini sona erdirmiş, karada yürütülen askeri harekâtlara destek vermiş ve Bourbonların ekonomik ve mali gücünü zayıflatmıştı.

Yedi Yıl Savaşları (1756-63), Fransa ve Avusturya'nın Prusya'ya karşı ittifak kurmasıyla başladı. İngilizler ise güç dengesini sağlamak için Prusya'ya para yardımında bulundular. Gelenek olduğu üzere, Frederick 1757'de inisiyatifi alarak Bohemya topraklarında ilerlemeye başladı ve bir Avusturya ordusunu bozguna uğratarak Prag'ı kuşattı. Böylece bir fırsatı kaçırmak isteyen Mareşal Kont Leopold Daun, kuşatmayı kaldırmak için, 40.000'den fazla asker ve 150 toptan oluşan bir ordunun başında yola çıktı. 32.000 askeri olan Frederick ise, kuşatmayı kaldırıp Avusturya ordusuyla savaşmak zorunda kaldı. Prusya ordusu, Kolin Muharebesi'nde kendisinden daha kalabalık bir orduyla doğrudan savaşmak zorunda kaldı; Avusturya ise topçuyu ve hafif piyadeyi etkili şekilde kullanarak Prusya ordusunu yıldırılmayı başardı. 10.000'den fazla ölü ve 5.000 esir veren Frederick'in ordusu geri çekildi.

Prusyalılar çok zor durumda olsalar da, Avusturyalıları Berlin kapılarında durdurmayı başardılar. Frederick, bu zaferin ardından 21.000 kişilik bir orduyla, Rossbach'da 41.000 kişilik Fransız-Avusturya ordusunu da bozguna uğrattı. Önce Prusya süvarileri hücumla geçti; ana ittifak kuvveti, bu hücum karşısında beş büyük piyade kolu şeklinde düzen aldı. Daha sonra Prusya süvarileri, hücum hızını kaybetmiş olmalarını fırsat bilerek, süngü hücumuna geçmiş olan Fransız-Avusturya piyadesine saldırdılar. Şaşkına dönen ve tükenmiş haldeki piyadenin bu hücum karşısında morali çöktü, sonunda Fransız-Avusturya piyadesi çekilmeye başladı. Fakat Prusya süvarisi onları takipten vazgeçmedi ve bu geri çekilme, panik içinde bir kaçışa dönüştü. İttifak ordusu 10.000 kayıp verirken, Prusya'nın kaybı sadece 550 askerdi.

Prusyalıların, kazandıkları zaferi kutlamaya vakitleri yoktu, çünkü Mareşal Daun'un 65.000 askerden oluşan ordusu Breslau yolunu kesmiş ve tüm Silezya'yı tehdit etmeye başlamıştı. Frederick, 5 Aralık 1757'de 36.000 askerden oluşan ordusuyla, Leuthen'de düşmanı karşılamak için hızla ilerlemeye başladı. Sürpriz, hız ve saldırı sırasında "oblique (eğik) düzen" in (antik

Yunanlılar tarafından kullanılan bir taktik) kullanılması, Leuthen Muharebesi'ni, pek çok ordu komutanının tekrar etmeyi dilediği örnek bir muharebe haline getirdi. Bu taktiğin temeli, kuvvetleri düşman cephesinin belli bir bölgesinde toplayıp tüm güçle bu noktaya yüklenmek ve cephenin kalan kesimlerinde düşmanı olabildiğince oyalamaktı. Sahte taarruzlar ve avcı birlikleriyle Avusturyalıların sağ kanadını meşgul eden Frederick, elindeki asıl kuvvetlerle iki kol halinde bir bayırın gerisinde düşmana görünmeden Avusturyalıların sol kanadına doğru ilerlemişti. Bunu hiç beklemeyen Avusturyalılar savaş düzenlerini değiştirmeye çalışsalar da, top ateşi ve Prusya süvari ve piyadesinin saldırıları karşısında önce moralleri, ardından da bu kanadın savunması çöktü –Avusturyalı askerler kümeler halinde yığılıp kalmıştı. Sonuç olarak, Prusyalıların 6.400 askerlik kaybına karşın, 21.000 asker kaybeden Avusturya ordusu geri çekildi.

Frederick, 1757 yılından sonra iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Avusturya ve Rusya arasındaki ittifakla, Prusyalıların en büyük kâbusu gerçek olmuştu, fakat Frederick'in kararlılığı ve saldırganlığı, düşmanlarının kısa sürede çözülmesini sağlamış ve en ihtiyatlı komutanları bile her fırsatı değerlendirecek şekilde cesaretlendirmeyi başarmıştı. Yaşadığı kimi yenilgilere rağmen, Frederick'in orduları savaş alanlarında varlığını korumaya devam etti. Oysa sürekli kayıplar ve tecrübeli askerlerin yerinin acemilerle doldurulmaya başlanması, Prusya ordusunun kalitesinin gittikçe düşmesine yol açmıştı. Avusturya hafif piyadesi, Prusya ikmal sistemine saldırmaya ve Frederick'in saldırganlığını dizginlemek için savunmayı güçlendirmeye başladı. Zorndorf (1758) ve Kunersdorf (1759) muharebelerinde Prusyalılar karşısında perişan olan Ruslar için ise bu yenilgiler iyi bir ders olmuştu. Saldırı düşkün Frederick, Yedi Yıl Savaşları'nın son yıllarında mevzilerinde savunmaya çekilmiş büyük Avusturya ve Rus ordularıyla karşı karşıya kalmaya başladı. Prusya ordusu bu savaşlar sırasında 180.000'den fazla askerini kaybetmiş olsa da, Frederick'in metot ve teorileri ve Prusya disiplini dünyadaki tüm orduları kendisine hayran bırakmıştı.

Yedi Yıl Savaşları sırasında meydana gelen İngiltere-Fransa çatışması, Fransızlardan ziyade İngilizlerin küresel bir deniz hâkimiyeti için hazırlıklı olduğunu ortaya koydu. Elbette bu durum, çatışmanın ilk zamanlarında belirgin değildi. İngilizler, 1756 yılında Minorca'yı işgal etmeye giden Fransızları önlemek için Amiral John Byng komutasında bir filo gönderdiler. Byng, bölgeye vardığında, Fransızların kendi gelişini önceden öğrenip kuşatma kuvvetlerini daha büyük bir filoyla koruduğunu gördü. Sonuçsuz bir çatışmanın ardından kuşatmayı kaldıramayan Byng, Cebelitarık'a doğru yelken açtı. Sonuçta, beceriksizliği ve donanmayı küçük düşürmüş olması nedeniyle hal-

kın büyük nefretini kazandı, büstü yakıldı ve adı korkaklık kelimesiyle eş tutuldu. Hükümet, Minorca'yı kurtarmak için zayıf bir filo göndermiş olmasının kabahatini örtbas etmek için tüm suçu Byng'in üzerine yıktı ve yargılanan amiral idama mahkûm edildi. Cezanın hafifletileceği düşünülse de, Byng kendi sancak gemisinde asılarak idam edildi. Hükümetin dengesiz bir tutum sergilemesi ve kalabalıkların görüşü doğrultusunda hareket etmesi Avrupalı entelektüelleri şok etmişti. Voltaire, *Candide* adlı eserinde, İngilizler "ara sıra bir amirali idam etmenin diğerlerini cesaretlendireceğini düşünmüşlerdi" diye yazmıştı.

İngilizler 1757'de Rochefort'a düzenledikleri amfibik bir taarruzda da başarısız oldular. Kuzey Amerika'da ise, Fransızlar New York'u ele geçirerek büyük bir başarı sağladılar. Hindistan'da Bengal ve Kalküta'yı ele geçiren Prens Siraj-ud-Daula, Robert Clive'in birlikleri tarafından yenilgiye uğrattılınca, Madralara karşı savaşabilmek için Fransızlardan yardım istedi. Clive'in 850 İngiliz askeri, 2.100 *sepo*y (İngiliz ordusuna bağlı Hintli asker) ve 12 toptan ibaret küçük ordusu, 23 Haziran 1757'deki Plassey Muharebesi'nde 200 Fransız askeri ve 53 top tarafından desteklenen, yaklaşık 50.000 kişilik devasa bir Hint ordusunu bozguna uğrattı. Bu zafer, Avrupalı askerlerin ve Avrupa askeri organizasyonunun, eğitimsiz ve kötü teçhizatlı yerel askerler karşısındaki üstünlüğünü gözler önüne sermişti. Sonuçta, Bengal, İngilizler tarafından ele geçirildi. Avrupa'da ise, İngilizlerin Fransız sahillerine düzenledikleri akınlar, Hanover ve Prusya'ya saldırmak üzere olan Fransız ordularını engellemek için yeterli olmadı. İngilizlerin yaşadığı şaşkınlık ve kötü idare, Başbakan Sir William Pitt'in, stratejik hedefleri seçip bu görevler için yetenekli komutanları görevlendirmesiyle sona erdi. Bu sırada Kuzey Amerika'da General James Abercrombie, Hudson Nehri vadisi boyunca ilerleyerek George Gölü'nü geçmiş ve Fransızların elindeki Montreal ve Quebec'i tehdit etmeye başlamıştı. 1748'deki barış anlaşmasına göre Fransızlara geri verilmiş olan Louisbourg'daki büyük kale, bu sefer de Amiral Edward Boscawen'in filosu tarafından desteklenen General Jeffrey Amherst'in birlikleriyle ele geçirildi.

Avrupa denizlerinde ise, İngilizler, ellerindeki az sayıda gemiyle son derece ihtiyatlı şekilde hareket ediyorlardı. Bir yandan Prusyalılar Baltık Denizi'ne bir filo göndermelerini isterken, diğer yandan da Akdeniz'deki komutanlar takviye için yalvarıyordu. Biscay Körfezi'ndeki Brest ve diğer limanları ablukaya almış olan Batı Filosu'nun da daha fazla gemiye ihtiyacı vardı. Hepsinden de önemlisi, Manş'ın, Fransızların bir istila girişimine karşı yeterince gemiyle savunulması gerekiyordu. İngilizler, eğer bir istila girişimi olacaksa, bunun için kullanılacak çıkarma gemilerinin Bordeaux ve Nantes li-

manlarında toplanacağını biliyorlardı.

İngiliz deniz stratejisi zamanla ağırlığını göstermeye başladı. Amiral Hawke'ın abluka filosu, Kanada'ya takviye götürmekle görevli çok sayıda Fransız savaş ve nakliye gemisini batırmış ya da yaralamıştı. Pitt'in Karayipler'e gönderdiği bir sefer kuvveti, 1759 yılının Ocak ayında Guadalupe Adası'nı ele geçirdi. Toulon'da üstlenmiş olan Marquis de la Clue'nun Akdeniz filosu, Brest filosuna katılmak için denize açılınca, bölgede görevli Amiral Boscawen'in filosu onları takip etmeye başladı. Bu girişim, Fransızların İngiltere'yi işgal planının bir parçasıydı. Boscawen'in filosu, Portekiz'de Lagos açıklarında Fransız filosuyla çatışmaya girerek Fransız savaş gemilerinden ikisini batırdı, üçünü ele geçirdi ve kalanları da Lizbon'daki Tagus Nehri'nde kıstırdı –artık bu filonun Fransızlar için bir değeri kalmamıştı. Kuzey Amerika'daki İngiliz birlikleri ise Great Lakes üzerinde denetim kurlmalarını sağlayan, Niagara, Ticonderoga ve Crown Point'teki Fransız kalelerini ele geçirdiler. Bu zaferler sayesinde, Champlain Gölü üzerinden Fransız Kanadası'nı işgal yolu da açılmış oluyordu.

1759, İngiliz tarihine “Zaferler Yılı” ya da “Muhteşem Yıl” olarak geçmiştir. İngilizlerin iyi yönetimine ve zekice planlanmış harekâtlarına şans da eklenince, aynı yıl Fransızlar için tam bir kâbus haline geldi. İngilizler, Mayıs 1759'da Quebec'i işgal etmek için 22 saffiharp gemisi ve 12 firkateynden oluşan bir filo ve Louisbourg'da 14.000 askerden oluşan bir ordu kurdular. 32 yaşındaki General James Wolfe, üstlendiği görevi, yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle, astı olan komutanlarına devretmek zorunda kalsa da, Marquis de Montcalm tarafından savunulan Quebec'in savunmasındaki zayıf noktaları tespit etmek için elinden geleni yapmıştı. Kanada'daki Fransızlar hiç de kolay lokma değildi. İngilizler, bölgenin işgalini St. Lawrence Nehri donana kadar tamamlamak zorundaydı. Aksi taktirde donanmanın desteğinden yoksun kalacaklardı. Fransızlar, nehir boyunca ilerleyen İngiliz gemilerini yakmak için ateş gemilerini kullandılar, fakat gemileri zamanından önce tutuşturdukları için İngilizlerin bunlardan kurtulması çok kolay oldu. İngilizler, Temmuz ve Ağustos aylarında Fransız mevzilerini topa tuttular, daha kalabalık olan düşmanı taciz etmek için karaya asker çıkardılar ve Quebec şehrinin savunmasını sınadılar. Wolfe, Ağustos bittiğinde henüz kayda değer bir ilerleme sağlanmamış olduğu için, Fransızlara arkadan ya da nehirden bir gece saldırısı düzenlemeye karar verdi. 13 Eylül'de sabaha karşı saat 4.00'da 60 metre yüksekliğindeki uçurumu tırmanmaya başlayan İngilizler, karşılaştıkları zayıf direnişi kırdılar ve şehre giden Abraham Ovası yolunu açmış oldular. Şa-fakta, İngilizlerin savaş düzenindeki 4.500 askeri hazır durumda bekliyordu.

Şaşkına dönen Montcalm, İngilizler kuşatma için gerekli takviye top ve birlikleri getirmeden önce, onlara saldırmaya karar verdi. Düşmanı taciz etmeleri için önden hafif piyadeyi ve tüfekli yerlileri gönderen Montcalm, sabah saat 10.00'da 4.250 askerle saldırıya geçti. İngilizler, hafif sahra toplarıyla ateş açtıktan sonra, düşmanın 40 metre kadar yaklaşmasını bekleyip yayılım ateşi açtılar ve bunu izleyen süngü hücumuyla Fransızları dağıtmayı başardılar. Sonuçta 500 Fransız askeri ölmüş, 350'si de esir düşmüştü. Ağır yaralanan ve şehre geri götürülen Montcalm da sonradan hayatını kaybedecekti. İngilizler, üç kurşun yarası alan Wolfe'un da aralarında olduğu, 58 asker kaybetmişlerdi; 600 İngiliz askeri de yaralanmıştı. Kont Bougainville'in komutasında bölgeye ulaşan Fransız takviye birlikleri ise savaşın gidişatını değiştirmek için oldukça geç kalmıştı. Quebec şehri 18 Eylül'de teslim oldu. Montreal hâlâ Fransızların elinde olsa ve İngiliz işgal gücü son derece rahatsız bir kış geçirse de, sonunda hangi tarafın kazanacağı sorusu, baharda bölgeye Fransızlardan daha erken ulaşan İngiliz donanmasının gelişiyle cevap bulmuş oldu. Savaşın sonunda Fransızlara ait Quebec eyaleti, Great Lakes, Ohio bölgesi ve Louisiana eyaletinin kuzeyine kadar olan Mississippi Vadisi İngilizlerin eline geçti.

Quebec'in ele geçirilişinin de kanıtladığı gibi, İngiliz donanması artık Atlantik'in hâkimi konumuna gelmişti. Fransızlar, karşı strateji olarak cesur bir planı uygulamaya koydular. Bu plana göre, İrlanda'nın batı sahiline bir filo gönderecek ve İskoçya'ya asker çıkaracaklardı. Amaçları, İngilizlerin dikkatini bu noktalara çekmek ve bir İskoç isyanı başlatmaktı. Bu planın başarılı olabilmesi için, öncelikle İngilizlerin Brest'e uyguladıkları ablukanın kaldırılması gerekiyordu. Böylece Nantes, Bordeaux ve diğer limanlardaki nakliye gemileri kullanılabilirdi. Amiral Marquis de Conflans ablukadan sıyrılmayı başarsa da, Amiral Hawke, Fransızları, bir Atlantik fırtınası sayesinde kaçmaya çalışacakları Quiberon Körfezi'ne kadar takip etti. 20 Kasım 1759'da bölgede yerleri bilinmeyen kayalık ve resiflerin varlığına rağmen muharebe başladı. Saffiharp gemilerinin birbirine yaklaşmasıyla birlikte bir yakın dövüşe dönüşen muharebede, İngilizler, üç saffiharp gemisini, gece olunca palamarla çekerek Fransızlara karşı top ateşlerini yoğunlaştıracakları bir noktaya getirmeyi başardılar. Sonuçta, Fransız gemilerinin büyük bir kısmı Vilaine Nehri'ne kaçarken, bazılarının gövdesi de sığ sularda parçalandı. Quiberon Körfezi'ndeki deniz muharebesinin ardından, hem Fransızların işgal planları sona ermiş oldu hem de İngilizler denizlerin tartışmasız hâkimi haline geldi.

İngilizler bu tarihten sonra Brest, Rochefort ve Toulon'daki Fransız donanmasını ablukaya aldılar. İspanya, 1761'de kötü durumdaki Bourbon

müttefikine destek olmak amacıyla İngiltere'ye savaş ilan etmek gibi büyük bir hata yaptı; böylece İngilizler, kendilerine saldırmak için yeni hedefler bulmuş oldular. İngilizler, 1762 yılında İspanyolların "Karayipler'in kilidi" olarak adlandırdığı Havana'ya başarılı bir amfibik saldırı düzenlediler. Bu harekât, İngilizlerin, önceki başarısızlıklarından gereken dersi aldıklarını ve stratejilerinin etkinliğini artırdıklarını gösteriyordu. Lord Albermarle'nin filosunda bulunan 22 saffiharp ve 30 nakliye gemisine, İngiltere'den ve Amerika'daki kolonilerden 11.351 asker yüklenmişti. 70 gün süren kuşatmanın ardından El Morro kalesi ele geçirildi ve bunu, Havana ve Karayipler'deki İspanyol deniz gücünün büyük bir bölümünün teslim oluşu izledi. Savaşın sonunda Tuğamiral Sir Samuel Cornish komutasındaki filo Manila'yı ele geçirdi. Bu son zaferin ardından, İngilizlerin tazminat almadığı Paris Barış Antlaşması (1763) imzalandı.

Bu büyük zaferler sonunda, İngilizler kalıcı düşmanlar kazanmış ve Borbonların intikam ateşi yeniden alevlenmişti. İspanya, kolay kolay vazgeçemeyeceği Havana'yı, karşılığında Florida eyaletini vererek geri aldı. Kanada İngilizlerde kalırken, Martinique Fransızlara geri verildi. Fransa, Louisiana eyaletini, artık kıta hâkimiyeti sevdasından vazgeçmiş olan İspanyollara devretti. Bu devir, bölgede yaşayanlar tarafından pek hoş karşılanmamış ve Amerika'daki İngiliz topraklarıyla olan sınırın durumu iyice zayıflamıştı. Her ne kadar İngiltere on sekizinci yüzyılda gücünün doruklarında olsa da, İspanya, Fransa ve kimi Avrupa ülkeleri onun zayıf bir anını kollamaktaydı.

Yedi Yıl Savaşları'nın kendisi için tam bir felaket olduğunu gören İspanya'da ise idari ve askeri reformlara girildi. Amerika'da Havana, Cartagena, Veracruz ve Pensacola gibi limanların az sayıda garnizon ve güçlü kalelerle korunması fikrinin bir işe yaramadığı anlaşılmıştı. Hükümet, kolonilerdeki savunmanın nasıl olması gerektiği konusunda Madrid'de süregelen tartışmaların ardından, Küba ve diğer bölgelerde koloni orduları kurulmasına karar verdi. Bu orduların bir kısmı Avrupalı askerlerden, bir kısım da bölge halkından seçilen askerlerden oluşacak ve bu kuvvetleri desteklemek için yaygın bir milis sistemi uygulanmaya başlanacaktı. Amerika'daki her asker Avrupalı subay ve astsubaylarca eğitilecekti. Kimileri bunun getireceği sakıncaları dile getirse de, Havana'nın kaybedilmesi onlara başka seçenek bırakmamıştı. Bu şekilde, Büyük Frederick'in temel askeri sistemi –İspanyol ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek– Amerika'da hayata geçirilmiş olacaktı. İspanyol donanması da, İspanya ve Yeni Dünya'daki limanlarda büyük bir savaş gemisi inşa programı başlattı. İspanyollar on sekizinci yüzyılda 74'ü Havana tersanesinde olmak üzere, 227 adet saffiharp gemisi inşa ettiler. 1769 yılında Havana'da, yüzyılın en büyük savaş gemisi olan *Santissima Trinidad* denize

indirildi; bu gemi, 1805'te Trafalgar'daki deniz savaşında Amiral Nelson'ın filosunca batırılacaktı.

1775 yılında İngilizler, Anglo-Amerikan milislere saldırdı ve bu, hızlı büyük bir savaşa dönüştü; tahmin edileceği gibi, bu durum, Fransızları oldukça heyecanlandırmıştı. Başlangıçta Amerikan Devrimi (1775-83), hem bir iç savaşın ve geniş çaplı isyanın unsurlarını taşıyordu hem de Avrupa savaş modelini takip eden daha konvansiyonel bir savaştı. Fransa, İspanya ve Hollanda İngiltere'ye karşı el altından küçük yardımlarda bulunmaktan başka bir şey yapmadılar. Çünkü bu koloni isyanı desteklenirse, başka kolonilerin de –Fransız ve İspanyol kolonileri– bundan cesaret alması mümkün olabilirdi. 1777 yılında General John Burgoyne komutasındaki İngiliz ordusunun Saratoga Savaşı'nda teslim olması, Fransız ve İspanyolları, asilerin kazanabileceği konusunda ikna etti. Fransa, 2 Ağustos'ta imzaladığı gizli bir ittifak anlaşmasının ardından İngiltere'ye savaş ilan etti. Fransa, bu kez Avrupa'da savaşmaktan olabildiğince kaçınmaya kararlıydı. İngilizler yalıtılmıştı –Hollandalılar bile onlara karşıydı– ve Almanlar savaşa girmeye pek istekli değildi. On sekizinci yüzyılda ilk defa, İspanya'nın 1779'da savaşa girmesinin ardından gerçekleşen büyük Cebelitarık kuşatması haricinde, Avrupa içinde çok az çatışma meydana gelecekti.

Fransızlar, tüm avantajlarına rağmen, geçici deniz egemenliklerinden yararlanmayı bilemediler. 1779 yılında 66 gemilik bir Fransız-İspanyol donanması, Manş Denizi'nde serbestçe seyretmiş ve İngiltere'yi işgal etmeye yönelik yeni bir plan gündeme gelmişti. Her zaman olduğu gibi, bu sefer de tüm fırsatları kaçıracaklardı. Yangınlar ve kazalar neticesinde bazı Fransız gemileri hizmet dışı kalmıştı; hizmete yeni giren üç Fransız saffiharp gemisi de, dengesiz inşa edildiği için, sakın denizde bile alabora olma tehlikesi geçirmişti. Bunlar yetmezmiş gibi, Fransızların Manş'taki adalara düzenlediği saldırı da tam bir felaketle sonuçlandı. Fransa, İngilizlerin devriye ve ablukaları nedeniyle kereste, direk, seren, kenevir, katran ve benzeri gemi inşa malzemelerini bulmakta güçlük çekiyordu. Kalifiye tersane işçisi ve denizci bulunamaması da, Fransız donanmasının etkinliğini zayıflatıyordu. Brest'te baş gösteren salgın, bölgedeki denizci nüfusa büyük zarar vermişti. O yıl esen rüzgâr bile, Fransızların, kendi limanlarından çıkıp saldırılarına imkân vermiyordu. Bourbon müttefikler, çok sayıda savaş gemisine sahip olsalar da, etkili bir harekâta girişememiş ve hatta İngiliz sahillerini koruyan İngiliz filolarının gücünü sınaama imkânı bile bulamamışlardı.

İngiltere ve Amerika'daki kolonileri arasında baş gösteren Amerikan Devrimi Savaşı, ileride yeni bir küresel çatışma haline gelecekti. Temmuz

1778'de Fransa'yla asıl savaş başlamadan önce, Amiral Augustus Keppel, Brest açıklarında bir Fransız filosuyla pahalıya mal olan, ama sonuçsuz bir deniz savaşı yaptı. Bu savaşın ardından, Keppel de, tıpkı Byng gibi soluğu mahkemede aldı. Keppel'e yöneltilen suçlama, savaş hattını, *Kalıcı Savaş Taktiknamesi*'nde belirtilen şekilde düzenlemeyi başaramamaktı. Fakat Keppel'in oldukça popüler beraati de gösterdi ki, amiraller koşullara bağlı olarak kendi taktiklerini geliştirebilirlerdi. Bu önemliydi ve Amiral George Rodney'in, Karayipler'deki Azizler Savaşı'nda (1782) Amiral Comte de Grasse'yi yenmesinde bunun da payı vardı. Diğer bir etken ise, rüzgârın yönünü değiştirmesiydi. İngilizler 5 Fransız saffiharp gemisini ele geçirmiş, Amiral Grasse'yi esir almış ve muhtemelen Jamaika'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesine engel olmuşlardı. Bu zafer özellikle önemliydi, çünkü Fransız-İspanyol filosu, ilk kez İngiliz filosundan daha kalabalıktı ve daha üstün ateş gücüne sahipti.

Savaş, İspanya'ya, Anglo-Amerikan devrimcileri gayri resmi olarak destekleme ve Florida ve körfez kıyısındaki diğer toprakları ele geçirmek için harekete geçme imkânı yanında, Cebelitarık'ı geri alabilme fırsatı da vermişti. 11 Temmuz 1779'da küçük bir İspanyol deniz kuvveti Cebelitarık kalesine saldırdı. Saldırı başarısız olunca, filo, kaleyi, açlığa mahkûm etmek için ablukaya aldı ve topa tutmaya başladı. İspanyollar, ağır bombardmanın etkisini artırmak için, yeni tasarladıkları yüzen topçu platformlarını ya da kalelerle savaşmak için geliştirilmiş, sadece bir tarafında kalın zırh bulunan muhasara gemilerini kullanmaya başladılar. Bu gemilerde, mürettebatı İngiliz ateşinden koruyabilmek için ağaç kütüklerinin arasına yaş kum doldurulmuş ve bunlar siper yapılmıştı. Savunma duvarı, demirlerle birbirine bağlanmış ve mantar ve ham deriyle kaplanmıştı. Yüzeyi sürekli suyla ıslatılan tekne, gülle ve patlayıcı mermilerin etkisini emerek mürettebatı koruyordu. Ayrıca, geminin kalın halatlarla yapılmış ve deriyle kaplanmış olan çatısı, gelen mermileri denize doğru sektirecek açıda inşa edilmişti. Bu tekneler, kalelerin bir topun yarı menzili ya da 1.200 metre uzağında, kalın demir zincirlerle demir atarlardı.

İki ve üç ambarlı 47 savaş gemisi, 300 nakliye gemisi, 10 muhasara gemisi, ateş gemileri, top ve havan platformlarından oluşan Fransız-İspanyol filo su 12 Eylül 1782'de saldırıya geçti. Muhasara gemilerindeki yaklaşık 200 ağır toptan açılan ateşe, kaleden de karşılık veriliyor ve bu topçu düellosuna, 400'den fazla kuşatma topu, howitzer, havan ve hafif top iştirak ediyordu. Beklenildiği şekilde, İngilizlerin 32 poundluk toplarının bu özel gemilere hiçbir etkisi olmamıştı.

Fakat Fransız-İspanyol mühendisler, düşmanın sıcak gülle (red-hot shot) kullanabileceğini hesaba katmamıştı. İngilizler, 13 Eylül'de ocaklarını kurdular ve topların namlusunun içerisinde, barut ile sıcak gülle –topçular, bunlara “pişmiş patates” diyordu– arasına kil ve yaş ot yerleştirdiler. Bu işlem son derece tehlikeli olsa ve topun havaya uçmasını önlemek için çok çabuk hareket edilmesi gerekse de, bu güllelerin İspanyol muhasara gemileri üzerindeki etkisi yıkıcı olmuştu. Düz açıyla atılan bu gülleler, zırhı delip bir süre daha içten içe yanmaya devam ediyor ve ardından da ateş alıyordu. Altı gemi alev aldı ve sonuçta terk edildi. İki gemi ise bir anda havaya uçtu ve yok oldu. İngiliz müdafilerin verdiği hafif kayıpların aksine, Fransız-İspanyol top ve gemi mürettebatının verdiği ağır kayıplar neticesinde, saldırıya son verildi. İspanya'nın harcadığı muazzam miktarda kaynak ve baruta ve dört yıl boyunca kara ve denizden süren bombardımana rağmen, savaşta yalnızca 330 İngiliz askeri ölmüştü. 717 İngiliz askeri de, hastalıklar neticesinde hayatını kaybetmişti.

1783 yılında her iki taraf da artık tükendiği için, Amerika ve Bourbon savaşları sona erdi. İki taraf da barış istiyordu. Amerika'da, Yorktown Muharebesi'nde İngilizlerin uğradığı yenilginin ardından (1781), her iki taraf da İngiltere'nin savaşı kaybettiğini kabul etti. Fransızlar ve İspanyollar, önceki yıllarda uğradıkları kayıpların bir kısmını telafi etmeyi başarmışlardı, fakat hâlâ denizlerde İngiltere'yle başa çıkabilecek konumda değillerdi. Gemi inşası için gerekli malzemelerin temininde yaşanan sıkıntı, yeterli sayıda kalifiye gemi inşa ustası, tersane ve hepsinden önemlisi deneyimli denizciye sahip olmamaları bu ülkelerin elini kolunu bağlıyordu. Yine de, İngiltere tam on üç kolonisini, Minorca'yı ve Florida'yı kaybetmişti. İspanya, Bernardo de Galvez'in Florida ve Alabama'da düzenlediği başarılı seferler sonucunda, kaybettiği toprakları geri kazanmıştı, fakat stratejik öneme sahip Cebelitarık kalesi hâlâ İngilizlerin elindeydi. Hollandalılar, Seylan üzerinde denetim kurdu; Fransızlar ise Senegal'i ve üç Karayip adası St. Lucia, St. Vincent ve Grenada'yı ele geçirdi.

Askeri tarihçiler, anlatmaya çalıştığımız savaşların yapısını incelemenin yanı sıra, on sekizinci yüzyıl savaş teorisini, Napoleon Bonaparte'ın geliştirdiği doktrini kavrayabilmenin bir aracı olarak kullanma eğilimindedir. Soylu kan taşıyan pek çok eğitilmiş subay, hem askeri metin ve antlaşmaların dili hem de kültürün önemli bir parçası olarak gördükleri Fransızca'yı konuşabilir ve okuyabilirdi. Prusya Harp Okulu (1717), Hollanda Topçu Okulu (1735), Woolwich Mühendislik ve Harp Okulu (1741), Paris Askeri Akade-

misi (1749) gibi okullarda artık resmi askeri eğitim alabilmek mümkün hale gelmişti. Pek çok soylu genç, mesleği öğrenmeleri için alaylara çırak olarak gönderilirdi. Çoğu ülkede aileler, çocuklarını daha çok küçükken askeriye kaydettiler, böylece bu çocuklar, daha erken kıdem alabilirdi.

Geçmişte olduğu gibi, pek çok öğrenci, antikçağ savaşları ve kendi atalarıyla ilgili eğitim alırdı. Bu noktada, Kral Frederick'in, eğik düzeni antik Yunanlılardan öğrendiğini hatırlamamız yerinde olacaktır. Pek çok yazar arasında süregelen, lejyon mu falanks mı tartışması yeniden alevlenmişti –tüfek ve süngü kullanan falankların tekrar kurulması isteği. 1758'de Louisbourg'daki büyük Fransız kalesinin kuşatılması esnasında, General James Wolfe'un subaylarından biri, hafif piyadesini neye göre savaştırdığını şöyle ifade etmişti: "Ben bunu Ksenophon'dan öğrendim, fakat benim arkadaşlarım hiçbir şey okumadığı için, yaptıklarını görünce hayrete düşüyorlar."

On sekizinci yüzyılın taktik ve strateji öğrencileri, mevcut silahlar çerçevesinde çalışmak zorundaydı. Onlara göre, güçlü kalelerin inşa edilmesinin nedeni, orduların hızlı intikali için gerekli yolların ve ikmal sisteminin kurulmamış olmasıydı. Ordu, eğer saldırıya uğrarsa kaleye çekilecek ya da daha kötüsü, uzun bir kuşatmaya maruz kalacaktı. Seferlerde ise, generaller, istihbaratın zayıflığı ve elde yeterince harita olmaması nedeniyle, ya düşmanı bulamaz ya da farklı yerlere giderlerdi.

Komutanlar, şok etkisi ve *ordre profond* (yanaşık düzende kılıç ya da süngü kullanan piyade veya ağır süvari); *ordre mince* (tüfeklerin ateş gücüne dayalı saf düzeni); ya da tüm bunların kombinasyonu arasında karar vermek zorundaydı. İspanyol yazar Marques de Santa Cruz, Fransızca'ya çevrilen ve pek çok ülkede okunan eseri *Reflexiones Militares*'de (1724-30) ikinci yaklaşımı benimsemişti. Santa Cruz'a göre, dörder sıradan oluşan iki savaş hattı kurulmalı ve aralara piyade ve süvari birlikleri kol düzeninde yerleştirilmeliydi. *Ordre profond*'un Fransa'da çok destekçisi vardı, bunlardan biri de *Novelles Decouvertes sur la Guerre*'i (1724) yazan Jean-Charles de Folard'dı. Folard, İspanya Veraset Savaşı sırasında İtalya seferlerinde İsveç kralı XII. Charles'ın ordusunda görev yapmış ve Malplaquet Muharebesi'nde yaralanmıştı. Folard, süngünün kullanıldığı yanaşık kol düzenini ve şoktan ziyade, ateş gücünü savunuyordu. Çoğu Fransız komutanı, askerlerinin *ordre mince*'yi uygulayacak derecede eğitilmiş olduğundan emin değildi, fakat bu düzeni savunanlar, saf düzeninin, ateş gücüne ağırlık verdiği kadar, şok unsurunu da ihtiva ettiğini öne sürmekteydi.

Günümüzde kimi tarihçiler, Fransız taktisyenler arasındaki bu tartışmaları yavan bulsa da, aslında bu taktisyenlerin büyük bir bölümünün savaş dene-

yimine sahip askerler olduğunu akıldan çıkarmamız gerekir. Mareşal Saxe, *Mes Reveries* adlı eserinde, döneminin farklı görüş ve savaş düzenlerini bir araya toplamıştı; onun tarzı, kimine göre modern, kimine göre ise eski modaydı. Saxe da, tıpkı kendisini izleyen Frederick gibi, disiplinin önemini vurgulamıştı: “Disiplin, orduların ruhudur” ve o olmazsa, “askerler bir serse-ri sürüsünden başka bir şey değildir.” Saxe, sözlerini şöyle tamamlamıştı: “En sert disipline sahip ordular, her zaman en büyük işleri başaranlar olmuştur.” Yine de, aşırı disiplin, kıdemli subayların şefkat ve ılımlılığıyla dengelenmeliydi. Saxe, aç kalan ve bu nedenle yağmacılığa kalkışan askerlerin ölüm cezasına çarptırılmasına karşıydı. Firarilerin damgalanmasını reddetmişti; aşırı derecede ağır cezalara da karşıydı. Suçlular, iki sıra halinde dizilmiş askerlerin arasında aşağı yukarı koşar ve bu sırada, askerler de ellerinde harbilerle onlara vururdu. Suçlunun çok hızlı koşmasını önlemek için, önünde geri geri giden ve süngüyle onu dürten bir çavuş yer alırdı. Pek çok asker, bu cezalar yüzünden ya sakat kalmış ya da hayatını kaybetmişti. Cezanın ardından, suçlunun kafası üzerinden alay sancağını geçirerek onu teselli etme girişimi de ne çektiği acıyı azaltmakta ne de vücudundaki kalıcı izleri silmekteydi. Saxe’a göre, askerler, bu şekilde fahişeler, hırsızlar ve idam mahkûmları gibi cezalandırılmış oluyordu.

Saxe, savaş alanındaki zaferlerin, askerlerin “ayakları”yla kazanıldığını vurgulardı –bu sözü, daha sonra Napoleon da söyleyecekti. 4 piyade alayı, süvari birlikleri ve hafif toplardan oluşan lejyonlar ya da bir lejyoner general tarafından komuta edilen 3.582 kişilik birliklerin kurulmasını teklif etmişti. Bu teklifin önemi, savaş alanındaki esnekliği göz önünde tutması ve bağımsız olarak hareket edebilecek tümenlere giden yolu açmış olmasıydı. Lejyon, yapısı itibarıyla her tür düşmanla savaşılabilecek çetin bir birlik olacaktı. Saxe’ın lejyonu, öndeki ikisi tüfek, arkadaki ikisi ise demir uçlu 4.5 metre uzunluğunda yarı kargı ve omuzlarında tüfek taşıyan askerlerden kurulu dört saftan oluşuyordu. Kargılar ileri doğru uzatıldığında, uçları ilk iki safın 2-3 metre ilerisinde oluyordu. Buradaki amaç, ön saftaki tüfekçiler ateş etmeye devam ederken onları koruyabilmektir. *Amusette* denilen ve üç kişilik mürettebata sahip seri atımlı uzun namlulu hafif toplardan her lejyona tahsis edilecekti. Ayrı ayrı ya da batarya halinde kullanılan bu toplar, 1.000 metre menzil içerisindeki düşmanlara karşı kullanılabilirdi.

Saxe, ayrıca av tüfeklerini andıran yivli ve kuyruktan dolma tüfeklerle donanmış hafif piyadenin kullanılmasını da önermişti. Bu birlikler, fiziksel olarak dayanıklı ve koşmaya alışkın olacak, 100 metre mesafedeki düşmana isabetli atışlar yapabilecek ve düşman 20 metre yakına gelinceye kadar buna devam edeceklerdi. Ardından, hızla geri çekilip normal piyade düzenine geç-

ceklerdi. Süvariler, kuyruktan dolma yivli karabina ve kılıç kullanacaktı; ön saftakiler ise 4 metre uzunluğunda mızraklarla donatılacaktı. Tüm birlikler, zırh koruması olarak göğüs zırhıyla (cuirasse) donatılacaktı –kendi tasarımı olan, deri üzerine yerleştirilmiş demir levhalardan oluşan zırh kullanılacaktı. Bu zırh, kılıç ve kargiya karşı çok iyi koruma sağlarken, yakın mesafeden atılan bir tüfek mermisi karşısında yetersiz kalıyordu. Roma tarzı miğferin de eklenmesiyle birlikte, Saxe’ın hayalindeki, yeniyile eskinin karışımı olan mükemmel ordu tamamlanmış oluyordu. Bir orduda 10 lejyon, 8 süvari ve 16 *dragoon* alayı bulunacaktı –toplam 46.000 asker (34.000 piyade ve 12.000 atlı) ve 12.000 at. Saxe, hem askere almanın güçlükleri hem de halkın asker olmaya sıcak bakmaması nedeniyle, tüm gençlerin, ülkelerine 5 yıl zorunlu hizmet etmesini teklif etti.

Saxe’ta da görüldüğü gibi, 1750’lere gelindiğinde, pek çok taktiksel kombinasyon mevcuttu. Askeri çevreler, I. Frederick William (1713-1740) ve halefi Büyük Frederick komutasındaki Prusya ordusunun başarılarından fazlasıyla etkilenmişti. Prusya piyadesi, 1740 yılına kadar 4 sıra genişliğinde yanaşık saf düzenini kullandı. Frederick, 2.5 milyondan biraz fazla bir nüfusa sahip olan Prusya’da, 83.000 kişilik ve ileride çağının en disiplinli ordusu olacak bir askeri güç devralmıştı. Avusturya, Fransa, Rusya ve dost ve düşman diğer ülkeler Silezya Savaşları’nda (1740-42 ve 1744-45) ve ardından Yedi Yıl Savaşları’nda (1756-63) Prusya taktik ve metotlarını taklit etti. Prusya ordusunda her tabur, biri *grenadier* (ağır piyade), diğer beşi *fusilier* (orta piyade) olmak üzere 6 bölükten oluşurdu; ayrıca her alay da iki taburdan oluşmaktaydı (toplam 1.629 asker). Bu yapı, tüm diğer ordular tarafından örnek alındı. İngiliz bölüklerinde 60, Fransız bölüklerinde 50 ve Prusya bölüklerinde 114 asker bulunurdu.

Prusyalılar, Frederick döneminde yıllar süren titiz eğitim ve dikkatli düzenlemeler sayesinde geleneksel metotları en mükemmel hale getirdiler. En seri ateş eden askerler onlardı ve savaş alanlarında onların bir eşi daha yoktu. Prusya askerleri, en iyi şartlarda dakikada dört kez ateş edebiliyordu; Frederick döneminde kullanılmaya başlanan yeni tüfeklerle birlikte, bu oran beş, hatta altıya kadar yükseldi. *Grenadier*’ler güvenilir ve dayanıklı birliklerdi, mevcutları sayesinde gerekirse alaylarından ayrı taburlar olarak kullanılabilirlerdi. Prusyalılar, yürüyüş düzeninden savaş düzenine hayret verici bir hızla geçerdiler. İki ya da üç yürüyüş kolundan aynı anda yapılan hızlı çarklarla, kısa sürede savaş düzenine geçebilirlerdi –bu şekilde, karşılarındaki düzensiz orduyu, düzgün bir savaş hattı kurarak şaşkına çevirirlerdi. Dakikada 75 adım hızla ilerlerlerdi ve bu hızı, zaman içerisinde 120 adıma kadar çıkarmışlardı. Frederick, 1740’ta Prusya savaş hattının saf sayısını üçe indirdi;

hatta Yedi Yıl Savaşları sırasında, asker miktarı yeterli olmadığı zamanlarda bu sayı ikiye indi. Frederick, yaratıcı bir askeri düşünür olma konusunda Mareşal Saxe ile kıyaslanamasa da, disiplin, verimlilik ve demir gibi bir irade çoğu zaman başarılı olmak için yeterli oluyordu.

Prusyalılar atış hızı bakımından en iyi piyadeye sahip olsalar da, Frederick, süngünün ateş gücünden daha önemli olduğuna inanıyordu. Birliklerin, göğüs zırhı giyerek saldırıda bulunmasından yanaydı. Süvariler, demir göğüs zırhı giyer ve düşman savaş hattını ezmek ya da düşman süvarilerini dağıtmak için güçlü atlara binerlerdi. Ne var ki, Yedi Yıl Savaşları'nda uğranılan yenilgiler, Frederick'i ateş gücüne ağırlık vermek zorunda bırakmıştı. Prusyalılar, yanaşık düzende savaşarak düşmanı taciz etme görevini üstlenen Avusturya ve özellikle Hırvat hafif piyade ve süvarisine (hüßsar) karşı, Feldjager Birlikleri adındaki hafif piyade birimlerini kurdular. *Jager*'ler, fırsat buldukları zaman firar etmeleri yüksek ihtimal olan normal piyade erlerinden farklı olarak, dağınık düzende savaşmak için gerekli bir özellik olan sadakate sahiplerdi. Yeşil üniforma giyer ve düşmana uzak mesafeden ateş etmelerine imkân sağlayan ağır, yivli karabinalar kullanırlardı.

Yedi Yıl Savaşları sırasında tüm ordulardaki komutanlar, savaşlarda uygulamak üzere farklı taktik seçeneklere sahiplerdi. Yanaşık düzen, ince saf, dağınık düzendeki hafif piyade, hafif top bataryaları ve ileride tümen şeklini alacak organizasyon bunlardan bazılarıydı. Üç saf halinde savaşan İngiliz ve Prusya birlikleriyle savaşacak kadar disiplinli olmayan Fransızlar, savaşta pek bir varlık gösterememişti. Bazı Fransız komutanları ise, birliklerinin sahip olduğu savaşa isteğinin süngü hücumlarında kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle farklı savaş düzenleri ortaya atılmıştı. Kol düzeninde saldıran birliği saf düzeninde diğer bir birlik destekleyecek ya da *ordre mince* ve *ordre profond*'un niteliklerini bir araya getirecek *ordre mixte* oluşturulacaktı. Mareşal Charles de Belle-Isle gibi diğer bazı komutanlar ise ağırlığın topçuya verilmesinden yanaydı. Belle-Isle, 4 ve 8 poundluk standart sahra bataryalarına ilave olarak, her tabura, piyade hücumunu desteklemek için bir ya da iki seri atımlı hafif top ve çekili havanlar tahsis edilmesini önermişti. Elbette topların savaş hattı boyunca dağılmasına yol açacağı için, bu teklife karşı çıkanlar da olmuştu.

Tüm bunlarla birlikte, savaş alanının durumunun da, savaşlarda tayin edici bir rolü bulunuyordu. Hiçbir savaşta şartlar kontrol altında değildir ve tüm savaşlara uygulanabilecek, standart bir zafer kazanma metodu yoktur. Yedi Yıl Savaşları, Comte Jacques Guibert (1743-90) ve diğer yazarlara, Fransız Devrimi ve Napoleon ordularına zemin hazırlayacak yeni taktikler geliştirme

imkânı sağladı. Guibert, sayısız baskısı yapılan ve Farsça'nın da dahil olduğu çok sayıda dile çevrilen meşhur eseri *Essai general de tactique*'i (1772) yayınladığında henüz 29 yaşındaydı. Asker bir ailede yetişmiş ve çocukken babasıyla savaş oyunları oynamıştı. Yedi Yıl Savaşları'nda görev yaptı ve ardından, bir asker olduğu kadar, bir yazar olarak da ün kazanmak isteyen hırslı bir askeri *philosophe* olarak kendini gösterdi. Guibert, piyadeye ağırlık veren diğer yazarlardan farklı olarak, topçunun ve üç unsur –piyade, süvari ve topçu– arasındaki koordinasyonun önemini vurguladı.

O da, tıpkı kendinden önceki pek çok yazar gibi, kargının kullanımının zorunlu olduğu günlerden kalmış olan falanksı andıran savaş düzenlerinden rahatsızdı. Yine, kimi on sekizinci yüzyıl taktisyenlerinin süngüye odaklanması ve onu kült haline getirmesi de, diğer bir antikçağ hayranlığından başka bir şey değildi. Guibert'e göre, ateş gücü ve top ile tüfeklerin menzili, şok taktiklerinin ve antikçağ düzenlerinin sonunu getirecek bir seviyeye ulaşmıştı. Mareşal Saxe ile benzer görüşlere sahip olan Guibert, ülkenin tüm gençlerinin zorunlu askeri eğitimden geçirilmesinden yanaydı. Ona göre, isabetten çok seri atışı amaç edinmiş Prusya tarzı eğitimin savaş alanlarındaki karşılığı, ölüden ziyade kuru gürültüydü. Ağırlık, isabetli atışa ve süngülü dövüş tekniklerine verilmeliydi. Gerçekten de, birçok ülkedeki askeri eğitimde çok az gerçek atış yapılmaktaydı. Guibert, üç sıra piyadenin yeterli olduğunu ve askerlerin ilk ateş açan taraf olabilmek için ilerlerken adımlarını hızlandırmaları gerektiğini söylüyordu. Tüfeklerin azami menzilleri yaklaşık 400, etkili menzilleri ise sadece yaklaşık 175 metreydi.

Guibert'in taktiği, hareketlilik ve ateş gücünü önplana çıkarıyordu. Askerlere, uygun adım yürümek yerine, zorlu arazilerde nasıl hızla ilerleyecekleri öğretilmeliydi. Askerler, iki kat daha hızlı manevra yapacak ve düşmanı kuşatırken ya da saldırırken üç kat daha hızlı ilerleyecekti. Guibert'e göre, tüm birlikler vur-kaç taktiği ve keşif konusunda eğitim alacağı için, hafif piyade kullanmak gereksizdi. Eğitim kitabı da safhaları dörde indirmişti: safları ikiye katlama (süvari saldırısına karşı), çark dönüşü (saf düzenine geçmek için gerekli), kol düzenine geçiş ve savaş düzeninin teşkili. Piyade üç saf halinde savaşacak; ön saf doğrudan ileriye ateş ederken, ikinci saf birinci safın sağ omzu üzerinden, üçüncü saf ise birinci safın sol omzu üzerinden ateş edecekti. Prusya tarzında ilerlerken ateş edilmeyecekti (*feu de change*). Fransız birlikleri, durarak ateş edecek ve böylece iyi nişan alıp karşısındakine büyük zayıyat verdirebilecekti. Eğer askerler açık arazide düşmanı net olarak görebiliyorsa, onlara ateş serbest komutu verilecekti. Bir mevzide savunmaya geçmiş düşmana saldırırken ise, askerler kol düzeninde ilerleyecekti. Guibert, Saxe'tan farklı olarak, süvarinin hız ve şok için uygun olan karabina ve taban-

çayla donatılmasını önermişti; ona göre, zırh kullanımı tümüyle gereksizdi.

Saldırı yanlısı olan Guibert, duruma göre farklı şekiller alabilecek esnek kol düzeninin kullanılmasını tavsiye ediyordu. Bu birlikler, hızlı hareket edebilmek için, kendilerini yavaşlatan fazla cephaneyi taşımayacaklardı; ayrıca, düşman arazisindeki ordu, düşmanın zararına olacak şekilde bölgenin kaynaklarından istifade etmeliydi. “Sınırlı savaş” yanlısı pek çok kişi bu görüşleri tehlikeli görürken, Guibert’teki cevheri fark edecek kişi Napoleon olacaktı.

Guibert’in döneminde, tüm Avrupa ordularınca kullanılmakta olan topçu, yüzyıl başından beri değişim göstermişti. İspanya Veraset Savaşı sırasında da, topları savaş alanına götürmek ve orada etkili şekilde kullanmak hâlâ sorun olmaya devam ediyordu. Aynı ordu içerisinde bile farklı kalibrelerde pek çok topun olması karmaşaya yol açıyor, etkinliği azaltıyor ve eğitim ve lojistik tam bir kâbus haline geliyordu. Hafif alay topları dışındaki tüm toplar, atların çektiği bir dingile monte edilmiş iki tekerlekten ibaret olan *avantrain*’lerle çekilmekteydi. Topun kundağının arka ucu kaldırılır ve top arabasına takılırdı –böylece dört tekerlekli hale gelirdi. 1732’de Fransız topçu subayı Jean-Florent de Valliere’nin geliştirdiği sistem, 7 Ekim 1732 tarihinde resmen kabul edildi. Bundan böyle Fransız topçusu 5 model top kullanacaktı –24, 16, 12, 8 ve 4 poundluk. Bu önemli değişikliğe rağmen, topları taşımak hâlâ sorundu. 12 poundluk bir topun ağırlığı 1.600, arabasının ağırlığı da 2.500 kiloydu. Hafif 4 poundluk topların ağırlığı bile 550 ve arabaların ağırlığı da 1.250 kilo kadardı. Fransızlar topları hafifletmek için çaba harcasalar da, bu alanda Avusturyalılar ve Prusyalılar daha başarılı olmuştu.

Topçu alanında Guibert’in imdadına, Fransız topçusunu modernize eden ve Gribeauval sistemini yaratacak olan General Jean-Baptiste Gribeauval (1715-89) yetişti. Gribeauval, Prusya ve Avusturya’ya düzenlediği gezilerin ardından, Fransız topçusunu kökünden değiştirecek değişimler için kolları sıvadı. Sahra ve kuşatma toplarını birbirinden ayıran Gribeauval, sahra kullanımını için 12, 8 ve 4 poundluk topları ve 6.5 poundluk howitzerleri tahsis etti. Kuşatmalar için ise 8, 12, 16 ve 24 poundluk toplar kullanılacaktı. Gribeauval’in topları, bronzdan bütün olarak dökülürdü, ardından topların ağzı delinir ve namlusu açılırdı. Bu sayede, topun gücünden bir şey kaybedilmeden, topun ağırlığını olabildiğince azaltmak mümkün oluyordu. Daha güçlü ve hafif modeller sayesinde, kullanılan barut miktarını azaltmak da mümkün olmuş, güllerin çapı artırılmış ve *windage* (namlu ile mermi arasındaki çap farkı) olabildiğince azaltılmıştı. 4 poundluk sahra toplarının ağırlığı, artık sadece 300 kilodan biraz fazlaydı.

Gribeauval, top arabalarını yeniden dizayn ederek cephane sandığını dingilin üzerine yerleştirdi. Bu değişiklikle birlikte top arabaları daha sağlam hale geldi ve tüm orduların baş belası olan, top arabalarının sakatlanması sorunu da asgariye indirilmiş oldu. Daha da önemlisi, Gribeauval, top arabası ve tekerlekler için bir standart belirlemiş ve bunlarda kullanılan parçaların, sökülüp takılarak her arabada kullanılacak parçalar olarak imal edilmesini sağlamıştı. Namlunun yükseltip alçaltılabilmesi için namlunun altına pirinçten büyük bir vida ve atım hızını ve isabet oranını artırmak için de toplara basit bir nişangâh yerleştirdi. Son olarak da, topçuları bölük ve alay şeklinde yeniden organize etti. Bir topçu bölüğü sekiz toptan oluşacaktı. Bu sisteme göre, topçu, artık piyade ve süvari gibi, ordunun bir parçası haline gelmişti. Sistemin etkinliği üzerine hararetli tartışmalar yapılmış olsa da, Gribeauval'ın 1774 yılında ordu müfettişi olarak atanması, Fransa'yı devrim ve imparatorluk dönemlerinde sayısız zafere taşıyacak sistemin hayata geçirilmesi için atılan ilk adım olmuştu. Yüzlerce yıl savaşlarda yardımcı unsur olarak görev yapan topçu, nihayet savaş alanlarının esnek, etkili ve yıkıcı bir üyesi olarak ordularda hak ettiği yeri almıştı.

On sekizinci yüzyıl askerleri, haklarında daha pek çok şey anlatmayı gerektirecek bir şöhrete sahiptirler. Bu döneme dair eserleri okuyanlar, şu terimlere fazlasıyla aşina olmalıdır: serseri, asi, haydut, sefil, ahlaksız, tembel ve tehlikeli. Prusya kralı Frederick'in kendi ordusunu tarif etme şekli dikkat çekicidir: “Bunların büyük bir bölümü, toplumumuzun posalarıdır –miskinler, şerefsizler, berduşlar, asiler, sorumsuzlar ve ülkeleri ve yöneticileri hakkında hemen hiçbir endişeleri olmayan benzeri kişiler.” Frederick'e göre, askerlerin, kendilerine savaşta komuta edecek olan subaylardan korkmaları zorunluydu. Tüm geçici ordulardaki askerler arasında aşırı davranışlar, alkolizm, serkeşlik, kadınları rahatsız etme, kumarbazlık, horoz dövüşü, at yarışı ve şans oyunları çok yaygındı.

Ebeveynlerin çok azı, çocuklarının askeri bir kariyer elde etmesini istiyordu. Pek çoğu, oğulları gönüllü olduğunda veya 8 ya da 10 yıl süreyle askere alındığında, onları kurtarmak için koşup yetkililere yalvarıyordu. Bahaneleri de, çoğunlukla orduya ve askerlere yeterince güven duymamalarıydı. En sık duyulan bahanelerden biri şuydu: “Benim oğlum ne suçludur ne de serseri.” Siviller, askerleri evlerinde barındırmak zorunda kaldıklarında, onların eve verdikleri hasar yüzünden devamlı şikayette bulunurlardı. Askerler bazen kaldıkları evdeki kitap ve belgelerle ateş yakarlardı –kimi zaman kazayla evi yaktıkları da olurdu. Bir İngiliz askeri, 1728 yılında Cebelitarık'tan gönderilen bir belgede şöyle anlatmaktadır: “Ne yapacak iş ne de yeni bir haber var. Hiçbir icraat yok. Zamanımızı kumarla, fahişelerle, içkiyle, dansla, eğlencey-

le ve benzeri zararsız şeylerle geçiriyoruz –ve eğer benim fikrimi soracak olursanız, Sodom ve Gomora bile, Cebelitarık garnizonunun yarısı kadar yoldan çıkmış değildi.” Amerikan Devrimi sırasında New York sakinleri, “ayda bir karargâha gidip oradan içkinin de dahil olduğu tayınları aldıktan sonra üç gün durmadan içip kavga eden, davul çalan, dans eden, kumar oynayan ve akla gelecek her tür rezilliği yapan” Hesselilerden (paralı Alman askerleri) bıkip usanmıştı. Siviller, bu karmaşada evlerinin yanıp gideceğinden endişe eder ve karılarını ve kızlarını korumak için, evlerinde Alman askerlerinin kaldığı odalar ile kendi odaları arasındaki kapıları çivilerlerdi. New York’taki İngilizler de, kız çocuklarının oyuncak bebeklerini süngülerinin uçlarına takıp dolaşarak tam bir barbarlık örneği sergilemişlerdi.

Büyük ordularda görev yapan subayların önemli bir bölümü soylu ya da en azından üstsınıfa mensup ailelerden gelirken, sıradan askerlerin çok farklı kökenleri ve orduya katılmak için çok farklı nedenleri bulunuyordu. Kimi astsubay olabilmek için gönüllü olmuş, kimi zor köy yaşamından kaçmış, kimi ise askere alma görevlilerinin vaatlerine kanıp macera peşine düşmüştü. Diğer askerler ise, hem kendileri hem de bakmakla yükümlü oldukları kişiler için para kazanabilmek umuduyla ve bazen de, eğer yaşadıkları topraklar işgal tehdidi altındaysa, yurtsever duygularla orduya katılırdı. Prusya, hem gençleri askere alır hem de paralı asker kiralardı. Fransızlar, İngilizler ve İspanyollar da, ordularını desteklemek için zaman zaman milis kuvvet toplardı. Çok sayıda milisten oluşan birlikler kendi toprakları dışında bir yerde savaşmaya zorlandığında, sonuç çoğunlukla isyan olurdu. İngiltere’de çiftçi ve işçiler, ülke dışına göreve gönderilecekleri korkusuyla 1757’de birkaç şehirde ayaklanmışlardı. Ruslar ise, köylüleri sorgusuz sualsiz toplar ve apar topar cepheye sürerdi.

İnsanları askere alabilmek için, farklı bölgelerde ve farklı zamanlarda pek çok teknik uygulanmıştı. Borçlulara, serserilere, suçlulara ve hatta katillere, ceza almak ve orduya yazılmak arasında seçim yapma şansı tanınırdı. Bir handa kafayı çekme gafletinde bulunmuş saf bir köylü gencinin, sabah gözünü açtığında kendisini asker olarak bulması hiç de şaşılacak bir durum değildi. Pek çok kişi de, askerlerin attığı palavralar, gösterişli üniformalar, kendisini bekleyen kadınlar ve benzeri hayallerin etkisine kapılıp 8 yıl ya da daha uzun süre görev yapmasını zorunlu kılan kâğıdı imzalardı. Hizmet etmeyi kabul ettiklerinde, artık geri dönüş yoktu. Kaçmaya ya da ailelerinden yardım istemeye fırsat bulamadan, astsubaylarca kışlalarındaki yeni hayatlarına götürülürlerdi. Kilit altında tutulan bu kişilere, uymak zorunda oldukları şartlar ve bir subaya vurma ya da sözüne karşılık verme, hırsızlık, görevi ihmal ve firar gibi suçları işlediklerinde ne tür cezalara çarptırılacakları anlatılırdı. En

ufak bir disiplin ihlalinde cezalandırılır ve daha ağır suçlarda idama mahkûm edilirdi. Askerlerin büyük bir bölümü, disiplinle ilgili konular haricinde subaylarıyla hiçbir iletişim kurmazdı; onlarla çavuş ve onbaşılar ilgilenirdi.

Tüm on sekizinci yüzyıl ordularında, askeri nizamnameler, uyulması gereken kuralları ve bunların ihlali durumunda verilecek cezalarla ilgili maddeleri içermektedir. Ordudan orduya değişmekle birlikte, verilen en bildik cezalar dokuz kuyruklu kedi, tahta ata binme, damgalama ve gauntlet koşusuydu (elleri değnekli iki sıra askerin arasından geçirilmek suretiyle uygulanan bir dayak cezası –y.n.). Ağır suç işleyenler Akdeniz kadırgalarında 15 yıl kürek çekmeye, tophanelerde çalışmaya (sağlık için son derece zararlıydı), kolonilerde görev yapmaya mahkûm edilir ya da asılır veya kurşuna dizilirdi. Küçük suçlarda suçlunun rütbesi indirilir, suçluya bir süreliğine karakol görevi veya gece bekçiliği gibi görevler verilir. İsyan, yağma ya da düşman safında savaşıma gibi suçların cezası ise idamdı.

Prusya ordusunda ağır cezalar kışla hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. Kamptan izinsiz ayrılma durumunda, suçlu, gauntlet koşusunu yapmak zorunda kalırdı (200 asker iki sıra halinde dizilir ve suçlu bu sıranın arasında on kez aşağı yukarı koşarken, askerler ellerindeki yaş fındık ağacından sopalarla ona vururdu). Ayrıca suçlunun askerlik süresi bir sekiz yıl daha uzatılırdı. Suçlunun çığılıklarının duyulmasını engellemek için davullar çalınır ve bir binbaşı, cezanın usulüne uygun şekilde yerine getirilmesini sağlamak için olay yerinde bulunurdu. İspanyol askerler ise, bu cezayı tüfeklerinin harbileleriyle uygulay ve bazen suçluyu kalıcı olarak sakatlarlardı. Savaş dönemlerinde, görev yerinin haricinde rastlanan bir Prusya askeri, firari olarak kabul edilir ve ya asılır ya da kurşuna dizilirdi.

Firar, hiçbir ordunun müsamaha gösteremeyeceği bir suçtu. Askerlerin büyük bir bölümü zoraki askerlik yaptığı için, fırsat bulduklarında kaçmaları normaldi. Yedi Yıl Savaşları sırasında 80.000 Prusya, 70.000 Fransız ve 62.000 Avusturya askeri firar etmişti. Kışla ve kamplardaki nöbetçiler, düşmandan ziyade, kendi askerlerine karşı uyanık olmak zorundaydı. 1759 Prusya Piyade Nizamnamesi'ne göre, firar eden askerler, acımadan idam edilecekti. Sivil yetkililer ve polis, yakındaki bir kışladan asker kaçtığına aramalara katılırdı; ayrıca, komutanlar da kaçakların başına ödül koyardı. Firari bir askere yardım eden sivilin sonu da idamdı. İspanya'da askeri yetkililer, güvenilir hafif piyade ve süvari birliklerini yollarda devriye gezmeleri için görevlendirir ve firarileri yakalayanları ödüllendirirdi. Diğer ülkelerde bu işi profesyonel ödül avcıları üstlenmişti.

Askerlerin kaçmak için sayısız nedeni bulunuyordu. Hayatlarında evlerin-

den hiç ayrılmamış olan genç askerler evlerini özlüyor ve maruz kalacakları cezaları öğrenince depresyona giriyorlardı. Askere alınanların pek çoğunun, bakmak zorunda olduğu ailesi ve yapacak işleri bulunuyordu. Savaşa bile girmelerine gerek kalmadan, salgın hastalıkların ordular üzerindeki yıkıcı etkisine şahit olan genç askerler, dehşete kapılıyor ve canlarını kurtarmak için firar ediyorlardı. Divaniharp, yüksek firar oranı ve elde yeterli sayıda deneyimli asker bulunmaması nedeniyle, konuyla ilgili kanunu uygulama konusunda isteksizdi. Bunun yerine suçlular 50 kez kırbaçlanır ya da 9 kuyruklu kediye daha fazla ip eklenirdi. “Emir subayının kızı” olarak adlandırılan yerde, diğerlerine ibret olsun diye, suçluların sırtını kanlı bir jöleye çevirirlerdi. Amerikan ordusundaki askerlere verilen bazı cezalar da şöyleydi: içkili göreve çıkmak 30, sivillerden para dilenmek 40 ve saat çalmak 80 kırbaç. Firar ya da benzeri bir suçu tekrar edenler, kurallara uygun olarak asılır ya da kurşuna dizilirdi. Suçlu asker, kendi silah arkadaşlarının eşliğinde darağacına ya da idam mangasının önüne götürülür, alay emir subayı suçunu okur, bir papaz konuşma yapar ve suçlunun gözleri bağlanırdı. Kimi durumlarda, idam mahkûmu korku içerisinde ölümü beklerken, görevli subayın, idamın tehir edilmesini bildirdiği de olurdu.

Amerikan Devrimi sırasında sıradan bir asker olan Jeremiah Greenman, gazetesinde devrimcilerin divaniharpten örnek aldıkları cezaları şöyle sıralamıştır: “Bugün Binbaşı E. Flag’ın başkanlığını yaptığı Divaniharp şu kişileri yargıladı: Jack Champlin [hırsızlıktan], Benjamin Buffington [firardan], Mathew Henly, Cornilius Driskill, Charles Stevens, James Singleton yargılandı ve hepsi suçlu bulunarak 100 kırbaça mahkûm edildi. Tekrar firar ettiği gerekçesiyle yargılanan Nathan Gale ise suçlu bulununca mahkemenin merhametine sığındı. Mahkeme suçlunun genel karakterini dikkate alarak onu ölüm mahkûm etti.” Gale’in son anda affedilip edilmediği yönünde elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Avrupa ve koloni askerlerinin standart üniforması parlak renkli asker ceket, uzun bir yelek, gömlek, dizlik, ayağın üstünü kaplayan tozluk, uzun çorap, tokalı ayakkabı, üç kenarı kalkık ya da öntü pirinçten şapka idi. Ayrıca her asker tüfek, çapraz kemer, fişeklik, kınıyla birlikte süngü, sırt çantası, yedek kıyafet, çadır çivisi ve yemek için gerekli eşyaları taşırdı. İstisnaları olmakla birlikte, rahatlıktan ziyade görünümün esas alındığı üniformalar genelde dar ve rahatsızdı. Kimi grenadier miğferleri (shakos) o kadar ağırdı ki, askerler, metal miğfer kayışı takmak ve başları öne eğik yürümek zorunda kalırdı. Saçların askeri usulde taranıp pudralanması ise çok zaman alan bir uğraştı. Keller de bundan kurtulamazdı, çünkü onların da peruk takması zorunluydu. Yağışlı havalarda ıslanan peruk, vücut ısısının düşmesine ve çeşitli ra-

hatsızlıklara neden olurdu.

Kimi askeri ceketlerdeki klapalar, çok dar kesildikleri için, askeri soğuktan korumak için yeterli olmazdı. Külot henüz icat edilmemişti ve askerler, bunun yerine uzun gömleklerinin alt uçlarını kullanırlardı. Kimi birimlerde dizlikler askerlerin eğilip yerden bir şey almasını bile engelleyecek derecede sıkı bağlanırdı. Resmi geçitlerde gayet temiz olan beyaz dizlik ve tozlukları sefer sırasında temiz tutmak mümkün olmadığından, hepsi leş gibi olurdu. Tozluklar son derece sıkıydı ve düğmeleri bağlamak, özel demir bir kancayla çok güç olabiliyordu. Çorapları diz hizasında tutabilmek için de çorap bağları kullanılırdı. Almanların giydiği yün çoraplar pek çok askerin derisinin kabarmasına, ülsere ve iltihaba yol açmıştı. Kısa sürede dağılıp parçalanan ya da askerlerin ayaklarına göre olmayan ayakkabılar ise başlı başına bir meseleydi. Askerler, derinin kabarmasını önlemek için, intikal sırasında ayaklarını mum yağına batırılmış bezlerle sararlardı. Ayrıca rutubeti engellemek ve ayakkabıları yumuşatmak için yağ kullanılırdı.

Deri kemerleri ya da üniformaları solduran kilden çamur, yağışlı hava, aşınma, yedek elbise olmaması gibi nedenlerden dolayı, arazideki askerlerin üzerindeki kıyafetin yırtık pırtık bir paçavradan farkı kalmazdı. Prusyalılar üniformaları yılda bir, Fransızlar üç yılda bir, İspanyollar ise altı yılda bir yenilerdi. Tropik bölgelerde elbiseler çürür ve boya akıttırdı. İspanyol askerler halk arasına yalınayak ve yarı çıplak çıkmaya utandıkları için, şikayette bulunmuşlardı. Bazı askerler ise yeni üniforma parçalarını satın sadece eskilerini elde tutar ve bu durumu hak ederdi. Soğuk bölgelerdeki askerler kendi paltolarını kendileri dikmek zorundaydı. Avusturyalılar ve Ruslar, askerlerine kalın pelerin ve su geçirmez bot dağıttırdı. İngilizler, Kuzey Amerika'da ormanda gerekli olan dayanıklı üniformaları kullanırlardı. Ceketlerinin kuyruklarını keser, saçlarını kısaltır, rahat yün şapkalar takar ve kırmızı kıyafetlerinin rengini kahverengiye çevirirlerdi.

Dönemin tüm ordularında yaşam koşulları çok zordu ve kışlar aşırı kalabalıktı. Astsubaylar ve grenadierler iki kişi bir yatakta yatarken, erler üç-beş kişi bir yatağı paylaşmak zorunda kalırdı. Sabah askerlerin kaldığı barakaların kapıları açıldığında, ortalığı müthiş bir koku kaplardı. Bu şartlar altında hastalıktan ölen asker sayısının, çatışmalarda ölen asker sayısından fazla olması şaşılacak bir durum değildir. Kimi garnizonlarda askerlerin yarısından fazlası, frengi ve bel soğukluğundan mustarıptı. Açığıtaki tuvaletlerin etrafında sinek bulutları kol gezer ve askerler, müthiş koku nedeniyle, tuvalete gitmektense müsait buldukları her yere tuvaletlerini yapmayı tercih ederlerdi. Ordu kamplarından yükselen odun dumanı, barut, idrar, dışkı ve çöplerin ka-

rışımından oluşan kokunun karşısında durabilecek hiçbir güç yoktu.

Elbiselerini ve ortalığı temizleyecek kadınlar olmadığı için, askerler pislik içerisinde yaşamaya devam ederdi. Kuzey Amerika'da Yedi Yıl Savaşları'nın ardından İngiliz subaylar, askerlerin "itch" (kaşıntı) denilen hastalığa yakalanmasını engellemek için, onlara akarsularda banyo yapmalarını ve elbiselerini yıkamalarını emretmişlerdi. Pislik ve yerde yatma yüzünden, kimi askerlerin tüm vücudu yaralarla kaplanır, böylece savaşamaz hale gelirlerdi. Hasta askerler domuz yağı, çam reçinesi ve kükürdün karışımından oluşan ve "pis koku şeytanı" denilen bir ilaçla tedavi edilirdi. General George Washington, askerlerine hava şartları ne olursa olsun yıkanmalarını emretmiş ve şayet bulabilirlerse sabun kullanmalarını söylemişti. Büyük bir şevkle suyu kapam askerler, bunu üzerlerine döküp kadınların önünde çırılçıplak banyo yapmıştı.

Hasta ya da yaralı askerlerin büyük bir bölümü, ancak ayakta duramayacak hale gelmişse hastaneye gitmeyi kabul ederdi. Büyük hastanelerde askeri tıp gelişmiş olmakla birlikte, kalabalık, yetersiz havalandırma, pislik, kötü yiyecekler, pis yataklar ve kirli su bu yerleri hasta ve yaralılar için tam bir cehennem haline getirirdi. Kampların vazgeçilmez hastalıkları olan dizanteri ve makattan kan kaybı, hastaneleri açık hava tuvaletine çevirirdi. Hastalar, çoğunlukla ayakları insan pisliğiyle kaplı, samandan yatakların üzerine yatırılırdı. *Observations on the Diseases of the Army* (1752) adlı önemli ve ünlü kitabın yazarı Sir John Pringle, hastaların kanının belirli aralıklarla akıtılmasını ve hastalara uyuşturucu, kusturucu ilaç ve müshil verilmesini tavsiye etmektedir. Pringle, öksüren hastalarından kan almış ve onları afyon ve afyon tentürüyle tedavi etmişti. Doktorlar, zührevi hastalıkların tedavisi için, aralarında cıvanın da bulunduğu farklı tedavi metotları uygulamışlardı. Yüzyılın başında Fransa'da, tıp müfettişleri ve cerrahlarca idare edilen 85 askeri hastane kuruldu. Ayrıca, cephede savaşamayacak durumdaki eski askerlerden birlikler kuruldu ve onlara ikinci derece görevler verildi.

Sıhhiye, on yedinci yüzyıldan bu yana pek gelişmemişti. Yaralılar savaş alanında hâlâ saatlerce ya da günlerce beklemek zorunda kalabiliyordu. Ambar, baraka ve bodrum gibi steril olmayan yerlerde en ilkel koşullarda çalışmak zorunda kalan cerrahlar da bir hastadan diğerine hastalık yayardı. Yaralı kol ve bacakları keser ve kurşun yaralarına cerrah mili sokarlardı. Yedi Yıl Savaşları sırasında görev yapmış olan Dr. John Hunter (1728-93), tüfek yaralarının tedavi tekniklerini geliştirmiş ve kan akıtılmasına karşı çıkmıştı. "Debridement" (ölü dokunun ya da yaradaki yabancı maddenin alınması) terimini ilk kullanan kişi olan kişi Fransız Pierre-Joseph Desault (1744-95),

Hunter gibi, mermi yaralarının açılmasına karşı çıkmış ve derin yaralardan yabancı maddeleri çıkarma teknikleri geliştirmişti. Bazı cerrahlar, butun kesilmesine imkân veren turnikelere ve forsepe sahip olsa da, cerrahların büyük bir bölümü ilkel aletlerle görev yapıyordu. Ameliyatlar sırasında tetanos çoğunlukla ölüme yol açardı.

Yine bu bölümde gördüğümüz gibi, on sekizinci yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen savaşların etkisi artık tüm dünyada hissediliyordu. Daha büyük ve iyi gemiler, savaşı denizlere taşımış ve uzak bölgelere asker ve silah ulaştırmıştı. Gelişen silah teknolojisi ve takviyeli ahşap gemi tekneleri deniz savaşlarında yeni bir çığır açmıştı. Havana'da inşa edilen ve 120 top taşıyan İspanyol savaş gemisi *Santissima Trinidad*'ın (sonradan tadil edilmiş ve dört ambarlı ve 140 toplu hale getirilmiştir) hazin sonu, gemilerin mümkün olduğu kadar silah taşımamasının yanında, her koşulda idare edilebilir şekilde inşa edilmesinin de zorunlu olduğunu göstermişti. İki ve üç ambarlı savaş gemileri –dönemin ana savaş gemileri–, Sanayi Çağı'na kadar teknolojinin ve inşa yeteneğinin ulaştığı belki de en üst noktayı temsil ediyordu. Savaş gemileri, okyanusları da birer savaş alanı haline getiren ve ülke sınırları dışında hâkimiyet kurabilmek için gerekli olan saldırı ve savunma araçlarıydı. Yüzyıl içerisinde İngiliz Kraliyet Donanması, 1708, 1744-46, 1759 ve 1805 yıllarındaki işgal girişimlerinin önlenmesinde temel rolü üstlenmişti.

O dönemde yivsiz toplar kullanan savaş gemilerinin toplarının büyük bir bölümü, geminin başında ya da kılıcında değil, yanlarında bulunurdu. Bu nedenle uygulanabilir tek taktik, gemilerin bordalarına mümkün olduğu kadar çok top yerleştirmek ve onları bir savaş hattı halinde dizmekti. 1660'larda *Kalıcı Savaş Talimnamesi*'yle gemilerin bu şekilde savaşması bir kural olarak kabul edildi. Bu sayede gemilerin zayıf olan baş ve kılıc bölümleri, düşmanın borda ateşinden korunmuş olacaktı. Elbette yivsiz tüfeklerle saf halinde savaşan piyade birliklerinde olduğu gibi, her iki taraf da belli kurallara göre davranır ve deniz savaşları, kara savaşlarından çok daha tekdüze şekilde gerçekleşirdi. 1780'li yıllarda İngilizlerin, kendi savaş gemilerine topçu eğitim palangaları yerleştirmesiyle birlikte, savaş gemileri, birbirlerine doğru açılarda ateş edebilmeye başladı.

Saf düzeninin hem saldırı hem de savunmada kullanılabilir olması, amirallerin yeni taktikler geliştirmesini daha da güçleştiriyordu. Anson, Mayıs 1747'de bir Fransız filosunu kaçırmak zorunda bırakmış ve 18 *merchantmen*'in (bir tür savaş gemisi) bu başarısı, savaş talimnamelerinde değişikliğe yol açmıştı. Eğer düşman kaçmaya başlarsa, İngiliz savaş gemilerine onları takip

edebilmek için hat düzenini bozma yetkisi verilmişti. İngiliz komutanların, 1783 yılına kadar *Kalıcı Savaş Talimnamesi*'nde belirtilenler dışında hareket etmesi yasaktı. Amiraller, ilkel gemiden gemiye haberleşme teknikleri nedeniyle, filolarını hat düzeninde toplarken büyük sıkıntı yaşırdı. Düşman filosunun büyük bölümü kaçmaya yeltenmedikçe, düşman takip edilmeyecekti.

Düşman savaş gemileri, bu sınırlamalar nedeniyle, otoyoldaki ağır vasıtalar gibi birbirlerine yaklaşır ve birbirlerini geçerlerdi. Yakın mesafede gerçekleşen hasar ve kayıplar bile –ani bir rüzgâr çıktığında birbirlerine çarparlardı–, geminin batacağı manasına gelmezdi. Sık sık belirtildiğine göre, İngilizler, düşman topçularını öldürmek için düşman gemilerinin gövdesine; Fransızlar ve İspanyollar ise düşmanı yavaşlatmak ve hareketsiz bırakmak için yelkenlere ve armaya (donanım) ateş ederdi. Gerçekte güçlü olan rakip, gemilerin gövdesine; zayıf olansa, kaçabilmek için rakip gemilerin yelkenlerine ateş ederdi. Yüzyılın büyük bölümünde uygulanan hat düzeni nedeniyle, deniz savaşlarının büyük çoğunluğundan kayda değer bir sonuç alınmadı. Hatta, 1700 yılından 1782 yılındaki Azizler Deniz Muharebesi'ne kadar, kesin sonuçlu bir deniz savaşı gerçekleşmedi.

Yetenekli ama dik kafalı bir komutan olan Amiral George Rodney komutasındaki İngiliz filosu, Nisan 1782'de Amiral Comte François de Grasse komutasındaki bir Fransız filosunu takip ederek onunla muharebeye tutuştu. Muharebe, Karayipler'de, Fransızların ve İspanyolların Jamaika'yı işgal etmek için kuvvet topladığı Martinique ve Guadalupe adaları arasında cereyan etti. İngiliz filosu daha büyük ve güçlüydü –64-74 toplu 36 adet üç ambarlı savaş gemisi, 90 toplu birkaç saffiharp gemisi ve keşif görevinde kullanılacak firkateynler. İngiliz gemilerinin büyük bir bölümü Fransız gemilerinden daha hızlıydı, çünkü bu gemiler, bakır kaplı oldukları için, ne su alıyor ne de ahşap tekneleri delik deşik eden tropikal *terridos*'lardan (tahta kurdu) etkileniyorlardı.

Dahiyane bir plandan ziyade, sürekli yön değiştiren rüzgârdan dolayı, Fransız savaş hattında bir gedik oluştu ve belirgin bir planı olmayan Rodney'in gemileri bu gedikten içeri daldı. *Carronade* (“ezici” olarak da adlandırılırdı) denilen yeni, hafif ve kısa namlulu toplarla açılan borda ateşi, Fransız gemilerini kısa mesafeden perişan etmeyi başarmıştı. Genelde olduğu gibi, daha eğitilmiş olan İngiliz top mürettebatı, Fransız topçusundan neredeyse iki kat daha hızlı ateş edebiliyordu. De Grasse'mın sancak gemisi *Ville de Paris*, İngiliz gemilerince kuşatıldı. Birkaç saat sonra, subaylarının neredeyse tamamını kaybetmiş olan de De Grasse, teslim bayrağını çekti. İngilizler, teslim olan geminin güvertesine çıktıklarında, güvertenin ölmüş ve ölmek

üzere olan insanlar ve insan parçalarıyla kaplı olduğunu gördüler. 400'den fazla Fransız denizci ve topçu hayatını kaybetmişti. *Glorieux* savaş gemisinde de 13 subay ve 489 asker hayatını kaybetmiş, 48 subay ve 1.563 asker de yaralanmıştı. İngilizler, muharebede 5 Fransız saffiharp gemisini ele geçirdi. 6 Fransız kaptan hayatını kaybetti; sonuçta, tüm ölü, yaralı ve esirlerle birlikte, Fransızların toplam kaybı 14.000 kişiydi. İngilizlerin tüm kaybı ise 272 ölü ve 853 yaralıdan ibaretti. İngilizler, yüksek moral ve eğitilmiş topçular sayesinde, 1790'larda ve sonrasında, saldırgan Amiral Horatio Nelson döneminde pek çok zafere daha imza atacaktı.

Kraliyet Donanması, her savaştan sonra gücünden biraz daha kaybetse ve savaş gemileri bir sonraki krize kadar "çürüğe çıksa" da, İngilizler artık denizlerde hâkimiyet kurmanın önemini kavramıştı. İngiliz donanması, yüzyıl ortalarına kadar Fransız-İspanyol donanmasının toplamından daha güçlüydü, fakat bu durum, Bourbonların, modern savaş gemileriyle yeni bir donanma inşa etmesiyle sona erdi. İngiliz gemi tasarımları genelde yeniliğe pek açık değildi, fakat ele geçirilen Fransız ve İspanyol savaş gemilerini örnek alarak yeni gemi modelleri tasarlamaktan da geri kalmamışlardı. Örneğin, İngiliz subaylar, 1740'ta ele geçirdikleri İspanyol savaş gemisi *Princessa*'ya (önceki adı *Princesa*) hayran kalmış ve onu "muhteşem gemi" ya da "muazzam gemi" olarak adlandırmışlardı. Oysa, İngilizlerin tasarımı olan iki ambarlı ve 74 toplu saffiharp gemileri, her yönüyle çok iyi savaş gemileriydi. Daha önce gördüğümüz gibi, kendi başına başardığı işlerle nam salmış olan Amiral Anson, İngiliz tersanelerini modernize eden, savaş gemileri için yeni tasarımlar ve sınıflandırma şekilleri geliştiren, *Kalıcı Savaş Talimnamesi*'ni yeniden düzenleyen ve deniz subaylarına üniforma giyme zorunluluğu getiren ilk deniz kuvvetleri komutanı olmuştu.

İngiltere, Yedi Yıl Savaşları'ndaki ezici zaferinin ardından bir süreliğine deniz hâkimiyetini yitirdi. 1780'lerde denize indirilmesi gereken kimi saffiharp gemileri yanlış ahşap malzemeden yapılmıştı. Thames Nehri'nde demirli olarak bekleyen bu gemilerin gövdesini bir tür zehirli mantar kaplamış ve *Royal George* savaş gemisinin tüm mürettebatıyla birlikte kaybedilmesi gibi trajik olaylar yaşanmıştı. İngiliz hükümeti, vaktinde tedbir alıp gerekli kaynakları sağlamadığı gibi, göreve getirilen Richard Kempenfelt ve George Rodney gibi amiraller de birbirini yemekten başka bir şey yapmamıştı. Sonuçta, İngilizler, her seferinde yendikleri Fransızları taklit ederek çok daha kuralcı ve tutucu bir yönetim tarzı sergileme yolunu seçtiler.

Fransızlar, 1779 yılına kadar intikam amacıyla 80 mükemmel saffiharp gemisi ve yeni tersaneler inşa ettiler ve yeni bir denizci alım sistemi yürürlü-

ğe koydular. Donanmasında reform yapan İspanya'nın elinde de, artık müttefiki Fransa'yı destekleyebilmek için 60 saffiharp gemisi bulunuyordu. Müttefiki bulunmayan İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü ortadan kalkmış gibi görünüyordu. İngiltere, önemli stratejik noktaları –Manş Denizi, Cebelitarık, West Indies ve Amerika sahilleri– korumak için çok büyük bir savaş gemisi inşa programı başlattı. İngiltere liman ablukaları, zafer geleneği ve yüksek moralle elde edilen deniz zaferleri sayesinde, Fransa'yı abluka altına almayı ve onun, yeterince kereste, direk ve benzeri gemi inşa malzemelerine ulaşmasını engellemeyi başarmıştı.

Soyluların ve zengin ailelerin, henüz reşit olmamış küçük çocukları için rütbe satın aldığı ordulardan farklı olarak, donanmalar gençleri ücretsiz alır ve eğitirdi. Maceraya susamış 13-14 yaşında bir genç, gemide önce subay yardımcısı, ardından da deniz astsubayı (midshipmen) olabilirdi. Subay alımı ve eğitimi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, donanmada elde edilecek kariyer, yetenekli ve hırslı gençlere, sosyal ve ekonomik olarak sınıf atlama imkânı sağlardı. Subayların büyük bir bölümü, soylu ailelerin, mülklerini yönetmek için ihtiyaç duymadıkları ikinci ya da üçüncü çocukları olsa da (çünkü ailenin mülkünü yönetme işini, en büyük erkek çocuk üstlenirdi), sıradan gemicilerin subay olduğu durumlara da rastlanırdı. Bu sıradan gemiciler, donanmaya sıradan birer denizci olarak katılır, astsubay olur ve sonra eğer başarılı olurlarsa teğmenliğe terfi ederlerdi. Kaptan James Cook gibi diğerleri ise, denizciliğe tüccar olarak başlayan ve donanmaya sonradan katılan kişilerdi.

Tüm büyük donanmalarda, teğmenlikten büyük gemi kaptanlığına giden yol, yüksek yerlerde tanıdık sahibi olmakla doğrudan ilgiliydi. Genç subaylar, terfi edebilme umuduyla, bağlı oldukları komutanın yolundan giderlerdi. İltimas, adam kayırma, kısır çekişmeler ve ortak menfaatler donanmadaki terfi sisteminin şeklini belirlerdi. Hiçbir genç subay, bir kolonide ya da deniz aşırı görevde uzun süre bulunmayı istemezdi, çünkü bu durumda başkentlerdeki ya da büyük limanlardaki önemli kişilerle irtibatları kesilir ve unutulurlardı. Amiral Anson, dünyanın çevresini dolaştığı sırada kendisine eşlik etmiş olan arkadaşlarını kayırdığı için eleştirilse de, Yedi Yıl Savaşları sırasında tarafsızlığıyla ün salmış ve görevleri, tanıdıklarına değil, denizde zaferler kazanabilecek yetenekli subay ve amirallere vermişti.

Deniz savaşı, abluka, konvoy ve benzeri büyük ya da küçük savaş gemileriyle icra edilecek görevlerin, bu konuda hiçbir fikri olmayan subaylar için cazip olmasının kimi nedenleri vardı. Savaşta düşman ticaret gemilerine düzenlenecek saldırıların sonucu oldukça kârlı olabiliyordu. Onlar da, bir za-

manlar Elizabeth döneminin deniz köpekleri gibi, başarıdan başarıya koşup zengin olma hayaliyle yanıp tutuşurdu. Fransız ve İspanyol savaş gemileri, *guerre de course* taktiğiyle İngiliz ticaretini baltalamayı başarmıştı. Büyük deniz muharebelerinden hep yenilgiyle çıkan İspanya, genelde saffiharp gemileri ya da fırkateynlerin bire bir savaştığı, ticareti baltalama görevine yönelmişti. Böylesine kârlı bir göreve verilmek, her subayın rüyasıydı. Büyük deniz güçleri, kaptanlarına, denizde ele geçirilen ganimete el koyma hakkını vermişti. Benzeri bir yağma izni karada söz konusu bile değildi.

Bir deniz komutanının, aylığına ek olarak, para kazanabilmesinin üç yolu vardı. Ele geçirilen gemilerden kaptanlara ödenen pay bunlardan ilkiydi. İngiliz donanmasındaki kaptanlar, düşman gemilerinin ve gemilerde taşınan yükün satışından elde edilen paranın sekizde üçünü alırdı; geminin bağlı olduğu filonun komutanları ise sekizde bir oranında pay alırdı. Teğmenler ve usta denizciler, sekizde birlik diğer bir payı paylaşıırken; geriye kalan sekizde iki ya da üçlük pay, diğer denizciler arasında paylaştırılırdı. Ele geçirilen gemilerden elde edilen ganimet öylesine büyük olurdu ki, tüm subaylar, zengin deniz yolları üzerindeki görevlere atanabilmek için ellerinden geleni yapardı. Amiraller, bu tür görevleri kendi adamlarına verip bir şekilde kendi zenginliklerini de artırdıkları için, bu atamalarda da adam kayırma esastı. Daha az kârlı olan diğer bir para kazanma metodu da, ele geçirilen her canlı düşman denizcisi için alınan 5 poundluk “kafa parası”ydı. Bu paranın dağıtımı da benzer şekilde yapılırdı. Son para kazanma metodu ise, savaşta ve barışta para ya da altın külçesi taşıyan gemilerin kaptanlarına ödenen “nakliye ücreti”ydi. Bu ücretin oranı, savaş ve barış dönemlerinde farklı olurdu. 1750’lerde Akdeniz’de görev yapan bir İngiliz kaptan, yıllık maaşı olan 110 sterline ek olarak, yılda fazladan 1.000 sterlin kazanabilirdi. Bu kadar para söz konusu olunca, kaptanların, böyle değerli yükleri taşıyabilmek için nasıl birbirlerine girdiklerine pek şaşmamak gerekir.

On sekizinci yüzyılda donanma planlamacılarının üstesinden gelmek zorunda olduğu asıl sorun, alt güvertelerin vaziyetiydi. Sadece macera imkânı sunarak yeterli sayıda genci denizci olmaya ikna etmek mümkün olmuyordu. Denizle az çok alakası olan herkes, katı disiplin, ağır cezalar ve salgın hastalıklar nedeniyle, donanmaya katılmaktan korkuyordu. Fransa, İspanya ve diğer ülkeler, en iyi savaş gemilerini inşa etseler de, deneyimli mürettebata sahip olmadıkları için, bu gemiler ya demir alamaz ya da denizdeyken savaş hattındaki yerlerini korumayı beceremezlerdi. Sadece yetenekli subaylar yeterli değildi; bir geminin, görevini etkin şekilde yerine getirebilmesi için, yetenekli astsubaylara ve denizcilere ihtiyacı vardı. Kraliyet Donanması’na bağlı Kaptan Augustus Hervey’nin anlattığına göre, Cadiz’de bir İspanyol fi-

losu, Prens Don Carlos ve emrindeki kuvvetleri İtalya'daki Parma ve Piacenza dükalıklarına taşımak için hazırlanıyordu. Hayatlarında ilk kez böylesine gemiler gören acemi denizcilerin ise hangi ipi çekmeleri gerektiğinden haberleri bile yoktu. Subaylar, gemicilerin işlerini yapabilmelerini sağlamak için iplere oyun kartları bağladılar ve onlara şöyle emirler verdiler: “maça asını gevşet, kupa papazını çek.”

Bu hikâye, uydurma ya da İngilizler tarafından abartılmış olabilir, fakat büyük donanmaların karşı karşıya kaldığı güçlülere dikkat çekmesi açısından önemlidir. Savaş dönemlerinde donanma için gerekli denizcileri bulabilmek başlı başına bir meseleydi. Uyguladıkları zorla denizci toplama politikasının tüm yan etkilerine rağmen, İngilizlerin, donanma için yeterli denizci bulma konusunda diğer devletlerden çok daha başarılı olduğu ortadadır. Kaçırılan çocukların ve suçluların denizci yapıldığı sayısız örneğe rağmen, gönüllü olarak denizci olanlar da yok değildi. Gemilerdeki koşullar berbat olsa da, İngiltere ve diğer ülkelerdeki fakirlerin yaşam koşulları dikkate alındığında, onların gözüne gemilerin daha güzel görünmesini rahatlıkla anlayabiliriz. Donanmadaki yemekler mükemmel değildi, fakat aç kalma tehlikesi de yoktu. Öte yandan, denizciler için kimi başka nimetlerden yararlanma imkânı da vardı. Gönüllülere, –hem karada hem de denizde– askere yazıldıklarında ganimet payı adında bir ödeme yapılırdı; bunların çoğu da, tam zamanında “gönüllü” olup ganimetten pay kazandığını sanırdı. Ayrıca, liman şehirlerindeki idareciler de kumarbaz, suçlu ve benzeri işe yaramaz adamların donanmaya katılmasından son derece memnundu, çünkü böylece şehirleri bu adamlardan temizleniyordu.

Kimi modern tarihçiler, popüler eserleri ve diğer kaynakları dikkate alarak donanma yaşamının güçlüğünü yeniden değerlendirmektedir. Şurası açık ki, gemi kaptanları, gemilerini sadece cezalar ve katı disiplinle idare edemezlerdi. İngilizlerin insanları zorla denizci yaptığı on sekizinci yüzyılda bile, İngiliz donanması, Bourbon güçlerinden daha iyi savaşıyordu. Ne var ki, zorla denizci yapma uygulamasının etkisi, İngiliz liman şehirlerinden kolay kolay silinmedi. Denizci toplama yetkisine sahip gruplar, liman şehirlerinde terör estirirdi; yakaladıkları kişiler, denizcilikle alakaları olmasa da, soluğu güvertede alırdı. Donanmaya bağlı gemiler, East India'nın gemilerini Manş Denizi'nde durdurur ve 4 aydan daha uzun süredir denizde olan gemicilerin sağlığının bozulacağını söyleyerek onları zorla karaya çıkartırdı. 1740'larda bu zorlamalara karşı koyan kimi mürettebatla İngiliz askerleri arasında çatışmalar meydana gelmişti. Liman şehirlerinde kavga, gürültü ve isyan eksik olmazdı; balıkçılar ve balina avcıları bir olup kendilerini denizci olarak almaya gelen gruplara karşı koyardı. Bu gruplara komuta eden donanma teğmen-

leri, dayak yemek ya da bıçaklanmaktan korktukları için, onlara pek yaklaşmazlardı. Fakat savaş zamanlarında, acilen mürettebata ihtiyaç olduğunda, donanma kimseyi dinlemez, ticaret gemilerinin mürettebatı da dahil olmak üzere, bulduğu herkesi kendisine katardı. Amerikan Devrimi sırasında yapılan özgürlük ve insan hakları konuşmalarında, kimse, İngiliz donanmasında görev yapanların üçte biri ya da yarısının zorla çalıştırıldığından bahsetmeyi aklına bile getirmemişti.

Örnekolay İncelemesi: Amerikan Devrimi Savaşı

Fransız gönüllü Chevalier de Pontgibaud, 1778 yılında Amerikan birlikleriyle birlikte Philadelphia yakınlarındaki ordu kampına vardıkları zaman gördüklerini şöyle ifade etmişti: “silahlı bir çapulcu sürüsü.” Şaşkına dönen Pontgibaud şöyle devam etmişti: “Ben üniformalı askerler, parlayan silahlar, sancaklar, kısacası orduyla ilgili şeyler görmeyi ümit ediyordum. Görmeyi ümit ettiğim bu ihtişamlı görüntünün aksine, bir arada ya da tek başına duran yırtık pırtık elbiseli ve kimisinin ayağında ayakkabı olmayan, derme çatma silahlı, ama iyi beslenmiş milisler gördüm. Tayınlarının içerisinde çay ve şeker bulunduğu da dikkatimi çekti.” Marylandli askerler üniforma giymek yerine battaniyeye sarılmıştı. Fransa’dan ithal edilen ayakkabılar berbattı ve bazıları bir gün içerisinde yırtılıyordu. Marquis de Lafayette, Valley Forge’da şöyle yazmıştı: “Her şeye ihtiyacı olan zavallı askerler. Ne ceket, ne şapka, ne gömlek, ne de ayakkabı... Hiçbir şeyleri yoktu. Ayakları soğuktan donmuş ve kararmıştı; bazılarının ayaklarını kesmek zorunda kalıyorlardı.”

Amerikan askerlerinin sağlık durumuna ve görünüşüne –“ince uzun ve formda insanlar”– hayranlık duyan gözlemciler, bu askerlerin disiplinsizliğini ve saygısızlığını anlamakta güçlük çekiyordu. İspanyol gözlemciler, Amerikan subay ve askerlerinin eğitim yaptıktan sonra birlikte bara giderek içki içip sarhoş olduğunu görünce gözlerine inanamamışlardı. Amerikalılarla birlikte görev yapan yabancılar, Amerikan kamplarındaki askerlerin, kafalarına göre etrafa ateş ettiklerini bildirmişlerdi. Askerler tüfeklerini ateş yakmakta kullanıyor, birbirleriyle şakalaşıyor ve kuş sürülerine ateş ediyorlardı. Eve dönüp yarım bıraktığı işlere devam etmesi gerektiğini hissedenler ise hiç düşünmeden firar ediyordu.

Büyük Frederick’in ordusunun disiplinine ve düzenine hayran kalan Avrupalıların, yamalı ve rengârenk üniformalar giyen Amerikan askerlerini adamdandan sayması çok güçtü. General Wolfe, Yedi Yıl Savaşları sırasında, A-

merikan askerlerini, “Gördüğüm en pis, en rezil korkak köpekler. Onlara güvenerek adım bile atmam” diye anlatmıştı. İngiliz subayların, Amerikalıları ciddiye almayıp kolayca ezilecek kişiler olarak görmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir. Fakat dikkat etmedikleri şey, bu askerlerin, hâlâ resmi geçitlerde saçlarını pudralı ve tüfeklerini temiz tutacak kadar gururlu olduklarıydı. Taşralı milisler, çoğu zaman yerli gibi giyinen, sert görümlü ve çok iyi silah kullanan kişilerdi.

Amerikan ordusu savaşın ilk yirmi ayında sayısız yenilgi yaşadı, fakat eski eyalet milis sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, bu durum değişmeye başladı. Kongre başlarda yeterli yiyecek, silah, cephane, kıyafet ve teçhizat sağlamada yetersiz kalmıştı. İngilizler çok daha örgütlüydü; Yedi Yıl Savaşları sırasında okyanus ötesine birlik taşıyarak ve İrlanda ile İskoçya’daki isyanları bastırarak yeterince deneyim kazanmışlardı. Kendilerinden sonraki pek çok asi gibi, Amerikalılar da, başta konvansiyonel bir savaş sürdürebileceklerini düşündüler ve Eylül 1775’te Kanada’yı on dördüncü eyalet yapabilmek için amfibik bir sefer düzenlediler. 1776 yılının Haziran ayına geldiğinde, savaş, açlık, hastalık, uzaklık ve iklim bu işgal gücünü yenilgiye uğratmış ve 5.000 askerin ölümüne yol açmıştı. 1776’da yenilgiye uğrayan asiler, Long Island’dan sürüldüler ve New York şehrinin kontrolünü kaybettiler. Asiler, eğitim ve disiplinin etkisinin hissedildiği yakın muharebelerde genelde dağılır ve tüm silah ve teçhizatlarını bırakıp kaçarlardı. Kıta askerleri, deneyim ve daha iyi bir eğitim sayesinde –bunda, Kral Frederick tarzı eğitim uygulayan Baron Friedrich von Stueben gibi yabancı uzmanların büyük payı vardı–, nasıl tutunacaklarını, hatta İngilizler karşısında nasıl ilerleyeceklerini öğrendiler. Aynı bir hikâye olan milisler ise ancak İngiliz birliklerini taciz etmede bir işe yarıyorlardı.

İngilizler, kendilerini hiç de hazırlıklı olmadıkları bir savaşın içerisinde bulmuşlardı. Önde gelen ordu ve donanma komutanlarının çoğu, Amerika’daki isyan konusunda hiçbir şey yapmaya niyetli değildi. Fransızlarla savaşmayı memnuniyetle kabul eden Amiral Keppel, Amerika’yla ilgili kendisine verilen her türlü görevi reddetmişti. Müttefiki ve elinde yeterli birliği olmayan İngiliz hükümeti, paralı asker kiralamış ve son çare olarak kralcı milislerin (Tory) yardımına başvurmuştu. İngilizler, Ruslardan 20.000 asker alma çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca, eski müttefikleri Almanlara döndüler. Kiralanan 29.867 Alman askeri –çoğu Hesse-Cassel bölgesinden geldiği için, Amerikalılar bu askerlere Hesseliler adını vermişti–, İngilizlere takviye olarak Amerika’ya gönderildi. Bu Almanların kimi gönüllüydü –dokumacı, ayakkabıcı, işçi ya da çiftçi–; kimiyse yine zorla askere alınmıştı. Sonlarının ne olacağından habersiz olan bu askerler oldukça moralsizdi; Amerikan hal-

kına çok kötü davranmış (özellikle yağma ve talan huylarından vazgeçmemişlerdi) ve İngilizlere faydadan çok zarar vermişlerdi.

Bu birliklere destek olarak, ormancı ve avcılardan seçilmiş keskin nişancıardan kurulu, yivli tüfekle donanmış seçkin *Jager* birlikleri gönderildi. Bunlar, Fransız *chasseur*'ları gibi, yivli ve altı köşeli namlusu olan tüfeklerle donanmıştı. Yakın dövüşte kullanmak için ise, süngü yerine kısa kılıç taşıyorlardı. Kırmızı kuşağı olan yeşil ceket, kol düğmeleri, klapa ve altın rengi sırmaları olan yeşil yelek giyerlerdi. Amerikalıların "yeşil ceketliler" dediği bu askerler, süvari ya da piyade olarak keşif, devriye ve yiyecek temin eden avcılarını koruma görevleri üstlenirlerdi. Genelde İngiliz ve Hesseli birliklerin öncülüğünü ya da artçılığını yapar ve kuşatmalarda düşman topçularını vururlardı. Her iki tarafın da "partizan savaşı" olarak adlandırdığı pusu, kontrgerilla ve isyan bastırma görevlerinde ustaydılar. Ayrıca, keskin nişancılıkları da, Amerikalıların *Jager*'lerden haklı olarak çekinmesine yol açmıştı. Kısacası, bu birlikler, Pennsylvania tüfeğiyle donanmış efsanevi Amerikan birliklerinin İngilizler karşısında üstlendiği role benzer bir rol üstlenmişlerdi.

Nüfusun yeterli bir çoğunluğunun cumhuriyetçiliği desteklemeye başlamasıyla birlikte, İngilizlerin artık kazanma şansı kalmamıştı. Amerika'da süren savaşta deniz gücünün doğrudan değil, ancak dolaylı bir katkısı olmuştu. Mevcudu yaklaşık 35.000 olan İngiliz birlikleri, kralcı milislerin de desteğiyle Amerikalılarla köşe kapmaca oynuyordu –İngilizler, Amerika'daki geniş toprakları kontrol altında tutabilmek mümkün olmadığı için, ancak şehir ve kasabaları koruyabiliyorlardı; bu durumda bütün kırsal, milislerin elinde kalmış oluyordu. İngilizler ve kralcı milisler kırsal bölgelere ne zaman gelseler, her yeri yağmalayıp hayvanları öldürüyor, kiliseleri yakıp kadınlara tecavüz ediyorlardı. Pennsylvania'daki Hesseli birlikler, kendileriyle hiçbir alakası olmayan Alman göçmenlerle karşılaşmıştı. 1777 yılında yaşlı bir kadın onlara şöyle demişti: "Biz size ife zarar verdik ki, siz Almanlar buraya kadar gelip elimizde avucumuzda ne varsa aldınız. Sizin işlediğiniz suçları biliyoruz. Şimdi de aynılarını New York ve Jersey'lerde mi yapacaksınız? Hâlâ gözünüz doymadı mı?"

İngilizler tüm umutlarını Amerikalılarla yapacakları büyük bir meydan savaşına bağlamıştı, fakat bekledikleri savaş, 7 Ekim 1777'de Saratoga, New York'ta yapıldığında, sonuç hiç de bekledikleri gibi olmamıştı. Kontrgerilla, kırsalın kontrolünü ele geçirememişti. General John Burgoyne (Centilmen Johnny olarak bilinir), 6 bin kişilik ordusuyla (yarısı, yabancı paralı askerlerdi) New York garnizonuyla birleşti ve New England ile Pennsylvania ve daha güneydeki asi üsler arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırmak için Montre-

al'den yola çıkarak güneye doğru ilerledi. Hat düzeninde savaşacakları konvansiyonel bir savaş için hazırlıklı olan Burgoyne'nin ordusunda pek çok top, ikmal arabası ve çok sayıda kadın ve çocuk bulunuyordu. Burgoyne'nin kıyafetleri, içkileri ve benzeri özel eşyalarını ise 30 araba taşıyordu. Yola çıkan ordu, çok zorlu bir arazide ve tümüyle düşman bir halkın arasından geçerek ilerlemeye başladı. Amerikalılar, bildikleri tüm gerilla hilelerini –ağaç devirme, çukur kazma, yolları sele verme gibi– uyguladılar. Çimenleri yaktılar, tüm tahılı ve hayvanları yok ettiler ve İngilizleri zayıflatmak için kurak arazi taktiğini uyguladılar. Orman ve tepelerdeki Amerikalı nişancılar da İngiliz ve Alman askerlerini tek tek avladı.

Saratoga'daki sonuçsuz muharebenin ardından, Burgoyne, askerlerine siper kazıp tabya inşa etmelerini emretti. Lojistik yönünden sıkıntı içerisinde olan İngiliz askerler, un ve tuzlu domuz etiyle ayakta durmaya çalışırken, ot bulamayan atlar açlıktan ölmeye başlamıştı. Milisler firar etti; kalan askerler ise asilerin sürekli taciz ateşine maruz kaldı. Kimi subaylar Kanada'ya çekilmeyi önerse de, Burgoyne bu öneriyi reddetti. Aksine, İngilizler, üç kol halinde asilerin üzerine yürüyüp bir çark dönüşüyle saf düzenine geçtiler ve ardından dinlenmek için durdular. Fakat bu sırada, Amerikalılar, ağaçların arasından çıkıp tüm güçleriyle İngilizlerin kanatlarına saldırdılar ve onları şaşırttılar. Sonuçta, İngiliz savaş hattı çöktü ve yiyeceği kalmayan ordu teslim oldu. Başka seçeneği olmayan Burgoyne 5.721 asker, 7 general ve 27 topla birlikte teslim oldu. İngilizler, Boston'a kadar yürütüldü ve utanç içerisinde anavatanlarına geri gönderildi. Bu zaferden cesaret alan Fransa, İspanya ve Hollanda da savaşa katıldı; asiler, Fransızların gönderdiği silah, cephane, üniforma ve benzeri destekle rahatladı. Fransızlar, 1780 yılına kadar, İngilizler karşısında asilere yardım etmek için Amerika'ya 12.000 asker ve denizci göndermişlerdi.

1779 yılında savaş güneye kaydığı sırada, kendilerini çok daha fazla kralcının destekleyeceğini uman İngilizler, tekrar hayal kırıklığına uğramış ve kendilerine düşman bir çevrede savaşı sürdürmek zorunda kalmışlardı. Georgia ve Carolina'dan geçen İngilizlerin veba salgınından pek bir farkı yoktu. Bulabildikleri tüm ürünlere, arabalara, araç gerece, mobilyalara ve elbiselere el koymuşlardı. Asilerin tüm mülklerini tahrip edip yağmalarken, yanlarındaki çiftlik hayvanlarıyla ilgilenmeleri için de köleleri kullanmışlardı. Beraberlerinde götürmedikleri şeyleri ise –değirmenler, tarım aletleri, dökümhaneler vs.– tahrip ettiler. Kimi bölgelerde sadece kadınlar ve çocuklar kalmıştı, erkeklerin silah altında oldukları bilindiğinden, onlara çok iyi davranılmıştı. Pek çok kadın, mesaj ve yiyecek taşımak için kullanılıyordu. Kralcı bir subay, Catawba Nehri üzerindeki Pleasant Ford'dan şöyle bahsetmişti: “Şimdi-

Harita 9: Amerikan Devrimi'nde Savaş Alanı.

ye kadar gördüğüm en sert asiler burada yaşıyor, özellikle de genç bayanlar.”

Devrimciler ve İngiliz ordusunun desteğindeki kralcılar arasındaki iç savaş ve çatışmalar güneyi yerle bir etti. İngilizler Savannah (1778), Augusta (1779), Charleston (1780) ve Camden'deki (1780) muharebeleri kazandılar. Devrimcilerin safında ise, zorla askere alma ve sivillerden sürekli yiyecek alınması, halkın kendilerine duyduğu sempatiyi zamanla ortadan kaldırdı. Hatta bazıları kralcılara katıldı. İngiliz Yüzbaşı Johann Ewald, Kongre'nin uyguladığı bu baskıdan duyduğu hayreti ifade etmişti: “Dünya üzerinde halkına bundan daha fazla baskı yapan bir devlet yoktur. Ya onlara hizmet eder ve destek verirsin ya da tüm mallarını ve hayvanlarını kaybedersin.” Devlet görevlileri ve yerel yetkililer, bu tür bir yetkinin ordunun eline geçmesinin militarizme yol açacağından çekiniyordu; bu nedenle, yerel bürokrat ve hakimler, buldukları bölgedeki halkı korumak için mücadele etmekteydi.

Ocak 1781'de Lord Cornwallis, kralcıların kendisine katılacağı umuduyla, komuta ettiği küçük bir İngiliz ordusuyla North Carolina'ya girdi. Ama bu girişim, en başından itibaren bir fiyaskoya dönüşmüştü. Amerikalı milisler, 17 Ocak 1781'de Hannah Cowpens'te İngiliz piyadesinin hücumunu durdurmayı başardı —milisler, özellikle subay ve çavuşlara nişan alıyor ve çekilmeden önce yaylım ateşi açıyorlardı. İngiliz ilerleyişi yavaşlayınca, piyadenin desteklediği Amerikan süvarisi hücumu geçti. İngilizler için sıradışı taktik bir yenilgi olan Cowpens Muharebesi'nde 8.000 İngiliz subayı ve askeri esir düşmüş, 100 asker de ölmüş ve yaralanmıştı. Cornwallis, General Nathaniel Greene komutasındaki Amerikan ordusunu takip ederek güneye doğru ilerlemeye devam etti. North Carolina, Guilford'da meydana gelen bir sonraki muharebe de çok kanlı geçti ve İngilizler güçlkle kazandı. Fakat kralcılarının sayısı her geçen gün azalırken, asilerin sayısı her geçen gün artıyor ve ordusunun üçte birini kaybetmiş olan Cornwallis, her çatışmadan biraz daha zayıflamış olarak çıkıyordu.

Cornwallis'in, belirgin bir hedefi olmadan oradan oraya sürüklenen ordusunun, sergilediği eylemler nedeniyle dost kazanması pek mümkün olmamıştı. Yüzbaşı Ewald, bu orduyu “rasgele dolaşan Arap ya da Moğol orduları”na benzetmişti. Askerler, tüm atları toplamış ve yeni eşyalarıyla ilgilenmeleri için siyah köleleri, dikiş dikip yemek pişirmeleri için de kadınları yanlarına almışlardı. Askerlerin yanlarına aldıkları kimi kadınların da kendi köleleri vardı; pek çok asker, yiyeceğini ve eşyalarını taşınması için özel uşak tutmuştu. Bir ara İngiliz ikmal arabalarının peşi sıra gelen siyahların, kadınların ve çocukların sayısı 4.000'i aşmıştı. İngilizlerin, güneyin ekonomisini sekteye uğratmak için, köleleri kaçırmaya teşvik etmeye yönelik sözleri çok az siyahı

etkilemişti. Azat edileceğini zannedenlerin çoğu da tahkimat, hastane ve benzeri inşaat işlerinde çalıştırılmıştı.

İngilizler, asilerin elindeki kırsal bölgede, kontrol ettikleri birkaç yer dışında savaşı tümüyle kaybetmişlerdi. Avrupa'dan takviye gelmemesi ve Cornwallis ve Clinton arasındaki sonu gelmez çekişmeler nedeniyle de, savaş iyice çıkmaza girmişti. General Washington, İngilizlerin Avrupa'dan takviye aldığı New York ve diğer limanları ele geçirebilmek için büyük bir orduya ve bu orduyu kurabilmek için de silah, teçhizat ve paraya ihtiyaç duyuyordu; Amerikalılar, bu ihtiyaçları giderebilme konusunda büyük sıkıntı yaşamaktaydı. Fakat Fransızların 1781 yılında yardım olarak gönderdiği para, asker ve teçhizatla durum değişmeye başladı. Amerikalılar Fransız monarşisinden nefret etse ve New Port'ta Amerikalılar ile Fransızlar arasında çatışmalar yaşansa da, bu kritik durumda hiçbir Amerikalı, bu yardımı reddedecek kadar cesur değildi. Cornwallis Yorktown, Virginia ve Chesapeake Bay'i tahkim ederken, 20.000 kişilik Amerikan ordusu (7.800'ü Fransız), 9.750 İngiliz ve Hesse askerini kuşatmak için hazırlanmaya başladı. Amiral de Grasse'in filosu Chesapeake Bay'i ablukaya alırken, Washington ve Comte de Rochambeau da son taarruz için harekete geçti. Zikzak yaklaşma siperleri ve paralel siperlerle Avrupa tarzında kuşatılan şehirler, bir yandan da şiddetli bir bombardımana maruz kalmıştı. Sonunda Cornwallis teslim oldu. New York'tan yola çıkan, General Clinton komutasındaki yardım kuvveti bölgeye ulaştığında artık çok geçti. Savaş bu tarihten sonra iki yıl daha devam etse de, ciddi bir çatışma olmamış ve Amerikalılar sonunda bağımsızlıklarını kazanmışlardı.

O dönemde Amerikan Devrimi Savaşı'ndan edinilen dersler oldukça azdı. Askerler, bugün olduğu gibi, o gün de isyan bastırma harekâtlarından nefret ederdi; İngilizler, Amerika'daki kralcıları organize edip kontrgerilla kurma konusunda başarısız olmuşlardı. Hafif piyadenin, *chasseur*'lerin ve *Jager*'lerin kullanılması, bu konuda zaten tecrübeli olan Avrupa ordularını pek etkilememişti. Dağınık düzende savaş ve keskin nişancıların kullanımı, kimi İngiliz subaylarını etkilemişti, fakat İngilizlerin buradan aldığı ders taktiksel değil stratejikti. Deniz üstünlüğünün geçici olarak kaybının nelere yol açtığı ortadaydı. Anavatan ve koloniler arasındaki savaşları kazanmak mümkün olmuyordu ve bu, bir daha denenmeyecekti. Amerikalılara yardım eden ve Florida ile Mississippi havzasında savaşan İspanyollar ise bu tür ayaklanmalardan hiç ders almamıştı; ileride Latin Amerika'da çıkan isyanları bastırmak için yıllarca uğraşacaklardı.

Okuma Önerileri

On sekizinci yüzyıl savaş tarihini ele alan ve teknolojiden biyografiye uzanan oldukça geniş bir literatür mevcuttur; bu literatür, akla gelebilecek hemen her türlü konuyu inceleyen zengin sosyal, ekonomik ve kültürel çalışmaları kapsamaktadır. Tarihçiler ve tarihi roman yazarları deniz savaşları, imparatorluk savaşları, Britanya'ya yönelik işgal planları, deniz seferleri ve yüzyıla yön veren olağanüstü kişilikler hakkında birçok şey yazmıştır. Aydınlanma'nın ve yaşadığı döneme merak duyan gözlemcilerin de etkisiyle, iyi gazeteler, günlükler ve anılar katılımcıların yaklaşımlarını bize ulaştırmıştır. Londra, Paris ve Amsterdam gibi şehirlerdeki önemli kişiler çeşitli broşürler yayınlamış ve askeri olaylara ilişkin yorumlarını sunmuşlardır. Bunların önemli bir bölümü bugün iyi kütüphanelerde mevcuttur.

Öğrenciler başlangıç için şu eserlere başvurmalıdır: M.S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime* (New York, 1988); Jeremy Black, *European Warfare, 1660-1815* (New Haven, 1994) ve *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); David G. Chandler, *Atlas of Military Strategy: The Art, Theory and Practice of War, 1618-1878* (Don Mills, 1980); John Childs, *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789* (Manchester, 1982); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Hans Delbrück, *History of the Art of War*, vol. 4, *The Dawn of Modern Warfare* (Lincoln NE, 1990); Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana IL, 1987); William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982); David Marley, *Wars of the Americas: A Chronology of Armed Conflict in the New World, 1492 to the Present* (Santa Barbara, 1998); ve Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

Askeri tıp meselesine giriş için bkz. Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine*, vol. 2, *From the Renaissance Through Modern Times* (New York, 1992) ve Peter Mathias, "Swords and Ploughshares: The Armed Forces, Medicine and Public Health in the Late Eighteenth Century," J.M. Winter, der., *War and Economic Development: Essays in Memory of David Joslin* (Cambridge, 1975). Alkol ve silahlı kuvvetler sorunu için bkz. Paul E. Kopperman, "'The Cheapest Pay': Alcohol Abuse in the Eighteenth-Century British Army," *The Journal of Military History* 60: 3 (1996): 445-70. Ayrıca farklı basımları olan bir eser için bkz. Sir John Pringle, *Observations on the Diseases of the Army* (Philadelphia, 1810).

Özel olarak on sekizinci yüzyıla ilişkin iyi bir değerlendirme için bkz. Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason* (Londra, 1987); Liddel Hart, *The Ghost of Napoleon* (Westport CT, 1980); ve Robert S. Quinby, *The Background of Napoleonic Warfare: The Theory of Military Tactics in Eighteenth Century France* (New York, 1968).

Tahmin edilebileceği gibi, İspanya Veraset Savaşı'nın farklı yönlerine ilişkin birçok çalışma vardır; bunlara, savaşa katılan önemli kişilerin biyografileri de dahildir. Bkz. David Chandler, *Robert Parker and Comte de Merode-Westerloo: The Marlborough Wars* (Londra, 1969) ve *The Art of War in the Age of Marlborough* (Londra, 1976); David Francis, *The First Peninsular War, 1702-1713* (Londra, 1975); Henry Kamen, *The War of Succession in Spain, 1700-15* (Londra, 1969); ve John A. Lynn, *Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715* (Cambridge, 1997).

Avusturya Veraset Savaşı, Yedi Yıl Savaşları ve Büyük Frederick dönemi ile ilgili çalışmalar için bkz. Christon I. Archer, *The Army in Bourbon Mexico, 1760-1810* (Albuquerque NM,

1977); Gordon Craig, *The Politics of the Prussian Army, 1640-1945* (New York, 1964); Christopher Duffy, *The Army of Frederick the Great* (Londra, 1974); J.L. Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462-1874* (Oxford, 1985); Lee Kennett, *The French Armies in the Seven Years' War: A Study in Military Organization and Administration* (Durham NC, 1967); Jay Luvaas, *Frederick the Great and the Art of War* (New York, 1966); *Regulations for the Prussian Infantry* (New York, 1968); Richard Pares, *War and Trade in the West Indies, 1739-1763* (Londra, 1963); Gerhard Ritter, *Frederick the Great* (Berkeley, 1968); ve Mareşal Count Saxe, *Reveries, or Memoirs upon the Art of War* (New York, 1976).

On sekizinci yüzyıl deniz savaşlarına ilişkin de oldukça teferüatlı bir bibliyografya vardır. Alana giriş için bkz. Jeremy Black ve Philip Woodfine, der., *The British Navy and the Use of Naval Power in the Eighteenth Century* (Atlantic Highlands, 1987); Julian D. Corbett, *Fighting Instructions, 1513-1816* (Londra, 1905); James Dodds ve James Moore, *Building the Wooden Fighting Ship* (New York, 1984); Jonathan R. Dull, *The French Navy and American Independence: A Study of Arms and Diplomacy, 1774-1787* (Princeton, 1975); David Erskine, der., *Augustus Hervey's Journal: Being the Intimate Account of the Life of a Captain in the Royal Navy Ashore and Afloat, 1746-1759* (Londra, 1954); Alan Frost, *Voyage of the Endeavour: Captain Cook and the Discovery of the Pacific* (St. Leonards, New South Wales, 1998); John Harland, *Seamanship in the Age of Sail* (Annapolis, 1984); R.J. Hill, *The Oxford Illustrated History of the Royal Navy* (Oxford, 1995); W. Johnson, "The Siege of Gibraltar: Mostly Relating to the Shooting of Hot Shot and Setting Fire to a Besieging Fleet," *International Journal of Impact Engineering* 6: 3 (1987): 175-210; Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the British Naval Mastery* (Londra, 1976); Brian Lavery, *Nelson's Navy: The Ships, Men and Organization, 1793-1815* (Londra, 1989); Charles L. Lewis, *Admiral De Grasse and American Independence* (Annapolis, 1948); Nicholas A.M. Rodger, *The Wooden World: An Anatomy of the Georgian Navy* (Londra, 1986); Nicholas Rogers, *Crowds, Culture and Politics in Georgian Britain* (Oxford, 1998); ve Glyndwr Williams, der., *Documents Relating to Anson's Voyage Round the World, 1740-44* (Londra, 1967).

Son olarak, Amerikan Devrimi de hemen her açıdan ele alınmıştır. Fakat ne gariptir ki, Amerikan Devrimi'nin askeri tarihi, diğer alanlar kadar dikkat çekmemiştir. Bu alana giriş için bkz. R. Arthur Bowler, *Logistics and the Failure of the British Army in America, 1775-1783* (Princeton, 1975); E. Wayne Carp, *To Starve the Army at Pleasure: Continental Army Administration and American Political Culture, 1775-1783* (Chapel Hill NC, 1984); Louis Clinton Hatch, *The Administration of the American Revolutionary Army* (New York, 1970); Don Higgenbotham, *The War of American Independence: Military Attitudes, Policies and Practice, 1763-1789* (Bloomington IN, 1971); Christopher Hibbert, *Redcoats and Rebels: The American Revolution Through British Eyes* (New York, 1990); Lee Kennett, *The French Forces in America, 1780-1783* (Westport CT, 1977); Charles Royster, *A Revolutionary People at War: The Continental Army and American Character, 1775-1783* (Chapel Hill NC, 1979); Sylvia R. Frey, *The British Soldier in America: A Social History of Military Life in the Revolutionary Period* (Austin TX, 1981); Joseph P. Tustin, çev., *Diary of the American War: A Hessian Journal by Captain Johann Ewald* (New Haven, 1979); ve W.J. Wood, *Battles of the Revolutionary War, 1775-1781* (New York, 1995).

DOKUZUNCU BÖLÜM:

DEVİRİM ÇAĞI

Carl von Clausewitz'in, operasyonel savaş sanatının (yani farklı askeri birimlerin bir arada en etkili şekilde kullanılması) gerçek ustası olarak kabul ettiği Napoleon Bonaparte'ın yükselişi herkesi şaşırtacak bir hızda gerçekleşmişti -27 yaşında ordu komutanı, 30 yaşında Fransa yöneticisi ve 35 yaşında imparator olmuştu. Napoleon savaşlarına ilişkin çalışmaların önde gelen isimlerinden David Chandler, savaş alanındaki Napoleon'u şöyle tarif etmiştir: “muhteşem bir hayal gücü (planların ifası ve beklenmedik durumlara tepki gösterilmesi), gelişmiş bir altıncı his (düşmanın niyetini önceden sezebilme), sarsılmaz bir irade (neyle karşılaşırsa karşılaşsın hedefine doğru yılmadan ilerleme) ve sağlam bir kişilik (ana amacına doğru ilerlerken ortaya çıkabilecek küçük sorunların onu yolundan çevirmesine asla izin vermemesi).”

Napoleon ismi, sonraki kuşaklar için Fransız askeri devrimiyle aynı manaya gelmektedir. Bir ulusun insan ve materyal olarak tüm kaynaklarının savaş için seferber edilmesi, moral ve şevkin önplana çıkarılması, askeri birimlerin bir arada en verimli şekilde kullanılması, hızlı intikal, yenilen düşmanın acımasızca takip edilmesi... Napoleon'un tümünü bir arada kullandığı bu özellikler, on dokuzuncu yüzyıl savaşlarının değişmez unsurları olmuştu. Henri Jomini, *Precis of the Art of War* adlı eserinde Napoleon'un seferlerini, savaş tarihinin mükemmel örnekleri olarak ölümsüzleştirdi. Kraliçe Victoria bile, Fransa'ya düzenlediği bir resmi ziyaret esnasında, geleceğin kralı olan

VII. Edward'dan, "Napoleon'un mezarı önünde diz çökmesini" isteyerek Napoleon efsanesini bir kat daha güçlendirmişti. Napoleon'un dehasının tanınması Avrupa'yla sınırlı değildi. Dennis Hart Mahan, Jomini'nin aracılığıyla Napoleon'u West Point'e tanıttı: Akademide öğretilen tek yabancı dil Fransızca'ydı; yeni öğrenciler, Napoleon Kulübü ve Fransa'dan getirilen akademi kütüphanesi sayesinde, bu büyük komutanı tanımaya başlamıştı. Sonunda Dennis Hart Mahan'ın oğlu Alfred Thayer Mahan, köpeğine "Jomini" adını vererek bu üç adamı da onurlandırmış oldu.

Peki bunların ne kadarı abartı, ne kadarı gerçektir? Napoleon mirasında, gerçek ile efsane arasındaki çizgi nerededir? Diğer bir deyişle, Napoleon, bu kitapta bahsedilen alt temalardan hangisini büyük ölçüde değiştirmeyi başarmıştı –savaş fikri, savaşta sivillerin ve askeri teknolojilerin önemi, orduların yapısı ve askerlerin deneyimi? Bu bölümde, askeri devrimin babası olan Napoleon'un dönemi yerine, "devrimci savaş" üzerinde durulacaktır. Bonaparte, hassas planlama ve esnek uygulama sayesinde, Fransız ordusunu tüm rakiplerini hem dehşete düşüren hem hayran bırakan bir seviyeye yükseltmeyi başarmıştı. Kısacası, devrim, Fransa'yı süper güç, Napoleon'u da mutlak hükümdar konumuna yükseltecek siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları oluşturmuştu.

On sekizinci yüzyıl orduları, önceki bölümde de incelendiği gibi, hem boyut hem de hareketlilik açısından oldukça sınırlıydı. İsveç'te Gustavus Adolphus 70.000 kişilik bir ordu kurmuş, Fransa ise İspanya Veraset Savaşı sırasında 400.000 kişiyi silah altına almıştı. Fakat savaş alanına çıkan orduların mevcudu genelde 50.000 askeri geçmezdi –Maurice de Saxe ve Nassaulu John gibi komutanların orduları gibi. Anakaraya ayak bastığı 1630 yılında, Gustavus Adolphus'un ordusunun mevcudu 16.000 askerd; Alman şehirlerine düzenlediği seferler sırasında bu sayı ancak 30.000'e kadar yükselmişti. Fakat Fransız Devrimi ve Napoleon İmparatorluğu bütün bu hesapları değiştirdi. Zorunlu askerlik, Fransız devletinin gelişmiş idari yapısı, milliyetçilik, teknoloji ve erken sanayi devrimi, orduların mevcudunu ve ateş güçlerini tümüyle değiştirdi. Örneğin, Napoleon, Wagram (1809) ve Borodino (1812) savaşlarında yaklaşık 250.000 askere komuta etmişti; bu ordunun kâğıt üzerindeki mevcutu ise 1.000.000 askerd. 1813 yılında Leipzig'deki Uluslar Savaşı'nda, Bonaparte'ın, savaş alanında 460.000 askere komuta etmesi, bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bonaparte'tan önce, Avrupa'nın *ancien régime* orduları, mevcudiyet ve hareket sahası olarak oldukça kısıtlıydı.

Nakliye, ordular için her zaman büyük bir sorun olmuştu. Yollar genelde kötüydü, ikmal arabaları birbirinden çok farklıydı, hatta bu arabaların kumda

bıraktıkları tekerlek izleri bile birbirine uymazdı. Nehirlerden ilerlemek ise ayrı bir sorundu. Salları nehir yukarı çekebilmek için kıyıda çok sayıda hayvana ihtiyaç vardı. Aynı sallarla nehir aşağı gidildiğinde, salları parçalanır ve parçalanmış sallardan kerestesi bıçkışanelere satılırdı. Çok az harita vardı ve çoğu da yanlışti. Bugün kartografik altyapı dediğimiz şey, o günlerde neredeyse hiç yoktu. Diğer yandan, haritalara devlet sırrı gözüyle bakılırdı; bunlar, genelde dağıtılmazdı. 1780 yılında Prusya'da F.W. Schelton tarafından hazırlanan topografya atlası, düşmanların eline geçerek korkusuyla, derhal devlet arşivine saklanmıştı. Düşmandan ele geçirilen haritaları kullananlar olsa da—Prusyalı II. Frederick, Avusturyalıların Silezya haritalarını kullanırdı—, en güvenilir kaynaklar yerel rehberlerdi (Napoleon'un mareşalleri tarafından sıkça kullanılmışlardı). Ayrıca, sadece Orta Avrupa'da bile, bir düzineden fazla farklı "mil" (*Meilen*) bulunuyordu; metrik sistem, ancak Fransız Devrimi'nden sonra kullanılmaya başlanmıştı.

Uzun vadede aşkeri istihbarat, genelde gezi kitaplarına, tüccarların, diplomatların ve gezginlerin sağladığı bilgilere dayalıydı. Savaş esnasındaki taktik bilgi için ise, ordular casuslar, keşifçiler, muhbirler, esirler ve yerel ahalden yararlanırdı. Haberler, en iyi şartlarda günde 60 ya da 90 km. hızla iletililebilirdi. Yedi Yıl Savaşları sırasında, Ren Nehri'nin doğusundaki Fransız komutanlar, Versailles'dan gelecek emri öğrenebilmek için yaklaşık iki hafta beklemek zorundaydı. 50 yıl sonra, Waterloo Savaşı'na ilişkin haberler, Londra'ya ancak Rothschild'ın işlettiği güvercin posta sistemi sayesinde ulaşabilmişti. Napoleon, operasyonlarının zamanını tespit etmek için saatten faydalanmaya başladığında, komutanları, hâlâ "şafak sökerken" gibi tabirleri kullanmaya devam etmekte ve imparatora, çatışma ve manevralarla ilgili rapor verirken, saatlerini bildirmeyi sürekli ihmal etmekteydiler. Her zaman olduğu gibi, bölgeler arası yerel saat farkları, saatin senkronize olarak kullanımını oldukça güçleştirmekteydi.

İkmal, belki de en kritik meseleydi. Prusyalı II. Frederick'in fazlasıyla disiplini orduları bile, 10 gün ilerledikten sonra levazım depolarından gerekli erzakın ve fırınların getirilmesi için beklemek zorunda kalıyordu. At sayısı her zaman kısıtlıydı ve sadece Fransızların ve Prusyalıların yeterli sayıda yem deposu bulunuyordu. Ordular, yaklaşık her 4 günde bir yiyecek temin etmek için durmak zorunda kalırdı. Araziden beslenmeleri oldukça güçtü, çünkü yiyecek ancak hasat mevsiminde bol oluyordu ve yiyecek temin etmek için ordudan ayrılan birlikler genelde firar etmeye eğilimliydi. Bu nedenle, Wellington dükü Sir Arthur Wellesley, askerleri şöyle tarif etmişti: "içki içebilmek için askere yazılan beş para etmez herifler."

Elde güvenilir veri olmaması, askeri harekâtları kısıtlamaktaydı. Ulusal nüfus sayımı, hemen hemen bilinmiyordu; sadece Prusya, ekonomi ve nüfusa dair temel istatistiklere sahipti (*Acta Borussica*). Döneme ait demografik kayıtlar, yüzde 50 oranında hata payı içeriyordu. Çoğu hükümet, sadece yıllık doğum sayısını (eğer biliniyorsa), o sihirli 24 ya da 25 rakamlarıyla (ya da doğum sayısının genel nüfusa oranına dair farklı bir tahminden yola çıkarak) çarparak toplam nüfusu bulmaya çalışıyordu. İlk ciddi ulusal istatistik bürosu, Fransa'da devrim sırasında Antoine L. Lavoisier başkanlığında kuruldu.

Askeri teknoloji, nispeten değişmeden kalmıştı. Ne Gustavus Adolphus ne de Maurice de Saxe, teknolojik olarak rakiplerinden üstündü; aynı şekilde, Napoleon da tayin edici bir teknolojik üstünlüğe sahip değildi. Teknolojik yönden üstün olmamanın çok büyük bir avantajı vardı: Özellikle II. Frederick ve Napoleon, esir aldıkları askerleri ve ele geçirdikleri tüm silahları bu sayede kendi güçlerine katabiliyorlardı.

Elbette, bazı teknolojik gelişmeler de yaşanmıştı. Çakmaklı tüfeğin ateş mekanizmasının geliştirilmesi ve güvenilirliği ve atış hızının artırılması; tahta harbilerin yerine demir harbilerin kullanılması; misket (mermiyi), tıkaç ve barut ihtiva eden kâğıt şarjörlerin kullanılması. Küçük ateşli silahların güçlenmesiyle birlikte, piyade eskisine nazaran daha dağınık düzende savaşılabile hale geldi. Nassaulu Maurice'in 8 saftan oluşan düzeni, yerini Gustavus Adolphus'un standart 6 saflık düzenine bıraktı. Bu da zamanla 4, 3 ve 2 saftan oluşan piyade düzenine dönüştü. Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde, piyade, biri tüfeğini doldururken diğeri ateş eden iki saftan oluşmaktaydı.

Piyadenin dağınık olarak savaşması, komuta ve denetimi oldukça güçleştiriyordu. Taktik denetimin en etkin şekilde uygulanması, tabur kademesiyle (300-600 asker) sınırlıydı. On sekizinci yüzyıl orduları, Roma döneminden beri unutulmuş olan, gerçekten çok katı ve acımasız bir disiplinle yönetilmekteydi. Büyük Frederick'in askerleri, hiç ara verilmeyen eğitim nedeniyle, nerdeyse otomatik olarak hareket etmeye başlamışlardı. Fransa'da Albay Jean Martinet'in, kendi askerlerine yönelik katı tutumu, İngilizce askeri terimler sözlüğüne yeni bir kelime kazandırmıştı. Fakat bu katı disiplin, ön sekizinci yüzyıl komutanlarına büyük bir hareket serbestisi sağlamıştı. Birlikler, yönlerini düzenli bir şekilde değiştirebilmekte, yürüyüş kolundan savaş düzenine hızla geçebilmekte, bozuk arazi ve tepelerde bile düzen içerisinde ilerleyerek düz bir hat yerine müfreze olarak ateş edebilmekteydiler. Frederick'in eğri (oblique) düzeninde en mükemmel seviyesine ulaşan bu hareketlilik ile birlikte, savaş alanındaki belirli bir bölgeye yüklenerek maksimum ateş gücünü ve şok etkisini sağlamak mümkün hale geldi.

Esasında Ren bölgesinde av tüfeği olarak kullanılan yivli tüfeğin (rifles), on sekizinci yüzyıl sonlarında savaş alanlarında kullanılmaya başlanması, piyade taktikleri üzerine büyük etkisi oldu. Mermi, tüfeğin ince ve uzun namlusundan dönerek çıkıyor ve isabet oranı ve menzili, bu dönme sayesinde, düz namlulu (yivsiz) eski tüfeklere oranla büyük ölçüde artıyordu. Yivli tüfek, ilk olarak Avusturya ve Alman ordularındaki özel *Jager* (avcı) birimlerinde kullanıldı. Bu tüfek, Kuzey Amerika'ya, oduncular için daha hafif ve daha uzun namlulu bir modelinin üretildiği (Kentucky Tüfeği) Pennsylvania üzerinden yayıldı. "Hafif" ya da "yivli tüfek" alayları, Amerikan Devrimi sırasında hem İngiliz hem de Amerikan ordularınca avcı birliği olarak kullanıldı.

On sekizinci yüzyılda silah üretimindeki yetersizliğin nedeni, silahların zanaatkarlarca üretiliyor olmasıydı. Maliyet açısından bakıldığında da, örneğin Prusya kralı II. Frederick'in askeri harcamalarının yüzde birini tüfek, barut ve kurşun, yüzde 13'ünü ise materyal ve iye teşkil etmekteydi. Asıl büyük harcama ise, yiyeceğe, atlara, yeme ve nakliye yapılmıyordu. Gerçekten de, sosyal ve ekonomik etkenler savaşları oldukça sınırlandırmaktaydı. Yiyecek üretimi, yol ve su yollarının bakımı ve geçilen yollar üzerinde ordunun iyesinin temini için köylülere ihtiyaç vardı. Şehirlilerin vazifesi ise hazineye para sağlamaktı. Bu nedenle savaşı yaymaya yönelik en ufak bir girişim bile, maliyeyi ve tarıma dayalı sosyal düzeni derinden etkiliyordu. Yine de, hükümdarlar, nüfusun bir bölümünü eğiterek silahlandırmanın yol açabileceği tehlikeyi göze almak zorundaydı. Savaş, kralların sporu olarak kalmaya devam edecekti.

Yenilgi, çoğunlukla reforma yol açardı. Fransa'nın, Avusturya ve Rusya'yla birlikte Prusya'ya karşı savaştığı Yedi Yıl Savaşları sırasında (1756-1763), Rossbach (1757) ve Minden'de (1759) yaşadığı bozgunlar, 1789 Devrimi'ne kadar geçen sürede askeri reform için gerekli teşviki sağlamıştı. Fransızlar, on sekizinci yüzyıl sonlarında büyük ölçüde Prusyalılar karşısında uğradıkları sayısız hezimet nedeniyle, askeri devrimin öncüsü olmuşlardı.

1763 yılından sonra Fransızlar, ordularını idari açıdan, Roma İmparatorluğu'ndan beri ilk kez, kendine yetebilen kalıcı stratejik birimlere böldüler. Savaş Bakanlığı, 1776'da Fransa'yı 16 (daha sonra 18) askeri bölgeye ayırdı ve her bölge için bir tümen görevlendirerek kalıcı piyade tugayları kurdu. Bunlar, ilk modern kombine askeri birimlerdi, her biri kendi karargâhı ve haberleşme sistemiyle belirli bir süre bağımsız olarak hareket edebilecek kapasitedeydi. Fransız ordusu, Mareşal F.M. de Broglie'nin tavsiyelerine kulak vererek, 1787-88 yıllarına geldiğinde tümen kademesinde organize olmuş-

tu. 12.000 kişilik her tümen, bağımsız bir askeri birimdi, kendi kendine yetiyor ve gerektiğinde diğerleriyle birleşiyordu. Ayrıca Fransa, ordu bünyesindeki farklı tümenlerin harekâtlarını organize edecek bir karargâh olarak genelkurmay başkanlığını kuran ilk ülke olmuştu. Diğer bir önemli adım da –son şeklini Napoleon’un verdiği–, tümenlerin kolordulara (*corps d’armée*) dahil edilmesiydi. Bu kolorduların her biri, ordu karargâhından 50-100 km. mesafeye kadar (ya da birkaç gün müddetince) harekât düzenleyebilecek minyatür ordulardı. Ana ordunun bağımsız kolordulara bölünmesi, düşmanla beklenmeyen karşılaşmaları ve dolayısıyla muharebelerin sayısını büyük ölçüde artırmıştı.

Orduların mevcudiyetindeki artışa, yapılarının da her geçen gün karmaşıklaşması eklenince, daha etkili bir idari yapının kurulması artık kaçınılmaz hale gelmişti. Ordular, zamanla son derece katı bir idari mekanizma kurdular. Feodal sistemdeki askeri hizmet zorunluluğunun yerini para ödeme mecburiyetinin (*scutagium*) almasıyla birlikte, çok sayıda kayıt, makbuz, ödeme defteri ve listeye uğraşmak zorunlu olmuştu. Kâğıdın kullanılmaya başlanması, matbaanın icadı, hesap tutmada İtalyanların bulduğu yeni metot, Roma rakamlarının yerini Arap rakamlarının alması, William Napier’in logaritmayı bulması ve Simon Stevin’in kesirleri hesaplamada ondalık sistemi kullanması gibi çok sayıda gelişme, askeri birimlerin idaresi için iyi eğitilmiş kadroların görev yapmasını zorunlu hale getirmişti. On sekizinci yüzyıl boyunca, komuta kademesi, standart basılı kâğıtlar kullanmaya ve seferlere beraberinde seyyar matbaalar götürmeye başladı. Genel emir önce basılıyor, ardından atlı habercilerce gerekli yerlere gönderiliyordu. Tüm komuta ve kontrol, genelde biraz geride bir tepenin üzerinde durup elindeki dürbünle 5-7 km. mesafeye kadar savaş alanını görebilen komutanın elindeydi.

Komuta kademesinin teşkili için, eğitim standartlarının da artırılması gerekiyordu. Kurmay subay (*écoles militaires*) eğitmek için, Berlin, Münih, Paris, St. Petersburg, Wiener Neustadt ve Woolwich’te kara harp akademileri; Brest, Dartmouth, Le Havre ve Toulon’da da deniz harp akademileri kuruldu. Ayrıca, Potsdam ve Brienne le Chateau’da (Napoleon’un mezun olduğu) daha küçük akademiler kuruldu. 1787 yılına gelindiğinde Fransa, astsubaylara okuma yazma öğreten bir okul bile kurmuştu. Maximilien Robespierre’in deneysel *école de Mars*’ı başarısız olsa da, devrim, yeni istihkâmcı subay eğitim akademisi (*école polytechnique*), Chalons’taki ileri topçuluk eğitimi ve Metz’deki askeri mühendislik okulu sayesinde yoluna başarılı bir şekilde devam ediyordu. Napoleon’un *école speciale militaire*’si, 1803 yılında Fontainebleau’da kuruldu ve 5 yıl sonra Saint Cyr’a taşındı, gelişti ve daha sonra bir benzeri New York’ta, Hudson Nehri kıyısında inşa edildi. Savaş artık öylesi-

ne bilimsel bir hal almıştı ki, devrim çağının sonuna gelindiğinde, Berlin’de özel bir “savaş akademisi” (*Kriegsschule*) kurulmuştu.

Silah teknolojisindeki yeniliklere, idari alanda yaşanan yenilikler eşlik etti. Başlarda doğrudan doğruya Prusya askeri el kitaplarını kopya eden Fransızlar, zaman içerisinde daha gerçekçi reformlar yapmaya başladılar. 1765 yılından sonra, Pierre Bourçet, haritalara bakarak savaş planları çizmekle –o dönemde bu yeni bir sanattı– görevli subayları eğitecek okullar kurmaya başlamıştı (Napoleon, 1797’de Alpler’i geçerken Bourçet’in *Principles de la Guerre des Montagnes*’ini kullanmıştı). Üstelik, Bourçet, farklı askeri düzenlerin de kullanımından yanaydı. Ona göre, bir ordu, farklı tümenler olarak farklı yollardan ilerlemeli ve savaş alanında bir araya gelmeliydi. Böylece, hem ikmal ve intikal sorunu çözülecek hem de düşman şaşırılmış olacaktı. Bourçet’in kol taktiği, Mesnil Durand’ın yardımıyla, 1787-1788 yıllarında Fransız birliklerince uygulanmaya başlandı. Ağustos 1791’de yayınlanan ve tüm birlikler için geçerli olan standart Fransız askeri el kitabı, birliklerin saf ve kol şeklinde savaş düzenine girmesi gerektiğini vurguluyordu.

Şüphesiz, en büyük yenilik topçuluk alanında yaşanmıştı. Önceleri toplar, bir bütün olarak aynı kalıplarda dökülür ve bu nedenle topların ağırlığı büyük nakliye sorunlarına yol açardı. Örneğin, Gustavus Adolphus, parçaları birbirine deriyle tutturulmuş (bu nedenle “deri top” deniyordu) çok sayıda hafif top kullanırdı. Topların verimli kullanılmasındaki sır, hareketlilik, yani topların ağırlığının azaltılmasıydı. İsviçre’de Jean Maritz ve İngiltere’de Benjamin Robins ile John Wilkinson, 1740 yılında yeni bir sistem geliştirdiler; bu sistemle birlikte, top, artık bir bütün olarak dökülüyor ve ardından delinerek namlusu açılıyordu. Böylece, daha düzgün ve ince namlu yapmak mümkün hale geldi –kısacası, daha güvenli, hafif ve kolay taşınabilir bir top. Top mermisi ile namlu arasında boşluk kalmaması sayesinde, merminin sapması azalmış ve böylece, daha kısa namluyla daha iyi sonuçlar elde etmek mümkün hale gelmişti. Yeni sahra toplarının etkili menzili, tüfeklerin menzilin 5-6 katı kadardı.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, Fransa’da, Jean Baptiste Vacqueville de Gribeauval, 1763-1767 yılları arasında topçuluk alanında büyük reformlara imza attı. Gribeauval, genişliği ayarlanabilen yeni bir delgi makinesi geliştirdi ve topların çapını (kalibre) dörde kadar düşürüp (4, 6 ve 12 poundluk) 6 inçlik howitzerleri hizmete soktu. Topların tüm parçaları standart hale getirildi. Gülle ve barut yerine, artık her ikisini de ihtiva eden top mermisinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, atış hızı ikiye katlandı. Komutaya gelince, Gribeauval, topçuluğu parayla tutulan sivillerin yaptığı bir iş olmaktan çıka-

rdı ve topçu mürettebatı eğitmeye başladı. Bu sayede, 1.000 metre mesafedeki hedefleri topa tutabilecek gerçek sahra topçu birimleri kurulmuş oluyordu. Devrimin hemen öncesinde, Fransa, Gribeauval tarafından dizayn edilmiş 1.300 sahra, 8.500 muhasara ve kale topuna sahipti. Devrim öncesinde 400 askere bir top düşerken, Napoleon döneminde bu oran 200 askere bir top olarak değiştirildi. Gribeauval'ın topçusu, 1829 yılına kadar standart olarak kaldı; büyük teknolojik değişim, ancak 1850'lerde kuyruktan dolma topun icadıyla yaşanacaktı. Gribeauval'ın, III. Napoleon'un şerefine daha sonra "Napoleon" adını alacak olan 12 poundluk topu, savaş alanlarının hâkimi olmuştu.

Chevalier Jean du Teil, sahra topçusunun savaşlarda daha etkili bir rol oynayabilmesi için yeni bir taktik geliştirdi. Ona göre, seyyar sahra topçusu, gereken bölgeye ya da tehdit edilen zayıf bölgelere –kısacası, düşman piyadesinin üzerine– mümkün olan en yoğun ateşi açabilmeliydi. Du Teil'in kardeşi, hem bir alaya komuta ediyor hem de topçuluk okulunda du Teil'in metotlarını öğretiyordu; bu okulun öğrencileri arasında, sonraları Avrupa'nın en iyi topçusu olacak genç bir Korsikalı da yer almaktaydı. Napoleon'un komutasında, toplar büyük bir süratle savaş alanına getirilir ve ateşleri, düşman piyadesinin saflarında gedik açabilecek bir noktaya yönlendirilirdi. Bu gedikten önce süngü takmış piyadeler ilerler, onları ise sarsılmış düşman askerlerini kılıçtan geçirecek ağır süvari takip ederdi.

1784 yılında İngiliz Kraliyet Topçu Birliği'nden Teğmen Henry Shrapnel, kendi ismini taşıyacak yeni bir top mermisi geliştirdi. Shrapnel, top mermisinin içerisine küçük mermiler, patlayıcı ve ucuna da tapa yerleştirmişti; mermi, havada patlayacak şekilde dizayn edilmişti; böylece, 27-150 küçük misset, geniş bir alana yağmur gibi yağacaktı. Aşırı ısınma nedeniyle mermilerin patlama ihtimali yüksek olduğu için, şarapnel, ancak 1852 yılında, Yüzbaşı E.M. Boxer güvenli bir tapa geliştirdikten sonra kullanılmaya başlandı ve açık arazide birlikler üzerindeki kahredici etkisini kısa sürede gösterdi. 1880'de Ahmed Kheyl'de, Sir Donald Stewart'ın 7.000 askerden oluşan kuvveti, yakın mesafeden şarapnel kullanarak tüm Afgan ordusunu durdurmayı başarmıştı. "Topların önündeki arazi, parçalanmış cesetler ve ölmek üzere olan yaralılarla kaplanmıştı." 4 yıl sonra ise, 4 toptan oluşan İngiliz topçu bataryası, Tamai'de İngiliz saflarını yaran Sudanlı dervişlere şarapnel kullanarak ateş açmıştı.

Süvarinin payına bu reformlardan çok az şey düşmüştü. Tüm Avrupa'da süvari hafif tüfek ve tabancayla donanmıştı; süvari, piyadenin yanı sıra savaş düzenine girer ve silahını ilerlerken ateşlerdi. Süvari, sadece Fransa ve İs-

veç'te kılıç kullanır ve çok saldırılarda bulunurdu. 1760 yılına geldiğinde, Prusya kralı II. Frederick, süvariye, geleneksel rolleri olan keşif ve çok saldırılarında kullanmaya başladı. Kılıç, kısa tüfek, süngü ve tabancayla donanan ve hem at sırtında hem de yaya olarak savaşıacak şekilde eğitim yapan dragonlar haricinde, Prusya süvarisi, ateşli silahları bırakarak tekrar kılıç kullanmaya başlamıştı. Süvari, savaş alanında piyadeden bağımsız olarak yer alır ve önceleri üç, sonraları iki saf halinde dörtlü hücum ederdi. Genel olarak konuşmak gerekirse, 1800'lere kadar Avrupa'da süvariler orduların 4-6'da birini teşkil ederdi. Ağır zırhlar büyük ölçüde terk edilmişti; Waterloo'da süvarilerin sadece miğferi ve göğüs zırhı bulunuyordu. Süvarinin perdeleme, keşif ve takip görevleri aynen devam etmekteydi; süvari, düşman piyadesi karşısında her zaman çok avantajına sahipti. Yeni olan şey ise "hafif süvari"ydi. İlk kez Yedi Yıl Savaşları sırasında, Türklerle olan sınırı koruyan Hırvat süvarilerinden örnek alınarak kullanılmaya başlanan bu birliklerin görevi, keskin nişancılık yapmak, düşman konvoylarına ve geri hatlarına saldırmaktı.

Teknolojik olarak çok az değişim gösteren piyade, savaş alanlarının hâkimi olarak kalmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, standart piyade silahı, yivsiz çakmaklı tüfek ve süngüydü. 1815 yılına kadar kullanımda kalan, Fransız 1777 patentli ağızdan dolma tüfeğin etkili menzili yaklaşık 100 metreydi. Tüfeği doldurup ateşlemek için 12 farklı hareketin yapılması gerekiyordu; iyi bir piyade askeri, bu işlemi dakikada iki ya da üç kez tekrar edebiliyordu. 1768 yılından sonra, kuyruktan dolma tüfek modelleriyle yapılan denemelerden bir sonuç alınamamıştı. Tüfek ateşinin en etkili olduğu durum, yakın mesafeden açılan yaylım ateşiydi ve bu şekilde, karşı tarafın verdiği kayıp yüzde 10-15 arasında olabiliyordu. Zafer kazanan orduların bile, yüzde 40 oranında kayıp vermesi, nadir görülen bir durum değildi. Çırcır makinesinin mucidi Eli Whitney, 1798 yılında birbirinin yerine kullanılabilen parçalardan oluşmuş ilk tüfeği üretti ve böylece, tüfeklerin seri üretiminde ilk adımı atmış oldu. Napoleon'un cerrahı D.J.B. Larrey'nin hesaplarına göre, kendi birimi, her süngü yarasına karşılık, top ya da tüfekle yaralanmış 100 asker tedavi ediyor olsa da, süngü, savaş alanlarının korkutucu silahı olarak şöhretini korumaya devam etti.

Fransız Devrimi sırasında meydana gelen askeri devrimin en hararetli zamanında yaşanan gelişmeler, teknolojik olmaktan çok siyasaldı. Devrimin donanım, eğitim, doktrin, organizasyon ve milliyetçi duyguları bir potada eritip bir araya getirebilme yeteneği savaşların yapısını temelden değiştirecekti. Devrimden önce savaş, tümüyle kral ve yaverlerini ilgilendiren bir meseleydi. Kralın vekilleri, hazineden sağlanan parayla belli bir ücrete belli dö-

nemlerde asker toplardı. Subayların büyük bir bölümü ise aristokratlardan oluşurdu. Yüksek rütbedekiler sarayla bağlantısı bulunan önde gelen aristokratlardan (*noblesse presentée*) oluşurken, düşük rütbeliler daha geri plandaki aristokratlara verilirirdi. 1781 yılındaki Segur Kanunu ile birlikte, subay olabilmek için en az dört kuşaktan beri aristokrat olma zorunluluğunun getirilmesi, Fransız orta sınıfını ve yeni soyluları doğal olarak kızdırmıştı. Rütbelerin satışı zamanla ortadan kalktı; nihayet Şubat 1790'da, Fransa'da bu uygulamaya son verildi ve toplumun farklı sınıflarından gelen insanlara da subaylık yolu açılmış oldu. 1790 yılında çıkarılan bir kanunla, terfi edebilmek için sınav zorunluluğu getirildi; albaylığa kadar yükselmeyi mümkün kılan bu sisteme göre, artık kişinin geldiği sınıf değil, ordudaki kıdemi göz önüne alınmaktaydı.

Fransa'nın *ancien régime* ordusuna alınan askerler, toplumun en alt sınıfından seçilirdi. Bu kişilerin büyük bir bölümü, ya tekdüze köy yaşantısından ya da mahkûmiyetten kurtulmak için orduya katılırdı. Şarap, boş vaatler, hile ve zora başvurma genç insanları asker olmaya "ikna etmek" için kullanılan klasik yöntemlerdi. Firar miktarı, nispeten barış içinde geçen 1780'li yıllarda bile, yılda ortalama 3.000 kişiydi; bu yüksek miktar nedeniyle, elde yeterli sayıda ihtiyat kuvveti bulundurmamak mümkün olmuyordu. Bourbon monarşisi, devrimin hemen öncesinde, silah altında tuttuğu 198.000 askere her yıl 115 milyon livre harcamaktaydı.

Savaşların şeklini, krallıkların hazineleri belirlerdi. Çiçero da, Roma dönemindeki bu sonu gelmez savaş harcamalarından (*pecuniam infinitam*) endişeyle söz etmişti. Fransa'da kredi sağlayacak kurumların bulunmayışı, dengesiz vergi sistemi ve aristokratların vergi reformuna karşı gösterdikleri direniş nedeniyle, ülkenin askeri gücü sekteye uğramaktaydı. Yine de, Fransızlar, bu hassas reformu yapma konusunda şaşırı derecede kararlıydı. Comte J.-A.H. de Guibert, 1772'de yayınladığı meşhur eseri *Essai général de Tactique*'te, bir yandan sıra ve kol düzeninin bir arada kullanılmasını (*l'ordre mixte*) ve stratejik hareketliliği savunurken, diğer yandan şehir milis kuvvetlerinin kurulması gerektiğini vurgulamıştı. Guibert'e göre, böyle bir ordu, düşmanın kaynaklarından da istifade edebilirdi. Fakat Comte, tüm bu tavsiyeleri toplumsal bir devrimi gerektirdiği için, ileride bu cüretinden dolayı özür dilemek zorunda kalacaktı.

Gerçekten de, Eski Rejim'in toplumsal ve ekonomik sınırlamaları, Fransız ordusundaki köklü gelişmelerin hayata geçirilmesine engel oluyordu. Guibert'in çağdaşlarından çok azı, yakında ulusun tüm kaynaklarının savaş için seferber edileceğini ya da diğer bir deyişle, tüm vatandaşların savaşın bir par-

çası olacağını tahmin edebilecek kadar ileri görüşlüydü. Avrupa'nın yaklaşık 20 yıl sürecek aralıksız bir savaşa sürüklendiğini görebilenlerin sayısı ise çok daha azdı. Başbakan William Pitt (Genç), İngiltere'de 1792 yılı bütçesini açıklarken şöyle demişti: “Avrupa'nın durumunu dikkate alırsak, önümüzdeki 15 yılın barış içinde geçeceğine dair beklentilerimizin bu kadar güçlü olduğu bir dönem, bu ülkenin tarihinde hiç görülmemiştir.”

Fransız ulusu ile savaş sanatı arasındaki yeni ilişki sisteminin devrimci doğası, belki de en açık ifadesini, Konvansiyon'un 23 Ağustos 1793 tarihinde yayınladığı *levée en masse* kanununda bulmuştur. Fransız Yasama Meclisi, Nisan 1792'de, tüm Avrupa'ya yayılmadığı takdirde devrimin asla güvende olmayacağı inancıyla, Eski Rejim monarşilerine savaş ilan etti (“Birinci Koalisyon Savaşı,” 1792-97). Ağustos 1792'deki sözde ikinci devrimin getirdiği ise, Ulusal Konvansiyon ve Terör'dü. Konvansiyon tarafından çıkarılan *levée en masse* kanunu incelemeye değer niteliklere sahiptir: “Madde I. Tüm Fransızlar, bu tarihten itibaren düşmanlarımız Cumhuriyet'in topraklarından sürülene kadar askerlik göreviyle yükümlüdür. Genç erkekler savaşa giderken, evli erkekler silah imal edip cephane taşıyacaktır; kadınlar çadır ve elbise dikecek ve hastanelerde görev yapacaktır; çocuklar eski ketenlerden iplik yapacak, askerlerin moralini yükseltmek için şehir meydanlarına getirilen yaşlı erkeklerse Cumhuriyet'in birliğini ve krallara karşı duyulan nefreti artıracak konuşmalar yapacaktır.” Artık tüm nüfusun, yaş, ırk, cinsiyet ya da inanç gözetilmeden, tüm gücüyle savaşa odaklanmasının istenmesiyle birlikte, modern savaş yeni bir safhaya girmiş oluyordu.

“Zaferin mimarı” Lazare Carnot'nun çabalarıyla kabul edilen kanunla birlikte, 18-25 yaş arasındaki tüm bekâr erkekler askere alındı. Kanun her ne kadar istenen sonucu vermesede, Fransız ordusu, yıl sonuna kadar mevcudunu 500.000 askere yükseltmeyi başarmıştı. Daha da önemlisi, eski dönemin tebaası, Cumhuriyet'in bekası için kendini tehlikeye atan vatandaşlara dönüştü. Fransız vatandaşlarının büyük bir bölümünün desteğini kazanan Cumhuriyet, artık silaha daha bir güvenle sarılabiliyordu.

Levée en masse'nin en önemli özelliği, tüm ulusun insan gücünün ve maddi kaynaklarının savaş için seferber edilebilmesiydi. 1791 yılında, XVI. Louis ülkeden kaçmaya çalışırken, subayların yaklaşık yarısı da sürgündeydi; 1791-96 yılları arasında 6.000 subay daha ülkeden ayrılacaktı. Meclis, subay mevcudundaki bu açığı kapatmak için iki yola başvurdu. Milli Muhafızlar'ın sayısı artırıldı ve bunların subayları (en azından Nisan 1795'e kadar) tüm bölgelerden seçilmeye başlandı. Gönüllüler ordusu ise kurayla –başta 6

aylık, 1792'den sonra 12 aylık görev süresi için— asker seçmekteydi. Meclis, Ocak 1794'te nizami askerler ile gönüllülerin birleştirilmesi kararını aldı. U-lusa bağlılık, Cumhuriyet'in getirdiklerini koruma isteği, ceza korkusu, çev-re ve halk baskısı ve ekonomik felaketler (kötü hasat, enflasyon, işsizlik) sa-yesinde, askere alacak yeterli insanı bulmak mümkün olabilmisti. 1793-94 yıllarındaki genel seferberlik bile —askerliğin süresi belli değildi—, gençleri Cumhuriyet'e hizmetten soğutmamıştı. Yıllarca süren aralıksız savaşlar neti-cesinde kaynaklar tükenmeye başlayınca, bu açık, “kurtarılmış bölgeler”in kaynaklarından telafi edilmeye başlandı. 1812'de, Napoleon'un 611.000 kişi-lik *Grande Armée*'sindeki askerlerin sadece 230.000'i “eski Fransa”dandı.

Fransa, 1792 yılındaki askere alma kanununu takip eden 6 yıl boyunca 600.000 askeri cepheye sürdü. Sonuçta, Napoleon'un Mısır'ı işgal ederek Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit etmeye yönelik girişimlerde bulundu-ğu “İkinci Koalisyon Savaşı” (1798-1801) sırasında, 1798 yılında Direktu-var, Loi Jourdan Kanunu'nu kabul etti. Bu kanuna göre, “her Fransız vatan-daşı askerdir ve kendini, *patrie*'nin savunmasına adanmıştır.” 20-25 yaş ara-sındaki tüm erkekler muayene ve kayıt için başvurmak zorundaydı. Meclis, her yıl Savaş Bakanlığı'nın her *département*'a tahsis ettiği kotalara göre kaç kişinin askere alınacağına karar veriyor; yerel yetkililer ise en gençlerden başlayarak listelerden askere alınacak kişileri seçiyordu. 1799 yılına gelindi-ğinde, devrimci eşitlik ilkesine aykırı olsa da, kişilerin kendi yerlerine başka-larını askere göndermesi yasallaştı. Yeni askere alma kanunu, Napoleon'un çok işine yaramıştı. Yaklaşık 1.3 milyon kişi ya da, diğer bir deyişle, Fran-sa'da eli silah tutan erkeklerin yüzde 41'i, 1800-1812 yılları arasında Savaş Bakanlığı'nca askere alındı. Modern ordular, bir yandan yeni askere alma u-sultü, merkezi devlet, milliyetçilik ve sanayi üretimindeki artış sayesinde boyutlarını ve öldürücü güçlerini hızla artırırken, diğer yandan da bu geliş-meye uygun cezalar uygulamaya başladılar. Loi Jourdan, 1871 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Devrimci orduların maddi ihtiyaçları, şaşırtıcı derecede kolay bir şekilde karşılandı. Fransız silah fabrikaları Amerikan Bağımsızlık Savaşı nedeniyle boşalmış olsa da —Fransa, isyancı kolonilere 100.000 kadar tüfek sağlamıştı—, 1791 yılına gelindiğinde stoklar 245.500 tüfeğe ulaşmıştı. Gribeauval toplar-ının sayısı, 1789 yılında 1.300 iken, 1795'te 2.600'e ulaştı. Maubeuge, Charleville ve Saint Etienne'deki silah fabrikalarına, Autun, Clermont-Fer-rand, Montauban ve Paris'te inşa edilen yeni tesisler eklendi. Bir kez daha Napoleon, devrimin tüm girişimlerinin baş mimarıydı. İmparatorluktaki dem-ir top üretimi, yılda 900'den 1.300'e çıkarıldı. 17 yeni dökümhane, her yıl 14.000 bronz top imal edebiliyordu. Fransa, 1805-1815 yılları arasında 3.9

milyon yivli ve yivsiz tüfek, karabina (kısa süvari tüfeği) ve tabanca –İngiltere’den yaklaşık 1 milyon adet daha fazla– üretti. Kısacası, devrim ve imparatorluk, modern savaş için gerekli ekipman ve insan gücünü hem nitelik hem de nicelik olarak büyük ölçüde artırmıştı.

Devrim hükümeti, ulusun savaş seferberliğine katkıda bulunmaları için, Prieur de la Cote d’Or ve Gaspar Monge gibi önemli bilim adamı ve mühendisleri de bünyesine katmakta gecikmedi. Zaman içerisinde kurulan ve 5.000 kişinin istihdam edildiği 258 özel atölyede günde 750 tüfek üretiliyordu. Türkiye’den ithal edilen güherçile savaş nedeniyle kesilince ve at ahırları ve askeri tuvaletlerden gelen atıklar yetersiz kalmaya başlayınca, kimyagerler, talebi karşılayabilmek için barut üretimi için gerekli olan bu maddeleri sentetik olarak üretebilecek yeni bir teknik geliştirdiler. Bronz topları dökmek için gereken bakır ise kilise çanlarından temin edilmişti. Demir ihtiyacı ise benzer şekilde, dökme demir parmaklık ve kapıların “ulusallaştırılması”yla sağlanmıştı. Özel dökümhanelerin yanı sıra, devletin el koyduğu kilise ve şapel-ler de dökümhaneye dönüştürüldü ve aynı kalibredeki toplar seri halde üretilmeye başlandı. Yeni yollar, kanallar ve köprüler sayesinde topçuların ve lojistik desteğin daha hızlı hareket edebilmesiyle birlikte, 18 günlük yiyecek stoku ordular için standart hale geldi. Her asker üç günlük yiyeceğini yanında bulundururken, her bölüğe tahsis edilmiş erzak arabası sonraki 6 günün ve levazım birliklerindeki un taşıyan arabalar da sonraki 9 günün yiyeceğini taşımaktaydı. Fakat ulusun tüm kaynaklarını seferber edebilmek, sahip olunan insan gücü ve malzemeye dair elde yeterli bilgi bulunmadığı için, devlet açısından henüz hayalden ibaretti. Devrim, artan ihtiyacı karşılayabilmek için güç kullanımı, teşvik ve sabit fiyatta yapılan ödeme (Maksimum Kanunu) gibi usullere başvurmaya başladı. Son çare olarak da, yabancı toprakların (Belçika, Almanya ve İtalya) yağmalanması yoluna gidildi.

Fransa’nın devrimci orduları, yeni teknolojileri de deniyordu. Claude Chappe tarafından geliştirilen semafor sayesinde, Paris ile cephe arasında iletişim sağlanmıştı; ayrıca, Meudon’da kurulan bir araştırma tesisinde, roket ve deneysel silahlar üzerinde çalışmalar yapılmaktaydı. Devrim, envanterine Montgolfier’in sıcak hava balonunu da katmıştı; ilk balon birliği (*aerostati-ers*), Nisan 1794’te kuruldu. Balon, savaşta ilk kez Haziran 1794’te Fleurus’ta kullanıldı. Napoleon ise, balon keşfini ilk kez iki yıl sonra 1796 yılındaki İtalya seferi sırasında kullandı ve ardından, bir balon bölüğünü beraberinde Mısır’a götürdü –bu bölük, burada İngiliz Kraliyet Donanması tarafından ele geçirildi. Sonunda, *aerostatier*’nin askeri açıdan pek yararlı olmadığı anlaşıldı. Balonun şişmesi için gereken süre –bu süre, kimi zaman 48 saate kadar çıkabiliyordu–, komutanlar için fazlasıyla uzundu, balonlar gereğin-

den fazla yüksekte uçuyordu ve balondaki mürettebat da gerekli keşfi yapacak tecrübeye sahip kişilerden oluşmuyordu. Ayrıca, balonun yerle iletişimi de ayrı bir sorundu: Flamalarla sağlanan haberleşmede mesajlar ya kaçırılıyor ya da yanlış okunuyor; mesaj göndermekte kullanılan güvercinler ise, ya yolunu kaybediyor ya da düşman tarafından avlanıp yeniyordu.

Sihhiyenin berbat durumunu, ne devrim ne de Napoleon hükümeti düzeltilemedi. Konvansiyon, ordu için hekim, cerrah ve eczacı yetiştirecek üç yeni Milli Sağlık Okulu ve Halk Sağlığı Komisyonu kursa da, “yaralıların önemsenmeyerek savaş alanında terk edilmesi” Fransız ordusunun değişmez kuralı olarak kalmaya devam etti. Şüphesiz, ne uyuşturucu ne de antiseptik bulunuyordu ve yaralılar saatlerce ve hatta günlerce yerde yattıkları için, septisemi (kana mikrop karışması), iltihaplanma ve su kaybı çoktan etkisini göstermeye başlamış oluyordu. Nihayet, iki reformcu, askeri tıp alanında büyük değişikliklere imza atmayı başardı. Dominique-Jean Larrey ve Pierre-François Percy, yaralıların savaştan sonra değil, savaş esnasında tedavi edilmesi gerektiğinin farkına varmıştı; bu nedenle, yaralıları tahliye araçlarını ve “uçan hastaneler”i (*ambulances volantes*) geliştirdiler.

Cerrahi hâlâ çok ilkel. Cerrahlar genelde berberlerden seçiliyordu ve kullandıkları aletler bıçak, testere, forseps, sünger, iğne, afyon ve mataradan ibaretti. Örneğin, 1808 yılındaki Vimeiro Savaşı’nın ardından bir İngiliz askeri, cerrahları şöyle tarif ediyordu: “Kolları yukarı sıvanmıştı ve elleri ve kolları, mezbahadaki kasaplar gibi, kan içerisindeydi.” Cephede hastalıkların tedavisi de neredeyse imkânsızdı. Tifüs, tifo, dizanteri ve humma Rusya’daki Büyük Fransız Ordusu’nu perişan etmişti. Bir hesaba göre, Napoleon, 1812’deki Rusya seferi sırasında çatışmalar nedeniyle 105.000 asker kaybederken, hastalıklar nedeniyle 219.000 asker kaybetmişti.

Devrimci Fransa’nın geleceği, Avrupa monarşileri arasında hayatta kalabilme yetisine bağlıydı. Fransa, gücünü artırabilmek ve iç sorunlarını çözebilmek ümidiyle 20 Nisan 1792’de Avusturya ve Prusya’ya savaş ilan etti. Acaba yeni orduların savaş alanındaki etkisi ne olacaktı? Yeni askerler, barut kokusunu duyar duymaz dağılıp gidecekler miydi? Ya da alelacele terfi ettirilmiş 593 yeni general, vazifesini hakkıyla yerine getirebilecek miydi?

Eylül 1792’de Valmy’deki topçu bombardımanı, devrim ordularının ateşle ilk imtihanıydı. Yaklaşık 36.000 Fransız askeri ile 34.000 Prusya askerinin karşı karşıya geldiği savaşta, Fransızların er ve subay kaybı 300 iken, Prusyalıların kaybı 184 olmuştu. Soğuk hava ve yağmur, Prusyalı komutan Brunswick dükü Karl Wilhelm’i, Fransızlarla muharebeye tutuşmamaya ikna etmişti: “Burada savaşmayacağız.” Fransız askerler, topçu düellosu esnasın-

da, beklendiği gibi paniğe kapılmamıştı –Fransızların elinde kırk parça Gribeauval topu bulunuyordu– ve bu, devrimin propaganda yapması için yeterliydi. Alman şair Johann Wolfgang von Goethe, bu savaşa gözlemci olarak katılmış ve anılarında savaşı ölümsüzleştirmişti: “Şu andan itibaren dünya yeni bir döneme girmiştir ve tüm söyleyebileceğimiz, onun doğumuna şahit olduğumuzdur.”

Goethe abartıyor olsa da, Fransız ordusu mevzilerini korumayı başarmıştı. Fakat Konvansiyon liderleri, mukabelelerle ve moral kazanmayla savaşın sona erdirilemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle, tüm dikkatlerini, cephede savaşan ordunun güvenini kazanarak komuta ve kontrolü artırmaya yönelttiler. Konvansiyon, seferberliğe güç kazandırmak için Nisan 1793'te Halk Güvenlik Komisyonu'nu kurdu. Ekim ve Kasım aylarında çıkarılan iki kanunla birlikte, komisyona, generalleri atama ve diplomatik görüşmelerde bulunma yetkisi verildi. Konvansiyon'un, Carnot'nun yönetimindeki askeri kanadı, zaman içerisinde Tuileries'deki az sayıda personel (*Bureau topographique*) vasıtasıyla, tüm seferberlik çalışmalarını kontrolü altına almayı başardı. Savaş alanındaki başarısızlıkları nedeniyle giyotine gönderilen generallerin sayısı 60'tan az değildi. Cumhuriyet ordusunda terfi etmek (ya da hayatta kalabilmek) için gerekli olan, sosyal konum ya da kıdem değil, savaş alanındaki başarılar ve hepsinden de önemlisi, siyasi açıdan güvenilir olmaktı.

Konvansiyon'un getirdiği en radikal yenilik, Nisan 1793'te özel “halk temsilcileri”nin (*représentant en mission*) atanmasıydı. Temsilcilerin vazifesi, askere alımları hızlandırmak, silah ve iaşe tedarikinin devamını sağlamak ve Paris'i cephedeki gelişmelerden düzenli olarak haberdar etmektir. Asıl amaçları ise askeri otoritenin sivil otoriteye bağlı olmasını sağlamaktı. Benzeri uygulamalara Sovyetler Birliği, Almanya ve Çin gibi, yirminci yüzyılın totaliter rejimlerinde de rastlanacaktı. Temsilciler, en etkili oldukları dönemde cephedeki komutanları, halk adına, yargılamadan idam edebilecek güce sahipti.

Konvansiyon, ordunun idari yapısını yeniden düzenledi. Konvansiyon, 1794 yılında, Avusturya'nın hafif cephane sandıklarına sahip ve atla çekilen topçu birlikleri “uçan bataryalar”la karşılaşmalarının ardından, bağımsız bir “Hafif Topçu Birliği” kurdu. Aynı yıl Carnot, Bourçet'nin tümen yapısını yeniden düzenledi: Piyade, süvari ve topçuyu aynı tümende bir araya getirerek tümenlere bağımsız hareket etme kabiliyeti kazandırdı. Üstelik, her tabura iki kura neferi (conscript) taburu eklenerek 2.437 askerden oluşan yarı-tugaylar kuruldu. İki yarı-tugay birleşerek tugayı, iki ya da daha çok sayıda tugay birleşerek tümgeneral tarafından yönetilen tümeni oluşturuyordu. Tümenle-

rdeki askerlerin sayısı 7.800-13.400 arasında değişmekteydi. Tümen; süvari, sahra topçusu, geri hizmet birimleri ve kurmay kadrosuyla kavuştuğu bu yeni yapıyı Birinci Dünya Savaşı'na kadar muhafaza edecekti. Kolordu ise Fransız ordusunda ancak 1804 yılından sonra kullanılmaya başlanacaktı.

Bu sayısız reformların etkileri, nihayet savaş alanlarında da kendini göstermeye başladı. 1793-94 yıllarında standart taktik terk edildi ve bunun yerine, Louis Antoine de Saint Just'ın "şok taktiği" olarak adlandırdığı taktik uygulanmaya başlandı. "Fazlasıyla siyasete bulaşmış bir ordunun doğal savaşçılığı," savaş alanlarını şekillendirmekteydi. Carnot, Şubat 1794'te Saint Just'ın düzenini "genel talimatlar" başlığı altında tercüme etti. Bu eserde generallerine şu tavsiyelerde bulunuyordu: "Sürekli büyük birlikler halinde ve saldırıya yönelik manevralar yapın; disiplini muhafaza edin, ama fazla abartmayın... ve her fırsatta süngü kullanın." Gerçekten de Carnot, geçen Sonbahar Wattignies'te zaferin yolunu açan devrimci tekniği çok önceden geliştirmişti: hızlı intikal, stratejik noktalarda kuvvet yığılması, saldırgan taktik, hafif piyadenin kullanımı ve devrim marşları söyleyerek milliyetçi duyguların en üst düzeye çıkarılması. Bu "kitle taktiği," kralcı bir Fransız subay tarafından şöyle küçümsenmişti: "Ağızlarından yamyamlar gibi köpükler saçan 50 vahşi hayvan, son sürat cesaretlerini artıracak bir şeye sahip olmayan askerlerin üzerine saldırıyordu." Ülke içinde ise, Konvansiyon'un bul ve yok et birimleri (*colonnes infernales*), kralcı Vendée bölgesinde olduğu gibi, tüm ülkeyi harabeye çevirmişti. On sekizinci yüzyılın ödün vermez askeri düzeni, yerini on dokuzuncu yüzyılın sınır tanımaz öfkesine bırakmıştı.

1799 yılında Napoleon'un meşhur "saçma dumanı"na kadar (gerçekte, canister) reformların büyük kısmı tamamlanmıştı. "Küçük Korsikalı" devrim ateşiyle coşmuş, hızlı ve tecrübeli komutanların idaresindeki, saldırgan, hareketli ve acımasız şekilde savaşmaya alışık büyük bir orduyu devralmıştı. İaşenin, ele geçirilen bölgelerden temini ulusal bir politika haline gelirken, yağma bir Fransız geleneğine dönüşmüştü. Napoleon, bu kaynakları kendi dehası, askerler üzerindeki tartışılmaz etkisi ve ülke içerisindeki paranoyak güvenlik anlayışıyla birleştirdi.

Napoleon, 1808 yılına kadar ordu yapısında ve taktiklerde birkaç temel değişiklik yaptı. Temel piyade birimi olarak, üç taburdan oluşan yarı-tugayları (1803 yılından itibaren alay olarak adlandırılacaklardı) kullanmaya devam etti. Tümenleri (üç, dört ya da beş alaydan oluşan) de hâlâ kullanıyordu, ancak 1804 yılından sonra onları kolordu olarak bir araya getirmeye başladı. Bu konuda yapılan ilk deneme ise, General Jean Victor Moreau komutasındaki Ren Ordusu'na bağlı, mevcutları birbirinden farklı –bunun asıl amacı

düşmanı yanılmaktı– 11 tümenin 1800 yılında 4 kolordu olarak düzenlenmesiydi. Mareşal Michel Ney’in 3 piyade ve 1 süvari tümeninden (toplam mevcudu 24.000 asker) oluşan 6. Kolordu’sunun yapısı, ileride standart kolordu yapısı haline gelecekti.

Napoleon, devrimden “saldırı kolu” denen düzeni miras aldı. Carnot, *levée en masse* sayesinde askere alınanların düşük eğitim seviyesini telafi etmek için, kol düzenini temel askeri düzen olarak kabul etti. Çünkü saf düzenini ancak çok iyi eğitilmiş bir ordu uygulayabilirdi ve Carnot, devrimin kendisine böyle bir ordu sağlayabileceğinden şüpheliydi. Bunun yerine, hem orduyu bir arada tutabilmek hem de acemi askerleri koruyabilmek için, taburları derinlemesine dizmeye karar verdi. Napoleon döneminde ise saldırı kolu –falanks ya da İspanyol karesiyle karıştırmamak gerekir– esnek ve çok amaçlı hale getirildi. Savaş sanatının ustası tarafından eğitilen Fransız piyadesi, bozuk arazide hızla ilerleyerek farklı düzenlerde mevzilenebiliyordu. Hepsinden önemlisi, Napoleon, kol düzeni sayesinde, yanaşık düzendeki piyadesini hızla ön hatlara sürebiliyordu –özellikle, Fransız topçusunun düşman hatlarında açtığı gediklere.

Napoleon, hem piyadeye hareketlilik kazandırmak hem de üst seviye askeri birimlerin –özellikle de Topçu Ordusu– ateş gücünü artırabilmek için alay topçu birliklerini lağvetti. 1805 yılına geldiğinde Topçu Ordusu’nun elinde 8.300 howitzer, 1.700 havan, 4.500 ağır ve 7.300 orta top bulunuyordu –1.000 askere üç top düşmekteydi. Napoleon’a göre, “büyük savaşlar ancak topçuyla kazanılırdı.” En sık uyguladığı taktik, tüm topçusunu, savaş alanında tüm gücüyle yüklenmekte olduğu kritik bir bölgede taarruz için bir araya getirmek (*grande batterie*) ve tüm top ateşini bir bölgeye yönelterek düşman saflarında piyadenin ilerleyebileceği bir gedik açmaktı.

Süvari, temel olarak şok birimi olarak kullanılırdı. Napoleon, süvari birliklerini tek olarak kullanmaz, onları atla çekilen topçu birimleriyle desteklerdi. Topçu ateşiyle sarsılmış düşman piyadesine süvarileriyle hücum etmek, Napoleon’un standart taktiklerinden biriydi. Fransız süvarisi, ilk başarının ardından dağılan düşman birliklerinin takibi konusunda son derece başarılıydı. Napoleon, süvarilerin komutasını tümen komutanlığından alarak onları ayrı bir süvari ordusu olarak yeniden organize etti.

Napoleon’un belki de en büyük başarısı, devrimin, terfi için savaşta yararlılık gösterilmesini esas alan politikasını başarıyla devam ettirmesi oldu. Devrimin getirdiği kavramlardan biri olan ve Napoleon’un yükselişini mümkün kılan “kariyer yetenek gerektirir” (*la carrière ouverte aux talents*) sözü, Napoleon hükümetinin en sık kullandığı sözlerden biri haline gelmişti. Su-

bayların, savaşta gösterdikleri yararlılık ölçüsünde seçilip terfi ettirilmesi sistemi devam ettirildi (1805 yılına gelindiğinde, bunların yarısı bu şekilde seçilmişti). Napoleon karşısında uğradıkları yenilgiler, tüm Avrupa ülkelerini, özellikle de Prusya'yı benzer şekilde davranmaya itti. Fakat zafer, iltiması da beraberinde getiriyordu: Napoleon'un kardeşi Jérôme Westphalia kralı, Joseph Napoli ve İspanya kralı ve Louis ise Hollanda kralı olmuştu. İmparatorun mareşalleri, zaman geçtikçe devrimin temsilcilerinden çok, diktatör gibi davranmaya başlamışlardı. Asker alımı, hâlâ 1798 yılında çıkarılan Loi Jourdan kanunu uyarınca yapılıyordu: 1800-1812 yılları arasında yaklaşık 1.3 milyon Fransız, imparatora hizmet için askere alındı. Fakat burada da on sekizinci yüzyılın geleneksel katı disiplin anlayışı, bağlı olunan alayla gurur duymaya ve vatanseverliğe yol açmıştı.

Napoleon, savaş sanatının üstadıydı. Savaşa, stratejik üstünlük kazanabilmek için yaptığı bir manevrayla başlardı. Ardından, düşman ordusunu yok etmek için genel bir muharebeye tutuşurdu. Taktiksel olarak, bir yandan düşmanın merkezine yüklenirken, diğer yandan asıl darbeyi cenahlardan indirirdi. Kimi zaman tüm gücüyle düşman ordusunun merkezine yüklenir, bazen de onu cenahlardan kuşatırdı. Her iki durumda da, ilerleyen piyadesini yoğun topçu ateşiyle desteklerdi; tümenlerinin cenahlarını koruma görevini de süvarilere vermişti. Düşmanın siyasi ve stratejik merkezleri, ancak bu ilk taktik etkisini gösterdikten sonra, Napoleon'u ilgilendirmeye başlardı.

İleri görüşlü ve pratik zekâ sahibi Napoleon, düşmanın dengelerini bozmak ve inisiyatifini her zaman elinde bulundurmak için son derece kararlı ve cesur bir şekilde hareket ederdi. İmparator, düşmanına her zaman hızlı ve ölümcül bir darbe indirir ve dağılan düşmanına toparlanmak için fırsat tanımazdı. Ona göre, "savaşta kaybedilen zamanın telafisi yoktu." Dağılmış düşmanın sonuna kadar takip edilmesi değişmez bir kuraldı. Büyük Ordu, 1806 yılında Bavyera'dan Baltık Denizi'ne 33 günde ulaşmayı başarmış ve bu ilerleyiş sırasında, 45.000 Prusya askeri öldürülmüş ya da yaralanmış, 140.000 esir alınmış ve 1.000 adet top ele geçirilmişti. Napoleon şöyle söylüyordu: "Gördüğüm tek şey, yok etmeye çalıştığım düşmanımdır."

Napoleon'un savaş düzeni, istenen sonucun elde edilebilmesi için titizlikle planlanırdı. Büyük Ordu ilerlerken, çok sayıda hafif süvari bu ilerleyişi perdelemek, iletişimi güvence altına almak ve düşmanın konumuyla ilgili istihbarat sağlamak için görevlendirilirdi. Kolordular farklı yollardan ilerler –stratejik ağ, çoğunlukla 200-300 millik bir mesafeyi kapsardı– ve düşman ordusunun asıl birimleri tespit edildiğinde bir araya gelirlerdi. Napoleon, daha sonra birliklerini, kolordular birbirlerinden en fazla bir günlük uzaklık-

ta olacak şekilde ve dört köşesi tahkimli kareler halinde (*bataillon carrée*) savaş düzenine sokardı. Savaş başlamadan hemen önce de, orduya son şeklini verirdi.

Peki, Carl von Clausewitz'in "Savaş Tanrısı" olarak adlandırdığı Napoleon, neden sonunda savaşı kaybetti. Bununla ilgili çok sayıda yorum yapılmıştır. İmparator, taktik alandaki dehasının büyüüne kapılarak düşmanını küçümsemeye başlamıştı. Düşmanlarının, kendisi karşısında uğradıkları sayısız yenilginin ardından, kendi ordularını, Fransız ordusunu örnek olarak yenilediklerini fark edememişti. Üstelik, İspanyol halkının yapısını dikkate almadığı için, İspanyol ordusunu yenilgiye uğratmasının hemen ardından, 1808-1813 yılları arasında, İspanya'da büyük bir gerilla direnişiyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Napoleon, 1808 yılında İspanya'daki ordusunu dönmek üzere terk etmiş ve Wellington dükünün emrindeki İngiliz ordusunun varlığı nedeniyle iyice artan gerilla saldırılarıyla başa çıkmaları için mareşallerini geride bırakmak zorunda kalmıştı. Diğer cephelerde acilen ihtiyaç duyulan çok sayıda deneyimli Fransız askeri de, "İspanya ülseri" nedeniyle İspanya'da çakılıp kalmıştı.

İngiliz piyadesi, nihayet taktik açıdan Napoleon'un karşısında durabilecek seviyeye yükselebiliyordu. Wellington, piyadesini iki derin saf halinde dizerken, yivli ya da hafif yivsiz tüfikle donanmış hafif piyadesini kimi zaman yakın düzende, kimi zaman da yayılmış olarak kullanmıştı. Düzenli safla keskin nişancılığı bir arada kullanıyordu. Piyadesi, özellikle kare düzenindeyken, Fransız süvarisi kadar piyadesini de durdurabilmekteydi. Daha da önemlisi, Wellington ve diğer İngiliz komutanlar, Kuzey Amerika ve İspanya'daki geçmiş tecrübelerinden ders almayı bilmişlerdi. Artık piyadeyi Fransız topçusunun şiddetli ateşinin merhametine terk etmiyor ve onları, mümkün olduğunca tepelerin arkasında mevzilendiriyorlardı. Ayrıca, piyadelerini düşman avcı birliklerinden korumak için kendi avcı birliklerini de kurmuşlardı. Son olarak, İngiliz komutanlar, doğal engeller ya da süvari birlikleri vasıtasıyla, piyadenin kanatlarını sürekli güvence altına almaya başlamışlardı.

Napoleon, devrimci fikirleri hakkıyla kavrayabilmekten uzaktı. İmparatorluk makamına eski saygınlığını kazandırıp Avrupa'daki tahtlara kendi hanedanından kişileri yerleştirerek fatih rolü üstlenmiş ve bu nedenle, Orta ve Güney Avrupa'daki pek çok devlet ve prenslikte hâkim olan devrimci duyguyu kaybetmişti. Rusya'da bile Lehleri, Litvanyalıları ya da diğer azınlıkları kendi davasına kazanmayı başaramamıştı. Üstelik, yağmayı devlet politikası haline getirmesi –örneğin, Prusya, 1806 yılında Fransız hazinesine 160 milyon franklık "katkı" sağlamıştı–, tüm Avrupa halklarının nefretini kazanmasına yol açmıştı.

Ordu açısından bakıldığında da, Napoleon'un tek adam idaresi, elindeki birliklerin yeteneklerini sınırlandırıyor. Napoleon, "Büyük İmparatorluk" (1804-1814) döneminde, sadece devlet ve ordunun tek hâkimi değil, aynı zamanda kendi dışişleri bakanı ve kurmay subayıydı. Kurmayları asla plan geliştiremez ve bağımsız fikir yürütemezdi. Mükemmel düzeyde taktisyen olan 26 mareşaline (*les gros bonnets*), savaş sanatına ilişkin sırlarını asla açıklamamıştı. Ordu, son zamanlarda artık Napoleon'un tek başına idare edemeyeceği kadar büyümüştü. Sonuç getirecek bir savaş arayışıyla yöneldiği ve yenilgiye uğradığı İspanya ve Rusya'nın ardından, sorunların çözümünün askeri değil, aslında siyasi olduğunu kavramayı başaramadı ve nihayetinde acı bir şekilde gördü ki, savaşı sürdürebilmek için gerekli her türden vasıta, savaş uzadıkça başlı başına bir sorun haline alıyordu. Fransızlar 1792 yılında Valmy'de sadece 300 asker kaybederken, 1813'teki Uluslar Savaşı'nda bu sayı 60.000'e yükselmişti.

Hepsinden önemlisi, Napoleon, İngilizlerin ne kadar azimli olduğunu asla göremedi ve deniz gücünün stratejik dengeler üzerindeki etkisini de yeterince değerlendiremedi. İngiliz Kraliyet Donanması'nın Napoleon'u tek başına yenmesi mümkün olmasa da, deniz gücü, İngilizlerin zenginliği ve stratejik kavrayışlarıyla birleşince, savaşın sürdürülebilmesinin garantisi haline geliyordu. İşgal tehdidi yoktu –Deniz Kuvvetleri Komutanı Sir John Jervis (Eski St. Vincent kontu) şöyle demişti: "Fransızlar gelemez demiyorum. Ama şunu diyebilirim ki, denizden gelemezler"– ve İngiltere, güvenli ticaret ve haberleşme yolları sayesinde, Fransızlara karşı yedi koalisyon kurmayı ve bunu mali olarak desteklemeyi (65 milyon sterline kadar) başardı. Denizlerdeki hâkimiyet, İngiltere'ye, Fransızların yakınlarındaki bölgelere –Portekiz, İspanya– birlik gönderme ya da buralardan birlik tahliye etme –tarihçi Sir Julian Corbett, sonradan bu birlikleri "harcanabilir birlikler" olarak adlandıracaktı– imkânını da sağlayacaktı. İngiltere, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan edinilen tecrübeler sayesinde, bu birliklerin ikmalini sağlayacak bir deniz lojistik sistemini de başarıyla uyguladı.

Deniz savaşları on sekizinci yüzyılda pek büyük bir değişiklik geçirmede. İngiliz gemi yapımcıları, 1750 yılından sonra, daha güçlü tekneler inşa edebilmek için, gemilerin kışını yüksek ve gösterişli yapma geleneğini terk ettiler. Gemilerin gövdelerinin bakır levhalarla kaplanması ve kısa namlulu büyük kalibreli (carronade) topların kullanılmasına Fransız Devrimi yıllarında başlandı. Bir yandan meşe ağaçlarından elde edilen kerestelerin şekil ve boyutu gemilerin ebadını kısıtlarken, diğer yandan da geleneksel yıpratma savaşlarından (Beachy Head 1690, Malaga 1704, Toulon 1744) kayda değer bir sonuç elde etmek mümkün olmuyordu. Deniz savaşları, çoğunlukla sahi-

le yakın sularda ve bir filo limana girmeye ya da çıkmaya çalışırken cereyan etmekteydi. Zafer, bir filonun güven içerisinde seyrine devam etmesi, diğerinin ise denizin dibini boylaması demektir. Donanma kuramcısı Alfred Thayer Mahan'ın sonraları "Deniz Ticaret Yolları" olarak adlandıracağı şey henüz oluşmamıştı; küçük filolar ve ticaret gemileri, kimi zaman ablukaları bile yapıp kaçmayı başarabiliyordu.

Gemilerdeki yaşam, hangi açıdan bakılırsa bakılışın oldukça zordu. Amiral Horatio Nelson'un denizcileri güvertede yalınayak dolaşır ve kıyafetleri de su geçirmez değildi. Güvertenin altındaki küçük ve rutubetli yerlerde yaşıyorlardı ve yiyecek içecekleri de berbattı. İskorbüt hastalığı, çatışmalarda ölenlerden daha fazla denizcinin canını almaktaydı. Trafalgar Savaşı'na katılmış *Neptune* savaş gemisindeki bir İngiliz deniz subayı, harap olmuş bir savaş gemisinin neye benzediğini şöyle anlatmaktadır: "Gemide 300-400 kadar ölü ve yaralı bulunuyordu. Geminin her yanı kan, beyin ve et parçalarıyla kaplıydı. Yaralılarınsa, kiminin bacağı, kiminin kolu yoktu." Güven kelimesi pek bir şey ifade etmiyordu. Nelson'un denizcilerine bile, metal yemek takımları verilmemişti. Winston Churchill'in, Kraliyet Donanması'nın geleneğinin rom, eşcinsellik ve kırbaçtan ibaret olduğu şeklindeki yorumu da, Nelson dönemi donanmasındaki yaşamı gayet iyi şekilde özetlemişti.

İngiltere'de, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru taktik alanda iki farklı görüş ortaya çıktı. Her iki görüş de, gemilerin deniz savaşına hat düzeninde girmesi konusunda hemfikirdi, fakat başlayan muharebenin nasıl devam ettirileceği konusunda bir türlü uzlaşmıyorlardı. Nelson dönemine hâkim olan "resmi" görüşe göre, hat düzeninin (paralel, aralıksız ve geçit vermez bir hat) korunması hayati önem taşımaktaydı. Her gemi, önündeki geminin dümen suyunu takip ederek toplarını kendisine en yakın hedefe yöneltmek zorundaydı. Amiral, bu sayede filosundaki her geminin nerede olduğunu bilir ve gerektiği an muharebeden çekilebilirdi. Diğer yandan, "yakın muharebe" görüşünde olanlara göre, amiral, gemi kaptanlarını gerekli gördükleri zaman hattı terk edip düşmana toplu hücumlar düzenlemeleri konusunda serbest bırakmalıydı. Bu taktik hem Kraliyet Donanması'nın savaşçı ruhunu yansıtabilecek hem de bireysel cesaret ve inisiyatif kullanımını ön plana çıkaracaktı.

Hangi görüş olursa olsun, Kraliyet Donanması her zaman saldırıdan yandı. İngiliz kaptanlar, eğer mümkünse, düşmana yüklenirken rüzgârı arkalarına alırlardı. Buna karşın, Fransızlar, gerektiğinde hızla kaçabilmek için rüzgâra karşı seyrediyorlardı. Sonuçta, İngiliz topları, aşağı doğru nişan alıp Fransız gemilerinin gövdelerine ateş ederken; Fransız topları, rüzgâra karşı yukarı nişan alarak İngiliz gemilerinin yelken, direk ve donanımlarına ateş ederdi. Ayrıca, İngilizler topçuya ağırlık verirken, Fransızlar küçük ateşli si-

lahlara yönelmişti. Trafalgar Savaşı'nda Nelson'ı öldürenler de Fransız deniz piyadeleriydi (marine). Sınırlayıcı bir etken de, tarihçi Colin Gray'in "çağın ortalama ruhu" olarak adlandırdığı hırs eksikliğiydi (Nelson'dan önce). İmha savaşı çoğu amiralin aklına bile gelmezdi ve sadece "kazanmak" onlar için yeterliydi. Örneğin, 1782 yılındaki Azizler Savaşı'nda 36 gemilik bir filoya sahip olan Amiral George Rodney, 30 gemiden oluşan Fransız filosundan sadece 5 gemiyi yok etmiş olmayı yeterli buluyordu.

Amfibi (çıkarma) harekâtları için genelde ıssız sahiller tercih edilirdi. En büyük savaş gemileri bile, iyi savunulan noktalara karşı büyük bir taarruz düzenleyebilecek yeterli silah ve cephaneye sahip değildi; koruma ateşinin isabet oranı çok düşüktü ve gemi gövdeleri, güllelere karşı taş kalelerden çok daha zayıftı. Yine de, İngilizler, Yarımada Savaşı'nda "sınırsız savaşta sınırlı müdahale" düsturunu etkin bir şekilde yerine getirebilmişlerdi. Wellington dükü, 1813 yılında emrindeki "harcanabilir kuvveti" en verimli şekilde kullanarak en iyi sonucu alabileceğinin farkındaydı. Hepsinin ötesinde, dük şunu kavramayı başarmıştı: "Düşman kendi ordusunu desteklemeyi başaramazken, biz, sahip olduğumuz deniz gücü sayesinde, bunu kolaylıkla yapabiliyoruz." "Sınırlı savaş"taki böylesine bir "kuvvet," Corbett'nin İngilizlerin askeri dehası diye bahsettiği şeyi yansıtıyordu.

Çok sayıda yetenekli İngiliz amirali –birkaçının ismini verelim: St. Vincent, Duncan, Cornwallis, Keith, Collingwood, Howe ve Hood– bulunsa da, Nelson zekâsı, zafer tutkusu ve liderlik yeteneğiyle önplana çıkmayı başarmıştı. Nelson, "yakın muharebe" görüşünün hararetli bir destekçisiydi. O dönemde topların ateş hassasiyetinin ne kadar düşük olduğunu bildiği için, taktiğini, düşmana birkaç yüz metre yaklaşmak, tüm ateşi düşman hattındaki belli bir noktaya yoğunlaştırarak düşman hattını yarmak ve ana koldan ayrılan düşman gemilerini kuşatarak yok etmek şeklinde belirlemişti. Atış hızının (dört dakikada üç bordo ateşi) yüksekliği, kâğıt üzerindeki gemi sayısından çok daha önemliydi. Üstelik, askerlerini etkileyebilmek açısından, Nelson'ın Napoleon'dan aşağı kalır yanı yoktu: "İngiltere, her bir askerin, üstüne düşen vazifeyi yerine getireceğinden emindir." Nelson, toplumun psikolojisini de çok iyi kavramıştı: "Ülkenin ihtiyaç duyduğu şey, sadece bir zafer değil, düşmanın tümünden imhasıdır." Nelson, "Üçüncü Koalisyon Savaşı" (1803-1805) sırasında, fikirlerini hayata geçirebilecek fırsatı buldu.

Nelson'ın 27 parça savaş gemisi, 21 Ekim 1805 tarihinde Trafalgar'da, –Napoleon'un sonradan *un misérable* olarak adlandıracağı– Amiral Pierre de Villeneuve komutasındaki 33 parçalık Fransız-İspanyol filosuyla karşı karşıya geldi. Kısaca değinmek gerekirse, Nelson, savaşa girmeden önce tüm ge-

mi kaptanlarına, savaş planlarını bildirmiş (Gizli Bildirge) ve belli sınırlar dahilinde inisiyatiflerini kullanarak bağımsız hareket edebilmeleri için onları serbest bırakmıştı. *Kahıcı Savaş Talimnameleri*'ni bir yana bırakan Nelson, tüm gemilerini bir araya toplamak yerine, onları üç ayrı filoya böldü ve en hızlı filoyu ihtiyat kuvveti olarak ayırdı. Diğer iki filo ise, önceden Merton Place'te kendilerine verilen direktif doğrultusunda seyretmeye başladı. Surrey, şöyle anlatmaktadır: "Eğer yapabilirsem, onlara, yani baştaki gemiden itibaren düşman hattının üçte birine hemen saldırmak istiyordum... bunun düşmanı şaşırtacağına inanıyordum. Ne yapmak üzere olduğuma dair bir fikirleri yoktu. Karmakarışık bir savaş başlamak üzereydi ve benim de istediğim zaten buydu." İngilizler, düşmandan daha seri ateş edebilen savaş gemileriyle düşman hattının arkasına yüklenmeyi ve hattın ön tarafı dönüp yardıma gelemeden, en büyük hasarı verdirebilmeyi amaçlamışlardı. Sonuç oldukça şaşırtıcıydı. 5 saat içerisinde 18 düşman gemisi safdışı edilmiş ve kalan 11 gemi de, arkalarında 14.000 subay ve asker bırakarak –Nelson'ın kayıplarının on katı– kaçmak zorunda bırakılmıştı. İngilizler ise tek bir gemi bile kaybetmemişti. Böylece Fransa ve İspanya'nın deniz egemenliği sona ermiş ve İngilizlerin şaşaalı dönemi başlamıştı.

Fransızlar, savaşın kalan kısmında, deniz gücünün yerini hiçbir şeyin alamayacağını çok acı bir biçimde öğreneceklerdi. Fransız limanlarına uygulanan ve yıllarca süren abluka, İngilizlerin moralini pek artırmasa da, Fransızların, en temel eğitimleri bile yerine getirebilmelerini imkânsız hale getirmişti. Çok sayıda subayı ve denizcisi Büyük Ordu'da görevlendirilen Fransız donanması limanda çürümeye terk edilmişti. Fransız tersaneleri Trafalgar Savaşı'nın ardından büyük bir gayretle 70 savaş gemisi inşa etmeyi başardılar, fakat bu da, İngiliz deniz üstünlüğünü sona erdirmek için yeterli olmadı.

Devrim ve Napoleon savaşları, savaşların yapısını ebediyen değiştirmişti. Sınırlı iştirak ve hedeflere sahip geleneksel savaşlar artık tarihe karışmıştı. Vatanseverlik duygusu, kitlesel asker alımı, artan hareketlilik ve endüstriyel ve bilimsel gelişmelerle donanmış Fransız Devrim orduları, *ancien régime* ordularını savaş alanlarından silip süpürmüştü. Mobil sahra toplarının ateş desteğinde kol ve avcı düzeninde savaşan birliklere sahip kolordu yapısı; Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından da taklit edildi ve evrensel bir standart halini aldı.

Hepsinden önemlisi, savaşın siyasi yönleri de bütünüyle devrimci bir dönüşüme uğramıştı. Eski rejimin tebaası, artık askeri sorumluluk yüklenmiş vatandaşa dönüşmüştü. Devlet, güvenilir *citoyen*'lerine gözü arkada kalma-

dan silah teslim edebiliyordu. Ayrıca, artık firar endişesi taşınmadığı için, askeri birlikler uzun yürüyüşler esnasında farklı kollardan intikal edebiliyor ve orman ve yabancı topraklarda rahatlıkla ilerleyebiliyordu. 1793'teki *levée en masse* kanunuyla kadın-erkek, genç-yaşlı tüm toplumu tek bir yumruk haline getirerek seferber edebilme fikri hayal olarak kalsa da, 1800-1815 yılları arasında 2.5 milyon genç erkeğin silah altına alınabilmesi başlı başına bir başarıydı. Konvansiyon'un, süregiden savaşın masraflarının karşılanabilmesi için tüm kaynakları seferber etme girişimi de, 1790'ların Fransız devletinin ve bu seferberliği şekillendiren mühendis ve matematikçilerin bile fiziki sınırlarının oldukça ötesindeydi. Bu, belki de akıbetlerinin ne olacağını habercisiydi? İleride uygarlığın karşılaşacağı bütün problemlerin çözümünün bilimde yattığına tüm kalbiyle inanan bir kişi olan Comte Henri de Saint-Simon'un, 1813 yılında "modern" savaşta bilim adamlarının rolünün ne olacağına dair endişelerini dile getirmiş olması hayli ilginçtir: "Tüm Avrupa birbirinin boğazını kesmekte. Bu kıyımı durdurmak için ne yapabilirsin? Ne diyebilirim ki? Bu ölüm makinelerini geliştirip onların eline teslim eden zaten sensin."

Marlborough, Maurice de Saxe ve Büyük Frederick gibi on sekizinci yüzyıl komutanları, "hızlı ve güvenli intikal, manevra kabiliyeti ve lojistik desteğin" zaferin anahtarı olduğunu kavramışlardı. Fakat bu fikirlerini hayata geçirebilecek vasıtalara sahip değillerdi. Devrim, Napoleon'un emrinde tüm Avrupa'ya korku salan ordunun yaratıldığı geçiş dönemiydi. Fakat devrim ve Napoleon ordularının birbirine çok da benzemediğini hatırlatmakta fayda var. Fransız devletinin, Vendée ve İber Yarımadası'nda Fransız hâkimiyetine karşı süren direnişe cevabı cinayet, işkence, vahşet ve misilleme olmuştu. Alman ve İtalyan şehirlerinde ise, Fransız idaresinin ve kanunlarının uygulanmaya başlanması, kısa sürede devlet destekli organize bir yağma hareketine yol açmıştı. Devrimle birlikte ortaya çıkan yabancı karşıtı duygular, zamanla yerini teröre bıraktı. Devrim ve imparatorluğun nihai mirası, Lizbon'dan Moskova'ya, Ebukır'dan Kopenhag'a kadar 20 yıl devam edecek kanlı çatışmalardı.

Napoleon komutasındaki Fransız ordularının yapısını örnek alan pek çok devlet, daha sonra on sekizinci yüzyılın yapısına ve ruhuna geri döndü. Topçunun önemi azaldı; bunun yerini, gösterişli üniformalarıyla uzun saflar halinde dizilmiş piyadeler ve Avrupa'daki şehirlerin meydanlarında büyük bir disiplinle resmi geçit yapan süvari birlikleri aldı. Devrimin bilim ve teknolojiyle yakın ilişkisi, artık çoğu komutanın nefretini kazanmıştı. Alaylı subaylar, mekteplileri "fazla düşünmek"le suçlamaya başladılar. Avusturya imparatoru I. Francis Joseph, ordusunun kalitesinden bahsederken çoğu komutanın da paylaştığı duygularını şöyle özetlemiştir: "Bu ordu, eğitilmiş subaylar-

dan değil, şövalyelik ruhunu koruyan cesur askerlerden oluşmaktadır.”

Sonuç olarak, Napoleon'dan sonra askeri alanda çok az değişim yaşandı. Büyük komutan efsanesi, tartışmaları başlamadan bitirmeye yeterliydi. Özellikle Jomini'nin on temel kuralı ve kuvvet konsantrasyonu, hareketlilik ve stratejik noktalara yüklenmeyi temel alan üç farklı kombinasyon, Saint Cyr ve West Point gibi askeri akademilerin değişmez kuralları haline gelmişti. Clausewitz'in *Savaş Üzerine* adlı eseri, değişmez formülleri ve şematik izahları reddeden yapısıyla, 1849 yılında Fransızca'ya ve 1873 yılında İngilizce'ye çevrilmiş olsa da, oldukça sınırlı bir etki yarattı. 1860-70'li yıllara gelindiğinde ise, Napoleon'un savaş taktiklerinin yerine yenisini getirmeyi başaran kişi; ucuz, yivli ve kuyruktan dolma tüfekler, yivli toplar, demiryolu ve telgraf ağı gibi, Sanayi Devrimi'nin nimetlerini savaş alanına taşıyan Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke olacaktır.

Örnekolay İncelemesi: Austerlitz Savaşı

Napoleon'un askeri dehasını belki de en iyi gösteren savaş, 2 Aralık 1805 yılında, “Üçüncü Koalisyon Savaşı” sırasında meydana gelen Austerlitz Savaşı'ydı. Haiti'de uğradığı yenilginin ardından Amerika'da imparatorluk kurma hayallerinden vazgeçerek Birleşik Devletler'deki Louisiana topraklarını Amerikalılara satan Napoleon, Mayıs 1804'te kendisini Fransa kralı ilan etti. Bunun üzerine Avusturya önce İngiltere ve ardından da Rusya'yla ittifak yaptı ve 1805 yılında Bavyera'yı işgal etti. Napoleon, Trafalgar'da uğradığı yenilginin acısıyla, Üçüncü Koalisyon tehdidini ortadan kaldırmak için derhal harekete geçti ve siyasi bir manevrayla Hanover ve Güney İtalya'yı terk edip ordusuyla 500 mil yol kat ederek Kuzey Fransa, Orta Avrupa, Ulm ve Viyana üzerinden Austerlitz'e ulaştı. 5 hafta boyunca 200.000 askerle günde ortalama 24 km. ilerleyebilmek büyük bir başarıydı. Yol boyunca Avusturyalıları ve onların müttefiki olan Rusları Ulm, Maria Zell ve Viyana'da bozguna uğrattı ve nihai bir zafer arayışıyla Bohemya topraklarında ilerlemeye başladı. Mareşal Louis Davout'nun emrindeki 22.000 askeri Viyana'yı koruması için bırakan imparator, kalan 65.000 askerle Brünn'e yürüdü. Karşısında Prag'da Arşidük Ferdinand komutasında 18.000 ve Olmütz'de Rus imparatoru I. Alexander ve Avusturya imparatoru I. Francis komutasında 90.000 asker bulunuyordu. Aynı tarihte Avusturya arşidükleri Charles ve John da, komutalarındaki 80.000 askeri Alpler'in güneyinden getirmeye çalışıyorlardı. Müttefik güçlerin planının, sayıca üstün kuvvetleri bir araya getirerek Napoleon'un sağ kanadını kuşatmak ve ikmal hatlarını kesmek olduğu orta-

daydı. Napoleon'un mantıken geri çekilmesi, ordusunu dinlendirip yeniden örgütlemesi ve takviye alması gerekiyordu.

Fakat bu, Napoleon'un tarzı değildi. Müttefik stratejisini doğru şekilde tahmin ederek nihai bir savaşa girişmeye karar verdi. Düşmanın sayı üstünlüğünü telafi edebilmek için, Viyana'daki Mareşal Davout ve Iglau'daki Mareşal Bernadotte'ye, emirlerindeki birliklerle beraber gelmelerini emretti. Cebri intikalle Mareşal Davout'nun 3. Kolordu'suna bağlı General Louis Friant'ın tümeni 36 saatte 100 km. yol kat etmeyi başardı. Napoleon, kuvvetlerini Pratzen Tepeleri'nden aşağıdaki araziye çekerek sağ kanadını 2 mil kadar genişletti. Avusturyalı-Rus komutanlar yemi yutmuştu: Açığa çıkan tümeni yok ederek Napoleon ile Viyana arasına girmeye karar verdiler ve böylece kendi merkezlerini zayıflattılar.

2 Aralık'ta müttefikler, takviyeli Fransız sağ kanadını (Viyana'dan gelen 8.000 askerle takviye edilmiş olan) çökertmek amacıyla taarruza geçtiler. "Sağ kanadı" tutma onuru, Friant'ın yorgun tümeninin de desteğiyle, düşman dört kat daha kalabalık olsa da, Davout'ya verilmişti. Davout, sürekli küçük karşı saldırılarla sabah saat 11'e kadar düşman saldırısını savuşturmayı başarmıştı. Ardından Napoleon harekete geçti. Mareşal Nicolas de Soult'un kolordusu, Pratzen Tepeleri'ne hücumu geçerek müttefik cephesini yardı ve ardından güneye yönelerek Avusturya-Rus ordusunun sol kanadına yüklendi. Gece yaklaşırken müttefik ordusunun sadece adı kalmıştı ve orduyu tümüyle imha olmaktan kurtaran da karanlık ve kar yağışıydı. Fransızlar 9.000, Avusturyalı-Rus müttefikler ise 26.000 asker kaybetmişti. Davout'nun eline düşmekten zor kurtulan Çar Alexander Rusya'ya çekildi. İmparator Francis kayıtsız şartsız teslim oldu. Napoleon, Trafalgar'daki büyük deniz yenilgisinden 6 hafta sonra Avrupa'nın hâkimi haline gelmişti.

Austerlitz Savaşı, Napoleon İmparatorluğu'nun kuruluşunun birinci yıldönümünde meydana gelmişti ve "küçük Korsikalı'nın neler başarabileceğini en iyi şekilde gözler önüne seriyordu. Hız, kuvvet odaklaması ve manevra kabiliyeti 1805 yılı seferine damgasını vurmuştu. Napoleon, Ulm'dan Austerlitz'e, kesin bir sonuç elde edene kadar düşmanını yılmadan takip etmişti. "Kazananın da kaybedenin de dinlenmesine asla müsaade etme," onun en meşhur sözlerinden biriydi. Austerlitz askerler ve taşıdıkları sancaklar arasındaki bağı bir kat daha güçlendirmişti: Alaylar sancaklarına şeref payeleri taktılar ve Paris şehri alay sancaklarını bu büyük savaşta rollerini onurlandırmak için altın defne yapraklarıyla donattı. Yakın dönemde bir akademisyen Austerlitz Savaşı'nı şöyle tarif etmekteydi: "Kraliyet Ordusu'nun teorileriyle devrimci atılğanlığın yıldırım evliliği."

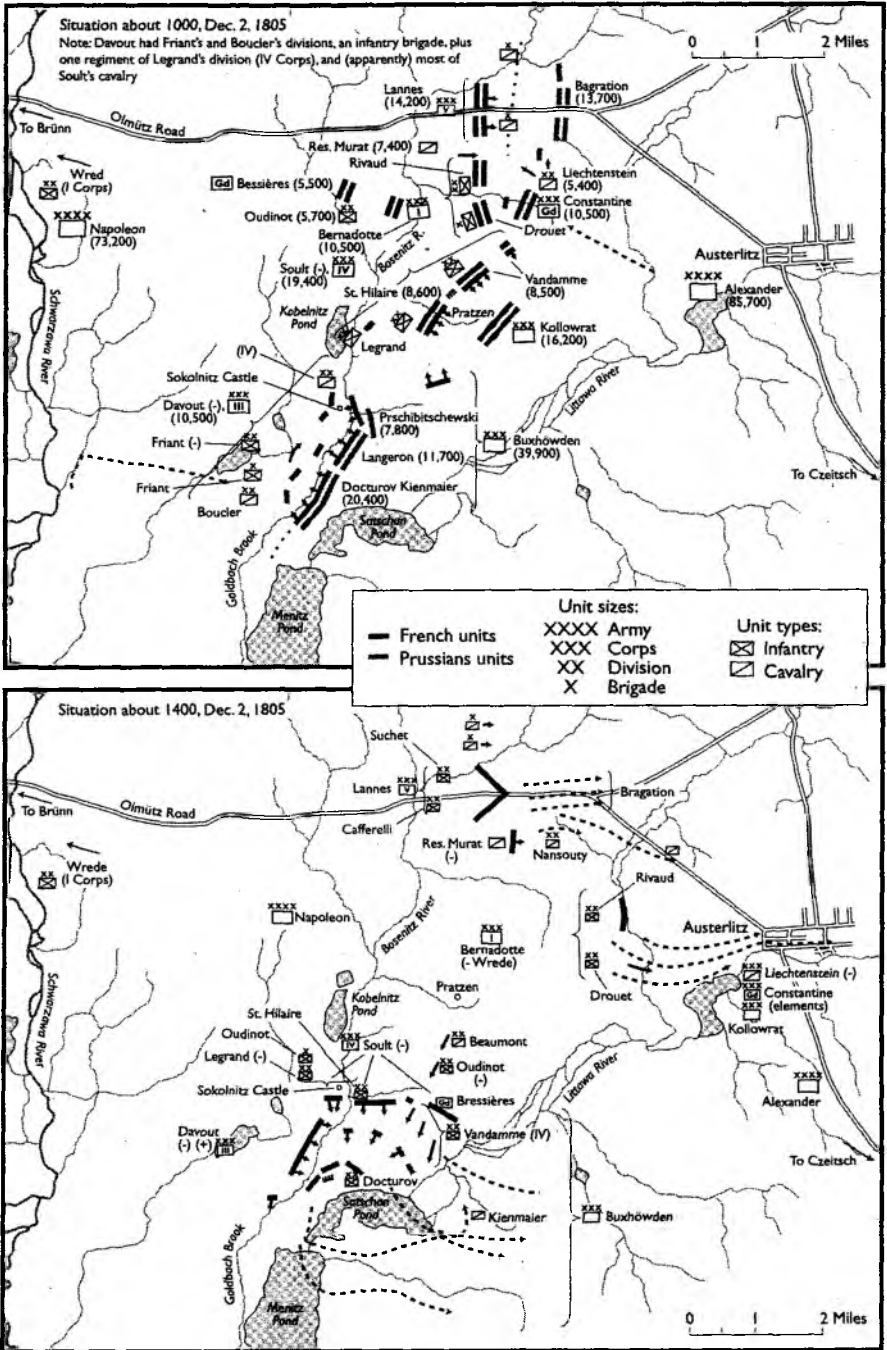
Okuma Önerileri

Fransız Devrim ve imparatorluk ordusuna ilişkin iki yararlı değerlendirme için bkz. Gunt-her E. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Bloomington IN, 1980) ve Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, 1983). Silahlı kuvvetler ve topluma ilişkin, daha genel ve felsefi üç çalışma: Alfred Vagts, *A History of Militarism* (New York, 1937); John U. Nef, *War and Human Progress* (Cambridge MA, 1950); ve daha özelden Prusya-Almanya örneği ile ilgili olarak, Emilio Willems, *A Way of Life and Death: Three Centuries of Prussian-German Militarism. An Anthropological Approach* (Nashville, 1986). Teknoloji ve silahlı kuvvetler meselesi için bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982) ve Martin van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present* (New York, 1989). Ayrıca, Martin van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton* (Cambridge, 1977) kitabında da Napoleon Savaşı üzerine ilginç bir bölüm bulunmaktadır (“An Army Marches on its Stomach”).

Fransız Devrimi'nden önceki reform dönemine ilişkin hayranlık uyandırıcı bir araştırma için bkz. Samuel F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution, 1787-1793* (New York, 1978). Hâlâ okunabilir olan daha eski bir çalışma için bkz. Henry S. Wilkinson, *The French Army before Napoleon* (Oxford, 1915). Fransız Devrimi'nden önceki İngiliz savaş tarihinin evrimine ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. David C. Chandler, *The Art of War in the Age of Marlborough* (New York, 1976). 1789'dan önceki Fransız taktikleri hakkındaki bir inceleme için bkz. Robert A. Quimby, *The Background of Napoleonic Warfare: The Theory of Military Tactics in 18th Century France* (New York, 1957); devrim sırasındakiler için ise bkz. John A. Lynn, *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (Urbana IL, 1984).

Napoleon için, David G. Chandler'in iki muhteşem çalışmasına başvurulabilir: *The Campaigns of Napoleon* (New York, 1966) ve *Napoleon's Marshals* (New York, 1987). “Küçük Korsikalı”nın kısa bir değerlendirmesi için bkz. Peter Paret, “Napoleon and the Revolution in War,” Peter Paret, der., *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, 1986). John Shy, Baron Jomini'nin Napoleon üzerine yazılarını, aynı kitap içindeki “Jomini” adlı makalesinde analiz ediyor. John R. Elting de, Büyük Ordu'nun mükemmel bir değerlendirmesini sunuyor: *Swords Around a Throne: Napoleon's Grande Armée* (New York, 1988).

Savaşlardaki askeri sıralarla ilgili olarak bkz. T. McGuffie, *Rank and File: The Common Soldier in Peace and War, 1642-1914* (Hutchinson, 1964); topçunun savaş alanındaki etkisi için ise bkz. B.P. Hughes, *Firepower Weapons' Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850* (Londra, 1974). Askeri tıbbın gelişimine ilişkin bir çalışma için bkz. J. Laffin, *Surgeons in the Field* (Dent, 1970). Son olarak, deniz savaşlarına ilişkin okumalar şu kitaplarla başlamalı: Julian S. Corbett, *Some Principles of Maritime Strategy* (Annapolis, 1988) ve Colin S. Gray, *The Leverage of Sea Power: The Strategic Advantage of Navies in War* (New York, 1992). Tom Pocock, *Horatio Nelson* (New York, 1988), meşhur İngiliz donanma liderine ilişkin yeni ve oldukça iyi bir çalışma. İngiliz-Fransız deniz savaşlarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, 2 cilt (Boston, 1892).

Harita 10: Austerlitz Savaşı, 1805.

ONUNCU BÖLÜM:

ENDÜSTRİYEL SAVAŞIN ORTAYA ÇIKIŞI

Napoleon sonrası dönem, askeri açıdan tutuculuğun en uç örneklerinin sergilendiği bir dönemdi. Silah ve asker alımı konularındaki reform planları arşivlerde tozlanmaya terk edilmiş ve bürokratlar bu tür yenilikçi girişimlere para harcamaktan kaçınır olmuşlardı. Komutanlar, Fransız Devrimi'nin hediyesi olan, bilimle teknolojinin flörtünden haz etmedikleri gibi, yeni askere alım usulüne de hiç sıcak bakmıyorlardı. Prusya'da "merkezi" genelkurmaylığın kuruluşu, benzer şekilde askerlerin tepkisini çekmişti. Taktik alanında da 1815'ten sonra kayda değer bir gelişme yaşanmamıştı. Topçu ihmal edilmiş ve yine eskisi gibi, Avrupa şehirlerindeki meydanlarda gösteriş yapacak olan yanaşık düzen piyadelere ve parlak zırhlı süvarilere ağırlık verilmişti. Teori bazında ise Baron Henri Jomini, Napoleon'un savaş sanatını hiçbir tartışmaya ya da esnekliğe müsamaha göstermeyen sabit bir kural haline getirmişti.

Fakat beklenen reformlar yüzyıl ortasında yaşanan Sanayi Devrimi'yle kendini göstermeye başladı. Buhar gücü, demiryolu ve telgraf hem taktik hem de stratejik olarak ulusal planlamaları değiştirmişti. Demiryolu, komutanlara ellerindeki kuvvetleri hızla bir bölgeye yığıp, ardından onları desteklemelerine imkân veren mükemmel bir lojistik silahtı. Telgraf sayesinde devlet yöneticileri ile cephedeki komutanlar arasında doğrudan bağlantı sağlanabilmiş ve bu sayede, savaş muhabirleri, halkı günü gününe cepheden gelen haberlerle bilgilendirmişlerdi.

Kısacası, savaş düşüncesi, “topyekûn” savaş deneyimi, sivil ve askeri teknolojik gelişmelerin savaş üzerindeki etkisi ve orduların doğası –yani, bu kitabın dört altteması– sanayi çağının başında büyük bir değişim geçirmişti.

1815’ten sonra, Avrupa devletleri, Napoleon’un mirası olan *la grande guerre*’i hızla hafızalarından silmeye çalıştılar. Bir kez daha savaş eski konumuna dönmüş, yani kralların sporu olmuştü. Yönetici sınıf arasında süren kabine savaşları, Fransız Devrimi yıllarındaki halk mücadelelerinin yerini almış ve silahlı ulus kavramı pek çok devlet tarafından reddedilmişti. Krallar, askerlerin tutucu köylülerden (Prusya ordusunun yüzde 64’ü), subayların ise aristokratlardan seçildiği, uzun süre hizmet verecek düşük mevcutlu düzenli orduları (*l’armée de métier*) tercih ediyorlardı. Siyasi açıdan güvenli olan bu tür bir ordu, radikal liberal reformculara, milliyetçilere ve sosyalist devrimcilere karşı en büyük güvenceydi. 1815 yılında devrimci hareketleri bastırmak için “Kutsal İttifak”ın kurulması bu nedenle şaşırtıcı bir girişim değildir. 8 yıl sonra, Dük Louis d’Angoulême komutasındaki Fransız birlikleri, İspanya’ya girerek Albay Rafael del Riego y Nunez’in başı çektiği reform hareketini bastırdı. 1831’de Rus ve Prusya birlikleri bir araya gelerek Polonya’daki ayaklanmayı sona erdirdi ve 1848’de Prusya birlikleri Baden ve Saksonya’daki ayaklanmaların bastırılmasına yardım etti.

Fakat planlamacılar, bu tür görev kuvvetlerinin askeri açıdan etkisiz olduğunun farkına varmışlardı. Üstelik Avrupa’nın nüfusu da kontrol edilemez bir şekilde artıyordu: Nüfus 1800 yılında 187 milyonken, 1850 yılında 266 milyona ve 1900 yılında da 401 milyona yükselmışti. Oysa, 1815 yılından sonra askeri güçlerde kayda değer bir değişiklik olmamışti. Örneğin, Prusya’da 1850’li yıllara kadar ortalama her yıl, bir yaş grubundan olan 66.000 kişiden yaklaşık 28 bin genç görevden kaçıyordu. Eğer bu kadar çok sayıda genç ülkesine hizmet etmekten kaçarsa, ordular görevlerini –hem ulusun yetiştirildiği bir okul hem de devlet inşasının bir vasıtası olarak– nasıl yerine getireceklerdi? Bu nedenle Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya 1850’lerde 200.000 olan düzenli ordu mevcutlarını 1914 yılına kadar 800.000’e yükseltmişlerdi. Batı Avrupa’da zenginler hâlâ parayla kendi yerlerine başkalarını askere gönderebiliyor ya da “kan vergisi” ödeyerek hizmetten muaf tutuluyorlardı. Benzer bir uygulamaya, Mart 1863 yılında kabul edilen Amerikan Askere Alma Kanunu’nda da yer verilmişti. Buna göre, bir kişi yerine başkasını gönderebilir ya da 300 dolar ödeyerek görevden kurtulabilirdi. Rusya’da ise askere alınanların hiçbir alternatifi yoktu.

En tutucu devlet olan Prusya, ilginç bir şekilde zorunlu askere alım siste-

mine direnmeyi bırakan ilk devlet olmuştu. Teoride her asker iki yıl düzenli orduda, beş yıl yedek olarak ve 11 yıl da milis kuvvet olarak görev yapacaktı (*Landwehr*). Prusya ordusu gerektiğinde yedi yıllık asker ve milisleri seferber edebiliyordu, ama sistem tümüyle sorunsuz değildi. Ordular aşırı masraflıydı ve meclisler, ordunun harcamaları konusunda söz sahibi olmadan, ona bu kadar para yatırma konusunda hiç de istekli değildi.

Bu tür bir askeri tutuculuk, doktrinlerde durağanlığa ve savaş teknolojisinin uygulanmasında isteksizliğe yol açmıştı. Savaş alanlarında iletişim hâlâ lamba, flama ve atlı habercilerle sağlanıyordu. Telgraf icat edilmişti, ama savaş alanlarındaki kullanımı sınırlıydı ve kolayca tahrip edilebilir ya da düşman tarafından dinlenebilirdi. Gelişmeye açık Prusya ordusu bile, telgrafı sadece karargâhlarla Berlin arasında iletişim kurmak için kullanmıştı. Süvari ve piyade birimleri de bu askeri uyuşukluktan nasibini almıştı. Süvari, hem ordu hem de halk tarafından gözde askeri birim olarak görülmeye devam edildi. Tüm ordular zırhlıların (*cuirassiers*), Kazak ve Uhlan süvarilerinin sahip olduğu şok etkisini vurgulamaktaydı. Süvari, şehirlerdeki radikallere karşı kullanılabilir, savaşçı bir ırkın efradı olan soyluların çocuklarına iş imkânı sağlar ve at yetiştiricilerini zengin etmeye devam edebilirdi. Ortaçağ şövalyeleriyle modern süvari arasındaki bağı simgeleyen 12 kg. ağırlığındaki göğüs zırhı (*cuirass*) bile 1850'lerde hâlâ giyiliyordu. Bu askeri sınıf konusunda yapılan tek reform, tüfeklerin yayılım ateşine karşı bir önlem olarak, son hücum mesafesinin 100 metreden 800 metreye çıkarılmış olmasıydı.

Süvari taktiklerindeki asıl büyük yenilik Amerikan İç Savaşı sırasında gerçekleşecekti. Konfederasyon süvari generali Jeb Stuart'ın süvarileri, keşif kadar, perdeleme ve baskın görevlerinde de etkili olduklarını kanıtlamışlardı. Stuart'ın birlikleri, 1863 yılında Chancellorsville'de General Thomas J. "Stonewall" Jackson'ın kolordusunun ilerleyişini başarıyla perdeleyerek onu Birlik askerlerinden gizlemiş ve Jackson, bu sayede yıkıcı bir sürpriz saldırı düzenleyebilmişti. Baskın için bir müfreze ayıran Stuart, düşman topraklarının derinlerine doğru hızla ilerler, düşmanın ikmal ve haberleşme merkezlerini vurur ve aynı hızla geri çekilirdi. Birlik ordusunda ise General Philip H. Sheridan, küçük ateşli silahların önemini kavrayarak süvarisini mızrak ve kılıç yerine, karabina ve tabancayla donatmıştı. Sheridan'ın ağır süvarileri (*dragoon*), at üstünde ya da yaya olarak savaşlılardı; ikmal hatlarına saldırıp Konfederasyon depolarını imha etmiş ve bu sayede General Robert E. Lee'yi harekât düzenleyebilecek imkânlardan mahrum bırakmışlardı.

Dönemin en büyük "askeri devrimi" ise, 1850'lerde sanayi üretimi alanında yaşanmış ve hemen top imalat tekniklerine uygulanmıştı. "Bessemer sis-

temi"yle yüksek kaliteli çelik dökülecek ve bununla top parçaları otomatik ve yarı otomatik makinelerde önceden belirlenen şekilde "Amerikan üretim sistemi"yle –böyle denmişti, çünkü bu sistem Springfield, Massachusetts ve Connecticut Vadisi'nde gerçekleştirilmişti– imal edilebilecekti. Standardizasyon, parçaların birbirinin yerine kullanımı ve seri üretim; silah üretiminde yeni bir çığır açmıştı. 1840'larda 320.000 kişilik Prusya ordusunu yeni icat edilmiş olan "iğneli tüfek"lerle¹⁾ donatmak Nikolaus von Dreyse'nin tam otuz yılını almışken, Antoine Alphonse Chassepot 1866'dan sonra dört yıl içerisinde Fransız ordusu için bir milyon kuyruktan dolma tüfek üretmeyi başarmıştı.

Ağızdan dolma yivsiz toplar, yerlerini zırh delici mermiler atan kuyruktan dolma yivli toplara bıraktı ve topların geri tepmesini önlemek için hidrolik sistemler tasarlanmaya başlandı. Mermilerin yapısı daha aerodinamik hale getirildi, boyları uzatıldı, taşıdıkları barut miktarı sabitlendi ve fünye eklendi. Dumansız barut, siper havanı ve el bombaları ise 1860'larda deney aşamasındaydı ve yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde topçu daha hareketli ve daha öldürücü hale gelmişti.

Küçük ateşli silahlardaki diğer bir devrim ise, uzun koni şeklindeki mermilerin ve yivsiz tek atımlı silahların yerine, yivli yarı otomatik silahların kullanılmaya başlanmasıydı. Menzil, isabet oranı ve atış hızı kıyaslanamayacak derecede artmıştı. Bu gelişmelerin sonucunda artık doğrudan yapılan süvari ve piyade saldırılarının intihardan farkı yoktu –fakat bu tür saldırılara aynen devam edilmişti. Savaşın yapısı artık tümüyle değişmişti: Savaş alanları genişlemiş ve birlikler birbirinden uzaklaşmıştı; cepheden taarruzun yerine manevra önem kazanmıştı; insanların mermilerden korunmak için, sahip oldukları yeri kazma içgüdüleri sayesinde siper savaşı doğmuştu ve süvarinin şok saldırısı özelliği, yerini keşif ve perdeleme görevlerine bırakmıştı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da yüzyıl ortalarında cereyan eden savaşlar, bu değişiklikleri savaş alanlarına taşıyacaktı.

Amerikan İç Savaşı, savaşların değişen yapısını en iyi şekilde gözler önüne serebilen belki de ilk örnektir. "Topyekûn Savaş" teriminin zalimce bir uygulaması olan bu savaşta –yani, askerlerle siviller arasındaki kesin çizgi, tam olarak ortadan kalkmasa da, belirsizleşmişti–, Birlik generali Ulysses S. Grant, Eylül 1864 tarihinde General Sheridan'a, Konfederasyon generali Jubal Early'nin birliklerini Shenandoah Vadisi'nde ölümüne takip etmesini em-

¹⁾ İğneli Tüfek: Bu tüfeklerde ayrı ayrı kullanılan barut ve misket yerine, bugünkü modern tüfeklerde olduğu gibi, kendi barutunu içinde taşıyan mermiler kullanıldı. Tetik çekildiğinde silahın içindeki mekanizmada bulunan iğne mermimin dibindeki fünyeye vurarak onu patlatır, bu da mermimin içerisindeki barutu tutuşturarak silahın ateş almasını sağlardı. (ç.n.)

retmişti. Grant'ın bildirdiğine göre, Sheridan Virginia'yı "silip süpürdükten" sonra, Shenandoah Vadisi'ne yönelmiş ve orayı tam anlamıyla "kurak bir çöl"e çevirmişti. Sheridan hiç de üzgün değildi ve şöyle anlatıyordu: "Buğday, kuru ot ve tarım aletleriyle dolu 2.000'den fazla ambarı, un ve buğday dolu 70'den fazla değirmeni yok ettim; 4.000 büyük baş hayvanı ordunun berabesinde götürdüm ve askerlerim en az 30.000 koyunu öldürdü." Bu, gerçekten de yıkıcı terimini hak eden bir savaştı.

Fakat Avrupa orduları bu gelişmelerin ilginç bir şekilde gerisinde kalmıştı. Ekim 1854'te Kırım Savaşı sırasında meydana gelen Balaclava Muharebesi'nde Lord Cardigan'ın emrindeki hafif süvari tugayı, Rus toplarının koruduğu ve "Ölüm Vadisi" olarak adlandırılan dar bir vadiden saldırmış ve geri dönmüştü. İngilizler 20 dakika içerisinde 247 asker (tugayın yüzde 37'si) ve 497 at kaybetmişlerdi. Benzer şekilde, Fransızların Dördüncü Chasseurs d'Afrique birliği de Rus toplarına hücum etmişti. Fransız generaline göre bu saldırı "muhteşemdi, ama böyle savaşılmazdı." 1866 Temmuz'unda Avusturya-Prusya savaşları sırasındaki Königrätz Muharebesi'nde hem Avusturya hem de Prusya süvarileri, yivli ve yivsiz tüfeklerle donanmış piyade saflarına kılıç ve mızrakla saldırmışlardı. Son olarak, 1870 yılında Fransa-Prusya savaşında yaklaşık 100.000 süvari benzer şekilde donatılmış ve kullanılmıştı. Kısacası, süvarilerin sahip olduğu şok özelliği, 1815 yılındaki Waterloo Muharebesi'nden beri cazibesinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Kol düzeninde saldıran piyadenin yaratacağı şok etkisine duyulan güven de benzer şekilde değişmeden kalmıştı. Askeri teorisyen Jomini, kol düzenindeki taburların en iyi piyade olduğunu savunmayı ısrarla sürdürmüştü. Prusya Genelkurmay Başkanı General Helmuth von Moltke de, zaferi kazanacak esas unsur olarak gördüğü kol düzenini desteklemekteydi. 1847 ve 1861 yıllarına ait yönetmeliklerde, açık alanda manevra yapılması görüşü desteklense de, bunun nasıl yapılacağına dair bir fikir ortaya konulmamıştı. Komuta, kontrol, konsantrasyon, hızlı intikal ancak yanaşık düzende mümkün oluyordu. Dünya üzerindeki tüm ordularda, ateşli silahlarda sağlanan yeni gelişmelerin kabulü yönünde büyük bir isteksizlik mevcuttu. Moltke, bölük komutanlarını, yanaşık düzendeki askerlerini dağınık düzende avcı birlikleri şeklinde savaştırmamaları için uyarıyordu. Bu durum, sadece süngü saldırılarında geçerli olabilirdi. Süngünün konumunu belki de en iyi özetleyen kişi ise, ilk Sikh Savaşı'na katılmış olan Sir Hough Gough'tu. Gough, topçusunun cephanesinin bitmesi üzerine sevinçle şöyle demişti: "Şükürler olsun! Nihayet onları süngülerle haklamak için elime bir fırsat geçti."

Cepheden düzenlenen taarruzların ne kadar beyhude olduğu, Kırım Sava-

şı ve Amerikan İç Savaşı'nda açıkça ortaya çıkmıştı. Rus komutan Prens A.S. Menshikov, Kasım 1854'te İnkerman'da İngiliz mevzilerine düzenlediği bir taarruzda bir günde 12.000 piyade kaybetmişti. Prens Michael Gorchkov'un Ağustos 1855'te Traktir Ridge'te Fransız ve Sardunya birliklerinin koruduğu mevzilere düzenlediği saldırının sonu da kaybedilen 10.000 asker olmuştu. Benzer şekilde, müttefikler de, 1855 yılının Mayıs ayında Kerch'te ve Haziran ayında Redan'da tahkimli Rus mevzilerine düzenledikleri piyade taarruzlarında ağır kayıplar vermişlerdi.

Amerikan İç Savaşı sırasında, West Point'te, Jomini'nin ortaya koyup Dennis Hart Mahan'ın geliştirdiği taktikleri öğrenmiş olan Konfederasyon generali Lee ve 300 Konfederasyon subayı, Temmuz 1862'de Malvern Tepesi'ne cepheden bir taarruz düzenlediler. Lee, burada iki saatten kısa bir süre içerisinde 5.000'den fazla asker kaybetse de, akıllanmayıp aynı taktiği bir yıl sonraki Gettysburg'da da uygulamaya kalkınca, General George E. Pickett komutasında düzenlenen hücumda Konfederasyon ordusu bu sefer de bir saatten kısa bir süre içerisinde 7.500 askerini kaybetti. 750 tanesi yine aynı yerde aynı taktikleri öğrenmiş olan Birlik komutanlarının da onlardan aşağı kalır yanı yoktu. Haziran 1864'te General Grant, Cold Harbor'daki Konfederasyon mevzilerine bir taarruz düzenleyerek bir saatten kısa bir süre içerisinde 7.000 askerini kaybetti. Aynı ay içerisinde Kennesaw Dağı'nda General William Tecumseh Sherman'ın birliklerinin düzenlediği diğer bir cepheden taarruzun faturası da kaybedilen 3.000 asker olmuştu. Dağı savunan Konfederasyon generali Joseph E. Johnston'ın kaybı ise 800 askerdi.

Avrupa'da bu yaşananlardan ders alanların sayısı çok azdı. Avrupalı askerler, Amerikan İç Savaşı'nı, profesyonel olmayan ve sivillerin birbirleriyle savaştığı bir kabile savaşı olarak görüyorlardı. Onlara göre, Amerika'daki savaşta askerleri yönetecek niteliklere haiz savaşçı bir sınıf ve askeri gelenek bulunmadığı için, her şey karmakarışıktı. Siyasi görüşleri ağırlıklı olan sivillerin profesyonel askerleri etkilemesi mümkün değildi. Avrupa'daki askeri kurumlar Amerika'yla ilgili her şeyi küçük görmeyi âdet haline getirmişlerdi ve Amerikan İç Savaşı'nın büyüklüğü ve yoğunluğu onları hiç ilgilendirmiyordu.

"Topyekûn savaş" kendini gösteriyordu. Yaşanan savaşın dehşetini ise en güzel şekilde, Birlik generali Sherman'ın Eylül 1864'te Atlanta belediye başkanına söylediği sözler ortaya koyuyordu: "Savaş vahşettir ve bunun telafisi yoktur... Biz sadece düşman ordusuyla değil, düşman bir halkla savaşıyoruz ve genç yaşlı, zengin fakir onların tümüne savaşın ne olduğunu hissettirmek zorundayız." Aynı yılın Kasım ayında Georgia'da 60 millik bir alanı yakıp yı-

kan Sherman'ın ordusundaki askerlerden biri şöyle söylemişti: "Bizler için çok neşeli bir eylem olmuştu. Yiyemediğimiz her şeyi yok ettik, kölelerini aldık, pamuklarını ve çırçır makinelerini yaktık, içkilerini döktük, demiryollarını tahrip ettik ve onlara cehennemi yaşattık."

Avrupa savaşlarına döndüğümüzde, konuyu daha iyi anlayabilmek için Kırım Savaşı'ndan (1853-56) başlamamız gerekecektir. İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki bu karmaşık gerginlik aslında bir dönüm noktası olmuştu. Kırım Savaşı, sadece 1815 Viyana Antlaşması'yla Avrupa'da sağlanan barışı sona erdirmekle kalmamış, o tarihten beri savaşlarla ilgili yaşanan ne sorun varsa bunları tüm açıklığıyla ortaya koymuştu. Tüfek sayısının eksikliği, ikmal sisteminin zayıflığı ve sıhhiyenin yetersizliği bir kez daha kendini göstermiş, fakat diğer yandan da halkın bile galeyana gelmesine yol açan hurda top ve savaş gemilerinin durumu da teknoloji-sanayi devrimini hızlandırmıştı. Fransız Cumhuriyeti ve Napoleon Bonaparte döneminde teknolojiden ziyade sosyal ve siyasi kurumların reformuna ağırlık verilirken, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bu durumun tam tersi gerçekleşecekti. Askeri mühendisler, teknoloji alanında tarihte ilk kez sivil meslektaşlarından daha ileri olmayı başarmışlardı.

Denizlerde ise Napoleon'a karşı verilen savaşın ardından İngiltere hâkim güç olarak ortaya çıkmıştı. 1815'te Kraliyet Donanması'nda 214 saffiharp gemisi ve her türden 792 kruvazör bulunuyordu. Fransa'nın yenilişinin ardından, karşısında ciddi bir rakip kalmayan İngiltere, 1814-1820 yılları arasında elindeki gemilerin 550 tanesini satmış ya da hurdaya ayırmıştı. Ahşap savaş gemileri arasındaki karşılıklı borda ateşinin son örneği ise, Ekim 1827'de Navarin Savaşı'nda yaşanmıştı. Bu garip bir muharebeydi. Amiral Sir Edward Codrington komutasındaki İngiliz-Fransız-Rus müttefik filosu, Tahir Paşa komutasındaki Türk-Mısır filosuyla neredeyse kazara birbirlerine top ateşi açmışlardı. Her iki filo da demirliydi, fakat Codrington, gün batmadan düşman filosunun dörtte üçünü teşkil eden 3 saffiharp gemisi, 15 fırkateyn ve 50'den fazla daha küçük gemiyi batırmayı başarmıştı.

Büyük deniz güçlerinde her yenilginin ardından bir reform geliyordu ve teknolojiye ağırlık vererek İngilizleri denizlerden silmeyi amaçlayan Fransızlar bu alanda öncü olmuştu. Henri Joseph Paixhans, 1822'de *Nouvelle force maritime* adlı kitabını yayımladı. Paixhans, bu kitapta zırhla korunan ve patlayıcı mermiler atabilen büyük toplarla donanmış savaş gemilerinin yapılması gerektiğini ifade etmişti ki, bu isteği ileride gerçek olacaktı. 1850'de Fransa'da buhar gücüyle hareket edip 13 deniz mili hız yapabilen *Napoleon* denize indirildi. Sekiz yıl sonra onu, 11 cm.'lik demir levhalarla korunan *La Glo-*

ire savaş gemisi takip etti. Fransa'nın yolundan giden Ruslar da, patlayıcı mermiler kullanarak 1853'te Karadeniz'deki Sinop limanında bulunan Türk filosunu 6 saatten kısa bir süre içerisinde yok etmeyi başardılar. Buhar gücü yelkenin, pervane de gemilerin yan taraflarına takılan büyük çarkların yerini almaya başlamıştı.

Denizcilik alanındaki gelişmeler Kuzey Amerika'da son hız devam ediyordu. 8 Mart 1862'de Norfolk'tan denize açılan Konfederasyon zırhlısı (ironclad) *Merrimack* (CSS *Virginia*); *Cumberland* ve *Congress* savaş gemilerini kolaylıkla yok etti. Ertesi gün meşhur olduğu kadar sonuçsuz bir çatışma olan, dünyanın zırhlı gemiler arasındaki ilk çatışması yaşandı ve zırhla kaplı *Merrimack* ve zırhlı taretli savaş gemilerinin ilk örneği olan *USS Monitor* Hampton Roads'ta karşı karşıya geldi. Amerikan İç Savaşı sona erdiğinde, Amerikan donanması 236'sı buharlı olan 671 savaş gemisiyle dünyanın en büyük donanması haline gelmişti. Savaş gemileri hâlâ hat halinde savaşsalar da, birkaç radikal kişi, hızlı olan filonun, kendisinden yavaş olan filonun önünü kesip tüm ateşini düşman filonun önündeki gemiye yoğunlaştırmasını sağlayacak olan "T manevrası" üzerinde düşünmeye başlamıştı.

Geleneklerine bağlılığıyla bilinen İngiliz Kraliyet Donanması bile, bu taktiğe sıcak yaklaşmış ve diğer ülkelerde yaşanan her türlü teknolojik gelişmeyi sanki kendisine aitmiş gibi bağrına basmıştı. Zırh delmek için gereken büyüklükteki topları gemilerin bordasına yerleştirebilmek büyük bir sorundu ve bu nedenle topların geminin yanlarına değil de ortasına konulması ve bunun için de yelken ve direklerin kaldırılması gerekiyordu. Mühendisler ayrıca topçuları düşman ateşinden korumak için zırhlı taretler ve bu taretleri döndürebilmek için de yeni hidrolik sistemler ve ateşleme tertibatları tasarlamaya başlamışlardı.

İngiltere güçlü sanayisi sayesinde denizlerdeki hâkimiyetini muhafaza etmeye devam etti, fakat İngiltere ile Fransa arasındaki donanma yarışı da tekrar hız kazanmaya başladı. Patlayıcı mermiler atan daha güçlü toplar karşısında gerekli olan zırh koruması gemiler için fazladan ağırlık demekti ve bu da, gemilerin hareket edebilmek için daha fazla buhar gücüne ihtiyaç duymasına neden olmuştu. Bunun sonucunda da, daha büyük buhar kazanları taşıyan daha büyük savaş gemileri inşa edilmeye başlandı.

1890'larda artık Avrupa devletleri 10.000 ton ağırlığında, 10.000 beygir gücünde itici güce sahip, ana bataryaları dört ya da sekiz adet 30.5'lik top olan ve 16 deniz mili kadar hız yapabilen zırhlılar inşa ediyordu. Aynı sınıf gemilerin seri halde üretimine 1893 yılında İngiltere'de başlandı. Söz konusu donanma inşa süreci, zirvesine 1905 yılında tüm ana silahları aynı kalibrede-

ki büyük toplardan oluşan bir zırhlı üretildiğinde erişti. *HMS Dreadnought* 17.000 ton ağırlığında, 27.500 beygir gücündeki buhar türbinleriyle 21 deniz mili hız yapabilen ve ana silahları 10 adet 30.5'lik top olan bir savaş gemisiydi. Gemiye yerleştirilmiş, her birinde çift top bulunan beş taret (bir ön, iki kiç ve iki yan taret) sayesinde, geminin ateş gücü (eğer gemi yan dönmeden önüne doğru ateş ediyorsa) üç dretnot öncesi zırhlının ateş gücüne eşitti. Üç ayak üzerine yerleştirilmiş bir menzil bulucuyla, tüm ateş bir noktadan kontrol ediliyordu (borda ağırlığı 3400 kg).^(*) Nelson tarzı deniz savaşının yerini, artık uzun mesafeden yapılan topçu düelloları almıştı.

Reform sürecinden, donanmalar kadar ordular da nasibini alıyordu. İngilizlerin Kırım Savaşı'nda yaşadığı sorunlar 1866 Avusturya-Prusya Savaşı sırasında yaşananlara eklenince, askeri ilkelerin yeniden gözden geçirilmesi zorunlu hale geldi. Devletin atadığı cephe komutanıyla savaş ve koloni bakanlıkları arasındaki işbölümüne artık son verilecekti. Milisler, *yeomanry* (gönüllü çiftçilerden kurulu süvari birlikleri) ve gönüllüler içişleri bakanlığının sorumluluğundan alınıp savaş bakanlığına devredilecekti. Son olarak da, altsınıfların, askerlik hizmeti adı altında maruz kaldıkları zulme ve rütbe ve atamaların parayla satın alınmasına son verilecekti.

Reform meselesine el atan kişi, Savaş Bakanı Lord Edward Cardwell'di ve onun reformları da oldukça derinden ve rahatsız ediciydi. Cardwell, askerlik süresini 12 yıla, yedeklik süresini de 6 yıla indirmiş ve bağlantılı tabur sistemini geliştirmişti. Bu sisteme göre, her alay, bir taburunu anavatanda asker alımı ve eğitimine devam etmesi için bırakacak ve bu sayede yurtdışında savaşan alayın mevcudu sürekli yenilenmiş olacaktı. Ayrıca, anavatandaki her bir milis taburuna iki tabur daha eklemişti. Bu sayede, diğer ikisi eğitim yapıp savaş zamanında gönüllü ihtiyacını karşılayabilecekti. 1872 yılında rütbe satın alma sistemini kaldırdı ve (en azından teoride) rütbenin kıdem ve yararlılığa göre kazanılması sistemini getirdi. Zaman içerisinde, görev yapan subayların büyük çoğunluğunu, Sandhurst'taki Kraliyet Askeri Akademisi (süvari ve piyade) ve Woolwich'teki Topçu ve Mühendislik Okulu mezunları teşkil eder hale gelmişti. Cardwell, cephe komutanlarını doğrudan savaş bakanlığına bağladı, yerel aristokrat komutanların milis kuvvetlerdeki subayları atama yetkisini kaldırdı ve kırbaç cezasına son verdi. Son olarak, Hythe ve Fleetwood'da keskin nişancılık ve Shoeburyness'ta da topçuluk okulu açıldı.

Kıtada, üç önemli askeri alanda devrim yaşanmıştı: nakliye, küçük ateşli silahlar ve topçu. Demiryolu, komutanlara asker, silah ve her türlü malzeme-

(*) Borda Ağırlığı: Bir savaş gemisinin bir salvoda atabileceği mermilerin toplam ağırlığı. Salvo: Bir top bataryası ya da savaş gemisindeki topların tümünün aynı anda ateş etmesi. (ç.n.)

yi önceden hayal bile edemeyecekleri bir ölçüde taşıma imkânı veriyordu. En önemlisi, birlikler savaş bölgesine gidene kadar yolculuktan perişan olmuyor—demiryolu, yürüyüş hızından on beş kat daha hızlıydı— ve hemen savaşa girebiliyorlardı. Cephedeki orduların ikmalini oldukça kolaylaştıran demiryolu, ordulara büyük bir hareket kabiliyeti kazandırmıştı. Teoride bile olsa, artık üretim tesisleri ve ikmal depolarından yüzlerce kilometre uzakta olan yüz binlerce askerden oluşan ordular yıllarca savaşabilecekti. Elbette ikmal meselesi, komutanların en büyük kâbusu olma konusundaki liderliğini henüz kimseye kaptırmamıştı.

Avrupa'daki komutanlar Amerikan İç Savaşı'ndan edinilen deneyimlere çoğunlukla burun kıvrırsa da, bu savaşta demiryolunun üstlendiği rol göz ardı edilecek gibi değildi. Birlik ve Konfederasyon, Avrupa kıtası büyüklüğünde bir savaş alanında, sahip oldukları devasa orduları demiryolu sayesinde bir cepheden diğerine büyük bir hızla aktarabilmişlerdi. Birlik ordusu, 1862 yılında askeri demiryollarının idaresi için iki yetkili atamıştı. Emrindeki asker sayısı kimi zaman 12.000'e kadar çıkan Daniel C. McCallum, 23.000 mil uzunluğundaki demiryolunun bakımından sorumluydu. Birlik, savaş sırasında 4.000 mil daha yeni demiryolu inşa etmiş ve Konfederasyon'a ait 2.000 millik demiryolunu da ele geçirmişti. Prusya ordusu da, 1861-1866 yılları arasında demiryollarıyla ilgili bir departman kurdu. Genelkurmayın üç ana kolundan biri demiryolları ve lojistikten sorumluydu. Prusya ordusundaki komutanlar ileride, General Moltke'nin demiryolunu dikkate almadan asla savaş planı yapmadığını söyleyeceklerdi.

1840 ve 1900 yılları arasında küçük ateşli silahların menzil ve atım hızı on kat artmıştı. Ağızdan dolma yivsiz tüfekler, Turenne'den Napoleon'a kadar olan dönemin tüfeğiydi. Wellington dükü, döneminin silahı olan Brown Bess tüfeğinin daha fazla geliştirilemeyeceğini söylemişti. Oysa, Fransa'da Yüzbaşı Claude Minié, yivli namlu ve "silindir-konik şekilli mermiyi" geliştirerek piyadenin sahip olduğu ateş gücünü ve menzili artırmayı başardı. Fakat İngiltere'de Sir William Napier, Minié'nin icadının piyadeyi uzun menzilli silahlara sahip suikastçılara dönüştüreceğini söyleyerek dert yanmıştı. Bu yeni silahların yıkıcı gücünün ilk kurbanları, Amerikan İç Savaşı'nda çarpışan askerler olmuştu. Bu savaşta askerlerin aldığı yaraların yüzde 90'ının faili yivli ve yivsiz tüfeklerdi. Potomac'ta ordu başhekimisi, Mayıs 1864 tarihinde birkaç gün içerisinde tedavi ettikleri hastaların 1'inin kılıçla, 14'ünün süngüyle, 749'unun top mermisiyle ve 8.218'inin tüfek mermisiyle yaralandığını bildirmişti. 1860 yılında sadece 50.000 tüfek üreten Birleşik Devletler'deki silah şirketleri, İç Savaş sırasında Birlik ordusuna 2.5 milyon tüfek sağlayabilecek bir üretim kapasitesine erişmişlerdi.

Oysa, asıl devrim henüz gerçekleşmemişti. Almanya'da Dreyse'nin geliştirdiği kuyruktan dolma tüfek sayesinde, artık askerler eskisi gibi sadece ayakta değil, diz çökerken ya da yerde yatarken de rahatlıkla ateş edebiliyorlardı. 1866 yılında Prusya ordusu, kendi askerlerine Avusturyalı askerlerden altı kat daha seri ateş etme imkânı veren bu iğneli tüfeklerle donanmıştı. Fransa'da Chassepot, aynı yıl daha iyi bir model geliştirdi: *chassepot*. Chassepot, tüfeğin kuyruğunu kauçuk bir halkayla kaplayarak barut gazının dışarı kaçmasını azaltmış ve bu sayede menzili 1.600 metreye çıkarmayı başarmıştı (Bu menzil, Dreyse'nin *Zündnadelgewehr*'inin sahip olduğundan bin metre daha fazlaydı). Bunun savaş alanlarındaki etkisi ise muazzamdı. 1870 yılının Ağustos ayında Gravelotte-St. Privat'ta *chassepot*'larla donanmış Fransız askerlerine saldıran bir Prusya alayı, yarım saatten kısa bir süre içerisinde mevcudunun yüzde 68'ini kaybetmişti.

Fransızlar, ayrıca top kundağı üzerine yerleştirilmiş bir makineli tüfek (*mitrailleuse* – *mitralyöz*) geliştirdiler. Amerikalıların Gatling topu gibi, onun da 25 namlusu elle çevrilerek ateşleniyordu; silahın menzili 2 km.'ydi ve dakikada 150 mermi yakabiliyordu. Fransız ordusu silahı öylesine gizli tutuyordu ki, askerlerin bu silahı kullanmak için eğitilmesine 1870 yılına kadar izin verilmedi. Fakat *mitralyöz*'ü bir nevi top olarak gören Fransızlar, onun piyadeyi desteklemekte ne kadar etkili olabileceğinin farkına varamamışlardı.

Makineli tüfekler zaman içerisinde savaş alanlarındaki en etkili ve ölümcül silahlar haline gelecektlerdi. Hiram Maxim 1880'lerin ortalarında saniyede 10 mermi yakabilen ve mekanizması elle değil de geri tepmenin gücüyle çalışan hafif, tek namlulu ve su soğutmalı bir makineli tüfek icat etti. İngiltere, Almanya ve Rusya Maxim'i kullanırken, Fransa ve Japonya mekanizması merminin patlamasıyla ortaya çıkan barut gazıyla çalışan Hotchkiss modelini kullanmaya başladı. Fakat makineli tüfeklerin savaş alanlarında nasıl kullanılacağına dair bir doktrin henüz mevcut değildi; kimi planlamacılar, makineli tüfeğin mermi israf etmekten başka bir işe yaramayacağını düşünüyorlardı. 1911 yılına kadar Amerikan ordusu makineli tüfeği sadece "acil durum silahı" olarak görürken, İngilizler onun için "fırsat silahı" terimini kullanmışlardı.

Topçu, savaş alanlarındaki hâkimiyetini sürdürmeye devam etti. İngilizler dökme demir, Avusturyalılar ve Fransızlar da ağızdan dolma bronz toplardan vazgeçmeye pek niyetli değilken, Prusya bir değişiklik yapılmasının gerektiğine karar veren ilk devlet oldu. 1866 yılında Avusturya ile yapılan savaştan ağız yanan Prusyalılar, topçu alanında radikal değişikliklere giriştiler. Alfried Krupp, Essen'de çelik toplar üzerine çalışmalarını sürdürüyordu. Çelik top daha hafifti, daha rahat taşınabiliyordu ve çelik, yivli namlu ve kuyruktan

dolma modellerin yapılması için çok elverişli bir metaldi. Üstelik sahip olduğu yüksek namlu çıkış hızı daha büyük kalibrelerde top yapmayı mümkün kılıyordu. Yivsiz sahra toplarının menzili 1.000 metre ve atım hızları dakikada iki mermi iken, Krupp'un çelik topları 2.5-4 km.'ye dakikada 10 mermi atabilecekti. Prusya'da birlikleri bu yeni silahlar için eğitecek Topçuluk Okulu kuruldu.

Teknoloji devrimleri birbirini kovalıyordu. Metal mermiler silahların dolmum hızını artırmış ve Alfred Nobel'in nitroglicerini icat etmesi dumansız barutun yaratılmasını sağlamıştı. Savaş alanları artık eskisi gibi barut dumanlarıyla kaplanmayacak ve bu sayede topçunun menzili ve etkinliği artacaktı. Almanya'da Wille ve Fransa'da Langlois geri tepen namlu üzerine çalışmalar yapmaktaydı –bu sayede ateşe hiç ara vermeden devam etmek mümkün olacaktı, çünkü artık ateş edildiğinde, topun tamamı değil, sadece namlusu geri tepecekti. Piyade topların yere paralel olarak açtığı ateşten kaçmak için saklanırsa, bu sefer de onlara eğik açıyla ateş eden havan topları (howitzer) devreye girecekti.

Teknoloji ve sanayi alanında yaşanan tüm bu gelişmeler savaş alanlarını görülmemiş şekilde değiştirmişti. Sıradan bir askerin yaşadığı savaş deneyimini, 1866 Avusturya-Prusya Savaşı'na katılmış deneyimli bir asker çok güzel ifade etmişti. Modern topların ateşiyle ilk kez tanışıp bir köye sığınan asker, olanları şöyle anlatmıştı: “Saklanacak yer arıyorduk, ama bizi bu ateşten koruyabilecek hiçbir yer yoktu. Toprak duvarları tuzla buz eden bu ateş yüzünden bütün köy yerle bir oldu.” Hızla yakındaki ormana çekilmeleri de onları kurtaramamıştı: “Paramparça olan ağaçların parçaları kafamızın üzerinde uçuyordu... 10 saniye içerisinde önümüze dört top ve bir şarapnel mermisi düştü... Hepimiz öbür tarafa gittiğimizi zannettik.” St. John Şövalyeleri Tarikatı'nın bir üyesi, ertesini gün savaş alanına geldiğinde gördüklerini şöyle dile getirmişti: “Buğday ve şekerpancarı tarlaları baştan aşağı cesetlerle kaplanmıştı.” Modern savaş, Sanayi Devrimi ile daha vahşi bir hal almıştı.

Fakat yardım da yoldaydı. Bir kez daha Kırım Savaşı reform için ilk adım olmuştu. Kolera, tifüs, dizanteri ve iskorbüt, İngilizlerin salgın hastalıklar nedeniyle en büyük kaybı Kırım Savaşı'nda vermesine yol açmıştı. Savaşa giden ordu tümüyle hazırlıksızdı: Her alaya sadece 10 sedye tahsis edilmişti, askerlerin kışlık giysileri ve çadırları yoktu ve cepheye pek bir işe yaramayan sadece bir sıhhiye birliği görev yapıyordu. Kamuoyu ve basın baskısıyla, en meşhurları Florence Nightingale olan 32 eğitimli hemşire cepheye gönderildi. Modern hemşireliğin ilk adımı atılırken, temizlik koşulları hızla iyileştirildi, yaralıları yerleştirmek için ahşap kulübeler yapıldı ve yemekler işinin

ehli kişiler tarafından hazırlanmaya başlandı. Tüm bunlara ek olarak, tarihte ilk kez sekiz ciltlik askeri tıp tarihi yayınlandı.

1859 Avusturya-İtalya Savaşı da diğer bir yeniliğe imza atmıştı. İsviçreli bir gönüllü olan Henri Dunant, 24 Temmuz'daki Solferino Muharebesi'nde 40.000 ölü ya da ölmek üzere olan asker görmüştü. Yeterli tıbbi imkân yoktu ve yakındaki Castiglione şehrinin kiliseleri, evleri ve okulları yaralılarla dolmuştu; Dunant, ev kadınlarını, rahipleri ve gezginleri yaralılara bakmalarını ve beslemeleri için organize etti ve görevlendirdi. 1862'de savaş alanının grafiksel bir tasviri olan *Un Souvenir de Solférino*'yu yayımladı ve ertesi sene, ileride Uluslararası Kızılhaç Komitesi olarak bilinecek ve amacı savaş mağdurlarına yardım etmek olan teşkilatın temellerini attı. 1864'te 12 ülkenin temsilcileri Cenova'da bir araya gelerek ilk uluslararası anlaşmaya –ilk Cenova Konvansiyonu– imza attılar. Böylece, her devlet, savaşta hem dost hem de düşman yaralılarıyla ilgileneceğini taahhüt etmiş oluyordu. Beyaz zemin üzerindeki kıvılcık bir haç bu örgütün simgesi olacaktı.

Amerikan İç Savaşı da askeri tıp alanındaki bazı reformlara sahne olmuştu. 1862 yılında verilen ağır kayıplar her iki tarafın komutanlarını da ürküt-müştü. Dizanteri, sıtma, tifo gibi kamp hastalıklarından kurtulmayı başarabilen askerlerin akıbeti, tarihçi Allan R. Millett ve Peter Maslowski'nin deyi-miyle, “şekilsiz kanlı et parçası” olmaktı. Sıcak havalarda cesetler ve vücut parçaları şişer, kararır ve hızla çürüyerek havayı keskin bir kokunun kaplamasına neden olurdu. 20. Maine Gönüllü Birliği'nin komutanı Joshua Chamberlain, Aralık 1862'de Fredericksburg'daki savaş alanını şöyle tasvir ediyordu: “Boğucu bir inilti... insanın duyularının çok ötesinden çıkıp geliyor sanki. Öyle bir çığlık duyuluyor ki, sanki binlerce enstrümanın aynı anda farklı müzikler çaldığı bir orkestradan geliyor. Farklı bir dünyadan geliyormuş gibi, duyanın buna dayanabilmesi mümkün değil. Yakınlığı insanı şaşırtıyor ve kıvranan ahengi yardım çığlıkları ve feryatlarla bozuluyor. Kapalı dudaklardan yükselen bu haykırış ise, çekilen ıstırapı ifade etmek için çok yetersiz kalıyor.”

Birlik ordusunun general-doktoru William Hammond, 1862 yılında Jonathan K. Letterman'ı Potomac Ordusu'na tıp sorumlusu olarak atadı. Letterman kısa sürede üç reform gerçekleştirdi: Her kolorduya bir ambulans birliği tahsis etti; D.J. Larrey'nin Napoleon Savaşları sırasında kurduğu ve sonradan unutulmuş seyyar sahra hastanelerini tekrar hayata geçirdi; ve ikmal ve ilaçları tekrar düzenleyerek cephede ihtiyaç duyulacak ikmal vagonu sayısını yarıya indirmeyi başardı. Yüzyıl ortalarında savaş alanlarında yaşanan katliamlarda hâlâ bir değişiklik yoktu: Birleşik Devletler'in Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nda kaybettiği toplam asker sayısı 578.000 i-

ken, sadece Amerikan İç Savaşı'nda ölen Amerikalıların sayısı 620.000'e ulaşmıştı.

Prusya'nın Avusturya ile giriştiği savaş, kendisine sadece topçulukta değil, askeri tıp alanında da ne kadar eksik olduğunu göstermişti. Kral William, ordu doktoru G.F.F. Loeffler'in tavsiyesi üzerine, önde gelen doktorları bir konferansa davet etti; konu, tıp hizmetlerinin baştan sona yeniden düzenlenmesiydi; bu düzenlemeye, gönüllü tıbbi yardım birimlerinin kurulması da dahil edilecekti. 1870-71'deki Fransa-Prusya Savaşı'nda taburdan kolorduya her birime doktorlar tahsis edilirken, tüm ordudan sorumlu bir de başhekim atanmıştı. Yaralılar sahra ambulanslarıyla revir ya da sahra hastanelerine taşınmış, daha ciddi vakalar ise derhal daha gerideki büyük hastanelere gönderilmişti. 1870-71 yılları arasında cereyan eden bu savaş, çatışmada ölen asker sayısının hastalıktan ölen asker sayısından fazla olduğu ilk büyük savaştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, Fransızlardan farklı olarak, Prusyalı askerlere çiçek aşısı yapılmış olmasıydı. Bunun sonucu olarak da, Prusya ordusunda 4.835 çiçek vakası görülürken, Fransız ordusunda 14.178 çiçek vakasına rastlanmıştı.

Cerrahi de başlı başına bir meseleydi. Cerrahların büyük çoğunluğunun berber ve kan almakla görevli kişiler olduğu, 1850'li yıllardan önceki dönemde septisemi, yara enfeksiyonu, kangren, tetanos ve yılanlık orduları kırar geçirirdi. Bilim devrimi derhal askeri tıbbı aktarıldı. 1847'de anestezi için eter ve kloroform kullanılmasına başlandı, bunu 1867'de antisepsis, 1886'da cerrahi aletlerin sterilizasyonu ve 1895'te röntgen kullanımı takip etti. Zührevi hastalıklar bile belirgin ölçüde azalmıştı. Prusya ordusu, zührevi hastalıkların bilinen bir tedavisi olmadığı için, 1835 yılında tüm hastalıklı fahişelerin polise bildirilip kaydedilmesini emretti. İngiltere de, 1866 yılında kabul ettiği Bulaşıcı Hastalıklar Kanunu'yla benzer bir uygulamayı hayata geçirdi. Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik ordusu da, Nashville ve Memphis'teki tüm fahişeleri kaydederek hastalıklarla başa çıkmaya çalışmıştı.

Bu reform selinin savaş alanlarını tümüyle değiştirebilmesi için son bir şey daha ihtiyaç vardı: özel olarak eğitilmiş subaylardan oluşan ve askeri birimlerin koordinasyonunu temin edecek bir genel karargâh. Yine Prusya'da General Gerhard von Scharnhorst, 1806'da Prusya Genelkurmayı bünyesinde teknoloji devriminin stratejik, operasyonel ve taktik yönünü en iyi şekilde yansıtabilecek böyle bir kurum tesis etti.

Prusya Genelkurmayı, 1857-88 yılları arasında genelkurmay başkanlığı yapmış olan Helmuth von Moltke'nin eseri idi. Kendisi üç ilkedden ilham almıştı. Birincisi, Moltke sadece en zeki olanları seçmişti. Zor sınavlar, doğum

ya da kıdeme göre değil de yararlılığa göre terfi, savaş oyunları ile desteklenen sıkı eğitim, esneklik, inisiyatif ve demirden bir iç disiplin tüm genelkurmay personeli için geçerliydi. İkincisi, Moltke, yeni komuta kontrol sisteminin ortak bir savaş doktrini ve ortak bir operasyonel prosedürü olması konusunda ısrarlıydı. Berlin'deki Savaş Akademisi'nden (*Kriegsakademie*) en yüksek notla mezun olanları seçer ve genelkurmaya atamalarını önce onları cephede görevlendirdikten sonra yapardı. Moltke'nin fikirleri tüm orduya yayıldı; Moltke, kolordu ve tümen komutanlıklarında kaç kişi bulunacağını da belirledi. Son olarak, subayların büyük çoğunluğunun bir operasyonun tüm boyutlarına birden şahit olmadığına farkına varan Moltke, Carl von Clausewitz'in görüşlerinden birini hayata geçirdi: Askeri tarih dersleri sayesinde, öğrenciler mümkün olduğu kadar çok çatışma örneğinden istifade edebileceklerdi. Genelkurmayda görevlendirilen subaylar her an gözetim altındaydı ve Moltke'nin yüksek standartlarına uyum sağlayamayanlar hemen alaylardaki görevlerine geri gönderilirdi. Moltke, zaman içerisinde genelkurmayı üç ana kola ayırdı: intikal, demiryolu ve ikmal ve istihbarat. Bu kollar savaş planlarını hazırlamak, planların uygulanmasını sağlamak, geçmiş operasyonları kontrol etmek ve yapılmış hataları düzeltmekle sorumluydu.

Moltke, zekâsı ve kişiliğiyle genelkurmayı neredeyse sorgulanamaz bir seviyeye yükseltmişti. Genelkurmay onun döneminde savaş bakanlığına bağlı olmaktan kurtulmuş ve birlik komutanları ve kralla doğrudan iletişim kurabilme yeteneğine sahip olmuştu. 1866 Königrätz ve 1870 Sedan muharebeleri sonrasında pek çok yabancı devlet de Prusya sistemini taklit etmeye başladı. Bu sistemi 1871'de Avusturya-Macaristan, 1883'te Fransa, 1903'te Birleşik Devletler, 1906'da İngiltere ve Rusya ve 1914'te Latin Amerika ülkelerinin büyük kısmı uyguladı.

Fakat Prusya Genelkurmayı, bir yandan da ileride yıkılmasına neden olacak fikirlerin yeşermesi için uygun bir ortam haline gelmişti. Parlametonun kontrolünden muaf olan ve sadece krala karşı sorumlu olan genelkurmay, bu sayede hem ordu hem de halktan ayrı bir güç haline gelmişti. Hatta genelkurmay üyeleri, ne kadar farklı olduklarını göstermek için normal subaylardan bile farklı giyinmeye başlamışlardı. Otto von Bismarck, ileride "yarı Tanrılar" olarak adlandırdığı genelkurmay personelinden çok şikayetçi olacaktı. Hepsinden önemlisi, askeri planlamanın teknolojik boyutuna fazla ağırlık vermeleri nedeniyle, komutanlar savaşı ulusal politikanın bir parçası olmaktan ziyade, soyut teorik bir egzersiz olarak algılamaya başlamışlardı. Fakat bunun, Moltke döneminde ne kadar etkili bir yöntem olduğu konusunda kimse şüphesi de yoktur. 1866'da Königrätz'da genelkurmay başkanından emir alan tümen komutanının, "fakat General von Moltke de kim" diye yaşa-

diği şaşkınlığın bir daha tekrarı olmayacaktı.

1850 yılından sonraki 20 yıl içerisinde yaşananlar Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Birleşik Devletler'deki askerleri savaşın anlamını sorgulamaya yöneltmişti. "Normal" olan hangisiydi: Bismarck'ın kısa süren "kabine" savaşları mı, yoksa Birleşik Devletler'deki uzun süreli halk mücadelesi mi? Sedan'daki kuşatma stratejisi mi, yoksa Cold Harbor'daki siper savaşı mı? Sanayi çağının başlarında süregelen bu tartışmalar, ulusal stratejilerin de temelini teşkil ediyordu.

Tartışmanın bir tarafında ileride "topyekûn savaş" olarak bilinecek şeyin havarileri yer alıyordu. Amerikan İç Savaşı süresince Birlik 2.000.000 askeri seferber etmişti ve savaş sona erdiğinde ordusunun mevcudu 1.000.000 askerde; Konfederasyon ise 900.000 askeri seferber edebilmişti ve 1863'ün sonlarında ordusunun mevcudu en üst rakam olan 465.500'e ulaşmıştı. Aynı yıl, Birlik ordusuna bağlı General Sherman, Konfederasyon'a bağlı eyaletlere yeni tür savaşın izahını çok acı bir şekilde bildirmişti: "Birleşik Devletler hükümeti... savaşta istediği şekilde davranma hakkına sahiptir. Dilerse canlarını, evlerini, topraklarını, yani her şeylerini alabilir. Bir savaşın varlığı ortada olduğu ve savaş sadece anayasa ve anlaşmalarla sınırlanabilen bir güç olduğu için, eğer sonsuza kadar savaşmak isterlerse ne âlâ."

Almanya'da, Fransa-Prusya savaşı sırasında genellermayın kollarından birine komuta eden Savaş Bakanı General Julius von Verdy du Vernois, geleceğin savaşlarının doğasını anlamaya gayret ediyordu. Görüşleri Sherman'ınkiler kadar radikal olmasa da, Verdy du Vernois da askere alımların tüm yurda yayılması konusunda ısrarlıydı; her yıl 30.000-40.000 genç yeterli para bulunamadığı için askere alınamıyordu. Verdy du Vernois, teorik konseptini tanımlayabilmek için "silahlı ulus" (*Volk in Waffen*) terimini ortaya atmıştı. Fakat İmparator II. William, küçük, disiplinli ve siyasi açıdan güvenilir düzenli bir orduyu, kura neferlerinden oluşan büyük bir orduya tercih ettiğini açıkça ifade etmişti. Ona göre, "kızıl tehlike"nin mevcudiyeti onlara başka bir seçenek bırakmıyordu. Sonunda Alman planlamacılar, iki aşırı uç olan muhafız ordusu ve devrimci vatandaş ordusu seçenekleri arasında bir orta yol buldular. Bismarck'm 1867 tarihli "demir kanun"u uyarınca, nüfusun yüzde biri sürekli olarak silah altında tutulacaktı.

Orduların yapısı ve büyüklüğü yanında, diğer bir tartışma konusu da modern savaşın savaş alanlarına nasıl uygulanacağıydı. Bir milyon kişilik ya da daha kalabalık bir ordunun komuta ve kontrolü nasıl olacaktı? Sanayi çağında yapılacak bir muharebenin şekli nasıl olacaktı? Ve savaşmak artık taraflara ne kazandıracaktı? Tartışmanın yapısını en iyi gösterecek şey, 1871 sonra-

sı Alman örneğiydi.

General Helmuth von Moltke, Fransa-Prusya savaşından daha bilge bir komutan olarak döndü. Liberal hümanist bir insan olan –Gibbon’ın 6 ciltlik *Roma İmparatorluğu’nun Gerilemesi ve Çöküşü* adlı eserini tercümé ettirmişti– Moltke, Clausewitz’ in belirsiz savaş kuramını çok daha net bir kavram haline getirdi (artış, ihtilaf, savaş sisi –savaş alanında hâkim olan belirsizlik– ve etkileşim). Genelkurmay başkanı siyasetle savaş arasındaki ilişkiyi de takdir etmişti. 1871 yılı sonrasında iki cephede birden, Fransa ve Rusya ile savaşabilmek için bir yol bulmaya çalışan Moltke, bu meselenin çözümünün “diplomasi”de yattığının farkına vardı. Ayrıca savaşın yapısı ve işlevini sorguladığı bir dizi tez de hazırlamayı ihmal etmemişti.

Seferberlik ve orduların konsantrasyonu, Almanların tabiriyle *Aufmarsch*, modern savaş için tayin edici bir rol üstlenmişti. Moltke uyarıyordu: “Orduların konsantrasyonunda başta yapılacak bir hatayı savaşın kalan kısmında düzeltmek çok zor olacaktır.” Bu nedenle, komutanın ilk vazifesi, seferin başında tüm kuvvetini kritik bir bölgede toplamaktı. Ardından strateji bir tür önlemler sistemi seviyesine indirgenmiş olacaktı: “Düşmanın elindeki asıl güçle temas sağlamadan, hiçbir operasyon planı kesin olarak ortaya konmaz.” Moltke, genelkurmay personelinin konuyu iyice anlaması için bir kez daha tekrarlamıştı: “Düşmanın asıl kuvvetleriyle çatışma başlamadan yapılan hiçbir operasyon planının geleceği yoktur.” Clausewitz’ in savaşın belirsizlikleri olarak adlandırdığı şey, cephe komutanlarını, “önceden tahmin edilemeyecek olayların olması durumunda” o anda çabuk kararlar almak zorunda bırakabilirdi. Her iki tarafın ana kuvvetleri çatışmaya başlayınca, “birbirini izleyen gelişmeler” artık “önceden planlanmış değil, duruma göre şekil alan eylemlerdir.” Napoleon’un *coup d’oeil*’ine bel bağlamak sakıncalıydı. Moltke, savaş sanatına modern çağ için yeniden şekil vermişti: “Asıl sorun, tam bir belirsizlik içerisinde bulunduğu sırada ortaya çıkacak kendine has sayısız durumla başa çıkabilmek, olanları doğru olarak değerlendirebilmek, bilinmeyen unsurları tahmin edebilmek, hızla bir karara varmak ve o kararı duraksamadan ve tam bir kararlılıkla uygulamaktır.” En önemlisi de, Moltke şunun altını çizmişti: “Savaş masa başından idare edilmez.”

General Alfred von Schlieffen (genelkurmay başkanı, 1891-1905) ise bunun tam tersini düşünüyordu. Ona göre, savaşlar masa başından idare edilmeliydi. Prusya sofuluğunun ürünü sert mizaçlı bir insan olan Schlieffen, döneminin en tanınmış ve aykırı stratejistiydi. Söylendiğine göre, baharda emir subayı kendisine Pregal Vadisi’nin güzelliğini gösterdiğinde şöyle demişti: “Önemsiz bir engel!”

Schlieffen, genelkurmay başkanlığından emekli olduktan kısa bir süre sonra, 1908'de "Çağdaş Savaş" adlı çok ilginç bir makale yayınladı. Bu makalede, kendi modern savaş kavramını Moltke'ninkinden kesin olarak ayırmıştı. Schlieffen, yıpratma stratejisini, milyonlarca askeri beslemenin milyonlarca marka mal olduğu bir dönemde, uygulanmasının "imkânsız" olması nedeniyle kesin olarak reddetmişti. Bunun yerine, Almanya'nın, sanayi toplumu çağına yaraşır şekilde savaşabilmesi için seçkin bir strateji ortaya koydu –bu, Verdy du Vernois'nın "silahlı ulus" kavramından farklıydı. Schlieffen'e göre, işin sırrı kontrollü strateji sistemiydi: *manoeuvre à priori*. Bunun en önemli unsurları ise önceden planlama ve merkezi komutaydı.

Schlieffen, Kayzer II. William'ın 1909 yılında, yılbaşlarında düzenlenen Komutanlar Toplantısı'nda yüksek sesle okunacak seviyede olduğunu söylediği "Çağdaş Savaş"ta, gelecekteki savaşların sınırlarını belirlemişti. Seferberlik ve konsantrasyon, düşmanla çatışma başlamadan çok önce tamamlanacaktı. Her asker cadde, sokak ve gideceği yerleri ve aynı zamanda da *Aufmarsch*'ın günlük hedeflerini çok önceden bilecekti. "Askerler trenlerini terk eder etmez, savaş düzenine geçilecekti." En ilerideki tren istasyonlarından tümen ve kolordular, ilgili toplanma bölgelerine, her an savaşa girebilecek durumda olmak için, düzenli bir şekilde ilerleyecekti. Her kolorduda 25.000 asker ve 144 sahra topu bulunacaktı. Fransa-Prusya Savaşı sonrası cephenin uzunluğu üç katına çıkmış olsa da, her kolordudan saldırması, bulunduğu bölgeyi koruması, yüzde 50'ye kadar verilecek kayıplara dayanması ve "son saldırı" için yeniden toplanması bekleniyordu. Keşif görevini zeplinler üstlenecek ve süvari toplu hücumu geçebilmek için düşmanın gerisine sarkmaya çalışacaktı. Her askeri branş, farklı bir emir verilmediği sürece, düşmanın benzer branşıyla çatışmaya tutuşacaktı. "Piyadenin nihai zafere ulaşması için bir araya gelmeden önce, topçu topçuyla, süvari süvariyle, zeplin zeplinle çatışacaktı."

Schlieffen, Moltke'nin minimalist yaklaşımına karşı, modern bir İskender gibi davranarak merkeziyetçiliğe ağırlık vermişti. *Feldherr*, cephenin Napoleon döneminde olduğundan daha geriye, "geniş ve düzenli odaları ve elektrik, telgraf, telefon bağlantısı ve işaretleme ekipmanları olan bir eve" yerleştirilecekti. "Uzun mesafeleri kat etmeye uygun" motorlu araçlı ve motosikletli kuryeler hazır durumda bekleyecekti. "Geniş bir masanın önündeki rahat koltuğuna kurulup tüm savaş alanını önündeki haritada görebilen modern Napoleon, ordu ve kolordu komutanları ve düşman hareketlerini ve cephe hattı boyunca düşman mevzilerini gözlemleyen zeplinler ve ipli balonlardan" gelecek raporları bekleyecekti. Komutanın görevi ise, telefonu vasıtasıyla "canlandırıcı emirlerini" bildirmektir.

Schlieffen'in makalesinde imparator, başbakan ya da diplomatların görevlerine dair tek söz edilmemişti. Lojistik ve şanstan da eser yoktu. Bu, her şeyin önceden planlandığı mekanik bir savaştı. Sadece savaşın bilinmezlerini değil, Clausewitz'in, savaşın kendine has "grameri" vardır, ama kendine has "mantığı" yoktur, ki bunu ancak diplomasi sağlar, şeklindeki ifadesini de tümüyle göz ardı etmişti. Schlieffen, "mükemmel bir gramerci" olma yolunda emin adımlarla ilerliyordu.

Schlieffen, Clausewitz'i silkeleyip atarak 1914 yılına kadar gelen tüm Alman askerlerinin efendisi olmuştu. Geleceğin kimi kıdemli komutanları (Genç Helmuth von Moltke, Wilhelm Groener ve Leo Geyr von Schweppenburg gibi), "yüksek strateji" üzerine yazılmış kitapları okumada bir fayda görmemişlerdi. Diğer bir grup (Colmar von der Goltz, Paul von Hindenburg ve Alfred Kraus gibi) ise tekrar Clausewitz'e yönelmiş ve Scharnhorst'un genelkurmay başkanlığının ordunun itibarını önplanda tuttuğunu söylemişti. Clausewitz o dönemde o denli yanlış anlaşılıyordu ki, kitabın 1853 yılından sonraki tüm baskılarında temel doktrinlerden biri yanlış olarak basılmıştı. Orijinal metinde Clausewitz siyasi tartışmalarda söz sahibi olabilmesi için genelkurmay başkanının da kabine toplantısına katılması gerektiğini söylerken, kitabın sonraki versiyonlarında genelkurmay başkanının kabine üyesi olup doğrudan karar sürecine dahil olması gerektiği yazılmıştır.

Schlieffen'in öğrencilerinin, devlet işleri ve tarihi etkenler gibi konularda derinlemesine analizlere girmekten kaçınmaları normal karşılanmalıdır. Onlar, yirminci yüzyıl rasyonalizminin ve pozitivizminin etkisiyle, "üretkenlik" tanrıçasına ibadet etmekteydiler. Onlar için teknolojik mucizeler her şey demekti: kartografi, haberleşme, demiryolu, silah sistemleri vs. İstatistik tabloları ve ayrıntılı seferberlik tarifeleri hazırlama ve herhangi bir siyasi gelişmenin sonunda ortaya çıkabilecek herhangi bir durum için gerekli senaryoları geliştirme konusunda uzmandılar. Daha bilgisayar icat edilmeden çok önce, onlar savaş sanatını aritmetik hale getirmişlerdi.

Bu gelişmeler acaba geleceğin savaşları için yeterli olacak mıydı? Almanya'da Helmuth von Moltke (Yaşlı) ve Friedrich Engels gibi iki farklı kişilik, Schlieffen'in saat gibi işleyen savaş taktiği konusunda münakaşa ediyordu. Königrätz ve Sedan savaşlarını kazanmış olan Moltke, Reichstag'daki veda konuşmasında, vatandaşları gelecekteki bir savaşın yedi, hatta otuz yıl savaşlarına dönebileceği konusunda uyarıyordu. "Avrupa'yı ateşe verecek kişiye yazıklar olsun." Aynı tarihlerde Engels de, çıkacak bir savaşta "8-10 milyon asker birbirine gireceğini ve Avrupa'nın çekirge sürülerinin istilasına uğramaktan beter olacağını" ifade etmişti. Açlık ve salgınları, insanların bir cana-

vara dönüşmesi takip edecek ve ticaret, sanayi ve bankacılık sona erecekti. Avrupa'nın eski devletleri ortadan kalkacaktı. Sayısız taç yollarda yuvarlanacak ve onu alan bir kişi bile çıkmayacaktı. "Otuz Yıl Savaşları'nda yaşanan tüm yıkım, iki ya da üç yıl içerisinde sıkışacak ve bundan tüm kıta zarar görecektir."

Helmuth von Moltke'nin (Genç), 1906 yılında Schlieffen'in yerine genelkurmay başkanı olduğu zaman, gelecekteki bu tür bir tehlike için hazırlık yapmaya başlaması şaşırtıcı değildir. "Kurduğumuz devasa orduların tek merkezden komutasının mümkün olup olmadığını ya da bunu nasıl yapacağımızı, zamanı gelinceye kadar kimse bilemez." Bunun doğruluğunu anlamak için ise, sekiz yıl daha beklemeleri gerekecekti.

Örnekolay İncelemesi: Fransa-Prusya Savaşı

Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar arasından bir örnek seçmek kolay olmadı. En uygun adaylardan biri elbette ki Amerikan İç Savaşı'ydı. Askere alınan vatandaşlardan kurulu orduların giriştiği bu kanlı mücadele, modern bir kavram olan "topyekûn savaş" kavramına oldukça yakın bir şekilde cereyan etmişti. Orduların ateş gücünün ulaştığı seviye geleceğin savaşlarının nasıl olacağı yönünde fikir veriyordu –ayrıca yaygın demiryolu kullanımı, siper savaşının ilk örnekleri ve zırhlı gemiler arasındaki ilk deniz savaşı. Fakat asıl sorun da buydu, çünkü seçilen örneğin, devrin tipik niteliklerine sahip olması gerekiyordu. Bundan dolayı, Fransa-Prusya Savaşı (1870-71), hem on dokuzuncu yüzyıl savaşlarını daha iyi yansıması hem de kitaptaki pek çok alt başlığa –savaş görüşü, teknolojik gelişmelerin etkisi, orduların yapısı ve askerlerin deneyimleri– uygunluğu nedeniyle seçilmesi daha uygun bir örnekti.

Fransa-Prusya Savaşı'nın, çok büyük bir savaş olmayacağı zannediliyordu. Napoleon'un komutasında hem Rus hem de Avusturya ordularını yenmiş olan Fransız ordusunda, hâlâ Napoleon'un *coup d'oeil*'ine sahip komutanlar bulunuyordu. Fransız imparatorluk ordusunun öfkesi (*furia francese*) karşısında, Fransızların "avukatların ve doktorların ordusu" diye alay ettikleri Prusya ordusunun pek şansı yokmuş gibi görünüyordu. Savaş başlar başlamaz, yeni savaş tarzına hâkim olan hareketlilik, liderlik ve topçu unsurlarını öne çıkarmıştı.

11 subaydan oluşan Prusya Genelkurmayı, 1870 yılında mevcut 6 demiryolu hattının üç haftada Ren bölgesine 484.000 asker taşıyabileceğini hesap-

lamıştı. Gerçekte 18 günde Alman kışlarından 1.183.000 asker geçmiş ve Fransız sınırına 462.000 asker sevk edilmişti. Demiryolu taşımacılığında merkezîyetçilikten vazgeçildi ve yetki kolordu komutanlıklarına devredildi; artık her birlik, kışladan ayrılacağı ve toplanma alanına gideceği saati tam olarak biliyordu. Efsanevi Pers imparatoru Kserkses'ten beri, savaş alanlarında böylesine büyük bir ordu görülmemişti.

Savaşın ilk çatışmaları belli bir sıra izliyordu: Başta sağlanan sayı üstünlüğü tayin ediciydi; tüfek ateşi, cepheden yapılan saldırıları durdurmada yıkıcı bir etkiye sahipti ve topçu, tüfek ateşinin üstesinden rahatlıkla geliyordu. Alman taktiği (*Auftragstaktik*) basit, ama etkiliydi. Cephe komutanlarına genel stratejik hedeflerin dışına çıkmamak koşuluyla, düşman toplarının seslerine doğru ilerleme serbestliği tanınmıştı, toplar neredeyse orası önemli bir yer demekti. Moltke'nin stratejik dehası, onun, kararlarını mevcut koşullar kendini gösterdikten sonra almasında yatıyordu. O, asla savaş başlamadan hazırlanmış planlara güvenerek hareket etmezdi.

Piyade, kısa sürede yanaşık düzende saldıran piyade bölüklerinin kuyruktan dolma tüfekler karşısında hiç şansı olmadığını öğrenmişti. Birlikler derhal dağıtılarak dağınık düzende (avcı düzeninde) savaşmaya başladılar. 8 Ağustos 1871'de Spichern'de çatışmaya giren 42.000 Prusya askerinin yüzde 12'si 12 saat içerisinde ölmüş ya da yaralanmıştı –çoğu yakın mesafeden açılan top ve tüfek ateşiyle. Genelkurmay, daha sonra matematiksel kayıp tabloları hazırlamak için Spichern Muharebesi'ni analiz etmeye başladı. On gün sonra Gravelotte-St. Privat'ta Württemberg Prensi Augustus, meşhur Muhafız Kolordusu'na, topçu desteği olmadan yanaşık düzende, boru ve trampet çalarak ve yokuş yukarı Fransız mevzilerine saldırmasını emretti. Sonuç tam bir katliamdı. Birlik, 20 dakika içerisinde mevcudunun yüzde 25'ini kaybetti –8.000 subay ve er. Fransız mevzilerine 500 metre bile yaklaşmayı başaramamışlardı. Bu saldırı, 40 yıl sonra yaşanacak eşi görülmemiş katliamların ilk örneği idi.

Fakat Prusya ordusu, Gravelotte-St. Privat'taki bozgunundan çabuk ders aldı. İlk olarak, 1 Eylül'de Sedan'da piyadeyi geride tutup asıl işi topçulara yüklediler –bunun sonucunda, bu muharebede Almanların kaybı sadece 850 kişi olmuştu. İkinci olarak, 30 Ekim'de Paris yakınlarında Alman piyadesi yeni bir taktik uyguladı. Muhafızlar yanaşık düzende değil de, avcı düzeninde araziden faydalanarak ve birbirini koruyarak ilerledi. Alman ordusu bu taktiğe ancak 1917 yılında “fırtına birlikleri”yle geri dönmeyi başaracaktı.

Süvariye hâlâ asıl askeri sınıf gözüyle bakılıyordu, fakat Fransa-Prusya Savaşı göstermişti ki, süvari için intihar saldırısı düzenlemek ya da boş boş

durmaktan başka bir seçenek kalmamıştı. 5 Ağustos 1870'te Fransız generali A.E. Michel'in süvari (cuirassier) tugayı, Morsbronn'da Prusya piyadesine yokuş aşağı bir saldırı düzenledi: Tek bir Prusya askeri bile ölmeden, Fransızların dokuz bölüğü yok edildi. 9 gün sonra Fransız İmparatorluk Muhafızları'na bağlı süvariler, bu sefer de Rezonville'de Prusya piyadesine karşı bir intihar saldırısı düzenlediler. Son olarak, 1 Eylül'de Sedan'da General Jean A. Margueritte komutasındaki Fransız süvarisi, tekrar tekrar Alman piyadesine saldırdı. Bu saldırılardan etkilenen Kayzer William'ın, onları hayranlıkla "Ah! Ne cesur insanlar!" (Les Braves gens!) diye anlatması, sonucun tam bir katliam olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Margueritte'in birliğinden geri kalan süvari kalıntıları geri çekilmeye çalışırken, Almanlar ateşi kesmiş ve onları şapka çıkararak selamlamışlardı.

Fakat bundan açık bir ders çıkarılmadı. Gelecekteki komutanlar Morsbronn, Rezonville ve Sedan'da olanları görmezden geleceklerdi. Onların görmekte ısrar ettikleri şey ise, 16 Ağustos'ta Fransız topçu hattına saldırıp kendi piyadelerini kurtarmış olan Alman süvarileriydi. General Adalbert von Bredow'un bu ölüm koşusu (Avrupa tarihindeki son bot bota süvari saldırısı⁹) muhtemelen buydu), sonraki savaşa kadar süvari sınıfının itibarını korumak için yeterli olmuştu. Süvarinin faydalı olduğu alanlar, keşif ve düşman ikmal hatlarına düzenlenecek saldırılarla sınırlıydı.

Topçunun önemi ise tartışılmazdı. Krupp'un isabet oranı yüksek ve darbe tapalı patlayıcı mermiler atan kuyruktan dolma çelik topları, uygulamalı teknolojinin açtığı yeniçağın öncüleriydi. Sedan Muharebesi'nde topçu, savaş alanlarındaki hâkimiyetini bir kez daha ispatlamıştı. Örneğin, Bois de la Garenne'da, on Alman topçu bataryası, karşısındaki tüm Fransız güçlerini yok etmişti. Her batarya, hedef aldığı ağaçlığın ayrı bir bölümüne ve farklı açılardan ateş açarak tüm bölgenin aynı oranda etkilenmesini sağlamış ve ağaçların arasından çıkıp kaçmaya çalışan Fransız askerleri de topçu ateşi yüzünden tekrar geri dönmek zorunda kalmıştı. Bir Fransız taburunun tüm askerleri ellerini havaya kaldırıp teslim olmuştu. Almanlar, toplarının düşman üzerindeki etkisine şahit olmuş ve bundan fazlasıyla etkilenmişlerdi: "Her yer Alman top mermileriyle parçalanmış cesetlerle kaplıydı; vücut parçaları birbirinden 10-15 metre uzağa fırlamış ve yer tümüyle kanla kaplanmıştı... Ortalık tüfek, kılıç, sırt çantası, mermi, vücut parçaları, parçalanmış top arabaları, tekerlekler ve paramparça olmuş at leşleriyle doluydu."

Sedan Muharebesi, Alman liderlerin soğukkanlılığını da ortaya çıkarmış-

⁹ Bot Bota Süvari Saldırısı: Süvariler çok etkisini artırabilmek için, botları birbirlerine değecek kadar yakın olarak at sürüp saldırdılar (ç.n.)

tı. Otto von Bismarck, Belçika'ya diplomatik olarak, eğer Mareşal Patrice MacMahon'un Châlon ordusunu dağıtmazsa (Belçika'dan geçmeye çalışacaktı), Almanların bu orduyu takip etme hakkını saklı tuttuklarını bildirdi. Moltke artık Fransızları kapana kısırdığının farkındaydı; Frénois'de bir tepenin üzerinden savaşı izleyen Kayzer I. William, Alman prensleri ve aralarında General Sherman'ın da bulunduğu yabancı gözlemci heyeti de bu konuda onunla aynı fikirdeydi. Sedan Muharebesi, Almanların, *Kesselschlacht* adlı stratejilerine duydukları güveni bir kat daha artırmıştı: planlı bir kuşatma ve imha savaşı. Önce düşman kuvvetlerini kuşatabilmek için stratejik manevralar yapılır, ardından da bu kuşatmayı yarmaya çalışan düşmanı üstün ateş gücüyle ezmeyi amaçlayan taktik bir savunma uygulanırdı.

Fransızlar için, Sedan, Clausewitz'in "ihtilaf" kuramının hayata geçmiş haliydi. Birlikler bulunamamış, kuryeler yollarını kaybetmiş, haritası olmayan komutanlar yanlış yollara sapmışlardı. Yanan vagonlar ve at leşleri kavşakları tıkamış ve zit yönlerde ilerleyen birlikler birbirine girmişti. Bu, Murphy Yasası'nın savaşa uygulanmış haliydi. Sedan Muharebesi, Clausewitz'in "artış" kuramını da gündeme getirmişti. Fransız ulusu, III. Napoleon'un İmparatorluk Ordusu'nun yenildiğini kabul etmeyi reddediyordu. Léon Gambetta ve Charles de Freycinet'in liderliğinde, *la guerre à outrance* uygulamaya konacaktı. 1793 yılına ait uygulamalar yeniden gün ışığına çıkmıştı: basın sansürü, zorla milliyetçi okumalar yaptırılması, erzak talep edilmesi, mühendis, doktor, mimar ve bilim adamlarının askere alınması, terfiler üzerindeki sınırlamaların kaldırılması, *levée en masse* ve Halk Güvenliği Komitesi'nin tekrar uygulamaya konması yönündeki çağrı. Kısacası, silahlı ulus kavramı hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Denizlerdeki üstünlüğü, Fransa'nın, İngiltere ve Amerika'dan Enfield, Remington, Scharp, Snider, Spencer, Springfield ve Winchester silahlarını alabilmesine imkân veriyordu.

Napoleon'un İspanya'da karşılaştığı sorunlardan ders alan Fransızlar, bu sefer kendileri gerilla savaşına başvurmaya karar verdiler. Özel *franc-tireur* birimleri yolları tıkadı, Alman ikmal hatlarına saldırdı, tünel, köprü ve demiryollarını havaya uçurdu. İtalyan devrimcisi Giuseppe Garibaldi bile, uygulanan bu "kurak arazi" taktiğine yardımcı olmak için bölgeye gelmişti. Sonuçta, siviller ile askerleri ayıran çizgi kısa sürede ortadan kalktı.

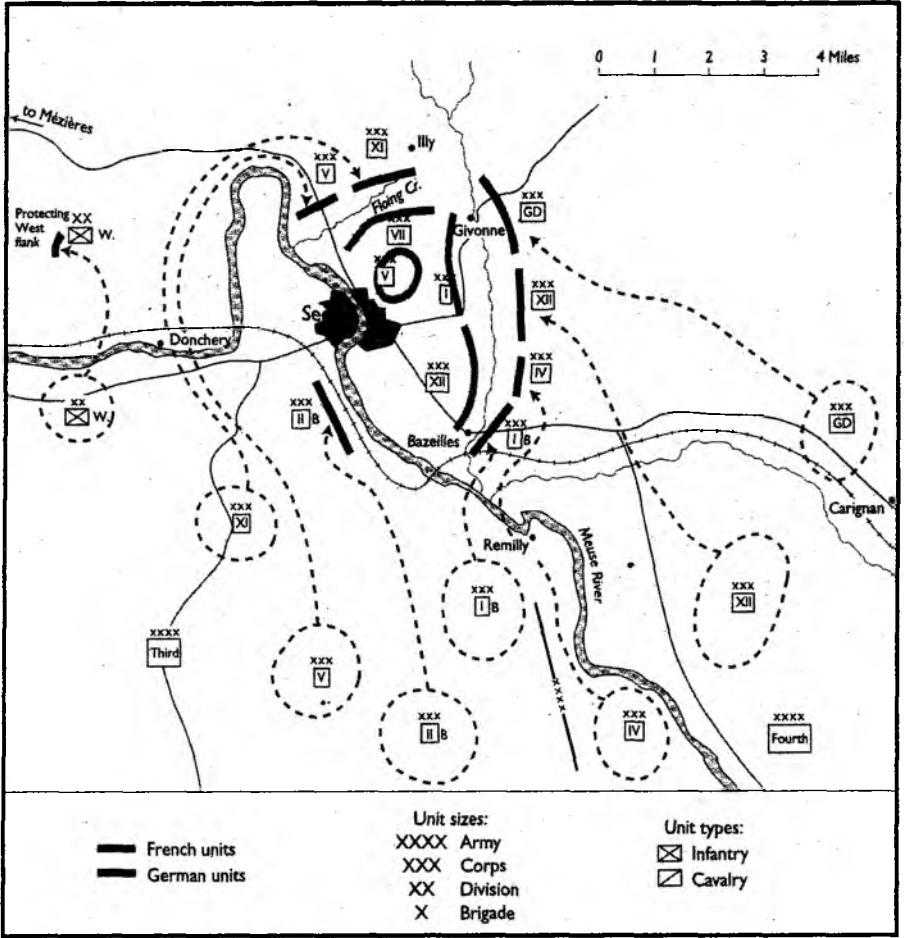
Prusyalılar, Fransızların gerilla taktiği uygulamasına şaşırıncı şekilde normal bir tepki göstermişlerdi. Gerillalar genelde asker olarak kabul edilmezdi ve Fransızlar, bu konuda Bismarck'a şikayette bulununca, Bismarck'ın cevabı şöyle olmuştu: "Generallerinizin, üzerlerinde halkımızı astığı ağaçlar

(Fransa'nın, 1806-1814 arasında Prusya'yı işgali) hâlâ o günlerin izlerini taşıyor." Fakat Fransız halkına yönelik geniş kapsamlı bir saldırıya da girişilmemişti. Prusyalıların gösterdiği böylesine pasif bir tepki karşısında, Amerikalı General Sheridan bile hayret etmişti. 1864 yılında Shenandoah Vadisi'nde yaptıkları aklının bir köşesinde olan Sheridan, Alman başkomutanlığına yapmaları gerekeni şöyle anlatmıştı: "Sivil halk öyle acı çekmeli ki, istedikleri tek şey barış olmalı. Hükümeti, bunu kabul etmesi için zorlayın." Sheridan, Amerikan tarzında savaşan Prusyalıları da övmüştü: "İnsanların zihninde savaşın bitmesini istemekten başka hiçbir düşünce kalmamalı."

Fransızların Orléans ve Le Mans'da düzenlediği yarma harekâtları (*sortie en masse*) Alman birliklerince ezildi. Artık tükenmiş olan Fransızlar için barış istemekten başka çare kalmamıştı. General von Moltke, Fransız kuvvetlerini Loire Nehri boyunca İspanya sınırına kadar sürmeye hazırды ve tam bir dönüm noktasında olduklarının farkındaydı: "Hangisi daha iyidir: eğitimli bir ordu mu, yoksa milisler mi?... Eğer Fransızlar bizi Fransa'dan çıkarmayı başarırlarsa, tüm devletler milis kuvvetlere ağırlık verecektir. Yok, eğer biz zafer kazanırsak, bu sefer de tüm devletler bizi taklit edip düzenli orduya yönelecektir."

Sonunda, Paris –kimine göre Avrupa'nın kraliçesi, kimine göre de modern Babil–, savaşın sıklet merkezi (*Schwerpunkt*) haline geldi. Fransız tarafında, Gambetta, Almanları savaş alanında bozguna uğratmak için değil de, Paris'i kurtarabilmek için vatandaş ordularını kurmaya başladı. Buna karşılık, Almanlar da, sanki Sebastian de Vauban'ın inşa ettiği bir on yedinci yüzyıl kalesini kuşatır gibi, şehri kuşatma altına aldılar. Her şeye rağmen, strateji matematiksel değil, siyasal bir olguydu ve siyasette de duygular ve gelenekler ağır basardı. Şehir 150 mm.'lik muhasara topları ve 210 mm.'lik havanlarla dövüldü ve şehre her gün 200-300 top mermisi atıldı. Parisliler dış dünyayla bağlantı kurabilmek için ellerindeki tüm imkânları kullandılar. Seine Nehri yatağına döşedikleri kabloyu fark eden Almanlar, şifreli mesajları okuyamayınca bağlantıyı kestiler. Seine Nehri'ne bırakılan çinko kürelerle mesaj gönderme girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Posta güvercinleriyle gönderilen mikroskobik mesajların da çoğu yerine ulaşamadı. Tüm bunların içerisinde en çok işe yarayanlar, yeni kömür gazıyla uçan balonlardı. Uçurulan 65 balonla şehir dışına 12 ton ağırlığında mesaj gönderilmiş ve bunların çok azı denize düşmüş ya da düşman eline geçmişti.

Kuşatmanın amacı, askerlerden ziyade, sivillerin moralini düşürmekti. Alt tabakadan kadın ve çocuklar, süt ve sebze bulunamaması yüzünden açlık çekiyordu. Yağma ve hırsızlık alıp yürümüştü. Paris caddelerinde kasapların

Harita 11: Sedan Muharebesi, 1870.

sattığı kedi ve köpek etleri kapışıyordu. Bu kuşatma, metropoller kuşatma altına alındığında, sivillerin nelerle karşı karşıya kalabileceğinin ilk örneklerinden biri olmuştur.

Savaş, bu denli büyük kuvvetleri idare etmeye çalışmanın bir sonucu olan ihtilafları da gündeme getirmişti. Bir yandan Bismarck, generallerin kendisini yeterince bilgilendirmemesinden şikayet ederken, Moltke de, Bismarck'ın sürekli olarak askeri meselelere müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Bismarck'a göre, savaş siyasetin bir uzantısıydı ve önplana çıkmadan öyle kalmalıydı. Moltke'ye göre ise, silahlı ulus kavramını benimsemiş olan Fransa'ya karşı sürdürülen "topyekûn savaş" tümüyle askeri bir meseleydi. Kayzer William'ın bu dengeyi kurmada pasif kalması, yüzyılın kalan kısmında sivil ve askeri planlamacıların yakasını bırakmayacaktı.

Fransa-Prusya Savaşı, her iki ülkenin topraklarında da milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının tüm öfkesini kusmasına imkân sağlamıştı. Savaş döneminde halkın radikalleşmesi, modern ulusal savaşların belki de en tehlikeli yönüydü. Çünkü bu yaklaşım, yakın dönem Alman tarihinin büyük felaketlerini şekillendirmiş ve Almanlar iki dünya savaşını da başlatan ulus olarak tarihe geçmişti.

Okuma Önerileri

Erken endüstriyel dönemde savaş sanatına ilişkin ayrıntılı anlatımlar için şu kitaplara bakılabilir: Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, 1983); Larry H. Addington, *The Patterns of War since the Eighteenth Century* (Bloomington IN, 1984); William McElwee, *The Art of War: Waterloo to Mons* (Bloomington IN, 1974); ve Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (New York, 1987).

Kara ve denizdeki teknolojik devrime ilişkin bilgi için bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982). Martin van Creveld, *Supplying War: Logistics From Wallenstein to Patton* (Cambridge, 1977) ise savaşın lojistik yönüne ve özellikle de demiryollarının kullanımına ilişkin yorumları içerir. Dennis E. Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology, and the Unification of Germany* (Hamden CT, 1975), 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşı'nın teknik yönü hakkında iyi bir çalışmadır. F.H. Garrison, *Notes on the History of Military Medicine* (Hildesheim, 1970) ve Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine*, 2 cilt (New York, 1992) Kırım Savaşı'ndan sonraki tıbbi reformlar hakkında az ve öz özetler sunar.

Bu dönemin deniz savaşı tarihi aslında İngiliz Kraliyet Donanması'nın öyküsüdür. Kısa bir değerlendirme için bkz. Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (New York, 1976). Napoleon sonrası İngiliz deniz hâkimiyeti dönemi için bkz. C.J. Bartlett, *Great Britain and Sea Power 1815-1853* (Oxford, 1963); daha sonraki dönemler için bkz. C. Barnett, *The Collapse of British Power* (Londra, 1972). Oldukça değerli bir çalışma için bkz. Do-

nald M. Schurman, *The Education of a Navy: The Development of British Naval Strategic Thought 1867-1914* (Londra, 1965). Fransızlar için de standart bir çalışma var: Theodore Ropp, *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871-1904* (Annapolis, 1987). Son olarak, 1900'den sonra İngiliz-Alman donanma güçleri arasındaki yarışın kökeni ve evrimi için bkz. Arthur J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919*, 1. cilt, *The Road to War, 1904-1914* (Londra, 1961) ve Holger H. Herwig, *"Luxury" Fleet: The Imperial German Navy 1888-1918* (Londra, 1987).

Prusya savaş tarzı ilk olarak şu çalışmada analiz edildi: Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945* (Oxford, 1955). Craig, ayrıca heyecan verici bir eser daha kaleme aldı: *The Battle of Königgrätz: Prussia's Victory over Austria, 1866* (Westport CT, 1964). Peter Paret, der., *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, 1986) içinden iki makaleyi de önermek gerekir: Hajo Holborn, "The Prusso-German School: Moltke and the Rise of the General Staff" ve Gunther E. Rothenberg, "Moltke, Schlieffen, and the Doctrine of Strategic Envelopment." Diğer yandan, daha yeni bir çalışma için bkz. Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen and Prussian War Planning* (New York, 1991).

1870 Fransa-Prusya Savaşı'na ilişkin örnekölly incelemeesi, Michael Howard'ın belki de en iyi kitabı olan, *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France, 1870-1871* (Londra, 1961 ve 1979)'a dayanmaktadır. Clausewitz'in Alman generaller üzerindeki etkisi için bkz. Jehuda L. Wallach, *The Dogma of the Battle of Annihilation: The Theories of Clausewitz and Schlieffen and Their Impact on the German Conduct of Two World Wars* (Westport CT, 1986). Jay Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance* (Chicago, 1959) adlı çalışmasında, bu dönemde Birleşik Devletler ve Avrupa savaş tarzları arasındaki etkileşimi analiz etmiştir. İç Savaş tartışması için ise bkz. James M. McPherson, *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era* (New York, 1988).

ON BİRİNCİ BÖLÜM:

BATI'NIN DÜNYAYI FETHİ

*Avrupa Emperyalizmi Çağında Savaş ve Toplum,
1757-1914*

Batı, 1757-1914 yılları arasında dünyanın hâkimi konumuna yükselmişti. Bu, tarihte görülmüş en büyük fetihtir ve temelinde de, Avrupa askeri gücünün diğer güçleri gölgede bırakmış olması yatıyordu. Emperyalistler, sahip oldukları bu ezici üstünlük sayesinde, çok az çabayla çok büyük kazanç elde etmeyi başarabilmişlerdi. Buradan yola çıkarak, emperyalizmin nedeninin siyasi ya da ekonomik değil, askeri alandaki üstünlük olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Avrupa devletleri yüzlerce yıl birbirleriyle savaşarak askeri teknoloji, taktik ve organizasyon alanında durmadan geliştirdiler. Sonu gelmeyen bu rekabet içerisinde, ancak sürekli ordu bulundurup onu geliştirebilenler ayakta kalabiliyordu. Krallar ve soylular arasındaki uzlaşma ise sadece Avrupa'ya mahsus kimi özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştı: Devlet, kurabileceği en büyük ve en iyi orduyu kurmuş ve ardından bu orduyu eğitilmiş ve sadık komutanların eline teslim etmişti. Avrupa devletleri, artık dünya üzerindeki en militarist ve güçlü devletlerdi. 1750'lere gelindiğinde, Güney Asya'da bulunan ve Batı savaş taktiklerine şaşırtıcı bir hızla uyum gösteren devletler dışında, Avrupa'nın askeri bir rakibi kalmamıştı. Diğer Asya devletlerinde ise askeri açıdan bir değişim görülmemişti. Bu ülkelerin orduları, hem saldırıya uğradıklarında dağılıyor hem de kendi ülkelerinde gelişmeye giden yolu tıkıyorlardı. Genelde yeni ordular kurulabilmesi için eskilerinin yok edilmesi ve, eğer diğer devletler idari ve siyasi açıdan Batı devletleri gibi olmak istiyorlarsa da, devrim yapılması gerekiyordu. Avrupa devletleri, herhangi bir iç

tehditle karşı karşıya kalmadan, her geçen gün daha büyük ordular kurabiliyor ve sadece gelirlerini yükselterek askeri güçlerini artırabiliyorlardı. Diğer devletlerde ise vergilerin yükseltilmesi kriz demektir ve orduyu güçlendirmek, devleti zayıflatmak anlamına geliyordu. Elbette bu, bir gecede tamamlanmış bir süreç değildi. Batılıların, Batılı olmayan devletlerle 1700-1850 yılları arasında sürekli olarak savaştıkları Ukrayna, Hindistan ve Ohio'da üstünlüğü ele geçirebilmeleri için çok uzun yıllar geçmesi gerekmişti.

Avrupalılar, Batı dışındaki dünyanın fethine Doğu Avrupa'dan başladılar. 1700 yılında Türklerin Ruslara karşı savunmasının dayanakları Ukrayna'nın viraneliği, Kırım atlıları, Karadeniz'e dökülen nehirlerin kıyılarındaki kaleler ve donanmaydı. Ukrayna'yı harap halde muhafaza etmeye devam eden Tatarlar, Ruslar karşısında tutunabilmek için Türklere muhtaçtı. Rusların, bu savunma tarzının üstesinden gelebilmek için, onu bir anda çökertmesi gerekiyordu. Çünkü büyük Rus orduları, Kırım'daki kaleleri kuşatmak istedikleri zaman, harap olmuş bir bölgede ilerlemek zorunda kalıyorlardı ve hastalıklar ve sürekli olarak ikmal konvoylarına saldıran Kırım atlıları onları perişan ediyordu -1735-39 Türk-Rus Savaşı'nda 60.000 Rus askeri açlıktan ve hastalıktan ölmüştü. Hem Türk hem de Rus orduları orta seviyede ordulardı, ama Türkler sadece şartlar uygun olup da canları istediğinde savaşırdı. Bu savunma sistemi ayakta kaldıkça, Rusların elde edebileceği en büyük zaferin bile -Kırım yarımadasının yağmalanması, bir kalenin alınıp bir ordunun yenilmesi gibi- bir anlamı olmayacaktı. Fakat bu sistem 1750'lerden sonra çözülmeye başladı. Osmanlı askeri organizasyonu derin bir uykuya gömüldü. Devlet, eyaletleri üzerindeki kontrolü kaybetmeye başlayınca, azalan gelir nedeniyle ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldi. Artık ne etkili ne de sadık bir askeri güç olan Yeniçeriler ve timarlı sipahiler kuru kalabalık haline gelmiş ve düşmandan ziyade kendi ülkelerine zarar vermeye başlamışlardı. Türk ordusu kalabalık, ama kötüydü; mevcudu 300.000'i bulan ordu moral, disiplin, teknoloji ve taktik açıdan dökülüyordu. Yeniçerilerin büyük bir bölümünün askeri eğitimi yoktu. Büyük ve hantal birlikleri ne saf ne de kol halinde savaş düzenine geçebiliyordu ve kullandıkları antika tüfeklere süngü takmayı ise, görünüşte "gâvur icadı" olduğu için, ama gerçekte süngüyle savaşabilmek için görmek zorunda oldukları sıkı eğitimi istemediklerinden reddiyorlardı. Manevra ve yaylım ateşi konusunda iyi değildiler ve elde kılıç omuz omuza savaşmaya alışıktilar. En kötüsü de, Yeniçerilerin Osmanlıların elindeki en seçkin askeri birim olmasıydı. Geri kalan Osmanlı birliklerinin büyük bir çoğunluğu, standart bir eğitimden geçmemiş olan düzensiz askeri birimlerdi. 1768 yılında kıdemli bir Türk subayı şöyle yakınıyordu: "Paşalar Anadolu'daki hırsız ve evsizleri asker diye topluyor, sonra da onlarla uğraşmak zorunda kalıyorlar. Bu askerler geldikleri her köyde ya da köprü geçişinde

maaş ve ikramiye istiyordu ve bu, geleneğe tamamen aykırıydı.” Türk komuta kademesi siyasi entrikaların oyuncağı olmuştu. 1768-1774 yılları arasındaki savaşın başlarında, alakasız bir sivil, cephe komutanlığına atanmıştı. Mehmet Emin generallerine şunu sormuştu: “Tuna’yı geçince hangi yöne gideceğiz... Ben bu bölgeyi bilmem ve hayatımda da hiç sefere çıkmadım. Bu meselelerden pek haberim yoktur.”

Aynı tarihlerde Rusya, Ukrayna’da iyi bir lojistik merkez kurmak, depolara yiyecek stoklamak ve küçük ama etkili orduların ikmalini nehirler vasıtasıyla yapmakla meşguldü. Rus komutan Petr Aleksandrovich Rumyantsev’in yazdığına göre, Rus ordusu, “düşmanın ne kadar kalabalık olduğunu değil, sadece nerede olduğunu sorardı.” Generalleri mükemmel, subayları iyi, askerleri azimli ve disiplinli ve taktikleri de, Batı Avrupalılarınkinden farklı olarak, özellikle kalabalık ve disiplinsiz Türk ordularına saldıracak şekildeydi –cebri intikaller, gece baskınları ve eğer mümkünse sürpriz süngü hücumları, Türklerin şok savaşındaki zayıflıklarından istifade etmek için çok uygundu. Süngüleri kendilerinden 2 metre önde duvar gibi duran disiplinli birliklerin karşısında kılıçlı askerlerin silahlarını kullanmak için imkânı olmuyordu. Ruslar için süngü birinci, tüfek ise ikinci derece silahtı. Büyük Rus komutan Aleksandr Vasililevich Suvarov şöyle yazmıştı: “Mermi serser, süngü ise korkutucudur, süngünü düşmanın göğsüne ya da boğazına sapladığında iskalamak gibi bir sorunun olmaz.” Ruslar hat halinde ilerlemezdi, çünkü bu yavaştı ve kalabalık düşmanın onları kuşatmasına imkân verirdi. Bu nedenle, Roma ordusunun benzer bir sorunla başa çıkmak için geliştirdiğine benzer bir düzen uyguladılar –kama düzeni. Ruslar, kare düzenindeki taburların üçgen şeklinde dizildiği bir düzende ilerlerdi. Bu sayede, Türkleri hem cepheden hem de kanatlardan çapraz ateşe tutmaları mümkün oluyordu. Rus ordusu, yaylım ateşi yerine, askerlerinin nişan alarak ateş etmesini tercih ederdi. Çünkü yaylım ateşi mermi israfına neden oluyordu. Ayrıca savaş alanında hızla mevzilenebilen hafif sahra topları da kullanırlardı. Ruslar, teknolojik açıdan geri olmalarına rağmen, lojistik sistemlerinin iyi olması sayesinde, kuşatmalarda çok başarılıydılar, ayrıca askerleri kalelere hücum düzenleme konusunda da yetenekliydi. Ruslar, 1768 ve 1792 yılları arasında gerçekleşen iki savaşta Türk sınır savunmasını ezip geçmiş ve kendilerinden dört kat daha kalabalık bir Osmanlı ordusunu bozguna uğratmışlardı. 21 Temmuz 1770’de Kagul’da 35.000 kişilik Rus ordusu, 150.000 kişilik Türk ordusunu yenmiş ve Türkler 20.000 ölü ve esir verirken, Ruslar sadece 1.000 asker kaybetmişti. Rusya, Türk savunma sistemini kırıp Kırım’ı ele geçirmiş, Ukrayna’yı tahıl ambarı haline getirmiş ve İstanbul’a yönelik kalıcı bir tehdit haline gelmişti. Bu yenilginin ateşlediği siyasi ve mali kriz, Türkiye’ye ileride de zarar vermeye devam edecekti.

1757 yılına gelindiğinde, Batı tarzı piyade, Hindistan'daki herhangi bir askeri birimden daha üstün olduğunu kanıtlamış ve yeni kuşatma ve kalelere hücum teknikleri bölgedeki savaşın kurallarını değiştirmişti: Kaleler acele edilmeden ele geçiriliyordu. Hindistan'daki en büyük askeri gücün sahibi olan İngilizler için bu elverişli bir taktikti –Hindistan'daki İngiliz ordusunun mevcudu 45.000 İngiliz ve 200.000 yerli askere (sepo) kadar yükselmişti. Ayrıca tek merkezden komutaya, iyi subaylara, kurnaz bir politikaya ve yerel halkın desteğine sahiptiler. Robert Clive, sadece sepoylardan oluşan ordusuyla ve Hintli müttefiklerinin ona sağladığı mali destekle, düşman generallerini satın alarak 1757 yılında Plassey Muharebesi'ni kazanarak bölgedeki İngiliz hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Bu tehdidin üstesinden gelmek, Hintliler için gerçekten güçtü –1757'de Hint orduları ağırlıklı olarak süvariden oluşuyordu ve hiçbirinde Batı tarzı piyade mevcut değildi. Yine de kimi Hint kuvvetleri, 1890 yılına kadar bu tehditle, Batılı olmayan herhangi bir güçten daha iyi şekilde başa çıkmayı başarmışlardı. 1767-1799 yılları arasında İngilizler ile iki Mysore kralı arasında dört savaş yaşanmıştı. Haydar Ali ve Tipu Sultan, Batı tarzı olmayan ama disiplinli 20.000 piyade ve 18.000 süvariyle sofistike bir strateji uygulamıştı. Piyade ve topçu şehirleri korumak için tahsis edilirken, süvari de ikmal konvoylarına, intikal halindeki İngiliz birliklerine, İngilizlerin kontrolündeki topraklara saldırmış ve önemli şehirleri ele geçirmişti. İngilizler, ancak bol kaynağa sahip olmaları ve müttefikleri olan Mahratta'nın süvarilerinin Mysore süvarilerini engellemesi sayesinde kazanabilmişlerdi.

İkinci İngiliz-Mahratta savaşında (1803-5), İngilizlerin 37.000 kişilik ordusu, hafif süvari ve Batı tarzı piyade ve çok sayıda toptan oluşan 56.000 kişilik Mahratta ordusunu yenmeyi başarmıştı. Mahratta ordusunun pek çok eksiği vardı: Süvariyle piyade arasında koordinasyon yoktu, komutanlar arasında görüş ayrılığı vardı, birlikleri bir bütün olarak değil, ayrı ayrı savaşıyordu ve tabur ve tugay komutanları ve Avrupalı askerler savaş sırasında firar etmişti. Yine de Mahratta stratejisi ve kuşatma teknikleri gayet iyiydi ve iyi de savaşmışlardı. İngiliz komutanlar, savaşları ateş gücüyle kazanamadıklarının fark ettiklerinden, süngü saldırılarına ağırlık vermişlerdi. İngiliz General Lake, Mahratta piyadesinin “şeytan gibi ya da daha doğrusu kahraman gibi” savaştığını söylüyordu ve ona göre, topçuları İngiliz topçularından daha iyiydi: “Ellerinden gelen en iyi şekilde savaşarak süngüyle öldürülene kadar toplarının başından ayrılmıyorlardı.” Yıllar sonra Wellington düküne, katıldığı “en iyi” muharebenin hangisi olduğu sorulduğunda, 1803 yılında Marathalarla savaştığı “Assaye”yi söyleyecekti. Maratha piyadesi, İngilizlerin komuta ettiği sepoylara eşit seviyedeydi ve zafer çok pahalıya mal olmuştu: Wellington, emrindeki 4.500 askerden 1.600'ünü Assaye'de kaybetmişti. İngilizler,

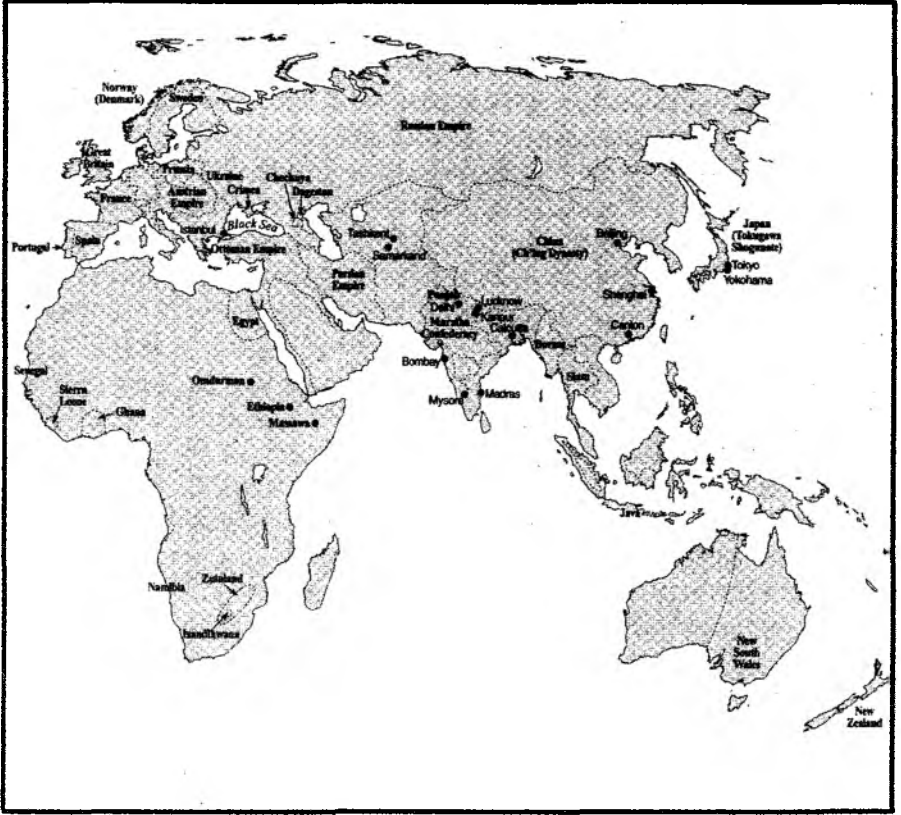
sonunda 1840'larda Asya'da Batı tarzı en büyük ve ulusal piyade gücüne sahip olan Pencap Sih Krallığı'yla savaşımaya başladılar. Sihler, sahip oldukları 65.000 subay, asker ve toplarla İngilizlerle rahatlıkla başa çıkabilecek güçteydiler. İngilizler, her zamanki gibi, düşmanları arasındaki siyasi çekişmeleri kullanarak zafere ulaşmayı başardılar –yine de, 1815 ve 1914 yıllarında onlarla iki büyük muharebe yapmak zorunda kalmışlardı. Bu savaşlarda Hintliler daha kalabalık oldukları halde yenilmiş olsalar da, bu, onların ordularının kötü olduğu anlamına gelmiyordu. Asya'daki herhangi bir devletin ordusundan çok daha iyilerdi ve Sihler, pek çok Avrupa ordusuna eşit güçte bir orduya sahipti.

On sekizinci yüzyılda Amerikan yerlileri, Anglo-Amerikalılara karşı büyük bir direniş sergilediler. Her iki taraf da benzer silahlara sahipti ve güçleri –genelde 25-250 kişi; nadiren 1.500'e kadar çıkardı– eşit seviyede idi. Yerliler, daha büyük Anglo-Amerikan ordularını yenmiş, piyade birliklerini pusuya düşürmüştü, ormanların içinde kaçanların peşine düşmüştü, kaleleri ablukaya alıp yerleşimleri tahrip etmişlerdi. Kurbanlarının vücut parçalarını ya da kafa derilerini ağaçlara çivileyerek göçmenleri ve askerleri dehşete düşürürlerdi. İngiliz komutan Albay Henry Bosenquet, yerli birliklerini şöyle tanımlamıştı: “Çok hızlı oldukları için, sadece kendileri uygun gördüğü zaman savaşıyor ve istedikleri zaman rahatlıkla kaçıp gidebiliyorlar.” İngiliz birlikleri Avrupa usulünde eğitilirken, sömürge birlikleri hiç eğitim almazdı ve her iki ordu da, berbat yollarda uzun ikmal konvoyları şeklinde kısılır kalırdı. 1755'te General Braddock'un 5 km. uzunluğundaki yürüyüş kolunda ilerleyen ordusu, günde 6 mil hızla kendi sonuna doğru ilerlemişti. Yerli komutanlar düşmanlarınınkinden çok daha iyiydi ve daha zayıf olan sömürgeci devleti güçlü olana karşı savunarak –İngilizlere karşı Fransızları ve Amerikalılara karşı İngilizleri– aralarında bir denge kurmaya çalışmışlardı. Elbette yerliler de kusursuz değildi. Zafer kazanır, ama bu zaferi nasıl kullanacaklarını bilemezlerdi –kaleleri ele geçiremez ve uzun süre savaşmazlardı. Birbirinden habersiz yerli grupları, savaşçılıklarını ve ruhların gücünü ispat etmek için savaşıyor, yenilince kaçıyor, zafer kazanınca da yaralı, esir ve ganimetle köylerine dönerlerdi. Anglo-Amerikan zaferleri, daha az olmakla birlikte, daha iyi sonuçlar veriyordu –toprağı ele geçirip hemen üzerine kale inşa ediyorlardı. Yerli nüfusu daha azdı ve göçmenler her gün biraz daha batıya ilerleyerek yerli topraklarını kademeli olarak azaltıyorlardı.

Göçmenler yerlilerle başa çıkabilecek güçte değildi ve büyük çatışmalar sırasında binlerce kişi hayatını kaybetmişti. Fakat 1760'tan sonra Virginia'dan yola çıkan ormancılar –“Büyük Bıçaklar”: Yerliler, kullandıkları silahlar nedeniyle onları böyle adlandırıyorlardı–, kısa sürede onlarla savaşacak şe-

Harita 12: Dünyada Savaş ve İktidar, 1800'ler

Harita 13: Dünyada Savaş ve İktidar, 1800'ler

kilde uyum sağladılar. Ormancılar da, tıpkı yerliler gibi, yaya olarak dağınık düzende ve fırlatma baltası (tomahawk) ve bıçaklarla yakın mesafeden savaşırlardı; Amerikan yerlilerinden farklı olarak, İngilizler ve Fransızlar süvari-yi uzak mesafelere akınlar düzenlemek ya da yakın mesafeden hücum etmek için kullanırlardı. Yerliler ve ormancılar Ohio eyaletini ele geçirebilmek için mücadele etmiş ve her türlü şiddeti uygulamaktan çekinmemişlerdi –yerleşimleri yakıp, kadınların karınlarını yarmış ve esirlere ölene kadar işkence etmişlerdi. Yerlilerin savaş tarzı her zaman korkunçtu, yine de pek çoğu, esir aldıklarını evlat edinmişti; ormancılar esirlerin tümünü öldürmüştü. Tek başına savaşı sürdürmeye çalışan kabileler kolayca ortadan kaldırılıyordu, ama yerli birliğini kurmak hem çok güçlü hem de bir Avrupa devletinin onlara cephane sağlayıp ailelerini doyurması şarttı. Yedi Yıl Savaşları sırasında Fransız-yerli ittifakı Ohio’yu ele geçirmeyi başarsa da, İngilizler başka yerlerde kazandıkları zaferlerin sonucu olarak bölgeyi aldılar. 1783-1815 yılları arasında ise yerlilerin kaderi İngilizlerin başarısına bağlıydı. Amerikan Devrimi öncesinde, İngilizler ormancıları tümüyle serbest bırakmışlardı. Devrim sırasında ise başta tarafsız olan yerliler, Amerikalıların bitmek bilmeyen saldırıları sonucunda İngilizlere yardım etmeye karar verdiler. Yerli konfederasyonu, İngilizlerin küçük bir desteğiyle Amerikan birliklerini dağıtmış ve sınır bölgelerini yerle bir etmişti. Fakat daha sonra konfederasyon dağıldığı gibi, İngiliz yardımı da kesildi. Tüm bu gelişmeler karşısında Amerikalıların ciddi bir askeri hazırlığı yoktu –bir Birleşik Devletler yaverinin belirttiği gibi, Ohio sınırını sadece, “büyük kasaba ve şehirlerin artıkları, miskinlikten gevşemiş ayyaşlar olan” 850 kişi koruyordu. Muharebeler çok nadirdi ve bir muharebe olduğunda, Amerikalılar çoğunlukla daha kalabalık olsa da, kazananlar genelde yerliler oluyordu. Bunların içinde en bilineni, 1793’te General St. Clair’in 1.400 kişilik ordusunun yerliler karşısında 600 kayıp vermesiydi. Yerliler de Fallen Timbers’ta (1794) büyük ve Tippecanoe’de (1810) küçük bir yenilgi yaşamışlardı. Fakat asıl darbe, yerlilerin ekonomisini ve toplumunu mahvetmeyi başaran ormancılardan gelmişti. Doğu Amerika yerlilerinin son direnişi 1812 Savaşı sırasında olmuştu. Küçük İngiliz ve yerli birlikleri iki büyük Amerikan birliğini yenmeyi başarmış, ama Thames Nehri’nde (1814) yenilmişlerdi. Bu yenilgiyle Ohio’daki kabilelerin kaderi de belirlenmiş oldu. Birleşik Devletler, 1812 Savaşı’nı İngiltere ve Kanada’ya karşı kaybetmiş, fakat yerlilere karşı kazanmıştı ve böylece, modern Amerika’nın ortabatı ve güneyinin yüzde 33’ünü ele geçirmişti.

Tüm bu verilerin de ortaya koyduğu gibi, Batı’nın öteki askeri sistemler üzerindeki askeri üstünlüğü 1750’li yıllarda kendini göstermeye başlamış ve Batı, yetersiz düşmanlarını kısa sürede ortadan kaldırırken, çabuk uyum sağlayan düşmanlarıyla da uzun süreli mücadelelere girmişti. Başta bu aske-

ri üstünlüğün nedeni, Batılı devletlerin yüksek nüfusu, zenginliği ve askeri organizasyonuydu. Batı orduları daha disiplinli ve dayanıklıydı ve orduları taşıma ve besleme konularında Batı ülkeleri diğerlerinden daha yetenekliydi. Ayrıca ağır kayıplar verseler de, savaşı sürdürme kapasitesine ve Batı'ya mahsus iki birime sahiplerdi: yetenekli ve fedakâr subaylar ve Avrupa piyadesine ateş gücünün yanında şok yeteneğini de kazandıran süngü. 1879 yılında yakın savaş için eğitilmiş olan ve kısa mızrak (*assegais*) ve kalkanlarla savaşan Zulular bile süngülerden korkmuştu. Avrupa savaş tarzını en iyi benimseyen ve Avrupalı olmayan iki milletin –Türkler ve Japonlar– aynı zamanda süngü savaşı konusunda da dünyaca meşhur olması tesadüf değildir. Süngü haricinde, teknolojinin ciddi bir etkisi yoktu –Türk silahları Ruslarınkinden kötüyse, Hint topçusu da İngilizlerinkinden iyiydi. 1830 yılına kadar Batı'nın askeri üstünlüğü kısıtlıydı ve sadece çok büyük uğraşlar neticesinde sınırlı kazanımlar sağlanmıştı –İngiltere Hindistan'ı hâkimiyeti altına almış, Rusya Güney Ukrayna ve Kafkasya'yı ilhak etmiş ve Birleşik Devletler sekiz eyaletin büyük bir kısmını ele geçirmişti. Batılı olmayan kimi ülkelerin orduları, Batılı ordulara denk bir savaş yeteneğine sahipti. 1820'lerde Gana'da barikat ve doğal mevzileri kullanan Ashanti orduları roketlerle donanmış 2.000 kişilik İngiliz görev kuvvetini durdururken, buharlı gambotlarla (hücumkota benzer küçük savaş gemisi) desteklenen 10.000 kişilik bir Anglo-Hint kuvveti Burmalılar tarafından iyice hırpalanmıştı. Gerilla savaşı, tüm büyük Avrupa ordularının karşı karşıya kaldığı bir problemdi. Standart Batı savaş düzenleri olan kol ve saf düzeni ve yayılım ateşi, Avrupa toprakları dışında pek işe yaramıyordu. İngilizler ve Ruslar, Batılı olmayan devletleri, Avrupa tarzı savaş usulünü terk edip savaş taktiklerini buldukları çevreye göre şekillendirerek yenebilmişlerdi –ateş gücüne değil de, şok etkisine ağırlık vermişlerdi. Düşük nüfuslu sınır bölgelerindeki en iyi Batılı askeri birimler, kendilerine has savaş taktikleri geliştirmiş olan Kazaklar ve “büyük bıçaklar” gibi savaşçı topluluklardı.

1830'dan sonra ise, Batı'nın askeri üstünlüğü tartışılmaz hale geldi. İngilizler Hindistan'ı tümüyle ele geçirdi, Ruslar İstanbul'a saldırdı, Avrupa orduları Doğu Asya'da egemen hale gelip Güneydoğu Asya'yı, Orta Asya'yı, Afrika'nın neredeyse tamamını ele geçirdi ve Birleşik Devletler ve Kanada Kuzey Amerika'nın yegâne hâkimleri oldu. Sadece birkaç bin askerle ve birkaç yıl içerisinde gerçekleştirilen bu fetihler öncekilerden çok daha kolay olmuştu. Avrupa orduları, kendi taktiklerini yerel orduların taktiklerine uyarlama ihtiyacını pek az duyuyordu. Zaten sahip oldukları üstünlük, sağlanan teknolojik gelişmelerin de desteğiyle ezici bir hale gelmişti. Batılı donanmaların sağladığı lojistik desteğin avantajı ise tartışılmazdı –denizcilerden oluşan deniz tugayları piyade ve topçu olarak görev yapıp İngiliz ordularına ha-

yati bir destek sağlarken, Fransız donanması da Hindiçin'in ele geçirilmesinde büyük rol oynamıştı. Yine de tüm bunlar Batıların dünyanın geri kalanıyla girdiği her savaşı kazandığı anlamına gelmiyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türk ve Japon orduları, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. 1876'da dünyada Mısır ordusundan daha iyi teçhiz edilmiş bir ordu yoktu; Peru dünyanın en iyi savaş gemisine sahipken, Türk donanması da dünyanın üçüncü büyük donanması haline gelmişti. 1870'lerden sonra Avrupalılar, seri atımlı top, yarı otomatik tüfek, saniyede 5-11 atış yapabilen makineli tüfek gibi yıkıcı silahları kullanmaya başladılar. Bir Fransız subayı, yeni mermilerin Afrikalılar üzerindeki etkisini şöyle tarif etmişti: "Kafaya isabet ederse kafayı koparır, göğse denk gelirse kurbanın sırtında koca bir delik açar, organlar ve kemikler paramparça olur."

Batılı olmayan orduların iki seçeneği vardı: ya kendilerini bu tehlikeye göre yenileyecek ya da yok olacaktı. Çok azı bunu başarabilmişti. Yeni Zelanda'daki Maoriler, 1860'larda İngilizler karşısında tattıkları acı yenilgilerin ardından, taktiklerini kendi eksikliklerini olabildiğince telafi edip İngilizlerinkinden de olabildiğince yararlanacak şekilde değiştirmişlerdi. Maori tüfekçileri, genelde binlerce metre uzunluğunda kazılmış ve dönemin en güçlü topçusunun ateşine bile direnebilecek bir siper sistemi ve tahkimatlar (*pa*) içerisinde kendilerini savunmayı sürdürmüşlerdi. *Pa*'lar, saldırganları asla kurtulamayacakları ve çıkışı olmayan bölgelere yönlendirecek şekilde dizayn edilmiş ve buralara girenler eski tüfeklerle donanmış ama disiplinli Maorilerce katledilmişti. Emekli İngiliz askerler, buraları, "bu tür bir yere saldırmakla koyunları mezbahaya sürmek arasında bir fark yok" diye tarif etmişti. Maorilerin savunma gücü, bu savunma sistemi sayesinde ona katlanmıştı; böylece, kaybettiklerinden daha fazlasını öldürmüş ve sivillerini koruyabilmişlerdi. Maoriler, halklarına büyük zarar vereceğini düşündükleri için, gerilla savaşı uygulamaktan kaçınmışlardı. Bunun yerine, İngiliz kamplarını *pa*'larla çevrelemiş ve böylece, onları sivillerden uzak tutarak kendi üzerlerine çekip hiçbir stratejik önemi olmayan bu savunma noktalarına saldırmak zorunda bırakmışlardı. Aynı zamanda, topraklarındaki düşmanı felç edebilmek için, hiç durmadan düşman ikmal hatlarına da saldırmış ve bu yaklaşımdan mümkün olabilecek en iyi sonucu elde etmişlerdi. Sonunda, İngiliz-Yeni Zelanda birlikleri, ancak çok daha güçlü olmaları sayesinde küçük bir zafer kazanabilmişlerdi -1863-1865 arasında 4.000 askere karşı 18.000 asker. Sonuçta, Maoriler, kârlı bir barış yapıp Okyanusya ya da Amerika'daki yerlilere kıyasla çok daha fazla toprağı elde tutmayı başardılar.

Hindistan'ın kuzeybatı sınırında 1897-98 yılları arasında, çoğu mükemmel tüfeklerle donanmış Hint ordusunun deneyimli askerleri olan, Pathlı kes-

kin nişancılar, 59.000 İngiliz ve Hint askerini oldukları yere mıhlamış ve birlikleri pusuya düşürüp özellikle subayları hedef almışlardı. Bu tür başarıları sağlayabilenler sadece disiplinli savaşçılar, esnek ordular ve eski usul savaşı bırakıp ateş gücünü ve araziyi en iyi şekilde kullanabilecek yeni taktikler geliştirebilen zeki komutanlardı; bunlar, büyük orduların en zayıf noktaları olan ikmal hatlarını kendilerine hedef seçmişlerdi. Fakat bu tür niteliklere sahip çok az halk mevcuttu. Genelde teknolojik üstünlük büyük bir dengesizliğe yol açar ve hiçbir amacı olmayan küçük birlikler, çok az kayıp vererek tüm güçleriyle kendilerini savunmaya çalışanları yok ederdi. Bir İngiliz çavuş, 14.000 İngiliz askerinin kılıç, mızrak ve yaylarla donanmış 50.000 Sudanlıyla savaştığı, 1898 yılındaki Omdurman Muharebesi'ni şöyle anlatmıştır:

Yere uzanıp biraz daha kestirdik ve saat 4.15 civarında kalk borusuyla uyanık. Biraz çay içip bisküvi yedikten sonra mevzilerimize döndük. Lancer'ler çıkıp ilerlediler. Bir süre bekledikten sonra Lancer'lerin geri dönmeye başladıklarını gördük. Bir yandan da ateş ettikleri duyuluyordu. 6 veya 6.30 sularında binlercesinin ellerinde sancaklarla tepeleri kapladıklarını gördük, bizimki kadar bir alanı kaplıyorlardı. Bir süre bekledikten sonra tepeden inmeye başladılar ve yanımızdaki toplar onlara ateş açtı. Önce menzili ayarlamak için bir tek atış yaptılar ve subaylar da dürbünleriyle izledi... Daha sonra tüm toplar hep birden ateş açtı. Üzerlerine yağın tüm bu ateşe rağmen, Dervişler gelmeye devam ettiler. İyice yaklaştıklarında top mermileri onların arı sürüsü gibi saflarını yarıp geçerek gedikler açmaya başladı. Ardından piyade de ateş açtı. Çıkan muazzam gürültüye rağmen, ortada pek duman yoktu... Ateş kademeli olarak azalmaya başladığında, artık karşımızdaki ordu cesetlerden oluşan tepeler arasında ilerleyen dağınık gruplardan başka bir şey değildi... Her nerede toplanmaya çalışırlarsa, büyük toplar derhal onlara yöneliyordu. Herkes rahat bir nefes aldı ve verilen kaybı tespit edebilmek için etrafta dolaşmaya başladılar... Dervişlerin cesaretine diyecek yoktu. Çatışma sırasında bir olaya şahit oldum. Bir grup Derviş, topraktaki bir tümseğe saklanırken dört tanesi sancağı taşıyarak ilerlemeye devam etti. İlki düşünce sancağı diğeri aldı ve ilerlemeye devam etti ve bu hepsi ölene kadar sürdü. Maksimler (makinelili tüfek) o gün iyi iş çıkardı... Yüzbaşının askerlerine durmalarını ve onlar iyice yaklaşana kadar ateş etmemelerini söylediğini duydum. 650-750 metreye geldiklerinde ateş emri verildi. Sağ ve soldan çapraz ateş yağdırdılar. Sanki hepsine birden yere yat emri verilmiş gibi, tümünün bedenleri mermilerle biçildi ve yere yığıldılar. Sonradan gördüm ki, bazı cesetlere yere düşmelerine bile fırsat vermeden, sıra halinde 5-6 mermi isabet etmişti.

Beni en çok şaşırtan ise, kendi askerlerimizin davranışları olmuştu. Sanki panayırdamışız gibi, hepsi çok rahattı. Herkes sakin bir şekilde birbiriyle sohbet ediyor ve ateş etmedikleri sırada sigara içiyordu. Ne olup bittiğini görmek için ayağa kalktıklarında, subaylar onlara yere yatmalarını emretmişti. Sade-

ce bir saf yaylım ateşi açıyor ve silahlar çok ısınınca, onun yerini diğer saf alıyordu. Ateş etmiş olan saftaki askerler oturup silahlarını temizliyor ve tekrar sıra onlara gelene kadar sigaralarını tüttürüyorlardı.

Avrupa ordularının savaş tarzları kıtadan kıtaya değişiklik gösteriyordu. Bu çatışmaların en büyüklerinden bazılarının yaşandığı Latin Amerika'da bağımsızlık savaşlarının kökeni, bölgede doğmuş olan beyazların (criollo), 1808 yılında İspanya'nın Napoleon tarafından ele geçirilmesinin ardından yönetime yabancılaşmasıydı. Bu gelişmenin ardından, İspanya ve sömürgelerinde bağımsızlık savaşları baş gösterdi –İspanyollar, orduları yenilince teslim olmayı reddederek cuntalar (geçici hükümet) kurup ülke ve kral adına savaşmaya devam ettiler. Bu ideolojik ve siyasi gelişmelere cuntalar arasındaki rekabet de eklenince, kralcılar, criollolar ve yerlilerin karıştığı ve bölgeden bölgeye değişiklik gösteren iç savaşlar yaşanmaya başlandı. Criollolar, İspanyol örneğini takip ederek Latin Amerika'daki siyasi rejim ve istikrarı ortadan kaldırdılar: Cuntalar yerel askeri birimlerin komutasını devralıp özerk hale gelirken, kimileri de kendilerini bağımsız cumhuriyet ilan ettiler. Amerika'daki İspanyol hâkimiyeti çoğu bölgede sona erdi. İspanya'nın, bu hâkimiyeti tekrar elde edebilmek için kendi sömürge savunma sistemini yenmesi ve kendi halkını yeniden ele geçirmesi gerekiyordu, fakat anavatanın işgal edilmesi ve iç çalkantılar İspanya'nın bu tür bir harekete kalkışmasını engelledi. İspanyol askeri, Amerika'ya ancak 1812 yılından sonra dönmeyi başardı. Toplam mevcutları 30.000 olan bu askerlerin çoğu, Meksika ve Kolombiya arasında bölündü; yurtseverlerden daha iyi eğitilmiş olsalar da, mesafe ve hastalık onları etkin bir savaş gücü olmaktan alıkoydu. Ne kralcılar ne de yurtseverler yeterli ateş gücüne sahipti ve mevcut silahları yenileme imkânları da yoktu –1824'te Peru'da her iki tarafın sahip olduğu top sayısı en fazla 10'du. Eskiyen tüfeklerin yerine yenilerini tüccarlardan satın almak ya da ilkel koşullarda kendi silahlarını üretmek zorundaydılar –kılıçlar daha kınlarında dururken bile kırılıyor ve toplar ateş edince dağılıyordu. Askeri seferlerin kaderini, bir muharebede kaybedilecek birkaç bin tüfek ya da yurtdışından yapılacak toplu bir silah alımı belirleyebiliyordu. İspanyol askerler ve yurtsever paralı askerler standart Avrupa saf düzeninde savaşırdı, fakat eğitim ve moral eksikliği nedeniyle, hız ve şoka ateş gücünden daha fazla ağırlık verilmişti. Her iki tarafın da yetenekli generalleri bulunuyordu; Frederick'in taktiklerine göre eğitilmiş olan İspanyol subaylar, yeni anti-gerilla taktikleri geliştirerek hem birkaç bin askerle Meksika'yı derin kökleri olan gerilla hareketine karşı koruyabilmiş hem de yerlilerden ordu kurarak Peru'nun yüksek bölgelerinde üstün düşman güçlerine karşı mücadele etmişlerdi. Amatör askerden başka bir şey olmayan kimi yurtsever komutanlar ise, cesaretleri ve dirayet-

leri sayesinde birkaç bin askerle And Dağları'nı aşarak kıtanın kaderini değiştirmeyi başarmışlardı. Tüm iç savaşlarda olduğu gibi, burada da siyasetin ciddi askeri sonuçları olmuştü –sürekli olarak yurtseverlerin müdahaleleriyle sekteye uğramış ve sonunda İspanya'yı savaşa sürüklemişti. Devrimci hükümetler genelde birbirleriyle işbirliği yapmazdı; generaller de birbirlerinin arkasından iş çevirir ya da birbirlerini idam ederlerdi. Amerika'da görev yapmak, İspanyol askerlerinin hiç istemediği bir şeydi ve eğer yapmak zorunda kalırlarsa, ilk fırsatta firar ederlerdi. 1820'de Amerika'ya gönderilmek için kurulan İspanyol görev kuvveti, bunun yerine liberal bir darbe yapmış ve kurulan yeni rejim Kolombiya, Meksika ve Peru'daki kralcılar arasındaki siyasi bağıllığı zedelediği gerekçesiyle yurtdışı askeri harcamaları kesmişti –kıtadaki son İspanyol komutan, iki yıl süren Peru kuşatmasının ardından 1826'da teslim olmuştü.

Savaşlar, farklı özelliklere sahip üç ana bölgede cereyan etmişti. Seçkinler, Meksika'da halkla, Kuzey ve Güney Amerika'da ise hem kendi aralarında hem de ilgisi olmayan ya da askere alınmış halkla savaşmıştı. 1810 yılında Meksika'da Rahip Hidalgo'nun liderliğinde devrimci bir hareket başladı. Fakat bu hareketin liderliğini ellerinden kaptıran criollolar, zamanla onların kendilerini hedef alacakları korkusuna kapılıp taraf değiştirdiler ve kralcı oldular. Hidalgo'nun erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 70.000 kişilik ordusu gerektiği gibi mücadele edememişti. Şehirde şehire yayılan ve hem zaferinin simgesi hem de kalkan olarak kullandığı İspanyol rehinelere de beraberinde sürükleyen bu hareket, disiplinli birkaç bin kralcı askerin açtığı yayılım ateşiyle başladığı gibi son buldu. Hidalgo idam edilse ve hareket ortadan kaldırılsa da, onu insanların aklından çıkarmak mümkün olmamıştı. Konvansiyonel bir savaşa girmek için gerekli silah ve eğitime sahip olmadıklarının farkında olan Hidalgo taraftarları, gerilla savaşıma yöneldiler ve yerel liderlerle ittifak yaptılar –çoğu eşkıya, kalanı da rahipti. Küçük hırsız gruplarından 5.000 kişilik birliklere kadar olan farklı birimlerle şehirleri kuşatıp kralcılara taciz ettiler, yönetim ve ekonomiyi sekteye uğrattılar. Başta kralcılar bu saldırıların acısını sivillerden çıkarmaya kalkıştı, fakat bu da, çok sayıda insanın kaçarak asilere katılmasından başka bir sonuç vermedi. Bunun üzerine, kralcılar halkı silahlandırıp yerel milis birlikleri kurdular; bu birliklerin savunma görevini üstlenmesi sayesinde, askerlerin asilere karşı harekât düzenleme imkânı doğmuş oldu. Kralcılar şehirleri savunmuş, asi üslerini ele geçirmiş ve ordularını yenmişti, fakat sonu gelmez yıpratma savaşının neticesinde onlar da tükenmişti. Kırsal bölgeler gerillaların, şehirlerse kralcılarının kontrolündeydi ve iki taraf da artık savaşmaktan ve sahip oldukları siyasi amaçlardan usanmıştı. 1821'de kralcı ve asi ordular, siyasi liderlerini reddedip savaşı sona erdirdiler ve kendilerinin yönettiği bağımsız bir devlet kurdular.

Güney Amerika'da savaş Meksika'dakinden farklıydı –askerler yırtık üniforma ya da yerli giysileri giyiyordu. Askeri harekâtlar daha konvansiyonel, kuvvetler daha dengeli ve çatışma daha kanlıydı. Burada İspanya'nın daha az dostu ve ele geçirmesi gereken daha fazla toprak vardı. İspanyol donanması, çoğunlukla deneyimli İngiliz komutanların idaresindeki yurtsever filolarını durduramamış ve onların asker ve silah taşınmasına engel olamamıştı. Kolombiya'da yurtsever lider Simon Bolivar “Ölene Kadar Savaş” ilan etti ve asilere katılmayı reddeden tüm İspanyolların öldürülmesini emretti; kralcılar da benzer şekilde karşılık verdi ve bunun sonucu, esirlerin düzenli olarak katledilmesi oldu. Her iki taraf da sivilleri kontrol edebilmek için teröre başvurdu ve ellerindeki her şeyi aldı. Orduların mevcudu 3.000-6.000 arasındaydı ve İspanyol imparatorluğunun çökmesine neden olan Carabobo (Kolombiya, 1821) ve Ayacucho (Peru, 1824) savaşlarında bile mevcutları ancak 10.000'e ulaşmıştı. Kayıplar yüksekti –hastalık, firar ve çatışmalar her birkaç ayda bir orduların mevcudunu yarıya indiriyordu–, takviyeler nadirdi ve yeni gelenlerin büyük çoğunluğu tecrübesizdi. 1819 yılına gelindiğinde, 1814'te Kolombiya'ya gönderilmiş olan 15.000 İspanyol askerinin 12.000'i ölmüş ya da firar etmişti; yerel halk askere alınarak bu açık kapatıldı. Bir askeri sefer sırasında 3.000 kişi bile toplayabilmek bir sorun; onları elde tutabilmek ise başka bir sorundu. Orduların çoğunluğu zorla askere alınan köle ve özgür kölelerden oluşuyordu. Bu önemli bölgelerde kazananlar yurtseverler olmuştu, çünkü onların liderleri, köleleri özgür bırakma, criollolara güvenme ve yerliler ve mulattolarla ilgili ırkçı kanunları azaltma konusunda kralcı liderlerden daha istekliydi. En iyi askeri birlikler ideoloji adına değil, para ve ganimet için savaşanlardı. Morali yüksek 1.000 deneyimli asker –İspanyol askerler, yerli süvariler (*llanero*), İrlandalı paralı askerler– karşısında hiçbir birlik duramazken, askere alınmış halktan oluşan kalabalıklar yem olmaktan öteye gitmiyordu. Bolivar'ın da söylediği gibi: “Kaybettiğim hiçbir askeri telafi etmem mümkün değil. Onların gücü sayılarından değil, kalitelerinden gelmektedir. Bu nedenle, kayıp verilmemesi için elimden geleni yapıyorum. Diğer komutanlar kayıplarını yerel halkı askere alıp telafi edebilir, fakat benim, askerlerimin yerine kullanabileceğim deneyimli yedeklerim yok.” Bazen küçük bir darbe bile orduları yıkmak için yeterli oluyordu. Askeri ve idari mekanizma ise nadiren kusursuz çalışırdı ve yurtseverlerin en büyük başarılarını (1818'de Şili'nin, 1819'da Kolombiya'nın ve 1821'de Lima'nın ele geçirilmesi) bir iki yıl kadar süren yeniden inşa çalışmaları takip etmişti.

1814 yılında Kolombiya ve Venezüella'yı yurtseverler yönetiyordu, ne var ki köylüler arasında pek popüler değillerdi ve sınır bölgelerden *llanero* ve kralcı gerillaların saldırıları durmaksızın devam ediyordu. Daha sonra, yetenekli General Morillo'nun komutasındaki 10.000 kişilik İspanyol görev kuv-

veti, yurtseverleri ezip geçerek İspanya'nın iki katı büyüklüğündeki toprağı ve tüm şehirleri ele geçirdi. İspanyollar kuşattıkları şehirlere hücum edecek ateş ve insan gücüne sahip değildi ve 106 gün süren Cartagena kuşatması sırasında Morillo, ölüm ve firar nedeniyle 3.000 adamını kaybetmişti. Hastalıklar ve her ele geçirilen yerde asker bırakma zorunluluğı, İspanyol gücünü büyük ölçüde zayıflatmıştı. Dört yıl süren, yeni bir hükümet kurma girişiminin en önemli sonucu, kazandıkları çok sayıda düşman olmuştu. İspanyollar *Llanero*'lar, kralcı gerillalar ve liderlerine yerel halkçı güçler oldukları için potansiyel düşman gözüyle bakmışlardı ve bu nedenle Morillo, criolloların çoğunu Venezüella ve Peru'ya göndermek istemişti. Fakat ileride bunun, kazanılması mümkün olmayan bir savaş olduğunun farkına vardı: Güvenilmez müttefiklere sahip İspanyolların yerel halkla da arası açıktı. Yaşanan muharebelerin çoğunu hükümet kazansa da, durumları gittikçe kötüleşiyordu: "Asiler toprak kaybettikleri zaman toparlanıp daha güçlü olarak bir noktaya saldırıyorlardı, biz ise gittikçe zayıflıyorduk." *Llanero*'lar ve pek çok eski kralcı onlara sırtını döndü. Küçük bir filoya sahip olan Bolivar, Doğu Venezüella'da Orinoco Nehri'nde savaşacak yeni bir yer buldu ve ganimet için savaşan 5.000 *Llanero* ve 1.000 Avrupalı dragoondan oluşan bir ordu kurdu. 1819'da Venezüella'nın yüksek bölgelerinde ve And Dağları'nda 600 mil yol kat edip Kolombiya'ya ulaşarak düşmanını zayıf yerinden vurmaya başardı. Bu saldırıyı beklemeyen düşmanları ise darmadağın oldu. Üstelik, bu saldırı, halkın yurtseverlere verdiği desteğı artırmış ve Morillo'nun askerlerinden çoğı firar edip onlara katılmıştı. Kolombiya'da kralcıların erişemeyeceğı yeni bir yurtsever üssü kuruldu. *Llanero*'lar ovalarda, kralcı piyadeler ise dağlarda etkiliydi; muharebe konusunda daha üstün olan Morillo, Bolivar'ın iki yarma girişimini de boşa çıkarmayı başarmıştı. Bolivar'ın, bu eksikliğinin üstesinden gelmesi için iki yıl geçmesi gerekecekti: "10.000 tüfek bulmam lazım... yoksa delireceğim" diye yazmıştı. Fakat tüm bulabildiğı, tamir gerektiren eski tüfekler ve eğitimsiz acemiler olmuştu. Kölelerin serbest bırakılmasını savunuyordu, ki bu sayede onlar da asker olabilecekti. "Kölelerin, haklarını savaşarak elde etmeleri yanlış mıdır? Hem bu sayede tehlikeli boyutlara ulaşmış olan nüfusları da bu adil ve etkili yolla dengelenmiş olacaktır." Sonunda Bolivar, acemi askerleri Avrupalı subaylar tarafından eğitilmiş ve cepheyi savunacak iyi bir ordu kurdu; 1.000 İngiliz paralı askerden kurduğı hücum taburunu ve *Llanero* süvarilerini taarruz ve düşmanı takip etmek için kullanmaya karar verdi. Aynı tarihte İspanya'daki siyasi bölünme, kralcılar arasında da ayrıma neden olmuştu –aralarında Morillo'nun da bulunduğu pek çok yetenekli subay görevi bırakıp İspanya'ya dönmüştü. Bolivar'ın askerlerinin düzeni her geçen gün artarken, kralcılar hem nitelik hem de nicelik olarak zayıflıyordu; nihayet 1821 yılında Bolivar, hücum taburu ve *llane-*

ro'larla cepheden düzenlediği bir saldırıyla kralcılar dağıtmayı ve dolayısıyla da Güney Amerika'nın kuzeyindeki İspanyol varlığını sona erdirmeyi başardı.

İspanya, Güney Latin Amerika'yı tekrar ele geçirecek güce hiçbir zaman sahip olamadı. Bölgedeki savaş, La Plata'da (Buenos Aires) yurtseverler ve Peru'da (Lima) kralcılar için sürmeye devam etti. 1810-1812 yılları arasında Peru, Andlar'daki asilerle çatışmaya devam ederken, La Plata yerel rakiplerini sindirmeyi başararak devrimi yaymaya devam etmişti. 1818 yılında 5.500 yurtseverin, And Dağları'nı aşip yerel yurtseverlerin de desteğiyle Şili'deki kralcı birlikleri yok etmesi son darbe oldu. Bu olayın ardından kuzey ve güneyden gelen yurtseverler, kralcıların son kalesi olan Peru'ya akmaya başladı. Yurtseverler, başta daha güçlü olan kralcılarla doğrudan çatışmaya girmekten kaçınmış ve Lima'yı kara ve denizden ablukaya alarak açlığa mahkûm etmişlerdi. Fakat yüksek bölgelere çekilen kralcılar artık eskisinden de tehlikeliydi; üstelik, 8.000 kişilik yurtsever ordusunu yenmeyi başarmışlardı. Bu arada, La Plata'da iç savaşın patlak vermesi, Kolombiya hükümetinin ilgisinin azalması ve kuzey ve güney orduları komutanları Bolivar ve San Martin arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, yurtseverler büyük ölçüde durakladı. Savaşan tarafların mevcudu 10.000'e nadiren ulaşıyor ve bu sayı bir gecede yarıya inebiliyordu. Sahip oldukları zayıf ateş gücünü de etkili kullanabildikleri söylenemezdi –Ayacucho'da kralcılar, top sayıları on kat fazla olduğu halde, bir tek yurtseveri bile öldürememişlerdi. Kralcılarının mevcudunun yüzde 90'ı, yurtseverlerin mevcudunun ise yüzde 50'si askere alınan yerlilerdi ve çoğu, savaş başlayana kadar zincirli olarak bekletilirdi. Sonunda kaybeden taraf kralcılar oldu, çünkü aralarındaki bağlılık zayıftı: 1824 yılında kralcı birliklerin üçte birini yöneten komutan isyan etti; iki muharebede kralcı piyadeler daha çatışma başlamadan dağıldı –Reyes'te düşman süvarilerini görür görmez ve Ayacucho'da da tek bir topun bir saat süren ateşinin ardından.

Bağımsızlık savaşları, Latin Amerika'nın tarihine şekil vermişti. Savaşlar, nüfusu ve ekonomiyi mahvetti ve siyasi istikrarı sona erdirdi. Yıkılan İspanyol imparatorluğunun yerine, askeri ve siyasi açıdan yetersiz 15 varisi türedi. Latin Amerika iki yüzyıl boyunca, büyük devletlerin Avrupa ve Kuzey Amerika'da devam eden savaşlarına kaynak sağlayan bir depo olarak kullanılmış ve bölgeden bir büyük güç elini çekerken, diğeri derhal onun yerini almıştı.

Kuzey Amerika'da süren savaşın sınırlarını Birleşik Devletler'in sahip olduğu gücün sınırları belirliyordu. Amerikalı devlet adamları kıtanın hâkimi olmaya çalışırken, İngilizler bölgeden ümitlerini hâlâ kesmiş değildi. İngiliz-Kanada birlikleri, 1812-1815 yılları arasında Kanada'yı işgal etmeye gelen

Amerikan ordularını yenilgiye uğratmıştı. Bu yenilgilerin nedeni, Amerikan örgütlenmesinin kötü, düşmanınkinin ise iyi olmasıydı. 1812-13 yılları arasında Birleşik Devletler, Kanada'da bulunan 17.000 İngiliz askeri ile Kanadalı milis ve 3.500 yerliyle savaşmak için 450.000 kişilik bir ordu kurdu. Birleşik Devletler ordusunun, düşmandan daha kalabalık olduğu zaman yenilmek gibi bir âdeti vardı. Ordu, ne askerlerini bölgeye taşıyabilmiş ne de taşıdiklarını besleyebilmişti. Milisler genelde buldukları eyaletin dışında, hatta kendi birlikleri birkaç saat uzaklıkta öldürülüyor olsa bile, görev yapmayı reddederdi. Komutanlarıysa en basit bir direnişin bile üstesinden gelemeyecek kadar beceriksizdi. Napoleon'un yenilmesinin ardından, İngiltere, Amerikalılara bir ders vermeye karar verdi: deniz ticaretlerini sona erdirip, limanlarını topa tutarak ve Washington'ı yakarak. Ayrıca Amerikalıların başkalarına saldırırken değil, kendi yurtlarını savunurken daha iyi savaştıklarının da farkına varmışlardı. Her iki taraf da bu dönemde çok şey öğrenecekti –Amerika'nın, 1892 yılına kadar kıyılarının savunması için harcadığı para, donanması için harcadığından fazlaydı. Her iki ülke de uzun süre ciddi bir saldırıya geçmeden tetikte bekledi; biri Kanada'yı işgale kalkıştı, diğeri ise liman şehirlerini topa tuttu ve bu durum, savaşacak bir neden kalmayana kadar sürüp gitti.

Aynı dönemde İngiltere, Amerika'nın Pasifik'te yerli devletlerinin yıkıntıları üzerine yayılmasına engel olmaya çalışmaktan vazgeçti. İki milletin bir bölge için birbirine girdiği bu savaşlar, sahne olduğu katliamlarla tarihe geçmişti: 1870'lerde başkomutan olan General Philip Sheridan, savaşın amacını şöyle özetlemişti: "Yakıp yıkmak ve tümüyle ortadan kaldırmak... Siouxların gözünün yaşına bakmadan, kadın çoluk çocuk tümünü ortadan kaldırmalıyız." Sheridan'ın görevlendirdiği birlikler en fazla 5.000 kişiydi, fakat bu rakam, Dakota ve Cheyennelerin sahip olduğu tüm savaşçıların toplamından fazlaydı. Sheridan, zekice hareket ederek bir seferde sadece bir kabileyi hedef almış ve yerlilerin yiyecek bulmakta zorlandığı kış mevsiminde saldırarak onları açlık ile teslim olmak arasında seçim yapmak zorunda bırakmıştı. Great Plains'te yaşayan kabileler cesaretle savaşmıştı, ama sayıları, silahları, kaynakları ve stratejileri düşmanlarıyla başa çıkabilmek için yeterli değildi. Amerikalılar, sadece beceriksizlik ve kötü şans sonucunda, Little Big Horn'da bir kez büyük bir yenilgi yaşamıştı.

Birleşik Devletler, zayıf bir komşuya sahip olduğu güneye doğru yayılmayı da ihmal etmedi. Meksika'nın sahip olduğu geniş sınırı, ancak Latin Amerika ve İspanya güçleri bir araya gelirse koruyabilirdi. 1835'te Teksas eyaletinin Amerikalı nüfusu Meksika'ya karşı ayaklandı. Durumları genelde anlaşıldığı kadar kötü değildi, çünkü Meksika savaşa hazırlıklı değilken, onlar

fazlasıyla istekli ve bölgeyi iyi bilen keskin nişancılara sahipti. Başkan Santa Anna, çoğu Brown Bess tüfekleri kullanan, Teksas ordusundan biraz daha kalabalık olan ve daha kötü teçhiz edilmiş 6.000 kişilik bir orduyla harekete geçti. Ordu yeterli ikmal aracı ve sıhhiyeciyeye sahip olmadan, dizanteriye ve başlarındaki komutana rağmen, çöl ve dağları aşarak Meksiko City'den 600 mil uzaklıktaki bölgeye ulaştı. Santa, cesur ama kendine fazla güvenen ve dikkatsiz bir generaldi. San Antonio'daki Alamo Kalesi'ne, askerlerini saf düzenine sokarak ve herhangi bir kurnazlığa gerek görmeden doğrudan saldırdı. Birlikleri tüfek ve peşrev (grapeshot) ateşiyle perişan oldu ve verdiği kaybın acısını da, kale düştüğünde herkesi öldürerek çıkardı. Alamo, her ne kadar günümüze, Teksas'ın alınması için gerekli zamanın kazanılması için kendini feda eden askerler edebiyatı olarak aktarılsa da, bu savaş, her iki tarafın da yaptığı yanlış hesapların bir sonucuydu –Teksaslılar düşmanın gelmeyeceğini ve gelse bile kolaylıkla durdurulacağını, Meksikalılar ise askerlerinin bir kuşak önce gerillalara karşı kazandığı kolay zaferin burada da tekrarlanacağını zannetmişlerdi. Fakat savaş, Meksika'ya pahalıya mal olmuştu. Teksaslıların kendi kamplarına düzenledikleri bir baskın onları dağıtmış, Santa Anna esir düşmüş ve Teksas bağımsızlığını kazanmıştı.

Oysa, iyi bir general bu seferi başarıyla sonuçlandırabilirdi. Sonraki savaşta Meksika daha da dezavantajlı konumda olacaktı. Birleşik Devletler, 1846'da Teksas'ı ilhak ettikten sonra Rio Grande'nin kuzeyinden Pasifik'e kadar uzanan tüm Meksika eyaletlerini almaya yönelince, Meksika savaş ilan etti. Meksika'nın 20.000 kişilik ordusu, 1836'dakinden biraz daha iyiydi. Askerleri cesur ve subayları en az düşmaninkiler kadar yetenekliydi, fakat karmaşık siyasi meseleler nedeniyle, kesin sonuçlu bir savaşa girmektense, kaçınma ve yıpratma savaşı uygulamak zorunda kalmışlardı –1821'e kadar İspanyollara, 1862-67 yılları arasında Fransızlara ve 1916'da Amerika'nın "intikam seferi" sırasında Amerikalılara karşı. Ayrıca modern topların piyade üzerindeki etkisine dair pek bilgileri de yoktu. 8.500 kişilik iyi bir orduya sahip olan Amerika'nın elinde ayrıca 35.000 acemi asker ve 73.000 gönüllü bulunuyordu. Piyade ve süvari birlikleri, düşmaninkinden ne daha fazla ne de daha iyiydi ve her iki ordu da Napoleon taktiklerini kullanıyordu. Fakat Birleşik Devletler'in topçu alanındaki üstünlüğü kesindi ve sahip oldukları toplarla, Meksika toplarının menziline girmeden onları uzaktan dövebiliyorlardı. Amerikan birlikleri, California'dan geçerek karşılarına çıkan Meksika birliklerini yenip Rio Grande'ye eriştiler. Santa Anna, bir kumar oynayarak 15.000 kişilik ana birliğini kuzeye gönderdi ve bu birlik, yüzlerce millik dağ yollarından ilerleyerek Amerikan ordusuna sürpriz bir saldırı düzenlemeyi başardı. 22-23 Şubat 1847'de, tükenmiş haldeki Meksika askerleri ile 5.000 acemi Amerikan askeri arasında Angostura/Buena Vista Muharebesi yaşandı.

Meksikalılar tam zaferi kazanmak üzereyken, General Wool'un, "onlar olmadan bizim askerler bir saat bile dayanamaz" dediği Amerikan topçusu devreye girdi ve savaşın seyrini değiştirdi. Meksikalıların ölü ve yaralı olarak toplam kaybı, düşmanın verdiği kaybın beş katıydı -2.500 asker. Fakat Meksika'nın bu karşı saldırısı sonucunda, ikmal hatlarının saldırıya açık hale geldiğini görüp korkuya kapılan Birleşik Devletler savaş boyunca bunun sıkıntısını yaşamıştı. Savaşı kısa sürede sona erdirmek isteyen Amerikalılar, Veracruz'a çıkarma yapıp doğrudan Meksiko City'ye ilerlemeye başladılar. Meksika'nın kuzeyindeki toprakların elden çıkması kaçınılmaz olsa da, kaçınma muharebesi ve dağ yolları üzerinden ikmal yapan katır konvoylarına düzenlenen gerilla saldırıları Amerikalıların bu hedefine ulaşmasını engelleyebilirdi. Bu durumun topyekûn bir savaşa dönüşmesini ne Meksikalılar ne de Amerikalılar istiyordu. Meksikalılar, topyekûn bir savaşa girmek yerine, direndiler, savaştılar ve birkaç çatışmayı ve ardından savaşı kaybederek Rio Grande'nin kuzeyindeki tüm toprakları Amerika'ya bırakmayı kabul ettiler -kendi topraklarının yarısı ve bugünkü Birleşik Devletler'in yüzde 25'i.

Asya'da Batı'nın askeri üstünlüğü ateş gücüne dayanıyordu. 1770 yılına kadar kaleler ve süvariler, Hindistan'da ve Balkanlar'da Batılı kuvvetleri durdurmayı başarmıştı. Bu tarihten sonra süvariler gittikçe zayıflasa da, kaleler bir süre daha güçlerini korumaya devam ettiler. 1836'da Cezayir'de surlarla çevrili Constantine şehrini almaya çalışan 8.700 Fransız askeri, 1.000 kayıp vererek geri çekildi; şehir, 1837'de 20.400 Fransız askeri tarafından alındı. Geleceğin Fransız mareşali Achille de Saint-Arnaud, Cezayirli topçular için şöyle söylemişti: "Çaresizlikten gelen bir cesaretle savaşıyorlar. Onlar ateş açtı ve topraklarını doldururken onları öldürdük: Ne muhteşem askerler! Süngülerimizden bir teki bile kurtulamadı." 1827 ve 1829 yılında Ruslar en güçlü Türk ve İran kalelerini ele geçirirken, 1840'ta birkaç İngiliz savaş gemisi ve deniz piyadesi, Lübnan'daki liman şehri Akka'yı aldı ve Mısır'ı, askeri gücünün çoğunu dağıtmak zorunda bırakan bir barış antlaşmasını imzalamak zorunda bıraktı. 1864'te Ruslar birkaç gün süren kuşatmaların ardından Taşkent ve Semerkant gibi masalsı şehirlere saldırdılar ve 1882'de son büyük göçebe Türkmen boyu olan ve Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan Tekke Türkmenlerini kolayca ortadan kaldırdılar.

1838 ve 1868 yılları arasında Batılı güçlere ait donanmalar, kuşatma silahları ve az sayıda saldırı birliği Çin ve Japonya'daki en güçlü kaleleri ele geçirdi ve Doğu Asya'yı yeniden şekillendirdi. Afyon Savaşları (1840-42) sonucunda, Çin, Batı ekonomisine boyun eğmek zorunda kaldı. Çinli liderler, Batılıların beslenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündükleri çay ve ravent ticaretini keserek savaşı kazanabileceklerini zannetmişlerdi. Çinli-

ler ok ve yaylarla donanmış denizciler, eski toplar ve suyun altından giderek Batı savaş gemilerinin gövdelerini delen “deniz yiğitleri”yle savaşıyorlardı. Canton’un Çinli valisi Lin, yabancı gemilerle ilgili şu yorumu yapmıştı: “Sadece rahatlıkla manevra yapabildikleri açık denizde güven içerisinde oluyorlardı. Nehirlerden içeri girdiklerinde akvaryumdaki balıktan farkları kalmıyor ve ya yakalanıyor ya da tahrip ediliyorlardı.” Gerçekte Çin topları ve deniz yiğitleri, denizcileri deniz tuttuğunda ya da görevden kaçtıklarında bir işe yaramıyordu. Çin, İngiltere’den daha fazla askere sahip değildi ve Ch’ing ordusu küçük ve kötüydü. Askerlerin sadece yarısı görev başındayken, diğer yarısının nerede olduğu belli değildi ve maaşlarını subaylar kendi ceplerine indiriyordu. Lin, Canton’dan elde edilen gelirin yüzde 10’unun sahil savunması ve savaş gemisi inşaaı için ayrılmasını teklif ettiğinde, imparator bunun saçmalık olduğunu söylemişti. Birkaç İngiliz firkateyni ve istimbotu 400 top ve 3.000 askerle Pearl Nehri’ne girerek Canton’u topa tuttu ve yerel idare çöktü—Çinliler bu olayı şöyle anlatmıştı: “Orduyu gördüğü zaman ona karşı koyamayacağını anlayan halk, askerlere güven olmaz diye bağırmağa başladı. Şehir yok edilecek ve barbarlar şehre girip her yeri yakıp yıkacaklar.” İngilizler sahil boyunca ilerlemeye başladılar ve 175-200 top bulunan kaleleri yerle bir edip Pekin’e yiyecek taşıyan gemileri durdurdular, ta ki Ch’ing hükümeti teslim olana kadar. İngiliz-Fransız birlikleri, 20 yıl sonra baş gösteren diğer bir çatışmada da, nehri takip ederek Pekin’e doğru ilerlemiş ve Çin’de ne kadar güçlü olduklarını göstermek için imparatorun sarayını ateşe vermişlerdi.

Bu gelişmeler istikrarı bozup siyasi krize neden olunca, Çin’in merkezinde Batılıları hedef alan Tai’ping köylü isyanı patlak verdi. 1861-64 yılları arasında Batı ve Ch’ing adına hareket eden “Daimi-Muzaffer Ordu,” Şanghay yakınlarında Tai’ping güçlerine saldırdı. Bu orduda, 60 muhasara topu ve Batılı paralı askerlerin komuta ettiği 5.000 Çinli askerden oluşan hücum birliği bulunuyordu ve saldırmak için genelde Sarı Nehir’de bulunan vapurları kullanıyorlardı. Ana hedefleri, Tai’ping isyanının merkezi olan ve Ch’ing birliklerinin ele geçirmesinin mümkün olmadığı, surlarla çevrili şehirlerdi. Tai’ping generali Li Hsiu-Ch’eng şöyle yazmıştı: “Şeytanın askerlerinin şehirlerle düzenlediği hücumlar gerçekten çok şiddetliydi. Eğer dışarıdan yardım gelmezse, işlerini bitirmeleri 10-12 saat alıyordu. Topları kıyaslanamayacak kadar güçlüydü ve şehrin surlarını yerle bir ediyordu. Sur yıkıldıktan sonra da ateş etmeye devam ediyorlardı ve bu ateşin desteğiyle birlikleri şehre dalıyordu.”

Benzer şekilde, 1853 yılında bir Amerikan filosu, Tokyo Körfezi’ne giderek Shogun’ı tecrit politikasına son vermeye zorladı ve 15 yıl sürececek bir kri-

zin başlamasına neden oldu. Shogun'ın düşmanları, onun "barbarlara boyun eğen general" unvanına layık olduğunu söyleyerek *Sonno Joi* ("İmparatoru yüceltin, barbarları sürün") sloganını yükseltmeye başladılar: Komutanları ise bunun imkânsız olduğunun farkındaydı –samurayların artık bir önemi kalmamıştı. 1864'te en büyük yabancı düşmanları olan Chosun ve Satsuma klanları Batılılara saldırdı. Buna karşı İngiliz, Fransız, Amerikan ve Hollanda savaş gemileri sahilleri topa tuttular (tarihteki en etkili bombardımanlardan biridir); birkaç bin Batılı asker de Chosun ordusunu bozguna uğrattı. Batılı diplomatlar iç savaşta önemli bir rol üstlenirken, İngiliz birlikleri de Yokohama'yı işgal etti. Artık *Sonno Joi*'nin hiçbir etkisi kalmamıştı. Chosun ve Satsuma klanları, Batılıların askeri açıdan ne kadar üstün olduklarını acı bir şekilde öğrenmişlerdi. 1868'de Japon yetkililer 50.000 Enfield tüfeği ve yüzlerce parça top ithal ettiler. Chosun ve diğer klanlar, ellerindeki birliklerin bir kısmını Batı tarzında modernize edip tüfek ve kılıçla donanmış samuray ve köylülerden oluşan karma ordular kurdular. Bu birliklerin bazıları Japonya'daki Batılı askerlerce eğitildi; kalanlarsa dillerine çevrilen Hollanda ve İngiltere talimnamelerine göre eğitim yaptı. Düşmanlarına, Avrupalılar gibi, hat halinde yaklaşıp yaylım ateşi açıyor, sonra da tüfeklerini bırakıp kılıçla hücum ediyorlardı –Japona göre, süngülü tüfek, kullanılamayacak kadar büyük ve ağırdı. Tokugawa sistemine yönelik bu askeri ve sosyal tehdit, onun askeri alandaki üstünlüğünü sona erdirdi. Shogun tüm gücüyle kuvvetlerini modernize etmeye çalıştıysa da, artık çok geçti –1868'de 20.000 askeri, düşmanın sadece bir bölümü modernize edilmiş olan 4.000 askeri tarafından bozguna uğratıldı. Hanedan, Chosun ve Satsuma Shogunluğu lağvedip Japonya'yı Batı'nın elinden kurtarabilmek için Batı'dan olabildiğince çok şey öğrenmeyi amaç edinen Meiji rejimini kurdu.

Afrika'da Sahra'nın güneyinde yer alan bölgede 1860'a kadar Batı orduları nadiren harekâta girişmiş ve biri hariç bunların tümü başarısız olmuştu. 16 Aralık 1838'de Güney Afrika'daki Blood Nehri'nde mükemmel bir savunma mevzisinde bulunan 460 Boer, kendilerine saldıran 12.000 Zulu savaşçısından 3.000 tanesini öldürerek durdurmayı başardı. Afrika orduları, çoğunlukla ulusal askere alma sistemine, yedek sistemine, taktik açıdan eğitimli 20.000-30.000 cesur asker ve iyi subaylara sahip ordulardı. Fakat Avrupalı Hilaire Belloc alaycı bir şekilde şöyle söylemişti: "Çok şükür Tanrım! Bizde çok var, onlardaysa tek bir Maxim (makinelî tüfek) yok." Afrika orduları mızrak, kalkan, yay ve çakmaklı tüfeklerle donanmıştı. Avrupa devletlerinin gönderdiği sefer kuvvetlerinin mevcudu 1.500'ü nadiren geçirdi, fakat 1860 yılından itibaren, artık kullandıkları silahlar bakımından ezici bir üstünlüğe sahiptilerdi. Zulu, Mahdist, Sokoto, Matabele, Ashanti ve Tualor birlikleri, genelde ateş gücünün önemini küçümseyen ve sonuna kadar savaşan gururlu

kabile ordularıydı. Kral Cetshwayo, 1879 İngiliz-Zulu Savaşı öncesi askerlerine şöyle seslenmişti: “Savaşmak için sadece bir günümüz var. Bir günde her şey olup bitecek.” Afrika orduları, Batılılara karşı her zamanki taktiklerini uygulamış, fakat ağır kayıp vererek ortadan kaldırılmışlardı. Batılı birliklerin, kendilerine duydukları aşırı güven nedeniyle boş bulunup yenildikleri de oluyordu. 1 Mart 1896’da Massawa’da hiç hesapta olmayan bir gece saldırısı nedeniyle, 18.000 İtalyan askeri ve onlara bağlı Afrikalı askerler 25 milkarelik dağlık bölgeye dağılmıştı. Bunların 10.000’i, 100.000 Etiyopya askerinin yürüttüğü saldırılar sonucunda ya öldürüldü ya da yakalandı.

Zulu sistemi, Avrupalılarla savaşmak için diğer hantal Afrika savaş taktiklerinden daha uygundu. Sığır derisi kalkan, assegais (kısa mızrak) ve sopalarla donanmış 25.000 kişilik bir orduları bulunuyordu. Fırlatma mızrağı ve tüfek kullansalar da, bir Zulu savaşçısı olan Mangwanana Muncu şöyle söylemişti: “Tüfek korkakların silahıdır. Asker dediğin, assegaisle ve göğüs göğüse savaşır.” Zulular, klasik düzenleri olan “öküz boynuzu” şeklinde saldırırlardı. “Göğüs” cepheden saldırır, “bel” arkada ihtiyatta beklerdi; “boynuzlar” ise her iki kanattan sürpriz bir saldırı yapmak için araziyi kullanarak ilerlerdi. Bu taktik, düşmanı yarıp geçmek ya da kuşatmak için oldukça uygundu. Batılı birlikler karşısında Zulular, tüfek ateşinden korunmak için araziden faydalanarak açık hat düzeni şeklinde ilerler, belli bir mesafeye gelince ateş açıp mızraklarını fırlatır ve hız ve sürpriz sayesinde, düşman yayılım ateşi açmadan yaklaşabileceklerini umarak hücumu geçerlerdi. En iyi şartlarda bile bunu başarabilmek tam bir mucizeydi. 23 Ocak 1879’da Zuluların pusuda beklediği bir bölgeye doğru habersizce ilerleyen İngiliz ordusunun yarısı, I-sandlwana’da savaş düzenine geçme fırsatı bulamadan yok edildi –1.300 İngiliz ve yerli askerden 1.000’i hayatını kaybetti. Ordunun diğer yarısı, kendisine ulaşan tüm raporlara rağmen durumun ciddiyetini kavrayamamıştı: “Neymiş! Kampa saldırıyorlarmış. Aman ne komik!” Bu durumda bile, Zulular, ancak İngilizlerin cephanesinin bitmesi sayesinde ve onlardan çok daha ağır kayıp vererek kazanmışlardı. İlk Zulu saldırısı başarısız olunca, kalanların tümü yere yatmış ve bir saat boyunca İngilizler üzerlerine 40.000 mermi yağdırmıştı. Ardından, Zulu uMhotti’nin tabiriyle, “Zulular yayımdan fırlamış ok gibi ayağa kalkıp hep birden İngilizlerin üzerine çullanmışlardı.” Zulular sonraki birkaç küçük çatışmayı kazansalar da, iki büyük muharebede (Khambula ve Ulundi) yenildiler. Ulundi, Zulular için intihardan farksızdı. 20.000 asker, hiçbir kazanma şanslarının olmadığını bildikleri halde, teslim olmayı reddederek savaştı. Diğer bir Zulu askeri olan Zimena, yoğun ateşin üzerine yapılan hücumu şöyle tarif etmişti:

Bir adamımızın vurulup acılar içinde kıvranarak yere düştüğünü gördük. Hücum geçtik... Onlar "by and by"larını (toplarını) da beraberlerinde getirmişlerdi. Gökyüzünde uçan uzun bir borunun (roket) bize doğru geldiğini gördük. Kendi arkadaşlarımızın cesetleri arasında düşe kalka tüm hızımızla ilerlese de, İngilizlere 20 metre bile yaklaşamadık. Çünkü beyaz askerler ön saflarımıza yoğun bir ateş açarken, "by and by" mermileri başımızın üzerinden geçerek arka safları vuruyordu. Kimi askerlerin kolları patlamalar yüzünden kopmuştu. Öyle korkunç bir savaştı ki, ölen arkadaşlarımızın kanı ve beyin parçalarıyla baştan aşağıya kaplanmıştık.

Yaşanan yenilgilerin ardından takip edilen Zuluların büyük çoğunluğu katledildi. Zulular, 1879'da 10.000 saldırgandan 1.500 tanesini öldürmeyi başarmış, fakat ordularının yüzde 40'ını ve özgürlüklerini kaybetmişlerdi.

Gerilla taktiğiyle savaştan Afrikalılar, Avrupalıları çok daha fazla uğraştırmıştı. Örneğin, 1898'de İngilizlerin uyguladığı vergi yüzünden Sierra Leone'de isyan başlamıştı. "Kulübe Vergisi" savaşı başlamadan önce, asiler iyi silahları ele geçirmiş, köylerin etrafına barikatlar kurmuş ve nakliye için kullanılacak tüm deniz taşıtlarına el koymuşlardı. Savaş sırasında İngiliz birlikleri, barikatlarla çevrili sayısız köye saldırmak ve subayları ve hamalları hedef alan gerilla pusularıyla başa çıkmak zorunda kaldılar. İngilizler sonunda isyanı bastırmayı başardı, fakat verdikleri kayıp, Nijerya'da 30.000 Sokoto askerini yendikleri zamanki kayıplarından daha fazlaydı. Yine 1885'te Mali İmparatorluğu'nun hükümdarı Samori Toure, 35.000 askeriyle Fransızlarla savaşınca yeni taktik ve birliklere ihtiyacı olduğunu gördü. Birliklerini modern tekli ve yivli tüfeklerle donattı ve askerlerini, Fransız birliklerinin arasına göndererek bunları nasıl kullanacaklarını ve tamir edeceklerini öğrenmelerini sağladı. 1891-93 yılları arasında Fransızlar saldırdığı zaman, Toure, onlara büyük kuvvetlerle saldırıp ağır kayıp vermek gibi bir hataya düşmedi. Aksine, askerlerini ana yollar üzerindeki küçük mevzilere yerleştirerek Fransızları bu küçük mevzilerle tek tek uğraşmak zorunda bıraktı. Diğer yandan, onların haberleşme ve ikmal sistemlerine gerilla saldırıları düzenledi. Toure, Batılılarla savaşabilmek için mümkün olan her değişikliği yapsa da, savaşı ve topraklarını kaybetmekten kendini kurtaramamıştı. Ölen ya da yaralanan her Fransız askerine karşı onun on askeri ölmüştü. Zulular ve Toure, Avrupa emperyalizminin zirvede olduğu bir dönemde kendilerine has şekilde ve ne kadar umutsuz olsalar da, Afrika askerlerinin kalite ve stratejilerini göstermişlerdi.

1860'lı yıllara kadar gerilla taktiklerine başvuran halk hareketleri, genelde küçük Avrupa birliklerini yenebiliyor ve daha büyüklerini durdurabiliyor-

du –örneğin, Afganlılar, 1838-1842 yılları arasında 9.500 İngiliz ve Hint askeri ve 60.000 yardımcı askerden oluşan orduyu yenmiş ve sonunda Hayber Geçidi’nde bu ordunun yarısını ve binlerce takipçisini yok etmeyi başarmışlardı. Ordular, kararlı ve silahlı halkları ancak uzun süren ve acımasız harekâtlarla ortadan kaldırılabiliyorlardı. Büyük Rus fatihi General M.D. Skobelov’a göre, “Asya’da kural şudur: Yapılacak barışın süresi, karşıdaki halktan ne kadar çok kişi öldürdüğüne bağlıdır. Başlarını ne kadar ezersen, o kadar uzun süre seslerini çıkarmadan dururlar.” Gerilla karşıtı harekâtlar, neredeyse soykırım seviyesinde olan yıkıcı operasyonlardı. Örneğin, Almanya, 1904 ve 1905 Namibya isyanlarının ardından, asi Herrero ve Nama halklarını Kalahari Çölü’ne sürmüş ve burada bu halklara mensup insanların yüzde 66’sı hayatını kaybetmişti.

Köy ya da kabile etrafında örgütlenen halkların, uzun sürecek gerilla harekâtlarına girişmesi pek mümkün olmuyordu. Bunu yapabilmek için, elitlerin ve halkın aynı büyük tehditle karşı karşıya kalmış olması ve direniş için sosyopolitik bir taban oluşturacak kimi unsurların bulunması zorunluydu. Bu unsurları bulmak çok zordu ve çoğu da gayet kısa ömürlü oluyordu: 1865 yılında büyük bir Maori birliği, sırf lideri bir kadınla yatıp hem ritüel statüsünü hem de askeri örgütlenmeyi yitirdiği için dağılmıştı; Hidalgo ise kitle hareketini zekice yönetirken, siyasi örgütlenmesi baskıya dayanamayıp bölünmüş ve bir daha toparlanamamıştı. Hidalgo, bu isyanın inancı ve Guadalupe Bakiresi’ni korumak –askerleri, sancak ve rozetlerinde onun resmini taşıyordu– için başladığını söyleyerek köylüleri ayaklandırmıştı; çoğu askeri ise, İspanya kralı adına hareket ettiklerine ve kralın da siyah bir arabanın içinde gizlice kendi ordularını takip ettiğine inanıyordu. On dokuzuncu yüzyılda dini unsurlar, bir gerilla hareketi başlatabilmek için sosyopolitik araçlardan öteye gitmiyordu. Gerilla savaşının asıl ustaları, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Batı işgaline karşı mücadele eden Sufi tarikatı üyeleri idi. 1834’te Cezayir’de tarikatlar, Kadiri tarikatı mensubu olan Abdülkadir’i Fransız işgaline karşı verilecek mücadeleyi yönetmesi için görevlendirdiler. Bu hareket, 100.000 Fransız askerini tam 15 yıl boyunca durdurmayı başardı. Fransız askerleri, başlarda tahkimatlarda ya da birbirinden ayrı birlikler şeklinde dağılmış oldukları için, Cezayirliyle etkili şekilde savaşmamışlardı. Vali Thomas Bugeaud şöyle diyordu: “Beraberinizde binlerce araba ve ağır top taşıyorsunuz ve bu da sizi yavaşlatıyor. Hızlı hareket edip Arapları şaşırtacağınız yerde, ya olduğunuz yerde bekliyor ya da çok yavaş hareket ediyorsunuz. Tüm bunlar değişecek! Artık ağır top yok, ağır arabalar yok, hantal ikmal vagonları yok. Her şeyi katırların üzerinde taşıyacak ve yanınıza sadece hafif topları alacaksınız.” Bu yaklaşım, savaşmak için bekleyen büyük bir orduyu yenebilirdi, fakat başkent ya da düzenli ordu olmadan pek de popüler bir yak-

laşım değildi. Bugeaud, bu eksikliği gidermek için klasik karşı gerilla taktiklerini uyguladı. Sistemli bir şekilde bölgeleri birer birer temizledi, köyleri yağmaladı, ekinleri yaktı, kaçan düşmanı aman vermeden takip etti, ama teslim olduklarında da kabul etti. Askerleri ise, bu şekilde devam edebilmek için sızlanarak “bir geyiğin vücuduna, bir aslanın kalbine ve bir karıncanın midesine” sahip olmaları gerektiğini söylemişti.

Benzer şekilde, 1834-1859 yılları arasında Nakşibendi-Halidiye tarikatı tarafından seçilmiş olan, Çeçen ve Dağıstanlı gerillaların lideri Şeyh Şamil de, sosyal devrim ve inanç ile kültürün savunulmasından bahseden vaazlar vererek insanları etrafına toplamayı başarmıştı. 50.000-200.000 arası Rus askeri Kafkasya’da onlarla mücadele etmek zorunda kalmış ve 10.000 Rus askeri hayatını kaybetmişti. Rus ordusunun nitelikten ziyade niceliğe önem vermesi ve her zamanki komuta problemleri, Şeyh Şamil’in işini oldukça kolaylaştırmıştı. Ruslar, 10 yıl boyunca yaban arazide çoğunlukla saz ve çamurdan inşa edilmiş barakalarına tıklmış ve buralarda hastalık ve düşmanla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Ruslar bir köyün ekinlerini yok edince, o köydeki halkı sonraki hasada kadar diğer köyler besliyordu. Kalabalık Rus birlikleri ormanlarla kaplı dağlık Çeçenistan’da ilerlemeye başlayınca, gerillalar geri çekiliyor, dar geçitlerde pusu kuruyor ve askerlerin yorulmasını ve dağılmasını sağlıyorlardı. 1842 ve 1847 yılları arasında Şamil’in askerleri, Çeçenistan’daki Rus tahkimat sistemini aşmış ve on yıl önce Türk ve İran ordularını yenmiş olan orduların büyüklüğündeki iki Rus ordusunu bozguna uğratmıştı. Rusya, ancak askeri, siyasi ve ekolojik savaşla bölgelerin hepsini birbirinden yalıtarak savaşı kazanmayı başardı. Askerler tarafından korunan Rus oduncular, ormanlardaki ağaçları kesmiş ve Çeçen vadilerinde güçlü kaleler inşa etmişlerdi. Bu kaleler sayesinde, köyler üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kurulmuş ve karşı koyan köyler ateşe verilmişti.

On dokuzuncu yüzyılın gerilla karşıtı harekâtlarında, yirminci yüzyılda da kullanılmaya devam edilecek olan pek çok hile çok daha başarıyla uygulanmıştı. Gerillaların ise hem siyasi dayanakları hem de yabancı ülkelerden aldıkları yardımlar zayıflamıştı. Bu bağlamda, Batı ordularının sahip olduğu ateş gücünün 1880’lerden sonra belirgin şekilde artması, gerillaların düzenli ordular karşısındaki dayanma gücünü büyük ölçüde azaltmıştı. Bu durum, ancak 1945 yılından sonra, gerillaların da yeterli ateş gücü ve siyasi dayanağa sahip olmasıyla değişecekti.

Avrupa fetihlerine gösterilen yerel direniş oldukça dikkate değerdi, fakat Avrupa’yla işbirliği de söz konusuydu. Bu durum, on dokuzuncu yüzyılda emperyalizm, 1945’ten sonra da sömürgeleşme (decolonization) siyaseti-

ni şekillendirdi. Avrupa sömürge orduları ne itibarlı ne de güçlü birliklerdi. Senegal'deki bir Fransız komutanı, askerlerini şöyle tarif etmişti: "Sabah akşam içen ve sonları dizanteriden ölmek olan zavallılar! Buradaki beyaz askerlerin yarısının ölüm nedeni içkidir" –yüzde 70'inin ceza almış olmasına şaşmamak gerekir. Savaş ve hastalıklar, sömürgelerdeki hayatın ayrılmaz parçalarıydı. 1827-1828 yıllarında Cava'daki Avrupa askerlerinin yüzde 45'i ölmüştü; 1828-1858 yılları arasında da, Kafkasya'daki kalelerde bulunan Rus askerlerinin ortalama ömrü 3-6 yıldır. Tüm sömürge orduları, kayıplarını telafi edecek yeni askerleri bulmakta zorlanıyorlardı. Rusya, ulusal birimleri kullanarak bu sorunu çözdü. Deniz imparatorlukları ise, açığı paralı askerleri kullanarak ve yerli halkı askere alarak kapamıştı. Yerli halkı askere alırken, elden geldiğince azımlıkları seçmeye özen göstermişlerdi –emperyalistler, egemen yerel ulustan kurulan bir ordunun ileride Avrupa hâkimiyetine karşı çıkma riskini hesaba kattıkları için, bundan elden geldiğince kaçınıyorlardı. Yerli halk bu görevi kabul ediyordu, çünkü pek çok avantajı vardı. Tüm subaylar Avrupalı'ydı, Fransızlar yerel halktan kimilerine düşük rütbeler de vermişlerdi; fakat Avrupalı subaylarla sömürge askerleri arasındaki ilişkide ırkçı bir hiyerarşi söz konusu olmamıştı. Wellington'ın "bedava içki içen asker olmuş beş para etmez adamlar" dediği İngiliz profesyonel ordusu, Hint ordusuyla birlikte görevini yerine getiriyordu. Endonezya'daki Hollanda birliklerinde görev yapan Avrupalıların yüzde 40'ı paralı asker, kalanları da açlıktan ölmek için orduya katılmış kişilerdi. Hollandalılar 1890 yılına kadar, İngiliz ve Fransızlara göre yerel halktan daha az kişiyi askere almışlardı, fakat daha sonra Hollanda ordusunun mevcudunun yüzde 60'ını Asyalı ve yerli Hıristiyanlar oluşturacaktı. Mevcudu 30.000 kişiyi nadiren geçen bu küçük ordunun Endonezya'yı ele geçirmesi sekiz yıl sürmüştü ve bu dönemde çok kan dökülmüştü.

Fransız İmparatorluk Ordusu (La Coloniale), bundan daha kalabalıktı ve daha çok kaynağa sahipti. Bünyesinde, Kuzey Afrika'da yaşayan beyazlardan asker alınarak kurulmuş olan "Armée d'Afrique" ve disiplini, fedakârlığı, firarları ve alkolizmiyle dünyaya nam salmış olan Yabancı Lejyon da yer alıyordu. 1954'teki Dien Bien Phu kuşatmasında, Lejyon askerlerine, kendi bayramları olan "Camerone Günü"nü –adını, Meksika'daki lejyonun tamamının hayatını kaybettiği çatışmadan alır– kutlamaları için paraşütle içki atılmıştı. İçki yanlışlıkla düşman hatlarının gerisine düşünce, Lejyon içkileri alıp getirmesi için gönüllü olacak kişiler seçti ve hücumu geçen Lejyon askerleri düşman hatlarını yarıp içkiyi geri getirmeyi başardı. "La Coloniale," Afrika'daki halklardan oluşan "Tirailleur" (keskin nişancı) birlikleri de kurmuştu. Bu birliklerden biri olan "Tirailleurs Senegalais," 1820'lerde Fransızlar kölelerden birlikler kurmaya başladığı zaman Senegal'de kuruldu. 1900 yı-

linda bile askerlerinin yarısını hâlâ köleler oluşturuyordu. Tirailleurs Senegalais, verdiği düşük maaşa rağmen gönüllülerden oluşurdu ve kaynağı da, Fransa tarafından ele geçirilen Afrika devletlerindeki köleler ve özgür insanlardı. Yenilgiye uğramış yönetici sınıflardan kişilerin oğulları –buna Samori Toure'ninkiler de dahildi– Tirailleurs Senegalais'de subay olarak görev yapmıştı. 1854'te 750 olan mevcudu, 1900 yılında 8.500'e yükselmişti. Fransızlar, bazı Afrikalıları diğer Afrikalıları ele geçirmek için kullanmıştı. Fransa, istikrarı sağlamak için bu askerlerin evlenmesini teşvik etmiş ve askerler de eşlerini çoğunlukla kölelerden seçmişti. Bu askerler; aileleri, köleleri ve ganimet elde etme imkânları nedeniyle, nispeten rahat bir hayat sürmüşlerdi. Fransız devlet adamlarına göre, Tirailleurs Senegalais, Afrika'nın insan gücünün Fransız çıkarlarına hizmet etmesini sağlamanın en uygun yoluydu. 1912 yılında bu birliğe alınacak askerler özenle seçilmeye başlandı ve 1914-1918 yılları arasında 170.000 Senegalli asker batı cephesinde görev yaptı, 30.000'i hayatını kaybetti. Bu askerler, hem buldukları birliğe hem de kendilerine emekli maaşı bağlayan ve çocuklarının eğitimini ve bakımını üstlenen Fransa'ya karşı kendilerine has bir bağlılık bilinci geliştirmişlerdi. 1940 ve 1944 yılları arasında “Özgür Fransız” askerlerinin büyük çoğunluğu Afrikalı'ydı. Bu utancı hafifletmek isteyen Özgür Fransızlar, 1944'te en meşhur tümenlerindeki Afrikalıları gönderip yerlerini beyazlarla doldurarak birlikleri “beyazlaştırdılar.” Fakat bu sırada birliğin adını değiştirmediler ve böylece, yeni gelen beyazlar, siyahların tüm başarılarının üstüne konmuş oldu. 1960'tan sonra ise, İngiliz ve Fransız sömürge birliklerinin yerli subayları, yeni kurulan Afrika devletlerinin yöneticileri oldular.

Örnekolay İncelemesi: Büyük Hint İsyanı

1857'de patlak veren bir köylü isyanı, neredeyse bir Avrupa imparatorluğunu dize getirmeyi başaracaktı. Büyük Hint isyanının (mutiny) sosyal kökenleri vardı. Hindistan'daki İngiliz idaresi, İngiltere'nin askeri üstünlüğü ve yerli askerleri üç ayrı ordu şeklinde organize etmesi sayesinde ayakta durmaktaydı. Bu birlikler içinde en önemlisi olan Bengal ordusunun subayları yerel kast sisteminin üst seviyesinden seçilmişti. Bu subayların hem çok iyi askerler oldukları hem de kırsalda İngiliz hâkimiyetini pekiştirecekleri düşünülmüştü. İngilizler, sosyal grupların sahip olduğu ekonomik ve dini konumları kendi çıkarları doğrultusunda ustalıkla kullanmayı bilmişlerdi. Bengal ordusundaki sepoyların büyük bir kısmı, kast sisteminin üstsınıfından ve kırılğan bir ekonomik statüye sahip kişilerden –özellikle İngilizlerin müttefiki olan Awadh devletindeki küçük toprak sahiplerinden– seçilmişti. Bunlar i-

çin, sepoy olabilmek ekonomik ve sosyal açıdan önemliydi, fakat İngilizler, 1857'den önceki onyıllarda sepoyların imtiyazlarına son vererek bu dengeyi bozdular –sepoylar, kast sisteminde sahip oldukları konumun aksi bir eyleme zorlandıklarında firar edip ayaklanıyorlardı, örneğin deniz yoluyla bir yere gitmek gibi. Bu girişimle, bir yandan da Bengal ordusunun daha az kibirli ve daha profesyonel bir ordu olmasını da amaçlamışlardı. İngilizler, sepoyları az sayıdaki işi kapabilmek için birbiriyle rekabet halinde olan yeni sosyal gruplar arasından seçmeye başladılar. Askerlerini yıllarca kast sisteminde daha üst seviyeye yükselmeleri için teşvik eden İngilizler –hatta Brahman fahişelerin sadece kendi askerlerine hizmet etmesini kural haline getirmişlerdi–, sepoyların statüleri ve iş imkânları için tehdit oluşturan yeni tür bir disiplinin ortaya çıkmasına yol açtılar. Hintlilerin adalet kavramını tahrip eden saldırgan bir politika güttüler, dost devletleri ilhak edip vergileri artırdılar ve mülkiyet hakkına saygı göstermediler. Pek çok sepoy ve köylünün, derebeyi olarak gördüğü ve bağlılığını bildirdiği Awadh kralını tahttan indirdiler; sepoyların seçildiği toplulukların ekonomik gücünü zayıflatarak onları zor duruma soktular. Sepoylar, bütün bunlar nedeniyle, İngilizlerin kendi sosyal ve dinsel statülerini yok etmek istediklerini düşünmeye ve korkmaya başladılar. İngilizlerin isyanları nasıl acımasızca bastırdıklarını ve asi birlikleri şehir meydanlarında toplayıp ardından kurşuna dizdiklerini çok iyi biliyorlardı. Korku, söylentilerin de etkisiyle katlanarak büyüdü. Sepoylara yeni Enfield tüfekleri dağıtıldığı zaman, bu silahların mermilerinin, Hindular ve Müslümanlar için yasak olan, sığır ve domuz yağıyla kaplandığı söylentisi her tarafa yayıldı. Demek ki, İngilizlerin amacı, onları ya dinlerinden uzaklaştırmak ya da ordudan atmaktı.

Tüm bu söylentiler sepoylar arasında yayıldı ve ateşi iyice körükledi. Asıl amaçlarının ne olduğu belirsizdi –çoğunun amacı, o devirde yaygın bir uygulama olan, iş koşullarının düzelmesini sağlamak için greve gitmekti, fakat bu komplonun içerisinde yer alanların çok daha karanlık planları vardı. İsyanın patlak verdiği ilk gün olan 10 Mayıs 1857'de bazı sepoylar İngiliz subaylarını ve bu subayların ailelerini katlederken, diğer isyancılar Delhi'ye yürüyerek Babür İmparatorluğu'na bağlılık bildirdiler. İsyan tahmin edilemeyecek bir hızla yayılmaya başlamıştı. Bengal ordusundaki alayların büyük bir bölümü asilere katılırken, geri kalanlar da dağılıp gitmişti –sadece bir alay İngiliz devletine sadık kalmıştı. Her birlik birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte, kararlarını kışlalarda yaptıkları müzakerelerin ardından bağımsız olarak almışlardı. İngilizlere sadık kalan sepoylar ise İngilizler tarafından dışlanmıştı. Dağılan sepoy askerlerinin büyük bir bölümü geri dönerek isyan eden birliklere katılmıştı.

İki şey en başından itibaren isyanı sekteye uğratmaktaydı. Bunlardan ilki, isyanın sadece Bengal ordusundaki birliklerle sınırlı olmasıydı. İngilizler Bombay ve Madras ordularını isyanı bastırmak için kullanamasa da, bu iki ordu isyana katılmamıştı. İngiliz yetkililer, Hindistan'ın patlamaya hazır bir bomba olduğunu düşünüyordular. Fakat isyancıların hiçbir stratejisi yoktu ve tüm Hindistan'ı ayağa kaldırmayı başaramamışlardı. General Wilson bu durumu şöyle özetlemişti: “Şansımıza, düşmanda ne kafa ne de metot var.” İsyanıcıların en büyük umudu, isyanın en kısa sürede mümkün olan en büyük alana yayılmasıydı. İngilizler, başlarda isyanı tüm Hindistan'a ve Bombay ve Madras ordularına yayması mümkün olan bu hareketlere engel olabilecek güçte değillerdi. Fakat asiler, Babür İmparatorluğu ve Awadh devletinin başkentleri olan Delhi ve Lucknow'a yürümüş ve isyanı yaymakla uğraşacaklarına, isyanın merkezinde toplanmaya başlamışlardı.

İsyan pek çok diğer ayaklanmayı alevlendirse de, bunların hiçbiri ulusal başkaldırı boyutunda değildi. Pek çok farklı bölgeden gelen ve farklı inançlara sahip sepoylar, tek bir Hindistan fikrini savunuyorlardı. Kimi polis memurları görüşlerini şöyle ifade etmişti: “Tüm siyah insanlar birdir. Bu, dini bir meseledir. Neden dinimizden vazgeçelim.” Asiler, meşruiyet kazanabilmek için Babür ve Mahratta prensleri ve soylularına bağlılık bildirmişlerdi. Hindu ve Müslüman asiler ve soylular ise, dini duygulara hitap ederek ortak düşmanları olan İngilizlere karşı birleşmişlerdi. Fakat 30 milyon insanı İngiliz boyunduruğundan kurtarmak için ortak bir yönetim merkezi ve hatta yerel merkezler kurma konusunda tamamıyla başarısız olmuşlardı. Onların bıraktığı bu boşluğu yerel hareketler doldurdu. Awadh'da ekonomik açıdan marjinal olan kimi bölgelerde köylüler İngilizlere karşı ayaklandılar. Kimi bölgeler gelişmeleri uzaktan takip ederken, kimilerinde bu ortamı fırsat bilen yerel gruplar birbirleriyle savaşmaya başlamıştı. Gidişatı lehlerine çevirebilecek güçte olan bağımsız Hint prenslerin büyük orduları aylarca hiçbir şey yapmadan oldukları yerde beklediler ve İngilizlere ancak sepoylar bozguna uğradıktan sonra saldırdılar. Hintlilerin desteği olmasa, İngilizlerin başarması mümkün değildi. Müttefik Gurkhaler ve yeni Sih ve Path birlikleri İngiliz ordusunun mevcudunun yarısını oluşturuyordu; Sih köylüleri, bir kuşak önce kendilerini yenmiş olan sepoylara saldırmakta tereddüt etmemişlerdi.

İsyan tam bir vahşete dönüşmüştü. Asiler bazen İngiliz subayları ve ailelerini güvenli bölgelere götürmüş, bazen de hepsini katletmişlerdi. Asilerin çok azı gerçekten katildi, fakat büyük çoğunluğu bunun için para alıyordu. Mahratta soylusu Nana Sahib'in komutasındaki Hint kuvvetleri, İngiliz askerlere ve sivillere önce güven içerisinde gidebilecekleri sözünü vermiş, ardından Kanpur'da binlerce Hintli sivilin gözü önünde hepsini katletmişlerdi.

Fakat bu olaydan birkaç hafta sonra sepoylar, Nana Sahib'in, Bibighar'da elerindeki Avrupalı kadın ve çocukların öldürülmesi için verdiği emre karşı çıkmışlardı –adamları, bu görevi gizlice yerine getirmek zorunda kalmıştı. Yüzlerce İngiliz kadın öldürülmüş olsa da, İngiliz askerlerinin bunun intikamını alacağı düşünüldüğü için, hiçbirine tecavüz edilmemişti. İngilizler, hâkimiyetlerinin temelini korku olduğuna inandıklarından, bu isyanı sona erdirmenin tek çaresinin teröre başvurmak olduğu kararma vardılar. Kanpur'a yürüyüş, İngilizlerin uyguladığı sayısız vahşete tanık oldu. Avrupalı kadınların kanıyla boyanmış Bibighar'a giren İngilizler, bu manzarayı görünce sepoylara ve halka saldırdılar. Mareşal Garnett Wolseley bu olayı şöyle anlatmıştır: “Askerler burada dökülmüş olan kanın hesabını soracaklarına yemin ettiler. Ama dökülen her damlaya karşılık bir damla değil, bu aşağılık heriflerin damarlarında dolaşan pisliklerden varillerce döküldü.” İngiliz askerler, öldürülen her Avrupalı için en az yüz Hintli sivili öldürdüler. Bu eylem, düzeni tesis etmeye çalışan İngilizlerin amacına tamamiyle zıttı. 1857'de Agra yakınlarında bir komutan, “öyle bir terör inşa ettik ki, artık kimseyi kendi safımıza çekmemiz mümkün değil” demişti. İngilizlerin sivillere yönelik nefreti hız kaybederken, sepoylara karşı tavırlarında bir değişiklik olmamıştı. Ele geçirdikleri asilerin büyük bir kısmını Bibighar'a götürmüş, onlara zorla yerdeki kanları yalatmış ve ardından da hepsini asmışlardı; kimilerini ise topların önüne bağlayıp paramparça etmişlerdi.

1857'de hepsi farklı seviyelerde de olsa, 70.000 sepoy isyan halindeydi; prenlere bağlı birlikler ve gerillalar da onlara katılmıştı. İngilizler kaynak sıkıntısı yaşıyordu –Hindistan'da 45.000 beyaz asker ve yakında bekleyen 80.000 asker daha. Bu askerlerin yüzde 75'i, Bengal ve Madras ordularına göz kulak olma, isyana yakın bölgeleri koruma, Bengal ordusunu dağıtma ve 300 milyon Hintli'yi kontrol altında tutma görevini üstlenmişti. Kalan askerler ise etkili bir şekilde kullanılmamıştı. Birliklerin uyguladığı standart taktik, bir bölgede olabildiğince tutunup takviye gelmesini beklemek ve ardından konsantre ve koordineli bir saldırı düzenlemektir. Komutanlar, haklı olarak yeterince hızlı hareket etmezlerse isyanın yayılacağını düşünüyor ve sivilleri, kuşatılmış garnizonlarda bırakmak istemiyorlardı. Bir yandan küçük İngiliz birliklerinin refakatinde, kuşatılmış olan Lucknow ve Kanpur şehirlerindeki siviller tahliye edilmeye çalışılırken, diğer yandan da Delhi'yi ele geçirmek için birlikler toplanmaya başlanmıştı. 1857 Temmuz'unda 5.000 İngiliz ve müttefik asker, 30.000 asinin kontrolündeki Delhi önünde mevzilenirken, 1.500 asker de Lucknow'daki 13.000 asiye karşı harekete geçmişti. Bu birliklere takviye göndermek İngilizler için çok güçlü ve 25 milyon Pencaplı'yı kontrol etmek için ellerinde sadece 4.000 asker vardı. Her şeye rağmen, Eylül 1857'de Delhi'ye saldırmak için 80.000 asker –23.000'i beyaz– topladılar.

mayı başarmışlardı; sonuçta 30.000 İngiliz ve Hint askeri, Mart 1858'de Lucknow'a girdi. İngilizlerin takviyeleri hızla artarken, sepoyların gücü de o oranda zayıflıyordu.

Sepoylar sayıca kalabalıktı, fakat yeterli sayıda subayları yoktu. Asilerin tarafında, savaşta en fazla 200 askere komuta etmiş olan az sayıda subaydan başka komutan bulunmuyordu. Küçük birlikler halinde iyi çarpışıyorlardı, fakat savaş alanında manevra ya da topçu, piyade ve süvari arasında koordinasyon sağlama gibi konularda çok yetersizlerdi ve ellerindeki güçleri boş yere harcayıp sonunda savaşı kaybetmişlerdi. Haziran ve Temmuz 1857'de Delhi'de asi sayısı İngilizlerden altı kat fazlaydı, ama ellerindeki kuvvetle İngilizleri ezmeye ya da haberleşmelerini kesmeye yönelik bir girişimde bulunmamışlardı. Aksine, tüm asiler, bağlılık bildirmek için önce Delhi'ye gitmiş, ardından iyi savunulan İngiliz mevzilerinin karşısına gelip saatlerce birbirlerine ateş etmiş ve saldırmadan geri dönmüşlerdi. Sepoyların kaybı çok ağırdı. İngiliz komuta sistemi hiçbir zarar görmemişti ve tüm müttefiklerini etkili şekilde kontrol edebiliyordu. Askerleri ve subayları azimle savaşıyorlardı ve açık alanlardaki muharebelerde ezici bir üstünlüğe sahiplerdi. İngiliz topçu ve piyadesi, Lucknow yolunda birkaç kez kalabalık sepoy saflarına ateş yağdırmış ve sepoy cenahlarını süngü hücumlarıyla dağıtmıştı; kaçanlar da süvariler tarafından kılıçtan geçirilmişti. Awadi askerleri ise, keskin nişancıları sayesinde, İngilizleri yol üzerindeki mevzilerde ağır kayıplar vermek zorunda bırakmışlardı. Asiler 1857 Eylül'ünde, verilen kayıplar ve firarlar nedeniyle mevcutlarının büyük bir kısmını kaybettiler. Birliklerin mevcudu yarıya inmişti ve hepsinin morali bozuktu. Ele geçirilen bir grup sepoy şöyle söylemişti: "Sahib, tüm bu olanlar kaderin tecellisi. Yaptığımız şeyin ardından asla savaşmadık. Birlikleri ister siyah ister beyaz olsun, ister yerli ister Avrupalı olsun, onların karşısında tutunamadık; *kendi tuzumuz bizi boğdu.*" Sokak savaşlarında İngilizlerin kaybı büyük oluyordu; bu nedenle moralleri düşüyordu. Surlarla çevrili şehirlere yapılan hücumların ise sonunun ne olacağı belli değildi. 25 Eylül 1857'de Lucknow'a ulaşan ilk kuvvet o kadar zayıftı ki, yaptıkları tek şey bölgede küçük bir birlik bırakmak ve sivilleri güvenli bir bölgeye götürmektir. İngilizler 14 Eylül'de Delhi'ye saldırdılar, fakat surlar kadar, orduları da yerle bir oldu –saldırıya geçen İngiliz ordusundaki askerlerin yüzde 33'ü ve subayların yüzde 50'si ölmüş ya da yaralanmıştı. Disiplin bozuldu, askerler emirlere itaat etmez hale geldi; surların dibine yığılıp kendilerini içkiye vurdular. Onları toparlamaya çalışan komutanlar da hayatını kaybetti. Dirayetli bir düşman burada savaşı rahatlıkla kazanabilirdi, fakat asiler dağıldı ve onlarla birlikte isyan da sona erdi.

Delhi'nin İngilizlerce ele geçirilmesinin ardından, bazı asi gruplar çatış-

mayı sürdürdü ve kimi prens orduları küçük ayaklanmalar başlattı. Köylü isyanı, Awadh hariç, her yerde bastırılmıştı. Lucknow'daki 15.000 sepo ve 50.000 asi bir direniş göstermeden geri çekilince, İngilizler şehri kolayca ele geçirdi. İngiliz komutana göre, "düşman, yenildikten sonra da, yenilmeden önce olduğu kadar güçlüydü." İngilizlerin tahminine göre, Awadh erkeklerinin yüzde 75'i, kendilerine karşı "genel ve neredeyse evrensel" bir isyan başlatmıştı. Sepoyları yenmek; sayıları fazla, moralleri yüksek ve içine kalelerin serpiştirildiği yağmur ormanlarında savaşan gerillaları yenmekten çok daha kolaydı. Asi lider Bahadur Han şöyle demişti: "Kâfirlerle normal savaş düzeyinde savaşmayın. Çünkü onların disiplin ve organizasyonu daha iyi ve güçlü silahları var; hareketlerini takip edin, haberleşmelerini bozun, ikmallerini kesin ve kampları civarında dolaşıp onlara rahat yüzü vermeyin." Sonunda, sürekli askeri baskı, asker olmayan asiler için çıkarılan genel af ve Awadh'daki isyanın sosyo-ekonomik nedenlerinin ortadan kaldırılması çabası, gerillaları dize getirmek için yeterli oldu. İngilizler, sepoylar için ise tek bir şey hazırlamıştı: ölüm.

Batı orduları, on dokuzuncu yüzyılda tüm dünyayı hem etkisi hem de işgalleriyle yeniden şekillendirdi ve diğer tüm ülkeleri, kendi ordularını Batılı tarzda modernize etmek ile yok olmak arasında seçim yapmak zorunda bıraktı. Askeri modernizasyona giden yol oldukça çetindi, çünkü bu, sadece orduda yapılacak küçük değişiklikleri kapsamıyordu, tam anlamıyla bir devrimdi –kendi geleneksel organizasyonlarını, asker alma usullerini ve savaş taktiklerini terk edip yerine Batılılarınkini kabul etmişlerdi. Devletler, askeri sanayi ve büyük ordular kurmak, eğitim yönünden ileri ve siyasi açıdan sadık subaylar yetiştirmek ve tüm bu kurum ve kişilerin maaşlarını ödeyip onları kontrol etmek zorundaydılar. Bu reformlardan birinde yaşanan başarısızlık, tüm sistemin çökmesine neden olabiliyordu. Diğer yandan, ordunun modernize edilmesi, devlet ile yönettiği halk arasındaki ilişkinin de yeniden tanımlanmasını zorunlu kılıyordu. Askeri devrimleri siyasi devrimler takip ediyor ve Batılılaşma yönünde atılan her adım, sonunda başarısız olsa bile, büyük değişikliklere yol açabiliyordu.

Hindistan dışında, ordusunu Batılı tarzda modernize etmeye çalışan ilk devlet, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Mısır'dı. Yöneticisi Mehmet Ali Paşa, 1801 yılında toprakları üzerinde savaşan İngiliz ve Fransız ordularından çok etkilenmiş ve bağımsız ve güçlü olmayı aklına koymuştu. Devletin gelirini ona katladı ve ordusunun disiplinini artırmaya ve onu modernize etmeye girişti. Ordu, her ikisini de reddedince, Mehmet Ali yeni bir ordu kur-

du. Bu yeni ordunun askerleri, acımasız bir askere alma sistemiyle seçilmiş olan köylülerdi. Subayları, Mısır'daki eski Memluk yönetici sınıfının üyeleri arasından seçilmişti; ayrıca, Kafkasya'dan yeni köleler satın alınmış ve hepsi Fransızların eğitimine verilmişti. Tüm bunların sonucunda, Mısır, dünya üzerindeki belki de en militarist ülke haline gelmişti –yetişkin erkeklerin yüzde 2'si askerdi ve ekonominin ana amacı silah üretmekti. Mehmet Ali, ateşli silah tedarik etti ve sanayi eğitimi almaları için Avrupa'ya adam gönderdi: Mısır ayda üç bin tüfek, top ve savaş gemisi üretebiliyordu. Fakat tüm bu çabanın sonucu tam bir felaket olmuştu. 1839 yılında karşı karşıya kaldığı siyasi ve mali kriz, Mısır'ı Osmanlılarla ve İngilizlerle savaşa sürüklemişti. Ordusu, Ortadoğu'nun en iyi ordusu olsa da, hâlâ Avrupa orduları ile aynı seviyede değildi. Mısır 1840'tan sonra güç kaybetmeye başladı, fakat silah almaya ve üretmeye inatla devam ediyordu –Colt altıpatlar (revolver), Krupp topları ve Minié tüfekleri. 1869-80 yılları arasında, sahip olduğu teçhizat Avrupa ülkeleri seviyesinde olan Mısır ordusu, Nil'in güneyindeki bölgeleri ele geçirmek için harekete geçti. Sonuç tek kelimeyle fiyaskoydu, çünkü dikkatsizce yayılan Mısır ordusu Sudan birliklerince dağıtılmıştı. Tüm bunların neticesinde Mısır iflas etti ve bu krizin sonucunda, alt ve üstsınıfa dayalı militarist bir milliyetçilik doğdu. Albay Urabi'nin liderliğindeki halk hareketi, ordunun da desteğini alarak rejimi devirdi, fakat bunun üzerine 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal etti –Mısır ordusu iyi teçhiz edilmişti, fakat dağınık durumdaydı. Her şey değişse de, ordunun milletin bağrından çıkmış bir parça olarak tanımlanması Mısır'da değişmeden kaldı. Bu durum, 1950'lerde İngiliz hâkimiyetinin sona erdirilmesinde ve sonraki dönemde Mısır politikasının belirlenmesinde önemli rol oynayacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu, askeri sorunlarının üstesinden gelebilmek için onlarca yıl uğraşmış ve 1840'lı yıllara kadar Avrupa devletleri arasındaki çekişmelerden istifade ederek ayakta kalabilmişti. Sultan III. Selim, ordusunu disipline sokmak istemişti, fakat bu girişim Yeniçerileri kızdırmış ve sonuçta Yeniçeriler 1807'de ayaklanarak onu ve yeni askerlerini öldürmüşlerdi. Selim'in hayalini gerçekleştirecek kişi ise halefi II. Mahmut'tu. 1826'da Yeniçeriler yine reformlara karşı ayaklandı, fakat bu sefer yok edilen onlar olacaktı. Mahmut, yeni bir ordu kurdu ve bu orduyu, kendi masraflarını karşılayabilmesi için Anadolu ve Balkanlar'da Türklerin yaşadığı bölgeler üzerinde doğrudan kontrol sağlayabilmek için kullandı. Gelirinin yüzde 70'ini orduya harcadığı halde, orduyu Batılı anlamda modernize etmeyi düşünmedi. Daha büyük ve disiplinli olan ordusu, iç meselelerin üstesinden kolaylıkla gelebiliyordu, ne var ki dış düşmanlar karşısında hâlâ zayıftı –1829'da Ruslar ve 1832 ve 1839'da Mısırlılar karşısında yenilgiye uğramıştı. Mahmut yabancı uzmanlara güvenmiyordu. Rütbe ve makamlara ehil olmayan kişileri getirdi

ve ne onları ne de askerleri yeterince eğitti. Komuta sistemi zayıftı. 1839 yılında Mısır sınırında Türk ordusunda bulunan komutanlar buldukları bölgeyi tahliye etmek istemiş, ama bu girişim sonucunda tüm ordunun dağılacığından çekinerek vazgeçmişlerdi. Sonuç olarak, ordu, bulunduğu yerden ayrılmamış ve kendisinden çok daha kalabalık olan Mısır ordusu tarafından yok edilmişti.

Tüm bu başarısızlıklarına rağmen, Mahmut, ordunun geliştirilmesi gerektiği düşüncesini yerleştirmeyi ve komutayı Osmanlı seçkin sınıfının üstlenmesini sağlamayı başarmıştı. İleride Türkiye, Rus ordusuna eşit güçte ve benzer şekilde savaşan ikinci sınıf bir orduya sahip olacaktı. 1770 yılında sayıca daha az olmalarına rağmen zafer kazanmayı başaran Ruslar, 1877'de (93 Harbi) ancak çok daha güçlü olmaları sayesinde kazanabilmişlerdi. Türk ordusunun mevcudu 1828 yılında 27.000'ken, etkili ve toplum tarafından kabul görmüş bir askere alma ve ihtiyat sistemiyle, bu sayı 1914 yılında, eğitilmiş ve iyi teçhiz edilmiş ve fedakârlığı ve yakın savaşdaki üstünlüğüyle nam salmış 700.000 askere yükselmişti. Fakat sorunları saymakla bitmiyordu. Subayların eğitim seviyesi Avrupa standartlarının altındaydı –1914 yılında Türk subaylarının yüzde 33'ü okuma yazma bilmiyordu–, fakat her zaman yeterli sayıda yetenekli komutanları oluyordu. Yedek birlikleri boldu, ama destek sistemleri zayıftı. Tüm bu eksikliklerine rağmen, Türk ordusu, Kırım Savaşı ve 1877 (93 Harbi) Savaşı'nda Ruslara ve 1914-18 yılları arasında yarım milyon İngiliz ve Rus askerine karşı başarıyla savaşmış ve 1919-23 yılları arasında muzaffer devletlere meydan okuyup Türkiye'yi kurtarmayı başarmıştı.

Batı emperyalizminin en güçlü olduğu dönemde, Batılı olmayan en iyi ordu Türk ordusuydu, fakat bu güce erişmek kolay olmamıştı. Türk ordusu, bir imparatorluğu yıkıp ondan bir ulus kurmuştu. Ordu, modernize olabilmek için geniş bir okul ve silah fabrikası ağı tesis etmiş ve imparatorluğun bünyesinde kendine yeten en güçlü kurum haline gelmişti. Türk ulusunun ve onun siyasi görüşlerinin yeşerdiği ortam burasıydı. Subaylar, çağdaşlaşmadan etkilenerek kendi siyasi görüşleri doğrultusunda Türk milliyetçiliğini ortaya koyup hızla radikal değişiklikler yapmaya giriştiler. Bu yaklaşım, çokuluslu ve tutucu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki istikrarı sona erdirdi. Subaylar 1876'da sultana karşı ayaklandılar; aynı şeyi 1908'de de yaptılar ve bu sefer başarılı oldular. Siyasallaşma, hem Türkiye'ye hem de Türk ordusuna büyük zarar vermişti. Sultan II. Abdülhamit, 1879 ve 1908 yılları arasında isyan çıkacağı endişesiyle ordunun modern silahlarla eğitim ve tatbikat yapmasına izin vermemiş ve 1876 ayaklanmasında İstanbul'u topa tutan pahalı ve iyi donanımlı donanmasını çürümeye terk etmişti. 1908 yılında başa geçen Türk subaylar, büyük bir Türkiye kurma hayaliyle, hem azınlıkları kendilerine düşman

ederek hem de Birinci Dünya Savaşı'na girerek, 1918'de imparatorluklarının sonunu getirdiler. Miras bıraktıkları ordu ve siyaset arasındaki yakın ilişki ise, tüm yirminci yüzyıl boyunca gücünden bir şey yitirmeden devam etti.

Batılı olmayan diğer bir ülke de, avantajlı başlaması sayesinde ordusunu diğer ordulardan daha iyi şekilde modernize etmeyi başarmıştı. Japonya 1868'de Avrupa dışında, ulus-devlet sürecini tamamlamış, güçlü bir merkezi idareye sahip, okuma yazma oranı yüksek ve istikrarlı bir ulusal ekonomisi bulunan tek devlettir. İngilizler, Japonya'yı yenmenin, Çin'i yenmekten çok daha güç olacağını düşünüyorlardı. Japon liderler, Batılı güçlerle olan münasebetlerinden kısa sürede çok şey öğrenmişlerdi. "Zengin Millet, Güçlü Ordu" sloganını takip ettiler –Japonya'yı dış saldırılardan korumak ve Asya'daki etkilerini artırmak için modern bir ordu ve donanma ile birlikte, bunları destekleyecek askeri-endüstriyel altyapıyı kurdular. Bu amaca ulaşmanın yolu tabandan değil, tavandan yapılan reformlardı. Yöneticiler eski samuraylardı, ama samurayların savaşçı bir sınıf olarak görevleri sona ermiş, kılıç taşımaları yasaklanmış ve bu unvanlarını koruyabilmek için ihtiyaç duydukları imtiyazlara son verilmişti. Samurayların yerine, köylülerden yeni bir ordu kuruldu, fakat subaylar Chosun ve Satsuma klanlarına mensup ve devlete bağlı, sadakatlerini sağlamak için bir çeşit buşi-do ve sintoizmle eğitilmiş, eski samuraylardan seçildi. Bu sayede büyük ve sadık bir ordu kurulurken, bazı samuray ayaklanmaları da meydana geldi; 1877'deki en büyük ayaklanmaya 25.000 kişi katılmıştı. Bu kılıç üstatları, tüfekle donanmış 45.000 köylüyle girdikleri her muharebeyi kaybetti, fakat tam olarak ortadan kaldırılmaları, ancak devlete bağlı 20.000 samurayın da devreye girmesinden sonra gerçekleşti. Bu tarihe kadar, düşmanlarından 6.300 kişiyi öldürmeyi başarmışlardı. Bu yaşananlar, askeri reformun ilk yıllarındaki başarısının yanı sıra, sınırlarını da net olarak göstermişti.

Japonlar, ordularını eğitmeleri için en büyük silahlı güçlerden –Alman ordusu ve İngiliz Kraliyet Donanması– eğitmenler çağırmışlardı. Bu eğitmenler, eğitim yöntemleri konusunda tümüyle serbestti, fakat hiçbir idari yetkileri yoktu. Verimli bir şekilde çalışarak Japon meslektaşlarına tüm bildiklerini aktardılar. Japon birliklerine Batı üniformaları giydirildi ve Batı gelenekleri öğretildi; Etijima'daki Japon İmparatorluk Donanması Subay Eğitim Okulu, Dartmouth'taki İngiliz okulunun tam bir kopyasıydı; okul, İngiltere'den ithal edilen kırmızı tuğlalarla inşa edilmiş ve ortasına da, Amiral Nelson'ın bir tutam saçının camdan bir mahfaza içine konduğu bir türbe yerleştirilmişti –fakat tek bir ülkeye bağlı kalmamış ve donanım alımını pek çok farklı ülkeden yapmışlardı. 1900 yılına gelindiğinde, Japonya, modern silahlarla donanmış bir orduya ve dünyadaki en iyi ikinci sınıf donanmalardan birine sahipti –üç

yıllık bir dönem içerisinde kurulmuş, Batılı olmayan en iyi donanma. Yakın zamanda Japonya, Rusya'yla girdiği büyük savaşın sonunu Rusları ezerek getirecek, büyük bir güç haline gelecek ve komşularını kendisine katarak büyük bir imparatorluk kurma yolunda ilerleyecekti. Bu dönemde Japon hükümeti devletçi ve militarist bir ekonomi kurmuştu. Köylülere ağır vergiler yükledi; gelirin yarısı askeri harcamalara aktarılırken, diğer yarısı yine askeri güçle bağlantılı sanayi kollarına yatırıldı. Hükümet, ülke sanayisini teknolojiyi geliştirerek, yabancı donanım satın alarak, en iyi dizaynları kopya ederek ve bu kopyalara dayanarak kendi ürünlerini üretecek şirketler kurarak destekliyordu. 1900 yılında Japonya, büyük ve modern savaş gemileri üretebilecek sanayi altyapısına sahip olan, Batılı olmayan ilk ülkeydi –dönemin en gelişmiş üretim teknolojisine sahipti. 1939 yılında ise ekonomi alanında dünya altıncısı olmuştu ve bu tarihte donanmanın yanı sıra, etkili bir hava kuvvetine de sahipti –Fransızlar ve İngilizlerden eğitim alarak, yabancı donanım satın alıp onları kopya ederek, bu kopyaları üretip ardından kendi modellerini geliştirecek şirketler kurarak ve sanayiye destekleyerek. Bu askeri reformlar kısa sürede meyvelerini vermeye başladı –Japonya, kendisini başarıyla koruyup ardından bir imparatorluk kurmayı başarmıştı. Fakat bunun bir bedeli vardı; sonunda yeni kurulan ordu, devlette istikrarsızlığa ve Japonya'yı bir dünya savaşına sürükleyecek olan militarist milliyetçi bir bilincin doğmasına neden oldu.

Avrupa ordularını ithal etmeye yönelik iki başarısız girişim, bunun ne denli çetin bir iş olduğunu bir kez daha göstermişti. 1885 yılından sonra Şili, ordusunu modernize etmek için Yüzbaşı Emil Körner liderliğinde 36 Alman öğretmen kiraladı. Körner, bu görevi Şili yemeğini Alman kaşığıyla yiyerek yerine getirdi ve Şili, “Pasifik’in Prusya’sı haline geldi.” Askerleri, çivili Prusya miğferi takıp Alman borazanlarının eşliğinde onlar gibi uygun adım yürüdüler ve Alman silahları kullandılar; ordu, komuta ve askere alma sistemi tümüyle Alman tarzında yapılandırıldı. Körner, Şili’deki eğitim okullarında Alman modelini uyguladı, Alman talimnamelerini çevirtti ve *Academia de Guerra* ve *Estado Mayor Jeneral*’i kurdu. 1914 yılına kadar Şilili subayların yüzde 25’i Almanya’da eğitim görmüştü. Prusya Genelkurmayı, 26.000 askerden oluşan Şili ordusunun “Güney Amerika’nın en iyisi” olduğunu söylüyordu.

Fakat dış görünüş aldatıcıydı: Şili ordusu sadece görünüşte Prusya ordusuna benziyordu. Çünkü Prusya sistemi ancak uygun ortamda etkili bir şekilde uygulanabilirdi –devletin etkili, otokrat ve militarist; halkın ise eğitilmiş, fakat itaatkâr olduğu bir toplumda. Fakat ne Şili Prusya’ydı ne de Şilililer Japon... Hükümet, orduyu modernize etmek için gerekli olan harcamaları yap-

ma konusunda isteksiz davranıyordu ve halkı da fakir kölelerden ibaretti. Şili halkının ancak yüzde 30'u okuma yazma biliyordu, fakat doktor ve avukatların da yardımıyla askerden kaçma konusunda uzmandılar. Şilili subayların büyük bir kısmı Savaş Akademisi'nden mezun olmayı bile başaramamıştı –böyle bir durum Prusya'da hayal bile edilmezdi. Şili ordusunun organizasyonu bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamış ve yeterli altyapı olmaması nedeniyle, Körner'in pansuman tedbirleri ortalığı daha fazla karıştırmıştı. Kışlar pislik içerisindeydi, askerler kötü besleniyordu, iklim ve sıhhiye ilkeldi ve ekipmanlar pahalı, ama bakımsızdı. Tüm bunlar bir ihanetle sona erdi. 1891 ayaklanmasında Körner, asilere katılarak Şili ordusunu, onu kuran devlete karşı kullandı. Sahip olduğu yetkiden, bölgede kendi ve Alman nüfuzunu artırmak için yararlandı. Körner özellikle bazı Alman şirketlerinden top ve tüfek satın alarak Şili parasıyla onları zengin etti. Şili, yıllarca uğraşarak sonunda pek bir işe yaramayan ve yirminci yüzyıl içerisinde gelişmesine büyük sekte vuracak olan büyük bir ordu kurmayı başarmıştı.

Askeri modernizasyon sürecinin en sancılı olduğu ülke Çin'di. 1838'den itibaren Batılı devletler karşısında yaşanan yenilgiler modernizasyonun gerekli, 1862'de patlak veren Tai'ping isyanı da kaçınılmaz olduğunu göstermişti. Ancak devlete değil de komutanlarına bağlı olan eyalet askerleri isyanı durdurmayı başarabilmişti. Komutanlar, ellerindeki birlikleri savaşa hazır halde tutabilmek için, buldukları bölgelerin valiliğini de yaparak hem sivil hem de askeri idareyi üstlenmişlerdi. İlk zamanlar bu tür bir idare tarzı, komutanların Konfüçyüs ilkelerine bağlı olması nedeniyle bir tehlike teşkil etmemişti, fakat zamanla kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başladıklarında işler değişmişti. Konfüçyüsçü subaylar sadık ama teknik açıdan vasat kişilerdi; askeri eğitim sisteminin geliştirilmesi sonucunda, Konfüçyüs ilkelerinden habersiz, yetenekli subaylar yetiştirilince, ordu siyasetin egemenliğine girmeye başladı. Merkezi idare, etkili bir askeri güç kurma ve onu kontrol etme konusunda başarısız olunca, zayıflama sürecine girdi. Çin ordusu gittikçe politik ve bölgesel bir güç haline geldi ve hükümet, her iki hizbi de birbirine karşı kullanmaya çalıştı. Subayların atanması, kaynakların tahsisi ve askeri politikalar entrikalar sonucunda belirleniyor ve bu durum, hem ülkeye hem de orduya zarar veriyordu. Çin'i dış tehditlerden korumada yetersiz kalan ordunun kendisi başlı başına bir iç tehditti. 1916'da Çin, derebeyleri arasında bölünmüş ve büyük zarar gören ülke, Japon işgali karşısında savunmasız kalmıştı. Türkiye'de ordu devleti ele geçirmiş, fakat halka zarar vermemişti; Çin'de ise ordu devleti ortadan kaldırmış ve ulusu zayıflatmıştı. 1864 yılında Tai'ping güçlerine karşı savaşan Ch'ing komutanı Li Hung-Chang, Çin ordusunun Batı ordularıyla "boy ölçüşmesinin mümkün olmadığını" söylemişti: "Her gün subaylarıma ve askerlerime, önyargısız davran-

rak Batıların metotlarını öğrenmeleri gerektiğini söylüyorum. Ancak bu şekilde savaş alanında onların karşısında durabiliriz.” Sonraki 30 yıl boyunca “kendi kendine yetme” yöntemini seçen Li, askerlerini Batılı usullere göre eğitse de, yabancı eğitimcilerle Japonlar kadar bel bağlamamıştı. Fakat teknik açıdan eğitim almış yetenekli subaylara duyulan ihtiyaç konusunda yanlış bir düşünceye sahipti. Batı teknolojisinin kullanıldığı, devlete bağlı ve sivil silah fabrikaları kurdu, çünkü “yabancılar muhtaç yaşamak intihar etmekten farksızdır.” Fakat Japonlar, 1894-95 yılları arasında onun elindeki tüm gücü yok ettiler. Li başarısız olmuştu, çünkü Çin’in Japonya’dan daha fazla düşmanı ve sorunu bulunuyordu: “Reform yapmayı ve kendi kendimize yetebilmeyi istiyorum, fakat kalifiye insan, yeterli para ve destekçim olmadan ne yapabilirim ki?” Japonlar, bu hedeflere sistematik bir şekilde ulaşmış ve bu yolda tüm kaynaklarını seferber etmişlerdi. Li, elinde olan imkânlarla bile –Çin devlet gelirinin yüzde 15’i– başarıya ulaşabilirdi, fakat pek çok devlet görevlisi onun başarılı olmasını istememişti –1894-95’te Japonlara karşı onun birliklerini göndermiş ve kendi birliklerini cepheden uzak tutmuşlardı.

Asya devletleri, ordularını, ancak bu girişimi ana hedefleri olarak kabul edip bu değişikliğin yol açtığı siyasi krizi atlatabilmeyi başardıktan sonra modernize edebilmişlerdi. Yine de, hâlâ kötü modernize edilmiş pek çok ordu kuruluyordu. Yabancı uzman çağırarak en kolay yollardan biriydi, fakat bunun siyasi sonuçlarından duyulan endişe nedeniyle, pek çok devlet bu yola başvurmaktan çekinmişti; zaten gelen uzmanların birçoğunun da yetersiz olduğu ve görevini kötüye kullandığı görülmüştü. Batı’nın ateş gücüne karşı koyabilmek için modern ekipmanlar şarttı, ne var ki çok az devlette bu silahları alacak para bulunuyordu ve satın alabilenlerin de bunları gerektiği gibi kullandığı pek görülmemişti. Ordunun modernizasyonu, bu işe kalkışan devlet için gerçek bir siyasi, ekonomik ve idari imtihandı. Eğer yeterince hızlı olmaz ve ileri götürmezseniz, başarısız olmanız kaçınılmazdı. Daha güçlü rakipler, henüz modernizasyon sürecinde olan orduları pek çok kez yenmişti: İngilizler Mahrattaları, Sihleri ve Mısırlıları; Japonlar Çinlileri ve Ruslar ve Mısırlılar da Türkleri yenmişti.

Subay yetiştirmede karşılaşılan en büyük sorun, askeri ve siyasi komutayla doğrudan ilişkiliydi. Batılılaşma’ya, orduyu idare edecek sayıda ve yetekte subay yetiştirilene kadar devam edilmeliydi, fakat bu subaylar, kendi efendilerini de ortadan kaldırılabiliyorlardı. Subaylar, Batılılaşma’nın her aşamasında yeteneksiz ya da sadakatsiz olduklarını pek çok kez ispat etmişlerdi –bunun tek istisnası, Batılılaşma’nın bir devrimin ardından başladığı ve subayların, siyasi görüşlerine ve rejime olan bağlılıklarına göre seçildiği Japonya’ydı. Batılı tarzda eğitim almış olan subaylar, kendilerini yetiştiren rejimi

er geç ortadan kaldırmaya kalkışmıştı, 1930'larda Japonya'da olduğu gibi. Ordunun Batılılaştırılmasında karşılaşılan en büyük güçlük, aynı görüşleri paylaşan yetenekli subaylar yetiştirebilmektir. Askeri kurumların Batılılaştırılması genelde siyasi krizle sonuçlanırdı —eski ordular ayaklanır, yeniler de darbe yapardı. Bu şekilde devletin toplum üzerindeki egemenliği artmış ve ülkede devrim yapacak kurumlar yaratılmıştı; öte yandan, modernize olan ordular ilk fırsatta komşularına saldırdığı için, pek çok savaş çıkmış ve Batı askeri teknolojisinin tüm dünyaya yayılması sağlanarak Batı'nın askeri hegemonyası sona erdirilmişti.

Batı orduları 1914'ten sonra kimi yönlerden daha da güçlenmişti. 1930'larda 10.000 İngiliz askeri ve 150 uçak tüm Ortadoğu'yu kontrol ederken, Etiyopya'da zırhlı araçlar ve zehirli gaz Massawa'nın intikamını almıştı. Yine de, Avrupa'nın sahip olduğu üstünlük gün geçtikçe azalıyordu. Batılı olmayan bazı ulus-devletler, kendi topraklarında ve komşu bölgelerde Batılılarla rahatça başa çıkabilecek güçte modern ordular kurmayı başardılar. İlerleyen tarihlerde başka ülkeler de bu modelleri takip edip güçlerini artıracak ve politikalarını değiştireceklerdi. Örneğin, Mısır ve Türkiye'de ordunun siyasete müdahalesi, İslam ülkelerinin karakteristik özelliği haline gelecekti. Yabancı işgallere karşı ulusal kurtuluş hareketlerini yönetecek yeni ve daha etkili siyasi organizasyonlar oluşacak ve 1945 yılından sonra gerillalar, önceki yıllara kıyasla çok daha fazla dış yardım alacaktı. Batı için fetih artık ucuz bir eylem değildi. Maliyet arttıkça bu girişimlerin sayısı da azalmaya başladı. Batı orduları eski güçlerini muhafaza etmekle birlikte, artık dünyanın geri kalanına eskisi kadar saldırmıyorlardı; üstelik, kendi aralarındaki savaşlar da neredeyse tümüyle sona ermişti. Fakat Batı'nın dünya üzerindeki hâkimiyetini sona erdiren gerçek nedenler, 1914 ve 1939 yıllarında birbirlerine karşı başlattıkları topyekûn savaşlar olacaktı.

Okuma Önerileri

Metot açısından, son dönemde yayımlanmış üç kitap, incelenen dönemde Batılı ve Batılı olmayan güçler arasındaki askeri ilişkilerin anlaşılması açısından temel bir önem taşımaktadır: Richard White, *The Middle Ground, Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 1991); Matthew Headrick, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (Oxford, 1981); ve James Belich, *The New Zealand Wars and the Victorian Interpretation of Racial Conflict* (Auckland, 1986). Douglas Peers, der., *Warfare and Empires, Contact and Conflict Between European and Non-European Military and Maritime Forces and Cultures, An Expanding World*, 24. cilt (Ashgate, 1997) de konu üzerine yararlı bir çalışmadır.

Emperyalizm ordularına ilişkin çok geniş bir literatür mevcut. Rus-Türk savaşlarının Rus-

ya tarafı ve Kafkasya'nın fethi için bkz. William Fuller, *Strategy and Power in Russia, 1600-1914* (New York, 1992) ve John Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I, 1825-1855* (Durham NC, 1965). Russell Weigly, *The American Way of War, A History of United States Military Strategy and Policy* (Bloomington IN, 1973) ve Maurice Matloff, *Army Historical Series, American Military History* (West Point, 1969); K. Jack Bauer, *The Mexican War, 1846-1848* (Lincoln NE, 1974) ve Francis Paul Prucha, *The Sword of the Republic, The United States Army on the Frontier, 1783-1846* (Londra, 1969) Ohio'daki Amerikan savaşlarıyla -1812-1914 arasında İngiltere ve Kanada ile; 1845-1848 arasında Meksika'ya karşı- ilgili yararlı değerlendirmelerde bulunur. Christon Archer, der., *The Wars of Independence in Spanish America* (Wilmington DE, 2000) konu üzerine mükemmel bir çalışmadır. Fransız sömürge ordusunun iki unsuruna ilişkin bazı iyi çalışmalar için bkz. Douglas Porch, *The French Foreign Legion, A Complete History of the Legendary Fighting Force* (New York, 1991) ve Myron Echenberg, *Colonial Conscripts, The Tirailleurs Senegalais in French West Africa, 1857-1960* (Portsmouth NH, 1991).

Örnekolay incelemesi açısından, Hint ordusunun sosyo-politik ve örgütsel altyapısını anlamak için, son dönemde yayımlanmış iki çalışma önemlidir: Douglas M. Peers, *Between Mars and Mammon, Colonial Armies and the Garrison State in Early Nineteenth Century India* (Londra, 1995) ve Seema Alavi, *The Sepoy and the Company, Tradition and Transition in Northern India, 1770-1830* (Delhi, 1995). Büyük isyana (mutiny) ilişkin iki temel değerlendirme için bkz. Eric Stokes, *The Peasant Armed, The Indian Rebellion of 1857* (Oxford, 1986) ve Rudrangshu Mukherjee, *Awadh in Revolt, 1857-1858, A Study of Popular Resistance* (Delhi, 1984). Christopher Hibbert, *The Great Mutiny, India 1857* (Londra, 1978) okunabilir ve iyi araştırılmış, fakat analiz açısından şüphe götürür bir çalışmadır.

Belich, Yeni Zelanda savaşlarına ilişkin standart bir değerlendirme sunar. Hindistan'daki savaşlar, muharebeler ve askeri sistemlere ilişkin önemli değerlendirmeler için bkz. Randolph G.S. Cooper, "Wellington and the Marathas in 1803," ve John Pemble, "Resources and Techniques in the Second Maratha War," Peers, *Warfare and Empires*. Çin'deki savaşlar ve askeri kurumlar için bkz. Peter Ward Fay, *The Opium War, Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar* (Chapel Hill NC, 1975); Philip A. Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China* (Cambridge MA, 1970); Stanley Spector, *Li Hung-Chang and the Huai Army, A Study in Nineteenth-Century Chinese Regionalism* (Seattle, 1964); ve Andrew Wilson, *The Ever-Victorious Army, A History of the Chinese Campaign under Lieutenant Colonel C.G. Gordon, CB, RE, and of the Suppression of the Tai-Ping rebellion* (Londra, 1991). Bu savaşlara ilişkin ilginç Çin kaynakları şu eserlerde bulunabilir: E.H. Parker, *Chinese Account of the Opium War* (Wilmington DE, 1970) ve Arthur Waley, *The Opium War Through Chinese Eyes* (Stanford, 1958).

Avrupa fethine karşı yerli Afrika askeri sistemlerine ve direnişine ilişkin bazı yararlı kaynaklar için bkz. Joseph P. Smaldone, *Warfare in the Sokoto Caliphate, Historical and Sociological Perspectives* (Cambridge, 1977); Ian Knight, *The Anatomy of the Zulu Army, from Shaka to Cetshwayo, 1818-1879* (Londra, 1995); ve iki derleme kitap: özellikle Michael Crowther, *West African Resistance* (New York, 1972) ve Bethwell A. Ogot, der., *War and Society in Africa, Ten Studies* (Londra, 1972). Bu savaşların Avrupa tarafından bazı yararlı değerlendirmeleri için bkz. Donald R. Morris, *The Washing of the Spears, The Rise and Fall of the Zulu Nation* (New York, 1966); Frank Emery, *Marching over Africa, Letters from Victorian Soldiers* (Londra, 1986); ve Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa, 1876-1912* (New York, 1991).

David B. Ralston, *Importing the European Army, The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600-1914* (Chicago, 1990), Batılı askeri kurumların Batılı olmayan ülkeler üzerindeki etkisi meselesine temel bir giriş sunmaktadır. Bu meselenin özel yönlerine ilişkin küçük, fakat yararlı bir literatür de mevcuttur: Şili için bkz. Holger Herwig ve William F. Sater, *The Grand Illusion: The Prussianization of the Chilean Army* (Lincoln NE, 1999); Japonya için bkz. Richard J. Samuels, "Rich Nation, Strong Army," *National Security and the Technological Transformation of Japan* (Ithaca, 1994); Ernst Presseisen, *Before Agression, Europeans Prepare the Japanese Army* (Tucson, 1965) ve John Ferris, "A British 'Unofficial' Aviation Mission and Japanese Naval Developments, 1919-1929," *The Journal of Strategic Studies*, 10: 3, Eylül 1982.

ON İKİNCİ BÖLÜM:

YİRMİNCİ YÜZYILDA

MİLİTARİZM VE TEKNOLOJİK SAVAŞ

Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, üzerinde sayısız farklı fikrin çatıştığı çok geniş bir konudur, ama tüm tarihçilerin aynı fikirde olduğu bir konu vardır ki, o da, savaşa katılan tarafların tümünün savaşın çok kısa süreceğine inandığıdır. Savaşta yaşanan ağır can kaybı ise insanları hayalcilikten kurtararak herkesin aklını başına getirmiş, özellikle batı cephesindeki 1916 muharebelerinin ardından inançsızlık ve eleştiri alıp yürümüştü. 1918'e gelindiğinde, artık hiçbir devlette savaşacak hal kalmamıştı ve insanlar neredeyse savaşın hiç bitmeyeceğine inanmaya başlamıştı. Bu savaşın toplumlar üzerindeki etkisi tartışılmazdı ve savaşı yaşayanlar, daha sonradan kayıp bir nesil olarak kabul edilmişti. Teknolojik ve teknik açıdan bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı savaş alanlarına teknolojiyi mümkün olan her şekilde uygulamış ve bunun sonucu da yaşanan inanılmaz can kaybı olmuştu. Bu nedenle, sıradan bir askerinin deneyimi genelde bir insanın dayanma gücüyle sınırlıydı –özellikle de 1916 ve 1917 muharebelerinde. Birinci Dünya Savaşı kendinden önceki savaşlara hiç benzemiyordu ve artık hiçbir savaş önceliklere benzemeyecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri başlı başına bir tartışma konusudur, fakat bilindiği üzere, savaşı ateşleyen olay Arşidük Franz Ferdinand'ın 28 Temmuz 1914'te Sarajevo'da Bosnalı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesidir. Ferdinand, 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in halefiydi. Avusturya-Macaristan, suikastı dü-

zenleyen askeri istihbarat olduğu için, olaydan doğrudan sorumlu olan Sırbistan'a savaş ilan etti ve Almanları da Balkanlar'da hâkimiyet kurma isteğine ortak etti. Diplomatik olarak kuşatılmış olan Almanya, Rusya'nın seferberliğinin kendisinin Avrupa'daki konumunu tehlikeye sokacağını düşünerek savaşa katılmayı kabul etti. Almanya, ileride koşulların bu kadar uygun olamayacağı düşüncesiyle, ilk saldıran olma fırsatını kaçırmak istememişti. Fransa müttefiki Rusya'nın yanında yer alırken, İngiltere de Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterilmemesi nedeniyle ve Almanya'nın daha fazla güçlenebileceği endişesiyle savaşa girdi. Böylece, Ağustos başında taraflar belli olmuş ve yirminci yüzyılın ilk büyük çatışması için her türlü hazırlık tamamlanmıştı.

Savaş için seferberlik şarttı ve ülkelerin sahip oldukları insan gücü arasında büyük farklar bulunuyordu. Almanya'da, 1912-13 yıllarında yedek asker sayısı artırılmış olsa da, barış dönemi ordusunun mevcudu 748.000 iken, Rus ve Fransız barış dönemi ordularının toplam mevcudu 2.170.000'i buluyordu. Fakat 1914'te savaş başladıktan sonra seferberlik ilan edilince, Alman ordusunun mevcudu 2.15 milyona, Avusturya-Macaristan ordusunun mevcudu ise 1.3 milyona yükseldi. 1914'te Rus ordusunun mevcudu 3.4 milyonken, Fransız ordusu 1.8 milyona erişmişti. Asker gücü bakımından büyük devletler arasında en zayıf olanı İngiltere'ydi ve çoğunlukla ekonomik nedenlerle elinde sadece 6 piyade ve 1 süvari tümeni bulunuyordu. İngiltere'de bunlara ek olarak, Bölgesel ordu denen ve yedek askerlerden oluşan bir güç de görev yapıyordu, fakat bunların savaşta pek faydası olmayacaktı. Savaş Bakanı Lord Kitchener 1914'te gönüllüleri savaşa çağırınca bu çağrıya uyan 2.5 milyon gönüllüyle tam 70 tümen kurulmuş, fakat bu bile yeterli gelmeyince, 1916'da askere alma sistemi uygulanmaya başlanmıştı. Savaşa hazırlıksız yakalanan Belçika'nın 1914 yılındaki ordu mevcudu ise sadece 200.000 kişiydi. 1913 tarihli Üç Yıl Kanunu'yla askerliğin zorunlu hale getirildiği Fransa, 1914'te askerinin nüfusa oranının en yüksek olduğu (yüzde 2.29) ülke haline gelmişti.

Kısacası, 1914'te İttifak güçlerinin elinde 3.5 milyon, İtilaf güçlerinin elinde ise 5.7 milyon asker bulunuyordu. Bu nedenle, 1914'te savaş batı cephesinde başladığında, 1.8 milyon kişilik 73 Alman tümeninin karşısında 2.38 milyon kişilik 92 İngiliz-Fransız-Belçika tümeni yer almıştı ve dolayısıyla, Schlieffen taarruzu başladığında Almanların işi hiç de kolay olmamıştı.

Ülkelerin savaşa sürdükleri askerlerin ulaştığı rakam etkileyiciydi, fakat bu adamlar acaba görev yapmaya istekli miydi? Bu tartışmalı bir konudur, ama özellikle tüm ülkelerde savaşın 1914 yılına kadar biteceği inancı yay-

gın olduğu için, insanların çok geç olmadan bu savaşa katılmak için neredeyse yarış ettikleri de inkâr edilmez bir gerçektir. Başlangıçta özellikle milliyetçi orta ve üstsınıflar arasında (işçi sınıfı pek o kadar istekli değildi) tarifsiz bir coşku mevcuttu. Almanya'da öğrencilerin ve üstsınıfın savaşa katılmak için can atması sayesinde, 1914-15 arasında 308.000 kişilik 22 tümen kurulmuştu. İngiltere'de orta ve üstsınıflar savaşa katılmaya öyle istekliydi ki, 1909-1915 arasında Winchester'daki özel bir okulda kalmış olan 539 gençten sadece 8 tanesi gönüllü olmamıştı. Diğer gruplar içinse asıl itici güç ekonomik sebepler ve çevre baskısı olmuştu. Fransa'da okullardaki milliyetçi eğitime rağmen halk savaşa katılmaya hiç de meraklı değildi ve 1914 Eylül'ünde (hükümet ve tüm sosyal hizmetler de dahil olmak üzere) 700.000 sivil Paris'ten kaçıyordu. Diğer yandan, seferberliğe karşı da, hafif bir hoşnutsuzluktan başka bir itiraz olmamıştı: "Fransa savaş istemiyor; eğer saldırıya uğrarsak gerekeni yaparız." Sadece Rusya'da, seferberlik tam hasat mevsimine denk geldiği için, köylüler ciddi bir direniş göstermişlerdi.

Seferberlik süreci gayet karmaşık bir uygulamaydı. Örneğin, Almanya'nın seferberlik planı yedi aşamadan oluşuyordu; ilk dört aşama birlikleri alarm durumuna geçirmekle ilgiliydi. Beşinci aşama ise askeri intikalle ilgiliydi ve bu noktada demiryollarının hayati bir önemi vardı. Savaşın başında mevcudu 1.6 milyon olan Alman batı ordusu, Ren bölgesine günde 560 vagonla saatte 20 mil hızla taşınıyordu. Doğuda ise 9 Alman tümeni, toplanma bölgesine, daha zayıf olan Prusya demiryolu ağını kullanarak 22 Ağustos'ta ulaşmıştı. Toplam olarak, Alman Genelkurmayı, 600.000 atın da dahil olduğu tüm orduyu 11.000 vagon kullanarak 312 saatte seferber etmeyi başarmıştı. Altıncı aşama birliklerin toplanma bölgesinde toplanması, yedinci aşama ise birliklerin düşmanla çatışmaya sokulmasıyla ilgiliydi. Bu gerçekten de takdire şayan bir başarıydı.

Almanların batıda uyguladığı strateji Belçika ve Kuzey Fransa üzerinden yapılacak bir kuşatma harekâtıydı; bu plan, 1891-1906 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Graf Schlieffen tarafından hazırlanmıştı. Plana göre, Landwehr ve Ersatz birimlerince desteklenen 53 tûmenden oluşan sağ kanat, Metz-Thionville üzerinden ilerlerken, 8 tûmen sol kanadı savunacak ve 10 tûmen de Rusları durduracaktı.

Schlieffen'in halefi Genç Moltke sağ kanadı zayıflatıp sol kanadı güçlendirdi. Fakat gerçek olan şuydu ki, bu planın başarılı olabilmesi için, henüz icat edilmemiş olan motorlu araçların kullanımı zorunluydu. Fransız ordusu, Lorraine ve Alsace'a sonuçsuz saldırılar düzenlemeye zorlanmış ve ancak bir

süre sonra planın gerçek niyetini kavramaya başlamıştı. Fransız başkomutan Joffre, 25 Ağustos'ta gerçek tehlikenin farkına vardı ve Fransız birliklerinin güneyden merkeze doğru, Paris'i savunacak şekilde mevzileneceği ve böylece sol kanadın güçlendirileceği yeni bir savaş planı hazırladı. Ayrıca, Fransız cephesinin sol kanadına, destek olarak İngiliz Sefer Kuvveti'ne (British Expeditionary Force-BEF) bağlı 4 piyade tümeni ve 5 süvari tugayı yerleştirildi.

Ağustos ayı boyunca ilerlemesini sürdüren Alman ordusu, attığı her adımda biraz daha fazla direnişle karşılaşmaya başladı. "Cepheler Muharebesi" olarak adlandırılan bu savaşta Fransızların kaybı 300.000'i aşmış ve İngiliz Sefer Kuvveti de Mons ve Le Cateau'daki çatışmaların ardından geri çekilmeye başlamıştı. Fakat Alman komutan, Paris'e batıdan değil de, sağ kanada ağırlık vererek doğudan ilerlemeye karar verdi. Bu durumda Paris'in kuşatılması ihtimali de azalmış olacaktı. Joffre, 5 Eylül 1914'te bir karşı saldırı başlatarak Marne'da yapılan muharebeyle Almanları durdurup Fransız topraklarının bir bölümünü geri almayı başardı. Her iki taraf da denize ulaşınca kadar birbirini cenahlardan kuşatmayı denedi ve artık kuşatmak için yer kalmayınca, iki taraf da olduğu yerde mevzilenip savunma hattı inşa etmeye başladı. Kazılan bağımsız siperler, ileride birbirine eklenerek kesintisiz bir savunma hattı haline gelecekti. Bunun sonucunda, Ekim 1914'te orduların hareket kabiliyetinin ona ermesiyle, siper savaşları başlamış oldu. Yine de, Ekim ve Kasım 1914'teki Birinci Ypres Muharebesi'nde Almanlar Calais'ye hızlı bir şekilde ulaşmayı denemiş, ama modern silahların varlığında –piyade tüfeği, makineli tüfek ve seri atışlı toplar (Fransız 75'likleri ve İngilizlerin 18 poundlukları)– bu tür bir ilerlemenin mümkün olmadığı anlaşılmıştı.

Tüfek, makineli tüfek ve topların ateş gücü her iki tarafı da olduğu yere mihlamişti, çünkü savunan taraf ateş gücünden maksimum seviyede istifade edebilirken, saldıran taraf böyle bir imkâna sahip değildi. Top ve makineli ateşinin üzerine doğrudan ilerlemek, kendi topçusunun ateş açıp onları bastıracağı durumlar haricinde, mümkün değildi. Ordular, bu yeni savaş tarzına alışmaya çalışırken, topçuyu nasıl kullanacaklarını da öğrenmeye başlamışlardı. Eğer topçunun açtığı yumuşatma ateşi düşman siperlerini tahrip eder ve daha sonra topçu ilerleyen piyadenin önünde onlarla birlikte ilerleyen baraj ateşi^(*) sağlayabilirse, piyadenin başarılı olma şansı olabilirdi. Bu ilerlemenin başarılı olabilmesi için, topçunun, yerlerinin tespiti çok daha güç olan düşman makineli tüfeklerini ve ayrıca karşı baraj ateşi açabilecek düşman topçu-

(*) Baraj Ateşi: Topların belli bir hedefe nişan almadan bir bölgeye ateş ederek ateşten bir duvar oluşturmalarına baraj ateşi denir. Aynı anda ateş eden tüm topların namluları aynı açıda yukarı ya da aşağı hareket ettirilebilir ve bu ateşten duvar ileri ya da geriye doğru yön değiştirebilir (ç.n.)

sunu da susturması zorunluydu. Eğer her şey yolunda giderse, piyadenin ilerleyişinden bir sonuç elde edilebilirdi. Fakat bu tür bir savaş taktiğini uygulayabilmek için gereken teknik imkânlar ve teknolojiye ancak 1917 yılında ulaşılacaktı. Dolayısıyla, modern silahlar, savunma ağırlıklı bir savaşın doğmasına ve muharebelerin tam bir çıkmaza girmesine neden olmuştu. Fakat savaşların sonunda bu noktaya geleceği, zaten Boer Savaşı (1899-1902) ve Rus-Japon Savaşı'nda (1904-5) belli olmuştu. Sonuç olarak, batı cephesinde piyade tüfeği, makineli tüfek ve top savaş alanlarının hâkimi olmuş ve bu durum tank icat edilinceye kadar da değişmemiştir.

Batı cephesinde Ypres Muharebesi'ndeki başarısızlığın ardından 1915'te savunmaya geçen Almanlar, bu sefer tüm güçleriyle Ruslara yüklendiler. Fransızlar ve İngilizler de batı cephesinde siper savaşını sona erdirmek için birkaç farklı metot uyguladılar. Bu metotlar şöyleydi: sürpriz saldırı (Neuve Chapelle); topyekûn hücum (Champagne); yeni silahlar (Loos'ta gaz kullanılması); topçuya ağırlık verme (bu, Fransız kolordu komutanı Philippe Pétain'in desteklediği bir yaklaşımdı); "hep daha fazla sistemi" (eğer saldırı başarısız olursa, asker ve top sayısını iki katına çıkarıp yeniden saldırma, örneğin Artois'da); sonunda düşmanın çözüleceğini umarak saldırının uzatılması (hemen her yerde); ve savaşın sıklet merkezinin batı cephesinden başka bir yere kaydırılması (Çanakkale Savaşı). Savunmanın sahip olduğu aşılmaz güç, ağır topçunun olmaması ve saldıranların tecrübesizliği gibi nedenlerle, İtilaf kuvvetlerinin uyguladığı tüm yarma harekâtları başarısız olmuştu. Bu arada, 1915'te inanılmaz miktarlarda harcandığı için, tüm ordularda top mermisi sıkıntısı baş göstermişti. Siper savaşı için uygun silahların geliştirilmesi yönünde de herkes hararetle çalışmaya başlamıştı, çünkü orduların bomba, el bombası, hafif makineli, havan ve hepsinden önemlisi düşman siperlerini yok etmek için ağır toplara acilen ihtiyacı vardı.

1916'da Alman batı ordusu komutanı Falkenhayn, sembolik açıdan önemli bir bölge olan Verdun'a düzenlenecek bir saldırının Fransız ordusunu yıpratacağına ve hatta moralinin çökmesine yol açabileceğine karar verdi. Bu şekilde, batıda savunmada kalmayı amaçlayan Alman stratejisi birden değişmişti. Falkenhayn şiddetli top ateşiyle Fransızları yenebileceğini düşünmüştü, fakat saldırının başında Douaumont Kalesi'nin ele geçirilmesi –Fransızların ihmalkârlığı nedeniyle– gibi başarılarla rağmen, Alman ordusu kendisini tam bir yıpratma savaşının içerisinde buldu. Falkenhayn, Fransızların yedek kuvvetlerini yenerek Verdun'ı ele geçireceğini düşünmüştü, fakat bunun için kendilerinin de ağır kayıplar vermesi gerekeceğini hesaba katmamıştı. Almanlar, top mermileriyle atılan yeni tür bir gaz olan "phosgene"i kullanarak 7 Temmuz'da Vaux Kalesi'ni ele geçirmeyi ve 23 Temmuz'da da Verdun'ın

dış savunma hattına ulaşmayı başardılar. Ne var ki, sonuç değişmemiş ve Verdun'ı ele geçiremeyen Almanlar, yine siper savaşının çıkmazına sürüklenmişlerdi. Cephe komutanı, "phosgene" gazına güvenerek tüm gücüyle saldırırsa, belki de zafer kazanabilirdi, ama böyle yapmadı. Verdun'a yapılan saldırı, Haziran sonunda düzenlenen ve şiddetli bir topçu ateşinin ardından başlayan İngiliz-Fransız Somme taarruzunu da tetiklemişti. Verdun Aralık 1916'ya kadar sürse de, Almanlar Somme Savaşı nedeniyle bölgeye hiç takviye gönderemedi. Verdun'da her iki taraf da ağır kayıplar vermişti. 10 ay içerisinde 377.000 Fransız ve 337.000 Alman ölmüş, yaralanmış ya da kaybolmuştu. Falkenhayn ise oynadığı kumarı kaybetmiş ve Ağustos 1916'da görevden alınmıştı.

Örnekolay İncelemesi: Somme Savaşı, 1 Temmuz 1916

Alman ordusu Somme Nehri boyunca harekete geçen 14 İngiliz ve 5 Fransız tümeninin saldırısına uğramış ve korktukları başlarına gelen İngilizler için sonuç tam bir felaket olmuştu. İngilizlerin toplam kaybı 57.450'ydi ve bu kaybın 19.240'ı saldırının ilk günü olan 1 Temmuz'da verilmişti. Verilen tüm bu kayba rağmen, İngilizler güneyde küçük bir toprak parçasından başka bir şey ele geçirememişlerdi. Bu felaketin baş sorumlusu İngiliz topçusuydu. Topçu Alman dikenli tellerinde gerekli gedikleri açamamış, derin Alman sığınaklarına nüfuz edememiş ve Alman top ve makineli tüfeklerini susturamamıştı. Başarısızlığın diğer bir nedeni de, birinci ve ikinci Alman hattına kadar İngiliz piyadesinin önünde ilerlemesi gereken baraj ateşinin çok hızlı ilerleyip geçmesiydi. Topçu barajı, İngiliz piyadesi henüz Alman siperlerinin önüne varmadan geçip gidince, Almanlar saklandıkları sığınaklardan çıkıp siperlere yerleşmiş ve açığındaki İngiliz piyadesi yoğun bir ateşe maruz kalmıştı.

Oysa, saldırıyı yöneten İngiliz komutan Rawlinson'ın, bu sorunu bir yıl önce de yaşadığı için, olacakları önceden tahmin etmesi gerekiyordu. Rawlinson, 21 Temmuz 1915'te yazılmış bir mektupta 1915'teki bir saldırıya atfen şunları yazmıştı: "Topçumuz düşman üzerinde istediğimiz etkiyi sağlayamadı ve düşman, henüz bizim piyademiz onlara ulaşmadan siperlerdeki yerini almayı başardı." Aynı mektupta Rawlinson, şöyle devam ediyordu: "Bombardıman sırasında düşman derin sığınaklar içerisinde saklanıyor ve saldırı vakti geldiğinde, hemen sığınaklardan çıkıp siperlerdeki yerini alıyordu. Bu yüzden, üzerlerine yağdırdığımız onca top mermisi hiçbir işe yaramıyordu. Bence başarısızlığın asıl nedeni budur." Rawlinson ya da onun üstü olan İn-

giliz Genelkurmay Başkanı Douglas Haig, bu yaşananlardan neden bir ders almamıştı? Bunun muhtemelen iki nedeni vardır: Haig ve Rawlinson'ın anlayışlarının kıt olması ya da Somme'daki İngiliz topçu ateşinin 1915'te olduğundan çok daha şiddetli olması. Saldırı başlamadan önceki bir hafta boyunca 2.207 top Alman hatlarına 1.7 milyon top mermisi yağdırmış ve saldırı günü olan 1 Temmuz'da saldırıyı destekleyecek baraj ateşi için 1.513 top 600.000 mermi ateşlemişti. Haig ve Rawlinson, muhtemelen böyle bir top ateşinin saldırıyı şüphe götürmez bir şekilde başarıya ulaştıracağını düşünmüşlerdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda sıkça görüldüğü gibi, müdafilerin derin sığınaklara saklanıp top ateşinden korunma konusundaki yetenekleri, topçu ateşindeki isabet oranının düşüklüğü, bu tür saldırılar konusundaki deneyimsizlik ve topçu ve piyade arasındaki koordinasyonun zayıflığı bir araya geldiğinde sonuç hüsrana oluyordu.

1 Temmuz 1916'daki piyade hücumunun bir parçası olmak acaba nasıl bir şeydi? İngiliz pilot Cecil Lewis saldırıdan 30 dakika önce cephe üzerinden uçmuştu: "Saldırıya son yarım saat! Beaumont Hamel'den Somme bataklıklarına kadar tüm bölge birkaç yüz metre derinliğinde beyaz yünden bir örtüyle kaplanmış durumda –patlayan sis mermileri! Bu, savaşın ve dünya tarihinin şahit olduğu en büyük bombardıman. Top mermilerinin gürültüsü her an daha da yükseliyor ve Wotan içi boş dünyayı bir davul gibi çalıyor muşçasına, yer gök titriyor. Bu çelik yağmurdan hiçbir şey sağlam çıkamaz." Şu ana kadar, Cecil Lewis'in görüşleri de top ateşinin gücünü fazla abartan Haig ve Rawlinson'ın görüşleriyle paralellik gösteriyordu. Lewis defterine şunları da kaydetmişti: "Bize göre sonuç tam bir fiyasko... Pek çok Alman bataryası hâlâ aktif durumda ve telsizle verdiğimiz tüm raporlara rağmen, toplarımız bildirilen koordinatlara ateş açmayı hâlâ başaramadı. Organizasyon tümüyle çökmüş durumda." Lewis çok haklıydı, İngiliz topçusu düşman bataryalarını susturma konusunda tamamıyla başarısız olmuştu.

Top ateşinin yetersizliğinden ziyade, asıl sorun baraj ateşinin çok hızlı ilerleyerek piyadeyi yalnız bırakmasıydı. Almanlar, bu sayede kendi siperlerinden, saldıranları rahatlıkla yok edebilmişlerdi. 1 Temmuz 1916 saldırısına iştirak etmiş olan ve Ovillers yönünde ilerleyen 8. Tümen'de görev yapan Henry Williamson saldırıyı şöyle anlatıyor:

Bazı askerlerin ayağa kalkıp ilerlediklerini gördüm ve ben de onlarla birlikte ileri atıldım. Kimi dehşet içerisinde donup kalmış, kimi başını eğip bacaklarını toplamış, kimi de yerde hareketsizce yatıyor. Siz yanlarından geçerken, bazıları yerde acı içinde kıvranıp ayaklarınıza öyle bir sarılıyor ki, onlardan kendinizi güçlüklerle kurtarıyorsunuz. Bütün üniformam toprak ve kanla kaplandı.

Arı peteği gibi delik deşik toprakta yaralı ayağımla aşağı yukarı gitmeye devam ettim. Benim dahil olduğum ilk dalga erirken ikinci dalga onun yerini aldı ve onların da sonu aynı oldu. Bunları, aynı akıbetle karşılaşacak üçüncü dalga takip etti. Bir süre sonra gelen dördüncü dalga diğerlerinden kalanlara karıştı. Tüm askerler baraj ateşine yetişebilmek için kan ter içerisinde ileri doğru koşturuyordu. Aylarca süren sıkı eğitimde öğretilenler kimsenin aklına bile gelmemişti. Kim tahmin edebilirdi ki, “Büyük Taarruz”un sonu böyle bir karmaşa olacak?

Williamson’ın yorumlarından yola çıkarak, dalgalar halinde düzenlenen saldırı, baraj ateşiyle uyumlu olarak hareket edebilme ve verilen kayıplar hakkında belli bir fikir edinebiliyoruz. Olaya Alman tarafından baktığımızda ise, Owillers’i savunan 108. Alay saldırıyı farklı bir açıdan anlatıyordu:

Saat 7.30’da mermi yağmuru başladığı gibi birden kesildi. Askerlerimiz hızla merdivenlerden yukarı doğru çıkmaya başladılar... Makineli tüfekler sığınaklardan çıkarıldı ve hızla mevzilere yerleştirildi, mürettebatı da ağır cephane kutularını taşıyarak silahların yanlarına getirdiler. Askerlerimiz yerlerini aldığında gördük ki, İngiliz siperlerinden geniş bir hat halinde üzerimize doğru geliyorlar. Üzerimize gelen ilk hattın ne sağ ne de soldan sonu görünüyordu. Bu ilk hattı ikinci, üçüncü ve dördüncüsü takip etti. Siperlerimizde hiçbir canlı bulunmadığını düşünüyormuş gibi, rahat rahat ilerliyorlardı... Birkaç dakika sonra, ilk İngiliz hattıyla aramızda birkaç yüz metre kaldığında, top mermilerinin açtığı çukurlardan oluşmuş olan hat boyunca makineli tüfek ve piyade tüfekleri hep birden ateş açtı. Askerlerimizden bazıları iyi nişan alabilmek için diz çöküp ateş ederken, bazıları da heyecana kapılıp tehlikesini düşünmeden ayağa fırlamış ateş ediyordu. Topçuya işaret göndermek için gökyüzüne kızıl roketler gönderildi ve hemen ardından, çıkardıkları sesler gökyüzünü yırtan top mermileri ilerleyen safların üzerine yağmaya başladı. Tüm sektörler çökecek gibi görünüyordu... Bu mermi yağmuru altında, saldırılar kısa sürede dağıldı. Tüm hat boyunca askerler silahlarını atıp yere çöküyor ve bir daha yerden kalkmıyorlardı. Ağır yaralılar yerde kıvranırken, hafif yaralılar da en yakındaki çukura doğru sürünüyorlardı.

İngilizlerin baraj ateşinin ve karşı batarya ateşinin ne denli başarısız olduğu bu açıklamadan da görülüyordu. Üstelik, Almanlar, savunma yaparken bombaların açtığı çukurlara mevzilenmişlerdi. Dalgalar halinde ilerleyen piyade tüfek, makineli tüfek ve toplar için mükemmel bir hedefti. Somme’un güneyinde yer alan Fransızlar, İngilizlerden daha fazla ilerleme kaydetmişlerdi ve İngilizler sadece hattın güneyindeki hedeflerine ulaşmayı başarabilirken, Fransızlar tüm hedeflerine ulaşmışlardı. Üstelik, İngilizlerin tümen

başına verdikleri kayıp 4.000 iken, Fransızlarınki 450'ydi. Neden aralarında böyle büyük bir farklılık olmuştu? Cevap muhtemelen Fransız topçusunun üstünlüğünde yatıyordu; örneğin, Somme Nehri'nin güneyinde Fransızlar, 8 Alman ağır top bataryasına karşı, 85 ağır top bataryası kullanmışlardı. Ayrıca, Verdun'dan edindikleri deneyim doğrultusunda, insan gücünden ziyade, ateş gücüne ağırlık veren bir taktik uygulamışlardı. Örneğin, Curlu köyünde sert direnişle karşılaşan Fransızlar, sürekli saldırıp boş yere asker harcayacaklarına, top ateşiyle köyü yerle bir etmişlerdi, piyade ise daha sonra saldırmıştı. Ayrıca, dalga halinde ilerleyen İngiliz piyadesinden farklı olarak, koruma ateşiyle ilerleyen küçük birlikler kullanmışlardı. Öte yandan, saldırıya Somme'un güneyinden, İngilizlerden iki saat daha sonra başlamışlardı ve ilerledikleri alan İngilizlerin ilerlemek zorunda olduğu bölge gibi bayır değil, düz araziydi. Fakat farklılığın temel nedeni kuşkusuz Fransız topçusuydu.

Bir asker için yaşadığı savaş deneyimi, hangi cephede olursa olsun, yıkıcıdır. Yine de, askerler, çoğunlukla saldırı esnasında yaşadıkları dehşetten değil, siperlerde yaşadıkları sefaletten bahsetmişlerdi. En büyük şikayetleri çamur, soğuk ve uykusuzluktu. Pek çoğu, ayakların uzun süre suyun içinde beklemesinden kaynaklanan "siper ayağı" hastalığından ve parazitlerin yol açtığı siper hummasından mustarıptı. Bitler kol geziyordu ve ishal ve dizanteri yaygındı. Savaşan askerlerin muhtemelen dörtte biri, "mermi şoku" denilen "posttravmatik stres bozukluğu"nu en az bir kere yaşamıştı. Mermi şokunu yaşayanlar, titreyerek ağlıyor ya da daha kötüsü, felç olmuş gibi, konuşma ya da hareket etme yeteneklerini kaybediyorlardı. Bu, kolay tedavi edilebilir bir durum değildi ve pek çok insan, savaştan sonra da mermi şokunun etkisini üzerinden atmayı başaramamıştı.

Birinci Dünya Savaşı, pek çok hayatı kurtaracak olan tıbbi gelişmelere de sahne olmuştu. Doktorlar başlarda yüzde 70'i top mermilerinden kaynaklanan yaralanmalara geleneksel metotlarla yaklaştılar. Bu metotlarda, öncelikle yara kapatılır ve bandaj yapılırdı. Ama bu metodun, özellikle gübreli Avrupa toprağı nedeniyle kangrene ve sonrasında ölüme yol açtığı görüldü (1915 yılında yaralıların ölüm oranı yüzde 28'di). Organların kesilmesi ise yüzde 40 oranında uygulanan bir tedaviydi. Sonuçta, doktorlar, yaranın temizlenmesi ve kuruması için -sodyum hypochlorite de kullanılarak- açık bırakılması gerektiğini öğrendiler. Savaşın sonunda yaralıların ölüm oranı yüzde 8'e inmişti, ayrıca organlar da eskisinden daha az kesiliyordu. Protezler ve rehabilitasyon, plastik cerrahiyle birlikte, İngiltere ve Birleşik Devletler'de yaralıların savaş sonrasında normal yaşama dönebilmesine büyük katkıda bu-

lunmuştu. Diğer önemli bir gelişme de, kan verme uygulamasının yaygınlaşması –pıhtılaşmayı önlemek için sodyum sitrat kullanılıyordu– ve kan tipleri farklılığı konusundaki bilginin artmasıydı. 1914 yılında yaralıların yüzde 30'u tetanos olurken, tetanos aşısının geliştirilmesiyle bu oran 1918'de sıfıra indi. Ayrıca, kolera, tifo ve çiçek aşılı da bu hastalıklara karşı korunmada büyük yarar sağlamıştı. Savaşta 7 milyon kişi ölmüş ve 19 milyon kişi de yaralanmıştı, fakat hasta yaralıların hayatta kalma şansının 1914 ile 1918 arasında katlarca arttığı da bir gerçektir.

Tekrar Somme cephesine dönecek olursak, İngilizler (ve Fransızlar) 1 Temmuz 1916'dan sonra küçük ölçekli saldırılara devam ettiler, ne var ki Almanlar, onlardan çok daha hızlı hareket ederek savunma hattını daha da ileriye taşımaya başladılar. Kasım 1916'da Somme Savaşı sona erdiğinde, İngilizler 420.000, Fransızlar 200.000 ve Almanlar da 500.000 kayıp vermişti. Somme Savaşı İngilizlere ve Fransızlara çok pahalıya mal olurken, Alman komutanlar Hindenburg ve Ludendorff da kendi kayıplarını azaltabilmek için batı cephesindeki savunma planlarını gözden geçirmiş ve 1916'nın sonlarında derinlemesine savunmayı esas alan yeni bir taktik kabul etmişlerdi. Yeni savunma planına göre, artık savunma hattını her ne pahasına olursa olsun elde tutmak gerekli değildi, önemli olan, bulunulan bölgeyi elde tutmaktır. Savunma hattı derinleştirilmiş ve savunulacak alan üç ayrı bölgeye ayrılmıştı –ileri karakol bölgesi, çatışma bölgesi ve karşı taarruz bölgesi. Artık İtilaf kuvvetleri, çatışma bölgesine vardığında, kendi topraklarının menziline çıkmış olduğundan, onların destek ateşinden mahrum kalacak ve mesafenin uzaklığı yüzünden de birliklerinin tüm enerjisi tükenecekti. Çatışma alanına birbirini koruyacak ve kör nokta kalmayacak şekilde makineli tüfek yuvaları yerleştirilecek (“nehir içindeki kayalar gibi”) ve bu silahlar ilerlemeyi mümkün olduğunca yavaşlatırken, karşı saldırı bölgesinde toplanmış olan taze birlikler topçu desteğinde hücumla geçip kaybedilen toprağı geri alacaktı.

İtilaf kuvvetleri, 1917'de bu yeni Alman savunma sistemini yarmak için birkaç girişimde bulundular. Bunlardan ilki, Nisan ayında General Nivelle komutasındaki Fransızların, Arras'a saldıran İngilizlerin de desteğiyle Chemin des Dames üzerinden düzenledikleri saldırıdır. Nivelle, uzun süren bir bombardımanın ardından, birliklerinin hızla ilerlemesi sonucunda başarıya ulaşacağını düşünmüştü. Oysa, Almanlar Mart ayında yeni inşa edilmiş Hindenburg savunma hattına çekilmiş olduklarından, Nivelle'in tüm planı havada kalmıştı. Nivelle'in saldırısı zaten güçlü savunma karşısında başarısız olmuş, daha da fenası Fransız ordusunda büyük bir isyan baş göstermişti. Mezbahaya gönderilen koyunlar gibi düşman silahlarının üzerine gönderilmeye daha fazla dayanamayan İkinci Koloni Tümeni 3 Mayıs'ta isyan edince, di-

ğer birlikler de onu izledi. Askerler, “siperlerimizi savunuruz, ama asla saldırmayız” ve “makinelî tüfeklerin üzerine koşacak kadar aptal değiliz” diyorlardı. Champagne’de güvenilir durumda sadece iki tümen kalmıştı ve 1917’de firar eden Fransız askeri sayısı 21.174’e ulaşmıştı. Mayıs’ta Pétain, Nivelle’den görevi devraldı ve şikayetleri dinlemek için tüm cepheyi dolaştı. Sonuçta, insan gücü yerine ateş gücü ağırlıklı taktiğe geri döndü, izinler artırıldı, dinlenme tesisleri iyileştirildi ve ön hatlardaki nöbet görevini herkes eşit olarak üstlenmeye başladı. Pétain, isyanın elebaşı olan yüzden fazla kişiden 23’ünü sömürgelere sürgüne gönderdi. Bu şekilde, düzen zamanla yeneden sağlandı, ama 1917’nin kalanında ve 1918’de savaşı sürdürebilmek için İngiliz Sefer Kuvveti’ne fazlasıyla ihtiyaç duyacaklardı.

Nisan 1917’deki Arras taarruzu başta gayet iyi gidiyordu, fakat zaman geçtikçe kayıplar her zamanki gibi artmaya başladı. Bunun tek istisnası, Kanada Kolordusu’nun 9 Nisan’da Vimy Tepesi’ni ele geçirmesiydi. Bu operasyon titizlikle planlanmıştı ve başarısını üç etkene borçluydu: mükemmel topçu yumuşatma ateşi, karşı batarya ateşi ve baraj ateşi. İkinci etkenin başarılı olabilmesinin ana nedeni, Almanların yeni derinlemesine savunma taktiğini bu bölgede henüz uygulamaya koymamış olmalarıydı. Bu nedenle, Alman karşı saldırı birlikleri hazırda beklemek yerine, çatışma sahasına 6 saatlik mesafede bulunuyorlardı. Üçüncü etken ise, dağınık düzende ilerleyen ve bu sefer Lewis makinelî tüfekleri gibi silahlara sahip piyadeye fazlasıyla yardımcı olmuştu.

Vimy’den sonraki diğer bir başarılı İtilaf operasyonu da, İngiliz Sefer Kuvveti’nin geniş kapsamlı bir mayın tarama operasyonunun ardından, Haziran’da Messines’te başlamıştı. 19 büyük mayının imha edilmesini, dakik bir baraj ateşi ve piyade saldırısı izlemişti. Bir saat içerisinde düşman siperleri ele geçirildi. Tekrarı pek mümkün olmasa da, Messines, küçük operasyonların iyi planlanmış harekâtlarla başarıyla sonuçlanabileceğini göstermişti.

Temmuz 1917’de Haig, uzun zamandan beri planladığı Ypres taarruzunu (Passchendaele) başlattı. Bu saldırıya Somme’dakinden daha az tümen katılmıştı –yirmi tümen–, fakat sayı üstünlüğüne sahip olan İngiliz topçusu –üçte biri ağır olan 3.091 top– bu sefer savaş alanının hâkimiydi. Bu toplar saldırı öncesinde on gün boyunca düşman mevzilerini dövmüş olsa da, saldırı günü olan 31 Temmuz’da İngiliz tümenleri cephenin solunda iki mil kadar ilerlemeyi başarmış, fakat sağ tarafta çakılıp kalmışlardı. Ardından başlayan sağanak yağışla tüm saldırı çamura saplanıp kaldı. Haig, bu sefer de savaş alanının azizliğine uğramıştı: Alman topçusu iyi gözetleme imkânına sahipti, sa-

vunmada olanlar tepede buldukları için avantajlı konuma sahiptiler, çamur nedeniyle ilerlemek çok güçtü ve tepenin tümü savaş planına dahil edilmişti, çünkü sağdaki İkinci Ordu hemen hiçbir şey başaramamıştı. Eylül ve Ekim başında kaydedilen bazı ilerlemelere rağmen, tekrar bastıran yağmurla savaş alanı tam bir bataklıkla dönüştü. Saldırıya olması gerekenden daha fazla devam edildi, belirgin bir stratejik hedef yoktu ve ancak titiz hazırlıkların ardından Kanada Kolordusu 10 Kasım 1917'de sadece sembolik önemi olan Passchendaele köyünü 16.000 kayıp vererek ele geçirmeyi başardı. Passchendaele'de İngilizlerin toplam kaybı 275.000'di ve Almanların kaybı da buna yakındı. Passchendaele de, Somme gibi bir İtilaf zaferi değildi, fakat Alman ordusu da telafi edemeyeceği kadar fazla kayba uğramıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki statik siper savaşlarını tarif etmek için "çamur ve kan" kelimeleri kullanılır, bu kelimeler ne kadar doğru olsa da, o dönemde yaşanan taktik ve teknik gelişmelerin göz ardı edilmesine de yol açmışlardır. Her saldırıdan çok acı bir ders çıkarılmıştı, yine de 1917'deki Passchendaele Savaşı'na bakıldığında, hiçbir şey öğrenilmemiş gibi görünüyordu. Kraliyet Warwickshire Alayı'nda görev yapan Teğmen Edwin Vaughan'ın günlüğünde çok çarpıcı bir yorum yer alıyordu. Vaughan, günlüğünün bir bölümünde, müfrezesinin 16 Ağustos 1917'de Passchendaele'de katıldığı bir saldırıyı şöyle anlatmıştır:

Aptal gibi çamurun içinden fırlayıp saldırı emrini verdim ve askerlerin tümü ayağa kalkıp duraksamadan düşman baraj ateşinin içerisine daldı. Bu öyle bir etkiydi ki, sanki o top ateşinin dehşeti artık beni etkilemiyordu ve bu cehennem içerisine doğru ilerledik, ta ki etrafımız mermi patlamaları ve ıslık çalan şarapnelere kuşatılıp başımızın üzerinden mermiler vızıldayarak geçene kadar. Askerler muhteşemdi! Hayret edilecek şekilde, kaçan ya da saklanan kimse yoktu ve sanki etrafımızda patlayan onca mermi kimseye zarar vermiyordu. İlerledik, ta ki baraj ateşi önümüzde aşılmaz bir duvar oluşturana kadar.

Sonra etrafımdaki askerler birer birer dökülmeye başladı ve önümüzün dikenli tellerle kapanmış olduğunu gördüm. O sırada ayağımın yere saplandığını hissettim, kurtulmaya çalışırken bir anda belime kadar çamura gömüldüm. Diğerleri benim farkıma varmadan geçip gidiyordu, bağıırıp havaya ateş ettim ve Çavuş Gunn beni fark edip geri döndü ve beni oradan çıkardı. Dikenli teldeki bir gedikten geçmekte olan askerlere yetiştim. Albay Breeze'in ayağımın dibinde bir mermi patladığında ben de onun peşindeydim. Patlamanın şiddetiyle geriye doğru uçarken onun paramparça olmuş şekilde havaya fırladığını ve ardından ayaklarımın dibine düştüğünü gördüm.

Birkaç dakika sonra, Vaughan farkına varmıştı ki;

bir zamanlar Breeze olan et parçasından kola benzer bir şeyin hareket ettiğini gördüm. Benim söylememe gerek kalmadan diğerleri de bunu gördü ve sihiyeciler ona yardım etmek için koşular. Onu dikkatle benim oturduğum yere getirdiler. Korkunç durumdaydı. Ayağı ve kolu kopmuş, bacakları sanki ince şeritlere ayrılmıştı. Yüzü ise bakılacak gibi değildi. Ama bilinci hâlâ yerindeydi ve ona doğru eğildiğim zaman, kalan tek gözünde yaşadığı korkuya şahit oldum. Parçalanmış eliyle teçhizatımı kavramaya çalışırken, birden gözündeki ışığın söndüğünü gördüm. Bir yandan top mermileri yağmaya devam ederken, onu bir mermi çukurunun içine gömdük ve papaz hızlı bir dua okudu.

Vaughan'ın tasvir ettiği manzara “topyekûn savaş mıydı”? Neredeyse tüm toplumların katıldığı İkinci Dünya Savaşı'ndaki anlamıyla değildi, ama savaşın nerelere varabileceğini göstermesi açısından öyleydi. Birinci Dünya Savaşı topyekûn bir savaştı, çünkü ona şahit olanlar bunun kıyamet olduğunu ve dünyanın sonunun geldiğini zannetmişlerdi.

İngilizler, 20 Kasım 1917'de meşhur Cambrai saldırısını başlattılar. Bu savaşın meşhur olmasının nedeni, iki önemli yeniliğin bu savaşta yer almasıydı —476 adet tank ve tahmini top ateşi tekniği (diğer bir deyişle, haritadaki bir noktaya herhangi bir keşif yapılmadan ateş edilmesi). Bu yeniliklerden hangisinin daha önemli olduğu tartışılır, ama sonuç muhteşem olmuştu. Artık yumuşatma ateşine gerek kalmamış ve dikenli tellerde gedik açma görevini tanklar topçudan devralmıştı. Gökte Kraliyet Hava Kolordusu'na (Royal Flying Corps-RFC) bağlı 14 filo sürekli olarak keşif yapmış, bombalamış ve Alman birliklerine ateş açmış; yerde ise tankların arkasında 6 piyade tümeni tekli sıralar halinde dizilerek (şolucan düzeni) ilerlemişti. Bu yeni bir savaş biçimine benziyordu ve öyleydi. Henüz “blitzkrieg” (yıldırım savaşı) değildi, ama onun yolunu açacak olan bir gelişme olduğu şüphesizdi. İngilizler, Cambrai saldırısı sonucunda Hindenburg hattında 4.5 mil genişliğinde bir alanda 6 mil içeri ilerlemeyi başarmışlardı ve verilen kayıp sadece 4.000'di. Ne var ki, her zaman olan şey tekrarlanmış ve 30 Kasım'da karşı saldırıya geçen Almanlar, kaybettiklerinden daha fazla toprak ele geçirmişlerdi. Alman karşı saldırısının özelliği ve İngilizlerin fark etmediği yönü, Almanların sızma taktiğini kullanmış olmalarıydı. Küçük ve seri birimler, güçlü savunma noktalarının etrafından dolanıp geçmiş ve düşman topçusunun üzerine hızla yüklenmişlerdi.

İngilizler ve Fransızlar yeni Alman saldırı tekniğini fark etmemişlerdi, aynı şey daha önce benzeri bir taktiği uygulamış olan İtalyanlar ve Ruslar

için de geçerliydi. Bu önemliydi, çünkü Almanlar 1918’de batıdaki stratejilerini, hem 1917 Rus Devrimi ve Amerika’nın savaşa girmesi hem de Almanların 1917’de ticaret gemilerine karşı sınırsız denizaltı savaşı ilan etmesi nedeniyle, savunmadan saldırıya çevirmişlerdi. Almanya, Birleşik Devletler’in sahip olduğu endüstrinin ve insan gücünün farkındaydı ve Amerikan ordusu tüm gücüyle Avrupa’ya gelip savaşın seyrini değiştirmeden önce, 1918 ya da 1919 yılında batıdaki savaşı sona erdirmeye karar vermişti. Bu doğrultuda bir dizi büyük “Barış Taarruzu” hazırladı ve ilk taarruzu topçu uzmanı Albay Bruchmuller’in idaresinde 21 Mart 1918’de başlattı. Taarruzun hedefi İngiliz Üçüncü ve Beşinci Ordularıydı; Beşinci Ordu daha önemliydi, çünkü bu ordu, Fransızlarla irtibat noktasıydı.

Almanlar, operasyon için cepheye top ve cephane yığmaya başladılar. İşin içinde üç ordu olduğundan, bu hiç de kolay bir iş değildi. Güneydeki On Sekizinci Ordu 1.568 hafif top, 1.028 ağır top, 27 süper ağır top ve 1.257 havana; kuzeydeki On Yedinci Ordu ise 1.408 hafif top, 801 ağır top, 25 süper ağır top ve 1.197 siper havanına sahipti. Merkezdeki İkinci Ordu da yaklaşık bu sayılarda topa sahipti. Önce, düşman cephesi 9-19 Mart tarihleri arasında Sarı Haç (hardal gazı) mermileriyle ateş altına alındı. 19 Mart’tan sonra ise, saldırının yapılacağı güzergâhtaki bombardımana Mavi Haç (yüzde 75 tahrip gücü yüksek patlayıcı ve yüzde 25 diphenylchlorasine’den oluşan bir karışım) ve Yeşil Haç (phosgene) mermileriyle devam edilirken, saldırının sağ ve solunda kalan bölgelere yoğun şekilde hardal gazı saldırıları düzenlendi. 21 Mart sabah saat 4.40’tan itibaren Mavi ve Yeşil Haç mermilerinin sayısı artırılırken, kimi ağır toplar da İngiliz hattının gerisindeki hedeflere ateş etmeye başladı. Tam beş saat sonra ise, Mavi Haç ve normal tahrip mermileri atan hafif toplar ve havanlarla baraj ateşine başlandı. Bu bölgedeki tüm topların haritadaki konumları belirlenmişti ve haritaya göre düşman mevzilerine isabetli bir şekilde atış yapılabiliyorlardı, çünkü saldırmak üzere oldukları bölge 1914 ve 1917 yılları arasında onların elinde bulunuyordu. Sabah saat 9.40’ta hücum birliklerinin, baraj ateşinin peşi sıra ilerlemeye başlamasıyla saldırının ilk adımı atılmış oldu. Bu birlikler cepheye saldırının hemen öncesinde kamyonlarla taşınmış ve makineli tüfek, siper havanı, alev makinesi ve piyade silahlarıyla donanmışlardı. Onlara verilen emir doğrultusunda, güçlü savunma noktalarından kaçınarak kanatların ne durumda olduğunu düşünmeden gidebildikleri kadar ileri gideceklerdi. Hücum birliklerini iyi donanımlı, hatta hafif sahra topları taşıyan piyade birlikleri takip edecekti.

Alman saldırısı, İngiliz savunma sisteminin derinlerine, özellikle de Alman On Sekizinci Ordusu’nun İngiliz Beşinci Ordusu’na karşı ilerlediği bölgede sızacak esnekliğe sahipti. İngilizler onları durdurmayı başarama-

mışlardı; çünkü savunma yapmaya alışık değillerdi; çünkü 21 Mart sabahı, yoğun bir sis, saldırganları savunanlardan uzun süre gizlemişti; çünkü Beşinci Ordu, fazlasıyla uzun bir hattı savunduğu için, Oise Bataklığı bölgesine yeterince önem vermemişti; ve çünkü İngiliz karargâhu paniğe kapılarak her şeyi daha da karıştırmıştı. Fakat Alman başarısının temel nedeni, İngilizlerin, uygulamaya çalıştıkları derinlemesine savunma sistemini anlamayıp doğru düzgün uygulayamamış –özellikle Beşinci Ordu’nun savunduğu bölgede– olmalarıydı. Bunun sonucunda Almanlar, İngiliz hatlarını yarıp 80 km. ilerlemeyi başarmışlardı; İngilizlerin kaybı 90.000 esir, 1.300 top ve 200.000 ölü ve yaralı olmuştu. Fakat Alman topçusu üstlendiği görevi hakkıyla yerine getiremediği için, ihtiyat kuvvetleri ve top ve makineli tüfek ateşi Alman birliklerini yavaşlatmış ve Almanlar 30 Mart’ta durmak zorunda kalmıştı. Almanların kaybı da 240.000’e yükselince, Ludendorff, 5 Nisan’da Michael kod adlı harekâtı durdurmak zorunda kaldı.

Üç “Barış Taarruzu” daha düzenlendi, fakat hepsinin akıbeti aynı oldu. Şimdi saldırı sırası, Başkomutan Mareşal Foch’un komutasındaki İtilaf güçlerine gelmişti. Fransızlar, elde edilen istihbarat doğrultusunda, 18 Temmuz’da 24 tümen (4’ü Amerikan) ve 750 tankla, 11 Alman tümeninin savunduğu Marne’a saldırıya geçtiler. İtilaf kuvvetlerinin bu bölgede dört mil ilerlemesi Almanlar için tam bir sürpriz olmuştu. Almanlar 4 Ağustos’ta küçük ölçekli bir “Barış Taarruzu” daha düzenlediler, ama bu sadece dört gün sürdü. Bu tarihten sonra Alman ordusu savunmaya geçti ve bu durum savaşın sonuna kadar değişmeden kaldı. Sonucu tayin eden şey, İngilizlerin 500 tank, 800 uçak, 2.000 top ve kanatlardan İngiliz Üçüncü Kolordusu ve Fransız Dokuzuncu Kolordusu tarafından desteklenen 8 Avustralya ve Kanada tümeni ile, 8 Ağustos 1918’de Amiens’e düzenledikleri taarruz olmuştu. Bu sefer her şey yolunda gitmişti. Sis ve dumanın yardımıyla sürpriz etkisi sağlanmış ve önce 6 mil, ardından da 11 mil ilerlemeyi başarmışlardı. Ludendorff, 8 Ağustos gününü “Alman ordusunun kara günü” olarak ilan etti, çünkü İngilizlerin 9.000 kaybına karşılık Almanlar 27.000 kayıp vermişti ve çok sayıda Alman askerinin teslim olması, Alman ordusunun moralinin çökmek üzere olduğunun göstergesiydi.

Artık Fransızların ve İngilizlerin yapması gereken, tek yönden saldırıp düşman hattını yarmak değil, her yönden aynı anda saldırarak tüm savunma hattını çökertmekti. Eylül sonunda, savaş boyunca uygulanan en müthiş bombardımanla (Eylül 28-29 tarihleri arasında 945.000 top mermisi atılmıştı), teknoloji ve muazzam bir asker gücünün bir araya gelmesi Hindenburg hattını çökertti. Artık Alman ordusunun yaptığı tek şey, bir savunma hattından diğerine çekilmektir, ama bu düzensiz bir çekilme değildi ve çekilirken saldı-

ran tarafa da ağır kayıplar verdireyorlardı. Passchendaele taarruzunda (31 Temmuz-Kasım ortası 1917) 275.000 kayıp veren İngilizlerin, 7 Ağustos'tan 11 Kasım'a kadar geçen süredeki kayıpları da 314.200'e ulaşmıştı. Kanadalıların verdiği kayıpların istatistiği ise çok daha dikkat çekiciydi –Passchendaele'de 29.725 ve Ağustos-Kasım 1918 arası dönemde 49.152. Kayıpların bu denli yüksek olmasının nedeni, savaşın son yüz gününde İngiliz ve Fransızların saldırıya hiç ara vermemeleri ve Almanların büyük bir azimle insan gücüne değil de, top ve makineli tüfeğe ağırlık vererek savunmaya devam etmeleriydi. Ne var ki, Temmuz ve Ağustos 1918'de Almanya son gücünü de tüketmiş, “Barış Taarruzları” sona ermiş ve ordunun morali bir daha toparlanmayacak derecede bozulmuştu. Alman Resmi Tarihi'nin bildirdiğine göre, 18 Temmuz-11 Kasım 1918 tarihleri arasında batı cephesindeki Alman ordusunun toplam kaybı 420.000 ölü ve yaralı, 340.000 savaş esiriydi. 750.000 ile 1.000.000 arasında asker ise Mart-Temmuz 1918 tarihleri arasında düzenlenen taarruzlar sırasında ya firar etmiş ya da savaşmayı reddetmişti. Bu nedenle, 1918 yılında Alman ordusunun toplam kaybı, firarilerle birlikte, 2.760.000'e ulaşmıştı. 1 Ağustos tarihinde Almanların elinde hâlâ tam teçhizatlı 98 tümen bulunurken, bu sayı Eylül'de 47'ye düşmüştü; mütarekenin imzalandığı tarihte ise ellerinde sadece 4 tümen bulunuyordu. Alman ordusu, 1918 yılında batı cephesinde elinde bulunan tüm insan gücünü tüketmişti.

1918'de Alman ordusunun batı cephesinde çökmesine yol açan etkenler nelerdi? Öncelikle dört yıldan beri sürmekte olan savaş askerleri fazlasıyla yıpratmıştı. “Barış Taarruzları”nın başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle, bu cephede Almanların artık bir ümidi kalmamıştı, ayrıca bu taarruzlar esnasında Almanların seçkin hücum birlikleri de ağır kayıplar vermişti. 1918'de İtilaf kuvvetleri insan gücü ve teknoloji bakımından arayı oldukça açmıştı; savaş sona erene kadar 2 milyon Birleşik Devletler askeri Avrupa'ya çıkmış ve bunlara 1919 yılında 2 milyon asker daha eklenmişti. Almanya doğu cephesine çok fazla asker ve kaynak harcayarak zafer kazanmayı başarmış, ama bu, batıdaki durumu kurtarmak için yeterli olmamıştı. İtilaf kuvvetleri, 1918 yılında zırhlı birlikler, topçu, hava kuvvetleri ve piyade arasındaki koordinasyonu sağlamayı başarmış ve hafif havan, Lewis makineli tüfekleri ve tüfek bombası gibi seyyar silahları kullanmaya başlamışlardı. Teknik alanda yaşanan gelişmeler sayesinde başarılı sürpriz saldırılar –Cambrai gibi– düzenlemek mümkün hale gelmiş ve 1917'de kullanılmaya başlanan 106 darbe topası, topçunun etkinliğini büyük ölçüde artırmıştı. Üstelik, uygun şekilde kullanıldıkları zaman, tankların karşısında da hiçbir kuvvet duramıyordu. İttifak devletleri, zengin İtilaf devletleriyle uzun süre savaşmaya yetecek kaynaklara sahip değillerdi. Tarihçi Paul Kennedy'ye göre, 1914-1919 yılları arasında İtilaf devletlerinin savaş giderleri 57.7 milyar dolara ulaşırken, İttifak devlet-

lerinin –Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye– toplam gideri 24.7 milyar dolar olmuştı. Yine İtilaf devletlerinin seferber ettiği toplam asker sayısı 40.7 milyon iken, bu sayı İttifak devletlerinde 25.1 milyonda kalmıştı. Yukarıda belirttiğimiz tüm bu etkenler bir araya gelerek 1918 yılında İtilaf güçlerinin batıda sonuca ulaşmasını mümkün kılmıştı.

Aslında Almanya ve müttefiklerinin savaşı bu kadar zaman sürdürebilmesi bile bir mucizeydi. Savaşı sürdürebilmek için gerekli harcamaların karşılanabilmesini hedefleyen 1916 Hindenburg Planı, cephane üretiminin iki katına, makineli tüfek üretiminin ise üç katına çıkarılması gibi hedeflerine ulaşmayı başaramamıştı. Bu plan neticesinde, kalifiye işçiler cepheden geri çekilmiş ve tarım büyük ölçüde ihmal edilmişti. Ama tüm eksikliklerine rağmen, bu planın, savaşın sürdürülebilmesinde büyük katkısı olduğu da bir gerçektir. İttifak güçlerinin bu kadar uzun süre savaşabilmesi, pek çok farklı nedenle ve Birinci Dünya Savaşı'nın kolay zafere ulaşma ümitlerini ortadan kaldıran yapısıyla ilgiliydi. 1918 yılına kadar batı cephesinde gerçek bir başarı elde etmek mümkün olmamıştı; 1914'ten sonra Almanlar, o dönemde çok daha avantajlı olduğunu düşünerek savunmada kalmayı tercih etmişlerdi. Ayrıca, Almanya, sahip olduğu haberleşme ve taşımacılık imkânları sayesinde, doğu ve batı cepheleri arasında rahatlıkla birlik transferinde bulunabiliyordu. İtilaf güçlerinin sahip olduğu sanayi ve kaynak üstünlüğünün etkisi, ancak zaman içerisinde, özellikle de Birleşik Devletler 1917'de savaşa girdikten sonra kendini göstermeye başladı. Aynı durum denizlerde de geçerliydi ve İtilaf kuvvetlerinin denizlerde sahip olduğu üstünlük –Almanya'ya uygulanan deniz ablukası da dahil olmak üzere– ancak zaman içerisinde etkisini göstermeye başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda deniz savaşları söz konusu olduğunda, akla ilk gelen örnek Jutland Deniz Savaşı'dır –31 Mayıs-1 Haziran 1916. Savaş öncesinde dretnot sınıfı zırhlıların hizmete girmesi ve Almanya ve İngiltere arasında yaşanan savaş gemisi inşa yarışına rağmen, her iki taraf da pahalı savaş gemilerini açık denizlerdeki maceralarda riske atmaya istekli değildi. İngiltere uğrayacağı bir deniz yenilgisinin Almanya'ya Manş Denizi'nde asker ve malzeme taşıyabilme imkânı sağlayacağından korkarken, Almanya da daha büyük olan İngiliz donanması karşısında tüm açık deniz filosunu kaybetmekten çekiniyordu. Bu çekincelere bir de büyük zırhlıların mayın ve –ister denizaltı ister destroyer tarafından atılmış olsun– torpidolara karşı olan zayıflığı eklenince, denizlerdeki durum iyice garip bir hal almıştı. İngiliz donanması bu tür bir savaşa karşı öyle hazırlıksızdı ki, Alman denizaltısı U-9, Eylül 1914'te 3 İngiliz muharebe kruvazörünü batırmayı başarmıştı. Ekim 1914'te HMS *Audacious* bir mayına çarpıp battığında ise, İngilizlerin elinde

sadece 6 mayın tarama gemisi bulunuyordu. Denizlerde sadece, sonuçsuz Falkland (1914) ve Dogger Bank (1915) muharebeleri gibi, ufak muharebeler yaşanmıştı.

Fakat 1916'nın başında, çok daha saldırgan bir komutan olan Amiral Scheer, Alman deniz kuvvetleri komutanlığına atandı. Scheer'in planı şuydu: Muharebe kruvazörlerini yem olarak kullanarak İngiliz savaş gemilerini U-botlardan oluşan bir hatta ve asıl Alman filosuna doğru çekecekti. Tuzak 31 Mayıs 1916'da kuruldu, fakat Beatty'nin 6 muharebe kruvazörü ve dört süper dretnotu ve Jellicoe'nun 24 dretnotu denize açıldığında, U-botlar kayda değer bir varlık gösteremedi. U-botların başarısız olması üzerine bir araya gelmeyi başaran 28 dretnot, 9 muharebe kruvazörü, 34 hafif kruvazör ve 78 destroyerden oluşan İngiliz donanması; 16 dretnot, 6 dretnot öncesi zırhlı, 5 muharebe kruvazörü, 11 hafif kruvazör ve 61 destroyerden oluşan Alman donanmasıyla karşı karşıya geldi. Öğleden sonra ve akşam devam eden muharebede daha fazla kayıp veren taraf İngilizler olmuştu. HMS *Lion*, Q taretine aldığı isabetin ardından, taretin doldurma sistemine ateş sirayet etmesi nedeniyle az daha batıyordu. Her iki ayağı da kopmuş olan Binbaşı Harvey, görevine kahramanca devam etmiş ve cephaneliklere su basılmasını emrederek gemiyi havaya uçmaktan kurtarmıştı. Ancak, HMS *Indefatigable* ve HMS *Queen Mary* bu kadar şanslı değildi ve her ikisi de saat 4.00 sularında havaya uçarak battı. Bunları, saat 6.30'da sulara gömülen HMS *Invincible* takip etti. Tüm bu kayıplarına rağmen, Amiral Jellicoe sonunda Alman filosunu T'ye getirmeyi başararak savaş gemilerinin büyük çoğunluğunu Alman filosunun pruvasında toplamayı başardı.⁽⁶⁾ Üstelik, Jellicoe'nun filosu, Alman donanmasıyla Alman limanları arasına girmeyi de başarmıştı. Fakat karanlık, karmaşa, istihbarat raporlarının dikkate alınmaması, inisiyatif eksikliği ve gece savaşları için yeterli eğitime sahip olunmaması nedeniyle, Scheer İngiliz filosunun elinden kaçarak sabah mayınlı Horns Resifi'nden geçmiş ve kendi limanlarına ulaşmayı başarmıştı.

14 İngiliz gemisine karşılık 11 Alman gemisi batmıştı, ama Alman Açık Deniz Filosu bir daha limandan çıkamamış ve bu nedenle de, sonuç İngilizler için stratejik bir zafer olmuştu. İngiltere Almanya'yı denizden abluka etmeye devam ederken, Almanlar da ağırlığı denizaltı savaşına verdiler. Denizaltı savaşı, Almanya'nın 1 Şubat 1917'de sınırsız denizaltı savaşı ilan etme-

⁽⁶⁾ T Manevrası: Eski savaş gemilerinde topların büyük bölümü sancak ve iskele taraflarında olduğundan, amiraller kendi gemilerinin bordolarını düşman gemilerinin baş ya da kış taraflarına denk getirmek için manevra yaparlardı. Hat halinde ilerleyen X filosunun öntü, ona dik olarak hareket eden Y filosu tarafından kesilirse, X filosu savaş düzenine geçmeden, önlerini kesen Y filosunun tüm savaş gemileri ateşi X filosunun hatının en önündeki gemiye yoğunlaştırır. Şekli T harfine benzediği için, bu durum T manevrası olarak adlandırılır. (ç.n.)

siyle zirvesine ulaştı. Almanların hesaplarına göre, her ay 600.000 ton şilep batırmaları gerekiyordu. Mayıs'ta 600.000 ton, Haziran'da 680.000 ton ve Temmuz'da 540.000 ton gemi denizin dibine gidince, Almanların planı da tutmuş gibi gözüküyordu. Fakat Mayıs ayından itibaren konvoy sistemi uygulanmaya başlandı ve bu, kısa sürede tüm deniz yollarına uygulandı. Ağustos 1917 ve Ocak 1918 arasında 2.25 milyon tonluk gemi batırılmıştı, yine de aylık ortalaması 375.000 ton olduğu için, bu yeterli değildi. Sonuçta, U-botlar ve akıncı şilepler^(*) başarısız olmuştu.

Şu ana kadar sadece batı cephesi üzerinde durduk. Oysa, o tarihte İngiliz kabinesi, sürekli olarak deniz aşırı topraklardaki menfaatlerini nasıl sürdürebilecekleri konusunda endişelenirken, diğer bir grup da doğu politikasına ağırlık verilmesi taraftarıydı. Lloyd George'un başını çektiği ikinci grup –doğucular olarak biliniyordu–, batı cephesine ağırlık verilmesini savunan batıcılarla tam bir fikir ayrılığı içerisindeydi. Her iki grup da tüm cephelerin desteklenmesi gerektiği konusunda hemfikirdi, ama ağırlık hangi cepheye verilecekti? Doğucular Selanik, Çanakkale, Mısır, Filistin, Mezopotamya, İtalya ve Doğu Afrika'ya düzenlenecek harekâtlardan yanaydı. Bu hedeflerin pek çoğunda düşmanları, mükemmel asker olduklarını ispat etmiş olan Osmanlılar olacaktı. Özellikle 1915 yılında Çanakkale'deki İngiliz-Fransız birlikleri, yetenekli Alman komutanı Liman von Sanders komutasındaki Osmanlıları ne yenmeyi ne de aşip geçmeyi başaramışlardı. İngiliz ve Fransız gemileri, Mart 1915'te boğazı geçmeyi denediler. Amaçları, Çanakkale Boğazı'nı geçip Marmara Denizi'ne girdikten sonra İstanbul'u topa tutarak Türkleri teslim olmaya zorlamaktı. Fakat İtilaf savaş gemilerinin imha etmeyi başaramadığı Türk sahil bataryaları nedeniyle, mayın tarama gemileri boğaza giremedi. 18 Mart'ta yeni bir taktik uygulamaya karar veren İtilaf kuvvetleri, sahil bataryalarına yaklaşarak yakın mesafeden ateş açmayı denediler, ama 6 zırhlı, mayın taraması yapılmamış olan bu bölgede mayına çarpınca, sonuç tam bir fiyasko oldu. Bu başarısızlığın ardından, bu sefer de Çanakkale'ye çıkarma yapılmasına karar verildi. Amaçları, tepeleri ele geçirerek buralara topçuları yerleştirmek ve sonra da bu topçuların koruması altında zırhlıların boğazdan geçmesini sağlamaktı. 25 Nisan'da karaya çıkan İngiliz, Fransız, Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri başta çok ciddi kayıplar vermediler, fakat daha sonra Osmanlı savunması karşısında ilerlemeleri tamamıyla imkânsız hale geldi. Anzak bölgesinde düzenlenen büyük saldırı ve Ağustos başlarında Suvla kıyılarına yapılan diğer bir çıkarma da, yeteneksiz İtilaf komutanlarının hırslı planları ve Türk komutan Mustafa Kemal'in inisiyatifi ele almasıyla başarısızlığa uğradı. Çanakkale Savaşı'nın çıkmaza girdiğini kabul etmekten başka

(*) Akıncı Şilep: Dıştan bakıldığında şilebe benzeyen ve savunmasız şilepleri batırmakta kullanılan savaş gemileri (ç.n.)

çareleri kalmayan İtilaf kuvvetleri, 1916 yılı başında bölgeden çekildiler. Bu harekâta İtilaf kuvvetlerinin başarısızlığının nedenleri; komuta kademesinin beceriksizliği (Sir Ian Hamilton, Tümgeneral Hunter-Weston ve Tümgeneral Stopford), tecrübesizlik, teknik problemler, kritik anlarda yeterli asker ve malzemeye sahip olunamaması, ordu ve donanma arasındaki koordinasyon eksikliği ve Osmanlıların sergilediği azimli savunmaydı. Diğer harekâtlar ise, sonunda hem asker ve malzeme bolluğu hem de daha iyi komutanlar sayesinde (Filistin seferini düzenleyen General Allenby gibi) İtilaf kuvvetlerinin zaferiyle sona ermişti.

Allenby'den bahsetmişken, Ortadoğu seferine değinmeden geçmek mümkün değildir. Arap dünyasının büyük bölümü Osmanlı toprağıydı ve bu siyasi ve coğrafi gerçek, Süveyş Kanalı'nı, dolayısıyla da İngiltere'nin doğuyla bağlantısını tehdit ediyordu. İngiliz stratejisi Süveyş Kanalı'nı savunmaya odaklandığı için, bu noktaya çok sayıda birlik yerleştirildi ve 1916'da İngiliz komutan Sir Archibald Murray savunmayı terk ederek saldırıya geçmeye karar verdi. Aynı yıl birlikleri su borusu ve demiryolu döşeyerek Sina'yı geçti ve elindeki 3 piyade ve 1 süvari tümeniyle Mart 1917'de Gazze'yi ele geçirmeye teşebbüs etti. Plan titizlikle hazırlanmıştı, fakat İngilizlerin aşırı tedbirli hareket etmeleri sonunda gereksiz yere çekilmelerine neden oldu. Nisan'daki ikinci saldırı da başarısız oldu, çünkü bu sefer de Osmanlı birlikleri çok iyi hazırlanmıştı. Murray görevden alındı ve yerine Allenby getirildi. Batı cephesinde başarısız olan Allenby, tam kendisine göre bir savaş alanına gelmişti. Burada elinde İngiliz, Hint ve Avustralya birlikleri bulunuyordu ve aldığı 10 tümenlik takviye ve sahip olduğu hava hâkimiyetiyle düşmanından çok daha üstün konumdaydı. Ekim 1917'de Gazze'ye düzenlenen saldırı, Avustralya hafif süvarisinin başarılı hücumunun da katkısıyla, İngilizlerin zaferiyle sonuçlandı. Allenby, hız kesmeden ilerlemeye devam etti ve Aralık 1917'de Kudüs'e girdi. Bu dönemde T.E. Lawrence, Osmanlıların Hicaz bölgesindeki Arap isyanını organize etmekle ün kazandı. Lawrence, Osmanlı Hicaz Demiryolu'na sürekli saldırılar düzenlemiş ve iki ay süren 600 millik bir yolculuğun ardından 1917 ortalarında Akaba Limanı'nı ele geçirmişti. 1918'de sakin geçen birkaç ayın ardından, Allenby, Şam'ı hedef alan büyük bir saldırı düzenledi. Hile, titiz planlama, hava gücü ve Avustralyalı Chauvel'in Çöl Süvari Kolordusu'na bağlı süvariler sayesinde, Şam 1 Ekim 1918'de İngilizlerin eline geçti. Ekim sonuna gelindiğinde ise, Osmanlı devleti savaş dışı kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı, genellikle doğu cephesi olarak bilinen Doğu Avrupa'da da tüm şiddetiyle cereyan etmişti. Bu bölgede savaşlar geniş düzlüklerde, nehir, bataklık ve ormanların aralarında kalan bölgelerde, yani Avusturya-

Macaristan topraklarında, Doğu Prusya'nın göl ve ormanlarla kaplı bölgelerinde, savaşa girmesiyle yenilmesi bir olan Romanya'da, Baltık bölgesinde, Sırp cephesinde ve Ukrayna'da yaşanmıştı. Arazi çok geniş olduğundan, bu bölgedeki muharebelerin seyri de farklıydı. Eldeki birlik çok az, ama tutulması gereken arazi çok fazlaydı. Örneğin, 1916 Kış'ı ve 1917'de doğuda 20-30 km.'lik bir sektörü 1 tümen tutarken, batıda aynı genişlikteki bir bölgeye 6-8 tümen ayrılmıştı. Bu sayede batıda görülmesi mümkün olmayan büyük ölçekli manevralar, büyük zaferler ve büyük yenilgiler bu cephe için hiç de yabancı değildi.

Ruslar için büyük bir hezimet, Almanlar içinse büyük bir zafer olan bu tür bir muharebe Tannenberg'de yaşanmıştı. Rus ordusu, savaş başladığında sayısız problemle boğuşuyordu. Subayların çoğu eğitimsizdi ve askerler tarafından sevilmiyordu, taktik bilinci neredeyse yoktu ve tüm bildikleri toplu şekilde hücumdan ibaretti, topçu birlikleriyle piyade arasındaki koordinasyon onlar için çok yabancı bir terimdi ve içler acısı bir halde olan başkomutanlığın istihbaratı da dökülüyordu. Tüm bunlar dikkate alındığında, Rus ordusunun varlığını koruyabilmesi, hatta 1917'de dağılmadan önce kimi zaman zafer bile kazanabilmesi (1916 Brusilov taarruzu) başlı başına bir mucizeydi. Avusturya-Macaristan ordusunun da, bu sorunlarda Ruslardan aşağı kalır yanı yoktu. Doğudaki en etkili ordu Alman ordusuydu, ama Alman başkomutanlığının doğu cephesine mi yoksa batı cephesine mi ağırlık vereceğine bir türlü karar vermemesi, bu ordunun kabiliyetlerini büyük ölçüde kısıtlamıştı.

Doğuda çok sayıda gelişme olduğundan, bir ya da iki harekâta odaklanmak daha açıklayıcı olacaktır. Rus ordusu, 1914 Ağustos'unda müttefikleri Fransa'nın da baskısıyla seferber olup Doğu Prusya'yı işgale kalkıştı. Plana göre, kuzey ordusu (Rennenkampf komutasındaki Birinci Ordu) saldırıyı başlatarak Alman birliklerini o bölgeye çekecek, ardından güney ordusu (Samsonov komutasındaki İkinci Ordu) ilerleyerek Almanların gerisine sarkacak ve bölgedeki tüm Alman birliklerinin anavatanla bağlantısı kesilmiş olacaktır. Plan başta işe yaramış gibi görünüyordu; ilerleyen Ruslara karşı Alman birlikleri saldırıya geçmiş, ama sonuç, Alman On Yedinci Kolordusu'nun ağır kayıp vermesi olmuştu. Her iki taraf da tetikte, diğerinin yapacağı hamleyi beklerken, Alman cephe komutanı Prittwitz, sınırları bozuk bir şekilde 20 Ağustos'ta başkomutanı telefonla arayarak kendisine Vistül Nehri'nin ardına çekileceğini söyledi. Bunun üzerine görevden alındı ve onun yerine kader arkadaşları Hindenburg ve Ludendorff atandı.

Rus planında aşikâr bir pürüz bulunuyordu, çünkü Masuria Gölü, Rus kuzey ve güney orduları arasında doğal bir engeldi ve güney ordusunun ileride

yardıma ihtiyacı olacaktı. Saldırı başlayınca, bu ordular daha da ilerleyip iyice birbirlerinden koştular. Rus başkomutanı Zhilinski'nin basiretsizliği Samsonov'un kendine olan aşırı güveniyle birleşince, güney ordusu hiç durmadan ilerlemeye devam etti, ta ki birkaç kolordusu tuzağa düşünceye dek. 25 ve 26 Ağustos'ta Alman Birinci Kolordusu'na saldırmakta geciken Ruslar, ilerlemeye devam edip tuzağın içerisine biraz daha girdiler. Ludendorff aslında bunu planlamamıştı, ama bu fırsatı da kaçırarak değildi. 29 Ağustos'ta Samsonov'un ordusunun ricat hattı kesildi ve ölen ve yaralanan 50.000 Rus askerine ek olarak, yaklaşık 92.000 Rus askeri de kuşatıldı. 1410 yılında Teuton Şövalyelerinin bozguna uğradığı yerde, Almanlar büyük bir zafere (Tannenberg) imza attılar. Kaybedilen ordu Rus askeri gücünün sadece küçük bir kısmını oluştursa da, Rus Stavkası (genelkurmay) kendine olan güvenini kaybetmiş ve savaşın kalan kısmında bu cephede pek sorun çıkarmamıştı. Ruslar, artık bir noktaya saldıracakları zaman oraya olabildiğince çok asker, top ve cephane yığıp doğrudan cepheden saldırarak kaba kuvvetle sorunların üstesinden gelmeye çalışacaklardı.

Yukarıda bahsedilen balyoz tarzı saldırılara alternatif olarak gösterilebilecek bir örnek, 1916'da Rus general Brusilov'un düzenlediği taarruzdu. Brusilov, Temmuz 1916'da Avusturya-Macaristan ordusuna, Czernovitz ve Pripjat bataklıkları arasındaki, dört farklı bölgeden tüm cephe boyunca saldırma kararı verdi.

Rus topçusu, düşman hatlarına 2 km. kadar yanaşmış ve planı piyadeyle birlikte uygulamaya başlamıştı. Düşman siperlerine yaklaşmak için tüneller kazılmış ve yakınlardaki sığınaklara, ilk saldırıyı hemen takip etmeleri için ihtiyat birlikleri yerleştirilmişti. Dikenli teller ustaca yok edilmiş ve yumuşatma bombardımanı Avusturya-Macaristan askerlerinin üçte ikisinin bulunduğu cepheyi dağıtmıştı. Birliklerin hemen yakından takip ettiği son derece başarılı baraj ateşinde sis, gaz ve tahrip mermileri kullanılmıştı. Tüm bunlar bir araya gelince, diğer tüm unsurlar kadar önemli olan sürpriz şansı ele geçirilmiş ve düşman gafil avlanmıştı. Brusilov 193.000 esir, 216 top, 645 makinelili tüfek ve 196 ağır havan ele geçirmeyi başardı. Avusturya-Macaristan, ölen ve yaralananlarla birlikte, doğudaki askeri gücünün yarısını kaybetmişti.

Fakat Brusilov'un bu muhteşem zaferinin ardı gelmemiş ve yıpranma, ağır kayıplar, moral bozukluğu, askerlerin başlarındaki ve yüksek kademedeki subaylara güvenmemesi, kıtlık, enflasyon, ekonomik gerileme ve yetersiz lojistik destek sonucu, tüm Rus ordu sistemi çökmüştü. Bunu da, 1917 Şubat/Mart ayındaki devrim ve ardından da 1917 Ekim/Kasım aylarında gerçekleşen Bolşevik Devrimi takip etmişti. Rus eyaletlerindeki idareciler sava-

şı sürdürmeye gayret etse de, ordu çoktan tükenmişti; sonuçta, Bolşevikler, Mart 1918'de Almanya'yla, kendileri için hayli dezavantajlı olan Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar. Almanların zekâsı ve Rusların hatalarının bir araya gelmesiyle, doğu cephesinde kazanan taraf Almanya olmuştu. Doğuda Almanlar, savaş sanatı adına da ciddi ilerlemeler kaydetmişti: 1915'teki Gorlice Tarnow ve 1917'de, topçu uzmanı Bruchmuller'in idaresinde gaz mermilerinden oluşan kombinasyonla üç saatlik yoğun bir bombardıman ve havan ateşinin ardından Riga'nın ele geçirilmesi bu başarılarla örnek gösterilebilir. Ne var ki, Almanya'nın doğuya ağırlık vermesi, belki de savaşı kaybetmesine neden olmuştu, çünkü doğu cephesindeki 1 milyondan fazla Alman askeri batı cephesine gelmiş olsa, pek çok şeyi değiştirebilirdi. Falkenhayn bu durumu şöyle ifade etmişti: "Doğuya yatırdıklarımızdan hiçbir şey alamadık." Bu yorumu, ileride gelecek bir Alman liderinin de çok ciddiye alması gerekirdi.

Almanya'nın doğudaki müttefiki olan Avusturya-Macaristan da 1914'te iki cephede savaşmak zorunda kalmıştı: güneyde Sırlara ve Güney Polonya'da Ruslara karşı. Genelkurmay Başkanı General Franz Conrad von Hötzendorf, bu sorunun üstesinden gelebilmek için ordusunu üçe bölmeye karar verdi. Büyük grup A-Staffel, Ruslara karşı Galiçya cephesine; küçük grup Minimalgruppe ise, Sırlara karşı Balkanlar'a yerleştirildi; üçüncü birlik de (B-Staffel), ihtiyaç duyulan cephede kullanılmak üzere ihtiyata ayrıldı.

Sırlara karşı özel bir kin besleyen Conrad, Rusların seferber olmasını beklemeden Ağustos 1914'te Sırbistan'a saldırdı. Yeteneksiz saray mensubu Oskar von Potiorek komutasındaki Avusturya-Macaristan birlikleri, 16 Ağustos'ta Jadar'da ve 8-18 Eylül'de Drina Nehri kıyısında, General Radomir Putnik komutasındaki Sırp birlikleri karşısında bozguna uğradı. Rusların Galiçya'da ilerlemeye başlamasıyla paniğe kapılan Conrad, hemen ihtiyat birliklerini Sırbistan'dan geri çağırdı. Fakat çağırdığı bu ihtiyat birliklerinin ulaşmasını beklemeden, Pripet Bataklıkları'nın güneybatısında Ruslarla muharebeye girişti. Rus süvarisi, 1 Eylül'de Lemberg (Lvov) yakınlarında Avusturya-Macaristan Birinci ve Dördüncü Ordusu arasındaki 60 millik bir bölgenin savunulmadığını fark etti ve Rus piyadesi, bu boşluktan ilerleyerek Conrad'ın iki ordusunu birbirinden ayırdı. Avusturya-Macaristan ordusunda panik başladı. Avusturya-Macaristan demiryolu sistemi çöktü ve Dördüncü Ordu, subaylarının yüzde 50'sini ve askerlerinin de yüzde 25'ini kaybetti. Winston Churchill'e göre, Conrad, ihtiyat kuvvetlerini "Sırbistan'da zafere çok yakinken geri çağırması" ve bu birlikler "onun yenilgisini paylaşmak için tam zamanında Galiçya'ya ulaşmıştı."

Conrad, 11 Eylül'de Galiçya ve Bukovina'daki 150 millik alanı terk ederek, tüm orduyu San Nehri'nin gerisine çekti. Przemysl Kalesi'ni savunan 15.000 asker, Ruslar tarafından kuşatıldı. Conrad, savaşın ilk üç haftası içerisinde elindeki gücün üçte birini kaybetmişti: yani, 250.000 ölü ve yaralı, 100.000 savaş esiri ve subay ve astsubaylarının büyük bölümü. Conrad, 1914 Sonbaharı'ndaki durumunu, Büyük Frederick'in 1759 yılındaki durumuna benzetmişti.

1915 İlkbaharı da, Conrad'a pek mutluluk getirmemişti. 23 Ocak'ta kar ve şiddetli soğukta, Czernowitz istikametinden Karpatlar'a saldırıp 90.000 kayıp verdi. Bir türlü akıllanmadı ve 27 Şubat'ta benzer bir sonuç elde edeceği yeni bir saldırı daha düzenledi. Resmi tarih, bu dönemden sonraki Habsburg ordusundan bahsederken "milis ordusu" terimini kullanmıştır. Przemysl Kalesi, 23 Mart'ta 120.000 subay ve askerle Ruslara teslim oldu. Ancak General August von Mackensen, Mayıs 1915'te Gorlice-Tarnow'a saldırıp Rusları San Nehri'nin gerisine sürdükten sonradır ki, Habsburglar rahat bir nefes alabildi.

Aynı ay içerisinde, İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmesiyle, Conrad için bir cephe daha açılmış oldu. Isonzo Vadisi'nin kıraç topraklarında cereyan eden 11 muharebe sonunda ne Avusturya ne de İtalya üstünlük elde etmeyi başarabildi ve bu cephede gerçekleşen her muharebe, taraflara yaklaşık 100.000 kayba mal oldu.

Avusturya-Macaristan'a son darbe, Mayıs-Haziran 1916 tarihinde indi. Conrad, 15 Mayıs'ta sözde "İtalyan yılanlarını cezalandırmak" ve onları Lavarone-Folgaria Platosu'ndan sürmek için bir saldırı düzenlemeye karar verdi. Başta elde edilen küçük başarıların ardından, saldırı, sürpriz etkisinin kaybolması ve cephane ve iaşe eksikliği nedeniyle durmak zorunda kaldı. Ardından 4 Haziran'da, General A.A. Brusilov, Lutsk üzerinden Styr Nehri boyunca büyük bir saldırı düzenledi. Arşidük Joseph Ferdinand'ın Dördüncü Ordusu saldırının daha ilk gününde ezildi ve panik içindeki Avusturya askerleri mevzilerini terk edip kaçmaya başladı. Avusturya'nın kaybı, 380.000'i savaş esiri olmak üzere, 750.000'e ulaşmıştı. Almanlar, Lutsk'a hızla 5 tümen sevk ederek durumu dengelemeyi başardılar -Brusilov'un kaybı da 1 milyona erişmişti.

Doğudaki savaş artık rutin bir hal almıştı: Conrad bir yere saldırıp her zamanki gibi yeniliyor, ardından gelen Almanlar da durumu toparlıyordu. Habsburg ve Hohenzollern'e ait ordu, kolordu ve tümenler birbirine karışmıştı. Alman subay ve astsubaylar, Avusturya ordusunu ayakta tutabilmek için onların birliklerinde görev yaparken, Almanya'dan gönderilen silah yar-

dımıyla da güçlerini artırmaya çalışıyorlardı. Siyasi açıdan savaşın ve operasyonların hedefini Almanya belirliyordu. Bu bağlamda, Ekim 1917'de Caporetto'da General Luigi Cadorna komutasındaki İtalyan İkinci Ordusu'nu bozguna uğratarak 350.000'den fazla kayıp verdiren de, aslında General Otto von Below komutasındaki Alman On Dördüncü Ordusu'ydu.

Conrad, 6 Haziran 1918'de Tirol üzerinden, Avusturya-Macaristan'ın savaşta son büyük saldırısını düzenledi. Saldırı, İtalyanlara ek olarak, bölgede bulunan İngiliz ve Fransızlar karşısında iki haftada çöktü. Moraller sıfıra inmiş, firarlar hızla artmış ve "yeşil subaylar" denen çeteler kırsalda kol gezmeye başlamıştı. Askerlerin ortalama ağırlığı 60 kiloya düşmüştü, yeni teçhizat ve üniformaları yoktu ve istedikleri tek şey savaşın bir an önce sona ermesiydi. Etnik Slav birlikleri ve hatta Macarlar bile firar edip evlerinin yolunu tutuyordu. Avusturya-Macaristan, 3 Kasım 1918'de Padua yakınlarındaki Villa'da mütareke imzalayarak teslim oldu. Bunun üzerine saldırıya geçen İtalyan ordusu, Vittorio Veneto'da komutansız ve dağılmış bir ordu karşısında "zafer" kazanmayı başardı.

Avusturya-Macaristan, savaşta 8 milyon askeri seferber etmişti. Bu askerlerden 1 milyonu ölmüş, 2 milyonu yaralanmış ve 1.7 milyonu da esir düşmüştü.

Almanya ve müttefikleri, zafere iki kez çok yaklaşmışlardı: 1914'te Schlieffen Planı'yla ve 1918'deki Bahar ve Yaz Barış Taarruzları'yla. Schlieffen Planı iyi düşünülmüş, ama fazla iyimser bir plandı. 1917'de Fransız ordusunun isyan etmesi, 1917 sonlarında İtalyanların Caporetto bozgunu, İngilizlerin Passchendaele'den sonra moral bozukluğu yaşaması, yine 1917'de Rusya'nın çöküşü ve U-botların kaydettiği büyük başarılar neticesinde, İttifak kuvvetleri sonuca her zamankinden daha fazla yaklaşmıştı. Mart 1918'deki Alman saldırısı, İngiliz ve Fransız ordularını birbirinden ayırmayı neredeyse başarıyordu. İngilizler, ileride 1940 yılında da olacağı gibi, Manş'taki limanları tahliye etmek zorunda kalacaklardı. Ama 1918 yılında orduların çok daha yavaş hareket ediyor olması, Almanya'nın Mart ayı içerisinde stratejik bir zafere imza atmasına engel olmuş ve sonuçta zafer, Kasım 1918'de çok daha fazla kaynağa sahip olan İtilaf kuvvetlerinin olmuştu. Doğuda Rusların çökmesiyle elde edilen, bir pyrrhus zaferinden^(*) başka bir şey değildi. Conrad'ın yeteneksizliğinin de etkisiyle, Avusturya-Macaristan ordusu savaşta bir varlık gösterememişti. Sonunda, endüstriyel açıdan çok daha güçlü olan İtilaf kuvvetlerinin, insan gücü ve teçhizat yönünden sahip olduğu üstünlük ağır

(*) Pyrrhus Zaferi: Kazananın da, kaybeden kadar kayıp verdiği zafer. (ç.n.)

basmış ve Almanya ve Osmanlı devleti karşısında zafere ulaşmayı başarmışlardı.

Savaşın sonuçları haricinde, Birinci Dünya Savaşı, insan merkezli savaştan teknoloji merkezli savaşa geçişte de bir dönüm noktası olmuştu. Artık sahip olunan kültürel nitelikler savaş kazanmak için yeterli değildi; artık teknolojinin ve bunun ürünü olan silahların, savaş alanlarında her zamankinden daha fazla yer alması gerekiyordu. Makineli tüfek ve topların üstesinden cesaret ve disiplinle gelmeye çalışmak beyhude bir çabaydı ve artık teknolojiyi yenmenin tek yolu yine teknolojiydi. Komutanlar, bu değişime uyum sağlamakta zorlanmış ve düzenlenen kimi operasyonlarda sahip oldukları teknolojiyi gerektiği gibi kullanmayı becerememişlerdi. Ancak 1917 yılından sonra, teknoloji ve silahların nasıl etkili şekilde kullanılabileceği, komutanlar tarafından anlaşılmaya başlanmıştı. Diğer yandan, taktik alandaki değişim, düşük rütbeli subayların bu konuda istekli olması nedeniyle çok daha çabuk gerçekleşmişti. Birinci Dünya Savaşı, en azından batı cephesinde, orduların dört yıl boyunca oldukları yerde durmalarına neden olan cephe savaşı dolayısıyla kendine has bir savaştı. Fakat bu durgunluk döneminde pek çok proje ortaya konduğundan, bu dönemin teknolojik, taktik ve teknik açıdan verimsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. İtilaf kuvvetlerinin, tank, uçak ve hafif piyade silahlarını Almanların topçu ve "hücum birlikleri"ni bir arada kullandıkları taktikle birleştirerek kullanmaları sonucunda, blitzkrieg'e giden yol da açılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı, bir geçiş dönemi savaşıydı, çünkü siper savaşları sırasında verilen ağır kayıplar ve yaşanan dehşet tüm Batı dünyasını derinden etkilemişti. Bu durum kendisini edebiyat, şiir, müzik, resim ve sinema alanlarında da gösterdi. Edebiyatı ele alırsak, bazı otobiyografik eserlerin hâlâ klasikler arasında yer aldığını görebiliriz: örneğin, Henri Barbusse, *Under Fire* (1917); Erich Maria Remarque, *All Quiet on the Western Front* (1929), Ernst Jünger, *Storm of Steel* (1931); Robert Graves, *Goodbye to All That* (1929); Siegfried Sassoon, *Memoirs of an Infantry Officer* (1930); ve Vera Brittain, *Testament of Youth* (1933). Yine de, sanatta kendini gösteren yeni düşünce şeklinin, tümüyle Birinci Dünya Savaşı'nın ürünü olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Savaş, başlayan süreci sadece hızlandırmış ve bu sürecin daha çabuk sonuçlanmasını sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı trajedisi, savaşa neden olan sorunların hiçbirini çözemedi. 13 milyon insan hayatını kaybetmiş olsa da, savaş, kendisinden sonra daha büyük bir savaşın çıkması için uygun bir zemin oluşturmaktan başka hiçbir işe yaramamıştı.

İkinci Dünya Savaşı

İki dünya savaşı, hep birbirinin zıttı örnekler olarak görülmüştür. Biri hep kana ve çamura bulanmış siperlerle anılırken, diğeri blitzkrieg'in (yıldırım savaşı) en şanlı örnekleriyle hatırlanmıştır. Bu yanlış bir düşüncedir, çünkü her iki savaş da yapı olarak birbirini fazlasıyla andırıyordu –sanayileşmiş ülkeler ve onların silahlı güçleri arasında cereyan eden uzun süreli yıpratma savaşları– ve İkinci Dünya Savaşı ilkinden çok daha yıkıcıydı. Kızıl Ordu'da 28 milyon asker görev yapmış ve bunların 10 milyonu hayatını kaybetmişti; 4.5 milyon Alman askeri ölmüş, 8 milyonu da yaralanmıştı, öyle ki bu rakam, 1939 yılındaki yetişkin erkek nüfusunun yüzde 75'ine tekabül ediyordu. SSCB, 1941-45 yılları arasında 98.000 tank üretmiş ve savaşta 96.000 tane-sini kaybetmişti. Zafere ulaşabilmek için, askeri alandaki üstünlük kadar, ekonomik ve demografik güce ve teknolojik, bilimsel ve idari yeterliliğe de sahip olmak şarttı. Fabrikalardaki verimsizliğin etkisi, doğrudan savaş alanına yansımıştı. Savaşan taraflar, sonuca ulaşabilmek için askeri güçlerini en üst seviyeye çıkarmış ve sahip oldukları kaynakları son raddesine kadar kullanmışlardı. Elbette bunu yaparken, sivillerin ihtiyaçlarını da en alt seviyeye indirmişlerdi. Sadece, askeri olduğu kadar, sivil üretime de önem veren Birleşik Devletler ve İngiltere bunun dışındaydı.

İkinci Dünya Savaşı, iki ittifak arasında cereyan etti. Mihver devletler –Almanya, Japonya, İtalya– ekonomik ve demografik açıdan zayıftı. Yine de, 1939-42 yılları arasında Almanya kara savaşlarında rakiplerinden üstünken, Japonlar da Pasifik Savaşı'nın ilk döneminde denizlerde üstünlük kurmuştu. Fakat 1942'den itibaren savaşın gidişatı değişmeye başladı ve savaş uzayınca sonunda kazanan taraf, ekonomik yönden güçlü taraf oldu.

Müttefik devletlerin –İngiltere ve sömürgeleri, Sovyet Rusya ve Birleşik Devletler– sahip olduğu insan gücü ve kaynak üstünlüğü sonunda ağır basmış ve savaş alanlarındaki başarısızlıklarını fazlasıyla telafi etmişti. Müttefikler, Mihver devletlerinden iki kat fazla çelik, dört kat fazla tank ve uçak ve yedi kat fazla top ve makineli tüfek üretebiliyorlardı. Dolayısıyla, sonunda kazanan tarafın onlar olması hiç de şaşırtıcı değildi.

Birleşik Devletler ve Japonya'nın endüstriyel güçleri arasındaki eşitsizlik, Pasifik Savaşı'nın sonucunu belirleyen temel etkendi. Pearl Harbor saldırısının mimarı Amiral Yamamoto, ülke yöneticilerini şöyle uyarmıştı: "Teksas'taki otomobil fabrikalarını ve petrol yataklarını gören herkes, Japonya'nın Birleşik Devletler'le savaşamayacak güçte olduğunu anlar. Eğer savaş girersek, size 6 ay çok iyi savaşacağımızı garanti ederim, ama daha sonra

ne olacağına dair hiçbir garanti veremem.” Çok haklıydı. Birleşik Devletler, sanayisinin sadece üçte birini Pasifik Savaşı için ayırdığı halde, yine de Japonya’dan dört kat fazla uçak ve gemi üretebiliyordu. Ocak 1943 tarihine gelindiğinde, hem Japon İmparatorluk Donanması (IJN) hem de Birleşik Devletler Donanması (USN), 1941 yılında sahip oldukları toplam savaş gemisi tonajının yarısını kaybetmişlerdi. Bu kaybın telafi edilmesi Japonların 2.5 yılını alırken, Amerikalılar sadece 6 ay uğraşmıştı.

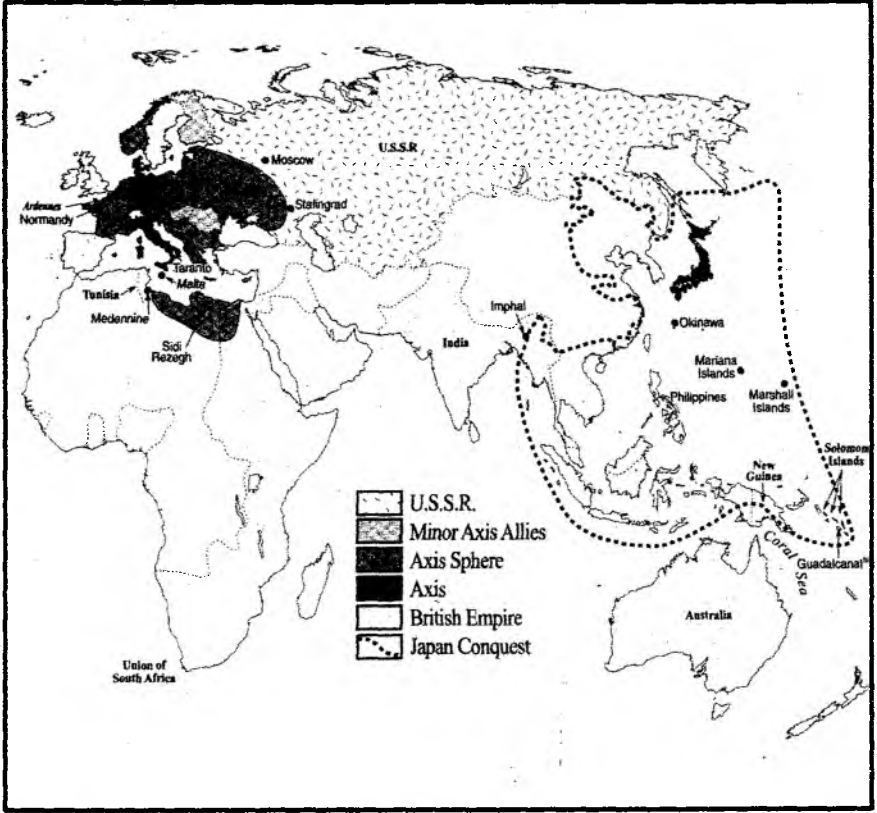
Avrupa’daki güç dengesi çok daha karmaşıktı. Almanya, 1940-42 yılları arasında Avrupa’daki ekonomik kaynakların büyük kısmını kontrol altına almış ve üretim kapasitesi, İngiltere ve SSCB’nin toplam kapasitesini aşmıştı; neredeyse Birleşik Devletler’inkine eş bir sanayi gücüne ulaşmıştı. Fakat Almanya, sahip olduğu bu gücü gerektiği gibi kullanamadı –liderleri, bunun gerekli olduğunun farkına bile varmamıştı. 1941’de Nazi savaş ekonomisinden sorumlu kişi olan Hermann Goering şöyle demişti: “Amerikan askeri sanayisi bizler için bir tehdit mi? İlgisi yok! Amerikalılar uçak değil, ancak otomobil ve buzdolabı üretebilir.” 1940-42 yılları arasında Avrupa’nın büyük bir bölümünü elinde tutan Almanya, verimli bir savaş endüstrisi kurma konusunda başarısız olmuştu. Eylül 1940-Mayıs 1941 arasında uçak üretimi yüzde 40 düşmüştü. Oysa, aynı tarihte halkı neredeyse açlık sınırında olan İngiltere ve SSCB Almanya’nın iki katı tank, top ve uçak üretebiliyordu. Almanya, eğer gerektiği gibi organize olabilseydi, bu üretim açığını rahatlıkla kapatabilirdi; Ağustos 1944’te, sadece bir ayda, 1941 yılı boyunca ürettiği kadar tank üretebilmeyi başarmıştı. Yeni silahlara yapılan yatırım aşırı derecede masraflıydı ve bu durum, Almanya’nın yenilmesinin en büyük nedenlerinden biriydi. Almanya’nın ekonomik hatalar nedeniyle kaybettiği tank sayısı, savaşta kaybettiğinden daha fazlaydı.

İkinci Dünya Savaşı’nda ekonomiler sadece nicelik değil, nitelik olarak da önplana çıkmıştı. Teknoloji ve bilim askeri gücün temeliydi ve kimi gelişmeler, savaş alanlarını doğrudan etkileyip devrim etkisi yapıyordu. Örneğin, santimetrik radar, geceleri deniz yüzeyindeki hareketleri saptayabiliyordu. Müttefik donanmalarının 1942-43 yıllarında kullanmaya başladığı alet, Japon ve Alman suüstü filolarına ve Alman U-bot filolarına öyle bir darbe indirdi ki, bir daha kendilerini toparlayamadılar. Diğer yandan, Pasifik’teki Amerikan denizaltılarının komutanı, sahip oldukları top ve torpidolardan dert yanan, “bize adam gibi torpiller vermeyecekseniz, bari elimize sağlam demirler verin de, gidip düşman gemilerini delmeye çalışalım” demişti. Savaşla birlikte, yeni teknolojilerle –jet uçağı, güdümlü füze, bilgisayar– ilgili çalışmalar da hız kazandı ve sonunda, bilinen tüm silah türlerinde devrim niteliğinde gelişmeler yaşandı. 1939 model bir tankı, 1942’de ön cephede görmek mümkün değildi. Müttefikler, bilim ve teknolojinin silah sanayiine uy-

gulanması konusunda Mihver devletlerini geride bırakmıştı. Almanlar gerçekten de etkileyici olan pek çok silah sistemi geliştirdiler, ama bunların çok azı savaşta kullanılabilir. Teknoloji alanında Müttefik devletlerle yarışamayan Almanya, tüm enerjisini yeni silahlar icat etmeye harcamıştı. Alman fizikçiler atom bombası yapımında ciddi bir ilerleme kaydedememiş, şifre çözücüleri de düşmanın şifre kodlarını çözmeyi başaramamıştı, fakat Müttefikler her ikisini de yaptı. Müttefiklerin Almanlardan farkı, sadece işe yarayacak silahlara yatırım yapmalarıydı.

Buna ek olarak, Mihver devletler arasında stratejik koordinasyondan bahsetmek mümkün değildi. 1941 yılında Almanya Rusya'ya, Japonya ise Amerika'ya saldırırken müttefikine haber vermeye lüzum görmemişti. Kendi ırklarının Slav ve Amerikan ırklarından üstün olduğu fikrine kendilerini kaptırmış olan Almanlar ve Japonlar, bu aşırı güvenin vermiş olduğu rahatlıkla diledikleri gibi hareket ediyorlardı. İngiliz-Amerikan ablukası nedeniyle, Mihver devletler arasında kaynak ve teknoloji transferi mümkün olmamıştı –örneğin, radar teknolojisine karşılık petrol gibi. Mihver devletlerin kendi içerisindeki koordinasyon da kopuktu. Nazi devleti, Almanya'nın kaynaklarını boşa harcayan çelişkili bir bürokrasi ve karmaşık bir organizasyon üzerine inşa edilmişti. 1943 yılında Rus karşı saldırısına direnmek zorunda kalan Alman ordusunun acilen asker ve silaha ihtiyacı vardı, fakat cephedeki orduya eldeki kaynakların sadece yarısı gönderilirken, diğer yarısı en iyi silah ve askerleri bünyesinde toplayan ve iyi askeri birimler olmakla birlikte, hak ettiklerinden çok daha masraflı olan *Waffen SS*'lere aktarılmıştı; hatta, hava üslerindeki fazla yer mürettebatından, *Luftwaffe* Sahra Tümenleri kurmak gibi garip uygulamalara bile kalkışılmıştı. Japon ordusu ve donanması da birbirlerinden ayrı olarak savaşmış ve önemli konularda bile birbirlerine yalan söylemekten çekinmemişlerdi. 1942'deki Midway felaketinin (bir saat içerisinde Japon uçak gemilerinin üçte birinin batması) ardından, Japon İmparatorluk Donanması bu yenilgiyi gizlemek için zafer kutlamaları yapmıştı. Yine aynı şekilde, 1944'te Marianas Deniz Savaşı'nda Japon İmparatorluk Donanması, çoktan yok edilmiş olan hava kuvvetlerine bağlı savaş uçaklarından destek alacağını zannediyordu. Donanma, bu gerçeği ancak kendi hava gücü de yok edildikten sonra öğrenecekti.

Müttefik devletler arasındaki koordinasyon da mükemmel değildi –buna bir istisna, 1944 Yaz'ında Batılı müttefikler ve Rusların koordinasyonsuz bir şekilde, ama aynı tarihte Normandiya ve Belarus'a saldırmasıydı– ve Birleşik Devletler ve Britanya orduları, genelde aynı düşmana karşı birbirlerinden bağımsız olarak savaşmışlardı. İtalya'daki Amerikan birliklerinin komutanı Mark Clark, 1944'te İngilizleri, Roma'ya daha önce girmek için kendisiyle yarış etmeye kalktıkları takdirde, üzerlerine ateş açmakla tehdit etmişti. Yine

Harita 14: Dönüm Noktası, Kasım 1942

de, Müttefikler, koordinasyon söz konusu olduğunda, Mihver devletlerden kat be kat ilerideydi –en azından kimi zaman işbirliği yapmışlardı. Eğer Birleşik Devletler'den gönderilen 450.000 kamyon olmasaydı –ki bu, Almanya'nın üretiminin iki katıdır–, Kızıl Ordu 1943-45 yılları arasında Berlin'e doğru o kadar hızlı ilerleyemezdi. Batılı Müttefiklerin, kaynak kullanımı konusunda yaptıkları işbirliğinin ise dünyada bir örneği daha yoktu. Her iki milletten subayların görev aldığı ortak bir komuta merkezi kurmuş ve sahip oldukları teknoloji ve istihbarat bilgilerini paylaşarak savaş sanayilerini görülmemiş bir tarzda bir araya getirmişlerdi. Müttefiklerin sahip olduğu kaynaklar Mihver devletlerinkinden çok daha fazlaydı ve bu kaynakları da, çok daha verimli bir şekilde ve işbirliği içerisinde kullanabiliyorlardı. Almanya'nın savaşta verdiği kayıpların yüzde 80'inden sorumlu olan devlet Sovyet Rusya'ydı. Sovyetlerin Alman ordusunun büyük bir bölümünü meşgul etmesini fırsat bilen İngilizler ve Amerikalılar, sahip oldukları ateş gücünü ve teknolojiyi kullanarak düşmanın başkentine yüklenmiş ve mümkün olabilecek en az kayıpla *Luftwaffe*'yi (Alman Hava Kuvvetleri) ve Almanların sahip olduğu ateş gücünün yarısını yok etmişlerdi. Bu nedenle, Almanya, doğu cephesinde ateş gücüne yeterince ağırlık verememiş ve insan gücüne dayanarak savaşmak zorunda kalmıştı. Bu sayede, hem asker ve silah sayısı hem de teknoloji alanında üstün olan Kızıl Ordu, Alman ordusunun büyük bölümünü ortadan kaldırmayı başarmıştı.

Ekonomi, teknoloji ve yönetimin askeri öneminin en iyi anlaşıldığı alan hava gücüydü. Hava savaşlarındaki kayıp oranları çok yüksekti –*Luftwaffe*, 1943 yılına kadar her ay savaş gücünün yüzde 30'unu kaybederken, Müttefikler de düzenledikleri hava akınlarında bazen bir seferde, toplam güçlerinin yüzde 3-5'i olan, 50-100 bombardıman uçağı ve 500-1.000 arası mürettebat kaybetmişlerdi. Diğer yandan, teknolojinin hızlı değişimi sayesinde, her ay yeni bir ekipman hizmete girmiş ve bu değişimlere ayak uyduramayan hava kuvvetleri pilotları, ne kadar yetenekli ve cesur olurlarsa olsunlar, sonları yenilgi olmuştu. Her ay 1.000 yeni hava mürettebatı eğitmeyi başaramayan hava gücü, kısır döngüye giriyor ve mürettebatın eğitim kalitesinin durmadan düşmesine ve kayıpların sürekli artmasına engel olamıyordu. Amerikan Hava Kuvvetleri ve Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF), eğitime birinci önceliği vererek bu sorunun üstesinden gelmişlerdi. RAF, Britanya Savaşı'nın en umutsuz günlerinde bile, pilotlarının eğitim süresini kısaltmayı reddetmiş ve onları yarı eğitilmiş bir şekilde ateşe atma hatasına düşmemişti. Birleşik Devletler, 1944 yılında ihtiyacından daha fazla pilot eğitiyordu; bu yaklaşımı kabul etmekteki başarısızlıkları, Japon ve Alman hava kuvvetlerinin topyekûn savaşın ağırlığı altında ezilmesinin temel nedeniydi.

Bu güçler, savaşa girdiklerinde kaliteleri en üst düzeydeydi. Japon İmparatorluk Donanması (IJN), 1941’de dünyadaki en iyi donanma pilotlarına ve uçaklarına sahipti. Fakat Birleşik Devletler, sadece bir yıl içerisinde, çok daha iyi savaş uçakları geliştirerek Zero avcı uçaklarını^(*) uçan tabutlar haline getirmişti. Japonlar, Zero’ların yerini alabilecek bir model geliştirmeyi asla başaramadılar –daha da kötüsü, onlardan da yeterince üretmeyi beceremiyorlardı. Yine, IJN, savaşa girdiğinde, yılda 2.750 pilot eğitebilecek bir programa sahipti –bu rakam, savaşta verilen kayıplar ya da Birleşik Devletler’in pilot eğitim programı dikkate alındığında çok cılız kalmaktadır. Birleşik Devletler Donanması (USN) denize düşen pilotlarını kurtarabilmek için elinden gelen her şeyi yaparken, IJN onları ölüme terk etmiş ve bu yüzden kaybettiği çok sayıda iyi eğitilmiş pilotun yerini acemilerle doldurarak durumunu daha da kötüleştirmişti. Savaş başladıktan 18 ay sonra IJN hava gücü 1941’dekinden daha zayıftı, uçakları eski modeldi ve pilotlarının eğitim durumu gerçekten berbattı. 1944 yılında Japon pilotlarının aldığı eğitim, Amerikan pilotlarının aldığı eğitimin onda biriydi. Ellerindeki acemi pilotların Amerikan uçaklarınca ördek gibi avlandığını gören Japonlar, bu pilotların gidip düşman gemilerine doğrudan çarpmaktan başka bir işe yaramayacağını kabul ederek *Shimpu* (genelde “Kamikaze” olarak bilinir) taktiğini uygulamaya başladılar.

1940 yılında RAF ve *Luftwaffe*’nin sahip olduğu personel ve ekipman birbirine denk ve Birleşik Devletler ile SSCB’nin ilerisindeydi. Fakat Almanya, ileride her biri kendisinininkinden daha büyük hava gücüne sahip olan bu üç devletle savaşmak zorunda kalacaktı, ayrıca ikisinin hava gücü de daha iyiydi. Birleşik Devletler ve İngiltere, hava gücünde hem nitelik hem de nicelik olarak Almanya’yı geride bırakmıştı. *Luftwaffe*’nin sürdürdüğü araştırma ve geliştirme programı, kötü idare yüzünden tıkanıp kalmıştı: Sayısız prototip (ilk model) üretmişlerdi, ama bunlardan çok azı seri üretime geçebilmişti. Almanya, 1939 yılında jet uçağının prototipini İngilizlerden 18 ay önce test etmişti, ama İngilizler, jet uçağını onlardan önce hizmete sokmayı başardılar. *Luftwaffe*’nin savaş gücü, Haziran 1941’de 12 ay önce sahip olduğundan sadece 50 uçak daha fazlaydı ve 1942 yılında ürettiği savaş uçağı sayısı da, 1939’da ürettiğinin sadece yüzde 30 üzerindeydi; oysa, aynı dönemde İngilizler ve Ruslar uçak üretimini üçe katlamıştı. Almanya’nın hava gücüne sağladığı destek, İngiltere ve Birleşik Devletler’inkinden 2-3 kat daha zayıftı, uçaklarının hepsi aynı anda görev yapamaz ve yüzde 40-70’i yerde olurdu. *Luftwaffe* için pilot eğitimi son sırada yer almıştı. Savaş başladığında personelinin yarısı yarı eğitimliydi ve 1940 yılında pilotlarının neredeyse üçte ikisini kaybetmişti. *Luftwaffe*, 1941’de yarı eğitilmiş pilotları, hava filolarına sırf

(*) Zero Avcı Uçağı: İkinci Dünya Savaşı’nda en çok kullanılan Japon savaş uçağı (ç.n.)

mevcudu sabit tutabilmek için düzenli olarak gönderiyordu. Böylece, 1942 sonunda ve 1943 başında, Almanların pilot kaybı görülmemiş şekilde arttı, *Luftwaffe* eğitim tesislerini birkaç aylığına kapadı ve çoğu, Stalingrad ve Tunus'taki kuşatılmış garnizonlara ikmal gönderme görevlerinde harcandı. Verilen yüksek kayıplar, *Luftwaffe*'ye ve hava gücüne ayrılan yakıttan aslan payını alan eğitim sistemine kalıcı bir darbe indirdi. Müttefik pilotların aldığı uçuş eğitiminin süresi, 1944'te Alman pilotlarından 3 kat daha uzundu. Bu pilotların büyük bir kısmının ölüm nedeni, çatışmalar kadar, acemilikten kaynaklanan kazalardı. Savaş boyunca *Luftwaffe*'nin kaybettiği pilotların yarısı kazalarda ölmüş, uçakların üçte biri de bu şekilde tahrip olmuştu; bu oran, İngilizlerin ve Amerikalılarınkinden üç kat daha fazlaydı.

Ulusal birlik ve beraberlik de askeri gücün ayrılmaz parçasıydı. Anavatanaya yönelen saldırıları, ancak cesur askerlerin bedenlerinden oluşan yekpare engel durdurabilirdi. 1939 ve 1940 yıllarında İtalya ve Fransa'daki sosyal sınıflar birbirlerinden ve devletten nefret ediyorlardı. Pek çok tutucu Fransız, Nazileri Fransız sosyalistlerine tercih ederken, Fransız komünistler de Almanların Paris'i işgalini işçilerin bir zaferi olarak kabul edip alkışlamıştı. İtalya'nın 1940-43 arasındaki askeri performansı, İtalyanların Benito Mussolini için ölmek gibi bir niyetleri olmadığından, 1914-18 arasında olduğundan çok daha beterdı. Bu sosyal bölünmüşlüğü sonucunda kaçınılmaz olarak yenilgiydi. Bu nedenle, hem İtalya hem de Fransa yenilgiye uğradığında, bu ülkelerin halkı yeniden toplanıp savaşa devam etmedi. 1941'de Sovyet rejiminden o denli nefret ediliyordu ki, bu ülkenin vatandaşlarının büyük bir bölümü bulduğu ilk fırsatta Almanlarla işbirliği yapmıştı. Naziler köylerine geldiğinde neler olacağından habersiz Yahudiler, onları sevinçle karşılayıp siyasi kabulün geleneksel bir işareti olarak onlara ekmek ve tuz ikram etmişlerdi. Almanlar, Moğollar gibi davranmasalar, Sovyet halkının büyük kısmının desteğini ve milyonlarca askerin yardımını alabilirdi; ve böylece bu sosyal bölünmüşlük, SSCB'yi olduğundan 50 yıl önce yıkmayı başarabilirdi. Bu gelişmelerin bir benzeri, Japonlar Güneydoğu Asya'daki Avrupa sömürgelerini ele geçirdiğinde yaşandı. Yerel halk, idarecilerine itaat etmeyi reddederek Japonlara gönüllü olarak yardım etti. Onlar ve pek çok Arap ve Avrupalı, Mihver ordularını kurtarıcı olarak karşıladı.

Savaşa katılan diğer büyük ve küçük ülkelerden bazılarının sergilediği ulusal irade çok daha güçlüydü. 1940'ta İngiliz halkı, neredeyse tamamen ümitsiz bir durumda olduğu halde, teslim olmayı reddetmişti; Almanya da, beş yıl sonra ancak ordusu yok edildikten ve tümüyle işgal edildikten sonra teslim olmuştu. Yugoslavya, Çin ve Polonya'daki direniş hareketleri, milyonlarca insan işgalcilerin elinde can vermiş olsa da (ve belki de bu yüzden), tüm

gücüyle savaşmaya devam etmişti. İkinci Dünya Savaşı, modern ulus-devletlerin aç ve güçlü hayvanlar olduğunu kanıtlamış ve milyonlarca insan onlar için savaşırken hayatını kaybetmişti. Ulusal birliği sağlamayı amaç edinen devletlerin, barış zamanındaki siyasi çekişmelerin üstesinden gelmesi ve tüm ulusun tek yumruk olup düşmana karşı çarpışmasını sağlaması zorunluydu. SSCB’de Joseph Stalin, Rus milliyetçiliğini sosyalist enternasyonalizm ile birleştirmiş ve iki eski düşman, Ortodoks Kilisesi ile Komünist Parti ortak düşman karşısında bir çatı altında toplanmıştı. Bunlar, Almanların tüm Slavlara karşı vahşice davranmasının ardından, bir araya gelerek çokuluslu Sovyet halkının büyük bir bölümünü seferber etmişlerdi. Winston Churchill’in hükümetinin dayanağı, İngiliz devleti ile toplumdaki iki etkili kurum –Muhafazakâr Parti ve sendika– arasındaki ittifaktı. Bu ittifak sayesinde, üstsınıflar emir vermeye hazır on binlerce, altsınıflar da emir almaya hazır milyonlarca insanı savaşa sürebilmişti.

Ulusal birlik ve beraberliğin de sınırları vardı –örneğin, İngiltere ve Birleşik Devletler’de öteden beri süregelen işçi-işveren düşmanlığı, savaş sırasında kömür madenlerinde greve yol açmıştı– ve her siyasi uzlaşma gibi, onun için de bazı fedakârlıklar gerekiyordu. Özellikle işgücü açığı pek çok ülkede silah üretimini sekteye uğratmıştı. İşgücündeki bu açığa rağmen, ülkeler kadınları sanayide kullanmaktan olabildiğince kaçınıyordu. Çünkü böyle bir politika, kadının toplumdaki geleneksel rolünü değiştirecek ve erkek işçilerin konumlarını tehdit edecekti. Eğer kadınlar bu işleri savaş sırasında yapabiliyorlarsa, savaştan sonra da yapabilirlerdi. Eğer öyleyse işçi hareketleri, Büyük Buhran’ın izleri henüz taze iken, neden patronları için cephelerde savaşıp ekonomik açıdan kendilerini yok edeceklerdi? Bu, çoğu ülkenin karşılaştığı bir sorundu. Hiçbir Batı ülkesi, kadınları üretimde gerektiği gibi kullanmamıştı. Almanya da, ideolojik nedenlerle bu tür bir politika takip etmedi. İngiltere ve Birleşik Devletler’e kıyasla, savaş sanayiinde iki kat fazla kadın çalışsa da, kadınların önünde hâlâ önemli engeller bulunuyordu. Kadınlar kırtasiye işlerinde vasıfsız işçi olarak çalıştırılıyor, ama çok azına, sanayide kalifiye işçilerin yapması gereken işler veriliyordu. Savaşta çalışan kadının gerçek sembolü mendilli, rujlu ve kaya matkaplı poster resmi “İşçi Rosie” değil, elleriyle topraktan patates toplayan İngiliz kadınları olan “Köylü Kızlar”dı. Kadın işçilere, aynı işi yapan erkeğin üçte biri kadar maaş ödeniyordu. Onlara, bunun geçici bir durum olduğu ve savaş bitince eski yerlerine geri dönecekleri sürekli olarak hatırlatılmıştı. Ulusal birlik ve savaş ekonomisi prensipleri kadın işçilerin konumuyla doğrudan çatıştı ve kadın işgücü son derece verimsiz bir şekilde kullanılmıştı. Sadece, savaşta en büyük can kaybını vermiş olan SSCB’de kadınlara ağır sanayi işçisi olarak görev verilmişti –üstelik, milyonlarcası ön cephede görev yapmış ve çoğuna destek gö-

revleri verilmekle birlikte, binlercesi de doğrudan savaşa katılmıştı.

Siviller, artık askeri gücün sadece bir parçası değil, aynı zamanda hedefi de olmuşlardı. Düşman sivillerine zarar vermenin, onların savaşıma direncini kıracağı ve üretim güçlerini zayıflatacağı düşünülüyordu. Ablukalarla açlığa mahkûm edilen ülkelere bir darbe de gökyüzünden iniyordu. Bu dönemde şehirlerle düzenlenen hava saldırıları neticesinde büyük can kaybı verilmişti –stratejik bombardıman, terör bombardımanına dönüşmüştü. Almanya'nın Varşova, Rotterdam, Londra ve Belgrad'a yaptıklarını, Batılı Müttefikler Almanya ve Japonya'daki her şehre yapmış ve milyonlarca sivil öldürmüşlerdi. Japonlar ve Almanlar, ele geçirdikleri ama idare edemedikleri geniş toprakları kontrol altında tutabilmek için teröre başvurmuştu. Çin Komünist Partisi gerillaların balık, halkın ise okyanus olduğunu söyleyince, Japonlar da "okyanusu kurutmaya kalkışarak" buna cevap vermişlerdi –eğer yeterli sayıda köylü öldürülürse, kalanlar korkudan gerillalara yardım etmeyecekti. Sonuç olarak, Çin'de tüm Avrupa'da öldürülenden çok daha fazla sivil –20 milyon– öldürülmüştü.

Mihver devletlerin uyguladığı katliamlar direnişlere yol açmıştı. Japon birlikleri için görev yapan "teselli kızları" gibi milyonlarca sivil, savaş sanayiinde zorla çalıştırmışlardı. Almanların "nihai çözüm" olarak adlandırdıkları Yahudi soykırımını sonucunda 6 milyon Yahudi hayatını kaybetmişti. Nazi Almanyası ayrıca 2 milyon Polonyalı, 500.000 Çingene ve birkaç milyon Rus sivil de öldürmüştü; Alman ordusu, Rus ordusundan ele geçirdiği esirlerin içerisinde Yahudi ve Komünist Parti üyesi olanları derhal öldürmüş, kalanları da –yaklaşık 3.3 milyon esir– kamplarda açlıktan ölmeye mahkûm etmişti. Tüm bunlar sadece ilk adımdı. Almanya, on milyonlarca Slavı daha öldürüp kalanların tümünü de köle olarak kullanmak istiyordu. Almanya, soykırım uğruna, askeri ve ekonomik alanda pek çok fedakârlık yapmıştı. Sovyet birliklerinin savaşın sonlarına doğru Alman sivillerinden intikam alması hiç de şaşırtıcı değildir, fakat Almanların öldürdüğü beş Sovyet siviline karşılık, onlar ancak bir Alman sivil öldürebilmişti. Tüm bunlar bir araya gelince, İkinci Dünya Savaşı, tarihin bilinen en kanlı savaşı olmuştu. Yine de, sivillere yönelik saldırıların beklendiğinden farklı sonuçları olmuştu. Halkın moralini bozmuş, ulusal birliği zayıf olanları dağıtmış, ama savaşıma azmine sahip olan hiçbir ulusun bu azmini kırmayı başaramamıştı.

Savaş, Mihver devletlerin birbirini takip edecek olan başarılarıyla başladı. Almanya, 1939-41 yılları arasında Dunkirk'ten Moskova'ya kadar olan bölgeyi işgal etmiş, ordusunun mevcudunun iki katı kadar askeri öldürmüş ya da esir almış ve İngiltere ve Rusya'yı köşeye sıkıştırmıştı. Japonlar da, Pasi-

fık Savaşı'nın ilk aylarında karşılıklarına çıkan İngilizleri ve Amerikalıları ezip geçmiş ve Doğu ve Güneydoğu Asya'nın hâkimi olmuşlardı. Her ne kadar bu operasyonlar başarılı olsa da, gerçekte uygulanan stratejiler pek de mantıklı değildi. Alman ve Japon liderler düşmanlarını gittikçe daha fazla küçümsemiş, elde tutabileceklerinden fazla alana yayılmış ve kendilerinden güçlü düşmanları kendileriyle savaşmak zorunda bırakmışlardı. Almanya, İngiltere hâlâ savaşırken, SSCB'ye saldırarak ikinci bir cephe açmış ve Pearl Harbor baskınının ardından, belki de Avrupa'daki savaşa hiç müdahale etmeyecek olan Birleşik Devletler'e savaş ilan etmişti.

Sonunda savaşın ikinci evresi başladı. Taraflardan her biri, dayak yemiş boksör gibi, yarı kör ve sersemlemiş, rakiplerine yumruk savurmaya devam ediyordu, ama bu yumruklar ya çok zayıftı ya da hedefini bulamıyordu. Güç merkezlerinden çok uzakta, yalıtılmış bölgelerde savaşıyorlardı –Almanya, Kasım 1942'de tüm gücünü Hazar Denizi, Tunus ve Kuzey Atlantik'e yönlendirirken, Birleşik Devletler Kuzey Afrika ve Yeni Gine'yi hedef almıştı. 1940-42 yılları arasında tüm cephelerde şiddetli ve yüksek can kaybına yol açan çatışmalar sürüp gitmişti. İngiliz donanması, Akdeniz'de tüm gücüyle tutunmaya devam ediyor ve güçlü İtalyan donanması ve binlerce İtalyan ve Alman uçağının arasından Malta garnizonuna yardım gönderip Girit'i tahliye etmeye ve bulduğu her fırsatta düşmana darbe indirmeye devam ediyordu. Akdeniz'deki deniz harekâtları, İngilizlere 2 zırhlı, 2 uçak gemisi, 13 kruvazör ve 56 destroyere –1939'daki toplam savaş gemisi tonajının yüzde 15'i mal olmuş, ama sonunda İtalyan donanmasını tehdit olmaktan çıkarak Malta garnizonunun Akdeniz'de Mihver güçlere kan kusturmaya devam etmesini sağlamıştı. Aynı tarihte Almanya, anavatanından 3.000 mil uzakta bulunan Stalingrad şehrindeki 4 milkarelik bir alana 400 tank ve 50.000 asker yığmış, fakat şehri savunan Ruslar, yüzde 90 oranında kayıp vermelerine rağmen şehri terk etmeyi reddetmişlerdi; Rusların burada verdiği kayıp, Birleşik Devletler'in tüm savaş boyunca verdiği kayıptan çok daha fazladır.

Çatışmalar tüm hızıyla devam ederken, her taraf kazanan ve kaybedenlerle kaynıyordu. Örneğin, Pasifik'te süren savaş, Ağustos 1942-Eylül 1943 tarihleri arasında nitelik, nicelik ve inisiyatif açısından aşağı yukarı birbirine denk güçler arasındaki bir denge ve yıpratma oyunu şeklinde yürüyordu. Amerikan ve Avustralya birliklerinin Yeni Gine ve Solomon Adaları'na yönelmesi, Japon fetihlerinin en uç noktası olan bu bölgeyi bir anda savaşın merkezi haline getirmişti. Burada eşit güçteki Amerikan ve Japon hava ve deniz gücü, yaklaşık bir yıl boyunca hiç durmadan ve başa baş savaşmış ve Solomon Adaları ve Yeni Gine'de büyük kara çarpışmaları gerçekleşmişti. Demir Taban adını alan, Guadalcanal'daki 10 mil uzunluğunda ve 8 mil genişliğinin-

deki kanalın dibinde 2 zırhlı, 12 kruvazör ve 23 destroyer yatmaktadır –toplam tonajları, Jutland’da batan gemilerinkinin toplamından fazladır. Bu bölgedeki çatışmalar, kayıplarını karşılama konusunda Birleşik Devletler kadar avantajlı olamayan Japonlara daha pahalıya mal olmuştu. Japonlar her geçen gün Birleşik Devletler’den daha fazla kayıp verirken, Birleşik Devletler de her geçen savaşa daha fazla asker ve silah sürmüş ve bu, savaşın sonuna kadar böyle devam etmişti. Başta Japonların seviyesinde olmayan Amerikan askerleri, arayı hızla kapatmış ve cesur bir strateji uygulayarak düşmanın üstesinden gelmişlerdi. General Douglas MacArthur şöyle demişti: “Onları yenmenin yolu, onlara hiç nefes aldirmamaktır. Muharebe kaçınılacak değil, aranacak bir şey olmalıdır ki, ancak yıpratma politikasından bir sonuç elde edebilelim. Teoride söylenenler ne olursa olsun, onları yenmenin yolu onlarla savaşmaktan geçer.” Amerikalıların şansına, Japon komutanlar da aynı fikirleri savunmakla birlikte, onları haklı çıkaracak fazla örneğe sahip değillerdi.

Bu savaşlarda askeri gücün kaynakları ve hedefleri, silahları askerler ve bu askerlerin kullandığı silahlardı. Her iki taraf da, dünyanın iki kutbu arasında yer alan devasa ve medeniyet yüzü görmemiş bir bölgesinde büyük ordular bulundurmak ve bunları hareket ettirmek zorunda kalmıştı. Cepheyle Tokyo arası 2.500 mil, San Francisco arası ise 8.000 mildi ve söz konusu bölgede lojistik altyapı mevcut değildi. Bu tür bir savaşta ve çevrede avantajlı olan taraf Birleşik Devletler’di. Çünkü lojistik sistemi tümüyle yeniden kurmak ve Japonlarla kaynak savaşı yürütmek, tam Amerikan ordusuna göre bir işti. Japonlar yayılabilecekleri kadar yayılmış ve durmuşlardı; artık tüm güçleriyle ve ölümüne savaşmaya hazırlardı. Savaş alanları, lojistik ve nakliye ihtiyaçlarını karşılamak için fazla geniş ve uzaktı. Merkezden ileri doğru atılan her adımda lojistik sorunlar katlanarak artmakta ve haberleşme şebekesi de düşman müdahalesine daha açık hale gelmekteydi. Japonya’nın yürütmekte olduğu savaş şekli, yani ikmal sisteminin sınırları ötesinde sürdürülen uzun bir yıpratma savaşı, kendisinin sahip olduğu kaynaklar dikkate alındığında hiç de uygun değildi.

Bu nedenle, Japonlar, fazlasıyla risk alarak birliklerini düşman hava ve deniz güçlerinin kol gezdiği tehlikeli bölgelerden geçirerek uç savunma noktalarına ya da ellerinde tuttıkları adalara taşımak zorunda kalmış ve bu nedenle nakliye sırasında ağır kayıplar vermişlerdi. Japon muharip ve lojistik birimleri, savaşma yeteneklerini her geçen gün daha da azaltan bir kısır döngü içerisine girmişti. Yeni Gine ve Solomon Adaları’nda birbirine denk kuvvetler uzun süre bir sonuç alamadan savaşmaya devam ederken, Amerikan güçleri Japonların ikmal sistemine yönelmeye karar verdi. Güneybatı Pasifik, konvoylara düzenlenen saldırıların en vahşi örneklerine sahne olmuş ve ağır

kayıplar veren Japonların, konvoyları koruma konusundaki yeteneksizlikleri ortaya çıkmıştı. Bu saldırılar, Japonların yaşadığı ikmal sorunlarını iyice içinden çıkılmaz hale getirmişti. Ayrıca operasyonların yapısını da bu saldırılar şekillendirmişti –Amerikan güçleri, Nisan 1943'te gerçekleşen Bismarck Deniz Savaşı'nda, bir Japon nakliye filosunu batırarak sadece bir Japon filosunu değil, aynı zamanda Japonların Yeni Gine'de stratejik üstünlük elde etme çabalarını da denizin dibine göndermişlerdi. Benzer şekilde, bu ada üzerindeki Japon hava üslerine düzenlenen saldırılar sonucunda, Japonların etkili bir erken uyarı sistemi kurmayı başaramaması nedeniyle, bu üsler tahrip edilmiş ve Japon uçaklarının büyük bir bölümü daha yerdeyken yok edilmişti. Böylece Japon hava gücünün etkinliği kırılmış ve Japonların verdiği uçak kaybı büyük rakamlara ulaşmıştı. 1944 yılı başına kadar –Japonya, bu süre zarfında malzemeyi değil, insanı hedef alan bir yıpratma savaşı uygulamıştı–, Japon savunmasının ileri uçlarını Amerikan güçlerine karşı koruyacak Japon hava ve deniz gücü neredeyse ortadan kaldırılmıştı.

Müttefiklerin attıkları her adımda ağır kayıplar verdiği 18 ay süren şiddetli bir Japon direnişinin ardından –bu direniş karada sergileniyordu, yoksa bu dönem içerisinde Japon hava ve deniz gücü dağılmıştı–, Japon savunmasının iki ileri noktası olan Yeni Gine ve Marshal Adaları birden çöktü. Bu çöküş, Filipinler'e kadar olan bin millik bir bölgeyi Amerikan saldırılarına açık hale getirdi. Amerikan güçlerinin Japon iç ve dış savunma hattına birkaç ay içerisinde indirdiği ağır darbelerle, Japon hava gücü ve donanmasından arta kalanları ve ön hatta savaşan askerleri tümüyle işlevsiz hale getirme sürecine başlanmış oldu.

1942 ve 1943 yıllarında sürdürülen bu harekâtlarda, Müttefiklerin stratejisi düşmanlarıninkinden daha iyiydi. İngilizler ve Amerikalılar, Avrupa cephesinde zafere ulaşmak için farklı stratejiler izlemiş, ama farklılıklarını geride bırakarak planlarındaki en iyi noktaları azimle ve başarıyla bir araya getirmişlerdi. Örneğin, İngilizler Normandiya çıkarması konusunda Amerikalılar kadar hevesli değildi, fakat bir kez karar alınınca, operasyonu başarıya ulaştıran planlamayı onlar üstlenmişti. Avrupa'daki İngiliz-Amerikan stratejisi daha iyi olabilirdi, ama hiç kimse bunun kötü olduğunu söyleyemezdi. Müttefikler, ellerindeki gücü cesurca ve akıllıca kullanmıştı –tarihte “Meşale” harekâtı kadar cesur bir harekâta az rastlanmıştır. Kasım 1942'de yarım milyon İngiliz ve Amerikan askeri, U-botların cirit attığı Atlantik'i şaşırtıcı bir güven içerisinde geçerek Kuzey Afrika'ya çıkmış ve Avrupa'daki güç dengesini bir anda altüst etmişti. Naziler, çok eleştirilen İtalya çıkarması sayesinde bile, Müttefiklerin ayırdığından daha fazla kaynağı İtalya ve Balkanlar'ı savunmak için ayırmak zorunda kalmış –bu ayrılan birliğin miktarı,

Normandiya'yı savunan güçlere ya da doğu cephesindeki bir Ordu Grubu'na eşitti- ve bu da, onları diğer cephelerde zayıf düşürmüştü. Müttefikler, ellerindeki gücü Mihver devletlerden daha kararlı ve verimli bir şekilde kullanmış, düşmanın en zayıf noktalarını istihbarat ve hile yeteneklerini kullanarak tespit etmiş ve bu noktalara yönelmişlerdi.

Pasifik Savaşı'nda, Amerikalılar, şifre çözümü girişimleri sayesinde Japonların pek çok girişimini önceden haber alarak boşa çıkarmayı başarmış ve bu sayede ellerindeki kaynakları en verimli şekilde kullanabilmişlerdi. 1942 yılında kendisinden nitelik ve nicelik olarak daha üstün olan Japon donanması ile karşı karşıya kalan Amerikan donanması, sahip olduğu mükemmel komuta ve istihbarat kabiliyeti sayesinde tüm gücüyle Japon donanmasının sadece belli bir bölümüne yüklenmeyi başarabilmişti. Hazırlanan ilk pusu olan Mercan Denizi'nde (7-8 Mayıs 1942) tarafların kaybı eşitti, ama ikincisinde, yani Midway Savaşı'nda (5 Haziran 1942) Amerikalıların kaybettiği bir uçak gemisine karşılık Japonlar dört tane kaybetmiş ve böylece Japonların sahip olduğu sayısal üstünlük sona ermişti. Üçüncü örnek ise, Amerikalıların Guadalcanal'ı ele geçirmesi ve sonunda Japon donanmasının çökmesine yol açacak olan 18 aylık Solomon Adaları harekâtıydı. Yine 1944'te Amerikalıların "adadan adaya" (island hopping) stratejisiyle, istihbaratın sürekli olarak düşmanın en zayıf noktasını tespit etmesi sayesinde, Japon savunmasından geri kalanlar da nispeten az bir kayıpla temizlenmişti.

1942-45 arasında İngiliz şifre çözücüleri, Alman birliklerinin gücünü ve nerelerde konuşlandıklarını neredeyse tümüyle biliyorlardı. Bu sayede Müttefik komutanlar, ellerindeki kaynakları maksimum bir verimlilikle kullanmayı başarmışlardı. Düşman tarafından savunulan bir sahile yapılacak olan çıkarma bilinen en zor saldırı biçimidir. Fakat Müttefiklerin, sahip oldukları istihbarat bilgileriyle 1942-44 yılları arasında düzenledikleri amfibik saldırılar, düşmanı en zayıf zamanlarında yakalamayı başarmıştı. Tüm bunlar olurken, zaten yetersiz durumdaki Alman istihbaratı bir yandan da İngilizlerin uydurduğu sahte mesajlarla yanıltılıyordu. Almanlar, Müttefiklerin iki kat fazla tümeni olduğuna inandırılmıştı. Almanlar, bu yanlış bilgilere kanarak sahip oldukları tümenlerin yüzde 33 ve 66'sını Doğu Avrupa ile Fransa arasındaki bölgede dağıtmışlardı. Benzer şekilde, Kızıl Ordu, 1944 Ağustos'una kadar Almanya ve onun müttefiklerine bağlı birliklerden en fazla iki kat daha çok askere sahip olsa da, elindeki birlikleri belli noktalara yığarak bire onluk bir üstünlük sağlamayı başarmıştı -her zamanki gibi, istihbarat alanında ki zayıflık Almanlar için tam bir felaket olmuştu.

1944'te Müttefiklerin istihbarat alanında uyguladıkları aldatma, Almanla-

rı her iki cephede de felakete sürüklemişti. Almanya, Sovyetler'in sadece Güney Polonya'ya saldıracağını zannederek elindeki tüm ihtiyat kuvvetlerini buralara yığmıştı. Kuzeydeki Belarus'a 1.000 mil uzakta mevzilenen 400.000 Rus askeri ve 4.000 tank Alman istihbaratının gözünden kaçmıştı. Rusların bu noktadan düzenlediği saldırı, Almanların doğu cephesini 6 hafta içerisinde tümünden çöktürmüştü. Yine aynı tarihlerde Almanlar, Normandiya'ya yapılacak saldırının bir şaşırtmaca olduğunu ve asıl saldırının 100 mil daha kuzeye yapılacağını zannetmişlerdi. Normandiya çıkarması başladığında Alman tümenlerinin sadece üçte biri çıkarma bölgesine beş günlük mesafedeydi ve geri kalan yüzde 33'lük bölüm ise sonraki bir ayı yanlış bölgede bekleyerek geçirmişti. Oysa, hem doğuda hem de batıda her Müttefik, tam da olması gereken yerde hazır bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda deniz gücünün üstlendiği rol, 1815'ten beri yaşanan tüm savaşlarda üstlendiğinden fazlaydı. Büyük ve iyi donanmalara sahip olan İngiltere, Almanya, Japonya ve Birleşik Devletler ve orta karar bir donanmaya sahip İtalya arasında süren deniz savaşları, Pasifik Savaşı'nın sonucunu belirlerken, Avrupa'daki savaşa da yön vermişti. Birleşik Devletler, savaş alanlarına ancak deniz yoluyla ulaşabiliyordu ve Almanya ile İtalya, İngiltere'nin dünyayla bağlantısını keserek ya da Avrupa'ya yapılacak bir İngiliz-Amerikan çıkarmasını önleyerek savaşı kazanabilirdi. Savaş sayesinde deniz güçlerinin yerine getirebileceği her görevde büyük bir canlılık yaşanmış –filo muharebeleri, gemiler arası çatışmalar, konvoylara yönelik saldırılar ve konvoy refakati– ve diğer hiçbir savaşta çıkarma harekâtları bu denli önemli rol oynamamıştı.

Bu savaş, genel olarak uçakların savaş gemilerindeki topların yerini alarak deniz savaşlarında yeni bir çığır açtığı dönem olarak kabul edilmiştir. Bu hatalı bir görüştür. Aksine, savaş gemileri, İkinci Dünya Savaşı'nda, birincisinde olduğundan hem daha çok hem de daha etkili bir şekilde toplarla savaşmıştır. Düşman gemilerinin top menzili içerisine giren, refakat gemileri olmadan savunmasız kalan, her uçak gemisi batırılmıştı. Amerikan uçak gemileri, Midway'deki zaferin ardından Japon kruvazörlerinden uzaklaşmak için doğruca Hawaii'ye gitmişti. Uçak gemileri, Avrupa'nın dar sularında, denizaltı, savaş gemileri ve hava kuvvetleri karşısında fazlasıyla zayıf olduklarından, yardımcı gemiler olmaktan öteye gidememişlerdi; İngiliz zırhlıları ve karada üslenmiş savaş uçakları ise denizlerin hâkimi olmuştu. 1942'de Pasifik'te bile zırhlılar uçak gemileri kadar önemliydi. Midway ve Mercan Denizi savaşlarının sonucunu belirleyen uçak gemileri iken, Solomon Adaları harekâtının sonucunu savaş gemilerinin topları ve karada üslenen uçaklar belirlemişti. 1943'ten sonra Pasifik Savaşı'nda uçak gemileri önplana çıksa da,

korunmak için diğer savaş gemilerine her zaman ihtiyaç duyulmuştu. 1944 Sonbahar'ında Filipinler'in istilası başladığında, Japon donanması, Leyte Körfezi'ndeki Amerikan çıkarma filosuna saldırarak zırhlıların hâlâ ne kadar etkili gemiler olduklarını bir kez daha göstermişti. Ayrıca bunlar, büyük hava saldırılarından sağlam çıkabilen yegâne savaş gemileriydi. Bir düzine pike bombardıman uçağı bir kruvazör ya da uçak gemisini batırabilirken, bir zırhlıyı batırmak için yüzlerce savaş uçağı gerekiyordu. Az sayıda zırhlı denizde uçaklar tarafından yok edilirken, en az o kadar uçak gemisi de denizaltılar ve savaş gemilerince batırılmıştı. Sonuç olarak, donanma devrimi savaştan sonra gerçekleşmişti, savaş sırasında değil.

İkinci Dünya Savaşı'ndaki deniz savaşları çok farklı şekillerde cereyan etmişti. Avrupa sularında ve çoğunlukla Pasifik'te görülen muharebe türü, 2-15 gemiden oluşan filolar arasındaki top düellosuydu. Kimi zaman filolar birbirlerine 10-12 mil mesafeden ateş açmış, kimi zaman da gecenin karanlığında 5 milkarelik bir alanda bir düzine savaş gemisi birbirine yakın mesafeden ateş yağdırmıştı. Gece savaşlarının ustası olan Japonlar, santimetrik radar icat edilene kadar rakiplerine büyük zayıat verdimişti. Örneğin, Birleşik Devletler Donanması, tarihinin en büyük deniz yenilgilerini, 8 Ağustos 1942'deki Savo Adası Baskını da dahil olmak üzere, Solomon Adaları harekâtı sırasında geceleri yaşamıştı. Pasifik'te ise 30-40 gemiden oluşan filolar, keşif uçaklarıyla düşmanlarını tespit eder ve daha yüzlerce kilometre uzakta iken, onlara pike bombardıman ve torpido bombardıman uçaklarıyla saldırdılar. Kimi zaman ilk darbe düşmanı yok etmek için yeterli olurdu. Önleme uçakları, genelde saldıran uçakların tümünü durdurmayı başaramazdı ve savaşın sonucunun ne olacağı son ana kadar belli olmazdı. Örneğin, Midway'de Amerikan uçaklarının ilk iki dalgasının yüzde 90'ı hedeflerini ıskalamış, yüzde 40'ı düşürülmüş, ama sonunda 24 pike bombardıman uçağı 5 dakika içerisinde üç Japon uçak gemisini batırmayı başarmıştı. Sürpriz hava saldırıları, ana donanmaları bağlı buldukları limanlarda iki kez yakalamıştı. Aralık 1940'ta Taranto'da İtalyan filosunu yakalayan İngiliz uçakları ve Aralık 1941'de Pearl Harbor'da Amerikan filosunu yakalayan Japon uçakları, ciddi bir kayıp vermeden, bu filolardaki zırhlıların üçte birini batırmayı başarmışlardı; benzer şekilde, Aralık 1941'de birkaç İtalyan kurbağa adamı, İskenderiye Limanı'ndaki bir İngiliz zırhlısını batırıp diğerini ağır yaralamıştı.

Genel olarak bakıldığında, 1500'lü yıllardan beri büyük filolar arasında deniz muharebelerinin nadiren gerçekleştiğini ve bu olduğu zaman da kayıp oranının düşük olduğunu görmekteyiz. Donanmaların, rakiplerini bulup ortadan kaldırması çok güç bir görevdi, çünkü bunun için her iki tarafın da savaşmayı istiyor olması gerekliydi. Oysa, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dört büyük donanma da, Nelson geleneği olan, düşmanı sonuna kadar takip edip

* yok etme konusunda kararlıydı. Bunun sonucu da, çok sık gerçekleşen ve tarafların ağır kayıplar verdiği deniz muharebeleri olmuştu. 1942 yılının sonuna gelindiğinde, 1939 yılında dünyadaki savaş gemilerinin toplam tonajının yarısı ya batırılmıştı ya da tamir edilmekteydi. İngiliz zırhlılarının yarısı batmış ya da savaş dışı kalmıştı ve 1939'da ellerindeki tüm uçak gemilerini kaybetmişlerdi; Almanların sahip olduğu büyük savaş gemilerinin sadece üçte biri göreve hazır durumdaydı; savaşta verilen kayıplar ve moral düşüklüğü İtalyan donanmasını felç etmişti; Amerikan donanmasının savaşın başında sahip olduğu uçak gemileri ya batmış ya da kapsamlı bir tamir görmüştü; ve Aralık 1941'e gelindiğinde, Japon İmparatorluk Donanması pilotlarının yüzde 80'i hayatını kaybetmişti.

Kayıplar bu kadar yüksek olunca, kayıplarını telafi etmeyi başarabilen ülkeler de sonunda zaferi kazanan taraflar olmuştu. Dünya gemi üretim kapasitesinin yüzde 75'ine Müttefikler sahipti. İngiltere tek başına tüm Mihver devletler kadar, Birleşik Devletler ise tek başına dünyanın geri kalanı kadar savaş gemisi üretebilecek güce sahipti –denizlerdeki hâkimiyet, İngilizlerden Amerikalılara geçmişti. 1940-42 arasında denizlerdeki savaşlar neredeyse sona ermiş ve 1943 yılı başladığında Müttefikler çoktan kayıplarını telafi etmişti. Mihver devletler ise bunu yapabilmekten uzaktı ve donanmaları artık ciddi bir tehdit olmaktan çıkmıştı. İtalya teslim olmuş, Almanya donanmasını hurdaya çıkarmış ve Japon donanması, Amerikan donanmasıyla her karşılaştığında telafisi mümkün olmayan ağır kayıplar vermişti. 1944 yılında Müttefiklerin sahip olduğu donanmalar, ihtiyaç duyduklarından daha büyüktü.

Kara savaşları ateş gücünün sadece daha öldürücü değil, aynı zamanda mobilize olmasıyla tümünden değişmiş; tank, kamyon, uçak ve telsiz ordulara hayal bile edemeyecekleri bir hareketlilik ve yok etme gücü kazandırmıştı. Fakat bu değişim fazla abartılmamalıdır. Alman ve Rus askerlerinin çoğu yaya olarak ya da at arabaları üzerinde ilerliyordu; makineli tüfekler ve toplar hâlâ savaş alanlarının en büyük katilleriydi ve piyade hâlâ en önemli askeri unsurdu. 1973 Yom Kippur Savaşı'nda kullanılan tank sayısı, 1943 Kursk Savaşı'ndakinden fazlaydı. Batı cephesinin şeklini belirleyen top ve makineli tüfeklerin etkisi ve isabet oranları büyük ölçüde artmıştı. Alman yapımı MG-42 makineli tüfeği dakikada 1.200 mermi atabiliyordu; İngilizlerin "hedef üzerinde patlama" prosedürü doğrultusunda, 40 milikarelik bir alana yayılmış bulunan 250 toptan atılan mermiler, 100 metrekarelik bir alanın üzerinde aynı anda patlıyordu. 1942-45 arasında gerçekleşen pek çok muharebenin, geçmişte batı cephesinde olanlardan farkı yoktu. Her şeye rağmen, ordular 25 yıl öncesine kıyasla çok daha hızlı manevra yapabiliyorlardı ve uzun sürecek yıpratma savaşlarına alternatif olarak, hızlı ve kolay şekilde zafer kazanmanın yolunu bulmuşlardı: blitzkrieg. Blitzkrieg'de yoğun ama mobil ateş gü-

cü, düşmanın askeri gücünü değil, komuta kademesini yok etmek için kullanılırdı –cephedeki dar bir alandan sızılarak düşmanın gerisine sarkılır ve haberleşme ve komuta kademesi yok edilirdi. Bu tekniği ilk uygulayan Alman ordusu olmuştu. Aslında bu, bir ölçüde de tesadüfi bir uygulamaydı –1919-1939 arası dönemde Alman komutanlar zırhlı araçların pek de hayranı değillerdi ve 1940'ta ellerindeki tanklar İngiliz, Fransız ve Sovyet tankları kadar iyi değildi. *Wehrmacht*, blitzkrieg'i tam da farkında olmadan uygulamaya başlamış, ama kısa sürede bu taktiğin ustası olmuştu. Kombine silahlı gücün kullanımının faydası kısa sürede anlaşılmıştı; tanklara karşı tanksavarlar, top ve tanksavarlara karşı piyade ve piyadeye karşı da tank çok etkiliydi ve bu, hem saldırıda hem de savunmada geçerliydi. Alman ordusu ve subayları düşmanlarıninkinden daha iyiydi ve Avrupa'daki en iyi orduları yendikçe daha acemi ordularla karşılaşmaya başladılar ve aradaki fark daha da açıldı. Böylece, Alman ordusu, 1939-42 arasında normal şartlarda mümkün olamayacak derecede çok orduyu yenmeyi başarmıştı.

Klasik blitzkrieg saldırısında, yaya olarak ilerleyen birkaç bin piyadenin desteklediği 100 kadar tank, cephenin yaklaşık bir mil genişliğindeki uygun olan bir bölümüne saldırır. Mermiler zırhlardan sekerken, makineli tüfekler, toplar ve pike bombardıman uçakları savunmacıları olduğu yere mızraklar. Kısa bir süre içerisinde saldırganlar savunmacıların tepesine çökmüş olur ve piyade desteğindeki tanklar savunmayı ezip geçer. Cephe bu gediğin açılmasının ardından, tanklar ve motorize piyade düşmanın gerisine doğru hızla ilerler, bu ilerleyişin hızı günde 100 mil bile olabilir ve henüz düşman ne olduğunu anlamadan cephe çoktan yarılmış olur. Bu tür bir saldırıda, kompleks ateş desteğine ve gelişmiş taktiklere nadiren yer verilmiştir. Kasım 1941'de Libya'daki Sidi Rezeg Hava Üssü'nde bulunan İngiliz askerlerine saldıran Afrika Kolordusu, sadece tank ve kamyonlardan oluşan iki uzun hattı yan yana dizerek saldırmış ve sahip olduğu araçların yüzde 40'ını kaybetmekle birlikte, üssü ele geçirmişti. Bu ilkel taktiklere, Alman blitzkrieg'inin en etkili olduğu günlerde çokça yer verilmişti ve bunun işe yaramasının tek bir nedeni vardı: tankların nispeten dayanıklı araçlar olması. 1939 ve 41 yılları arasında sadece Almanlar ve Ruslar, etkili tanksavarlara sahipti ve bunların da sayısı çok değildi. Ayrıca bu silahlar, ancak çok iyi kullanılırlarsa, cepheden bir taarruzu durdurabilirlerdi. Eğer savunan taraf tanka ve topçuya sahip değilse, tankların düzenlediği bir saldırının karşısında durabilmek gerçekten çok güçlü. Böylesine hızla akan bir savaşta kararların alınmasının günler değil, dakikalar sürmesi gerekiyordu ve *Wehrmacht* haricinde hiçbir ordunun komuta ve haberleşme kademesi, 1942 yılı sonlarına kadar bunu başarabilecek seviyede değildi.

1940 yılında İngilizler ve Fransızlar, 1918'de olduğu gibi savaşımaya niyetliydi. Komutanlar, kırsalda birbirinden uzak dağ evlerine yerleşmiş berbat durumdaki Fransız telefon hattıyla haberleşmekteydiler; santral operatörleri, en kritik zamanlarda generalleri hattan düşürmekle ün salmıştı. Fransız başkomutanlığında telsiz yoktu ve kimi zaman yarım milyon askeri idare etmek için elde sadece tek bir telefon bulunuyordu. Karargâhlar birbirine danışmadan hareket etmiyor ve eğer tek biriyle bile irtibat kurulamazsa, koordinasyon imkânsız hale geliyordu. Belçika'ya yönelik Alman saldırısına tepki vermek ve Maginot Hattı'nı takviye etmek isteyen Fransızlar, cephenin tam ortasında bulunan Ardennerler'den sadece birkaç geri hizmet göndermişti —oysa, asıl Alman saldırısı bu noktadan gerçekleşecekti. Almanlar için bu çok riskli bir harekâttı, çünkü yolların yetersiz olduğu bu bölgenin yakınlarında bulunan topçu birliğine sahip üç Fransız tümeni, bu dar bölgede Almanların önünü rahatlıkla kesebilir ve Almanlar, bir anda Müttefik hava kuvvetleri için mükemmel bir hedef haline gelebilirdi. Fakat bu gerçekleşmedi. En öndeki Alman birliği, Ardennerler'den geçerken, Meuse Nehri'nin karşısındaki savunma mevziine doğrudan saldırı yapmak zorunda kalmıştı. Pike bombardıman uçaklarının saldırıları sonucunda paniğe kapılan Fransız topçular kaçınca, Alman tanklarının nehri geçmesini ve oradan da Atlantik kıyısına doğru ilerlemesini engelleyecek hiçbir güç kalmamıştı. Tam bu noktada, Müttefik haberleşme ve komuta sistemi çöktü. Komutanlar birbirleriyle temas kuramıyordu; bir karşı saldırı düzenleyebilmek için günlerce hazırlık yapmak gerekiyor ve sonunda saldırı nadiren düzenlenebiliyordu; Müttefik ordusu tümüyle dağılmıştı. Almanlar 6 hafta içerisinde sadece 45.000 asker kaybederek, 2.75 milyon Belçikalı ve Fransız askeri öldürdüler ya da esir aldılar; yarım milyon kişilik İngiliz ordusu ise güç bela kaçarak canını kurtardı.

SSCB'de de savaş benzer şekilde, ama çok daha büyük boyutlarda gelişmişti. Kızıl Ordu, Haziran 1941'de seferber edilmiş olsaydı, asker sayısı düşmandan iki kat daha fazla olacaktı. Fakat elindeki kuvvetler iki kıtaya yayılmıştı ve hiç beklemediği bir saldırıya uğrayınca komuta sistemi dağıldı. Savaşın ilk dört ayında *Wehrmacht*, önüne çıkan her Kızıl Ordu birimini ezerek büyük bir hızla ilerledi: Mihver güçler hep önemli noktalarda toplandığından, mevcutları onlardan çoğunlukla daha yüksek oluyordu. Mayıs 1942'ye kadar, çoğu eğitilmiş personel olan 4.5 milyon Sovyet askeri ölmüş ya da esir düşmüş ve 21.500 Sovyet tankı imha edilmişti. Kızıl Ordu, her şeyi yeni baştan inşa etmek zorundaydı.

1942 yılına gelindiğinde, Stalingrad'dan İspanya'ya kadar tüm Avrupa Almanların elindeydi, ama şansları bu noktadan sonra değişecekti. Almanya savaşı kısa sürede bitiremezse hiç sona erdiremeyeceğini anlamıştı, çünkü uzun

sürecek bir yıpratma savaşını kaldıracabilecek güçte değildi. Almanya, tüm çabasına rağmen, Birleşik Devletler'in savaşa girip tüm dengeleri altüst etmesinden önce, ne İngiltere'yi ne de Rusya'yı alt etmeyi başarabilmişti. Aksine, her geçen gün zayıflıyor, düşmanları ise güçleniyordu.

Haziran 1941 ve Nisan 1942 tarihleri arasında kaybı 600.000 ölü ve 500.000 ağır yaralı olan *Wehrmacht*, ancak 500.000 kişiyi askere alabilmiş ve doğu cephesindeki savaş tam bir çıkmaza girmişti. Almanya, 1941'deki askeri gücüne bir daha asla ulaşamadı. 1942'de zırhlı tümenlerinin yarısını ve piyade tümenlerinin üçte birini takviye etmeyi başarmıştı, ancak geri kalan birlikler, üçte ikilik mevcutla uzun ve ince bir cepheyi korumaya çalışıyorlardı. SSCB, kat kat fazla kayıp vermesine rağmen, tüm kayıplarını telafi ederek 4.500 tank, 3.000 uçak ve 14.000 top üretmeyi başarmıştı –bu rakamlar, Alman üretiminin iki katıydı. Sovyet ordusu, verdiği korku kayba rağmen, hâlâ Almanya ve müttefiklerinin bir buçuk katı askere sahipti (3.7 milyona karşılık, 5.3 milyon asker). Almanya, eğer 1941'de öldürdüğü kadar Sovyet askerini öldürmeyi başaramazsa, ileride devasa Sovyet ordularıyla savaşmak zorunda kalacaktı. Adolf Hitler, 1942 yılında her şeyin belirleneceğinin farkındaydı ve aldığı kararlarla sonucun düşmanları lehine olmasını sağlamayı başardı. Almanya'nın en zayıf noktasıyla Sovyetlerin en güçlü noktasını karşı karşıya getirmişti. 1942'de *Wehrmacht*, doğuya doğru ilerlemeye devam etti, ancak bunu yaparak savunmak zorunda olduğu cephenin uzunluğunu iki katına çıkarmış, ama dokuz ay eğitim görmüş olan düşmanından yeteri kadarını öldürememiş ve nihayetinde Stalingrad şehrine takılıp kalmıştı. Mayıs 1942 ve Nisan 1943 arasında süren savaşların sonucunda 2.5 milyon Sovyet askeri hayatını kaybederken, Mihver devletlere bağlı 600.000 asker ölmüş, esir düşmüş ya da sakat kalmıştı.

Almanya kayıplarını son kez telafi etmeyi başarmıştı, ama artık çok geçti. Bir milyon Müttefik askeri Tunus'tan Avrupa'ya çıkmak için hazırlanırken, diğer bir milyon da İngiltere'de bekliyordu. Kasım 1942 ve Mayıs 1943 tarihleri arasında Afrika'da 100.000 Alman ve 300.000 İtalyan askeri öldürülmüş ya da esir düşmüş ve *Luftwaffe*'nin toplam gücünün yüzde 40'ı olan 2.422 uçak imha edilmişti. Müttefikler, 1943'te İtalya'yı ve 1.5 milyon İtalyan askerini kuşattılar. Ayrıca, *Luftwaffe*'yi, Sovyet tanklarını yok etmesi gereken topların yarısını ve doğu cephesine takviye olarak gönderilmesi gereken 1.5 milyon askeri bağlamayı başarmışlardı. Aynı tarihte, Kızıl Ordu'nun aldığı takviye, verdiği kayıptan fazlaydı. Mayıs 1943'e gelindiğinde, doğu cephesinde 3.000.000 asker, 1.400 tank, 6.400 toptan oluşan Alman ordusu ve Almanya'nın müttefiklerine bağlı 600.000 asker; 5.8 milyon asker, 6.000 tank ve 20.000 toptan oluşan Rus ordusuyla savaşıyordu. Bu tarihten

sonra Almanya, doğu cephesinde sahip olduğu ateş gücünü artırmayı başarsa da, kaybettiği askerleri telafi etmeyi başaramamıştı. Temmuz ve Eylül 1943 arasında doğuda 650.000 kayıp veren Alman ordusunun aldığı takviye sadece 280.000 askerdi; piyade gücü yüzde 35 daha azalacaktı, çünkü doğu cephesindeki askerlerin yüzde 25'ini sağlayan Alman müttefiki ülkeler Sovyet saldırıları karşısında eriyip gitmişti. Almanya zayıfladıkça, verdiği kayıp da o oranda artıyordu. Kasım 1943 ve Haziran 1944 arasında tüm cephelerde 1.5 milyon Alman askeri ölmüş ya da esir düşmüştü; diğer bir 1.4 milyon da Haziran ve Kasım 1944 arasında kaybedilecekti –bu kayıp oranları, düşmanınkinden çok daha yüksekti. Sadece 60 Alman tümeni (toplam mevcudun yüzde 20'si) tam olarak teçhiz edilmişti ve mevcutları, İngiltere'ye bağlı ülkelerin ve Amerikan tümenlerinin mevcutlarına denkti. Geri kalanlar ise, Müttefik tümenlerinin yarı mevcuduna sahip kötü donanımlı birliklerdi ve ilk darbeye dağılıp gidiyorlardı.

Rakamlar hikâyenin tümünü aktarabilmek için yeterli değildir. 1942'den sonra Müttefik orduların kalitesi çarpıcı şekilde artmıştı. Müttefik komutanlar da Alman komutanların seviyesine erişmiş ve *Wehrmacht* eşi olmayan bir ordu konumundan çıkıp diğerleriyle aynı seviyeye gelmişti; Alman tarzı blitzkrieg artık nihayete ermişti. *Wehrmacht*, hareket kabiliyetinde hâlâ eşsiz olsa da, bazı konularda, özellikle de ateş gücü konusunda, düşman ordularının gerisinde kalmıştı. Topçusu nitelik ve nicelik olarak düşman topçusundan zayıftı ve tank alanındaki üstünlüğünü de kaybetmeye başlamıştı. 12 Temmuz 1943'teki Kursk Muharebesi'nde 800 Sovyet ve 400'den fazla Alman tankı Prokhorovka köyü yakınlarında birbirine girmişti. Gün boyu süren savaş sonunda iki taraf da birbirine yakın kayıp vermişti –400 Sovyet ve 320 Alman zırhlı aracı. 6 Mart 1943'te Tunus'taki Medennine'de, Batılı Müttefiklere karşı Almanların düzenlediği son saldırılardan biri olan taarruzda iki tarafın tankları karşı karşıya gelmişti. İngilizler sadece 4 tank kaybederken, Alman tanklarının yarısı imha edilmişti. Almanlar, bu tür muharebeleri kazanamadıkça, savaşı kazanmaları da mümkün olmayacaktı.

Zaman içerisinde tüm ordular, blitzkrieg taktiğine karşı nasıl duracaklarını öğrenmeye başlamışlardı. Telsiz vasıtasıyla soğukkanlı ve seri şekilde emir vermeyi öğrendiler ve kendilerini savaşın yeni temposuna uydurdular. Eğer savunan tarafın moralini çökertmek mümkün olmazsa, yarma harekâtının başarısı sınırlı olurdu. 1942 Yaz'ından itibaren blitzkrieg artık eski etkisine sahip değildi; bunun nedeni, savaş alanlarında görülen bir diğer yenilikti. Yüksek namlu çıkış hızına sahip tanksavar toplarından bazukaya kadar, pek çok farklı tanksavar hizmete girmişti. 1942'de 800 askerlik bir piyade taburunun sahip olduğu tanksavar kapasitesi, 1940 yılındaki 16.000 mevcutlu bir

tümeninkine eşitti: 1944 yılında 35 askerden oluşan bir müfreze, tanklar için, 5 yıl önce 3.500 askerden oluşan bir tugaydan daha ciddi bir tehditti. Artık tankların doğrudan piyadeye saldırmamasının sonucu cephenin yarılması değil, intihar oluyordu; Almanlar bunu batı cephesinde her denediklerinde sonuç aynı olmuştu. 1940-42 yılları arasında piyade tankları izlerken, 1943'ten sonra tanklar piyadenin gerisinde ilerlemeye başladı. 1943-45 arası kara operasyonları, 1940 yılından ziyade, 1918 yılını akla getiriyordu. Savaşların hızı yavaşlamış, savunma sistemleri komplike bir hal almış ve tanksavarlar, makineli tüfekler, topçu ve koruganlar sayesinde ölüm bölgesinin boyutu ve şiddeti artmıştı; mayın tarlaları ise orduları felç ediyordu. Kursk'ta 1.5 milyon Sovyet askeri, 4.700 tank ve 19.000 top; 200 mil uzunluğunda, 120 mil genişliğinde 8 savunma hattından oluşan ve mil başına 2.100 mayın yerleştirilmiş cepheyi savunmakla görevliydi. Alman tarihinin en büyük saldırısı işte böyle bir savunma sistemine yönelmiş (toplam tank gücünün yarısı olan 3.000 tankla) ve ancak küçük bir çizik atabilmişti -70.000 tecrübeli asker ve 1.000 zırhlı araç kaybedilmişti.

Bu tür savunma sistemlerini doğuda Alman cephesinde görmek pek mümkün olmadığından, Kızıl Ordu 1944 Sonbahar'ına kadar blitzkrieg'i başarıyla uygulamıştı. Doğu cephesinde Almanların askeri gücü bölgeden bölgeye büyük değişim gösteriyordu. *Wehrmacht*, ana kuvveti her nereye konuşlandıırırsa, 2.000 zırhlı araç, 2.500 tanksavar ve 500.000 tecrübeli asker 100.000 askerin tuttuğu 200 mil uzunluğundaki bir cepheyi rahatlıkla destekleyebiliyordu. Bu tür bir kuvvet konsantrasyonu, blitzkrieg için vazgeçilmez bir önemdeydi -sayısız Sovyet saldırısını bu şekilde ezmişlerdi. 120 mil uzunluğundaki cepheyi 60.000 askerin tuttuğu diğer bir sektörde ise, ön cephe, 200 metre arayla yerleştirilmiş üç kişilik gözetleme noktalarında bulunan 1.000 asker tarafından gözetlenen mayın tarlaları, bunların dört mil gerisinde 20 mil arayla yerleştirilmiş 2.000 asker ve 20 tanksavardan ibaretti; bunları da 50 mil geride bekleyen 30.000 asker, 100 tanksavar ve 50 tanktan oluşan sektör ihtiyat kuvveti koruyordu. Kızıl Ordu, bir levye gibi, bu sektörlerle dalabiliyor ve tüm Alman cephesini rahatlıkla söküp atabiliyordu.

Sovyet ordusu, Alman birliklerini şaşırtmak için tüm cephelerden saldırır, ama asıl gücüyle tespit ettiği en zayıf noktaya yüklenirdi. *Wehrmacht*'in belli bir bölgedeki Sovyet yarma girişimlerine karşı derin karşı saldırılar düzenleme alışkanlığı da onların işini kolaylaştırıyordu, çünkü diğer bölgeler bu ihtiyat kuvvetlerinin desteğinden mahrum kalıyordu. Sovyet blitzkrieg'i, ağır piyade ve tanklarla zayıf bir Alman cephesinin belli noktalarına yapılan saldırılarla başladı, mayınlar temizlendi, yerel savunma çökertildi, sektör ihtiyat kuvvetleri durduruldu ve dar ve uzun bir gedikten birlikler cephe gerisine ak-

maya başladı. Ardından, topçu baraj ateşi ve hava kuvveti bölgeye yakın tüm Alman savunmasını, ihtiyat kuvvetlerini ve komuta sistemini felç etti; 200 zırhlı araç ve 15.000 askerden oluşan tank kolorduları cephede açılan bu gedikten 50 mil kadar ilerleyerek dönüp tüm sektörü kuşattı; motorlu 5.000 piyade ve 60 tanktan oluşan görev kuvvetleri ilerleme için hayati önem taşıyan noktaları ele geçirdi ve 400 zırhlı araç ve 60.000 mekanize piyadeden oluşan tank orduları doğu cephesindeki Alman ordusunun yüzde 25'ini kuşatmak için yüzlerce mil ilerledi. Bu taktik her zaman işe yaramamıştı –tank orduları henüz sağlam olan Alman savunmasına doğrudan saldırdığında, sonuç Kızıl Ordu için tam bir katliam olmuştu. Fakat 1943 ve 1944'te Sovyet blitzkrieg'i genelde başarılı olmuş ve Kızıl Ordu, ciddi bir kayıp vermeden, binlerce Alman askerini ve geniş toprakları ele geçirmişti. Sovyetlerin 1944 Yaz'ında Belarus'a düzenlediği taarruz, 500.000 Alman askerini ve 2.000 tankı savaş dışı etmiş; diğer bir 600.000 askeri de Baltık kıyısında olduğu yere mihlamıştı. Bu taarruzda Sovyetlerin verdiği kayıp ise 250.000 asker ve 4.300 tanktı. Diğer yandan, Kızıl Ordu Romanya'da sadece 100.000 asker kaybederek 400.000 Alman ve Mihver askerini öldürmüş ya da esir almış ve Finlandiya savaşından çekilmek zorunda kalmıştı.

Sovyet blitzkrieg'i, Almanların toplanma bölgelerinden uzak durmaya özen gösteriyordu. Batılı Müttefikler ise bunu yapmayı başaramamıştı. Batı cephesi çok daha dar olduğu için, bu bölgede daha fazla sayıda askerle tutulan derin savunma sistemi hâkimdi –batıda kilometre başına düşen Alman asker ve top sayısı oranı, doğu cephesinde en güçlü savunulan bölgede olduğundan daha fazlaydı. Üstelik, Müttefikler, çok iyi savunulan kıyılara çıkarma yapmak zorunda kalmış ve güçlerini toparlayana kadar –ki o zamana kadar güçlü bir Alman savunmasıyla çevrelenmişlerdi– sahilinden ayrılamamışlardı. Bu nedenle, Normandiya'da İngiliz-Kanada birlikleri, savaşın en mükemmel savunma hatlarından birine saldırmak zorunda kalmışlardı. Sahilde çıktıkları noktadan itibaren 20 mil derinliğinde ve 25 mil uzunluğunda, 90.000'i tecrübeli 130.000 asker, 1.000 tank ve 1.000'den fazla tanksavar topu tarafından tutulan ve milyonlarca mayın döşenmiş bir cepheye doğrudan saldırdılar. Bu tür bir savunma karşısında, ne Alman ne de Sovyet türü bir blitzkrieg işe yarardı. Tek yol, kayıp vermeyi göze alarak adım adım ilerleyip savunmayı çöktürmeye çalışmaktı. Müttefiklerin şansına, Almanlar bu tür bir savaşta onlardan daha iyi olmadıkları gibi, onu sürdürmede de onlardan daha kötüydüler.

Bu tür bir savaşta, kademeli olarak gelişen piyade ve tank saldırılarıyla Alman gücü yavaşça zayıflatıldı. Söz konusu saldırılar iyi tahkim edilmiş mevzilere düzenlendiğinden, çoğu kez ağır kayıplar verilerek başarısız olu-

nuyordu, ama bu tür siperlere böylesine bir etki, marifet ve ekonomiyle saldırabilecek başka bir ordu yoktu. Ateş gücü ve isabet yeteneği düşmanı fazlasıyla yıpratıyordu. Hava gücüne her zaman birinci önceliği veren Müttefikler, “dolmuş sırası” sistemini kurdular. Bu sisteme göre, bir komutan karşısına çıkan bir fırsat hedefi için hava desteği istediğinde bir uçak hemen havalanacak, diğer bir uçak ise kendisini çağırarak sonraki komutan için hemen hazırlanacaktı. Savaş uçakları Alman hatlarının gerisinde cirit atıp, birliklere, komutanlara ve ikmal araçlarına saldırırken düzenlenen tek bir kara saldırısı bile 1.000 ağır bombardıman uçağı tarafından destekleniyordu. Her Müttefik silahı, ayrı bir görevden bir anda ortak düzenlenecek kombine bir harekâta dahil edilebiliyordu. Bir müfreze yardım istediğinde, sadece 30 saniye içerisinde 2 km. önündeki Almanların başına binlerce top mermisi yağmaya başlıyordu. Müttefik ateş gücü, en seçkinler dışındaki tüm Alman birliklerini harap etmiş ve onlarda ne savaşacak moral ne de silah bırakmıştı.

Düşman yeterince zayıflayınca, Napoleon’un bir zamanlar yapmış olduğu şekilde son darbe (coup de grace) indiriliyordu –uçaklar ve topçu dar bir koridor boyunca ne varsa yok ediyor ve tanklar ve mekanize piyadeler bu enkazın üzerinden düşmanın gerisine sarkıyordu. Hem Alman hem de Sovyet tarzı blitzkrieg’de amaç, yıpratma savaşından kaçınıp cepheyi yarmaktı. Kademeli savaşta ise, yarma harekâtı, yıpratma savaşının ardından geliyordu. Bu operasyonlar genelde başarısız olurdu. Şiddetli top ateşi nedeniyle arazi ilerlenemez hale geldiğinden, birlikler durmak zorunda kalır ve çok sayıda Müttefik aracı büyük yollarda tıkanıp kalırdı. Fakat etkili şekilde uygulanabilirse, 1943’te Tunus, 1944’te Normandiya ve 1945’te Roer Ormanı’nda olduğu gibi, bu taktikle az bir kayıpla büyük düşman güçlerini etkisiz hale getirmek mümkün olurdu. 1942-45 arasında ne Almanlar ne de Sovyet güçleri bu tür savunma hatlarını yarmayı başarabilmişti ve başarısız oldukları zaman verdikleri kayıplar, Müttefiklerin başarılı olduklarında verdiklerinden bile daha az olmuştu.

Pasifik cephesindeki kara harekâtlarının yapısı tamamıyla farklıydı. Savaş yol bulunmayan vahşi bölgelerde cereyan etmişti, kilometrekareye düşen asker sayısı Avrupa’dakinden çok daha azdı ve Japonlar dünyada görülmemiş şekilde savaşıyorlardı. Onların uyguladıkları savaş tarzı, Asya’da Türkiye ve Vietnam gibi sanayileşmemiş ülkeler tarafından adapte edilmişti ve Batı’nın ateş gücünü ve teknoloji alanındaki üstünlüğünü bertaraf etmeyi esas almıştı. Bu savaş tarzında amaç, hızla hareket edip saldırmak, ama saldırıya hazır mevkilerden de uzak durmaktı. Eğer bu şekilde hızlı bir başarı elde etmek mümkün olmazsa, bu sefer yıpratma savaşı uygulanırdı; yani düşmandan çok daha fazla kayıp verileceği göze alınarak savaş uzatılır ve düşmanın savaşma

direncinin kırılması beklenirdi. Bu taktikle güçlü ama kararsız devletleri yenmek mümkündü, fakat azimli düşmanlar karşısında sonuç her zaman yenilgi olurdu.

Japon ordusu, savunmadayken tepelerde ve engebeli arazilerde iyi gizlenmiş top ve makineli tüfek yuvaları, haberleşme tünelleri ve sığınaklardan oluşan derin ve yoğun bir savunma sistemi uygulardı. Kamufle edilmiş makineli tüfekler, habersizce yakınlardan geçen birlikleri pusuya düşürür, yüzlerce metrelik bir bölgeyi ateş altında tutardı. Bu savunma sisteminin en etkili örneğinin görüldüğü Okinawa’da, 1945’te 200 milikarelik alan tünellerle birbirine bağlanmıştı ve 100.000 asker yerin altında hazır bekliyordu. Bu tür bir savunma sisteminde, saldıran acemi askerler açılan ateşle ve el bombası yağmuruyla afalliyor ve bunu bilen düşman, derhal süngü hücumuna geçiyordu. 1942-43 yılları arasında savunmadaki Japon bölükleri, düşmanları 75 kat daha kalabalık olsa da, karşılarındaki tümenleri oldukları yerde haftalarca tutabiliyorlardı. Ancak iyi eğitilmiş ve iyi idare edilen birlikler, uygun ateş ve hareket tekniklerini kullanarak hassas ve ağır silahların desteğiyle, özellikle alev makinesi takılı tanklarla, bu mevzileri ele geçirebiliyordu. Ama mevzileri ele geçirmek yeterli değildi, tüm müdafilerin de tek tek öldürülmesi gerekiyordu, çünkü gerçekten de yeryüzünde ölümüne savaşan tek asker tartışmasız Japon askeriydi. Batılı komutanlar arasında, en fazla Japon ordusu yok etmiş komutan olan İngiliz General William Slim şöyle yazmıştı: “Tüm ordular son adama ve son mermiye kadar savaşmaktan bahseder, ama bunu yapan tek ordu Japon ordusudur.” Üstelik, Japon askerleri intihar ettiği zaman, onların koruduğu bölgedeki siviller de birlikte intihar ederdi. Saipan Savaşı’nın sonunda (Haziran 1944), onlarca Japon kızı kendini uçurumdan aşağı atmıştı.

Japon güçlerine karşı düzenlenen saldırılarda ateş gücü etkisiz kalmaktaydı. Japonlar, İngiliz-Amerikan güçlerinin çok güvendiği ateş gücü üstünlüğüyle, ondan kaçınarak başa çıkmışlardı. Aynı zamanda, sahip oldukları düşük teknoloji –kolay taşınabilir havanlar ve toplar, hafif makineli tüfekler– ve ilkel ikmal sistemiyle, engebeli arazilerde çok etkili bir destek sağlayabilmiş ve düşmanı ve yoğun ve merkezi topçu ateşini etkisiz kılmayı başarmışlardı. İstedikleri gibi manevra yapabilen Japon birlikleri, bu sayede istedikleri yerde ve zamanda ateş gücü üstünlüğünü ele geçirebilmişlerdi. Düşmanı tespit ettikleri anda, çoğunlukla süngüyle, derhal saldırıp onları oldukları yere mihlamlardı; ana unsurlar da harekete devam ederek düşmana kanatlardan ve geriden saldırırdı. Bu tür cesur ve gözü kara saldırılarla, ister Amerikalı, ister İngiliz veya ister Çinli olsun, kalabalık ama tecrübesiz ordular kolayca dağıtılırdı. 1941 Malaya seferinde askerlerinin sayısı düşmanın yarısı kadar oldu-

ğu halde, Japonlar, sadece 3.500 asker kaybederek 132.000 İngiliz askerini öldürmüş ya da esir almıştı. Pasifik'te Japon taktikleri konusunda deneyim kazanan ilk Batılı askerler olan Avustralya askerleri bile, Yeni Gine'de düşmanla ilk karşılaştıklarında dağılmışlardı –“tavşanlar gibi kaçıp” komutanlarına alay konusu olmuşlardı. Fakat bu tür fütursuz saldırılara alışık olan Japon komutanların, iyi ateş gücüne sahip ve kararlı düşmana karşı düzenledikleri saldırılar ise intihardan farksızdı: 1939'da Halkin-Gol'da SSCB, 1942'de Guadalcanal'da Amerikalılar ve Yeni Gine'de Avustralyalılar ve 1944'te Imphal-Kohima'da İngilizler ve Hintliler. Sonları, genelde dalgalar halinde makineli tüfeklerin üzerine atılmak olurdu. 1944 ve 1945 yıllarında bir Müttefik tümeninin sahip olduğu ateş gücü, bir Japon tümenininkinden beş kat fazlaydı ve kimi muharebelerde Japonlar düşmanlarından 10-20 kat daha fazla kayıp verirdi. Japonlar sonunda yenilmişti, çünkü çok daha güçlü olan düşmanları, sonunda vazgeçmek yerine ağır kayıp vermeyi göze alarak savaşmaya devam etmişti.

Her iki tarafın da birbirini insan olarak görmediği, birbirinden tamamıyla farklı köklere ve kültürlere sahip iki askeri güç arasında süren Pasifik Savaşı gerçekten de çok vahşi bir çatışmaydı. Çoğu yönüyle Batı ordularını andırır da, Japon ordusu bazı açılardan kendine has niteliklere sahipti. Sonunda kesin olarak öleceklerini bildikleri halde saldırmaktan çekinmezlerdi; bu, bilinçli olarak seçilen ve yaygın olarak uygulanan bir taktikti. Japon ordusu, buşi-do'nun bir versiyonunu kurumsal bir ahlak anlayışı olarak uygulamaktaydı. Zaman içerisinde gerçekleşen toplumsal devrimle, tüm Japonlardan, bir zamanlar samurayların davrandığı gibi davranması beklenir olmuştu. Askerlere ve sivillere, teslim olmak yerine ölmeleri emredilmişti ve onlar da aynen böyle yapmıştı. Japon askerler çaresiz kaldıkları zaman toplu olarak düşmana saldırmış (*gyokusai* – şerefli ölüm), Japon komutanlar ise intihar etmişti (*seppuku*). Sıkı bir disiplin ve “manevi eğitim”le askerlere empoze edilmiş olan bu ideoloji, alay geleneği ve Konfüçyüsçülüğün Japon türevi olan milli eğitimle de ilişkiliydi –herkes, ailesi ve halkı için gerekirse hayatını feda etmeliydi. Bu tür ilkelere Batılı ülkelerde de rastlansa da, manevi eğitimin kimi kısımları sadece Japonlara özgüydü. Buşi-do öğretisi ve halk arasında yaygın olan, yenilginin utancından insan ruhunu arındıracak tek şeyin ölüm olduğunu söyleyen kahraman kültürü, Japonları diğer tüm uluslardan ayırıyordu. Milli eğitimin merkezinde yer alan bu gelenek, Japonya'ya Tanrıların ülkesi ve kainatın merkezi olarak gören Şinto kültürüyle de bağlantılıydı. Fedakârlık, herhangi bir Japon'a, Yakusuni mabedinde ebediyen ibadet edilecek ataların ölümsüz ve kolektif ruhunun bir parçası olabilme imkânını veren bir erdemdi. Japonlara göre, Amerikalılar, tüm Japon halkının sergilediği fedakârlığın imparatorun şahsında vücut bulduğu ve ancak daha yüksek bir ma-

nevi güçle yenilebilecek olan Japonya'yı ateş ve çelikle dize getirmeye çalışan acımasız şeytanlardı.

Tüm bunların sonu, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan intihar birlikleriydi. İnsan gücü, Japonya'nın sanayi alanındaki eksikliğini telafi edebilir ve düşmana tahammül edebileceğinden daha ağır zayıat verdirilerek yenilgiden kaçınmak mümkün olabilirdi. O nedenle, bu stratejiyi hafife alarak mantıksız görmek doğru değildir. Amerikan güçleri, savunma mevzilerine çekilmiş büyük Japon birliklerine saldırmış ve ağır kayıplar vermişti. Amerikan ordusu 1944 yılının sonunda Filipinler'e çıktığında, karşılaşılan güçlü Japon garnizonlarıyla büyük muharebeler yapılmıştı. Adadan adaya stratejisi sayesinde, Japon güçlerinin büyük bir kısmı, hiç savaşılmadan etkisiz hale getirilmiş ve Amerika, Japonya'nın sahip olduğu zayıflıklardan sonuna kadar yararlanmıştı. Fakat Japonlarla doğrudan savaşmaktan başka çare kalmadığında, Japonların geciktirme ve yıpratma stratejisi mükemmel işlemiş ve bu, Birleşik Devletler'in madden ve manen büyük kayıp vermesine neden olmuştu.

Şerefli ölüm çoğunlukla pahalıya patlasa da, işe yaradığı zamanlar da oluyordu. Okinawa Savaşı'nda (Mayıs-Haziran 1945) Japonların ölü sayısı, Amerikalıların ölü sayısından on kat fazlaydı. Yine de, hasta ve yaralılar dikkate alındığında, bu Japon garnizonu çok büyük bir Amerikan kuvvetini uzun süre meşgul etmiş ve yaralanan pek çok askerin, ileride yapılması planlanan Japonya çıkarmasına katılması engellenmişti. Filipinler'deki Japon güçleri de benzer bir savunma sergilemişti. Yine 1944 yılında, Japon uçakları Amerikan gemilerine sadece *Shimpu* (Kamikaze) saldırılarıyla hasar verebilmiş, ama bu, şaşırtıcı derecede etkili olmuştu. 1944 ve 1945 yılları arasında 5.000 kadar *Shimpu* uçağı ve pilotu kaybedilmişti. Bu uçaklar, 5.000'den fazla Amerikan denizcisini öldürmüştü ve bir o kadarını da yaralamıştı. *Shimpu* uçaklarının yüzde 15'i hedeflerine çarpmayı ve yüzde 1.5'u da hedeflerini batırmayı başarmıştı, ki bunlar oldukça yüksek rakamlardı. Japonya, *Shimpu* personelinin büyük bir bölümü henüz göreve çıkmadan teslim olduğu için, bunların verdiği kayıp oranı, İngiliz ve Amerikan stratejik bombardıman uçağı mürettebatlarının kayıp oranıyla yaklaşık olarak aynıydı.

Fakat intihar birliklerinin kültürel hedefleri, stratejik hedeflerinin önünde yer alıyordu. Her asker, Japon ruhunun cisimleşmiş bir örneğiydi ve bu gücü düşmanına karşı kullanacaktı. *Shimpu* (ilahi rüzgâr) birlikleri, adını, 1274 ve 1281 yıllarında Japonya'yı istila edecek Moğol donanmasını batıran efsanevi kasırgalardan almıştı. *Shimpu* pilotları için savaşa girmek, kendi cenazelerine katılmak gibiydi. Japonya'da ölümü simgeleyen renk olan beyaza bürünmüş kaşkollar ve başlarına da samuray tarzı beyaz ve üzeri Japon amblemle-

riyle bezeli bantlar takarlardı. Birimler ve katıldıkları olaylar, buşi-do tarihindeki olayların ardından tarihteki yerlerini almıştı. *Shimpu* uçaklarına, Japonların geleneksel saflık, ölüm ve zafer simgesi olan *oka* (kiraz çiçeği) adı verilmişti. *Shimpu* programının kurucusu olan Amiral Onishi, göreve hazırlanan askerlerine şöyle seslenmişti: “Sizler, dünyevi isteklerden kurtulmuş Tanrılarınız... Çabalarınızı sonuna kadar takip edip hepsini imparatora ileticeğim.” Sonuçta, savaşın kaybedildiğini görünce, Onishi de *seppuku* yaptı.

Tüm bunların Japon askerleri üzerinde karmaşık etkileri olmuştu. Kimi, kendi isteğiyle ölümüne savaşmıştı. *Shimpu* pilotlarının büyük bir bölümü ise, bazıları kendi kanlarıyla yazdıkları belgelerle gönüllü olan üniversite öğrencileriydi. Kimi askerler askeri-dini kültün öğretilerine inanmıştı; diğerleri –çoğu *Shimpu* pilotu gibi– ise Şintoizm’i ve Japon hükümetinin uygulamalarını eleştiren, ama gerektiğinde görev bilinciyle hareket edip halkını düşmanlara karşı savunan agnostik liberallerdi. Kimi ise, son derece katı bir toplumun uyguladığı baskı ve ordunun onlara başka seçenek tanımaması nedeniyle ölümüne savaşmıştı. Subayları tarafından öldürülmeğe, düşman tarafından öldürülmeğe tercih etmişlerdi. Kimi zaman kolektif bir yücelik bilinci, diğer tüm orduların dağılacağı bir durumda Japonları bir arada tutardı. Diğer durumlarda ise onları bir arada tutan tek etken korkuydu; moral düşüktü ve subayları onları küçümsüyordu. Ocak 1945’te Filipinler’deki Japon hava gücünün komutanı General Tominaga Kyogi, tüm pilotlara *Shimpu* olmalarını emrettikten sonra kaçmıştı. Çok sayıda Japon geri hizmet görevlisi, Müttefiklere yardım etmeye başlamıştı –ailelerine, yaşadıklarının haber verilmemesi şartıyla. Teslim olarak kendilerine ihanet edenler, ülkelerine ihanet etmekte bir sakınca görmemişlerdi.

İngilizler ve Amerikalılar, Aralık 1941 tarihine kadar Japonları aşağı bir millet olarak görürlerdi. Fakat ardından Japonların Pearl Harbor baskını ve Singapur’u ele geçirmeleriyle şok oldular ve esirlere insanlık dışı davranışları, teslim olmayı reddetmeleri, ölümüne savunmaları ve intiharını andıran saldırıları nedeniyle onları sanki farklı bir canlı gibi görmeye başladılar –diğer bir deyişle, insan boyunda asker karıncalar. Müttefik birlikler de Japonlara karşı olabildiğince acımasız davranmıştı –sadece ırkçılık değil, askeri zorunluluklar dolayısıyla. Amerikalı, Avustralyalı, İngiliz ve Hintli askerler, bu taktiklere, sevdikleri için değil, uygulamak zorunda oldukları için başvurmuşlardı. Başlarda Japonlarla da, Almanlar ya da İtalyanlarla savaştıkları gibi, yoğun ama isabet oranı düşük ateş gücüne başvurarak ve birlikleri ezip araziye ele geçirerek savaşmaya kalkmışlardı. Fakat bunun tamamıyla imkânsız olduğunu kısa sürede gördüler. Birlikleri dağıldığı zaman teslim olan ya da kaçan Alman ve İtalyan askerlerinin aksine, Japonlar, tek başlarına kal-

salar da ölene kadar savaşmaya devam ediyor ve Müttefik birliklerin ilerlemesini geciktirip ağır kayıplar verdiriyorlardı. Müttefikler, kazanabilmek için Japon tümenlerini dağıtmanın bir işe yaramadığını gördüler; her Japon askerinin tek bulunup öldürülmesi gerekiyordu. Bu gerçekten çok zor bir işti. Müttefikler, bildikleri her şeyi yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardı –tüm savunmayı felç edecek bir baraj ateşinin gerisinde ilerlemektense, her bir savunma noktasına ayrı ayrı ve sırayla saldırdılar. Ateş gücünde yoğunluktan ziyade, hassaslığa ağırlık verdiler. Slim’in de dediği gibi, “Japonları öldürecek plan, sadece onlar için yapılmış plandır ve Japonları da, ancak bilhassa onları öldürmek için eğitilmiş askerler öldürebilir. Japonların görülmemiş savaşma azmi nedeniyle, onları yenebilmek için mümkün olan en zeki güçle saldırılmalıdır. Yapılacak tüm planlarda ana amaç, taktik hedefleri ele geçirmek değil, mümkün olduğunca çok Japon öldürmektir.” Benzer şekilde Amiral William “Bull” Halsey de, Birleşik Devletler Donanması’nın Japonlara karşı ana hedefini şöyle açıklamıştı: “öldürmek, öldürmek, öldürmek.” Müttefik birlikler, esir almaya çabalamaktan vazgeçmiş ve aksine Japonların teslim olmasını imkânsız kılacak taktiklere yönelmişlerdi. Amerika, Japonların sonuna kadar savaşmaya kararlı olduğuna ve beraberlerinde olabildiğince çok Müttefik askerini de götüreceklerine inandığından –ki eğer Amerikalılar Japonya’ya çıkarma yapacak olsaydı, böyle olacaktı– atom bombasını kullandı. Japon ve Batı taktiklerinin birleşimi sonucunda, savaş alanında bulunan her Japon’un sonu ölüm olmuştur.

Örnekolay İncelemesi: Ekonomik Savaş

Askeri güçler, düşmanlarının orduları kadar, ekonomilerini de hedef almışlardı. Amaçları, hem düşmanı zayıflatmak hem de düşmanın, elindeki kuvvetlerin bir bölümünü ekonomisini savunmak için ayırmasını sağlamaktı. Ekonomik savaşın etkisi ancak ekonomik kriterlerle anlaşılabilir: (a) bu tür saldırıları düzenlemek ve bunlara karşı koymak için harcanan mutlak maliyet ve (b) saldıran ve savunanların elde ettiği “maliyet verimliliği.” Savaşa uygulandığında, bu kriterlerin ne kadar çarpıcı sonuçları olduğu görülecektir. Örneğin, Almanya, 24.000 avcı uçağı üretebilecek kadar kaynağı (böylece avcı uçağı üretimi ikiye katlanabilirdi), V-1 ve V-2 füzeleri üretim projesine ayırmıştı. 1.000’den daha az sayıda Spitfire avcı uçağı –ki zaten en az bu kadarı İngiltere’yi savunmak için zaten hazırda bekleyecekti– V-1 tehdidini savuşturmayı başarırken, hedefine isabet eden füzeler sadece birkaç bin sivil öldürmüştü ve sanayiye hemen hiç zarar vermemişti. Bu hiç de akıllıca bir yol değildi. Yine bir harekâtın düşmanın üretim kapasitesini yarıya indirmesi, si-

lah üretiminin de yarıya inmesi anlamına gelmiyordu –daha az kaynak, daha verimli bir şekilde kullanılabilir ve bu güçlüğün üstesinden gelinebilirdi. Her şeyden önemlisi, ekonomik savaş, düşmanın sadece sanayisini yok etmemiş, aynı zamanda onu çok daha zor ve karmaşık meselelerle uğraşmak zorunda bırakmıştı. Müttefikler, Atlantik Savaşı'nı etkisiz ama çok şişman oldukları için kazanmışlardı; Almanlar ise, Almanya Savaşı'nı şişman ve çok etkisiz oldukları için kaybetmişlerdi.

Geniş ölçekli ekonomik savaşlarda –denizaltı ve stratejik bombardıman harekâtları–, saldıranlar ve savunular, çok geniş bölgelerde düşmanı tespit etmek ve kendi birliklerini kontrol edebilmek zorundadır. Aksi taktirde, savaş uçakları ve gemileri, göklerde ve denizlerde boş yere dolaşarak zaman, yakıt ve fırsat harcamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu sorunların üstesinden, ancak sofistike bir komuta kontrol sistemiyle gelinebilirdi. Radar, hava keşfi ve elektronik istihbarat, düşmanın konumunu şaşırtıcı bir doğrulukla tespit etmiş ve komutanlara en uygun karşılığı verebilme imkânını sağlamıştı. İngiliz ve Amerikan denizaltıları, çoğu zaman İtalyan ve Japon şileplerinin tam konumlarını ve hatta taşıdıkları yükleri bile bilirlerdi. Bu sayede, bir konvoyda önce hangi gemiye saldıracakları konusunda bir endişeleri olmazdı. Benzer şekilde, İngilizler, 1941'in büyük bölümünde Alman kurt sürülerinin Atlantik'in neresinde olduğunu tam olarak bildiklerinden, konvoy rotalarını değiştirip kaybettikleri gemi tonajını yarıya indirmeyi başarmışlardı. Almanya böyle bir seviyeye nadiren ulaşsa da, U-botlara ulaşan istihbarat bilgilerinin mükemmel olduğu tartışılmazdı. Stratejik bombardımanda, savunan tarafın, düşman bombardıman uçağı filoları henüz hedeflerine ulaşmadan onların irtifası, hızı, doğrultusu ve sayısı hakkında bilgiye sahip olmasının önemi çok büyüktü. Böyle bir istihbarat elde edildiğinde, komutanlar, en kısa sürede mevcut tüm güçlerini toplayıp yeniden görevlendirmek zorundadırlar. En iyi komuta sistemine sahip olan liderler, Batı Avrupa göklerinde, Kuzey Atlantik sularında ve Batı Pasifik'te ellerindeki kuvvetleri düşmanlarına karşı mükemmel yakın bir doğrulukla kullanmışlardı. Tarihin hiçbir döneminde, komutanlar bu denli net bilgiye sahip olmamış ya da savaş, pokerden çok satranca benzememişti.

Denizaltı savaşında, eğer avını bulabilirse, avantajlı olan avcıydı. Tek dolaşan denizaltı, yalnız şileplere ya da kötü korunan konvoylara rahatlıkla saldırabilirdi. Japon konvoylarında yeterince refakat gemisi olmadığı için –kimi zaman birlik taşıyan gemilere zırlılar refakat etmiş olsa da, Japon İmparatorluk Donanması bunu savunmaya yönelik ve onursuz bir iş olarak görmüştü–, küçük Amerikan denizaltı filosu neredeyse sahip olduğu torpido kadar gemi batırabilmişti; aynı zamanda istihbaratın da desteğiyle, savaş tarihinin

gördüğü en az kayıpla en büyük zararın verildiği ekonomik savaşı düzenleyen de onlardı. Temmuz 1943 ve Ağustos 1945 arasında Japon ticaret filosunun tümünü batırmayı başarmışlardı.

Müttefikler, Atlantik'te konvoyları çok daha ciddiye almışlardı, yine de 1940-41 yıllarında Alman kurt sürüleri 5-20 denizaltıdan oluşurken, konvoylara ancak 2 veya 3 savaş gemisi refakat edebiliyordu. Kurt sürüleri 200 mil uzunluğunda bir alana yayılarak devriye gezer ve böylece bu bölgeden bir konvoyun tespit edilmeden geçmesi neredeyse imkânsız hale gelirdi. Konvoy tespit edilince denizaltılar yüzeyden son hızla konvoyun bulunduğu mevkiye doğru ilerler ve yeterli sayıda denizaltı bir araya gelince de, hava kararınca ve yine yüzeyden saldırıya geçerlerdi. Alman denizaltılarının başarılarının zirveye ulaştığı Mart 1943 tarihinde, kimi konvoylarda bulunan şileplerin yarısı batmıştı ve Müttefikler, Atlantik'teki mevcut şilep tonajlarının yarısını kaybetmişlerdi: o tarihe kadar, 1939 yılındaki Müttefik ticaret filosunun yüzde 30'u batırılmıştı.

Her ne kadar bu kârlı ve başarılı bir sefer gibi görülse de, görünürdeki bu başarı da aslında bir tür başarısızlıktı. Müttefikler, büyük miktarda kaynak kaybına uğramış olsalar da, bunu telafi etmek onlar için büyük bir sorun değildi. Dünya ticaret gemisi filosunun yüzde 70'i Müttefiklere aitti ve 1943 yılına gelindiğinde, diğer üretim alanlarında fazla bir fedakârlıkta bulunmadan, ayda bir milyon tondan fazla şilep üretebiliyorlardı. Almanlar, en iyi dönemlerinde bile Müttefiklerin inşa ettiği kadar şilep batıramamışlardı ve Müttefikler, kayıpları ne kadar artarsa arсын, üretimde yaptıkları küçük değişikliklerle –vardıya sürelerinin artırılması gibi– açığı kısa sürede kapatabiliyorlardı. İngiliz halkı, savaş öncesi ithalatının yarısıyla da hayatta kalmayı başarmıştı –U-botlar, onları ölüme değil, sadece diyete mahkûm etmişti. Müttefikler, Atlantik Savaşı'nı ve buna bağlı olarak da savaşı kaybedeceklerinden endişe etmişlerdi, ama ticaret gemisi sıkıntısı yaşayacak bir konuma hiçbir zaman düşmediler. Almanya, fırsatını ele geçirdiği dönemde İngiltere'yi yenecek güce sahip değildi ve Birleşik Devletler'in de savaşa girmesiyle tüm hayalleri suya düştü.

Atlantik Savaşı deniz muharebelerinde değil, tersanelerde kazanılmıştı ve Müttefikler, sadece bir süreliğine duraksama yaşadılar. 1943'e gelindiğinde, tüm Kuzey Atlantik uzun menzilli 80 uçakla kontrol ediliyordu –bu nedenle U-botlar, artık deniz yüzeyinde hareket edemiyor ve kurt sürüsü taktığının temeli olan hareketlilik özelliklerini de kaybetmiş oluyorlardı. Bu uygulamayla U-bot faaliyetleri yüzde 75 oranında azaltılmıştı. Artık bir denizaltının işini ancak dört denizaltı yapabiliirdi ve yapılacak iş eskisinden çok daha zordu. Artık her konvoyda çok daha fazla refakat gemisi, yakın desteği, santimetrik

radar ve acil durumlarda devreye girerek kurt sürülerini ortadan kaldıran bir düzineden oluşan destroyer destek filoları da bulunuyordu. Mayıs-Temmuz 1943 arasında cereyan eden birkaç konvoy muharebesinde Alman denizaltıları ağır kayıplar verdikleri gibi, tek şilep batırmayı bile başaramamışlardı. Konvoyların etrafında devriye gezen uçak filoları denizaltıları ya dalmaya zorluyor ya da batırıyordu; santimetrik radarlar destroyerlerin işini çok kolaylaştırmıştı; sonuçta, denizaltı mürettebatının morali dibe vurmuş ve denizaltı harekâtı sona ermişti. Savaşın son iki yılında U-botlar ancak birkaç şilep batırabildiler. Ama tükettikleri kaynaklar zaten Almanya'nın başka alanlarda pek işine yaramayacak türdendi ve meşgul ettikleri personel sayısı da 8.000'di. Oysa, Müttefikler, konvoyları koruyabilmek için 100.000 kişi ayırmak zorunda kalmış ve konvoylar, kendi içlerindeki en yavaş gemiye göre hareket ettikleri için, taşıma kapasitelerinin yüzde 10'unu kaybetmişlerdi. Tek bir gemi batırmayı başaramasa bile, U-bot harekâtının son safhası da gayet akıllıca bir yatırımdı, fakat elde edilen kazanç sözü edilemeyecek kadar düşük olmuştu.

Stratejik bombardıman harekâtlarında askeri denge çok farklı olabilmektedir. Bombardıman uçakları, düşman avcılarının kol gezdiği düşman toprakları üzerinde yüzlerce kilometre uçarak hedeflerini bulmak ve vurmak zorundadırlar. Gece uçuşları tüm hava kuvvetlerinin kâbusuydu. 1940'ta *Luftwaffe* bunun için radyo ışınlarına güveniyordu; İngiltere bunları keşfedip bozmayı başarinca hem rota bulma hem de buna bağlı olarak gece bombardımanları sona erdi. 1941'de İngiliz bombardıman uçaklarındaki rotacılar, geceleri hedeflerini bulabilmek için sıfırın altındaki hava sıcaklığında kokpitlerini açıp ellerindeki sekstantlarla yıldızlara bakıyorlardı. Bombardıman uçakları avcı uçaklarına karşı bu kadar zayıf ve yön bulma teknikleri bu kadar ilkel iken, hedeflerin isabetli şekilde vurulabilmesi çok güçlü. Az sayıda müdafinin, saldırganları dağıttığı çok görülmüştü. *Luftwaffe*, Britanya savaşında mevcut gücünün yarısını kaybetmişti -1.700 Alman uçağına karşılık 787 İngiliz uçağı. 1943'te Amerikan Hava Kuvvetleri (United States Army Air Force - U-*SAAF*) gündüz düzenlediği hava saldırılarında yüzde 16'ya kadar yükselen oranlarda kayıp verirken, RAF, pilotlarının yüzde 90'ının düşürülme riski olan ortalama yüz göreve çıktığını hesaplamıştı. Bu ağır kayıplar, neredeyse Müttefik Ortak Hava Saldırısı'nın (CBO) sonunu getiriyordu. Bu durum, ancak Amerikan avcı uçaklarının, bombardıman uçaklarına hedeflerine kadar refakat etmeye başlamasıyla değişmişti.

Stratejik bombardıman pek de verimli bir savaş türü değildi, çünkü düşmanın moralini ve sanayisini çökertmenin ucuz ya da kolay bir yolu yoktu. 1940'ta Almanlar mantıklı bir hedef seçme politikasına yakın bile değildiler,

ama Müttefiklerin durumu da onlardan iyi değildi. RAF'ın geceleri uyguladığı "alan bombardımanı," sivilleri öldürüp üretimi ve morali düşürse de, hiçbirini tümüyle ortadan kaldırmayı başaramamıştı. Amerika'nın "hassas bombardıman" taktiği de pek farklı değildi. USAAF, Alman ekonomisini tümüyle çökertecek bir hedef bulmayı asla başaramamıştı: Müttefikler rulman fabrikasını mı vurdu? Bu sefer Almanlar, İsveç'ten ithal etmeye başlıyorlardı. Müttefikler, 1944 Ağustos'una kadar Alman demiryolu ağına ve savaş ekonomisine sistemli olarak saldırmaya başlayamamış ve Almanların en zayıf noktası olan elektrik şebekesini gözden kaçırmışlardı. "Sanayi" hedefleri çoğunlukla şehirlere yakın olduğundan, Amerikalıların attığı bombaların büyük bir kısmı sivillerin üzerine düşmüştü ve hassas bombardımanın hassaslıkla uzaktan yakından alakası yoktu –İngiliz bombardıman uçakları, geceleri Amerikalıların gündüz attığından daha isabetli bomba atıyorlardı. Üstelik, sivilleri vurmaya çalışan İngilizlerin pek çok bombası da, Amerikalıların yapmaya çalıştığı gibi, sanayi hedeflerine isabet ediyordu.

CBO bünyesinde, Batılı Müttefiklere bağlı, en eğitimli 2 milyon kişi görev yapıyordu –bu sayı, Avrupa'da savaşan ordularının mevcuduna eşitti–, ayrıca savaş üretiminin yüzde 25'i bu alana ayrılmıştı, özellikle ileri teknoloji alanlarında. Buna karşılık, CBO 1.5 milyon Alman sivil öldürüp Almanların sanayilerini ve moralini yerle bir etmişti. Stratejik bombardımanın, zafere giden yoldaki etkisini ya da ekonomik dengeleri nasıl etkilediğini tam olarak ölçmek imkânsızdır. Çünkü eğer bu saldırılar yapılmasa, Almanya'da ne kadar daha fazla cephane üretilecek ya da Batılı Müttefiklerin bu alana ayırdıkları kaynakları başka alanlara kaydırmalarının nasıl bir sonucu olacaktı ve ne kadar daha asker başka alanlarda kullanılabilecekti? Bunları net olarak ölçebilmek mümkün olmasa da, kimi rakamlar bir fikir sahibi olmamız için yeterli olacaktır.

Almanya, 1943'e kadar stratejik bombardımanlar nedeniyle, *Luftwaffe*'nin büyük bir bölümünü ve 900.000 asker ile 22.000 uçaksavarı (ki bu silahlar tanklara karşı da çok etkiliydi) anavatanı koruyabilmek için ayırmak zorunda kalmıştı. Bu zorunluluğun *Wehrmacht*'a etkisi çok büyüktü. 1942-44 yılları arasında üretilen 88 ve 128 mm.'lik 19.713 tanksavar ve uçaksavar topunun sadece yüzde 15'i orduya tahsis edilmiş, kalanlar ise şehirleri hava saldırılarına karşı savunmak için Almanya'da bırakılmıştı. Almanya'nın CBO'ya karşı kullandığı uçaksavar sayısı, doğu cephesinde kullandığı tanksavar sayısı ile aşağı yukarı aynıydı.^(*) Hava saldırılarında isabet alan kimi

^(*) Bir merminin yüksek hızla sahip olması, merminin kinetik enerjisini ve buna bağlı olarak da zırh delme kabiliyetini artırır. Uçaksavar toplarının mermilerinin namlu çıkış hızları diğer toplardan daha yüksek olduğundan, İkinci Dünya Savaşı'nda ağır uçaksavar topları aynı zamanda tanksavar olarak da yaygın şekilde kullanılmıştır. (ç.n.)

fabrikalarda üretim aylarca durmuş, gelişmiş silahların üretimi sekteye uğramış ve 1 milyon Alman, bombardımanlar nedeniyle oluşan hasarı gidermek için çalışmak zorunda kalmıştı. Diğer yandan, İngilizlerin uyguladığı terör bombardımanlarının da beklenmeyen sonuçları olmuştu. 1943'te Hitler, Almanlar dışında bir milletin de sivilleri öldürmeye kalkmasından öfkeye kapılarak aceleyle bazı hatalı kararlar vermişti. *Luftwaffe*'nin, avcı uçağı üretimine ağırlık verilmesi yönündeki ısrarlarına rağmen, Hitler yeni bir saldırı kararı aldı. Bu nedenle, cephelerdeki tüm bombardıman uçakları geri çekildi ve bunlarla İngiltere'ye beyhude saldırılar düzenlendi. Ayrıca Hitler'in verimsiz V-1 ve V-2 programına ağırlık vermesi ve jet bombardıman uçağı yapılması konusundaki ısrarı, Almanların jet avcı uçağı programına büyük darbe indirmişti.

Elde edilen kazanç kadar, ödenen bedel de büyüktü. 1943'e kadar, Alman ateş gücünün yarısı CBO nedeniyle doğu cephesinden çekilmiş, diğer yandan batıdaki İngiliz-Amerikan askerlerinin sayısı da yarıya inmişti. İngilizler ve Amerikalılar, savaş üretimlerinin yüzde 25'ini CBO'ya tahsis ederek Alman savaş üretimine de benzer oranda hasar vermiş ve Alman uçak üretimine büyük darbe indirmişlerdi. Bu, çok verimli bir savaş tarzı değildi: Müttefikler, 1943 yılındaki stratejik bombardımanlarda Almanlardan üç kat fazla kayıp vermişti, fakat Müttefikler kayıpları telafi etme konusunda Almanlardan daha başarılıydı. Bu saldırılar Alman silah ve cephane üretimini yavaşlatmayı başarmıştı. CBO'nun Alman silah üretimine indirdiği bu yüzde onluk darbenin Almanlar için karşılığı 3.000 tank, 2.500 top veya diğer bir deyişle, 1943-44 yıllarında doğu cephesinde bulundukları silah mevcuduydu. Diğer yandan, Alman sanayisi tam kapasite çalışmadığı için, indirilen her darbe üretimin doğrudan düşmesi anlamına da gelmiyordu. Alman silah sanayisindeki verimsizliğin, onun stratejik bombardımanlar karşısındaki en büyük savunması olması da ilginçtir. Bir yandan bombardımanlar Alman sanayiini yıpratırken, diğer yandan da Alman cephane üretimi her geçen gün artıyordu.

Ne var ki, Ağustos 1944'ten sonra Alman sanayisi hızla çökmeye başladı; bunun en önemli nedenleri, başta stratejik bombardıman olmak üzere, art arda yaşanan yenilgiler, hammadde kaybı ve işçilerin askere alınmasıydı. 1944 yılının Ağustos ve Ekim ayları arasında Alman petrol üretimi dibe vurdu, demiryolu taşıma kapasitesi yarıya indi ve ihtiyaç duydukları kömürün ancak üçte birini alabilen çelik tesislerinin üretimi yüzde 75 azaldı. Alman Silah Üretimi Bakanı şöyle bir açıklama yapmıştı: "Ulaşım ve enerji sektörünün aldığı hasarlar nedeniyle, Almanya'nın batısındaki işgücünün yüzde 30-50'si boşta beklemektedir." Silah firmaları üretime devam edecek kaynak stoğuna sahip olsa da, taşeronlar gerekli parçaları ulaştıramadığından ve bombardı-

manların yol açtığı tahribat ve üretim bölgelerinin yerinin sürekli değiştirilmesi nedeniyle, üretime devam etmek mümkün olmuyordu. Üretilen Alman avcı uçaklarının yarısı, havaalanında ya da fabrikada, daha yerdeyken imha edilmişti. Üretilen 1.800 ME 262 jet avcı uçağından 500 tanesi daha fabrikalardayken imha edilmiş ve sadece 100 tanesi hizmete sokulabilmişti. Üretilen tankların üçte biri cepheye gitmeyi bile başaramamıştı ve cepheye gidebilenlerin yarısı da yakıtsızlıktan bir işe yaramamıştı. Savaşın son yılında CBO saldırıları artık fazlasıyla verimli hale gelmişti ve Almanya'ya indirdiği darbenin gücü Kızıl Ordu'nunkine eşitti.

1941-45 yılları arasında CBO'nun faaliyetleri ile ilgili hüküm vermek kolay değildir. Bu saldırılarda kullanılan kaynağın, Almanların bu saldırılara karşı koymak için kullandığı kaynaktan fazla olduğu açıktı, yine de Alman kaynaklarının büyük bir kısmının harcanmasına yol açmayı başarmıştı. Batılı Müttefikler Almanya'nın tek düşmanı değildi: CBO'nun düzenlediği saldırıların asıl etkisi doğu cephesinde görülmüştü. CBO nedeniyle doğu cephesindeki Alman insan gücü yüzde 10, ateş gücü ise yüzde 50 azalmıştı; oysa, Müttefiklerden de yardım alan Sovyetler, bu cephede tüm gücüyle savaşıyordu. Müttefikler, CBO vasıtasıyla en güçlü yönlerini Almanların en zayıf yönleriyle karşılaştırmayı başarmış ve tarihin bilinen en yıkıcı ekonomik savaşının galibi olmuşlardı. Her ne kadar verimsiz ve yüksek bedelli olsa da, Müttefikler için iyi bir yatırım olmuştu. Bununla kıyaslandığında, Almanların ve İngilizlerin Avrupa sularında ve Birleşik Devletler'in Pasifik'te yürüttüğü denizaltı harekâtları çok daha verimli, ama daha az etkiliydi. Hiçbiri düşmanı tek başına dize getirmeyi başaramamıştı. Amerikan ve İngiliz harekâtları, Japon ve İtalyan ticaret filolarını yok etmişti, fakat o tarihe kadar bu devletler o hale gelmişti ki, bu kayıpların çok ciddi bir önemi kalmamıştı. Alman denizaltı harekâtı ise gayet verimli olmuştu, fakat sonuçtaki etkisi bahsetmeye değmeyecek kadar azdı.

Tüm bunların ışığında görülmektedir ki, düşmanı kısa sürede ve kolayca dize getirebilecek bir ekonomik savaş türü yoktur. Ekonomik savaş taraftarları, bunun düşman sivillerinin moralini ve sanayileşmiş ülkelerin yapısını bozmayı başardığı için etkili olduğunu savunmaktadırlar. Her iki taraf da düzenlenen her harekâta kendisi için bir şeyler bulurken, kesin haklı çıkmalarını sağlayacak bir örnek henüz mevcut değildir. Teorisyenler, ekonomik savaş, yıpratma savaşının bir uzantısı olarak görmüşlerdir. Oysa, bunun gerçeğe ilgisi yoktur: Tersine, bu, savaşın en yıpratıcı yönü olmuştur. Batı cephesi, Avrupa semalarında ve Atlantik'in dalgaları arasında yeniden şekillenmişti.

Okuma Önerileri

Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin literatür oldukça geniştir; bu geniş bibliyografyayı içeren bir çalışma olan Hew Strachan, der., *The Oxford Illustrated History of the First World War* (Oxford, 1998) başlangıç için iyi bir kitaptır. Toplumun seferber edilmesi meselesi için bkz. John Horne, der., *State, Society and Mobilization during the First World War* (Cambridge, 1997). Siyasal, ekonomik ve toplumsal tarih vurgusu çerçevesinde savaşın yeni bir değerlendirilmesi için bkz. Niall Ferguson, *The Pity of War* (New York, 1999). İttifak devletlerine ilişkin mükemmel bir kaynak için bkz. Holger Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918* (Londra, 1997). Alman taktiklerini ele alan bir çalışma için bkz. Bruce Gudmundsson, *Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914-1918* (New York, 1989). Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman topçusunun yaratıcısına ilişkin yararlı bir bakış için bkz. David Zabecki, *Steel Wind: Colonel Georg Bruchmüller and the Birth of Modern Artillery* (Westport CT, 1994). İlginç bir karşılaştırma için bkz. Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra, 1995). Fransa için ise bkz. Jean Jacques Becker, *The Great War and the French People* (Leamington, 1985). Bir Fransız tümeninini analizi için bkz. Leonard Smith, *Between Mutiny and Obedience: The Case of the French Fifth Infantry Division During World War I* (Princeton, 1994). Ayrıca bkz. I. Sumner, *The French Army, 1914-1918* (Londra, 1995). İngiltere için de çok sayıda çalışma mevcuttur, fakat bunlar içinde özellikle şu kitaplar önplana çıkarılabilir: Denis Winter, *Death's Men: Soldiers of the Great War* (Londra, 1978); Trevor Wilson, *The Myriad Faces of War* (Cambridge, 1986); Robin Prior ve Trevor Wilson, *Command on the Western Front: The Military Career of Sir Henry Rawlinson, 1914-1918* (Oxford, 1992); Robin Prior ve Trevor Wilson, *Passchendaele: The Untold Story* (New Haven CT, 1996); Tim Travers, *The Killing Ground: The British Army, the Western Front, and the Emergence of Modern Warfare, 1900-1918* (Londra, 1987); ve Hugh Cecil ve Peter Liddle, der., *Facing Armageddon* (Londra, 1996). Metinde bahsedilmeyen diğer klasik çalışmalar ise şunlardır: hava için, Cecil Lewis, *Sagittarius Rising* (1936) ve kara için, Edwin Vaughan, *Some Desperate Glory* (1981). Savaş literatürünün parlak bir şekilde tartışıldığı bir çalışma için bkz. Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory* (Oxford, 1975).

İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin literatür de oldukça geniş olsa da, kusursuz değildir, çünkü diğer dillerdeki materyallere ve generallerin anılarına (özellikle Alman generallerin) kıyasla, İngilizce materyallere gereğinden fazla önem verilmiştir.

Bu bibliyografya, temel konulara ilişkin yalnızca en iyi kitaplara dikkat çekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin en iyi giriş kitabı Peter Calvocoressi ve Guy Wint, *Total War, Causes and Courses of the Second World War* (Londra, 1972) adlı çalışmadır; en iyi analitik çalışma ise Richard Overly, *Why the Allies Won* (Londra, 1995). Mark Harrison'ın kitabı *Accounting for War, Soviet Production, Employment, and the Defence Burden, 1940-1945* (Londra, 1996), savaşın askeri-ekonomik yönüne ilişkin en iyi çalışmadır.

Doğu cephesi üzerine yazılmış en iyi kitaplar şunlardır: John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany*, 1. cilt (Londra, 1979) ve *The Road to Berlin* (Boulder CO, 1983); David M. Glantz ve Jonathon House, *When Titan's Clashed, How the Red Army Stopped Hitler* (Lawrence KS, 1995); ve Omer Bartov, *The Eastern Front 1941-1945, German Troops and the Barbarisation of Warfare* (New York, 1985) ve *Hitler's Army* (New York, 1992). Doğu Asya ve Pasifik'teki savaşa ilişkin en kapsamlı değerlendirme için bkz. Ronald Spector, *Eagle Against the Sun: The American War with Japan* (New York, 1985) ve İngiltere, Birleşik Devletler ve Avustralya resmi tarihleri. Bu savaşın daha ayrıntılı yönlerine ilişkin

mükemmel bir çalışma için bkz. Louis Allen, *Burma, The Longest War, 1941-45* (Londra, 1984). Kuzey Afrika ve Batı Avrupa'daki askeri seferlere ilişkin de oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Çöl savaşına ilişkin en iyi çalışmalar ise 1950'lerde kaleme alınan iki Güney Afrika resmi tarihidir: Agar-Hamilton ve J.C.F. Turner, *The Sidi Rezeg Battles* (Cape Town, 1957) ve *Crisis in the Desert* (Cape Town, 1954). İtalya ve Normandiya'daki Müttefik operasyonları hakkındaki belki de en iyi çalışmalar Carlo D'Este tarafından yazılmıştır: *Decision in Normandy* (New York, 1983), *Bitter Victory: The Battle for Sicily, 1943* (New York, 1988), *World War II in the Mediterranean* (New York, 1990) ve *Fatal Decision, Anzio and the Battle for Rome* (New York, 1994). Diğer bir yararlı çalışma için ise bkz. Dominick Graham ve Shelford Bidwell, *Tug of War: The Battle for Italy, 1943-45* (New York, 1986).

Cephedeki sosyo-askeri yaşama ilişkin de birçok yararlı çalışma vardır; bunlar arasında en iyi örnekler şunlardır: Mark Wells, *Courage and Air Warfare* (Londra, 1995); Terry Copp ve William McAndrew, *Battle Exhaustion* (Montreal, 1990); Charles B. MacDonald, *Company Commander* (New York, 1947); Gerald F. Linderman, *The World Within War, America's Combat Experience in World War II* (New York, 1997); Paul Fussell, *Wartime, Understanding and Behaviour in the Second World War* (New York, 1989); John Ellis, *The Sharp End of War* (Londra, 1980); ve Paul Addison ve Angus Calder, der., *Time to Kill, The Soldier's Experience of War in the West, 1939-1945* (Edinburgh, 1997). Savaşın sözlü anlatılarından oluşan iki iyi derleme için bkz. Studs Terkel, *The Good War, An Oral History of World War Two* (New York, 1984) ve Barry Broadfoot, *Six War Years, 1939-1945: Memories of Canadians at Home and Abroad* (Don Mills, 1974). Pasifik Savaşı'nın toplumsal ve kültürel dinamiklerine ilişkin iki yararlı çalışma için bkz. John Dower, *War Without Mercy, Race and Power in the Pacific War* (New York, 1986) ve Ivan Morris, *The Nobility of Failure: Tragic Heroes in the History of Japan* (Londra, 1976).

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞLARI

Soğuk Savaş Sırasında ve Sonrasında Savaş ve Toplum

1945 yılından sonra dünya üzerinde yaşanan iki önemli siyasi gelişmeden biri Soğuk Savaş, yani sanayileşmiş ülkelerin iki düşman kampa ayrılması; diğeri ise sömürge yönetimlerinin, yani Asya ve Afrika'daki Avrupa imparatorluklarının sona ermesidir. Soğuk Savaş sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemiş; sömürgecilğin sona ermesi (dekolonizasyon) ise gelişmiş ülkelerin dünyanın geri kalanıyla olan ilişkilerini değiştirmişti; ve bu ikisi birlikte, siyaset oyununa yeni oyuncular eklemiş ve onun yapısı üzerinde devrimci bir etki yaratmıştı. Avrupa artık dünya politikasının merkezi değildi ve onun yerine bu görevi üstlenen de olmamıştı. Artık Avrupa kıtasının gücü dünya üzerindeki tüm iktidarlara müdahale edemeyecek, bölgesel iktidarlar gücü elde edebilmek için mücadele edecek ve artık bir bölgede elde edilen güç başka bölgelerdeki olayları etkilemeyecekti. SSCB ve Birleşik Devletler, tarihte görülmüş herhangi bir devletle kıyaslanamayacak bir güce erişmişlerdi, fakat her ikisi de Avrupa emperyalizminden geri kalanları ele geçirmeyi başaramamıştı. Tüm yapabildikleri, eski sömürgelerin yerini alan devletlerle siyasi ilişkiler kurmaktan ibaretti. Bu devletlerden bazıları tamamıyla dış koruyucularına bağlı olup dış yardımın kesilmesiyle çökerken, pek çoğu süper güçlerin uydusu olma vasfının ötesine geçmeyi başarmıştı. Kimi zamansa boynuz kulağı geçiyordu –1970'li ve 1980'li yıllarda İsrail ve Suriye, Birleşik Devletler ve SSCB'yle olan ittifaklarında kendi koşullarını dayatabilmişlerdi. Hindistan ve Mısır gibi bölgesel güçler, bölgesel mesele-

lerde gerektiğinde süper güçlere başarıyla karşı koymuşlardı ve dekolonizasyonla birlikte, dünya diğer meseleler yetmiyormuş gibi, bir de bölgesel meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Savaşların yapısını ve dünya üzerinde gücün etkisini artık bu etkenler belirleyecekti.

Soğuk Savaş döneminde dünya üzerindeki en güçlü devletler, şaşırtıcı derecede uyumlu ittifaklar kurmuş ve ulusal servetlerinin çok büyük bir kısmını savunma harcamalarına ayırmışlardı. Birleşik Devletler'de 1919-1939 yıllarında GSMH'nin yüzde 1'i savunmaya harcanırken, 1950-1989 yılları arasında bu oran yüzde 9'a yükselmişti. SSCB ise çok daha ileri giderek GSMH'sinin yüzde 33'ünü askeri harcamalara ayırmış ve bu da, onun ekonomik ve siyasi çöküşünün ana nedeni olmuştu. Bu ittifaklar, en öldürücü silahlara sahipti ve insanlığın şahit olduğu en büyük silahlanma yarışının, özellikle de kitle imha silahları alanında, tarafları olmuşlardı. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar savaşın sınırlarını ve askeri gücün sahip olduğu değeri yeniden belirlemişti. Bu silahlara sahip olan devletler arasında gerçekleşecek topyekûn bir savaşın topyekûn bir intihardan farkı kalmamış ve sahip olunan gücü kullanabilme standartları yeniden belirlenmişti. Bu gelişmelere paralel olarak, konvansiyonel silahların menzili ve gücü 1945 yılından sonraki 40 yıl içerisinde önceki 400 yıl içerisinde olduğundan çok daha büyük bir gelişme göstermiş ve bu da askeri operasyonların şekline yansımıştı. Örneğin, 1980'lerde Afganlı *fedeyin'*lere sağlanan basit ve etkili karadan-havaya füzele nedeniyle Sovyet helikopterleri göklerden çekilmiş ve bu, Afganistan'daki Sovyet varlığına büyük bir darbe indirmişti. Askeri güçteki bu artış, dünya siyasetini şaşırtıcı bir yönde değiştirmişti. Soğuk Savaş döneminin sanayileşmiş ittifakları, asla kullanma imkânına sahip olamadıkları silahlara inanılmaz miktarlarda para yatırmışlardı. Her biri diğerini bir tehdit olarak görmüş, ama hiçbir taraf, "zafer" kazanmayı imkânsız kılacak nükleer silahları kullanacak kadar ileri asla gitmemişti. Bu şekilde, her iki taraf da diğerinin askeri gücünü dengelemeyi başarmıştı. Sanayileşmiş ülkeler, 1939 yılında sahip olduklarından çok daha büyük bir askeri güce sahip olsalar da, dünya üzerindeki etkileri o tarihe kıyasla büyük ölçüde zayıflamıştı.

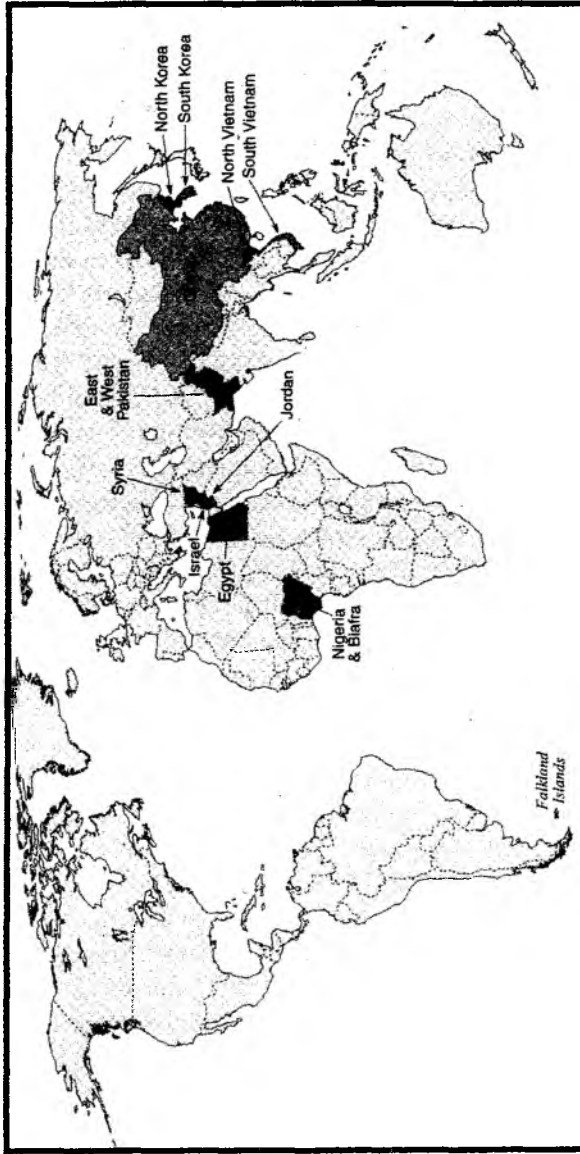
1991 yılındaki Körfez Savaşı, modern orduların sahip oldukları ezici gücün, eğer kullanım özgürlüğüne sahiplerse, karşılarındakinini ne hale getirebileceğini tüm dünyaya göstermişti, fakat 1945 ve 1990 yılları arasında bu tür bir serbestliğin yaşandığı çok az dönem olmuştu. Bu gelişmiş ittifaklar, birbirleriyle savaşıp en modern silahları kullanarak ölümüne bir topyekûn savaşa girişebilirlerdi, ama 1945 yılından sonra artık savaşlar böyle olmuyordu. Sanayileşmiş ülkeler birbirleriyle savaşmadıkları gibi, sömürge sonrası dönemde yaşanan gerilla savaşları hariç, diğer ülkelerle de nadiren savaşıyorlardı.

Dünya gücünün merkezleri, dünyadaki savaşların merkezleri değildi –Asya ve Afrika’daki hareketler ve hükümetler önce sömürgecilerle, ardından da birbirleriyle savaşmışlardı. Bu ülkeler kısa sürede savaşı kazanacak ya da topyekûn bir savaşı sürdürebilecek güce nadiren sahip olmuşlardı ve düşmanın ordusunu tümüyle yok etmek ve başkentini ele geçirip kendi şartlarını dikte ettirebilmek de çok nadir rastlanan bir durumdu. Asya ve Afrika’daki devletler, bu duruma kendilerine göre tepki vermişlerdi.

Asya’daki rejimler, uzun sürecek savaşların kendi ulusları için bir tür intihara dönüşmesinden çekinmişlerdi; bu nedenle, giriştikleri çatışmalar, sınırlı güçler arasında sınırlı hedeflere varmak için verilen savaşlardı. 1945 yılından sonra cereyan eden konvansiyonel savaşların büyük çoğunluğu kısa sürmüştü ve sınırlı etkiye sahipti. Zayıf devletler uzun süreli topyekûn savaşlara nadiren tutuşmuş ve tüm kaynakları tükenene kadar da savaşmaktan vazgeçmemişlerdi. Asya’da binlerce insanın hayatına mal olan 6 günlük ya da 3 haftalık çok sayıda savaş yaşanırken, yüz binlerce insanın hayatına mal olan sadece birkaç savaş gerçekleşmişti. Oysa, 1960 yılından sonra Afrika’da başlayan savaşlar uzun süreli, sonuçsuz ve yıkıcı savaşlardı ve bunun en büyük nedeni, tarafların ellerindeki kaynakları askeri amaçları için seferber etmeyi başaramamış olmalarıydı. 1967-70 yılları arasında 50 milyonluk nüfusuyla kara Afrika’nın en kalabalık ve zengin ülkesi olan ve federal hükümetin idaresinde bulunan Nijerya, Biafra’daki asi yönetime karşı 80.000 kişilik bir ordu kurarken bile zorlanmıştı. Nijerya, Biafra’yı ekonomisi ve kararlılığı çökene kadar abluka altına almış ve açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan halk sonunda teslim olmuştu. Nijeryalı generallerin devlet adamlığı ülkeyi toparlamak için yeterliydi, ama savaş alanında zayıflardı. Kendi hava kuvvetini kuracak ekonomiye sahip olmayan Nijerya, Biafra’ya ikmal sağlayan sivil uçakları engellemek için Mısırlı ya da kiralık pilotlara güvenmek zorunda kalmıştı. Fakat Mısırlı pilotlar hedeflerini bulamadı; kiralık pilotlarsa hedeflerini yok etmedi, çünkü öyle yaparlarsa savaş sona erer ve işsiz kalırlardı. 74 yaşındaki eski bir Kızıl Haç görevlisi olan pilot Count von Rosen, kullandığı pervaneli savaş uçağıyla Biafralılar için savaşarak Nijerya göklerinde hüküm sürmüş, federal hükümetin hava gücünün büyük bir bölümünü yerde yok etmiş ve başkenti bombalamıştı. Savaş, Sahra’nın güneyindeki zayıf bir devlette cereyan ettiği için, 1945 yılından sonraki en uzun ve en yıkıcı savaş haline gelmişti. Terör ve durağanlığın damgasını vurduğu bu savaşta, dünyanın kalanında cereyan eden tüm savaşlarda ölüden daha fazla sivil ölmüştü. Ordular birbirlerine saldırmak yerine, tecavüz, yağma, talan ve cinayetle meşgul oluyordu. Bu durum, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra daha da yaygın hale gelmişti; bunun en belirgin örneği, 1994’te Ruanda’da Tutsi halkının maruz kaldığı soykırımdı.

Sanayileşmiş ülkelerin sınırları dışında cereyan eden konvansiyonel savaşlarda, sonucu, genelde ülkelerin sahip olduğu asker ve tank sayısı ya da en modern silahlar belirlemiyordu. Ordu mevcudu ve teknoloji önemliydi, ama tek başına savaşı kazanmak için yeterli değildi. Savaşan taraflardan ağır kayıplar verecek olsa da, teslim olmayı düşünmeyen taraf karşısındaki ileri teknoloji sahibi ama savaşmaya istekli olmayan rakibini yenebiliyor ve teknolojik yönden ayırt edici bir üstünlüğü olmasa da, askeri açıdan yetenekli bir ordu kendisinden çok daha güçlü düşmanları dize getirebiliyordu. Bu durum bilhassa hava savaşlarında geçerliydi. 1960'lı ve 1980'li yıllar arasında İsrail hava gücü, kendisinden iki kat daha kalabalık olan Arap hava gücünü pek çok kez yenilgiye uğratmıştı. İsrail, 1982'de 90 Suriye jetini düşürmüş ve sadece 2 uçak kaybetmişti. 1965'te Hintlilerin dörtte biri kadar uçağa sahip olan Pakistan hava kuvvetleri göklerin hâkimiydi. 1982'deki Falkland Savaşı'nda İngiliz Harrier avcı uçakları, mevcutları Arjantin hava gücünün onda biri kadar olduğu halde, hava savaşlarında tek bir uçak kaybetmeden kendi mevcutları kadar Arjantin uçağı düşürmeyi ve hava hâkimiyetini ele geçirmeyi başarmışlardı.

Pek çok ülke teknolojinin son ürünü olan silahlara sahipti, ama çok azı bunları nasıl kullanacağını yeterince biliyordu. Gerçekten de modern teknoloji iki ağzı keskin bir kılıçtı. Ülkeler kaliteyi artırdığında masraf da artıyor, dolayısıyla sayıyı azaltmak zorunda kalıyorlardı. 1945-70 yılları arasında bir avcı uçağının fiyatı ortalama yüz kat artmış ve ülkelerin hava kuvvetlerindeki uçak sayısı büyük ölçüde azalmıştı. 1955 ve 1985 yılları arasında Amerikalıların elindeki avcı uçağı sayısı 18.000'den 7.000'e inmişti. Silahların özellikleri ve fiyatları artarken, bu durum çoğunlukla silah sayısındaki azalışı telafi etmeye yetmiyordu. Silah ne kadar gelişmişse, o kadar çok parçası olup daha çabuk sorun çıkarıyor ve basit ama giderilemez bir arızanın sonu kimi zaman felaket olabiliyordu. Örneğin, 1970'lerde İran silahlı kuvvetleri, elindeki silahlara ait yedek parçaların envanterini daha kullanışlı hale getirmek için bir bilgisayar sistemi kurdu ve normal listeleme metodu terk edildi. 1979'da İran İslam Devrimi ve İran'ın dünyadan uzaklaşmasının ardından, Amerikalı teknisyenler ülkeyi terk etti ve söz konusu bilgisayar sistemi çöktü. Daha sonra Irak'la savaşa başlayan İran'da, yedek parçaları bulmak için özel komando birimleri kuruldu. Bu birimlere gerekli parçaların listesi verilir, onlar da İran'daki tüm üsleri dolaşarak parçaları arardı. İran'ın askeri durumunu bundan daha iyi anlatacak bir durum herhalde yoktur. Savaşın son yıllarında İran'ın elindeki avcı uçaklarında hedefini yüz mil uzaktan vurabilecek füzeler bulunuyordu, ama bunlar güdüm sistemlerindeki çok basit sorunlar nedeniyle hiçbir işe yaramamıştı. Bu sadece üçüncü dünya ülkelerine özgü bir durum değildi. Vietnam Savaşı sırasında Amerikan ordusundaki

Harita 15: Dünyada Savaş ve İktidar, 1970'ler.

Sheridan tanklarının yarısı sürekli hizmet dışı kalıp cephedeki sadece dört kalifiye teknisyenden birinin bakımına ihtiyaç duyarken, arızalı Phantom jetleri tamir edilmek için iki yıl beklemek zorunda kalıyordu.

Askeri gücü asıl yöneten, ülkelerin ekonomik ve demografik kaynakları stratejik amaçları doğrultusunda kullanabilme yetenekleriydi –idari ve askeri kurumların nispi verimliliği. İsrail’in savaş alanlarındaki başarısının sırrı, zorunlu askere alma sistemine ve kısa sürede seferber edebileceği yedeklere sahip olması, ama düşmanlarının bu tür imkânlarının bulunmamasıydı. Mısır, Ürdün ve Suriye’nin toplam nüfusu İsrail nüfusunun yirmi katıydı, fakat İsrail, bu ülkelerden farklı olarak, bir hafta sürecek topyekûn bir savaş için tüm nüfusunu ve ekonomisini seferber edebiliyordu. Komşularının seferber ettiği toplam ordu mevcudu, kâğıt üzerinde bile İsrail ordusunun üç katına ulaşmamıştı. Gerçekten de her an savaşa hazır şekilde bekleyen İsrail, savaş alanında genelde düşmanından daha fazla askere sahip olmayı başarıyordu. Giriştiği beş savaşın sadece birinde –1973’te–, rakiplerinin ordusu cephede İsrail ordusundan çok daha kalabalıktı ve bu sefer alışılan aksine, savaşı başlatan İsrail değildi. Yüksek eğitim standartları sayesinde İsraililer, modern silahları Araplardan çok daha etkili şekilde kullanıyorlardı. İsrail ordusu ulusal ve profesyonel bir kuvvetti ve tek bir amacı vardı –yenildikleri takdirde onlar için ikinci bir felaketin gerçekleşeceğine inandıkları için, ne olursa olsun İsrail Yahudileri için savaş kazanmak. Buna karşılık, Arap orduları siyasetin oyuncuğu olmuştu. Amaçları halklarına hizmet etmek ya da savaş kazanmak değil, ülkelerindeki rejimi ayakta tutmaktı. Ellerindeki kaynaklardan, nüfusun sadece siyasi açıdan güvenilir olan belli bir bölümü istifade edebiliyordu. Suriye ordusundaki subayların tamamı, Suriye nüfusunun yüzde 10’unu oluşturan Alevi mezhebine bağlıydı. Bu durum orduların gücüne büyük darbe indiriyordu. Arapların sahip olduğu kaynakların büyük bölümü savaş için kullanılmazken, bu durum İsrail’de tam tersiydi. Arap devletleri orduyu kaybetmektense savaşı kaybetmeyi tercih ediyordu, çünkü eğer ordu giderse halkı kontrol etme imkânları kalmayacak ve rejimleri sona erecekti. Örneğin, Saddam Hüseyin, Körfez Savaşı’nı kaybettiği halde Irak’taki hâkimiyetini sürdürmeye devam etmişti.

İdare ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmelerle birlikte, 1945’ten sonraki savaşlar, Uzay Çağı’ndan Taş Çağı’na uzanan bir çeşitlilik sergilemişti. Kimi harekâtlar Somme’den daha yavaş ve kanlıydı, kimileriye Fransa’nın düşüşünden bile hızlı ve kolay. Kimi zaman insan dalgası şeklinde gerçekleşen saldırılar, mekanize ordularca ezilmişti. 1980’lerde dönemin en modern silahlarının kullanıldığı İran-İrak savaşının batı cephesinden bir farkı yoktu; 1963’te Zaire ve 1986’da Uganda’da mızrak, kalkan ve kehanetlerle donan-

mış kabile üyeleri, makineli tüfek taşıyan ciplere saldırmışlardı; 1991 yılı, ateş gücü ve hareket kabiliyetinin en mükemmel birlikteliğine sahne olmuştu. 1945'ten beri hâkim olan bir savaş taktiği yoktu, çünkü savaşların gerçekleştiği koşullar çok farklıydı ve birinde orduları zafere taşıyan taktik, diğerinde felaket doğurabiliyordu.

1950-53 yılları arasında yaşanan Kore Savaşı, bu sürecin güzel bir örneğidir. Bu savaş sırasında ordular Kore'nin bir ucundan diğerine üç kez gidip gelmiş ve başta eski olan savaş usullerinin yerini zamanla yenileri almıştı. Savaşın başında Kuzey Kore ordusunun taktikleri ve teçhizatı, 1945 Sovyet ordusunun bir örneğiydi. Dar bir bölgede toplanan Kuzey Kore ordusu, bire onluk bir asker ve ateş gücü üstünlüğü ele geçirmiş ve düşmanını gafil avlamayı başarmıştı. Az sayıda ağır silaha sahip paramiliter bir güç olan Güney Kore ordusu top ateşle dövülmüş, tank ve mekanize birliklerle ezilmiş, yani 1940'ta yaşananlar tekrarlanmıştı. Birleşik Devletler birliklerinin, 1944 yılı teçhizatı ve savunma taktikleriyle elde tutmayı başardığı Pusan Limanı çevresindeki küçük bir bölge haricinde, Güney Kore'nin tamamı kısa sürede düşmanın eline geçti. Bir kez daha, güçlkle de olsa blitzkrieg'i durdurmayı başarmışlardı. Savaşın ikinci safhasında Birleşik Devletler kuvvetleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında hem Avrupa'da hem de Pasifik'te uygulamış olduğu taktiklerin bir bileşimi olan zekice bir karşı hamle düzenledi. Önce amfibi bir saldırıyla Inchon Limanı ele geçirildi, ardından düzenlenen bir yıldırım saldırısıyla da Kuzey Kore kısa sürede dize getirildi. Ne var ki, şimdi devreye yeni bir düşman giriyordu: George S. Patton'ın taktiklerini Stonewall Jackson'inkilerle karşılayacak olan Çin Halk Bağımsızlık Ordusu (HBO). Savaşın üçüncü safhasında az sayıda ağır silahla donanmış Çin hafif piyadesi, kışın hüküm sürdüğü dağlık bölgede hızla ilerleyerek daha iyi teçhiz edilmiş ve aynı sayıda olan ama ilerlemek için yollara bağımlı ve dağınık Amerikan birliklerini yarmayı başardı. Yıllardır Japonya'da pinekleyip geşşalarla ilgilenmekten savaşçılıklarını yitirmiş olan Amerikalılar kısa sürede dağıldı. Geri çekiliş sırasında etkili şekilde savaşmaya devam edebilen birlikler –Amerikan deniz piyadeleri ve İngiliz tugayı gibi–, bunu ancak 1914 yılında sıkça görülen bir dizi kontrollü ve kademeli geri çekilmeye başarabilmişti. Bir Türk tugayı, yüz yıl önce atalarının Ruslara saldırdığı gibi, süngüleriyle saldırarak Çin kuşatmasını yarıp geçmişti. Bu tarihe kadar Kore'de her iki taraf da kesin bir zafer için çarpışıyordu. 1951'in İlkbahar'ında müttefikler, Kore'de eski sınırlara dönülmesinin yeterli olduğuna karar verdiler ve oyalama taktiklerine başvurarak ilginç olduğu kadar etkili bir metotla kayıplarını asgari seviyede tutmayı başardılar: 1918 yılı talimnameleri yeniden kullanılmaya başlandı. Kore'nin bir ucundan diğerine yoğun ateş gücüyle desteklenen derinlemesine ve aralıksız savunma mevzileri inşa ettiler. Çinlilerin sız-

ma ve manevra taktikleri hiçbir işe yaramıyordu, çünkü savunma hattında boşluk olmadığı gibi, kanatlar da açık değildi; ayrıca, Komünist birliklerin sahip olduğu ateş gücü, Birleşmiş Milletler (BM) birliklerinin ateş gücüyle kıyaslanamayacak kadar zayıftı. HBO komutanı Peng Duhuai, bu durumu şöyle ifade etmişti: “Düşman birlikleri birbirine öylesine yakındı ki, aralarında en ufak bir boşluk bile yoktu. Taktiksel olarak ilerliyor, geri çekiliyor ve attıkları her adımda mevzileniyorlardı.” Devlet adamlarının savaşı bitirmeye niyeti olmadığı için, sonuçta Çinlilere insan dalgası saldırıları düzenlemekten başka çare kalmadı. Bu taktik, iyi birlikler karşısında etkisizdi ve ağır kayıplar verilmesine neden oluyordu. 1951 Nisan’ında Kap Yong’da Çinlilerin saldırısına uğrayan Kanada taburu askerleri, avcı çukurlarına saklanıp topçuyu hemen önlerine ve daha sonra kendi üzerlerine ateş etmesi için yönlendirmiş ve ardından karşı saldırıya geçerek sadece 20 asker kaybedip sekiz dakika içerisinde 800 Çin askerini öldürmüşlerdi. Bu durum, iki yıl süren siper savaşları sırasında pek çok kez tekrarlandı ve 1953’te ateşkes ilan edilene kadar on binlerce müttefik ve yüz binlerce Çinli askerinin hayatına mal oldu.

1945’ten sonra, sanayileşmiş ülkeler birbirleriyle konvansiyonel savaşlara girmek yerine, genelde savaşan diğer ülkeleri desteklemeyi tercih ettiler. Bu tür destekler genelde Soğuk Savaş’ın çizdiği modele uygundu, fakat durum her zaman böyle olmuyordu. Nijerya’daki iç savaş sırasında İngiltere, Birleşik Devletler, SSCB ve birkaç Arap devleti federal hükümeti desteklerken –hepsinin asıl derdi Afrika kıtasındaki etkilerini artırabilmektir–, Fransa, Çin ve İsrail Biafra’yı desteklemişti. Benzer şekilde, İran-İrak savaşı sırasında da Irak neredeyse dünya üzerindeki her devletten silah alırken, İran tek bir devletten bile düzenli olarak silah almayı başaramamıştı –sonunda yenilmesinin temel nedeni de buydu. Söz konusu dış yardımlar doğası gereği değişkendir ve sonuçları da buna göre değişim göstermiştir. Sömürge sonrası dönemde fazlasıyla zayıf olan Afrika’da dış güçler, müttefiklerine az sayıda silah ve birkaç uzman sağlayarak bile onları yıllarca ayakta tutmayı başarmışlardı. Afrika’da süper güç Fransa’ydı ve birkaç bin Kübalı, Güney Afrikalı ya da paralı askerinin müdahalesi bir anda her şeyi değiştirebiliyordu. Kişisel insani yardımların bile kimi zaman büyük askeri sonuçları olabiliyor ve savaşların uzamasına, dolayısıyla da can kaybının artmasına yol açıyordu. 1960’lardan sonra Afrika’da savaşlar yüzünden yaşanan kıtlığı sona erdirmek için gönderilen yiyecek yardımı ve tıbbi yardım, kıtlığın ana nedeni olan savaşları daha da uzatmaktan başka işe yaramamıştı. Rejimler, bu yardımlar sayesinde halklarını ve askerlerini besleyerek tüm güçleriyle savaşları sürdürmeye devam etmişlerdi. 1970’lere gelindiğinde ise, artık süper güçler için bile arkadaş satın almak ya da Ortadoğu’daki düşmanları etkilemeye çalışmak artan rekabet nedeniyle aşırı masraflı hale gelmişti. Burası, dünyanın en

yoğun silahlanmış bölgelerinden biriydi –bu bölgedeki bazı ülkelerin sahip olduğu asker, uçak ve tank sayısı Batı Almanya'nın sahip olduğundan fazlaydı–, çünkü hem petrol zengini ülkeler en modern silahları satın alabilecek paraya sahipti hem de Birleşik Devletler ve SSCB ellerindeki silahları fakir müttefiklerine değil de, bu ülkelere vermeye çok daha istekliydi. Silah bir dosta gönderilebilecek tek değil, ama en önemli yardımdı. Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olan bir müttefik, Birleşmiş Milletler'in ateşkes süresini uzatabilir ve bu şekilde savaşın nasıl, nerede ve ne şekilde sonuçlanacağını ve kimin kazanacağını belirleyebilirdi. 1967 ve 1971'de süper güç müttefiklerin, ateşkesi geciktirme becerisi, İsrail ve Hindistan'ın stratejik başarılar kazanmasını sağlamıştı. 1973'te Birleşik Devletler'in ateşkesi geciktirmeyi reddetmesi, İsrail ordusunun, avucunun içerisindeki Mısır ordusunu ezmesini önlemişti.

Savaş ve diplomasi arasında farklı bir ilişki bulunmaktadır. Kore ve Hindişin'deki savaşlar sırasında, ateşkes görüşmeleri yıllarca kanlı muharebelere paralel olarak devam etmişti. Savaş ve diplomasi, düşmanını dize getirip zafere ulaşmanın iki farklı yoluydu. Kore Savaşı sırasında Panjummong'daki müzakerelerde Çinli yetkililer, önemli bir tepenin Amerikalıların elinde olduğunu inkâr edince, zor durumda kalmamak için saldırıp tepeyi ele geçirmişlerdi. Tüm savaşlar belli diplomatik hedefleri elde etmek için yapılmıştır. 1973'te Mısır başkanı, İsrail'le olan savaş sona erdirmek ve 1967'de kaybettiği toprakları geri kazanmak istemişti. Enver Sedat'ın bunu müzakerelerle başarması mümkün değildi, çünkü hiç kimse Mısır ordusunu askeri bir güç olarak ciddiye almıyordu. Bu nedenle savaşın ana amacı, Mısır ordusunun hâlâ dikkate değer bir güç olduğunu göstermek ve Mısır'ın görüşme masasındaki konumunu güçlendirmektir. Ordusu yenilmiş olsa bile, Sedat, bu hedefine ulaşmıştı –yani, askeri yenilginin sonu diplomatik bir zafer olmuştu. 1945'ten sonraki pek çok sınırlı savaşta olduğu gibi, burada da savaş alanında kazanılan zaferle barış masasında kazanılan başarı arasında çok karmaşık bir ilişki bulunuyordu. Güçlü olmak, belli siyasi hedeflere erişebilmek için şarttı. En zekice hazırlanmış harekâtlar bile, eğer diplomatik ortam uygun değilse, kayda değer bir sonuç üretmiyor, diğer taraftan siyasi desteği arkasına alan tarafın kazandığı basit bir askeri zaferin bile önemli stratejik sonuçları olabiliyordu.

Kazananlar açısından baktığımızda, 1945'ten sonraki en başarılı üç harekâtı düzenleyenler şunlardı: 1967'de İsrail, 1982'de İngiltere ve 1991'de BM koalisyonu. Fakat bu zaferlerden elde edilen kazançlar oldukça sınırlı olmuştu. 1967'de İsrail, komşu toprakları ele geçirmiş, ama ne Arap ülkelerine bunu kabul ettirmeyi ne de onların askeri gücünü yok etmeyi başarabilmişti.

Aksine, 1973 yılına gelindiğinde, Arap ülkeleri İsrail için her zamankinden daha da tehlikeliydi ve 1967'de elde edilen tüm kazanç zamanla önemini yitirdi. İsrail'in sadece askeri güçle bir yere varabilmesi mümkün değildi. 1982'de İngiltere, 2.000 kişi ve 2 milyon koyun bulunan Falkland Adaları'nı geri alarak onurunu kurtarmayı başarmıştı. 1991'de kazanılan zafer, Kuveyt'e özgürlüğünü kazandırıp Irak askeri gücüne büyük bir darbe indirmiş olsa da, Irak'taki rejimin sona ermesini sağlayamamıştı. Saddam Hüseyin, siyaset vasıtasıyla yenilgiyi bir geri çekilişe dönüştürmüş ve düşmanlarıyla olan savaşını farklı yollardan sürdürmeye devam etmişti.

1945'ten sonra gerçekleşen iki savaş, siyasetin iktidarı nasıl dönüştürebileceğini göstermektedir. 1945 Ağustos'una gelindiğinde on yıllarca süren Japon istilası ve iç çekişmelerin ardından Çin iki silahlı siyasi harekete bölündü. Kâğıt üzerinde Çin iç savaşındaki askeri denge eşit değildi. Çin Milliyetçi Partisi, ya da Kuomintang (KMT), 500.000'i Amerikan askerleri gibi eğitilmiş ve teçhiz edilmiş olan 2.6 milyon kişilik bir orduyla şehirleri kontrol altında tutuyordu. Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) elinde tuttuğu toprak çok daha az olmakla birlikte, bu bölgede de 40 milyon kişi yaşıyordu. Halk Bağımsızlık Ordusu'nun (HBO) düzenli ordusuna bağlı 475.000 askerin ancak yarısında tüfek bulunuyordu, fakat 100.000 kişi gerçekten iyi eğitilmiş ve teçhiz edilmişti. KMT ise tümüyle yozlaşmış ve yetersizdi. Farklı gruplara mensup orduları her fırsatta birbirlerine ihanet etmekten çekinmiyorlardı; KMT'nin yönettiği insan sayısı artarken, onu seven insan sayısı da azalıyordu. ÇKP'nin savaşı kazanmasının nedeni daha popüler, daha yetenekli ve daha acımasız olması değil, KMT'nin savaşı sürdürmeyi başaramamış olmasıydı. 1945-46 yılları arasında KMT, elindeki orduyu şehir garnizonlarına ve demiryolu hattı boyunca dağıttı. Birlikleri birbirini desteklemekten acizdi, şehir halkından uzaklaştıkları gibi, köylüleri kontrol altına almayı da becerememişlerdi. Seçkin KMT birlikleri iyi savaşıyordu, ama geri kalanlar berbatı ve bu zorlu topraklarda sert bir düşmanla çatışmaya girecek cesarete sahip değildi; çoğu, düşmanından, kendi efendilerinden ettiği kadar nefret etmiyordu. ÇKP lideri Mao Zhe Dung, düşmanın gücünü dağıtmak için gerillaları kullanırken, konvansiyonel operasyonlar için birliklerini toplu halde kullanıyordu: "Ana hedefimiz düşmanın etkili gücünü ortadan kaldırmaktır; bir yeri savunmayı ya da toprak ele geçirmeyi bizim asıl amacımız zannetmeyin... Her muharebede gücünüzü en iyi birliğin üzerinde yoğunlaştırın, düşmanı tamamıyla kuşatın ve bir tekinin bile kaçmasına izin vermeden tümünü ortadan kaldırın." Bu savaşta büyük askeri birlikler arasında sıkça muharebeler görülsede, asıl etkinlik küçük askeri birimlerle yapılmaktaydı. HBO zamanla daha büyük ve daha iyi hale geldi ve hız, manevra, konsantrasyon ve hafif piyadenin etkili kullanımı konularında kendini ispat etmeyi başardı. Düşmanı-

nın dağınık ve hareketsiz olmasından istifade ederek KMT birliklerini şehirlerde kuşattı, demiryolu hatlarını keserek düşmanın takviye ve ikmal almasını engelledi ve harekete geçen tümenleri de intikal halinde yok etmeyi başardı. KMT, özellikle en seçkin birliklerinde uğradığı kayıpları telafi etmeyi başaramamıştı. Aynı zamanda, Ağustos 1945 ve Ağustos 1947 arasında ÇKP'nin artan nüfustan etkili şekilde yararlanmayı başarması ve yenilen milliyetçi askerlerin HBO'ya katılması nedeniyle, HBO'nun mevcudu dörde katlanarak 2 milyona ulaştı. Bu yeni askerler, ele geçirilen silahlarla donatılmıştı –1945-1949 yılları arasında HBO 3 milyon piyade tüfeği ve 200.000 makineli tüfek almıştı. İki yıl süren savaşların ardından, 1947'de KMT balon gibi patladı. 300.000-500.000 arası mevcuda sahip HBO'nun indirdiği birkaç darbenin ardından, yaklaşık aynı sayıdaki KMT güçleri dağıldı; KMT, mevzilerini bırakmak yerine, elindeki en iyi birlikleri oralara, yani esarete ya da yok oluşa terk etti ve aylarca süren direnişin ardından, KMT'deki farklı gruplar düşmana karşı birleşmektense, birbirlerini satmayı tercih ettiler. Yenilgi bozguna dönüştü ve 1949 yılında ÇKP'nin zaferiyle, Çin, bu yüzyılda ilk kez büyük bir güç haline gelmeyi başardı.

1971'deki Hindistan-Pakistan Savaşı, kısa süreli ve az can kaybına mal olmuş, ama sonuçları açısından önemli bir savaştı. Bu savaş, zafere ulaşmak için askeri güçle siyasetin işbirliğinin ne denli önemli olduğunun çok güzel bir örneğiydi. Pakistan'ın gücünün temeli, doğu ve batı bölgeleri arasındaki birliğe dayanıyordu. 1971 yılına kadar Pakistan ordusunun Doğu Pakistan'ı baskı altında tutması, Bengal halkında bağımsızlık fikrinin doğmasına yol açmıştı. Bu durum, ayrıca Pakistan'ın süper güç dostlarının etkisini de sınırlıyordu. Birleşik Devletler ve dünya kamuoyu uygulanan bu baskıya karşı cephe alınca, Birleşik Devletler hükümeti Doğu Pakistan'la sınırlı bir Hint saldırısına engel olmayı başaramadı. Çin de, Hindistan'ı Batı Pakistan'dan uzak durması yolunda uyarılmış olmakla birlikte, bu konuda bir şey yapamamıştı. Hindistan'ın SSCB ile ittifak yapma kararı, Pakistan'ın müttefiklerini daha da güç durumda bırakmış ve ayrıca Birleşmiş Milletler'de alınacak ateşkes kararının da gecikmesine neden olmuştu. Tüm bunlar bir araya gelince, Hindistan, bölgedeki tek rakibi olan Pakistan'ı ezmek için büyük bir fırsat ele geçirmiş oldu –tabii Doğu Pakistan'daki Pakistan birliklerini yenebilmiş olsaydı. Bu bölgedeki Pakistan birlikleri hem küçüktü hem de bir dış saldırıya karşı savunma yapmak yerine, bölgedeki yerel halkı kontrol etmek için orada bulunuyordu. 1971 yılındaki Hint harekâtları pek de parlak örnekler değildi, yine de 1945 sonrası gerçekleşen kısa konvansiyonel savaşlar içerisinde en büyük stratejik kazançları elde etmeyi başardılar. Artık Pakistan ikiye bölünmüş ve Güney Asya'da Hint hâkimiyeti başlamıştı.

1945 sonrası konvansiyonel savaşlar, Asya ve Afrika'daki siyasetin temel malzemesiydi. Onlar vasıtasıyla yerel güçler oluşmuş ve yıkılan Avrupa imparatorluklarının yerini kimin alacağı belirlenmişti. Elbette gerilla savaşlarının da bu açıdan benzer bir etkisi bulunuyordu. Bu, çok yanlış anlaşılabilir bir olgudur. Gerilla hareketlerinin şu ya da bu şekilde hep kazanan taraf oldukları zannedilmiştir. Gerçekte çoğu daha başlamadan sona ermiş ve çok azı düşmanını yenmeyi başarabilmiştir. Üstelik, gerilla savaşı denen şeyin pek çok farklı türü bulunuyordu. Kimi işgalci güçlere karşı verilmiş bağımsızlık mücadeleleriydi; kimiye her birini nüfusun belli bir bölümünün desteklediği farklı gruplar arasında süren iç savaşlardı. Başarı kazanmış olan gerilla hareketlerinin büyük bir bölümü, 1945 sonrası halkın büyük desteğinin olduğu ve karşılarında bir hükümet gücünün nadiren bulunduğu bağımsızlık savaşlarıydı. Yine bu başarıların büyük bölümü, 1945-63 yılları arasında Avrupa'nın denizaşırı imparatorluklarında gerçekleşmişti: stratejik sonuçları da Avrupa sömürgeciliğinin çöküşünü hızlandırmak olmuştur. Bu tarihten sonra ise durum değişti. Gerilla savaşları, iç savaş şeklinde ve çok uzun yıllar bir sonuç alınmadan sürmeye başladı. Gerillalar, iç savaşlarda ancak karşısındaki rejim gerçekten de berbatsa, kayda değer bir başarı kazanabiliyorlardı. Küba'da 1950'lerin sonlarında 1.000 gerilla, iyi teçhiz edilmiş 50.000 askeri, askerlerin bağlı olduğu rejimin tümüyle çürümüş olması sayesinde yenmeyi başarmıştı.

Tüm bu yanlış anlamaların temel kaynağı, gerilla savaşının askeri değil de, siyasi bir eylem olarak algılanmasıdır. Liberal gelenekte ve Mao Zhe Dung'un etkili teorilerinde gerilla, baskıcı azınlığa karşı mücadele eden, "halkın" temsilcisi olarak görülmüştür. İnsanlar gerçekken, "halk" bir fikirden ibarettir ve soyut fikirler savaşamazlar. Evrensel amaç ve şikayetleri bulunan "halk" diye tek bir yapı mevcut olmadığı gibi, insanlar her zaman liberallerin ya da Mao'nun düşündüğü şekilde de davranmazlar. Hangi ülke olursa olsun, o ülkede yaşamakta olan halk dini, kültürel, etnik, sosyal ve ekonomik olarak bölünmüştür. Bu nedenle, herkesin bir araya gelip liberal demokratik milliyetçilik ya da Mao'nun toplumsal devrimi için omuz omuza savaşacağı düşüncesi tatlı bir hayalden ibarettir. Liberal ve Maoçu ilkeler, Avrupalı olmayan halkları dini duygular ya da geleneksel gurur ve önyargılar kadar etkileyemez. Örneğin, 1980'lerin en ölümcül gerillalarını, cihat adı altında harekete geçiren de böylesi bir güçtür—1967'de Lübnanlı Şiiiler tüm Arap dünyasının öldürdüğünden daha fazla sayıda İsrail askeri öldürmüş ve Afganlılar da Rus ordusunu dağıtmayı başarmıştı. Hepsinden önemlisi, gerilla savaşının başarılı olması ya da olmamasının yerel halkın sosyolojisine bağlı olmasıdır. Diğer siyasi hareketlerde olduğu gibi, gerillalar da belli grupları diğer gruplara karşı desteklemek zorunda kalır ve bu nedenle bazılarının deste-

ğini kazanırken, diğerlerinin de düşman saflarına geçmesine neden olurlar. Pek çok insan ise tarafsızlığını muhafaza eder. Gerilla savaşlarında genelde silahlı azınlık gruplar, isteksiz çoğunluğu kendi saflarına çekmek için çaba harcarlar. Yine de, Maocuların ve gerilla karşıtı liberal teorisyenlerin revaçta olan jargonları gerilla savaşının pratik yönünü açıklamakta yetersiz kalır. Onların teorileri, ancak insanlar Maocular ve liberaller gibi davrandıkları zaman bir şey ifade etmektedir. Her ikisi de, onları nasıl böyle davranmaya yönelteceklerini açıklamakta tümüyle yetersiz kalmaktadır. İki teoriye göre de, gerilla savaşları aynı evrensel ilkeler ve teknikler vasıtasıyla kazanılır ya da kaybedilir ve bu nedenle iki teori de yanlıştır: Her gerilla savaşı kendi özel koşulları içerisinde ele alınmalıdır.

Klasik bir gerilla karşıtı harekâtı ele alalım –1950’lerde İngilizlerin Malaya Komünist Partisi’ne (MKP) karşı düzenlediği harekât. MKP gerillaları, bu İngiliz sömürgesindeki toprakların büyük kısmını uzun yıllar ellerinde tuttular, fakat en önemli bölgede tutunmakta başarısız oldular. Malaya’da çok sayıda millet yaşıyordu ve bunların sadece yüzde 15’i Çinli’ydi. Çinliler, diğerlerinden sosyal ve ekonomik çizgilerle belirgin olarak ayrılmıştı; MKP üyelerinin neredeyse tamamı Çinli olsa da, halkın geri kalanı onlardan çekiniyordu. Çinli nüfusun sadece yüzde 20’si, yani iç bölgede yaşayan 300.000 gecekondulu sakini onları destekliyordu. İngiliz karşı saldırısının asıl hedefi, mevcut tüm özel durumlardan faydalanabilmektir. Siyasi elitleri ve partileri rüşvetle satın alıp onları yönetici pozisyonlara getirmiş ve sonunda onlara bağımsızlık vermişlerdi. Bu sayede İngilizler, Çinlilerin de dahil olduğu tüm halkın desteğini kazanmışlardı. Çinli işadamlarının eline Maocu devrimden pek bir şey geçmemişti. Ayrıca, İngilizler, gecekondulu bölgelerini gerillaların kontrolünden kurtarmak için onları “kontrollü köyler”de yeniden iskân etmişlerdi. Bunu yapmadan önce gerillaları destekleyenleri tespit ederek tutuklamış ve ardından köyleri yeni yerlerine taşımışlardı. Başta kimi güçlükler yaşansa da, zamanla yaşam standartları yükselmiş ve köylüler yeni evlere, elektrige, tıbbi imkânlara, kendi tarlalarına ve vatandaşlık statüsüne kavuşmuşlardı. Silahlı İngiliz köyleri, gerillaları uzak tutarak devlete olan bağlılıklarını ispat etmişlerdi. Sivil idarenin isyanın nedenlerini tespit edip bunların üzerine etkili şekilde gitmesiyle bölgede İngiliz hâkimiyeti güçlenmişti. Gerillaların destek ve asker alabilecekleri kaynaklar ortadan kaldırılınca, gerillalar yaban arazide toplumdan yalıtılmış bir hayat sürmek zorunda kalmıştı. İngilizler, gerillaları, üslerinden haftalarca uzakta kalarak operasyona devam eden küçük hafif piyade birlikleriyle avlama yolunu seçmişlerdi; MKP dışarıdan silah yardımı alamadığı için, bu küçük birlikler bile onları dize getirmek için yeterli olmuştu. Bu tür bir yaklaşım Hindişin’de hiçbir işe yaramazdı. İngilizler, tüm ülkeyi sistemli şekilde bölge bölge temizlemiş ve gerillala-

rı halktan uzak tutmuşlardı. Düşman tespit edildiğinde İngiliz uçakları bölgeye hava indirme yapıp gerillaları bombalamış, bu sayede yoğun ve isabetli bir ateş gücünü düşmanına yöneltmeyi başarırken, sivil can kaybını da en azda tutmayı başarmıştı. Sonunda başka çareleri kalmayan gerillalar, ülkenin en kuzeyine kaçmış ve artık bir tehdit olmaktan çıkmışlardı.

Malaya'da çok işe yarayan bu teknikler her yerde işlemiyordu. Tarım reformu, siyasi reform ve halkın desteğini kazanma gerilla karşıtı liberal teorinin değişmez söylemi olarak kalmıştı. Bunlar İngiliz başarısının temeliydi, fakat ancak Malaya'da gerçekleştirilen sınırlı sosyal ve ekonomik reformun Londra'daki yetkilileri rahatsız edecek boyutta olmaması sayesinde başarıya ulaşmıştı. Ayrıca, İngiltere, Malaya'daki ekonomik çıkarlarını koruyabilmek için siyasi iktidarından feragat etmeye de hazırды. Oysa, genelde üçüncü dünya hükümetleri, iktidarlarını muhafaza edebilmek için savaşmayı tercih eder ve ondan vazgeçmezlerdi. Ana hedefleri köklü reformlardan kaçınmak olduğu için, böyle bir politikayı taktik olarak kullanmaktan kaçınırlardı. Kendi yandaşlarına yabancılaşan bir hükümet ise gerillalar karşısında zayıf bir konuma düşerdi. Bu taktik çoğunlukla az sayıda köylünün başlattığı yerel ayaklanmaları bastırmada kullanılırdı, 1950'lerde Malaya ve Filipinler'de olduğu gibi. Üçüncü dünya ülkelerinde sosyal ve siyasi reformlar iyi şeyler olarak görülse de, isyan bastırmadaki pratik etkileri zannedildiğinden çok daha azdır. Özellikle yeteneksiz ve yetkisini kötüye kullanan bir hükümet tarafından uygulanıyorsa, tüm klasik isyan bastırma teknik ve ilkelerinin geri tepme ihtimali de oldukça yüksektir.

1950 ve 1960'lı yıllarda Güney Vietnam hükümetinin gücü arttıkça, halkla arasındaki sorunlar da aynı oranda artmaya başladı. Hükümet, iktidarını kendi yandaşlarını halkın aleyhine desteklemek için kullandı ve fakirden alıp zengine verdi. Nüfusun yüzde 72'sinin tarım alanlarının sadece yüzde 15'ine sahip olduğu bir ülkede büyük toprak sahiplerini destekleyerek onları daha da güçlendirdi. İdare, ellerindeki yetkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanan Kuzey Vietnamlı Katolik mültecilerin elindeydi. Bunlar, Budist mülklerine el koyup bunları Katoliklere verdiler, Budist evlilik geleneklerini yasadışı saydılar, Budist tapınaklarını tahrip ettiler ve dini bayramlarda Budistleri öldürdüler. Malaya'da nüfusun sadece yüzde 6'sı "kontrollü köylere" taşınırken, Güney Vietnam hükümeti nüfusun yarısını yeniden iskân etmeye kalkıştı. Çünkü yeni kurulan her "kontrollü köy" sayesinde bu programı destekleyen Birleşik Devletler'den mali yardım alıyorlardı. Köylülerin büyük bir kısmı bu "yeniden iskân" uygulamasından nefret etmişti, çünkü topraklarından ve yaşam standartlarından olmuş ve atalara tapınma kültürünü içeren dinlerini uygulayamaz hale gelmişlerdi. Bu yeniden iskân uygulaması sırasında Viet

Kong kadroları da diğer halkla birlikte yer değiştirdiği için, uygulama gerilla hareketini engellemek yerine, daha çok yaymaktan başka bir işe yaramadı. Bu bağlamda orduyu güçlendirmek devleti zayıflatmak anlamına geliyordu, çünkü Vietnam Cumhuriyet Ordusu'nun (ARVN) sahip olduğu ateş gücü arttıkça, halka daha fazla yüklenmiş ve onu kendisinden soğutarak gerillalara verilen desteğin artmasına neden olmuştu. 1961'de Viet Kong çok az otomatik silaha sahipti ve ARVN ile savaşacak güçte değildi. Fakat Birleşik Devletler, kontrollü köylerdeki milislere, bu kuvvetlerin sadık ya da kendilerini savunabilecek güçte olup olmadıklarına bakmadan otomatik silah dağıtmaya başladı. Viet Konglar kısa sürede bu milisleri öncelikli hedef haline getirdiler ve bu silahları onların ellerinden alıp 1963'ten itibaren ARVN'yle boy ölçüşebilecek bir hale geldiler.

Pratikte gerillaların her zaman değişmez sorunları olmuştur. Asıl şaşırtıcı olan şey ise nadiren başarılı olmaları değil, nasıl olup da bunu bile başarabildikleridir. Küçük ve kötü donanımlı, askeri deneyimi olmayan hareketler olarak işe başlarlar. Ülkenin gözden uzak kesimlerinde hareket etmek zorundadırlar, yoksa kısa sürede yok edileceklerdir. Çoğunlukla ancak ordunun sahip olduğu silahları ele geçirerek silah sahibi olurlar. Komşu bir devlet yardım teklif etse bile, gerillaların sahip oldukları güç gerçekleştirmeyi amaçladıkları şeyle kıyaslanamayacak kadar küçüktür –aynı anda hem askeri hem de idari bir sistem kurmayı ve zaten önceden bu sistemlere sahip olan hükümeti yenip tüm ülkeyi ele geçirmeyi amaçlarlar. Gerillaların hedefi sadece ordu değil, aynı zamanda sivil idaredir. Suikastlar ve rejimi devirme çabaları, bir hükümete, ordusuna yönelik saldırılardan daha fazla zarar verir, üstelik böylesi daha güvenlidir. Benzer şekilde, hükümet de kırsal üzerindeki kontrolünü artırarak gerillaların gücünü kırmaya çalışır. Gerilla savaşları aynı anda cereyan eden üç kademe gerçekleşir –idari kademe, hükümet halk üzerindeki otoritesini artırmaya çalışır; siyaset kademesinde, halkın desteğini arkasına alacak yeni bir hareket kurulmaya çalışılır; ve askeri kademe de, sorunun askeri açıdan üstesinden gelinmeye çalışılır. Her iki taraf da halka zalimce davranır ve kendilerini seven değil, kendilerinden korkan grupların oluşmasına yol açar. Fakat taraflardan biri, bu üç kademedeki birinde mücadele etme yeteneğini kaybederse, düşmanın eline büyük bir fırsat vermiş olur. Bu kademelerden birinde yaşanan yenilginin sonucu ölümcül olabilir. Eğer devlet gerillaların halk desteğini kesmeyi başarır, artık onları yok etmesi değil, sadece yaban araziye sürmesi yeterlidir. Güçlü, acımasız ve nefret duyulan bir ordu, popüler bir gerilla hareketini on yıllarca zaferden uzak tutmayı başarabilir.

Gerillaların Avrupalılar karşısında bu denli başarılı olabilmemesinin nedeni,

Avrupalıların tüm bu kademelerde onlarla etkili şekilde rekabet edememesiydi. Avrupalıların hâkimiyeti, az sayıdaki beyaz asker ve idareci, sahip oldukları itibar ve idareleri altında yaşayan insanların siyasi bölünmüşlüğüne dayanıyordu. 1945'ten sonra tüm bu özellikler ortadan kalktı –en başta Güneydoğu Asya'da Japon işgalciler, Avrupalıların güç ve itibarını sona erdirmiş ve ulusal silahlı güçlerin kurulmasını teşvik etmişlerdi. Japonya'nın yenilmesi-nin ardından ise, yerel elit ve halk tekrar sömürge konumuna düşmek istemedi; artık Avrupa yönetimini istemiyorlardı –bu dönemde gerilla güçleriyle hükümet güçleri arasındaki ihtilaflar tersine dönmüştü. Avrupalılar ordularını ve idarelerini en baştan kurmak zorundaydılar, ama gerillalar çoktan yerlerini almıştı. 1946'da Vietnam'daki tüm kasabalar Viet Minh'in kontrolündeydi –Fransa, bölgede yeniden hâkimiyet kurmak istiyorsa, onları tamamıyla ortadan kaldırmak zorundaydı. Hollandalılar, Japonların teşvikiyle kurulmuş olan ulusal orduyu yenmeyi başaramadıkları için, Endonezya'yı tekrar ele geçirememişlerdi. İngilizler ise Burma'yı tekrar işgal etmeyi denemediler bile. Bir gerilla başarısı, diğerinin doğmasına yol açıyordu. Bazı Cezayirli devrimci önderler gerilla savaşı konusunda deneyim sahibiydi –Viet Minh'e karşı Fransız ordusunda görev yapmış ve bu sayede sömürgecileri nasıl yeneceklerini öğrenmişlerdi. Örneğin, Dien Bien Phu'da yakalanan birkaç Cezayirli askere, ölü Viet Minh askerlerinin cesetlerine basarak bir mayın tarlasından geçmeleri emredilmişti. Üzerinden geçecekleri bir askerin henüz ölmediğini fark ettiklerinde, Viet Minh subayı şöyle demişti: “Devam et. Üstüne bas. O, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti için görevini yerine getiriyor.” Yıllar sonra bu esirlerden biri, Cezayirli bir subay olduğunda, bu olaydan çok etkilenmişliğini ifade edecekti. Sömürge savaşlarının sona ermesiyle durum değişmişti. 1960'lardan sonra Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gerilla savaşları yerel hale geldi ve ulusal bağımsızlık savaşlarına nadiren rastlanır oldu. Halk desteğinden ya da dış yardımdan yoksun hükümetler –1960 ve 1970'li yıllarda Rodezya ve Nikaragua'da olduğu gibi–, gerillalarla süper güçlerden ya da sömürge hükümetlerinden çok daha etkili ve azimli bir şekilde savaşmışlardı, çünkü başka seçenekleri yoktu. Yenilgi sürgün, yoksulluk ya da ölüm demektir ve gerilla savaşlarında irade gücünün en az ateş gücü kadar önemi vardı.

Gerilla savaşları, aslında bir toplumun içerisinde cereyan eden topyekûn savaşlardı. 1945'ten sonra yaşanan konvansiyonel savaşların büyük bir bölümünden daha uzun süreli, daha kötü ve daha vahşilerdi ve sivillere karşı teröre başvurulması neredeyse gelenek haline gelmişti. İster Vietnam'da ister Peru'da olsun, pek çok gerilla hareketi sivilleri kendi komşularının gözleri önünde katletmiş ya da onlara işkence etmişti. Bu durumu en iyi ifade eden örneklerden biri, ailesinin katledilmesinin ardından bir kabile reisinin hadım e-

dilmesiydi. Çinli komünistler, köy ağalarını sopalarla ölene kadar dövmeleri için köylülere teslim ederek köylülerin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşulları en iyi şekilde kullanmayı bilmişlerdi; köylülerle devlet arasındaki bağı ortadan kaldırmanın bundan daha iyi bir yolu da yoktu. Pek çok devlet –Fransa, İngiltere, Birleşik Devletler ve SSCB de dahil olmak üzere–, istihbarat elde etmek için işkenceye başvurmuş, suikastçıları tarafsız ülkelerin devlet adamlarını öldürmüş ve ölüm timleri sivillere terör estirmişti; ayrıca, hava saldırılarıyla kırsalın ekonomisini yerle bir edip sivilleri ortadan kaldırmışlardı. Bu korkunç taktikler bazen işe yaramış, bazen de sonuçsuz kalmıştı. Vietnam’da otuz yıl süren savaş sırasında komünist birlikler, on binlerce silahsız sivil, diğer parti üyelerini ve resmi görevlileri öldürmüştü. Bu bir yandan rakibin gücünü azaltırken, diğer yandan da tehlikeli yerel düşmanların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Diğer yandan İsrail’in 1980’li yıllardaki Lübnan işgali sırasında başvurduğu şiddet, Şiilik’teki şehitlik inancıyla bir araya gelince, sonunda İsrail’i geri çekilmek zorunda bırakacak intihar bombacıları sahneye çıkmıştı.

1880 ve 1914 arasında devrimci gruplar, aralarında bir Birleşik Devletler başkanı, bir Rus çarı ve onlarca kraliyet mensubu ya da devlet görevlisinin bulunduğu çok sayıda insana suikast düzenlemişlerdi ve Avrupa’dan Amerika’ya kadar pek çok yerde “propaganda eylemi” olarak bombalar patlamıştı. Bunda ana fikir şuydu: Eğer halkın gözü önünde devlete ya da onun görevlilerine bir saldırı düzenlenir ve bu medyada yayınlanırsa, devletin gücü azalır, devrimin gücü ise aynı oranda artardı. 1960’lar ve 1980’ler arasında “Yeni Sol” gruplar, tüm Batı dünyasında bu tür eylemler gerçekleştirmişlerdi. Terörist gruplar, genelde komşusunu gizlice vurmaya çalışan diğer bir devletin maşası konumundaydılar. Sırp ordusu bünyesinde gayri resmi bir kol olan “Kara El” örgütü, Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine yol açan, Avusturya veldiahtı Francis Ferdinand’a düzenlenen suikastın failiydi. Fakat 1945’ten sonra, çeşitli ideolojilerin sancağı altında –milliyetçilik, Marksizm, faşizm, anarşizm ve cihat–, devletten bağımsız gruplar, modern çağda daha önce hiç görülmemiş bir şekilde sivillere yönelik saldırılarını artırmaya başladılar. Bu grupların yapısı, boyutları ve etkileri birbirinden çok farklıydı; kural olarak isimleri ne kadar uzunsa etkileri de o kadar azdı. Devletler, bu tür hareketleri düşmanlarını vurabilmek için her fırsatta desteklemişlerdi (örneğin, Doğu Almanya, Kızıl Ordu Fraksiyonu’yla Batı Almanya’ya karşı; Suriye, Irak ve İran da, Lübnan ve Filistin’deki İsrail karşıtı örgütlerle İsrail’e karşı). Batı ülkelerinde bulunan bu tür gruplar devlet adamlarına saldırmış, kimi zaman on yıllarca sürececek başkaldırıları ateşlemiş, on binlerce insanı öldürmüş ve Avrupa’dan Latin Amerika’ya kadar pek çok ülkede istikrarın bozulmasına neden olmuşlardı. Televizyonda çıkacak bir “propaganda

eylemi”nin hayaliyle, uçak kaçırıp havada infilak ettirmek gibi dikkat çekici eylemlere yönelmişlerdi. Bunların bazıları gerçekten çok ince düşünülmüş ve yıkıcı eylemlerdi. 1970 Eylül’ünde Filistin Halk Özgürlük Cephesi Kahire’den Umman’a giden dört uçağı birden kaçırmış ve yolcular tahliye edildikten sonra, uçaklar kameraların önünde havaya uçurulmuştu. 11 Eylül 2001’de uçan bombalara dönüştürülmüş sivil uçaklar, Manhattan’daki ikiz kulelere çarparak 3.000 kişiyi öldürüp Birleşik Devletler ekonomisine büyük darbe indirmiş ve onların ölümüne uçuşları televizyon görüntüleriyle ölümsüz hale gelmişti. “Terörizm,” yirmi birinci yüzyıl boyunca da savaşın karakteristik biçimlerinden biri ve toplumun ayrılmaz bir parçası olarak varlığını korumaya devam edecek gibi görünmektedir.

1945’ten sonra askeri güçler, kimi zaman hiç savaşmadan dünyayı şekillendirmeye devam etmişlerdir. Soğuk Savaş dönemindeki bloklar birbirleriyle asla savaşmadıkları halde, dünyadaki süper güçlerin kim olduğu o dönemde belirlenmişti. 1940’ların sonlarında Birleşik Devletler, dünya üzerindeki en büyük ekonomik güç ve Batı Avrupa ve Japonya’nın hamisiydi. 1980’lere gelindiğinde, bu ülkeler artık ekonomik yönden Birleşik Devletler’le rekabet edebilecek güçteydi, fakat askeri nedenlerle aralarında eskisi kadar güçlü olmasa da, hâlâ bir bağ bulunuyordu. Birleşik Devletler vatandaşları sürekli olarak müttefiklerinin kendilerini savunma konusundaki isteksizliğinden şikayet etse de, bu aslında siyasi hâkimiyet için gerekli bir nitelikti. Japonya, Başkan Reagan’ın isteğı üzerine, savunma harcamalarını ikiye katlayınca, bu durum hemen Pasifik’teki en ciddi güvenlik sorunu olarak yorumlanmıştı. SSCB’de askeri güç çok daha önemli bir yer işgal ediyordu. SSCB’nin ekonomisi ve siyasi cazibesi zayıflamıştı ve dünya üzerinde bu kadar uzun süre dimdik ayakta kalabilmesini sağlayan tek şey askeri gücüydü. Varşova Paktı’nın bünyesindeki ittifak sistemi sayesinde, SSCB, 1989’a kadar Doğu Avrupa’daki hâkim güç olarak kalmıştı. En iyi silahları müttefiklerine bedava vermesi ve Birleşik Devletler’e karşı denge oluşturması, onun dünya üzerindeki etkisini bir kat daha artırmasını sağlamıştı.

Yine aynı dönemde askeri teknoloji ve silah üretimi, bir barış döneminde görülmediğı kadar önplana çıkmıştı. Bu tür eylemlerin yan etkilerinin de kritik derecede önemi olmaktaydı –sivil havacılık tümüyle askeri havacılıktan istifade ederken, bilgisayar da 1970’lerde balistik hesaplar ve şifre çözme için geliştirilmişti. Büyük devletler kendi silahlarını kendileri üretmeyi tercih etseler de, ihtiyacı olan tüm silahları üretebilen devlet sayısı çok azdı ve buna bağlı olarak da, uluslararası silah ticareti temel ithalat sektörü haline gelmişti. Pazardaki rekabet, modern silahların yüksek fiyatlar karşılığında tüm dünyaya yayılmasına neden olmuştu. Ekonomik açıdan bakıldığında, askeri-

yeye harcanan para geri dönüşü olmayan ve üretime katkı sağlamayan bir paraydı –yani refah seviyesine bir etkisi olmazdı. Silah araştırma, geliştirme ve üretimi işlerine harcanan paranın yan sonuçlarının bile GSMH’ye ciddi bir etkisi yoktu. Fakat bu yatırımların kaçınılmaz olduğu da inkâr edilmez bir gerçektir. 1980’lere kadar Birleşik Devletler’deki mühendislerin yüzde 30’u savunma sanayiiyle ilgili alanlarda çalışıyor ve sivil sanayi kollarında mühendis sıkıntısı çekiliyordu. Bu nedenle, Japonya, Almanya ve Kanada gibi kişi başına savunma harcamaları en düşük olan sanayileşmiş ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının, savunma harcamaları en yüksek ülkeler olan Birleşik Devletler ve İngiltere’den daha yüksek olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu devletler, müttefiklerine kıyasla, GSMH’nin iki ya da üç kat fazlasını savunmaya ayırmaktaydılar. Müttefiklerine savunma yardımında bulunur ve karşılık olarak, artan ekonomik rekabet ortamında müttefiklerinin güvenini kazanırlardı.

1945’ten sonra Batı dünyasında savaş ve toplum arasındaki ilişki de kökünden değişmişti. Bu değişimlerden en dikkat çekici olan iki tanesi, asker alma sistemi ve halkın savaşa olan tavrıydı. Zorunlu askere alma sisteminin yaygınlaşması, on dokuzuncu yüzyıldaki en kritik gelişmelerden biriydi. Bu sayede devletlerin askeri gücü ve halk üzerindeki kontrolü ve savaşların yıkıcı etkisi artmıştı. On sekizinci yüzyılda halkından vergi almayı başarabilen Avrupa devleti bile nadirdi. Bir yüzyıl sonra ise artık tüm erkek nüfus o devlet için savaşıp canını vermeye hazırды. Askere alma sisteminin yaygınlaşması milliyetçilik, okuma yazma oranının artması ve halk sağlığının iyileştirilmesi ile yakından ilişkiliydi –eğer askerler talimnameleri okuyup ağır teçhizatları taşıyacak durumda ve kendilerini vatanları uğruna feda etmeye hazır halde değillerse, orduların etkili şekilde savaşması mümkün değildi. Süreç içerisinde militarizm, yani asker ve savaşçı davranışlarının ve değerlerinin yüceltilmesi, tüm Batı dünyasının merkez ideolojisi haline geldi. Hava gücünü ateşli bir şekilde savunan İngiliz C.G. Grey 1918’de şöyle demişti: “İnsan savaşan bir hayvandır ve savaşan insan hâlâ, dünya tarihi boyunca olduğu gibi, insanlığın en ideal örneğidir.” Fransa’daki liberal milliyetçilerin gözünde ordu milletin eğitildiği okuldu; imparatorluk Almanya’sında subayların sahip olduğu prestij herhangi bir sivilden çok daha fazlaydı; Joseph Stalin ve haleflerinin demeçleri ve yazıları 1980’lere kadar askeri metaforlarla süslenmişti.

1945’ten sonra Birleşik Devletler’de askeri kurumlar hükümet politikasında önemli bir yer işgal etmeye başladı, fakat pek çok Batı ülkesinde durum tam tersiydi. Militarizm, halkın gözünde askeri teknoloji ve seçkin askeri birimler ve *Rambo* filmleriyle yaşamaya devam etmişti. 1960’lardaki *Uzay Yolu* televizyon dizisinde kurgulanan geleceğin dünyası, askeri düzenle yöne-

tilen bir toplumdur. Yine de, 1945'ten sonrası 1939'dan öncesine kıyaslandığında, militarist geleneğin güç kaybettiğini ve tüm Batı dünyasında anti-militarist özgürlükçü fikirlerin güç kazandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Halk artık savaşı iyi bir şey değil, ancak zorda kalındığında başvurulacak kötü bir şey olarak görüyordu ve pasifist görüşler on dokuzuncu yüzyılda olduğundan çok daha etkiliydi. Bu durumun en belirgin şekilde gözlemleneceği yerler ise, 1939'da dünya üzerindeki en katı askeri geleneğe sahip olan, fakat 1945'ten sonra en katı anti-militarist ülkeler haline gelen Almanya ve Japonya'ydı. Zorunlu askere alım sisteminin anavatanı olan Batı Avrupa'da 1970'lere gelindiğinde hükümetler, zorunlu askerliğin süresini azaltmak ve bu görevi vicdani ve dini inançlarına aykırı gören insanları askerlikten muaf tutmak zorunda kalmışlardı. 1980'lerde Birleşik Devletler'de adaylar, askerlik yapmadıkları için seçim kampanyalarında artık rezil olmak zorunda kalmıyorlardı. Fakat Batılılar, saldırılara karşı kendilerini savunma ve dışarıda cereyan eden savaşları destekleme konusundaki isteklerinden hâlâ pek bir şey kaybetmemişlerdi —ne kadar ucuz savaş, o kadar büyük destek. Günümüzde Batı devletlerinde hâlâ kayda değer sayıda insan ülkesinin savaşa girmesine karşı çıkıyor olsa da, ülkeler savaştan uzak durmamaktadırlar. Savaş karşıtlarının sayısı ne olursa olsun, her yerde ancak azınlık konumundadırlar. Süveyş meselesinde ve Cezayir ve Vietnam'daki savaşlarda İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'deki, 1991 Körfez Savaşı'nda Almanya ve Japonya'daki ve 1982'de Lübnan'ın işgalinde İsrail'deki savaş karşıtları, liberal demokratik hükümetlerin askeri hareket özgürlüğünün sınırlarını yeniden belirlemişlerdi. Batı toplumu artık devletin bir vasıtası olarak görülme istemiyordu ve kolektif yurtseverliğe karşı bireysel bilinç güç kazanmıştı. Pek çok vatandaş, artık kendi doğruluk ölçüleri bağlamında bir savaşı destekleme ya da ona karşı çıkma özgürlüğüne sahip olmayı istiyordu.

1945 sonrasında yaşanan büyük toplumsal değişimlerin askeri kurumları en fazla etkilediği ülke Birleşik Devletler'dir. ABD'nin sahip olduğu asker sayısı katlarca artmış ve ordunun mevcudu kalıcı hale gelmişti; 1941'de ordunun mevcudu birkaç yüz bin iken, bu sayı 1951'de birkaç milyona yükselmişti. Bu artış, subay alımı için de yeni kaynaklara başvurulmasını zorunlu kılmıştı. Subaylık artık toplumdan uzak seçkin bir sınıfın tekelinde değildi. Birleşik Devletler'de ve diğer ülkelerde subaylar orta sınıfa mensup, profesyonel ve her zamankinden daha az savaşçı insanlar haline gelmişti. Birleşik Devletler ordusu için örgütlenme modeli General Grant değil, General Motors'tu. Bu gelişmelerin kimi kaçınılmazdı ve önemli faydaları da olmuştu, ama elbette belli bir bedel karşılığında. 1941'den önce subaylar, genelde subay olan babalarının mesleğini devam ettirecek gençlerden oluşan bir ağın içerisinde seçilirdi. Bu ağ, küçük hataları görmezden gelecek kadar hoşgörülü-

lü ve üstlere, astlarının iyi ya da kötü yanlarını tanıma imkânı sağlayacak kadar da küçüktü. 1950'lere gelindiğinde ise, subaylık bir kulüp olmaktan çıkıp bürokratik bir yapıya dönüşmüştü. Subaylar üstlerinin tavsiyelerine bakılarak terfi ettiriliyordu; iyi bir tavsiye alamayan, sicilinde sorun bulunan ya da otoriteyle ters düşünenlerin sonu hiç de iyi olmuyordu. Bir subayın generalliğe terfi edebilmesi, büyük ölçüde eşinin sosyal alandaki yeteneklerine bağlıydı. "Kan Revan" Patton, "Boğa" Halsey ya da "Sopa" Mitchell o devirde yaşıyor olsalar, bu kriterlere uymaları mümkün değildi.

Bu gelişmelere paralel olarak, orduların etnik yapısı da büyük değişiklik göstermişti. 1941'den önce Amerikan donanmasında beyaz olmayanlar ancak kamarotluk yaparken, siyasi baskılar neticesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında kendilerine daha çok görev verilmeye başlandı. Amerikan ordusunda da pek çok siyah bulunuyordu, bunlara West Point'ten mezun olan siyah subayların oluşturduğu "buffalo askerleri" de dahildi, fakat 1900-1945 yılları arasında bunların çok azı muharebelere katılmıştı. Savaşlara katılanlar ise ayrı birimler olarak savaşmaktaydı -İkinci Dünya Savaşı'ndaki Nlsei taburu ve Tuskegee pilotları gibi; ordudan farklı olarak, donanma ayrı birimlerin kurulmasına karşı çıkmıştı, çünkü bu durumda kimi gemilerin tüm personelinin siyah olması gerekecekti. Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Devletler ordusu siyah asker ve subayları göreve almış, ama kendi askerleriyle birlikte çarpışmalarını istemediği için onları Fransız komutasına devretmişti. 1945 yılında beliren asker ihtiyacına rağmen, ordu beyaz birliklerde siyah askerlerin görev yapmasına ısrarla karşı çıkıyordu. Birleşik Devletler Kara Kuvvetleri Komutanı General Marshall siyah ve beyaz askerlerin birlikte görev yapmasını reddetmişti, çünkü "bu durum, Amerikan tarihi boyunca halkın zihnini meşgul etmiş toplumsal bir problemdir. Bu problemin çözüleceği yer ordu değildir ve dolayısıyla bu görev orduya yüklenmemelidir." Sonraki otuz yıl boyunca yaşananlar ise, tıpkı güneyli bir senatörün dediği gibi, ordunun "toplumsal reformun bir aracı" olarak kullanılmasından ibaretti.

Başkan Truman, 1949'da ahlaki ve siyasi nedenlerle silahlı kuvvetlerdeki kanuni ayrımcılığa son verdi. Diğer yandan, savaş sırasında edinilen deneyimler sonucunda pek çok komutan, siyah askerlerin daha etkili bir şekilde kullanılması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. 1951'de Kore Savaşı sırasında, 6 yıl önceki durumdan farklı olarak, ordu, verilen ağır kayıpları telafi etmek için beyaz birliklere siyah askerleri tahsis etmeye başladı. Daha sonra barış döneminde askere alma sisteminde başka bir sorun daha ortaya çıktı. Çok sayıda düzenli personel el altında bulunmadığı müddetçe, silahlı kuvvetlerdeki hizmetin kalitesini belirli bir seviyede tutmak mümkün olmuyordu. Bu ihtiyacı karşılamak için gönüllü olan beyaz sayısı ihtiyacın çok altınday-

di. Tek çare siyahları bu görevlere almak olarak görülmüş ve bu sorumluluk üzerlerinden kalktığı için beyazlar bu duruma pek memnun olmuşlardı. Sonuç olarak, Birleşik Devletler'deki en tutucu kurum olan silahlı kuvvetler, kanuni ayrımcılığı kaldırıp siyahları nüfustaki oranlarına bağlı olarak askere almaya başlamıştı. Bu konuyla ilgilenen her bölüm, bu noktada öncelikle kendi çıkarını düşünmüş ve uygulanan politika mevcut asker açığına göre zaman içerisinde değişim göstermişti. En az askere ihtiyaç duyan sınıf olan Amerikan donanması, ayrımcılığın kaldırılmasına karşı olan kongre üyeleriyle sıkı bir ittifak içerisindeydi ve ayrımcılığın kaldırılması için yaptığı uygulamalar sadece göz boyamaktan ibaretti. Örneğin, 1949-1962 yılları arasında ordudaki siyah subay sayısı iki kat artmış ve toplam mevcudun yüzde 6'sına ulaşmıştı. 1950'lerin sonlarında ordu, bir siyahın bir beyaza emir verebildiği ve beyazın itaat etmek zorunda olduğu tek kurumdur. Teoride siyahlar her göreve kabul edilecek ve terfiler deri rengi yerine başarıya göre tespit edilecekti, fakat pratikte böyle olmamıştı. Siyahlar, destek görevlerinde ve muharip olarak kullanılmaktaydı, fakat kendilerine teknik görev nadiren verilmekteydi. Subay ve astsubay olarak terfi almaları çok güçtü. Üstelik hava ve deniz kuvvetlerinde ayrımcılık hâlâ devam ediyordu –bir nöbetteki tüm mürettebat siyah, diğerindekilerin tümü ise beyaz olabiliyordu. Birçok eyalette milli muhafızlara 1965 yılına kadar siyahlar alınmamıştı. Silahlı kuvvetler, toplumsal bir devrimin öncüsü olmuş, ama başladığı şeyi bitirmeyi başaramamıştı.

1945'te Amerikan askerlerinin büyük bir bölümü, genellikle birbirine yakın toplumsal sınıflara mensup beyazlardan oluşmaktaydı. Birimlere gönderilen askerler çoğunlukla ülkenin aynı kesiminden seçilir ve sivil hayattaki patronlar yine sivildeki komşularına komuta ederdi; subaylar, genelde yerel seçkin sınıflardan seçiliyordu. Birlikler bir arada savaşır, zaman içerisinde deneyim kazanır ve böylece karşılıklı güvenleri artardı. 1965'te muharip sınıflar tamamıyla farklıydı. Personel, "seçici hizmet" sistemiyle göreve alınmıyordu –18 yaşına gelmiş bazı gençler iki yıllığına alınırken, diğerlerinin görevden muaf olduğu bir tür askere alma sistemi. Bölgenin saygıdeğer vatandaşlarının isimlerinin yazıldığı yerel askerlik kütüklerinde son derece adaletsiz bir uygulama vardı. Zenginlerin çocukları, diğerlerine kıyasla, üniversite eğitimini ileri sürüp askerlik görevinden çok daha rahatça sıyrılabilirlerdi. Vietnam Savaşı sırasında düşük gelirli vatandaşların ve eğitimini yarıda bırakmış olanların, yüksek gelirli vatandaşlar ve üniversitede okuyanlara kıyasla cepheye gitme ihtimalleri iki kat daha fazlaydı. Bu durum kayıp oranlarına da yansımıştı. 1945'te subaylar ve askerler farklı sınıflardan geliyordu. 1965-66 arasında Amerikan ordusundaki siyah asker oranı, genel nüfusa olan oranı fazlasıyla aşmıştı, fakat 1968'de bu durum değişti. Subaylar, 1945'e nazaran, toplumun daha farklı (diğer bir deyişle daha az ayrıcalıklı)

kesimlerinden gelen beyaz üniversiteli gençlerdi. Subaylar ve askerler ülkenin dört bir yanından geliyordu, siyah subay sayısı çok azdı ve onlar da beyaz meslektaşları tarafından küçümsediklerini hissediyorlardı –1968’de subayların sadece yüzde 3’ü siyahtı ve sadece yüzde 0.7’si West Point mezunuydu.

Bu kurumsal devrim, toplumsal ve ırksal bir gerilimin doğmasına neden olmuştu. Afro-Amerikalı milliyetçiler, siyah insanların beyaz insanlar uğruna kahverengi insanlarla savaşmak zorunda kaldığını söylüyordu –Muhammed Ali, şu sözleriyle askere gitmeyi reddetmişti: “Viet Kong’la hiçbir alıp veremediğim yok.” Yaşanan bu sorunlar, ordunun meseleye yaklaşımını değiştirdi. Ordu, düşük rütbeli ve savaş tecrübesi olan subay sayısını artırmak istiyordu; bu nedenle, 6 ayda bir dönüşümlü olarak hepsini aktif göreve gönderdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında General Dwight Eisenhower, yine bir subay olan oğluna şunları söylemişti: “Müfrezedeki her bir askeri tek tek tanırsan, liderliğin sırrını kavramış olursun. Birliğinin seni ‘yaşlı adam’ olarak görmesi için elinden geleni yap.” Bu söylenileni Vietnam’da yapabilmek gerçekten çok zordu: Subayların deneyim kazanmak ya da kendilerinden daha uzun süredir görev yapmakta olan askerleri tanımak için pek şansları olmuyordu. Üstelik, askerlerin de dönüşümlü olarak, sürekli birlikleri değiştiriliyordu. Bunun amacı, ordudaki riski her yerde eşit hale getirmektir, fakat sonuçta birlikler arasındaki bağ ve moral zayıflamış ve kayıp oranları yükselmişti –acemi askerler tecrübelilerden daha çabuk ölürdü. Üstelik, ordu, askerlerin ne kadar yıprandığını anlamak için istatistiklere bakmakla yetiniyordu ve birliğin gücünü kâğıt üzerindeki bilgilerle değerlendirmiyordu –öldürüldüğü iddia edilen düşman sayısı. Terfi almak isteyen bir subayın, kendinden öncekinden daha başarılı olması şarttı, yoksa onun yeteneklerine şüpheyle bakılıyordu. Bu yaklaşımın sonucu kurumsal bir yozlaşma olmuştu. Öldürülen düşman sayısını, yani ordunun savaştaki başarısının ölçüsü olarak gördüğü yegâne değeri şişirmekten daha kolay bir şey yoktu –ölü çocuklar ve kan izleri de bu listelere dahil edilmişti. Birliklerde güven ve disiplin kalmamıştı. Askerlerin çoğuna göre, başarılarındaki subaylar, terfi alabilmek için kendilerini boş yere ateşe atan acemilerden başka bir şey değillerdi.

Birleşik Devletler ordusu, kurumsal bir devrimin tam ortasındaydı, birimlerinin geleneksel sosyal yapısı çöküyordu ve bu, 1945’ten sonra tüm sanayileşmiş ülkelerin ordularını yıpratran bir tür uzun, kanlı ve sonuçsuz savaştı. Cezayir Savaşı sırasında Fransa, 1980’deki isyan bastırma harekâtları sırasında İsrail, Afganistan’da SSCB ve 1969’da Vietnam’da Birleşik Devletler aynı gerilimi yaşamak zorunda kalmıştı. Irkçılık nedeniyle cephedeki birliklerde bile sayısız problem ortaya çıkmış, uçak gemilerinde ve askeri hapishane-

lerde ırkçı başkaldırıları patlak vermişti. Afro-Amerikalı denizciler televizyon kameralarına “siyah güç” işaretleri yapıyorlardı. Uyuşturucu kullanımı yaygındı ve disiplinden eser kalmamıştı. Sevilmeyen subaylara karşı kendi adamları tarafından düzenlenen en az 520 el bombası saldırısı vakası gerçekleşmiş ve 86 Amerikalı bu tür saldırılar sonucu hayatını kaybetmişti.

Vietnam Savaşı'nın ardından Amerikan ordusu tekrar gönüllü asker alımı sistemine dönünce, siyah askerlere duyulan güven daha da arttı. 1970-80 yılları arasında askerlik görevi yapan siyah sayısı iki kat artarak toplam asker sayısının yüzde 20'sini teşkil eder hale geldi. Bu on yıl içerisinde başka bir kayda değer gelişme daha yaşandı: Kıdemli subayların bu konuda gösterdiği kararlılık sayesinde, Birleşik Devletler silahlı kuvvetleri toplumsal ve ırksal sorunlarının üstesinden gelmeyi nihayet başarmıştı. Üçüncü dereceden olaylar, bir askeri kurumun gerçek durumunu çok daha açık şekilde ortaya koyabiliyordu. 1920'lerde bir İngiliz amirali, emrindeki subayların her birinin en az bir polo midillisine sahip olması konusunda ısrar etmişti, çünkü ancak bir süvari ve bir sportmen gerçek bir subay olabilirdi. 1970'lerde Birleşik Devletler Donanması komutanı Amiral Elmo Zumwalt, Amerikan donanmasının “ırkçı bir kurum” olduğunu düşünüyordu ve bu sorunun üstesinden gelebilmek için fazlasıyla zaman harcamıştı. Silahlı kuvvetler artık siyahlar için cazip bir iş imkânı haline gelmişti ve ordudaki lise mezunu siyahların sayısı beyazlardan fazlaydı. Siyahlar, orduda artık sivil hayatın herhangi bir alanında sahip olamadıkları kadar terfi imkânına sahiptiler. 1968-88 yılları arasında West Point'teki siyahların sayısı on kat artarak toplam mevcudun yüzde 7'sine ulaşmıştı. Ordudaki subayların yüzde 10'u, hava kuvvetlerindeki yüzde 5'i ve donanmadakilerin yüzde 3'ü siyahtı. 1990'larda yüz siyah, generalliğe ve amiralliğe terfi etmişti ve 1991'de silahlı kuvvetlerdeki en kıdemli subay bir siyahtı: Genelkurmay Başkanı Colin Powell. Amerikan ordusu ve Demokrat Parti Birleşik Devletler'deki yegâne büyük ve entegre örgütlenmeler haline gelmiş ve muhafazakâr bir askeri kurum, toplumsal bir devrimin öncüsü olmuştu.

1990'larda kadınların savaşçı olamaması geleneği ve askeri kurumların erkek egemen yapısı, silahlı kuvvetlerin kurumsal ihtiyaçları ve Amerika'nın toplumsal normları karşısında çaresiz kalınca, diğer bir devrim daha gerçekleşmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında 150.000 kadın orduda geri hizmette görev almıştı. Savaştan sonra pek çoğu bu görevlerine devam etmek istedi. Buna izin vermenin pek çok kurumsal avantajı olacaktı. Kadınlar aynı işi yapan erkeklerden daha az maaş alıyordu ve pek çok askeri personel, kadın işi olarak görülen işleri yapmakla meşguldü. Eğer kadınlar orduda görev yapacaksa, elbette onlara kendilerine uygun görevler verilecekti ve bu neden-

le, çoğunlukla hastabakıcılık ve kırtasiye işleriyle görevlendirildiler. Erkek-
lere kıyasla daha az haktan yararlanıyorlardı. Silahlı kuvvetlerde onlara sade-
ce yüzde 2'lik kontenjan ayrılmıştı ve akademilere girmeleri yasaktı.
1970'lerde kadın işi olarak görülen işlere yönelik sosyal tavrın değişmesi ve
gönüllü bulmakta yaşanan zorluklar bu alanda radikal değişiklikler yapılma-
sını zorunlu kıldı. Aynı işe aynı ücret ilkesi kabul edildi ve kadınlar, akade-
milere ve önceden girmeleri yasak olan pek çok askeri bransa kabul edilme-
ye başlandı. Kadınların alınmadığı tek yer olarak sadece muharip birimler
kalmıştı. 1991'de Amerikan ordusunun yüzde 11'i, yani siyah mevcudunun
yarısı oranında, kadınlardan oluşuyordu. Tüm bu gelişmeler ciddi bir muha-
lefete karşı gerçekleşmişti. Zumwalt, "uniseks duşlar"la ilgili pek çok eleşti-
riden bahsediyordu. Ona göre, pek çok eski donanma subayı bu konuda faz-
lasıyla isteksizdi: "Tüm askerlerin beyaz olması fikri yerine, şimdi de hepsi-
nin erkek olması gerektiğini savunmaya başladılar."

1990'larda bu sürecin zirvesine ulaştığı sırada yeni bir tartışma baş gös-
terdi. Bir grup kadınların savaşabileceğini ve savaşması gerektiğini savunur-
ken, diğer bir grup onların bu görev için yetersiz olduğu ve bu yönde yapıla-
cak girişimlerin, askerlerin ateş altında gösterdiği dostluğu zedeleyeceği gö-
rüşündeydi. Bu tartışma daha sonra akademik bir hal aldı. Kadınların ön hat-
larda görev yaptığı Körfez Savaşı tüm bu tartışmalara son verdi ve ortaya in-
sanların hiç de alışık olmadığı yeni görüntüler çıktı. Kimi kadınlar savaşa gi-
derken, asker kocaları evde kalıp çocukların bakımını üstlenmişti. Binlerce
Amerikalı kadın cephede hayatını tehlikeye atmaktan çekinmemişti. Bazı ka-
dınlar düşman cephesinin gerisinde görev uçuşuna çıkarken, diğerleri ön hat-
lardaki çarpışmalara katılmış ve beşi hayatını kaybetmişti. Kimi askerler ka-
dınların cephede bulunmasının morali düşürdüğünü, kimi ise yükselttiğini sa-
vunuyordu. Savaşan kadınlar açısından bakıldığında, Körfez Savaşı paradok-
sal sonuçlar doğurmuştu. Diğer yandan, Birleşik Devletler hükümeti, ka-
dınların çatışma sahasında daha fazla görev alabilmesi yönünde hareket etme-
kтейdi. Orduda yaşanan cinsel taciz olayları da kamuoyuna yansımıştı. Penta-
gon, Körfez Savaşı sırasında bir kadın askerinin esir düştüğünü ve tecavüze uğ-
radığını açıklarken, 34 kadın asker de kendi silah arkadaşlarının saldırısına
uğramıştı. 1992'de donanma havacılarının toplantısı sırasında onlarca sarhoş
erkek pilot, aralarında kadın subayların da bulunduğu pek çok subaya saldırı-
mış ve donanma yetkililerinin gizlediği bu skandal duyulunca büyük tepki
toplamaştı. Pentagon'a göre, soruşturmayla görevli amiral, donanmanın kadın
pilotlarını "fahişe"lerle kıyaslamıştı. Muhafazakâr görüşlere sahip emekli as-
kerler, kamuoyuna açıklama yaparak silahlı kuvvetlerde görev yapan eş ve
kızlarının her an cinsel tacizle karşı karşıya olduğunu ifade etmişlerdi. Bir
kez daha Amerikan ordusu toplumsal değişimlerin bir aynası ya da teşvikçi-

si konumundaydı ve bu model, tüm Batı dünyasında egemen hale gelecek olan bir modeldi.

1945'ten sonra Batılı olmayan ülkelerde askeri kurumlarla toplum arasındaki ilişki her geçen gün biraz daha sıkılaşmıştı. Hindistan, ordunun devletin efendisi değil de hizmetkârı olduğu şeklindeki İngiliz geleneğini devralmış olmanın avantajına sahipti. İsrail ise zorunlu askerlik hizmeti sayesinde, dünyanın dört bir yanından gelen göçmenlerin tek bir millet olmasını sağlamıştı. Pek çok ülkede ordu, siyasete fazlasıyla dahildir ve sivil kurumların zayıf olduğu yerlerde egemen unsur haline gelmiştir. Yine pek çok ülkede ordular kendi kendilerinden sorumludur. Somali ve Lübnan'daki milisler askerden ziyade mafya üyelerini andırmaktadır ve artık savaş, belli bir hedefi ele geçirmenin amaçlandığı bir eylem olmaktan çıkmıştır. Savaş, kendi içerisinde bir amaca, bir yaşam biçimine dönüşmüştür: Savaş olmadan milislerin varlığına da ihtiyaç olmayacağı için, onu sona erdirmek hiçbirinin işine gelmiyordu. Pek çok üçüncü dünya ülkesinde ordu, militarist bir anonim şirket haline gelerek ekonominin ve siyasi partilerin büyük bölümünü kontrol eder hale gelmiş, devleti savunma görevlerine bir de devleti tanımlama görevi eklenmişti. Benzer bir model pek çok Batı ülkesinde ve komünist ülkede de geçerli olsa da, bu ülkelerde silahlı kuvvetlerin konumu çok daha zayıftır. Militarist şirket yapısı, sınır tanımayan askeri-endüstriyel bir komplekstir. Birleşik Devletler Donanması, General Motors'un en büyük hissedarı ve Demokrat Parti'nin efendisidir. Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri IBM'in idaresindedir ve Cumhuriyetçi Parti'deki en etkili grup onun kontrolindedir. Ordu ise Kolombiyalı uyuşturucu satıcılarıyla işbirliği yaparak Birleşik Devletler'in güneyindeki her hükümeti kontrol altında tutmaktadır. Bu model Tayland, Uganda, Pakistan ve Brezilya gibi ülkelerde de egemendir.

Latin Amerika ülkeleri, askeri siyasallaşmanın ve ideolojinin güç kullanımı üzerindeki etkisinin en güzel örnekleridir. Bu ülkelerin orduları için siyasete müdahale etmek bir gelenektir, kendilerini anayasanın ve Hıristiyanlığın koruyucusu olarak görürler ve yaşanan iç sorunların ardı arkası kesilmez. Troçkistler, Maoocular, Marksist-Leninistler, anarko-sendikalistler, Castrocular, Peroncular ve liberaller tıpkı uyuşturucu kartelleri, bölgeciler ve yerliler gibi kendi bildikleri tarzda gerilla savaşları yürütmüşlerdir. Bu başkaldırıları genelde köylülerden kaynaklansa da, çoğunlukla bunlara şehir gerillaları da katılırdı. Bu gerillalar, modern isyan bastırma teknikleri ve teknoloji kullanan rejimleri yıkabilecekleri inancındaydılar. Hareketlerin büyük çoğunluğu amatör girişimlerdi: Bolivya'da 1967-68 yıllarında Ernesto "Che" Guevara, dillerini bile bilmediği bir halkı ayaklandırabileceği ümidiyle, yetersiz gerilla savaşlarının klasik bir örneğini başlatmıştı. Asiler ancak Küba

ve Nikaragua'da başarılı olabilmisti, fakat bunlar bile özelliklerini büyük ölçüde yitirmisti. Asiler güçlendikçe ve popülerleştikçe, devletler de daha acımasız hale geldiler; sonuçta, devletin kendini halktan korumaya olan ihtiyacı daha da arttı ve buna bağlı olarak da, her geçen gün bu rejimleri komünist olarak gören Birleşik Devletler'den daha fazla yardım almaya başladılar. Bu savaşların büyük çoğunluğu uzun, işkence ve ölüm timlerinin damgasını vurduğu, gecekondu mahallelerinin hava saldırılarına maruz kaldığı, suikast ve katliamların eksik olmadığı sonu gelmez çatışmalardı. En büyük zulümlerin faili genelde ordular olsa da, kimi gerilla hareketleri de -Peru'daki Sendero Luminoso grubu gibi (Aydınlık Yol)- bu açıdan onları hiç aratmamıştı. 1948-56 yılları arasında Kolombiya'daki "La Violencia" ve 1968-94 yılları arasında Orta Amerika'da patlak veren isyanlar sırasında, binlerce sivil hayatını kaybetmişti. Gerilla hareketlerinin büyük bir bölümü ezilmiş ya da kontrol altına alınmış olsa da, uygulanan baskı tüm Latin Amerika'daki siyasi sistemi yıkmayı başarmıştı. Devrim korkusunu sürekli canlı tutup sürekli askeri darbelerin gerçekleşmesine neden olmuşlardı. 1970'lerde Uruguay ve Arjantin'deki şehir gerillaları başarısız olmuş, ama zayıf durumdaki rejimlerin yıkılmasına ve yerlerine askeri rejimlerin gelmesine neden olmuşlardı -aslında asıl yapmak istedikleri de buydu, çünkü teorisyenleri, bu gelişmenin devrimi hızlandıracağı yönünde yanlış bir tahminde bulunmuşlardı. Sonuçta, askeri rejim tüm devrimcileri ortadan kaldırmıştı. Latin Amerika, askeri rejimleriyle anılırdı ve bu rejimlerin amaçları, sosyal demokratik reformlardan otoriter Hıristiyan gelenekçiliğine kadar uzanan bir çeşitlilik gösterirdi. Pek çoğu uzun yıllar ayakta kalmayı başarmıştı -Brezilya 1964-85 yılları arasında askeri rejim tarafından yönetilmişti; hepsi tüm eylemlerinin sadece doğruluk için olduğuna inanmıştı; hiçbiri başarılı olamamıştı; ve 1985'ten itibaren, yaptıkları hataların ezikliği içerisinde birer birer kışlarına çekilmeye başlamışlardı. Sivil idareler, onlardan, iç savaşa ait üstesinden gelinmesi gereken pek çok acı hatırayla birlikte, ordu, gerilla ve halkın uzlaştırılması görevini devraldı.

Askeri siyasallaşmanın hem ordu hem de devlet için talihsiz sonuçları olmuştu. Askeri kurumlar, modernizasyoncu ya da ulus kurucu olarak çabalarında başarısız olmuşlardı ve askerlerden nadiren iyi devlet adamı çıkardı. Üstelik, bir devleti yönetenler başa darbeyle geldikleri zaman, aynı şekilde devrilmekten de endişe etmeye başlarlar. Bu durum, pek çok üçüncü dünya ülkesindeki istikrarsızlığın temelini oluşturmakta ve liberal bir demokratik sistemin oluşumundan bahsedilmemesine yol açmaktadır. Öte yandan, ordunun siyasete karışması, onun muharebe gücünü de zayıflatmaktadır. Pek çok rejim, kendine bağlı olan subayları yeteneklerini dikkate almadan terfi ettirmekte bir sakınca görmemiştir. Örneğin, 1960'larda Suriye si-

yaseti tam bir kaos içerisindeydi ve bu durum, siyasete fazlasıyla karışmış olan orduya da aynen yansımıştı. Komutanlar, başkent Şam'dan uzak kalmayı göze alamadıkları için, İsrail'e karşı cepheye gitmeye çekiniyorlardı. Bu siyasi ve askeri zayıflık, ancak siyasi kanatlardan birinin, rakiplerini ortadan kaldırıp tüm gücü ele geçirerek kendine sadık ve iyi bir ordu kurmasıyla sona erdi.

Bu çatışma modeli Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte ortadan kalktı. SSCB'nin ve dolayısıyla ona bağlı olan rejimlerin askeri üstünlükleri sona erdi ve güç dengesi tamamıyla değişti. Başta Batı ülkeleri, yeni dünya düzeninin efendileri olacakları düşüncesine kapıldılar. Onlara yönelik bir tehdit kalmamıştı; askeri teknoloji açısından, on dokuzuncu yüzyılda bile sahip olmadıkları ezici bir üstünlüğe sahiplerdi; 1991 Körfez Savaşı, üçüncü dünya ordularını rahatlıkla ezebileceklerini göstermişti. Ne var ki, kısa sürede edinilen deneyimler, bu şartların sıradışı olduğunu ve dünyanın efendisi olmanın hiç de o kadar kolay olmayacağını göstermişti. Kitle imha silahları –nükleer, kimyasal ve biyolojik– tüm dünyaya yayılmış ve bazen de kullanılmıştı; teşkil ettikleri tehdit ise her zamankinden daha fazlaydı. Aynı zamanda Batılı ülkeler, güçlü ve kendi bölgelerinin hâkimi olan ve ellerinde kitle imha silahları bulunduran üçüncü dünya ülkelerinden özellikle uzak durmaya çalışıyorlardı. Batı ülkelerinin güçlerini kullanması biraz farklı bir şekilde gerçekleşiyordu. Doğrudan kendi menfaatlerine dokunmadığı müddetçe savaşmaya hiç de istekli olmayan Batılılar, kimi zaman taraflardan birinin diğerini rahatsız etmesini engellemek için belli bir miktar kuvvet göndermeyi yeterli görüyorlardı. Fakat bu kuvveti bile kullanıp kullanmayacakları ve eğer kullanacaklarsa bunun nasıl olacağı yönünde bir türlü karar verememişlerdir. Her ülke silahlı gücünü kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istiyordu ve Batılı ülkelerin gözünü diktiği hedefler genelde çok zor hedeflerdi –siyasi nedenler yerine kamuoyu baskısı ve insani nedenlerle çokuluslu askeri gücü kullanarak uluslararası yardımı hedefine ulaştırmak, düşmanı yenmek ya da çıkar sağlamak değil de iyilik yapmak ve savaş ilan edilmesini bekleyerek ileri teknolojiyi kullanıp en az kayıpla zafere ulaşmak.

Batılıların müdahaleleri, saldırganların gözünü korkutmak için yeterli olmamıştı. Küçük ama acımasız askeri güçler, eski Yugoslavya ve Somali'de olduğu gibi, yıllarca Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'e meydan okumuştular. Batı, ya onların yaptıklarına seyirci kalmış ya da 1993'te Somali'de Amerikan Rangerlarının ya da 1994'te Ruanda'da Belçikalı paraşütçülerin öldürülmesinde olduğu gibi hemen kaçmıştı. Sırbistan ve Irak'taki rejimler, etnik temizlik ve katliamların damgasını vurduğu yerel ve sınırsız savaşlarla karşı karşıya kaldığında genelde fikir ayrılığına düşen Batı'ya meydan okuyarak

daha da güçlenmişlerdi. Bu savaşlarda çarpışanlar, buldukları her silahı kullanan milislerdi –bunlar içinde en korkuncu, 1994 Ruanda katliamının baş silahı olan paladır. Amaçları, komşu topraklarını ele geçirmek ve oradaki halkı örnek olsun diye ya da öyle işlerine geldiği için öldürmektir. Batı için, zayıfın yanında yer almak zor bir işti. Bosnalı sivilleri Sırp ve Hırvat milislerden korumak için çok az şey yaparken, Ruanda, Sudan ve Sierra Leone’de milyonlarca insan katledildiğinde kollarını bile kıpırdatmamışlardı. Fakat bu yaşananlar zayıflara cesaret vermiş ve onlar da tüm imkânlarıyla güçlüye ve onun sivillerine saldırıp Batı’nın dikkatini çekmek ve müdahale etmesini sağlamak için ortalığı iyice karıştırmışlardı. Müdahalelerin de pek bir işe yaradığı söylenemezdi. Batılılar kimi zaman, Tutsiler örneğinde olduğu gibi, zayıf olan tarafa silah ve gıda yardımı yapsalar da, genelde daha az kötü olanı baş kötüyeye karşı kışkırtmayı tercih etmişlerdi. 1995’te Sırpın Bosnalı Müslümanlara saldırmasına engel olmak için, Hırvatları Sırpın saldırılarına teşvik etmişlerdi ve sonuçta 200.000 Sırp evinden olmuştu. Bu siyaset sadece NATO güçlerine özgü değildi. Komşularından açık farkla güçlü olan İsrail, Arap sivil direnişi *intifada*’ya karşılık olarak, Batı Şeria’nın büyük bir bölümünü terk etmişti. Hindistan, Sri Lanka’daki iç savaşı sona erdirmeye çalışırken ağır kayıplar verip geri çekilmek zorunda kalmış ve Hint başbakanı suikasta kurban gitmişti. Afrika ülkelerinin topladığı görev kuvveti, Sierra Leone ve Liberya’daki katliamları sona erdirmeye başarısız olmuştu. Müslüman intihar bombacıları ise dünya üzerindeki tek süper güç olan Birleşik Devletler’e barış zamanında şahit olduğu en büyük kaybı yaşatmıştı. İktidar, geçmişe kıyasla büyük farklılık göstermiştir ve ilerideki konumu da belirsizliğini korumaktadır.

Örnekolay İncelemesi: Hindinin Savaşları

Hindinin’de 30 yıl boyunca devam eden savaşlar, Soğuk Savaş döneminde savaşın ve toplumun sahip olduğu tüm nitelikleri bünyesinde barındırmıştır. Bu savaş, Fransa’nın, Japonya’ya kaptırdığı Asya’daki sömürgelerini tekrar ele geçirmeye karar vermesiyle başlamıştı. Fransa, 1870’ten beri yaşamakta olduğu askeri fiyaskolara bir yenisini daha eklememeye kararlıydı, ama akıbeti hiç de farklı olmayacaktı. Giriştiği gerilla savaşı hem idari hem de siyasi açıdan tam bir başarısızlık örneğiydi. Fransa, ülkedeki hâkimiyetini tehdit edeceği endişesiyle ulusal partilere iktidarı teslim etmeyi reddetmiş, bunun sonucunda da Vietnam’da güçlü bir müttefik kazanmayı başaramamıştı. Fransa’nın kendisine müttefik bulmayı başardığı tek yer olan Güney Vietnam’da düşmanlarına karşı yerel desteği elde etmesi mümkün olabilirdi. Bu

gruplar, buldukları bölgede güçlü olmakla birlikte, Fransız idaresine ulus çapında bir tehdit teşkil etmiyorlardı –Vietnamlı olmayan kabileler, yani dağlarda yaşayan “Montagnardlar,” Mekong Deltası’ndaki azınlık gruplar olan hizipçi Cao Dai ve Hoa Hao dini mensupları, Hanoi civarındaki Kızıl Nehir Deltası’ndaki Katolikler ve Saygon’daki Binh Xuyen mafyası. Diğer yerlerde ise Fransa savaşı tümüyle siyasi ve idari seviyeye indirmişti. Bu, Vietnam’da yapılabilecek en son hataydı. Nüfusun yüzde 90’ını etnik Vietnamlılar oluştururken, yine toplam nüfusun yüzde 75’i Budist Vietnamlılardan oluşuyordu, fakat Viet Minh’in liderleri ülkenin geleneksel seçkin sınıfına mensuptular. Ulusal liderlerin bir bölümü, işgalcilere karşı vatanlarını savunma geleneğine sahip bu homojen ulusu yurtsever bir savaş ve komünist bir devrim için tek bir bayrak altında toplamaya çalışıyordu. Terör, silahlı çatışma, köylerde uygulanan sistemli tarım ve sosyal reform ve 1950’lere kadar Fransız idaresine tek alternatif olmaları nedeniyle, Viet Minh, Kuzey Vietnam üzerinde siyasi bir hâkimiyet kurmayı başarmıştı. Kuzeyde Fransız gücünün merkezi olan ve Hindişin’deki Fransız ordusunun yarısını bulandıran Kızıl Nehir Deltası’nda bile, bir Fransız subayı hükümet kuvvetlerini sadece “çorbadaki ekmek kırıntıları” olarak tanımlıyordu. Köylerin büyük bir bölümü Viet Minh’in kontrolündeydi ve sadece yüzde 10’u Fransızlara vergi ödüyor ve sivil idareyle temas halinde bulunuyordu. Aynı dönemde Viet Minh’in etkisi Orta Vietnam’a doğru hızla yayılmaktaydı.

Bu siyasi başarı sayesinde Viet Minh, askeri başarılarının ilk basamağı olan askerlere ve gerekli malzemeye ulaşmayı başarmıştı. Fakat bu zaferleri elde etmeleri kolay olmayacaktı, çünkü Fransızların askerliği devlet adamlığından daha iyiydi. Ellerindeki kaynaklar dikkate alındığında, Fransızların askeri performansının kötü olduğunu söylemek mümkün değildir. 1954 yılında Vietnam’da Fransa’nın elinde sadece 180 eski savaş uçağı bulunuyordu. Eğer bunlar 1968’de Amerikan deniz piyadelerinin sahip olduğu tek hava desteği olsalardı, kuşatılan topçu üssü Khe Sanh muhtemelen düşerdi ve eğer 1968’deki Amerikan hava desteği mevcut olsaydı, muhtemelen kuşatma altındaki Dien Bien Phu hava üssü de kurtulmuş olacaktı. Verilecek ağır kayıpların Fransız halkının savaşma isteğini kıracağından çekinen Fransız hükümeti, acemi askerleri bölgeye göndermekten kaçındı. Vietnamlılardan oluşan bir düzenli ordu kurmakta da pek acele etmiyorlardı –böyle bir ordu, sömürge yönetimine bir tehdit oluşturabilirdi. Ordu Fransız askerleri, Hindişinli birlikler, Afrika sömürge birlikleri ve Yabancılar Lejyonu’nun paralı askerlerinden oluşuyordu ve 1954’te Dien Bien Phu felaketine maruz kalan da işte bu karmaşık askeri birlikti –Fransız ve Vietnamlı paraşütçüler, Cezayirli ve Faslı piyadeler, eski *Waffen SS* üyeleri ve İspanyol anarşistler omuz omuza çarpışıp ölmüşlerdi. Fransa’nın Hindişin’deki 175.000 askerden oluşan ordusu-

na ek olarak, yerel askerlerden oluşan 250.000 kişilik bir ordu daha bulunuyordu. Askerlerin şehirlerdeki garnizonlara dağıtılmasının ardından, elde düşmanla savaşılabilecek sadece 50.000 asker kalmıştı.

Karşılarındaki düşman çok çetindi. Viet Minh'in 1953 yılında 260.000 gerillası bulunuyordu ve Komünist Çin'in de desteğiyle düzenli ordusunun mevcudu 110.000'e, yani Fransız sakra ordusunun iki katına ulaşmıştı. Üstelik, ellerinde Fransızların sahip olduğu kadar da top bulunuyordu. Viet Minh gerillaları ve ordusu, Fransa'yı iki yönden tehdit etmekteydi. Fransızlar, gerillaları halktan uzak tutmak için ellerindeki kuvvetleri dağıtmak zorunda kalıyorlardı, ama düşman tümenleri karşısında tutunabilmek için de bir arada olmaları gerekiyordu. Her ikisini de yapabilecek güce sahip değillerdi ve inisiyatif ele geçirmeyi başaramadılar –sadece istediği zaman ve istediği yerde çatışmaya giren Viet Minh'i yerinde bulmayı başaramamışlardı. Fransızlar, tek bir yenilgiyi telafi edebilecek kadar bile kuvvete sahip değillerdi. Her yeri aynı anda savunmayı başaramamışlardı ve Viet Minh, her yerden, özellikle de Fransızların zayıf olduğu noktalardan saldırmıştı. Fransız hücum birlikleri büyük bir gayretle çarpışıyor, fakat onlar daha bir tehdidi ortadan kaldırmadan, bir diğeri belirliyordu. 1950 yılında Çin sınırı boyunca dağılmış olan birbirinden uzak Fransız garnizonları Viet Minh tümenlerince bir bir yok edildi ve 10.000 Fransız askeri hayatını kaybetti. Fakat 1951'de asker sayısı çok daha az olsa da, ateş gücü, tank ve hava desteğine sahip olan Fransızlar, Hanoi'ye yönelik büyük bir piyade taarruzunu püskürtüp Viet Minh'in düzenli ordu mevcudunun yüzde 40'ını teşkil eden 20.000 askeri öldürmeyi ve binlercesini de savaş dışı etmeyi başarmışlardı. Açık arazide Fransızların sahip olduğu ateş gücü karşısında hiçbir şansı olmadığını anlayan Viet Minh, strateji değiştirerek Fransızların en güçlü olduğu noktalar yerine, en zayıf olduğu noktalara yüklenmeye başladı. Tankların giremeyeceği arazilere çekildiler ve operasyonlara giriştiler –Fransızların elindeki kuvvetlerin büyük bir bölümü Hanoi'yi savunmak için ayrıldığından, o bölgeyi bir daha terk edememişlerdi.

Demografik bakımdan Hindiçin, geniş, yol iz olmayan dağlık bölgelerle birbirinden ayrılmış, yoğun nüfusa sahip bölümlerden oluşuyordu. 1951'de Viet Minh bu bölümlerden sadece biri olan Kuzey Vietnam'da faaliyet gösteriyordu ve bu nedenle Fransızların, ellerindeki kuvvetlerin büyük bölümünü bir noktaya toplaması mümkün olabiliyordu. Fakat sonraki birkaç yıl içerisinde Viet Minh yüz binlerce hamaldan oluşan bir lojistik sistem geliştirdi. Bu sistem sayesinde on binlerce asker, yüzlerce kilometrelik dağlık arazide günde 15 km. hızla ilerleyebiliyor ve ardından da tam bir lojistik destekle muharebeye girebiliyordu. Bu şekilde Viet Minh, kademeli olarak Fransızla-

rı ortadan kaldırmayı başardı. Bu arazide düşmanlarından daha kolay ve hızlı bir şekilde ilerleyebiliyor ve Fransızları ve onların müttefiklerini en ummadıkları noktadan vurabiliyordu. Fransız lojistik sisteminin gün geçtikçe daha çok tehditle karşılaşması nedeniyle, savunmaya ayrılan asker sayısı da her geçen gün daha da artırılmıştı.

1951 ve 1953 yılları arasında Viet Minh Kuzey ve Orta Vietnam'daki dağlık bölgelerin kontrolünü ele geçirdi. 1953 sonlarında ordusu sadece Orta Vietnam ve Kızıl Nehir Deltası'na değil, aynı zamanda Laos ve Fransızların elinde önceden güvende olan Kamboçya ve Güney Vietnam'a yönelik bir tehdit haline de gelmişti. Fransızlar, bu tehdide dur diyebilmek için Kuzeybatı Vietnam'daki bir vadiyi (Dien Bien Phu) işgal ettiler. Burası Viet Minh'e karşı savaşı gerillalar için bir üs olarak görev yapacak, aynı zamanda da Laos ve Güney Vietnam'a yönelik tehditleri ortadan kaldıracaktı. Vadinin hava ulaşımı hariç, dışarıyla bağlantısı yoktu ve orada bulunan 15.000 asker, etrafı çevreleyen tepeleri elde tutmak için yeterli değildi. Fransız komutanlar bunu bir sorun olarak görmüyorlardı, çünkü onlara göre, Viet Minh'in bölgeye büyük birlikler ve ağır ekipmanlar sevk etmesi mümkün değildi. Fakat hiç de düşündükleri gibi olmayacaktı. Strateji, lojistik ve kamuflaj tekniklerinin mükemmel bir karışımı sayesinde, Viet Minh, geri püskürtülecek olan ilk saldırısını Dien Bien Phu'ya düzenlemeyi başardı. Diğer yandan da 30.000 Viet Minh askeri dağlardan ilerleyerek Laos'a doğru yöneldi, Kamboçya ve Güney Vietnam'ı tehdit edip aralarında mekanize birimlerin de bulunduğu birkaç Fransız birliğini ortadan kaldırdı. Fransız yedekleri tüm Hindičin'e dağılmıştı ve lojistik sistemleri çökmek üzereydi. Bu saldırılar devam ederken, Viet Minh 49.000 asker ve 200'den fazla topla büyük bir gizlilik içerisinde Dien Bien Phu'ya doğru ilerlemeye başladı. Açılan top ateşi sonucunda uçuş pisti kullanılamaz hale geldi; sonu gelmez insan dalgası hücumları sonucunda Fransızların gücü ve morali zayıflamaya başladı; Viet Minh yüksek ateş gücüne sahipti ve verdiği kayıplara karşılık 10.000 askerlik takviye almıştı. Fransızlara yeterince ikmal ulaşmıyordu ve takviye olarak gönderilen hücum birlikleri de durumu değiştirmeyi başaramadı. Destansı bir kuşatmanın ardından garnizon teslim oldu. Bu teslimle Fransa'nın Hindičin'deki seçkin birliklerinin yarısıyla birlikte, bölgede tutunabilme ümitleri de yok olmuştu. Diğer yandan 10.000 Viet Minh askeri, Kızıl Nehir Deltası'ndaki Fransız savunmasının etrafından dolaşarak yerel gerillalarla birleşip yeni bir saldırı başlattı. Fransız birlikleri, savaşarak Hanoi'ye doğru geri çekilmeye başladılar.

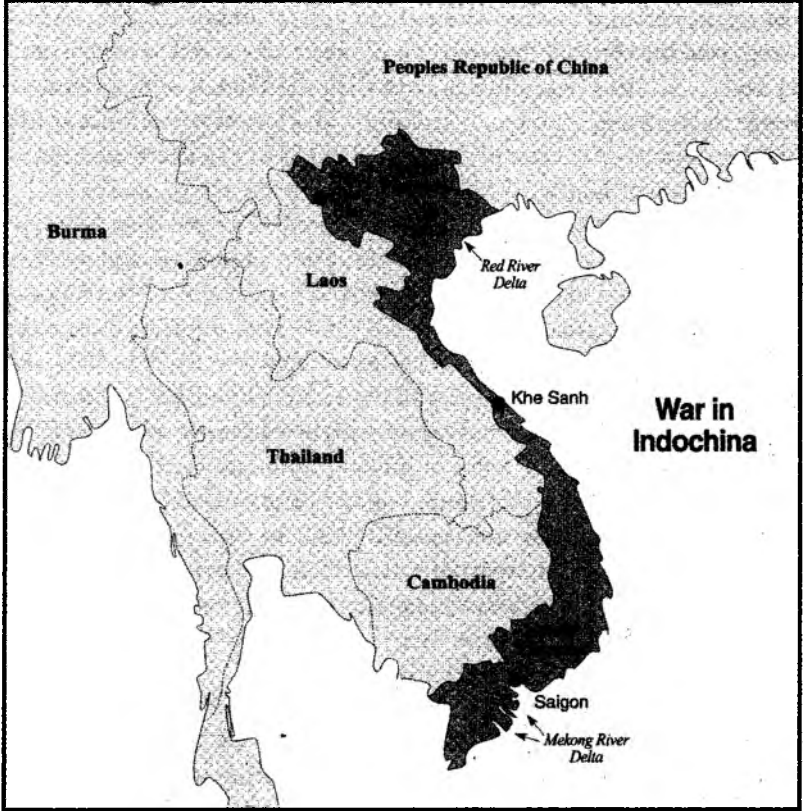
Savaş sona ermişti. Aslında Fransa'nın verdiği toplam kayıp, Birinci Dünya Savaşı'nda bir günde verdiği kayıptan daha azdı. Fransa'nın artık Vietnam'da durmasının anlamı kalmamıştı. Viet Minh komutanı General Giap

şöyle bir öngöründe bulundu: “Düşmanımız zamanla saldırıdan savunmaya geçmek zorunda kalacak. Blitzkrieg, uzun süreli bir savaşa dönüşecek. Bunun sonucunda da düşmanımız bir ikileme karşı karşıya kalacak: Savaşı kazanmak için uzun süre mücadele etmesi gerekecek, ama böylesine uzun süreli bir savaşı sürdürebilecek psikolojik ve siyasi unsurlara sahip olmayacak.” Dien Bien Phu’daki Viet Minh kayıpları Fransızlarınkinden daha yüksekti –düzenli ordusunun yüzde 25’ini kaybetmişti. Fakat Hıncın savaşı sırasında komünistler, her seferinde kayıplarını kısa süre içerisinde telafi edip savaşı sürdürmeyi başarmışlardı.

1957-1975 yılları arasında İkinci Hıncın Savaşı’nda Viet Minh’in varisleri (Kuzey Vietnam ya da Viet Kong) ile Güney Vietnam ve müttefiki Birleşik Devletler karşı karşıya geldi. Bu savaşın temel nedeni, Güney Vietnam’ın zayıf durumda olmasıydı. Korkunç oldukları kadar yetenekli de olan düşmanlarıyla rekabet edebilecek siyasi ve idari mekanizmaya sahip değillerdi. Hükümet, Vietnamlıların büyük bir bölümü ve Montagnardlarla yabancılaşmış anti-komünistleri ezerken, Fransızlarla işbirliği yapmış olan Cao Dai gibi Katolik olmayan gruplara dokunmamıştı. Aslında Güney Vietnam hükümetini destekleyenlerin sayısı Fransızları destekleyenlerden bile azdı. Nüfusun büyük bir bölümü hükümetten nefret ederken, Viet Minh’in mirasını tümüyle devralmış olan Viet Kong’u hem seviyor hem de ondan korkuyorlardı. ARVN’nin dahi, bu rakiple boy ölçüşebilmesi mümkün değildi. Subayları genelde şehirli Katolikler, askerleri ise kırsaldan gelmiş Budistlerdi. Subaylar, ömür boyu hizmet etmek için göreve alınmış olan askerlere çok kötü davranırlardı ve her yıl bunların yüzde 30’u firar ederdi. Güney Vietnam hükümeti, muhtemel darbe tehdidini en aza indirebilmek için, askeri komuta sistemini bölmüş ve sadık ama yeteksiz komutanları terfi ettirmişti. ARVN, aslında generallerin köylülerin mallarını yağmalamasına yarayan bir araçtan ibaretti. Bir subay için Viet Kong’la savaşmak, mali ve siyasi gücünü tehlikeye atmak demektir. Düşmanla savaşıp ağır kayıplar vererek zafer kazanmak onlar için aslında bir yenilgiydi. ARVN’nin askeri performansı berbattı. Gece ilerleyemez ve düşman kontrolü altındaki bölgelere giremezlerdi. Tek yaptıkları, düşmanın olmadığından emin oldukları yerlerde devriye gezmektir –Amerikalı danışmanların “safarı” ya da “bul ve kaç” olarak adlandırdıkları devriyeler. Ocak 1963’te Ap Bac Muharebesi’nde tüfeklerle ve az sayıda makineli tüfekle donanmış Viet Kong milisleri; helikopteri, ağır topçusu ve zırlı araçları olan ve kendilerinden on kat daha kalabalık ARVN birliklerini bozguna uğratmışlardı. ARVN komutanları 1964 yılında, sahip oldukları gücü ülkelerini işgal eden düşmanla savaşmak için değil, birbirlerine karşı darbe yapmak için kullanmakla meşgul oldular. Bu dönemde dışarıdan çok az yardım almakta olan Viet Kong gerillaları ise zafere her zamankinden daha yakındı.

1954 yılında Birleşik Devletler, komünistlerin birleşik tek bir Vietnam kurmasını engellemek için Güney Vietnam'ı destekleme kararı aldı. Washington, 1965'te Güney Vietnam'ın yıkılışını engellemek için müdahale etmekten başka seçeneğinin olmadığını farkına vardı; Kuzey Vietnam da bu müdahaleye benzer şekilde karşılık verdi.

Sonraki on yıl içerisinde gelişen olaylar, Amerikan ordusunun sahip olduğu tüm gücü ve zayıflığı gözler önüne serecekti. Amerikan ordusu, bölgesel şartlara uyum sağlama ya da gerilla savaşı sürdürme konularında başarısız olmuştu. Kendisine gerillalara karşı en etkili şeyin ne olduğu sorulduğunda, Vietnam'daki Amerikan komutanı General Westmoreland "ateş gücü" cevabını vermişti. Ordu Vietnam'da kesin zafere, yoğun ateş gücü ve ileri teknoloji kullanarak ulaşmaya çalışmış ve "bul, hazırlan, savaş ve bitir" doktrini çerçevesinde Amerikan tarzı bir savaş uygulamaya kalkmıştı. Amerikan ordusu, düşmanının da kendi kurallarına göre savaşacağını zannetmiş, ama kendini bir anda bir Asya oyununu oynarken bulmuştu. Çin'in müdahalesinden çekindiği için Kuzey Vietnam'ı işgal etmeye kalkışmamış ve kendinden önceki Fransızlar gibi, stratejik inisiyatifi ele geçirememişti. Düşman, elinden geldiğince Amerikan birliklerini kontrolü altındaki dağlık bölgelere çekmeye çalışmıştı. Ülkedeki 550.000 Amerikan askerinin sadece yüzde onu cepheye görev yapabilecek muharip askeri –kalanlar destek personeliydi– ve karşılarında 130.000 komünist asker bulunuyordu. Düşman savaşmaktan vazgeçmedikçe, Birleşik Devletler'in savaşı kazanması mümkün değildi. Amerika, başarıya düşmanın gücünü ve iradesini kırarak ulaşacağını umuyordu, fakat uyguladığı bu yıpratma savaşı zaten düşmanının en güçlü olduğu alandı. Konu Washington'dan ziyade Hanoi'yi ilgilendirdiği için, düşman zafere ulaşabilmek için ne kadar ağır bir bedel ödemeyi göze alırsa, ABD'yi dize getirmesi de o denli kolay olacaktı. 1967'de Savunma Bakanlığı Sekreteri Robert McNamara, düşmanın, ABD'nin kendisine karşı uyguladığı "yıpratarak ulusun direncini kırma" taktiğine misliyle karşılık verdiğinin farkına vardı. Komünist yetkililer, mücadeleyi yılmadan sürdürürlerse, ABD'nin sonunda vazgeçmek zorunda kalacağını farkına varmışlardı. Bu, çok doğru bir tespitti ve Kuzey Vietnam stratejisinin en güçlü yönünü temsil ediyordu –savaşla siyaset arasındaki ilişkiyi çok iyi kavramışlardı, özellikle ABD'de. Üç büyük saldırıdan ikisini, yani 1968 ve 1972'deki saldırıları, ABD'nin Vietnam politikasını yönlendirebilmek için başkanlık seçimlerinin hemen öncesinde düzenlemişlerdi. Güney Vietnam'ı ezen üçüncü saldırı ise, ABD politikasına büyük darbe indiren Watergate skandalının yarattığı karmaşadan istifade etmeyi hedef almıştı. Üstelik, yıpratma savaşı ve ileri teknoloji ve ateş gücü ancak komünistler durup savaşmaya karar verirlerse işe yarardı, fakat savaşın ne zaman ve ne büyüklükte olacağına karar veren onlardı. Bir Amerikalı tümen

Harita 16: Hıncın'de Savaş

komutanı düşmanını şöyle tarif ediyordu: “Tespit edilmeleri çok güç. Çatışma onların kontrolünde geçiyor ve çatışmanın olup olmayacağına karar veren taraf onlar.” Amerikan ordusunun, açık arazide karşısına çıkan düşmanı ezip geçeceği kuşkusuzdu. Fakat düşman, böyle yapmaktan mümkün olduğunca kaçınıyor ve böyle yapmak zorunda kaldığı zaman da “kucaklama” ya da “paçasına yapışma” taktiğini kullanıyordu –ABD ordusuna o kadar yakın savaşıyorlardı ki, Amerikalılar kendi askerlerini vurma endişesiyle, sahip oldukları ateş gücünü kullanamıyorlardı. ABD ordusu, ateş gücünü kullanabilmek ve düşmanı savaşa zorlayabilmek için, onlara saldırıya açık cazip hedefler sunmaktan başka yol bulamadı. Kendi askerlerini canlı yem olarak kullanarak, küçük birlikleri pusuya düşmeleri için ormana göndermeye başlamışlardı. Bir deniz piyadesi bu uygulamayı şöyle yorumluyordu: “Amacınız, düşmanı bulabilmek için pusuya düşmektir.” Bu uygulama, ordu içerisindeki rahatsızlığı had safhaya çıkarmıştı.

ABD, savaşa aktif şekilde katıldığı ilk iki yıl Güney Vietnam’ı kurtarıp yönetimini desteklemeyi başarmış (popülaritesini artıramamış olsa da), ama düşman yönetimini zayıflatma yönünde hiçbir şey yapamamıştı. Washington’ın askeri idareye yaklaşımı ve yönetim kademesindeki yozlaşma, onun bu gerçeğin farkına varmasını engellemişti. Ceset sayısı komuta kademesinin her basamağında değiştiriliyor ve farklı aktarılıyordu. Amerikalı yetkililer, düşmanın verdiği kaybı abartarak onların savaşma azmini küçümsüyor ve Amerikan halkını savaşın kazanılmak üzere olduğuna inandırıyorlardı. Bunun yalan olduğu ortaya çıkınca, savaşma isteği büyük ölçüde azalmıştı. Düşman, nihayetinde 1968’deki Tet taarruzu sırasında açık alana çıktı. Amacı, güçlenmeye başlayan Güney Vietnam’ı sarsmak ve tek bir darbeyle nihai zafere erişebilmektir. Taarruz ancak ilk amacına ulaşmayı başarabilmiş ve bunun bedeli de çok ağır olmuştur. ABD askerleri ve ateş gücü, ölen her ABD ve ARVN askerine karşılık 10 komünist asker –40.000 ile 60.000 arası– öldürmüş ve onları bir süreliğine Güney Vietnam’a yönelik bir tehdit olmaktan çıkarmıştı. Tet taarruzu sırasında Viet Kong’un komuta kademesi de yüzeye çıkmış ve çok ağır kayıp vermişti. Hayatta kalanları bulmak ise her zamankinden daha kolaydı. Bu bilgi, ABD ve Güney Vietnam’ın siyasi suikast harekâtı olan Phoenix Operasyonu’nun başlamasına neden oldu. Phoenix’in kurbanı olan 20.000-50.000 kişinin büyük bir çoğunluğu masum sivillerdi ve kimi bölgelerde harekâtı kontrol eden bizzat düşmanın kendisiydi. Fakat savaştan sonra Kuzey Vietnam Dışişleri Bakanı, Phoenix’in Güney Vietnam’daki Viet Kong’un büyük bir bölümünü temizlediğini itiraf edecekti. Viet Kong, şu ya da bu şekilde 1968’den sonra artık hükümete yönelik bağımsız bir tehdit olma vasfını kaybetmişti.

Tet büyük bir Amerikan zaferiydi, fakat kesin bir zafer değildi. Fransa da 1951’de Viet Minh ordusunun büyük bir kısmını yok etmiş, yine de savaşı kaybetmişti. Birleşik Devletler, bu zaferle kazandığı zamanı eğer Güney Vietnam’ı kendi ayakları üzerinde durabilecek hale getirmek için kullanmazsa, kazanılan her şey boşa gitmiş olacaktı ve tabii ki boşa gitmişti. ABD, ne Kuzey Vietnam’ın toparlanmasını engelleyebilmiş ne de Güney Vietnam’ı yeterince güçlü hale getirebilmişti. Aslında ABD’nin varlığı, pek çok açıdan müttefikini daha da zayıflatıyordu. ABD tarafından sağlanan kolay para, Saygon’daki usulsüzlüğü daha da artırmış ve Güney Vietnamlı yetkilileri bu paranın hiç sonu gelmeyeceğine inandırmıştı. Verimliliği artırma yönünde hemen hiçbir girişim yoktu. ABD, Viet Kong’u ortadan kaldırırsa, Güney Vietnam’a yönelik iç muhalefet de ortadan kalkacak, dolayısıyla halkın desteğini kazanmanın da artık bir anlamı kalmayacaktı. Düşman açık araziye çıkmaktan kaçındığı zaman, ABD ateş gücünün faydadan çok zararı oluyordu. Her bir müfreze, Normandiya’daki bir alayın sahip olduğu ateş desteğine sahipti –bu ateş desteği genelde askerler yerine sivillere yöneltiliyordu, çünkü Viet Kong, Amerikan birliklerine saldırırken köylüleri kalkan olarak kullanıyordu. Pek çok Amerikan askeri tüm Asyalıları düşman olarak görmeye başlamış ve bir yandan disiplin azalırken, diğer yandan da sivillere yönelik şiddet artmıştı. Hedef ayırt etmeyen ABD ateş gücü, binlerce sivil öldürmüştü ve 1964-1969 yılları arasında nüfusun yüzde 30’unun mülteci olmasına neden olmuştu. Elbette bu durum, ABD ve müttefikine yönelik nefreti bir kat daha artırıyordu. ABD güçleri bile kendi ateş güçleri ve teknolojilerinden zarar görmeye başlamışlardı. Şiddetli bir çatışmanın ortasında yerdeki düşük rütbeli subaylar ile başları üzerinde helikopterlerle dolaşan yüksek rütbeli subaylar aynı anda bilgi isteyip farklı emirler verebiliyorlardı. ABD’nin kaybettiği askerlerin yüzde 20’sinden ve tankların yüzde 80’inden düşmanın kurduğu booby tuzakları ve döşediği mayınlar sorumluydu. Patlamayan Amerikan mermi ve bombaları, yani her ay 800 ton kadar patlayıcı, düşman tarafından bu iş için kullanılıyordu.

1960’ların sonlarına gelindiğinde, Hanoi’nin de çok iyi tahmin ettiği gibi, ABD halkı 50.000 Amerikalı ve 2 milyon Vietnamlı’nın hayatına mal olan ve hiçbir anlamı olmayan bu savaştan bıkip usanmıştı. Askeri bir zafer olan Tet, televizyon nedeniyle siyasi bir yenilgiye dönüşmüştü. Savaş alanındaki yıkım, Saygon’daki ABD elçiliği içerisinde savaştan Viet Konglu istihkâmcılar ve Hue şehrinin başına gelenlere dair resimler tüm Amerikalıların oturma odalarına taşınmış ve onlara, savaşın hiç de bitmeye niyeti olmadığını göstermişti. Halkın görüşündeki bu değişim, yeni bir başkanın yeni bir stratejiyle –“Vietnamlılaştırma”– göreve gelmesine neden olmuştu. Nixon, 1971 yılına kadar Vietnam’daki tüm kara birliklerini geri çekmiş, ABD kayıplarını ve Ku-

zey Vietnam'ın neden olduğu ülke içi muhalefeti azaltmıştı. Aynı tarihlerde ABD, Hindişin bölgesine büyük bir baskı uygulamaya devam ediyordu, özellikle ARVN'ye sağladığı ateş desteğinin tarihte eşi benzeri yoktu. Bu stratejinin işe yarayıp yaramayacağını asla öğrenemeyeceğiz, çünkü her şey Watergate'le birlikte silinip gitmişti. Bu olduğunda, Güney Vietnam derhal çöktü. Kuzey Vietnam, kırsalda kimi bölgeleri ele geçirerek ARVN'nin yüzde 25'ini bağlamıştı. ARVN'nin kalitesi artıyor olsa da, ciddi bir saldırıya direnebilmek için Amerikan ateş desteğine muhtaçtı. 1974-1975'te kongre bu desteği de sona erdirdi ve son olarak bir çelişki daha ortaya çıktı. Kuzey Vietnam, savaşı gerillalarla değil, blitzkrieg'le (yıldırım harbi) kazanmıştı. Ordusu Güney Vietnam'ı yarıp geçmişti; tank ve kamyonlar yollarda kilometrelerce uzunluğunda konvoylar oluşturmuştu –bu, ABD'nin yıllarca saldırmayı beklediği türden bir hedefti, ama artık onlar orada değildi. ABD hava gücünün yaptığı tek şey, Saygon elçiliğindeki diplomatları tahliye etmekte. Politik zekâ ve irade, ateş gücü ve teknolojiyi dize getirmeyi başarmıştı.

Okuma Önerileri

1945 sonrasında savaş ve topluma ilişkin literatür nitelik açısından oldukça düzensizdir –yani, orta düzeyde pek çok çalışma olmakla birlikte, mükemmel düzeyde az eser bulunmaktadır. Nükleer güçler ve stratejiler hakkındaki standart çalışma Lawrence Freedman'a aittir: *The Evolution of Nuclear Strategy* (New York, 1981). Soğuk Savaş'a ilişkin en iyi stratejik değerlendirme için bkz. Norman Friedman, *The Fifty Year War, Conflict and Strategy in the Cold War* (Annapolis, 2000). Patrick Brogan, *The Fighting Never Stopped, A Comprehensive Guide to World Conflict Since 1945* (New York, 1990), 1945 ve 1990 arasındaki bütün büyük savaşlara ilişkin yararlı bir bilgi özetidir.

1945'ten sonraki gerilla savaşları ve kontrgerilla operasyonlarıyla ilgili de hatırı sayılır bir kütülyat vardır ve bu kütülyatın büyük bir bölümü nitelik açısından mükemmeldir. Bu meseleleri çevreleyen kavramsal konulara yönelik en iyi giriş kitabı için bkz. D. Michael Shafer, *Deadly Paradigms, The Failure of U.S. Counterinsurgency Polity* (Princeton, 1988); ayrıca, bu kitap, Filipin ve Hindişin savaşlarına ilişkin de önemli yorumlar içermektedir. Ne gariptir ki, bu çalışmalar içerisinde en iyisi, Fransız dekolonizasyon savaşları üzerinedir. Fransa'nın Hindişin savaşına ilişkin en iyi kitap –ve muhtemelen 1945'ten sonraki herhangi bir savaşa ilişkin yazılmış en iyi kitap– Bernard Fall'un *Hell in a Very Small Place; The Siege of Dien Bien Phu* (Philadelphia, 1967) adlı eseridir; aynı yazarın, *Viet Nam Witness, 1953-66* (New York, 1966) gibi diğer çalışmaları da, Hindişin'deki savaşlara ilişkin çalışmalara önemli bir katkı sunmaktadır. Alistair Horne, *A Savage War of Peace, Algeria 1954-1962* (Londra, 1957) de aynı derecede parlak bir çalışmadır. Antony Clayton, *The French Wars of Decolonization* (Londra, 1994), bu meseleye ilişkin iyi bir değerlendirme sunar. John Coates, *Suppressing Insurgency, An Analysis of the Malayan Emergency, 1948-1964* (Boulder CO, 1992), önemli bir savaşa ilişkin mükemmel bir giriştir. Hindişin savaşlarında ABD dönemine ilişkin de çok geniş bir literatür vardır. Farklı yaklaşımlara sunan dört yeni çalışma için bkz. Richard A. Hunt, *Pacification, The American Struggle for Vietnam's Hearts and Minds* (Boulder CO, 1995); And-

rew F. Krepinevich, *The Army and Vietnam* (Baltimore, 1986); Guenter Lewy, *American in Vietnam* (New York, 1978); ve Albay Harry G. Summers, *On Strategy, A Critical Analysis of the Vietnam War* (Novato, 1982).

1945 sonrası konvansiyonel savaflara ilişkin literatür daha az kalitelidir. Callum A. MacDonald, *Korea, The War Before Vietnam* (New York, 1986), Kore Savaşı'na ilişkin en iyi kısa giriştir; Shu Guang Zhang, *Mao's Military Romanticism: China and the Korean War, 1950-1953* (Lawrence KS, 1995) ise denklemin Çin tarafına ilişkin mükemmel bir giriş sunar. Özellikle Arap-İsrail savaflarına ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur, fakat bunların büyük bir kısmı oldukça kötüdür; bu konudaki temel meselelere ilişkin en iyi giriş için bkz. Michael I. Handel, "The Evolution of Israeli Strategy: The Psychology of Insecurity and the Quest for Absolute Security," Williamson Murray, MacGregor Knox ve Alvin Bernstein, *The Making of Strategy: Rulers, Wars and States* (Cambridge, 1994). 1970'lerden 1990'a kadar yaşanan konvansiyonel savaflara ilişkin en iyi analizler için bkz. Anthony H. Cordesman ve Abraham Wagner, *The Lessons of Modern War*, 1. cilt; *The Arab-Israeli Conflicts, 1973-1989*, 2. cilt; *The Iran-Iraq War*, 3. cilt; *The Afghan and Falklands Conflicts*, 4. cilt; *The Gulf War* (Boulder CO, 1990).

Etnik azınlıkların savaflardaki rolüne ilişkin yararlı metinler için bkz. Warren L. Young, *Minorities and the Military, A Cross National Study in World Perspective* (Westport CT, 1982) ve Bernard C. Malty ve Morris J. MacGregor, *Blacks in the Military, Essential Documents* (Wilmington DE, 1981).

SONUÇ:

SAVAŞ VE BARIŞIN GELECEĞİ

Şiddetin, her zaman insanlığın bir parçası olacağını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu kitap, gelecekte de önemini muhafaza edecektir. Bir savaş düşüncesi ya da kavramı her zaman olacaktır. Benzer şekilde, gelecekte dünya, küçük ya da büyük, bir topyekûn savaşı daha tecrübe edecektir. Eğer bu tür bir savaş olacaksa, teknoloji bu çatışmanın şeklini belirlemede her zamankinden daha etkili olacaktır. Düzenli silahlı güçler ve bunların, dönemin sosyal yapısını yansıtan, kendine has nitelikleri her zaman varlığını koruyacaktır. Son olarak, elbette askerlerin deneyimleri de gelecekteki yerini alacaktır.

Öyleyse savaşın geleceği ne olacaktır? Birleşmiş Milletler'e göre, 1945'ten günümüze kadar 500 kadar savaş yaşanmıştır. Diğer yandan, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, büyük devletler arasında bir savaş çıkma ihtimali de büyük ölçüde azalmıştır. Dolayısıyla, geleceğe iyimser bakmamız için en azından bir neden bulunmaktadır. Yakın zamanda cereyan etmiş olan en büyük savaş, ABD liderliğindeki Birleşmiş Milletler güçlerinin, Kuveyt'i işgal eden Irak güçlerini kısa sürede yok ettikleri, 1991'deki Körfez Savaşı'dır. Bunun yanında, Birleşmiş Milletler ve NATO, kimi küçük devletlerin saldırganlıklarını dizginlemek için kimi harekâtlar düzenlemiştir. Bu harekâtlar, istenilen hedefe her zaman ulaşılamamış olunsa da, dünya üzerinde saldırgan militarist devletlere karşı genel bir muhalefetin olduğunu bizlere gös-

termiştir. Bu bağlamda kısa süre önce NATO, hızlı bir tepki gücünün oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Gelecekte büyük devletlerden ziyade küçük devletler arasında, özellikle kendilerine has hedefleri olan ve rekabet içerisindeki gruplar arasında, savaş çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Bu savaşların pek çok nedeni olabilir: etnik çekişmeler; uyuşturucu satıcılarının dahil olacağı uyuşturucu savaşları; rakip mezhep ve hatta büyük dinler arasında çıkabilecek din savaşları; gayri meşru ticaretin —elmas ticareti gibi— yol açacağı rekabet; genelde siyasi hareketlere bağlı grupların gerçekleştireceği modern korsanlık; gerillalar ve teröristlerle gerçekleşecek çatışmalar; suç örgütlerinin neden olacağı şiddet; ve değişik nedenlere bağlı iç savaşlar. Özellikle 11 Eylül 2001’de Birleşik Devletler’e düzenlenen saldırının ardından, hareketlerini meşrulaştırmak için dini kullanan terörist örgütlere karşı uzun sürecek ve pek çok devletin de dahil olacağı bir savaşın başlayacağı muhtemeldir. Tüm bu yaşananlar, amaçlarına erişmek isteyen kimi grupların da, tıpkı devletler gibi güç ve silah sahibi bildiği yirmi birinci yüzyıl için her zamankinden daha geçerli olacaktır. Bu çatışmalar dünyanın pek çok bölgesinde hâlâ sürmektedir. Afganistan, Endonezya, Balkanlar, Sri Lanka, Kolombiya, Ortadoğu ve Afrika’nın kimi bölümleri bu bölgelere örnek gösterilebilir. Dünyanın maruz kaldığı çevresel değişim de gelecekte çatışmalara neden olabileceği gibi, zenginler ve fakirler arasındaki uçurumun her geçen gün biraz daha açılmasının da, ileride dünyayı neyle karşı karşıya bırakacağı bilinmemektedir.

Küçük çatışmalar artma eğiliminde olsa da, gelecekte büyük çatışmaların olma riski, özellikle 1914 1953 yılları arasındaki dönemle karşılaştırıldığında, her zamankinden daha düşüktür. Fakat bu kitabın da başından beri anlatmaya çalıştığı gibi, gelecekte neler olacağını önceden kestirebilmek gerçekten de çok güçtür. Eğer devletler kendilerini savunmazlarsa, bir zamanlar Clausewitz’in de dediği gibi, “insanlık adına zaman içerisinde kılıçlarımızı körletiriz” ve “eninde sonunda birisi keskin bir kılıçla çıkagelir ve bize hadimizi bildirir.”

ISBN 9756481-60-9

www.akyuzayingrubu.com